

1941—1945

NACISTIČNA
RAZNARODOVALNA POLITIKA
V SLOVENIJI V LETIH

35

TONE FERENC

NACISTIČNA
RAZNARODOVALNA
POLITIKA
V SLOVENIJI
V LETIH 1941—1945

KNJIŽNICA
NOVINPOS

TONE FERENC

NACISTICNA
RAZNARODOVALNA POLITIKA
V SLOVENIJI V LETIH
1941–1945

MARIBOR 1968

knjigo oziroma katero gradivo pogrešam, lahko bralci zvedo iz preglednega orisa virov in literature na koncu knjige.

Zahvaljujem se vsem tistim, ki so mi na kakršenkoli način pomagali pri tej nalogi. Posebno zahvalo sem dolžan recenzentom, in sicer profesorjem beograjske univerze dr. Jovanu Marjanoviču, akademiku dr. Vasi Čubriloviču in dr. Jovanu Miličeviću, pred katerimi sem to nalogo branil kot doktorsko disertacijo, sodelavcu Instituta društvenih nauk v Beogradu dr. Dušanu Bibru in ravnatelju Muzeja narodne osvoboditve Maribor Milanu Ževartu. Zahvaljujem se tudi mnogim arhivarjem, ki so mi pomagali zbirati gradivo, zlasti ravnatelju Pokrajinskega arhiva Maribor Antonu Leskovcu, arhivarju Muzeja narodne osvoboditve Maribor Lojzetu Peniču, sodelavcu Instituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani dr. Tonetu Zornu, arhivarju v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani Hubertu Schari, arhivarki Arhiva Jugoslavije Tončki Urbas-Savinovičevi, zunanjemu sodelavcu Muzeja revolucije Celje Ivanu Jurčecu itd. Moja topla zahvala velja tudi arhivskim ustanovam v tujini, zlasti Institutu für Zeitgeschichte v Münchnu in vodji njegovega arhiva dr. Antonu Hochu, Politisches Archivu Auswärtiges Amta v Bonnu in njegovemu že pokojnemu vodji dr. Johannesu Ulrichu, Deutsches Zentralarchivu v Potsdamu, Public Record Office v Londonu, Foreign Office Library v Londonu, Glowni komisiji badania zbrodni hitlerowskich w Polsce v Varšavi, National Archives v Washingtonu itd.

In ne nazadnje naj velja moja iskrena zahvala Založbi »Obzorja« v Mariboru, njenemu direktorju prof. Jožetu Košarju, in komisiji za bivše politične zapornike, internirance in deportirance pri republiškem odboru Zveze združenj borcev NOV Slovenije, zlasti tovarišema Milku Štolfi in Zdenku Marinčku, ki so se odločili izdati to knjigo in jo posredovati čim širšemu krogu bralcev.

Tone Ferenc

NACISTIČNA RAZNARODOVALNA POLITIKA V EVROPI 1938—1945

TEMELJI NACISTIČNE RAZNARODOVALNE POLITIKE

Nacistična raznarodovalna politika, zlasti množične deportacije in preseljevanje ter nasilno ponemčevanje ljudi, je del žalostne zgodovine nacionalnega socializma, te politične doktrine in prakse naj reakcionarne j šega dela nemške monopolistične buržoazije, zasnovane na ideologiji nemške nacionalsocialistične delavske stranke (NSDAP).

V bistvu je nacistična raznarodovalna politika nadaljevanje tiste politike nemškega imperializma, ki je težila za prodiranjem na vzhod (»Drang nach Osten«), to je za aneksijo razsežnih predelov vzhodne in jugovzhodne Evrope. Nemško prodiranje na vzhod je bilo kontinuiran proces bolj ali manj zavestne in bolj ali manj nasilne ekspanzije nemških vladajočih razredov od zgodnjih obdobj fevdalizma do konca prve svetovne vojne. Zlasti zavesten je postajal ta proces od srede 19. stoletja dalje, ko je začel dobivati tudi obeležja nacionalnih bojev, in se je teritorialno razvijal v več smereh.¹

Ena smer je šla iz Prusije oziroma Nemčije čez poljsko ozemlje, katerega velike dele je bila Prusija anektirala po treh delitvah Poljske v drugi polovici 18. stoletja. Od tedaj dalje sta v pruski oziroma nemški politiki do vzhodnih predelov vidni dve večji razvojni obdobji.

V prvem obdobju, ki je trajalo nekako do konca Bismarckove vlade, je nemška vzhodna politika zaradi zunanjepolitične oportunitete zajemala le poljsko ozemlje, in še to samo v mejah vzhodnih pruskih pokrajin. Vedno pogostejše pa so se začele pojavljati kritike na račun Bismarckovih odnosov do Rusije, zahteve po velikopotezni nemški kmečki kolonizaciji v vzhodni Evropi in bojni klic proti Rusiji, ki ji naj rastoči nemški narod brez prostora odzame predele, ki jih potrebuje. Tako je na primer Konstantin Frantz v svoji knjigi »Die Wiederherstellung Deutschlands« 1865. leta zahteval veliko germansko alianso, ki bi jo naj sestavljali nemški rajh in njegovi dve vzhodni marki Prusija in Avstrija in ki bi se ji naj priključili še Skandinavski polotok, Anglija in Nizozemska. Prusija naj bi se širila na severovzhod v smeri Gdansk—Riga—Reval, Avstrija pa na jugo-

vzhod. Poljsko vprašanje naj bi rešili tako, da ne bi obnovili Poljske, temveč ustanovili tri ali štiri vazalne kraljevine (Krakov, Varšava, Vilno, Kurlandija) z avstrijskimi in pruskimi knezi na čelu. Rusija pa naj bi se sama od sebe obrnila na vzhod.² V istem času je znani nemški politični pisec Paul de Lagarde (Bötticher) razvijal misli o tem, da so meje nemškega rajha neprimerne za obrambo in jih je zato treba potisniti na zahodu do Ardenov in na vzhodu čez Vislo do Pinskega močvirja, pri čemer je treba anektirati vso Lotaringijo in ruski del Poljske. Tja je treba usmeriti emigracijo nemških ljudi, in to ne v posameznih, temveč v strnjenih naseljih, ki se naj počasi potiskajo v slovanske in madžarske predele, nemški naseljenci naj načrtno dobivajo zemljo. Naj omenim, da je Lagardove ultranacionalistične in antisemitske ideje sprejel nacistični ideolog Alfred Rosenberg.³

V drugem obdobju nemške vzhodne politike, nekako od 1894. leta do konca prve svetovne vojne, je značilno, da gre ta politika čez okvirje nemške države. Njen taktični cilj je bil likvidirati poljsko vprašanje v mejah nemškega rajha, strateški pa volja po gospodarskem in političnem pohodu dalje na vzhod do baltičskih dežel, Bele Rusije in Ukrajine. V to obdobje spada tudi delovanje nacionalističnih in protipoljsko usmerjenih organizacij »Alldeutscher Verband« in »Verein zur Förderung des Deutschtums in den Ostmarken« (od 1900 dalje »Der Deutsche Ostmarken-Verein«). Zlasti poslednja je zasledovala nasilno ponemčenje vzhodnih predelov predvsem z naseljevanjem Nemcev in v njenem bojnem programu ni manjkalo niti elementov deportacijske politike. Vendar pa nemška vzhodna politika v tem obdobju ni bila vedno enako intenzivna. Prvi, okoli štiri leta trajajoči fazi, ko so bile vidne zlasti administrativne oblike protipoljskega boja, ki so jih uvedli publicistični nastopi Bismarcka in Viljema II. jeseni 1894. leta, je sledila faza protipoljske akcije zlasti na ekonomskem področju; z nastopom Bethmann-Hollwegove vlade je prišla zmernejša faza, ki je doživela ostro nasprotovanje nemških šovinistov v prej omenjenih organizacijah. V četrti fazi od 1912. leta dalje so aneksionistične težnje nemškega imperializma postale zelo izrazite in odkrite. Julija 1914. leta je »Alldeutscher Verband« odkrito nastopil z zahtevo po aneksiji kongresne Poljske, baltičskih pokrajin, Bele Rusije in Ukrajine in nobenkrat do takrat ni nemški imperializem postavljал aneksionističnih zahtev tako ostro, odkrito in nemaskirano, kot je to storil ravno 1914. leta. Imel je načrt razbiti Rusijo na štiri ali pet delov in pojavil se je tudi načrt nemške kolonialne državnice na Krimu. Oktobrska revolucija in za nemške imperialiste neugoden izid prve svetovne vojne sta onemogočila uresničitev teh načrtov.⁴

Ostale smeri prodiranja nemškega imperializma na vzhod so šle iz Avstrije, ki je v zunanjepolitičnem pogledu od konca 19. stoletja predstavljala nekakšno prednjo stražo nemškega imperializma. Ena smer je šla čez Češko in Moravsko, za kateri je že Bismarck povedal, da bo njun gospodar tudi gospodar Evrope, in Galicijo (Podkarpatsko Rusijo), ki bi naj postala nekakšna odskočna deska k ruski Ukrajini. Druga smer je šla preko Bosne in Srbije na Solun in dalje proti Bagdadu in Indiji. Tretja smer je šla preko slovenskega ozemlja na Trst (zanj je Bismarck dejal, da je konica nemškega meča) in Istro ter na Jadransko morje, kjer se je križala z italijanskimi imperialističnimi interesi.⁵

Še pred izbruhom prve svetovne vojne so se začele pojavljati zamisli o ustanovitvi nekakšne osrednje Evrope (»Mitteleuropa«). Tako je K. von Winterstetten v svoji knjigi »Berlin — Bagdad« 1913. leta propagiral zamisel o nekakšni konfederaciji v srednji in jugovzhodni Evropi, ki bi jo vodila Nemčija in bi bila gospodarsko avtarktična. Po izbruhu prve svetovne vojne je nemški nacionalist Hermann Ulmann v glasilu »Deutsche Arbeit« razglašal zamisli, ki so postale aktualne v razpravah v zvezi z načrtom o ustvaritvi osrednje Evrope: krepitev Nemcev v Avstro-Ogrski, nemška kolonizacija v jugovzhodni Evropi, vzpostavitev gospodarske unije v srednji Evropi itd. Spomladi 1915. leta pa je o ustanovitvi osrednje Evrope razvil svoje teze Friedrich Naumann. Po njem naj bi osrednja Evropa nastala z združitvijo Nemčije, Avstro-Ogrske in sosednjih držav in ozemelj v ožjo enoto. Med Nemčijo in Avstro-Ogrsko so se že začela pogajanja, ki so jih končali julija 1918. leta s sklenitvijo carinske in gospodarske zveze teh dveh držav. Le poraz centralnih sil v prvi svetovni vojni je onemogočil uresničitev te daljnosežne pogodbe.⁸

Prodiranje nemškega imperializma na vzhod je za nekaj časa zaustavil nastanek novih držav v smereh njegovega dotedanjega prodiranja: Poljske, Češke in Jugoslavije, enako tudi spremenjena politična režima v Nemčiji in Avstriji. Toda v obeh državah so še naprej živele in tudi delale sile, ki se niso odrekle imperialističnim ekspanzionističnim težnjam. Zlasti pa je imperialistične ekspanzionistične ideje prevzel nemški nacionalni socializem.

Eklektično skrpan iz raznih lažnih filozofskih in lažnih socioloških doktrin, je nacionalni socializem že v svojem prvem političnem programu 25 točk iz 1920. leta postavil nekaj načel, ki so pozneje dobila svojo »teoretično« obdelavo v Hitlerjevi knjigi »Mein Kampf« iz 1925. leta in v Rosenbergovem delu »Der Mythos des 20. Jahrhunderts« iz 1930. leta, ki je plagiat Chamberlainovega rasističnega brevirja »Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts«.

Prve tri točke programa NSDAP so zahtevale združitev vseh Nemcev v veliko Nemčijo, enakopravnost nemškega naroda z drugimi narodi, odpravo versajske in senžermenske mirovne pogodbe ter pokrajine in tla (kolonije) za prehrano nemškega naroda in naselitev presežka prebivalstva.⁷

V svoji knjigi »Mein Kampf« je Hitler ostro kritiziral vso dotedanje nemško zunanjo in kolonialno politiko, ker ni »niti povečala naselitvenega prostora nemške rase niti ni napravila poskusa — čeprav zločinskega — da bi z angažiranjem črne krvi okrepila moč rajha.« Trdil je, da mora nacionalsocialistično gibanje poskušati odpraviti nesorazmerje med številom prebivalstva in velikostjo življenjskega prostora in cilj nemške zunanje politike morata postati »Grund und Boden«, toda ne v mejah nemškega rajha izpred 1914. leta, češ da so bile takrat meje slučajne. Poudaril je: *»Nadaljevali bomo tam, kjer so pred šestimi stoletji nehali. Ustavili bomo večni germanški pohod proti južni in zahodni Evropi in obrnili pogled na zemljo na Vzhodu. Če pa danes govorimo v Evropi o novem 'Grund und Boden', lahko mislimo predvsem na Rusijo in na njej podrejene obrobne dežele.«*⁸

V istem delu je govoril tudi o germanizaciji in menil, da je germanizacija rasno manjvrednih ljudi že vnaprej obsojena na neuspeh in slabi kri višje rase, ter trdil, da je mogoče germanizirati le tla, ne pa ljudi. Poudaril je: *»Vse, kar je bilo v zgodovini koristno germanizirane, so bila tla, ki so jih naši predniki pridobili z mečem in jih naselili z nemškimi kmeti.«*⁹

Če povežemo ti dve misli, dobimo jasen sklep, da si mora Nemčija iskati svoj življenjski prostor v vzhodni Evropi, predvsem v Rusiji, in da mora ta življenjski prostor naseliti z nemškimi kmeti.

Še jasneje je Hitler te zamisli razvil v nekem neobjavljenem rokopisu iz 1928. leta. V njem je zunanjo politiko meščanske družbe označil za »mejno« politiko in poudaril, da bo zunanja politika nacionalsocialističnega gibanja vedno le »prostorska« politika, ki ne bo težila za nekimi mejami, ki niso nikdar nekaj trdnega, temveč le za pridobivanjem novega življenjskega prostora. Nekdanjo nemško kolonialno politiko je označil za nespametno, ker ni računala s tem, da ima Nemčija v Evropi šibkejšo bazo kakor pa njeni kolonialni tekmeči, da kolonije ne morejo pomagati domovini, njihova usoda pa se je končno odločila na evropskih tleh. Zato bi morali krepiti položaj Nemčije v Evropi, kajti že iz prehrabnih in operacijskih razlogov ni vseeno, ali ima neki narod v vojni 560.000 ali milijon kvadratnih kilometrov svojega ozemlja.

»Predvsem pa bi lahko samo s prostorsko politiko v Evropi tja odrinjeni ljudje ostali ohranjeni za naš narod in vojaško uporabo.

500.000 km² več ozemlja v Evropi lahko nudi milijonom nemških kmetov nove domove, nemški narodni moči pa lahko da na razpolago milijone vojakov za odločilne trenutke.

Edino območje, ki je v Evropi prišlo v poštev za takšno prostorsko politiko, je bila Rusija. Redko naseljeni zahodni obrobni predeli, ki mejijo na Nemčijo in so že nekoč sprejeli nemške kolonizatorje kol nosilce kulture, pridejo v poštev tudi za novo evropsko prostorsko politiko nemškega naroda.«

Nemčija mora zavreči težnje, da bi postala svetovna industrijska ali trgovinska sila, in mora vse svoje moči uporabiti za pridobitev zadostnega življenjskega prostora za prihodnjih sto let.

Podrobneje je tudi povedal, kako si zamišlja germanizacijo, za katero je v knjigi »Mein Kampf« trdil, da jo je mogoče uporabiti le za tla in ne za ljudi. »Nacionalna država ne bi smela pod nobenimi pogoji anektirati Poljakov z namenom, da bi hotela nekega dne iz njih napraviti Nemce. Nasprotno, skleniti mora, da te raso tuje elemente izloči in ne dopusti razkrojiti krvi lastnega naroda, ali pa jih mora kratko malo vse odstraniti in posestva, ki bodo na ta način postala prosta, dati lastnim ljudem.«¹⁰

S temi besedami je Hitler jasno nakazal usodo milijonov ljudi, živečih v vzhodni Evropi, ki so jo nacionalni socialisti odkrito razglašali za svoj življenjski prostor. Vse, kar ne bi bilo raso primerno za ponemčenje, bi bilo treba kratko malo deportirati. Tako se je zamislil o nemškem življenjskem prostoru in nemški kolonizaciji v vzhodni Evropi že kmalu pridružila zamisel o množičnih deportacijah Poljakov, Rusov itd. Kakšen obseg naj bi zavzele deportacije, je Hitler spomladi 1934. leta povedal Hermannu Rauschningu: »Imamo dolžnost, da raznarodujemo, kakor imamo nalogo, da skrbimo za razplod nemškega prebivalstva. Morali bomo razviti tehniko raznarodovanja. Kaj se pravi raznarodovati, boste vprašali. Ali nameravam odstraniti cela ljudska plemena? Da, tako nekako.«¹¹

Svojim ciljem, ki jih v manj ali bolj jasni obliki vsebuje program nacistične stranke iz 1920. leta in ki jih je Hitler predstavil v svoji knjigi »Mein Kampf« in omenjenem rokopisu iz 1928. leta, je ostal Hitler zvest do konca. V določenih razmerah je iz taktičnih razlogov sicer dajal drugačne izjave in celo sklenil pakt o prijateljstvu s Sovjetsko zvezo, v resnici pa je v zaupnih krogih neprenehoma poudarjal, da njegova vojna ni konvencionalna vojna proti zahodnoevropskim državam, temveč revolucionarna vojna proti Sovjetski zvezi, in je še

tik pred popolnim zlomom tretjega rajha, to je februarja 1945. leta, poudarjal: »Proti vzhodu, edino le proti vzhodu, se morajo razširiti naše življenjske žile.«¹²

Temeljne Hitlerjeve zamisli o raznarodovalni politiki so naprej razvijali drugi vodilni nacisti. Med njimi je bil vsaj v prvem obdobju najaktivnejši vodja glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS in poznejši kmetijski minister Walther Darré, avtor mnogih člankov o nordijski rasi, kmetih kot novem plemstvu itd. Njegova zahteva po enotnosti »krvi in tal« (»Blut und Boden«), to je, da mora kmečka posest pripadati samo dobri rasi, je postala eden od temeljev nacional-socialistične ideologije in je dobila svoj viden izraz v tako imenovanem zakonu o nasledovanju kmečke posesti (»Reichserbhofgesetz«).¹³

Walther Darré pa se ni ukvarjal samo s teoretičnimi razglabljanji o enotnosti in povezanosti dobre rase in kmečke posesti, temveč tudi s »politiko vzhodnega prostora«. Tako je na primer že poleti 1932. leta na sestanku v Münchnu govoril o temeljnih potezah te politike. Njegova zamisel je bila, da je treba v Evropi ustvariti nekakšno zvezo držav, ki ji bo v središču velika osrednja država kot železno jedro z vključeno Avstrijo, Češko in Moravsko, okoli nje pa naj bi bila manjša in srednje velika nesamostojna državna telesa, kot baltiške države, od Vzhodnega morja odrezana Poljska, večja Madžarska, razdeljena Srbija in Hrvaška, zmanjšana Romunija, razdeljena Ukrajina, južnoruske in kavkaške države itd. Vse te države naj bi vezali skupna vojska, skupno gospodarstvo in valuta, skupna zunanja politika itd. V tej državni zvezi naj bi »pravilno« uravnavali populacijsko politiko, tako da se slovanski element ne bi preveč razmnožil. Veljalo naj bi načelo, da so zemljiški lastniki lahko samo nemški gospodje, tuji kmetje pa bi naj postali delavci, to je poljedelski sezonski delavci in nekvalificirani industrijski delavci. V Nemčiji naj bi izdali zakon, po katerem bi lahko nasledil posestvo le en sin, drugi pa bi šli na vzhod, kjer bi dobili zemljo in postali veleposestniki. Na sestanku je bil tudi Hitler, ki je odobril Darréjeva izvajanja in je tudi sam govoril o teh vprašanjih. Povedal je, da je za uresničitev takšnih zamisli treba najprej ustvariti »trdno, jekleno trdo, močno jedro v središču, jedro osemdeset ali sto milijonov strnjeno naseljenih Nemcev« in da je njegova prva naloga, da bo ustvaril takšno jedro, h kateremu bodo spadale tudi Avstrija, Češka, Moravska, Alzacija in Lotaringija, zahodni predeli Poljske in baltiške dežele. Vse tuje narode bo treba s tega območja izseliti, zlasti Čeha, medtem ko se bo prebivalstvo baltiških dežel lahko ponemčilo. Na vzhodu bo nastalo veliko nemško poskusno polje in tam bo najprej nastal novi evropski socialni red.«¹⁴

Darréjevo geslo »Blut und Boden« je imelo velik vpliv na poznejšo nacistično deportacijsko, preseljevalno in populacijsko politiko in prakso, ki jo je izvajala SS. Darré in Himmler sta razvila nekakšno agrarno-rasistično mistiko za SS, po kateri naj bi bila rasno izbrana elita SS naseljena na farmah. Toda Himmler je 1938. leta Darréja odposlal iz aktivne službe v SS, ker se mu je zdelo njegovo delo »preveč teoretično«. Darré pa se je kljub temu še naprej ukvarjal s temi vprašanji, vendar le kot minister za kmetijstvo, in še tu je njegovo moč izpodrival njegov namestnik Herbert Backe, ki ga je Göring postavil celo za člana ministrskega sveta za državno obrambo.

Vprašanja preseljevanja in populacijske politike so spadala predvsem v SS, ki jo je od leta 1929 vodil Heinrich Himmler. SS je imela za to namreč že od 1931. leta dalje posebno ustanovo, to je glavni rasni in kolonizacijski urad SS (Rassen- und Siedlungshauptamt SS). Ukvarjal se je z rasnimi, kolonizacijskimi in rodovnimi vprašanji, a so mu ob nastajanju novih specializiranih esesovskih ustanov krčili delovno področje in je imel v poslednjih letih tretjega raj ha opraviti le še s šolanjem in razporejanjem rasnih preiskovalcev in izdajanjem ženitbenih dovoljenj esesovcem. SS je imela tudi dobre stike z organiziranimi nemškimi narodnimi manjšinami v vzhodni in jugovzhodni Evropi, in sicer preko varnostne službe in Volksdeutsche Mittelstelle, ki sprva sicer nista spadali pod SS, vendar pa so ju vodili mnogi oficirji iz SS.¹⁵

V nacistični preseljevalni in kolonizacijski politiki so imele veliko vlogo nemške narodne manjšine v raznih evropskih državah, saj so postale orodje in celo subjekt nacistične raznarodovalne politike. Takšne skupine so bile zlasti močne v Jugoslaviji, na Južnem Tirolskem v Italiji, v baltičskih državah, Sovjetski zvezi, Romuniji itd. Zveze z njimi je že pred 1933. letom vzdrževalo Društvo za nemštvo v inozemstvu (Volksbund für das Deutschtum im Ausland), v katero so se bili nacisti vtihotapili še pred svojim prihodom na oblast. Po 1933. letu so imele zveze z nemškimi narodnimi manjšinami tudi nekatere druge ustanove, na primer Ribbentropov urad v Neurathovem zunanjem ministrstvu, Auslandsorganisation der NSDAP, to je inozemska organizacija nacistične stranke, ki so jo ustanovili 1931. leta in jo je vodil gauleiter Ernst Wilhelm Bohle, nekaj časa v letu 1936 tudi tajni strankin urad »Kursell Büro«, imenovan tako po svojem vodji, uradniku notranjega ministrstva Ottu von Kursellu. Končno pa si je skoraj ves monopol pri delu z nemškimi narodnimi manjšinami pridobila nova ustanova »Volksdeutsche Mittelstelle«.

Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) je 1936. leta ustanovila nacistična stranka iz omenjenega Kursellovega urada kot centralo za vse

*Vodja Volksdeutsche
Mittelstelle
Werner Lorenz
(na levi)*

finančne in politične zveze s Volksdeutscher] i v inozemstvu. Stranki je služila kot orodje za to, da je vzela narodnostno politiko v nacionalsocialistično režijo. Volksdeutscher jev v inozemstvu, to je tistih Nemcev, ki niso bili nemški državljani (s temi je vzdrževala stike Auslandsorganisation der NSDAP), naj ne bi v prihodnje samo podpirali, da bi lahko živeli primerno svojim narodnim lastnostim, temveč bi jih naj aktivirali za nacionalsocialistično politiko. Nacisti so izkoristili 1936. leta že zelo napete devizne razmere za pretvezo, da so dobili pod svoje gospodarsko in politično nadzorstvo nemške organizacije, ki so se dotlej ukvarjale z organiziranjem pomoči Volksdeutscher jem, npr. Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA), Gustav-Adolf-Verein, Bund Deutscher Osten itd., na drugi strani pa so poskušali v vodstva posameznih nemških narodnih manjšin dobiti ljudi, ki so bili nacistično usmerjeni. To se jim je tudi posrečilo. Dr. Dušan Biber je v svoji knjigi »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941« lepo prikazal, kako jim je to uspelo v Jugoslaviji. VoMi si je sčasoma prilastila ves monopol za delo z nemškimi narodnimi manjšinami v tujini, odstavljala, razmeščala in imenovala je posamezne njihove voditelje, dajala ukaze in navodila za njihovo delo itd. V nekaj letih ji je uspelo pridobiti za nacionalni socializem ne samo vsa vodstva nemških narodnih manjšin, temveč tudi velik del Volksdeutscher jev. Ti so, če ne drugo, vsaj pohlevno sledili svojim vodstvom. Pomen VoMi je zlasti narasel v prvih letih vojne, ko je dobila nalogo, da preseli v rajh in na zasedena območja čimveč Volksdeutscher jev, in tedaj se je razrastla v ogromen aparat. Najprej je bila podrejena Hitlerjevemu

namestniku, vodji strankine pisarne Rudolfu Hessu, ki ji je 1937. leta postavil za vodjo SS-Gruppenführerja Wernerja Lorenza, visokega, nadutega in omejenega veleposestnika iz Gdanska, ki je dobil še kup drugih funkcij, a je imel zelo malo pojma o problematiki nemških narodnih manjšin. Zato pa je bil toliko bolj izkušen, brezobziren in ambiciozen njegov namestnik SS-Oberführer dr. Hermann Behrends.

1938. leta so Lorenza podredili neposredno Hitlerju, po izbruhu druge svetovne vojne pa Himmlerju. V tem času si je VoMi tudi povsem podredila VDA in Bund Deutscher Osten. Ko so namreč julija

1938. leta odstranili iz vodstva VDA predsednika dr. Hansa Steinacherja, je bil poslovodja VDA Paul Minke član VoMi in podrejen Lorenzu, dokler ni poleti 1941. leta Lorenz sam postal predsednik VDA. Poslovodja Bunda Deutscher Osten SS-Oberführer Horst Hoffmeyer je leta 1938 postal član VoMi in organizacijo so 1941. leta celo ukinili.¹⁶

ZAČETEK PRESELJEVANJA NEMCEV

Prvi konkretni načrti in dogovori za preselitev nemških ljudi iz inozemstva v rajh so se pojavili jeseni 1938. leta. Priključitev Avstrije k rajhu in prijateljski odnosi med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo, ki sta bili že tesno povezani z antikominternskim paktom, so privedli do načrta o preselitvi nemške narodne manjšine iz Južne Tirolske v rajh.

Hitler je že 1920. leta izjavil, da si je treba prizadevati, da bi vzpostavili prijateljske odnose med Italijo in Nemčijo. Po uvedbi fašističnega režima v Italiji je bil v tem prepričanju še bolj stanovit in se je odločil, da se v interesu sodelovanja s fašistično Italijo odreče zahtevi po aneksiji Južne Tirolske. Med 1922. in 1933. letom je večkrat izjavil, da je treba vprašanje Južne Tirolske reševati sporazumno z Italijo. To svoje gledišče je tudi razglasil v svoji knjigi »Mein Kampf« in v že omenjenem rokopisu iz 1928. leta.¹⁷ Pred svojim vdorom v Avstrijo je 11. marca 1938 pisal Mussoliniju: »Nasproti Italiji bom zdaj potegnil jasno mejo. To je Brenner.« 2e čez tri dni je italijanski poslanik Massimo Magistrati vodji političnega oddelka v nemškem zunanjem ministrstvu Ernstu von Weizsäckerju prvič nakazal italijansko željo po preselitvi dela Nemcev iz Južne Tirolske v rajh. Conrad Latour v svoji knjigi »Südtirol und die Achse« predvideva, da je Mussolini to željo izrazil Hitlerju in Ribbentropu ob Münchenski konferenci 28. septembra 1938. Morda so nacisti že takrat menili, da bi

Nemce iz Južne Tirolske po preselitvi v rajh naselili na Sudetskem, odkoder so nameravali deportirati Čehe. Sledila so pogajanja, v katerih je imela Italija mnogo pomislekov, tako finančnih kakor političnih. Odškodnina za imetje, ki bi ga pustili Nemci v Italiji, bi pomenila veliko finančno breme, pozitivne rezultate opcije bi lahko iredenta izkoristila kot nekak plebiscit za priključitev Južne Tirolske k Nemčiji itd. Italiji ni bilo toliko za preselitev vseh južnotirolskih Nemcev, temveč bolj za to, da bi se iznebila južnotirolske nemške iredente, ki je po njenih izračunih štela okoli 50.000 ljudi. Politični sporazum o preselitvi sta državi sklenili šele 23. junija 1939. leta. Določal je, da imajo Nemci v Južni Tirolski, ki bodo do 31. decembra 1939 optirali za Nemčijo, pravico, da se do 31. decembra

1942. leta preselijo v Nemčijo. Za izvedbo te naloge je Himmler že junija 1939. leta zavezal svojega pooblaščenca v Göringovem odboru za štiriletni plan SS-Oberführerja Ulricha Greif el ta, ki si je za to v Berlinu ustvaril poseben urad.¹⁸ Za sprejem južnotirolskih preseljencev je Himmler določil nekdanje avstrijske pokrajine Tirolsko in Vorarlberg, Koroško, Štajersko, Gornjo Avstrijo in Salzburško. Od skupno 214.614 Nemcev v Južni Tirolski in Kanalski dolini jih je optiralo za rajh 194.748 ali 90,7 odstotka.¹⁹ Preselitvena akcija je hitro stekla in je bilo do konca 1940. leta preseljenih že več kot 56 tisoč oseb, največ seveda na Tirolsko.²⁰ Toda nato je preseljevanje začelo hrometi, dokler se ni popolnoma ustavilo. Nacisti so se že konec

1939. leta zavedali, da preselitve do dogovorjenega roka ne bodo mogli izvesti in da bo trajala še kakšna tri leta več. Zato je Himmler v začetku 1940. leta ukazal, da je treba veliko večino južnotirolskih Nemcev preseliti na strnjeno naselitveno območje — pri čemer je mislil na vzhodno Evropo, razen okoli 800 kmečkih družin, ki bi jih naj naselili na Tirolskem, okoli 4600 oseb iz Kanalske doline in okoli 4400 oseb iz Grödnertala, ki naj bi jih naselili na Koroškem. Določil je tudi vrstni red za posamezne skupine: najprej naj preselijo sposobne za vojsko oziroma oddelke SS, nato optante iz Kanalske doline in Grödnertala.²¹ Toda v letu 1941 se jih je preselilo komaj 16.420, naslednje leto pa še manj, kakih 9000, tako da je bilo do dogovorjenega roka preseljenih le 82.681 oseb ali niti tretjina optantov.²² Seveda se ne moremo spuščati v vse probleme, ki so spremljali preseljevanje in ga ovirali, naj povemo le, da je bil temeljni problem naselitveno območje, ki ga Himmler ni mogel najti vse do konca vojne, saj južnotirolski kmetje in sadjarji niso bili pripravi za naselitev v ravninskih predelih vzhodne Evrope, omenjene avstrijske pokrajine pa zanje niso mogle preskrbeti nastanišč.²³ Mislili so tudi na Sudetsko in na polotok Krim, ki naj bi bil za južnotirolske kmete in sadjarje idealno naselit-

veno območje, manjše dele so nameravali naseliti tudi na Gorenjskem, slovenskem Štajerskem, v francoski Burgundiji itd., vendar so te zamisli ostale le bolj na papirju. Nacisti so pred Italijani krivdo za neuspeh pri preseljevanju valili na vojno, izgovarjajoč se, da so ob sklepanju pogodbe menili, da bo konec vojne že jeseni 1941. leta.²⁴ Po italijanski kapitulaciji pa se za preselitev niso več zavzemali, temveč so na Južnem Tirolskem iz aneksionističnih razlogov raje ustanovili operacijsko cono »Alpenvorland« in za njenega vrhovnega komisarja določili tirolskega gauleiterja Franza Hoferja.

RAZNARODOVANJE V AVSTRIJI IN NA ČEŠKEM

Prvo obdobje nacistične raznarodovalne politike se začne s priložitvijo Avstrije in Sudetske k Nemčiji spomladi oziroma jeseni

1938. leta. Tam so večino prebivalstva sestavljali Nemci, poleg njih pa so živele večje ali manjše skupine strnjeno naseljenih Slovanov. Ker nacisti še niso razpolagali s poljskim ozemljem, kamor bi lahko množično deportirali rasno in politično nezaželeno ljudi, poleg tega pa bi jim množičnih deportacij ne dovoljevale pospešene priprave na vojno, so izvajali raznarodovanje zlasti na kulturnem in političnem področju, npr. s povečanim germanizatoričnim pritiskom na koroške Slovence, ko so jim v šolskem letu 1938/39 ponemčili še poslednje ostanke slovenskih oziroma utrakvističnih šol, razpustili celo vrsto slovenskih društev, ustanavljali samo nemške otroške vrtce in podobno.²⁵ Enakemu ali celo hujšemu germanizatoričnemu pritisku so izpostavili Čehe na Sudetskem. Nemško-češka izjava z dne 20. novembra 1938, izdana na temelju sklepov Münchenske konference, je predvidevala, da se s Sudetskega izselijo vsi Čehi in iz Češkoslovaške vsi Nemci, priseljeni po letu 1910. Toda Hitler ni dovolil, da bi se Nemci izseljevali iz Češkoslovaške, ker je že sklenil, da jo bo napadel, in ker je hotel imeti v njej jedro za prihodnjo nemško Češko. Pač pa so nacisti nasilno izgnali s Sudetskega mnogo Čehov, zaprli češke šole in podvrgli deželo popolnemu ponemčenju.²⁶

Nacistična raznarodovalna politika na Češkem in Moravskem je posebno vprašanje, za katero je značilno, da so imeli nacisti velike in radikalne načrte, ki pa so jih v primeri z načrti v drugih zasedenih evropskih pokrajinah najmanj uresničili. Ko je Hitler 15. marca

1939. leta zavzel Češkoslovaško, jo razbil in ustvaril tako imenovani protektorat za Češko in Moravsko, bi naj ta postal prvi poizkusni vrt

za esesovsko kolonizacijo in ustvaritev nove aristokracije iz »krvi in zemlje«. ²⁷ Hitler je večkrat izrazil svoje sovraštvo do Čehov in kaže, da jih je sovražil bolj kot kateri koli drug slovanski narod. Kot privrženec velikonemških idej jih je sovražil že zato, ker so bili v avstro-ogrski monarhiji v nacionalnem pogledu med vsemi narodi na j nemirnejši, ker so se krepko upirali germanizaciji in v svojem nacionalnem boju tudi dosegli takšne uspehe, kakršnih drugi narodi v Avstro-Ogrski niso, in so proti koncu prve svetovne vojne tudi očitno zahtevali razbitje avstro-ogrske monarhije. Hitler je zato sodil, da tudi v nacionalsocialistični državi ne bodo mirovali, in ker si ne bo mogel v središču države privoščiti morebitnih nemirov, jih bo treba kratko malo vse ali vsaj večino odstraniti iz središča Evrope. K strupenemu sovraštvu do Čehov so ga spodbujala tudi njegova rasna in rasistična gledišča, po katerih naj bi bili Čehi nekakšna mešanica Slovanov in Mongolov. ²⁸ Tudi to naj bi zahtevalo njihovo odstranitev iz središča Evrope, kjer naj bi prebivali le ljudje evropskih ras. »Čehe in prebivalce Moravske bomo presadili v Sibirijo ali v beloruske predele, določili jim bomo rezervate v novih zveznih državah. Čehi morajo ven iz osrednje Evrope. Tako dolgo, dokler bodo v njej, bodo vedno žarišče husitsko-boljševiškega razkroja.« Tako je govoril Hitler na omenjenem sestanku v Münchnu 1932. leta. ²⁹ Na konferenci z vojnim ministrom von Blumbergom, zunanjim ministrom von Neurathom in vrhovnimi poveljniki vseh treh rodov vojske, tj. von Fritschem, Göringom in Raederjem 5. novembra 1937. leta, na kateri je Hitler razpravljaj o ciljnih nemške politike ter napovedal napad na Avstrijo in Čehoslovaško, je tudi napovedal obsežne raznarodovalne ukrepe: »Kjub temu, da posebno na Češkem naseljenost ni redka, pa lahko s priključitvijo Češke in Avstrije vendarle pridobimo živeža za 5—6 milijonov ljudi, seveda s pogojem, da uspe nasilna izselitev dveh milijonov ljudi iz Češke in enega milijona iz Avstrije.« ³⁰

Po razbitju čehoslovaške republike in ustanovitvi državnega protektorata za Česko in Moravsko so se nacistični raznarodovalni planerji takoj vrgli na delo, da bi lahko v pravem času začeli izvajati Hitlerjeve zamisli. Spričo predvidenih velikih nalog, ki bi jih morala izvesti SS v protektoratu, je Himmler maja 1939. leta določil vodjo kolonizacijskega urada v glavnem rasnem in kolonizacijskem uradu SS SS-Oberführerja Kurta von Gottberga za vodjo posebnega zemljiškega urada (Bodenamt) za protektorat. ³¹ Kot bomo videli, ta zemljiški urad v protektoratu ni bil nikakršna posebnost, ker so jih pozneje ustanovili v mnogih zasedenih deželah. Zanimivo pa je, da so ga nacisti ustanovili še pred zasedbo Čehoslovaške in da je imel njegov šef ambicije, da ga razvije v ogromen aparat in samostojen, neodvisen

osrednji zemljiški urad za vso Nemčijo, kar pa mu je onemogočil Himmler.³² Gottbergov zemljiški urad je vneto delal in ustvaril trdne administrativne temelje za naselitveni plan, tj. izdelal je načrte o razdelitvi češke zemlje v razne vrste kmečkih posesti, ki bi jih naj dobili nemški kolonisti.³³ Ko so bili načrti izdelani, so zlasti poleti in jeseni 1940. leta razpravljali o tem, v kakšnem obsegu naj izvedejo deportacije Čehov. Ker je menil, da v vojnem času ne bo mogel deportirati 7,200.000 Čehov, je višji vodja SS in policije ter državni sekretar Karl Hermann Frank, ki je imel pri vodilnih nacistih tretjega rajha vsekakor večjo veljavo kakor pa državni protektor von Neurath, 31. avgusta 1940 predlagal, naj bi rasno neustreznim Čehom odvzeli državljanstvo protektorata, jih izselili ali pa uničili skupaj s sovražno razporejenim slojem češkega izobraženstva. V prostor, ki bi ga na ta način izpraznili, naj bi naselili Nemce: najprej v tiste kraje, kjer že prebiva kaj Nemcev, nato bi ustvarili nemške koridorje, izolirali otoke s češkim prebivalstvom ter ponemčili ostale.³⁴ O tem, kaj storiti s Čehi, so nacistični veljaki v protektoratu razpravljali tudi 9. oktobra 1940. leta v uradu državnega protektorja a von Neuratha na Hradčanih v Pragi. K. H. Frank je imel referat, v katerem je povedal, da so v spomenici o »rešitvi češkega vprašanja« nakazali tri možnosti, in sicer: 1. nemško prepojitve Češke in Moravske ter odrinjanje Čehov v nekakšen ostanek Češke, kar pa ne pride v poštev, ker bi češko vprašanje tudi v zmanjšanem obsegu obstajalo še naprej, 2. deportacija vseh Čehov, kar je v doglednem času neizvedljivo, in 3. asimilacija Čehov, tj., da bi nemštvo vsrkalo vase približno polovico Čehov, kolikor bi bili rasno in drugače za to sposobni, kar naj bi se zgodilo s povečanim pošiljanjem Čehov na delo v rajh, torej z razbijanjem strnjenosti češkega naroda, medtem ko bi naj drugo polovico češkega naroda »na različne načine oslabili, izključili in spravili iz dežele, kar velja zlasti za rasno mongoloidne dele in večji del sloja izobražencev.« Takšen razvoj naj bi zahteval okrepljen pritok Nemcev v protektorat. Frank je povedal tudi, da je Hitler odobril tretjo možnost.³⁵

Kako naj bi izvajali to akcijo, je čez leto dni povedal tudi šef nemške varnostne policije SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich, ki ga je Hitler ob zaostrojitvi političnih razmer na Češkem septembra

1941. leta poslal za namestnika državnega protektorja, potem ko je von Neuratha poslal na bolniški dopust, s katerega se ta ni nikdar več vrnil na Češko. Heydrich je v svojem nastopnem govoru na Hradčanih v Pragi 2. oktobra 1941 govoril tudi o smotru nemške politike in o odnosu do Slovanov in Čehov posebej. Potem ko je govoril o prvi skupini držav z germanskimi narodi, je dejal, da so v drugi skupini dežele, s katerimi morajo Nemci ravnati tako, da se lahko vsaka do-

brota do njih smatra za slabost. To so dežele, v katerih žive Slovani, ki se niso naučili, da bi z njimi ravnali kot z enakopravnimi. Slovani so se naučili ubogati in imeti nad seboj gospodarja. Dežele, ki jih nemški rajh že ima in jih bo obdržal, »morajo biti pod oblastjo višje nemške rase.« V vojni se bodo ta ozemlja na vzhodu zelo razširila daleč v Rusijo, tja do Urala, in bodo postala nemška surovinska baza. »Prebivalci teh dežel bodo delovna sila, ki nam bo služila, da bi lahko opravljali svoje kulturno poslanstvo. Oni nam bodo — če se že moram tako drastično izraziti — služili kot sužnji.« Nato je prešel na češki problem in poudaril: »Mi moramo storiti vse, da Čehi sploh ne bodo več pomislili, da je to ozemlje njihov prostor. Češka in Moravska sta bili v zgodovini vedno srce nemškega rajha, to ozemlje je bilo v preteklosti trdna postojanka nemškega naroda, a v času kolonizacije nam je ta prostor pomenil trdno predstražo nasproti vzhodu... To ozemlje mora nekoč postati povsem nemško, a Čehi na koncu koncev nimajo tu kaj iskati... Ta prostor mora biti nekoč povsem naseljen z Nemci.« Nato je povedal, kako bodo ponemčevali. Začeli bodo zamaskirano, da bi si najprej ustvarili pregled, koga lahko ponemčijo in koga ne. Zato je potrebno rasno in narodnostno pregledati in popisati vse prebivalstvo, če ne gre drugače, tudi s pomočjo rentgenskih pregledov, pregledov v šolah, v zdravstvenih ustanovah ali pa z ustanavljanjem začasne delovne službe za mladino, v kateri bi preverili rasne vrednosti vsakega mladince in vsake mladinke.

Tudi na drugem sestanku čez deset dni, ki se ga je udeležilo samo deset najvidnejših nacistov v protektoratu, je Heydrich ponovno govoril o različnih načinih rasnega in narodnostnega pregleda Čehov. Nakazal je tudi usodo posameznih kategorij: rasno ustrezne in do Nemcev lojalne Čeha je treba ponemčiti, rasno neustrezne in ne sovražno razpoložene do Nemcev je treba kratko malo deportirati na vzhod, kjer je zanje dovolj prostora zlasti na območjih ob Ledenem morju, tiste, ki so rasno neustrezni, a Nemcem naklonjeni, je treba poslati na delo v rajh, toda nikakor na Sudetsko, in »poskrbeti, da ne bodo več imeli otrok«, tisti pa, ki so rasno dragoceni, a do Nemcev zelo sovražno razpoloženi, so zelo nevarni, ker lahko postanejo vodilni sloj, zato je treba del njih enostavno »postaviti pred zid«.

Na teh sestankih je Heydrich tudi povedal, zakaj ne morejo izvesti radikalnih raznarodovalnih ukrepov, kot so npr. množične deportacije. Predvsem je radikalno izvedbo temeljnih nacističnih zamisli ovirala pomembnost češke industrije v vojnem času in bojazen, da bi spričo nasilnega izseljevanja prišlo do njenih motenj, ter bojazen, da bi se ob nasilnih množičnih deportacijah okrepilo odporiško gibanje in preraslo v pravo revolucijo. »Da bi končno povsem dobili

ta prostor, sta nam potrebna mir in red... Potrebujemo mir, da bi delavec, češki delavec tukaj, vložil svoj maksimalni trud in vse svoje sposobnosti v nemška vojna prizadevanja, da ne bi zadrževali velikanskega razmaha nemške vojne industrije in da bi zagotovili njen nadaljnji razvoj,« je poudarjal Heydrich.³⁶

Tako na Češkem ni prišlo do množičnih deportacij češkega prebivalstva niti do rasnega in narodnostnega pregleda vsega ali vsaj večjega dela prebivalstva. Kljub temu pa so nacisti vztrajno izvajali svoje zamisli o raznarodovanju, vsaj v tistih oblikah in v takšnem obsegu, ki so jim ga dovoljevale politične in druge razmere. Zlasti so plenili in tudi nakupovali češko zemljiško posest in jo dajali nemškim kolonistom. Zemljiški urad v Pragi je do konca leta 1943 zaplenil 4259 posestev s 337.000 ha. Frank je pri tem zemljiškem uradu ustanovil poseben naseljevalni štab, ki je imel nalogo, da načrtno naseljuje nemške kmete med Sudetsko in Prago, v okolici Budějovic in na območju južno od Brna. Šlo je zlasti za kolonizacijo na posestvih obubožanih čeških kmetov, ki so jim nacisti zaplenili imetje. Takih posestev je bilo več kot tisoč.³⁷ Z naselitveno akcijo so začeli poleti 1942. leta.³⁸

O novi in obsežnejši naselitveni akciji v protektoratu pa govori poročilo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz konca leta 1942: »V *protektoratu* bo sedaj naseljenih 6000 preselečencev iz jugovzhodne Evrope in 600 iz Luserna in Fersentala. S temi in nadaljnjimi naselitvami bo zgrajen nemški narodni most od severa proti jugu čez Prago in še eden od severovzhoda proti jugozahodu čez Moravsko. Posestva bomo dobili z nakupom ali z razlastitvijo ob cenenih odškodnini.«³⁹ Do srede 1943. leta so na 1021 posestev, ki so merila 19.225 ha, naselili 5325 nemških družin iz Besarabije, Dobrudže, Južne Bukovine in Južne Tirolske, medtem ko so 571 Nemcev naselili kot obrtnike.⁴⁰ Do konca vojne pa je zemljiški urad v Pragi imel zaplenjenega že pol milijona hektarjev češke zemlje in še poslednje mesece vojne je naseljevalni štab naselil severovzhodno od Prage okoli 1300 Nemcev.⁴¹

Nacisti so nameravali naseljevati Nemce tudi na Slovaškem. Tako je SS-Gruppenführer Günther Pancke po svojem obisku v Slovaški menil, da bi lahko vso Slovaško pridobili za nemštvo, če bi iz nje deportirali okoli pol milijona rasno neustreznih ljudi in naselili vanjo okoli sto tisoč nemških družin, ki naj bi bile Slovakom »gospodujoči razred«.⁴² Neverjetne so bile zamisli esesovskih generalov. In Günther Pancke je bil nekaj časa tudi vodja glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS!

RAZNARODOVANJE NA POLJSKEM IN V SOVJETSKI ZVEZI

Ustanove in družbe

Novo poglavje v nacistični raznarodovalni, zlasti pa preseljevalni in populacijski politiki in praksi se je začelo po izbruhu druge svetovne vojne, zlasti pa z uničenjem poljske države. Del njenega ozemlja je Hitler 8. oktobra 1939. leta priključil k nemškemu rajhu kot tako imenovana »priključena vzhodna območja« (Eingegliederte Ostgebiete) in iz njih ustvaril dve pokrajini, in to gau Danzig-Westpreussen in gau Posen-Wartheland. K rajhu je priključil tudi gornjo Šlezijo in ciechanovsko okrožje (Regierungsbezirk Zichenau) k Vzhodni Prusiji. Iz ostalega poljskega ozemlja, katerega nekaj predelov na vzhodu je bila konec septembra zasedla že Sovjetska zveza, je Hitler 12. oktobra 1939 ustvaril generalno gubernijo z generalnim guvernerjem dr. Hansom Frankom, ki si je za svoj sedež izbral znani grad Wawel v Krakovu.⁴³

Zdaj se je za naciste začel uresničevati že dolgo želeni cilj o osvajanju vzhodnih ozemelj. Po mnenju nekaterih zgodovinarjev naj bi Hitler v svojih ranih zamislih o kolonizaciji vzhodne Evrope imel pred očmi zlasti Rusijo in naj bi šele spomladi 1939. leta postala Poljska v njegovih očeh možna prva in konkretna etapa prostorske in nacionalnopolitične preureditve.⁴⁴ Menim, da ta teza ne drži, saj je Hitler že od 1920. leta razglašal zahtevo po odpravi določb versajske mirovne pogodbe in priključitvi k rajhu tistih pokrajin, ki so bile pred prvo svetovno vojno vključene vanj. Med temi pokrajinami so bili tudi razsežni poljski predeli, ki jih je bila Prusija dobila v drugi polovici 18. stoletja. Tudi na že omenjenem sestanku v Miinchnu 1932. leta je Hitler povedal, da k močnemu jedru osemdeset ali sto milijonov ljudi »spadajo tudi zahodni predeli Poljske do določene strateške črte.« 1933. leta je tudi Rosenberg zapisal, da si mora Nemčija zagotoviti svoj življenjski prostor »v poljsko-čeških vzhodnih območjih.«⁴⁵

Po zavzetju Poljske je Hitler 6. oktobra 1939 v svojem govoru v Reichstagu povedal, da je po razpadu poljske države najpomembnejša naloga »ustvariti red v etničnih odnosih, to pomeni, izvesti preselitev ljudstev tako, da bodo med njimi na koncu boljše črte ločnice«. Poudaril je, da gre za mnogo širši problem, ker so po vsej vzhodni in jugovzhodni Evropi delci nemškega naroda, in povedal, da sta se Nemčija in Sovjetska zveza sporazumeli, da si bosta pri reševanju tega vprašanja medsebojno pomagali.⁴⁶

Že drugi dan je Hitler izdal odlok o utrjevanju nemštva, ki ga seveda niso objavili. V njem je najprej povedal, da so v Evropi odstranjene posledice versajskega miru (sic!) in da ima zdaj nemški rajh priložnost, da sprejme in naseli nemške ljudi, ki so morali dotlej živeti v tujini, in da znotraj svojih interesnih mej izvede takšno preselitev narodnih skupin, ki bo med njimi postavila boljše črte ločnice. Za izvedbo te naloge je določil Himmlerja in mu naročil, naj po njegovih navodilih izvede dokončno vrnitev v rajh vseh ustreznih Volksdeutscher jev in reichsdeutscherjev, izključi škodljivi vpliv tistih tujih delov prebivalstva, ki pomenijo nevarnost za rajh in nemško narodno skupnost, in naj s preseljevanjem in naseljevanjem reichsdeutscherjev in Volksdeutscher jev, ki se bodo vrnili iz tujine, ustvari nova nemška naselitvena območja.⁴⁷ Hitler je še septembra 1939. leta nameraval to nalogo zaupati vodji Volksdeutsche Mittelstelle Wernerju Lorenzu. Ko je Himmler za to zvedel, je pohitel k Hitlerju in ga pregovoril, da je to nalogo zaupal neposredno SS, to je Himmler ju.

V svojem govoru v Reichstagu in v odloku o utrjevanju nemštva je Hitler napovedal začetek ogromnega raznarodovalnega dela zlasti v zasedenih poljskih predelih pa tudi drugod. Na eni strani je šlo za to, da iz tako imenovanih priključenih vzhodnih območij in iz raj ha deportirajo kar največ Židov in Poljakov, na drugi strani pa naj tam naselijo čimveč Nemcev, ki bodo postali vrhnja družbena plast nad tistim poljskim prebivalstvom, ki ne bo deportirano in ki bi ga po nacističnih predvidevanjih bilo mogoče ponemčiti. Ker ni šlo samo za desetisoče, temveč stotisoče ali celo milijone Židov in Poljakov, ki bi jih bilo treba popisati, pregledati, preveriti itd., ter deportirati in na drugi strani za stotisoče Nemcev, ki bi jih bilo treba preseliti iz baltičskih držav, Sovjetske zveze, Romunije itd., jih pregledati, preveriti in kolonizirati, je bilo potrebno za to ustanoviti cele ustanove in urade. Res so jih začeli ustanavljati že jeseni 1939. leta. Te ustanove in uradi pa niso bili udeleženi samo pri raznarodovalnem delu na Poljskem, temveč tudi v drugih zasedenih deželah, tudi v Sloveniji. In že zato je potrebno, da o njih povemo kaj več.

Prva večja ustanova, ki jo je Himmler ustanovil jeseni 1939. leta, je bil glavni državni varnostni urad (Reichssicherheitshauptamt).

V njem je 27. septembra 1939 združil posamezne dotlej samostojne veje varnostne službe, varnostne policije in kriminalne policije in mu za vodjo postavil SS-Obergruppenführerja in generala policije Reinharda Heydricha. Čeprav glavnega državnega varnostnega urada Himmler ni ustanovil kot na novo imenovani državni komisar za utrjevanje nemštva, temveč kot šef nemške policije, in ga tudi ni ustanovil prvenstveno za raznarodovalno delo na Poljskem, je imel

vendarle veliko vlogo pri raznarodovanju. Zlasti so v njegovo področje spadale deportacije Židov in posameznih nenemških narodov, npr. Poljakov, Francozov, Slovencev itd. Načelna vprašanja raznarodovalnega dela, to je, kakšne kategorije prebivalstva je treba brezpogojno deportirati in kam, kakšne pa naj germanizirajo in kako ter podobno, sta obravnavala zlasti v III. uradu (SD-Inland, tj. varnostna služba za notranjost rajha) vodja oddelka III B (Volkstum und Volksgesundheit, tj. narodnost in narodno zdravje) dr. med. Hans Ehlich in njemu podrejeni vodja referata IIIB1 (Volkstumsarbeit, tj. delo z narodnostmi) SS-Hauptsturmführer Heinz Hummitsch. S tehničnimi vprašanji deportiran j a se je v IV. uradu (gestapo) in B oddelku (nadzor nad cerkvami in verskimi ločinami, Židi in prostozidarji) ukvarjal 4. referat (deportiranje Židov in Poljakov), ki ga je vodil SS-Hauptsturmführer Adolf Eichmann. Končno je glavni državni varnostni urad ustanavljal ali pa vsaj nadziral delo posameznih preseljevalnih štabov, ki so jih ustanovljali v posameznih pokrajinah za deportiranje Židov in nenemških narodov.⁴⁸

Dan zatem ko je Hitler podpisal omenjeni odlok o utrjevanju nemštva, je Himmler ukazal Heydrichu, naj v Poznanju na Poljskem ustanovi tako imenovani osrednji vselitveni urad (Einwandererzentralstelle).⁴⁹ Za vodjo te nove ustanove je postavil SS-Sturmbannführerja dr. Martina Sandbergerja iz Stuttgarta.⁵⁰

Naloga osrednjega vselitvenega urada je bila, da pregleda in oceni vse nemške preseljence glede na njihovo zdravstveno in premoženjsko stanje, rasno vrednost, politično razpoloženje in preteklost itd. in da odloči o njihovi nadaljnji usodi, tj., ali se jim da nemško državljanstvo ali ne in ali naj se jih naseli v starem rajhu ali pa v vzhodni Evropi. Urad so sredi oktobra 1939. leta ustanovili v Gdinji, kamor so tedaj začeli prevažati baltiške Nemce, a so ga že novembra istega leta premestili v Poznanj, spomladi 1940 v Berlin in jeseni 1940 v Lodz, kjer je ostal skoraj do konca vojne. Po raznih mestih je imel več tako imenovanih zveznih štabov, od srede 1940. leta pa je sestavljal tudi tako imenovane leteče komisije, ki so potovale po raznih pokrajinah in po taboriščih za nemške preseljence opravljale svojo nalogo. Urad je bil pravzaprav cela zbirka oddelkov: pod štabom, ki so ga v glavnem sestavljali sodelavci glavnega državnega varnostnega urada, so bili še odposlanci tistih oblastev in uradov, ki so bili soudeleženi v procesu dajanja državljanstva. Tako so vanj poslali svoje zastopnike: glavni državni varnostni urad, rasni in kolonizacijski urad SS, notranje ministrstvo, ministrstvo za delo in finančno ministrstvo. Po celem, podrobno predpisanem pregledu, ki je trajal tri do štiri ure pri eni osebi ali družini, je urad izdal za vsakega nemškega preseljenca končno

*Šef glavnega državnega
varnostnega urada Reinhard
Heydrich*

oceno »A« (Altreich, tj. naselitev v starem rajhu) ali »O« (Osteinsatz-fähig, tj. sposoben za naselitev v vzhodni Evropi) ali »S« (Sonderfall, tj. poseben primer, o katerem je treba še odločiti), uradno preseljeniško izkaznico in listino o podelitvi nemškega državljanstva. Osrednji vselitveni urad, ki je že sredi leta 1940 imel kar 875 uslužbencev, je do srede novembra 1944. leta pregledal in ocenil 1,021.515 oseb.⁶¹

V tehnično izvajanje raznarodovalne politike je Himmler vključil tudi glavni rasni in kolonizacijski urad SS, ki se je dotlej ukvarjal z rasnimi, kolonizacijskimi in rodovnimi vprašanji. Po začetku vojne se je njegova vloga na kolonizacijskem torišču zelo zmanjšala, ker so se s tem začele ukvarjati druge, na novo ustanovljene ustanove. Pač pa se je zelo povečala vloga njegovega rasnega urada, toda ne toliko v lastni matični ustanovi, to je glavnem rasnem in kolonizacijskem uradu SS in tudi ne toliko v okviru same SS (v vojni so se namreč enote SS rekrutirale tudi iz takšnih elementov, ki jih prej iz rasnih

razlogov ne bi bili vzeli v SS), temveč v sodelovanju z drugimi ustanovami državnega komisarja za utrjevanje nemštva pri izvajanju nacistične raznarodovalne politike. Rasni urad je vodil SS-Obersturmbannführer in profesor za rasno biologijo na berlinski univerzi in poznejši redni profesor na praški univerzi dr. Bruno Kurt Schultz.⁵²

V nacistični raznarodovalni politiki je bilo rasno vprašanje med najpomembnejšimi vprašanji. Nacisti so naprej razvijali rasistično ideologijo Josepha-Arthura de Gobineauja in Houstona Stewarda Chamberlaina, pri čemer je zlasti veliko publicistično dejavnost razvijal profesor dr. Hans F. K. Günther⁵³, in to ideologijo pretvarjali v vsakodnevno prakso, predvsem z rasnim pregledovanjem in ocenjevanjem ljudi. Povzdigovali in idealizirali so nordijsko raso, dopuščali druge evropske rase, ostro odklanjali pa neevropske. Po njihovi rasni teoriji naj bi bilo pri nemškem ljudstvu udeleženih šest evropskih ras. Nordijska rasa (visoka in stasita postava, dolga lobanja in ozek obraz, svetla barva oči in las) je razširjena na severu in severozahodu Nemčije. Najbolj sorodna ji je falska rasa (zato so jo nekateri imeli celo za njen del), ki je razširjena na Westfalskem (od tod tudi njeno ime), v Oldenburgu in Vzhodni Friziji (Ostfrieslandu). Dinarska rasa (visoka postava, dolg izbočen nos, črna barva oči in las), ki je drugače doma na Balkanu, je razširjena tudi na Bavarskem in v Avstriji. Zahodna rasa (nizka postava, dolga lobanja, temna barva oči in las), ki je drugače doma v Italiji, Španiji in južni Franciji, je razširjena tudi ob Renu in Moseli. Vzhodna rasa (nizka postava, okrogla glava in obraz, temna barva oči in las), ki je sicer doma v vzhodni Evropi, je razširjena tudi v pasu, ki se vleče od Gornje Šlezije čez Saško do Badna. Vzhodnobaltska rasa (nizka postava, svetle oči, pepelasti lasje, široke lične kosti, kratka glava, kratek in širok nos), ki jo imajo tudi za del vzhodne rase in je sicer doma v vzhodni in severovzhodni Evropi, je razširjena tudi v vzhodnih predelih Nemčije.

Vendar pa te rase redko nastopajo v čisti obliki. Pod nacističnim režimom sicer niso nikdar izvedli kakšne popolne in podrobne rasne preiskave vsega nemškega prebivalstva, vendar so po približni cenzitvi sodili, da čista nordijska rasa nastopa le pri 6—8%, čista vzhodna pri 2—3 % in čista dinarska rasa prav tako le pri 2—3% nemškega prebivalstva. Pri večini prebivalstva gre torej za mešanico raznih ras, kjer je nordijska udeležena s 45—50%, vzhodna z 20%, dinarska s 15%, vzhodnobaltska z 8%, falska s 5% in zahodna z 2%.

Ugotavljali so, da nordijska rasa, ki so ji pripisovali same dobre lastnosti (razsodnost, resnicoljubnost, odločnost itd.), ki nordijskega človeka usposablja za »nadčloveka« (Übermensch) ali »gospodujočega človeka« (Herrenmensch), nazaduje. Iz bojazni, da bi to nazadovanje

moglo imeti za nemški narod usodne posledice, so na razne načine pospeševali razplojevanje nordijske rase. Šli so celo tako daleč, da so posvojevali otroke svojih političnih nasprotnikov, če so ti imeli dobro rasno oceno. Še večjo nevarnost, kot je številčno nazadovanje nordijske rase, so videli v mešanju evropskih ras z neevropskimi in so bili zato Židje in cigani zanje tudi v rasnem pogledu sovražnik številka ena, ki ga je treba čimprej fizično iztrebiti.

Za rasno pregledovanje in ocenjevanje ljudi je rasni urad imel na razpolago izšolane preiskovalce. Šolal jih je na posebnih tečajih, kjer so predavali specialisti za biološka, antropološka in rasna vprašanja.⁵⁴ Na teh tečajih, ki so trajali po šest tednov, so bodoči rasni preiskovalci dobili osnovno teoretično znanje, imeli pa so tudi praktične vaje v rasnem ocenjevanju človeka, nato pa so morali še prebiti šestmesečni kandidatski staž pri praktičnem delu. En rasni preiskovalec je na dan pregledal do 20 družin. Z razgovorom je skušal dobiti vtis o pregledančevih karakternih lastnostih, s pregledom njegovega telesa, zlasti nekaterih za rasno razlikovanje najpomembnejših delov telesa (pri podrobnem pregledu celo 21), pa je skušal ugotoviti njegovo pripadnost k tej ali oni rasi. Za natančnejši rasni pregled ljudi,⁵⁵ ki so ga prikrivali, kot da gre za zdravniški pregled, je rasni urad izdelal posebne ocene. Za ocenjevanje esesovcev in podroben pregled preseljencev ali izgnancev je bila ocena sestavljena v obliki formule, sestavljene iz velikih in malih črk ter rimskih in arabskih števil. Najboljša ocena, ki jo je dobila oseba čiste nordijske rase, je bila a A1, naj slabša pa, ki jo je lahko kdo dobil, je bila c C. Toda rasni urad, ki je razpolagal z okrog 75—80 rasnimi preiskovalci (od katerih jih je navadno 20 do 25 delalo v komisijah osrednjega vselitvenega urada, 5 do 8 v izpostavi rasnega urada v Lodzu, 5 v izpostavi rasnega urada v Pragi, 4 ali 5 pa v samem rasnem uradu itd.), seveda ne bi mogel v doglednem času pregledati nekaj deset tisoč nemških preseljencev, ki so jih jeseni 1939. leta začeli voziti v rajh in tako imenovana priključena vzhodna območja. Zato je zanje predvidel t. i. grobi rasni pregled, na katerem je rasni preiskovalec pregledal na dan okoli 200 družin in vsaki določil kakovostno rasno oceno od I do IV, pri čemer je I pomenila zelo dobro, II dobro, III povprečno in IV rasno neustrezno.⁵⁶

Z rasnim ocenjevanjem so nacisti hoteli »rasno neustreznim elementom« onemogočiti vključitev v »nemško ljudsko skupnost«, na drugi strani pa preprečiti, da bi se »dobra germanska kri« izgubila med tujim prebivalstvom ali pa ga celo »oplemenitila«. Zato so imeli rasno ocenjevanje za najodgovornejše delo v osrednjem vselitvenem uradu.⁵⁷

Pri nemških preseljenjih sta bili oceni I in II favorizirani in le osebo, ki je dobila eno od teh ocen, so nameravali naseliti na priključenih vzhodnih območjih. Ker pa je bilo takšnih Volksdeutscherjev zelo malo, je Himmler ob svojem obisku v Lodzu 16. januarja 1940. leta dovolil, da lahko tam naseljujejo tudi zdrave Volksdeutscherje z rasno oceno III.⁵⁸ Enako so pregledovali osebe, ki so jih nameravali izgnati iz rajha ali s priključenih vzhodnih območij. Če je kakšna oseba dobila oceno I ali II, so jo navadno preselili v rajh, da bi jo ponemčili.

V drugi polovici oktobra 1939 si je Himmler začel graditi tudi lastno ustanovo za izvrševanje neposrednih nalog pri utrjevanju nemštva« (Dienststelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums) in za vodjo postavil SS-Oberführerja Ulricha Greifelta. Himmler je tudi določil, naj ima urad nekaj najpomembnejših oddelkov, kot »oddelek za planiranje, predloge in spodbude«, »oddelek za preverjanje odškodninskih zahtev Nemcev, pregnanih iz Zahodne Prusije in s Poznanjskega«, »osrednji zemljiški urad« (Zentralbodenamt), finančni oddelek in oddelek za porazdeljevanje priseljencev. Greifelt je dobil dva vhoda v poslopju na zahodnem koncu Kurfürstendamma v berlinskem okrožju Halensee.⁵⁹

Ze avgusta 1940. leta so se iz prvih oddelkov Greifeltovega urada razvili novi oddelki in glavni oddelki, tako da je bilo do avgusta

1942. leta sedem oddelkov (A za personalna vprašanja, B za statistiko, C za pravna vprašanja, D za tisk in arhiv, V za finance, Wg. za nadoknado premoženja in še registratura) in štirje glavni oddelki (I. »Menscheneinsatz« pod vodstvom dr. Fährndricha, II. »Planung und Boden« pod vodstvom profesorja in direktorja inštituta za poljedelstvo in poljedelsko politiko na berlinski univerzi Konrada Meyer-Hetlinga, III. »Wirtschaft« pod vodstvom dr. Ludwiga in IV. »Landwirtschaft« pod vodstvom Hiegeja). Najpomembnejša sta bila seveda prva dva glavna oddelka.⁶⁰

Ker je Himmler predvideval, da se bo v letu 1941 naselilo v starem rajhu in v Avstriji več kot 100.000 preseljenih Volksdeutscherjev in da bo to delo zahtevalo posebno skrb in odgovornost, je v začetku

1941. leta ustanovil t. i. »naselitveni štab za stari rajh in Avstrijo« (Ansiedlungsstab »Altreich-Ostmark«) in mu za vodjo določil SS-Oberführerja Kurta Hintzeja. Bil je neposredno odgovoren uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu.⁶¹

Ze sredi junija 1941. leta je Himmler urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva povzdignil v t. i. »glavni štabni urad« (Stabshauptamt) in ga skupaj z uradom Volksdeutsche Mittelstelle po položaju izenačil z drugimi glavnimi uradi SS. Posamezni oddelki in glavni oddelki so se sčasoma do avgusta 1942. leta razvili v urade, ki

so jih združili v tri skupine uradov A, B in C. Tako je imela skupina uradov A tako imenovani osrednji urad ter I. (preseljevanje in narodnost) in II. urad (delovne akcije), skupina uradov B je imela III. (gospodarstvo, pozneje obrtništvo), IV. (poljedelstvo) in V. urad (finančna uprava), skupina uradov C je imela VI. (planiranje), VII. (gradnje) in VIII. urad (centralni zemljiški urad). Skupino uradov A in centralni urad v njej je vodil SS-Oberführer Rudolf Creutz, ki je bil obenem tudi Greifeltov namestnik (I. urad je vodil mladi doktor ekonomije SS-Sturmbannführer dr. Günther Stier, II. urad pa SS-Oberführer Kurt Hintze), skupino uradov B je vodil Greifelt sam, skupino uradov C pa je vodil profesor dr. Konrad Meyer-Hetling, ki je vodil tudi osrednji zemljiški urad (Zentralbodenamt), ustanovljen okoli 10. oktobra 1939.⁶²

Za izvajanje nalog pri utrjevanju nemštva v posameznih pokrajinah je Himmler zavezal višje vodje SS in policije kot svoje pooblaščenke, razen v nekaterih priključenih in zasedenih pokrajinah, kjer so njegovi pooblaščenki postali državni namestniki (npr. v Zgornji Šleziji, Gdansku, v Vzhodni Prusiji, na Sudetskem) oziroma šefi civilne uprave (npr. v Alzaciji, Lotaringiji, Luksemburgu).⁶³

Za potrebe utrjevanja nemštva so jeseni 1939. leta ustanovili tudi nekaj družb privatnopravnega značaja z uradnimi funkcijami, ki so bile kolikor toliko neposredno podrejene štabnemu uradu. Najprej so ustanovili »Amtliche Deutsche Ein- und Rückwandererstelle« (ADERST) z nalogo, »da enotno vodi in izvaja preseljevalne posle na Južnem Tirolskem«; poleg glavnega urada v Bolzanu je imela še šest podružnic (Bolzano, Merano, Brixen, Bruneck, Sterzing in Trbiž).⁶⁴

Čez nekaj časa, in sicer 19. oktobra 1939, je Göring kot pooblaščenec za štiriletni plan ustanovil »Haupttreuhandstelle Ost« (HTO) z nalogo upravljati premoženje poljske države, urejati denarne in kreditne posle, izvajati vse gospodarske ukrepe, potrebne za preusmeritev gospodarstva, itd. Družba je imela pravico, da sama izvaja zaplembe, postavlja in odstavlja upravnike na posestva in obrate itd. Njen vodja je postal župan dr. Max Winkler.⁶⁵

Himmler pa je 3. novembra 1939. leta ustanovil družbo »Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft« (DUT) z nalogo, da skrbi za premoženjskopravne zadeve preseljencev, to se pravi, da v imenu preseljencev prodaja njihovo imetje v stari domovini in poskrbi za premoženjsko izravnavo v novi domovini, da jim preskrbi kredite, izplačuje predujme itd. Himmler ni maral, da bi to družbo ustanovila država, temveč je za to pridobil dve drugi družbi v Berlinu, in sicer Deutsche Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft in Garantie-Abwicklungs-Gesellschaft. Prva je k skupnemu nominalnemu kapi-

talu 1.000.000 mark prispevala 900.000, druga pa 100.000 mark. Družba je bila popolnoma podrejena Himmlerju, saj je on sam določil prvi nadzorni svet in njegovega predsednika, državnega sekretarja v zunanjem ministrstvu, SS-Obergruppenführerja Wilhelma Kepplerja.

V nadzornem svetu so bili še po en zastopnik štabnega urada (Ulrich Greifelt), finančnega gospodarskega in zunanjega ministrstva, Volksdeutsche Mittelstelle (Werner Lorenz), državne banke, Auslandsorganisation der NSDAP, Deutsche Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft ter nemških preseji j enee v iz Letonske in Estonske. Družba je imela tudi več poslovnih vodij. Ob ustanovitvi je bila namenjena predvsem baltiškim preseljencem in je imela svoji podružnici v Rigi in Revalu, vendar se je sčasoma njeno področje razširilo na skoraj vse skupine preseljencev.⁶⁶

Himmler je v svoje delo pri utrjevanju nemštva vključil tudi »Deutsche Ansiedlungsgesellschaft« (DAG) z nalogo, da gospodari na zemljiških posestvih od njihove zaplembe pa do izročitve nemškimi preseljencem. Družba je bila ustanovljena 5. februarja 1898. leta kot »Deutsche Ansiedlungsbank« z začetnim nominalnim kapitalom 1.000.000 RM. Nakupovala je večja zemljiška posestva, jih oblikovala v manjše kmetije in prodajala. Tako je samo 1934. leta nakupila 20.000 oralov, naslednje leto pa še 27.000 oralov posesti. Na občnem zboru 9. septembra 1936. leta so jo preimenovali v »Deutsche Ansiedlungsgesellschaft«. Po priključitvi Avstrije in Sudetske k rajhu je družba dobila razsežne posesti v avstrijskih pokrajinah in na Sudetskem, po letu 1939 pa se je njena aktivnost razširila na vse okupirane dežele in je na občnem zboru avgusta 1941 zvišala nominalni kapital na 5 milijonov nemških mark.⁶⁷

Družbo je vodil predstojnik dr. Hans Iversen, Himmler pa je podobno kot pri Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft postavil nadzorni svet, ki ga je vodil šef glavnega gospodarsko upravnega urada SS, SS-Obergruppenführer Oswald Pohl. V njem so bili po en zastopnik štabnega urada (Ulrich Greifelt), glavnega državnega varnostnega urada, finančnega in kmetijskega ministrstva, vrhovnega vojaškega poveljstva, dresdenske banke in dva predstavnika Deutsche-Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft.⁶⁸

Pomembno vlogo v nacistični raznarodovalni politiki je dobilo tudi nemško zunanje ministrstvo (Auswärtiges Amt), ne sicer neposredno pri raznarodovalnem delu, temveč posredno, tj. predvsem pri reševanju zunanjepolitičnih vprašanj, ki so bila zvezana z raznarodovalnim delom. Vodilo je mnoga pogajanja z vladami držav, iz katerih naj bi se izselili Nemci, in sklenilo z njimi tudi ustrezne pogodbe. Tako je 15. oktobra 1939 Nemčija sklenila pogodbo z Estonsko,

30. oktobra 1939 z Letonsko in 3. novembra 1939 s Sovjetsko zvezo o preselitvi Nemcev iz Bele Rusije, Galicije in območja ob reki Narvi. Cez eno leto je sklenila nadaljnje pogodbe, in sicer 5. septembra 1940 s Sovjetsko zvezo o preselitvi Nemcev iz Besarabije in severne Bukovine, 22. oktobra 1940 z Romunijo o preselitvi Nemcev iz južne Bukovine in Dobrudže, 10. januarja 1941 s Sovjetsko zvezo o preselitvi Nemcev iz Litve in dodatni preselitvi Nemcev iz Letonske in Eston-ske.⁶⁹ Moralo pa je nemško zunanje ministrstvo tudi voditi pogajanja z vladami nekaterih marionetnih držav, npr. vichyske Francije in Nezavisne države Hrvaške, v katere so nacisti nameravali deportirati nezaželene ljudi.

Za tehnično izvedbo preselitve Nemcev iz vzhodne in jugovzhodne Evrope je Himmler zavezal vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle. Ta je junija leta 1941 dobila položaj glavnega urada SS in se je bila razvila v ogromen aparat. Samo v osrednjem vodstvu v Berlinu je bilo enajst uradov, vendar sta bila v akcije državnega komisarja za utrjevanje nemštva ali v raznarodovalno delo vključena deloma samo VI. (skrb za nemštvo v rajhu), ki ga je vodil SS-Obersturmbannführer Heinz Brückner, in VII. urad (za zavarovanje nemštva v vzhodnih območjih), ki ga je vodil SS-Brigadeführer Horst Hoffmeyer, v celoti in izključno pa XI. urad (za preseljevanje), ki je vodil preseljevanje in skrbel za okoli 1500 taborišč VoMi za nemške preseljence v rajhu in v zasedenih vzhodnih pokrajinah. Vodil ga je SS-Oberführer Ellermeyer. Taborišča pa sta vodila neposredno referenta SS-Sturmbannführer Friedrich Wilhelm Altena (namestnik SS-Hauptsturmführer Hans Kligsporn) in SS-Sturmbannführer Hagen. Te urade in ljudi sem navedel natančneje zato, ker so imeli mnogo opraviti tudi z deportiranimi Slovenci.⁷⁰ V posameznih pokrajinah, kjer so bila preseljevalna taborišča VoMi, so zanje skrbeli pokrajinski akcijski vodje VoMi (na Štajerskem Anton Dorfmeister, pozneje dr. Helmut Carstanjen; na Koroškem pa Alois Maier-Kaibitsch).⁷¹

Preseljevanje Nemcev v rajh in zlasti na priključena vzhodna območja, ki ga je izvajala Volksdeutsche Mittelstelle, je bilo za nacistično raznarodovalno politiko velikega pomena. S preseljevanjem so nacisti uresničevali eno izmed pglavitnih točk svojega programa, namreč »strnitev vseh Nemcev«, in si zagotovili ljudi ali — kot so sami govorili — »človeški material« za nemško kolonizacijo vzhodnih območij. V vojnem času seveda niso mogli računati, da bi ljudi za kolonizacijo vzhodnih predelov dobili iz rajha, saj so za potrebe vojne industrije morali uvažati delovno silo celo iz drugih držav.

Volksdeutsche Mittelstelle je najprej začela preseljevati baltiške Nemce iz Estonske (12.868 oseb) in Letonske (49.066 oseb). Prevažali

so jih z ladjami v pristanišča Gdansk, Gdinja, Szczecin in Swinoujscie od 20. oktobra do srede decembra 1939. Tam jih je sprejemal osrednji vselitveni urad in jih pošiljal dalje na Poznanjsko, pozneje pa so jih spravljali v taborišča VoMi na Pomorjanskem, ker jih v Poznanju niso mogli več sprejemati.⁷²

Nato je začela preseljevati Nemce iz Galicije (55.440 oseb), Bele Rusije (64.554 oseb) in z območij ob reki Narvi (8053 oseb). Kolone kmečkih voz so krenile na pot 10. decembra 1939 in od nove sovjetsko-nemške meje na reki Bug so jih z vlaki prepeljali v 66 taborišč VoMi v Lodzu, Pabjanicah, Zgierzu in Kaliču na Poznanjskem.⁷³

Preseljevanje Nemcev iz Besarabije (90.746 oseb) in severne Bukovine (27.481 oseb) se je začelo 16. septembra, končalo pa 16. novembra 1940. leta. Iz Besarabije so se preseljenci z vprežnimi vozmi in avtomobili pripeljali do obmejnega romunskega mesta Galac, od tam pa z ladjami po Donavi do Prahova in Zemuna, od koder so jih z vlaki prepeljali v 882 taborišč VoMi v rajhu. Iz severne Bukovine pa so jih prepeljali v rajh z vlaki preko Madžarske.⁷⁴

Nemce iz Dobrudže so preseljevali od 12. novembra do 4. decembra 1940. leta (14.500 oseb), iz južne Bukovine (54.650 oseb) pa od 22. oktobra do 18. decembra 1940. leta. Iz Dobrudže so jih prepeljali v rajh v 326 taborišč VoMi na enak način kot iz Besarabije, tj. čez Jugoslavijo. Nekaj pozneje so iz Romunije preselili še sorodnike že preseljenih Nemcev. Iz južne Bukovine so jih vozili z vlaki preko Madžarske.⁷⁵

Tisti čas, to je od 3. septembra do 25. novembra 1940, je tekla tudi preselitev Nemcev iz lublinskega distrikta generalne gubernije (30.116 oseb), ki jo je Himmler ukazal izvesti 9. maja 1940. leta. Tako imenovane lublinske in cholmske Nemce so preselili naravnost na posestva deportiranih Poljakov na Poznanj skem.⁷⁶

Nemce iz Litve (50.904 osebe) so preseljevali od januarja do marca 1941 v taborišča VoMi na Pomorjanskem.⁷⁷

Junija 1941 so preselili tudi Nemce iz zasedene Francije (4331 oseb) z namenom, da jih naselijo v Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu ali pa v vzhodni Evropi.⁷⁸

V celoti je Volksdeutsche Mittelstelle od jeseni 1939. leta do napada Nemčije na Sovjetsko zvezo preselila v rajh in na t. i. priključena vzhodna območja na Poljskem 462.709 Volksdeutscher jev, ne računajoč že omenjenega števila preseljencev iz Južne Tirolske. Kolikor jih niso takoj naselili na posestvih, jih je obdržala v svojih taboriščih. Sredi junija 1941. leta je imela v 1268 taboriščih še vedno več kot polovico preseljencev, to je 241.814 oseb.⁷⁹

Kot vidimo, so nacisti preseljevali v rajh in na priključena vzhodna območja le posamezne raztresene skupine Nemcev iz severo-vzhodne, vzhodne in jugovzhodne Evrope, najbolj dosledno iz baltičkih držav. Niso pa preseljevali večjih strnjenih skupin, npr. večje skupine, ki je živela ob Volgi, velike skupine iz Banata, v Romuniji, na Madžarskem in v Jugoslaviji, kakor tudi ne manjših skupin iz Jugoslavije. Edina večja skupina, ki so se je sploh lotili preseliti, je bila južno tirolska, ki pa je niso predvideli za naselitev v vzhodni Evropi. Žal še ni zadovoljivega odgovora na nekatera vprašanja v zvezi s temi nacističnimi preseljevalnimi akcijami, npr. zakaj so nacisti preseljevali Nemce celo iz tistih dežel, npr. baltičkih, ki so jih name-ravali ponemčiti, ali zakaj so jih preseljevali iz lublinskega distrikta generalne gubernije, kamor so jih po napadu na Sovjetsko zvezo spet naseljevali itd.

Kot že rečeno, so Volksdeutscher j e, ki so jih preselili v rajh ali na poljsko ozemlje, nacisti določili za naselitev v rajhu, zlasti pa v vzhodni Evropi, največ seveda na t. i. priključenih vzhodnih območjih. To je bil za naciste eden od temeljnih pogojev za popolno ponemčenje priključenih poljskih predelov.

V zahodnih predelih Poljske

Ni še sicer popolnega odgovora na nekatera vprašanja v zvezi z nacistično politiko do vsega poljskega ozemlja, je pa vendarle iz mnogih podatkov jasno razvidno, da so nacisti imeli za končni smoter germanizacijo vseh poljskih predelov, ki so jih imeli zasedene, ne glede na to, ali so jih bili takoj formalnopravno priključili k rajhu ali ne. Za tiste predele, ki so jih priključili, je nacistični končni cilj jaseen že od začetka, za generalno gubernijo pa kaže, da so sklep o njenem popolnem ponemčenju sprejeli šele potem, ko so napadli Sovjetsko zvezo ali pa se na napad že pripravljali. Takoj po razbitju Poljske je prostor generalne gubernije zamišljen predvsem kot nemška surovinska baza, vir cenene delovne sile in odlagališče za deportirane Žide, Poljake in druge ljudi, ki so se jih nacisti hoteli iznebiti iz pokrajin, kjer je bila germanizacija v prvem planu njihove politike. Kot bomo videli, so se nacisti za nemško kolonizacijo in germanizacijo v generalni guberniji začeli pripravljati nekoliko pozneje, po napadu na Sovjetsko zvezo ali pa tik pred njim. Tako bi bila tudi razumljiva preselitev Nemcev iz lublinskega distrikta generalne gubernije na priključena vzhodna območja jeseni 1940. leta in poznejša nemška kolonizacija lublinskega distrikta.

Za vse poljske predele pa nacistične zamisli že od vsega začetka jasno predvidevajo, da bo v njih gospodar le nemški človek, Poljak pa — dokler bo seveda zanj kaj prostora — bo brezpraven poljedelski ali industrijski delavec, in da se na noben način ne bo mogel formirati sloj poljskega izobraženstva. »Poljsko ljudstvo ima pred seboj trdo in težko prihodnost«, so januarja 1940. leta zapisali v nekem elaboratu akademije za nemško pravo v Münchnu.⁸⁰ »V deželi je Nemec gospod in Poljak mu je podrejen«,⁸¹ so odkrito razglašali v časnikih in brošurah, ki so vabile Nemce, naj se prijavijo za naselitev na priključenih vzhodnih območjih.

Za t. i. priključena vzhodna območja je Hitler predlagal, naj bi jih v desetih letih popolnoma depolonizirali in ponemčili. Čeprav pri uresničevanju tega predloga ni šlo samo za množične deportacije Židov in Poljakov, pa so vendarle te skupaj z nemško kolonizacijo zavzemale prvo in najpomembnejše mesto v nacistični raznarodovalni politiki, še več, bile so tudi pogoj za velikopotezno nemško kolonizacijo teh območij.

Zanimivo je, da nacisti kljub svojim zamislim o izselitvi okoli osem milijonov Židov in Poljakov — približno toliko jih je po njihovih izračunih živel na priključenih vzhodnih območjih — dolgo časa niso izdelali kakšnega celovitejšega in natančnejšega programa za celotno svojo raznarodovalno akcijo na teh območjih, tudi kakšnega celovitejšega in natančnejšega načrta za deportacije niso imeli, temveč so do generalnega načrta sproti izdelovali t. i. bližnje, tj. kratkoročne načrte (Nahpläne).

Za deportiranje Židov in Poljakov je Himmler najprej zavezal poveljnika varnostne policije in varnostne službe za generalno gubernijo v Krakovu SS-Brigadeführerja Bruna Streckenbacha, kmalu pa je za to pooblastil glavni državni varnostni urad v Berlinu, ki je imel za ta namen 4. referat B oddelka v IV. uradu (gestapo). Vodil ga je že omenjeni SS-Hauptsturmführer Adolf Eichmann in v njem so delali namestnik SS-Hauptsturmführer Hans Günther, SS-Untersturmführer Franz Nowak in Erich Rajakovic. V posameznih pokrajinah pa bi naj za deportacije skrbeli inšpektorji varnostne policije in varnostne službe.⁸² Ti so že v prvi polovici novembra 1939 na priključenih vzhodnih območjih ustanovili posebne štabe za deportiranje Židov in Poljakov. V pokrajini Poznanj — Powartje se je tak štab, ustanovljen 11. novembra 1939, po raznih preimenovanjih imenoval »Umwandererzentralstelle«, tj. osrednji preseljevalni urad (zaradi sorodnosti imena z »Einwandererzentralstelle«, tj. osrednjim vselitvenim uradom, ga bomo nadalje navajali kar z nemškim imenom) in je dobil za šefa SS-Obersturmbannführerja Hermanna Krummeya. V

pokrajini Gdansk — Zahodna Prusija pa je tak štab vodil SS-Hauptsturmführer Franz Abromeit.⁸³

Po prvem Himmlerjevem kratkoročnem načrtu s konca oktobra 1939 naj bi do konca februarja 1940. leta deportirali milijon Židov in Poljakov. 31. oktobra 1939 je namreč ukazal, naj s priključenih vzhodnih območij odstranijo vse Žide, iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija vse po letu 1919 priseljene Poljake, dalje vse »Nemcem vodilno sovražne Poljake« in poljsko inteligenco. Od predvidenega števila 1.000.000 oseb naj bi deportirali iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija okoli 400.000 in okoli 300.000 iz pokrajine Poznanj — Powartje. Ostalih 200.000 oseb naj bi deportirali iz drugih priključenih poljskih pokrajin, kot npr. iz Gornje Šlezije itd. Deportirali naj bi jih v generalno gubernijo. Predvidevali so namreč, da lahko generalna gubernija sprejme milijon, kvečjemu milijon in pol deportirancev, da bi naseljenost dosegla normalno raven.⁸⁴

Ker so že v drugi polovici oktobra 1939 začeli v Poznanj prihajati transporti z estonskimi in letonskimi Nemci, je Heydrich 28. novembra 1939 ukazal deportirati iz te pokrajine 80.000 Židov in Poljakov, da bi lahko naselili 40.000 Nemcev. V tej akciji (1. Nahplan) so od

1. do 17. decembra 1939 iz 41 okrajev z 80 tovornimi vlaki odpeljali v generalno gubernijo 87.838 oseb. Nacisti so na temelju podatkov svoje varnostne službe, uprave in zaupnikov iz vrst Volksdeutscher jev domnevali, da je v tej pokrajini okoli 540.000 oseb z družinskimi člani vred, ki so nekdanje delale v poljskih političnih strankah in organizacijah in bi jih že zato bilo treba deportirati. Vendar so ponekod pri določanju ljudi za deportiran je igrali pomembno vlogo predvsem ali celo samo premoženjski motivi.⁸⁵

Kljub negativnim posledicam prve deportacijske akcije, ki so se začele pojavljati zlasti v generalni guberniji, je Heydrich na generalni konferenci dne 30. januarja 1940 v Berlinu še naprej zahteval, da je treba akcijo nadaljevati in v bližnji prihodnosti po t. i. »vmesnem načrtu« (Zwischenplan) deportirati iz pokrajine Poznanj — Wartheland okoli 40.000 Židov in Poljakov, nato pa še iz vseh priključenih vzhodnih območij okoli 120.000 Poljakov, da bi lahko na njihova posestva naselili Nemce iz Bele Rusije. Res so po tem »vmesnem načrtu« od 15. februarja do 15. marca 1940 predvsem iz mest Poznanj in Lodz deportirali v generalno gubernijo 40.128 Poljakov.⁸⁶

Takoj zatem so začeli novo deportacijsko akcijo, in sicer po t. i. drugem bližnjem načrtu (2. Nahplan), v kateri so od 15. marca 1940 do 20. januarja 1941 samo iz pokrajine Poznanj — Powartje deportirali v generalno gubernijo ali pa v Nemčijo na delo 133.506 Poljakov. V tem času (od 25. septembra do 14. decembra 1940) so tudi iz

Gornje Šlezije z 18 vlaki deportirali v generalno gubernijo 17.413 Poljakov (t. i. »Saybusch-Aktion«), da bi na njihova mesta naselili nemške preseljence iz Galicije. Iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija so do srede novembra 1940 deportirali več kot 30.758 in iz ciechanovskega okrožja v Vzhodni Prusiji več kot 14.636 Poljakov.⁸⁷

Da bi zagotovili kolonizacijo okoli 42.500 nemških preseljencev iz Besarabije in 11.000 iz Bukovine, so 6. januarja 1941 sklenili, da bodo v t. i. tretjem bližnjem načrtu (3. Nahplan) od 2. januarja 1941 do 20. januarja 1942 deportirali iz pokrajine Poznanj — Powartje okoli 330.000 Poljakov. Toda ta akcija je ohromela že marca 1941. leta, predvsem iz vojaško-prometnih razlogov, ker so se na poljskem ozemlju zbirale nemške enote za napad na Sovjetsko zvezo. Še prej pa se je tudi vlada generalne gubernije z dr. Hansom Frankom na čelu iz golih gospodarskih razlogov postavila proti množičnim deportacijam Poljakov iz priključenih vzhodnih območij v generalno gubernijo. Do tega časa so po tretjem bližnjem načrtu deportirali v generalno gubernijo nekaj tisoč Poljakov iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija in ciechanovskega okrožja Vzhodne Prusije, iz pokrajine Poznanj — Powartje pa le 17.086 Poljakov in 2140 Zidov.

Ker nacisti niso več mogli deportirati Poljakov v generalno gubernijo, na naselitev na priključenih vzhodnih območjih pa je čakalo na desetisoče Nemcev, so morali najti kakšen drug način odstranjevanja Poljakov z njihovih posestev. Izmislili so si res nov način in ga imenovali »izselitev z izpodrinjen jem« (Aussiedlung durch Verdrängung), t. j. izselitev Poljakov iz boljših v slabše vasi, z donosnejše na močvirno ali pusto zemljo itd. V večjem številu so jih začeli tudi odvažati v Nemčijo na delo in na ponemčenje. V letih 1941—1943 so samo v pokrajini Poznanj — Powartje na tak način odstranili iz vasi 305.029 Poljakov. V celoti pa so v tej pokrajini od jeseni 1939 do konca 1943 deportirali v generalno gubernijo, Nemčijo ali premetili v druge vasi 534.384 Židov in Poljakov.⁸⁸ Iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija so nacisti do srede marca 1941 deportirali v generalno gubernijo 41.518 Poljakov, 106.850 pa so jih pregnali z domačij v druge vasi in v Nemčijo. Iz Gornje Šlezije so do konca 1942. leta deportirali več kot 8000 Poljakov, od tega okoli 5100 v Nemčijo.⁸⁹

Iz vseh poljskih pokrajin, ki so jih nacisti jeseni 1939. leta priključili k rajhu, so deportirali ali pregnali okoli 750.000 Zidov in Poljakov ali približno 10 odstotkov tamkajšnjega poljskega prebivalstva.⁹⁰

Osnovna težnja nacistov pri kolonizaciji je bila, da z njo ustvarijo ali okrepijo subjektivni faktor ponemčevalnega dela in da kar se da korenito spremenijo narodnostno in socialno sestavo prebivalstva

na določenem ozemlju, tako da bi bil uspeh ponemčevalnega dela zagotovljen že od vsega začetka. Oblike kolonizacije so bile najrazličnejše. Včasih je šlo za strnjeno naselitev v prostoru, iz katerega so poprej deportirali vse ali pa vsaj večino domačega prebivalstva, včasih za ustvarjanje nemških mostov med ozemljem, ki je bilo že poprej strnjeno naseljeno z Nemci, in nemškimi otoki, včasih za povezovanje otokov z naselitvenimi pasovi itd. Pri tem so nacisti navadno v prvi etapi imeli namen, da s kolonizacijo Nemcev dosežejo čimbolj ugodno številčno razmerje med njimi in domačim prebivalstvom, in sicer vsaj 1:1, pri čemer pa je treba poudariti, da je bila s tem moč nemštva vsaj dvakrat večja zaradi novih posestnih razmer, v katerih so Nemci dobili velike in donosne kmetije, stroje, kredite itd. ter bili nekaj časa oproščeni davčne in celo vojaške obveznosti.

Na t. i. priključenih vzhodnih območjih so imeli nacisti še poseben namen, da s kolonizacijo ustvarijo nemško aristokracijo »krvi in zemlje«. Po državnem zakonu o dedovanju kmečkih posesti iz 1933. leta je celotno posestvo lahko podedoval le en sam dedič, ki je moral biti nemški državljani, to je Nemec in rasno primeren. Vsi drugi so si lahko iskali zemljo na vzhodu in so jo tudi dobili, če so seveda za to izpolnjevali temeljne pogoje: biti so morali telesno in duševno zdravi, rasno primerni in poklicno usposobljeni za kmete, kar so preverili s posebnimi pregledi. Da bi npr. ugotovili sposobnost nekaj desetstisoč kandidatov, so že od 1940. leta zdravstveno in rasno pregledali več kot dva in pol milijona oseb. Vsi nemški kmetje, ki bi jih naselili v vzhodnoevropskih predelih, naj bi postali t. i. »obrambni kmetje« (Wehrbauern), nekakšni krajišniki. V njih naj bi bila utelešena pravo kmetištvo in nemška vojaška bit, zakaj poleg svojega kmečkega poklica naj bi z orožjem v rokah branili meje nemškega rajha pred t. i. tradicionalno nevarnostjo z vzhoda. Izbrali bi jih po strogi esesovski preveritvi njihovih kmečkih, vojaških, zdravstvenih, rasnih, svetovnonazorskih in kulturnih zmožnosti in »vrlin«. ⁹¹

Nemško kolonizacijo na priključenih vzhodnih območjih je vodil štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, v pokrajinah pa njemu in gauleiterjem kot Himmlerjevim pooblaščenecem za utrjevanje nemštva podrejeni pokrajinski in okrožni »naseljevalni SS štabi« (SS-Ansiedlungsstäbe). Z vprašanjem prostorskih problemov kolonizacije se je v štabnem uradu v Berlinu še posebej ukvarjal osrednji zemljiški urad (Zentralbodenamt) pod vodstvom SS-Standartenführerja prof. dr. Konrada Meyer-Hetlinga. Bil je zelo aktiven, kakor so bili aktivni tudi njemu strokovno podrejeni pokrajinski zemljiški uradi v Gdansk, Poznanju, Ciechanovu in Katovicih. Poleg načrtovanja o prostorskem razvoju kolonizacije so vodili

tudi evidenco zaplenjenih posestev. Računali so, da je v vseh priključenih poljskih pokrajinah okoli 9,666.645 ha obdelovalne zemlje in da je od te površine treba zapleniti 7,364.872 ha poljske zemljiške posesti. Od tega so do srede novembra 1940. leta zaplenili že tretjino ali 103.850 posestev z 2,471.245 ha. Do konca 1942. leta so v teh pokrajinah zaplenili že dve tretjini zemlje ali okoli 6,000.000 ha, od katere so 1,500.000 ha pogozdili ali pa dali na razpolago za javne namene, 950.000 ha so naselili z nemškimi preseljenci ali z domačimi Nemci, okoli 3,500.000 ha pa so upravljale ustanove nemškega prehrabnega ministrstva. Osrednji zemljiški urad v Berlinu je računal, da bo prišlo za naselitev z Nemci v pošteev največ še okoli 2,000.000 ha zemlje.⁹²

Potem ko so kakšno skupino Nemcev preselili v rajh ali na priključena vzhodna območja, je Himmler s posebno odredbo določil, kje jih bodo naselili. Pri svoji kolonizatorski politiki so se nacisti držali načela, da je treba, če je le mogoče, preseljeno skupino Nemcev naseliti strnjeno na eno samo območje. Večino preseljenih Nemcev naj bi naselili v pokrajinah Poznanj — Powartje in Gdansk — Zahodna Prusija, iz katerih so tudi najbolj izseljevali Poljake. Ker so prvi Volksdeutscher ji že začeli prihajati v drugi polovici oktobra 1939, ko Himmler še ni imel urejene organizacije za naseljevanje in izdelanih kolonizacijskih načrtov, ko še tudi ni steklo organizirano deportiran j e Poljakov in ni bilo pregleda nad izpraznjenimi poljskimi posestvi, je ukazal, naj v prvih dveh mesecih ne naselijo za stalno nobenega preseljenca. Verjetno je to stanje še podaljšal za nekaj mesecev, ker so prve kolonizacijske načrte izdelali šele spomladi 1940. leta.

Vodja osrednjega zemljiškega urada dr. Meyer-Hetling je najprej menil, da bi npr. v pokrajini Poznanj — Powartje nemške kmete naseljevali od zahoda proti vzhodu, tako da bi najprej kolonizirali okrožja od Czarnikova do Ra vica.⁹³ Toda ko je delal načrte, je spoznal, »da je za zagotovitev popolnega načrtnega ponemčenja vzhodnih območij glede na razpoložljive sile potrebno določiti in razmejiti posebne naselitvene cone.« Predlagal je, naj bi pri določanju »naselitvene cone 1. reda« veljala naslednja načela: 1. Najprej naj bi ob meji med priključenimi vzhodnimi območji in generalno gubernijo z globoko zakoreninjenimi germanskimi kmečkimi posestvi ustvarili nemški narodni jez, ki bi dokončno izoliral poljsko ljudstvo v priključenih vzhodnih območjih od njegovega zaledja v generalni guberniji. 2. Nato bi naj okolico večjih mest naselili z nemškimi kmeti. 3. Ustvarili naj bi širok nemški narodni most na osi vzhod—zahod, ki bi naj povezoval obmejni jez s starim rajhom, poleg njega naj bi

ustvarili še ožji most skozi nekdanji poljski koridor čez okrožja Se-polno, Bydgoszcz, Chelmno in Grudziadz. Oba nemška narodna mosta naj bi razbila ostanke vmesnega poljskega ljudstva in ustvarila poljske otoke. Nemški otoki, ki so že na tem ozemlju ali ki bodo še nastali, naj bi bili nekakšne kristalizacijske točke, na katerih naj bi slonela nadaljnja izgradnja obmejnega pasu in prej omenjenih narodnih mostov. Ob meji generalne gubernije naj bi povezali nemške otoke za-hodno od Piotrkova, v Lodzu, ob Visli in ob Narvi. Širok nemški narodni most pa naj bi se začel pri nemških otokih Miedzyhod in Nowi Tomysl ter nadaljeval ob reki Warti čez Poznanj, Śrem, Wrzesnia, Konin in Kolo do industrijskega območja v Lodzu. V naselitveno cono 1. reda naj bi spadalo tudi območje Suvalki. Pač pa naj vanjo ne bi prišla okrožja okoli Katovic, češ da v nacionalnopolitičnem pogledu ne gre za močno izpostavljeno območje in ker bo na naselitev na po-deželju zelo vplival razvoj tamkajšnje industrije.

Naselitvena cona 1. reda je obsegala polovico ozemlja vseh pri-ključenih poljskih območij ali 44.000 km² s 4,300.000 prebivalci, od tega po nacističnih izračunih 285.000 Nemcev. Vanjo naj bi še naselili okoli 1,800.000 Nemcev, od tega 820.000 kmetov. Predstavljali naj bi »novo kmetišstvo« (neues Bauerntum) v najglobljem smislu besede, ki bi naj bilo »v napadu v pravem bojnopolitičnem smislu«. Temelje nove posestne strukture naj bi predstavljalo okoli 155.000 hub, ki bi imele najmanj 20 ha obdelovalne zemlje, poleg njih pa bi naj bilo še okoli

11.700 kmečkoobrambnih posestev (Wehrbauernhöfe) ali velikih hub, ki bi naj imele od 50 do 200 ha obdelovalne zemlje, ter okoli 72.000 majhnih posestev za poljedelske delavce in podeželske obrtnike. S tem v zvezi naj bi preuredili tudi vasi, občine in okrožja. Vsaka vas naj bi imela od 300 do 400 prebivalcev z dvema velikima hubama nad 50 ha, s 26 kmečkimi hubami in 12 posestvi za poljedelske delavce, skupno torej 40 posestev z okoli tisoč ha obdelovalne zemlje. V

40 okrožjih naselitve cone 1. reda naj bi bilo okoli 2800 občin itd. Vse to obsežno delo naj bi bilo izvedeno v dveh fazah: prva faza naj bi bila končana v treh, druga pa v petih letih po končani vojni.⁹⁴

Za vsa priključena vzhodna območja, ki so imela okoli 87.600 m² in 9,5 milijona prebivalcev, od tega po nemški cenitvi okoli 11 %> Nemcev, je dr. Meyer-Hetling predvideval, da je treba v nekaj letih z deportacijami pol milijona Židov in 3,4 milijona Poljakov ter s ko-lonizacijo enakega števila Nemcev vzpostaviti takšno narodnostno stanje, kot je bilo leta 1914, ko naj bi bilo po nacističnih lažnih po-datkih v teh pokrajinah 50 % vseh prebivalcev Nemcev.⁹⁵

Himmler se je s tem načrtom strinjal in 13. junija 1940 določil obseg t. i. »naselitvene cone 1. reda«. Ta je v pokrajini Gdansk — Za-

hodna Prusija obsegala 6, v pokrajini Poznanj — Powartje pa 21 okrožij. 9. septembra istega leta je v cono vključil nadaljnja tri okrožja pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija in eno okrožje pokrajine Poznanj — Powartje. Končno je 16. januarja 1941. leta vključil še eno okrožje pokrajine Poznanj — Powartje, šest okrožij pokrajine Vzhodna Prusija (tudi to so bila okrožja s poljskim prebivalstvom) in osem okrožij pokrajine Gornja Šlezija. V cono je prišlo tako kar 40 okrožij. S tem je bil ustvarjen neprekinjen jezikovni mejni pas generalne gubernije od Vzhodne Prusije do češko-moravskega protektorata, dalje zelo močni in med seboj povezani nemški naseljitveni otoki zahodno od Poznanja, vzhodno in zahodno od Bydgoszcza in zahodno od Gdanska in šest ali sedem otokov, ki niso bili v omenjeni coni.⁹⁶

Na temelju tega elaborata planskega oddelka državnega komisarja za utrjevanje nemštva oziroma osrednjega zemljiškega urada je Himmler 26. novembra 1940. leta izdal »temeljna navodila in smernice za podeželsko graditev v novih vzhodnih območjih«, v katerih je določil agrarno strukturo nemške kolonizacije (tipe posestev, vasi in občin itd.).⁹⁷ »Smernice za planiranje in ureditev mest v priključenih vzhodnih območjih«⁹⁸ in navodila »za takojšnjo ureditev kulturnih in gospodarskih razmer v prešel jenskih vaseh v priključenih vzhodnih območjih v vojnem času«⁹⁹ je Himmler izdal pozneje. Ne bomo se spuščali v problematiko vseh teh navodil, ki so jim sledila še nova, lahko pa povzamemo, da so na temelju študija celih skupin ljudi in tudi posameznikov imela namen popolnoma spremeniti agrarno in mestno podobo dežel, kajti vsa agrarna in urbanistična preureditev naj bi služila čim boljši utrditvi nemške kmečke in mestne kolonizacije, čim hitrejšemu ponemčenju dežele in mest, čim boljšemu počutju nemških kolonistov in njihovemu čim večjemu razplodu.¹⁰⁰

Deportacije Poljakov in nemška kolonizacija so bile le del nacističnega raznarodovalnega dela, drugi del je bilo ponemčenje ostalega poljskega prebivalstva. Nacisti so namreč že sredi leta 1940 spoznali, da ne bo mogoče vseh Poljakov deportirati s priključenih vzhodnih območij in jih nadomestiti z Nemci. Potem ko je nekaj časa odločanje, kdo je poljske in kdo nemške narodnosti, bilo odvisno od pokrajinskih vodstev NSDAP in civilne uprave, je po premostitvi nekaterih kompetenčnih nesoglasij med notranjim ministrstvom in Himmlerjem¹⁰¹ prišlo 4. marca 1941. leta do izdaje enotne odredbe o ustanovitvi »Deutsche Volksliste«, tj. nekakšnega seznama nemškega ljudstva, ki je imel štiri oddelke. V prvi oddelek so prišli tisti Nemci, ki so bili člani nemških organizacij in so se v poljski državi izkazali v »nemškem narodnostnem boju«. V drugi oddelek so prišli Nemci, ki so v narod-

nostnem boju bili sicer pasivni, so pa ohranili svojo nemško narodno zavest. V tretji oddelek so prišle osebe nemškega rodu, ki pa so prišle pod poljski vpliv, kakor tudi osebe poljske ali druge narodnosti, ki so se bile poročile z osebo nemške narodnosti itd. V četrti oddelek pa so prišli »renegati nemške krvi«, ki so politično postali popolnoma poljski.¹⁰² Osebe iz prvega in drugega oddelka so s 26. oktobrom 1939 dobile nemško državljanstvo, osebe iz tretjega oddelka so z dnevom sprejetja v Deutsche Volksliste dobile nemško državljanstvo na preklic, ki ga lahko pristojni uradi v desetih letih preklichejo, osebe iz četrtega oddelka so prav tako dobile nemško državljanstvo na preklic, vendar šele s posebno podelitvijo. Vsi drugi naj bi postali t. i. »zaščitenci nemškega rajha« (Schutzangehörige des Deutschen Reichs) z mnogo manjšimi pravicami.¹⁰³

Himmler jeva strogo zamišljena delitev prebivalstva na štiri skupine, od katerih naj bi bila zlasti tretja podvržena podrobnemu političnemu in rasnemu pregledu ter dolgotrajnemu ponemčevalnemu postopku v rajhu,¹⁰⁴ je naletela na nerazumevanje pri nekaterih pokrajinskih političnih uradih, npr. v Gdansku in Katovicah, tako da je bila dejanska delitev prebivalstva tudi potlej neenotna. Še najbolj so se Himmlerjevih zamisli in navodil držali v pokrajini Poznanj — Powartje.¹⁰⁵ Osebe, ki so prišle v tretji oddelek Deutsche Volksliste, so po grobem rasnem pregledu na terenu poslali v taborišče v Lodzu, kjer so jih rasno natančneje pregledali. Če so jih spoznali za rasno sposobne za ponemčenje, so jih poslali v rajh na delo. Iz te pokrajine so npr. 1941. leta izbrali za ponemčenje 7327, v letu 1942 le 3668 in 1943. leta 2077 Poljakov.¹⁰⁶ Po poročilu štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva so do 1. oktobra 1943 prepeljali v rajh za ponemčenje 20.206 Poljakov, od tega 3736 iz tretjega oddelka Deutsche Volksliste.¹⁰⁷

Januarja 1944. leta je bilo na vseh priključenih vzhodnih območjih sprejetih v Deutsche Volksliste okoli 2.750.000 oseb, od tega okoli 484.000 v prvi, 517.000 v drugi, 1.678.000 v tretji in 83.000 v četrti oddelku. Poleg 370.000 Nemcev iz rajha, 353.000 volksdeutscheških naseljencev je bilo zunaj Deutsche Volksliste 6.015.000 Poljakov in drugih.¹⁰⁸ To pomeni, da sta bili dve tretjini vsega prebivalstva brez državljanskih pravic, sloj podložnikov, ki bi ga bili nacisti, če bi bili zmagali v vojni, izselili ali pa fizično uničili.

Kot že rečeno, so se pri nacistih zamisli o ponemčenju generalne gubernije pojavile nekoliko pozneje kot za t. i. priključena vzhodna območja, tj. ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo ali pa takrat, ko so se pripravljali nanj. Poleg Himmlerja in njegovih esesovskih oprod se je za politiko ponemčenja generalne gubernije takrat zavzemal

tudi generalni guverner dr. Hans Frank. Po njegovih zamislih naj bi po prvi etapi, tj. po ustvaritvi močnih nemških pozicij na priključenih vzhodnih območjih, začeli drugo etapo, tj. ponemčenje generalne gubernije. Njegova administracija je v zvezi s Hitlerjevim ukazom z dne 17. marca 1941, da je treba generalno gubernijo ponemčiti v 15—20 letih, začela z izdelavo t. i. »zemljiškega reda v generalni guberniji« (Bodenordnung im Generalgouvernement), ki ga je dokončala 20. maja 1941. Po tem »zemljiškem redu«, ki bi ga začeli uresničevati 1942. leta, bi naj v dvajsetih letih vsa majhna poljska posestva v velikosti od 2 do 10 ha združili v večja v velikosti od 50 do 100 ha. Ta večja posestva naj bi dobili nemški kolonisti, ki bi jih prišlo v generalno gubernijo okoli 30.000. Razlaščeni Poljaki naj bi postali cenna delovna sila za rajh.¹⁰⁹

To, o čemer smo doslej govorili, so bili le nacistični delni, parcialni načrti za ponemčevanje poljskih pokrajin. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941. leta pa so nacistične ustanove, zavezane za načrtovanje raznarodovalnega dela, začele izdelovati generalne načrte za ves vzhodni prostor, to je za poljske in sovjetske predele skupaj.

V generalni guberniji in v Sovjetski zvezi

Raznarodovalno delo na t. i. priključenih vzhodnih območjih je bilo nacistom le prva etapa v njihovem prodiranju v vzhodno Evropo. Prave apetite so zbudili šele napad na Sovjetsko zvezo in začetni uspehi nemške vojske na vzhodni fronti, ki so imeli za posledico nacistično zasedbo razsežnih predelov evropskega dela Sovjetske zveze.

Kot že rečeno, je Hitler svojim ciljem, ki jih je oznanil v svoji knjigi »Mein Kampf« in v svojem neobjavljenem rokopisu iz 1928. leta, namreč, da si mora Nemčija iskati svoj življenjski prostor v vzhodni Evropi, ostal zvest do kraja. To je nenehno poudarjal v svojih zaupnih krogih tudi takrat, ko je v različnih zunanjepolitičnih razmerah dajal drugačne uradne izjave in celo sklenil prijateljski pakt s Sovjetsko zvezo. Tudi v vojnem času je poudarjal, da njegova vojna ni konvencionalna vojna z zahodnoevropskimi državami, temveč revolucionarna vojna s Sovjetsko zvezo.

Pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo so bili vsi nemški vodilni krogi enotnega naziranja, da je treba po osvojitvi Sovjetske zveze odpraviti sovjetsko družbenopolitično ureditev, glede nadaljnje usode Sovjetske zveze pa sta bili dve alternativni. Nekateri so menili, da je treba prebivalstvo Sovjetske zveze vključiti v »družino narodov«,

tj. pridobiti partnerja za novi red, drugi pa so zatrjevali, da je treba prebivalstvu in deželi nameniti posebno usodo, o kateri se je najbolj jasno izrazil Hitler, rekoč, da vidi upravičenost nadaljnje eksistence sovjetskega ljudstva edinole v njegovi službi nemškemu gospodarstvu.

Temeljno gledišče večjega dela vodilnih nacistov glede usode sovjetskega prebivalstva in dežele je bilo, da je treba prebivalstvo podjarmiti tako, da bo čimbolj služilo nemškim gospodarskim interesom, da je treba deportirati veliko število ljudi, kolonizirati nekatera območja z Nemci, če pa bi bilo njih za to premalo, pa z drugimi narodi germanskega rodu, da je treba prenesti vzhodno mejo nemškega raj ha daleč na vzhod in z ustvaritvijo nekaterih teritorialnoupornih enot zaostri nasprotja med Rusi in drugimi narodi Sovjetske zveze, npr. Ukrajinci, narodi okrog Kavkaza itd.¹¹⁰

Ko je Hitler 1. aprila 1941. leta zavezal Rosenberga, da pripravi načrte za prihodnjo politično ureditev predelov Sovjetske zveze, je ta že naslednji dan predlagal, naj bi sovjetsko ozemlje razdelili na sedem delov: Veliko Rusijo ali Moskovijo, Belo Rusijo, Ukrajino s Krimom, baltiške dežele, območje ob Donu, Kavkaz in Turkestan, in je za vsak del predvidel usodo.¹¹¹ O tem je dva dni pred napadom na Sovjetsko zvezo govoril ljudem, ki so jih bili določili, da se bodo ukvarjali s političnimi, upravnimi in drugimi vprašanji v omenjenih delih. Tako je za baltiške dežele povedal: »Vsekakor bo treba to območje izrezati iz telesa Sovjetske zveze z namenom — o katerem pa tukaj še ne bomo natančneje razpravljali — da ga spravimo v najtesnejšo zvezo z nemškim rajhom. Ali bo mogoče izvesti ponemčenje s kolonizacijo, s katero bi dobili posestva nemški vojaki iz te vojne in stari baltiški bojevniki, je vprašanje prihodnosti. Južno od baltiških dežel je Bela Rusija, za katero je predvideno, da jo bomo vključili v komisariat baltiških dežel. Bela Rusija ima sicer popolnoma drugačen značaj, toda iz baltiških dežel bomo najbrž morali deportirati mnogo asocialnih elementov in za te neljube elemente iz baltiških dežel, kakor tudi iz generalne gubernije in pokrajine Powartje, bo Bela Rusija zelo pripravno sprejemno območje.« Tudi za Kavkaz je napovedal: »Vsekakor pa se zdi politično mogoče, da je treba začeti v moderni obliki s starim pohodom na vzhod.« Najhujšo usodo je namenil Veliki Rusiji: »Brez dvoma je, da bodo potrebne zelo obsežne deportacije in da rusko ljudstvo čakajo huda leta.«¹¹² Hitler pa je 16. julija 1941 na posebni konferenci z Rosenbergom, Lammersom, Keitlom, Göringom in Bormannom, na kateri so razpravljali o podobnih zadevah, napovedal, da je treba s Krima deportirati vse »tujce« in ga kolonizirati z Nemci in da mora tudi nekdanja avstrijska Galicija postati območje rajha.¹¹³

Dan po tej konferenci je Hitler izdal temeljni zakon o nemški upravi na t. i. zasedenih vzhodnih območjih. (Medtem ko so k rajhu priključena zahodna poljska območja imenovali priključena vzhodna območja, so zasedene predele Sovjetske zveze imenovali zasedena vzhodna območja.) Določil je, da jih bo po ukinitvi vojaške uprave upravljalo »državno ministrstvo za vzhodna območja« (Reichsministerium für die Ostgebiete) v Berlinu, ki ga bo vodil Rosenberg, in da se bodo delila v državne komisariate, ti v generalne komisariate itd.

20. avgusta 1941 so ustanovili državna komisariata »Ostland« in »Ukraine«. Prvega, ki so ga sestavljale baltiške dežele in Bela Rusija, je upravljal državni komisar Hinrich Lohse v Rigi (bil je tudi gau-leiter v Schleswig-Holsteinu), drugega, ki so ga sestavljali generalni komisariati Volinija, Nikolajev, Žitomir, Kijev, Dnjepropetrovsk in Taurija, pa je upravljal državni komisar Erich Koch (bil je tudi gau-leiter za Vzhodno Prusijo). Velike predele pa so kar priključili k Vzhodni Prusiji (Bialystok), generalni guberniji (Galicija), k Finski in Romuniji (Transnistrija). Določili so tudi že obseg dveh novih državnih komisariatov, in sicer »Moskau« in »Kaukasus«, ki naj bi ju vodila poslanik v Zagrebu SA-Obergruppenführer Siegfried Kasche in Arno Schickedanz, vendar do ustvaritve ni prišlo, ker nemška vojska po zaslugi sovjetske armade ni mogla osvojiti predelov, določenih za ta dva državna komisariata, kakor ni mogla tudi osvojiti vseh predelov, določenih za državni komisariat »Ukraine«.¹¹⁴

Enako kot povsod drugod so nacisti namenili najkrutejšo usodo, tj. popolno iztrebljenje, Židom in Ciganom. To nalogo so opravljale štiri akcijske skupine varnostne policije, ki so jih samo v letu 1941 pomorile na stotisoče. Enako usodo so namenili tudi velikemu številu, približno tretjini, vseh Rusov. Veliko število Rusov, Belorusov in Ukrajincev ter pripadnikov neslovanskih narodnosti so tudi nameravali deportirati za Ural, le majhen del so nameravali ponemčiti, razen prebivalstva baltiških dežel, ki so ga hoteli ponemčiti v večjem številu. Tako so torej nacistični rasistični in nacionalistični ideologi razvrstili prebivalstvo Sovjetske zveze v več kategorij: najvišje so bili domači volksdeutscherji in na novo naseljeni Nemci, nižje neruski ljudje, zlasti prebivalci baltiških dežel, še nižje Ukrajinci in Belorusi, še nižje Rusi in najnižje Židje in Cigani. Nekateri nacisti so to kategorizacijo primerjali z grško družbeno strukturo: »Nemci naj bi imeli položaj Spartancev, iz Letoncev, Estoncev in podobnih obstajajoča vmesna plast položaj periekov, Rusi pa položaj helotov«.¹¹⁵

Sledeč načelom, da bi postalo in ostalo nemški življenjski prostor le tisto območje, ki ga bodo naselili z nemškimi kmeti, so nacisti v svoji

raznarodovalni politiki tudi v zasedenih predelih Sovjetske zveze pripisovali velik pomen svoji kolonizaciji. Zlasti so svoje pohlepne oči uprli na Krim, baltiške dežele in območje med Čudskim in Oneškim jezerom, t. i. Ingermanlandijo. Hitler je celo ukazal, naj Krim in Ingermanlandijo kolonizirajo najprej. Enako kot v drugih zasedenih deželah naj bi tudi v zasedenih predelih Sovjetske zveze deportacije in nemško kolonizacijo vodil Himmler oziroma njemu kot šefu nemške policije in državnemu komisarju za utrjevanje nemštva podrejene ustanove.

Generalplan Ost

Himmler je že spomladi 1941. leta ukazal glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlinu, naj mu izdela generalni načrt za ponemčenje poljskih in sovjetskih predelov glede na to, koliko prebivalstva v posameznih predelih je mogoče ponemčiti in koliko ga je treba deportirati in kam. Načrt, ki so ga imenovali »Generalplan Ost des Reichsführers SS« je konec leta 1941 v III. uradu (SD-Inland) glavnega državnega varnostnega urada izdelal vodja oddelka B (Volkstum und Volksgesundheit) dr. med. Hans Ehlich. Predvideval je, naj bi razsežne poljske in sovjetske predele do črte Ladoško jezero—Valdajsko hribovje—Brjansk—Črno morje vključili v rajh in jih sčasoma, nekako v tridesetih letih, popolnoma absorbirali in ponemčili. Iz njih naj bi deportirali v zahodno Sibirijo 31 milijonov ljudi, medtem ko bi jih naj okoli 11 milijonov ponemčili. Deportirali naj bi 80—85 odstotkov vseh Poljakov (16—20,4 milijona), 65 odstotkov zahodnih Ukrajincev, 75 odstotkov Belorusov in mnogo rasno neustreznih elementov iz baltiških dežel. V ta prostor naj bi naselili okoli 4,550.000 Nemcev, tako da bi njihovo število doseglo 10 milijonov.¹¹⁶

Ko je Himmler dobil ta načrt, je 27. januarja 1942. leta naročil dr. Meyerju Hetlingu, ki je bil že izdelal načrt za naselitev in ponemčenje t. i. priključenih vzhodnih območij, tj. zahodnih predelov Poljske, naj izdela generalni načrt za kolonizacijo in ponemčenje poljskih in sovjetskih predelov skupaj. Ta je res v štirih mesecih izdelal obsežno študijo »Generalplan Ost — Rechtliche, wirtschaftliche und räumliche Grundlagen des Ostaufbaus«.¹¹⁷

Ta generalni načrt je predvideval, da bi k rajhu priključeni poljski predeli postali »naselitveno območje« (Siedlungsgebiet), ki bi ga strnjeno poselili z Nemci. Ponemčenje bi trajalo na deželi pet let in bi bilo končano, ko bi vsa zemljiška posest prešla v nemške roke, v me-

stih pa deset let, dokler ne bi samostojni poklici, uradniki, nameščenci, srednje kvalificirani delavci in k vsem tem pripadajoče družine bile nemške. Za popolno ponemčenje bi bilo treba naseliti na deželi še okoli 1,800.000 Nemcev, v mestih pa okoli 2,200.000. V ta namen naj bi še pripeljali iz rajha milijon in pol Nemcev. Za kolonizacijo teh predelov bi potrebovali 66,6 milijard mark.

V generalni guberniji in v sovjetskih predelih do črte Ladoško jezero—Valdajsko hribovje—Brjansk—Črno morje naj bi zlasti: 1. Ingermanlandija, 2. območje ob Narewu in Njemnu, zlasti zahodna Litva (kamor so ponovno naselili 16.300 že izseljenih nemških družin) in Bialystok (ki so ga že bili priključili Vzhodni Prusiji), 3. t. i. Gotska pokrajina (Gotengau), t. j. Krim in Cherson (prej so to območje imenovali Taurija) postali »naselitvene krajine« (Siedlungsmarken). Te tri naselitvene krajine naj bi bile povsem podrejene državnemu komisarju za utrjevanje nemštva, ki bi imenoval »krajšnike«, ki bi lahko dajali posestva — navadne kmetije naj bi imele 40—100 ha, velike pa 250 ali več hektarov — v »začasni fevd« za 7 let ali »dedni fevd« ali pa v trajno last s posebnimi pravicami. Tempo ponemčevanja ne bi bil enakomeren, saj bi podeželje do polovice ponemčili že v prvih petih letih, medtem ko bi mesta v istem času ponemčili le 20-odstotno, v nadaljnjih petih letih spet 20-odstotno in do konca petnajstih let skupno do polovice. Podeželje naj bi torej ponemčili trikrat prej kot pa mesta. Za kolonizacijo teh krajin bi potrebovali 12.426,6 milijonov mark.

Zvezo med naselitvenimi krajinami in rajhom naj bi predstavljalo 36 »naselitvenih postojank« (Siedlungsstützpunkte). V generalni guberniji naj bi jih bilo kar 14, in sicer poleg petih sedežev distriktov, tj. Varšave, Krakova, Radoma, Lublina in Lwova še devet drugih pomembnejših mest na železniških križiščih, razmeščenih po vsej generalni guberniji, kar kaže na namen nacistov, da bi s temi postojankami razbili strnjeno poljsko ozemlje generalne gubernije in razkosali poljski narod in posamezne otoke uničevali drugega za drugim. Kako je potekalo ustvarjanje ene od teh 14 postojank, bom opisal pozneje, ker je povezano z deportiranimi Slovenci. Generalna gubernija naj bi bila povezana z naselitveno krajino Gotengau, tj. s Krimom in Chersonom, z osmimi postojankami v Ukrajini, to je okrog mest ob železnici med Rovnim in Nikolajevom. Vzhodna Prusija in Bialystok pa bi naj bila povezana z Ingermanlandijo kar z dvema vrstama naselitvenih postojank: ena vrsta naj bi potekala v notranjosti baltičskih dežel ob železniški zvezi Kovno—Riga—Tartu—Reval—Narva, druga pa znotraj ali zunaj vzhodne meje baltičskih dežel, torej vzhodneje od prve, ob železnici Vilna—Dünaburg—Pskov—Luga—Leningrad. Na-

selitvene postojanke bi bile oddaljene druga od druge okoli sto kilometrov, vsaka od njih pa naj bi imela okoli 2000 km² površine, tj. približno toliko, kot je bila površina enega podeželskega upravnega okrožja v rajhu. Za kolonizacijo naselitvenih krajin in postojank bi potrebovali še 3,345.805 Nemcev, stroški za kolonizacijo postojank pa bi znašali 8483 milijonov mark.

Himmler je načrt pohvalil, menil pa je, da bi ga bilo mogoče uresničiti že v dvajsetih letih in da bi morali v dvajsetih letih tudi že popolnoma ponemčiti Estonsko in Letonsko ter vso generalno gubernijo. Zato je nasprotoval Meyer-Hetlingovi zamisli, da bi v generalni guberniji najprej ustanovili naselitvene postojanke. Opozoril je tudi, naj ne računajo s ponemčenjem prebivalstva Litve, ker bo treba vso Litvo poseliti z Nemci.¹¹⁸

Kot že rečeno, so nacistični planerji predvidevali, da bi v poljskih in sovjetskih predelih kolonizirali okoli 10 milijonov Nemcev. To je zahteval tudi Hitler. Glede roka za ponemčenje pa je bil še bolj nestrpen kot Himmler. Menil je, da je vse to mogoče opraviti že v desetih letih. Ko je 12. maja 1942. leta razpravljal z zahodno-pruskim gauleiterjem Försterjem o nemški politiki v vzhodni Evropi, je dejal, »da je cilj njegove vzhodne politike v daljši perspektivi ta, da bi za okoli sto milijonov germanskih ljudi ustvaril možnost naseljevanja na vzhodu in da mora človek tvegati vse, da bi z železno žilavostjo spravil tja milijon za milijonom nemških ljudi.« Poudaril je, da v desetih letih želi imeti poročilo, da na priključenih ali z nemško vojsko zasedenih vzhodnih območjih živi deset milijonov Nemcev.¹¹⁹

Grozotna se zdi človeku vizija vzhodne Evrope, kakršno so si zamišljali in kakršno so tudi hiteli graditi nacisti. Mnogi pravijo, da bi pod uspešno nacistično okupacijo zavladal zlasti v vzhodni Evropi srednji vek. Menim, da nimajo prav, kajti takšna vzhodna Evropa, kot si jo je ne samo zamišljal, temveč jo je v zaupnih krogih tudi plastično slikal Hitler, bi bila hujša od srednjega veka. To bi bilo suženjstvo dvajsetega stoletja.

Poljsko in sovjetsko ozemlje bi naselili z nemškimi kmeti, uradniki, vojaki itd. in zanje bi ustvarili lepa naselja. Nemški uradi bi bili v čudovito lepih poslopjih in okoli mest bi bili venci lepih vasi z nemškimi kmeti, nato pa »drugi svet«, v katerem bi pustili Ruse živeti po svoje.¹²⁰ Delati bi morali za Nemce, ki bi z zasedenih ruskih območij odveкли vse, kar bi se dalo odvečti. Rusi bi se naučili le pisati, brati in spoznavati prometne predpise, da ne bi ovirali nemškega prometa, namesto šol naj bi za poučevanje uporabljali zvočnike. Nemci naj bi

si prizadevali, da bi bile higienske in zdravstvene razmere med Rusi na najnižji ravni in da se ne bi preveč razmnožili itd.¹²¹

Takšni so bili Hitlerjevi nazori o prihodnosti nemške okupacije sovjetskega ozemlja. Vendar s Himmler jem nista ostajala le pri načrtih, temveč sta jih že poleti 1942. leta, ko bi bila nemška vojska skoraj že dosegla Volgo, skušala uresničevati. Ze avgusta 1941 je Hitler zahteval skoraj popolno deportacijo prebivalcev polotoka Krima. Generalni komisar za Krim gauleiter Alfred Frauenfeld mu je junija 1942 predlagal, naj bi tam strnjeno naselili Nemce iz Južne Tirolske, s čimer se je seveda strinjal in naročil vrhovnemu vojaškemu poveljstvu, naj s Krima deportirajo vse Ruse in Ukrajince. O deportaciji Rusov in Ukrajincev s Krima in nemški kolonizaciji sta Hitler in Himmler govorila tudi 22. septembra 1942. Himmler je menil, da Nemci iz Južne Tirolske niso primerni za kolonizacijo Krima in naj bi na njem raje naselili Nemce iz Transnistrije, Melitopola itd. Tisti čas so res pripravljali kolonizacijo Krima, in čeprav je »krimski oddelek SS« vse do umika nemške vojske s Krima aprila 1944. leta pripravljal naselitev, do nje ni prišlo.¹²²

Pač pa so 1942. leta nacisti začeli ustanavljati prej imenovane naselitvene postojanke v generalni guberniji in v Ukrajini. Himmler je namreč avgusta 1942 ukazal, naj v bližini njegovega glavnega stana v »Hegenwaldu« pri Zitomiru in Kalinovki ustvarijo nemške vasi, in so zato v okrožje pripeljali okoli 10.000 Nemcev, ki so dobili zemljo v privatno last. Novembra 1942 so iz prvih sedmih vasi odstranili Ukrajince in naselili Nemce iz Volinije. Čez mesec dni so območje Hegenwald izvzeli iz civilne uprave in ga, sledeč načrtu Generalplan Ost, organizirali kot posebno administrativno enoto. Čeprav so nekateri visoki nacisti, kot npr. Rosenberg, Göring itd., nasprotovali tej akciji, ker je upadla proizvodnja, je Himmler kljub temu delal dalje in zavračal vse pomisleke in nasprotovanja.¹²³

Himmler je hitel tudi s ponemčevanjem Ingermanlandije, ozemlja med Čudskim in Ladoškim jezerom, ki so ga nekoč naseljevali finski Ingrijci. S kolonizacijo tega območja so nacisti verjetno nameravali raztegniti svoje interesno območje od baltičkih dežel do Leningrada. Sredi 1942. leta so ga upravno osamosvojili in podredili naravnost Berlinu. Zgodaj v letu 1942 je Finska izrazila pripravljenost, da sprejme Ingrijce na Finsko, vendar pa se je preselilo le nekaj družin. Sele 6. oktobra 1943. leta sta državi podpisali pogodbo o preselitvi in spomladi 1944. leta se je okoli 65.000 oseb preselilo na Finsko. Toda nemška kolonizacija je zaradi vojnih dogodkov ostala le na papirju.

Kakšnega večjega razmaha zaradi vojnih dogodkov tudi ni mogla doživeti kolonizacija baltičskih dežel. Nacistom je res uspelo poslati

nazaj mnogo tistih Nemcev, ki so se bili od 1939. do 1941. leta od tam izselili na priključena poljska območja, vendar do kakšne bistvene uresničitve generalnega načrta ni prišlo.¹²⁴

Neuspehi nemške vojske na vzhodni fronti in naglo prodiranje sovjetskih armad na zahod so kmalu onemogočili uresničevanje nacističnih zločinskih načrtov. Nacisti niso mogli več pošiljati nemških kolonistov na sovjetsko zemljo, temveč so morali že od 1943. leta dalje že naseljene nemške ljudi in tudi druge Nemce evakuirati in pošiljati na t. i. priključena vzhodna območja na Poljskem.¹²⁵

Prej omenjeni »Generalplan Ost« je kmalu postal del mnogo širšega kolonizacijskega načrta. Himmler je namreč, potem ko je pregledal Meyer-Hetlingov »Generalplan Ost«, naročil Greifeltu, naj Meyer-Hetling izdela še »Gesamt-Siedlungsplan«, v katerega »naj strne vse prejšnje načrte za Gdansk — Zahodno Prusijo, Powartje in Gornjo Šlezijo, južni del Vzhodne Prusije in v grobih potezih tudi že za Češko in Moravsko ter Alzacijo in Lotaringijo, Gorenjsko in Južno Štajersko.«¹²⁶ Meyer-Hetling mu je »Generalsiedlungsplan« res izročil 24. decembra 1942. leta. Kljub temu, da je takrat že prišlo do velikega preobrata na bojiščih, mu je Himmler še 12. januarja 1943 naročil, naj v novi načrt vključi še Litvo, Estonsko, Letonsko, Belo Rusijo, Ingermanland, ves Krim in območje Chersona. Z načrtovanjem so prenehali nacisti šele takrat, ko je Hitler 13. januarja 1943. leta ukazal, naj popolnoma ustavijo vse priprave in načrte za naloge po vojni.¹²⁷

Omenjeni »Generalsiedlungsplan« verjetno ni ohranjen oziroma je za sedaj še nedostopen. Zato nam za Alzacijo in Lotaringijo ter Gorenjsko in slovensko Štajersko nacistični temeljni kolonizacijski načrti za sedaj še niso tako znani kot za vzhodno Evropo.

RAZNARODOVANJE V ALZACIJI, LOTARINGIJI IN V LUKSEMBURGU

Iz nekaterih, žal pomankljivih podatkov lahko razberemo, da so nacisti v Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu, to je v pokrajinah, ki so jih po porazu Francije nameravali priključiti k rajhu,¹²⁸ uporabljali približno enake raznarodovalne metode kakor v t. i. priključenih vzhodnih območjih, tj. deportiranje nezaželenih iz vrst domačega prebivalstva in naseljevanje Nemcev. Iz vseh treh pokrajin, ki jih je Nemčija okupirala maja 1940. leta in so jih upravljali od Hitlerja

imenovani šefi civilne uprave, so nacisti nameravali napraviti popolnoma nemške pokrajine. Zato so seveda najprej udarili po Zidih in zavednih Francozih. Po Himmler je vih navodilih so najprej deportirali Zide in tiste, ki so se bili priselili iz severne Afrike (ti namreč niso spadali v nobeno od šestih evropskih ras), nato Francoze, ki so se priselili po 11. novembru 1918. leta, in končno francosko usmerjene domačine Alzačane, Lotaringijce in Luksemburžane. Samo od 11. do 21. novembra 1940. leta so iz Lotaringije odpeljali v Lyon s 63 vlaki nekaj desettisoč oseb.¹²³ Za Alzacijo pa je Völkischer Beobachter 31. decembra 1942 v članku »Heim ins Reich« poročal, da so takoj ob okupaciji deportirali okoli 28.000 Zidov, da se v deželo ni vrnilo okoli sto tisoč Francozov in da so od tistih Francozov, ki so se po vojni spomladi 1940. leta vrnili v deželo, deportirali okoli 25.000 oseb.¹³⁰ Poročilo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz konca leta 1942 navaja, da so iz Alzacije, Lotaringije in Luksemburga deportirali v Francijo in Nemčijo 295.000 oseb.¹³¹ Kakšni so bili Hitlerjevi načrti, kaže njegova izjava dne 12. maja 1942. Rekel je, da če hoče ponemčiti Alzacijo in Lotaringijo, mora iz teh pokrajin oditi vsakdo, kdor se ne izjavi za nemštvo, in da je gauleiter Btirckel že začel v Lotaringiji z odločnimi ukrepi. Poudaril je, da tudi iz Alzacije mora izginiti še četrta milijona francoskih simpatizerjev.¹³² Seveda pa nacisti zaradi razvoja vojnih dogodkov teh zamisli niso mogli izvesti.

Na konferenci predstavnikov raznih ustanov, npr. državnega komisarja za utrjevanje nemštva, državnega glavnega varnostnega urada itd., dne 4. avgusta 1942 so ugotovili, da je bilo iz Alzacije izseljenih že okoli 105.000 ljudi, in se na osnovi Hitlerjevega ukaza dogovarjali o načinu nadaljnjih deportacij ljudi iz te pokrajine. Žal v zapisniku niso navedene številke.¹³³ Za Lotaringijo je bila konferenca 28. novembra 1942 in so se je udeležili skoraj isti ljudje kot 4. avgusta. Sklenili so, da bodo do 15. januarja 1943 izgnali v Spodnjo Šlezijo ali na Sudetsko 2872 družin z 9337 osebami.¹³⁴ Alzačane, Lotaringijce in Luksemburžane so v letih 1941—1943 izganjali v raj h. V letih 1941 in 1942 ter devetih mesecih 1943. leta naj bi izgnali v rajh skupno 13.557 oseb.¹³⁵

V Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu so 1942. leta začeli naseljevati nemške preseljence. Do srede leta 1943 so v vseh treh pokrajinah naselili 1545 družin nemških povratnikov iz Francije s 3292 osebami, 435 nemških družin iz Južne Bukovine s 1676 osebami in 61 nemških družin iz Južne Tirolske s 243 osebami. Šefa civilne uprave za Alzacijo in Lotaringijo sta ustanovila za kolonizacijo celo dve družbi, in sicer »Badische Landessiedlung-Gesellschaft« za Alzacijo in »Ansiedlungsgesellschaft Westmark« za Lotaringijo.¹³⁷

ANEKSIONISTICNE TEŽNJE V JUGOSLAVIJI

Med nemškimi narodnimi skupinami, ki so jih nacisti pred začetkom druge svetovne vojne ali pa tik po njem iz raznih dežel preselili v rajh ali na t. i. priključena vzhodna območja, ni bilo nobene skupine iz Jugoslavije. V Jugoslaviji je živel pred vojno okoli pol milijona Nemcev oziroma ljudi z nemškim materinim jezikom. Doslej še ni raziskano vprašanje, ali sta Hitler in Himmler nameravala, da kdaj jugoslovanske Nemce ali pa vsaj posamezne skupine preselita v rajh. Odgovor bo najbrž negativen, ker so nacisti preseljevali v rajh le manjše raztresene nemške narodne skupine (z izjemo Nemcev iz Južne Tirolske), za katere je obstajala bojazen, da se bodo polagoma asimilirali s tamkajšnjim narodom. Tega se jim za večino jugoslovanskih Nemcev ni bilo treba bati, ker so živeli — zlasti v Banatu in Slavoniji — kolikor toliko strnjeno. Poleg tega je bil pri jugoslovanskih Nemcih v obdobju med dvema vojnama pravi narodni preporod in ideološka ter organizacijska strnitev v enotni organizaciji »Schwäbisch Deutscher Kulturbund«, katerega vodstvo je postalo navaden izvrševalec direktiv tretjega rajha.

Teoretiki nemškega življenjskega prostora so menili, da je treba na preureditev jugovzhodne Evrope gledati kot na sestavni del problema celotne nemške politike v vzhodni Evropi in seveda tudi kot na sestavni del nemške preureditve v vzhodni Evropi. Preureditev v vzhodni Evropi pa je bilo po njihovem mnenju treba zavarovati z določenim redom v jugovzhodnem prostoru. Poleg tega je jugovzhodna Evropa tudi del Podonavja, ki je bilo za nemško gospodarstvo zlasti iz prometnih ozirov zelo pomembno. Zato so poudarjali: »Kakor je bilo v preteklosti Podonavje, in posebno dunajski kot, neprenehoma vdorno mesto azijatov in Slovanov v germansko naseljeni srednjeevropski prostor, tako mora v prihodnosti donavski prostor, nad katerim gospoduje Nemčija, predstavljati zavarovanje desnega krila nemškega rajha v srednjeevropskem prostoru, posebno pa nemškega življenjskega prostora v vzhodni Evropi, ki ga na levem krilu varujeta Skandinavski polotok in Finska.« Zato so tudi predlagali, naj bi v vojnem času z jugoslovanskega ozemlja preselili v rajh samo manjše, raztresene nemške narodnostne skupine (npr. iz Prekmurja, iz Kočevske, iz Bosne itd.). Menili so tudi, da je za stabilnost nemške moči potrebno, da ima rajh trdnjavo Beograd v svojih rokah, ker je pomemben ključ na donavskih vratih. Zato mora Beograd z okolico postati »trdnjava rajha« (Reichsfestung) s posadko rekrutov iz nemških občin beograjskega zaledja v Vojvodini. Da bi bili interesi rajha še

bolj zavarovani, naj bi južno od Beograda prišel k rajhu še pas ozemlja južno od Donave in ob Timoku s premogovnimi revirji in rudnikom bakra v Boru. Bili so tudi predlogi, naj bi na nekdanja srbska državna posestva, ki bi jih Nemčija dobila za reparacije, naselili Nemce.¹³⁸

Čeprav nacisti zaradi vojne niso mogli uresničiti teh zamisli in predlogov, pa vendarle kažejo njihove namene v jugovzhodni Evropi. Drugače pa je bilo seveda v Sloveniji. Tam so nacisti začeli hitro uresničevati svoje raznarodovalne načrte.

OPOMBE K I. POGLAVJU

¹ Józef Chlebowczyk : Rola stosunków polsko-niemieckich w dziejach niemieckiego »Drang nach Osten« w latach 1795—1918, v: Wzchodnia ekspansja Niemiec w Europie Środkowej, Poznań 1963, str. 104 (navajam: Chlebowczyk).

² Kurt Wirth: Der grassdeutsche und der mitteleuropäische Traum von 1815 bis 1938. Würzburg-Aumühle 1938. Str. 89—93 (navajam: Wirth).

³ Wirth, n. d., 93—96.

⁴ Chlebowczyk, n. d., 104—234.

⁵ Edvard Kardelj: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957. Str. 273—276 (navajam: Sperans).

⁶ Wirth, n. d., 100—105; Friedrich Naumann: Mitteleuropa, Berlin 1915; Henry Cord Meyer: Mitteleuropa in German Thought and Action 1815—1945. The Hague 1955; Fran Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, str. 196 in dalje (navajam: Zwitter, Nacionalni problemi); Lojze Ude: Avstrija, pangermanizem in Koroška, v: Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 618 (navajam: Ude, Avstrija).

⁷ Alfred Rosenberg: Das Parteiprogramm. Wesen, Grundsätze und Ziele der NSDAP. München 1942; Werner Siebarth: Hitlers Wollen. Nach Kernsätzen aus seinen Schriften und Reden. München 1941. Str. 76 (navajam: Hitlers Wollen); Alfred Himstedt: Das Program der NSDAP wird erfüllt, München, 7. izd.

⁸ Adolf Hitler: Mein Kampf, München 1942. Str. 726—742. Za Hitlerjem je ponovil tudi Alfred Rosenberg: »Od zahoda proti vzhodu« je smer od Rena do Visle, »od zahoda proti vzhodu¹ mora zveneti od Mostove do Tomska. »Rus« _____ pa se mora vdati v to, da bo svotfe težišče prenesel v Azijo. Samo na ta način bo mogoče dokončno priti do notranjega ravnotežja.« (Alfred Rosenberg: Der Mythos des 20. Jahrhunderts, München 1933, Str. 641—642).

- ⁹ Hitler: Mein Kampf, str. 430; Hitlers Wollen, 194.
- ¹⁰ Hitlers Zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahr 1928. Stuttgart 1961. Str. 81—120 (navajam: Hitlers Zweites Buch).
- ¹¹ Hermann Rauschning, Gespräche mit Hitler, Wien — Zürich — New York 1940. Str. 128—130 (navajam: Rauschning).
- ¹² Hugh Redwald Trevor-Roper: Hitlers Kriegsziele, v: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1960, str. 121—133.
- ¹³ Walther Darré: Um Blut und Boden. München 1942. Str. 308; isti: Das Bauerntum als Lebensquelle der Nordischen Rasse. München 1929; isti: Neuadel aus Blut und Boden, München.
- ¹⁴ Rauschning, n. d., str. 35 in dalje.
- ¹⁵ Hans Buchheim: Die SS — das Herrschaftsinstrument, v: Hans Buchheim, Martin Broszat, Hans-Adolf Jacobsen, Helmut Krausnick: Anatomie des SS-Staates, Bd. 1. Olten und Freiburg im Breisgau 1965. Str. 235 (navajam: Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument); isti: Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches, v: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1955, str. 127—158 (navajam: Buchheim, Die SS in der Verfassung); Gerald Reitlinger: Die SS — Tragödie einer deutschen Epoche, Wien — München — Basel (navajam: Reitlinger, Die SS).
- ¹⁶ Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 229—232; isti, Die SS in der Verfassung, 127—158; isti: Rechtsstellung und Organisation des Reichskommissare für die Festigung deutschen Volkstums, v: Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte, München 1958, str. 258—265 (navajam: Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV); Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941, Ljubljana 1966. Str. 276—277 (navajam: Biber, Nacizem in Nemci); Emil Ehrlich: Die Auslands-Organisation der NSDAP. Berlin 1937.
- ¹⁷ Hitler, Mein Kampf, 707—710; Hitlers Zweites Buch, 206—219.
- ¹⁸ Conrad F. Latour: Südtirol und die Achse Berlin—Rom 1938—1945, Stuttgart 1962. Str. 15—27, 127—139 (navajam: Latour).
- ¹⁹ Der Menscheneinsatz. Grundsätze, Anordnungen und Richtlinien. Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums — Stabshauptamt. 1940, str. 4—13, 128—136 (navajam: Menscheneinsatz 1940); Latour, n.d., 139.
- ²⁰ Menscheneinsatz 1940, 115—116.
- ²¹ Menscheneinsatz 1940, 6—7.
- ²² Poročilo štabnega urada RKFDV konec decembra 1942, NAW, T-81, navitek 264, in T-175, navitek 194.
- ²³ Greifeltovo poročilo 10. 9. 1941, v: Menscheneinsatz 1941, 4—7.
- ²⁴ Greifeltovo poročilo 24. 4. 1942, NAW, T-175, navitek 33.
- ²⁵ Bogo Grafenauer: Germanizacija treh Avstrij, v: Koroški zbornik. Ljubljana 1946. Str. 273 (navajam: Grafenauer: Germanizacija).
- ²⁶ Edo Friš: Formen und Methoden der Nazi-Okkupation in der Tschechoslowakei (referat na 3. mednarodnem kongresu za zgodovino odporniških gibanj v Evropi, Karlovi Vari 1.—3. 9. 1963), str. 31 (navajam: Friš).

²⁷ Robert L. Koehl: RKFDV: German Resettlement and Population Policy 1939—1945. A history of the Reich Commission for the Strengthening of Germandom. Cambridge 1957. Str. 42 (navajam: Koehl).

²⁸ Ko je Hitler npr. sprejel ustaškega zunanjega ministra Mladena Lorkoviča 27. 11. 1941, je o Cehih govoril takole: »Niso sicer vsi Cehi sovražniki, toda večina jih ima ambicije, da bi bili veliki možje, in vidijo v Češki državo, ki bi ise morala iti politiko s svetovnimi silami, predvsem z ZDA. Iz Cehov nočem napraviti Nemcev. Oni so nam popolnoma nasprotna rasa, mešanica Slovanov in Mongolov.« (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn, F. 20492 — navajam: PA AA).

²⁹ Rauschnig, n. d., 35 in dalje.

³⁰ Procès des grands criminels de guerre devant le tribunal militaire international, Nuremberg 14 novembre 1945 — 1er octobre 1946. Edité à Nuremberg, Allemagne 1947. Tome XXV, dok. PS-386, str. 402 do 413 (navajam: Procès des grands criminels).

³¹ Koehl, n. d., 42—43; Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 224.

³² Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 224.

³³ Die Vergangenheit warnt. Dokumente über die Germanisierungs- und Ausilgungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei. Prag 1960. Str. 59 (navajam: Die Vergangenheit warnt).

³⁴ Die Vergangenheit warnt, 69; Friš, n. d., 59.

³⁵ Procès des grands criminels, XXVI, dok. PS-862, str. 375—377.

³⁶ Dušan Hamšik in Jiri Pražak: Bomba za Heydricha, Zagreb 1964. Str. 69—77.

³⁷ Vaclav Král: Pravda o okupaoi. Praha 1962. Str. 153 in 168 (navajam: Král); Friš, n. d., 61.

³⁸ Poročilo štabnega urada RKFDV konec decembra 1942, NAW, T-81, navitek 264, in T-175, navitek 194. 2e 10. 9. 1941 je Greifelt pisal nemškemu finančnemu ministru, da bodo najprej naselili okoli 100 družin Nemcev iz Besarabije, in sicer v okrožju Melnik. Državni protektor je dal na razpolago že 3000 ha zemlje, pričakovati pa je, da bo kmalu dal še nadaljnjih 1000 ha. (Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10. Nuernberg october 1946—april 1949. Vol. XIII, str. 608—609, dok. NO-5012 — navajam: Trials of War Criminals).

³⁹ Poročilo štabnega urada RKFDV konec decembra 1942, NAW, T-175, navitek 194.

⁴⁰ Poročilo štabnega urada RKFDV, 30. 10. 1943, arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam: arhiv MNOM).

⁴¹ Král, n. d., 168—169.

⁴² Friš, n. d., 48.

⁴³ Czeslaw Madajczyk: Generalna gubernia w planach hitlerowskich. Warszawa 1961. Str. 9—62 (navajam: Madajczyk, Generalna gubernia); Janusz Gumkowski in Kazimierz Leszczynski: Inoccupation hitlérienne en Pologne. Varsovie 1961. Str. 35—51 (navajam: Gumkowski); Martin

Broszat: Nationalsozialistische Polenpolitik 1939—1945. Stuttgart 1961. Str. 26—37 (navajam: Broszat); Documenta occupationis, knjiga V in VI, Poznan 1952—1958; Arnold and Veronica Toynbee: Hitler's Europe. London — New York — Toronto 1954. Str. 549—561.

⁴⁴ Broszat, n. d., 11.

⁴⁵ »Samo to lahko rečem za zdaj, da si mora nemška zunanja politika postaviti za najpomembnejši cilj združitev vseh strnjeno živčih Nemcev v Evropi v *eni* državi in zagotovitev prostora na današnjem poljsiko-češkem vzhodu.« (Alfred Rosenberg: Wasen, Grundsätze und Ziele der NSDAP. München 1933).

⁴⁶ Prepis govora v NAW, T-81, navitek 266. Völkischer Beobachter 26. 10. 1939.

⁴⁷ Fotokopija odloka 7. 10. 1939, v: Biuletyn Głownej komisji badania Zbnozni hitlerowskich v Polsce, XII, Warszawa 1960, str. 3F—6F; prepisi so v: Documenta occupationis, V, 176—178; NAW, T-81, navitek 266; Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 217—219; angleški prevod, v: Koehl, n. d., 247—249.

⁴⁸ Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 76—96; Jacques Delarue: Histoire de la gestapo, Paris 1962 (hrvaški prevod: Historija Gestapoa, Zagreb 1966).

⁴⁹ Koehl, n. d., 49—54.

⁵⁰ Po njegovem odhodu za komandanta varnostne policije in varnostne službe v Reval na Estonskem je postal v. d. vodje SS-Standartenführer Lambert Malsen von Ponickau.

⁵¹ Gradivo o organizaciji, razvoju in delu EWZ je v NAW, T-81, navitek 264; Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 233—235.

⁵² RuSHA je najprej vodil Walther Darré, od 1939 do julija 1940. leta Günther Pancke, nato do aprila 1943 Otto Hofmann, za njim pa Richard Hildebrand, v 1943. letu je bil nekaj časa v. d. vodje Harald Turner. (Trials of War Criminals, vol. IV in V); Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 235—236.

⁵³ Rassenkunde des Deutschen Volkes, München 1927; Rassenkunde Europas, München 1929; Herkunft und Rassengeschichte der Germanen, München 1937; Rassenkunde des jüdischen Volkes, München 1931; Der nordische Gedanke, München 1927; Die nordische Rasse bei den Indogermanen Asiens, München 1934; Führeradel durch Sippenpflege, München 1936; Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes, Berlin 1938 itd.

⁵⁴ V Lodzu, kjer je bila močna izpostava rasnega urada, je npr. biologijo predaval dr. Fleischacker, antropologijo in etnologijo dr. Heinrich Rübel, antropologijo in evgeniko dr. Grohmann, splošno biologijo dr. öhmermann, antropologijo in higieno dr. Hesch itd. (Zaslišanje dr. Rübla na VIII. procesu v Nürnbergu, zapisnik razprave, str. 3603 do 3648.)

⁵⁵ Zaslišanje dr. Rübla na VIII. procesu v Nürnbergu, zapisnik razprave, str. 3603—3648.

⁵⁶ Glede na esesovske rasne ocene oziroma formule za natančnejši pregled je ocena I ustrezala formuli od aAI do dAII, ocena II od b/cAIII do cAIII, ocena III je pomenila cdBI in ocena IV od d/eBII do cC. (Dopis RuSHA 25. 1. 1940, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-4326.)

⁵⁷ »Delo rasnega ocenjevalca je najpomembnejše in najodgovornejše delo v višem osrednjem vselitvenem uradu, ker je edino to odločilno za prihodnjo naselitev preseljenca.« (Poročilo o konferenci rasnih ocenjevalcev v Dresdenu 11. in 12. 1. 1941, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-1406.)

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Prepis »prve odredbe državnega komisarja za utrjevanje nemštva«, brez datuma, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-3078.

⁶⁰ Pregled organizacijske sestave Greifeltovega urada za čas od avgusta 1940 do avgusta 1942, gradivo obrambe za obtoženega dr. R. Creutza na VIII. procesu v Nürnbergu, dok. 1.

⁶¹ Himmlerjeva »odredba št. 26/1« 21. 1. 1941, *Menscheinsatz* 1941, str. 50—51; Greifeltovo pismo 2. 2. 1941, NAW, T-81, navitek 266; okrožnica ministra za delo 19. 2. 1941, *Menscheinsatz* 1941, str. 51—53.

⁶² Prepis Himmlerjeve odredbe 11. 6. 1941, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-4057; prepis pregleda org. sestave štabnega urada z dne 1. 8. 1942, arhiv IZDG, f. 723; Buchheim, *Rechtsstellung und Organisation des RKFDV*, 239—279; isti, *Die SS — das Herrschaftsinstrument*, 217—227; Koehl, n. d., 55—57.

⁶³ Buchheim, *Rechtsstellung und Organisation des RKFDV*, 248 do 251; isti, *Die SS — das Herrschaftsinstrument*, 133—171; prepis pregleda org. sestave štabnega urada z dne 1. 8. 1942, arhiv IZDG, f. 723.

⁶⁴ Buchheim, *Rechtsstellung und Organisation des RKFDV*, 252; *Menscheinsatz* 1940, str. 5.

⁶⁵ *Documenta occupationis*, V, 188—215; Koehl, n. d., 60.

⁶⁶ Razvoj te družbe kaže naraščanje števila njenih podružnic in izpostav, ki jih je bilo do konca leta 1942 več kot dvajset, in naraščanje denarnega prometa. 1939. leta je imela družba 6,313.946 RM dohodkov, 1944. leta pa že 419,955.994 RM. Bilance izkazujejo prav toliko izdatkov in iz njih ni mogoče dognati, koliko je imela družba vsako leto čistega dobička. Letna poslovna in finančna poročila DUT so v NAW, T-81, navitek 271; Buchheim, *Rechtsstellung und Organisation des RKFDV*, 253; isti, *Die SS — das Herrschaftsinstrument*, 22; Koehl, n. d., 61. Niti Buchheim niti Koehl nista povedala, da sta to družbo ustanovili dve drugi družbi po Himmlerjevem navodilu. Dokumenti o ustanovitvi in delu DUT so v zaupni zbirki »Sammlung der Arbeitsgrundlagen der D. U. T.«, katere 108. primerek je v arhivu MNOM.

⁶⁷ Poročilo o razvoju družbe je v gradivu XI. procesa v Nürnbergu, NID-14611. Buchheim ne pozna tega poročila in pravi, da si je to družbo 1938. leta ustanovil RuSHA kot eno izmed svojih treh privatnopravnih družb. (Buchheim, *Rechtsstellung und Organisation des RKFDV*, 254; isti, *Die SS — das Herrschaftsinstrument*, 288—229.)

68 v svojem poslovnem letu 1943 je imela družba 105,704.740 RM dohodkov, čisti dobiček v tem letu pa je znašal 33.190 RM. (Poslovno poročilo DAG za 1943. leto, arhiv IZDG, f. 768.)

⁶⁹ Sammlung der Arbeitsgrundlagen der D. U. T., IX. istr. 1—5, X, str. 1—5, XII, str. 7, XIV, str. 1—9, XV, str. 3—13, XVI, str. 1—13, XVII, str. 1—9; Koehl, n. d., 92—100; Hans Krieg; Baltischer Aufbruch zum Deutschen Osten, Berlin — Leipzig 1940, str. 30—33; Janusz Sobczak, Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej. Poznan 1966, str. 137—164.

⁷⁰ pregled org. sestave VoMi z dne 15. 6. 1941, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-3981; Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV, 262—263; isti, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 232.

⁷¹ Seznam pokrajinskih akcijskih vodstev VoMi, NAW, T-81, navitek 278.

⁷² Koehl, n. d., 101; Krieg, n. d., I., 34—53; Heinrich Bosse: Der Aufbruch der Deutschen aus Lettland, v: Deutschtum im Ausland, Jg. 23, Heft 1/2, str. 3—6; poročilo o delu EWZ v Poznanju z dne 25. 11. 1939, NAW, T-81, navitek 266.

⁷³ Koehl, n. d., 101; Krieg, n. d., IV., 7—62; Der Treck der Volksdeutschen aus Wolhynien, Galizien und dem Narewgebiet, Berlin 1941; Walter Quiring: Die Deutschen in Galizien und Wolhynien, v: Deutschtum im Ausland, Jg. 23, Heft 1/2, str. 6—10; Sobczak, n. d., 165—177.

⁷⁴ Koehl, n. d., 100—101; Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und Nord-Buchenland, Berlin 1942; Sobczak, n. d., 178—192.

⁷⁵ Koehl, n. d., 101; Die Rückkehr der Volksdeutschen aus der Dobrudscha und dem Süd-Buchenland, Berlin 1942; Sobczak, n. d., 235—246.

⁷⁶ Himmlerjeva odredba št. 18/11 z dne 9. 5. 1940, Menscheneinsatz 1940, str. 41; zaključno poslovno in finančno poročilo DUT za leto 1940, NAW, T-81, navitek 271.

⁷⁷ Zaključno poslovno in finančno poročilo DUT za leto 1941, NAW, T-81, navitek 271.

⁷⁸ Menscheneinsatz 1941, str. 39—44; zaključno poslovno in finančno poročilo DUT za leto 1941, NAW, T-81, navitek 271.

⁷⁹ Poročilo vodstva VoMi o številu taborišč in preseljencev z dne 15. 6. 1941; NAW, T-81, navitek 270.

⁸⁰ Rechtsgestaltung deutscher Polenpolitik nach volkspolitischen Gesichtspunkten. (Procès des grands criminels, XXVI, dok. PS 661, str. 206—245.)

⁸¹ Walter Geisler: Der Deutsche Osten als Lebensraum für alle Berufsstände, Berlin — Prag — Wien 1942. Str. 7.

⁸² Fotokopiji Heydrichovih brzojavk 28. 11. in 21. 12. 1939, Biuletyn XII, str. 15F—17F, 32F; Broszat, n. d., 86—87.

⁸³ Najprej je višji vodja SS in policije v Poznanju SS-Gruppenführer Wilhelm Koppe ustanovil »štab za izgon Židov in Poljakov iz pokrajine Powartje« (Stab für die Abschiebung der Juden und Polen aus dem Reichsgau Wartheland), ki se je čez nekaj časa preimenoval v »Amt

für die Umsiedlung der Polen und Juden«, marca 1940 se je preimenoval v »Umwandererzentralstelle«. (Koppejevo povelje 11. XI. 1939, arhiv Glowne komisje badania zbrodni hitlerowskich w Polsce, Warszawa — navajam: arhiv GKBZH; podatki o UWZ so v arhivu GKBZH.) Kot bomo videli pozneje, so tudi sodelavci te ustanove sodelovali pri deportaciji Slovencev in uporabljali zlasti izkušnje, ki so si jih pridobili na Poljskem.

⁸⁴ Himmlerjeva odredba I/II z dne 30. 10. 1939, NAW, T-81, navitek 266; fotokopija v Biuletynu XII, str. 9F; fotokopija zapisnika konference višjih vodij SS in policije iz zasedenih poljskih pokrajin v Krakovu 8. 11. 1939, Biuletyn XII, str. 11F—14F; Broszat, n. d., 85—86; Gumkowski, n. d., 155.

⁸⁵ Fotokopija Heydrichove brzojavke 28. 11. 1939, Biuletyn XII, str. 18F; Rappovo poročilo 18. 12. 1939, fotokopija v Biuletynu XII, str. 22F; poročilo UWZ, fotokopija v Biuletynu XII, str. 163F; Broszat, n. d., 90—91; Gumkowski, n. d., 158.

⁸⁶ Zapisnik konference v RSHA 30. 1. 1941, fotokopija v Biuletynu XII, str. 163F; poročilo UWZ v Lodzu, fotokopija v Biuletynu XII, str. 163F; Broszat, n. d., 95—96; Gumkowski, n. d., 158.

⁸⁷ Poročilo UWZ v Lodzu, fotokopija v Biuletynu XII, str. 163F; Eichmannov zapisek o konferenci z dne 7. 8. 1940, fotokopija v Biuletynu XII, str. 103F—106F; Greifeltov dopis 1. 8. 1940, Menscheneinsatz 1940, str. 30 in 117; Broszat, n. d., 95—99; Gumkowski, n. d. 158. Menscheneinsatz 1940, str. 117 navaja, da so v istem času deportirali iz pokrajine Poznanj — Powartje 234.620 oseb, iz Gornje Šlezije pa 14.322 oseb.

⁸⁸ Krummeyerovo poročilo 6. 1. 1941, fotokopija v Biuletynu XII, str. 127F—128F; brzojavka RSHA 15. 3. 1941, fotokopija v Biuletynu XII, str. 138F—139F; brzojavka dr. H. Franka 5. 11. 1940, fotokopija v Biuletynu XII, str. 113F; zaključno poročilo UWZ v Lodzu o deportacijah od 21. 1. 1941 do 20. 1. 1942 ter zaključni poročili UWZ v Lodzu za leti 1942 in 1943, arhiv GKBZH.

⁸⁹ Gumkowski, n. d., 163—167; Broszat, n. d., str. 104, op. 4.

⁹⁰ Broszat, n. d., 101—102.

⁹¹ Bauerntum. Erarbeitung und Herausgabe: Der Reichsführer-SS, SS-Hauptamt. Str. 84—93.

⁹² Statistično poročilo osrednjega zemljiškega urada v Berlinu 15. 11. 1940, NAW, T-175, navitek 80; poročilo štabnega urada RKFDV iz konca 1942. leta, NAW, T-81, navitek 264.

⁹³ Poročilo šefa EWZ dr. Sandbergerja 25. 11. 1939 Heydrichu, NAW, T-81, navitek 266.

⁹⁴ Elaborat planskega oddelka državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu z naslovom »Planungsgrundlagen für den Aufbau der Ostgebiete«, NAW, T-81, navitek 264.

⁹⁵ Prav tam: »Prvi in v prihodnjih letih dosegljivi cilj mora biti, da bomo vzpostavili najmanj takšno razmerje, kot je bilo 1914. leta. Ko bomo ta cilj nekoč dosegli, bo nadaljnje ponemčevanje neprenehoma na-

raščalo s sodelovanjem bioloških in gospodarskih sil, ki bodo same izhajale iz naseljenstva in novega območja. Obnovitev stanja iz leta 1914 naj bi pomenilo to, da bi najprej povečali število Nemcev, ki zdaj živijo na teh območjih, od 1,1 za 3,4 na 4,5 milijona in val za valom deportirali 3,4 milijona Poljakov.«

⁹⁶ Himmlerjevi splošni odredbi št. 3/1 z dne 13. 6. 1940 in št. 5/1 z dne 9. 9. 1940, NAW, T-81, navitek 266; »pregled okrožij naselitvene cone I«, NAW, T-175, navitek 80.

⁹⁷ Himmlerjeva splošna odredba št. 7/II z dne 26. 11. 1940, NAW, T-81, navitek 266; Erhard Mäding: Regeln für die Gestaltung der Landschaft, Berlin 1943. Str. 65—67 (navajam: Mäding); Anordnungen und Beiträge zum ländlichen Siedlungsaufbau in den eingegliederten Ostgebieten und in der Untersteiermark, Berlin — Dahlem 1942, NAW, T-81, navitek 264; J. Umlauf: Der Stand der Raumordnungsplanung für die eingegliederten Ostgebiete, v: Neues Bauertum, 8/1942, str. 3—15, NAW, T-81, navitek 264.

⁹⁸ Himmlerjeva splošna odredba št. 13/11 z dne 30. I. 1942, NAW, T-81, navitek 266; Mäding, n. d., 69—70.

⁹⁹ Himmlerjeva splošna odredba št. 11/11 z dne 30. 1. 1942, NAW, T-81, navitek 266.

¹⁰⁰ Günther Pacyna: Der deutsche Bauer im Osten, Berlin 1943; Wilhelm Zoch: Neuordnung im Osten. Bauernpolitik als deutsche Aufgabe. Berlin 1939; Walter Geissler: Der deutsche Osten als Lebensraum für alle Berufsstände. Berlin — Prag — Wien 1942; isti: Deutscher! Der Osten ruft dich!; Oskar Gratz: Das Reich, Europa und der Osten. Marburg 1943.

¹⁰¹ Broszat, n. d., 118—126.

¹⁰² Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 118—120.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Himmlerjeva odredba št. 17/11 z dne 9. 5. 1940; Himmlerjevi pismi višjim vodjem SS in policije 3. in 31. 7. 1940; Himmlerjevi pismi ministru za delo 2. 10. in 9. 11. 1940; Himmlerjeva odredba št. 42/1 z dne 23. 7. 1941 in dopolnilo z dne 30. 7. 1941 itd., Menscheneinsatz 1940, str. 51—58, in Menscheneinsatz 1941, str. 78—89. Približno enak postopek za ponemčevanje Poljakov, prepeljanih na ponemčevanje v rajh, kakršnega je Himmler predpisal v teh in drugih odredbah in navodilih, so pozneje uporabljali za ponemčevanje Slovencev, preseljenih v rajh.

¹⁰⁵ Gradivo o problemih v zvezi z Deutsche Volksliste v tej pokračini je v Documenta occupationis IV.

¹⁰⁶ Poročilo UWZ za leta 1941, 1942 in 1943, arhiv GKBZH.

¹⁰⁷ poročilo štabnega urada RKFDV iz oktobra 1943, NAW, T-81, navitek 264. Broszat meni, da število Poljakov, prepeljanih v rajh na ponemčenje, ni dosti večje od 10.000. Omenja pa podatek, da naj bi bili do 30. 10. 1941 odpeljali iz Lodza v Nemčijo 8.146 Poljakov. (Broszat, n. d., 132.) Po statističnem pregledu rasnega urada v RuSHA z dne 31. 7. 1942 bi naj bilo v ponemčevalnem postopku v rajhu 13.687 Poljakov, od tega

550 iz tretjega oddelka Deutsche Volksliste. (Poročilo rasnega urada v RuSHA 6. 10. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-1600.)

¹⁰⁸ Broszat, n. d., 134.

¹⁰⁹ Czesław Madajczyk: Cele wojenne III rzeszy na Wschodzie, v: Wischodnia ekspansja Niemiec w Europie srodkowej, Poznan 1963, str. 234 do 258.

¹¹⁰ Alexander Dallin: German Rule in Russia 1941—1945. A Study of Occupation Policies. London 1957. Uporabljal sem nemško izdajo: Die deutsche Herrschaft in Russland, str. 51—52 (navajam: Dallin).

¹¹¹ Procès des grands criminels, XXVI, str. 610—627, dok. PS-1058 Dallin, n. d., 51—52.

¹¹² Rosenbergova memoranduma št. 1 z dne 2. 4. 1941 in št. 2 z dne 7. 4. 1941, Procès des grands criminels XXVI, str. 547—555, dok. PS-1017, str. 555—560, dok. PS-1019; Dallin, n. d., 51.

¹¹³ Procès des grands criminels, XXVI, dok. L-221.

¹¹⁴ Dallin, n. d., 84—103.

¹¹⁵ Zapisnik sestanka v ministrstvu za vzhodna ozemlja 4. 2. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-2585, objavljen v: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1958, 3. zv., str. 293—296.

¹¹⁶ Dokument verjetno ni ohranjen. Omenja ga nekaj drugih dokumentov, vsebino pa je na kratko mogoče razbrati iz obsežnih pripomb, ki jih je 27. aprila 1942. leta dal sodelavec rasnopolitičnega urada NSDAP in rasnopolitični referent v Rosenbergovem ministrstvu za zasedena vzhodna ozemlja dr. Erhard Wetzel. Ta dokument je objavljen v reviji »Przegląd Zachodni«, XIV (1958), št. 2, in v Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1958, št. 3, str. 281—325 z obsežnim komentarjem Helmuta Heiberja.

¹¹⁷ Na VIII. procesu pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu, kjer so sodili tudi Meyer-Hetlingu, so imeli le povzetek generalnega plana Ost na šestih tipkanih straneh, medtem ko so menili, da je izvirni dokument izgubljen ali uničen. Šele čez nekaj let, tj. 1957. leta, ga je omenil Koehl v svojem delu, informacijo o njem je prinesla revija Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1960, št. 1, v celoti pa ga je objavil Czesław Madajczyk v reviji Przegląd Zachodni, 1961, št. 3, str. 66—103.

¹¹⁸ Himmlerjevo pismo Greifeltu 12. 6. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-2255, objavljeno v Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1958, št. 3, str. 325.

¹¹⁹ Henry Picker: Hitlers Tischgespräche in Führerhauptquartier 1941—1942. Bonn 1951. Str 303 (navajam: Hitlers Tischgespräche).

¹²⁰ Hitlers Tischgespräche 1. 4. 1942, str. 71—74, 22. 7. 1942, str. 114—118; Dallin, n. d., 454—471.

¹²¹ Hitlers Tischgespräche 8. 10. 1941, str. 44.

¹²² Helmut Heiber: Der Generalplan Ost, v: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1958, št. 3, str. 291; Hitlers Tischgespräche 2. 7. 1942, str. 314; sporočilo nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva 12. 7. 1942, NAW, T-175, navitek 122; Himmlerjeve notice, NAW, T-175, navitek 94.

¹²³ Dallin, n. d., 284—288. Na to kolonizacijo se nanaša podatek v poročilu štabnega urada RKFDV iz konca leta 1942: »Na zasedenih vzhodnih območjih smo zdaj pri treh postojankah med Zitomirom in Vinico strnili in naselili okoli 40.000—60.000 Nemcev iz vzhodnega dela Volinije. Skrb za 127.000 volksdeutscherjev iz Transnistrije so na podlagi sporazuma z romunsko vlado prevzele ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Preselitev Nemcev iz Transnistrije na Krim se pripravlja, enako tudi preselitev volkdeutscherjev iz okolice Krima.« (NAW, T-81, navitek 264.)

TM Dallin, n. d., 280—281.

125 Wolfrum: Die Rückführung der Deutschen aus der UdSSR, v: Deutsche Arbeit, 1944, št. 6, str. 164—168; Sobczak, n. d., 324—356.

¹²⁶ Glej op. 118.

¹²⁷ Heiber, Der Generalplan Ost, 291—292.

¹²⁸ Toynbee, n. d., 92—93 in 509—519; Eugene Schaeffer; L'Alsace et la Lorraine. Paris 1953 (navajam: Schaeffer).

¹²⁹ Pierre Cézard: L'annexion de fait de l'Alsace et de la Lorraine (juin 1940 — septembre 1942), v: Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1952, št. 1, str. 41—42.

¹³⁰ Völkischer Beobachter 31. 12. 1942.

ui poročilo štabnega urada RKFDV iz konca leta 1942, NAW, T-175, navitek 194.

¹³² Hitlers Tischgespräche 12. 5. 1942, str. 305.

¹³³ Zapisnik konference 4. 8. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, objavljen v Trials of War Criminals, vol. XIII, str. 611—612.

¹³⁴ Zapisnik konference 28. 11. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-5211.

¹³³ Poročili štabnega urada RKFDV za leto 1942 in začas od 1. 1. do 1.10. 1943, NAW, T-81, navitek 264. Po teh poročilih naj bi jih bili deportiran iz Alzacije 9.266, Lotaringije 3.639 in Luksemburga 652.

¹³⁶ Poročilo štabnega urada RKFDV konec leta 1942 in 1. 10. 1943, NAW, T-81, navitek 264; Toynbee, n. d., 85.

¹³⁷ Schaeffer, n. d., 106—107.

¹³⁸ »Denkschrift über die Lage und das zukünftige Schicksal des Deutschtums im ehemaligen jugoslawischen Staatsgebiet«. To spomenico je državni sekretar v nemškem notranjem ministrstvu SS-Brigadeführer Wilhelm Stuckart na temelju dveh konferenc 18. in 19. aprila 1941 na Dunaju, ki sta obravnavali vprašanje »začasne ureditve jugoslovanskega prostora«, 15. 7. 1941 poslal nemškemu zunanjemu ministrstvu. (PA AA, št. E 226949 — E 226989.) Odlomke je objavil Hans Ulrich Wehler v članku »Reichsfestung Belgrad«, v: Viertel j ahrshefte für Zeitgeschichte, 1963, št. 1, str. 74—84.

NEMŠKE IMPERIALISTIČNE PRETENZIJE V SLOVENIJI IN NACISTIČNA OKUPACIJA SLOVENSKE ŠTAJERSKE IN GORENJSKE

GERMANIZACIJA SLOVENSKEGA OZEMLJA DO LETA 1918

Z nacistično okupacijo tesno povezana germanizacija na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem je pravzaprav že tretje razdobje germanizacije na Slovenskem.

Prvo in najdaljše razdobje germanizacije na Slovenskem je trajalo od 9. do srede 19. stoletja. Ko so Slovenci prišli v srednjo Evropo, so naselili razsežne predele (poleg današnje Slovenije še vso Koroško in Štajersko, del tirolskega Podravja, salzburški Lungau in znatne dele Gornje in Spodnje Avstrije), ki so merili 60.000 km². Na črti od izvira Drave do Donave so prišli v stik z germanskimi Bavarci, ki so postali nosilec nemškega političnega osvajanja in poznejšega priseljevanja proti jugovzhodu in od katerih je izšlo tudi poznejše avstrijsko prebivalstvo.¹

Potem ko so karantanski Slovenci v začetku 9. stoletja izgubili notranjo samostojnost in po uvedbi frankovskega fevdalnega reda so postali Slovenci v ogromni večini ljudstvo podložnikov, medtem ko je vrhnji družbeni razred dolga stoletja predstavljal slovenskemu ljudstvu tuj element.

Slovenske pokrajine, ki so bile v primeri z nemškimi pokrajinami frankovske države razmeroma redko naseljene, so postale prostor za notranjo kolonizacijo zlasti v ravninske predele, ki je bila najmočnejša od 10. do 12. stoletja in ki so jo narekovali gospodarski in vojaškoobrambni nagibi. Narodnostna meja — če jo pojmuje kot črto ločnico skrajnih slovenskih naselij od strnjenega nemškega ozemlja — se tisti čas še sicer ni bistveno premaknila na jug, vendar so bila prav ta stoletja razdobje močne in obsežne germanizacije velikih delov slovenskega ozemlja tostran takratne narodnostne meje. Ta germanizacija ni bila kakšen samostojen zgodovinski pojav, s katerim bi morda nemški fevdalci hoteli utrditi svojo oblast nad slovenskimi deželami tudi v narodnostnem pogledu, temveč del širšega zgodovinskega razvoja, ki je zajel tako slovensko kot nemško prebivalstvo. Bila je nezavedna germanizacija, jezikovna asimilacija, ko so se slovenski

prebivalci prilagodili nemškemu okolju in narobe. Toda prav ta je ob novem naseljevanju nemških kolonistov predvsem v širokem goratem pasu (le-tega omejuje na severu stara meja Karantanije, na jugu pa že naseljeni okoliš Celovške in Graške kotline) in ob preseljevanju tujega meščanskega prebivalstva v novo nastala mesta v naslednjih stoletjih pripeljala do velikega premika narodnostne meje na jug.²

Kolonizacijsko delo in vpliv mest na podeželsko okolico sta postopno v jezikovnem pogledu izenačevala prebivalstvo v posameznih predelih slovenskih pokrajin in povzročila izoblikovanje nove, jasne narodnostne meje med Nemci in Slovenci. Slovenske naselbine na vzhodnem Tirolskem, Gornjem Štajerskem in gornjem Koroškem so postopoma izginjale ter v 14. in 15. stoletju končno izginile. Narodnostna meja se je končno v 15. stoletju ustavila na približno tistem mestu, kjer je ostala še do danes. Slovencem je ostala približno le tretjina prvotno naseljenega ozemlja (okrog 24.000 km² od okrog 60.000 km²). Južno od narodnostne meje je bilo poljedelsko prebivalstvo skoraj izključno slovensko, manjši nemški otoki so bili dotlej ali pa pozneje izginili, razen na Kočevskem in v Kanalski dolini. Slovensko prebivalstvo je bilo v večini tudi v mestih v notranjosti, medtem ko so bila mesta ob morski obali pretežno romanska. Vendar pa so imela mesta po večini nemški videz, ker je bilo nemško prebivalstvo v njih gospodarsko, družbeno in zlasti do nastopa protestantskih piscev tudi kulturno močnejše od slovenskega.³

Tuja manjšina na Slovenskem, ki je do srede 18. stoletja zrastle na okrog 11 % prisotnega civilnega prebivalstva, sicer ni bila številčno močna, a je pripadala prav tisti skupini prebivalstva, ki se je začinjalo že v prvi polovici 19. stoletja ob razvoju kapitalističnega gospodarstva sorazmerno hitro večati. Še vedno je prevladovala v višjih družbenih slojih, ne samo v fevdalnem, temveč tudi v mestnem, ter je dajala življenju med višjimi krogi tuj, nemški ali italijanski videz. S sugestivnim vplivom svoje moči je tudi uspešno prevajala na svojo stran večji ali manjši del ljudi slovenskega rodu, ki so se bili prebili v njen družbeni krog.⁴

Tako so bili Slovenci v začetku svojega političnega preroda, ki se je začel sredi 19. stol., na Slovenskem sicer ogromna večina prebivalstva, vendar pa zapostavljeni v vsem družbenem razvoju, medtem ko so višjo socialno plast, tj. skoraj vse plemstvo, višje meščanstvo, novo uradništvo in pripadnike inteligenčnih poklicev, ki je imela v svojih rokah politično in gospodarsko moč in uživala privilegirani socialni položaj, sestavljali v glavnem Nemci in ponemčenci. S slovenskim političnim prerodom se je začelo slovensko politično gibanje, ki je v začetku bilo omejeno le na redko slovensko inteligenco in duhovščino

in ga je še nekaj časa dušil nemški absolutistični režim. V šestdesetih letih 19. stoletja od zloma absolutizma do sprejetja dualističnega sistema v avstro-ogrski monarhiji se je to, v začetku skromno in neorganizirano gibanje razmahnilo in si poleg zavedne inteligence pridobilo kmečke množice in velik del meščanstva, dokler se ni 1867. leta uspešno uveljavilo pri volitvah v deželne zbornice, ko so bili prvič v vseh kmečkih volilnih okrajih in mnogih mestnih volilnih okrajih na slovenskem narodnostnem ozemlju na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem izvoljeni slovenski poslanci.⁵

Takšen narodnopolitični razvoj, ki je v prihodnjih desetletjih doživljal še poraze in vzpone, je nemški in ponemčeni vrhnji družbeni plasti izpodjedal temelje privilegiranega gospodarskega in političnega položaja. Zato se je seveda začela temu razvoju upirati in se zavestno bojevati za obstoj svojih pozicij. Tako se je sredi 19. stoletja začelo na Slovenskem novo, že drugo razdobje germanizacije, in sicer razdobje, ko je germanizacija postala zavesten politični program, in njenim namenom so služili ves nemški državni in deželni aparat, vse nemško šolstvo, vsa trgovina, industrija, rudniki in železnice. Medtem ko je bila prej germanizacija omejena na gospodarsko sicer pomembne, številčno pa šibke vrhnje plasti, je zajela v drugi polovici 19. stoletja tudi druge plasti prebivalstva. Bolj kot sugestivni vpliv nemške gospodarske, politične in kulturne moči, ki tudi potlej ni bil nepomemben, se je kazal politični in gospodarski pritisk sam.⁶

Nemška in ponemčena manjšina na Slovenskem je že v dobi pred 1848. letom začela proti slovenskim zahtevam po enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih s polemičnim nasprotovanjem, sklicujoč se na stoletno nemško gospostvo in na nemško plemstvo ter nemško kulturo na Slovenskem, dopuščajoč slovenščino le za jezik ljudskošolskega pouka in popularne književnosti za kmete. Tem nasprotovanjem se je že od 1848. leta dalje pridruževalo poudarjanje, da se Avstrija ne more odreči slovenskim pokrajinam, ker le-te zapirajo Nemčiji pot do Trsta in Sredozemlja.⁷

Leta 1848 so Nemci prvič jasno izdelali svoj vsenemški načrt, da mora postati Trst nemško pristanišče na Sredozemlju ter da mora nemško postati tudi njegovo neposredno zaledje.⁸ Tako je npr. baron Andrian zapisal, da mora Nemčija dobiti tudi Trst, Vinzenz Rizzi pa: »Trst in pot v Trst mora imeti Nemčija, ker je Trst njeno edino južno pristanišče.«⁹ 1861. leta je v »Triester Zeitung« izšel članek »Das Deutschtum in Krain«, v katerem je bilo zapisano tudi to: »Nemčija se ne bo in se ne more odreči tej deželi, saj ji je Kranjska neogibno potrebna, če naj vzpostavi zvezo z Jadranom. Ona je lastnica tega morja in ga ne more odstopiti nikomur, če noče napraviti velike po-

litične napake.«¹⁰ Kot bomo videli, tega Nemci niso poudarjali samo v dobi, ko je do 1866. leta skoraj ves slovenski del Avstrije pripadal formalno še Nemški zvezi, temveč tudi pozneje. Uresničitvi tega načrta naj bi služila tudi nasilna germanizacija slovenskega ozemlja med strnjenim nemškim jezikovnim območjem na Koroškem in Gornjo Štajersko ter Jadranskim morjem, ki jo je omogočal in pospeševal nemški politični in gospodarski pritisk.

Zlasti se je gospodarski in politični nemški pritisk povečal v sedemdesetih letih 19. stoletja, tj. po prusko-francoski vojni, ko je nemška liberalna buržoazija še bila prepričana, da bo mogla obvladati vse slovenske dežele v celoti in je še prerokovala, da Slovencev v nekaj desetletjih ne bo več. Germanizatorični pritisk se je kazal na vseh področjih, tj. v šolstvu, upravi, gospodarstvu itd., tako da je npr. 19. člen avstrijske ustave, s katerim naj bi bila zagotovljena enakopravnost vseh narodov in vsakemu neuničljiva pravica do varovanja in negovanja narodnosti in jezika, ostal le na papirju, kakor je ostala na papirju tudi enakopravnost vseh deželnih jezikov v šolah, uradih in javnosti. Slovenščina si je ob trdovratnem nasprotovanju Nemcev le s težavo utirala pot v šolstvo, upravo in sodstvo. Seveda pa razmere v vseh slovenskih pokrajinah niso bile enake.

Naj hujši germanizatorični pritisk je bil na Koroškem, kjer se je nemško meščanstvo strastno vživelo v vlogo izvrševalca velikega zgodovinskega poslanstva nemštva na tem južnem mejnem območju, slovensko narodno gibanje pa se še ni bilo premaknilo iz začetnih težav. Na Koroškem nemškemu meščanstvu ni šlo samo za obrambo privilegiranih položajev, temveč za zanikanje možnosti in upravičenosti slovenskega narodnega razvoja v celoti. Zato je za svoj namen, z načrtnim, nasilnim potujčevanjem razširiti nemško narodno ozemlje, uporabljalo pri ponemčevanju vsa sredstva, ki sta mu jih nudila družbeni red in gospodarstvo. Značilno za tak močan germanizatorični pritisk je med drugim tudi dejstvo, da so na slovenskem narodnostnem ozemlju na Koroškem izginile še zadnje slovenske osnovne šole in bile 1872. leta, ko je bila na ostalem slovenskem narodnem ozemlju večina osnovnih šol že slovenska, vpeljane le utrakvistične šole v nemškim in slovenskim učnim jezikom, v katerih se je slovenščina v prvem in deloma še v drugem razredu uporabljala le kot sredstvo za naučitev nemščine, in da še konec 19. stoletja Slovenci na Koroškem niso imeli nobene javne slovenske šole. Germanizacijo nekaterih skupin slovenskega prebivalstva na Koroškem je pospeševala še odsotnost slovenskega liberalnega tabora v tej deželi, ko so mnogi slovenski meščanski elementi zaradi zvez slovenskega narodnega gibanja z nemškimi konservativci zapustili slovensko narodno gibanje

in prešli v nemški liberalni tabor. Močan germanizatorični pritisk na Koroškem na vseh področjih v drugi polovici 19. stoletja je imel za posledico upadanje števila koroških Slovencev in premik narodnostne meje na jug, in sicer severno od Celovca, južno od Beljaka in v Labotski dolini.¹¹

Boljše so bile razmere na slovenskem Štajerskem, kjer je bilo slovenskega izobraženstva precej in med njim je bilo zlasti aktivno v narodnostnem pogledu učiteljstvo. Slovensko narodno gibanje je prevladovalo zlasti na podeželju, pa tudi v mestih in trgih je bil slovenski tabor dovolj močan, da se je spuščal v boj z nemško stranko, vendar pa ni bil tako močan, da bi bil v tem boju mogel zmagati. Nemštvo je imelo močne postojanke predvsem v treh večjih mestih, tj. v Mariboru, Ptuju in Celju, na podeželju pa na Apaškem in Radeljskem polju. Slovensko šolstvo je bilo razmeroma na boljšem kakor pa na Koroškem, tako da so poleg utrakvističnih osnovnih šol obstajale tudi slovenske osnovne šole, v katerih je bila nemščina učni predmet.

Edina res povsem slovenska dežela je bila Kranjska, v kateri je imelo slovensko narodno gibanje deset let (1867—1877) večino v deželnem zboru in osnovne šole so bile vse slovenske razen na Kočevskem, v Ljubljani in Kanalski dolini. V primorskih deželah, kjer so imeli Slovenci dva nasprotnika, tj. nemško birokracijo in vladno politiko, ki se pa ni mogla opirati na nemško prebivalstvo, ker ga skoraj ni bilo, in italijansko stranko v deželnem zboru in občinah, so bile razmere seveda drugačne kakor pa v drugih slovenskih deželah. Najugodnejše so bile za Slovence na Goriškem, kjer je bilo slovensko narodno gibanje zelo močno, slabše je bilo seveda v Trstu in Istri, ki ju je italijanska buržoazija imela vseskozi za povsem italijanska. Slovenci so imeli osnovne šole na podeželju na Goriškem in v tržaški okolici, dobivali so jih sčasoma tudi na podeželju v Istri, kakor so pač občine dobivale slovensko večino.¹²

Še močnejši kakor v šolstvu je bil ponemčevalni pritisk v upravi. Vsi nemški uradniki so bili tem vnetejši germanizatorji, kolikor bolj so se bali, da bi se spričo neznanja slovenskega jezika morali ob uvažanju slovenščine v urade umikati pred Slovenci, ki so se morali učiti nemščine. Zato se je slovenščina le s težavo uveljavljala v nekaterih območjih le kot jezik za zunanje občevanje, medtem ko je v notranjem občevanju ostala nemščina. V ponemčevalnem pritisku je bila pomembna tudi vladna politika nameščanja in prestavljanja uradništva, ko so slovenske uradnike namenoma in načrtno premeščali v nemške dežele in narobe.

Nemški pritisk se je kazal tudi v industrijskih podjetjih in de-narnih zavodih, ki jih je nemški kapital ustvarjal na Slovenskem.

Uradniki in vodilni delavci v njih so bili Nemci ali pa ponemčenci, enako pri železnicah, ki so ravno v drugi polovici 19. stoletja prepredle slovensko ozemlje. Tako so se med seboj povezovali nemški politični, kulturni in gospodarski pritiski.

Konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let 19. stoletja so se razmere z nastopom Taaffejeve vlade (1879—1893) nekoliko spremenile, ne sicer toliko pri nas kolikor pri drugih nenemških narodih v Avstriji, zlasti pri Čehih. Tam sta Stremayrovi jezikovni naredbi iz aprila 1880. leta začeli urejati v ustavnem členu 19 deklarirano jezikovno enakopravnost v upravnih in sodnih oblastvih na Češkem in Moravskem. Z drugimi naredbami so dobili Čehi še lastno univerzo, akademijo itd. Drugi narodi so dobili manj, zlasti Slovenci. Nekaj več pravic so si Slovenci priborili v rabi slovenskega jezika v uradih in šolah, vendar je bilo tudi to še daleč od ustavno deklarirane jezikovne enakopravnosti. Uporaba slovenščine se je načeloma razširila tako, da ni več veljala samo za stranke, ki so znale samo slovensko, temveč za vse stranke, ki so hotele uporabljati slovenščino. Nekaj nemških srednjih šol je postalo utrakvističnih, tako da so nekatere predmete poučevali v slovenskem, druge pa v nemškem jeziku, medtem ko je na drugih srednjih šolah bila slovenščina le učni predmet za Slovence. Največ so Slovenci dosegli na Kranjskem, kjer je nemška stranka izgubila svojo umetno oporo in je v nekaj letih opustila politični boj, ni pa seveda opustila svojih gospodarskih položajev. Ni pa se nemška stranka umaknila iz političnega boja na Štajerskem, kjer je imela zaradi svoje gospodarske moči močne postojanke zlasti v veleposesti in v nekaterih mestih, ter na Koroškem, kjer so Slovenci dobili najmanj.¹³

Odstranitev nemške liberalne buržoazije iz vlade in že samo nevtralnno stališče Taaffejeve vlade, ki ji je bila sicer tuja misel na kak poskus rešitve nacionalnega vprašanja na temelju kakšnih splošnih načel, sta močno razburila nemško liberalno buržoazijo, ki se je bila vse bolj odrekala svojim nekdanjim liberalnim naziranjem in se oprijemala nacionalističnih in šovinističnih idej. Menila je, da se je zaustavil razvoj, ki se je bil začel 1848. leta, in da se mora začeti krčevit boj za jugovzhodni prostor. Naslanjajoč se na nekaj praktičnih izkušenj dela majhnega kroga ljudi iz Innsbrucka, ki je za zbiranje pomoči nemškim šolam na Južnem Tirolskem ustanovil »Deutsche Schulgesellschaft« v Innsbrucku, in na podobno delo duhovnika Franza Mittererja v južno tirolski občini Proveis, je v jeku nemških demonstracij proti omenjenima Stremayrovima jezikovnima naredbama Engelbert Pernersdofer na Dunaju predlagal ustanovitev društva »Deutscher Schulverein« (Nemško šolsko društvo), ki bi se naj

bojevalo za nemško šolstvo v avstrijskih deželah z narodnostno mešanim prebivalstvom, na nemških jezikovnih mejah in nemških jezikovnih otokih, kjer ni pričakovati, da bi država, dežela ali občine skrbele za nemško šolstvo. Potem ko so oblasti potrdile društvena pravila, je bilo 2. julija 1880 ob ustanovni skupščini društva že več kot tri tisoč članov, od katerih je vsak moral plačati goldinar članarine.

V društvo, ki ga je petindvajset let vodil predsednik dr. M. Weitlof, nato pa dr. Gustav Gross, so se prijavljali tudi Nemci iz rajha in ker po avstrijskih zakonskih določilih za društva ni bilo mogoče ustanavljati podružnic v inozemstvu, so se krajeвне skupine društva »Deutscher Schulverein« v Nemčiji 17. decembra 1881. leta razglasile za »Allgemeiner Deutscher Schulverein (Splošno nemško šolsko društvo), ki se je 1908. leta preimenovalo v »Verein für das Deutschtum im Ausland« (Društvo za nemstvo v inozemstvu). V svojih historičnih privilegijih ogrožena nemška nacionalistična buržoazija je hitela ustanovljati podobna društva v vseh deželah, zlasti še na Češkem.¹⁴

Društvo »Deutscher Schulverein« je ob širokem zaledju, ki ga je predstavljal rastoči nemško nacionalistični tabor v Avstriji, ob brenkanju na čustva povprečnih Nemcev, češ da je ogrožen obstoj nemštva, ob gmotni in moralni pomoči deželnih in občinskih uprav ter raznih oblik germanizatoričnega pritiska razvilo ne samo t. i. »narodnoobrambno«, temveč tudi raznarodovalno delo. Pred prvo svetovno vojno je zbralo v ta namen okoli trideset milijonov avstrijskih kron in na novo sezidalo več kot tristo novih šol in dalo podporo in posojilo pri gradnji več kot 420 šolskih ali drugih objektov.¹⁵ Tam, kjer za gradnjo nove nemške šole ni dobilo potrebnih sredstev od lokalnih oblasti ali pa sploh ni bilo zakonskih pogojev za ustanovitev javne nemške šole, ker je bilo premalo nemških otrok, je šolo zgradilo z lastnimi sredstvi in jo tudi samo vzdrževalo kot privatno šolo, dokler ni bilo zadostnega števila nemških ali ponemčenih otrok, potem pa jo je pod določenimi pogoji — med katerimi je bil temeljni ta, da mora biti šola samo nemška — spremenilo v javno nemško šolo, ki so jo vzdrževale oblasti. Seveda si je društvo prizadevalo, da z germanizacijo otrok čimprej ustvari pogoje za javno nemško šolo, pri čemer si je pomagalo tudi z ustanavljanjem nemških otroških vrtcev in posebnih dečjih kolonij, nemških knjižnic itd.¹⁶

Svoje podružnice je društvo »Deutscher Schulverein« ustanavljalo po vsej tedanji Avstriji. 1906. leta je imelo 845 krajevnih skupin, tj. nekakšnih podružnic, s 74.454 člani in njegovi dohodki so tisto leto znašali nekaj več kot štiristo tisoč kron, 1913. leta pa je imelo že okoli 2600 krajevnih skupin, združenih v 102 okrajnih zvezah, članov je imelo okoli 200.000, dohodki pa so znašali skoraj milijon in pol kron.

Samo je tisto leto vzdrževalo več kot 37 šol in 88 otroških vrtcev, podpiralo pa je več kot 277 šol in 106 otroških vrtcev.¹⁷

1909. leta je nemški nacionalistični pesnik Peter Rosegger v Gradcu pozval Nemce, naj namenijo po dva tisoč kron za ustanovitev šol na narodnostno mešanih ozemljih, ki jih bodo vplačali šele tedaj, če se bo v petih letih prijavilo tisoč Nemcev, ki so pripravljeni žrtvovati vsak po dva tisoč kron v ta namen.¹⁸ V dobrih treh letih so Nemci zbrali za ta Roseggerjev sklad (Roseggersspense) že tri milijone kron, tj. za polovico več, kakor pa je bilo potrebno zbrati v petih letih (potrebno vsoto dveh milijonov kron so namreč zbrali v dobrem letu, tj. do 5. 3. 1910. leta).¹⁹ Večji del tega zneska so namenili graditvi nemških šol na Slovenskem. Tako so že 1910. leta izdali v ta namen za slovensko Štajersko 216.412 kron, za Koroško 100.000, Primorsko 84.000, Kranjsko 74.000 in Tirolsko 32.000 kron.²⁰

Najpomembnejše delovanje društva »Deutscher Schulverein« je bilo prav gotovo na Slovenskem. Največjo aktivnost je razvilo na slovenskem Štajerskem, saj je od 1880. do 1912. leta izdalo za ponemčevalne namene v teh predelih več kot dva milijona kron.²¹ Angažiralo se je zlasti v dveh območjih: na meji strnjenelega nemškega ozemlja in južno od njega globlje na slovenskem ozemlju ter med Nemci v mestih.

Društvo je svoji prvi nemški šoli na slovenskem Štajerskem odprlo že 1882. leta, in sicer v Pekrah pri Mariboru in v Sevnici. 1886. leta pa je odprlo šolo na Sladkem vrhu v Slovenskih goricah z namenom, da ustvari »zaporo proti slovenskemu prodiranju na sever«. Ko je 1910. leta ustanovilo na Ceršaku privatno šolo, je vzpostavilo stik s Šentiljem, kjer je imelo svojo privatno šolo že od 1889. leta dalje.

Posebno skrb je društvo posvečalo tudi Mariboru, kjer je okoli mesta ustvarjalo pravi obroč nemških šol, tako v Krčevini, Radvanju, Pobrežju, Razvanju, na Teznem, v Studencih in v Pekrah. Zelo aktivno je bilo društvo tudi v prostoru okrog Marenberga, kjer je ustanovilo svoje privatne šole v Muti, Vuzenici, Breznem, Vuhredu in pri Sv. Ožbaltu. Da bi ponemčilo območje med Marenbergom in strnjanim nemškim ozemljem na severu, je ustanovilo več šol na Kozjaku (v Vičavi, Kapli itd.). Nekaj svojih šol je ustanovilo tudi globlje na slovenskem Štajerskem (pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, na Pragerskem, v Sevnici itd.), pri čemer je opazna težnja za ustanavljanjem nemških šol v večjih krajih in ob železnicah.

Skupno je zgradilo društvo »Deutscher Schulverein« na slovenskem Štajerskem 17 lastnih šolskih poslopij, medtem ko je za gradnjo drugih 26 šol dalo velika denarna sredstva (v enem primeru, tj. v Gaberju pri Celju, celo 100.000 kron). Imelo je 13 lastnih šol. To število

ni majhno, če premislimo, da je bilo pred razpadom avstro-ogrske monarhije na slovenskem Štajerskem 38 nemških javnih osnovnih šol.²²

Vidimo torej, da je imelo društvo »Deutscher Schulverein« izdelan načrt, da krepí nemštvo zlasti okoli Maribora in Marenberga in da z ustanavljanjem nemških šol v prostoru med tema dvema krajema in strnjenim nemškim ozemljem na severu pomaga potisniti jezikovno in narodnostno mejo čimbolj proti jugu, kar je bila ena izmed temeljnih teženj nemškega imperializma pri prodiranju proti Jadran-skemu morju.²³

1910. leta je društvo ustanovilo v Mariboru svojo pokrajinsko zvezo za slovensko Štajersko, ki je imela 48 podružnic, a se je število podružnic do prve svetovne vojne povečalo na 65. To leto so na društvenem občnem zboru sicer menili, da lahko imajo društveno dejavnost na slovenskem Štajerskem za končano, ker ima že vsaka nemška naselbina svojo šolo, vendar pa so tudi potlej pritekali na slovensko Štajersko veliki zneski za njegovo raznarodovalno delo. Še isto leto so samo iz Rosegger j evega sklada namenili kar 216.412 kron in prvo, t. i. Roseggerjevo šolo so naslednje leto odprli prav na slovenskem Štajerskem, in sicer v Peklu pri Poljčanah. V naslednjih letih so iz tega sklada v tej pokrajini sezidali še več šol.²⁴

Kjer svoje šole ni moglo ustanoviti ali pa vzdrževati normalno, jo je ustanovilo ali vzdrževalo umetno, tako da je v zanj zanimive kraje prepeljalo iz avstrijskih sirotišnic nemške osirotele otroke. S takšno vrsto raznarodovalnega dela, tj. z ustanavljanjem t. i. »otroških naselij« (Kinderbesiedlungen) za rejence, je začelo 1911. leta in je takšne kolonije za rejence na slovenskem Štajerskem ustanovilo kar v 24 krajih.²⁵

Devet let po ustanovitvi društva »Deutscher Schulverein« je nemška buržoazija 24. novembra 1889. leta na pobudo graškega lastnika privatne šole Josefa Feichtingerja ustanovila v Gradcu novo raznarodovalno društvo »Südmark«. Določila mu je nalogo, »da gospodarsko podpira Nemce, ki živijo v jezikovno mešanih krajih na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem« in da z »načrtno pritegnitvijo novih kolonistov krepí nemški kmečki živelj na meji« ter »polagoma ustvari most k mestnim jezikovnim otokom.«²⁶ Zato je v nemških časopisih objavilo svoje načrte, najprej naseliti z nemškimi kmeti Slovenske gorice med Mariborom in Špiljem ter zvezati Maribor s strnjenim nemškim ozemljem. Jeseni 1890. leta je kupilo v Šentilju prvo posestvo. Ob prvi obletnici svoje ustanovitve je imelo društvo komaj 2500 članov v 21 krajevnih skupinah, tj. podružnicah, in se je celih deset let borilo z gmotnimi težavami. Zato je šele

1904. leta pri Šentilju uredilo svoj t. i. »Südmarkhof« kot središče nemškega življenja na novem naselitvenem prostoru in je ponovno izdelalo natančen načrt za nemško kolonizacijo med Špiljem in Mariborom ter med Arvežem in Marenbergom. Kolonizacija naj bi vedno potekala skupinsko in v bližini nemških šol in zanjo naj bi na leto porabili vsaj 10.000 avstrijskih kron. Po tem natančno izdelanem načrtu so v začetku leta 1906 v Šentilju kupili Krumholzovo posestvo s 97 orali in ga razdelili na štiri manjša posestva, na katerih je namesto enega Nemca živelo potlej 26 nemških kolonistov. Društvu ni šlo namreč samo za to, da nakupi čim več zemlje, temveč da kar se da hitro spreminja številčno razmerje med Nemci in Slovenci. Kmalu je svojo posest povečalo na 700 oralov in je imelo 16 kmečkih, 1 viničarskega in 3 obrtniške koloniste, največ s Švabskega in Württemberskega.²⁷

Društvo »Südmark«, ki ni skrivalo svojih načrtov, da hoče z zgraditvijo nemškega mostu v Slovenskih goricah in v Dravski dolini povezati Maribor in Marenberg s strnjenim nemškim ozemljem na severu, je za svoje raznarodovalno delo porabilo na leto nekaj sto tisoč kron. Tako je 1907. leta izdalo za Štajersko 58.167 kron, za Koroško 19.862, za Kranjsko 6074 in za Primorsko 2310 kron.²⁸ Naslednje leto je za kolonizacijo porabilo skupno 150.529 kron in tedaj je njegovo glasilo »Mittelungen der Südmark« zapisalo: »Naj se razmere razvijajo kakorkoli, dokazali smo, da je uspešno naseljevanje Nemcev ob jezikovnih mejah mogoče. Na dveh mestih smo sovražni zid tako temeljito razrušili, da bo pri vztrajnem nadaljevanju že čez nekaj let zmaga nemštva na obeh mestih popolna in trajna... V srcu Slovenskih goric smo s tem, da smo pritegnili primerne naseljence, položili temelj stalnemu in čvrstemu nemškemu kmečkemu stanu, ki mora sam ohraniti zasedeno deželo nemško in ki se bo pozneje z možnimi pridobitvami širil vedno dalje.«²⁹ Na 20. občnem zboru društva junija 1909. leta je vodja kolonizacijskega odbora Karl Fraiss enako pretirano poročal, da je društvo s svojim kolonizacijskim delom prebilo že tretjino slovenskega obroča okoli Maribora in da je potrebnih le še 10 do 15 let, pa bo Maribor zvezan s strnjenim nemškim ozemljem na severu. Društveni dohodki so tisto leto znašali 781.000 kron in društvo je za kolonizacijo dalo 207.000 kron. Tisto leto je celo ustanovilo svojo naselitveno banko »Deutsche Heimstättenbank«, ki naj bi pospeševala nadaljnjo kolonizacijo slovenskega ozemlja.³⁰

Ko so na naslednjem občnem zboru 1911. leta v Celju zaradi nesoglasij, ali naj kolonizirajo predvsem prostor pri Šentilju ali pa utrjujejo nemštvo v posameznih mestih sredi slovenske Štajerske, in nesoglasij glede financiranja kolonizacije v drugih pokrajinah, od-

stavili Fraissa, je ta ustanovil novo naselitveno društvo »Heimstatt«, ki pa ni doseglo kakšnih večjih uspehov. Na slovenskem Štajerskem je imelo le devet podružnic, toda v njegovem odboru so bili kar trije uradniki južne železnice. Društvo »Heimstatt« je do aprila 1914. leta nakupilo 390 oralov zemlje, na katero je naselilo 13 nemških družin s 86 družinskimi člani, medtem ko je drugim 40 nemškim družinam dalo posojilo, da so lahko obdržale svoja posestva.³¹

V tistem času pa se je društvo »Südmark« zelo razraščalo in je pred prvo svetovno vojno imelo 948 podružnic z 88.000 člani. Med Mariborom in Špiljem je v 17 občinah, predvsem v Šentilju, na posestva v obsegu 1527 oralov naselilo 64 nemških družin s 368 člani, med Arvežem in Marenbergom, kjer je s kolonizacijo začelo šele 1908. leta, pa v petih občinah na posestvih v obsegu 193 oralov 10 nemških družin s 64 družinskimi člani. Imelo pa je še šest kmetij z 201 oralom zemlje, ki jih je nameravalo naseliti v kratkem. Na slovenskem Štajerskem je imelo društvo 45 podružnic.³²

Društvo »Südmark« si je ves čas prizadevalo, da bi položaj nemštva okrepilo tudi s svojim kulturnim in propagandističnim delom. Najprej je 1892. leta ustanovilo lastno knjižnico v Šentilju, leta 1900 pa nadaljnje štiri knjižnice v Celju, Mariboru, Brežicah in Radgoni, ki so sicer prišle v občinske roke, vendar pa so se še naprej imenovalе »Südmärkische Volksbüchereien«. Do prve svetovne vojne je njihovo število na slovenskem Štajerskem in v drugih pokrajinah narastlo na 326 z 209.718 zvezki, na slovenskem Štajerskem je imelo 23 knjižnic s 23.373 zvezki. Od 1898. leta je izdajalo tudi svoj koledar, izdajalo je tudi lastno glasilo »Mitteilungen der Südmark«, pesmarice itd., prirejalo predavanja, proslave itd.³³

Enako kot »Deutscher Schulverein« je tudi društvo »Südmark« začelo na jezikovno mešanem ozemlju ali pa tudi na strnjenem slovenskem ozemlju ustanavljati nemške kolonije za otroke sirote. Prvo tako kolonijo je ustanovilo pri Sv. Jerneju nad Muto.³⁴

Društvo »Südmark« je bilo bolj schönereijansko, tj. velikonemško pobarvano, razen na Spodnjem Avstrijskem, kjer so imeli večino krščanski socialci. Da ne bi prišli nemški kolonisti na slovenskem Štajerskem pod vpliv slovenske katoliške duhovščine, je društvo raje naseljevalo protestante. Z izgovorom, da noben katoličan ne sme ostati v tem »Los von Rom Verein«, so spodnjeavstrijski krščanski socialci 1909. leta ustanovili novo društvo »Ostmark«, ki pa ni delalo na slovenskem Štajerskem.³⁵

S podobnim raznarodovalnim delom je na Slovenskem tisti čas začela tudi italijanska buržoazija. 1886. leta je za boj deloma proti Nemcem, deloma proti Slovencem in Hrvatom ustanovila društvo

»Pro patria« (Za domovino). Ker je avstrijska vlada 1890. leta to društvo razpustila, so italijanski nacionalisti že naslednje leto (1. XI. 1891) ustanovili v Trstu novo društvo »Lega Nazionale« (Narodna zveza) za pet pokrajin: Trentino, Furlanijo, Trst, Istro in Dalmacijo.³⁶ Po dvajsetih letih obstoja je imela Lega Nazionale 177 podružnic z okoli 40.000 člani in 74 svojih šol, podpirala je 136 zavodov in 250 dijakov.³⁷ Njeni letni dohodki so takrat znašali okoli četrta milijona avstrijskih kron.³⁸ V Slovenskem Primorju je imela 1913. leta 25 osnovnih šol in 16 otroških vrtcev.³⁹

Ustanovitev in delo tujih raznarodovalnih društev na Slovenskem sta imela za posledico ustanavljanje slovenskih narodnoobrambnih društev. Nasproti društvu »Deutscher Schulverein« so Slovenci na predlog duhovnika Ivana Vrhovnika 3. julija 1885. leta v Ljubljani ustanovili »Družbo sv. Cirila in Metoda«.⁴⁰ Namen družbe, ki jo je dolgo časa vodil Tomo Zupan, je bil dvigati narodno zavest v najbolj ogroženih predelih Slovenije in »vsestransko podpirati in pospeševati slovensko šolstvo«, za kar je družba ustanavljala in vzdrževala ali pomagala ustanavljati in vzdrževati slovenske šole in otroške vrtce.⁴¹ Družba je že leto dni po ustanovitvi imela več kot petnajst podružnic, katerih število je do 1912. leta narastlo na 265 (največ na Kranjskem in slovenskem Štajerskem) z okrog 17.000 člani,⁴² nato pa je tik pred vojno in v vojni njihovo število zelo upadlo.⁴³ Svojo prvo šolo je družba odprla že 1887. leta pri Sv. Jakobu v Trstu in do začetka prve svetovne vojne je število njenih šol narastlo na 8 s 30 razredi ali 48 oddelki, ki jih je obiskovalo 2514 otrok. Imela je tudi 23 lastnih otroških vrtcev, največ na Primorskem (11) in slovenskem Štajerskem (6), a na Koroškem nobenega. Njeni redni letni dohodki so šele leta 1908 presegli sto tisoč avstrijskih kron, nikdar pa se niso povzpeli nad dvesto tisoč kron, pač pa se je družba precej opomogla z zapuščinama Karla Kotnika in Viljema Polaka (811.902 kroni).⁴⁴ Od 1. februarja 1908 dalje je izdajala lastno glasilo »Slovenski Branik«.⁴⁵

Ne da bi podcenjevali narodno zavest ustanoviteljev, članov in podpornikov družbe, je pa vendarle treba reči, da se slovenska buržoazija ni kdove kako dobro odrezala pri tej narodnoobrambni akciji. Jasno je, da je Družba sv. Cirila in Metoda lahko imela na Slovenskem dosti manjše zaledje, kot ga je imel »Deutscher Schulverein« v vsej Avstriji, vendar je značilno, da je na vsem Slovenskem navadno zbrala manj prispevkov kakor pa »Deutscher Schulverein«. Še jasneje se je premajhno zanimanje slovenske buržoazije za narodno-obrambno delo pokazalo takrat, ko je Družba sv. Cirila in Metoda v odgovor Roseggerjevi akciji pozvala Slovence, naj od 1. julija 1909. do 1. julija 1914. leta namenijo za obrambni sklad družbe tisoč vlog

po 200 kron (torej desetkrat manj kot Nemci pri Roseggerjevi akciji!), ki jih bo družba začela uporabljati šele takrat, ko bo zbran ves znesek. Nemci so do aprila 1912. leta (torej pred rokom!) zbrali že 2,780.000 kron (torej precej več!), družba pa je do konca aprila 1914. leta zbrala le 169.859 kron (torej še vedno premalo!).⁴⁶

Bolj neugoden je bil razvoj drugih slovenskih narodnoobrambnih organizacij, ki jih je slovenska buržoazija poskušala ustanoviti kot protiutež društvom »Südmark« in »Lega Nazionale«. Najprej je

15. novembra 1898. leta v Ljubljani ustanovila klerikalno narodno-obrambno družbo »Naša straža«, ki jo je vodil dr. Franc Šušteršič, a je že po prvem rednem občnem zboru, ki je registriral 1140 rednih članov in le 7654 kron dohodkov, prenehala obstajati.⁴⁷ 3. maja

1909. leta so v Ljubljani poskušali na novo ustanoviti društvo »Naša straža«, ki naj bi bilo nekakšna protiutež nemškemu društvu »Südmark«, vendar do ustanovitve ni prišlo.⁴⁸ Zato je Družba sv. Cirila in Metoda po skoraj enoletnih pripravah 2. julija 1910. leta ustanovila gospodarsko narodnoobrambno društvo »Branibor«, katerega predsednik je postal Aleksander Hodovernik. To društvo je v dveh letih ustanovilo le pet podružnic.⁴⁹

Delo nemških in italijanskih raznarodovalnih in slovenskih narodnoobrambnih društev spada v dobo močnega nemškega imperalističnega pritiska proti jugovzhodni Evropi. Ob tem je geopolitična lega Slovenije kot prehodnega ozemlja na več strani dobila svoj pomen in bilo je razumljivo, da so se povečali nemški in italijanski raznarodovalni napor nasproti Slovencem. Stari nemški liberalizem je vedno bolj izgubljal tla in se je uveljavljal nemški nacionalizem, ki je nastopal z gesli »obrambe nemštva«, odkrito poudarjal svoj vse-nemški značaj in postavljал nemške nacionalne interese pred vse drugo. Predvsem je zahteval, da morajo Nemci obdržati vodilno vlogo v Avstriji, in se zavzemal za takšno preureditev avstro-ogrske monarhije, da bi bila vodilna vloga Nemcev kar najbolj zagotovljena. Vse tiste — čeprav majhne — pridobitve, ki so jih dosegli nenemški narodi v svojem boju za enakopravnost, je imel za izgubo nemških pravic, ki jo je zakrivila avstrijska, predvsem Taaffejeva vlada, in se krčevito upiral vsakemu popuščanju zlasti Slovencem in Čehom, o čemer lepo priča boj proti slovenski paralelki na celjski gimnaziji in z njim zvezan padec Windischgrätzove vlade ter boj proti Badeni-jevim jezikovnim reformam za Češko.⁵⁰

Nacionalizem nemške buržoazije v Avstriji, ki je od konca 19. stoletja dalje bolj kot kdaj prej razglasila vsak še tako majhen uspeh slovanskih narodov v Avstriji za ogrožanje nemštva, se je vedno bolj povezoval z istosmernim gibanjem v Nemčiji in z nemškimi imperia-

lističnimi načrti in pretenzijami. Pri tem so nemški nacionalisti in šovinisti zlasti zelo poudarjali nujnost svoje proste poti do Trsta in Jadranskega morja in da je treba na tej poti zgraditi čimveč trdnih postojank in oporišč. Tako je nemško nacionalno glasilo »Freie Stimmen« leta 1897 poudarjalo: »Prav zares je že dovolj izgubljenega. Širok pas slovenskega in italijanskega ozemlja nas Nemce danes ločuje od našega južnega morja ..«⁵¹ Ernst Hasse, predsednik Vsenemške zveze (Der Alldeutsche Verband) je v svoji brošuri »Großdeutschland und Mitteleuropa um das Jahr 1950 von einem Alldeutschen«, ki je izšla v Berlinu 1895. leta, zapisal: »Posesti Kranjske in Trsta s primorjem se nemški narod ne bo mogel nikdar odreči, pa naj bo to ozemlje naseljeno od kogar koli. Dohod do Jadranskega morja je življenjski pogoj Velike Nemčije in nemški narod bo uporabil vsa sredstva miru in vojne, da si zagotovi dohod do Jadranskega morja.«⁵² Na kongresu koroške nemške nacionalne stranke so poudarjali: »Južni Nemci imamo veliko nalogo: skrbeti moramo, da ostane pot velike Nemčije k morju in proti Aziji odprta.« Približno enako so poudarjali tudi na zborovanju nemških nacionalcev za alpske dežele v Leobnu 1907. leta.⁵³ Dr. Tannenberg pa v svoji knjigi »Großdeutschland«, izšli 1911. leta, na strani 60 pravi naslednje: »Nemčija mora anektirati območja Ljubljane, Zagreba in Trsta. Zadnji naj bi postal središče nove pokrajine. Poleg te pokrajine bi morali ustanoviti še novo pokrajino z imenom „Nemško primorje“, ki bi obsegala južno Hrvatsko in severno Dalmacijo. Pripominjam, da so prebivalci teh območij Slovani. Vendar mora na vsak način Velika Nemčija postati lastnica teh območij, ker se temu velikemu narodu ne more zabraniti dohod na morje.«⁶⁴

Ob nemškem imperialističnem pritisku na jug proti Jadranskemu morju so se odbijale upravičene slovenske zahteve za narodno enakopravnost. Tudi za poslednja desetletja avstro-ogrske monarhije je značilno, da so Slovenci dosegli v nacionalnem pogledu mnogo manj kot npr. Čehi in da so bile nemške meščanske stranke do njihovih zahtev še prav posebej nepopustljive. Zato se je neprenehoma večala napetost med Nemci in Slovenci, ki jim je t. i. »binkoštni program« nemških meščanskih strank iz leta 1899 odklonil vse nove narodne zahteve in celo nekatere pravice, ki so jim bile že priznane, ter ponovno poudaril zahtevo, da si mora Nemčija obdržati naravno prosto pot do Jadranskega morja.⁵⁵

Glavni nosilec nemškega imperialističnega pritiska na Slovenskem je bil seveda nemški kapital. Tam, kjer so bile nemške delniške družbe, banke in hranilnice, je hitreje in vidneje potekala germanizacija. Od nemških podjetij in bank ter veleposestnikov socialno od-

visni sloji slovenskega prebivalstva, zlasti doseljenci v mesta na slovenskem Štajerskem in Koroškem, so zlasti pod nemškim gospodarskim, političnim in kulturnim pritiskom ter propagando začeli zunaj doma uporabljati nemščino in tudi pri ljudskih štetjih, ki so bila od 1880. leta vsakih deset let, navajati za svoj »občevalni jezik« nemščino. Samo tako je razumljivo relativno hitro naraščanje nemško govorečih ljudi na slovenskem Štajerskem in Koroškem konec 19. in v začetku 20. stoletja. Proces germanizacije je zajel tudi velik del inteligence, kmečkih in trških veljakov, ki so na ta način prehajali v »višjo« družbo in imeli od tega gospodarske koristi. Ta proces je bil hitrejši in ostrejši v naraščajočih gospodarskih središčih in tudi v manjših mestih in trgih, precej manjši, toda prefinjenejši pa v odročnejših kmečkih predelih.

Najmočnejši in najostrejši je bil germanizatorični pritisk seveda še vedno na Koroškem in slovenskem Štajerskem. Zlasti na Koroškem, kjer je imela nemška buržoazija vse gospodarske, upravopolitične, kulturne in druge pozicije trdno v rokah (1913. leta je bilo v upravi poleg 1463 nemških le 66 slovenskih uradnikov, na železnici pa 773 nemških in samo 24 slovenskih uradnikov), so Slovenci nacionalno propadali ali pa se le s težavo upirali germanizaciji in se je tudi narodnostna meja konec 19. in v začetku 20. stoletja na nekaj mestih premaknila proti jugu.⁵⁶ Na slovenskem Štajerskem je bil germanizatorični pritisk zlasti močan v nekaterih večjih mestih in trgih in pa na podeželju v Podravju. V mestih in trgih je bil močan nemški kapital in je bila nemška buržoazija povečini nemško nacionalistična in šovinistična, nemška socialna demokracija je bila načelno sicer internacionalistična, a je ob odsotnosti slovenske delavske stranke v teh krajih po svoje tudi precej pripomogla h germanizaciji delavstva. Podravje pa je — kot smo videli — bilo zlasti konec 19. in v začetku 20. stoletja predmet načrtne in intenzivne nemške kolonizacije in germanizacije nemških raznarodovalnih društev »Südmark«, »Heimstatt« in »Deutscher Schulverein«.⁵⁷

Tam, kjer nemška buržoazija ne bi mogla uspeti z raznimi oblikami pritiska, je ubrala drugačno taktiko. Na podeželju v slovenski Štajerski in Koroški je za tiste Slovence, ki niso sodelovali v slovenskem narodnem gibanju, začela uporabljati neustrezno ime »deutschfreundliche Slowenen«, tj. Nemcem prijazni Slovenci, in izrabljajoč v tradiciji zakoreninjen regionalni patriotizem kmetov začela snovati zanje posebno stranko.⁵⁸ Na pobudo kmetov Ludvika Kresnika in Franca Brečka je julija leta 1900 začel nemški župan v Ormožu in vpliven gospodarski organizator Josef Ornigg izdajati časnik »Štajerc«, ki ga je urejal nekdanji socialni demokrat Karl Lin-

hart. Izhajal je v slovenskem jeziku, prinašal Nemcem naklonjene in zlasti slovenski duhovščini sovražne članke. Okrog njega je nastalo t. i. štajercijansko gibanje — na deželnozborskih volitvah leta 1904 in na državnozborskih volitvah leta 1907 je nastopilo kot samostojna stranka — ki se je bojevalo proti slovenskemu nacionalnemu osveščanju in poudarjalo predvsem gospodarsko in interesno povezanost Slovencev z Nemci.⁵⁹ Časnik »Stajerc« so pošiljali tudi na Koroško in nemški nacionalci na Koroškem so si nekaj časa prizadevali, da bi tudi tam ustanovili to ali tej podobno stranko, česar pa niso uresničili.⁶⁰

Ob vedno večjih zaostritvah nacionalnih nasprotij v avstro-ogrski monarhiji in vedno večjem pritisku nemškega imperializma proti jugovzhodni Evropi je tudi nacionalni boj na Slovenskem dobival nove, ostrejšje oblike, tj. izzivalne demonstracije, šovinistične izpade, fizična obračunavanja in podobno, o čemer pričajo septembrski dogodki 1908. leta v Ptuj in Ljubljani. V prvi svetovni vojni se nemški imperialistični pritisk na Slovence ni samo nadaljeval, temveč celo povečal. Popuščati je začel nekoliko šele po vojaških neuspehih centralnih sil.⁶¹ Toda nemška buržoazija v Avstriji je še naprej ostala zvesta svojim nacionalističnim idejam. Zlasti glasno je nastopala proti majniški deklaraciji z dne 30. maja 1917. leta, s katero so slovenski poslanci v dunajskem parlamentu postavili zahtevo po združitvi vseh ozemelj avstro-ogrske monarhije, na katerih prebivajo Slovenci, Srbi in Hrvati. Tako so na t. i. nemškem narodnem dnevu v Gradcu

18. marca 1918. leta predstavniki vseh nemških meščanskih strank na Štajerskem ostro nastopili proti tej zahtevi, zlasti proti razkosanju kronovin, in poudarili: »Pot do morja nam mora ostati odprta, ker je nam in vsemu nemškemu narodu življenjska nujnost, ki je ne moremo zapahnuti in zanihati. Prosta pot proti Trstu ne sme biti več izpostavljena nasilnim in izdajalskim napadom, temveč celo zavarovana z mejnimi korekturami in kolonizacijsko dejavnostjo posebno pod varstvom Berlina.«⁶² Kmalu nato so nemški zastopniki koroških občin in koroški deželnozborski in državnozborski poslanci na zborovanju v Celovcu prav tako ostro nastopili proti zahtevam majniške deklaracije in za nedeljivost Koroške. »Zborovalci so se zavzeli tudi za dobro države, da pot do Jadrana ne bi postala zaprta z novo državno tvorbo in da bi ostala dostopna vsem avstrijskim narodom, v prvi vrsti pa Nemcem.«⁶³ Tudi dunajski občinski svet je tisti čas glasno poudaril: »Pot proti Trstu do morja mora biti kot svetovnotrgovinska pot za vse čase zagotovljena za trgovino in promet Dunaja in nemškega naroda sploh.« Potem ko je poudaril, da so južni predeli monarhije deloma staro ozemlje nemške kulture (alter deutscher Kul-

turboden) in da so veleposest, trgovina, ladijski promet, rudarstvo in industrija še večinoma v nemških rokah, je zastavil retorično vprašanje: »Kaj bi bil Trst brez Dunaja?«⁶⁴ Toda ne samo nemška buržoazija, temveč tudi avstrijska socialna demokracija ni razumela prirodnega procesa združevanja južnoslovanskih narodov in je menila, da mora Avstrija imeti prosto pot do Jadranskega morja.⁶⁵

V odporu proti vedno močnejšim težnjam slovenskega naroda po združitvi z drugimi jugoslovanskimi narodi so se nemški nacionalisti zatekli celo k zamisli, da bi Slovence deportirali v Rusijo. To je

16. septembra 1918 v Wienerblattu predlagal knez Heinrich Orsini und Rosenberg: »Če se Slovenci hočejo popolnoma ločiti od Avstrije, bi bilo pač najbolje, da bi jih zamenjali z nemškimi kolonisti v Rusiji in bi Kranjska in Spodnja Štajerska dobili pravo nemško razmejitev.«

V članku »Geht doch, geht!«, objavljenem v Marburger Zeitung, je nekdo to zamisel razvijal naprej in svetoval, naj gredo v Rusijo zlasti panslavisti, zagovorniki majniške deklaracije in drugi, kajti »nekaj ducatov vislic v Rusiji več ali manj — se tam ne opazi.«⁶⁶ Tako se je torej pri nemški nacionalistični buržoaziji zelo zgodaj pojavila zamisel deportacij kot ene izmed oblik raznarodovalnega dela, zamisel, ki se je nato še večkrat pojavila, dokler je niso nacisti v usodnih aprilskih dneh 1941. leta začeli uresničevati.

NEMŠKE IMPERIALISTIČNE PRETENZIJE V SLOVENIJI MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Rohenje in grožnje nemške nacionalistične in šovinistične buržoazije v poslednjem letu prve svetovne vojne so bile brez haska, saj je konec oktobra in v začetku novembra 1918 prišlo do razpada avstro-ogrske monarhije in ustvaritve novih držav na njenem ozemlju. Nova državna tvorba, država Srbov, Hrvatov in Slovencev ali Jugoslavija, je nemškemu imperializmu zaprla pot na Jadran in njegovemu raznarodovalnemu delu odtegnila velik del slovenskega narodnega ozemlja, ki se mu še do današnjih dni ni povsem odpovedal.⁶⁷ Njegove pretenzije so bile izražene tudi v uradnih avstrijskih predlogih za določitev državne meje med Avstrijo in Jugoslavijo.

Nasproti jugoslovanskemu predlogu, naj bi meja med Avstrijo in Jugoslavijo potekala tako, da bi Kanalska dolina zahodno od Pontablja, slovenski del sodnih okrajev Šmohor in Beljak, sodni okraji Podklošter, Celovec, Gospa sveta in Borovlje, politični okraj Veli-

kovec brez občine Puštrice, slovenski del občine Št. Janž na Mostiču in občine Labot, Ojstrica in Dravograd na Koroškem ter ozemlje na Štajerskem južno od črte Radlje — Remšnik — severno od Ernovža

— tok reke Mure do Obrajne in od Obrajne do Gruisle na nekdanji avstrijsko-ogrski meji prišli pod Jugoslavijo, je Avstrija kot minimum zahtevala jeseniško-bohinjski kot, državno mejo na Karavankah in na t. i. »vitanjski črti«. ⁶⁸ Jeseniško-bohinjski kot bi bili radi imeli Nemci zaradi nepretrgane železniške zveze med Beljakom in Gorico, mejo na Karavankah so motivirali zlasti z geografsko enotnostjo in gospodarsko nedeljivostjo Koroške, za priključitev Dravske doline na Štajerskem pa so navajali predvsem to, da je v mestih Mariboru in Ptuju večina prebivalcev nemška, da je zlasti ozemlje severno od grebena Pohorja, v severnem delu Slovenskih goric in na Apaškem polju narodnostno mešano in prežeto s štajerskim pokrajinskim patriotizmom in da je tudi v gospodarskem oziru nujno potrebno za Avstrijo pri prehrani, v prometnem pogledu (prometni trikot Bruck

— Beljak — Maribor in železniška zveza s Hrvatsko od Pragerskega čez Ptuj in Ormož) in za preskrbo z električno energijo (elektrarna na Dravi). Zlasti sta se za pojasnjevanje teh zahtev na Štajerskem angažirala graška univerzitetna profesorja geograf dr. Robert Sieger in zgodovinar dr. Hans Pirchegger, prvi zlasti v memorandumu akademskega senata graške univerze iz 1919. leta »Die Südgrenze der deutschen Steiermark«, drugi pa v brošuri »Das steirische Draugebiet

— ein Teil Deutschösterreichs« in v zbirki »Flugblätter für Deutschösterreichs Recht«, ki jo je izdajal A. R. Wotawa. ⁶⁹ Trdila sta, da sestavlja štajersko Podravje vključno s Slovenskimi goricami, Mariborom, Marenbergom in Pohorjem v zemljepisnem, gospodarskem in kulturnem pogledu s srednjo Štajersko neko celoto. Ta celota da se končuje na gorah in hribih med Podravjem (Draugebiet) in t. i. Savinjsko krajino (Sanngau), tj. na črti Olševa — Smrekovec — Basališče pri Vitanju — južno od Konjic — Boč — Donačka gora, in Pirchegger je to črto imenoval »vitanjska črta« (Weitensteiner Zug). To je izraz, ki ga drugače ni najti na zemljevidih in ki ga tudi domačini ne uporabljajo. Izraz Savinjska krajina pa so uporabljali za vso slovensko Štajersko južno od te črte. Kot bomo videli, je ta t. i. »vitanjska črta«, ki je včasih sinonim za vso črto od Olševe do Donačke gore, včasih pa se poleg nje kot njeno nadaljevanje med Vitanjem in Donačko goro navaja tudi izraz »konjiška črta« (Gonobitzer Zug), ⁷⁰ nato živela v nemških zahtevah, načrtih in upravnoteritorialni razdelitvi vse do konca druge svetovne vojne.

Ob krčeviti obrambi svojih pozicij v dolini Drave in mestih Mariboru in Ptuju bi bili Nemci voljni popustiti edinole v pasu južno od

Pohorja in v Slovenskih goricah vzhodno od Maribora, če bi bila sprejeta njihova zahteva po plebiscitu v Podravju.⁷¹ Preračunljivo so namreč nastopali proti razsežnejšemu plebiscitnemu ozemlju, ki bi vključevalo tudi ljutomerski in del ptujskega okraja in kar bi spričo ogromne večine slovenskega prebivalstva na tem ozemlju že vnaprej napovedovalo zanje negativen izid plebiscita. Dokler so upali na zmago, so prikazovali plebiscit kot odločujoč izraz ljudske volje, kakor hitro pa je kazalo, da bi lahko zmagala Jugoslavija, je zahteva po pravici do samoodločbe na mah izginila.⁷²

Avstrijske zahteve glede Štajerske so bile ob podpori francoskih delegatov jugoslovanskim stališčem na mirovni konferenci v St. Germainu zavržene, jeseniško-bohinjski kot so prisodili Jugoslaviji, glede slovenskega dela Koroške, od katerega so Mežiško dolino in občino Jezersko že prej prisodili Jugoslaviji, pa je obveljalo načelo plebiscita, ki je bil izveden 10. oktobra 1920 in je imel za Jugoslavijo negativen izid.⁷³

V plebiscitu jev plebiscitni coni A iz raznih, doslej še ne povsem ugotovljenih razlogov, med katerimi posledice germanizacije prav gotovo niso na poslednjem mestu, glasovalo za priključitev k Jugoslaviji 40,96, za priključitev k Avstriji pa 59,04 odstotka glasovalcev, čeprav je večina glasovalcev na ozemlju južno od reke Drave in tudi v pasu občin severno od nje, tj. dobra polovica plebiscitne cone A, glasovala za priključitev k Jugoslaviji, je celotna cona A pripadla k Avstriji, ker je bil odločilen le skupni rezultat v vsej coni. Za Jugoslavijo negativen izhod plebiscita v coni A je imel še to neugodno posledico, da so severnejšo plebiscitno cono B brez glasovanja priključili k Avstriji. Tako je po plebiscitu velik del strnjenega slovenskega narodnega ozemlja, na katerem je tedaj živelo okoli 90.000 Slovencev, ostal v Avstriji. To je imelo in ima še sedaj za slovenski živelj na Koroškem v etničnem pogledu zelo neugodne posledice, saj avstrijska ljudska štetja, v katerih problematiko se tukaj ne moremo spuščati, izkazujejo dosti manj slovensko govorečih ljudi. Koroški Slovenci so po prvi svetovni vojni ostali še naprej podvrženi bolj ali manj zavestni in bolj ali manj nasilni germanizaciji.

Avstrijsko-jugoslovanska državna meja, ki sta jo vzpostavila senžermenska mirovna pogodba 10. septembra 1919 in za Jugoslavijo negativen izid plebiscita na Koroškem, je potekala od Peči pri Ratečah po grebenu Karavank, čez Olševo, Peco, k. 1066, Košenjak, Radlje, Kozjak, Šentilj, po toku reke Mure od Ceršaka do Šratovec in po toku Kučnice do Kramarovec in nato čez Serdiški breg do tromeje na k. 380 severozahodno od Trdkove. Meja se je le na redkih krajih dotikala narodnostne meje in je na obeh straneh puščala večje ali manjše dele

strnjeno naseljenega slovenskega ali nemškega življa. Tako je pustila na jugoslovanski strani v Prekmurju tri občine stare nemške kolonizacije, tj. Fikšince, Ocinje in Kramarovce, ki so imele 1921. leta skupaj 991 prebivalcev, od teh 959 Nemcev, a je zato ostalo na nemški strani državne meje pet slovenskih občin na levem bregu Mure pri Radgoni, tj. Slov. Gorica, Zenkovci, Dedonci, Po trna in Zetinci, ki so imele po **štetjih** konec preteklega leta še slovensko večino. Na jugoslovanski strani je ostalo Apaško polje, katerega jedro je bilo ozemlje stare nemške kolonizacije, in še 1910. leta je bilo na njem in v sosednjih krajih na desnem bregu Mure od Gornje Radgone do Sladkega vrha 19 občin z nemško večino (od 7370 prebivalcev 6197 Nemcev), a so že do 1921. leta dosegli Slovenci večino v petih občinah in je zaradi izseljevanja Nemcev in doseljevanja prekmurskih Slovencev postajalo Apaško polje vedno bolj mešano ozemlje. Tudi zahodno od Mure se je državna meja oddaljila od narodnostne, saj sta bili južno od Lučan še dve občini, tj. Klanci in Gradišče, ki sta imeli še 1910. leta majhno slovensko večino, a sta ostali na avstrijski strani. Tudi na grebenih Kozjaka se državna in narodna meja nista skladali; Sobota, zadnja nemška štajerska občina ob koroški meji je bila germanizirana šele v 19. stoletju. Pri vzhodni polovici avstrijsko-jugoslovanske državne meje se torej državna in narodna meja nista skladali, vendar tudi ne mnogo oddaljevali druga od druge, razlike so bile majhne in so se medsebojno približno izravnale. Precej drugače pa je bilo pri zahodni polovici, kjer je državna meja pustila na avstrijski strani več kot 70.000 Slovencev. Na slovenski strani pa je daleč od državne meje ostal le agrarni nemški jezikovni otok na Kočevskem, ki je imel 1910. leta 17.350 prebivalcev z nemškim občevalnim in 1921. leta 12.817 prebivalcev z nemškim materinim jezikom.⁷⁴

Ob takšnem poteku jugoslovansko-avstrijske državne meje so torej Nemci izgubili mnogo manj svojega narodnega ozemlja kakor pa Slovenci. Vendar pa so bili oni tisti, ki so ves čas med svetovnimi vojnami z vso ostrino zahtevali spremembo te meje in svoje zahteve utemeljevali z najrazličnejšimi, največkrat lažnimi znanstvenimi argumenti. Ker je to zelo temeljito prikazal dr. Dušan Biber v drugem poglavju svoje knjige »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941«, se bom omejil na prikaz naj bistvenejših nemških imperialističnih pretenzij v Sloveniji.⁷⁵

Nekaj časa po prvi svetovni vojni sta svojo predvojno raznarodovalno delo nadaljevali nemški raznarodovalni društvi »Deutscher Schulverein« in »Südmark«,⁷⁶ seveda na drugačen način kot pred vojno. Ker je nastanek Jugoslavije odtegnil večji del slovenskega ozemlja njenemu delovanju, sta se tem bolj vrgli na raznarodovalno

delo na Koroškem in v tistih slovenskih krajih na Štajerskem, ki so ostali pod Avstrijo, ter na organiziranje znanosti in publicistike pri zahtevah za spremembo državne meje. Ravno za društvo »Südmark« trdi npr. Felix Kraus v že omenjeni brošuri, da je v novih razmerah, polnih novih problemov, ki so zahtevali novih moči in metod, »izredno povečalo svojo učinkovitost«, in poudaril, da je po prvi svetovni vojni v krogih »nove Südmarke« prišlo do odločilnega preobrata. Ti krogi naj bi bili spoznali, da ne gre samo za zaščito fizičnih meja, temveč tudi za to, da nemški narod ostane v svojem jedru zdrav — pri čemer Kraus misli prav gotovo na antisemitizem, s katerim je bilo društvo okuženo že pred prvo svetovno vojno — da so znali prikazati mladini, »kako mora narodovo življenje ponovno doseči svojo nemško zavest«, in da je zato društvo organiziralo novo zvrst dela — ljudskoprosvetno delo, tj. gojitev starih ljudskih pesmi, plesov, šeg itd., poleg tega pa je prirejalo še tečaje, zborovanja, popotovanja in velika praznovanja, da bi vzgibalo množice.

Kot rečeno, je bila ena izmed temeljnih dejavnosti omenjenih društev tudi animirati znanstvenike in publiciste za proučevanje zgodovine in položaja Nemcev v jugoslovanskih, zlasti pa še v slovenskih pokrajinah, da bi na vse mogoče načine dokazovali, da je treba nekatere predele čimprej vrniti Avstriji. Zlasti naj bi to veljalo za dele slovenske Štajerske ali pa kar za vso slovensko Štajersko.

Tako so v obdobju med svetovnima vojnama številni pisci v avstrijski in nemški publicistiki ter psevdoznanstveni literaturi predvsem na osnovi Siegerjevih in Pircheggerjevih trditev zahtevali novo državno mejo na »vitanjski črti«, trdeč, da z mirovno pogodbo določena meja nasprotuje vsem zemljepisnim, gospodarskim in kulturnim razlogom. Nekateri so zahtevali tudi plebiscit na slovenskem Štajerskem in priključitev Apaškega polja k Avstriji.⁷⁷

Toda nekateri nemški publicisti se niso zadovoljili z zahtevami po državni meji na »vitanjski črti«, temveč so zahtevali vso slovensko štajersko in del Koroške, ki je po prvi svetovni vojni prišel pod Jugoslavijo. Najekstremnejši so šli celo tako daleč, da so poleg tega zahtevali še bohinjski kot. Med takimi je bil prav gotovo še zlasti zahteven dr. Friedrich Lange, ki je 1924. leta pod značilnim imenom »Adriaticus« izdal v Berlinu brošuro »Deutschlands gerechte Grenzen«, v kateri je zapisal: »Danes lahko samo ugotavljamo, da 78 milijonov ljudi na osrednjem nemškem ozemlju loči od Jadrana samo slovenski narodič, ki šteje (z Nemcem prijaznimi Vendi na Spodnjem štajerskem in Koroško vred) samo tretjino toliko glav kakor Berlin Prebivalcev.« Poudaril je, da znaša razdalja med strnjenim nemškim ozemljem pri Beljaku in Jadranskim morjem komaj 80 km in pri

Bohinju komaj 52 km, razdalja med Jadranskim in Vzhodnim morjem pa 900 km.⁷⁸

Adriaticus je nasprotoval Siegerjevemu predlogom za določitev državne meje na »vitanjski črti«, češ da bi s tem v prihodnosti izgubili velike nade za sodelovanje s Hrvati na 112 km dolgi meji Radgona — Brežice in sami zapustili dragoceno Celjsko kotlino.⁷⁹ Zato je zahteval: »Torej ostane kot minimalna zahteva obnove enotnosti Štajerske, ki je bila 1918. leta protipravno razbita. Brežice, Zidani most in Trbovlje spadajo v skupno Nemčijo.«⁸⁰ Od Štajerske naj bi šla nova meja čez Grintovec in zajela naj bi še bohinjski kot vključno z Radovljico in Jesenicami, ker Karavanke ne pridejo v poštev za naravno mejo, ampak le Julijske Alpe. Z načrtnim doseljevanjem Nemcev in industrializacijo naj bi se spremenila narodnostna sestava bohinjskega kota. Ker Kočevske skorajda ne bi mogli vključiti v »tretji rajh«, naj bi zahtevali okrožno samoupravo po stanju iz leta 1918 s priključitvijo gozdnega območja okoli Soteske.⁸¹

Pri Adriaticusu pa je — seveda v zamotani obliki — najti tudi zamisel ali vsaj hipotezo o deportacijah slovenskega prebivalstva. Na strani 60 namreč pravi: »Kajti nemški, vindišarski in radikalni Spodnještajerci, ki bi jih bilo treba odtrgati od Jugoslavije in *(kolikor bi jim bilo dovoljeno ostati v deželi)* priključiti k nemški Avstriji, štejejo le okoli 500.000 glav, v Jugoslaviji pa bi ostalo tudi še 700.000 Nemcev.« (Podčrtal T. F.)

Kjer nemški publicisti in lažni znanstveniki niso mogli z različnimi tendenčnimi statističnimi podatki dokazati, da gre nekje za večje število Nemcev ali za strnjeno nemško ozemlje (deutscher Volksboden), so trdili, da gre za »nemški kulturni prostor« (deutscher Kulturboden), kjer pa niso mogli trditi niti tega, so se obrnili k »nemškemu življenjskemu prostoru« (deutscher Lebensraum), pod katerega so mogli spraviti prav vse, kar so si poželeli.⁸²

Teorijo o »nemškem narodnem prostoru« in »nemškem kulturnem prostoru« je razvil nemški geograf Albrecht Penck v svojem delu »Deutscher Volks- und Kulturboden«⁸³ in takratni nemški pisci so z izrazom »nemški narodni prostor« mislili tudi tisto ozemlje, na katerem je živelo v vsaki občini le po nekaj Nemcev, in so včasih taka ozemlja razglašali kar za »mešana ozemlja« in seveda tudi zahtevali njihovo priključitev k strnjnemu nemškemu ozemlju. Za »nemški kulturni prostor« so razglašali vse tiste predele, kjer so kdaj prebivali Nemci ali pa imeli oblast. Seveda so vse slovenske predele razglašali za nemški narodni ali pa vsaj za nemški kulturni prostor. Zlasti glede slovenske Štajerske in Gorenjske so neprenehoma ponavljali, da gre za »prastari nemški kulturni prostor«.⁸⁴ Nekateri so to trditev razširili

še na Kranjsko. Objavljali so tudi zemljevide, na katerih je bila skoraj vsa Slovenija označena kot območje z najmočnejšim nemškim kulturnim vplivom, objavljali so jih tako v znanstvenem kot v dnevnem tisku.⁸⁵

Da bi zabrisali vtis številčne neznatnosti nemške manjšine v primeri s kompaktnim slovenskim prebivalstvom, je pri nemških publicistih in lažnih znanstvenikih posebno pomembno mesto pri argumentiranju nemških imperialističnih pretenzij do delov slovenskega ozemlja dobila tako imenovana »vindišarska teorija«.

Vindišarsko teorijo, tj. teorijo, da v nekaterih slovenskih predelih, zlasti na Koroškem in v štajerskem Podravju, ne žive Slovenci, temveč posebno, napol germanizirano pleme t. i. »Windischen« ali »Wenden«, je že v letu 1914 v Celovcu izdani razpravi »Die Wahrheit über Kärnten« razvil neimenovani pisec, vendar nikdar ni bila do kraja izdelana. Izraz »Windische«, »Wenden« je bil v začetku nemška označba za Slovane, Slovence, kakor je bil latinski izraz »Sclaveni«, »Sciavi«. Pozneje je dobil za nekaj časa trojni pomen: z njim so označevali še naprej vse Slovane in Slovence in za razlikovanje od nemških sodeželanov posebej koroške in štajerske Slovence, medtem ko so za prebivalce Kranjske, ki je bila v primeri s koroško in štajersko deželo čisto slovenska, začeli uporabljati tudi izraz »Kranjec«, »Krainer«. Vendar so začeli v nadaljnjem razvoju vedno bolj opuščati kranjsko ime. Ob krepitvi zavesti slovenske jezikovne in kulturne skupnosti so konec 18. in v začetku 19. stoletja skoraj docela izrinili iz nemških spisov slovenskih piscev izraz »windisch«, pa tudi mnogi nemški pisci so začeli opuščati ta izraz in uporabljati izraz »Slowenen«, »slovenisch«. V drugi polovici 19. stoletja pa so začeli Nemci za Slovence na Koroškem uporabljati naziv »Windische«, in sicer izrazito v namerno žaljivem pomenu, medtem ko je vladna terminologija ostala pri pojmu »Slowenen«. V zaostreni borbi za kulturno, gospodarsko in politično osamosvojitev slovenskega naroda v poslednjih desetletjih 19. in prvih desetletjih 20. stoletja pa so se začele pojavljati trditve nemških nacionalistov, da se slovenska narečja močno razlikujejo od knjižne slovenščine. Najprej se takšne trditve pojavljajo glede na vse slovensko ozemlje, nato pa se omejujejo le še na Koroško in deloma tudi na Štajersko in z njimi se je pripravljala pot k vindišarski teoriji v tem smislu, da so na Koroškem neki »vindišarji«, »Windische«, ki so po svoji jezikovni in tudi etnični pripadnosti nekaj drugega kot Slovenci. To teorijo je prvi v tem smislu napisal že omenjeni neimenovani pisec razprave »Die Wahrheit über Kärnten«, naprej razvijal pa jo je zlasti nemški nacionalistični zgodovinar dr. Martin Wutte v razpravi »Deutsch — Windisch — Slowenisch«, ki

je izšla v Celovcu 1927. leta, in pa v ponatisu svoje knjige »Kampf um Kärnten«, ki je izšla v Celovcu 1930. leta. V njih trdi, da se »večina« koroških Slovencev priznava k nemški kulturni skupnosti in da nima slovenske narodne zavesti, ter odpravlja pojma »domovini zvesti Slovenci« in »Nemcem prijazni Slovenci«, ki sta se bila udomačila v drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja, češ da takšni Slovenci po svojem bistvu niso pravi Slovenci, temveč sestavljajo v nasprotju z nacionalno zavednimi Slovenci neko vmesno plast, ki naj bi bila po izvoru in jeziku mešan tip, po svoji usodni, življenjski in kulturni povezanosti z Nemci in po svojem čustvu pa naj bi spadali prej k Nemcem kakor pa Slovincem. Wuttejevo znanstveno nevzdržno stališče je v nemški publicistiki pred drugo svetovno vojno zapustilo globoke sledove.⁸⁶ Kot bomo videli, je v tridesetih letih 20. stoletja vindišarska teorija pogнала svoje korenine tudi na Štajerskem, zlasti v delih dr. Helmuta Carstanjena.

Dušan Biber je ugotovil, da je značilno, da so se velikonemške pretenzije do slovenskega ozemlja, zabeljene z vindišarsko teorijo, pojavljale vselej, kadar je bilo aktualno vprašanje anslusa, in to predvsem v nacistično usmerjenih revijah.⁸⁷

Res je v letih 1931–1935 izšlo največ takih del v obliki samostojnih knjig, brošur ali člankov v revijah. Pomudil se bom pri delih najpomembnejšega nacističnega nacionalnopolitičnega specialista za slovensko Štajersko in Prekmurje dr. Helmuta Carstanjena, saj so njegova dela pomenila temelj vsega raznarodovalnega dela na slovenskem Štajerskem v času nemške okupacije.

Dr. Helmut Carstanjen je bil sodelavec Volksbunda für das Deutschtum im Ausland in glavni pobudnik nacističnega gibanja med nemštvom v Sloveniji. Že 1928. leta je v gradu St. Martin pri Gradcu organiziral razne ideološke tečaje za nemške mladinske aktiviste iz Jugoslavije. Tista leta je tudi pod lažnim imenom prepotoval Prekmurje in slovensko Štajersko ter zbiral podatke za svoje publikacije, zlasti pa podatke o številu Nemcev v Sloveniji.⁸⁸

Carstanjen je leta 1931 skupaj z Ottom Maulom objavil članek »Die verstümmelten Grenzen«, ⁸⁹ v katerem obravnava »okrnjeno« avstrijsko državno mejo, med drugim tudi nasproti Sloveniji. Za slovensko Štajersko pravi, da so Nemci »prinesli kulturo, gospodarske metode, določali oblike poti in naselij, predvsem pa ustanavljali mesta in gradove, okoli katerih se je razširila veleposest, mnogo manj so kolonizirali podeželje, toda zaradi svoje visoke kulture so vzgojili Slovence v srednjeevropsko ljudstvo« ter »Spodnjo Štajersko in tudi večje dele Kranjske napravili za nemški kulturni prostor, v nepri-

merno manjši meri pa za nemški narodni prostor«. Navaja tudi vzroke, zakaj so Nemci po razpadu avstro-ogrske monarhije tako hitro izgubili slovensko Štajersko: v nasprotju s koroškimi Nemci štajerski Nemci niso bili tako močno usmerjeni k prostorskemu idealu, za mnoge je bila politična meja na Savi predaleč, zaradi razmeroma močne industrializacije je bil ne ravno majhen del nemškega prebivalstva premalo zakoreninjen v zemlji, predvsem pa naj bi manjkala nazorna predstava o zelo potrebnih enotnosti dežele. Nato Carstanjen trdi, da so z južno mejo Štajerske Nemci izgubili ogromen kulturni pa tudi pomemben narodni prostor, češ da imajo vsa mesta na slovenskem Štajerskem nemško večino, in izpodbija rezultate ljudskega štetja iz 1921. leta, po katerem naj bi bilo na slovenskem Štajerskem 20.877 ljudi z nemškim materinim jezikom v nasprotju z 1910. letom, ko naj bi jih bilo tam 73.950 z nemškim občevelnim jezikom. Po njegovi »skrbni znanstveni cenzitvi«, ki je podrobneje ne obravnava, naj bi bilo na slovenskem Štajerskem okoli 32.000 Nemcev. Trdi tudi, da naj bi bil izrecno jugoslovansko usmerjen le sloj izobraženstva, medtem ko naj bi bilo podeželsko prebivalstvo, zlasti v severnejših predelih, »v veliki meri še nemško usmerjen«. Na priloženi skici, ki so jo nato objavili še drugi pisci in revije,⁹⁰ nekoliko prirejeno celo še po drugi svetovni vojni,⁹¹ je območje med Dravogradom in Mariborom ter Kozjakom in grebenom Pohorja označeno za jezikovno mešano ozemlje, ostalo ozemlje do t. i. »vitanjske črte« za ozemlje, ki naj bi bilo naseljeno pretežno »z nemško usmerjenimi Slovenci (vendi, vindišarji)«, medtem ko naj bi v t. i. savinjski krajini od vitanjske črte do štajersko-kranjske meje prebivali »Nemcem prijazni Slovenci«. Na skici so mesta in trgi označeni seveda kot kraji, kjer naj bi imeli Nemci pred prvo svetovno vojno večino, po njej pa bi naj to bili »glavni sedeži nemštva na Spodnjem Štajerskem«. Po takšnem orisu narodnostnih razmer na slovenskem Štajerskem pride Carstanjen do naslednjega sklepa: »Minimalna zahteva Štajerske je zato meja, ki gre od Uršlje gore po vitanjski črti, čez Boč in Donačko goro proti Hrvatski. Poleg tega bi moral o štajerski savinjski krajini kot prvi in Kranjski kot drugi prebiscitni coni odločiti plebiscit, ali se ljudska volja še usmerja po stari kulturni povezanosti z nemštvom ali pa dejansko teži k Beogradu.«

Carstanjenov članek ima zlasti dve zanimivosti, prvič, zahteva plebiscit tudi za Kranjsko, česar tudi še tako zahtevni Adriaticus ni zahteval, in drugič, vendarle niti v članku niti na skici Slovencev ne razglaša za vende ali vindišarje, na skici ta dva izraza navaja le v oklepaju za izrazom »nemško usmerjeni Slovenci«, in še to le za območje severno od t. i. vitanjske črte.

Nekoliko drugače je Carstanjen to postavil v svoji knjigi »O jeziku in narodnosti na Spodnjem Štajerskem«, ki jo je bil napisal kot referent za Spodnjo Štajersko v vodstvu Volksbunda für das Deutschtum im Ausland marca 1935 v Gradcu in izdal pod lažnim imenom dr. Gerhard Werner.⁹²

Po prikazu zgodovinskega razvoja slovenske Štajerske, ki ga z nacionalnopolitičnega aspekta deli v tri stopnje: ponovno poselitev, nastanek jezikovnih mej in narodnostno preslojevanje, poskuša na temelju raznih virov, in sicer Kindermannove karte iz 1792, Göthovega gradiva iz let 1834—1843, Schreinerjeve razprave iz 1844, objavljene v Hlubekovem delu »Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark« (1860), Hainovega »Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates« iz 1852, Czörnigove »Ethnographie der österreichischen Monarchie« iz 1855 in ljudskih štetij od 1880 do 1931 ugotoviti jezikovno mejo, strnjena nemška območja, jezikovno mešana območja in skupno število Nemcev na slovenskem Štajerskem. Metoda njegovega dela je znanstveno nevzdržna, saj — kot je to malo prej storil za Prekmurje

— prišteva k mešanemu območju vse občine, ki so imele vsaj 5% nemških prebivalcev, in jih vrh tega še arondira s kraji, ki ne izpolnjujejo tega pogoja, ter tako skonstruira mešano območje med Dravogradom in Mariborom ter Kozjakom in grebenom Pohorja, na katerem naj bi bilo 1910. leta živelo 51.055 Nemcev in 47.547 Slovencev. Priznava samo rezultate tistih štetij, ki se mu zdijo ugodni za njegove trditve, seveda priznava v glavnem samo rezultate ljudskih štetij iz avstro-ogrske monarhije. Veliko razliko med številom Nemcev na slovenskem Štajerskem 1910. leta (73.950) in 1921. leta (21.786) pripisuje ne toliko izseljevanju Nemcev po prvi svetovni vojni, temveč slovenskim števničnim metodam, čeprav je npr. za Apaško polje sam ugotovil, da se rezultati privatnega štetja iz 1928. leta ujemajo z rezultati uradnega štetja iz 1921. leta. Seveda pa sploh ne omeni glavnega vzroka za znižanje števila Nemcev med 1910 in 1921, ki je v tem, da se je mnogo slovenskih priseljencev v mesta, ki so v Mariboru, Ptuj in Celju sestavljali polovico tamkajšnjega nemštva in za katere je Pfaundler ugotovil, da jih skoraj 70% izvira iz slovenskih krajev, a so se v novem okolju uklonili nemškemu gospodarskemu in političnemu pritisku in pa nemški kulturni in politični propagandi ter se že napol ponemčili, po prvi svetovni vojni v drugačnih razmerah spet zavedlo svoje slovenske narodnosti in pri ljudskem štetju 1921. leta deklariralo slovenski materin jezik.⁹³

Ne priznava tudi rezultatov ljudskega štetja 1931. leta in skuša na podlagi rezultatov parlamentarnih volitev 1927. leta, pri čemer je prišel k Nemcem tudi velik del socialističnih in komunističnih gla-

sov, ter privatnega štetja Nemcev na Apaškem polju pozimi 1928-29 ugotoviti število Nemcev na slovenskem Štajerskem. Domneva, da naj bi jih bilo takrat okoli 32.578, torej 41.000 manj kot leta 1910. Čeprav ne pripisuje izseljevanju Nemcev po prvi svetovni vojni odločilnega pomena za tako veliko zmanjšanje števila Nemcev na slovenskem Štajerskem, pa je pozneje zlasti v svoji brošuri »Die Untersteiermark«, izdani 1942. leta, pisal, »da je moralo pod jugoslovanskim gospostvom zapustiti deželo okoli 40.000 Nemcev«. Tedaj je namreč tudi s tem zagovarjal deportacije Slovencev iz slovenske Štajerske!

Ker bi bilo nesmiselno zahtevati, naj se zaradi 32.578 Nemcev vsa slovenska Štajerska z več kot 400.000 Slovenci kar priključi k Avstriji ali Nemčiji, je moral Carstanjen poklicati na pomoč prav tako znanstveno nesmiselno vindišarsko teorijo in *večino* Slovencev na slovenskem Štajerskem razglasiti za vende ali vindišarje, česar v svojem že omenjenem članku iz 1931. leta vendarle še ni bil storil. Toda samo gola prisotnost okrog tristo tisoč vendov ali vindišarjev na slovenskem Štajerskem se mu je vendarle zdela premalo prepričljiva za utemeljevanje nemških pretenzij do slovenske zemlje. Zato si je izmislil krilatico, da »vendi po svojem zavestnem zadržanju pripadajo nemškemu narodu«. V sklepu svoje knjige namreč pravi, da na slovenskem Štajerskem ne živita dve, temveč tri skupine prebivalstva: »nemško govoreči« (die Deutschsprachigen), »vendi« ali »vindišarji« (Wenden oder Windischen) in »Slovenci« (Slowenen, Nationalslowenen). Trdi, da tako vindišarji kot Slovenci uporabljajo slovenske dialekte, vendar pa njihova zveza ne gre preko te jezikovne skupnosti, ali bolje rečeno, da je ta jezikovna skupnost edino, kar jih povezuje. Ker pa jezikovna skupnost po Carstanjenu ni edino, kar sestavlja bistvo naroda, in ker da so vindišarji glede na svojo zavest nemško usmerjeni, spadajo v nemško narodno skupnost. In nato na koncu: »Ker sestavljajo vendi na Spodnjem Štajerskem veliko večino prebivalstva in gledajo v nemštvu svoje naravno in zgodovinsko vodstvo, je tudi dežela — ne glede na vsaka državopolitična trenja — prej ko slej nemška in jo je glede na celotni narodni prostor treba gledati kot nemško obmejno krajino.«⁹⁴

Takšne in podobne trditve so se pojavljale v delih mnogih nemških piscev in so postale zaradi izredno velike publicitete eno izmed sredstev nacistične ekspanzionistične in germanizatorske politike, zlasti po zasedbi slovenske Štajerske, ko so na osnovi zlasti Carstanjenove teorije, ki jo zavrača vse resno proučevanje zgodovine, kulture, jezika in folklore te dežele, izvajali tudi raznarodovalne ukrepe.

Carstanjen je kot referent za Spodnjo Štajersko v vodstvu VDA napisal tudi članek o nemštvu v Prekmurju, ki ga je objavil 1933. leta

pod istim lažnim imenom.⁹⁵ V njem je, naslanjajoč se na zapiske stare farne kronike Sv. Jurija pri Rogaševcih iz 1823. leta, podatke Czörnigove etnografije⁹⁶ in njegove jezikovne karte, Hainovega statističnega priročnika in ljudskega štetja od 1880 do 1921 skušal ugotoviti nemško-slovensko jezikovno mejo v severozahodnem delu Prekmurja. Edino, kar je sprejemljivega v njegovi razpravi, je to, da so v severozahodnem kotu Prekmurja tik ob državni meji tri občine z nemško večino, in sicer Fikšinci, Ocinje in Kramarovci, popolnoma nevzdržna in nesprejemljiva pa je njegova trditev o obstoju nekega večjega mešanega območja v severozahodnem delu Prekmurja in okoli Murske Sobote. Razglasil je namreč za mešano območje vse tiste občine v Prekmurju, ki so imele pri kakem ljudskem štetju od 1880 dalje pet odstotkov ali pa vsaj deset nemških prebivalcev. Takih občin bi naj bilo v severozahodnem kotu Prekmurja kar 21,⁹⁷ in to naj bi bila »zgodovinska nemška tla«, na »murskosoboškem jezikovnem otoku« naj bi jih bilo šest,⁹⁸ medtem ko naj bi jih nekaj bilo raztresenih po drugih predelih Prekmurja. Nevzdržnost njegovih konstrukcij tako velikega »mešanega območja« ni samo v razglašanju za mešano cono vseh tistih občin, ki imajo tako majhen odstotek nemškega prebivalstva, temveč tudi v tem, da je 1910. leta tak minimalen pogoj izpolnjevalo le 13 občin in da je na vsem »mešanem območju« v severozahodnem delu Prekmurja 1921. leta živelo po njegovih izračunih le 7,2% nemškega prebivalstva oziroma v t. i. »jedru zgodovinskega mešanega območja« s 16 občinami, ki so 1921. leta še izpolnjevale minimalni pogoji, 8,8% (10.231 preb. : 905 Nemcem). Enaka ali še bolj nevzdržna je njegova konstrukcija »murskosoboškega jezikovnega otoka«, na katerem že 1910. leta ni bilo več kot 144 ali 2,7% nemških prebivalcev z Židi nemške narodnosti vred. Za mešano območje v Prekmurju bi lahko priznali le štiri občine ob narodni meji (Nuskovo, Serdico, Gederovce in Kuzdoblan), ki so imele 1921. leta 603 Nemce od 2337 prebivalcev, kar znaša 25,8 %."

Carstanjen v tem članku še ne postavlja nobenih jasnih zahtev po priključitvi tako skonstruiranega »mešanega območja« k Avstriji in še ne razglša slovenskega prebivalstva za vende ali vindišarje, pač pa za labilen element, ki zlasti na severozahodu vidi v Avstriji »deželo svoje gospodarske prihodnosti«.

Ker so slovenske oblasti takoj po prvi svetovni vojni prepovedale ne samo delo društev »Deutscher Schulverein« in »Südmark« v Sloveniji, temveč tudi razpečavanje njunih glasil in drugih propagandnih sredstev tudi med nemškim prebivalstvom pri nas, je bil zato toliko bolj pomemben in aktiven »Volksbund für das Deutschtum im Ausland«, ki je bil dolga leta poglavitni dejavnik pri vzdrževanju raznih

stikov med Nemci v Sloveniji in Nemčiji. V njegovem vodstvu je bil tudi referent za slovensko Štajersko dr. Carstanjen. Ta je nekajkrat sam prišel v Slovenijo pod pravim ali pod lažnim imenom, zbiral podatke o številu in položaju nemštva na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju ter vodil obdarovalne akcije VDA za nemško šolsko mladino.¹⁰⁰ Imel je svoje agente po vsej Sloveniji. V Celje je npr. poslal kočevskega Nemca dr. Ericha Petschauerja, ki je tam postal tudi urednik glasila »Deutsche Zeitung« ter tajnik krajevnne skupine Švabsko-nemške kulturne zveze.¹⁰¹ Tam so bili agenti VDA tudi Max Oswatitsch, Werner Stiger, dr. Emil Miglitsch (leta 1936 se je udeležil kongresa NSDAP v Nürnbergu).¹⁰² V Kočevje je dr. Carstanjen poslal ing. Walterja Neunteufela in Volkerja Dicka, ki ju je policija čez leto dni izgnala iz Jugoslavije.¹⁰³ V Ptujju je bil najpomembnejši sodelavec VDA Josef Wresnig,¹⁰⁴ v Mariboru sta bila odvetnika dr. Otto Badi, upravnik lista »Deutsche Nachrichten« in dr. Leo Gozani, v Šentilju dr. Camillo Morocutti z lažnim imenom Josef Lindner itd.¹⁰⁵ Iz gradiva v fondu Südostdeutsches Instituta je razvidno, da je imel dr. Carstanjen v Berlinu zvezo s svojimi agenti na slovenskem Štajerskem preko dr. Manfreda Strake v St. Petru pri Gradcu in dalje preko dr. Alexandra Görnerja pri Mariji Snežni (zdaj Velka) v Slovenskih goricah.¹⁰⁶

Vodstvo VDA, zlasti pa dr. Carstanjen, je za podporo nacističnemu gibanju med Nemci v Jugoslaviji pošiljalo preko posebnega konta »Schulze« pri nemškem hranilnem in posojilnem društvu v Ptujju, ki ga je vodil Josef Wresnig, ob posredovanju dr. Strake znatne podpore posameznim vidnim nacistom v Jugoslaviji. Pozneje so pri tem denarnem zavodu odprli še nov tajni račun na ime Maxa Glöcknerja iz Berlina.¹⁰⁷

Dr. Carstanjen je pošiljal v Jugoslavijo, zlasti pa v Slovenijo, tudi razno nacistično literaturo. Tako je 1. februarja 1937 v pismih dr. Straki in drugim naročal, naj sestavijo seznam z imeni dveh ali treh pomembnejših Nemcev iz vsakega kraja, ki bi potem dobivali nacistično literaturo. 25. oktobra istega leta je npr. poslal cele pakete takšne literature za vodstvene knjižnice »Führerbücherei« Wernerju Stigerju in Seppu Jellenzu v Celje ter Albertu Scharnerju in Williju Blankeju v Ptuj.¹⁰⁸ Zato ni čudno, da so v tem času nastajale prave nacistične knjižnice v vseh večjih krajih v Sloveniji, kjer so prebivali Nemci, zlasti pa tam, kjer so nastale ilegalne mladinske organizacije. »Kljub številnim hišnim preiskavam in iskanju nemških knjig so bile v letih od 1935 do 1940 z nekaj tisoči nemških knjig osnovane številne ilegalne vaške knjižnice. V vsaki od teh knjižnic je bila zastopana nacional-socialistična literatura,« so pozneje poročali za Kočevsko.¹⁰⁹

Vodstvo VDA si je zelo prizadevalo, da si idejno pridobi nemško mladino v Sloveniji. V ta namen je tudi organiziralo razne tečaje za njene voditelje. Zlasti pomembni so bili tečaji, ki jih je prirejalo v tridesetih letih v gradu St. Martin pri Gradcu in jih je vodil dr. Carstanjen. Na njih so predavali zlasti dr. Carstanjen, dr. Herzog, dr. Schneefuss in včasih tudi protestantski pastor iz Maribora Hans Baron.¹¹⁰ To so bili pravzaprav vsaj od 1933. leta dalje tečaji Hitlerjeve mladine, o čemer zgovorno priča podatek v avtobiografiji Seppa Jellenza iz Celja: »1933. leta sem se udeležil šolskega tabora Hitlerjeve mladine v St. Martinu pri Gradcu.«¹¹¹

V društvu »Deutscher Schulverein Südmark« je bil za politično delo med nemško mladino v Sloveniji zavezan dr. Heinz Brunner. Na nekem tečaju v gorovju Hochschwab konec leta 1933 in prve dni leta 1934, ki so se ga udeležili tudi mnogi nemški mladinci iz slovenske Štajerske, je govoril tudi o nacizmu in o tem, da bo prišel dan, ko bo tudi nad Avstrijo javno vihrala nacistična zastava. Peli so Horst Wessel Lied, tj. nacistično himno SA, in na nekem vrhu razvili nacistično zastavo.¹¹² »To nam je dalo novo moč, da doma nadaljujemo boj, dokler ne zmaga tisto, za kar se borujemo,« je zapisal udeleženec tečaja Rudolf Holzer iz Maribora.¹¹³

Neki tečaj za mladinske voditelje, ki so se ga udeležili tudi iz slovenske Štajerske, je VDA priredil tudi v Trieru v Nemčiji; na njem sta govorila vodja VDA dr. Hans Steinacher in državni športni mojster Fritz Tschammer von Osten.¹¹⁴ Zanimivo je, da je bilo največ takšnih tečajev v obdobju, ko se je najbolj razbohotila publicistična dejavnost sodelavcev VDA z zahtevami po spremembah severne meje v Sloveniji, tj. med leti 1930 in 1935.

Pod okriljem vse bolj nacistično usmerjenega VDA idejnopolitično izšolana in vzgojena nemška mladina iz Slovenije je postala glavni nosilec nacistične ideologije v Sloveniji in vedno bolj pomemben dejavnik pri organiziranju, strnjevanju in nacističnem idejnopolitičnem usmerjanju vsega nemštva v Sloveniji.

Tako kot v vsej Jugoslaviji se je tudi v Sloveniji v tridesetih letih vse bolj širilo nacistično gibanje, ki so ga iz Nemčije razvnemale in pospeševale zlasti organizacije VDA, »Deutsche Studentenschaft« in »Reichsjugendführung«, zlasti v njem oddelek za inozemstvo, ki ga je vodil Toni Dorfmeister z Gradiščanskega.¹¹⁵ Močna trenja med starim vodstvom Švabsko-nemške kulturne zveze, ustanovljene v Novem Sadu 20. junija 1920. leta, in mladim, radikalnejšim in nacistično usmerjenim t. i. »obnoviteljskim gibanjem«, ki so štiri leta (1934 do 1938) pretresala organizacijo in končno privedla do pomiritve v korist nacistično usmerjenih krogov, v Sloveniji niso prišla tako močno do

izraza kakor drugod. Kulturbund se namreč v Sloveniji razen za kratko dobo v Kočevju leta 1922 v začetku pravzaprav ni ustanovil in je zaživel šele po letu 1931, ko je bil po dveh razpustih (11. 4. 1924 do 12. 1. 1927 in 6. 1. 1929 do 28. 8. 1930) spet obnovljen v vsej državi. Toda kmalu zatem, ko so bile ustanovljene krajevne skupine po raznih krajih Slovenije, so jih oblasti predvsem zaradi njihove nacistične usmerjenosti in mnogih političnih napadov ukinjale drugo za drugo, tudi v Mariboru, Kočevju, Ljubljani in Celju, tako da je do obnove Kulturbunda leta 1939 obstajalo ali delovalo v Sloveniji le nekaj krajevnih skupin.¹¹⁶ Ravno v Sloveniji, kjer je bilo nemštvo v drugačnem položaju kakor v drugih jugoslovanskih pokrajinah, se je nacificiralo skoraj brez vsakih notranjih trenj med starimi in mladimi.

Konec prve svetovne vojne Nemcem na Slovenskem ni vzel vere v nemštvo. Takoj po vojni se je del njih sicer preusmeril v levo, ker je videl v nemški socialni demokraciji čuvarja svoje narodnosti, večina pa je bila formalni pripadnik vsakokratnih jugoslovanskih vladnih strank. Za nekaj časa jev heimwehrovskem gibanju v Avstriji našla svoji miselnosti in preteklosti soroden razvoj, a jo je potem, ko je avstrijski Heimwehr splaval v klerikalne vode, zajel Hitlerjev nacionalsocializem kot absolutno večinsko gibanje. V njem so Nemci v Sloveniji videli tisto gibanje, ki je po svoji stanovski, kulturni in politični preteklosti in prepričanju dejanska smotrna organizacija tistih idej na novi rasni ideologiji, ki so se med Nemci na Slovenskem širile že pred prvo svetovno vojno. Z nacionalsocializmom se je nemška manjšina na Slovenskem čutila ponovno duhovno zvezana in strnjena z nemškim narodom.¹¹⁸³

Prvi trdnejši temelji nacističnega gibanja med Nemci v Sloveniji so bili položeni 1933. leta. »1933. leta so tukaj nastale prve celice ilegalnega nacionalsocialističnega gibanja na Spodnjem Štajerskem pod masko vzajemne pomoči in so se polagoma razširile iz Celja na vso Spodnjo Štajersko. Vzraslo je sveže in hrabro ilegalno mladinsko gibanje,« je pisal protestantski pastor dr. Gerhard May iz Celja.¹¹⁷ Dr. Manfred Straka pa je zapisal: »Česar spodnještajerski Nemci niso mogli doseči javno, so ustvarili z vztrajnim ilegalnim delom. Široka mladinska organizacija je zajela vso nemško mladino v deželi; v podeželski službi in v pomoči pri žetvi so prišli študenti v stik z nemškim kmečkim prebivalstvom, v tako imenovanem enoprocentnem gibanju pa je bila ustvarjena pomožna organizacija v nemških mestih, ki je utrjevala zavest skupnosti male narodne skupine. S smotrnim nemškim vodstvom je bilo na zunaj doseženo vedno to, kar je bilo doseči sploh mogoče. Izginila je lagodnost prejšnjih pokolenj. Ilegalna mladinska moštva so bila vzgajana kot oborožena sila in celo zapor

ter preganjanja so imeli samo en cilj: še tesnejšo strnitev Nemcev.«¹¹⁸ To ilegalno nacistično mladinsko gibanje je dr. Carstajnu pomagal organizirati sodelavec Deutscher Schulvereina Südmark in VDA v Gradcu dvajsetletni Helmut Mikolasch, doma iz Waidhof na na Thayu.¹¹⁹

Mikolasch je vodstvo ilegalnega mladinskega gibanja v Celju zaupal celjskemu trgovcu in generalnemu zastopniku podjetja »Tatra« ter športniku Wernerju Stigerju, ki je bil že od 1931. leta namestnik in od začetka 1933. leta vodja krajevene skupine Kulturbunda v Celju, ki je obsegala območje do Trbovelj, Brežic in Šoštanja. Stiger je pravzaprav že nadaljeval delo, ki ga je začel dr. Hugo Suette, ki je bil od 1929 do 1933 domači učitelj pri Westnovem prokuristu dr. Fritzju Rihi. Suette, ki je pozneje napisal kar dve brošuri o slovenski Štajerski, je pritegnil k mladinskemu gibanju Stigerja in dr. Emila Miglitscha.¹²⁰

V svojem poročilu o mladinskem delu z dne 3. septembra 1935 je Stiger zapisal, da je celjska organizacija Kulturbunda med tistimi organizacijami, ki so v nacističnih idejah zelo enotne in strnjene.¹²¹ Stiger, ki si je bil prve izkušnje za vodenje nacistične mladinske organizacije pridobil v Ptujju in Mariboru,¹²² je o svojem delu z mladino pozneje poročal takole: »Takrat sem vodil skupino mladih aktivnih sil in v kratkem času so krajevno skupino poznali kot najboljšo in najbolj iznajdljivo pri delu. Organiziral sem velike prireditve, ki so se jih udeleževali Nemci iz vse Spodnje Štajerske ... Največjo pozornost sem posvečal vzgoji mladine, ker so se preko šole in države kazale razmere preveč obupne. Zunaj Kulturbunda smo organizirali mladinske skupine, ki smo jih vodili strumno in organizirano (legalno je bilo to strogo prepovedano).«¹²³ Da bi lažje zbirali mladino in jo vzgajali v nacističnem duhu, so Stiger in njegovi sodelavci z mladinsko delovno akcijo, ki jo je vodil Paul Claus, in v ta namen zbranim denarjem na južnem Pohorju nad Konjicami zgradili in oktobra 1937. leta odprli velik dom za 150 gostov, ki pa ga je nekdo kmalu požgal. Nato je Stiger vzel od ljubljanskega škofa v zakup večji lovski revir z lovskimi kočami in jih dal brezplačno na razpolago za vzgojo nemške mladine. Še pred razpustom celjske krajevene skupine Kulturbunda julija 1936. leta je naročil oziroma »poskrbel, da so vse terenske organizacije kolikor mogoče delale dalje«. Z nekaterimi sodelavci, npr. zobozdravnikom dr. Miglitschem, je organiziral gibanje, v katerem so člani dajali en odstotek svojih dohodkov za politično, socialno in drugo delo med Nemci, t. i. »Einprozentbewegung«. Obenem je prestavil mladinsko organizacijo na še strožjo ilegalno osnovo in poživil delo športnih društev. Članstvo v ilegalni mladinski organizaciji in v t. i. »I⁰« gibanju« so nacisti po zasedbi slovenske Štajerske še posebej

cenili pri razporejanju Nemcev na vodilne položaje in delitvi odlikovanj.¹²⁴ K Stigerju je tisti čas pod lažnim imenom Berg prihajal vodja Inozemskega oddelka »Reichsjugendführung« Toni Dorfmeister.¹²⁵ Ta je bil nacist že od 1932. leta, sodeloval je v nacističnem udaru v Avstriji julija 1934 in nato zbežal v rajh, kjer so ga izšolali za političnega funkcionarja in strokovnjaka za delo med nemško mladino v inozemstvu.¹²⁶

Druga močna postojanka nacističnega gibanja je bila v Mariboru. Tu je krajevno skupino Kulturbunda od ustanovitve 27. julija 1931 do razpusta 15. oktobra 1935 vodil odvetnik dr. Lothar Mühleisen. Ilegalno mladinsko gibanje je pod neposrednim vodstvom dr. Carstanjenja, dr. Brunnerja in Mikolascha začel organizirati gradbeni tehnik Rudi Holzer, ki se je že od začetka februarja 1930. leta udeleževal Carstanjenovih mladinskih tečajev v gradu St. Martin pri Gradcu. Poleg njega sta bila že od začetka organizatorja tudi Ferdinand Franki in Roman Nemetz, vsi člani Marburger Hochschülerverbände v Gradcu. Po začetnem obdobju 1931—1932 se je zlasti v letih 1933—1934 ilegalno mladinsko gibanje v Mariboru zelo razširilo, tako da so končno imeli pod Holzerjevim vodstvom že štiri skupine, zbrane po starosti, ki so jih vodili Karl Koschitz, Willi Lotz, Reinhold Jeglitsch in Karl Kiffmann. Bile so tudi štiri ženske skupine, ki jih je vodila Mayerjeva. Kmalu so tudi sami začeli prirejati šolske tečaje v Mariboru (prvi marca 1934) in na Pesniku na Pohorju. 15. julija 1934, v dneh, ko je v Avstriji nacistična drhal pripravljala državni udar, so Holzerjevi mladinci v neki duplini pri Dupleku prisegli na nacistično zastavo, ki jim jo je preskrbel August Wenko, »*zvestobo Führerju in večni Nemčiji*«. ¹²⁷ (Podčrtal T. F.) Ob nacističnem udaru v Avstriji je nemška ilegalna mladinska organizacija v Mariboru poslala nacistom na Koroško nekaj polno natovorjenih avtomobilov živeža. Dr. Heinz Brunner, ki je takrat pribežal v Maribor, kjer je našel zatočišče, je zdaj širil nacistično gibanje v neposrednem stiku z nemško mladino, zlasti s predavanji o nemškem rajhu. Septembra 1934 pa sta prišla na Pohorje in v Maribor še dr. Carstanjen in Mikolasch. Z Brunnerjem sta obiskala mladinski tečaj na Pesniku na Pohorju in Carstanjenu se je zdelo, da se nacistično mladinsko gibanje širi Prepočasi. Za Holzerjem, ki mu je Carstanjen preskrbel prakso v Königsbergu, je nacistično mladinsko gibanje v Mariboru vodil dalje Wrilli Lotz, po njegovem odhodu v Nemčijo pa Fischbach.¹²⁸

Tretja močna postojanka nacističnega gibanja je bila v Kočevju. Po nekaterih podatkih naj bi se bilo tam začelo nacistično gibanje širiti že 1929. leta. »Z vdorom nacionalsocialističnih idej na kočevski otok okrog leta 1929 so začele prve narodno zavedne in za vodstvo pri-

*V taboru
»Hitlerjeve mladine«
iz Ptuja v Halozah
1935. leta*

merne sile mlade generacije prihajati na obzorje narodnostnih bojev navzven in politične svetovnonazorske borbe navznoter.«¹²⁹ Poseben razmah je doživelo po letu 1933.¹³⁰ Pod neposrednim vplivom in delom agentov VDA Walterja Neunteufela in Volkerja Dicka, ki ju je tja poslal dr. Carstanjen, in nemške študentske organizacije, ki je tja pošljala zlasti študente miinchenske univerze, so organizirali razne tečaje za mladino in jo vzgajali v nacističnem duhu in 1934. leta v bližini Starega Brezja zgradili kočo, ki jim je služila za prirejanje takšnih tečajev.¹³¹ Na podeželju so uporabljali poseben način dela, tj. obliko neformalnih sestankov ob večernih urah pri izdelovanju domačih izdelkov. »Mladinske voditeljice ... so organizirale prve oblike kočevskega domačega dela, prinašale so novo, nacionalsocialistično nemško pesem v še tako majhna naselja, poučevale so na domačih večerih, medtem ko so se moški v rajhu izobraževali in študirali.«¹³² Tisti čas so namreč s pomočjo VDA in samega dr. Carstanjena vsako leto odposlali s Kočevskega v Nemčijo pod plaščem krošnjarstva 25–30 mladih kmetov, ki so se tam v posebnih, nalašč zanje pripravljenih političnih tečajih v zimskih mesecih izšolali za nacistične aktiviste.¹³³ Pozneje so nemški mladinci s Kočevskega obiskovali tudi kmetijske šole v Ulmu, na katerih so se tudi usposabljali za politično delo. Mladinci in mladinke s Kočevskega je nekajkrat v rajhu sprejel tudi Hitler.

Čeprav je bilo gibanje omenjenih treh in tudi drugih postojank nacističnega gibanja v Sloveniji ilegalno, pa ni bilo izolirano. Poleg tečajev lokalnega značaja so prirejali zlasti v odročnih krajih Slovenije večje tečaje, ki se jih je udeleževala nemška mladina iz vse Slovenije

in celo od drugod. V Mariboru je bil takšen tečaj v prvi polovici marca 1934. leta in se ga je udeležilo 29 mladincev iz vse slovenske Štajerske.¹³⁴ Isto leto jeseni je pooblaščenec VDA za mladinsko delo v Jugoslaviji Paul Claus tri mesece vodil nacistične tečaje s skupno 96 udeleženci iz vrst študentov, delavcev in kmetov. Takšni tečaji so bili tudi v Plitvicah na Hrvaškem in o enem od njih je poročal Sepp Jellenz iz Celja v svoji avtobiografiji: »V naslednjih letih (po 1933 — op. T. F.) sem bil v velikem šolskem taboru v Plitvicah in Bosanskem Novem, deloma sem sodeloval v vodstvu.«¹³⁵ Obširneje je poročal v članku »Unser Weg«. Tabor je bil pod šotori in so se ga udeležili poleg celjskih tudi mariborski, ptujski in kočevski mladinci in pa švabski iz Bačke in Banata. Vodili so ga »Kameraden von der Nationalpolitischen Erziehungsanstalt Plön«.¹³⁶ Tabori so bili tudi na Kozjaku, v Zrečah, Savinjski dolini itd. Vanje so prihajali voditelji in inštruktorji Hitler Jugend iz Avstrije in rajha, kot npr. Anna Heidrich iz Berlina, Edith Urban in Traute Lorinser iz Gradca. Julija 1935 je v Zrečah po nalogu VDA vodil tabor in šolanje zagrizen nacist Hans Thurn, aktivist obnovitelskega gibanja v Kulturbundu iz Pančeva in urednik časnika »Volksruf«.¹³⁷

Z nacistično ideologijo vedno bolj prežeta in zastrupljena nemška mladina v Sloveniji je tudi navzven kazala svojo novo, nacistično barvo, včasih celo demonstrativno in vedno bolj vidno,¹³⁸ ter surovo izražala svojo narodno nestrpnost do Slovencev, kar vse je pripeljalo do razpusta večine krajevnih skupin Kulturbunda. Tako je dr. Gottfried Grill, poznejši tajnik pokrajinskega vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze za Dravsko banovino, priznal: »Dejstvo, da je ta mladina začela uspešno uveljavljati svojo voljo do nacionalsocialističnega življenja, je bilo dovolj, da je država v letu 1935 razpustila prvi Kulturbund.«¹³⁹ To dejstvo priznavajo celo današnji revanšistični krogi v Avstriji.¹⁴⁰

Seveda nemške nacistično usmerjene mladine to ni motilo. »Česar takrat oblasti niso hotele trpeti, se je kovalo v gozdovih in jamah, kamor ni segla roka njihove moči,« je pozneje zapisal dr. Gottfried Grill.¹⁴¹ Najpodjetnejši mladinski voditelj na slovenskem Štajerskem Werner Stiger, ki se je bil medtem izkazal ne samo kot ilegalen nacistični aktivist in vodja Kulturbunda, temveč tudi kot organizator gmotne pomoči nacistom, ki so po izjalovljenem državnem udaru v Avstriji 1934. leta pribežali v Jugoslavijo, je po razpustu Kulturbunda v Celju 1936. leta postal celo voditelj ilegalne mladinske organizacije za vso Slovenijo in za zagrebško območje.¹⁴² Udeleževal se je raznih konferenc v Nemčiji, ki jih je prirejal VDA,¹⁴³ zraven pa iz Nemčije tihotapil orožje za naciste v Avstriji. Maja 1937 je celo vodil

skupino ljudskih umetnikov na daljšo turnejo po Nemčiji in Avstriji, ki jo je v Berlinu 4. maja 1937 sprejel tudi Hitler.¹⁴⁴ Tisto leto je Hitler na kongresu nacistične stranke v Nürnbergu sprejel nemška dekleta iz Slovenije, naslednje leto pa v Miinchnu delegacijo nemških mladincev iz Kočevske.¹⁴⁵

NEMŠKE IMPERIALISTIČNE PRETENZIJE V SLOVENIJI PO PRIKLJUČITVI AVSTRIJE K RAJHU

Priključitev Avstrije k rajhu (anšlus) je dala nacističnemu gibanju v Sloveniji nov zagon in nove oblike delovanja. Anšlus, ki je v najširših krogih jugoslovanske javnosti povzročil splošno vznemirjenje, ki je dobilo svoj izraz v mnogih protinemških demonstracijah, letakih itd., ni med Nemci v Sloveniji zbudil samo splošnega odobravanja, temveč tudi pijano navdušenje, ki se je zlasti izražalo v izobešanju nacističnih zastav, pozdravljanju z nacističnim pozdravom, nošenju nacističnih značk itd., tj. z javnim manifestiranjem nacističnega prepričanja. Odtlej je takšen odmev med Nemci v Sloveniji dobil vsak pomembnejši dogodek v zvezi z vse večjo nacistično agresivnostjo v Evropi, tako sudetska kriza, razbitje čehoslovaške republike, napad na Poljsko itd.¹⁴⁶ Ravno ob razbitju Čehoslovaške in ob Hitlerjevi petdesetletnici aprila 1939. leta je prišlo v nekaterih krajih Slovenije, zlasti na Apaškem polju in na Kočevskem do ostrih nacističnih izgrediv, v katerih so nacisti tudi javno razglašali svoja aneksionistična hotenja. Tako sta bili v imenu Nemcev iz Marenberga in Slovenjega Gradca iz Ivnika (Eibiswald) 13. aprila 1939. leta poslani dve brzojavki Hitlerju s čestitkami in prošnjo, naj »osvobodi«¹⁴⁷ Podravje. Isti dan je v imenu novega, izrazito nacističnega vodstva kočevskih Nemcev njegov član Martin Sturm poslal iz Gradca Hitlerju brzojavko, v kateri pravi, da je ob napadu Italije na Albanijo postalo jasno, »da gre tudi jugoslovanska država naproti svojemu koncu«, in izraža zaskrbljenost, da bi Slovenija prišla pod Italijo. Na koncu ga je prosil: »Mi, Nemci iz Kočevja in južne Štajerske, se zanašamo na vas, führer, da nas boste priključili k rajhu, in obljublamo, da bomo vedno izpolnjevali svojo dolžnost.« Ta brzojavka je res prišla do Hitlerja, prezidialna pisarna v Berlinu pa je sklenila, da nanjo ne bo odgovorila.¹⁴⁸ Dejstvo, da so bile vse tri brzojavke odposlane istega dne z nemškega ozemlja, kaže na to, da so bile odposlane po navodilu kakšne graške ustanove.¹⁴⁹

Po anšlusu so na Nemce v Sloveniji začele uveljavljati svoj vpliv nove nacistične ustanove v Gradcu in Celovcu, ki so jih bili ustanovili 1938. in 1939. leta. Le-te so tudi skoraj v celoti prevzele nalogo Volksbunda für das Deutschtum im Ausland, ki je, kot rečeno, tudi v samem rajhu postal le še »maskirano orodje« Volksdeutsche Mittelstelle in organizacije »Bund Deutscher Osten« (BDO). Ko je VoMi povsem prevzela naloge VDA in BDO, vsaj v večjem delu Slovenije ni imela med Nemci nobenih večjih pristojnosti, temveč so se s problematiko nemštva na slovenskem Štajerskem, v Mežiški dolini in na Gorenjskem ukvarjale nove ustanove v Gradcu in Celovcu, ki so jih vodili avstrijski nacisti. Le-ti so si namreč prizadevali, da si pridobijo prvenstveno pravico usmerjati Nemce v Sloveniji v nacističnem duhu in jih spodbujati v velikonemški ekspanzionistični miselnosti.

Najprej so sredi maja 1938 v Gradcu ustanovili »Südostdeutsches Institut«, katerega vodja je postal dr. Carstanjen. Pod krinko znanstvene ustanove, za katero pa je značilno, da je spadala pod ministrstvo za notranje zadeve, in opirajoč se na dotedanje delo društev »Deutscher Schulverein Südmark«, »Volksbund für das Deutschtum im Ausland« in »Bund Deutscher Osten«, naj bi inštitut proučeval pomembnejša vprašanja nemštva v jugovzhodni Evropi, zlasti pa njegove nacionalne probleme, in tako pomagal raznim organizacijam in ustanovam, zavezanim za delo s volksdeutscherji.¹⁵⁰ Med najpomembnejšimi sodelavci inštituta je bil poleg dr. Carstanjena, ki je imel še nekaj drugih funkcij, zlasti dr. Manfred Straka.¹⁵¹ Sodelavca sta bila tudi dr. Wilhelm Sattler in dr. Herbert Otterstädt, dober poznavalec kočevskih Nemcev. Sredi leta 1940 se jim je pridružil docent graške univerze dr. Hermann Ibler, ki tudi ni skrival svojih aneksionističnih teženj.¹⁵²

Drugi takšni ustanovi, ki sta se ukvarjali tudi z vprašanji nemštva v Sloveniji, sta bila Gaugrenzlandamta NSDAP v Gradcu in Celovcu, tj. posebna urada pri pokrajinskih vodstvih NSDAP, pristojna za reševanje vseh tistih vprašanj v stranki, ki so bila specifična glede na dejstvo, da sta bili Štajerska in Koroška obmejni pokrajini. V osrednjih predelih rajha stranka namreč takšnih uradov ni imela.

Gauleiter NSDAP za Štajersko dr. Sigfried Uiberreither je spomladi 1938 poročal o položaju nemštva na slovenskem Štajerskem in tožil, da v Srbiji in na Hrvaškem bolje ravnaajo z Nemci kakor pa v Sloveniji, kjer jih izganjajo, jim trgajo znake s kljukastim križem z avtomobilov, odvzemajo časopise s Hitlerjevimi slikami itd. Zato bi naj okrog 33.000 Nemcev s slovenske Štajerske tesneje navezali na rajh in pri pokrajinskem vodstvu nacistične stranke v Gradcu usta-

novili poseben organ (Mittelstelle),¹⁵⁸ »ki bi prevzel odgovornost za potrebe nemštva onkraj meja«, pri deželni vladi naj bi ustanovili urad za begunce, ki bi preverjal razloge za pobeg in preskrbel beguncem delo, v Mariboru pa bi naj ustanovili nemški konzulat in krajevno skupino »Auslandsorganisation NSDAP«, ki naj bi bila maskirana kot nemško podporno društvo »Reichsdeutscher Hilfsverein« in zavezana za delo z mladino. Uiberreitherjevo poročilo in predloge je tedanji Hitlerjev namestnik na Dunaju dr. Arthur Seyss-Inquart 15. junija 1938 poslal zunanjemu ministru von Ribbentropu, katerega državni sekretar von Weizsäcker je 26. julija odgovoril, da konzulata za zdaj ni mogoče ustanoviti (pozneje so ustanovili v Mariboru podružnico ljubljanskega konzulata), vse druge predloge pa je poslal državnim in strankinim uradom.¹⁵⁴ Uiberreitherjevi želji po ustanovitvi posebnega urada pri pokrajinskem vodstvu NSDAP v Gradcu je državno vodstvo NSDAP ustreglo najprej s tem, da je jeseni 1938 postavilo dotedanjega vodjo inozemskega oddelka v »Reichsjugendführung« Antona Dorfmeistra za uradnega pooblaščenca »Volksdeutsche Mittelstelle« pri pokrajinskem vodstvu NSDAP v Gradcu in ga zavezalo za delo z Nemci v Jugoslaviji in zlasti v Sloveniji, nato pa je Hitlerjev namestnik Rudolf Hess 3. februarja 1939 ukazal ustanoviti v Gradcu in Celovcu posebna urada — Gaugrenzlandamta.¹⁵⁵

V Gradcu so Gaugrenzlandamt namestili v Hofgasse 5 in mu za vodjo določili Antona Dorfmeistra, ki je bil tisti čas tudi pokrajinski vodja VDA za Štajersko. Ko pa so Dorfmeistra spomladi 1940 poklicali za nekaj časa v esesovsko podoficirsko šolo v Lublinitz v Gornji Šleziji, ga je nadomestoval dr. Carstanjen.¹⁵⁶ Dorfmeister je vodil to ustanovo tudi potem, ko je delal in živel v Celju, vendar je takrat v njegovem imenu vodil korespondenco dr. Carstanjen. Zal nam za sedaj še ni znana natančnejša sestava tega urada. 1. januarja 1939 so na Štajerskem društvo »Deutscher Schulverein Südmark« popolnoma ukinili, »Bund Deutscher Osten« je formalno še ostal s pristojnostjo delovanja le do državne meje, tudi VDA je formalno še ostal s formalnimi pristojnostmi za zamejstvo, vendar pa nobeno od teh društev pravzaprav vsaj na slovenskem Štajerskem, v Mežiški dolini itd. ni imelo kakšnih pomembnejših nalog.

V Celovcu so Gaugrenzlandamt namestili v Gasometergasse 6 in so mu za vodjo določili majorja Aloisa Maierja-Kaibitscha, ki je bil že od leta 1921 posle vodeči načelnik raznarodovalne organizacije »Kärntner Heimatbund« (Koroška domovinska zveza), poslovodja Deutscher Schulverein Südmark za Koroško, vodja pokrajinske zveze VDA za Koroško ter organiziran nacist od začetka 1934. leta. Čeprav so »Kärntner Heimatbund« in VDA pustili, da sta obstajala še dalje,

pa je skoraj vse njune naloge prevzel na novo ustanovljeni Gaugrenzlandamt v Celovcu. Imel je štiri oddelke, in sicer za aktivno obmejno delo, ki ga je vodil kapetan Karl Fritz, za narodnoobrambno delo, ki ga je vodil Reinhold Mohrenschild, za kulturo in za naselitev Nemcev iz Kanalske doline, ki ju je vodil dr. Wanner. Verjetno je bil sodelavec tudi SS-Untersturmführer dr. Karl Starzacher.¹⁵⁷

Gaugrenzlandamta v Gradcu in Celovcu sta bila predvsem organa nacistične stranke, zato pa sta imeli pokrajinski upravi v Gradcu in Celovcu posebna referata za obmejna in manjšinska vprašanja.

V Gradcu je bila t. i. »Grenz- und Volkstumstelle beim Präsidium der Landeshauptmannschaft Steiermark«, ki jo je tudi vodil Anton Dorfmeister, v Celovcu pa je to bil decernat v I. oddelku (obča uprava) urada državnega namestnika pod Maier-Kaibitschevim vodstvom.¹⁵⁸ Ta dva urada sta imela predvsem nalogo preskrbeti finančna sredstva za delo drugih ustanov ali organizacij, ki so se ukvarjale z mejnim in narodnostnim, ali bolje rečeno raznarodovalnim delom.

Ena izmed temeljnih nalog omenjenih ustanov in uradov je bila utrjevanje nemštva in germanizacija Slovencev severno od jugoslovansko-avstrijske (odtlej: nemške) državne meje, tj. zlasti na Koroškem in v nekaterih pretežno slovenskih ali mešanih predelih Štajerske.

Na Koroškem so nacisti uvedli nov val germanizacije, ki je zajel zlasti mladino: ponemčili so vse šole, z organizacijo Hitlerjeve mladine, kakršna je bila v rajhu, so nameravali mladino ponemčiti in vzgojiti v naciste, ponemčenju so služili tudi otroški vrtci itd. Na Štajerskem pa so si nacisti prizadevali do kraja ponemčiti območje ob meji in so v ta namen dobili iz Berlina tudi mnogo sredstev. Tako so najprej prepeljali iz notranjosti dežele v t. i. »ogrožena« obmejna območja knjižnice društev »Deutscher Schulverein Südmark« in VDA, »Südostdeutsches Institut« v Gradcu pa je 1939. leta začel izdelovati natančen nacionalni, gospodarski in socialnopolitični kataster prebivalstva v šestih okrožjih ob jugoslovanski in madžarski meji, kjer naj bi živelo okoli 20.000 oseb nenemške narodnosti. Popis so pod vodstvom Südostdeutsches Instituta napravili študentje graške univerze. Najprej in najbolj natančno so popisali občino Lučane, nato pa še druge kraje ob meji z mešanim prebivalstvom, medtem ko je bil popis v drugih krajih izveden le v manjšem obsegu. Šlo je predvsem za to, da bi ugotovili posestno stanje nemškega in nenemškega prebivalstva, da bi tak nacionalnopolitični kataster rabil za osnovo pri načrtovanju raznarodovalne politike. Za to in še drugo delo jim je notranje ministrstvo dalo 30.000 mark.¹⁵⁹ Niso še porabili tega zneska, ko sta Dorfmeister in dr. Uiberreither že prosila notranje ministrstvo za novih

594.530 mark, ki bi jih naj uporabili za krepitev nemštva in raznarodovalno delo v šestih obmejnih okrožjih v proračunskem letu 1939-40. Opozarjala sta, da je treba še zlasti krepiti nemštvo v predelih ob jugoslovanski meji, kamor prihajajo delat sezonski poljedelski delavci iz Jugoslavije, in podprla predlog deželnega svetnika iz Lipnice, da v te predele jugoslovanskih delavcev ne bi puščali, kajti obmejni predeli morajo postati »branik nemštva«. ¹⁶⁰ Kmalu pa je Dorfmeister predlagal dodatnih 216.930 mark, in sicer za delo društva »Bund Deutscher Osten« 116.930 mark in Südostdeutsches Instituta 100.000 mark za delo pri mejnih vprašanjih. Čez nekaj časa so na pobudo notranjega ministrstva svoj zahtevek zvišali na 1.009.790 mark, a so zaradi nastale vojne dobili le 400.000 mark. ¹⁶¹ Za t. i. narodno in mejno delo na Štajerskem v letu 1941 je notranje ministrstvo obljubilo 700.000 mark. ¹⁶² Toda to so le sredstva, ki jih je za delo raznih ustanov in društev v obmejnih štajerskih predelih preskrbelo notranje ministrstvo. To niso bila majhna sredstva in zanimivo bi jih bilo primerjati s sredstvi, ki so jih bile dale oblasti stare Jugoslavije za narodno-obrambno delo v obmejnih predelih Slovenije. Precejšnja sredstva so nacističnim raznarodovalnim ustanovam in organizacijam dali tudi strankini uradi, nekaj pa so jih zbrali od včlanjenih ljudi. Žal o teh sredstvih nimamo podatkov, kakor tudi ne o tistih, ki so jih potrošili za delo med Nemci v Sloveniji.

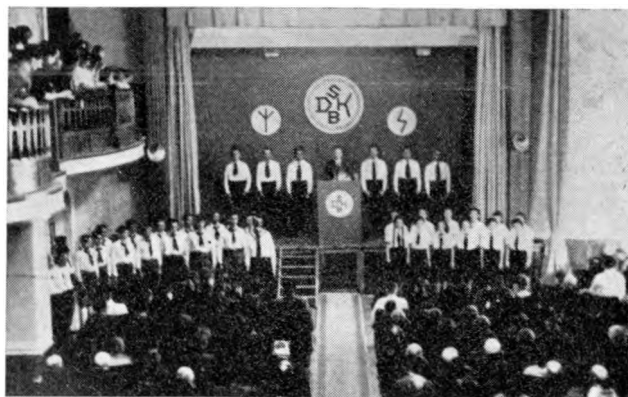
Težko je reči, katera od omenjenih ustanov je bila vodilna pri usmerjanju nemštva v Sloveniji na nacistične pozicije, ker so vse delele soglasno in sta v vseh imela glavno besedo dr. Carstanjen in Dorfmeister, oziroma Maier-Kaibitsch na Koroškem. Ustanovitev in delo teh ustanov spada v obdobje, ko se je po štirih letih notranjih trenj Svabsko-nemška kulturna zveza pod vplivom »Volksdeutsche Mittelstelle« organizacijsko in ideološko utrdila in strnila ter dobila novo, izrazito nacistično usmerjeno vodstvo in ko se je tudi v Sloveniji začela obnavljati. ¹⁶³

Potem ko so jugoslovanske oblasti predvsem zaradi nacistične usmerjenosti in številnih izgredov nemške mladine v Sloveniji razpustile drugo za drugo vse krajevne organizacije Švabsko-nemške kulturne zveze, so tam, kjer so bile močnejše nemške postojanke, imeli Nemci ilegalne politične »odboje petih«. Takšen odbor je bil za gotovo v Celju in v njem je bil tudi bivši vodja Kulturbunda celjskega območja in vodja ilegalne mladinske organizacije Werner Stiger, ki je v avtobiografiji navedel: »Po razpustu Kulturbunda sem bil član političnega odbora petih in navzoč pri vseh skupnih sestankih Spodnještajercev. Hkrati sem vodil referate za posredovanje dela, poklicno posvetovalnico, mladino, statistiko, socialo, zveze z rajhom in poročila

v rajh.«¹⁶⁴ Znana je tudi sestava takšnega odbora za Kočevsko, ki se je v začetku 1939 pred predstavniki »Volksdeutsche Mittelstelle« zavezal, da bo prevzel »odgovornost za politično vzgojo narodne skupine«. ¹⁶⁵ Prav gotovo je moral biti takšen odbor tudi v Mariboru, kjer so že 1936. leta ustanovili ilegalen statistični urad pod vodstvom nekdanjega mladinskega voditelja Rudolfa Holzerja, ki je vodil evidenco nekdanjih članov Kulturbunda in pozneje opravljal tudi posle nekakšne društvene policije, nadzoroval članstvo, zlasti omahljivce in dvomljive člane, dajal o njih politične ocene itd.¹⁶⁰

Razni mednarodni dogodki, kot npr. anšlus, sudetska kriza, razbitje Čehoslovaške, so Nemcem v Sloveniji vzbudili upanje, da bodo lahko obnovili organizacije Svabsko-nemške kulturne zveze, in so zato 31. marca 1939 prijavili ustanovitev 32 krajevnih skupin. Čeprav so imeli v nekaterih krajih ustanovne skupščine že aprila, so oblasti dovolile obnovo Kulturbunda v Sloveniji šele oktobra 1939, tj. že v času druge svetovne vojne, brž ko so bili nacisti odobrili pravila Slovenske prosvetne zveze na Koroškem.¹⁶⁷ Poleg pokrajinskega vodstva za Dravsko banovino, ki je bilo v Mariboru in ga je vodil senior protestantske cerkve v Sloveniji Hans Baron, in petih okrožnih vodstev, ki so jih vodili bančni uradnik Josef Klingberg v Mariboru, uradnik nemške hranilnice Josef Wresnig v Ptuj, protestantski pastor dr. Gerhard May v Celju, prokurist lesne tvrdke Josef Schober v Kočevju in podjetnik ing. Gustav Tönnies v Ljubljani, je bilo do začetka leta 1941 organiziranih že več kot 50 krajevnih skupin, in sicer v okrožju Maribor: Maribor, Dravograd, Guštanj, Marenberg, Muta, Pobrežje, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Sv. Lovrenc na Pohorju, Sladki vrh, Studenci, Vuzenica, Rače, Trate in Šentilj; v okrožju Ptuj: Ptuj, Ormož, Gornja Radgona, Apače, Ziberci, Konjišče, Serdica, Fikšinci, Murska Sobota; v okrožju Celje: Celje, Slovenske Konjice, Rogatec in Hrastnik; okrožje Ljubljana: Ljubljana in Tržič; okrožje Kočevje: Kočevje, Dolga vas — Livold, Dolnja Topla reber, Dolnja Briga, Gotenica, Grčarice, Knežja Lipa, Kočevska reka, Koprivnik, Mozelj, Nemška Loka, Onek, Borovec, Poljane, Blatnik, Polom, Stara cerkev, Stari log, Šalka vas, Zajčje polje, Zeljne, Spodnji log in Crmošnjice.¹⁶⁸ Po podatkih pokrajinskega statističnega urada Kulturbunda naj bi bilo v Sloveniji 19. januarja 1941. leta 11.577 članov Kulturbunda, pri čemer pa niso vštete krajevne skupine Gornja Radgona, Apače, Fikšinci in Murska Sobota, ki so imele 8. decembra 1940 skupaj 691 članov, in že ustanovljena krajevna skupina Crmošnjice. Potemtakem je bilo v Sloveniji tisti čas v Kulturbundu organiziranih že več kot 12.268 Nemcev.¹⁶⁹

Zborovanje Švabsko-nemške kulturne zveze v Ptuj v začetku leta 1941

Dober poznavalec nemštva na slovenskem Štajerskem prof. Franjo Baš je analiziral socialno sestavo nacionalsocialističnih prvakov v Švabsko-nemški kulturni zvezi in ugotovil, da so izvirali skoraj iz vseh socialnih plasti slovenj eštajerskega nemštva in iz vseh stanov (iz izobraženstva, obrtnikov, privatnega nameščenstva in posestnikov itd.) razen trgovskega in delavskega. Izjema je le Ptuj, kjer so nacistični voditelji izšli iz podeželskega meščanstva, v katerem sta bila odločilna dejavnika zemljiški posestnik in trgovec. Druga značilnost nacističnih voditeljev v Švabsko-nemški kulturni zvezi je njihova mladost, saj so ljudje nad 70 let v veliki manjšini. Večina je bila mlajša od 40 let in je spadala v generacijo, ki je v mladostni dobi doživela in občutila nemška prizadevanja prve svetovne vojne, ki so v nacionalnem socializmu našla svoje prerojenje brez moralnih prilastkov liberalizma in človečanstva.¹⁷⁰

Sestanki in zborovanja organizacij Švabsko-nemške kulturne zveze se niti vsebinsko niti po zunanjih oblikah niso skoraj v ničemer razlikovali od sestankov in zborovanj nacistične stranke v Nemčiji. Res, da na javnih zborovanjih ni bilo Hitlerjevih slik ali kljukastih križev, pač pa so bile navadno tri germanske rune, ki so sestavljale geslo obnoviteljev Kulturbunda: »Ehre« (čast), »Blut« (kri) in »Boden« (zemlja), še najbolj podobne Darréjevemu geslu »Blut und Boden«. Peli so nacistične pesmi, pozdravljali z nacističnim pozdravom itd.

V javnih govorih sicer niso naravnost hvalili Hitlerja in nacizma, so pa ob poudarjanju ljubezni do zemlje in povezanosti z Veliko Nemčijo dali razumeti, da stojijo strnjeni in enotni za nacističnim gibanjem oziroma da so sami del tega gibanja. To je pozneje priznal tudi celjski okrožni vodja Kulturbunda dr. Gerhard May: »Večkrat so Švabsko-

Zborovanje Svabsko-nemške kulturne zveze v Celju 31. 1. 1941

nemško kulturno zvezo dovolili in jo nato zopet prepovedali. Ko pa je bila v Celju februarja 1940 končno ponovno dovoljena, se je z rastočo odkritostjo izgradila kot *nacionalsocialistično usmerjena totalna organizacija narodne skupine*.« (Podčrtal T. F.)¹⁷¹ Tudi na Kočevskem je »v okviru Svabsko-nemške kulturne zveze bilo znotraj krajevnih skupin načrtno duhovno *svetovnonazorsko* šolanje«. ¹⁷² (Podčrtal T. F.) Poleg prizadevanj, da svoje članstvo vzgaja v nacističnem duhu, si je vodstvo Kulturbunda prizadevalo, da organizira čimveč nemške mladine. Pokrajinski vodja nemške mladine za Slovenijo je bil Reinhold Bühl iz Maribora, katerega študij v rajhu je 1936. leta štipendiral VDA, v pokrajinskem vodstvu Kulturbunda pa je za mladino odgo-varjal tudi Otto Wiesthaler.

V tistem času so se v Sloveniji strnili in do kraja organizirali tudi tisti Nemci, ki so bili državljanj nemškega rajha ter bili v času svojega bivanja v inozemstvu vključeni v Auslandsorganisation NSDAP. V Jugoslavijo so bili prišli navadno kot strokovnjaki, zastopniki podjetij, lektorji in predavatelji na šolah itd. Inozemski organizaciji nacistične stranke v Jugoslaviji je načeloval ing. Franz Neuhausen, ki je bil tudi nemški generalni konzul v Beogradu, vodja Deutsches Verkehrsbüro in Göringov izredni pooblaščenec za štiriletni plan.¹⁷³ V posameznih mestih je ustanovil njene krajevne skupine ali postojanke, ki so se skrivale pod lažnim imenom »Reichsdeutscher Hilfsverein«.

V Sloveniji v začetku ni bilo takšne krajevne organizacije ali oporišča in je člane iz Slovenije povezovala zagrebška krajevna skupina, ki jo je vodil Rudolf Empting v Zagrebu, Tomislavov trg 5. Empting je člane nacistične stranke na celjskem območju, in sicer v Brežicah, Sevnici in Celju, organizacijsko zajel šele konec decembra 1936, ko

jih je obiskal. Tedaj je za strankinega zaupnika v Celju postavil ing. Walterja Grahmanna, ki je bil že od maja 1926 tehnični vodja obrata v Westnovi tovarni v Celju. Grahmann je že čez nekaj mesecev postal vodja postojanke AO NSDAP, 1940. leta pa je postal vodja krajevne skupine.¹⁷⁴ V Mariboru je bil najprej vodja postojanke, nato pa krajevne skupine dr. Hermann Böcher. V Ptujju je bil vodja postojanke Eduard Seewann.¹⁷⁵

Tudi AO NSDAP v Sloveniji je morala vsaj nekaj časa delovati le ilegalno oziroma pod plaščem »Reichsdeutscher Hilfsverein«. O tem piše tudi krajevna kronika Polzele v poglavju »Zgodovina nacional-socialističnega gibanja v naši vasi«: »Pg. Georg Eftkovski je bil vodja bloka Auslandsorganisation der NSDAP in je skrbel za vasi Polzela, Prebold in Šempeter. Moški so imeli enkrat na mesec zbor v Celju pod masko ‚Deutscher Hilfsverein‘. Tudi mladina teh Nemcev se je vsako sredo zbrala v Celju pod vodstvom ing. Ungerja-Ullmanna.«¹⁷⁶ Člani nacistične stranke v Sloveniji so lahko prvič šele 30. januarja 1939 slavili obletnico Hitlerjevega prevzema oblasti.¹⁷⁷ V tesnem sodelovanju z nemškim konzulatom v Ljubljani so člani AO NSDAP pošiljali v rajh karakteristike o Slovencih in Nemcih, zlasti o tistih, ki so nameravali odpotovati v Nemčijo. Opazovali so pred nacizmom bežeče Žide, novačili prostovoljce za nemško vojsko in SS itd. Zlasti pomembna za razvoj nacističnega gibanja v Sloveniji je bila njihova organizacija v času, ko Kulturbund v Sloveniji ni bil dovoljen.¹⁷⁸

Nemški napad na Poljsko in začetek druge svetovne vojne sta med Nemci v Sloveniji, ki so tisti čas obnavljali Švabsko-nemško kulturno zvezo, vzbudila nove nade za uresničitev nemških imperialističnih pretenzij v Sloveniji in so se začeli tudi na to pripravljati.

V okviru Švabsko-nemške kulturne zveze so po izbruhu vojne kljub nasprotovanju nemškega zunanjega ministrstva po zgledu oddelkov SA hitro in načrtno ustanavljali posebne oddelke moških v starosti od 18 do 45 let in jih vojaško urili. Že takrat, zlasti pa še v po vojni revanšistični literaturi, so trdili, da so te polvojaške oddelke, imenovane »Volksdeutsche Mannschaft«, tj. nemško moštvo, ustanavljali po izbruhu vojne, da bi jih ne doletela takšna usoda kot Nemce v Bydgozczu na Poljskem, kjer naj bi jih bili Poljaki pobili 58.000.¹⁷⁹ Toda iz podatkov, ki jih prinaša Bibrova knjiga, je razvidno, da je jugoslovanska obveščevalna služba že aprila 1939 »ugotovila, da se v Sloveniji tajno formirajo oddelki SA«.¹⁸⁰ Da to niso bile neke vrste obrambne organizacije, priča tudi dejstvo, da so jih pospešeno urejevali ravno takrat, ko so jugoslovanske oblasti najbolj popuščale zahtevam nemške manjšine, tj. poleti in jeseni 1940.

Na slovenskem Štajerskem so jedro teh oddelkov sestavljali moški člani nemških telovadnih in športnih društev. V Mariboru je bilo telovadno in športno društvo »Rapid«. »Na Rapidovem telovadišču in v telovadni dvorani je bilo izurjenih 800 ali več mladih Nemcev kot moštvo Kulturbunda... Čez Rapidovo telovadišče v Mariboru je odmeval prvič korak nacionalsocialistično vzgojenih nemških kolon. Rapid je v veliki meri dalje izvajal že prej postavljeno mu nalogo, naj nemško mladino telesno izuri in svetovnonazorsko izšola ter pripravi dan osvoboditve.«¹⁸¹ Jeseni 1940 so nemško moštvo v Mariboru še bolje organizirali. Na sestanku okrajnih vodij Kulturbunda 31. oktobra so pod vodstvom tajnika pokrajinskega vodstva dr. Grilla izvedli organizacijo »obveščevalnega in informacijskega sistema« in se tudi dogovorili o izdelavi alarmnega sistema, »da bi bila čimbolj zagotovljena zaščita nemške krvi in premoženja«. Zato so za posamezne okraje določili »vodje samozaščite« (Selbstschutzleiter), ki so nastopali pod plaščem t. i. »kontrolnih vodij« (Kontrolleiter) in jih je vodil dr. Camillo Morocutti.¹⁸² Novembra 1940 so jim naročili, naj organizirajo obveščevalni aparat navzdol vse do blokovskih čuvajev (Blockwarte), in ko so nato po okrajih ta alarmni sistem preizkusili, so ugotovili, da se je obnesel, saj so se blokovski čuvaji zbrali na odrejenem mestu povprečno v 30 minutah.¹⁸³

V Celju je »Athletik-Sport-Verein« vodil nam že znani Werner Stiger, ki ga zaradi tega, ker je bil preveč razvpit kot nacist, niso dali v vodstvo Kulturbunda. Tudi v okviru tega društva so organizirali nemško moštvo.¹⁸⁴ Glavni vodja nemškega moštva na celjskem območju je bil nekaj časa brivski mojster Eduard Paidasch, ki je tudi v celjskem okrožnem vodstvu Kulturbunda odgovarjal za šport. Za njim je bil glavni vodja nemškega moštva Alois Kalischnig-Lui, njegov namestnik pa Willfried Hoffmann, po njunih ostavkah v začetku januarja 1941 pa je bil glavni vodja privatni uradnik Fritz Pichl, njegov namestnik pa prokurist dr. Alfred Juhard.¹⁸⁵ Tudi Gustav Hönigmann, ki je nasledil Stigerja kot vodja atletskošportnega društva, je bil vodja neke enote nemškega moštva.¹⁸⁶

Močna enota nemškega moštva je bila tudi v Ptujju. Organiziral in vodil jo je tedanji ptujski vodja nemške mladine odvetnik dr. Grili, ki se je s tem ukvarjal tudi kot tajnik pokrajinskega vodstva Kultur-
"Unda za Dravsko banovino."¹⁸⁷ Zanimivo je, da so se člani moštva v Ptujju imeli za »ilegalni sturm SA«.¹⁸⁸

Najmočnejše in tudi zelo dobro organizirano pa je bilo nemško moštvo na Kočevskem. Tam ga je izrazito nacistično okrožno vodstvo Kulturbunda začelo organizirati že 1939. leta, ko se je vrnil iz Nemčije diplomirani agronom Wilhelm Lampeter.¹⁸⁹ Jeseni 1939 se je vodstvo

kočevskih Nemcev tajno sestalo in sklenilo ustanoviti nemško moštvo. Vso Kočevsko je razdelilo na 25 območij in vsi odrasli moški s posameznega območja so predstavljali osnovno enoto, tj. tako imenovani »Sturm«. »Pred nosom orožniških postaj in političnih uradov so formirali, izurili in angažirali sturme.«¹⁹⁰ V vseh 25 Sturmih — z njihovimi območji so se nato pokrivala območja krajevnih skupin Kulturbunda — je bilo 1560 »enotno uniformiranih, v duhu nacionalsocialističnega svetovnega nazora vzgojenih in telesno usposobljenih moških«. (Podčrtal T. F.) Ustanovili so tudi posebno enoto, v katero so pod prevezo zbiranja prispevkov za zimsko pomoč vpoklicali izbrane moške. Ta enota, 3. vod 1. sturma (Kočevje), »naj bi napadla kot udarna sila, kakor hitro bi se pokazala potreba po kakšni akciji«. Vodil jo je Auerspergov gozdarski inženir Alfred Busbach.¹⁹¹

Manjše enote nemškega moštva so bile tudi v drugih krajih Slovenije, kjer so bile organizacije Kulturbunda, npr. v Dravogradu, Rušah, Marenbergu itd.

Po zgledu SA ustanovljene, enotno uniformirane (črni škornji, črne jahalne hlače, bela srajca, črna čepica itd.), v vojaški disciplini in nacionalsocialističnem duhu izurjene in vzgojene polvojaške formacije »Volksdeutsche Mannschaft« so se temeljito pripravljale na trenutek, ki so ga bolj ali manj goreče pričakovali vsi Nemci v Sloveniji, tj. na razpad Jugoslavije in priključitev Slovenije ali vsaj njenih delov k nemškemu rajhu.

To pričakovanje se je zlasti okrepilo sredi leta 1940, ko je Nemčija podjarmila Dansko, Norveško, Francijo, Belgijo, Nizozemsko in Luksemburg, Italija pa je bila z več kot pol milijona vojakov pripravljena vdreti v Jugoslavijo, ki je bila njeno interesno območje.

Pri delitvi vplivnih območij v Evropi in Afriki ter Mali Aziji med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo je Jugoslavija prišla v interesno območje Italije, s katero so se njeni odnosi zelo poslabšali po padcu Stojadinovičeve vlade 1939. leta. Italija je začela pripravljati napad na Jugoslavijo in je na njenih mejah zbrala okoli pol milijona vojakov. Kot kažejo dokumenti, je bila Nemčija še najbolj popustljiva do te italijanske zamisli avgusta 1939, ko sta Hitler in Ribbentrop celo svetovala Cianu, naj Italija izkoristi »poljsko afero« in razkosa Jugoslavijo. Toda po začetku vojne je Nemčija postajala vedno bolj nenaklonjena tej zamisli. Jugoslavija je bila zanjo pomembno tržišče, italijanski napad na Jugoslavijo »bi lahko razvnel vojni požar na vsem Balkanskem polotoku in bi lahko prišlo do ruske intervencije ter do vzajemnosti odnosov med Rusijo in Veliko Britanijo«. Nemčija je sicer nenehno izjavljala, da je Jugoslavija italijansko vplivno območje, je pa vztrajno zahtevala od Italije, naj napad odloži do poraza Velike

Britanije. Kaže, da je bila Italija najbliže napadu na Jugoslavijo **spomladi** 1940, ko je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo aprila izdelalo načrt »P. R. 12« za vdor v Jugoslavijo, in Mussolini je v začetku **maja** že določil dan napada, ki sta ga verjetno preprečila nemški napad na Francijo, Nizozemsko, Belgijo in Luksemburg ter vstop Italije v vojno. Italija je sicer še računala z možnostjo napada na Jugoslavijo in si je avgusta 1940 še hotela izposlovati možnost pohoda čez Koroško in Štajersko, vendar je tudi potlej Hitler zavračal njene zamisli. V svoji imperialistični pohlepnosti si je nato Italija brez poprejšnjega posveta z Nemčijo izbrala za žrtev Grčijo in je svoje načrte za napad na Jugoslavijo za nekaj časa spravila v predale.¹⁹²

V izjavah, da je Jugoslavija vplivno območje Italije, je Nemčija čez nekaj časa začela poudarjati, da to ne velja za mariborsko območje, pri čemer je verjetno mislila na vso slovensko Štajersko. Tako je npr. Göring 15. aprila 1939 izjavil Mussoliniju: »Na nemški strani stojimo absolutno na stališču, da Jugoslavija stooostotno spada v vplivno območje Italije.«¹⁹³ 19. septembra 1940 pa je von Ribbentrop izjavil, da gre pri Grčiji in Jugoslaviji za »izključno italijanske interese in je zato zadeva same Italije, kakšno rešitev bo izbrala. *Nemčija si v Jugoslaviji zadržuje samo pravico do okrožja Maribor.*« (Podčrtal T. F.)¹⁹⁴ Ker Nemčija v prvi polovici oktobra 1940 le še ni bila prepričana, da Italija ne bo napadla Jugoslavije, je njen generalni štab suhozemne vojske začel pripravljati XXXX. motorizirani armadni zbor, ki je bil pri Dunaju, na zasedbo »deutschstämmigen Gebiete« v Jugoslaviji.¹⁹⁵ Po napadu Italije na Grčijo in italijanskih vojaških neuspehih ter ob pripravah lastnih načrtov za napad na Sovjetsko zvezo pa je nemško vrhovno vojaško poveljstvo začelo pripravljati napad na Grčijo in pritisk na Jugoslavijo za pristop k trojnemu paktu, da bi si tako zavarovalo svoje desno krilo.

V takšnih mednarodnih političnih razmerah so si tako nacisti v Sloveniji kakor tudi na Koroškem, Štajerskem in v rajhu prizadevali, da bi se na priključitev slovenskih predelov k rajhu tudi temeljito pripravili.

Glavni državni varnostni urad v Berlinu je 7. avgusta 1940 v svojem poročilu o Jugoslaviji, ki ga je poslal nemškemu zunanjemu ministrstvu, pisal: »Po razgovorih v Salzburgu upajo **Volksdeutscher** ji v Sloveniji (Južna Koroška, Južna Štajerska in Kočevje), da **so** tik pred vključitvijo v rajh. Pripravljajo že vse za priključitev in okra-sitev.

Strankini in državni uradi Koroške in Štajerske so v tej zadevi že izročili fűhrerjevemu namestniku več spomenic, v katerih poudar-

jajo voljo Volksdeutscher jev za vrnitev v rajh, vojaški, gospodarski in prometnopolitični pomen teh predelov.«¹⁹⁸

Tudi ustanovitelj Kulturbunda senator dr. Georg Grassi je jeseni 1940 govoril Ulrichu von Hasslu, da gredo Nemci v Sloveniji svojo lastno pot in »hočejo priključiti k rajhu vso deželo vse do Zidanega mosta.«¹⁹⁷

Vodstvo »Volksdeutsche Mittelstelle« v Berlinu je konec junija 1940 razpravljalo o usodi posameznih jugoslovanskih pokrajin, v katerih žive Nemci, če bi Jugoslavija vstopila v vojno na strani nemških nasprotnikov, in je svoje gledišče poslalo nemškemu zunanjemu ministrstvu. Glede Slovenije je menilo:

»1. Območje ob meji Koroške in Štajerske, ki ga, kot to prikazujejeta priložena zemljevida, pretežno ali občutno naseljujejo Nemci (primerjaj priložena zemljevida), naj bi bilo spet vključeno v rajh, zlasti pa območje Maribora in Karavank.

2. Nemški jezikovni otok (na Kočevskem — op. T. F.), ki leži južneje od tod, bi le težko priključili k rajhu, ker bi tisto območje predvidoma zahtevala Italija kot svoje interesno območje. V nacionalnem oziru bi lahko iskali možnost v preselitvi.«¹⁹⁸

Med spomenicami, ki so jih strankini in državni uradi na Koroškem in Štajerskem poslali Hitlerjevemu namestniku Hessu in jih omenja poročilo glavnega državnega varnostnega urada z dne 7. avgusta 1940, sta bili tudi dve spomenici iz Celovca iz julija 1940. Prva je obravnavala Mežiško dolino in Jezersko in v njej »so utemeljevali zgodovinsko, zemljepisno, nacionalnopolitično in gospodarsko pripadnost omenjenih koroških območij, ki sta pod Jugoslavijo.« Poudarja, da sicer del prebivalstva govori vindišarski dialekt (!), da pa je večji del nemško usmerjen in si želi priključitve h Koroški in Nemčiji. V drugi spomenici, ki obravnava »jeseniški trikot«, so poudarjali njegov pomen za promet med Nemčijo in Italijo. »Nevzdržno je tudi, da več kot 1000 km dolge železniške zveze med Berlinom in Trstom seka 40 km dolg odsek na tujem carinskem območju, ki ovira neposredni železniški promet med rajhom in Trstom,« so pisali. In na koncu je seveda tudi predlog za rešitev tega problema v smislu pohlepne grabeljivosti nemškega imperializma: »Ovire v jeseniškem trikotu, ki zavirajo promet, je torej treba na neki način odstraniti, ali s priključitvijo k velikemu nemškemu rajhu ali vsaj z ustvaritvijo koridorja. Z vojaškega gledišča bi bila pravilna prva varianta.«

Ti dve julija 1940 sestavljeni in verjetno Hitlerjevemu namestniku Hessu odposlani spomenici sta prišli tudi v nemško zunanje ministrstvo. Najprej ju je tja poslal Maier-Kaibitsch, nato pa ju je šefu protokola zunanjega ministrstva Dörnbergu v začetku leta 1941 v Ce-

lovcu izročil okrožni vodja NSDAP dr. Pachneck, ki je takrat nadomestoval odsotnega namestnika koroškega gauleiterja NSDAP Franza Kutschera.¹⁹⁹

Poleg Gaugrenzlandamta je Kutschera 1940 S pripravami na prihodnje delo v Mežiški dolini in na Gorenjskem zavezal tudi uslužbenca državnega propagandnega urada za Koroško Lotharja Webra.²⁰⁰

Na Štajerskem sta bila tisti čas v tem pogledu najprizadevnejša »Südostdeutsches Institut« in Gaugrenzlandamt v Gradcu, ki ju je vodil dr. Carstanjen, ker je bil vodja Gaugrenzlandamta Dorfmeister v esesovski podoficirski šoli v Gornji Šleziji. V teh ustanovah so takrat izdelali prve konkretnejše načrte o ureditvi slovenske Štajerske, ko bi jo naj zasedla nemška vojska.

V prvem elaboratu — ohranjen je v arhivu Südostdeutsches Instituta — so predlagali vse možne variante za južno mejo slovenske Štajerske po zasedbi. Po prvi varianti naj bi šla meja po *nekdanji štajerski deželni meji na Savi in Sotli*, češ »da bi ustrezala zgodovinski in kulturni enotnosti Štajerske«. Takšna meja bi prišla v poštev, če bi uresničili tri pogoje: a) če bi sestavni del rajha ali pa vsaj njegovo interesno območje postala tudi Kranjska ali pa vsaj njeni deli, b) če bi bila tudi dalje proti jugovzhodu na Hrvaškem Sava interesna meja rajha, c) če bi ne bilo pomislekov, da bi z mejo na Savi spravili v nemške roke spojko črte Ljubljana — Zagreb. Druga varianta je predvidevala mejo kot *nadaljevanje Karavank čez Kamniške planine in gorske grebene severno od Save* (Tüffererzug — laška črta), tj. na črti Ojstrica — stara štajersko-kranjska deželna meja — Velika planina — Huda jama — Laško—Sv. Lenart—Voluš—Rudnica in dalje na vzhod do nekdanje štajersko-hrvaške meje. Takšna meja ne bi motila organskih zvez slovensko-hrvaškega območja in bi mu pustila vso železnico Ljubljana — Zagreb, križišče Zidani most in premogovne revirje okrog Trbovelj. Od treh gorskih vrst med Celjem in Savo so pri tej varianti izbrali srednjo, čeprav je bila razmeroma najnižja, da bi od nje višje gore na severu varovale Celje, od nje južno ležeči višji vrhovi pa naj bi dali strateško zaščito dolini Save. Tretja varianta je bila pravzaprav nekdanja avstrijska minimalna zahteva po meji, ki naj bi tekla *po vitanjski črti*. Z njo bi naj priključili k rajhu Maribor, Ptuj in Podravje, ne pa tudi celjskega območja. S tem bi na vitanjski črti ležela glavna obrambna cona izgubila svoj dragoceni predprostor.

Kakor je tretja varianta nezanimiva, saj smo jo lahko od 1919. leta dalje pogosto srečavali v nemški publicistiki in lažni znanstveni literaturi, pa sta prav gotovo zanimivi prvi dve varianti. Zanimivost prve je med drugim tudi v tem, da se ne zadovolji enostavno z mejo na Savi in Sotli, temveč hoče še vsaj dele Kranjske, kar so si nacisti

čez nekaj mesecev ob razkosanju Slovenije tudi vzeli. Druga varianta pa je zanimiva tudi po tem, ker je dotlej še ni nihče javno postavil in je tudi potlej ne bomo več srečali. Kaže, da so drugo in tretjo varianto predvidevali le za primer, če bi prišlo samo do mejnih korektur, ne pa tudi do razkosanja Slovenije.

V tem elaboratu so tudi, kolikor mi je znano, nacisti prvič postavili zahtevo po priključitvi velikega dela Prekmurja k rajhu, pri čemer je avtorjem rabil za osnovo prav gotovo tudi že omenjeni Carstanjenov članek »Das Deutschtum des Übermurgebietes (Prekmurje)« iz 1933. leta.²⁰¹ Svojo zahtevo so utemeljevali takole: »Prekmurje je pred vojno spadalo pod Madžarsko. Kakor je iz priložene skice razvidno, so vzhodni predeli madžarski, zahodni pa nemški. Vmes so Prekmurci, odlomek slovenskega naroda, ki je zaradi svojega posebnega zgodovinskega razvoja dosegel popolnoma lastno obliko. Odgovarjajoč večjim sosednjim narodom, težijo Prekmurci na zahodu Prekmurja k rajhu (sic!), na vzhodu pa k Madžarski. Upoštevajoč to in glede na dejstvo, da bi Prekmurci po korekturi južne štajerske meje popolnoma obviseli v zraku, se zdi popolnoma smiselno, da bi jih razdelili med Madžarsko in rajh. Zato predlagamo, da nova meja od točke vzhodno od Mote ne bi šla po Muri navzgor, kakor je šla nekdanja meja med Spodnjo Štajersko in Madžarsko, temveč bi naj v smeri jug—sever razpolavljala Prekmurje. Meja, ki jo predlagamo, naj bi pri Sv. Katarini zapustila današnjo Jugoslavijo. Toda tudi dalje naj ne bi tekla po današnji meji rajha, temveč naj bi vključila tiste kraje, za katere bi morebiti pri korekturi meje z Madžarsko predlagali, da bi jih priključili k rajhu.«

Verjetno je imel ta elaborat pred očmi dr. Manfred Straka, nekdanji sodelavec Südostdeutsches Instituta v Gradcu, ko je v svoji knjigi »Untersteiermark unvergessene Heimat« na strani 110 zapisal: »Izdelani so bili trije predlogi, od katerih je prvi predvideval vrnitev jezikovno mešanega ozemlja z Mariborom in Ptujem do črte greben Pohorja — Drava, drugi, ki je postavljal južno mejo na vitanjsko črto — Haloze, medtem ko je tretji vključeval v rajh tudi Savinjsko dolino s Celjem in postavljal mejo na savsko in bohorsko črto na razvodnici med Savinjo in Savo. Same doline Save, stare štajerske južne meje, si nismo upali zahtevati.«

Od predlogov, ki jih omenja dr. Straka, sta dva enaka predlogom, ki jih ima omenjeni elaborat v fondu Südostdeutsches Institut. Dr. Straka se po petindvajsetih letih nalašč ali pa slučajno ne spominja več predloga za mejo na reki Savi ali celo nekje na Kranjskem, oziroma namesto tega predloga omenja enega od Pircheggerjevih predlogov iz leta 1919, to je mejo na grebenu Pohorja. Toda takšnega

predloga, najminimalnejšega, kot ga je omenil Pirchegger, potlej ni nihče več postavil, najmanj pa Südostdeutsches Institut in Gaugrenzlandamt. Značilno za dr. Strako je tudi to, da prikazuje, kot da bi bili te predloge dali šele potem, ko je nemška vojska že zasedla slovensko Štajersko ali ko se je na zasedbo že pripravljala, tj. konec marca in v začetku aprila 1941. Toda vsebina elaborata priča, da so ga izdelali vsaj nekaj mesecev prej, zlasti pa na to kaže tudi drugi elaborat v fondu Südostdeutsches Instituta, ki nima več treh predlogov ali variant za južno mejo Štajerske, temveč samo enega, tj. predlog za mejo na reki Savi. Poleg tega ima drugi elaborat natančnejši predlog za teritorialnoupavno in politično ureditev slovenske Štajerske.

Elaborat, ki je bil že sad obravnav nekaterih že prej postavljenih predlogov in vsebuje »ozemeljsko razdelitev« in »nacionalnopolitično ureditev« slovenske Štajerske, ima naslednji uvod: »Prihajajoča preureditev stvari tudi v jugovzhodnem prostoru že zdaj zahteva pismo določitev najrazličnejših zadev, da bi lahko takrat, ko bi šlo zares, vse pristojne ustanove ukrepale enotno.«

Menili so, da bi morali pristojnosti med NSDAP in državno upravo v zasedeni slovenski Štajerski razmejiti tako, da bi državni aparat skrbel za normalno poslovanje trgovine, prehrano in gospodarstvo, medtem ko bi naj »vso narodnopolitično dinamiko preureditve in obnove prevzela stranka«.

Trdili so, da bo takoj »prve dni po spremembi oblasti« potrebnih *»na tisoče izgonov in deportacij«*, prav tako *»vrnitev tisočev volksdeutscherjev, ki so v poslednjih 20 letih zbežali s Spodnje Štajerske in jih popisuje Landsmannschaft der Untersteirer ter jih preverja pokrajinski personalni urad. Še večji obseg pa bo zahtevala nastajajoča potreba preseljevanja v določenih delih Jugoslavije, npr. na Kočevskem«*. (Podčrtal T. F.)

Predvidevali so tudi, da tako kot v Gornji Šleziji tudi na slovenskem Štajerskem ne bo mogoče spodnještajerskega prebivalstva takoj sprejeti v nacistično stranko, temveč bo treba, podobno kot nekoč na Koroškem, ustanovili štajersko Domovinsko zvezo (steirischer Heimatbund), ki bo pomenila »začetno in izbirno organizacijo za vse Volksdeutscher j e in vindišarje na Spodnjem Štajerskem. V stranko, njene formacije in priključene oddelke naj bi sprejeli samo tistega, ki bo že nekaj časa v štajerski Domovinski zvezi in se bo v njej izkazal ter bodo pristojni strankini in državni uradi za ta čas preverili njegovo narodno pripadnost. Štajerska Domovinska zveza bo vsem spodnještajerskim Volksdeutscher jem dala možnost, da se bodo takoj angažirali in izkazali v praktičnem delu doma in se jih bo tako v prihodnosti lahko kar najbolj upoštevalo pri graditvi stranke, države

in samoupravnih ustanov«. Poudarili so, da se je treba izogibati tistih napak, ki so jih zagrešili drugje, npr. v Klajpedi (Memelland) in nekdanjem poljskem koridorju, ko so vse, tudi najnižje položaje, **zasedli** prišleki iz Vzhodne Prusije in Gdanska ter odrinili domače Volksdeutscher j e. V Sudetih pa so npr. iz Sudetskonemške stranke prehitro ustvarili NSDAP, v kateri so na vse položaje prišli domačini. Zato so menili, da bi bilo prav, da bi prišli na odgovorne strankine in upravne položaje (npr. za okrožne vodje, deželne svetnike, okrožne organizacijske vodje NSDAP itd.) naj izkušenejši ljudje s Štajerske, **ki** kažejo razumevanje in odločnost za nacionalnopolitična vprašanja, medtem ko bi naj na vse druge položaje tako v stranki kot tudi v državni upravi postopoma prišli ljudje iz svojih okrožij.

V elaboratu so tudi predlogi za ozemeljsko razdelitev slovenske Štajerske po zasedbi in poudarjena zahteva: *»Prizadevati si je treba, da se vzpostavijo stare meje vojvodine Štajerske.«* (Podčrtal T. F.)

V tem primeru naj bi imela slovenska Štajerska šest okrožij (Radgona, Maribor mesto, Maribor podeželje, Ptuj, Celje in Sevnica) in v elaboratu so tudi določeni tedanji jugoslovanski okraji, ki naj pridejo v to ali drugo okrožje. Zanimivo je, naj bi v radgonsko okrožje poleg tedanjih sodnih okrajev Gornja Radgona in Ljutomer prišli še nekdanji deli političnega okraja Radgona, ki so bili pred dvajsetimi leti prišli pod Jugoslavijo (Apaško polje in okolica) in zahodna polovica Prekmurja. Torej tudi ta elaborat predvideva priključitev zahodne polovice Prekmurja k Nemčiji, kakor je to podrobneje določal prej omenjeni elaborat. Zanimivo je tudi, naj bi t. i. »savsko okrožje« (der Savekreis) s sedežem v Sevnici obsegalo južne dele okrajev Laško in Šmarje pri Jelšah ter okraj Brežice. Nasprotuje predlogu za ustanovitev zahodnodravskega okrožja v Dravogradu, češ da bo to območje prišlo h Koroški. Enako nasprotuje predlogu za ustanovitev samostojnega slovenjegraškega okrožja iz sodnih okrajev Slovenj Gradec, Marenberg in Šoštanj. Za to navaja dva vzroka: »1. Za ustanovitev okrožja Maribor podeželje je odločilna pokrajinska enota okoli Pohorja. Ta enotnost je tudi z nacionalnopolitične plati največjega pomena, ker so t. i. Pohorci poseben del spodnještajerskih vindišarjev in jih je po možnosti treba spraviti pod enotno vodstvo. Le-ti so za popolno vključitev v nemštvo mnogo bolj dostopni kakor pa prebivalstvo na drugih območjih. 2. Tudi savinjska krajina (Sanngau) s središčem v Celju je pokrajinska enota. Nacionalnopolitično nalogo tega območja je treba videti predvsem v tem, da s posebno gosto naselitvijo nemških kmetov postavimo zaščitni jez med vindišarje v Podravju in Slovence na Kranjskem.« Prav tako nasprotuje predlogu za ustanovitev samostojnega brežiškega okrožja s sodnimi okraji

Sevnica, Kozje in Brežice, češ da bi takšno okrožje pomenilo izpostavljeno konico, ki bi mikala sosednje države in imela silno šibko zvezo z ozemljem rajha.

Elaborat torej zahteva priključitev slovenske Štajerske k rajhu v okviru meje nekdanje vojvodine Štajerske. T. i. vitanjska črta, ki je sicer nikjer izrecno ne omenja, je predvidena le še za mejo med dvema okrožjema, katerih prebivalstvo se po mnenju avtorja med seboj zelo razlikuje, tj. med Podravjem, ki naj bi prišlo v okrožje Maribor podeželje, in savinjsko krajino, ki naj bi bila predvsem v okrožju Celje. Zanimivo je, da je po zasedbi slovenske Štajerske in njeni razdelitvi v okrožja vitanjska črta res postala meja med okrožji Maribor podeželje, Celje in Ptuj. Po zasedbi so tudi skoraj v celoti izvedli ukrepe, ki so jih predvideli v tem elaboratu. V njem se tudi prvič omenja ustvaritev nekakšnega zaščitnega jezua med Štajersko in Kranjsko, ki bi ga naj ustvarili predvsem z gosto naselitvijo nemških kmetov, torej ukrep, ki je po zasedbi pomenil eno od naj bistvenejših komponent nacistične nacionalnopolitične, tj. raznarodovalne politike.²⁰²

Zanimiva je tudi skica z naslovom »okrožja in krajevne skupine na Spodnjem Štajerskem«. Na njej sta vsa slovenska Štajerska in zahodni del Prekmurja razdeljena na okrožja in krajevne skupine in navedeno je tudi število prebivalstva v vsaki krajevni skupini.²⁰³ Edina bistvenejša razlika je ta, da elaborat predvideva okrožje Sevnica, skica pa okrožje Brežice. Na skici je tudi žig Gaugrenzlandamta »zaupno«. Sodim, da tudi skica izvira iz istega vira kot elaborat, saj se glede predvidene razdelitve slovenske Štajerske z njim skoraj popolnoma ujema.²⁰⁴

Po vsebini lahko sodimo, da so elaborat izdelali nekje sredi leta 1940, saj ne omenja Alzacije, Lotaringije in Luksemburga, kjer so nacisti po zasedbi izvajali tudi raznarodovalne ukrepe in bi verjetno omenjali prve izkušnje, če bi elaborat nastal kdaj pozneje. Avtor elaborata gleda na vse izključno z nacionalnopolitičnega gledišča in menim, da ga je napisal dr. Carstanjen. Nacionalnopolitične momente upošteva celo pri predlogu za prihodnjo razdelitev slovenske Štajerske na okrožja.

Avtor elaborata med drugim predvideva »na tisoče izgonov in deportacij«. V fondu Südostdeutsches Instituta je tudi neki drug elaborat o Sloveniji, v katerem piše tudi tole: »S volksdeutscherse strani so poskušali, da bi v Sloveniji naselili nemške kmete iz drugih naselitvenih območij v Jugoslaviji, s čimer so nameravali ponovno okrepiti nemški kmečki sloj. S temi poskusi so morali prenehati, ker preselitve niso mogli izvesti na široki osnovi in ker so volks-

deutscherji iz drugih delov države prinesli s seboj prešibko nacionalno zavest, da bi mogli biti kos nevarnosti raznarodovanja. Preselitev na štajerskem območju, *predvsem izgon Slovencev*, je zelo lahko izvesti, ker Slovenec ni zelo ukoreninjen in je nagnjen k selitvam, še posebno tedaj, če se mu v kakšnem drugem delu države nudi boljša možnost zaslužka.«²⁰⁵

Sredi leta 1940 so bili sodelavci Südostdeutsches Instituta zelo delavni tudi v publicistiki. Tako so vojaški organi, verjetno na predlog civilne oblasti, dr. Strako, ki je bil v vojski na Norveškem, v drugi polovici maja 1940 poslali v Gradec, da je dokončal svojo karto »Jugoslawien: Volkliche Gliederung«, ki jo je izdal Südostdeutsches Institut skupaj z njegovim delom »Die volkliche Gliederung Jugoslawiens.«²⁰⁶ Tudi na tej karti je Podravje med Dravogradom in Mariborom in Kozjakom ter grebenom Pohorja prikazano kot narodnostno mešano ozemlje, na katerem naj bi leta 1910 bilo več kot 50 %> prebivalcev nemške narodnosti. V Prekmurju naj bi bilo poleg strnjenelega nemškega ozemlja tudi mešano območje, v vzhodnem delu naj bi živeli izključno Madžari, v sredini pa Prekmurci, kot da Slovencev tam sploh ne bi bilo. Približno v istem času je Südostdeutsches Institut izdal — vendar le za službeno uporabo! — karto slovenske Štajerske, Mežiške doline in Prekmurja z včrtanimi okrajnimi, občinskimi in katastrskimi mejami, ki sta jo skupaj s seznamom krajev septembra 1940 po naročilu nemškega letalstva izdelala dr. Straka in dr. Sattler. Novi sodelavec inštituta in docent graške univerze dr. Hermann Ibler je takrat pripravil tudi študijo »Des Reiches Südgrenze«, ki jo je inštitut razmnožil in razposlal kot zaupno zadevo. V njenem uvodu se je dr. Ibler skliceval na Hitlerjeve besede v Münchnu 25. februarja 1940, ko je dejal, da ima za nemški življenjski prostor vse, kar so Nemci kultivirali, civilizirali in gospodarsko razvili. Dr. Ibler je poudaril, da je treba tudi slovensko Štajersko imeti za sestavni del nemškega življenjskega prostora in jo »rešiti nezasluženega pozabljenja«.

Še isto leto, tj. 1940, so Südostdeutsches Institut in Gaugrenzlandamt v Gradcu ter Gaugrenzlandamt v Celovcu začeli pripravljati razne priročne elaborate, ki bi naj koristili pri okupaciji slovenskih predelov, ter pri tem uporabljali tako člane Švabsko-nemške kulturne zveze kakor tudi vohunsko mrežo, ki sta jo vzpostavili varnostna služba (Sicherheitsdienst) in vojaška obveščevalna služba (Abwehr). Ne da bi se spuščal v obravnavo problema nemške pete kolone v Sloveniji — to je po razpoložljivih virih kar se da vestno opravil dr. Biber v svoji knjigi²⁰⁷ — bom skušal s pritegnitvijo nekaterih virov predvsem prikazati nacistično vohunsko mrežo, ki je zbiralala in sprav-

ljala v Gradec in Celovec podatke za sestavo raznih priročnih elaboratov in seznamov.

Po anšlusu so nacisti tudi na avstrijskem ozemlju vzpostavili vohunsko mrežo varnostne službe in vojaške obveščevalne službe.

V Gradcu in Celovcu so ustanovili odseka varnostne službe (SD-Abschnitt), ki sta ju vodila v Gradcu na Leechgasse 52 najprej SS-Hauptsturmführer Willi Fuchs, nato SS-Obersturmbannführer Otto Lurker, v Celovcu pa SS-Obersturmbannführer Fritz Volkernborn. V obeh odsekih sta vohunsko delo na slovenskem ozemlju vodila oddelka VI (SD-Ausland), tj. vohunstvo v inozemstvu. V Gradcu je ta oddelek vodil dr. Bernhard Bauer.²⁰⁸ Nemška vojaška obveščevalna služba »Abwehr« oziroma njen II. urad (Ausland, tj. inozemstvo) je v Salzburgu in na Dunaju, tj. na sedežih poveljstev vojnih okrožij, vzpostavila t. i. »Abwehrstelle« (Ast), v Gradcu in Celovcu pa izpostavi pod masko t. i. »Wehrmachtsarchiv«, tj. vojaških arhivov. Vodja Wehrmachtsarchiva v Celovcu je bil major Andreas Zizelsberger (»Hans Weber«), v Gradcu pa major Radtke (»dr. Riedl«).²⁰⁰

Najmočnejši nacistični vohunski center v Sloveniji je bil vsekakor v Celju. Takšnega, kakršen je bil in deloval pred drugo svetovno vojno, je vzpostavil že tolikokrat omenjeni celjski trgovec Werner Stiger (»Fritz Werner«), ki ga je bilo že v odsotnosti obsodilo avstrijsko sodišče na 4 leta ječe, ker je iz Nemčije v Avstrijo tihotapil orožje in nacistično propagandno gradivo. Z načrtnim vohunskim delom je začel 3. oktobra 1938, ko je v SD-Abschnittu Gradec prisegel zvestobo Hitlerju in se zavezal za vohunsko delo, medtem ko je že od pomladi istega leta sodeloval z nacističnimi vohuni.²¹⁰ O tem pravi sam: »Po priključitvi Avstrije sem se zavezal sodelovati z varnostno službo v Gradcu. In ker sem že prej delal na področju politične obveščevalne službe (sic!), sem to delo opravljal z najboljšim znanjem in zmožnostjo. Moje delo je bilo razpredeno po vsej deželi (sic!) in obveščevalna mreža je nenehno rastla. O vrednosti mojega sodelovanja lahko da informacijo odsek varnostne službe v Gradcu. Število mojih sodelavcev je bilo zelo veliko (sic!), ker pa smo morali stroške pokrivati sami, smo lahko s Slovenci in Srbi delali le v omejenem obsegu .. «²¹¹ Toda ne samo za odsek varnostne službe v Gradcu, tudi za nemško vojaško obveščevalno službo je delal. »Konec leta 1938 so prišli gospodje iz vojske v Celje in me zasobili za sodelovanje. Ker sem pri obveščevalnem delu imel že prej opraviti z vojaškimi zadevami, sem privolil v sodelovanje in odtlej delal tudi na tem področju. Rad bi pripomnil, da mi je bil pred očmi v glavnem samo cilj: Nemčija mora biti o vseh dogodkih poučena in k temu mora vsak Volksdeutscher pripomoči po svoji najboljši moči. Ker so bile pri meni nenehno

hišne preiskave in ker so me že nekaj let kot naj večjega aktivista Spodnje Štajerske nenehno opazovali, sem bil vedno vesel, če sem zbrano gradivo lahko odposlal. Ker sem z gotovostjo domneval, da v rajhu gradivo sami razdelijo, sem ga izročal vedno le eni osebi, in sicer tisti, ki sem jo najhitreje dosegel... Ker mi je vojska konec leta 1939 dala na razpolago tudi denar, sem lahko delo še posebej poglobil in sem po vsej deželi vzpostavil zaupnike. Ker sem moral računati z izdajo ali razkritjem, sem delo organiziral tako, da bi lahko tudi po moji aretaciji delovali dalje. Že v letu 1939 sem si prizadeval, da bi za sodelovanje pridobil sina industrialca Westna, ki je imel v Beogradu odlične zveze.²¹²

Stigerju z denarjem, ki sta mu ga dajala vojska in Max Adolf Westen, ki se je v začetku leta 1940 tudi sam trdno vključil v delo Stigerjevega vohunskega centra, res ni bilo težko najti primernih ljudi za vohunsko delo, saj so takrat z nacistično ideologijo zastrupljeni Volksdeutscher ji imeli takšno delo za domoljubno in koristno za veliko Nemčijo. Poleg Westna je pridobil še zlasti Willfrieda Hoffmanna iz Teharij (»Herbert«), študenta prava Seppa Jellenza iz Celja (»Ivan«),²¹³ svojega nekdanjega uslužbenca in poznejšega oskrbnika Westnovega gradu Žovnek pri Braslovčah Paula Skoberneteta,²¹⁴ Westnovega uslužbenca Maxa Godlerja, ki je imel skrivno radijsko postajo (»Alexander«),²¹⁵ člana okrožnega vodstva Kulturbunda Eduarda Paidascha (»Stefan«),²¹⁶ lastnika zdravilišča v Rimskih Toplicah dr. Gustava Uhlica (»Nikolaus«)²¹⁷ člana vodstva krajevne skupine Kulturbunda v Slovenski Bistrici revizorja Josefa Baumanna (»Drann«),²¹⁸ nekega »Puntija« v Konjicah, ki je vodil vohune št. 101 (Erich Blechinger), 102 in 103, Tonija Lauricha iz Konjic,²¹⁹ bivšega kapetana Fritz Steimböck iz Žalca,²²⁰ lastnika gradu Prešnik v Šmartnem v Rožni dolini pri Celju Fritz Müllerja, Franza Pinterja, Herberta Taucherja, mladinsko aktivistko Hildo Bothe,²²¹ lastnika opekarne v Celju in vodjo mladine v krajevni skupini AO NSDAP ing. Eduarda Unger-Ullmanna,²²² Karla Skoberneteta (»Dubič«), sina celjskega hotelirja, krtčarja Karla Sagerja, nameščenca pri Rakushevem podjetju v Celju Ferdinanda Wusserja,²²³ ing. arch. Hansa Ledla, ki je bil dolgo časa tehnični vodja Tönniesovega gradbenega podjetja v Ljubljani (v Celje se je priselil šele julija 1941)²²⁴ itd.

Za vohunsko delo je Stiger pridobil tudi nekatere jugoslovanske državljane nenemške narodnosti, npr. orožniškega narednika v Celju Boška Laziča in policijskega agenta Alojza Emeršiča.²²⁵

Kaže, da med odsekom varnostne službe v Gradcu in Wehrmachtsarchivom v Celovcu ni bilo pravega soglasja, ker so Stigerju na nekem sestanku v Celovcu naročili, naj pretrga svojo zaobljubo

		Ehefrau Landrat Unterschrift des Paltzhalters <i>Max Adolf Westna</i> und seiner Ehefrau Es wird hiermit bescheinigt, daß der Inhaber die durch das obenstehende Lichtbild dargestellte Person ist und dessen befähigte Unterschrift eigenhändig voll- zogen hat. KLAGENFURT 14. MAI 1940 	
PERSONENBESCHREIBUNG			
Beruf <i>Hauswart</i> Geburtsort KLAGENFURT Geburtstag <i>24. 10. 1912</i> Wohnort KLAGENFURT Gestalt <i>groß</i> Gesicht <i>hell</i> Farbe der Augen <i>blau</i> Farbe des Haares <i>hell blond</i> Besond. Kennzeichen <i>keine</i>		Ehefrau 	
KINDER			
Name 		Alter 	
Geschlecht 		 	
Nr. 22059 2/40			

*Lažni potni list
nacističnega vohuna
Maxa Adolfa Westna
iz Celja*

pri varnostni službi v Gradcu, česar pa ta ni storil in je odtlej za Celovec pošiljal samo podatke o vojaških, za Gradec pa le o političnih zadevah.²²⁶

Toda policija je kmalu prišla na sled Stigerjevemu vohunskemu delu. Potem ko so marca 1940 v Beogradu aretirali njegovega sodelavca Hansa Stoinschegga, so Stigerja začeli opazovati. Ko so ga nameravali aretirati, ga je o tem 4. maja 1940 zgodaj zjutraj obvestil eden od policijskih agentov. Zato mu je uspelo pravočasno pobegniti, in sicer čez Madžarsko v Gradec.²²⁷ Potlej je iz Celovca in Gradca vodil delo svojih vohunov.

Pred svojim begom v Avstrijo je Stiger vse vohunsko gradivo izročil svojemu namestniku Willfriedu Hoffmannu. Ko je Stigerja policija iskala pri Hoffmannu, je orožnik Franc Mekinda to gradivo odkril. V njem je bil Hoffmannov lažni potni list na ime Alexander Severa in zaupni vojaški (razporeditev in premiki vojske, utrjevalna dela; fotografije vojaških objektov v Kninu itd.) ter politični podatki (zapiski o delu odbora za obrambo severne meje, o komunistih, četnikih, vodilnem kadru v upravi itd.).²²³ Zato so 24. maja 1940 Hoffmannu aretirali, julija istega leta pa že izpustili. Po vrnitvi iz preiskovalnega zapora je nadaljeval vohunsko delo in vodil celjski vohunski center za varnostno službo, medtem ko je bil Wehrmachtsarchiv v Celovcu maja 1940 za vodjo postavil Westna. Oba sta zelo tesno sodelovala. O tem je dr. Bernhard Bauer v Gradcu 30. septembra 1940

zapisal: »Imenovani je po Stigerjevem begu prevzel mrežo v Celju, vendar so tudi njega kmalu prijeli. Ker mu niso mogli nič dokazati, so ga izpustili. Sedaj dela v tesni povezavi z ing. Westnom.«²²⁹

Hoffmannov namestnik v celjskem vohunskem centru je bil komaj sedemnajstletni študent prava v Zagrebu in mladinski voditelj v celjski krajevni skupini Kulturbunda Sepp Jellenz, o katerega prizadevanjih so imeli na odseku varnostne službe v Gradcu najboljše mnenje.²³⁰ Ko je Jellenz septembra 1940 prišel za nekaj časa v Gradec, je takole poročal o delu celjskega vohunskega centra:

»Ko se je približno pred enim mesecem ing. Max Adolf Westen vrnil iz rajha, nam je poročal, da ga je Weber v Celovcu pohvalil za njegovo vzorno in vzgledno delo. Njegov center dela najboljše ne samo v Sloveniji, temveč sploh v vsej Jugoslaviji. Stiger je izgubil ves svoj vpliv, kajti zaradi pridobivanja prostovoljcev za nemško vojsko bi ga bili skoraj celo postavili pred vojaško sodišče. Pri vojski je zaigral, sedaj dobiva najpristojnejši vojaški urad, to je (Wehrmachtsarchiv) Celovec in edino le ta, samo njegova (tj. Westnova) poročila. Kajti ljudi, tako nam je pojasnjeval gospod inženir, ki imajo slo po vodstvu in hočejo postati gauleiterji, ni mogoče uporabljati. Ko je bil Werner (Stiger) še tukaj, je bil vendar popolnoma v redu, toda komaj je prišel ven, je dobil bacil in si je potlej prizadeval, da bi vsa poročila, tako NH kakor varnostne službe ali narodnostna, dobil v svoje roke in se nato velikodušno šel razdeljevalca poročil med vojaške, varnostno-službene in gestapovske urade. Pri tem se je izgubilo toliko in toliko poročil, bila so pristržena itd. Če Werner še ne sedi za rešetkami, se mora zahvaliti nam, kajti mi mu pošiljamo poročila za varnostno službo, s katerimi se še drži nad vodo. Toliko Max Adolf.

Max Adolf nas ima vse za svoje sodelavce. Njegov pivski kolega Karl Skoberne je popolnoma na njegovi strani, medtem ko Godler nekoliko zavira, kadar gre notranji razdor že predaleč.

Ko se je naš orožniški zaupnik Boško (Lazič) odpeljal v rajh, da bi se naučil ravnati z radijsko postajo, bi ga bil moral jaz spremljati ... Willfried Hoffmann dela z Maxom Adolfom Westnom z roko v roki. Igra vlogo njegovega zasebnega detektiva.«²³¹

Policija je izsledila tudi vohunsko delo Boška Laziča, ki mu je tudi uspelo, da se je aretaciji izognil z begom v Celovec, kjer je nadaljeval svoje delo.²³² Aretirala pa je Willfrieda Hoffmanna in je bil obsojen na poldrugo leto ječe,²³³ medtem ko je Westnu uspelo pobegniti v Avstrijo, in takrat mu je policijski direktor v Celovcu izdal nov — tokrat pravi — potni list kot nemškemu državljanu. Maja 1940, ko je začel delati za Wehrmachtsarchiv v Celovcu, mu je namreč isti policijski direktor izdal nemški potni list z lažnim imenom Max

Celje, am 22. 6. 1944.

Ich bin sehr dankbar, dass Sie mir
 mit dem Brief vom 18. Juni 1944, teilte an
 mit, dass Sie wegen seiner ungenügenden
 Arbeit in Magdeburg von Westfalen eine
 Stelle suchen. Diese Stelle sucht man nicht nur in
 Westfalen, sondern auch in anderen Teilen
 Deutschlands. Es gibt sehr viele Stellen, die
 man suchen kann. Ich habe Ihnen einige
 Stellen empfohlen, die ich für Sie geeignet
 finde. Ich hoffe, Sie werden eine davon
 finden. Ich bin sehr dankbar, dass Sie
 mir schreiben. Ich werde Sie bald wieder
 hören. Mit freundlichen Grüßen,
 Sepp Jellenz

*Začetek in konec poročila
 Seppa Jellenza o Westnovem
 vohunskem centru v Celju*

Adolf Winhart, čeprav je imel tudi jugoslovanski potni list, glaseč se na pravo ime.²³⁴

Celjski vohunski center, ki ga je za Stigerjem dejansko vodil Westen, je imel dobre pogoje za delo. Ze pod vodstvom Westnovega očeta Adolfa je imela Westnova tovarna z nemškimi vodilnimi uslužbenci, močnim kapitalom in vplivi velik pomen v nemškem raznarodovalnem delu. Bila je gospodarski temelj raznarodovalnega dela v Celju in okolici. Finančno je namreč zelo podpirala društva Südmark, Schulverein, švabsko-nemško kulturno zvezo in nemški tisk v Celju ter pozneje Deutsche Nachrichten v Zagrebu. Westnova »zasluga« je bila, da se je mogel Hitler 1933. leta zahvaliti Cillier Zeitung za širjenje nacizma in da ga je osebno sprejel propagandni minister Goebbels. Ob Maxu Adolfu Westnu so bili v tovarni najmanj trije ali

celo več organiziranih in povezanih vohunov in po okupaciji slovenske Štajerske sta kar dva njegova prokurista postala krajevnoskupinska vodja Štajerske domovinske zveze.²³⁵

Stiger ju in pozneje Hoffmannu ter Westnu so vzdrževali stalno zvezo z Gradcem predvsem trgovec Hans Stoinschegg iz Maribora,²³⁶ zastopnika nemških državnih železnic v Mariboru višji železniški inšpektor Rudolf Schori in delavec Anton Ertl (njegov brat je bil vohun v Celju) ter Josef Baumann iz Slovenske Bistrice. 17. in 18. februarja 1941 so Schorija in Ertla v Mariboru aretirali. Nasedla sta namreč vabi jugoslovanske policije, ki je preko svojega človeka, lažnega nemškega agenta, ponudila »vojaške načrte o utrdbeni črti ob nemško-jugoslovanski državni meji« za 10.000 dinarjev. Schori je osebno govoril s Stigerjem in ta je denar zagotovil pri Wehrmachtsarchivu v Celovcu. Ko je Ertl prišel po načrte, so ga aretirali, drugi dan pa še Schorija, ki je prišel intervenirat zanj.²³⁷

Stiger, ki je po svojem begu v Avstrijo nadaljeval vohunsko delo, je v zvezi z aretacijami svojih sodelavcev v Celju in Mariboru ter rastočo Westnovo aktivnostjo in vlogo vedno bolj izgubljal pomen. Zlasti ko je 20. septembra 1940 sodišče za zaščito države obsodilo Stigerja v odsotnosti na 20 let težke ječe in ko je zaradi snovanja nekakšne spodnještajerske legije — o čemer bom še govoril — prišel v nemilost pri nemških vojaških vohunskih ustanovah, je dal Westen vse od sebe, da bi ga še bolj očrnil pri vohunskih središčih v Celovcu in Gradcu. Očital mu je zlasti lahkomišljenost in velike politične ambicije.²³⁸ Uspelo mu je, da ga je očrnil tako, da je Stiger sredi septembra 1940 prosil Wehrmachtsarchiv v Celovcu, naj ga odveže sodelovanja, da bo delal le še za graške ustanove, zlasti za odsek varnostne službe, a Wehrmachtsarchiv v to ni privolil in je Stiger delal preko nekega vohuna še naprej za to ustanovo.²³⁹ Tako kot je ocenjeval Westen Stigerja, je odsek varnostne službe v Gradcu ocenjeval Westna: »Po odhodu Wernerja Stigerja si je znal ustvariti poseben položaj in bi v prihodnosti tam rad igral vlogo vodje. Dobrodošlo mu je vsako sredstvo, da bi le onemogočil Wernerja Stigerja.«²⁴⁰ »Vsekakor je Westen zame največje razočaranje, ki sem ga kdaj moral doživeti pri prijateljih. Drugače pa še naprej uporablja moje zapnike in se s tem dela čudovitega moža,« je pisal Stiger 7. oktobra 1940.²⁴¹ Potem ko so v Mariboru aretirali Ertla in Schorija, v Celju Willfrieda Hoffmanna in ko je Westen zbežal v Celovec, je Stigerja 24. februarja 1941 odslovil najprej odsek varnostne službe v Gradcu, čez tri dni pa še Wehrmachtsarchiv v Celovcu.²⁴² Odtlej je s podvojenimi močmi delal za Südostdeutsches Institut v Gradcu in Gaugrenz-

landamt. Kot bomo videli, je tudi za ti dve ustanovi opravljal vohunske posle.

Drugi pomembnejši nemški vohunski center na slovenskem Štajerskem je bil v Mariboru; o njem pa imamo manj podatkov kot o celjskem. Kaže, da so imeli vohuni svoja gnezda predvsem na mariborski železniški postaji in glavni pošti. Na železniški postaji je vohunsko delo vodil Ludwig Kaltenbeck, vodja urada nemških državnih železnic v Mariboru. Njegovo delo je civilna uprava za Spodnjo Štajersko opisala v svojem predlogu za odlikovanje: »2e v času stare Jugoslavije se je predlagani posebno angažiral za osvoboditev Spodnje Štajerske. Pri uradu nemških državnih železnic, ki ga je vodil, so v času Jugoslavije pod nenehno grožnjo jugoslovanske kriminalne policije in zlasti še kontrašpijonažnih uradov jugoslovanske države dobavljali in pošiljali naprej pomembne vesti in opravljali tudi druge vohunske posle. Preko tega urada so šle pomembne niti obveščevalne službe, njen maskirani pisemski poštni promet, zveze z zaupniki volksdeutscherji, različni transporti orožja in skrbel je tudi za tajno radijsko postajo. Odgovoren za vse te težke naloge je bil imenovani, ki je bil kot duhovni vodja obveščevalne službe posebno ogrožen. Predlagani se je torej posebno izkazal.«²⁴³

Ta urad je imel torej pomembno vlogo ne samo pri spravljanju vohunskega gradiva čez mejo, vzdrževanju zvez med vohuni volksdeutscherji itd., temveč je tudi spravljal čez mejo transporte orožja, kar je dokaz, da je čez mejo prihajalo iz rajha tudi orožje za oborožitev Nemcev, prav gotovo v prvi vrsti za Volksdeutsche Mannschaft. In imel je ta urad torej tudi tajno radijsko postajo, ki je že druga ugotovljena nemška tajna radijska postaja na slovenskem Štajerskem.

V tem uradu sta se z vohunstvom ukvarjala tudi že imenovani Schori in Ertl, z njima povezani železniški uslužbenci Hahn, Pflügel, Krischnig in Streicher ter kmet iz Šentilja Gustav Eberle in drugi.²⁴⁴

Drugo vohunsko gnezdo v Mariboru je bilo na glavni pošti. Tam se je od jeseni 1940 z vohunskimi posli ukvarjal poštni uslužbenec Erwin Kolbesen. Kradel je uradne dokumente poštne uprave, dobavljal nemškim obveščevalcem načrte in sezname oseb ter dragocene državnotpolitične brzojavke.²⁴⁵ Na tej pošti je za naciste vohunila tudi Maria Werlitsch, zaposlena kot kontrolorka na telefonskem oddelku.²⁴⁶ Druga taka vohunka je bila poštna uslužbenka Margarete Kainz.²⁴⁷ Tam je vohunil tudi Emil Reich.²⁴⁸

V Mariboru pa je morala biti najmanj še ena skupina nemških vohunov. V njej je bil prav gotovo eden od najpomembnejših odvetnik Otto Badi. Od 1931 do 1935 je bil profesionalni vodja krajevne skupine Kulturbunda v Mariboru, zaupnik VDA, upravnik nemškega

bojnega glasila »Deutsche Nachrichten« in od maja 1938. leta tudi sodelavec varnostne službe.²⁴⁹ Drugi pomemben vohun je bil odvetnik dr. Franz Brandstätter, namestnik vodje športnega kluba »Rapid« in tudi vodja pravnega urada pokrajinskega vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze za Dravsko banovino ter tudi sodelavec že omenjenega glasila »Deutsche Nachrichten«.²⁵⁰ Z njim je tesno sodeloval trgovec dr. Gerhard Pfrimer.²⁵¹ Vohuni so bili tudi že omenjeni Hans Stoinschegg, ing. Hans Wegschneider, dolgoletni organizator in voditelj nemške mladine v Mariboru, ki je bil sodelavec Wehrmachtsarchiva v Gradcu ali Celovcu,²⁵² Franz Krainz in drugi.²⁵³

Neki vohunski center je bil tudi na Apaškem polju. Med takajšnjimi vohuni so se zlasti odlikovali Josef Kern iz Lutvercev, ki je bil »zaupnik nemške vojaške obveščevalne službe, prenašalec pomembnih vesti« in »udeleženec akcije za oborožitev apaških Nemcev«, Thomas Simontschitsch iz Lutvercev, ki je bil »vodja Nemcev v Apačah« in »zaupnik nemške vojaške obveščevalne službe«, in Oswald Wurzer iz Gornje Radgone, ki je bil prav tako »zaupnik nemške vojaške obveščevalne službe, prenašalec pomembnih vesti o vojski in oborožitvi« in ki je bil »v stari Jugoslaviji zaradi vohunstva v korist nemškega rajha v preiskovalnem zaporu«.²⁵⁴

V Rušah je bil nemški vohun član vodstva krajevnne skupine Kulturbunda Albert Wenko, ki je bil »aktivni bojevnik za nemštvo« in »se je v obveščevalni službi posebno izkazal«.²⁵⁵

Neki vohunski center je moral biti tudi v Ljubljani in morda še na Jesenicah, na kar lahko sklepamo po aretacijah. V začetku leta 1940 so v Ljubljani, Celju in Mežiški dolini ter Marenbergu aretirali Maxa Hriberniga, Karla Mantela, Fritza Königa iz Celja, dr. Hermann Grientschnigga itd., ki so bili preko Ljubljane ali pa naravnost povezani z Wehrmachtsarchivom v Celovcu, in Huga Langerska, Ivana Onuka, Ivana Korparja, Franza Vajdo in Lotto Wrentschur, ki so bili vohuni enega od obeh graških vohunskih središč, najverjetneje Wehrmachtsarchiva v Gradcu, medtem ko je vohun Siegfried Bauer zbežal.²⁵⁶ 26. maja 1940 so na Jesenicah aretirali predstavnika nemških državnih železnic na Jesenicah Josefa Hrasniga, nemška trgovca iz Ljubljane Petra Angela in ing. Reinholda Schichta in druge. Nekaj oseb je bilo aretiranih v Ljubljani zaradi vohunstva že prej ali pa pozneje.²⁵⁷

Omenil sem le najpomembnejše nemške vohunske centre in najpomembnejše vohune, za katere so ohranjeni ali dostopni podatki. Bilo jih je seveda še več, o mnogih pa se v posebnih delovnih razmerah, značilnih za ilegalno in vohunsko delo, sploh niso ohranili podatki. Iz ohranjenih in dostopnih podatkov seveda še ne moremo

sklepati, da bi se bili z vohunskim delom ukvarjali vsi Nemci ali večina njih v Sloveniji, vpisana v Švabsko-nemško kulturno zvezo. Takšna vohunska služba ne bi bila niti učinkovita niti mogoča, neizpodbitno dejstvo pa je in ostane, da so se *nemški vohuni po večini rekrutirali iz vrst te organizacije, zlasti iz njenih vodstvenih organov, in iz inozemske organizacije NSDAP*, ki sta s svojo vse večjo in doslednejšo nacistično usmerjenostjo in sovražnim ter nacionalno nestrpnim razpoloženjem do Slovencev pomenili za vohunsko delo ugodno politično in organizacijsko osnovo.

Zelo razvežena nemška vohunska mreža v Sloveniji ni zbiralala samo zaupnih podatkov vojaškega in gospodarskega značaja, temveč tudi podatke o ustanovah in organizacijah v Sloveniji ter njihovi personalni zasedbi, nacionalni in politični usmerjenosti osebja itd. Te podatke so nekatere ustanove na Štajerskem in Koroškem potrebovale za svoje priprave za zasedbo Slovenije. Te ustanove so bile Südostdeutsches Institut in Gaugrenzlandamt v Gradcu ter Gaugrenzlandamt v Celovcu, o čemer ne pričajo samo po vojni odkriti elaborati teh ustanov, temveč tudi arhivsko gradivo v fondu Südostdeutsches Instituta v Gradcu.

Za slovensko Štajersko sta podatke zbiralala Südostdeutsches Institut in Gaugrenzlandamt v Gradcu, ki sta za to zaposlila Wernerja Stigerja. Ta je v svoji avtobiografiji z dne 26. oktobra 1940, ko je opisoval svoje vohunsko delo, napisal tudi tole: »Poleg tega sem še vedno delal za Südostdeutsches Institut na različnih društvenih področjih itd.« Tam se je podpisoval z lažnim imenom Karl Stefan, v Sloveniji pa mu je služil za zvezo že omenjeni Josef Baumann iz Slovenske Bistrice (»Drann«), ki je imel svoj avto in se je pri opravljanju svojih vohunskih poslov vozil po vsej severovzhodni Sloveniji in celo do Zagreba ter zbiral zaupne podatke od vohunov, od katerih smo jih nekaj že prej omenili.

Navodila, kakšne podatke o ustanovah in organizacijah ter ljudeh je treba zbrati in kako jih nato urediti, je dal dr. Carstanjen. Njegova z roko napisana navodila naročajo, naj po okrajih popišejo *urade* (okrajna glavarstva, sodišča, finančne urade, orožniške postaje, občine, pošte, železniške urade in postaje, davčne urade, borze dela, upokojenske sklade in potovalne urade »Putnik« in pri vsakem naj navedejo uradništvo, vodjo in pomembnejše funkcionarje ter premoženjsko stanje, tj. ali imajo elektrarne, klavnice, občinske hiše, gozdno posest itd.), *šole* (vrsto, število razredov, upravitelje in učne moči), *denarne zavode* (njihovo hišno in zemljiško posest, solastništvo pri podjetjih, investicije, direktorje in uradnike), *gostilne* (podatke o lastniku, približni velikosti in natančnem položaju), *trgovine* (poda-

tke o premoženju, lastniku ali zakupniku in od kdaj je lastnik, poslo-
vodje in vodilni uslužbenci, vrednost zaloge itd.), *obrtnike, bolnišnice*
in zdravnike, slovenska društva (premoženjske razmere, vodilne osebnosti, kakor npr. načelnike, blagajnike, tajnike in njihove namestnike, namen in smoter posameznih društev), *župnije in samostane* (njihovo posest kakor tudi posest klerikalnih združb in klerikalno usmerjenih družb), *hišne lastnike* (posest, posestne razmere, podatke o lastniku itd.), *občinske načrte, kulturne ustanove* (poklicna in amaterska gledališča, kinematografe, knjižnice, čitalnice, muzeje in njihove vodilne kadre), *gasilstvo* (posest, vodilne osebe), *državne objekte* (stanje in velikost), *industrijo in obrate* (kapital, položaj, dohodek, dobiček, posestno stanje, lastništvo, vodilno uradništvo, čas ustanovitve itd.).

Navodila še posebej opozarjajo na to, da je treba pri ljudeh navesti naslednje podatke: ime, naslov, narodnost, približno starost, izvor (od kdaj v deželi in od kod so prišli), narodno in politično aktivnost, članstvo v društvih. Posebej je treba tudi popisati člane Kulturbunda, zaupnike, glavne hujskače proti Nemcem in zavedne Sloven-

258

V fondu Südostdeutsches Instituta je ohranjenega precej zbranega gradiva, ki so ga nemški vohuni zbrali o ustanovah, organizacijah in podjetjih na slovenskem Štajerskem. Tisto, kar so zbirali na celjskem območju, je Stigerju v glavnem pošiljal Baumann iz Slovenske Bistrice. 25. septembra 1940 mu je pisal: »Dragi gospod W(erner) F(ritz)! V prilogi so sezname Nemcem sovražnih oseb, predvidevam, da so popolni. Mogoče je, da bo prišel še kakšen majhen popravek.«²⁵⁹ Kako so politično ocenjevali ljudi, kaže Stigerjevo pismo Baumannu januarja 1941: »Na seznamu ni zaznamovano, da ne potrebujemo samo (imen) slovenskih uradnikov, ki so nam slabo naklonjeni, temveč da nam gre še posebej za to, da bi dobili natančne podatke tudi o tistih, recimo indiferentnih in zmernih Slovencih, ki bi se morebiti pod nemško upravo počutili bolje. Če je le mogoče, bi jih naj v zaupnih poročilih označevali z V in imenu dodali še kratek opis. Če pa to ni mogoče, pa le oznako V. Enako velja za sovražnike, če ni mogoče dati natančnejšega opisa, jih je treba označiti s S. V obeh primerih pa je seveda boljša natančna ocena. Prej smo jih označevali z a, b, c, d, pa se je izkazalo, da je potem, ko so to obdelovali ljudje, ki niso bili ravno poznavalci krajevnih razmer (sic!), nastala zmešnjava. Raje torej jedrnat opis ... Upam, da boš lahko zelo dobro sodeloval z Luijem (Alois Kalischnig — op. T. F.), vendar bodi vsekakor previden, drugi ljudje ne smejo izvedeti ničesar. To pomeni, da ne smejo vedeti, da delamo že poizvedovanja takšne vrste v takšnem obsegu.«²⁶⁰ Čez ne-

kaj dni mu je spet pisal, naj mu s pomočjo njegove nekdanje sodelavke, upokojene poštarke v Podčetrtku, preskrbi poštni šematizem; poslal mu je tudi seznam krajev, za katere še niso imeli v Gradcu nobenih podatkov, tožil, da »je zelo žalostna zadeva v prostoru med Rogatcem in Brežicami« in da bi mu naj s tega območja pošiljala podatke neka ženska iz Podčetrтка.

V tem pismu je Stiger tudi izdal, da se s takšnimi posli ukvarja tudi vodstvo Švabsko-nemške kulturne zveze v Mariboru: »Kakor sem Ti že sporočil, vodstvo Kulturbunda v Mariboru deloma uganja samovoljnost in moram zato svoje sodelavce pozvati, da po možnosti dvojnike in kopije sestavljenih seznamov Kulturbunda in poizvedovanja pošiljajo tudi meni. To velja za vse. Posebno pa prosim Tebe, da mi iz Konjic in Slovenske Bistrice preskrbiš vse, kar se pojavi na področju, o katerem sva se menila.«²⁶¹

V poročilu 27. marca 1941 je Baumann poslal Stigerju med drugim tudi seznam uradov in društev v Poljčanah z imeni načelnikov, namestnikov in blagajnikov ter navedel imena ljudi, ki bi jih lahko začasno nadomestili »pri preobratu« (beim Wendepunkt). Ti ljudje so namreč že bili v tistih ustanovah zaupniki Gaugrenzlandamta. V prilogi mu je poslal še več takšnega gradiva in je imenom dodal znamenja, o čemer je pisal takole: »Pojasnilo o znamenjih pri seznamu imen: I! in navadno rimsko I: hujskači proti rajhu na splošno, lopovi, svinje, spletkarji, splošno nevarni ljudje. Njihovih izjav ni mogoče ponoviti. To blato je treba iztrebiti z enim udarcem. II: Slovenci, ki nimajo trdnega značaja. Najti jih je mogoče tam, kjer jim ravno prija in imajo od tega korist. III: Slovenci, ki se obnašajo mirno in so Nemcem prijazni. KB: Švabsko-nemška kulturna zveza. D: Slovenci, ki so popolnoma na strani Nemčije.«²⁶² Vsebina tega pisma ni zanimiva samo za pojasnilo, kaj pomenijo znamenja pri imenih na elaboratih, ki smo jih našli po vojni v arhivskih fondih okupacijskih ustanov, temveč tudi kaže na avtorjev odnos do zavednih Slovencev in vsebuje predlog: iztrebiti z enim udarcem, ki so ga nacisti v usodnih dneh slovenskega naroda tudi hoteli uresničevati. Stiger je Baumannu odgovoril čez dva dni, in sicer naslednje: »Dragi tovariš Drann! Hvala za današnje pismo s celimi »polami«, ki so zelo lepo in jasno izdelane. Zakaj tudi drugi sorodniki ne pošiljajo takih. Seznane po vzorcu, ki ga je svoj čas poslal Fritz, potrebujem zelo nujno. Prosim, povej to drugim (Ivan, Nikolaus, Puntl itd.). Manjka še mnogo dopolnil! (Podčrtal T. F.) Drugače me zdaj zanimajo vsi dogodki. Prosim, poročaj mi zdaj sproti o vsem. Upam na skorajšnje snidenje in zelo pozdravljam Tebe in Tvoje sorodnike (beri: sodelavce — op. T. F.) Tvoj Karl Stefan.«²⁶³ Isti dan je pisal tudi vohunu Puntiju: »Dragi Puntl! Hvala

za poslednje pismo. Zaupnik pri pošti se zdaj zelo zanima posebno za **pošto** duhovščine, društev in oblastev. Potrebna so dopolnila seznamov. Natančneje boš zvedel od Dranna. Lepe pozdrave od Tvojega Karla Stefana.«²⁶⁴ Ohranjen je cel sveženj gradiva o zaupnih in Nemcem sovražnih osebah v Celju, oblastnih organih in organizacijah v celjskem okraju itd., ki je na prej opisani način prišlo k Stigerju v Südostdeutsches Institut. Ohranjena sta tudi dva listka z imeni ljudi z območja Poljčan, ki so se bili priselili na slovensko Štajersko po letu 1914.²⁶⁵ Sestavljanje takšnih seznamov ljudi, ki so se priselili na slovensko Štajersko po letu 1914, kaže na to, da so nacisti še pred napadom Nemčije na Jugoslavijo za to kategorijo ljudi predvidevali poseben postopek.

Iz Carstanjenovih navodil o zbiranju podatkov, Baumannovih poročil in drugih virov sledi, da Südostdeutsches Institut in Gaugrenzlandamt v Gradcu nista zbiralala samo podatkov o ustanovah, uradih, podjetjih itd. ter njihovih ljudeh, temveč sta tudi sestavljala sezname Nemcem sovražnih oseb in oseb, ki so se na slovensko Štajersko priselile po letu 1914. Take sezname sta sestavljala z namenom, da bi te ljudi izgnali, saj je tudi že omenjeni elaborat Südostdeutsches Instituta iz sredine leta 1940 predvideval mnogo izgonov in deportacij. Hans Glaser, ki je bil med vojno občinski komisar v Slovenski Bistrici, je 1943. leta povedal I. Jagodiču, »da je Kulturbund že v Jugoslaviji sestavljal predloge za izselitev. Predlog je lahko dal samo en član Kulturbunda, vendar sta morala vanj privoliti in ga podpisati še dva druga člana Kulturbunda, da je bil pravnomočen.« Izjavil je tudi, »da so bili vsi predlogi za izselitev izdelani že leta 1939 in 1940, tako da so čakali v Gradcu gotovi že decembra 1940 na izvedbo.«²⁶⁶ Nemški vohun Paul Skoberne, vodja krajevnih skupine Kulturbunda, je po vojni izjavil tole: »Pozimi 1940-41 sem dobil od Kulturbunda iz Celja nalogo, naj v Braslovčah in bližnji okolici popišem ljudi, ki so znani kot zavedni Slovenci (učitelje, uradnike, duhovščino in zavedne kmete) in bi prišli v poštev za izselitev v Nemčijo.« Tiste, ki jih je zapisal, so po zasedbi nacisti deportirali v Srbijo.²⁶⁷ Član vodstva Kulturbunda v Celju in poznejši celjski župan Robert Himmer je avgusta 1941. leta zapisal, da so prve deportacije začeli že aprila in maja 1941 »v glavnem po pripravljenih in že dolgo časa pred zasedbo Spodnje Štajerske v rajhu sestavljenih imenskih seznamih, za katere so zanesljivo gradivo zbiral in pošiljali zaupniki v olksdeutscher ji in druge zanesljive ustanove v Spodnji Štajerski na osnovi dolgoletnih opazovanj in političnih izkušenj.« (Podčrtal T. F.)²⁶⁸

Iz vsega tega torej sledi, da sta obe omenjeni ustanovi s pomočjo široko razpredene vohunske mreže in posameznikov ter organizacij

švabsko-nemške kulturne zveze vsaj od srede leta 1940 zbirali gradivo o zavednih, Nemcem nenaklonjenih, protinacističnih in po letu 1914 na slovensko Štajersko priseljenih osebah z namenom, da jih po zasedbi, na katero so se pripravljali, izženejo. Take sezname so izdelali nekako do konca leta 1940, nato pa so jih še dopolnjevali.

Poleg seznamov oseb, ki bi jih naj po zasedbi izgnali iz slovenske Štajerske, so sestavljali tudi sezname zaupnih ljudi, predvsem članov Kulturbunda, pa tudi Nemcem zelo naklonjenih Slovencev. Seznami, ki so jih razmnožili v Gaugrenzlandamtu v Gradcu, so bili sestavljeni po okrajih in vsebujejo 1066 imen zaupnikov. Avtorji so v uvodu zapisali, da je namen teh seznamov, »da bi vsakemu referentu dali po možnosti hitro in jasno sliko o primernih zaupnikih in razmerah v Spodnji Štajerski«, da ne zagotavljajo popolnosti in da se vrstni red imen ne ujema z vrednostjo zaupnikov.²⁶⁹

Iz teh zaupnikov so nato izbrali še posebej zanesljive in tudi sposobne Nemce, »ki bi v primeru zasedbe lahko bili kot poznavalci kraja in strokovnjaki na razpolago okupacijskim oblastem za mestne in gospodarske ustanove«. Tako so za Maribor predvideli člana pokrajinskega vodstva Kulturbunda odvetnika dr. Franza Brandstätterja za župana (kar je ta takoj po izbruhu vojne med Nemčijo in Jugoslavijo tudi postal), ing. Ernsta Miglitscha za gospodarskega referenta občine, ing. arh. Bruna Rungaldierja kot referenta za policijo, odvetnika dr. Lea Gozanija za »glavnega zaupnika« okraja Maribor levi breg in dr. Eda Kupnika za »glavnega zaupnika« za okraj Maribor desni breg itd.²⁷⁰ Verjetno so bili podobni sezname posebnih zaupnikov Volksdeutscher jev, ki so zelo dobro poznali krajevne razmere ali bili strokovnjaki, izdelani tudi za druge okraje.

V času, ko so sestavljali omenjene sezname in elaborate, so nacisti pripravljali tudi Volksdeutscher je iz Slovenije na zasedbo slovenske Štajerske. Porodila se je zamisel o polvojaškem organiziranju in usposabljanju Nemcev, ki so iz Slovenije pobegnili ali odšli v rajh in so bili člani t. i. »Landsmannschaft der Untersteirer« v Gradcu, ki jo je vodil Max Machalka, nato pa Franz Russ. Uresničevati so začeli predloge, naj bi moške člane Landsmannschaft vojaško izurili in jih kot prostovoljce sprejeli v nemško vojsko. Stiger pravi v svoji avtobiografiji, da je o tem najprej govoril z dr. Carstanjenom, konkretno pa se je dogovoril z vodjo Wehrmachtsarchiva v Celovcu majorjem Zizelsbergerjem. Najprej je šlo za uvrstitev v Gornji Štajerski živčih Volksdeutscher jev iz Slovenije v terenske oddelke SA, kjer bi jih vojaško izurili. »Werner Stiger je v okviru Landsmannschaft organiziral vojaško izobraževanje, da bi jo angažirali kot legijo v Spodnji Štajerski... Iz Landsmannschaft izbirajo najsposobnejše in najboljše

in jih porazdeljujejo med razne SA-Sturme ter vključijo v njihov vermanšaft. Posamezniki niti ne vedo, zakaj vse to. V primernem trenutku jih bodo zbrali iz posameznih Sturmov in legija bo pripravljena.« Tako so se 24. septembra 1940 pogovarjali zastopniki Wehrmachtsarhiva in odseka varnostne službe v Gradcu.²⁷¹ Pri uresničevanju te zamisli je Stiger imel v začetku lepe uspehe, saj je že do srede julija 1940 poslal v II. bataljon 800. vojaškega šolskega polka za posebno uporabo »Brandenburg« že nekaj stotin Volksdeutscherjev iz Slovenije²⁷² in 25. julija istega leta je na sestanku z okrog 200 volksdeutscherji v Gradcu ugotavljal, da se jih bo v SA prijavilo več kot petsto.

Stiger ni rekrutiral ljudi samo za predvideno »spodnještajersko legijo«, temveč — s pomočjo majorja Nierhoffa in kapetana v. Pfeffra — tudi za vojsko, seveda z motivom, da bi jih pozneje uporabili pri zasedbi slovenske Štajerske. Kmalu pa je moral razočarano ugotavljati, da jih zavezujejo za dveletno službo v afriškem ekspedicijskem korpusu, ki so ga — kot kaže — tedaj že pripravljali. »Sam moram k temu pripomniti, da si zaradi pomanjkanja pametnih ljudi (sic!) ne moremo privoščiti tega, da bi naše najboljše dali na razpolago za kakršenkoli ekspedicijski korpus. Okoli 30 mož smo že izurili spodaj v Južni Štajerski v Mannschaft (sic!). To so najboljši, kar jih imamo na razpolago. V začetku sem mislil na to, da bi poskrbeli, da bi jih izobrazili tukaj v SS-Verfügungstruppen in jih pozneje angažirali doma v esesovski službi (sic!). Ker pa tega preko tukajšnje SS ni bilo mogoče urediti, so ljudje sprejeli ponudbo vojske, vsekakor v pričakovanju, da bodo takoj po koncu vojne (mišljeno v Evropi) odpuščeni domov,« je poročal Stiger Nierhoffu 23. julija 1940.²⁷³

Kljub temu si je Stiger še vedno prizadeval, da bi lahko Volksdeutscherji e vojaško izobraževali v oddelkih SS. Kako se je s tem mudilo, kaže odlomek iz njegovega pisma Nierhoffu iz sredine avgusta 1940:

»Ravno pred nekaj dnevi sem dobil iz Italije novico, da je vse pripravljeno na udarec proti Jugoslaviji in da bo v kratkem prišlo do napada. V sami Jugoslaviji hitro naraščajo pojavi razkroja, medtem ko obenem še naprej mobilizirajo, tako da lahko domnevamo, da bo kmalu prišlo do spremembe ...

Kljub temu (da so Volksdeutscherji že vključeni v vojaške enote — op. T. F.) se mi porojava zamisel, da za primer prevzema oblasti v Spodnji Štajerski in v drugih predelih nimamo za SS na razpolago nobenih izšolanih sodelavcev — poznavalcev krajevnih razmer in jezika. V štajerskih in koroških mestih že dolgo časa živi vrsta Spodnještajercev, ki bi bili zelo pripravljeni in navdušeni za vsako šolanje.

Zal je to nekoliko oteženo zaradi nekoliko pretrdih pogojev. Mlade ljudi hitro sprejmejo v najrazličnejše organizacije, medtem ko v SS le v redkih primerih. Rad bi predlagal, da bi v Celovcu in Gradcu v manjših skupinah pospešeno izšolali vrsto prvorazrednih ljudi, ki jih lahko vedno dam na razpolago. To bi se moralo vsekakor zgoditi kmalu, ker po pravici predvidevam, da imamo za to na razpolago le malo časa.«²⁷⁴

To širokopotezno vključevanje Volksdeutscher jev v SA in rekrutiranje v nemško vojsko sta prišli do ušes jugoslovanskih oblasti. In ko je Westen v Celju — spet s pomočjo svojih agentov — zvedel, da vprašanje t. i. spodnještajerske legije obravnava neka zaupna okrožnica banske uprave v Ljubljani, sta s Zizelsbergerjem (le-ta je bil v Celovcu govoril prvim prostovoljcem za polk »Brandenburg« in jim dal tudi vedeti, da bodo angažirani v Sloveniji) napravila celo akcijo proti Stigerju. V drugi polovici septembra 1940 so ga že mislili aretirati, češ da »je ta organizacija (namreč spodnještajerska legija — op. T. F.) v Berlinu nepoznana in da krši trenutno nevtralnost rajha in bi zato lahko imela velike zunanjepolitične posledice«. Le posredovanje odseka varnostne službe v Gradcu, katerega sodelavec je še bil, ga je rešilo pred aretacijo.²⁷⁵

Kljub Göringovi prepovedi, da bi še naprej rekrutirali Volksdeutscher je iz Jugoslavije, in odklonilnemu stališču nemškega zunanjega ministrstva do te akcije, ki se je zanj zavzemal zlasti Himmler,²⁷⁶ so nacisti na Štajerskem še naprej rekrutirali Nemce iz Slovenije. Pa ne samo tistih, ki so že bili na Štajerskem in Koroškem, temveč tudi tiste, ki so še živeli v Sloveniji. »Kakor sem Vam že povedal v Berlinu, smo *ilegalno prepeljali iz Jugoslavije volksdeutscherje, da bi jih tukaj izšolali v SS in čez nekaj tednov vrnili v domovino*. V popolnem zaupanju, da bo akcija potekla v redu, so se takoj prijaviли najboljši v naši deželi in so *prišli čez mejo v večjih množinah*. V Gradcu smo pregledali, ali so sposobni, in jih poslali v Breslau. (Podčrtal T. F.)... Ljudje so že 4 tedne v rajhu in čeprav živijo v vojašnicah, so še vedno v civilnih oblekah. Ko smo jih snubili, smo jim še posebej povedali, da bo njihovo šolanje trajalo šest tednov. Tako so se odločili, da pošljejo sem (iz slovenske Štajerske — op. T. F.) voditelje posameznih mladinskih skupin, seveda v pričakovanju, da se bodo (v rajhu) natančno držali rokov,« je poročal Stiger Nierhoffu 27. decembra 1940.²⁷⁷

Treba je povedati, da te akcije ni vodil Stiger sam, temveč že omenjene ustanove v Gradcu. Stiger se je zelo angažiral pri tej akciji, ker je šlo predvsem za nemške mladince, ki jih je pred leti vodil na slovenskem Štajerskem. Nikakor tudi ne bi bilo mogoče enemu

samemu človeku, ki je živel v hotelu »Wiesler« v Gradcu, zasnobiti tako velikega števila Volksdeutscher jev. Ni si tudi mogoče predstavljati, da bi bil lahko on sam ali omenjene graške ustanove same zasnoubile in ilegalno spravile Volksdeutscher je »čez mejo v velikih množinah«. (Da je res šlo za velike množine, priča podatek v prej navedenem Stiger jevem pismu, da so enega od takih rekrutiranih oddelkov, ki je štel 80 ljudi, poslali iz Berlina v Breslau.) Zato lahko upravičeno sklepamo, da so pri snubljenju za to akcijo polvojaškega in vojaškega urjenja Volksdeutscherjev iz Slovenije v rajhu za predviden prevrat v Jugoslaviji *sodelovale tudi organizacije Švabsko-nemške kulturne zveze*.

OKUPACIJA SLOVENSKE ŠTAJERSKE IN GORENJSKE

Poslednje priprave

Na zasedbo in priključitev slovenske Štajerske in Gorenjske so se nacisti pripravljali zunaj Slovenije in v njeni notranjosti zlasti v drugi polovici leta 1940 in v prvih mesecih leta 1941. Bilo je le še vprašanje časa, kdaj bodo začeli uresničevati svoje načrte.

Ko so narodi Jugoslavije v velikih demonstracijah izrazili svoje nezadovoljstvo in ogorčenje nad pristopom Jugoslavije k trojnemu paktu in je Hitler 27. marca 1941 sklenil napasti in razbiti Jugoslavijo, so nacisti izvedli poslednje priprave za izvajanje svojih načrtov.

Konec meseca marca 1941, ko se je nemška vojska začela pripravljati na vdor v Jugoslavijo, so vodilne naciste, zlasti člane vodstev Švabsko-nemške kulturne zveze, vodilne vohune, člane AO NSDAP iz slovenske Štajerske, poklicali v Gradec, da bi sodelovali pri zasedbi kot inštruktorji, tolmači in vodniki. Za prehod čez mejo jim je nemški konzulat v Ljubljani izdal lažne potne liste. Celjskim Nemcem je lažne potne liste prinesel iz Ljubljane 29. marca okrožni vodja Kulturbunda dr. May. »Ze prej sem dobil od pastora Maya lažni potni list na ime Bayermann,« je zapisal v svojo beležko nacist Eduard Paidasch.²⁷⁸ Odpeljali so se 31. marca in v Gradcu so našli nekatere svoje znance, ki so že prej pobegnili v rajh. Do 5. aprila je pri Šentilju prešlo mejo nekaj transportov, skupno okoli 4700 oseb, večinoma nemških državljanov v Jugoslaviji, med njimi je bilo samo okoli 500 Volksdeutscher jev.²⁷⁹ iz slovenske Štajerske jih je bilo okoli 150.²⁸⁰ Nacisti so jih razglašali za begunce, čeprav niso bežali pred kakšnim

 	
Entschuldigungsbescheinigung des Konsulats in Laibach vom 6. Nov. 1941 Nr. 00448 3R/39	
Es wird hiermit bescheinigt, daß der Inhaber der durch das obwährende Lichtbild dargestellte Person ist und die darunter befindliche Unterschrift eigenhändig voll- zogen hat.	
PERSONENBESCHREIBUNG	
Beruf: <i>Lehrer</i> Geburtsort: <i>Kathariburg</i> Geburtsdatum: <i>22.10.1894</i> Wohnort: <i>Bresitz</i> Gestalt: <i>mittel</i> Gesicht: <i>oval</i> Farbe der Augen: <i>blau</i> Farbe des Haares: <i>schwarz</i> Besondere Kennzeichen: -	Der/die: <i>Verena</i> <i>Prany</i> <i>30.9.1904</i> <i>mittel</i> <i>oval</i> <i>blau</i> <i>brun</i>
KINDER	
Name: <i>Eduard</i> Alter: <i>20.10.1924</i> Geschlecht: <i>8.11.1931</i>	
Nr. 00448 3R/39	

**Lažni potni list
nacističnega vohuna
Eduarda Paidascha
iz Celja**

nasiljem, ker tega skoraj ni bilo, v resnici so jih nacisti sami poklicali v rajh.²⁸¹

Mnogo Volksdeutscher jev, ki so že bili v rajhu ali ki so jih tiste dni poklicali tja, so uporabili pri poslednjih pripravah za zasedbo slovenskih predelov. V II. nemški armadi, ki se je pripravljala na vdor v Slovenijo in Hrvaško, je imel to na skrbi njen obveščevalni oddelek. Iz njegovega ohranjenega dnevnika je razvidno, da so imeli v Gradcu nekaj sestankov in konferenc, na katerih so razpravljali tudi o angažiranju Volksdeutscher jev v rajhu in v Sloveniji za konkretne naloge pri zasedbi slovenske Štajerske. Eden od takih sestankov je bil 3. aprila v Gradcu in o njegovi vsebini govori vojaški vojni dnevnik obveščevalnega oddelka II. nemške armade tako:

»Konferenca v Gradcu pri Abwehrstelle I (podpolk. Schaeffer) o določitvi nemških zaupnikov v Spodnji Štajerski in zanesljivih hrvaških zaupnikov v hrvaških predelih za ugotavljanje pomembnega gradiva o politični dejavnosti slovenske raznemčevalne politike v Spodnji Štajerski in srbske zatiralne politike v Hrvaški. Poročilo o delu hrvaške Paveličeve skupine. Določitev domačih poznavalcev krajev za vodnike v Spodnji Štajerski in Hrvaški.

Konferenca pri Abwehrstelle I v Gradcu z dr. Carstanjenom, vodjem jugovzhodnega oddelka, s podpolk. Schaefferjem, kapetanom Miketto, z dvema gospodoma propagandne čete o poizvedovanju za komunističnimi celicami med zagrebškimi študenti. Poročilo o spre-

jemnih taboriščih za begunce. Povezava z voditelji volksdeutscherjev onkraj meje.

Konferenca pri VDA (sprejemni urad za begunce).

Rezultat zasliševanj beguncev.«²⁸²

2e drugi dan so v štab armade prišli tolmači, vodniki itd., npr. »posebni vodja (Z)« Franz Murko itd.²⁸³ Kaže, da so v začetku angažirali premalo teh tolmačev, ker so 7. aprila ugotavljali, da »pridobivanje tolmačev povzroča velike težave« in da so si pomagali sami tako, da jim je Abwehrstelle v Gradcu dala na razpolago nekaj svojih zaupnikov, vohunov.²⁸⁴ Med tistimi, ki so jih v Gradcu angažirali za t. i. posebne vodnike, je bil tudi nam že znani Paul Claus.²⁸⁵

Enako kot v Gradcu, le da v manjšem obsegu, so angažirali volksdeutscherje tudi v Celovcu. Tako je npr. Westen, rezervni poročnik jugoslovanske vojske, postal »posebni vodja (Z)« in je vodil oddelek 139. polka planinskih lovcev iz Celovca proti Jugoslaviji.

Konec marca in prve dni aprila sta obe veji obveščevalne službe, tj. policijska in vojaška, okrepili svoje delovanje tako v rajhu kakor tudi v Sloveniji. Čimveč podatkov sta skušali dobiti tudi od volksdeutscherjev, ki so po 27. marcu zbežali iz Jugoslavije. »V poslednjih dneh pred okupacijo so prišli v Gradec mnogi begunci, zlasti iz mariborskega območja. Vse zaupnike Pfrimerjeve in Ledlove agenture, ki so bili tudi kot begunci v Gradcu, smo angažirali za ta krog oseb. Gradivo, ki je že bilo pri VI. referatu, smo na tak način še dalje dopolnjevali. Do zadnjih trenutkov delujoča kurirska služba nam je omogočila, da so iz mariborske okolice prinesli vesti, ko so bili boji že v teku,« je zapisal vodja graškega odseka varnostne službe Otto Lurker po vojni v ljubljanskih zaporih.²⁸⁶

Precej volksdeutscherjev so takrat obdržali v Gradcu, da bi sodelovali pri pripravljanju političnih in upravnih ukrepov za okupacijo. Te ukrepe so namreč, kolikor jih niso imeli že pripravljenih od prej, nacisti začeli pripravljati takoj po 27. marcu.

Gauleiter dr. Uiberreither je že marca ukazal Lurkerju, naj začne pripravljati obveščevalno službo na akcijo na slovenskem Štajerskem in naj tudi v treh dneh pripravi za pregled gradivo, ki ga je njegov urad zbral dotlej, češ da bo že čez nekaj dni moral oditi na sestanek k Hitlerju.

Lurkerjivi sodelavci so nekaj dni noč in dan pregledovali in izbirali vohunsko gradivo za Uiberreitherja. Obenem pa je Lurker ukazal, naj tisto, kar manjka, še hitro zberejo na slovenskem Štajerskem. Za vsak politični okraj na slovenskem Štajerskem so pripravili mapo, v kateri je bilo vse gradivo, potrebno za zasedbo teh okrajev, kot npr. splošni pregled s skico okraja, organizacija upravnih organov, seznam

političnih strank, organizacij in društev, pomembnejših podjetij, podatki o šolstvu, tisku in cerkvi. »V mapah so bili tudi sezname Nemcem prijaznih in Nemcem sovražnih oseb.« S pomočjo teh map naj bi za zasedbo določeni ljudje in ustanove dobili še pred svojim prihodom na slovensko Štajersko natančno sliko o območju, tj. okraju, tako da bi lahko nekatere ukrepe pripravili že v Gradcu.

Nekega dne je bila na sedežu državnega namestnika dr. Uiberreitherja v Gradcu konferenca, ki so se je udeležili vsi tisti, ki so jih že določili za politične komisarje, okrožne vodje Štajerske domovinske zveze in drugi za visoke uradnike predvideni ljudje. Uiberreither jim je oznanil, da bo v prihodnjih dneh prišlo do vojne z Jugoslavijo in da ga je Hitler predvidel za šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko. Nato je govoril o nalogah političnih voditeljev, ki bodo delali v Štajerski domovinski zvezi, o prihodnjem delu političnih komisarjev itd. Lurker pa je na osnovi gradiva, ki ga je zbrala njegova ustanova, govoril o »svetovnonazorskih nasprotnikih« in o predvideni organizaciji varnostne policije in varnostne službe na osvojenem območju. Na koncu konference je dr. Uiberreither povedal, da mu je Hitler zaupal nalogo, da ponemči slovensko Štajersko, in da je naloga slehernega Nemca, da ga pri uresničevanju te naloge podpira.

Po tej konferenci so bili vsak dan sestanki s predvidenimi okupacijskimi funkcionarji. Vodil jih je vladni predsednik, tj. Uiberreitherjev namestnik za splošno upravo, dr. Otto Müller-Haccius.²⁸⁷

K mnogim sestankom in razgovorom so pritegnili tudi volksdeutscherje s slovenske Štajerske. O takih sestankih je Paidasch zapisal: »1. april. Politični delavci iz Celja se srečujemo pri .Wilder Mann*. Vse so pritegnili h kakšnemu delu. Mene so poklicali k Volksdeutsche Mittelstelle v Kreuzgasse. Sprejel me je dr. Helmut Carstanjen, ki ga poznam s političnega dela v domovini. Določil mi je delo: priprave za politično delo v Spodnji Štajerski. Sedaj vem za gotovo, da se nam bliža osvoboditev. Z veseljem in navdušenjem se vržem na delo. *Sestavljamo sezname, rišemo zemljevide ... Razpravljamo o izselitvi obsojenskega in obsotelskega pasu.* (Podčrtal T. F.)²⁸⁸ O sestankih v Gradcu priča tudi izjava dr. Georga Skoberneta.²⁸⁹

Vse Volksdeutscherje iz slovenske Štajerske, ki so bili v Gradcu, so nekega dne poklicali tudi na sedež državnega namestnika za Štajersko, tj. v graški grad, in tam jim je statistični referent Carstanjenovega Südostdeutsches Instituta Heinz Braumüller govoril o njihovih nalogah po vrnitvi na slovensko Štajersko.²⁹⁰

Tisti čas so nacisti že določili tudi t. i. akcijska štaba za slovensko Štajersko in Gorenjsko, imenovali politične komisarje za posamezne okraje, zbrali številne srednje in nižje uradnike, napisali osnutke naj-

pomembnejših odlokov in odredb, določili vodilni kader za Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo, sestavili akcijske štabe varnostne policije in varnostne službe, pripravili oddelke, sestavljene iz redarstvene policije, orožništva in članov SA, NSKK itd., ki so jim bili za vodnike domači volksdeutscherji.

Za vodjo akcijskega štaba za zasedbo slovenske Štajerske so npr. imenovali vodjo organizacijskega urada v pokrajinskem vodstvu NSDAP za Štajersko SA-Standartenführerja Franza Steindla, ki so ga že predvideli za zveznega vodjo Štajerske domovinske zveze. Politične komisarje za slovensko Štajersko in Prekmurje ter njihove pomočnike so izbrali že do 3. aprila.²⁹¹ Zanimivo je, da so do 14. aprila napravili že nekaj zamenjav. Tako so npr. za političnega komisarja za mesto Maribor imenovali dotedanjega deželnega svetnika za okrožje Gradec okolica Knausa, za političnega komisarja za okraj Maribor desni breg so najprej imenovali nekega Deiningerja, ki ga je zamenjal že omenjeni predstavnik nemških državnih železnic v Mariboru in vodja tamkajšnjega vohunskega centra Ludwig Kaltenbeck, za mesto Celje so najprej določili Karla Kojzerja, nato pa Tonija Dorfmeistra, za Brežice pa so že od kraja imenovali dr. Huga Suetteja, okrožnega vodjo NSDAP v Deutschlandsbergu.²⁹²

Na nekem sestanku po 3. aprilu so imenovanim političnim komisarjem in njihovim pomočnikom določili tudi naloge pri prevzemu oblasti. V teh navodilih so tudi že predvideli nekatere raznarodovalne ukrepe, kot npr., da je uradni jezik nemški, odstranitev slovenskih napisov in spomenikov.²⁹³ Imeli so tudi sestanek na sedežu pokrajinskega vodstva Volksdeutsche Mittelstelle v Kreuzgasse 34, na katerem so tudi govorili o tem, da je treba »nevarne« in po 1914. letu priseljene Slovence izgnati itd.²⁹⁴ O pripravljanju teh ukrepov bom nekoliko podrobneje govoril v prihodnjem poglavju.

Da so se tiste dni nacisti res temeljito pripravljali na zasedbo Slovenije in uvedbo nemške civilne uprave in da je pripravljene ukrepe že takrat potrdil sam Hitler, pričata dve kasnejši izjavi šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko.

V svojem pismu notranjemu ministrstvu z dne 30. oktobra 1941 je med drugim poročal naslednje: »V dnevih tik pred akcijo, ki se je začela 14. aprila l.l., sem vse sodelujoče ustanove seznanil s *strateškim načrtom*, ki je bil izdelan za izgradnjo nemške uprave v Spodnji Štajerski. Pokazalo se je, da pomeni dosledno premišljen strateški skupni načrt prvi in odločilni pogoj za sodelovanje brez trenja.« (Podčrtal T. F.)²⁹⁵ Na neki seji svojega štaba v Gradcu dne 10. avgusta 1942 pa je dejal: »Za vrnitev Spodnje Štajerske se je že dolgo časa delalo in samo po sebi se razume, da so bili pritegnjeni k temu načrtovanju

strokovnjaki, ki so nam bili na razpolago. Ko je leta 1941 do tega prišlo, niso bili samo izvedeni že *do podrobnosti načrtani ukrepi*, temveč so bili ti ukrepi deležni tudi führungerjeve odobritve.« (Podčrtal T. F.)²⁹⁶

V Gradcu niso npr. izdelali samo strateškega skupnega načrta in predvideli posameznih ukrepov celo na področju poljedelstva, temveč so že tudi napisali pomembnejše odredbe, ki jih je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko izdal po svojem prihodu v Maribor.²⁹⁷

O neposrednih pripravah za zasedbo Gorenjske žal ne razpolagamo s takšnimi podatki kot za slovensko Štajersko. Kaže, da do 10. aprila še niso določili političnih komisarjev. Nacistom se namreč ni tako mudilo kot na Štajerskem, saj je bil večji del Gorenjske okupacijsko območje italijanske vojske.

Tako so imeli nacisti, zlasti na Štajerskem, še pred popolno zasedbo slovenskih predelov pripravljene vse načrte za uvedbo civilne uprave in raznarodovalno delo. Toda še preden so se na novo imenovani nacistični oblastniki z vsem spremstvom pripeljali v Slovenijo, so v nekaterih krajih Slovenije že prevzeli oblast Volksdeutscher ji, ki so po 27. marcu ostali doma.

V Mariboru, kjer so člani Kulturbunda skrivali ne samo orožje, temveč tudi tiste Nemce, ki se niso odzvali mobilizaciji v jugoslovansko vojsko,²⁹⁸ so voditelji Kulturbunda s Hansom Baronom na čelu že 6. aprila obiskali mariborskega podžupana in zahtevali, naj se nemško moštvo Kulturbunda dodeli mestni policiji. Na ukaz vodstva Kulturbunda so se številni mariborski Nemci zbrali pred poslopjem policije, s seboj so prinesli orožje in strelivo ter začeli razoroževati jugoslovanske vojake, zasedli so mestno hišo, izobesili nacistično zastavo, odredili policijsko uro in oboroženi, z nasajenimi bajoneti na puškah patroljirali po mestu. 2e v noči na 8. april se je vodstvo Kulturbunda, ki je tudi prevzelo že mestno upravo, poskušalo z osebnimi avtomobili odpeljati naproti nemški vojski, a se je moralo vrniti, ker je bila cesta minirana. Potem ko je nemška vojska drugo jutro zasedla Maribor, so oboroženi mariborski Nemci še naprej opravljali policijsko službo, in sicer vse do 24. aprila 1941.²⁹⁹

O petokolonaškem delu vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze v Mariboru priča tudi naslednji odlomek iz vojnega dnevnika obveščevalnega oddelka štaba II. nemške armade. Za 8. april ima tak podatek: »Vožnja v Maribor, stik z voditelji volksdeutscherjev v mestu, pokrajinskim vodjem Baronom, kapetanom Morocuttijem in drugimi. Vrnitev v glavni stan armade skupaj z vodjem vojaške samopomoči kapetanom Morocuttijem.« In za naslednji dan: »Razgovor z voditeljem volksdeutscherjev iz Maribora, ki zelo plastično slika bojno

*Oboroženi člani
Svabsko-nemške
kulturne zveze
v Mariboru 8. 4. 1941*

nerazpoloženje Slovencev in Hrvatov in daje dragoceno gradivo o so-
vražnih položajih južno od Maribora.« (Podčrtal T. F.)³⁰⁰

Tudi v Ptujju so Volksdeutscher ji prevzeli oblast še pred uvedbo nemške civilne uprave. Najprej so se polastili občinskega urada in že 8. aprila postavili za župana ing. Franza Celottija, člana ilegalnega SA-Sturma, 10. aprila pa je posle okrajnega glavarja prevzel »večletni bojevnik za nemštvo« Albert Scharner. Ta je ukazal uslužbencem okrajnega glavarstva, naj poslušajo naprej v nemščini, glede obče-
vanja s strankami pa se naj ravna po predpisih izpred 1. 11. 1918. Svo-
jemu namestniku dentistu Rudolfu Reichu je naročil, naj takoj ime-
nuje ukinitvene komisarje za najpomembnejša slovenska društva,
ljutomerskima Volksdeutscher j ema Hönigmannu in Hansu Herndlu je
naročil, naj do »prihoda nemške civilne uprave« prevzameta okrajno
glavarstvo v Ljutomeru, naslednje dni pa je v spremstvu dotedanjega
sreskega načelnika dr. Antona Farčnika obiskoval občine in potrjeval
župane ter ukazoval odstraniti slovenska krajevna imena in jih nad-
mestiti z nemškimi.³⁰¹

V Rušah je oblast v imenu krajevnne skupine Kulturbunda prevzel
njen vodja ing. Stefan Doboczky, o čemer je pozneje civilna uprava
v predlogu za odlikovanje pisala: »V prevratnih dneh je s svojo Volks-
deutsche Mannschaft držal v šahu jugoslovansko vojsko okoli Ruš in
jo deloma razorožil, s čimer ni samo obvaroval Volksdeutscher jev pred
škodo, temveč je tudi nemški vojski olajšal prodiranje.«³⁰²

Popolnoma so vodstva Kulturbunda tiste dni prevzela oblast na
Kočevskem. 2e 11. aprila je okrožno vodstvo Kulturbunda v Kočevju
odstranilo sreskega načelnika in postavilo za okrajnega glavarja vodjo

*Oboroženi člani
Švabsko-nemške
kulturne zveze
na Sladkem vrhu
aprila 1941*

nemškega moštva Wilhelma Lampetra in za kočevskega župana odvetnika dr. Hansa Arka. Nemško moštvo, zbrano v 25 Sturmih, je razorožilo orožniške postaje in manjše vojaške oddelke, pri čemer so bili ubiti štirje kočevski Nemci, in se oborožilo ter začelo izvajati nasilje nad Slovenci. Obrzdale so ga šele italijanske oblasti, ki so prevzele posle šele 23. aprila 1941.³⁰³

Tako je v številnih krajih Slovenije, zlasti na slovenskem Štajerskem in Kočevskem, Kulturbund prevzel oblast še pred prihodom nemške oziroma italijanske vojske ali pa ob njem, tj. še pred uradno vzpostavitvijo nemške (na Kočevskem italijanske) civilne uprave. Le-to so uvedli, ko sta nemška in italijanska vojska zasedli že vso Slovenijo, vendar pa še pred kapitulacijo jugoslovanske vojske.

Uvedba civilne uprave

V aprilski vojni je bila Slovenija operacijsko območje II. nemške in II. italijanske armade, ki sta jo zasedli v pičlih šestih dneh, saj so nemške čete že 8. aprila prišle v Maribor in Ptuj, 11. v Celje in Brežice, italijanske pa istega dne v Ljubljano. Nemška vojska je zasedla Štajersko in Prekmurje, del Dolenjske in Gorenjsko na levem bregu Save, italijanska pa Notranjsko, večji del Dolenjske, Gorenjsko na desnem bregu Save in Ljubljano.

Nekaj dni po zasedbi je vse pokrajine v Sloveniji upravljala vojaška okupacijska uprava. Ozemlje, ki ga je zasedla nemška vojska, je upravljal vrhovni poveljnik suhozemne vojske generalfeldmaršal von Brauchitsch, ki je 9. aprila izdal razglas o ukrepih za vzdrževanje

reda in miru ter odredbo o obvezni oddaji orožja.³⁰⁴ Na ozemlju, ki **ga** je zasedla italijanska vojska, je vojaško okupacijsko oblast do 18. aprila 1941 izvajal poveljnik XI. armadnega zbora general Mario Robotti.³⁰⁵

Tisti čas je Hitler podrobneje določil potek novih državnih meja med Nemčijo, Italijo, Madžarsko in Nezavisno državo Hrvaško, ki so Slovenijo razdelile na tri dele.

Razkosanje Slovenije je bilo določeno še pred napadom na Jugoslavijo, saj je vrhovno poveljstvo nemške vojske že 3. aprila 1941 sporočilo Hitlerjeve »splošne namene za prihodnjo organizacijo uprave v jugoslovanskem prostoru«, v katerih je povedalo, da bodo nekdanji avstrijski predeli, ki na jugu mejijo na pokrajini Koroško in Štajersko, priključeni k tema dvema pokrajinama in s tem tudi k ozemlju nemškega rajha, in sicer v obsegu, ki ga je treba še določiti.³⁰⁶

Natančneje in dokončno je Hitler razdelil Slovenijo 12. aprila 1941 v svojih navodilih o razdelitvi Jugoslavije, ki jih je sporočilo vrhovno poveljstvo nemške vojske tega dne podrejenim enotam. Navodila so določala, da Spodnjo Štajersko, razširjeno na jug z 90 km dolgim in 10–15 km širokim pasom, in Gorenjsko dobi Nemčija, Prekmurje Madžarska, vse ostalo slovensko ozemlje pa Italija.³⁰⁷

Ta razdelitev Slovenije je v glavnem ostala v veljavi tudi po dveh konferencah »o organizaciji jugoslovanskega prostora« na Dunaju. Na prvi konferenci, ki je bila 18. aprila, je nemško zunanje ministrstvo uspelo, da je dobila Nemčija nekaj nemških vasi v severozahodnem delu Prekmurja, ki bi naj po Hitlerjevih navodilih z dne 12. aprila 1941 prišle pod Madžarsko in iz katerih bi naj prebivalce nemške narodnosti preselili v Nemčijo. Niso pa rodila uspeha prizadevanja nemškega zunanjega ministrstva, da bi prišlo pod Nemčijo celo Prekmurje, ki ga je dan poprej zasedla madžarska vojska.³⁰⁸

Obe konferenci (18. in 19. aprila) sta bili priprava na konferenco med nemškim in italijanskim zunanjim ministrom. 21. aprila sta namreč na Dunaju razpravljala o Hitlerjevi določitvi državne meje med Nemčijo in Italijo na jugoslovanskem, torej tudi na slovenskem ozemlju. Meja naj poteka južno od Zirov, severno od Polhovega Gradca in Ljubljane, južno od Litije, Radeč in Sevnice, čez Krško polje do Kostanjevice in čez rob Gorjancev na Savo. Ciana je razočarala odločitev, naj teče meja južneje, kot pa so v Rimu pričakovali, čeprav so imeli tam že nekaj časa Hitlerjeva navodila o poteku meje. Drugi dan mu je Ribbentrop ponovno poudaril, da je označena meja dokončna.³⁰⁹

Italijani so bili seveda s to mejo zelo nezadovoljni, saj so pričakovali, da bodo dobili še premogovni bazen ob Savi in železnico

Ljubljana — Zidani most — Zagreb, dobili pa so le siromašnejše predele. Da ni bilo glede meje nobenih pogajanj, priča tudi Mussolinijeva izjava vojaškim poveljnikom 31. julija 1942 v Gorici: »Aprila 1941 so nam Nemci sporočili meje, mi smo lahko to samo vzeli na znanje.«³¹⁰ S takšnim potekom meje pa ni bila zadovoljna tudi nacistična civilna uprava na Spodnjem Štajerskem, ki je sama ali pa po namigu kakšne osrednje berlinske ustanove v začetku maja prenesla mejo s prej navedene črte skoraj do Trebnjega in Novega mesta ter na hrbet Gornjancev, a jo je morala slednjič 9. junija 1941 umakniti nazaj na prej navedeno črto. Naj omenim, da je med nacisti še pred zasedbo vzniknilo geslo: »Ran an die Save bis Rann an der Save!«³¹¹ Po zasedbi pa so v svojem nepotešljivem pohlepu šli dalje, kamor so mogli in dokler so mogli.

Na osnovi državne pogodbe z dne 8. julija 1941 ustanovljena nemško-italijanska osrednja razmejitvena komisija, ki je delala na terenu do 13. septembra 1941, je napravila le nekaj manjših popravkov.³¹²

Nemčija je tako dobila največji in najrodovitnejši del Slovenije, in sicer 10.261,09 km² s 798.700 prebivalci, medtem ko sta druga dva okupatorja dobila precej manjši del, in sicer Italija 4550,66 km² s 336.279 prebivalci, Madžarska pa 997,54 km² s 102.867 prebivalci.

Za obe zasedeni slovenski pokrajini — slovensko Štajersko in Gorenjsko — je Hitler zelo zgodaj, konec marca ali prve dni aprila 1941, izbral tak okupacijski sistem, kot ga je pred tem uvedel v Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu. To pomeni, da je gauleiterje in državne namestnike sosednjih pokrajin postavil za šefe civilne uprave. Tako je 14. aprila 1941 za šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko imenoval štajerskega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika dr. Sigfrieda Uiberreitherja, za Gorenjsko pa namestnika koroškega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika Franza Kutschero.³¹³

Pravzaprav je Hitler tega dne le izdal zadevni pismeni odlok, medtem ko je oba, tj. dr. Uiberreitherja in Kutschero, moral določiti za šefa civilne uprave že prej, saj sta oba že prve dni aprila vodila priprave za uvedbo nemške civilne uprave v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah.

Pravzaprav je Hitler 14. aprila 1941 v svojem glavnem stanu izdal dva skoraj povsem enaka odloka, prvega »o začasni upravi v Spodnji Štajerski« in drugega »o začasni upravi v zasedenih, nekdanjih avstrijskih predelih Koroške in Kranjske«. Ker odloka do sedaj še nista bila objavljena, bom prvega navedel v celoti, v oklepaju pa bom opozoril na tisto, v čemer se razlikujeta.

»V zasedenih predelih Spodnje Štajerske, ki so bili nekdanj avstrijski, bo državni namestnik in gauleiter Uiberreither kot šef civilne

*Volksdeutscher iz Maribora
poroča Hitlerju o delu nemške
pete kolone na slovenskem
Štajerskem. Maribor 26. 4. 1941*

uprave vodil upravo na civilnem področju. (V zasedenih predelih Koroške in Kranjske, ki so bili nekdanj avstrijski, in jih je treba še natančneje omejiti, bo namestnik gauleiterja Kutschera kot šef civilne uprave vodil upravo na civilnem področju.)

Šef civilne uprave mi bo podrejen neposredno in mu bom sam dajal navodila. Po njih mora skrbeti za redno upravo zasedenih predelov. Z odredbami lahko predpisuje pravo.

Za zagotovitev poslovanja in prometa na železnici in pošti za vojne namene vodita upravo železnice in pošte državni prometni minister in državni poštni minister in sicer po načelih, ki veljajo v rajhu, vendar v najtesnejših stikih s šefom civilne uprave.

Vojaški poveljnik ima v teh predelih vojaško oblast. Njegove zahteve bo na civilnem področju, kolikor ne gre za železnico in pošto, reševal šef civilne uprave.

Vojaški poveljnik ima pravico, da stori ukrepe, ki so potrebni za izvedbo vojaških nalog in vojaške varnosti.

Državni notranji minister mora takrat, ko gre za vprašanja, ki se tičejo zasedenih predelov, kot osrednji urad skrbeti za enotno sodelovanje med najvišjimi državnimi ustanovami samimi in med njimi ter šefom civilne uprave. On mora natančneje razmejiti njihove začasne upravne pristojnosti.

Da bi lahko ukrepe, ki jih šef civilne uprave sprejema na svojem območju, uskladili z osnovnim načrtom za ves nemški prostor, mora šef civilne uprave s sodelovanjem osrednjega urada vzdrževati tesne stike z najvišjimi državnimi ustanovami. Glede nesoglasij, ki jih ni

mogoče odpraviti z neposrednimi pogajanjmi, bom odločil jaz preko državnega ministra, šefa državne pisarne.

Odredbe, ki so potrebne za izvedbo in dopolnitev tega odloka, bo izdal državni notranji minister sporazumno z načelnikom vrhovnega vojaškega poveljstva.«

Odloka sta poleg Hitlerja podpisala še načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal Wilhelm von Keitel in vodja državne pisarne dr. Heinrich Lammers.^{313a}

Tisti dan je Hitler izdal še dva dopolnilna odloka. Prvi se glasi:

»Po mojem odloku z dne 14. aprila 1941 bosta šefa civilne uprave na zasedenih, nekdanjih avstrijskih obmejnih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske dobivala navodila izključno od mene.

Kolikor gre za krepitev nemštva na teh območjih, velja moj odlok o krepitvi nemštva z dne 7. oktobra 1939.

Ta odlok ne bo objavljen.«³¹⁴

V drugem odloku pa je povedal, da bosta šefa civilne uprave dobivala navodila izključno od njega, ker pa je treba nemško vojno gospodarstvo načrtovati tudi v teh zasedenih predelih, jima bo lahko dajal navodila tudi Göring, in sicer v okviru nalog, ki jih ima kot pooblaščenec za štiriletni plan. Tudi za ta odlok je povedal, da ne bo objavljen.³¹⁵

S tema dopolnilnima odlokoma sta Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva in Göring kot pooblaščenec za štiriletni načrt dobila pristojnosti, ki jih drugi ministri ali načelniki vrhovnih državnih ustanov razen prometnega in poštne ministra seveda niso imeli.

Hitler je obema šefoma civilne uprave naročil, naj zasedeni pokrajini čimprej usposobita za priključitev k nemškemu rajhu. Dr. Uiberreitherju je to naročil konec marca ali v začetku aprila 1941. Njegove besede je dr. Uiberreither ponovil 28. aprila 1941 v Mariboru, ko je govoril članom SA: »Ko mi je führer pred več kot tremi tedni naročil, naj našo Spodnjo Štajersko zopet vključim v našo ožjo domovino, in ko mi je takrat rekel: „Napravite mi to deželo zopet nemško!“ in ko mi je dalje rekel, da mi bo v tej deželi izročil vso oblast, sem se zavedel, da mi je naložena velika odgovornost.«³¹⁶ Kutscheri je dal dobesečno enako naročilo: »Napravite mi to deželo zopet nemško!«³¹⁷

Oba šefa civilne uprave sta 24. aprila 1941 obiskala Hitlerja, ki se je bil 11. aprila pripeljal iz Berlina preko Münchna v Mönichkirchen pri Dunajskem Novem mestu, kjer je imel v času vojnih operacij proti Jugoslaviji in Grčiji svoj glavni stan. 25. aprila se je Hitler odpeljal do Špilja, drugi dan je obiskal Maribor, tretji dan Gradec, 27. aprila je bil v Celovcu, od koder se je preko Münchna vrnil v Berlin.

*Hitler in šef civilne uprave
za Gorenjsko Franz Kutschera*

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither je svoje posle prevzel 14. aprila 1941 po svojem prihodu v Maribor, kjer si je v poslopju tamkajšnje realke uredil svoj sedež.³¹⁸ Šef civilne uprave za Gorenjsko Franz Kutschera je prevzel svoje posle v Mežiški dolini 15. aprila 1941,³¹⁹ na Gorenjskem pa šele 30. aprila 1941, ko se je italijanska vojska povsem umaknila z ozemlja na desnem bregu Save. Svoj sedež si je uredil v hotelu »Toplice« na Bledu.³²⁰

Nalogo usklajevati posle posameznih ministrstev v zvezi s slovensko Štajersko in Gorenjsko je Hitler zaupal vodji centralnega urada za zasedena jugovzhodna območja v notranjem ministrstvu (Leiter der Zentralstelle im Reichsministerium des Inneren für die besetzten Südostgebiete) državnemu sekretarju dr. Wilhelmu Stuckartu.³²¹ Ta pa je za svoja zvezna uradnika pri šefih civilne uprave v Mariboru in na Bledu imenoval višja vladna svetnika dr. Müller ja-

Scholtesa in dr. Sierpa. Na tem mestu sta ostala do 23. avgusta 1941, ko so ju poklicali nazaj v Berlin.³²²

Šefa civilne uprave sta imela za svoji območji večje pristojnosti, kot sta jih imela kot državna namestnika na Štajerskem in Koroškem. Bila sta namreč neposredno podrejena Hitlerju in edina odredbodajalca za zasedeni pokrajini, saj so zakoni in odredbe osrednjih organov nemške državne uprave veljali na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem le tedaj, ko sta jih s posebno odredbo ali razglasom v svojih uradnih listih izrecno vpeljala. Medtem ko so v nemških deželah imela npr. nemška ministrstva nekatere pristojnosti do t. i. srednjih organov državne uprave v deželah, pa sta na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem imeli takšno pristojnost le ministrstvi za promet in pošto, in še ti sta morali najtesneje sodelovati s šefoma civilne uprave in imeti pri njih svoje pooblaščenke. Podrejene so jima bile torej vse upravne panoge, ki so sicer dobivale navodila od svojih ministrstev. Nacisti so tak izreden položaj šefov civilne uprave utemeljevali s tem, da morata predvsem izpolniti *nacionalnopolitične naloge* in da je šele druga naloga organizirati upravo.³²³

Takšen močan centralistični položaj je šefoma civilne uprave načelno zagotovil Hitlerjev odlok z dne 14. aprila 1941. Praktično pa sta si ga zagotavljala sama z že prej izdelanim splošnim strateškim načrtom, ki je posameznim uradom dajal splošno orientacijo, z izdajanjem splošnih odredb in naredb ter vzdrževanjem — vsaj na Štajerskem — rednih, v začetku dnevnih, pozneje tedenskih in končno navadno štirinajstdневnih štabnih razgovorov, ki so se jih udeleževali pooblaščenki za posamezne veje državne uprave v uradu šefa civilne uprave in druge povabljene osebe kot zastopniki raznih ustanov.³²⁴ Seveda je takšen močan centralistični položaj šefov civilne uprave vzbujal pri posameznih ustanovah v rajhu in tudi med posameznimi nacisti na Štajerskem in Gorenjskem mnoge pomisleke, zlasti še zato, ker je npr. šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko menil, da bi bilo smiselno uvesti takšen upravni sistem tudi v rajhu.³²⁵

V urade šefov civilne uprave nacisti na vodilne položaje res niso spravljali Volksdeutscher j e v, vendar ne zaradi tega, ker jim ne bi bili zaupali, kot to dandanes poudarjajo nemški revanšistični krogi, odklanjajoč tako odgovornost za vse, kar so med vojno počenjali s Slovenci, temveč izključno zato, ker so takšna mesta zasedli tudi nacisti iz Gradca in Celovca, ki so bili na enakih položajih v uradih državnih namestnikov. Računali so tudi, da bodo po priključitvi obeh pokrajin k rajhu, kar so nameravali storiti že 1. oktobra 1941, ukinili urada šefov civilne uprave oziroma ju združili z uradoma državnih namestnikov. Edino izjemo je pomenila nastavitev mariborskega Nemca

*Hans Baron
(na desni) izroča
dr. Uiberreitherju
(v sredi) oblast
na slovenskem
Štajerskem. Na levi
Franz Steindl.
Šentilj 14. 4. 1941*

Edmunda Kupnika za pooblaščenca za lovstvo v uradu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko.

Vsak šef civilne uprave je imel svoj delovni štab, ki so ga sestavljali pooblaščenca za posamezne veje javne uprave (npr. za finančno upravo, veterinarstvo, šolstvo, splošna gospodarska vprašanja, delovna vprašanja, gozdarstvo itd.). Zanimivo je, da je imel šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko v svojem štabu ves čas t. i. nacionalno-političnega referenta, in sicer dr. Helmuta Carstanjena, šef civilne uprave na Bledu pa je imel za svojega nacionalnopolitičnega referenta SS-Obersturmbannführerja Aloisa Maier-Kaibitscha. Organizacija uradov šefov civilne uprave v Mariboru in na Bledu se je v glavnem ujemala z organizacijo uradov državnih namestnikov v Gradcu in Celovcu in so jih vodili isti ljudje ali pa njihovi namestniki. Še večja je bila personalna povezanost, ko sta šefa civilne uprave prenesla svoja sedeža v Gradec in Celovec, in sicer šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko 15. novembra 1941, šef civilne uprave za Gorenjsko pa šele čez dva meseca, tj. 12. januarja 1942.⁸²⁶

Oba šefa civilne uprave sta še pred prihodom ali takoj po prihodu postavila na sedeže okrajev politične komisarje, ki so imeli v svojih okrajih enake pristojnosti kot šefa civilne uprave v zasedenih pokrajinah. V svojih rokah so imeli vso oblast in za vse dogajanje so bili odgovorni samo svojemu šefu civilne uprave, ki jim je dajal navodila. Podrejene so jim bile torej tudi ustanove, s katerimi npr. deželni svetniki v rajhu niso imeli nobenega opravka, npr. pravosodje, pošta, železnice, finance, delovni urad, prehrambni urad, katastrski urad, bolniška blagajna itd. Na Gorenjskem je bilo pet političnih komisarjev, in sicer v Kranju, Škofji Loki, Radovljici, Kamniku in Litiji. Za Me-

žiško dolino in Podravje je bil eden, tj. v Dravogradu. Na Štajerskem jih je bilo petnajst, in sicer za mesto Maribor, za Maribor desni breg, Maribor levi breg, Ptuj okolico, mesto Ptuj, mesto Celje, Celje okolico, Ljutomer, Slovenj Gradec, Šmarje pri Jelšah, Laško, Gornji grad, Brežice, Marenberg in Konjice.

Tudi za politične komisarje so nacisti izbrali le ljudi iz rajha in na ta mesta niso postavljali volksdeutscherjev iz Slovenije. Tega niso storili iz kakšnega nezaupanja do volksdeutscherjev, kot to dandanes trdijo nemški revanšistični krogi, da bi odvrnili od sebe vsako odgovornost za ukrepe proti slovenskemu življu,³²⁷ temveč zato, ker so na temelju izkušenj, ki so jih imeli v Sudetih, kjer so vse položaje prepustili domačim Nemcem, sodili, da bo vključevanje zasedenih pokrajin v rajh potekalo bolje in hitreje, če bodo na ključnih položajih »izključno v NSDAP izsolani in zelo preizkušeni člani stranke«.³²⁸ Pač pa so se politični komisarji zelo ravnali po nasvetih volksdeutscherjev in so jih celo izbirali za svoje svetovalce. Tako si je celjski politični komisar Dorfmeister izbral najprej za svetovalca Wernerja Stigerja, s čimer se je strinjal tudi dr. Uiberreither, a ker je moral Stiger v vojsko, si je Dorfmeister izbral Eduarda Paidascha. V Laškem si je politični komisar Hans Leitner izbral za svetovalca dr. Gustava Uhlica itd.³²⁹

Politični komisarji so takoj po prihodu na svoja službena mesta prevzeli upravo iz rok jugoslovanskih sreskih načelnikov ali iz rok volksdeutscherjev, ki so se bili medtem že sami polastili oblasti, npr. v Mariboru in Ptuj, ter so s pomočjo t. i. akcijskih sil (članov varnostne policije in varnostne službe, orožnikov, članov SA in NSKK ter domačih volksdeutscherjev) pozaprli večino uradnikov na sreskih načelstvih in uvedli nemško upravo z nemškimi uradniki, ki so jih pripeljali s seboj ali pa izbrali iz vrst volksdeutscherjev. Vsak politični komisar je imel ob sebi več poverjenikov (za občo upravo, šolstvo, prehrano, socialno skrbstvo, policijo, finance, pošto, promet itd.). Tudi večji del teh poverjenikov so pripeljali s seboj, nekaj pa so jih izbrali iz vrst volksdeutscherjev.³³⁰

Zaradi pomanjkanja nemškega uradništva in z namenom, da bi bila uprava na slovenskem Štajerskem in na Gorenjskem enaka kot v pokrajinah nekdanje Avstrije (tam je bila namreč po njihovih upravnopravnih pogledih vzorna in bi naj po vojni služila za zgled pri reorganizaciji uprave v vsem rajhu), so na slovenskem Štajerskem 1. julija 1941 ukinili okraje in ustanovili pet podeželskih okrožij (Maribor podeželje, Ptuj, Celje, Trbovlje, Brežice) in eno mestno okrožje (Maribor mesto), medtem ko so nekdanji ljutomerskoradgonski okraj priključili k deželnemu okrožju Radgona. Tako so

slovensko Štajersko razdelili v okrožja v glavnem tako, kot so predvidevali že 1940. leta, le da sta namesto okrožja Sevnica nastali okrožji Trbovlje in Brežice in da so severozahodni deli Prekmurja seveda prišli pod Madžarsko, kamor sta nekoliko pozneje prišli še občini Štrigova in Razkrižje. Ne samo da so ohranili tisto število okrožij, kot so predvidevali 1940. leta, temveč so se pri razmejitvi okrožij *držali tudi predvidenih nacionalnopolitičnih načel*. Tako je meja med okrožji Maribor podeželje, Celje in Ptuj potekala po t. i. »vitanjski črti« in je bilo severno od nje — z izjemo mesta Maribor — eno samo okrožje. Namesto predvidenega enega okrožja, katerega središče bi naj bila Sevnica, so na jugu slovenske Štajerske ustanovili dve okrožji — brežiško in trboveljsko, ker so seveda zasedli še 10—15 km širok pas južno od Save, ki ga 1940. leta seveda še niso predvidevali.³³¹

Na Gorenjskem so takšno upravno reorganizacijo izvedli mesec dni pozneje, to je 1. avgusta 1941, in ustanovili tri podeželska okrožja (Kranj, Kamnik in Radovljica).³³² Ostal je le še okraj Dravograd, ki so ga ukinili 20. januarja 1942 in občino Dravograd priključili k okrožju Wolfsberg, občine Črna, Mežica, Guštanj in Prevalje pa k okrožju Velikovec.³³³

Nova okrožja so vodili politični komisarji, in sicer do 1. februarja 1942, ko so se preimenovali v deželne svetnike (Landrat), politični komisar za mesto Maribor pa se je preimenoval v nadžupana.³³⁴ Politični komisarji oziroma deželni svetniki so imeli v okrožjih manjšo oblast kakor pa prej v okrajih. Odvzeli so jim pristojnost v zadevah pravosodja, pošte, železnice in financ.

Šefa civilne uprave sta tudi razpustila jugoslovanske občinske odbore, na slovenskem Štajerskem 14. aprila,³³⁵ na Gorenjskem pa 25. junija 1941³³⁶ in pooblastila svoje politične komisarje, da v občinah imenujejo župane. Osebe, ki so prišle s političnimi komisarji, da bi na slovenskem Štajerskem postale občinski uradniki, so takoj začele obiskovati občinske urade in pleniti njihovo opravo in premoženje, kolikor tega pred njimi niso storili že organi redarstvene policije, ki so takoj po svojem prihodu začeli zapirati tudi posamezne jugoslovanske občinske uslužbence. Do konca maja 1941 so politični komisarji v 207 občinah na slovenskem Štajerskem postavili 150 županov, od katerih je bilo več kot sto Volksdeutscher jev, drugi pa Nemcem naklonjeni Slovenci. Do konca maja 1941 so nacisti pripeljali na slovensko Štajersko že okrog 140 uradnikov, potrebovali pa so jih še vedno okrog 60.³³⁷ Združitev in razmejitev občin je bila na slovenskem Štajerskem dokončno izvršena 20. septembra 1941 in je bilo potlej 184 občin, na Gorenjskem pa 15. oktobra 1941 in je bilo potlej 70 občin.³³⁸ Pod šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko so spadale tudi 4 nekdanje jugo-

slovanske občine v skrajnem severnem delu Prekmurja, ki niso prišle pod Madžarsko, ampak pod Nemčijo.

Šefa civilne uprave in politični komisarji oziroma deželni svetniki so bili tudi nosilci policijske oblasti. V Mariboru pa je šef civilne uprave 15. junija 1941 ustanovil še poseben policijski organ — policijsko upravo pod vodstvom policijskega ravnatelja.³³⁹ Jugoslovanske policiste in orožnike so nacisti po svojem prihodu razorožili in v glavnem pozaprli in le redke so s priporočilom političnih vodstev sprejeli v službo kot »pomožne policiste«.

Varnostno policijo, varnostno službo in kriminalno policijo na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem sta upravljala pooblaščenca šefa varnostne policije in varnostne službe v Mariboru in na Bledu, ki sta se kmalu preimenovala v komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko. Za svoja pooblaščenja je šef državnega glavnega varnostnega urada Reinhard Heydrich določil dotedanja vodja odseka varnostne službe v Gradcu in v Celovcu SS-Standartenführerja Otta Lurkerja in SS-Obersturmbannführerja Fritza Volkenborna. To je storil zato, ker sta bila ta dva tedaj najbolj seznanjena s položajem v obeh deželah, saj sta imela v rokah obsežne elaborate in celo izdelane sezname oseb, ki bi jih bilo treba po prihodu aretirati, imela sta tudi na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, in to je treba poudariti, že *organizirano zaupniško vohunsko mrežo*.³⁴⁰ Nobeden drug ne bi bil mogel v tako kratkem času spraviti vseh stvari v tek.³⁴¹

V Nemčiji so bile posamezne veje varnostne policije in varnostne službe na terenu in v deželah do kraja ločene med seboj in jih je le na območju vojnega okrožja usklajeval inšpektor varnostne policije in varnostne službe, to se pravi, da so bili v deželah t. i. »uradi državne policije« (Staatspolizeistellen), dalje »uradi kriminalne policije« (Kriminalpolizeistellen) in »odseki varnostne službe« (Sicherheitsdienstabschnitte), ki so lahko imeli svoje izpostave.³⁴² V nekaterih zasedenih deželah, tudi na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, pa so bili ti uradi združeni pod vodstvom komandantov varnostne policije in varnostne službe. Ti so potem za vsako od omenjenih vej policije ustanovili po nekaj izpostav.

Prve tri mesece sta bili varnostna policija in varnostna služba na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem sicer združeni pod vodstvom komandantov, vendar pa bolj decentralizirani kot pozneje. Urad komandanta varnostne policije in varnostne službe je bil pravzaprav sestavljen iz treh uradov, in sicer urada tajne državne policije, urada kriminalne policije in urada varnostne službe, in vsak urad je imel

*Komandant varnostne policije
in varnostne službe za
Sp. Štajersko Otto Lurker*

svojega vodjo, ki je bil neposredno podrejen komandantu. Tako je bil vodja urada tajne državne policije v Mariboru takratni vodja urada državne policije v Gradcu SS-Sturmbannführer in vladni svetnik dr. Walter Machule (namestnik SS-Sturmbannführer in vladni svetnik dr. Josef Witiska),³⁴³ na Bledu pa je bil SS-Sturmbannführer in vladni svetnik dr. Hans Bauer, dotedanji referent v uradu državne policije v Celovcu. Vodja urada kriminalne policije v Mariboru je postal tedanji vodja urada kriminalne policije v Gradcu SS-Sturmbannführer in kriminalni direktor dr. Glass, na Bledu pa SS-Obersturmführer Koch, dotedanji referent v uradu kriminalne policije v Celovcu. Urad varnostne službe v Mariboru je vodil Lurker sam z namestnikom SS-Hauptscharführerjem Kurtom Mačkom, na Bledu pa je bil SS-Hauptsturmführer Franz Pacher, referent odseka varnostne službe v Celovcu.

Tak decentralizirani sistem organizacije pa so spremenili že julija 1941, ko so oba urada komandanta varnostne policije in varnostne službe organizirali po zgledu državnega glavnega varnostnega urada v Berlinu v šest oddelkov ali referatov, od katerih so bili najpomembnejši III. (vprašanje pravnega reda, manjšinska in rasna vprašanja, narodnostna in preselitvena vprašanja itd.), IV. (zatiranje nasprotnikov nacionalnega socializma in tretjega rajha) in V. oddelek (pobijanje kriminala). Nova reorganizacija je bila spet jeseni 1944 z namenom zmanjšati število uradov in uslužbencev.³⁴⁴ Enako, kot so leta 1942 nekdanji okraj Dravograd priključili k nemškima okrožjema Wolfsberg in Velikovec, so tudi ustanove varnostne policije in varnostne službe v Mežiški dolini 1. aprila 1942 izvzeli iz pristojnosti komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu in podredili uradorna državne in kriminalne policije ter odseku varnostne službe v Celovcu.³⁴⁵

Naloga komandantov varnostne policije in varnostne službe na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, ki sta bila *podrejena šefoma etilne uprave*, je bila z vsemi sredstvi odkrivati, zatirati in uničevati politične nasprotnike nacionalnega socializma in tretjega rajha, zatirati kriminal in nadzorovati vedenje prebivalstva, delo uradov itd. Seveda pa so bile njune naloge in pristojnosti glede na posebne, t. i. nacionalnopolitične naloge šefov civilne uprave in zelo močno razvit narodnoosvobodilni boj še večje. Bila sta namreč izvajalca zločinskih načrtov o množičnih deportacijah slovenskega prebivalstva s slovenske Štajerske in Gorenjske in v njunih rokah je bilo precej časa tudi kazensko pravosodje. Ze od poletja 1941. leta dalje pa je postala njuna osnovna naloga izsledovanje in zatiranje pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja.

Redarstvena policija, to sta predvsem zaščitna policija in orožništvo, je spadala pod poveljnika redarstvene policije v XVIII. vojnem okrožju v Salzburgu polkovnika Helmuta Mascusa.³⁴⁶ Ta je že

10. aprila 1941 poslal na slovensko Štajersko in Gorenjsko dva policijska bataljona (5 čet in motorizirani oddelek), dva rezervna policijska bataljona (5 čet in motorizirani oddelek), samostojni policijski motorizirani oddelek, 643 orožnikov, 2390 mož SA in 255 mož nacional-socialističnega motoriziranega korpusa (NSKK).³⁴⁷ Medtem ko so policisti in orožniki ostali, so člani SA in NSKK že aprila in maja 1941. leta odšli nazaj na Štajersko in Koroško. Vse omenjene enote so imele nalogo očistiti obe pokrajini ostankov jugoslovanske vojske (v ta namen so v drugi polovici aprila izvedle veliko očiščevalno akcijo na Pohorju), zbrati orožje in strelivo jugoslovanske vojske, zavarovati

javne zgradbe in prometne zveze ter pomagati političnim komisarjem pri izvajanju njihovih nalog.

Obe glavni veji nemške policije, to je redarstveno policijo ter varnostno policijo, in varnostno službo je v XVIII. vojnem okrožju koordiniral višji vodja SS in policije SS-Gruppenführer in general-lajtnant policije Alfred Rodenbucher, od 15. maja 1941 do decembra 1941 SS-Brigadeführer in generalmajor policije dr. Scheel, nato pa ves čas do konca vojne SS-Gruppenführer in generallajtnant policije Erwin Rösener. Višji vodja SS in policije je vodil tudi t. i. SS-Oberabschnitt Alpenland. Prva dva sta imela svoj sedež izključno v Salzburgu, Rösener pa v glavnem na Bledu, po kapitulaciji Italije pa celo v Ljubljani.

Orožništvo v obeh zasedenih pokrajinah je bilo podrejeno komandantom orožništva pri šefih civilne uprave, to je polkovniku Hugu Nowotnyju za slovensko Štajersko in polkovniku Rudolfu Handlu za Gorenjsko, ki sta bila tudi komandanta orožništva za Štajersko in Koroško.

Vsaj okraj je sredi aprila 1941 dobil okrajnega orožniškega vodjo in nekaj orožniških postaj. Ko pa so 1. julija oziroma 1. avgusta ukinili okraje in ustanovili okrožja, so ta dobila okrožne orožniške vodje. Več okrožij so združili v orožniška glavarstva, velika okrožja pa so razdelili na orožniške oddelke. Tako sta bili od poletja 1941 dalje na slovenskem Štajerskem dve orožniški glavarstvi (Maribor in Celje), šest orožniških okrožij in 104 orožniške postaje, na Gorenjskem pa orožniško glavarstvo (Kranj), tri orožniška okrožja in 56 orožniških postaj. Te orožniške postaje so bile maloštevilne, saj so imele le 5 do 10 orožnikov, pač pa so se z rastjo narodnoosvobodilnega boja neprenehoma krepile, njihovo število pa se je zmanjševalo.

Vsaj v prvih dveh letih okupacije slovenske Štajerske in Gorenjske je imela civilna uprava za smoter predvsem Hitlerjevo naročilo, da je treba obe deželi ponemčiti in priključiti k rajhu. Vsa njena prizadevanja in vse njeno delo je služilo temu smotru, kar so nacisti tudi neprenehoma poudarjali. Skoraj vse ukrepe, ki jih je civilna uprava izvedla, so predhodno pretresli z nacionalnopolitičnih vidikov in preverili, ali služijo ponemčevanju slovenske Štajerske in Gorenjske. Med najosnovnejšimi ukrepi za doseg tega smotra pa so bili izgon tistih politično ali rasno neustreznih ljudi, predvsem zavednih Slovencev, ki bi lahko zavirali ponemčevalni proces, dalje krepitev že obstoječega nemštva, ki naj bo jedro bodočega nemštva, in ponemčenje Slovencev, ki bi naj še ostali na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, za kar so ustanovili posebni politični organizaciji: Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo.

OPOMBE K II. POGlavJU

¹ Milko Kos: Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955. Str. 76 (navajam: Kos); Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, I. zv. Ljubljana 1954. Str. 114 (navajam: Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda); Zgodovina narodov Jugoslavije, I. knjiga, Ljubljana 1953, str. 87—88.

² Kos, n. d., 138—149; Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, II, Ljubljana 1955, str. 86—92; Zgodovina narodov Jugoslavije I, 157.

³ Kos, n. d., 192—195; Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, II, 116—126, III, Ljubljana 1956, str. 5—6; Zgodovina narodov Jugoslavije, I, 703—706.

⁴ Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, V, Ljubljana 1962, str. 170—173.

⁵ Fran Zwitter: Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike, v: Zgodovinski časopis, XVIII, 1964, str. 99—101 (navajam: Zwitter: Slovenski politični prerod XIX. stol.); Ferdo Gestrin — Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana 1966. Str. 152 (navajam: Gestrin — Melik).

⁶ Fran Zwitter: Koroško vprašanje, Ljubljana 1937. Str. 14—15.

⁷ Zwitter: Slovenski politični prerod XIX. stol., 96—97.

⁸ Grafenauer: Germanizacija, str. 254.

⁹ Cit. po Lojze Ude: Avstrija, pangermanizem in Koroška, v: Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 605—653 (navajam: Ude: Avstrija, pangermanizem in Koroška).

¹⁰ Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, II. knjiga. Ljubljana 1956. Str. 52—55 (navajam: Prijatelj).

¹¹ Grafenauer: Germanizacija, 254—255; Janko Pleterški: Narodna in politična zavest na Koroškem. Ljubljana 1965. Str. 207—255 (navajam: Pleterški); Zwitter: Koroško vprašanje, 17—18; Gestrin-Melik, n. d., 192—194.

¹² Gestrin-Melik, n. d., 196—198.

¹³ Zwitter: Slovenski politični prerod XIX. stoletja, 102; isti: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, str. 164—166 (navajam: Zwitter: Nacionalni problemi); Prijatelj, n. d., IV, Ljubljana 1966, str. 27—110; Gestrin-Melik, n. d., 203—206.

¹⁴ Npr. 1884 »Deutsche Böhmerwaldbund«, 1886 »Bund der Deutschen in Nordmähren«, 1894 »Bund der Deutschen in Böhmen«, »Bund der Deutschen in Ostböhmen«, ki jim sledijo društvo »Nordmark« v Šleziji, »Bund der Deutschen Südmährens«, »Verein der Christlichen Deutschen in der Bukowina«, »Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Galizien« itd. Felix Kraus: Für Grossdeutschland. 60 Jahre völkische Schutzarbeit. Berlin 1940, Str. 40 (navajam: Kraus); Paul Molisch: Geschichte der deutschen nationalen Bewegung in Österreich. Jena 1926. Str. 136—138; August R. von Wotawa: Der deutsche Schulverein 1880—1905. Wien 1905;

Geschichte der Schutzarbeit am deutschen Volkstum, Festschrift des Vereines für das Deutschtum im Auslande, Dresden 1930.

¹⁵ Kraus, n. d., 39.

¹⁶ Kraus, n. d., 38.

¹⁷ Slovenski Branik, 1914, št. 6, str. 182—183.

¹⁸ Slovenski Branik, 1909, št. 7, str. 153—154; Hermann Krauth: »2000 — 2.000.000«, Roseggers Sammlung für den Deutschen Schulverein, v: Deutsche Arbeit, 43. Jg., 1943, št. 7—8, str. 205.

^{1a} Slovenski Branik, 1913, št. 1, str. 21.

²⁰ Slovenski Branik, 1911, št. 11, str. 279 in 1912, št. 11, str. 263—265.

²¹ Slovenstoli Branik, 1912, št. 11, str. 280.

²² Franz Baum: Die Kulturarbeit des Deutschen Schulvereines im Steirischen Unterlande, v: Franz Hausmann: Südsteiermark, Graz 1925, str. 153—159; Friedrich Lange: Sonnenland Untersteiermark, München 1943, str. 78; karta s šolskimi poslopji društva Deutscher Schulverein je v brošuri H. Volkmarja (= dr. Hugo Suetter) »Untersteier die deutsche Südostmark«, Deutschlandsberg 1934, str. 28 (navajam: Volkmar); Anne Heidrich: Der völkische Kampf im Steirischen Unterland vor dem Weltkrieg mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Presse, München 1934, str. 35—43 (navajam: Heidrich); Die Deutschen im früheren Südslawien — Untersteier und Krain, v: Walter Schneefuss: Deutschtum in Süd-Ost-Europa, Leipzig 1942, str. 130—138; Kalender des Deutschen Schulvereines, Wien 1909, str. 188—189.

²³ Heidrichova v svojem delu (str. 36) pravi: »Glavne moči so se usmerile na graditev nemškega šolstva v Mariboru in okolici, ker so ju s tem — kakor tudi z drugim nemškim nacionalnim delom — hoteli za vedno v celoti priključiti k strnjenemu nemškemu ozemlju.«

²⁴ Slovenski Branik, 1910, št. 4, str. 115, 1911, št. 12, str. 297, 1912, št. 11, str. 277.

²⁵ Slovenski Branik, 1914, št. 8, str. 224; Heidrich, n. d., 42—43.

²⁶ Friedrich Pock: Grenzwacht im Südosten. Ein halbes Jahrhundert Südmark. Graz — Wien — Leipzig 1940. Str. 5—8 (navajam: Pock: Grenzwacht ten Südosten); Kraus, n. d., 54—56.

²⁷ Pock: Grenzwacht im Südosten, 6, 7, 14, 26, 27, 31, 43—48, 51; isti: Kulturarbeit der »Südmark« im Steirischen Unterlande, v: Franz Hausmann: Südsteiermark, Graz 1925, str. 160—163 (navajam: Pock: Kulturarbeit der »Südmark«); Kraus, n. d., 46.

²⁸ Slovenski Branik, 1908, št. 9, str. 162—164.

²⁹ Slovenski Branik, 1909, št. 8, str. 207—208.

³⁰ Pock: Grenzwacht im Südosten, 43—48; Heidrich, n. d., 48—49.

³¹ Heidrich, n. d., 48—49.

³² Heidrich, n. d., 47.

³³ Pock: Grenzwacht im Südosten, 14, 26, 27, 41, 51; isti: Kulturarbeit der »Südmark«, 160—163.

³⁴ Heidrich, n. d., 48; Slovenski Branik, 1913, št. 12, str. 317.

³⁵ Pock: Grenzwacht im Südosten, 31—35.

- ³⁶ Gestrin-Melik, n. d., 206; Slovenski Branik, 1912, št. 4, str. 75.
- ³⁷ Slovenski Branik, 1912, št. 3, str. 66.
- ³⁸ Slovenski Branik, 1914, št. 5, str. 131.
- ³⁹ Slovenski Branik, 1913, št. 6, str. 132.
- ⁴⁰ Slovenski Branik, 1910, št. 7, str. 174—175; Gestrin-Melik, n. d., 207.
- ⁴¹ Pravila Družbe sv. Cirila in Metoda, Arhiv Slovenije (navajam: AS), fond družbe, 1886/1.
- ⁴² Slovenski Branik, 1912, št. 10, str. 234—236.
- ⁴³ Zapisnik velike skupščine Družbe sv. Cirila in Metoda 14. 9. 1918, AS, fond družbe; Gestrin-Melik, n. d., 261.
- ⁴⁴ Slovenski Branik, 1911, št. 11, str. 264.
- ⁴⁵ Slovenski Branik, 1908, št. 1.
- ⁴⁸ Slovenski Branik, 1909, št. 8, str. 195—196, 1911, št. 2, str. 52, in št. 8, str. 28, 1912, št. 4, str. 84, 1914, št. 3, str. 66, in 1914, št. 6, str. 161.
- ⁴⁷ Slovenski Branik, 1908, št. 8, 144—145.
- ⁴⁸ Slovenski Branik, 1909, št. 6, str. 137—139.
- ⁴⁹ Slovenski Branik, 1909, št. 9, str. 203—210, 1910, št. 6, str. 145—146, št. 8, str. 197—198 in št. 9, str. 252, 1911, št. 12, str. 294, 1912, št. 3, str. 61 in št. 5, str. 110.
- ⁶⁰ Gestrin-Melik, n. d., 252—253; Prijatelj, n. d., V, 132—134; Ude: Avstrija, pangermanizem in Koroška, 615—618.
- ⁵¹ Pleterski, n. d., 209.
- ⁵² Lojze Serajnik (= Bogo Grafenauer): Slovensko ozemlje in nemška publicistika, Ljubljana 1939; str. 21 (navajam: Serajnik); Ude: Avstrija, pangermanizem in Koroška, 610.
- ⁵³ Pleterski, n. d., 209.
- ⁵⁴ Knjigo navaja neki hrvaški letak, katerega nemški prevod je v fondu Südostdeutsches Instituta Graz (navajam: SODI) v Pokrajinskem arhivu Maribor (navajam: PAM). Avtor letaka razpravlja o tem, kaj bi se zgodilo, če bi bil Hitler zasedel Hrvaško. Vsebina pravi, da je avtor dobro poznal Hitlerjevo knjigo »Mein Kampf« in že omenjeno Rauschningovo knjigo.
- ⁵⁵ Zwitter: Slovenski politični prerod XIX. stol., 98; isti: Nacionalni problemi, 185.
- ⁵⁶ Grafenauer: Germanizacija, 262.
- ⁵⁷ Lojze Ude: Nacionalne razmere v štajerskem Podravju ob razpadu Avstro-Ogrske, v: Nova Obzorja, 1964, št. 5, str. 200—206 (navajam: Ude: Nacionalne razmere v štajerskem Podravju).
- ⁵⁸ Pleterski, n. d., 205—208; Gestrin-Melik, n. d., 254.
- ⁵⁹ Hermann Ibler: Des Reiches Südgrenze, cikl. izdal Südost-deutsches Institut v Gradcu 1940. leta (navajam: Ibler), str. 12—15; Ude: Nacionalne razmere v štajerskem Podravju; Pleterski, n. d., 233; Gestrin-Melik, n. d., 254—255.
- ⁶⁰ Pleterski, n. d., 233—238.
- ⁶¹ Gestrin-Melik, n. d., 328—331; Ude: Boj za Maribor in štajersko Podravje v l. 1918/19, cikl., Ljubljana 1960, str. 6—7.

^{e2} Tagespost 24. 3. 1918.

⁶³ Tagespost 21. 5. 1918.

⁶⁴ Tagespost 15. 5. 1918.

⁶⁵ Avstrijski socialnodemokratski voditelj Karl Renner je na primer izjavil: »Ali naj govorim še o Hrvatih in Slovencih? Dajte jim dravsko mejno črto, ko boste seveda ljubljanske in kočevske Nemce eksimirali. Združite vse štiri dele Jugoslavije. Toda vi, Nemci in Cehi, za prost dohod k morju si politično in gospodarsko obdržite dolino Soče, Trst in zahodno Istro. Kaj je dravska mejna črta, če imate Adrijo in če pridobite spodnjo Donavo?« (Cit. po: Ude: Avstrija, pangermanizem in Koroška, 613—614.)

⁶⁶ Marburger Zeitung 17. 9. 1918, prepis, v: Mirko Brolih: Hitlerjevski režim v Jugoslaviji v letih 1941 do 1945, elaborat v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam: AMNOM) in arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (navajam: AINV).

⁶⁷ Pr.: Manfred Straka: Untersteiermark unvergessene Heimat, Graz 1965 (navajam: Straka, Untersteiermark).

⁶⁸ Bogo Grafenauer: Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919, v: Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 383 do 420 (navajam: Grafenauer, Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje).

⁶⁹ Hans Pirchegger: Das steirische Draugebiet, v: Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Nr. 25 (navajam: Pirchegger, Das steirische Draugebiet); isti: Die slowenischen Ansprüche in Untersteiermark, v: Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Nr. 36.

⁷⁰ Pirchegger: Das steirische Draugebiet, 16.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Grafenauer: Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje, 415—417; Lojze Ude: Boj za Maribor in štajersko Podravje 1. 1918/19, v: Zgodovinski časopis 1961, str. 65—156.

⁷³ Grafenauer: Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje, 417—420; Ivan Tomšič: Plebiscit na Koroškem s pravne strani, v: Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 421—491; Straka: Untersteiermark, 86—87.

⁷⁴ Fran Zwitter: Nemci na Slovenskem, v: Sodobnost, 1938, št. 11—12, str. 483—497 (navajam: Zwitter, Nemci na Slovenskem); Franjo Baš, Slovenska narodnostna meja na severovzhodu, v: Naši obmejni problemi, Ljubljana 1936, 22—31.

⁷⁵ Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941, Ljubljana 1966. Str. 93—103 (navajam: Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji).

⁷⁶ Pock, n. d., 66—67, 81—83, 94—96, 99—124; Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 94.

⁷⁷ Arnold Luschin-Ebengreuth je v svoji brošuri Die Zerreiſung der Steiermark, Graz 1921, str. 85—86, zahteval plebiscit na slovenskem Štajerskem, na katerem naj bi se prebivalstvo izreklo, ali odobravajo razkosanje Štajerske ali pa se izrekajo za združitev z ljudmi onkraj reke Mure. Če do plebiscita ne bi prišlo, naj bi spremenili državno mejo med

Spiljem in Radgono tako, da bi potekala po narodnostni meji, ki jo je bil okoli leta 1880 omenjal Maks Pleteršnik (Slovenstvo, izd. Matica Slovenska v Ljubljani, brez letnice, str. 151), in sicer ne ob severnem vznožju Slovenskih goric, temveč po grebenu, po razvodnici med Muro in Ščavnico.

⁷⁸ Knjiga je izšla že leta 1924 in ne šele leta 1925, kot to navaja Lojze Serajnik v svojem delu, str. 3. Primerjava strani 54—57 te knjige s stranmi 59—61 knjige dr. Friedricha Langeja »Sonnenland Untersteiermark«, München 1943, in z brošuro istega avtorja »Untersteiermark«, izdano kot rokopis v reviji »Bund Deutscher Osten«, Berlin, kaže na to, da ni Adriaticus nihče drug kakor dr. Friedrich Lange. Adriaticus, n. d., 65; Serajnik, n. d., 16; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 95—96.

⁷⁹ Adriaticus, n. d., 65; Serajnik, n. d., 15.

⁸⁰ Adriaticus, n. d., 68.

⁸¹ Adriaticus, n. d., 67—68.

⁸² Serajnik, n. d., 9.

⁸³ To je med drugim trdil tudi vodja šentiljskih Nemcev dr. Camillo Morocutti, in H. Volkmar je že v omenjenem delu pisal, »da se je Spodnja Štajerska zlila z ostalim delom vojvodine (Štajerske — op. T. F.) v neko kulturno celoto«, in da »nemštvu potemtakem tudi zgodovina daje pravico do te dežele, ki je neizpodbitno nemški kulturni prostor«.

⁸⁴ Objavljeno v: Karl Loesch: Volk unter Völkern, Breslau 1925, str. 62—73.

⁸⁵ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 96—97.

⁸⁶ Lojze Ude: Teorija o vindišarjih — »Windische«. Celovec — Borovlje 1956; Zwitter, Nemci na Slovenskem, 496—497.

⁸⁷ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 96.

⁸⁸ Eduard Paidasch iz Celja je 19. 6. 1945 v zaslišanju izjavil, da naj bi bil dr. Carstanjen doma iz Ormoža, da je baje veliko popotoval, »da je bil precej skrivnostna oseba« in se je baje prej pisal Kostanjšek. (Vojaško sodišče mesta Ljubljane 19. 6. 1945, Sod 66/45/2, prepis v Muzeju revolucije Celje navajam: MRC).

⁸⁹ Zeitschrift für Geopolitik, VIII. Jg., 1931, zv. 1, str. 54—63.

⁹⁰ Npr. Grenzland, Zeitschrift des Deutschen Schulvereins Südmark, 1933, str. 67; Hans Bruckner: Der deutsch-slowenische Grenzraum, v: Friedrich Heiss (izd.), Die Südostdeutsche Volksgrenze, Berlin 1934, str. 178—188.

⁹¹ Npr. Straka, Untersteiermark, 76.

⁹² Gerhard Werner: Sprache und Volkstum in der Untersteiermark. Leipzig 1935 (navajam: Werner, Sprache und Volkstum).

⁹³ Zwitter, Nemci na Slovenskem, 492—497.

⁹⁴ Werner, Sprache und Volkstum, 161.

⁹⁵ G. Werner, Graz: Das Deutschtum des Übermurgebietes (Prekmurje), v: Geographischer Jahresbericht aus Österreich, XVII. Bd., 1933, str. 76 do 90 (navajam: Werner, Das Deutschtum der Übermurgebietes).

⁹⁶ Czoemig: Ethnographie der österreichischen Monarchie 1855—1857.

⁹⁷ Gederovci, Skakovci, Cankova, Korovci, Gerlinci, Pertoča, Kru-piivnik, Večeslavci, Gornja Slaveča, Dolnja Slaveča, Sv. Jurij, Rogoševci, Nuskova, Serdica, Kuzdoblan, Sotina, Matjaševci, Trdkova, Dolič, Vidon-ci in Gornja Lendava.

⁹⁸ Murska Sobota, Rakičan, Krog, Bakovci, Noršinci in Martjanci.

⁹⁹ Zwitter, Nemci na Slovenskem, 486—487.

¹⁰⁰ Pripombe k odredbi ministra za prosveto o ustanavljanju manj-šinskih šol v Jugoslaviji, INV.

im Organisationsplan der Ortsgruppe Cilli des Schwäbisch-deutschen Kulturbundes 3. 3. 1934, MRC. O svojem delu v Celju je dr. Petschauer sodil takole: »V Berlinu so spet spremenili mnenje. Dick in dr. C(arstanjen) sta po najnovejših novicah moja vneta zagovornika, ki sta že vselej prej vedela, da hočem le najboljše... Zdaj se na vse to poži-žgam. Sem namreč vesel, da sem Dicku ob njegovem poslednjem obisku tukaj dokazal, da sem boljši in bolj sistematičen delavec kot on in da moram še zdaj popravljati škodo, ki jo je kočevski akciji povzročil lani s svojo /velikopoteznostjo*. (Petschauerjevo pismo Stigerju 4. 1. 1936, foto-kopija v MRC.) Zanimiv je Petschauerjev pozdrav na koncu pisma: »S krepkim 88!«, kar pomeni: »S krepkim H(eil) H(itler)!« H je namreč osma črka v nemški abecedi. Carstanjenovo pismo dr. Petschauerju 29. 5. 1936, PAM, fond SODI.

¹⁰² Zapisnik zaslišanja Eduarda Paidascha 19. 6. 1945, vojaško sodišče mesta Ljubljane, Sod 66/45/2, prepis v MRC.

¹⁰³ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 113—115.

¹⁰⁴ V predlogu za njegovo odlikovanje so zapisali: »V Ptujju je vodil delo med volksdeutscherji, ki ga je bila začela Südmark v Gradcu. Kot poverjenik VDA je v bivši Jugoslaviji upravljal s političnim denarjem, ki so ga dobivali Nemci.« (Prepis predloga v fondu komisije za ugotav-ljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev (navajam: KUZOP), AS, f. 17.

¹⁰⁵ Morocuttijevo pismo dr. Carstanjenu 27. 1. 1935, PAM, fond SODI, f. 2. Zanj so ugotavljali, da je dolgo časa zlorabljal zaupanje jugoslovan-skega poslaštva v Berlinu, ker mu je namerno dajal lažne podatke o Nemcih na slovenskem Štajerskem. (Glej op. 100.)

io« PAM; fond SODI, f. 2.

¹⁰⁷ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 61.

¹⁰⁸ Canstanjenovi pismi 1. 2. 1937 in 25. 10. 1937, PAM, fond SODI, f. 2; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 331, op. 116.

«s Dj_e Volksgruppe der Gottscheer. Steirischer Heimatbund, Bundes-führung, Amt Schulwesen, Marburg, März 1942, str. 22 (navajam: Die Volksgruppe der Gottscheer).

no program tečaja za nemška dekleta iz slovenske Štajerske od 25. 5. do 1. 6. 1931 kot priloga k sestavku Rudolfa Holzerja, vodje stati-stičnega urada pokrajinskega vodstva švabsko-nemške kulturne zveze za Dravsko banovino v Mariboru: Die statistische Stelle des SDKB Drau-

bannschaft iz leta 1944 (navajam: Holzer, Die statistische Stelle des SDKB), PAM, fond SDKB, f. 6, prepis v INV, f. 153.

¹¹¹ Fotokopija avtobiografije z dne 21. 5. 1941, MRC.

¹¹² »Tečaj je v imenu društva Deutscher Schulverein Südmark priredil dr. Brunner, ki si je zelo prizadeval, da bi mladini vcepil nacional-socialističnega duha.« Rudolf Holzer: Die Jugendarbeit des Schwäbisch-deutschen Kulturbundes, Ortsgruppe Marburg/Drau (navajam: Holzer, Die Jugendarbeit des SDKB), PAM, fond SDKB, f. 6. V tem sestavku navaja Holzer po spominu še tele tečaje: 1.—3. 2. 1930 za člane društva nemških visokošolcev iz Maribora, ki so študirali v Gradcu, maja 1931 za dekleta iz slovenske Štajerske, 1.—3. 11. 1931 za mladino iz slovenske Štajerske, 6.—14. 11. 1931 poseben tečaj za študente in visokošolce iz Maribora, 24. 2.—3. 3. 1933, 7.—8. 4. 1934 itd. Glej tudi Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 44—45.

¹¹³ Holzer, Die Jugendarbeit des SDKB.

¹¹⁴ Prav tam.

¹¹⁵ Podrobneje o delu teh organizacij med nemško mladino v Jugoslaviji glej v Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 47—50.

¹¹⁶ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 33—34, 56—59.

^{117a} Franjo Baš, Prispevki k problematiki slovenještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941—1945, elaborat, prepis v MRC.

¹¹⁷ Ciklostiliran sestavek o zgodovini Celja, ki ga je sestavil dr. Gerhard May v Celju, je v MRC.

¹¹⁸ V predlogu za odlikovanje, ki ga je pozneje dal šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, piše tudi tole: »Mikolasch dela že nekaj let za Spodnjo Štajersko. Njegovo delo je potekalo v okviru raznih narodno-političnih organizacij, in sicer Deutscher Schulverein in VDA Mikolasch se je odločilno udeležil graditve mladinskega dela v Spodnji Štajerski.« (Predlog šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko 18. 8. 1942, prepis, AS, fond KUZOP, f. 17.)

¹¹⁹ Führerdienst der Deutschen Jugend Untersteiermarks, F. 2, Juli 1941, 33—34.

¹²⁰ Ivan Jurčec: Nacistični zarotniki proti našemu ljudstvu, rokopis.

¹²¹ Stigerjevo poročilo o mladinskem delu 3. 9. 1935, MRC.

¹²² O svojem delu v Ptujju je npr. zapisal: »Po vzgledu na organizacijo Wandervogel sem nenehno ustanavljal skupine, sem pa le redkokdaj naletel na pravo razumevanje in sem bil zaradi nenehnega prese-ljevanja često primoran prekiniti svoje delo. V Ptujju sem se s skupino mladinskih aktivistov udeležil volilnega boja za nemškega poslanca Scharnerja in sem prestal marsikateri boj s takratno slovensko nacionalistično organizacijo ‚Orjuna‘, na kar me še danes spominja mnoga brazgotina na mojem telesu. Tako so me tudi Slovenci poznali kot nasprot-nika in so me tudi sovražili, kar je bil pogoj za mojo poznejšo dejavnost, so me pa tudi upoštevali.« (Stigerjev življenjepis 26. 10. 1940, PAM, fond SODI, f. 6; pr.: Franjo Baš: Kulturbund v Celju med dvema vojna-ma. Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, 1966, str. 215—222.)

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ Predlog okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze za Celje Antona Dorfmeistera 13. 10. 1942, MRC (navajam: Dorfmeisterov predlog 13. 10. 1942). Svoje delovanje v ilegalni mladinski organizaciji so v času okupacije v svojih življenjepisih poudarjali tudi sami mladinci oz. mladinke. Tako je Martha Jellenz iz Celja 15. 11. 1941 zapisala: »Od leta 1934 ali 1935 sem bila pri ilegalni skupini nemških mladink... V ilegalni dobi sem obiskala tri tabore. Moje prvo bivanje v taboru je bilo poleti 1938 na Kozjaku. Trajalo je 2 dni. Poleti 1939 sem se udeležila 10-dnevnega poletnega šolskega tabora na morju v Senju. Pozimi 1940 sem bila na Romanzi (?), kjer je bil štiridnevni zimski tabor.« (Jellenz Martha, Stammbblatt A der Bundesmädelführung, Abt. I. — Personal, izvirnik v MRC.) Pr. enak list za Doris Pacchiaffo in Dorotheo Antolitsch iz Celja, izvirnika v MRC.

¹²⁵ O tem je na zaslišanju 14. 6. 1945 pripovedoval Eduard Paidasch: »Kolikor se spominjam je Dorfmeister hodil že v času Jugoslavije pod ilegalnim imenom Berg v Celje in se je v hotelu Evropa sestajal s Stigerjem, ki je bil vodja ilegalne mladine v Celju.« (Vojaško sodišče mesta Ljubljane 14. 6. 1945, Sod 66/45/2.)

¹²⁶ Marburger Zeitung 8. 2. 1945.

¹²⁷ »Tovariš Wenko je prinesel s seboj zastavo. To je bila pravokotna zastava s kljukastim križem, ki mu jo je lepo sešila neka prijateljica. V Pinterjevi jami smo zastavo razvili in vsi tovariši so nato prisegli zvestobo Führerju in večni Nemčiji. Tovariš Erich Dornig je prevzel zastavo, da jo ohrani, in jo je res ohranil do leta 1941.« (Holzer, Die Jugendarbeit des SDKB.)

¹²⁸ Holzer, Die Jugendarbeit des SDKB; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 52.

¹²⁹ Die Volksgruppe der Gottscheer.

¹³⁰ »p₀ prevzemu oblasti v rajhu je narodna obnova v Kočevju doživljala ogromen polet.« (Die Volksgruppe der Gottscheer, 21.) »Prevzem oblasti v rajhu leta 1933 je vzbudil tudi Kočevsko, jo okrepil in še tesneje strnil.« (Das Deutschtum in der Gottschee. Der Beauftragte des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums — Diensstelle Marburg. Informationsunterlagen des SS-Ansiedlungsstabes »Südmark« (brez letnice) — navajam: Das Deutschtum in der Gottschee.)

¹³¹ Spominski spis dr. Hansa Arka iz jeseni 1941, NAW, T-81, navitek 306; Gottscheer Zeitung 25. 9. 1941.

¹³² Glej op. 129.

¹³³ Spominski spis dr. Hansa Arka iz jeseni 1941, NAW, T-81, navitek 306. O odhajanju kočevskih krošnarjev v Nemčijo in vlogi VDA pri tem glej Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 112—115.

¹³⁴ Holzer, Die statistische Stelle des SDKB.

¹³⁵ Jellenzova avtobiografija 21. 5. 1941 v MRC.

¹³⁶ Mariburger Zeitung 29.-30. 11. 1941. O udeležbi nemške mladine s Kočevskega v teh taborih govori tudi že omenjena brošura »Die Volks-

gruppe der Gottscheer« : »Ko so bila tla na kočevskem otoku prevroča (sic!), so ilegalne šolske tabore predstavili na Hrvatsko, celo v Dalmacijo.« (Str. 22.)

¹³⁷ Stigerjevo poročilo o mladinskem delu 3. 9. 1935, MRC.

¹³⁸ O raznih izgredih nemške mladine v Sloveniji, glej: Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 52, 112.

¹³⁹ Gottfried Grill: Von der geschichtlichen Erfüllung der deutschen Aufgabe in der Untersteiermark, v: Untersteirischer Kalender 1943, str. 95—98 (navajam: Grill).

¹⁴⁰ Pr.: Das Geschick der deutschsprechenden österreichischen Bevölkerung Untersteiermarks, v: Neuland 16. 10. 1965.

¹⁴¹ Grill, n. čl., 98.

¹⁴² »Kmalu po razpustu skoraj vseh krajevnih skupin v Sloveniji sem bil od vse mladine in od političnega vodstva postavljen za mladinskega voditelja za območje Slovenije vključno z Zagrebom, to funkcijo sem imel do svojega bega maja 1940.« je napisal Stiger v svojem življenjepisu 26. 10. 1940 (PAM, fond SODI, f. 6).

¹⁴³ 4. 12. 1937 je dr. Carstanjen naročal direktorju Schulzeju, naj pride Stiger iz Celja na konferenco v Berlin, kajti »Werner Stiger je mladinski voditelj za vso Slovenijo.« (Carstanjenovo pismo 4. 12. 1937, PAM, fond SODI, f. 6.)

¹⁴⁴ Stigerjev življenjepis 26. 10. 1940, PAM, fond SODI, f. 6.

¹⁴⁵ Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 116.

¹⁴⁶ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 129—144, 149, 154—158.

¹⁴⁷ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 154—158.

¹⁴⁸ Izvirnik brzojavke v PA AA, Pol. IV, Bd. 41; fotokopija v Foreign Office Library v Londonu (navajam: FOL), št. D 601041.

¹⁴⁹ O nesoglasjih glede motivov za brzojavke glej: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Bd. V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Düsseldorf 1961, str. 41 E, op. 43 (navajam: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen); Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 158 in 369.

¹⁵⁰ »Südostdeutsches Institut v Gradcu je politično-znanstvena ustanova, ki se zlasti ukvarja z znanstvenim raziskovanjem najrazličnejših nacionalno pomembnih vprašanj v jugovzhodnem prostoru tako tostran kakor tudi onstran državne meje. Po ugodnem spenjanju tega inštituta s pokrajinsko zvezo VDA in pokrajinsko skupino BDO (Bund Deutscher Osten — op. T. F.) nam je mogoče, da naše delovne akcije dejansko nemoteno izvedemo na območju, ki jih druge organizacije ne dosežejo. Menim tudi, da je Südostdeutsches Institut v Gradcu doslej edini, ki ni podrejen kakemu kulturnemu odseku, temveč obči upravi, to se pravi notranjemu ministrstvu, ker ga je gauleiter prestavil iz pristojnosti kulturnega referata v pristojnost obmejnega in narodnostnega referata.« (Dorfmeistrovo pismo notranjemu ministrstvu 29. 3. 1939, Deutsches Zentralarchiv Potsdam (navajam: DZA), fond Reichsministerium des Innern

(navajam: RMI), Bd. 27118.) Glej tudi sestavek o inštitutu in njegovih nalogah, PAM, fond SODI, f. 1; Biber, Nacizem in Nemci o Jugoslaviji, 150.

¹⁵¹ Njegovo delo je pozneje šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko ocenil takole: »Imenovani je bil kot znanstveni sodelavec Südostdeutsches Instituta v Gradcu odločilno udeležen pri pripravi za priključitev Spodnje Štajerske. Z neutrudnim znanstvenim delom je ustvaril temelje za rešitev političnih vprašanj na Jugovzhodu v nemškem smislu. Je avtor dela ‚Die völkliche Gliederung Südslawiens‘ in različnih nacionalnopolitičnih zemljevidov Jugovzhoda, ki so bili odločilnega pomena za akcijo.« (Predlog šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko 18. 8. 1942 za odlikovanje, prepis v AS, fond KUZOP, f. 17.)

¹⁵² Hermann Ibler: Das Reiches Südgrenze. Vergewaltigtes Selbstbestimmungsrecht. Südostdeutsches Institut Graz 1940 (navajam: Ibler). Hrani knjižnica Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

¹⁵³ Tak organ so npr. imeli v Gradcu po prvi svetovni vojni in se je ukvarjal z izdajanjem brošur z aneksionističnimi zahtevami.

¹⁵⁴ PA AA, Pol. IV, E 027594—E 027597 ; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 150—151.

¹⁵⁵ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 150—151.

¹⁵⁶ Carstanjenovo pismo Dorfmeistru 22. 5. 1940, MRC.

¹⁵⁷ Gradivo procesa proti Aloisu Maier-Kaibitschu v Celovcu, INV; zapisnik zaslišanja dr. Friedricha Rainerja v ljubljanskih zaporih, INV; zapisnik zaslišanja dr. Hansa Glaserja v ljubljanskih zaporih, arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS (navajam: arhiv RSNZ).

¹⁵⁸ Dorfmeistrovi dopisi notranjemu ministrstvu od 1938. do 1943. leta, DZA, RMI, Bd. 27118.

¹⁵⁹ Dorfmeistrovi dopisi notranjemu ministrstvu 28. 12. 1938, 26. maja 1939 in 3. 1. 1940; dopisi notr. min. Dorfmeistru 8. 2. 1939, DZA, RMI, Bd. 27118.

¹⁶⁰ Dorfmeistrov dopis notr. min. 23. 2. 1939; Uiberreitherjev dopis notr. min. 6. 3. 1939, DZA, fond RMI, Bd. 27118.

¹⁶¹ Dopisi notr. min. Dorfmeistru 31. 5., 8. 7. in 14. 11. 1939; Dorfmeistrovi dopisi notr. min. 24. 5. in 4. 6. 1939; Uiberreitherjev dopis notr. min. 11. 7. 1939; dopis dr. Müller-Hacciusa notr. min. 8. in 29. 2. 1940, DZA, fond RMI, Bd. 27118.

¹⁶² Dopis notr. min. dr. Müller-Hacciusu 23. 6. 1941, DZA, fond RMI, Bd. 27118.

¹⁶³ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 185—194, 207—210.

¹⁶⁴ Stigerjeva avtobiografija 26. 10. 1940, PAM, fond SODI, f. 6.

i*® Zapisnik dogovora, nedatiran, PA AA, Konsulat Laibach (navajam: DKL), Bd. 2/2.

¹⁶⁶ Holzer, Die statistische Stelle des SDKB; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 21.

¹⁶⁷ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 162—165.

¹⁶⁸ Holzer, Die statistische Stelle des SDKB. pril. št. 29. Gottscheer Zeitung 23. 1. 1941.

¹⁶⁹ Holzer, Die statistische Stelle des SDKB.

¹⁷⁰ Franjo Baš: Prispevki k problematiki sloven j eš ta j erskega nemštva pred in med okupacijo 1941—1945, rokopis.

¹⁷¹ Glej op. 117.

¹⁷² Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941.

¹⁷³ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 62—64.

¹⁷⁴ Emptingovo poročilo Neuhausnu 30. 12. 1936; Emptingov dopis Grahmannu 2. 3. 1937; Grahmanovi poročili Emptingu 21. 12. 1937 in 27. 4. 1938, prepis v MRC.

¹⁷⁵ Carstanjenovo pismo dr. Petschauerju 29. 5. 1936, PAM, fond SODI, f. 1.

¹⁷⁶ Uniser Dorfbuch — Dorfbuch von Heilenstein, Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.

¹⁷⁷ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 64.

¹⁷⁸ Fotokopije poročil krajevne skupine AO der NSDAP Celje nemškemu konzulatu v Ljubljani, MRC.

¹⁷⁹ Glej: Karol Marian PospieszalSKI: Sprava 58.000 »Volksdeutschów«. Poznan 1959.

¹⁸⁰ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 251.

¹⁸¹ Marburger Zeitung 10.—11. 6. 1944.

¹⁸² Za I. okraj so imenovali dr. Lea Gozanija, II. Otta Wiesthalerja, III. dr. Erwina Jettmairja, IV. dr. Gottfrieda Grilla in V. Maxa Frischa (Holzer, Die statistische Stelle des SDKB).

¹⁸³ Holzer, Die statistische Stelle des SDKB.

¹⁸⁴ »Ker v Celju ni bilo mogoče poglobiti mladinskega dela v nobenem društvu, ki so še obstajala, sem prevzel vodstvo atletskega športnega kluba in ga preuredil tako, da je bil kmalu vsak dan na telovadišču živ promet in da se je gojila tudi telovadba v dvorani. Nadaljnjo formacijo odrasle mladine, Mannschaft, smo prav tako vključili v to delo. V okviru društva so bile tedaj na programu telesne vaje in vse drugo, kar je potrebno za telesno utrjevanje.« (Stigerjeva avtobiografija 26. 10. 1940, PAM, fond SODI, f. 6.)

¹⁸⁵ Poročilo vohuna Josefa Baumanna (Dranna) Stigerju 23. 1. 1941, PAM, fond SODI, f. 1.

¹⁸⁶ v Dorfmeistrovem predlogu za podelitev odlikovanj z dne 13. oktobra 1942 je pri mnogih volksdeutscherjih navedeno, da so bili člani nemškega moštva. (Izvirnik v MRC.)

¹⁸⁷ »Od 1934 do aprila 1940 je v Ptujju vodil tamkajšnjo mladinsko skupino in organiziral Volksdeutsche Mannschaft... Od 1. maja 1940 je bil dr. Grill tajnik nemške narodne skupine za Slovenijo. Vodstvo narodne skupine mu je tudi zaupalo vodstvo samoobrambe,« je 4. 8. 1942 poročal nemškemu pravosodnemu ministrstvu dr. Carstanjen. (PAM, fond SODI, f. 1.)

¹⁸⁸ Ko je vodja urada varnostne službe v Ptujju dr. Hermann Görger julija 1941 prosil ptujskega vodjo vermanšafta, naj mu imenuje zaupne Volksdeutscher je, ki bodo stražili zaprte duhovnike, mu je ta poslal seznam 10 ljudi (Leo Behrbalk, Herbert Blanke, Franz Celotti, Georg Pichler, Albin Ribisl, Otmar Scheichenbauer, dr. Hans Schmeditz, dr. Franz Schosteritsch, Adolf S'elinschegg in Hans Slawitsch) s pripombo: »Imenovani možje so bili člani ilegalnega SA-Sturma v Ptujju.« (Dopis Wehrmannschaftsstandarte Pettau 30. 7. 1941, AS, fond KUZOP, f. 11.)

¹⁸⁹ Bibrov podatek, ki ga je povzel po brošuri »Die Volksgruppe der Gottscheer«, da naj bi bili na Kočevskem začeli ustanavljati nemško moštvo šele 1940. leta, ne drži, saj je pozneje Lampeter sam zapisal v Gottscheer Zeitung, da ga je začel formirati že 1939. leta. (Pr.: Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 258, ter Gottscheer Zeitung 24. 7. in 3. 12. 1941.)

¹⁹⁰ Gottscheer Zeitung 24. 7. 1941.

¹⁹¹ Gottscheer Zeitung 3. 12. 1941.

¹⁹² Tajni arhivi grofa Ciana, Zagreb 1952 (navajam: Tajni arhivi grofa Ciana), 289–294, 299, 313, 316, 332, 386, 396–397, 410–411, 432–433. Hitler e Mussolini. Lettere e documenti. Rizzoli editore. Milano — Roma 1946. 55–56, 78–79, 86; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab), Bd. I. Zusammengestellt und erläutert von Hans-Adolf Jacobsen, Frankfurt am Main 1965, 14. 8. 1940 (navajam KTB/OKW).

¹⁹³ Procès des grands criminels, PS-1874.

¹⁹⁴ Tajni arhivi grofa Ciana, 410–411.

¹⁹⁵ Generaloberst Haider, Kriegstagebuch, Bd. II, Stuttgart 1963, 12. 10. 1940 (navajam: Haider).

¹⁹⁶ Haider, 5. 12. 1940; KTB/OKW, 4., 5., 11. in 12. 12. 1940; Tajni arhivi grofa Ciana, 432–433; Procès des grands criminels, PS-2762; Hitler e Mussolini, 78–79, 86.

¹⁹⁷ PA AA, Inland Ilg, Bd. 406, poročilo RSHA 7. 8. 1940, fotokopija pri avtorju.

¹⁹⁸ PA AA, Inland Ilg, Bd. 236, str. 150–154, beležka Lorenza, fotokopija pri avtorju. Priložena zemljevida »Südkärnten« in »Untersteiermark« sta bila iz zbirke zemljevidov »Deutsches Volkstum jenseits der Grenzen«, ki jo je izdelal A. H. Ziegfeld. Priloženi so bili tudi članki »Kranjska«, »Kočevje« itd. iz »Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums«.

¹⁹⁹ PA AA, Inland Ilg, št. H 298904–H 298920.

²⁰⁰ Ta je 23. 6. 1941 pisal državnemu sekretarju Guttererju: »V času priprav za prihodnje delo na Gorenjskem, ki mi jih je julija 1940 naložil namestnik gauleiterja, sem na osnovi svojega poznavanja dežele in ljudi in podprt z gradivom iz tega območja menil, da gre za kulturno visoko stoječe območje.«

²⁰¹ Glej op. 95.

²⁰² PAM, fond SODI, f. 1.

²⁰³ V zahodnem delu Prekmurja so npr. predvidevali naslednje krajevne skupine: Beltinci, Murska Sobota, Tišina, Puconci, Cankova, Fikšinci, Rogaševci, Gornja Lendava, Mačkovci.

²⁰⁴ NAW, T-78, navitek 329.

²⁰⁵ Takšne poskuse je med drugimi delal tudi Werner Stiger iz Celja.

V svoji avtobiografiji namreč pravi: »Takrat sem delal poskuse, da bi volksdeutscherje iz drugih predelov preselili v Spodnjo Štajersko. Ko pa sem začel ljudi študirati, sem moral ugotoviti, da niso ustrezni za gorske predele in imajo premalo trden značaj, da bi lahko živeli raztreseni v okolju, da bi torej prehitro pozabili na svojo narodnost in sem moral to akcijo opustiti kot neizvedljivo.« (Stigerjeva avtobiografija 26. 10. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.) O svojih nacionalnopolitičnih zamislih glede slovenske Štajerske je Stiger 15. 8. 1940 pisal majorju A. B. H. Nierhoffu v Berlin naslednje: »Rad bi še omenil, da imam glede nacionalnopolitične politike v morebiti priključeni Južni Štajerski lastne zamisli in vas vprašam, na katerem mestu bi jih lahko uspešno prikazal. V tem primeru mislim predvsem na deportacije Slovencev in naselitev Volksdeutscher j ev.« (Stigerjevo pismo Nierhoffu 15. 8. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.)

²⁰⁶ Carstanjenovo pismo Dorfmeistru 22. 5. 1940, izvirnik v MRC.

²⁰⁷ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 230—267.

²⁰⁸ Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv naroda Jugoslavije, Beograd 1947, str. 18—19; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 230; Ivan Jurčec: Nacistični »Übermensch« v naših krajih, v: Celjski zbornik 1961.

²⁰⁹ Jurčec, Nacistični zarotniki proti našemu ljudstvu, rokopis.

²¹⁰ Stigerjeva zaveza 3. 10. 1938, fotokopija v MRC.

²¹¹ Stigerjeva avtobiografija 26. 10. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.

²¹² Prav tam.

²¹³ O njem je dr. Bauer 24. 6. 1940 zapisal: »Seppl Jellenz, podpisuje z Ivan. Mlad, goreč in dela volj en mladenič. Zdaj za Hoffmannom pomožni zaupnik.« (Fotokopija Bauerjeve beležke v MRC.)

²¹⁴ V predlogu za odlikovanje z dne 13. 10. 1942 je Dorfmeister o njem zapisal: »V njegovi hiši so razmnoževali ilegalen tisk in v njegovih rokah sta bile vsa obveščevalna služba in sporazumevanje.« (Izvirnik v MRC.)

²¹⁵ Dorfmeister (glej op. 214) je o njem poročal: »V času Jugoslavije je po nalogu nemške vojske imel v Celju posebno nalogo (tajno radijsko postajo)«.

²¹⁶ »Mrzlično smo zbirali vse, kar je bilo važno za obveščevalno službo. Pod imenom Stefan sem sodeloval z dr. Uhlichom. Zavita v tubi za zobno pasto so potovala poročila do Gustava Stoinscheggia v Maribor in nato v Gradec.« (Eduard Paidasch: Ablauf der Ereignisse vom 25. März 1941—16. April 1941 in Cilli, izvirnik v MRC.)

²¹⁷ »Pošta z imenom .Nikolaus« je za dr. Uhlicha v Rimskih Toplicah.« (Iz Stigerjevega pisma Baumannu 21. 1. 1941, PAM, fond SODI, f. 1.)

²¹⁸ Glej obsežno korespondenco med Stigerjem in Baumannom v PAM, fond SODI, f. 1.

²¹⁹ O Blechingerju je dr. Bauer 15. 5. 1940 zapisal, da ima zvezo preko Ledla in preko neke osebe, ki se predstavi kot zavarovalni agent, podpisuje pa se s šifro 101. Zapisal je tudi, da je poleg njega na vohunskem delu v Konjicah še Toni Laurich. (Fotokopija Bauerjeve beležke v MRC.)

²²⁰ »priložena pošta z imenom Steinbock je za Steinböcka, v prihodnje mu jo bom pošiljal pod imenom Hirsch.« (Iz Stigerjevega pisma Baumannu 21. 1. 1941, PAM, fond SODI, f. 1.)

²²¹ Dorfmeister je v svojem predlogu (glej op. 214) za njih navajal, da so delali za nemško obveščevalno službo.

²²² O njem je dr. Bauer 28. 10. 1940 zapisal: »Zgoraj imenovani že dalj časa dela za našo ustanovo. Toda njegova poročila prihajajo zelo redko. Le če je v rajhu, ali če se osebno sreča z dr. Bauerjem, govori veliko o svojem delu. V splošnem pa si prizadeva le malo. Dogovorili smo se, da ga bo Drann obiskal vsak teden. Izjavil je, da bo potem dalj poročila njemu.« (Fotokopija Bauerjeve beležke v MRC.)

²²³ Beležka dr. Bauerja o Willfriedu Hoffmannu 16. 5. 1940 omenja kot vohune tudi Karla Skoberneta, Karla Sagerja in Fredla Wusserja.

²²⁴ Njegovo vohunsko delo je dr. Bauer 5. 10. 1940 ocenil takole: »Zgoraj imenovani se je v poslednjem letu še prav posebno in odlično zavzel za delovanje in naloge VI. oddelka. Daleč preko mere, ki jo je po navadi mogoče zahtevati od zaupnika, je ob zapostavljanju svojega poklica delal nepretrgoma z osebno vnemo. Ni se bal tudi večjih osebnih finančnih stroškov. Vsak teden se je na lastne stroške peljal v Zagreb in obiskoval mnoge druge zaupnike, da je zagotovil material. Pri vsem tem delu ni bil samo požrtvovalen, temveč tudi izredno zanesljiv, natančen in spreten. Izkazal se je kot eden najboljših mož.« (Fotokopija Bauerjeve beležke 5. 10. 1940 v MRC.)

²²⁵ Obtožnica proti Kurtu Stageju in soobtoženim 12. 6. 1947, prepis v MRC.

²²⁶ Stigerjeva avtobiografija 26. 10. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.

²²⁷ O Stigerjevem begu je odsek varnostne službe v Gradcu takole poročal glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlinu: »Zgoraj imenovani je bil doslej eden najpomembnejših zaupnikov naše ustanove. Pred približno enim tednom je jugoslovanska policija izdala zanj povečje za aretacijo. Stiger je zanj pravočasno izvedel in je zbežal s sposojenim avtom iz Celja. Od takrat manjka za njim vsaka sled. Domnevamo, da ise je napotil na Madžarsko. Prosimo, da bi takoj obvestili vse ustrezne nemške urade na Madžarskem, naj poizvedujejo za Stigerjevim bivališčem in mu nudijo vso potrebno pomoč, predvsem pa naj onemogočijo njegovo izročitev Jugoslaviji. Ker ni od njega nobene novice, so ga na Madžarskem verjetno že aretirali.« (Fotokopija Lurkerjeve brzojavke v MRC.)

²²⁸ Sodišče za zaščito države Beograd, obtožnice in sodbe aretiranih nemških vohunov (DT Br. 917/40/8 — Kt 33/40, DT Br. 165/40/39 — Kt 35/40 Pr. 8. 8. 1940, prepis v MRC). S tiger j evo vohunsko delo je dr. Bauer 5. 10. 1940 ocenil takole: »Stiger se je zavzemal za delo VI. oddelka kot le malokdo. Sodelovati je začel že leta 1938 in je pošiljal dragocena poročila o najrazličnejših zadevah. Vedno je našel pot in poročal z dobrimi rezultati. Iz Celja navzven je gradil široko obveščevalno mrežo, ki je delovala brezhibno in je zlasti po izbruhu druge svetovne vojne dobavljal najrazličnejše gradivo. ...Zaradi izdaje je moral pobegniti in je maja 1940 prišel v rajh. Tudi tu je vse svoje moči posvetil naši stvari. Svojo mrežo je organiziral tako odlično, da je brez motenj delovala naprej tudi po njegovem odhodu kljub nekaterim aretacijam. VI. oddelek odseka varnostne službe je še sedaj odlično poučen o južnem delu Sp. Štajerske, to je v prvi vrsti Stigerjeva zasluga. Ko je prišel v rajh, je prevzel delo tudi pri Wehrmachtsarchivu v Celovcu (zanj je delal že prej, kar je izpričal v svoji avtobiografiji — op. T. F.). Za to ustanovo je v soglasju s VI. oddelkom delal že prej ...« (Prepis v MRC.)

²²⁹ Fotokopija Bauerjeve beležke 30. 9. 1940 v MRC.

²³⁰ 30. 9. 1940 ga je dr. Bauer ocenil takole: »Imenovani je zelo delavoljen in goreč za stvar, kljub svoji mladosti opravlja dragoceno delo.« (Fotokopija Bauerjeve beležke 30. 9. 1940 v MRC.)

²³¹ Pismo Seppa Jellenza, Graz 22. 9. 1940, izvirnik v MRC, izvirni Bauerjev prepis v PAM, fond SODI, f. 1.

²³² Glej op. 225.

²³³ Dr. Bauer je 20. 2. 1941 zapisal: »Hoffmann je bil pred kratkim ponovno aretiran in obsojen na leto dni zaporu zaradi njegove prejšnje zadeve. Njegova aretacija ni bila neposredno povezana s postopkom zoper (Karla) Skoberneta (ki so ga aretirali 26. 1. 1941 — op. T. F.).« Civilna uprava je v svojem predlogu za odlikovanje zapisala: »Hoffmann Willfried je bil aktiven sobojevnik. Zaradi vohunstva je bil obsojen na 1 in pol leta težke ječe in je nekaj mesecev prebil deloma v preiskovalnem zaporu, deloma pa na odsluženju kazni.« (Prepis v AS, fond KUZOP, f. 17).

²³⁴ Westnovi potni listi v MRC.

²³⁵ Franjo Baš: Kulturbund v Celju med dvema vojnama, ČZN, nova vrsta, 1966, str. 218—219.

²³⁶ O njem je pozneje civilna uprava za Spodnjo Štajersko 18. avgusta 1942 v predlogu za odlikovanja poročala takole: »Sodišče za zaščito države v Beogradu ga je zaradi sodelovanja v obveščevalni službi obsojilo na 15 let težke ječe in je eno leto dejansko odsedel.« (Prepis v AS, fond KUZOP, f. 17.)

²³⁷ Brzjavka policijskega obmejnega komisariata Lipnica 18. 2. 1941, prevod v MRC; Stigerjeva pismena izjava dr. Bauerju 24. 2. 1941, prevod z dne 9. 9. 1949 v MRC; poročilo odseka varnostne službe Gradec glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlinu 25. 2. 1941, prevod v MRC. Tudi njiju je civilna uprava za Spodnjo Štajersko 18. 8. 1942 pred-

lagala za odlikovanje z naslednjo utemeljitvijo: »Oba predlagana sta bila sodelavca, ki so ju 17. 2. 1941 ujeli na svežem delu vohunstva v korist nemškega rajha. Posledica je bila takojšnja aretacija, odgon najprej v zapore v Ljubljano, nato pa v preiskovalni zapor jugoslovanskega sodišča za zaščito države v Beogradu. Po izbruhu vojne med rajhom in Jugoslavijo so ju od tam odgnali v Cačak, kjer so ju tik pred ustrelitvijo rešile hitro prodirajoče nemške enote.« (Prepis v AS, fond KUZOP, f. 17.)

²³⁸ Poročilo Seppa Jellenza 22. 9. 1940, MRC.

²³⁹ Stigerjevo pismo Wehrmachtsarchivu Celovec 14. 9. 1940 in dopis Abwehrstelle im Wehrkreis XVII na Dunaju odseku varnostne službe v Gradcu 19. 9. 1940, fotokopija v MRC.

²⁴⁰ Bauerjeva beležka 25. 9. 1940, fotokopija v MRC.

²⁴¹ Stigerjevo pismo Nierhoffu 7. 10. 1940, PAM, fond SODI, f. 1. Glej tudi Stigerjevo pismo Nierhoffu 30. 9. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁴² Stigerjeva pismena izjava Bauerju 24. 2. 1941, prevod v MRC; Dopis Wehrmachtsarchiva Celovec odseku varnostne službe v Gradcu 27. 2. 1941, prevod v MRC.

²⁴³ Predlog civilne uprave za Sp. Štajersko 18. 8. 1942 za odlikovanja, prepis v AS, fond KUZOP, f. 18.

²⁴⁴ V brzojavki obmejnega policijskega komisariata iz Lipnice uradu državne policije v Gradcu 18. 2. 1941 piše: »Računati je treba nadalje (v zvezi z aretacijo Schorija in Ertla — op. T. F.) še z aretacijo naslednjih železniških uslužbencev: Hahna, Pflügla in Krischnika. Uradnika Pflügla in Krischnika je bilo mogoče na kolodvoru Špilje še pravočasno posvariti in sta se tako izognila aretaciji. Uradnika Hahna bi tudi treba še posvariti.« (Prevod v MRC.)

²⁴⁵ V predlogu za odlikovanje je civilna uprava utemeljevala: »Erwin Kolbesen je od jeseni 1940 pri poštnem uradu Maribor 1 kradel pomembne službene akte jugoslovanske poštne uprave, nenehno dobavljal načrte in sezname oseb, kakor tudi pošiljal dragocene državnotpolitične telegrame. S to svojo dejavnostjo Kolbesen ni ogrožal samo svojega poklica, temveč tudi svoje življenje.«

²⁴⁶ V predlogu civilne uprave za Sp. štajersko 24. 4. 1942 piše: »Poštna uslužbenka Werlitsch je bila v začetku kot jugoslovanska uradnica zaposlena v telefonskem oddelku v Mariboru kot kontrolorka. Od jeseni 1940 je posebnemu pooblaščenцу nemške državne pošte preskrbovala personalno gradivo o zasedbi telefonskega oddelka in poštnega urada št. 1 v Mariboru. Poleg tega mu je dala za vohunske namene na razpolago gradivo o ukrepih za nadzorovanje pošte volksdeutscherjev. Ima velik delež pri pridobivanju gradiva o personalnih razmerah pošte v Mariboru in je bila zaradi vohunskega dela zelo ogrožena.« (Predlog šefa civilne uprave za Sp. Štajersko 24. 4. 1942, prepis AS, fond KUZOP, f. 17.)

²⁴⁷ O njej je civilna uprava za Sp. Štajersko v predlogu za odlikovanje 24. 4. 1942 poročala: »Poštna uslužbenka Kainz je večkrat spremljala v kraljevino Jugoslavijo posebnega pooblaščenca graške poštne direkcije in mu zelo pomagala pri odnašanju načrtov in aktov za pripravo

Ijalna dela nemške državne pošte. Kljub zelo ostremu opazovanju je v smrtni nevarnosti prepeljala iz Jugoslavije v Gradec večje količine gradiva, ker pooblaščenca samemu zaradi ostre kontrole jugoslovanske protiobveščevalne službe to ni bilo mogoče. Zelo je podpirala pripravljala dela za akcijo v nenehni osebni nevarnosti.«

²⁴⁸ Ko ga je civilna uprava za Sp. Štajersko predlagala za odlikovanje, je o njem poročala naslednje: »Emil Reich je kot uradnik poštne urada Maribor 1 od jeseni 1940 delal dragocene zapiske o politični zanesljivosti kakor tudi o Nemcem sovražni dejavnosti jugoslovanskih poštних uslužbencev in o tem pošiljal tudi uradno gradivo. Zaradi tega dela sta bila v nevarnosti njegov ohstoj in življenje.«

²⁴⁹ 1 0. maja 1942 ga je mariborski nadžupan Fritz Knaus predlagal za dosmrtnega uradnika višje službe in v predlogu zapisal tudi tole: »Od maja 1938 je sodelavec varnostne službe.«

²⁵⁰ Tudi zanj je civilna uprava v svojem predlogu za odlikovanje izrecno napisala, da je bil sodelavec varnostne službe.

²⁵¹ Zanj je civilna uprava v predlogu za odlikovanje zapisala: »Sodelavec varnostne službe... odlično je delal tudi v AO NSDAP.«

²⁵² Glej op. 250.

²⁵³ »Zaradi sodelovanja v obveščevalni službi za nemški generalštab je bil obsojen na 15 let ječe in je 6 let že odslužil.« (Predlog civilne uprave za Sp. Štajersko za odlikovanje 18. 8. 1942, AS, fond KUZOP, f. 17.)

²⁵⁴ predlog civilne uprave za Sp. Štajersko za odlikovanje 18. 8. 1942, AS, fond KUZOP, f. 17.

²⁵⁵ Prav tam.

²⁵⁶ Obtožnica proti Maksu Hriberniku in soobtoženim 25. 7. 1940, nemški prevod v MRC.

²⁵⁷ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 236—237. O svojem vohunskem delu v Ljubljani je poročal tudi Adolf Murko iz Ptuja, sodelavec Branimir a Altgayenja. Ob grozeči nevarnosti aretacije je 30. novembra 1940 pobegnil iz Jugoslavije. »Vzroki, ki so me prisilili k pobegu v rajh, so bili naslednji: V Ljubljani sem sodeloval pri nemški obveščevalni službi (Toni Schuster, Laibach, VDA Mikolasch). Proti koncu moje službe v vojski so mi tovariši iz vojske (sic!) sporočili, da je moje delovanje (vohunstvo) odkrito; zato sem se takoj podal v Zagreb, kjer mi je Skala (Harald Skala je bil agent »Volksdeutscher Hilfsvereina« v Zagrebu — op. T. F.) omogočil pobeg.« (Izjava Adolfa Murka 10. 12. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.)

²⁵⁸ Carstanjenovo navodilo, nedatirano, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁵⁹ Baumannovo poročilo Stigerju 25. 9. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁶⁰ Stigerjevo pismo Baumannu januarja 1941, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁶¹ Stigerjevo pismo Baumannu januarja 1941, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁶² Baumannovo poročilo Stigerju 27. 3. 1941, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁶³ Stigerjevo pismo Baumannu 29. 3. 1941, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁶⁴ Stigerjevo pismo »Puntiju« 29. 3. 1941, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁶⁵ Kako so zbirali podatke na celjskem območju, kažejo naslednji podatki iz Baumannove beležnice o razdelitvi delovnih območij:

»*Nikolaus* obdeluje teren južno od Laškega vključno s Hrastnikom in Trbovljami do Brežic in Sevnice. Dobro delo.

Felix dela skupaj z *Nikolausom* in ga je mogoče dobiti in informirati preko njega.

Hirsch — Savinjska dolina do Mozirja. Za vsako posamezno stvar ga je treba vprašati, je malo samostojen, vendar dela z dobro voljo. Treba mu je postavljati posamezna vprašanja po pomembnosti.

Stefan ni posebno samostojen in mu je tudi treba postaviti posamezna vprašanja. Je pa zelo voljan. Zlasti lahko prinese dopolnila iz Brežic (tam je bil namreč njegov brat August Paidasch — op. T. F.). Njegove sodbe o vprašanih nemške manjšine so zelo objektivne in njegova poročila o delu Kulturbunda zelo dragocena.

Ivan naj dela z Galletom iz Dobrne in naj zbirata na območju do Vitanja in naj tudi preskrbi, kar še manjka iz Šoštanja.

Anton naj še naprej pošilja gospodarska poročila, drugače skrbi samo za zveze po pošti, poleg Dranna prinaša pošto v Celje, če se iz kakršnih koli vzrokov pretrga zveza s Celjem.«

Seveda so to bili le glavni zbiralci podatkov na celjskem območju.

²⁶⁶ Izjava I. Jagodiča komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev v Mariboru 30. 7. 1945, AS, fond KUZOP, f. 18.

²⁶⁷ Zapisnik zaslišanja Paula Skobemeta, vojaško sodišče mesta Ljubljane 17. 6. 1945, prepis v AS, fond KUZOP, f. 15.

²⁶⁸ Himmerjev dopis uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 31. 8. 1941, arhiv VII; fotokopija in prepisi v AS, fond KUZOP, f. 11.

²⁶⁹ Ciklostilirani sezname v PAM.

²⁷⁰ Prepis seznama v AS, fond KUZOP, f. 17.

²⁷¹ Zapisnik razgovora kapetana Kustosa in dr. Bauerja v Gradcu 24. 9. 1940, fotokopija v MRC.

²⁷² Poročilo kapetana v. Pfeffra v. Hippelu 18. 7. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁷³ Stigerjevo pismo Nierhoffu 23. 7. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁷⁴ Stigerjevo pismo Nierhoffu 15. 8. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁷⁵ Zapisnik razgovora kapetana Kustosa in dr. Bauerja 24. 9. 1940 v Gradcu, fotokopija v MRC.

²⁷⁶ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 254.

²⁷⁷ Stigerjevo pismo Nierhoffu 27. 12. 1940, PAM, fond SODI, f. 1.

²⁷⁸ Paidasch, Ablauf der Ereignisse; Paidaschev lažni potni list v arhivu MRC.

²⁷⁹ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 261.

²⁸⁰ Paidasch, Ablauf der Ereignisse.

²⁸¹ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 261.

²⁸² Kriegstagebuch AOK 2/Ic od 3.—20. 4. 1941, NAW, T-312, navitek 1076 (navajam: KTB/AOK 2/Ic) 3. 4. 1941.

- ²⁸³ KTB/AOK 2/Ic 4. 4. 1941.
- ²⁸⁴ KTB/AOK 2/Ic 7. 4. 1941.
- ²⁸⁵ KTB/AOK 2/Ic 8. 4. 1941.
- ²⁸⁶ Izjava Otta Lurkerja v ljubljanskih zaporih, arhiv RSNZ.
- ²⁸⁷ Prav tam.
- ²⁸⁸ Paidasch, Ablauf der Ereignisse.
- ²⁸⁹ Zapisnik zaslišanja dr. Georga Skofoerneta 19. 6. 1945, vojaško sodišče mesta Ljubljane I. Sod 58/45/2, prepis v MRC.
- ²⁹⁰ Zaslišanje Eduarda Paidascha 13. 6. 1945, vojaško sodišče mesta Ljubljane Sod 66/45/2, prepis v MRC.
- ²⁹¹ Odločba državnega namestnika za Štajersko za dr. Frohnerja 3. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 730.
- ²⁹² Glej op. 290.
- ²⁹³ »Med prve občiniske naloge spada odstranitev nevzdržnih označb cest in spomenikov ter začasna ocenitev škode, ki so jo imeli volksdeutscherji.« (Gradivo akcijskega štaba za Maribor, PAM, fond mariborskega nadžupana; zapiski dr. Frohnerja arhiv IZDG, f. 730.)
- ²⁹⁴ Zapiski dr. Frohnerja, arhiv IZDG, f. 730.
- ²⁹⁵ Uiberreitherjevo poročilo notr. min. 30. 10. 1941, DZA, fond Reichsminister für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung (navajam: REM), Bd. 617.
- ²⁹⁶ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 10. 8. 1942, arhiv MNOM, fond Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Marburg (krajšam: DDV).
- ²⁹⁷ Poročilo dr. Müller-Scholtesa notranjemu ministrstvu 30. 5. 1941, prepisi v arhivu VII in arhivu Slovenije.
- ²⁹⁸ Že omenjeni član pokrajinskega vodstva Kulturbunda za Dravsko banovino Rudolf Holzer, ki je sam skrival dva Nemca, je o tem pisal takole: »Kajti večina tistih, ki so še v poslednjih dneh dobili poziv za jugoslovansko vojsko, se ni več v redu odjavila pri tukajšnjem vojaškem poveljstvu in ni odpotovala v namembni kraj na Hrvaškem ali v Srbiji, temveč se je raje spravila na varnejši kraj doma, kjer so jo oskrbovali prijatelji, in pričakovala velikega povelja.« (Holzer, Die statistische Stelle des SDKB.)
- ²⁹⁹ Holzer, Die statistische Stelle des SDKB; Marburger Zeitung 9. 4. 1941; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 264; poročilo političnega komisarja za mesto Maribor 21. 10. 1941 šefu civilne uprave za Sp. Štajersko, AS, fond KUZOP, f. 2. Zlasti se je pri vodstvu oboroženih volksdeutscherjev tiste dni izkazal član pokrajinskega vodstva Kulturbunda ing. Erwin Rungaldier, ki ga je zato civilna uprava predlagala za odlikovanje z naslednjo utemeljitvijo: »V Mariboru je organiziral, usmerjal in izuril Volksdeutsche Mannschaft, s čimer je ustvaril možnosti za delovanje volksdeutscherške samozaščite v Mariboru. Kot vodja pokrajinskega urada za moštvo je na tem področju delal kot organizator po vsej deželi.« (AS, fond KUZOP, f. 17.)

³⁰⁰ KTB/AOK 2/Ic 8. in 9. 4. 1941. Ob prihodu nemškevojske v Maribor je pokrajinski vodja Kulturbunda za dravsko Banovino Hans Baron poslal Hitlerju naslednjo brzojavko: »Nemška (sic!) Spodnja Štajerska se v urah svoje osvoboditve zahvaljuje svojemu führerju in mu obljublja neomajno zvestobo in poslušnost.«

³⁰¹ Zapisnik o prevzemu okrajnega glavarstva Ptuj 10. 4. 1941, AS, fond KUZOP, f. 15; delovno poročilo Okrajnega glavarja Ptuj 16. 4. 1941, AS, fond KUZOP, f. 2.

³⁰² Predlog civilne uprave za odlikovanja, AS, fond KUZOP, f. 17.

³⁰³ Gottscheer Zeitung 1., 22. in 29. 5. 1941.

³⁰⁴ Marburger Zeitung 10. 4. 1941.

³⁰⁵ Ivo Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943. Pripevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, str. 64.

³⁰⁶ Sporočilo nem. vrhovnega vojaškega poveljstva 3. 4. 1941, gradivo XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-3083.

³⁰⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom II, knjiga 2, dok. 14.

³⁰⁸ Spomenica nem. zunanjega ministrstva 21. 4. 1941, fotokopija v Public Record Office v Londonu (navajam: PRO), št. H 297839—H 297846.

³⁰⁹ Tajni arhivi grofa Ciana, 459—461.

³¹⁰ Zapisnik sestanka v Gorici 31. 7. 1942, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI — borbe v Sloveniji, knjiga 3, dok. 188 (navajam: Zbornik NOV).

³¹¹ Friedrich Lange: Sonnenland Untersteiermark, München 1943.

³¹² Poročilo nemško-italijanske razmejitvene komisije o delu z dne 13. 9. 1941, arhiv IZDG.

³¹³ Marburger Zeitung 16. 4. 1941; Kärntner Grenzruf 16. 4. 1941. Iz dopisa nemškega notranjega ministra dr. Fricka z dne 22. aprila 1941 šefoma civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko je razvidno, da jima je šef državne pisarne dr. Lammers že 14. aprila poslal Hitlerjev odlok o začasni upravi obeh pokrajin. (Gradivo XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-3456.) Glej tudi izjavo Franza Kutschere 30. 11. 1941 v Celovcu (Kärntner Grenzruf 1. 12. 1941).

^{313a} Hitlerjeva odloka z dne 14. 4. 1941 sta v NAW, T-77, navitek 884.

³¹⁴ Hitlerjev dopolnilni odlok 14. 4. 1941, NAW, T-77, navitek 884.

³¹⁵ Hitlerjev dopolnilni odlok 14. 4. 1941, NAW, T-77, navitek 884.

³¹⁶ Marburger Zeitung 29. 4. 1941. Torej ne držijo navedbe nekaterih piscev, da je Hitler zgoraj navedene besede izrekel 26. aprila, ko je obiskal Maribor.

³¹⁷ Dotedanji namestnik koroškega gauleiterja in šef civilne uprave za Gorenjsko Franz Kutschera je ob izročanju poslovnemu šefu civilne uprave dr. Friedrichu Rainerju 30. 11. 1941 v Celovcu dejal. »Führerjevo naročilo, ki ga je strnil v stavek: „Machen Sie mir dieses Land deutsch!“ je osnovano na dejstvu, da je bila ta dežela nekoč nemška.« (Kärntner Grenzruf 1. 12. 1941.)

³¹⁸ Marburger Zeitung 15. 4. 1941. Do Šentilja se mu je pripeljal na-proti pokrajinski vodja Kulturbunda Hans Baron in mu poročal o raz-merah na slovenskem Štajerskem in o vlogi volksdeutscherjev po na-padu Nemčije na Jugoslavijo.

³¹⁹ Kärntner Grenzruf 16. 4. 1941.

³²⁰ Kärntner Grenzruf 2. 5. 1941.

³²¹ Sporočilo notranjega ministra dr. Fricka šefoma civilne uprave 22. 4. 1941 (gradivo XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-3456).

³²² Sporočilo notranjega ministrstva šefoma civilne uprave 14. 8. 1941, DZA, fond RMI, Bd. 27118.

³²³ Otto Müller-Haccius: Zwei Jahre deutsche Verwaltung, Marbur-ger Zeitung 10.—11. 4. 1943; doipis političnega komisarja za Kamnik 2. 9. 1941, arhiv VII, škatla 34-A, 4/3.

^m V fondu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nem-štva v Mariboru so se ohranili skoraj vsi zapisniki štabnih razgovorov v Mariboru in pozneje v Gradcu, ki so jih pisali zastopniki tega urada za svojo ustanovo. Poleg teh zapisnikov so morali obstajati ali pa še obsta-jajo, le da niso dostopni, tudi zapisniki, ki jih je pisal kdo, ki ga je za to pooblastil vladni predsednik dr. Müller-Haccius, ki je kot namestnik šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko vodil štabne razgovore.

³²⁵ Uiberreitherjevo poročilo notranjemu ministrstvu 30. 10. 1941, DZA, fond REM, Bd. 617.

³²⁶ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark 19. 11. 1941 (navajam: VAZSt.).

³²⁷ Das Geschick der deutschsprechenden österreichischen Bevölke-rung Untersteiermarks, v: Neuland 30. 10 in 6. 11. 1965; Waren Deutsch-Untersteierer verantwortlich für den Steirischen Heimatbund und die Aussiedlungen durch den SD?, v: Neuland 25. 2. 1967; Straka, Unter-steiermark, 114.

³²⁸ Elaborat Südostdeutsches Instituta v Gradcu iz isrede leta 1940, PAM, fond SODI, f. 2; poročilo dr. Müller-Scholtesa notranjemu ministr-stvu 30. 5. 1941.

³²⁹ Dorfmeisterova zabeležka za dr. Wöhrerja, nedatirana, arhiv IZDG.

³³⁰ Poročila političnih komisarjev za Celje, Laško, Gornji grad in Šmarje pri Jelšah, arhiv IZDG.

³³¹ Poročilo dr. Müller-Scholtesa notranjemu ministrstvu 30. 5. 1941.

³³² Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains 1. 8. 1941 (navajam: VAZK).

³³³ VAZK 14. 1. 1942.

³³⁴ VAZSt. 27. 1. 1942; VAZK 29. 1. 1942.

³³⁵ VAZSt. 14. 4. 1941.

³³⁶ VAZK 27. 6. 1941.

³³⁷ VAZSt. 25. 9. 1941.

³³⁸ VAZK 1. 8. 1941 in 20. 10. 1941.

³³⁹ VAZSt. 20. 6. 1941.

^{M0} Za to je lahko npr. dr. Müller-Scholtes v že omenjenem poročilu

notranjemu ministrstvu v Berlin med drugim poročal tudi naslednje: »Varnostna služba se na Spodnjem Štajerskem lahko že ozira na *dolgo in temeljito predhodno delo* in je lahko ob uradnem začetku prevzela že *obstoječo mrežo sodelavcev*.« (Podčrtal T. F.)

³⁴¹ Lurker je ostal na tem položaju do konca marca 1943, ko ga je nasledil SS-Sturmabführer in kriminalni svetnik Josef Vogt, ki je prišel z Bleda, njega pa je maja 1944 nasledil SS-Sturmabführer in kriminalni direktor Kurt Stage, ki je prišel iz Berlina.

Fritza Volkenborna na Bledu je 1. junija 1942 nasledil Josef Vogt, njega pa konec marca 1943 SS-Obersturmbannführer Alois Persterer, nekdanji vodja odseka varnostne službe v Salzburgu in poveljnik Sonderkommando 10 b v akcijski skupini D na Krimu, od novembra 1944 dalje pa je bil SS-Obersturmbannführer Ruchs.

³⁴² Seznam naslovov uradov varnostne policije in varnostne službe ter višjih vodij SS in policije z dne 1. maja 1941, arhiv IZDG.

³⁴³ Dr. Walterja Machuleja je po njegovi vrnitvi v Gradec jeseni 1942 nasledil SS-Sturmabführer Georg Umpfenbach, le-tega pa novembra 1944 SS-Sturmabführer Rache.

³⁴⁴ Poročilo dr. Müller-Scholtesa notr. min. 30. 5. 1941; VAZSt. 17. 4. 1941; Mirko Brolih: Pooblaščenec šefa varnostne policije in varnostne službe pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko, elaborat v arhivu MNOM.

³⁴⁵ Dopis glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu 31. 3. 1942, arhiv IZDG, f. 1056.

³⁴⁶ Zapisnik zaslišanja polkovnika Helmuta Mascusa v taborišču Vilvorde v Belgiji 28. 3. 1946, prepis v arhivu MNOM. Od 6. februarja do 1. oktobra 1942 je bil poveljnik redarstvene policije »Alpenland« generalmajor Karl Brenner, nato do marca 1943 generalmajor Hans Knofe, za njim ponovno Brenner, od oktobra 1943 do oktobra 1944 je bil polkovnik Griep, nato pa polkovnik Wolter.

³⁴⁷ Povelje poveljnika redarstvene policije »Alpenland« 10. 4. 1941, arhiv IZDG; poročilo dr. Müller-Scholtesa notr. min. 30. 5. 1941.

³⁴⁸ Podatki so v arhivskem gradivu orožniških postaj in okrožij, ki ga hrani arhiv IZDG.

³⁴⁹ »Vsak ukrep, ki ga izdajo, najsi bo političen, gospodarski ali narodnosten, mora služiti *ponemčenju dežele*.« (Ost-Südost-Stimmen, Bericht aus Untersteier, NAW, T-81, navitek 540.)

³⁵⁰ V svoji brošuri »Die Untersteiermark. Eine politische Aufgabe an der Südostgrenze des Grossdeutschen Reiches« je nacionalnopolitični referent dr. Carstanjen pisal: »Da bi zagotovili uspeh te ‚Rückvolkung‘, je bilo najprej potrebno izpolniti dva pogoja. Najprej je bilo treba nosilce narodne slovenske misli odstraniti iz Spodnje Štajerske... Na drugi strani je bilo potrebno, da to ‚Rückvolkung‘ narodnopolitično zavarujemo nasproti razvoju v ostali Sloveniji, ki je prišla pod Italijo in ki so jo združili v Ljubljansko pokrajino... Za ‚Rückvolkung‘ samo pa je zavezana predvsem Štajerska domovinska zveza...« (Str. 10—11.)

MNOŽIČNE DEPORTACIJE SLOVENCEV

Množične deportacije Slovencev so bile eden temeljnih ukrepov za uničenje slovenskega naroda. Nacisti so jih imeli za temeljni pogoj, brez katerega ni mogoče doseči glavnega namena nacistične okupacije slovenskih predelov, tj. popolnega ponemčenja. Kot smo lahko ugotovili v prvem poglavju, so bile množične deportacije nacistični raznarodovalni ukrep tudi v drugih zasedenih pokrajinah, zlasti na Poljskem. Vendar pa so se v zasedenih slovenskih predelih nacistične deportacije v marsičem razlikovale od njihovih deportacij v drugih zasedenih deželah. Kot bomo videli, niso nacisti vsaj v začetku okupacije nikjer predvideli za takojšen izgon tako velikega števila prebivalcev kot ravno v Sloveniji. Njihovo odločenost, da izvedejo ta ukrep, kaže tudi to, da so pri nas začeli pripravljati množične in hitre deportacije tedaj, ko so jih drugod, npr. v zahodnih predelih Poljske, morali v začetku zamišljeni obliki in obsegu že odlagati za čas po vojni. Iz nobene druge zasedene pokrajine tudi niso izgnali tako velikega odstotka prebivalstva kot pri nas, čeprav iz raznih vzrokov, ki jih bom navedel v tem poglavju, niso mogli v celoti uresničiti svojih zamisli in načrtov. Zato ta nacistični genocidni ukrep zasluži podrobnejšo in dokumentirano obdelavo.

PRVI NAČRTI ZA MNOŽIČNE DEPORTACIJE

Še vedno je v temo zavito marsikaj, kar se je dogajalo na Štajerskem in Koroškem potem, ko je Hitler sklenil napasti in uničiti Jugoslavijo. Ker niso ohranjeni ali dostopni nekateri pomembni arhivi, ni mogoče natančneje rekonstruirati vseh priprav na množične deportacije Slovencev, ki so jih nacisti storili še pred uvedbo civilne uprave na slovenskem Štajerskem 14. aprila in na Gorenjskem 30. aprila 1941. Je

pa **vendarle** nekaj podatkov, ki pričajo za to, da so se začeli pripravljati **še pred** tem časom.

2e 3. ali 4. aprila je prišel na sedež odseka varnostne službe v Celovcu, ki ga je vodil SS-Obersturmbannführer Fritz Volkenborn, **vodja** osrednjega vselitvenega urada v Lodzu SS-Sturmabführer dr. Martin Sandberger. Na sestanku, ki so se ga udeležili še Kutschera, Volkenborn, dr. Helmut Glaser in zastopnik urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu SS-Oberführer Rudolf Creutz, je **povedal**, da je vojna z Jugoslavijo postala neizbežna in da bo po njej območje Slovenije severno od Ljubljane prišlo pod nemško civilno upravo in bo ponomčeno. Zato je Himmler naročil njegovemu uradu, **naj** začne pripravljati izgon okoli 100.000 Slovencev iz omenjenega območja. Povedal je tudi, da je glavni državni varnostni urad v Berlinu določil Volkenborna za komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko, referenta v njegovem uradu SS-Hauptsturmführerja dr. Helmuta Glaserja pa za štabnega vodjo ali načelnika preselitvenega štaba, ki ga naj ustanovijo pri uradu komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko. To je izpovedal dr. Glaser po vojni v preiskovalnem zaporu v Ljubljani.¹

Tisti čas so o izgonu Slovencev iz slovenske Štajerske razpravljali v Gradcu. O tem priča nekaj podatkov v že omenjenem poročilu Eda Paidascha iz Celja. Ta je po prihodu v Gradec delal na sedežu pokrajinskega vodstva Volksdeutsche Mittelstelle v Kreutzgasse v Gradcu. O svojem delu pravi: »Sestavljamo sezname, rišemo zemljevide in zidamo gradove v oblakih.« In dalje: »Razpravlja se o izselitvi obavskega in obsotelskega pasu.«²

Da so bila v Gradcu že tudi širša razpravljanja ali celo konference o deportacijah Slovencev, priča pismo dr. Güntherja a Stiera iz štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu Südostdeutsches Institutu v Gradcu z dne 10. aprila 1941, ki se začne z: »*Pri zadnjih razgovorih v Gradcu* so bile navedene zelo visoke številke glede vindišarjev na Spodnjem Štajerskem.« (Podčrtal T. F.) Prosi ga, naj mu pošlje »opis narodnostnih razmer na Spodnjem štajerskem, Kranjskem in v pokrajinah Štajerski in Koroški s posebnim ozirom na vindišarje.« Zanimivo je še, da naj bi opis vseboval tudi pregled posestnih razmer in po možnosti še pregled rasne sestave posameznih narodnosti ter najnovejše izsledke raziskav o vindišarjih. Zakaj je dr. Stier potreboval te podatke, je razvidno iz njegovega »predloga o nasaditvi preseljencev na novih jugovzhodnih območjih«, ki ga je sestavil v Berlinu 17. aprila 1941 in ki se začne: »Iz Spodnje Štajerske in Kranjske bo izseljenih najprej 130.000 Slovencev.« Predlagal je, naj bi na njihova posestva nasadili okoli 58.000 Nemcev.³

Vsi ti podatki, ki sem jih podrobneje navedel zato, ker so prvi in redki, torej pričajo, **da** so nacisti razpravljali o deportacijah Slovencev tako iz Gorenjske kakor iz slovenske Štajerske še pred uvedbo civilne uprave sredi oziroma konec aprila 1941. leta, da so bila ta **razpravljanja** širšega značaja, saj so sodelovali v njih ne samo nacisti iz Celovca in Gradca, temveč tudi zastopniki nekaterih ustanov iz Berlina, npr. urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva, da so v razpravah navajali tudi število in kategorije Slovencev, ki jih je treba deportirati itd. Gledišča, ki so jih sprejeli, so verjetno služila državnemu komisarju za utrjevanje nemštva Heinrichu Himmlerju pri izdelavi navodil ali smernic za deportacije Slovencev, ki jih je izdal v drugi polovici aprila 1941.

HIMMLERJEVA NAVODILA ZA DEPORTACIJE SLOVENCEV

Tako kot drugi nacistični veljaki je tudi Himmler v aprilski vojni z Jugoslavijo premestil svoj glavni stan iz Berlina v Avstrijo. S svojim posebnim vlakom, imenovanim »Sonderzug Steiermark«, je prispel v mesto Bruck na Muri in od tam urejal zadeve nemške policije, esesovskih enot in državnega komisariata za utrjevanje nemštva in od tam z avtomobilom obiskoval razne ustanove na Koroškem in štajerskem. Njegova potovanja in obiski pa so bili tajni in nepričakovani ter brez tistega blišča, ki je navadno spremljal nacistične veljake.

Sredi aprila je Himmler prispel tudi v Celovec in je imel najprej sestanek s šefom civilne uprave za Gorenjsko Franzom Kutscher o. 2e drugi dan je imel konferenco s Kutscherom, dr. Sandbergerjem, Volkenbornom in referentom za utrjevanje nemštva pri višjem vodji SS in policije v Salzburgu SS-Oberführerjem Wilhelmom Schröderjem. Himmler je na konferenci povedal, da ima šef civilne uprave za Gorenjsko nalogo, da to deželo čimprej ponemči. Da bi to nalogo uspešno opravljal, je treba izvesti obsežne deportacije Slovencev, in sicer v treh zaporednih valovih:

V prvem valu je treba čimprej izgnati vodilni sloj slovenskega izobraženstva in vse tiste Slovence, ki so bili dotlej politično delovali, tj. predvsem znane zastopnike slovenskih političnih strank in organizacij v občinah in okrajnih mestih, učitelje, mlajše duhovnike in osebe raznih akademskih poklicev. Ta val naj bi bil nekak varnostni ukrep in ga naj državna tajna policija čimprej odstrani iz Gorenjske.

V **drugem** valu je treba takoj po popisu vsega prebivalstva izseliti tiste, ki so se priselili na Gorenjsko iz drugih predelov Jugoslavije.

V **tretjem** valu je treba iz dvajset kilometrov širokega pasu v južnem delu Gorenjske ob meji z Ljubljansko pokrajino izseliti prav vse Slovence.

Po izvršenem popisu in pregledu prebivalstva je treba iz vse Gorenjske in Mežiške doline izseliti tudi tiste osebe, ki bodo pri pregledu ocenjene za rasno neprimerne, razen če so simpatizirale z Nemci ali če so volksdeutscherji.⁴

Ta svoja navodila ali smernice je Himmler izdelal verjetno na temelju gledišč, ki so jih izdelali nacistični veljaki na predhodnih razgovorih v Celovcu. Posredoval nam jih je dr. Glaser po vojni v preiskovalnem zaporu v Ljubljani. Verjetno je, da jih je Himmler izdal tudi v pisni obliki, a ni znano, ali so se sploh ohranila. Da pa so bila, pričajo nove Himmlerjeve smernice z dne 7. julija 1941, ki deloma spreminjajo »dosedanja navodila o deportacijah v Južni Koroški«.

Ni nobenih podatkov, da bi bil Himmler takrat obiskal tudi Gorenjsko, ki jo je imela v glavnem zasedeno še italijanska vojska. Pač pa je obiskal slovensko Štajersko, ki jo je že 14. aprila 1941 začel upravljati šef civilne uprave dr. Uiberreither. Ta je ob svojem prihodu v Maribor že napovedal deportacije Slovencev:

»Hočemo to deželo tako pritegniti, da bo imel v njej prostor le Nemec in tisti Štajerci, ki so se leta, desetletja in stoletja zvesto in tovariško borili z ramo ob rami z našimi sonarodnjaki, ki so bili — nam po krvi zelo sorodni — pripravljeni tudi v poslednjih desetletjih hrepeneti z vsem srcem po priključitvi k Nemčiji. S temi hočemo delati. In vse drugo, moji sonarodnjaki, tega tudi javnosti ne prikrivamo, mora ven.«⁵

Čez tri dni je na slovensko Štajersko nepričakovano in tajno prispel Himmler in poleg Maribora in Celja, kjer so mu v tamkajšnji vojašnici pokazali tudi zaprte Slovence, obiskal tudi Savinjsko dolino.⁶

V Mariboru je Himmler drugi dan svojega obiska, to je 18. aprila, izdal »smernice za izselitev tujerodnih elementov z območja Spodnje Štajerske«. Te smernice so doslej nekateri pisci pripisovali šefu civilne uprave dr. Uiberreither ju, ker niso vedeli za ta Himmlerjev obisk in ker imajo smernice poleg datuma za kraj izdaje naveden Maribor, kjer je bil takrat njegov sedež.⁷ V smernicah je Himmler na kratko določil naslednje:

»1. Takoj je treba izseliti vse slovensko izobraženstvo.

2. Takoj bodo z družinami vred izseljeni vsi Slovenci, ki so prišli po letu 1914. Z izborom je treba preveriti, ali so med njimi rasno posebno dragoceni elementi, ki jih nočemo prepustiti tujemu ljudstvu. Tiste, ki jih bodo izbrali pri grobem izboru, je treba nato poslati k osrednjemu vselitvenemu uradu, da jih bo natančneje pregledal.

3. Izseliti je treba tudi prebivalce obsavskega pasu, ki obsega območje nemškega rajha jugozahodno od Save in območje okoli 20 km severovzhodno od Save. Tukaj je treba ravnati kot pri točki 2.

4. Izseliti je treba tudi prebivalce tako imenovanega obsotelskega pasu, to je območje, ki je na priloženi karti označeno s črto.

Tudi tukaj je treba ravnati kot pri točki 2.

5. Izseliti je treba tisto vaško prebivalstvo po vsej Spodnji Štajerski, ki očitno kaže primesi tuje krvi.⁸

Tudi te osebe je treba podvreči grobemu rasnemu pregledu.

6. Drugo prebivalstvo, to je večina, ostane za sedaj v deželi. Po gauleiterjevih pozivih bo v znamenje svoje notranje pripravljenosti do Nemčije stopilo v Štajersko domovinsko zvezo. Vsak vstop v Štajersko domovinsko zvezo bo odvisen od podrobnejšega pregleda v osrednjem vselitvenem uradu.

Ponavljam in povzemam:

Skupine pri točkah 1—5 bodo v veliki večini izseljene do 90 in več odstotkov. Od njih bo pri grobem izboru, torej samo na pogled, samo majhen del rasno dobro ocenjenih prišel k podrobnejšemu izboru. Če bodo prebili podrobnejši izbor, bodo ti ljudje oziroma družine kot rasno dragocene, narodnostno pa kot nezanesljive presajene v rajh, kjer se naj ponemčijo.⁹

Ves pri točki 6 omenjeni del prebivalstva pa je treba podvreči podrobnejšemu izboru. Tu bo primer, da bo od 90 do 95 odstotkov Nemcev ali pa popolnoma sposobnih za ponemčenje. Iz krvnih in političnih razlogov bo odklonjen le majhen del, ki ga bo treba izseliti, kot je to predvideno pri točkah 1—5.¹⁰

Zanimivo je, da tudi teh smernic štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva ni niti razmnožil niti objavil v že omenjeni zbirki navodil »Menscheneinsatz«, ampak so se nam ohranila le v tretjem prepisu. Primerjava obeh navodil ali smernic ne pokaže večjih bistvenih razlik. Iz obeh pokrajin je treba deportirati slovensko izobraženstvo, priseljene Slovence po letu 1914 in vse prebivalstvo iz približno 20 km širokega pasu ob meji z Ljubljansko pokrajino in Hrvaško. Vse ostalo prebivalstvo je treba bolj ali manj natančno pregledati in kolikor bo politično in rasno dobro ocenjeno, ostane začasno doma in ga je treba vključiti v posebni organizaciji, druge pa izgnati.

USTANOVITEV PRESELJEVALNIH ŠTABOV IN TABORIŠČ TER PRVE ARETACIJE SLOVENCEV

Ustanovitev prešeljevalnih štabov

Himmler j e ve smernice za deportacije Slovencev iz Gorenjske, iz Mežiške doline in iz slovenske Štajerske so bile temeljna navodila, po katerih je nato potekalo delo na več področjih: ustanovili so posebne ustanove za deportiranje in upravljanje zaplenjene imovine, začeli popisovati nekatere kategorije prebivalstva in jih politično ter rasno pregledovati in preverjati, iskati prostor, kamor naj bi deportirali Slovence, itd.

Za izvedbo množičnih deportacij Slovencev je Himmler zavezal glavni državni varnostni urad v Berlinu, zlasti njegova oddelka HIB in IV B 4, to je oddelka, ki sta se ukvarjala z narodnostnimi in rasnimi vprašanji ter s tehničnimi problemi deportacij Židov, Poljakov itd. Na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem sta bila za deportacije še posebej zavezana komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru in na Bledu, ki sta v ta namen sestavila posebna preseljevalna štaba (Umsiedlungsstab).

Najprej so ustanovili preseljevalni štab v Mariboru. Strokovnjake zanj so dobili iz Berlina in Lodza, z območja Avstrije in od drugod. Zanimivo je, da so nekatere strokovnjake poklicali iz Lodza že 8. aprila in jih po zasedbi slovenske Štajerske takoj poslali v Maribor.

Preseljevalni štab, ki je imel »nalogo, da iz predelov, ki so priključeni k štajerski pokrajini, odstrani vse tujerodne elemente«, je vodil sam komandant varnostne policije in varnostne službe SS-Standardenführer Otto Lurker. Njegov štabni vodja ali načelnik je postal SS-Hauptsturmführer Heinz Humitsch, vodja referata za narodnostne zadeve v III. uradu (SD-Inland) glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu. Imel je tri referate. Prvi referat je popisoval osebe, ki jih je po Himmlerjevih smernicah bilo treba izgnati, ter preverjal njihovo narodnost in politično prepričanje. Vodil ga je SS-Obersturmführer Heinz Müller, ki je tudi prišel iz Berlina. Na sedežih političnih komisarjev je imel posebne izseljevalne komisije. Drugi referat je imel nalogo rasno preiskovati osebe, predvidene za izselitev, in ugotavljati njihovo rasno sposobnost za ponemčenje. Ta referat so pravzaprav sestavljale posebne rasnopreiskovavne komisije, ki jih je poslal rasni urad v glavnem rasnem in kolonizacijskem uradu SS, vodil pa jih je SS-Obersturmbannführer profesor dr. Bruno Kurt Schultz.

Tretji referat je moral tehnično izvesti deportacije. Vodil ga je SS-Obersturmführer dr. Siegfried Seidl, dotedanji referent v Umwandlerzentralstelle v Lodzu.

Praktično je bilo sodelovanje med referati organizirano tako, da je prvi referat po popisu prebivalstva, ki so ga prizadele omenjene Himmlerjeve smernice, izdelal ustrezno kartoteko in jo izročil tretjemu referatu. Ta je izdelal sezname in jih izročil poveljnikom policijskih enot, ki so nato na seznamih napisane osebe pripeljale v taborišča. V taboriščih so poleg osebnega popisa napravili tudi osebno preiskavo in grobi rasni pregled. Osebe, za katere so pri grobem rasnem pregledu ugotovili, da so sposobne za ponemčenje, so nato dali še natančneje rasno pregledati, medtem ko so vse druge izročili tretjemu referatu, da jih deportira. Seveda pa vse osebe, kot bomo še videli, niso šle skozi tak postopek in so jih kratko malo pognali čez mejo.¹¹

Zal za prvi in drugi referat ni ohranjenih podatkov iz začetka delovanja preseljevalnega štaba. Bolje pa smo poučeni o sestavi in delu tretjega referata. Ko se je proti koncu aprila formiral,¹² je imel s tehničnim osebjem vred 17 članov, a je do konca avgusta 1941 narastel na 54 članov.¹³ Imel je tudi nalogo ustanavljati in voditi zbirna taborišča za deportirance.

Preseljevalni štab za Gorenjsko in Mežiško dolino so ustanovili sredi aprila 1941. Zanimivo je, da se je najprej imenoval kar »preseljevalni štab Celovec«, nato pa ves čas »preseljevalni štab za Koroško pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za zasedena območja Koroške in Kranjske«. Ker je bil ustanovljen le za deportacije na Gorenjskem in v Mežiški dolini, ga bom v nadaljnjem imenoval le: preseljevalni štab za Gorenjsko. Ker je bila več kot polovica Gorenjske do konca aprila 1941 zasedena še z italijansko vojsko in so nemško civilno upravo uvedli šele 30. aprila, je preseljevalni štab kakih štirinajst dni živel in delal v Celovcu in se je šele prve dni maja preselil na Bled. Nastanil se je v četrtem nadstropju hotela »Park«. Kot bomo videli, ni zaradi tega izgubil niti dneva, saj so ta čas njegovi uradi delali v Mežiški dolini, v kateri je šef civilne uprave Kutschera prevzel oblast že sredi aprila.

Preseljevalni štab za Gorenjsko je vodil sam komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko SS-Obersturmbannführer Fritz Volkenborn, njegov štabni vodja pa je postal SS-Hauptsturmführer dr. (filozofije!) Helmut Glaser, dotedanji sodelavec v Volkenbornovem odseku varnostne službe v Celovcu. Neposredno pod Glaserjem so delali poslovodja (za organizacijske zadeve, kartoteko in registraturo) SS-Hauptsturmführer Rudolf Schluifer, upravnik

SS-Obersturmführer Willy Belaschk, **informatorja** SS-Oberscharführer Rudolf Steiner in esesovski kandidat Ernst Winger ter vodja **kartoteke** SS-Scharführer Puecher z 20 ženskimi pisarniškimi močmi. Imel pa je preseljevalni štab za Gorenjsko podobne referate kot prešel j evalni štab za Spodnjo Štajersko. I. referat, ki ga je vodil štabni vodja Glaser sam, so imenovali nacionalnopolitični referat, II. referat — rasni pregledi — je vodil tako kot v Mariboru SS-Obersturmbannführer prof. dr. Bruno Kurt Schultz, III. referat, ki je imel nalogo tehnično izvesti deportacije, je vodil SS-Sturmbannführer dr. Hans Bauer, ki je hkrati vodil urad tajne državne policije (gestapo) pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko.¹⁴

Zanimiva je primerjava, od kod so prišli funkcionarji obeh preseljevalnih štabov. Medtem ko so štabni vodja in vsi vodje referatov preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko prišli iz Berlina in Lodza na Poljskem, pa so bili štabni vodja in vsi vodje referatov preseljevalnega štaba za Gorenjsko iz Celovca. Opazna je tudi razlika v številčni moči obeh preseljevalnih štabov. Glede na končni obseg deportacij bi vse to bilo razumljivo, ni pa razumljivo glede na predviden obseg, saj so takrat, ko so ustanavljali oba štaba, še predvidevali, da bodo tudi iz Gorenjske izgnali veliko število Slovencev.

V obeh štabih sta imela najpomembnejšo mesto I. in II. referat. I. referat je ugotavljal in preverjal narodnostne in politične, II. pa rasne lastnosti za izgon predvidenih Slovencev na slovenskem Štajerskem oziroma vseh prebivalcev Gorenjske in Mežiške doline. Kot bomo videli, je imel preseljevalni štab za Spodnjo Štajersko opraviti le z nekaterimi skupinami prebivalstva, medtem ko je preseljevalni štab za Gorenjsko pregledal vse prebivalce Gorenjske in Mežiške doline. III. referat je bil zavezan le za tehnično izvedbo deportacij tistih oseb, ki jih je na osnovi politične in rasne ocene za izgon določil I. referat. Pač pa je na Gorenjskem v popolno pristojnost III. referata spadala deportacija t. i. prvega vala, tj. izobraženstva in t. i. Nemcem sovražnih oseb, ki ga je imel Himmler za nekaj varnostni ukrep, ki že sam po sebi sodi v pristojnost varnostne policije.¹⁵

Ustanovitev uradov za utrjevanje nemštva

Tesno povezano z deportacijami Slovencev je bilo tudi delo dveh drugih ustanov v Mariboru in na Bledu (pozneje v Radovljici oz. Celovcu), tj. uradov pooblaščenecv državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Oba šefa civilne uprave sta kot Himmler jeva pooblaščenca za utrjevanje nemštva ustanovila posebna urada, katerih naloga vsaj

v začetku ni bila deportiran j e Slovencev, temveč upravljanje zaplenjene imovine deportiranih Slovencev in naseljevanje Nemcev. Toda kaj kmalu sta urada dobila še nalogo deportirati nekatere skupine Slovencev, predvsem tiste, ki so jih nacisti razglasili za sposobne za ponemčenje, in od leta 1942 dalje tudi sorodnike partizanov ter ustreljenih talcev. Oba urada sta naloge dobivala od pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, tj. od šefov civilne uprave, navodila, kako uresničevati te naloge, pa jima je dajal urad (od junija 1941 dalje: štabni urad) državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu (od konca 1943 dalje v Schweiklbergu na Bavarskem).

Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva (Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums) v Mariboru je ustanovil dr. Uiberreither s svojo odredbo 22. aprila 1941 in ga pooblastil, da izvaja vse potrebne ukrepe, da bi izvedli naloge, ki so mu bile zaupane kot Himmler j evemu pooblaščenca oz. šefu civilne uprave.¹⁶ Za vodjo urada je postavil SA-Obersturmbannführerja Erwina Seftschniga, rojenega v Slivnici pri Mariboru. Ta je svoj urad namestil v Sodni ulici v Mariboru in organiziral t. i. splošne oddelke in strokovne oddelke. Splošni oddelki so bili trije: 1. biro vodje urada (SS-Sturmbannführer dr. Werner Delpin), ki naj bi izdeloval pravne temelje za delo ustanove m zastopal vodjo urada Seftschniga, 2. zemljiški urad (Gottfried Bayer), ki bi se naj ukvarjal z analizo zemljiških razmer, cenitvijo kmetijskih in gozdnih obratov in izvršil predhodna dela za planiranje, in 3. upravni oddelek (Albert Hufschmied), ki naj vodi vse knjigovodske in računovodske posle ustanove. Strokovnih oddelkov je bilo kar šest: 1. za kmetijstvo in gozdarstvo (ing. Bruno Rungaldier), 2. za trgovino in obrt (SA-Sturmbannführer Ernst Feichtinger), 3. za industrijo (SA-Brigadeführer dr. Alfred Persche), 4. za denarne ustanove (major Alexander Götz), 5. za zavarovalnice (dr. Sepp Oberreder) in 6. za hišne in zemljiške parcele (podpolkovnik Franz von Morari). Po večjih spodnještajerskih mestih je urad ustanovil svoje izpostave ali podružnice, med katerimi je bila vsekakor najpomembnejša v Brežicah, ki je upravljala največ zaplenjenega slovenskega premoženja.¹⁷

Ta zelo samostojna ustanovitev urada, postavitev organizacijske sestave in postavitev vodij oddelkov iz vrst avstrijskih članov SA ni bila po volji vodji urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu SS-Brigadeführerju Ulrichu Greifeltu. Drugje so namreč v takšnih uradih sedeli izključno sami esesovci. Zato je sklenil, da bo za protiutež SA-Obersturmbannführerju Erwinu Seftschnigu, ki ga je bil postavil Uiberreither, poslal v njegov urad za štabnega vodjo

*Vodja urada pooblaščenca
državnega komisarja za utrjevanje
nemštva v Mariboru
SA-Obersturmbannführer
Erwin Seftschnig*

SS-Sturmbannführerja Wilhelma Laforceja, ki je bil štabni vodja v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Poznanju na Poljskem. Nalogo, da to izvede, je Greifelt zaupal SS-Hauptsturmführer ju dr. Güntherju Stieru. Ta je prišel v Maribor 26. maja, nekoliko reorganiziral ustanovo in vpeljal Laforceja v delo. Odtlej sta bila Seftschnigu neposredno podrejena le osrednji pravni oddelek (dr. Delpin) in osebni referent vodje urada (SA-Sturmführer Wackernagel), neposredno pod štabnega vodjo Laforceja pa personalni oddelek (Fritz W. Lamprecht), uprava (SS-Obersturmführer Schmidt), oddelek za tisk in arhiv (NSKK-Sturmführer Emil Ordelt), prometni oddelek (NSKK-Oberscharführer Pilz) in statistični oddelek (Balan). Dotedanje strokovne oddelke je nekoliko spremenil in preimenoval v glavne oddelke, podobno, kot jih je imela osrednja ustanova v Berlinu: I. za usmerjanje ljudi (SS-Hauptsturmführer Karl Ludwig Brandt), II. zemljiški urad (ing. Bayer), III. za gospodarstvo (SA-Sturmbannführer Feichtinger), IV. za hišne in zemljiške parcele (podpolkovnik Morari), ki pa so ga kmalu vključili v III. glavni oddelek in sta nato V. in VI. glavni oddelek postala IV. in V., kar je

obveljalo do leta 1944, V. za kmetijstvo in gozdarstvo (ing. Rungaldier) in VI. za finance (Hufschmied). Ob ustanovitvi konec aprila je imel urad komaj osem ljudi, 25. julija pa že 58.¹⁸

Tudi šef civilne uprave za Gorenjsko je kot Himmler je bil pooblaščenec za utrjevanje nemštva ustanovil svoj urad. Za vodjo je postavil SS-Oberführerja Wilhelma Schröderja, ki je bil že referent za utrjevanje nemštva pri višjem vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju v Salzburgu. Ker je moral vsaj polovico svojega časa prebiti v Salzburgu, si je za namestnika na Bledu izbral SS-Obersturmbannführerja Aloisa Maier-Kaibitscha, ki se je bil v prvi polovici maja vrnil iz vojaške enote v Pliberku, s katero se je udeležil napada na Jugoslavijo. Maier-Kaibitsch, ki je postal tudi nacionalnopolitični referent pri šefu civilne uprave za Gorenjsko, se je v na novo ustanovljenem uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu kot vodja I. glavnega oddelka ukvarjal bolj z načelnimi in narodnostnimi vprašanji in se je držal bolj v Celovcu. Zadeve poljedelstva in gozdarstva je reševal vodja II. glavnega oddelka ing. Albert Gayl, ki je bil tudi poverjenik šefa civilne uprave za poljedelstvo in gozdarstvo, medtem ko se je z gospodarskimi zadevami — in teh je bilo spričo mnogih zaplemb slovenskega premoženja veliko

— ubadal vodja III. glavnega oddelka ing. Winkler, ki je tudi v uradu šefa civilne uprave odgovarjal za gospodarstvo. Kot vidimo, so vse tri glavne oddelke vodili ljudje, ki so bili tudi v uradu šefa civilne uprave poverjeniki za enake zadeve, česar na Štajerskem ni bilo. Z naraščajočim obsegom dela je takšna personalna sestava postala ovira in so konec pomladi ali v začetku poletja 1941 urad preuredili tako, da so za štabnega vodjo postavili upravnika celovškega pokrajinskega arhiva dr. Karla Starzacherja, ki je bil tudi Kutscherov poverjenik za arhive, knjižnice in muzeje na Gorenjskem, ter po zgledu na štabni urad v Berlinu oblikovali nove glavne oddelke. Vodja I. glavnega oddelka — za usmerjanje ljudi in narodnostna vprašanja — je ostal Maier-Kaibitsch (ob sebi je imel vodjo oddelka za nacionalna vprašanja Fritzja Weisschuha iz celovškega Gaugrenzlandanta in vodjo oddelka za preselitve ljubljanskih Nemcev ing. Hansa Kocha), vodja novega II. glavnega oddelka — za planiranje — je postal SS-Untersturmführer ing. Konrad Nimpfer, ki so ga poslali iz gradbenega urada v Lienzu, vodja novega III. glavnega oddelka — za gospodarstvo — je postal dr. Friedrich Jacklin (pozneje dr. Johannes Krüger), vodja novega IV. glavnega oddelka — za poljedelstvo in gozdarstvo — je bil ing. Albert Gayl, vodja na novo ustanovljenega V. glavnega oddelka — uprava — je postal Leo Delago, presej j enee iz Južne Tirolske. Nekoliko pozneje so ustanovili še glav-

*Vodja urada pooblaščenca
državnega komisarja za utrjevanje
nemštva na Bledu major
Alois Maier-Kaibitsch*

ni pravni oddelek pod vodstvom dr. Ernsta Meierschitzja in glavni finančni oddelek pod vodstvom Rudolfa Heizla.

Po Schröderjevem odhodu iz urada je septembra 1941 vodstvo urada prevzel Maier-Kaibitsch, ki je na tem položaju ostal do konca vojne. Spomladi (verjetno aprila) 1942 je dr. Starzacherja kot štabnega vodjo nasledil Richard Baumgartl, spomladi 1942 so tudi v zvezi z novimi nalogami utrjevanja nemštva na Gorenjskem in tudi na Koroškem — o čemer bom govoril v naslednjih poglavjih, preuredili I. glavni oddelek. Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je nekako maja 1942 poslal na Bled SS-Hauptsturmführerja dr. Herberta Friedla in SS-Obersturmführerja dr. Fritza Kürbischea. Prvi je postal Maier-Kaibitschev namestnik in je v njegovem imenu vodil urad na Bledu, medtem ko je Maier-Kaibitsch živel v Celovcu. Dr. Friedl je imel tik ob sebi dva referata — nacionalnopolitičnega, ki ga je vodil vodja urada varnostne službe na Bledu in nekdanji sodelavec preseljevalnega štaba za Gorenjsko

SS-Hauptsturmführer Schluifer, in gospodarskopoličnega, ki ga je vodil dr. Jacklin. Dr. Friedl je hkrati postal vodja I. glavnega oddelka — usmerjanje ljudi — z namestnikom dr. Fritzom Kiirbischem, ki pa je kmalu sam postal vodja tega glavnega oddelka. Ta, v začetku po številu sodelavcev zelo skromna nacistična ustanova je imela že sredi leta 1942 kar 119 sodelavcev. Konec leta 1942 so njen sedež za nekaj časa prenesli v Radovljico, po Friedlovem odhodu pa marca 1943 v Celovec.¹⁹

Obe ustanovi sem prikazal natančneje zato, ker sta imeli veliko vlogo pri uresničevanju nacistične raznarodovalne politike v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah.

Oba šefa civilne uprave sta tudi izdala nekaj odredb o utrjevanju nemštva, s katerimi sta hotela legalizirati plenjenje slovenskega kapitala. Tako je dr. Uiberreither po omenjeni odredbi z dne 22. aprila, s katero je ustanovil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, 2. maja izdal drugo odredbo o krepitvi nemštva, s katero je na novo ustanovljeni urad pooblastil, da lahko izvrši zaplembe premoženja državljanov in pravnih oseb bivše jugoslovanske države na slovenskem Štajerskem. Zaplembo izvrši v korist pokrajine Štajerske, s premoženjem pa razpolaga državni komisar za utrjevanje nemštva.²⁰ S tretjo odredbo o krepitvi nemštva, ki jo je izdal

23. maja 1941, je le podrobneje določil način zaplembe in upravljanja zaplenjenega premoženja.²¹ Na Gorenjskem je šef civilne uprave prvo odredbo »o ukrepih za utrjevanje nemštva« izdal šele 17. maja 1942. leta.²² Leta 1941 je sicer izdal dve odredbi, vendar ni v nobeni nič povedal o utrjevanju nemštva. 24. aprila 1941, torej še preden je prišel na Gorenjsko in uvedel civilno upravo, je izdal odredbo, s katero je razglasil, da lahko zapleni »vse premično in nepremično premoženje oseb, ki so sovražne ljudstvu in državi«.²³ Dopolnil jo je 8. maja 1941 in določil, da se bo za vsak primer posebej določilo, katero premoženje se more imeti za nevarno ljudstvu in državi in kdo lahko izdaja odločbe o zaplembi itd.²⁴

Hkrati s tem organizacijskim delom v Mariboru in Celovcu oziroma na Bledu so bile na terenu aretacije in zapiranja Slovencev, ustanavljanje zbirnih taborišč, politično in rasno pregledovanje in preverjanje prebivalstva itd.

Aretacije in preseljevalna taborišča na slovenskem Štajerskem

Prve aretacije na slovenskem Štajerskem so izvedli člani Švabsko-nemške kulturne zveze, ko so za nekaj časa prevzeli oblast, oddelki vojske in vojaškega orožništva. Tako so v Gornji Radgoni in okolici prve Slovence aretirali že v noči na 9. april in jih odpeljali na hrvaško mejo ter pogнали na Hrvaško. Podobno so v Mariboru aretirali nekatere Slovence v noči na 11. april.²⁵

Prva večja akcija aretacij je bila drugi dan po prihodu šefa civilne uprave v Maribor, to je 15. aprila, in so jo izvedli varnostna policija, orožništvo in oddelki SA, in sicer na temelju seznamov, ki jih je varnostna policija prinesla iz Gradca.²⁶ Od tega dne dalje so aretacije potekale vsak dan in brez zastoja. Do konca maja 1941 so aretirali že več kot tri tisoč oseb in imeli v taboriščih okoli 1300 ljudi, predvidenih za izgon. Aretirali so predvsem politične nasprotnike, funkcionarje razpuščenih jugoslovanskih strank in organizacij, zavedne Slovence, duhovnike itd., torej tisto skupino Slovencev, ki je po Himmlerjevih smernicah spadala v prvi val. Zapirali so predvsem moške in neporočene ženske, medtem ko so družinske člane, zlasti otroke, začasno še pustili doma.²⁷

Zal nimamo ohranjenih podatkov o tem, koliko Slovencev so aretirali v vsakem okraju. Politični komisar za okraj Laško je npr.

27. junija poročal, da je policija v njegovem okraju aretirala 212 oseb, od katerih jih je 51 izpustila, 38 pa jih je »prostovoljno« odšlo s slovenske Štajerske, in dodal: »Tako so bile prav vse osebe aretirane na temelju obsežnih aktov varnostne službe, ki smo jih *prejeli že v Gradcu.*« (Podčrtal T. F.)²⁸ Politični komisar za okraj Šmarje pri Jelšah Robert Komarek je že 26. aprila 1941 poročal šefu civilne uprave, da je napolnil že vse zapore na svojem območju in je moral napraviti še tri zasilne, ker so na sestankih Volksdeutscher ji neprenehoma dopolnjevali sezname, ki jih je bil *prinesel iz Gradca* in ki so jih poslali iz Berlina.²⁹ O številu aretiranih v okraju Celje mesto in okolica je na sestanku vodilnih nacistov iz slovenske Štajerske v Celju 29. aprila 1941 poročal politični komisar Anton Dorfmeister: »Akcija aretacij je v mestu Celje zajela približno 300, v okolici pa približno 250 oseb.«³⁰

Nekoliko več podatkov o tem, kako so potekale aretacije, najdemo v poročilih političnega komisarja za okraj Gornji grad Adolfa Swobode šefu civilne uprave. 23. aprila je poročal: »V samostanu Nazarje so aretirali devet redovnikov. Vsi so Kranjci in Čiči ter sami priseljeni elementi. V Šmartnem ob Paki so aretirali 6 posebno nevarnih elementov in eno posebno strupeno nasprotnico.«³¹ Drugi dan je spet poročal:

*Deportacije Slovencev
v Laškem aprila 1941*

»Danes bomo aretirali še preostale duhovnike okraja Gornji grad, razen treh, in jih odpeljali v Celje.« Čez tri dni je spet poročal: »V občini Mozirje, ki jo lahko imenujemo središče sokolov in četnikov, bomo jutri izvedli večje število aretacij (okoli 30 oseb).«³²

V nekaterih okrajih, predvsem obmejnih, so takoj po zasedbi aretirane Slovence kratko malo pognali čez mejo. Tako je orožniška postaja Sv. Peter pod Sv. gorami 28. aprila aretirala nekaj ljudi in jih takoj pognala čez mejo na Hrvaško.³³ Orožniška postaja Rogatec je 26. aprila aretirala in pognala čez mejo 13 družin z 38 osebami. S seboj so smeli vzeti le 200 din na osebo in 10 do 12 kg prtljage.³⁴ Orožniško okrožje Šmarje pri Jelšah pa je v svojem poročilu z dne 22. junija 1941 navedlo: »Posebno Nemcem sovražne osebe so bile takoj v začetku aretirane in pozneje v glavnem skupaj s svojci pognane čez hrvaško mejo.«³⁵ Iz ljutomerskega okraja so 9. maja pognali čez mejo kar 128 oseb,³⁶ iz Posavja pa so od 21. do 23. aprila s tremi avtobusi odpeljali na Hrvaško 226 oseb.³⁷

Tako kot pri zbiranju podatkov za nemško obveščevalno službo, prevzemanju oblasti v usodnih aprilskih dneh, tako so se tudi ob deportacijah Slovencev mnogi Volksdeutscher ji, zlasti voditelji Švabsko-nemške kulturne zveze, v mnogih krajih na slovenskem Štajerskem pokazali kot privrženci in izvajalci nacistične raznarodovalne politike. Kot dobre poznavalce krajevnih razmer so jih nacistični oblastniki pritegnili k mnogim sestankom in razgovorom, na katerih so sklepali o usodi posameznih ljudi. O tem priča malo prej navedeni odlomek iz poročila političnega komisarja za okraj Šmarje pri Jelšah Roberta Komareka kakor tudi nekateri drugi ohranjeni podatki. Orožniška

postaja Ruše je npr. 19. aprila 1941 poslala orožniškemu okrožju Maribor II (za okraj Maribor desni breg) seznam 40 oseb iz Ruš z naslednjim dopisom: »Osebe, ki so na seznamu, so voditelji Švabsko-nemške kulturne zveze, X. krajevne skupine v Rušah, ing. Stefan Doboczky, Wilhelm Guggl in Richard Wenko označili kot posebno državi nevarne in menijo, da jih je treba aretirati.«³⁸ Tudi junija so bivši člani Švabsko-nemške kulturne zveze v Rušah sklepali o usodi 33 oseb. Imena ljudi jim je 5. junija poslal urad tajne državne policije iz Maribora z naročilom, naj osebe »sporazumno s krajevnim vodstvom KB na kratko oceni in o tem poroča«, kar so tudi storili.³⁹ Iz ohranjenih spisov orožniške postaje v Rušah izvemo tudi, da so člani tamkajšnje organizacije Švabsko-nemške kulturne zveze celo sami izvajali aretacije. Tako 21. septembra 1941 orožniška postaja poroča o zadevi Alberta in Dušice Koruza: »O Albertu Koruzi in njegovi ženi poročamo tudi, da so ju nekaj dni po prihodu nemške vojske aretirali člani Švabsko-nemške kulturne zveze in ju poslali v Maribor. Nazadnje sta bila zaprta v Ptuj, od koder so ju pred nekaj dnevi izpustili... Izpustitev Koruzovih je zelo razburila tukajšnje člane Švabsko-nemške kulturne zveze.« Svojemu poročilu je orožniška postaja priložila izjave treh članov omenjene organizacije (Wilhelma Guggla, Richarda Wenka in Gottfrieda Leinschitza) z zahtevo po ponovni aretaciji Koruzovih in njunem izgonu iz dežele.⁴⁰

Da zgoraj navedeni primeri niso neki osamljen, lokalni pojav, priča seznam 15 družin in posameznikov »iz Slovenjega Gradca in okolice, ki jih je glede na njihovo poudarjeno Nemcem sovražno vedenje potrebno odstraniti iz Spodnje Štajerske«. Sestavili so ga tamkajšnji Nemci: Hans Schuller, dotedanji vodja krajevne skupine Švabsko-nemške kulturne zveze, Franz Lobe, njegov namestnik, in Hans Köllner, ter ga 12. junija 1941 poslali izpostavi varnostne službe v Slovenjem Gradcu. Pri nekaterih imenih so napravili pripombe: »zelo potrebno odstraniti iz Spodnje Štajerske«, »odstraniti iz Spodnje Štajerske«, »odgnati v rajh« itd.⁴¹ Podatki so se nam ohranili tudi iz celjskega okrožja. Vodja celjske izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Celju Kojzar se je pritoževal, da so nekateri ljudje, »ki jih je svoj čas Kulturbund predlagal za izselitev, še vedno na svobodi.«⁴² Iz tega okrožja se nam je ohranil celo ciklostilirani formular, obrazec za predlaganje ljudi za izgon.⁴³ Bivši član Švabsko-nemške kulturne zveze Josef Krell iz Celja je po vojni na zaslišanju izjavil: »Tri tedne po prihodu Nemcev smo dobili vsi kulturbundovci nalog, naj gremo na roko komisiji, ki je preseljevala naše ljudi (Slovence). Določeni smo bili, da zvečer v temi čakamo

policaje in jih vodimo k ljudem, ki so določeni za izselitev. Policija je prišla z imeni in mi smo morali kazati stanovanja.«⁴⁴

Na osnovi teh iz različnih krajev izvirajočih podatkov lahko sklepamo, da so se organizacije Švabsko-nemške kulturne zveze oz. njihovi člani vsepovsod na slovenskem Štajerskem vključili v priprave in izvajanje deportacij Slovencev. Kot bomo videli, so predstavniki te organizacije sodelovali tudi pri delu komisij, ki so imele nalogo popisati in narodnostno označevati vse tiste, ki so se bili po 1. januarju 1914 priselili na slovensko Štajersko, in tudi v drugih komisijah, ki so imele opraviti z odločanjem o usodi Slovencev. Torej nikakor ni mogoče negativno odgovoriti na vprašanje: »Ali so spodnještajerski Nemci odgovorni za Štajersko domovinsko zvezo in izseljevanja, ki jih je vodila varnostna služba?«⁴⁵

Kakor je bilo v času tik pred vojno na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem le malo Nemcev, ki bi ne bili goreče pričakovali nemške okupacije,⁴⁶ in tudi malo takih, ki nacistične okupacije ne bi bili razglašali za osvoboditev, jih je bilo tudi zelo malo, ki so morali deliti usodo preganjanih Slovencev. Kaže, da sta bili Tea Schreiber in pisateljica Alma Karlin iz Celja redki ali celo edini med Volksdeutscher ji, ki so jih nacisti zaradi njihovega odnosa do Slovencev sklenili izgnati iz slovenske Štajerske.⁴⁷

Treba je povedati, da ni bilo ravno malo posredovanj za izpust zaprtih, za izgon predvidenih Slovencev. Nekateri so zanje posredovali celo pri Hitlerju in Himmlerju. Tako je npr. Marija Ozimič z Dunaja posredovala za izpust svojega strica ing. Jakoba Sturma, a je kmalu iz Berlina dobila negativen odgovor.⁴⁸ Neki nemški letalski major je z dopisnico posredoval pri dr. Uiberreitherju za družine Jandl, Jančigaj, Rožanc in Grčar. Zadeva je šla do Himmlerja, ki je ukazal, naj učitelja Milana Jandla za pet let zapro v koncentracijsko taborišče III, tj. najhujše stopnje, vse štiri družine izženejo, majorja pa naj generalfeldmaršal Milch strogo kaznuje.⁴⁹ Za družino Franca Marinčka iz Celja je nekdo brez uspeha posredoval pri štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu.⁵⁰ V Berlinu seveda niso prošenj reševali sami, temveč so prej vprašali za mnenje krajevne dejavnike, in to največkrat tiste, ki so tisto osebo predlagali za izgon. Ta posredovanja so v glavnem pobudile sorodstvene zveze med posredovalci in jetniki, v mnogih primerih pa je nemškega delodajalca k posredovanju za zaprtega slovenskega delavca ali namješčenca vodila skrb za nemoteno proizvodnjo.

Nagle in množične aretacije Slovencev, ki so kmalu napolnile vse zapore na slovenskem Štajerskem, so zahtevale ustanovitev večjih zbirnih taborišč. Preseljevalni štab jih je ustanovil najprej v

*Prihod aretiranih
Slovencev iz Celja in
Slovenskih Konjic
v taborišče v meljski
vojašnici v Mariboru
v drugi polovici
aprila 1941*

Mariboru, Celju, Šmartnem pri Slovenjem Gradcu in na Borlu pri Ptuj, nekoliko kasneje pa še na gradu Rajhenburgu pri Krškem. Pravi sprejemni taborišči sta bili pravzaprav le v Mariboru in Rajhenburgu, druga so bila le prehodna in so iz njih pošiljali jetnike v Maribor in Rajhenburg. Inšpektor vseh teh taborišč je bil šestin-tridesetletni SS-Sturmabführer Kaspar Schwarzhuber, ki je bil prej komandant taborišča v Poznanju na Poljskem in poslednji čas inšpektor preseljevalnih taborišč v Poznanju in okolici, torej res pravi strokovnjak za ustanavljanje in urejanje taborišč. Sedež je imel najprej v mariborski meljski vojašnici, kjer je bil tudi sedež III. referata preseljevalnega štaba, kasneje pa sta oba prenesla svoj sedež na grad Rajhenburg.⁵¹

Sprejemno taborišče v Mariboru so uredili v meljski vojašnici v drugi polovici aprila 1941 in so ga imenovali »Auffangslager Landwehrkaserne Marburg«. Njegov komandant je bil najprej tridesetletni SS-Untersturmführer Rudolf Meyer, doma iz Gradca, ki ga je urad državne tajne policije že 11. aprila poslal v Maribor. 11. maja ga je zamenjal štiridesetletni SS-Sturmabführer Harald Löblius, doma iz Gornje Šlezije, ki ga je iz Moravske Ostrave poslal v Maribor urad tajne državne policije v Brnu.⁵² Vodja straž v tem taborišču je bil SS-Untersturmführer dr. Alitsch. V začetku so to taborišče stražili člani oddelkov SA, SS in NSKK iz Gornje Štajerske, pozneje pa policijske rezervne čete »Wien«.

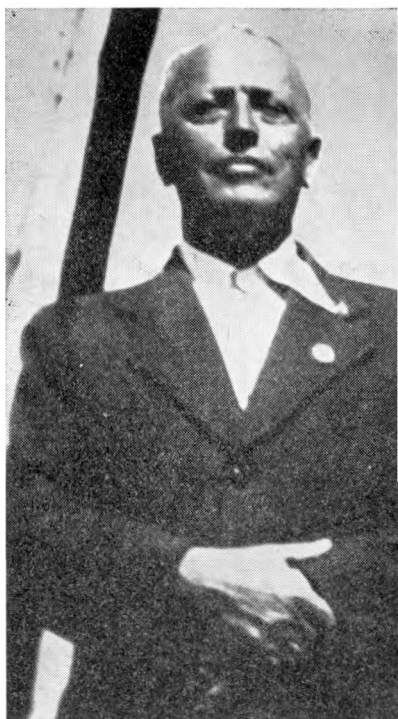
Drugo sprejemno taborišče so uredili na gradu Rajhenburgu v drugi polovici maja 1941. Vodja III. referata preseljevalnega štaba dr. Seidl in inšpektor taborišč Schwarzhuber sta imela 7. maja sesta-

nek z brežiškim političnim komisarjem dr. Suettejem, na katerem so ugotovili, da je po nalogu šefa civilne uprave grad Rajhenburg, ki so ga imeli v lasti redovniki trapisti, na razpolago preseljevalnemu štabu in da bo za h gradu pripadaj očo zemljo skrbel poseben upravnik, ki ga bo postavil politični komisar. Ugotovili so tudi, da ima preseljevalni štab na razpolago grad v Brežicah, kot so se o tem zmenili že na prejšnjem sestanku, in da bo preseljevalni štab dobil na razpolago še grad v Mokricah, iz katerega se je že izselil neki vojaški sanitetni oddelek. Dr. Seidl in Schwarzhuber sta se takoj odpeljala v Mokrice in s tamkajšnjim županom zasegla grad za potrebe preseljevalnega štaba. Vsebina tega razgovora priča, da so omenjeni trije nacisti imeli že pred tem vsaj en sestanek glede ustanovitve preseljevalnih taborišč v brežiškem okraju. To potrjuje tudi ohranjena brzojavka SS-Sturmbannführerja Adolfa Eichmanna iz Berlina, da vodstveni odsek varnostne službe v Poznanju ne more odstopiti SS-Scharführerja Ulricha za komandanta taborišča v Brežicah in naj zato izberejo kakšnega ustreznega uradnika iz urada tajne državne policije Gradec, ki

Vhod v taborišče Rajhenburg

*Prvi komandant taborišča
Rajhenburg dr. Franz Straub*

ga je ta dal na razpolago tretjemu referatu preseljevalnega štaba v Mariboru.⁵³

Dne 13. maja 1941 sta imela v Rajhenburgu razgovore komandant 72. rezervnega policijskega bataljona iz Krškega major Richard Maiwald in Schwarzhuber. Pregledala sta prostore, kamor bodo pošiljali osebe za izgon, in se pogovarjala o zavarovanju gradu. Major Maiwald je obljubil, da bo za to nalogo dal na razpolago 27 policistov. Naslednjega dne je v grad Rajhenburg, ki so ga potlej imenovali »Durchschleusungslager Reichenburg«, prispel šestdesetletni SS-Untersturmführer dr. Franz Straub, po rodu iz Bukovine, ki je 5. maja 1941 prispel iz Celovca in so ga v Mariboru določili za komandanta tega taborišča. SS-Sturmbannführerju Schwarzhuber ju je poročal, da bo na gradu treba urediti vodovod, preurediti prostore, za kar bo potrebnih najmanj 20 obrtnikov, potrebnih pa bo tudi okoli 20.000 metrov bodoče žice za zavarovanje gradu. Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, naj bi bilo v gradu prostora za dva do tri tisoč oseb. Žično oviro je

*Skupina zaprtih
Slovencev v taborišču
Rajhenburg*

vodstvo taborišča dobilo šele konec maja, pa tudi z delom za vodovod ni nihče začel pred koncem maja in so tako prvi ljudje, določeni za priprave taborišča, prispeli tja šele 25. maja iz Celja in z Boria pri Ptujju. Stanovali so v gradu in so jih razdelili po delovnih skupinah: za mizarska in tesarska dela, za kopanje jarkov in polaganje vodovodnih cevi, za popravljanje ceste itd. Čez štirinajst dni ali tri tedne so jih iz tesnih samostanskih celic premestili na samostansko gospodarsko poslopje in so spali na senu nad hlevi. Tudi ko so pripeljali nove ujetnike, so jih namestili v gospodarskem poslopju in jih uporabljali za razna dela.⁶⁴

Tretje taborišče, ki pa je bilo le prehodno, je bilo v Starem piskru v Celju. Tu so bili v stari Jugoslaviji zapor, ki so jih nacisti takoj po zasedbi slovenske Štajerske uporabljali za prehodno taborišče za deportacije. Takrat je bilo v celicah okoli dvesto kriminalcev, ki pa so jih nacisti večinoma izpustili, hujše primere pa premestili v Gradec, in vanje 22. aprila pripeljali prve aretirane osebe iz Šmartnega ob Paki in Vojnika, kmalu nato pa še iz Žalca in iz gornjega dela Savinjske doline. Aretirane osebe iz Celja pa so imeli nekaj časa zaprte v prostorih kapucinskega samostana in v vojašnici v Celju, a so jih nato premestili v Stari pisker. V maju 1941 je bilo v njem zaprtih že okoli 700 Slovencev, ki so jih pred izgonom odpeljali v Maribor ali Rajhenburg.⁵⁵

Četrto taborišče, ki je bilo tudi prehodno, je bilo v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu in ga je vodil SS-Untersturmführer Sepp Strohmeier. V Slovenjem Gradcu se je pojavila nemška varnostna policija 16. aprila in takoj začela s pomočjo domačih Nemcev loviti slovenske izobražence. Največ so jih aretirali med 21. in 26. aprilom.

*Taborišče Šmartno
pri Slovenjem Gradcu maja 1941*

Najprej so jih zapirali v čakalnico železniške postaje v Slovenjem Gradcu, ko pa je bila že pretesna, saj so vanjo stlačili tudi ljudi, ki so jih pripeljali iz Šoštanja, so vse ljudi z avtobusi prepeljali v dva kilometra oddaljen kraj Šmartno pri Slovenjem Gradcu. V tamkajšnjem župnišču so uredili prehodno taborišče za osebe, ki so jih nameravali izgnati. Že aprila je bilo tam zaprtih 61 oseb iz Mislinjske in 36 oseb iz Šaleške doline. Tudi iz tega taborišča so pred izgonom pošiljali ljudi v Maribor (10. maja npr. vseh 16 zaprtih duhovnikov, med njimi tudi pisatelja Franca Ksaverja Meška) ali pa v Rajhenburg.⁵⁶

Peto taborišče, tudi prehodno, je bilo na gradu Borlu pri Ptujju. Ustanovili so ga 29. aprila in so vanj vozili predvsem aretirane iz ptujskih zaporov. V Ptujju so namreč nacisti začeli aretirati že

14. aprila. Zapirali so jih v zapore okrajnega sodišča v današnji Prešernovi ulici, v Lenartovo hišo in kapucinski samostan v Ptujju. Taborišče na Borlu so nacisti imenovali »Anhaltelager von Ankenstein« ali tudi »Lager Nord«. V začetku ga je vodil SS-Obersturmführer dr. Hermann Görger, pozneje pa SS-Untersturmführer Rudolf Meyer, ki je prišel iz Maribora. Ena skupina jetnikov je stanovala v gradu, kjer si je naredila ležišča iz slame in smrečja na tleh, druga pa je pre-

*Komandant taborišča Šmartno
pri Slovenjem Gradcu
S S-Unter sturmführer
Sepp Strohmeier (na levi)*

bivala na grajski pristavi. Jetniki so morali voziti vodo od gostilniškega vodnjaka pri dravskem mostu — t. i. »Wasserkommando«.

23. maja so jetnike s štirimi velikimi avtomobili prepeljali v taborišče Rajhenburg, druge pa čez nekaj časa v Maribor. Nato je gestapo uredil na gradu zapore za politične jetnike.⁵⁷

Taborišča so bila zelo zastražena in nekatera (meljska vojašnica v Mariboru in grad Rajhenburg) celo obdana z bodečo žico. Po prihodu v taborišče so aretiranim pobrali vse, celo žepne nožiče, ključe, vžigalice itd., posebno pa so iskali zlatnino in srebrnino, nakit, pobrali so celo poročne prstane, žepne ure in seveda denar, vrednostne papirje in denarne knjižice. Polastili so se tudi perila, oblek, posteljnine, jestvin, mila itd. Ni mogoče natančno ugotoviti, koliko denarja, zlat-

nine in drugega je zbral preseljevalni štab v posameznih taboriščih. Samo izpostava tajne državne policije v Brežicah je 23. aprila izročila brežiškemu političnemu komisarju dr. Suetteju 103.700 dinarjev, od tega dneva dalje do 15. maja nadaljnjih 515.706 dinarjev, pa vendar to ni bil ves denar, ki so ga tisti čas v brežiškem okraju vzeli aretiranim.⁵⁸ Zvezni uradnik nemškega notranjega ministrstva pri šefu civilne uprave v Mariboru dr. Miiller-Scholtes je 30. maja poročal v Berlin, da so pri aretacijah zaplenili okoli 700.000 dinarjev v gotovini in 4.000.000 dinarjev v hranilnih knjižicah. Ko so v začetku junija 1941 začeli voziti v taborišča družine tistih oseb, ki so jih do tedaj že določili za izgon, so tudi njim odvzeli zlatnino, denar, hranilne knjižice in drugo. Tako je preseljevalni štab v meljski vojašnici v Mariboru samo junija in julija odvezl 670 aretiranim 42.745 mark (do tedaj so namreč morali ljudje v glavnem že zamenjati dinarje za nemške marke po tečaju 20 din za marko) in 319.269 dinarjev gotovine, 262 hranilnih knjižic in drugo, npr. 210 zlatih predmetov. 6. avgusta pa je v taborišču Rajhenburg 65 osebam odvzeli 11.454 mark, 9 hranilnih knjižic in 6 zlatih predmetov.⁵⁹

Za izgon predvidene osebe so ob aretaciji, ki je bila navadno ponoči ali v zgodnjih jutranjih urah, smele vzeti s seboj le najnujnejše, obleko, nekaj perila, hrane za kakšen dan itd., vsega skupaj le za ročni kovček, vse drugo so morale pustiti v stanovanju, ki so ga policisti takoj zaklenili in na vrata prilepili lepak, ki je oznanjal, da je stanovanje zaplenjeno v korist državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Ob prihodu v taborišče pa so ljudje izgubili še to, s čimer bi si potem v izgnanstvu lahko pomagali v najhujši stiski.

Režim v omenjenih taboriščih je bil še najbolj podoben režimu v koncentracijskih taboriščih prve, tj. lažje stopnje. V njih sicer ni bilo plinskih celic in krematorijev, toda nič manj poniževanj, sramotenj in duševnih muk kot v koncentracijskih taboriščih.

Aretirane so nacisti v taboriščih zasmehovali in sramotili zato, ker so bili Slovenci, posebej pa so jih sramotili zato, ker so bili izobraženci. Mladi nemški policisti so počenjali z njimi vse, kar so si izmislili. Poseben užitek jim je bila telovadba, pri kateri so morali zaporniki delati počepe, se metati na tla itd. Vpregali so jih, zlasti izobražence, v vozove in so morali tako kot živina po mariborskih ulicah prevažati hrano in drugo. Duhovnikom so ukazovali, naj z golimi rokami ali z majhnimi posodicami praznijo greznice, gonili so jih rušit mariborsko pravoslavno cerkev itd. Posameznike so za najmanjšo kršitev taboriščnega reda zapirali v t. i. bunkerje, to je betonirane kleti v podzemlju, kjer so jih tolkli z revolverji, jim zbijali zobe, lomili rebra, jih nečloveško pretepali, potem jih pa imeli nekaj

*Zaprti Slovenci
v kapucinskem
samostanu v Celju
spomladi 1941*

dni zaprte na kamnitih ali betoniranih tleh, da so jim podplutbe in otekline nekoliko upadle, potem so jih premestili v drugo sobo, kjer so bili nepoznani. V Šmartnem pri Slovenjem Gradcu so zapornike zapirali v dimnik, kjer so lahko stali le sključeni. Posebno so uživali nacisti v tem, da so zapornike strašili z orožjem. Če se je npr. zapornik prikazal pri oknu, je stražar navadno ustrelil proti njemu, včasih pa so komu rekli, naj se obrne k steni, da ga bodo ustrelili, potem pa so le šklepetali z orožjem itd. Takšno ravnanje nacistov s slovenskimi zaporniki je nekatere zapornike privedlo do poskusov samomora. Tako si je npr. 18. aprila neki mariborski trgovec iz obupa vzel življenje s skokom skozi okno v prvem nadstropju.

Povedal sem že, da je bilo do konca maja v taboriščih na slovenskem Štajerskem že okoli 1300 Slovencev, med njimi 139 učiteljev, 130 duhovnikov, 24 odvetnikov, 14 sodnikov, 26 zdravnikov, 14 inženirjev, 13 ravnateljev podjetij, 186 uradnikov in 34 študentov in dijakov. Samo v sprejemnem taborišču v meljski vojašnici v Mariboru jih je bilo 8. maja 952, in sicer 895 moških in 57 žensk. Največ je bilo uradnikov in uradnic (214), rokodelcev (154), obrtnikov in industrialcev (114), duhovnikov (88), učiteljev in učiteljic (83), delavcev (51), profesorjev (36), pravnikov (36), kmetov (32), študentov in dijakov (31) itd.⁸⁰

V taboriščih so aretirane Slovence začeli politično in rasno preverjati. Zastopnik komandanta varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski in šef gestapa vladni svetnik dr. Machule je že 29. aprila izdal navodila, da je treba vse zapornike v zbirnem taborišču varnostne policije v meljski vojašnici razdeliti v štiri skupine.

*Mučenje zaprtih
redovnikov v taborišču
v meljski vojašnici
v Mariboru*

Skupino I naj sestavljajo takšne osebe, za katere varnostna policija nima interesa, da bi bile zaprte, ki bi jih pa zaradi njihove pripadnosti k tuji narodnosti bilo treba obravnavati glede izгона. V skupino II naj uvrstijo Volksdeutscher j e, ki jih je treba podvreči nadaljnji policijski preiskavi. Skupina III naj obsega osebe tuje narodnosti, ki jih je treba še preveriti. V skupino IV pa naj uvrstijo tiste osebe, ki so izpisane iz tiralic, in tiste, za katere je dotedanja preiskava ugotovila, da jih je treba poslati v koncentracijsko taborišče ali pred sodišče. Prve tri skupine naj ostanejo ločene med seboj, četrto skupino pa naj pošljejo v mariborske sodne zapore, kjer bo SS-Sturmbannführer dr. Witiska takoj začel ukrepati.

Dr. Machule je tudi naročil, naj vse zapornike zaslišijo, če jih še niso. Za zasliševanje se naj ustanovi posebna skupina pod vodstvom kriminalnega komisarja Farnleitnerja, ki jo naj sestavljajo člani kriminalne policije in usposobljeni ljudje iz splošne SS (pravniki, učitelji itd.). Zasliševalci naj za vsakega zaslišanca sestavijo kratek zapisnik v treh izvodih in mu naj dodajo svoj predlog o nadaljnji usodi zaslišanca, to je, ali ga je treba izpustiti ali pa uvrstiti v eno izmed omenjenih štirih skupin. Zapisnike s predlogi naj dajo vsak dan v kakšno pisarno v vojašnici, da bo lahko na njihovi osnovi in ob lastni ocenitvi zapornika izdal končen sklep o njegovi usodi. Poudaril je, da bo izključno sam odločal o izpustitvi zapornikov. Zato bo redno obiskoval zbirno taborišče v Mariboru in taborišča pri izpostavah tajne državne policije.

*»Obvezna telovadba«
zaprtih Slovencev
v taborišču v meljski
vojašnici v Mariboru*

Naročil je tudi, naj vodijo knjige zapornikov in izdelajo taboriščni red, ter opozoril vodstva taborišč, naj ne sprejmejo tistih aretiranih, za katere ne bi hkrati prinesli točnih osebnih podatkov, podatkov o motivih za aretacijo itd., ter povedal, da je predvidena koncentracija vseh zapornikov varnostne policije iz slovenske Štajerske v Mariboru.⁶¹

Naročilo dr. Machuleja, naj zapornike začno takoj zasliševati, je bilo najbrž posledica obiska šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja v meljski vojašnici. Ta je namreč nekega večera ob enajstih prispel v taborišče, pregledal nekaj sob z zaporniki in poklical iz vrst tiste, ki so imeli nemška imena. Spraševal jih je, ali so Nemci. Ko so mu vsi odgovorili, da so rojeni Slovenci, je nejevoljen začel psovati nekega duhovnika in ga zmerjati s »popom«. To se je ponovilo v vseh sobah, ki jih je obiskal. Spraševal je zapornike tudi, ali so bili že zaslišani. Ko so mu odgovorili, da še ne, je ukazal članom preseljevalnega štaba, ki so ga spremljali po taborišču, naj takoj začnejo z zasliševanjem.⁸²

Res so začeli takoj zasliševati. Neki vir o tem poroča naslednje: »V vojašnico je vsako jutro začelo prihajati kakih 10 mladih gestapovcev. Ti so nas zasliševali. Dasi skoro proti nobenemu ni bilo konkretnih obtožb, je vendar šlo zasliševanje le prav počasi. Kot omenjeno, obtožnic ni bilo, velika večina je imela v svojem aktu le kratko beležko, kakor: »Bei der allgemeinen Intellektuellenrazien eingeliefert« in podobno. Vpraševali so nas večinoma po splošnih podatkih. Od vsakogar pa so hoteli vedeti, dali je bil Sokol... Prišlo je še drugo zasliševanje. Treba se je bilo namreč predstaviti nekemu majorju,

ki je bil strokovnjak za rasna vprašanja. Vsakogar si je natančno ogledal ter mu zastavil le eno kratko vprašanje.⁶³

Neki drug vir poroča podobno: »Šlo je po abecednem redu. V začetku so bili klicani po trije ali štirje iz ene sobe, nato nekaj dni noben in potem znova. Vsakemu so očitali protinemško delovanje, spraševali, v kakšnih družtvih je kdo delal. Proti večini ujetnikov sploh niso imeli nobenih posebnih obtožb ... Po prvih zaslišanjih, ki so trajala od 5 minut do včasih cele ure, je prišlo običajno še drugo zaslišanje pri majorju, ki je vsakega vprašal samo kaj malega ali celo nič.«⁶⁴

Tretji vir pa o tem poroča naslednje: »Prve dni meseca maja so se začela zasliševanja internirancev ... Zasliševanje so vršili gestapovci na skrajno surov način. Le v prav redkih primerih (2%/o) so internirance obdolžili konkretnih prestopkov. Sicer pa je bil vsak zaslišan sledeče: 1. potek življenja (šole, namestitve itd.), 2. politična usmerjenost in članstvo pri raznih nacionalnih in kulturnih družtvih, 3. vedenje napram Nemcem ... Zasliševanje vsakega ujetnika je trajalo eno do dve uri. Pri tem so padale najgusnejše psovke, klofute in udarci z ročajem revolverja, posebno še, če obdolženec ničesar ni mogel priznati ali če se je branil podpisati nepravilen zapisnik. Za tolmače so uporabljali člane kulturbunda, najrajši mlade dijake, ti so v mnogih primerih izjave internirancev potvarjali.«⁶⁵

Vsi omenjeni podatki se torej ujemajo v tem, da so začeli zasliševati prve dni maja, da so prihajali zasliševati esesovci in da je vsak zaslišanec prišel še pred nekega majorja, ki pa ni bil nihče drug kot SS-Sturmabführer in vladni svetnik dr. Machule. Omenjeni podatki tudi dopolnjujejo njegova navodila in potrjujejo izjave, da zasliševalci niso dolžili zaslišancev konkretnih prestopkov.

Brž ko so zasliševalci zaslišali nekaj deset zapornikov in jih je dr. Machule dokončno odločil za izgon, je tretji referat preseljevalnega štaba že 8. maja sestavil tri sezname oseb, ki jih je treba izgnati, in jih poslal prvemu referatu. Naslednjega dne mu je poslal še štiri takšne sezname.⁶⁶

Da so tako pregledovali in razdeljevali jetnike po vseh taboriščih, priča tudi ohranjen seznam zaprtih Slovencev v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu z dne 14. maja 1941. Pravi, da so po kontroli, ki jo je opravil dr. Machule, razdelili zaprte Slovence v nekaj skupin za nadaljnjo obravnavo. V I. skupino so uvrstili 17 žensk in 60 moških, v II. skupino nikogar, v III. skupino so dali 1 žensko (Olgo Vrabčič) in 4 moške ter v IV. tri moške. Nato pa so 21 oseb predlagali za takojšen izgon iz dežele, in sicer so najprej zapisali Srbe, nato pa Slovence,

med njimi tudi komunista Karla Destovnika, Ferdinanda Januško, Ivana Placar j a itd.⁶⁷

Ko so zasliševalci pod vodstvom kriminalnega komisarja Farnleitnerja v drugi polovici maja končali zasliševanje, je dr. Machule ugotovil:

»V prvih dneh varnostnopolicijske dejavnosti v Spodnji Štajerski so v naša jetniška taborišča poslali veliko število oseb, za katere ni prav nobenega obremenilnega materiala. V večini primerov ni znano nito to, kateri urad je ukazal aretacijo.«

Povedal je, da je za dokončno določitev usode teh zapornikov potrebno napraviti še en pregled, iz katerega pa je treba izvzeti tiste osebe, ki bo o njihovi usodi odločal preseljevalni štab. Izvzeti je torej treba »a) pripadnike tako imenovanega sloja inteligence, b) osebe, ki so po 1. I. 1914 prišle v Spodnjo Štajersko iz drugih predelov Jugoslavije in z območja, ki je 1918. leta prišlo pod Italijo (posebno z območja Gorice, Trsta, Istre), kakor tudi na Spodnjem Štajerskem rojene potomce teh oseb.«

Vse druge osebe brez izjeme pa je treba preveriti ne glede na to, ali zanje obstaja obremenilni material ali ne, in ne glede na dotedanja navodila. Poudaril je, da gre pri »vnovičnem pregledu predvsem za vprašanje, ali je glede na ponovno ponemčenje Spodnje Štajerske izpustitev teh zapornikov in njihovo nadaljnje prebivanje na tem območju dopustno ali ne«.

Ta vnovični pregled bodo izvedle tri »leteče komisije«, ki jih bodo vodili on, namestnik vodje urada varnostne službe SS-Hauptscharführer Mack in vodja izpostave tajne državne policije v Ptujju SS-Hauptscharführer dr. Bauer. V vsaki komisiji bodo tamkajšnji vodja izpostave varnostne službe in »posebej izbrani možje tiste krajevne skupine Štajerske domovinske zveze, iz katere so zaporniki, ki jih je treba preveriti«.

Vsi vodje taborišč pa morajo zato s svojimi sodelavci izdelati sezname že aretiranih pripadnikov tujerodne inteligence, predvsem akademike vključno s študenti, višje uradnike z maturo, privatne uradnike z maturo, industrialce, velike trgovce in velike kmete itd. Nadalje morajo vse zapornike vprašati, kdaj so oni oziroma njihovi starši prišli na slovensko Štajersko in kje so prebivali prej. Zasliševanje mora potekati tako, da tisti, ki so že zaslišani, ne morejo priti v stik s tistimi, ki še niso, da ne bi tako zaporniki ugotovili namena tega zasliševanja. Vse tiste, ki so se sami ali njihovi starši priselili na slovensko Štajersko po 1. januarju 1914. leta iz drugih predelov Jugoslavije in z območja, ki je 1918. leta prišlo pod Italijo, je treba posebej popisati. Vse sezname je treba izdelati v treh izvodih. Dva izvoda je

treba takoj, najpozneje pa do 25. maja, poslati njemu, enega pa obdržati, obe vrsti oseb (inteligenco in priseljence po 1. januarju 1914) pa imeti po možnosti prostorsko ločeni in pripravljeni, da jih takoj prepeljejo v posebna taborišča.

Po izločitvi teh dveh skupin je treba vse druge zapornike brez izjeme popisati po občinah, iz katerih so doma, in en izvod seznama takoj, najpozneje do 25. maja, poslati njemu, enega pa pristojnim izpostavam varnostne službe, da ga bodo imele pripravljenega za omenjene »leteče komisije«. Te bodo začele delati 28. maja v Mariboru, drugi dan pa v Celju, Ptuj in Slovenjem Gradcu, nato pa še drugje. Do konca njihovega dela naj odpadejo vse nove aretacije.⁶⁸

Žal niso ohranjeni podatki, koliko oseb je prišlo v katero od treh skupin. Da pa so ta vnovični pregled res izvedli, priča neki vir, ki pravi: »Po končanem zaslišanju so razdelili internirance v 3 skupine A, B, C. V skupino A so prišli vsi oni, ki so imeli srednješolsko ali višjo izobrazbo, v skupino B oni, ki po rojstvu niso spadali na Spodnje Štajersko in če že niso bili porazdeljeni v skupino A, v skupino C vsi ostali... Skupini A in B sta bili tekom časa v celoti izseljeni. Edino iz skupine C so nekatere internirance izpuščali po preteku določene dobe na svobodo. Vsak interniranec je moral ob odpustu podpisati dve izjavi, in sicer: 1. da bo zvest nemški državljani, 2. da ne bo povedal ničesar, kar se je dogajalo v taborišču. Mnogo teh odpuščenih internirancev pa je bilo pozneje kljub temu izseljenih, nekateri že nekaj dni po odpustu. Iz skupine C je bilo odpremljenih več oseb, predvsem profesionistov, tudi v Nemčijo. Razdelitveno taborišče za to je bil v zadnjem času grad Bori pri Ptuj (Lager Nord, Schloß Ankenstein bei Pettau).«⁶⁹

Takoj za tem ponovnim pregledom zapornikov in po njihovi razvrstitvi v omenjene tri skupine so začeli premeščati zapornike iz enega taborišča v drugo. Tako je vodja taborišča na Borlu SS-Obersturmführer dr. Görger dobil nalogo, da mora vse tamkajšnje zapornike skupine A in B in tiste, ki bodo v prihodnjem tednu še prišli v taborišče in spadali v eno od teh skupin, ločiti od drugih in jih z družinskimi člani, vendar pa brez otrok, ponoči prepeljati v taborišče Rajhenburg. Prepeljali so jih že 25. maja. Istega dne so jih pripeljali tudi iz Celja. Kmalu nato, 4. junija, so jih 54 pripeljali tudi iz taborišča v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu, odkoder so 16 zaprtih duhovnikov že 10. maja preselili v taborišče v Mariboru.⁷⁰

Varnostna policija je do začetka junija 1941 končala »prvo akcijo aretacij« in 5. junija je komandant varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski SS-Standartenführer Otto Lurker izdal vsem izpostavam tajne državne policije in izpostavam varnostne

službe ter vodstvom dveh referatov preseljevalnega štaba okrožnico, v kateri je najprej povedal, da je po zaključku prve akcije aretacij nastala potreba, da popišejo vse tiste osebe, za katere je bojazen, da bi njihovo nadaljnje bivanje na slovenskem Štajerskem pomenilo motnjo pri graditvi. Naročil je, naj popišejo le tiste osebe, ki so po njihovem mnenju sposobne, da glede na svoje dotedanje politično vedenje, stopnjo izobrazbe in vpliv na okolico organizirajo odpor slovenskega prebivalstva proti ponemčevanju. Poudaril pa je, da »manjši politični prestopki ter članstvo v kakšni narodni slovenski organizaciji še ne opravičujejo popisa«.

Naročil je dalje, da so za popis odgovorni pooblaščenca varnostne službe pri političnih komisarijih. Takoj se morajo povezati s pristojnimi okrožnimi vodji Štajerske domovinske zveze. Popis se mora izvesti po občinah na predlog treh zaupnih oseb Štajerske domovinske zveze, ki jih določi okrožni vodja. Vsak predlog morajo te zaupne osebe podpisati s celim imenom.

Nato je napovedal usodo popisanih: izselitev ali pa, če je eden od zakoncev nemškega rodu, preselitev v rajh. Zato je treba pri popisu navesti, kakšen je delež nemške krvi. Ker popisanih oseb zaradi pomanjkanja prostorov ni mogoče takoj aretirati, jih naj aretirajo, ko bodo dobili posebno povelje. Popis pa je treba izvesti najpozneje do 12. junija.⁷¹

Tako lahko razumemo že navedeni podatek, da so nekatere zapornike, ki so jih že izpustili, čez nekaj dni ponovno zaprli in izgnali. Prvič so jih namreč zaprli le na osnovi seznamov, ki jih je že pred nemškim napadom na Jugoslavijo izdelala varnostna služba in ki so imeli pri osebah le opombe »sovražnik Nemcev«, »nacionalni Slovenec«, »sokol« in podobno. Zato seveda zasliševalci niso imeli nobenih konkretnih obremenilnih podatkov. Zadeva pa je postala bolj kritična, ko so pritegnili v komisije domačine iz Štajerske domovinske zveze, predvsem Volksdeutscher j e, saj Slovencev do tedaj še niso sprejeli v to organizacijo.

Tisti čas, ko so v taboriščih na slovenskem Štajerskem preverjali zapornike in jih razvrščali v prej naštete skupine, so na terenu tekale tri velike popisovalne akcije: popis priseljencev po 1. januarju 1914, popis prebivalstva v obsavsko-obsotelskem pasu in vpisovanje v Štajersko domovinsko zvezo, o katerem bomo govorili pozneje. Vsi trije popisi so bili osnova za politično in rasno preverjanje prebivalstva na slovenskem Štajerskem, ki so ga predvidevale Himmlerjeve smernice z dne 18. aprila 1941.

Prvi podatek, da je treba popisati vse po 1. januarju 1914 na slovensko Štajersko priseljene osebe, je v navodilih orožniškega okrožja

Celje z dne 16. aprila 1941 vsem podrejenim orožniškim postajam.
Ta navodila pravijo med drugim:

»2. Takoj je treba vzpostaviti stik s Volksdeutscher ji.

9. Izdelati seznime vseh oseb, tako imenovanih Čičev, in izdelati **zapisnike** o rojstvu, rodu itd. Rok 5 dni!«

Ta podatek je zanimiv predvsem zato, ker priča, da so nacisti **tudi** to kategorijo ljudi začeli popisovati, še preden je Himmler izdal **svoje** smernice, in potrjuje, da se je osnovni koncept o kategorijah prebivalstva, ki ga je treba odstraniti iz slovenske Štajerske, rodil še **pred** njeno zasedbo.

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je 22. aprila 1941 s posebnimi lepaki odredil popis vsega prebivalstva, ki se je priselilo po 1. januarju 1914. Za dan popisa je odredil nedeljo 27. aprila. V spremnem dopisu, ki ga je skupaj z letaki poslal političnim komisarjem, je njegov namestnik vladni predsednik dr. Müller-Haccius opozoril, da je treba odredbo izvesti natančno: naj poskrbijo, da bodo rubrike natančno in pravilno izpolnjene. Pri narodnostih je zahteval, da morajo natančno razlikovati: nemško, vindišarsko, slovensko, hrvaško, srbsko, primorsko (Čiči), židovsko in cigansko pripadnost.⁷³

Ko je npr. politični komisar okraja Šmarje pri Jelšah Komarek poslal lepake županom, jim je naročil, da jih takoj nalepijo po vseh vaseh in se začno pripravljati na popis, ki bo dne 27. aprila 1941. Tisti župani, ki nimajo na razpolago zadosti svojih uslužbencev, si naj pomagajo s sposobnim članom SA in orožniškim uslužbencem. Pri popisu morajo dobiti naslednje podatke: 1. priimek in ime, 2. kraj in čas rojstva, 3. šolska izobrazba (osnovna, srednja in visoka šola), 4. zadnji poklic, 5. natančen naslov, 6. zadnje bivališče pred prihodom na slovensko Štajersko, 7. posamezna bivališča po prihodu na slovensko Štajersko, 8. državljanstvo in 9. narodnost. Naročil je tudi, da v občinah Podčetrtek, Polje, Sedlarjevo in Sv. Peter pod Sv. gorami ne bo popisa in zato tam tudi ni treba lepiti lepakov. Za izvedbo popisa so odgovorni župani in kdor bi na kakšen način ogrožal uspeh akcije, naj računa z najstrožjo kaznijo.⁷³

Podatek v poročilu političnega komisarja za okraj Gornji grad z dne 3. maja 1941: »Seznime pred 1.1. 1914 na Spodnjo Štajersko priseljenih oseb so 1. maja 1941 postavljene komisije dokončno pregledale in en izvod poslale vodji varnostne službe v Mariboru,« kaže, da so popis res izvedli zelo hitro, da so seznime pregledale še nekakšne komisije in jih poslale tudi varnostni službi.⁷⁴ Iz ohranjenih seznamov za občine Ljubno, Solčava, Rečica ob Savinji, Mozirje in Šmartno ob Paki je razvidno, da so seznime res izdelali že 27. aprila in da jih je 30. aprila

in 1. maja že pregledala posebna komisija, v kateri sta poleg dveh stalnih članov, to je samega političnega komisarja Adolfa Swobode in njegovega poverjenika za občo upravo Josefa Uregga, bila še župan tiste občine (za Ljubno Alfred Majcenovič, za Rečico Konrad Dietner, za Mozirje Franz Zelinschek, za Solčavo Julius Fürstner in za Šmartno Oskar Warsberg) in zastopnik Švabsko-nemške kulturne zveze (za prve štiri občine Gustav Kordon, za Šmartno Oskar Warsberg). Komisija je v posebno rubriko vpisovala izraze, kot: Krainer — Slowene, Kroat, Tschitsche, Krainer — Windischer itd. Ni pa ta komisija dajala še rasnih in skupnih ocen, ki bi določale nadaljnjo usodo popisanih. To so storile nove komisije čez mesec dni.⁷⁵

Ohranili so se tudi podatki za okraj Celje podeželje. Tam so v 22 občinah popisali 3832 priseljencev, največ v Teharjah, in sicer 531. Tudi v tem okraju so komisije, ki so obravnavale popisane priseljence od 28. 4. do 1. 5., sestavljali pooblaščenec političnega komisarja (Heinrich Reiher je sodeloval v 4 občinah, ing. Steinberger, Franz Weran in Josef Erdle vsak v treh, Robert Himmer in Josef Wagner vsak v dveh, za pet občin pa je politični komisar odredil, naj ga zastopa kak nemški orožnik), zastopnik Švabsko-nemške kulturne zveze in župan. Tudi med predstavniki Kulturbunda najdemo nekatere znane vohune: Paula Skobernet (za občini Vransko in Braslovče), Huberta Galleta (za občino Dobrna), Fritz Steinböck (za občino Žalec), Franza Pinterja st. (za občino Sv. Pavel pri Preboldu), Franza Pinterja ml. (za občino Gomilsko). Poleg njih so sodelovali tudi drugi, katerih imena lahko srečamo tudi med imeni zaupnikov Gaugrenzlandamta (npr. Hans Auditsch v Škofji vasi, Franz Wusem v Grizah, Wilhelm Zottl ml. v Vojniku, Hans Schauperl v Novi cerkvi, Franz Wolf v Sv. Petru v Savinjski dolini itd.). Seveda je treba pribiti, da so bili tudi župani Volksdeutscher ji, člani Kulturbunda.

V okraju Šmarje pri Jelšah so 27. aprila popisali 2005 priseljencev, vendar za ta okraj niso ohranjeni ali dostopni podatki o sestavi komisij.

Tudi v okraju Celje podeželje so komisije dajale podatke o narodnosti oziroma bolje rečeno o izvoru popisane priseljenca. V nekaterih primerih so komisije, ki so dajale podatke za kakšnega priseljenca, že predvidevale njegovo nadaljnjo usodo. Ko je npr. politični komissariat za okraj Celje podeželje 3. maja 1941 poslal sezname komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo štajersko, je pripomnil: »Glede ocen komisije, ki je obravnavala priseljence v občini Škofja vas, naj dopolnim, da je označila za Slovence vse tiste, za katere je zaželeno, da se izženejo.«⁷⁵³

Na slovenskem Štajerskem so popisali okoli 44.000 oseb. Popis je pokazal, da se ni mogoče opirati na to številko, ker vseh popisanih ni mogoče imeti za priseljence. Zato je šef civilne uprave menil, da je treba vse popisane podvreči podrobnejšemu izboru, pri katerem je treba zlasti paziti na rasno vrednost in politično neoporečnost ljudi.⁷⁶ Tako je 23. maja poslal političnim komisarjem zaupno okrožnico, v kateri jim je oznanil, da je odredil, da je treba vse po 1. januarju 1914 priseljene osebe podvreči natančnemu preverjanju in ravnemu ocenjevanju. V ta namen se bodo v naslednjih dneh oglasile pri njih komisije komandanta varnostne policije in varnostne službe, ki jim je treba pomagati. Posebno naj poskrbijo za to, »da bodo župani obvestili osebe, ki pridejo v poštev za pregled, in pomagali komisijam pri izbiri krajevnih poznavalcev narodnostnih razmer iz vrst tamkajšnjega nemškega prebivalstva«. (Podčrtal T. F.)⁷⁷

Nekaterim političnim komisarjem ni bilo všeč takšno podrobno preverjanje prebivalstva, ki bi ga naj izselili. Vse to je namreč vznemirjalo prebivalstvo. Politični komisar Swoboda se je 22. maja 1941 na delovnem sestanku v Celju pritoževal:

»Tako imenovani očiščevalni postopek nam povzroča skrbi. *Od tistega, o čemer smo govorili v Gradcu, ni ostalo mnogo* (podčrtal T. F.). Imam vtis, da na negativno ozračje, ki se je razširilo v nekaterih uradih, vplivajo kakšni višji uradi. Kajti drugače mi ni jasno, zakaj se pri aretacijah obotavlja, iščejo dokazi in se šele po govoricah iz vseh mogočih virov izve, da ni mogoče izvesti odstranitve problematičnih elementov, drugič, da je računati z velikim številom izpustitev itd. Treba bi bilo razčistiti ta pomembna vprašanja, predvsem bi morali jasno določiti krog oseb, ki jih je treba aretirati in kakšna merila je treba uporabiti pri ocenjevanju nekdanjih nasprotnikov, katere sloje nasprotnikov je treba aretirati itd. Dolgotrajno odlaganje vsega očiščevalnega postopka bi se lahko čez čas glede ozračja pokazalo za neugodno, ker del prebivalstva živi v negotovem ozračju, da bo jutri aretiran ali pa izgnan. Poleg tega to povsod otežuje izgradnjo. Hiter zaključek očiščevalnega postopka bi lahko bistveno pripomogel k pomiritvi prebivalstva.«⁷⁸

Iz teh izvajanj lahko napravimo sklep, da so se nacisti v Gradcu dogovorili, da bodo hitro, energično, brez nepotrebnih birokratskih postopkov čimprej odstranili določene skupine Slovencev iz slovenske Štajerske, zdaj pa se pritožujejo, da deportacije v resnici potekajo drugače: zdaj se popisuje, pregleduje, preverja, obotavlja, zavlačuje itd., kar vse negativno vpliva na nacistično graditev, predvsem zato, ker vznemirja ljudi.

Aretacije in presei j evalna taborišča na Gorenjskem

Enako kot na slovenskem Štajerskem so nacisti tudi na Gorenjskem in v Mežiški dolini takoj po zasedbi začeli zapirati slovenske izobražence, predvsem učitelje, profesorje, duhovnike, višje uradnike itd. Zapirali so jih v sodne zapore v mestih, kjer so bili sedeži okrajev. Kaže, da so bile Jesenice med tistimi kraji na Gorenjskem, kjer SO nacisti najprej začeli loviti Slovence, da bi jih izgnali, in sicer že 19. aprila. Po 30. aprilu, ko je civilna uprava prevzela oblast na Gorenjskem, so postale aretacije že množične po vsej pokrajini. Tako SO

1. maja aretirali več desetih Slovencev na Jesenicah, v Radovljici itd.⁷⁹ Kmalu sta nastali dve taborišči, eno v Begunjah, kjer je bilo že prve dni maja po podatkih Slovenskega poročevalca zaprtih okrog 500 ljudi, drugo pa v Šentvidu nad Ljubljano. Taborišče v Begunjah je bilo prehodno in so jetnike kmalu — verjetno 20. maja — premestili v Šentvid. Uredili so ga v nekdanjih škofovih zavodih in ga je vodil SS-Hauptscharführer Werner Kliigel. Do 20. junija so v taborišče spravili že kakih 800 oseb, predvidenih za izgon v t. i. prvem valu. Njihove svojce, zlasti otroke, so začasno pustili še doma. Nato je štabni vodja preseljevalnega štaba dr. Glaser preiskal vsak posamezen primer in določil končno oceno. Iz taborišča so izpustili le 7 oseb, ker zanje niso imeli zadostnih dokazov o protinemškem delovanju, in 2 osebi, katerih predniki naj bi bili Nemci.⁸⁰

V omenjenih taboriščih zaprti in mučeni Slovenci niso klonili. Le malo je bilo primerov klečeplazenja pred okupatorjem, egoistič-

*Izgon redovnic
iz Begunj
na Gorenjskem
maja 1941*

*Komandant taborišča Šentvid
nad Ljubljano,
SS-Hauptscharführer
Werner Kliigel*

nega reševanja lastnega položaja, brezupa in samomorov. Velika večina jetnikov je vseskozi jasno in glasno izpovedovala svojo narodno zavest. Bili so primeri, da so nacistični oblastniki hoteli od nekaterih jetnikov, katerih imena so imela bolj nemško obliko, doseči priznanje, da so »nemške krvi«, a so jim ti odgovorili, da so in ostanejo Slovenci. Zato ni nič čudnega, če je tako narodno zavedno in ponosno vedenje jetnikov v zbirnih taboriščih še bolj netilo sovraštvo in bes domačih Volksdeutscher jev in stražarjev iz Gornje Štajerske. Kot pripovedujejo nekdanji jetniki, so se razmere v meljski vojašnici v Mariboru nekoliko izboljšale proti koncu maja, ko so prišli za stražarje policisti iz rezervne policijske čete »Wien«, tj. Dunajčani, in ko je komandant taborišča dr. Harald Löblius dovolil jetnikom peti slovenske pesmi. Dovolil je tudi skupne pevske vaje, kar je omogočilo jetnikom iz raznih sob pogostejše sestajanje. In ker je bilo med jetniki zelo mnogo pevovodij, učiteljev in duhovnikov, je nastal velik pevski zbor z diri-

gentom Josipom Šegulo. Prvič je nastopil na taboriščnem dvorišču v drugi polovici maja s petjem slovenskih narodnih in umetnih pesmi. Kmalu pa je njegova pesem zamrla, ker so se Volksdeutscher ji pritožili in ker so jetniki ob odhodu prvega transporta v Srbijo 7. junija sklenili, da bodo v znamenje protesta molčali.

Kljub neugodnim razmeram so v zbirnih taboriščih začeli pisati, urejati in izdajati tudi taboriščna »glasila«, seveda na skrivaj. V kapucinskem samostanu v Celju zaprti Slovenci Stane Mikuž, dr. Jože Gračner in Franjo Vilhar so sestavili in na šapirografu razmnožili list, ki so ga po zgledu na predvojni »Toti list« krstili za »Kapucinski Toti«. Ilustriral ga je akademski slikar Albert Sirk. List je na humorističen in spodbuden način obravnaval življenje in delo jetnikov. Maja in junija so izdali skupno pet števil. Ko so jetniki v Starem piskru videli ta list, so dr. Ervin Mejak, Juro Toplak in še neki jetnik sklenili, da bodo začeli izdajati podoben list. Razmnoževali so ga s pisalnim strojem, ki so si ga s pomočjo nekega slovenskega paznika v odsotnosti nemških policistov »izposojali« iz taboriščne pisarne ali pa ga prepisovali na roko. Krstili so ga za »Toti Stari pisker« in so od srede maja do 13. julija izdali štiri številke. Tretji list so jetniki izdajali v taborišču Šentvid nad Ljubljano. Urejal ga je Lojze Bulovec, ilustrirala sta ga Vlado Gregorač in Vinko Puntar. Imenovali so ga »Kibla«. Od 10. do 24. junija so izdali šest števil in druga številka je imela celo prilogo »Arestant«.⁸¹

POLITIČNO IN RASNO OCENJEVANJE

Nacisti so v nekaj mesecih spomladi in poleti 1941. leta politično in rasno pregledali ter ocenili skoraj vse prebivalstvo na slovenskem Štajerskem, Gorenjskem in v Mežiški dolini. Dejstvo, da v nobeni drugi zasedeni pokrajini ali državi niso politično in rasno pregledali in ocenili vsega prebivalstva in da so v zasedenih slovenskih pokrajinah to storili, in sicer kar se da hitro, priča o njihovih trdnih namerah, da ob uporabi vseh do tedaj postavljenih nacionalnopolitičnih in rasno antropoloških lažnih znanstvenih načel temeljito pretresejo vsa zasedena slovenska območja.

S političnim ocenjevanjem so nacisti hoteli iz množice slovenskega prebivalstva izločiti vse »Nemcem sovražne osebe«, z rasnim ocenjevanjem pa »rasno neustreznim elementom« onemogočiti vključitev v »nemško ljudsko skupnost«.

Na slovenskem Štajerskem

Na slovenskem Štajerskem so najprej od 23. aprila do 25. maja 1941 pregledali vse prebivalce obsavskega in obsotelskega pasu, nato so od 27. maja do 28. junija 1941 pregledali vse po 1. januarju 1914. leta na slovensko Štajersko priseljene osebe in od 5. junija do 15. septembra vse preostalo prebivalstvo, ki se je prijavilo za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo.

Političnih ocen je bilo pet: 1 (führend deutsch — vodilno nemški), 2 (deutsch — nemški), 3 (indifferent — ravnodušen), 4 (deutschfeindlich — Nemcem sovražen) in 5 (führend deutschfeindlich — vodilno sovražen Nemcem). Politično oceno je predlagal član komisije, ki so ga izbrali iz vrst domačinov Volksdeutscher jev in je dobro poznal tamkajšnje narodnostne in politične razmere.

Rasne ocene so bile štiri: I (rein nordisch und rein fällisch, erbgesundheitlich und leistungsfähig erstklassig — čisto nordijska in čisto falska, dednozdravstveno in delovnozmožno prvorazredna), II (vorwiegend nordisch und fällisch mit harmonischem Einschläge von dinarisch und westisch, ferner ausgeglichene Mischlinge von nordisch — fällisch mit dinarisch und westisch; ferner Dinarier, soweit sie nicht dem Gesamtrassenbilde des deutschen Volkes zu fremd erscheinen — pretežno nordijska in falska s harmonično primesjo dinarske in zahodne; dalje dinarci, kolikor niso preveč tuji glede na celotno rasno sliko nemškega ljudstva), III (weniger ausgeglichene Mischlinge mit überwiegend dinarischem oder westischem Anteile und mit merklichen ostischen oder ostbaltischen Merkmalen — manj izravnani mešanci s pretežno dinarskim ali zahodnim deležem in z vidnimi vzhodnimi ali vzhodnobaltskimi znamenji), IV (unausgeglichene Mischlinge, rein ostisch, rein ostbaltisch, ferner Personen mit außereuropäischem Einschlag, Fremdblutige [vorderasiatische, orientalisch, negroid, mongoloid], außerdem erscheinungsbildlich schwer Erkrankte — neizravnani mešanci, čisto vzhodna, čisto vzhodnobaltska, dalje osebe z neevropsko primesjo, tujekrvni [prednjeazijska, orientalska, negroidna, mongoloidna], poleg tega že na prvi pogled opazni hudo dedno bolni).

Glede na rasno kvaliteto in primernost za ponemčenje pa so te skupine imenovali takole: I (sehr gut — prav dobro), II (gut — dobro), III (durchschnittlich — povprečno) in IV (rassisch ungeeignet — rasno neustrezno).

Na tem mestu nas zanima predvsem pregled in ocenjevanje oseb, ki so bile po Himmler j evih smernicah določene za izgon, ker bom o

sprejemu prebivalstva v Štajersko domovinsko zvezo in s tem zvezanim pregledom govoril pozneje.

Rasno ocenjevanje na območju vse slovenske Štajerske je izvedel akcijski urad jugovzhod iz glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS (Einsatzstelle Südost des Rasse- und Siedlungshauptamtes SS) pod vodstvom SS-Obersturmbannführerja prof. dr. Bruna Kurta Schultza, ki je bil priključen k preseljevalnemu štabu v Mariboru in je imel 18 rasnih preiskovalcev. Ti rasni preiskovalci (Eignungsprüfer) so bili v glavnem vseskozi isti, »same izkušene moči, ki so delale že na Vzhodu in tudi pri akcijskem uradu Zahod«.⁸²

Komisije so od 23. aprila do 25. maja 1941 pregledovale in ocenjevale prebivalstvo obsotelskega in obsavskega pasu. Žal o tem pregledu ni ohranjenih nikakršnih dokumentov ali podrobne statistike. Le v šolskih kronikah najdemo tri podatke, ki omenjajo ta pregled in ocenjevanje. Kronika šole v Kapelah omenja: »V mesecu maju se je priklatila takozvana ‚Erfassungskommission‘, ki ji je bil pr ideji j en tudi ‚Rassenforscher‘. Tej komisiji ja načeloval Mariborčan Josip Senekovič.« Kronika šole Leskovec pri Krškem poroča: »17. maja se je vršilo popisovanje vseh prebivalcev.« Še največ pove kronika šole Sv. Peter pod Sv. gorami: »V začetku maja je prišla v Sv. Peter izseljeniška komisija. Priglasiti se je moralo vse prebivalstvo cele občine Sv. Peter pod Svetimi gorami. Pripeljati so morali pred komisijo celo bolnike in onemogle starčke. Vsakega posebej so natančno opazovali in na posebne liste opisali telesne značilnosti našega ljudstva.«⁸³

Omenjeno poročilo akcijskega urada jugovzhod omenja, da je v obsotelskem in obsavskem pasu pregledal 70.162 oseb. Zal za ta pregled ni nikakršnih številčnih podatkov, koliko ljudi so uvrstili v vsako od omenjenih štirih rasnih skupin, pač pa so na razpolago *podatki o odstotkih*:

Obsotelski pas

Občina	I	II	III	IV
Podčetrtek	-	14	49	37
Polje	-	8	57	35
Sv. Peter	-	10	43	47
Bizeljsko	-	8	47	45
Kapele	-	12	58	30
Dobova	-	7	65	28

Brežiški trikot

Občina	I	II	III	IV
Brežice	-	12	76	12
Globoko	-	8	62	30

Občina	I	II	III	IV
Pišece	—	9	58	33
Sromlje	—	12	56	32
Artiče	—	7	48	45
Videm	—	7	72	21
Zdole	—	5	85	10

Obsavski pas

Občina				
Dolina		13	79	8
Krška vas	—	10	70	20
Bušeča vas	—	4	74	22
Cerklje	—	8	62	30
Leskovec	—	3	69	28
Raka	—	6	71	13
Bučka	-	18	57	35
Studenec	-	6	72	12
Telče	-	12	51	37
Boštanj	-	20	49	41
Tržišče	2	13	69	16
Šentjanž	—	18	66	16
Radeče	—	20	67	13
Št. Rupert	—	20	60	20
Sv. Jurij	-	25	43	32
Dole	-	22	58	20
Sv. Križ	3	12	67	19
Polšnik	-	5	48	47
Zagorje	—	9	54	37
Mlinše	-	5	63	32
Trojane	-	5	70	25

Po teh podatkih ni na tem območju skoraj nič ljudi prišlo v I. rasno skupino, le malo jih je prišlo v II., medtem ko jih je mnogo prišlo v III. in IV. rasno skupino. Zato je akcijski urad jugovzhod v svojem poročilu menil: »Glede na majhno število družin z rasno oceno II je toliko večji delež družin z rasno oceno IV. Nameravana izselitev prebivalstva s tega območja je torej tudi glede na izid rasnega pregleda upravičena in utemeljena.«⁸⁴

Ko so komisije končale pregled prebivalstva obsotelskega in obsavskega pasu, so 27. maja, to je štiri dni po že omenjeni zaupni okrožnici šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, začele pregledovati osebe, ki so se priselile po 1. januarju 1914 na slovensko Štajer-

sko in ki so jih že bili popisali 27. aprila. O tem pregledu je nekaj več podatkov. Poročilo akcijskega urada jugovzhod navaja, da so od 27. maja do 28. junija 1941 pregledali 42.520 oseb. Tudi za to kategorijo oseb so ohranjeni le podatki o izidu rasnega pregleda, in še to samo v odstotkih in po okrajih:

<i>Okraj</i>	I	II	III	IV
Ljutomer	-	14	78	8
Ptuj okolica	-	13	71	16
Ptuj mesto	-	21	75	4
Maribor levi breg	-	20	68	12
Maribor desni breg	-	18	55	27
Maribor mesto	-	27	68	5
Šmarje pri Jelšah	-	17	61	22
Brežice	-	29	47	24
Laško	-	4	65	31
Celje mesto	-	21	64	15
Celje okolica	-	19	67	14
Konjice	-	17	76	7
Marenberg	-	1	73	26
Slovenj Gradec	-	15	60	25
Gornji grad	—	4	70	26

Tudi za to kategorijo ljudi ni ohranjenih podatkov o izidu političnega pregleda.

Ko je tako vsaka pregledana oseba dobila politično in rasno oceno, ji je vodja komisije z opombo V (Verbleib — ostane), E (Evakuierung — izselitev), A (Altreich — preselitev v Nemčijo), U-St (Umsiedlung Steiermark — preselitev v Gornjo Štajersko), O (državljan tuje države, ki ima z Nemčijo dobre odnose) ali S (Sonderfall — posebni primer) določil končno oceno oziroma nadaljnjo usodo. To končno oceno je vodja komisije dobil ob primerjavi politične in rasne ocene.

Pri osebah, ki so se po 1. januarju 1914 priselile na slovensko Štajersko, so končne ocene E dobili vsi tisti priseljeni Slovenci, ki so bili politično ocenjeni s 3, 4 ali 5, rasno pa s III, in tisti, ki so dobili rasno oceno IV ne glede na politično oceno.⁸⁵

Ohranili so se nam podatki o osebah, priseljenih pred 1. januarjem 1941, in njihove končne ocene iz okrajev Gornji grad in Slovenj Gradec. Žal niso ohranjeni tovrstni pregledi za drugih 13 okrajev, zato si bomo oba pregleda podrobneje ogledali.

Okraj Gornji grad

Občina	Število priseljenih	Število ocen E
Gornji grad	59	23
Mozirje	82	24
Luče	39	1
Šmartno ob Paki	41	25
Ljubno	30	10
Rečica	49	16
Skupaj	300	99

Okraj Slovenj Gradec

Občina	Število prise- ljenih	O c e n e				
		E	V	A	O	brez
Mislinja	43	25	12	2	—	4
Pameče	69	4	44	1	—	20
Podgorje	18	3	11	2	—	2
Razbor	30	4	21	3	—	2
Št. Andraž	10	3	6	—	—	1
Št. Ilj	7	4	2	—	—	1
Št. Janž	25	10	9	—	—	6
Šmartno	87	30	32	5	—	20
Šoštanj	273	48	127	22	24	52
Škale	39	11	23	—	3	2
Topolšica	314	25	48	2	—	239
Slovenj Gradec	370	136	130	24	—	80
Velenje	251	94	82	19	2	54
Skupaj	1536	397	547	80	29	493

Veliko število oseb brez dokončne ocene si je tolmačiti tako, da je popis zajel vse po 1. januarju 1914 na slovensko Štajersko priseljene osebe, ki so bile v občini 27. aprila 1941. Seveda pa so mnogi odšli po tem datumu in pred pregledom s slovenske Štajerske. Zlasti je to razvidno iz podatkov za občino Topolšica, kjer je popisanih 222 oseb iz tamkajšnjega sanatorija. Te osebe nimajo nobene od omenjenih končnih ocen, imajo pa nekatere ocene A ali B, in sicer osebe z narodnostno oznako »srbska, slovenska, hrvatska, bosanska, „Čič“ imajo oceno A, osebe z narodnostno oznako »windisch« pa oceno B.

Nekaj podatkov se je ohranilo tudi iz okraja Gornji grad, kjer so komisije pregledovale priseljence šele v drugi polovici junija 1941. Politični komisar je 16. junija poročal šefu civilne uprave: »15. 6. je sem prišla komisija za pregled pred 1. januarjem 1914 priseljenih oseb in je že začela delati.«

V občini Gornji grad bi bila komisija morala pregledati 59 priseljencev, pregledala pa jih je le 38, ker se jih je 21 že prej izselilo.

23 pregledanih oseb je dobilo končno oceno E, štirinajst V, ene pa niso ocenili, ker je bila tuj državljani (Italijan).⁸⁶

V občini Luče je komisija pregledala 34 priseljencev in je dala sedmim osebam končno oceno E, petnajstim V, trem A, devetim O, medtem ko pet priseljencev ni mogla pregledati, ker niso bili prisotni (3 v zaporu, 1 izgnan, 1 odpotoval).⁸⁷

Na dveh ohranjenih skicah so v odstotkih prikazane rasne in dokončne ocene oseb, priseljenih po letu 1914 v okrajih Maribor desni breg in Konjice. V okraju Maribor desni breg je dobilo rasno oceno

I 0,3 %, oceno II 18,5 %, oceno III 73,2 %¹ in oceno IV 8 % pregledanih. 45,5 % pregledanih je dobilo končno oceno E, 11,9 % > A, 21,29 % O, 0,6 S in 20,5 % oceno V. V okraju Konjice je rasno oceno II dobilo 17,3 %, oceno III 74,2 % in oceno IV 6,5 % pregledanih, končno oceno E 39,3 %, A 15,4 %, O 16,2 %¹, S 2,6 % in V 26,5 %. V obeh okrajih naj bi torej ostala doma komaj četrtina ljudi, priseljenih po letu 1914.⁸⁸

V obsotelsko-obsavskem pasu pa so bile dokončne ocene nekoliko drugačne od ocen, ki so jih komisije dajale osebam, priseljenim na slovensko Štajersko pred 1. januarjem 1914. Dokončnih ocen je bilo šest in so jih komisije tudi izrekale na osnovi politične in rasne ocene.

Oceno E so dobili vsi Slovenci z rasno oceno III in politično oceno 2—5. Oceno A so dobili »Štajerci« in »Slovenci« z rasno oceno II in s politično oceno 4 ter družine, pri katerih je bil eden od zakoncev Nemec. Oceno U-St. so dobili tam živeči Štajerci, ki so imeli politično oceno 2, rasno pa III. Oceno O so dobili državljani tistih držav, ki so bile z Nemčijo v normalnih odnosih. Oceno S so dali tistim Slovincem in Štajercem, ki so imeli politično oceno 5, rasno pa II, ter Nemcem, ki so delali proti nemštvu. Oceno V pa so dobili vsi volks-deutscherji s politično oceno 1—3, vsi Štajerci z rasno oceno I—III in s politično oceno 1—3 ter družine, v katerih je bil en zakonec Nemec, drugi pa Štajerec s politično oceno 1—3.⁸⁹

Toda te končne ocene v obsotelskem in obsavskem pasu dejansko niso vplivale na usodo osebe, saj bi po tem ključu morale ostati doma mnogo t. i. »Štajercev«, ki so dobili rasno oceno III in politično oceno 3, pa so bili jeseni 1941 kljub temu izgnani.

Namen rasnega ocenjevanja prebivalstva pa za naciste ni bil samo v tem, da bi izločili »rasno manjvredne elemente« iz svoje skupnosti in jih izgnali iz rajna, temveč tudi ta, da bi preprečili, da bi »rasno dragoceni elementi« prišli k tujemu narodu in ga rasno »oplemenitili«. Ljudje z rasno oceno I in II so bili zanje rasno dragoceni in so jih hoteli vsekakor obdržati v rajhu, čeprav so bili npr. t. i. »nacionalni Slovenci« ali pa priseljenci po 1. I. 1914. Zato je Himmler že v svojih smernicah 18. aprila 1941 določil, da je treba pri vseh tistih, ki so se preselili na slovensko Štajersko po letu 1914, in pri prebivalcih obsovskega in obsavskega pasu »preveriti, ali so med njimi rasno posebno dragoceni elementi«, da jih ne bi prepustili »tujemu ljudstvu«. Zato so poleg oseb, ki so jih izbirali za izgon iz rajha, izbirali tudi osebe za preselitev v notranjost nemškega rajha. Medtem ko so prvi proces, tj. izgon, imenovali »Evakuierung« ali »Aussiedlung«, so tega imenovali »Umsiedlung«.

Za posamezno izselitveno akcijo določene kategorije oseb so nacisti kmalu začeli uporabljati ime »val«. In tako so se po aretacijah, popisih in rasnih ter političnih pregledih aprila in maja 1941 na slovenskem Štajerskem pokazali določeni obrisi in obsegi štirih valov, ki jih je 30. maja 1941 lepo opisal dr. Miiller-Scholtes v svojem poročilu notranjemu ministrstvu:

»I. val predvideva izselitev vse slovenske inteligence, tiste, ki jo je že zajela varnostna policija, in tiste, ki je bila Nemcem sovražna, pa je varnostna policija še ni zajela. Na splošno prištevajo k izobraženstvu poleg akademikov še vse učitelje, višje in srednje uradnike in vse abituriente. Izselitev I. vala, ki bo obsegal okoli 2000 oseb, je nujna.

II. val naj bi obsegal ljudi, ki so se priselili v Spodnjo Štajersko po 1. I. 1914. Popisna akcija, ki so jo v ta namen že izvedli, je zajela okoli 44.000 oseb. Vendar pa se je pokazalo, da se na izid prijav ni mogoče nasloniti, ker velikega dela popisanih oseb dejansko ni mogoče imeti za priseljence. Zato je potrebno, da ljudi, ki spadajo v

2. val, podvržemo podrobnejšemu izboru, pri katerem bo šlo predvsem za rasno vrednost in politično neoporečnost. Seveda naj iz

2. vala izpadejo popisani Volksdeutscher ji in vse osebe, ki so zdaj zaposlene v rudarstvu. Iz gospodarskih razlogov se žal ni mogoče odreči rudarjem. Pri podrobnem izboru, za katerega je že sestavljen načrt za preglede, bo izvedena natančna narodnostna razmejitev, da bi imeli na razpolago potrebne osnove za morebitna poznejša preselitvena pogajanja s Hrvaško, Italijo in Madžarsko. V ostalem pa mislimo na to, da bi rasno visoko vredne in politično neoporečne osebe 2. vala pustili na Spodnjem Štajerskem in da bi rasno neoporečne in politično ne

popolnoma neoporečne osebe poslali v stari rajh. Iz 2. vala bi po cennitvi ostalo za izselitev še 8000—10.000 oseb.

III. val zajema vse prebivalstvo obsavskega in obsotelskega pasu. Tam so komisije osrednjega vselitvenega urada tako rekoč že končale delo. Razen zelo majhnega dela Volksdeutscher jev bo prebivalstvo tega območja skoraj v celoti izseljeno. Po številu majhno vindišarsko prebivalstvo tega območja ne bo izseljeno, temveč preseljeno v severni del Spodnje Štajerske. S povečanega obsavskega pasu bo potrebno izseliti 70.000 oseb, z malega obsavskega pasu ob ožjem poteku meje pa okoli 40.000 oseb. V obsotelskem pasu je računati z okoli 10.000—12.000 izseljenimi in z ravno toliko preseljenimi osebami.⁹⁰

Osebe, ki v valovih I—III ne bodo določene za izselitev, bodo skupaj s tistimi, ki jih bodo sprejemali v Štajersko domovinsko zvezo, podvržene podrobnejšemu izboru. Tiste osebe, ki se bodo prijavile v Štajersko domovinsko zvezo, pa jih bo ta odklonila, kakor tudi tiste, ki se splah ne bodo prijavile v Štajersko domovinsko zvezo, bodo prišle v val IV in bodo izseljene ali pa preseljene v stari rajh.«

Na Gorenjskem

Približno enako kot na slovenskem Štajerskem smo poučeni o rasnih in političnih pregledih na Gorenjskem in v Mežiški dolini. Tudi tam so nacisti pregledali in ocenili veliko večino prebivalstva. Po nekaterih zanesljivih podatkih niso pregledali in ocenili le okoli dva tisoč družin.

Osnovna razlika med rasnim in političnim pregledom prebivalstva na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem je v tem, da so na slovenskem Štajerskem pregledovali posamezne skupine ljudi posebej, npr. prebivalce obsavskega in obsotelskega pasu, priseljence po letu 1914, prosilce za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, medtem ko so na Gorenjskem in v Mežiški dolini od srede aprila do konca julija 1941 pregledali veliko večino prebivalstva tako rekoč »en bloc«, tj. skupaj, ne deleč ga na razne skupine. Za sedaj še ni ugotovljeno, zakaj v letu 1941 niso pregledali kakih dva tisoč družin od okoli 60.000 družin ali približno 6—7 tisoč ljudi, kar pa seveda pomeni le majhen odstotek (3—4 %), če upoštevamo, da je bilo leta 1931 tam 181.089 prebivalcev.⁹¹

Preseljevalni štab za Gorenjsko je že aprila 1941, ko je bil še v Celovcu, organiziral popis in pregled vsega prebivalstva Mežiške doline in nato maja popis in pregled velike večine prebivalstva Gorenjske. Kako je hitel z delom, kaže to, da so njegovi organi že 19. aprila,

tj. kratke štiri dni potem, ko je civilna uprava tam prevzela oblast, popisovali in pregledovali ljudi na Prevaljah.⁹² Verjetno je tako nagel in splošni rasni in politični pregled vsega prebivalstva na Gorenjskem in v Mežiški dolini ukazal Himmler ob priliki svojega obiska v Celovcu še pred napadom Nemčije na Jugoslavijo, da bi se dobro pričal, ali so Gorenjci primerni za ponemčenje ali ne.

Za politični in rasni pregled ter ocenjevanje ljudi je imel preseljevalni štab za Gorenjsko tri t. i. »preseljevalne« ali »leteče« komisije. Njegov I. referat, ki ga je vodil dr. Glaser, je sproti naročeval posameznim županom, naj obvestijo občane, da se tega dne ob tej in tej uri zgledajo na odrejenem mestu. Tja je nato prišla ena od treh preseljevalnih komisij. I. komisijo je vodil SS-Sturmbannführer Ohle, rasni preiskovalec v njej je bil SS-Oberscharführer Proksch, II. komisijo je vodil SS-Oberscharführer Hans Kastner, rasni preiskovalec v njej je bil SS-Scharführer Jan Tyaks, III. komisijo je vodil SS-Sturmbannführer Herbert Marx, ki je bil v njej hkrati rasni preiskovalec. Poleg teh treh preseljevalnih ali letelih komisij je bila še devetčlanska rentgenska komisija, ki je po Himmler j evem navodilu v nekaterih industrijskih občinah ugotavljala, kakšen je odstotek pljučnih bolnikov med prebivalstvom. To komisijo naj bi vodil Heinz Ludwar.⁹³

Vsaka komisija je imela tudi stalnega »narodnostnega ocenjevalca«, ki je dobro poznal narodnostne in politične razmere tistega območja (v II. komisiji je bil npr. Sebastian Madritsch, učitelj iz Celovca) in se je, preden je dal politično oceno, posvetoval s krajevnim zaupnikom, »zanesljivim volksdeutscherjem«. Poleg tega krajevnega zaupnika je komisija vključila v svojo sestavo še uradnika tajne državne policije in vodjo orožniške postaje. Tako je npr. II. komisija v Črni vključila kot krajevnega zaupnika Pracha, v Mežici Johanna Pratneckerja, in Franza Zimmerla, v Dravogradu in Guštarnju župana Antona Tadino, v Prevaljah Trattniga itd.⁹⁴

Po popisu je komisija vsako osebo oz. družino popisala na kartotečni list z vsemi potrebnimi podatki (ime in priimek, poklic, rojstni podatki, narodnost, bivališče po letu 1914), nato je narodnostni ocenjevalec po posvetu s krajevnim zaupnikom dal politično, rasni preiskovalec pa rasno oceno. Svoje pripombe sta zlasti k politični oceni lahko dala uradnik tajne državne policije in vodja orožniške postaje, s podatki o dednih boleznih v družini pregledanega, primerih močnega alkoholizma, kriminala itd. pa sta lahko vplivala tudi na rasno oceno. Če je narodnostni ocenjevalec dal politično oceno 4 ali

5, je moral napisati kratko in izčrpno utemeljitev in če je kakšna oseba dobila rasno oceno I ali II, so jo tudi fotografirali. Politične in

rasne ocene so bile enake kot na slovenskem Štajerskem. Obe oceni so napisali na kartotečni list za vsako družino oz. posameznika.

Vsaka komisija je, potem ko je končala delo v kaki občini, morala poročati preseljevalnemu štabu za Gorenjsko o izidu rasnega in političnega pregleda. Tako je npr. II. komisija 19. aprila na Prevaljah od 8 zjutraj do 18 zvečer pregledala 206 družin in 126 posameznikov ali skupno 1044 oseb in takole razporedila ljudi po narodnosti: 156 Nemcev, 736 vindišarjev, 144 Slovencev in 8 drugih. 10 oseb je dobilo politično oceno 1 (vodilni Nemci), 111 politično oceno 2 (Nemci), velika večina ali 854 oceno 3 in 54 oseb oceno 4 ter 15 oseb oceno 5. Rasne ocene I ni dobil nihče, oceno II jih je dobilo 306, oceno III kar 605 in 133 oceno IV.⁹⁵

Hkrati je morala komisija poslati preseljevalnemu štabu t. i. skupno poročilo, v katerem je na splošno orisala politične, gospodarske, rasne in druge značilnosti tiste občine oziroma občanov.⁹⁶

Zanimivo je, da je zaradi različne kakovosti krajevnih zaupnikov (tam, kjer ni bilo nobenega **Volksdeutscher** j a, je komisija pritegnila k ocenjevanju kakšnega nemškega učitelja, župana itd., in kjer **tudi** takih ni bilo, se je obrnila na kakšnega Nemcem prijaznega Slovenca) prišlo tudi do velikih razlik pri političnem ocenjevanju, tako da so se ponekod ocene zdele prestroge celo nacistom, ponekod pa so bile zanje spet preveč mile. Tako se je vodja III. komisije Marx pritoževal, da zlasti v II. komisiji narodnostni ocenjevalci dajejo vsem nekdanjim članom Sokola le politično **oceno 4** in bi zato bilo treba takšne osebe pred izgonom še enkrat pregledati,⁹⁷ obenem pa se mu je politično ocenjevanje ljudi v Kranju zdelo preveč milo. »Ko smo končali delo v Kranju, se je izkazalo, da so nam dodani, neprenehoma menjajoči se zaupniki bili zelo pomanjkljivi pri dajanju nasvetov našemu narodnostnemu ocenjevalcu... Pri več kot 8000 osebah, ki smo jih pregledali, sploh ni bilo političnih ocen 4 ali 5. Ker je bil Kranj vedno središče slovenskih nacionalistov in drugih podobnih organizacij, so zato dosednji rezultati pomanjkljivi.«⁹⁸

Za delo preseljevalnih ali letečih komisij na Gorenjskem so se nacistični oblastniki zelo zanimali. Tako sta komisijo, ki je maja pregledovala ljudi v Gorjah pri Bledu, obiskala šef glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS, SS-Gruppenführer Hofmann in vodja njegovega rasnega urada oz. referata preseljevalnih štabov za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko dr. Bruno Kurt Schultz. Komisijo, ki je pregledovala ljudi na Jesenicah, so obiskali dr. Schultz, dr. Glaser in Volkenborn, komisijo v Škofji Loki 27. maja šef civilne uprave Kutschera, 30. maja pa poleg dr. Schultz tudi SS-Oberführer Schröder.⁹⁹

Zal se niso ohranila poročila o izidu rasnega in političnega pregleda gorenjskega prebivalstva. Znanih je le nekaj podatkov o izidu rasnega pregleda, ki jih je dobila blejska podružnica državnega propagandnega urada za Koroško, pa še ti so samo za nekatere predele Gorenjske. Tako je bilo na območju Save Bohinjke in Save Dolinke pregledanih 34.335 oseb ali 9330 družin in 6703 posamezniki ter je oceno I dobilo 71, oceno II 5621, oceno III 9275 in oceno IV 1066 družin oziroma posameznikov; posamezne rase pa so bile udeležene takole: nordijska 20 %, dinarska 40 %¹, zahodna 8 %, vzhodna 25 %¹ in vzhodnobaltska 7 %. V mestu Kranju pa je oceno I dobilo 10 oseb in oceno II 2280 oseb, oceno III 6354 in oceno IV 118 oseb, posamezne rase pa so bile udeležene takole: nordijska 38 %, farska 6 %, dinarska 38%, zahodna 4% in vzhodna 14%. Na koncu pa navaja podatke za 38.469 pregledanih in ocenjenih družin ter posameznikov, za katere pravi, da se jih lahko vzame za povprečje za Gorenjsko: oceno I je dobilo 83, oceno II 10.900, oceno III 24.398 in oceno IV 3088 družin in posameznikov, delež posameznih ras na vsem območju Gorenjske pa je bil naslednji: nordijska 27,5 %, dinarska 25,25 %, zahodna 14 %, vzhodna 22,75 %, vzhodnobaltska in druge 10,5 %. Omenja tudi, da ima polovica gorenjskega prebivalstva modre oči in da je mnogo primerov plavolascev, in spravlja ta dva pojavi v zvezo z močnim deležem nordijske rase.¹⁰⁰

Nacisti je tak izid rasnega pregleda gorenjskega prebivalstva presenetil. V primerjavi s spodnještajerskim prebivalstvom je bilo gorenjsko prebivalstvo povprečno bolje ocenjeno, kar pokaže naslednja primerjava:

Ocene:	II	III	IV
slovenska Štajerska	18 %	69%	13%
Gorenjska	29%	64%	8%

Tudi rasi, ki so ju nacisti favorizirali, to se pravi nordijska in seveda daleč za njo farska, sta bili na Gorenjskem bolj udeleženi, kar lepo kaže npr. primerjava med mestoma Kranj in Maribor, kjer je bila nordijska rasa po omenjenih podatkih najbolj udeležena:

nord. fai. din. zah. vzh. vzh. balt.

Maribor	20%	5%	35 %	10 %	22%	8%
Kranj	38 %	6%	38 %	4 %	14%	—

Nacisti je takšen izid rasne preiskave gorenjskega prebivalstva zelo iznenadil. Tako je npr. vodja blejske podružnice državnega pro-

pagandnega urada za Koroško Lothar Weber 23. junija 1941 v svojem poročilu državnemu sekretarju v propagandnem ministrstvu dr. Guttererju pisal:

»Enako sem menil, da je prebivalstvo tega območja (tj. Gorenjske, op. T. F.) rasno popolnoma drugače sestavljeno kot pa v drugih delih Slovenije. To dobro rasno sestavo prebivalstva si je razlagati z že stoletja trajajočimi neprestanimi priselitvami Nemcev, ki so vsaj v najmanjšem primeru imeli moč, da so se upirali slovenizatorskim ukrepom. O takšnem mojem mnenju so zelo dvomili in sta pač bila tako namestnik gauleiterja kot tudi državni vodja SS zelo presenečena nad tem, kar sta videla na Gorenjskem oziroma kar so ugotovile rasnoproreiskovalne komisije. Čeprav še rasni pregledi niso zaključeni, pa se že zdaj lahko reče, da dobi od 80 do 85 % prebivalcev oceni I in II in le največ 15 % oceni III in IV.¹⁰¹

Preseljevalne komisije so kartotečne liste iz posameznih občin pošiljale preseljevalnemu štabu na Bled, kjer je njegov I. oddelek na temelju političnih in rasnih ocen določal končne ocene oseb in s tem tudi njihovo usodo. Tudi oznake za končne ocene so bile takšne kot na slovenskem Štajerskem, to je E (Evakuieren — izseliti), V (Verbleib — ostane) in A (Altreich — preselitev v stari rajh).

Če je imel Slovenec rasno oceno I, politično pa od 1 do 3, je dobil končno oceno V, če pa je imel politično oceno 4, je dobil končno oceno A, in če je imel politično oceno 5, je dobil končno oceno E. Če je imel Slovenec rasno oceno II, politično pa od 1 do 3, je dobil končno oceno V, če pa je imel politično oceno 4 ali 5, je dobil končno oceno E. Če je imel Slovenec rasno oceno III, politično pa 1 ali 2, je v južnem ali izselitvenem pasu dobil oceno E, v severnem delu Gorenjske pa V, če pa je imel politično oceno 3 do 5, pa je dobil končno oceno E. Če je imel Slovenec rasno oceno IV, politično pa 1, je dobil končno oceno V, če je imel politično oceno od 2 do 5, pa je dobil končno oceno E. Poudaril sem povsod Slovenec, kajti volksdeutscherji so vsi dobili končno oceno V, razen tistih, ki so imeli politično oceno 4 ali 5, ti so potem dobili končno oceno A.¹⁰²

Po teh kriterijih je seveda večina Slovencev dobila končno oceno E, ker je imela rasno oceno III, politično pa tudi 3. Potemtakem naj bi bilo izseljenih več kot polovica vseh prebivalcev Gorenjske in Mežiške doline. I. oddelek preseljevalnega štaba na Bledu je imel tako od maja 1941, ko so mu komisije iz občin poslale prve kartotečne liste, pregledati okoli 60.000 kartotečnih listov in izreči toliko končnih ocen. To delo bi trajalo do septembra 1941. Toda na Gorenjskem je prišlo zelo zgodaj do sprememb deportacij skih načrtov.

Prve spremembe v deportacijskih načrtih za Gorenjsko so se pojavile proti koncu maja 1941.

Od 13. do 18. maja 1941 je slovensko Štajersko in Gorenjsko obiskal šef glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS v Berlinu SS-Gruppenführer Otto Hofmann, tj. šef tistega urada, ki sta mu bila strokovno podrejena rasna referata ali oddelka v preseljevalnih štabih v Mariboru in na Bledu. Ko se je seznanil z delom obeh referatov, njima podrejenih rasnih preiskovalcev in z dotedanjim izidom rasnih preiskav v obeh pokrajinah, je menil, da ne bi bilo prav, da bi kratko malo odstranili osebe z rasno oceno III, ker imajo »tudi družine te skupine večji ali manjši odstotek dragocene krvi« in da so te družine z rasno oceno III najmanj enakovredne družinam bukovinskih Nemcev z rasno oceno III, ki so jih naselili na novih vzhodnih območjih. O tem je govoril tudi s šefom civilne uprave za Gorenjsko KutscherOj ki je tudi menil, da teh družin ne bi smeli kar kratko malo izgnati in s tem izročiti Srbom dobro kri.

Zato je Hofmann po svoji vrnitvi v Berlin 24. maja 1941 predlagal Himmler ju, da bi skupino oseb z rasno oceno III še enkrat preiskali in jo razdelili v pozitivno in negativno (III + in III—). Pozitivni del skupine bi preselili v stari rajh kot osebe, »sposobne za ponemčenje« (Eindeutschungsfähige) in jih, ker niso tako dragocene kot skupine z rasnima ocenama I in II, zaposlili v industriji. Seveda bi v pozitivni ali negativni del dali cele družine in družin ne bi delili v pozitivni in negativni del, ker bi potem pozitivni del morali ponemčevati, negativnega pa izseliti.¹⁰³

Hofmannov in Kutscherov predlog je Himmler sprejel in so kriterije za ocene potlej nekoliko spremenili. Če se je rasni ocenjevalec nagibal k temu, da enega izmed družinskih članov oceni z II, druge pa s III, je vsa družina dobila oceno III+ , če je ocenjevalec menil, da bi moral vsak družinski član dobiti oceno III, je vsa družina dobila oceno III, če pa se je ocenjevalec nagibal k temu, da eno osebo V družini oceni s IV, druge pa s III, potem je vsa družina dobila oceno III—,¹⁰⁴

Ta delitev rasne skupine III v pozitivni in negativni del ni imela, kot bomo videli pozneje, za prebivalstvo Gorenjske nikakršnih praktičnih posledic, pač pa jih je imela za spodnještajersko prebivalstvo, ki so ga preselili v rajh.

Po svojem obisku na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem je Hofmann predlagal tudi, da bi pregledali še prebivalce obmejnega pasu na Gorenjskem, ki so jih v začetku nameravali vse izseliti, in da tistih, ki bi dobili rasno oceno I in II, ne bi izselili.¹⁰⁵

Tudi ta Hofmannov in Kutscherov predlog je Himmler sprejel in štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je izdal »smernice za izselitev tujih elementov iz južne Koroške.« Osnutek teh smernic je 28. maja 1941 pripravil dr. Günther Stier, v Himmler j evi odsotnosti pa jih je 7. julija 1941 podpisal šef štaba SS-Brigadeführer Ulrich Greifelt. Smernice so določale:

»Na predlog gauleiterja in državnega namestnika za Koroško in pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva je državni vodja SS ob delni spremembi dosedanjih smernic o izseljevanju na južnem Koroškem odredil:

1. Slovensko inteligenco je treba podvreči rasni preiskavi. Rasno dragocenih oseb (skupini I in II) ni treba izseliti v Srbijo, temveč jih je treba preseliti v stari rajh, da se bodo ponemčile.

2. Od Slovencev, ki so se priselili po 1. januarju 1914, bodo izseljeni le tisti, ki so politično delovali kot sovražniki Nemcev (skupini I in 5).¹⁰⁶

3. Slovence, ki so se po 1. januarju 1914 priselili in niso delali v protinemškem smislu, pa pomenijo oviro za ponemčevalne ukrepe v južni Koroški, je treba po možnosti preseliti v stari rajh.

4. Odredba, da je treba s približno 20 km širokega obmejnega pasu izseliti prebivalstvo, se spremeni tako, da ni treba izseliti tistih rasno dragocenih delov prebivalstva, ki ne pomenijo ovire za ponemčenje tega prostora.

Te spremembe se ne dotikajo odredbe, da je treba domače prebivalstvo južne Koroške podvreči podrobnejšemu izboru in nezaželeno prebivalstvo izseliti po obstoječih smernicah.«¹⁰⁷

Te smernice, iz katerih je razvidno, da so bile pred njimi že izdane smernice o izseljevanju na Gorenjskem, so praktično pomenile zmanjšanje prvega in tretjega vala ter popoln odstop od načrta izgnati drugi val v Srbijo ali na Hrvaško. To je tudi razlog, da je v sklepih konference v Zagrebu dne 4. junija 1941 ta val že popolnoma izostal.

Ko je Kutschera dobil te Himmler j eve smernice, je sklenil, da bo poskusil posredovati pri Himmler ju, da bi zaradi pomembnosti industrije na Gorenjskem za nemško vojno gospodarstvo od tam izgnali še manj ljudi. »Po sklepu državnega vodje SS z dne 7. 7. 1941 o smernicah za izselitev tujerodnih elementov iz Južne Koroške se je gauleiter odločil, da se ponovno obrne na državnega vodjo SS. *Od tega odgovora je odvisno, ali se bodo deportacije nadaljevale ali pa bodo zaradi dela nič manj kot 7 vojaških obratov odložene za čas po vojni.*« (Podčrtal T. F.)¹⁰⁸ Tako je namreč 24. julija 1941 pisal vodja urada

pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu **Schröder** dr. Fritz Teskeju v Berlin.

Vsebina tega pisma torej jasno priča za to, da se je Kutschera iz vojnogospodarskih razlogov še pred začetkom vstaje slovenskega ljudstva, katere pravi začetek postavljam na 27. julij 1941, odločil ponovno posredovati pri Himmlerju za zmanjšanje obsega deportacij. Kot bomo videli, je v tem uspel, zlasti, ko se je vojnogospodarskim razlogom pridružil nov razlog: vstaja slovenskega ljudstva in bojazen nacistov, da bi jo z nadaljevanjem deportacij le še krepili.

RAZGOVORI Z VOJAŠKIM POVELJNIKOM ZA SRBIJO IN POGAJANJA Z VLADO NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Tisti čas, ko so nacisti zapirali, popisovali, ocenjevali in izbirali ljudi za deportiran j e, so tudi iskali prostor, kam bi jih izgnali. Število Slovencev, ki so jih nameravali izgnati, je bilo zelo visoko: od 220.000 do 260.000, in vprašanje, kam z njimi, seveda ni bilo lahko. Kot bomo videli, so ga zato tudi reševali ves čas, dokler so jih izganjali.

Najprej je šef varnostne policije in varnostne službe SS-Gruppenführer Reinhard Heydrich, oziroma 4 B referat v IV. oddelku njegovega državnega glavnega varnostnega urada že 24. aprila 1941 sklical konferenco, ki naj bi razpravljala o izvedbi deportacij Slovencev, in je nanjo povabil zastopnike nekaterih zainteresiranih ustanov. V uvodnem delu vabila, ki jim ga je poslal, je omenil: »Po fiihrerjevem povelju naj bi se čimprej začelo reševanje narodnostnih vprašanj v deželah na jugovzhodu, ki so na novo prišle v rajh. Gre predvsem za izselitev Slovencev iz teh območij v Srbijo. Po približnih ugotovitvah pride v poštev okoli 260.000 Slovencev.«¹⁰⁹

Konferenca je bila 6. maja 1941 ob pol enajsti uri dopoldne v sejni sobi šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru in jo je vodil šef civilne uprave dr. Uiberreither. Kdo osebno se je udeležil konference, ni znano. Ko so nekdanjega vodjo 4 B referata IV. urada v državnem glavnem varnostnem uradu SS-Sturmabführerja Adolfa Eichmanna, ki je verjetno podpisal omenjeno vabilo za konferenco, na procesu v Jeruzalemu spraševali tudi o tej konferenci, ni povedal nič bistvenega in je le jecljal.¹¹⁰

Iz zaupnega zapiska, ki so ga napravili v nemškem zunanjem ministrstvu 28. aprila za kulturni oddelek, zvemo, da so bile na konferenco objavljene naslednje ustanove: državni komisar za utrditev

nemštva, Volksdeutsche Mittelstelle, notranje ministrstvo, ministrstvo za gospodarstvo in ministrstvo za promet, čudili so se, da nista bila povabljeni zunanje ministrstvo in pooblaščenec za štiriletni plan.¹¹¹ Iz vabila, ki ga je dobilo ministrstvo za finance, je razvidno, da je bilo povabljeno tudi to ministrstvo.

Za vsebino konference zvemo iz brzojavke pooblaščenca nemškega zunanjega ministrstva za Srbijo Felixa Benzlerja, ki jo je

6. maja zvečer poslal nemškemu zunanjemu ministrstvu v Berlin:

»Na konferenci o preselitvi Slovencev, ki je bila danes v Mariboru¹¹² pod predsedstvom državnega namestnika Uiberreitherja, je vojaški poveljnik za Srbijo kljub močnim pomislekom glede prehrane in nastanitve ter ogrožanja varnosti v podrejenem mu območju obljubil, da bo za izvedbo führerjevega navodila, da je treba južno Štajersko napraviti za nemško deželo, od predvidenih 220.000—260.000 Slovencev, ki jih je treba izseliti iz južne Štajerske in Koroške, sprejel v staro Srbijo, kolikor jih bo mogel.

Po sporočilu šefa za Transporte preselitve zaradi tehničnih ovir (npr. razstrelitev mostov, transportov nafte v Italijo) ni mogoče začeti pred začetkom julija, čeprav so notranje državne ustanove zainteresirane za hitro akcijo. Poleg tega je potrebna uvodna priprava in vojaški poveljnik je pri gauleiterju zahteval material.

Predvidena je preselitev v 3 valovih, od katerih bo slovenska inteligenca, 6000 glav 1., iz Primorja priseljeni Slovenci, 30.000 glav 2. in ostali 3. val.

Predlog, da bi del Slovencev izselili na Hrvaško, je führer zavrnil. Vojaški poveljnik pa predlaga, da bi Italija in Bolgarija sprejeli del izseljencev. Prosi, da bi se zunanje ministrstvo zavzelo za to, da bi Italijani sprejeli 60.000—70.000 izseljencev. Utemeljitev: Primorje, od koder izvirajo številni Slovenci, bo italijansko. Poleg tega bo okoli 18.000 volksdeutscherjev iz Kočevja, ki je prav tako prišlo pod Italijo, preseljenih na Spodnje Štajersko, s čimer bo ustvarjen prostor za Slovence.

Poleg tega prosi vojaški poveljnik za sodelovanje Bolgarije, da bi v južno Srbijo, ki je postala bolgarska, sprejela 40.000—50.000 Slovencev. Nastanitev velike večine 120.000—150.000 Slovencev v zoženem starosrbskem prostoru že zadeva na zelo velike ovire, zato izrečno priporočam prošnjo vojaškega poveljnika.«¹¹³

Ceprav nemško zunanje ministrstvo ni sodelovalo na konferenci v Mariboru (njegov uslužbenec Benzler je bil le zastopnik vojaškega poveljnika za Srbijo), se je vendarle zelo zanimalo za njene uspehe. Predvsem se je balo, da bi na njej sklenili, da bodo Slovence začeli

takoj deportirati v Srbijo. Zvedelo je namreč, da bi madžarski okupator rad takoj deportiral v Srbijo okoli 150.000 *Srbov* iz Bačke, in **mu je** svetovalo, naj s temi deportacijami počaka še nekaj časa. Prišlo bi zato v neroden položaj, če bi v Srbijo začeli deportirati *Slovence* in bi madžarska vlada proti temu protestirala. Zato je dan pred konferenco prosilo šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja, naj mu sporoči rezultate konference. Dr. Uiberreither je to storil šele 9. maja, ko je v brzojavki sporočil, da so glede izselitve Slovencev v Srbijo »v glavnem dosegli soglasje med udeleženi ustanovami«, da pa se bodo morale deportacije zavleči zaradi težkih transportnih razmer. Brzojavko je končal z naslednjimi besedami: »Medtem mi je Reichsleiter Bormann sporočil, da je führer o tem vprašanju že govoril z gospodom zunanjim ministrom von Ribbentropom, in se mi zato zdi odveč dajati kakšne obširne izjave.«¹¹⁴

Nekatere okoliščine, npr. Uiberreitherjevo zavlačevanje s sporočilom, njegov ton in morda tudi odsotnost predstavnika nemškega zunanjega ministrstva na konferenci, ki jo je vodil Uiberreither, dajo sklepati, da odnosi med Uiberreitherjem in zunanjim ministrstvom tisti čas niso bili dobri. Poslabšalo jih je verjetno negativno stališče zunanjega ministrstva do Uiberreitherjeve samovoljne osvajalne akcije, s katero si je v začetku maja za dober mesec dni podredil velik del Ljubljanske pokrajine.

Verjetno je, da je nemškemu zunanjemu ministrstvu tudi nekdo očital, da ima negativno stališče do deportacij Slovencev. Menim, da je to bil sam Hitler, ki ga je moral kdo (verjetno Uiberreither preko Bormanna) tako poučiti. Hitler je namreč med 6. in 9. majem govoril z Ribbentropom in ta je pozval svojega državnega sekretarja Ernsta von Weizsäckerja, naj mu vso zadevo pojasni. Weizsäcker je to storil in povedal, da zunanje ministrstvo, ki ni bilo povabljen na konferenco, nikakor ne nasprotuje deportacijam Slovencev v Srbijo, temveč le želi, da bi njihov začetek odložili za nekaj časa, da bo prepričalo madžarsko vlado, da ni mogoče deportirati v Srbijo okoli 150.000 Srbov iz Bačke. Na koncu je pribil: »Med zunanjim ministrstvom in drugimi udeleženi ustanovami je potemtakem popolno soglasje. O tem, da bi zunanje ministrstvo kako oviralo ukazano akcijo, ni govora.«

Tedaj je Ribbentrop še isti dan, tj. 9. maja, sporočil dr. Uiberreitherju, da »se strinja s takojšnjo izselitvijo Slovencev v staro Srbijo.« Prosil ga je, naj mu sporoči, ali so kakšne težave s kakšnimi ustanovami, in obljubil, da mu bo pomagal pri njihovem odstranjevanju.¹¹⁵ Dr. Uiberreither pa se mu je takoj zahvalil in povedal: »Težave, ki se pojavljajo pri izseljevanju, so transportne težave. Po možnosti bi jih morali odstraniti s pomočjo generalquartiermeistra.

Führer želi, da bi izselitev izvedli kar se da hitro. (Podčrtal T. F.) Gospodu zunanjemu ministru sem za ponujeno pomoč zelo hvaležen.«¹¹⁴

Kot bomo videli, se odnosi med Uiberreitherjem in zunanjim ministrstvom s tem še niso izboljšali. Zdaj je moral Ribbentrop vso zadevo pojasniti še Hitlerju. V njegovem kabinetu v Fuschlu so 12. maja 1941 izdelali zabeležbo za Hitlerja, ki pravi:

»Novičen pregled težav pri izvedbi izselitve Slovencev s Spodnje Štajerske je pokazal naslednje:

Kolikor mi je znano, ni nobena ustanova izrazila kakšnih pomislekov proti izselitvi kot taki. Glede roka izvedbe je zunanje ministrstvo opozorilo na to, da je ravnokar sporočilo madžarski vladi, da mora zaradi pomanjkanja prostora izostati izgon 150.000 Srbov v staro Srbijo, ki ga je ta že začela pripravljati. Iz tega razloga bi bilo zunanje ministrstvo za to, da bi akcijo odložili za dva do tri tedne (to je do druge polovice maja).

Vojaška stran je izjavila, da se izselitev zaradi težkih transportnih razmer ne bi mogla začeti pred začetkom julija.

Da bi podprl prizadevanja gauleiterja Uiberreitherja, ki s pravico pritiska, da bi akcijo izvedli po možnosti takoj, sem naročil veleposlaniku Ritterju, naj z vrhovnim vojaškim poveljstvom preveri, ali teh transportnih ovir ni mogoče odstraniti hitreje.«¹¹⁷

Čeprav je iz obrobne opombe razvidno, da zabeležbe niso poslali Hitlerju, je pa vendarle zelo zanimiva, ker kaže gledišče nemškega zunanjega ministrstva.

Toda še pred zunanjim ministrstvom sta pri generalquartiermeistru v nemškem vrhovnem vojaškem poveljstvu posredovala dr. Uiberreither in Eichmann, morda pa se je konference v Mariboru udeležil tudi predstavnik generalquartiermeistra podpolkovnik Werner von Tippelskirch. V njegovem uradu so namreč že 8. maja 1941 razpravljali o konferenci v Mariboru in von Tippelskirch je tudi razmnožil Keitlovo povelje šefu za vojaške Transporte, naj do uvedbe dokončnega voznega reda za deportacije Slovencev s slovenske Štajerske in Gorenjske na območje vojaškega poveljnika za Srbijo, ki se bodo predvidoma začele v začetku julija, izkoristi prazne vlake z območja vojaškega poveljnika za Srbijo.¹¹⁸

Vojaški poveljnik za Srbijo general letalstva Helmuth Förster pa je tisti čas že začel iskati nastanitvene možnosti za bodoče deportirane iz Slovenije; o tem priča dopis vojnega komandanta 610. vojno-upravne skupine v Kragujevcu von Schichtinga v. d. bana dr. Stefanoviču z dne 15. maja 1941, s katerim ga je obvestil, da bo v prostor stare Srbije deportiranih 260.000 Slovencev, in mu naročil, naj mu do

18. maja dopoldne sporoči, kakšne so naselitvene možnosti za Slovence.¹¹⁹

Vprašanje, kam izgnati takšno število Slovencev, je obravnavalo tudi nemško zunanje ministrstvo. Že 9. maja je zaprosilo vodjo Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft na Dunaju dr. Wilfrieda Krahlerja, naj na temelju podatkov, ki jih ima njegova ustanova, ugotovi, ali bi lahko Bolgarija naselila v Makedoniji od 40.000 do 50.000 Slovencev.¹²⁰ 14. maja se je obrnilo na svojega poslanika v Sofiji Richthofena s prošnjo, naj pove svoje mnenje, ali bi lahko Bolgarija sprejela 40.000—50.000 slovenskih izgnancev, vendar pa se še naj ne obrača na bolgarsko vlado.¹²¹ Istega dne je prosilo svojega veleposlanika v Rimu Hansa-Georga von Mackensena, naj prouči možnost, da bi Italija sprejela 60—70.000 izgnanih Slovencev. Tudi njemu je naročilo, naj se še ne obrača na italijansko vlado.¹²² Nemško zunanje ministrstvo je dvomilo o uspehu te akcije, kar je razvidno iz gledišča, ki ga je istega dne vodja njegovega kulturnega oddelka dr. Fritz von Twardowski preko poslanika Emila von Rintelena posredoval Ribbentropu v Fuschl. V njem mu sporoča, da je izselitev Slovencev iz južne Štajerske in južne Koroške stvar notranjdržavnih organov in naj se zunanje ministrstvo angažira le takrat, kadar se je treba pogajati z drugimi vladami. Poroča mu tudi o akciji, da bi poskusili spraviti izgnane Slovence tudi v Makedonijo in Ljubljansko pokrajino, pri čemer pripominja, da bolgarska in italijanska vlada v to ne bosta privolili, če jima ne bodo ponudili premoženjske odškodnine.¹²³

Poslanik Richthofen je odgovoril čez dva dni. Povedal je, da ima bolgarska vlada velike probleme z na novo pridobljenimi pokrajinami, v Traciji je npr. močna grška narodna manjšina, v Makedoniji pa Kutovlahi in Albanci, ter poudaril: »Nove naselitve Slovencev v Makedoniji bi verjetno za vedno onemogočile pomiritev in gospodarski razvoj Makedonije.«¹²⁴ Tudi veleposlaništvo v Rimu je istega dne odgovorilo, da je poizvedovalo »pod roko« in ugotovilo, da predloga vojaškega poveljnika za Srbijo o preselitvi 60.000—70.000 Slovencev v slovenske predele pod Italijo v Rimu ne bi radi videli, čeprav je predvidena tudi preselitev Volksdeutscher jev iz Kočevja in Ljubljane. Vzrok za to je v zelo kritičnem položaju prehrane v Ljubljanski pokrajini, ki bi se s preselitvijo tako velikega števila oseb samo še povečal, posebno v Ljubljani. Zato je odsvetovalo, da bi zunanje ministrstvo predlog vojaškega poveljnika za Srbijo posredovalo italijanski vladi, pač pa je predlagalo, naj bi jo prosilo, da bi sprejela toliko Slovencev, kolikor se bo izselilo Volksdeutscher jev.¹²⁵

Tako seveda ni bilo nič s to akcijo in je moral vojaški poveljnik za Srbijo general Förster¹²⁶ ostati pri načrtu izselitve Slovencev v t. i.

staro Srbijo. Zato je za 21. maj ob enajstih dopoldne sklical konferenco, ki so se je udeležili on, vodja njegovega upravnega štaba, državni svetnik SS-Gruppenführer Harald Turner s svojima vojno-upravnima svetnikoma majorjem dr. Georgom Kiesslom in dr. Seefelderjem ter sodelavcem SS-Sturmbannführerjem dr. R. Weinmannom, in vodja akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe za nekdanje jugoslovanske dežele SS-Standartenführer in polkovnik policije dr. Wilhelm Fuchs.¹²⁷ Najprej so obravnavali vprašanje, ali naj za izselitev Slovencev ustanovijo v Beogradu sprejemno taborišče ali ne. Dr. Turner je bil odločno proti ustanovitvi, češ da bi potem izgnanci v tistih razmerah, kakršne so vladale v Beogradu, ostali tam za vedno. Menil je, »da bi bilo vseskozi mogoče, da bi vsaj ob začetku preseljevanja v Beogradu pretovarjali vlake, ker je na razpolago dovolj praznih vagonov«. Dr. Kiessel mu je odločno nasprotoval in menil, da preselitev brez sprejemnega taborišča ne bo mogoča. Zato je predlagal, naj bi v ta namen obnovili nekdanje preselitveno taborišče za besarabske Nemce pri izlivu Save. Temu mnenju se je pridružil tudi general Förster. Menil je, da mora za preseljevanje biti na razpolago vsaj kakšno primitivno nastanišče, kuhinja in umivalnica.

Nato so govorili o začetku deportacij. Dr. Turner je trdil, da so osnove, ki jih ima na razpolago, popolnoma nezadostne in da na njih ni mogoče ničesar graditi. Ni namreč dovolj, da se kdaj samovoljno navaja število izgnancev in skupine poklicev v odstotkih, temveč bi jih morali navesti po starosti, spolu itd. Zato so zavezali dr. Fuchsa, da poskrbi za popolnejše podatke, in sklenili, da se tesneje povežejo z ustreznimi organi srbske kvislinške vlade.

Proti koncu konference je dr. Turner povedal generalu Försterju naslednje želje:

1. Naj se zavzame za to, da bi izgnanci lahko vzeli s seboj ne samo 500, temveč 1000 dinarjev. Menil je, da jim je treba dati najmanj toliko denarja, da si bodo lahko tri mesece kupovali vsaj najnujnejši živež, da ne bi prišlo do katastrofe.

2. Naj skuša dobiti dovoljenje komandanta 2. armade, da bi iz vojnega plena dobili najpotrebnejši material za izseljevanje, posebno vojaške kuhinje, jedilni pribor itd.

3. Naj poskuša doseči, da ne bi vseh slovenskih zdravnikov izgnali že s prvimi transporti, temveč da bi jih porazdelili na vse Transporte.

Na koncu je general Förster ugotovil, da se mora Organizacija Todt začeti ukvarjati z načrti za barake, skupaj s srbsko vlado je treba poiskati ustrezne kraje, kamor bi postavili barake, in srbski generalni komite za slovenske izseljence je treba seznaniti z nemškimi načrti

ter se z njim pogovoriti o nastanitvenih in prehrambnih vprašanjih. Zahteval je tudi, naj pridejo iz rajha strokovnjaki za preseljevanje, ki se bodo ukvarjali samo s temi vprašanji. Vključil jih bo v svoj štab, vodil pa jih bo dr. Fuchs. Pridejo naj trije esesovski oficirji, kot svetovalca pa bosta pritegnjena SS-Sturmabführer j a Lorenz in dr. Weinmann ter gospodična Hardelang. »ki imajo iz dosedanjih preseljevanj že zelo velike izkušnje.« Izrekel je tudi pripravljenost, da sprejme prve transporte že v mesecu juniju.¹²⁸

S sklepi te konference sta dr. Fuchs in dr. Weinmann 24. maja v Beogradu seznanila komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Standartenführerja Otta Lurkerja. Podarila sta tudi, da je general Förster vzel to nalogo resno in da se zaveda, da je odgovoren za celotno akcijo, in sicer tako za brezhiben prevoz kakor tudi za nastanitev izgnancev. Zato pa ne mara, da bi akcija potekala pomanjkljivo, da bi povzročila neurejene razmere na njegovem območju.

Nato so v razgovoru ugotovili, da razmere v srbskem prostoru še ne omogočajo preselitve 260.000 Slovencev. Tudi še ni mogoče predvideti roka za začetek te velike akcije, ker morajo biti ustvarjeni za to osnovni pogoji, kot popravilo železniških prog in razstreljenih mostov ter zgraditev sprejemnega taborišča. Pač pa bi v prvih desetih dneh junija lahko začeli preseljevati iz slovenske Štajerske 5000—6000 oseb prvega vala. Pogoj za to pa je, da se držijo že dogovorjenih načrtov, tj. na teden le po dva transporta po tristo oseb. Pripeljali bi jih do Zemuna, nato pa bi morali štiri kilometre peš preko Save. Lurker je moral obljubiti, da bo čimprej priskrbel potrebne podatke o številu oseb, poklicih itd. Na koncu so sklenili, da je oskrba preseljencev izključno stvar Slovencev in Srbov in da je treba SS-Sturmabführer j a Adolfa Eichmanna obvestiti o izidu razgovora in potrebi izdelave voznega reda.¹²⁹

Po teh dveh sestankih je bilo videti, da bodo lahko spravili v doglednem času v Srbijo le nekaj tisoč Slovencev iz slovenske Štajerske, po dva transporta na teden preko Beograda. Toda že čez dva dni je prišlo do večje ovire.

Ko sta se 26. maja na Dunaju sešla vodja III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko dr. Seidl in vodja železniških transportov za jugovzhod major Morgner, je ta izjavil, da je pravkar govoril po telefonu z dr. Uiberreither jem. Povedal je, da mu ni nihče sporočil sklepov konference v Beogradu 21. maja, in izjavil, da se čudi, da je vojaški poveljnik za Srbijo na konferenci označil Zemun kot končno postajo za transporte iz Slovenije. Povedal je, »da šef za vojaške transporte tudi zdaj iz vojnih razlogov ne more dati železni-

ške proge proti Beogradu na razpolago za preseljevanje,» (podčrtal T. F.) in poudaril, da bodo vlaki s slovenskimi izgnanci lahko vozili le do Slavonskega Broda, od koder bodo izgnance z brodom prepeljali do Bosanskega Broda, od tam pa z ozkotirno železnico preko Sarajeva in Čačka v prostor južno od Beograda, in sicer le dva vlaka na teden, vsak z največ petsto izseljenci.¹³⁰

Drugi dan sta major Morgner in dr. Seidl nadaljevala razgovor, ki se ga je udeležil tudi Eichmannov referent iz Berlina SS-Obersturmführer Franz Nowak. Major Morgner je ponovil povelje šefa za vojaške Transporte, da vlaki s slovenskimi izgnanci ne morejo voziti do Zemuna, in povedal, da se je prejšnji dan dogovoril z vojaškim poveljnikom za Srbijo, da se lahko izseljevanje začne v začetku junija, da bodo vlaki vozili iz Maribora oziroma iz Rajhenburga ali Brežic preko Zagreba, Slavonskega Broda, Bosanskega Broda, Sarajeva in Čačka v prostor južno od Beograda, da lahko peljeta na teden samo dva vlaka, vsak z največ petsto izseljenci. Na koncu so se dogovorili o medsebojnem obveščanju in sklenili, da bodo zapisnik razgovora poslali glavnemu državnemu varnostnemu uradu, da bi z njim seznanili tudi Himmlerja, Bormanna in dr. Uiberreitherja.¹³¹

Vzrok za prepoved šefa za vojaške Transporte, da bi vlaki s slovenskimi izgnanci vozili po glavni železniški progi proti Beogradu, ki je povzročila spremembo v načrtu deportacij, je po mojem mnenju v tem, da je bila glavna železniška proga v Srbiji močno obremenjena s transporti nemškega vojaštva. V tem času je namreč moralo nemško vrhovno vojaško poveljstvo premestiti iz Grčije in Jugoslavije za napad na Sovjetsko zvezo vsaj poldrugo armado vojske oziroma nekaj desetih divizij. Za prevoz ene same divizije pa je bilo potrebnih petdeset do sto vlakov.¹³²

Ko se je tako v drugi polovici maja zapletlo vprašanje izгона 260.000 Slovencev v Srbijo, se je prav v tistem času odpirala možnost izгона na Hrvatsko. Ustaška vlada, ki je pri množičnih deportacijah Srbov iz Hrvatske in Bosne naletela na nekatere ovire,¹³³ je namreč s pripravljenostjo, da sprejme izgnance, nameravala legalizirati svoje zločinsko početje.

Šele zdaj se je nemško zunanje ministrstvo popolnoma vključilo v akcijo za deportiranje Slovencev. Nemški poslanik v t. i. Nezavisni državi Hrvatski in SA-Obergruppenführer Siegfried Kasche, eden izmed petih »diplomatov SA«, ki so jih spomladi 1941. leta na Hitlerjev pritisk poslali v jugovzhodno Evropo in za katere je Göbbels pozneje trdil, da so se slabo odrezali, je namreč že 13. maja brzojavil nemškemu zunanjemu ministrstvu, da je ustaška vlada »dostopna za željo nemške vlade, da bi sprejela iz Spodnje Štajerske izseljene Slovence,

*Nemški poslanik v NDH
Siegfried Kasche na zagrebškem
letališču 20. 4. 1941.
Na desni Edmund von Veesenmeyer*

če bi lahko oddala v Srbijo enako število Srbov«, in prosil za nasvet, kakšno naj bo njegovo gledišče.¹³⁴

Ko je vodja kulturnega oddelka v zunanjem ministrstvu von Twardowski dobil Kaschejevo sporočilo, ga je drugi dan poslal Rintelenu v Fuschl, da bi von Ribbentrop povedal svojo odločitev.¹³⁵ Von Rintelen je 16. maja v Ribbentropovem imenu izdelal zapissek za Hitlerja, v katerem je najprej povedal, da bi bila ustaška vlada pripravljena sprejeti 220.000 do 260.000 Slovencev, če bi lahko izgnala enako število Srbov. Nato je navedel Ribbentropovo gledišče:

»Po fiihrerjevem nasvetu bi naj Slovence ne izganjali na Hrvatsko. Ker pa se zdi, da gre hrvaški vladi za to, da bi lahko oslabil izredno močno srbsko manjšino na Hrvatskem in je baje pripravljena, da za doseg tega namena sprejme ustrezno število Slovencev, se postavlja vprašanje, ali se vendarle ne bi približali tej zamisli. S tem bi znatno omilili transportne težave, ki so doslej ovirale hitro izvedbo izselitve Slovencev iz Spodnje Štajerske.

Res je tudi, da bi sprejem teh Slovencev pomenil za hrvaško vlado manjšo nevarnost kakor pa nezmanjšan nadaljnji obstoj močne srbske manjšine.

Zato prosim za fiihrerjevo odločitev, ali naj to zamisel razvijamo dalje in temu ustrezno navežemo stike s hrvaško vlado.«¹³⁶

Na rob tega Rintelenovega zapiska je Ribbentropov zastopnik v Hitlerjevem glavnem stanu poslanik Walter Hewel 18. maja 1941 napisal: »*Führer meni, da je ta rešitev dobra in se z njo strinja.*«

Ni znano, kdaj so Ribbentropu sporočili novico o Hitlerjevem soglasju. Vsekakor do 21. maja, kajti ta dan je Rintelen brzojavil iz Fuschla v Berlin, da je Hitler odločil tako, da se nemška vlada strinja s predlogom, da Hrvatska sprejme toliko Slovencev, kolikor bo izgnala Srbov. Povedal je tudi, da Ribbentrop prosi Kascheja, naj se o tem takoj začne pogajati z ustaško vlado in skuša doseči tak sporazum, da bo Hrvatska sprejela po možnosti čimveč od 220.000—260.000 Slovencev. O pogajanjih naj obvesti tudi gauleiterja Uiberreitherja v Mariboru in poslanika Benzlerja v Beogradu. Deportacije je pa potem treba v sporazumu z ustaško vlado izvesti kar najhitreje.¹³⁷

Vsebinsko te brzojavke je nekoliko spremenjenem besedilu državnega podsekretarja Ernst Woermann poslal Kascheju šele 25. maja kot brzojavko št. 334. Novo v njej je bilo le to, da je nemško vrhovno vojaško poveljstvo obljubilo, da bo takoj dalo na razpolago transportna sredstva.

Zanimivo je dejstvo, da je aprila in še v začetku maja 1941 bil ravno Hitler tisti, ki je prepovedal, da bi Slovence deportirali na Hrvatsko.¹³⁸ Verjetno je, da se mu je takrat zdelo, da bi bili na Hrvatsko deportirani Slovenci preblizu svoji domovini in zato nevarni. Sedaj pa je moral v to privoliti, ker pač ni bilo drugega izhoda, če so hoteli uresničiti načrte o deportacijah Slovencev. Zanimivo je tudi drugo dejstvo, namreč to, da so še vedno govorili o številu 220.000—260.000 Slovencev, ki jih je treba deportirati.

Nastane vprašanje, zakaj je moralo preteči celih dvanajst dni, da je Kasche končno dobil pozitiven odgovor, če pa se je z deportacijami Slovencev vsem tako zelo mudilo. Zunanje ministrstvo je za Hitlerjevo odločitev zaprosilo šele takrat, ko je na svojo intervencijo, naj bi Bolgarija in Italija prevzeli del deportiranih Slovencev, dobilo iz Sofije in Rima negativen odgovor. Ni pa mogoče za sedaj odgovoriti na vprašanje, zakaj je tudi po Hitlerjevi odločitvi pretekel še teden dni, da so to sporočili Kascheju. Ni mogoče reči, da bi bilo zunanje ministrstvo zadevo zavlačevalo, saj zdaj ni šlo več za deportacije v Srbijo, temveč na območje NDH.

27. maja, to je tisti dan, ko je vodja transportov za jugovzhodno Evropo major Morgner na Dunaju končno obvestil dr. Seidla in Nowaka o na novo nastalih ovirah pri prevozu deportiranih Slovencev, je poslanik Kasche že zaprosil nemško zunanje ministrstvo, naj mu dovoli sklicati konferenco, »ki bo obravnavala izselitev Slovencev na Hrvatsko in izselitev Srbov iz Hrvatske v Srbijo.« Udeležili bi se je

naj poleg njega še šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, vojaški poveljnik za Srbijo in ustaška vlada. Vodil bi jo Kasche in bi naj sprejela osnutek pogodbe o ureditvi deportacij. Osnutek naj bi poslali nemškemu zunanjemu ministrstvu, da bi ga potrdilo.¹³⁹

Drugi dan je Kasche sporočil, da je »hrvaška vlada načelno soglasna, da sprejme Slovence, razen politično srbsko usmerjenih četnikov«, in menil, da je tudi »v nemškem interesu, da ne bi bilo premočnega pritoka Nemcem sovražnih elementov na Hrvaško«.¹⁴⁰

Na obe brzojavki je zunanje ministrstvo odgovorilo 31. maja, ko je izrazilo soglasje k predvideni konferenci v Zagrebu in prosilo Kascheja, naj mu pošlje osnutek sporazuma o deportacijah Slovencev.¹⁴¹

Kasche je sklical konferenco za 4. junij dopoldne v prostorih nemškega poslaništva v Zagrebu in so se je udeležile visoke osebnosti iz nemških in ustaških ustanov v Zagrebu, Beogradu in Mariboru.

Z nemškega poslaništva v Zagrebu so bili navzoči Kasche, svetnik Heribert von Troll in dr. Edmund Veesenmeyer, referenta dr. Ernst Kühn in dr. Kreiner ter SA-Standartenführer Willy Requard, od ustaške vlade so bili navzoči minister vojske maršal Kvaternik, državni sekretar Mladen Lorković in minister za korporacije dr. Dumandžić, navzoč je bil tudi pooblaščen nemški general v NDH Glaise von Horstenau, iz Beograda so prispeli dr. Benzler, iz upravnega štaba vojaškega poveljnika za Srbijo njegov šef Harald Turner in svetnik von Kiessel, iz akcijske skupine varnostne policije njen šef dr. Fuchs in dr. Weinmann, iz Beograda je bil navzoč tudi Göringov pooblaščenec za štiriletni plan in predvojni »Landesgruppenleiter der AO der NSDAP« za Jugoslavijo NSFK-Gruppenführer ing. Franz Neuhausen, iz civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru njen šef dr. Uiberreither in nacionalnopolitični referent dr. Carstanjen, navzoč je bil tudi načelnik preseljevalnega štaba v Mariboru SS-Hauptsturmführer Hummitsch.

Zanimivo je, da ni bil prisoten nihče iz civilne uprave za Gorenjsko in preseljevalnega štaba za Gorenjsko na Bledu.

Na konferenci so se dogovorili, da bodo deportacije Slovencev iz slovenske Štajerske in Gorenjske izvedli v treh zaporednih valovih, in določili so tudi čas in obseg vsakega vala.

V 1. valu naj bi v času od 5. julija 1941 izgnali iz slovenske Štajerske 5000 Slovencev (»politično obremenjene« in izobražence) neposredno v Srbijo, le rimskokatoliške duhovnike naj bi izgnali na Hrvaško, od koder bi preselili v Srbijo enako število pravoslavnih duhovnikov z družinami vred. Kolikor bi število v Srbijo izgnanih

družinskih članov pravoslavnihi duhovnikov presegalo število na Hrvatsko izgnanih katoliških duhovnikov, naj se to obračuna pri 2. valu.

V 2. valu naj bi od 10. julija do 30. avgusta 1941 izgnali na Hrvatsko okoli 25.000 Slovencev, ki so se po letu 1914 naselili v slovenski Štajerski. Obenem naj bi iz Hrvatske izgnali v Srbijo enako število Srbov, pri čemer naj bi upoštevali tudi presežek v 1. valu izgnanih družinskih članov pravoslavnihi duhovnikov.

V 3. valu naj bi od 15. septembra do 31. oktobra izgnali na Hrvatsko okoli 65.000 slovenskih kmetov iz obmejnih predelov slovenske Štajerske in okoli 80.000 slovenskih kmetov iz Gorenjske. Če bi bili med Slovenci iz Gorenjske v tem valu tudi politično obremenjeni in izobraženci, naj bi jih izgnali neposredno v Srbijo, razen katoliških duhovnikov, ki naj bi jih izgnali na Hrvatsko v zameno za izgnane pravoslavne duhovnike.

Dogovorili so se tudi, da bo NDH poleg tega do 31. oktobra 1941 še izgnala v Srbijo do 30.000 Srbov, ki na Hrvatskem nimajo domovinske pravice.

Za pomoč pri izseljevanju bo ustaška vlada po 9. juniju poslala dva svoja pooblaščenca k šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru,¹⁴² ko pa bo na vrsti izseljevanje iz Gorenjske, bo poslala še dva svoja pooblaščenca k šefu civilne uprave za Gorenjsko na Bled. Zvezo med vojaškim poveljnikom za Srbijo in ustaško vlado bo pri nemškem poslaništvu v Zagrebu vzdrževal SS-Sturmabführer Willi Beisner, ki bo sodeloval z SS-Sturmabführerjem dr. Weinmannom, ki ga je vojaški poveljnik za Srbijo pooblastil za preseljevanje.¹⁴³

Vse izgnance bodo predstavniki ene države izročili predstavnikom druge države v manjših ali večjih transportih. Kdor bo brez izkaznice prekoračil mejo in kdor ne bo imel ustreznih dokumentov, ga bodo vrnili kot ilegalnega preseljenca.

Določili so tudi, da lahko izgnanci vzamejo s seboj do 50 kg prtljage na osebo. Za kmečke izgnance se lahko sklene dogovor, da bodo lahko vzeli s seboj vozove s konjsko ali drugo vprego, seveda na osnovi reciprocitete. Vsak izgnanec lahko vzame s seboj tudi do 500 dinarjev.¹⁴⁴

Popoldne ob petih pa je bila v istih prostorih še posebna konferenca o tehnični izvedbi deportacij Slovencev in Srbov. Vodil jo je svetnik poslaništva von Troll in so se je poleg njega udeležili še dr. Weinmann, dr. Carstanjen, Hummitsch, Requard, dr. Kreiner, transportni oficir kapetan Hofner iz Zagreba in višji železniški kon-

trolor Robert Patzelt z nemške ter dr. Dujmovič, ravnatelj kolonizacijskega urada dr. Rihard Flögel, njegov namestnik Rupert Horvat in šef sekcije v političnem oddelku zunanjega ministrstva dr. Vjekoslav Vrančić z ustaške strani, skupaj torej dvanajst oseb.¹⁴⁵

Na tej konferenci so se najprej dogovarjali o začetku deportacij, začetnih in končnih železniških postajah, oskrbi in zavarovanju transportov itd. Dogovorili so se, da bodo prvi val iz slovenske Štajerske začeli deportirati po možnosti v soboto, 7. junija, in da bodo do 1. julija prepeljali na teden po dva vlaka s po tristo izgnanci, od

1. do 5. julija pa na dan po dva vlaka s po tristo izgnanci. Začetni postaji bosta za prvo polovico transportov Rače—Fram, za drugo pa Rajhenburg. Prve tri Transporte bodo poleg policijskega spremstva spremljali tudi posebni pooblaščenци preseljevalnega štaba iz Maribora in transportnega oficirja iz Zagreba, da bi lahko posredovali izkušnje za nadaljnje Transporte.

Posebej so govorili tudi o prvem valu iz Gorenjske, ki ga zapisnik dopoldanske seje sploh ne omenja, in sklenili, da bodo med prvim in drugim valom poskušali prepeljati iz Šentvida nad Ljubljano do Arandelovca v Srbiji skupno 4000 slovenskih izobražencev iz Gorenjske na enak način kot prvi val iz slovenske Štajerske. Kolikor pa bi jih še ostalo, jih bodo poskušali dodati k transportom drugega vala ali pa zanje organizirati posebne vlake.

Ko so govorili o deportaciji drugega vala iz slovenske Štajerske, so zavezali ustaško vlado, da pripravi v Zagrebu veliko sprejemno taborišče, v katerem naj bi bilo dovolj prostora in poskrbljeno naj bi bilo tudi za prehrano.

Za tretji val so kot začetni postaji določili Rajhenburg in Šentvid nad Ljubljano, za končni pa Zagreb.¹⁴⁶

Poslanik Kasche je o izidu konference takoj poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu. V poročilu je na kratko povzel sklepe dopoldanske konference in omenil, da je bila nato še druga konferenca, ki se je ukvarjala s posameznimi vprašanji izvedbe izseljevanja. Na koncu pa je dodal: »Zapisnik o 1. konferenci in načelni osnutek za pogodbi med nemškim rajhom in Hrvatsko ter Hrvatsko in vojaškim poveljnikom za Srbijo bom prinesel s seboj v Salzburg.«¹⁴⁷

Poslanik Kasche je namreč čez tri dni spremljal poglavnika dr. Anteja Paveliča, ko je ta obiskal Hitlerja na njegovem dvorcu v Berchtesgadnu v bližini Salzburga. V razgovoru med Hitlerjem in Paveličem, na katerem so bili navzoči tudi Göring, Ribbentrop, general Bodenschatz, poslanik Hewel in tolmač Schmidt, je Hitler govoril o načrtih za deportiranje Slovencev in Srbov. Povedal je, da so

takšna preseljevanja seveda trenutno boleča, vendar so boljša kot pa trajna bol.¹⁴⁸ Hitler je opozoril Paveliča, da bo morala NDH, če hoče biti trdna, 50 let voditi nacionalno nestrpno politiko, kajti prevelika strpnost pri tej stvari škoduje. O deportacijah Slovencev in Srbov sta se pogovarjala tudi Pavelič in Ribbentrop.¹⁴⁹

»Osnutek pogodbe o preselitvi Slovencev«, ki ga je 5. junija sestavil poslanik Kasche in prinesel nato v Berchtesgaden, je imel poleg dolgega uvoda o nujnosti preseljevanj za preureditev življenjskih prostorov¹⁵⁰ tudi določbe konference v Zagrebu.¹⁵¹

Toda ta osnutek je ostal le osnutek, ker ni prišlo do podpisa,¹⁵² pač pa sta nemško poslaništvo v Zagrebu in ustaška vlada 31. julija in 5. avgusta 1941 izmenjali verbalni noti, v katerih sta izrazili obojestransko soglasje k sklepom, ki jih je sprejela konferenca 4. junija 1941.¹⁵³

Primerjava števila za deportiran je predvidenih oseb v dokumentih iz aprila in maja 1941 s podatki, ki jih vsebuje zapisnik konference v Zagrebu, pokaže, da se je število zelo zmanjšalo. Od prvotno predvidenih 220.000—260.000 je ostalo 179.000, torej 41.000—81.000 manj. Predvsem je opaziti, da je v sklepih konference v Zagrebu popolnoma izostal namen izgnati drugi val iz Gorenjske.

Zakaj se je to zgodilo, sem povedal že, ko sem govoril o rasnem ocenjevanju na Gorenjskem in Hofmannovem ter Kutscherovem predlogu, da bi nekatere za deportacijo predvidene osebe ali celo skupine, ki so bile dobro rasno ocenjene, pustili doma. Himmler je to potrdil 28. maja, a je v pisni obliki razglasil ustreznim ustanovam šele 7. julija 1941. Vendar so nekateri, npr. preseljevalna štaba v Mariboru in na Bledu, že morali vsaj prve dni junija vedeti za ta Himmlerjev odlok, saj so na konferenci v Zagrebu že nastopali z manjšim številom za deportacijo predvidenih Slovencev.

Sklepi konference v Zagrebu so bili za izvajanje deportacij Slovencev zelo pomembni. Pomenili so temeljni dogovor med nacisti in ustaši za izvajanje genocida nad desetstisoči Slovencev in Srbov. Lahko rečemo, da so sklepi konference v Zagrebu omogočili, da so deportacije po enem mesecu negotovosti sploh stekle. Po njih so potekale od junija do konca septembra 1941 in Kasche se je čutil odgovornega in počaščenega, da skrbi za njihov čim večji uspeh.

DEPORTACIJA PRVEGA VALA IZ SLOVENSKE ŠTAJERSKE IN GORENJSKE

Pred začetkom deportacij Slovencev je 4. B referat IV. urada v glavnem državnem varnostnem uradu v Berlinu v drugi polovici maja 1941 izdal »smernice za izvedbo izseljevanja z zasedenih območij Spodnje Štajerske in Gorenjske«.¹⁵⁴

Smernice so določale, da sta za tehnično izvedbo deportacij zavezana III. referata preseljevalnih štabov v Mariboru in na Bledu. Deportacije je treba izvesti na osnovi pismenega materiala, ki ga je izdelal I. referat in na katerem morajo biti čitljivo napisane vse osebe in družine, ki jih je treba izgnati. Deportacije bodo izvedle varnostna policija in varnostna služba, zaščitna policija in vse druge ustanove, ki so na razpolago.

Dalje so smernice določale, da sme vsak izgnanec vzeti s seboj do 30 kg ročne prtljage, v kateri so predmeti za osebno uporabo, popolna obleka in odeje, hrana za 8 dni, legitimacije in največ do 400 dinarjev v gotovini.

Določale so tudi postopek pri aretaciji izgnancev, saj so v tem času morali aretirati večino družinskih članov izobražencev, zaprtih od aprila in začetka maja, in postopek pri odpravi transportov. Naročale so, da je treba pred odpravo vsakega transporta vse za transport določene izgnance telesno preiskati in jim odvzeti orožje, strelivo, razstrelivo, strup, devize, nakit itd. Za vsak transport naj iz Slovencev sestavijo vodstvo transporta, ki ima za vsak vagon svojega pooblaščenca, ki bo skrbel za red in mir. Vsakemu transportu naj dodajo tudi sanitetno oziroma pomožno osebje, ki ga naj sestavljajo izgnanci in ustrezno oboroženo spremstvo zaščitne policije v moči podoficir in 15 policistov. Vodja mora imeti s seboj seznam oseb v transportu, moštvo pa mora onemogočiti vsak poskus pobega izgnancev z vlaka, posebno na hrvaškem ozemlju. Takoj po odhodu transporta je treba poslati glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlin, šefu akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe v Beograd in vodji preseljevalnega štaba brzojavko s podatki o transportu. Ko prispe transport na končno postajo v Srbiji, ugasne vsaka nadaljnja pristojnost preseljevalnih štabov glede izgnancev in spremstvo se mora vrniti nazaj na odhodno postajo.

Aprila in maja 1941 je preseljevalni štab v Mariboru predvideval, da bo vsak izgnani Slovenec smel vzeti s seboj le 400 dinarjev gotovine. Na konferenci pri vojaškem poveljniku za Srbijo dne 21. maja 1941 pa so sklenili, da se bodo zavzeli za to, da bi smeli izgnanci vzeti

s seboj 1000 dinarjev, pozneje pa je vojaški poveljnik za Srbijo zahteval, naj jim dovolijo vzeti s seboj celo 5000 dinarjev. Šlo mu je namreč za to, da bi se lahko nekaj časa sami vzdrževali in bi imel potemtakem z njimi manj Skrbi. Ko je 4 B referat IV. urada v glavnem državnem varnostnem uradu 29. maja 1941 posredoval njegovo zahtevo ministrstvu za finance in ravnateljstvu državne banke, sta oba tej zahtevi ugodila.¹⁵⁵ Toda vojaški poveljnik za Srbijo, oziroma njegov upravni štab, si je med tem časom »iz denarnopolitičnih razlogov« premislil in se je zadovoljil s tem, da sme vsak izgnani Slovenec vzeti s seboj le 500 din, kar je določila tudi konferenca v Zagrebu dne 4. junija 1941.¹⁵⁶ Ko je dne 30. junija 1941 dinar prenehal biti plačilno sredstvo v slovenski Štajerski, so izgnani Slovenci smeli vzeti s seboj 25 RM.

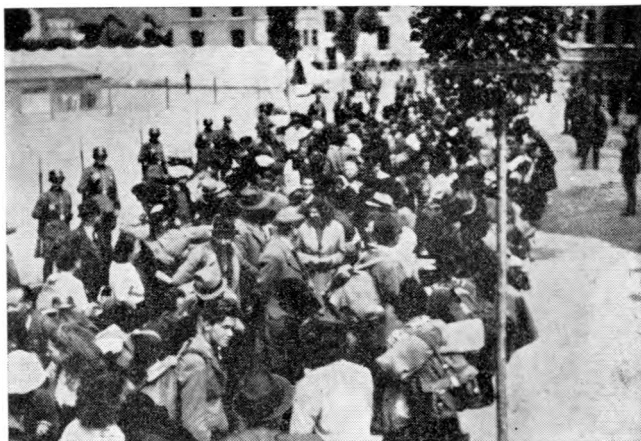
Deportacija iz slovenske Štajerske

Do tedaj, ko so se dogovorili, da se deportacija prvega vala začne 7. junija 1941, so bili v taboriščih zaprti tisti, ki so jih aretirali aprila in maja, vendar brez družinskih članov. Njihove družinske člane so začeli vlačiti v taborišči Maribor in Rajhenburg šele v začetku junija. Za prevoz je Volksdeutsche Mittelstelle iz Berlina 16. maja poslala 20 tovornih avtomobilov s petimi prikolicami, 2 osebna avtomobila, motorno kolo, avtomobil z mehanično delavnico in avtomobil z bencinsko cisterno, poslala je tudi tri esesovske oficirje in 46 esesovcev šoferjev. Njihova predhodnica pod vodstvom SS-Hauptsturmführerja Markwörtha je že 1. maja prispela v Maribor. Tej avtomobilski trans-

*Prihod novih
zapornikov v taborišče
v meljski vojašnici
v Mariboru v začetku
julija 1941*

*Slovenski izgnanci
na dvorišču meljske
vojašnice pred
odgonom na železniško
postajo v začetku
julija 1941*

portni skupini, ki je 20. maja v celoti prispela v Maribor, so dodelili za nastanišče jezuitski samostan v Mariboru.¹⁵⁷

Že drugi dan po konferenci v Zagrebu sta nemški transportni oficir in ravnateljstvo hrvaških državnih železnic seznanila vse ustrezne nemške, ustaške in srbske ustanove z voznim redom za prevoz prvega vala izgnancev iz slovenske Štajerske. Vlaki bi naj vozili s postaje Rače-Fram ob 16.50 in se ustavljali na večjih postajah, da bi izgnanci lahko dobili vodo in hrano, npr. v Celju med 18. in 18.58, v Zagrebu med 21.40 in 23.30, v Bosanskem Brodu ob 7. uri, v Doboju med 10.06 in 10.40, v Zenici med 14.10 in 15.20, v Sarajevu med 18. in 20., v Užicu med 2. in 2.30 in bi tretji dan ob 9.15 prispeli v Arandelovac. Seveda bi se do Slavonskega Broda peljali z normalnotirno železnico, od tam do Bosanskega Broda bi šli peš ali pa bi se prepeljali z brodom, naprej pa z ozkotirno železnico. Ostali so tudi pri dogovoru, da bosta do 1. julija vozila na teden le dva vlaka, vsak s 300 izgnanci. Spremenili pa so sklep, da bosta od 1. do 5. julija vozila na dan po dva vlaka, vsak s tristo izgnanci, toliko, da bo do Sarajeva vozil le en vlak s 600 izgnanci, od Sarajeva naprej pa dva, vsak s tristo izgnanci. Ker predor pri Slovenski Bistrici še ni bil popravljen (popravili so ga šele 9. junija 1941), so sklenili, da bo prvi vlak 7. junija odpeljal iz Slovenske Bistrice.¹⁵⁸ 7. junija, tj. isti dan, ko je odpeljal prvi transport iz Slovenske Bistrice, so sklenili, da bodo nadaljnji transporti vozili s koroškega kolodvora v Mariboru ob 16. uri in ne s postaje Rače-Fram. Tisti dan so namreč dokončno popravili razstreljeni železniški most v Mariboru.¹⁵⁹

*Slovenski izgnanci
na poti iz taborišča
na železniško postajo
Maribor v začetku
julija 1941*

7. junija popoldne so s 16 tovornimi avtomobili prepeljali prve izgnance iz mariborskega taborišča na železniško postajo v Slovensko Bistrico in nato z vlakom v Srbijo. Prvi transport sta med drugimi spremljala tudi inšpektor taborišč Schwarzhuber, ki je bil nato še navzoč pri sprejemu vsaj dveh transportov v Zagrebu (pri 4. in 6.), in SS-Sturmabführer Höppner iz Umwandererzentralstelle v Lodzu.

V Srbiji je bil namreč tudi njen šef SS-Obersturmbannführer Krummey.¹⁶⁰ Z drugim transportom, ki je 10. junija odpeljal z mariborske glavne postaje, in sicer od carinskega skladišča — v tem času so namreč že tretjič spremenili načrt glede odhodne postaje, se je pa odpeljal tudi SS-Hauptscharführer dr. Brückner, referent v uradu komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru.¹⁶¹

V Arandelovcu sta Transporte sprejemala dr. Weinmann in Höppner, pri nekaterih je bil navzoč tudi Krummey.

Deportacija prvega vala iz slovenske Štajerske je potekla natančno po predvidenem načrtu in voznem redu. Podatki o številu transportov in oseb so na ohranjenih transportnih seznamih,¹⁶² na brzojavkah, ki jih je preseljevalni štab ob odhodu vsakega transporta takoj poslal Eichmannu v Berlin (na pregledu I),¹⁶³ na poročilih vodij policijskega spremstva (na pregledu II),¹⁶⁴ seznam transportov in število izgnanih oseb, datiran 8. avgusta 1941 v Rajhenburgu, ki ga je šef civilne uprave dr. Uiberreither 15. avgusta 1941 poslal poslaniku Kascheju v Zagreb (na pregledu III),¹⁶⁵ v pregledu transportov in števila izgnanih oseb iz slovenske Štajerske v prvem in drugem valu, ki

ga je na osnovi transportnih seznamov sestavil I. oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru (na pregledu IV).¹⁶⁶

Podatki iz vseh teh virov dajo naslednji pregled transportov in števila oseb iz slovenske Štajerske, izgnanih v prvem valu:

St. tr.	Datum odhoda	Odhodna postaja	Končna postaja	Število oseb				
				I	II	III	IV družine	osebe
1	7. 6.	Slov. Bistrica	Arandelovac	300	300	300	139	307
2	10. 6.	Maribor	Arandelovac	300	300	300	106	300
3	13. 6.	Maribor	Arandelovac	300	300	298	99	300
4	17. 6.	Maribor	Arandelovac	300	300	300	96	300
5	20. 6.	Maribor	Arandelovac	300	300	307	216	307
6	24. 6.	Maribor	Lazarevac	300	300	300	98	300
7	27. 6.	Maribor	G. Milanovac	300 + 37 Hr.	300 + 37 Hr.	300	94	300
8	1. 7.	Maribor	Užice (298 oseb) Požega (286 oseb)	588 + 20 Hr.	587 + 20 Hr.	594	186	676
9	2. 7.	Maribor	Cačak	613 + 14 Hr.	591 + 14 Hr.	604	314	628
10	3. 7.	Maribor	Gruža (289 oseb) Kragujevac (191 oseb)	476	480	460	193	461
11	4. 7.	Maribor	Preljina (307 oseb) Arandelovac (179 oseb) Mladenovac (100 oseb)	570	586	566	218	570
12	5. 7.	Rajhenburg	Zagreb 454 (217 oseb) Vrnjačka Banja (111 oseb) Trstenik (126 oseb)		452	454	218	220
Skupaj				4801 + 4796 + 4783 + 1977 4669 71 Hr. 71 Hr. 61 Hr.				

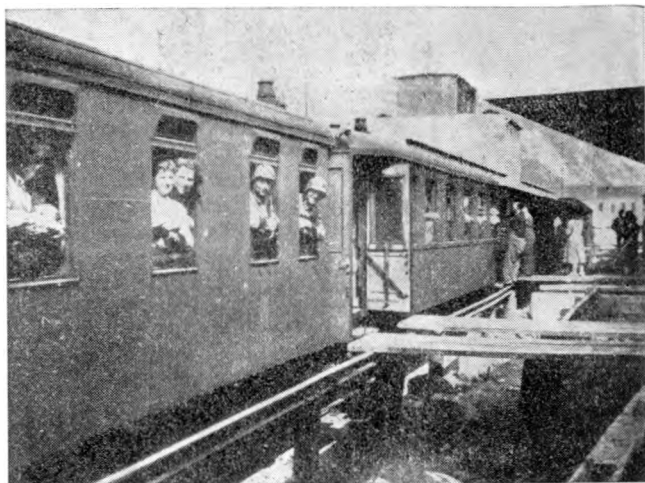

*Izgnanci na mariborskem
carinskem kolodvoru v začetku
julija 1941*

Zgoraj navedeni podatki se sicer med seboj nekoliko razlikujejo. Če ne upoštevam seznama transportov, ki ga je izdelal I. oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ker je zaradi dveh velikih napak (8. in 12. transport!) nezanesljiv, je število izgnanih Slovencev med 4801 in 4783. Ker sta si številki 4801 in 4796 zelo blizu in izvirata neposredno iz preseljevalnega štaba oziroma vodij spremstvenega osebja zaščitne policije, ju lahko imamo za najbolj točni. Razlika 5 oseb je zelo majhna.¹⁶⁷

Poročila vodij spremstvenega osebja zaščitne policije govore, da ni nikjer prišlo do kakšnih incidentov. Pri petem transportu dne 20. junija je prišlo do nekakšnih demonstracij, o katerih je vodja spremstvenega moštva poročal: »Zdi se, da je bilo prebivalstvu krajev ob železniški progi znano, da bo peljal transport, kajti na vsaki postaji so čakale skupine od 50 do 70 oseb, da bi pritihotapile v vlak pakete

*Transport
slovenskih izgnancev
pred odhodom
iz Maribora v začetku
julija 1941*

in hrano. Izseljenci so to priliko izkoristili propagandistično in peli narodne pesmi, ki so navdušile zbrano prebivalstvo. Z energičnim nastopom je spremstveno moštvo preprečilo, da bi izročilo pakete in dobilo stik z izseljenci.¹⁶⁸ Tudi pri naslednjem transportu 24. junija 1941 je prišlo do podobnih poskusov na postajah pri Mariboru, o čemer je vodja spremstvenega moštva poročal: »Ko je transport stal na postajah v bližini Maribora, so se mu verjetno sorodniki ali znanci skušali približati z namenom, da bi se poslovili od izseljencev. Iz opomb, ki so si jih klicali drug drugemu, smo domnevali, da imajo nekateri izseljenci namen, da poskusijo pobegniti v bližini meje. Zato sem dal poostreno povelje, da nihče ne sme pod nobenim pogojem zapustiti vlaka, in prepovedal, da bi se mu kdo približal.«¹⁶⁹

Deseti in enajsti transport je v Srbiji sprejel SS-Obersturmbannführer Krummey. Pri desetem transportu se je v Kragujevcu 5. julija podpisal na potrdilo o sprejemu 142 izseljencev,¹⁷⁰ naslednjega dne pa je iz enajstega transporta v Arandelovcu izločil dve družini, od katerih je ena bila nemška, in jih poslal nazaj v Maribor.¹⁷¹

Dvanajsti transport ni odpeljal iz Maribora, temveč iz Rajhenburga, kjer so imeli v taborišču na gradu zbran večji del izgnancev za ta poslednji transport prvega vala iz slovenske Štajerske. Ze 4. julija zvečer ob sedmih so tiste izgnance, ki so bili še v taborišču Maribor, s tovornimi avtomobili prepeljali v Rajhenburg. Tam so naslednjega dne ob osmih zvečer sestavili transport, ki je imel 454 (po drugem podatku 452) oseb. V transportu je bilo tudi 217 duhovnikov iz

*Del preselitvenega
štaba (na desni)
in člana
ustaške delegacije
na mariborskem
carinskem
kolodvoru v začetku
julija 1941*

slovenske Štajerske, ki so jih bili dokončno zbrali v Rajhenburgu. Te duhovnike so v zvezi s sklepi konference v Zagrebu 4. junija 1941 prepeljali samo do Zagreba.

Poslej pet dni ni šel iz slovenske Štajerske nikakršen transport izgnancev, pač pa so v tistem času odpeljali iz Gorenjske pet transportov prvega vala.

Deportacija iz Gorenjske

Ze na popoldanski konferenci v Zagrebu dne 4. junija so sklenili, da bodo med prvim in drugim valom poskušali prepeljati iz Šentvida nad Ljubljano do Arandelovca v Srbiji 4000 slovenskih izobražencev iz Gorenjske, in sicer na enak način kot prvi val iz slovenske Štajerske. Direkcija državnih železnic na Dunaju je 4. julija sestavila vozni red za pet posebnih vlakov od 6. do 10. julija. Vsak dan naj bi poseben vlak ob 23.51 odpeljal s postaje Šentvid skozi Ljubljano in preko Zidnega mosta in Zagreba proti Srbiji.¹⁷²

Do začetka julija so bili zaprti v taborišču Šentvid nad Ljubljano predvsem moški in samostojne ženske, medtem ko so bile njihove družine še doma. V začetku julija pa so nacisti začeli tudi njih odvažati v taborišče. To akcijo so začeli najprej v radovljiškem okrožju in je arozniško okrožje o nji poročalo naslednje: »Prvi val izselitve je bil

V okrožju Radovljica v času od 1. do 3. 7. 41. Izseljeval je oddelek zaščitne policije preseljevalnega taborišča Šentvid nad Ljubljano.

Osebe, določene za izselitev, so morale na poziv nekaterih policistov

V dveh ali treh urah priti k avtobusom, ki so bili pripravljeni, da jih

odpeljejo ... Izselitve so med slovenskim prebivalstvom povzročile veliko vznemirjenje. Med izselitvami in še nekaj dni zatem ni bilo prebivalstvo voljno delati.«

Prve dni julija so vozili družine aretiranih tudi iz kamniškega okrožja. Žal nimamo podatkov niti za radovljiško niti za kamniško okrožje, koliko oseb so nameravali aretirati in odpeljati v taborišče Šentvid nad Ljubljano in koliko so jih odpeljali. V kranjskem okrožju, kjer so družine zaprtih Slovencev začeli odvažati v taborišče 5. julija zjutraj, naj bi samo z območja 11 orožniških postaj odpeljali 308 oseb.¹⁷²³

Po ohranjenih prepisih transportnih seznamov (na pregledu I)¹⁷³ in osnutku poročila ustaške delegacije pri preseljevalnem štabu v Mariboru, ki se je 4. julija skupaj z dr. Seidlom odpeljala na Bled in je tudi obiskala taborišče Šentvid nad Ljubljano (na pregledu II),¹⁷⁴ je od 6. do 10. julija 1941 odpeljalo iz Šentvida nad Ljubljano v Srbijo pet transportov z naslednjim številom oseb:

Št. tr.	Datum odhoda	Končna postaja	Število oseb	
			I	II
1	6. 7.	Valjevo	522	458
2	7. 7.	Veliko Orašje	510	523 in 50 otrok
3	8. 7.	Varvarin	449	446 in 23 otrok
4	9. 7.	Kruševac	330	359 in 28 otrok
5	10. 7.	Sremski Karlovci	169	500
		Užička Požega	333	
Skupaj:			2313	2387

Transporte s slovenskimi izgnanci iz Gorenjske in iz Mežiške doline so vozili skozi Ljubljano. Ko je Rdeči križ zvedel, kdaj približno bodo šli transporti izgnancev skozi Ljubljano, je pripravil zanje pakete, aktivisti Osvobodilne fronte pa so pozvali ljubljansko prebivalstvo na demonstracije. Kljub pozni uri je prišlo na železniško postajo in h gorenjski progi na stotine ljudi, ki so s klicanjem protinacističnih in protifašističnih gesel glasno protestirali proti temu nacističnemu zločinu. Italijanske sile so demonstrante razganjale, nazadnje pa so oblasti celo prepovedale, da bi se transporti ustavljali na ljubljanski

*Deportacija Slovencev
v Škofji Loki
v začetku julija 1941*

postaji.¹⁷⁵ Osvobodilna fronta je tiste dni razširila po Ljubljani letak, ki pravi:

»Zadnje noči so bile priče najtežje tragedije, ki more zadeti kak narod. Vsako noč je vozil skozi Ljubljano vlak naših najboljših slovenskih družin, ki jih je barbarska Nemčija iztrgala slovenski zemlji in poslala v izgnanstvo.

Na stotine praznih slovenskih hiš čaka, da jih zasedejo nemški emigranti (beri: preseljenci — op. T. F.).

Bela Ljubljana, ti, ki si srce Slovenije, si občutila vso bolečino matere Slovenije, ki so ji trgali otroke s prsi. V teh nočeh si poslala na tisoče svojih otrok vzdolž železnice, da bi se poslovili od izgnancev.«¹⁷⁶

Vprašanje deportacij Hrvatov

Na tem mestu se bomo še pomudili pri vprašanju deportacij Hrvatov iz slovenske Štajerske in Gorenjske v letu 1941.

Nacisti so bili po zasedbi dela slovenskega ozemlja trdno odločeni, da ob svojih prizadevanjih za ponemčenje slovenske Štajerske in Gorenjske na tak ali drugačen način odstranijo iz obeh pokrajin tudi čimveč Hrvatov. To bi bili storili hitro in brezobzirno, če se jim ne bi bilo treba ozirati na ustaško vlado v Zagrebu. Tako pa so morali vprašanje preselitve Hrvatov v prvem obdobju nacističnih deportacij reševati z dogovori med raznimi ustanovami, v drugem obdobju pa

celo s posebej sklenjenimi pogodbami, ki jih pa, kot bomo videli, **sploh** niso mogli uresničiti.

Zanimivo je, da v začetku, tj. aprila in maja 1941, dokler so nacisti predvidevali, da bodo Slovence in druge nezaželene osebe iz slovenske Štajerske in Gorenjske deportirali v Srbijo, ni nihče načenjal vprašanja, kam deportirati nezaželene osebe hrvaške narodnosti. To vprašanje so začeli postavljati šele takrat, ko se je konec maja 1941 ustaška vlada vključila v veliko preseljevalno akcijo v jugovzhodni Evropi.

Aretacije, ki jih je aprila in maja na slovenskem Štajerskem izvajala varnostna policija, so zajele tudi mnogo oseb hrvaške narodnosti in zaradi tega so se pri ustaški vladi v Zagrebu začele kopičiti pritožbe in vlada se je obrnila na nemško poslaništvo v Zagrebu s prošnjo, naj posreduje pri nemški vladi. Poslanik Kasche je konec maja o tem poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu. Vodja oddelka »Nemčija« Luther je izdelal beležko za zunanjega ministra, v kateri je najprej povedal o aretacijah Hrvatov na slovenskem Štajerskem in plenjenju njihovega premoženja, nato o predvideni konferenci v Zagrebu 4. junija 1941 in nadaljeval:

»Oddelku Nemčija ni znano, ali fűhrerjevo povelje gauleiterju Uiberr either ju predvideva tudi izselitev hrvaške manjšine. Po že začelih ukrepih bi lahko sodili, da mu je to naročil.

Če bi bilo izdano povelje za izselitev hrvaške manjšine, oddelek Nemčija predlaga, da bi poslaniku Kascheju dali naslednje navodilo za konferenco v Zagrebu dne 4. junija 1941:

1. Če fűhrerjevo povelje gauleiterju Uiberreitherju o izselitvi tujcev iz Spodnje Štajerske vključuje tudi hrvaško narodno skupino, naj se takšna akcija izvede samo sporazumno s hrvaško vlado.

2. Gauleiter j a Uiberreitherja je treba opozoriti, da je treba Hrvate na vsak način obravnavati prednostno.

3. Ukrepe, o katerih poroča hrvaška vlada, je treba preveriti in če je le mogoče, takoj odrediti odškodnino.«¹⁷⁷

Ribbentrop je 4. junija potrdil te predloge in ukazal, naj jih pošljejo poslaniku Kascheju.¹⁷⁸

O tej zadevi so res razpravljali na konferenci v Zagrebu. Skromno besedilo zapisnika žal nima o tem nobenega gledišča in nobenega sklepa, če izvzamem sklep, da bo ustaška vlada poslala k preseljevalnim štaboma v Mariboru in na Bledu po dva svoja predstavnika, kar se je tudi zgodilo.

Ustaški delegaciji pri preseljevalnih štabih v Mariboru in na Bledu sta imeli nalogo, da zaščitita interese oseb hrvaške narodnosti, to se pravi, da preseljevalnim štaboma preskrbita podatke o hrvaških

ljudeh, ki jih predvidevata za izgon, da bosta preseljevalna štaba mogla dokončno odločiti o njihovi usodi.¹⁷⁹

Ker je nekaj transportov odpeljalo izgnance iz Maribora v Srbijo že prej, kot pa je prišla v Maribor ustaška delegacija in začela delati, je bilo v teh transportih tudi nekaj Hrvatov. Največ jih je bilo v prvem, ki je odpeljal 7. junija v Arandelovac, in sicer 21 čistih hrvaških družin s 50 osebami in 12 oseb iz mešanih slovensko-hrvaških družin (mož Slovenec, žena Hrvatica).

Ko pa je delegacija v Mariboru začela delati in je dobila pregled nad zaprtimi osebami hrvaške narodnosti, je ugotovila, da so v izseljevalnem taborišču v meljski vojašnici osebe, ki izjavljajo, da so hrvaške narodnosti, in prosijo za vrnitev na Hrvatsko, dalje slovenski izobraženci, ki so poročeni s Hrvaticami, ki prosijo za vrnitev na Hrvatsko, ker ob zaprtih možeh nimajo možnosti za preživljanje, zaprti pa so tudi Hrvati orožniki, financarji, policisti, cariniki, železničarji in cestni delavci, proti katerim ni izrednih političnih pomislekov in so jih zaprli le kot jugoslovanske uradnike.¹⁸⁰ Glede prve skupine je delegacija menila, da naj njihove podatke preveri hrvaško kulturno društvo »Napredak« in če se bodo podatki ujemali, naj te osebe, če proti njim ni nobenih političnih pomislekov, čimprej izpušijo. Glede druge skupine je menila, naj njihove podatke preveri državna policija in če ni proti njim nobenih političnih obtožb, naj se njihova izselitev odloži, da bi jim omogočili, da odpotujejo k sorodnikom svojih žena na Hrvatsko. Glede tretje skupine, v kateri so bili predvsem tisti, ki so se po 1. januarju 1914 preselili iz Hrvatske v Slovenijo, je menila, naj je ne izženejo s prvim valom v Srbijo, temveč z drugim na Hrvaško.¹⁸¹

Ustaški delegaciji je res uspelo, da je preseljevalni štab takoj privolil v to, da Hrvatov ne bo izganjal v Srbijo, temveč na območje t. i. NDH,¹⁸² izpustil je tudi nekaj Hrvatov, proti katerim ni bilo hujših političnih obtožb in niso imeli večje imo vine in za katere je vodstvo nekdanjega hrvaškega kulturnega društva »Napredak« zagotavljalo, da so res organizirani Hrvati, teže pa je šlo z akcijo, da bi kakih 40 Hrvatov izpustili iz taborišča. V ta namen je bil 25. junija popoldne na prošnjo hrvaške delegacije pri komandantu varnostne policije in varnostne službe v Mariboru sestanek, ki sta se ga poleg Lurkerja in Hummitscha udeležila tudi major Ferrant in predsednik hrvaškega kulturnega društva »Napredak« v Mariboru Dragutin Paljaga. Potem ko so na osnovi seznamov pretresli vse zaprte Hrvate, je Ferrantu in Paljagi »po žilavih razpravah« uspelo, da sta Lurker in Hummitsch izrazila pripravljenost, da izpustita le štiri osebe. Glede drugih pa sta trdno vztrajala, da ostanejo v taborišču in da jih izženejo na Hrvaško,

seveda pod enakimi pogoji kot Slovence, tj. s 500 dinarji gotovine in 50 kg ročne prtljage.¹⁸³

Tako so res 27. junija s 7. transportom izgnali iz Maribora na Hrvatsko 14 oseb iz čistih hrvaških družin in 23 oseb iz mešanih slovensko-hrvaških družin (mož Slovenec, žena Hrvatica).¹⁸⁴ Tudi z naslednjim transportom 1. in 2. julija so izgnali 20 oziroma 14 Hrvatov.¹⁸⁵ Skupaj so izgnali na območje NDH 71 Hrvatov.

Tudi takšno zelo izbrano izganjanje Hrvatov iz slovenske Štajerske ni bilo po volji niti ustaški vladi niti nemškemu poslaniku Kasche ju, ki si je zelo prizadeval, da bi t. i. Nezavisno državo Hrvatsko kar se da tesno navezal na nacistično Nemčijo. Zato se je 3. julija ponovno obrnil na dr. Uiberreither j a. Vplival je nanj, naj bi, če se le da, Hrvate izvzeli iz deportacij. To naj bi storili predvsem zato, da bi lažje postavljali zahteve nemške narodne skupine v NDH po čimbolj samostojnem pravnem položaju. »Če mi v korist naših sonarodnjakov, ki jih je v tej deželi več kot 180.000, postavljamo Hrvatski to zahtevo, moramo potemtakem na enak način ugoditi Hrvatom v nemškem rajhu. Po podatkih tukajšnjih vladnih uradov na vašem območju število Hrvatov ni večje od 20.000 ... Zato vas prosim, da to gledišče sprejmete z razumevanjem in vse prebivalce Spodnje Štajerske, ki so priznani za Hrvate, ali najprej sploh izključite iz preselitve in jih ne motite pri njihovem gospodarskem obstoju, če pa je preselitev sedaj treba izvesti, jo izpeljite tako, da boste popolnoma priznali tem Hrvatom vse pravice. V teh primerih bi bilo primerno, da se pogovorite s pooblaščencom hrvaške vlade gospodom Dragom Paljago, da bi zagotovili obojestransko priznano urejeno izvedbo. Splošnim preselitvenim ukrepom mora biti na vsak način za osnovo pogodbeni ureditev med državama.« Kopijo tega pisma je Kasche poslal tudi nemškemu zunanjemu ministrstvu.¹⁸⁶

Ko se je deportacija prvega vala iz slovenske Štajerske bližala h kraju, je verjetno prišlo iz Berlina kakšno navodilo, naj preseljevalna štaba pustita Hrvate pri miru in jih naj do nadaljnjega ne izganjata. Dne 1. julija 1941 je bil pri maršalu Kvaterniku v Zagrebu sestanek, ki sta se ga udeležila tudi Kvaternik in SS-Standartenführer dr. Veessenmeyer. Na njem so sklenili, da Hrvati ne pridejo v preseljevalno akcijo Slovencev in da se bo premoženjsko vprašanje neizseljenih in že izseljenih Hrvatov rešilo pozneje.¹⁸⁷ Na tej osnovi je ustaški delegaciji v Mariboru uspelo, da je preseljevalni štab dne 5. in 6. julija izpustil iz svojih taborišč preostalih 32 Hrvatov.¹⁸⁸

Ko so iz slovenske Štajerske deportirali drugi val na območje NDH, je ustaška delegacija tesno sodelovala s preseljevalnim štabom v preventivnem smislu, to pomeni, da je z dajanjem podatkov prepre-

čevala aretacije Hrvatov. Kljub temu se je dogajalo, da so skoraj vsak dan pripeljali v taborišče nekaj Hrvatov, ki so jih nato po preverjanju izpustili.¹⁸⁹ Šele avgusta je preseljevalni štab privolil v to, da policijske enote pustijo doma vse tiste Hrvate, ki se lahko izkažejo s člansko izkaznico hrvaškega kulturnega društva »Napredak«.¹⁹⁰

Nacisti so se poleti 1941 sicer odrekli nasilnemu deportiranju Hrvatov iz slovenske Štajerske in Gorenjske, niso se pa odrekli načrtom, da Hrvate prej ali slej odstranijo iz teh dveh pokrajin. Himmler je sicer še sredi oktobra 1941 v svoji odredbi o deportacijah slovenskega prebivalstva iz obsavskega in obotelskega pasu napovedal, da bo »o izselitvi okoli 3000 tamkaj živečih Hrvatov izšlo posebno povelje«, vendar tega povelja ni nikdar izdal in so se morali nacisti pogajati z ustaško vlado o prostovoljnem preseljevanju Hrvatov iz slovenske Štajerske in Gorenjske.

DEPORTACIJA DRUGEGA VALA IZ SLOVENSKE ŠTAJERSKE

Komaj je poslednji transport z izgnanci prvega vala odpeljal iz Rajhenburga, je preseljevalni štab začel pripravljati aretacije oseb za drugi val. Tudi te aretacije so — podobno kot za prvi val — izvajale enote zaščitne policije, ki so bile podrejene poveljniku redarstvene policije »Alpenland« polkovniku Mascusu, v pomoč pa jim je bilo orožništvo. Od 9. julija, ko so začele aretirati osebe za drugi val, so enote dobivale ustrezna povelja za aretacijske akcije neposredno od polkovnika Mascusa ali njegovega štaba, ki pa je že čez dva dni, tj.

11. julija, s posebnim zaupnim poveljem za nadaljnje izvajanje aretacijskih akcij pooblastil komandanta 72. rezervnega policijskega bataljona majorja Richarda Maiwalda in mu poleg njegovih treh čet, ki so bile tisti čas v Celju, Dobrni in Ptuj, podredil še rezervno policijsko četo »Wien« in 1. četo 124. rezervnega policijskega bataljona, ki sta bili v Mariboru.¹⁹¹

Ko je major Maiwald dobil od preseljevalnega štaba v Mariboru v rjavih ovojnicaх zapečatene sezname oseb, ki jih je treba aretirati, je izdal t. i. »akcijsko povelje«, s katerim je določil enote za akcijo in število angažiranih policistov. Za vsako akcijo je odgovarjal eden izmed komandirjev čet, ki je dobil v pomoč še dele drugih čet. Določil je tudi število avtomobilov, ki jih je dal na razpolago transportni oddelek preseljevalnega štaba, ker pa jih je imel premalo, so jih morale

dati še posamezne policijske enote in ustanove. Za začetek akcije je določil zgodnjo jutranjo uro, v večini primerov so začeli aretirati že ob dveh ali treh zjutraj, in to predvsem zato, da so dobili družine skupaj na njihovem domu, da so družine — vržene iz spanja — vzele s seboj čim manj opreme, da so akcijo dokončali še tisti dan itd. S policijskimi enotami je v akcijah nastopalo tudi orožništvo, ki je moralo preskrbeti tolmače. Aretirane osebe so vodili na zbirna mesta v večjih krajih, od koder so jih takoj odpeljali v taborišče v Mariboru, pozneje pa v taborišče v Rajhenburgu. Število aretiranih oseb v posameznih akcijah, ki jih je bilo okoli 27, je bilo zelo različno, najvišje 650 (dne 17. julija v mestu Maribor).

Z aretacijami oseb za drugi val so policijske čete začele 9. julija 1941 v mestu Maribor. V štirih zaporednih akcijah bi bile morale do 12. julija zvečer aretirati 1636 oseb, a so jih aretirale le 1145 ali dve tretjini. Druge so bile že izgnane ali pa so pred izgonom zbežale v Ljubljansko pokrajino ali na Hrvatsko. Čez dva dni so z aretacijami nadaljevali še v mestu Maribor in v bližnji okolici, kjer so v petih akcijah od 14. do 18. julija aretirali 2938 oseb, nato pa so izvajali akcije v širši okolici Maribora in v bivših okrajih Slovenj Gradec in Slovenske Konjice (od 19. do 21. julija). V ptujskem okrožju so začeli z aretacijami že 12. julija, nato so jih nadaljevali 19., 22. in 24. julija, v ljutomerskem okrožju sta bili večji akciji 22. in 24. julija.

Iz zgoraj navedenega je razvidno, da so začeli z aretacijami v vzhodnih okrožjih slovenske Štajerske. To so storili namerno, ker je moral preseljevalni štab konec julija 1941 izročiti zbirno taborišče v meljski vojašnici v Mariboru nemški vojski, tj. 138. rezervnemu polku planinskih lovcev. Zato je sklenil, da bo do konca julija prek mariborskega taborišča izgnal najprej osebe iz mariborskega, ptujskega in ljutomerskega okrožja. Zanimivo pa je, da je že 18. julija začel z aretacijami tudi v celjskem okrožju in celo v Laškem in je aretirane osebe prepeljal v mariborsko taborišče, vendar pa je šlo le za nekaj več kot sto oseb. Menim, da je šlo za osebe, ki so sicer spadale v drugi val, ker so se po 1. januarju 1914 priselile v slovensko Štajersko, vendar so nacisti zahtevali, da jih zaradi njihovega političnega vedenja čimprej odstranijo s terena.

Podatki o posameznih aretacijskih akcijah za drugi val deportacij na slovenskem Štajerskem so razvidni iz naslednjega pregleda, sestavljenega na podlagi poročil komandirjev posameznih policijskih čet poveljniku redarstvene policije »Alpenland« oziroma komandantu 72. rezervnega policijskega bataljona, ki sta jih nato v prepisu poslala III. referatu preseljevalnega štaba v Mariboru.¹⁹²

Pregled
aretacij oseb na slovenskem Štajerskem za drugi val deportacij
od 9. VII. do 26. IX. 1941

Povelje	Datum	Enote (število mož)	Kraji aretacij	Stev. areti- ranih
Povelje poveljni- ka redar. pol. Al- penland	9. 7.	1. četa 124. polic, bat. (120)	Maribor mesto	146
Povelje poveljni- ka redar. pol. Al- penland	10. 7.	1. četa 124. polic, bat. (161) 3. četa 72. polic, bat. (44)	Maribor mesto	265
Povelje poveljni- ka redar. pol. Al- penland	11. 7.	1. četa 124. polic, bat. (123) 2. četa 72. polic, bat. (96)	Maribor mesto	356
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 1 dne 11. ju- lija 1941	12. 7.	1. četa 124. polic, bat. (122) 1. četa 72. polic, bat. (87) 3. četa 72. polic, bat. (59)	Maribor mesto	378
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 2 dne 12. ju- lija 1941	12. 7.	Rez. polic, četa »Wien« (104) 2. četa 72. polic, bat. (83)	Ptuj in okolica	345
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 3 dne 13. ju- lija 1941	14. 7.	Rez. polic, četa »Wien« (104) 2. četa 72. polic, bat. (83) 3. četa 72. polic, bat. (56)	Maribor mesto in okolica	481
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 4 dne 14. ju- lija 1941	15. 7.	Rez. polic, četa »Wien« (104) 1. četa 72. polic, bat. (81) 2. četa 72. polic, bat. (84) Orožništvo	Maribor mesto in okolica	644

Povelje	Datum	Enote (število mož)	Kraji aretacij	Štev. areti- ranih
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 5 dne 15. ju- lija 1941	16. 7.	Rez. polic, četa »Wien« (106) 1. četa 72. polic, bat. (81) bat. (84) Orožništvo 3. četa 72. polic.	Maribor mesto in okolica	626
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 6 dne 16. ju- lija 1941	17. 7.	Rez. polic, četa »Wien« (103) 2. četa 72. polic, bat. (76) 3. četa 72. polic, bat. (77) Orožništvo	Maribor mesto in okolica	650
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 7 dne 17. ju- lija 1941	18. 7.	Rez. polic, četa »Wien« (107) 1. četa 72. polic, bat. (55) 2. četa 72. polic, bat. (83) Orožništvo (22) 3. četa 72. polic, bat. (2) 1. četa 72. polic, bat. (26)	Maribor mesto in okolica Šentjanž nad Dravčami, Celje, Laško, Slov. Ko- njice	537 2 42
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 8 dne 18. ju- lija 1941	19. 7.	3. četa 72. polic, bat. (274) 1. četa 72. polic, bat. (92) Rez. polic, četa »Wien« (106)	Okrožje Ptuj	420

Povelje	Datum	Enote (število mož)	Kraji aretacij	Stev. areti- ranih
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 9 dne 19. ju- lija 1941	19. in 20. 7.	Rez. polic, četa »Wien« (58) 2. četa 72. polic, bat. (74) 3. četa 72. polic, bat. (75) Orožništvo (18) 1. četa 72. polic, bat.	Slovenj Gradec in okolica 37 krajev v okraju Slov. Konjice	296 264
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 10 dne 20. ju- lija 1941	21. 7.	1. četa 124. polic, bat. (119) 3. četa 72. polic, bat. (11) 2. četa 72. polic, bat. (74) 3. četa 72. polic, bat. (34)	Maribor mesto in podeželje Savinjska dolina	256 86
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 11 dne 21. ju- lija 1941	22. 7.	3. četa 72. polic, bat. (21) 1. četa 72. polic, bat. (76) 1. četa 124. polic, bat. (111)	Okrožji Ptuj in Ljutomer	389
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 12 dne 23. ju- lija 1941	24. 7.	2. četa 72. polic, bat. (31) 3. četa 72. polic, bat. (21)	Celje, Mozirje, Pla- nina, Slov. Konjice, Šmarje pri Jelšah, Tremarje Okrožji Ptuj in Ljutomer	40 12
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 13 dne 24. ju- lija 1941	25. 7.	1. četa 124. polic, bat. (52) 1. četa 72. polic, bat. (85) 2. četa 72. polic, bat. (77)	Maribor mesto	172

Povelje	Datum	Enote (število mož)	Kraji aretacij	Stev. areti- ranih
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 14 dne 25. ju- lija 1941	26.7	1. četa 124. polic, bat. (105)	Maribor mesto	196
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 15 dne 6. av- gusta 1941	6. 8.	1. četa 72. polic, bat. (80) 2. četa 72. polic, bat. (59) 3. četa 72. polic, bat. (71) 1. četa 124. polic, bat. (80)	Hrastnik, Loke, Trbovlje, Ret j e	388
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 16 dne 6. av- gusta 1941 in do- datno povelje dne 19. avgusta 1941	20. 8.	1. četa 72. polic, bat. (77) 1. četa 124. polic, bat. (95) 2. četa 72. polic, bat. (47) 3. četa 72. polic, bat. (64)	Rogaška Slatina, Šmarje pri Jelšah, Ponikva in okolica Sevnica, Blanca, Rajhenburg, Podgorje, Pilštanj, Planina, Kozje, Podsreda	217
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 17 dne 20. av- gusta 1941	21.8.	1. četa 72. polic, bat. (103) 2. četa 72. polic, bat. (55) 3. četa 72. polic, bat. (74) 1. četa 124. polic, bat. (71)	Okrožji Celje in Trbovlje	413
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 19 dne 8. sep- tembra 1941	10. 9.	1. četa 124. polic, bat. (96) 2. četa 72. polic, bat. (95) 2. četa 72. polic, bat. (40) 3. četa 72. polic, bat. (61)	Okrožje Celje	460

Povelje	Datum	Enote (število mož)	Kraji aretacij	Štev. areti- ranih
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 20 dne 9. sep- tembra 1941	11.9.	1. četa 72. polic, bat. in rez. polic, četa »Wien« (133)	Celje, Šentjur Tremar je	396
		2. četa 72. polic, bat. (40)	Vransko, Braslovče, Polzela,	
		3. četa 72. polic, bat. (61)	Ljubno Vojnik, Dobrna	
		1. četa 124. polic, bat. (87)	Žalec, Prebold	
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 21 dne 10. sep- tembra 1941	12. 9.	1 četa 72. polic, bat. (93)	Laško	271
		2. četa 72. polic, bat. (40)		71
		Rez. polic, četa »Wien« (51)		57
		3. četa 72. polic, bat. (67)	Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina	
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 22 dne 11. sep- tembra 1941	13. 9.	1. četa 124. polic, bat. (92)	Loka	
		1. četa 72. polic, bat. (94)	Okrožje Celje	312
		2. četa 72. polic, bat. (40)		
		1. četa 124. polic, bat.		
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 23 dne 12. sep- tembra 1941	13.9.	1. četa 72. polic, bat. (20)	Trbovlje, Topolšica, Šoštanj	14
		3. četa 72. polic, bat. (67)	Brežice, Senovo, Sevnica in okolica	93
		3. četa 72. polic, bat. (7)	Šmarje pri Jelšah, Slivnica, Rogaška Slatina	12

Povelje	Datum	Enote (število mož)	Kraji aretacij	Stev. areti- ranih
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 25 dne 24. sep- tembra 1941	25. 9.	1. četa 72. polic. bat. (46)	Podčetrtek in oko- lica, Šentjur ob J. žel., Arja vas, Gotovlje	54
Akcijsko povelje 72. rez. polic. bat. št. 26 dne 25. sep- tembra 1941	26. 9.	1. četa 124. polic. bat. (79)	Sv. Peter, Dobova, Gaber je, Rigonca, Sela, Kapele, Slo- gonsko, Boštanj, Brežice, Globoko, Artiče, Cerklje	85
		2. četa 72. polic. bat. (26)		
		1. četa 72. polic. bat. (25)	Zagorje ob Savi	77
		1. četa 72. polic. bat. (7)	Dobrna, Zavrh, Celje	8

Skupaj je bilo aretiranih 9922 ljudi

Aretacije v omenjenih vzhodnih okrožjih slovenske Štajerske od 9. do 26. julija so potekale nemoteno. Poročila komandirjev policijskih čet ne navajajo niti enega primera, da bi se bil kdo nasilno uprl aretaciji, pa tudi ni bilo nobenih večjih tehničnih ovir niti pri aretacijah, niti pri transportih iz Maribora.

2e 4. julija 1941 je bil pri transportnem šefu v Zagrebu sestanek med polkovnikom Jendrašicem, SS-Sturmbannführer jem Beissnerjem in kapetanom Hofnerjem iz Zagreba. Ugotovili so, »da se je v primerjavi z zapisnikom konference (z dne 4. junija 1941 v Zagrebu, op. T. F.) že marsikaj spremenilo« in da bodo iz slovenske Štajerske v drugem valu izgnali ne 25.000, temveč le okoli 18.000 do 20.000 Slovencev, in sicer v Slavonsko Požego. Transporti bodo šli od 10. do okoli 17. julija iz Maribora in od 18. julija naprej iz Rajhenburga, in sicer vsak dan eden z okoli petsto osebami. Domenili so se tudi, da bodo 11. julija začeli voziti iz Hrvaške transporti Srbov iz drugega vala.¹⁸³

Čez štiri dni, tj. 8. julija, je bil pri transportnem šefu v Zagrebu nov sestanek, ki so se ga udeležili polkovnik Jendrašič in SS-Untersturmführer Urbantke iz Zagreba, SS-Obersturmführer dr. Seidl in

ustaški major Ferrant iz Maribora. Dr. Seidl je poročal, da bo v drugem valu izgnanih 18.000 do 20.000 Slovencev in da bodo iz Maribora v Slavonsko Požego vozili transporti od 11. do 27. julija, in sicer vsak dan z odhodom iz Maribora ob 15.32 in s prihodom v Slavonsko Požego naslednji dan ob 6.21.¹⁹⁴ Vzrok, da so šli najprej vsi transporti iz Maribora, je v tem, da je moral preseljevalni štab do konca julija izprazniti meljsko vojašnico. Zato so tudi najprej deportirali osebe iz vzhodnih okrožij slovenske Štajerske in šele nato iz zahodnih.

Iz primerjave raznih virov, ki sem jih uporabil že tudi za rekonstrukcijo transportov prvega vala iz slovenske Štajerske,¹⁹⁵ sem dobil naslednji pregled transportov drugega vala iz Maribora:

St. tr.	Datum odhoda	Število oseb				
		I	II	III	TV družine	osebe
13	11. VII.	500	496	500	216	500
14	12. VII.	500	483	481	178	485
15	13. VII.	378	352	358	146	358
16	14. VII.	420	417	411	125	340
17	15. VII.	476	459	477	164	476
18	16. VII.	528	509	521	175	528
19	17. VII.	541	527	536	202	547
20	18. VII.	471	471	394	129	429
21	19. VII.	461	461	454	168	458
22	20. VII.	498	519	489	178	498
23	21. VII.	388	381	379	175	383
24	23. VII.	471	478	475	193	471
25	24. VII.	272	253	271	86	300
26	26. VII.	329	322	319	127	319
Skupaj		6233	6128	6065	2262	6092

Po poročilu vodje III. referata preseljevalnega štaba dr. Seidla je od 11. do 26. julija odpeljalo iz Maribora v Slavonsko Požego 14 transportov s 6065 osebami.¹⁹⁶

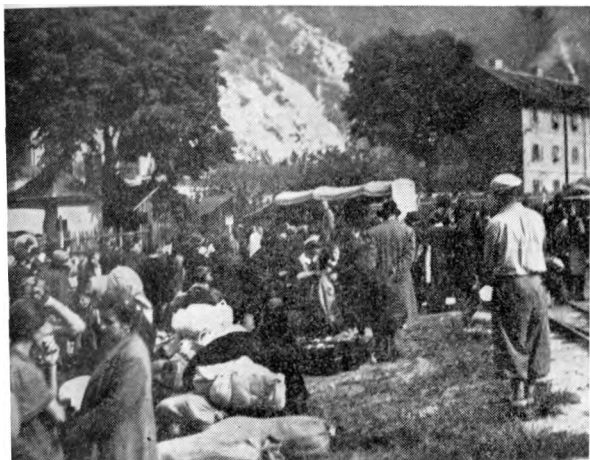
Ko je preseljevalni štab konec julija izročil meljsko vojašnico vojski, se je njegov III. referat od 29. julija do 2. avgusta preselil v grad Rajhenburg, kamor je SS-Hauptscharführer Fritz Baltrusch, ki so ga določili za grajskega glavarja (Burghauptmann), prispel že 16. julija. Tja so nato 18. in 19. julija z vlakom premestili iz mariborskega taborišča 61 oziroma 42 oseb, določenih za izgon, verjetno

tistih, ki so jih bili 18. julija aretirali v celjskem okrožju in najprej odpeljali v mariborsko taborišče. Ta skupina je morala pripravljati nastanitvene prostore za prihodnje aretirance. Medtem ko je Fritz Baltrusch postal grajski glavar, je dotedanji komandant mariborskega taborišča SS-Obersturmführer Max Koller opravljal to funkcijo tudi v Rajhenburgu, enako taboriščni zdravnik dr. Georg Lippitt, vodja straže pa je bil policijski nadstražmojster Kufner. Poleg drugih so prišli tja tudi Schwarzhuber, dr. Seidl in zastopnik urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru Stransky. Nadzornik taborišč je še naprej ostal SS-Sturmbannführer Kaspar Schwarzhuber.

Štiriinpetdesetčlanski III. referat preseljevalnega štaba se je nastanil v gradu in je imel več oddelkov: taboriščno vodstvo (vodja Alois Schnideritsch), sprejemno pisarno (vodja Hans Schreiner), oddelek za preverjanje (vodja Erich Zezulka), oddelek za kartoteko (vodja Edgar Puhze) in prometno vodstvo (vodja Hans Tergletz).¹⁹⁷ Da bi se člani preseljevalnega štaba, ko bi bili v civilnih oblekah, razlikovali od aretiranih, so imeli na rokavih rdeče trakove z žigom komandanta taborišča. Iz aretirancev sestavljen delovni štab je imel na rokavih zelen trak z žigom komandanta taborišča, osebje delovnega štaba v kuhinji bel trak, zdravniki pa bel trak z znamenjem rdečega križa in žigom komandanta taborišča.¹⁹⁸

Ko se je preseljevalni štab preselil v Rajhenburg, so zaradi izpraznitve meljske vojašnice tja z avtomobili pripeljali iz Maribora nekaj desetin aretiranih, ki jih še niso bili izgnali. To so bile predvsem osebe brez družin ali pa nepopolne družine, za katere še niso dokončno odločili, ali bodo ostale ali pa jih bodo izgnali. Preseljevalni štab je 3. avgusta nameraval začeti z aretacijskimi akcijami v nekdanjih okrajih Celje mesto, Celje okolica, Laško, Šmarje pri Jelšah in Brežice. Toda ravno tega dne je moral poslati svojo transportno kolono NSKK v Berlin, kjer so ji namenili novo akcijo. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je dal hitro preseljevalnemu štabu na razpolago avtomobile iz svojega voznega parka, poleg tega pa mu je čez nekaj dni poslal avtomobile tudi preseljevalni štab na Bledu. Toda zaradi pomanjkanja bencina so akcije odložili za dva dni in so jih začeli spet 6. avgusta 1941.¹⁹⁹ Tega dne so štiri policijske čete 72. rezervnega policijskega bataljona, katerega štab se je 27. julija preselil v Krško, izvedle aretacijsko akcijo v trboveljskem okrožju in od 309 družin s 785 družinskimi člani aretirale 388 oseb.

Tega dne, tj. 6. avgusta, so se pri deportacijah slovenskega prebivalstva začele za nacistične velike težave, ki so imele daljnosežne posledice. Zaradi razmaha ljudske vstaje na Gorenjskem, ki je imela

*Deportacije Slovencev
v Trbovljah 6. 8. 1941*

tudi daljnosežne posledice za deportacije gorenjskega prebivalstva, se je moral tega dne 72. rezervni policijski bataljon s svojimi tremi četami in 1. četo 124. rezervnega policijskega bataljona nemudoma, tj. v noči na 7. avgust, odpeljati na Gorenjsko. Zaključno poročilo o drugem valu, ki ga je 18. septembra 1941 podal vodja III. referata preseljevalnega štaba iz Maribora dr. Seidl, pravi: »Nadaljnje (akcije — op. T. F.) pa so morale izostati, ker so policijske enote, ki smo jih uporabljali za izseljevanje, zaradi komunističnih nemirov odšle na Koroško (beri: Gorenjsko — op. T. F.).« O njihovih nalogah na Gorenjskem bom govoril pozneje.

Na slovenskem Štajerskem sta ostali le rezervna policijska četa »Wien« v Mariboru pod poveljstvom stotnika Mechelsa in rezervna motorizirana orožniška četa »Alpenland« v Celju pod poveljstvom poročnika Meierja. Ti dve enoti pa so morali uporabiti za akcije proti partizanskim enotam na slovenskem Štajerskem, ki so konec julija in v prvi polovici avgusta razvile močno aktivnost. Najprej so zaradi akcij Revirske čete že 31. julija poslali iz Dobrne v Trbovlje 1. vod

2. čete 72. rezervnega policijskega bataljona, po napadu Revirske čete na orožniško postajo Zagorje dne 9. avgusta, ki je bil prva večja partizanska akcija v Sloveniji, pa še 12. avgusta dva voda rezervne policijske čete »Wien« iz Maribora ter polovico rezervne motorizirane orožniške čete iz Celja. Te enote so pod poveljstvom kapetana Mechelsa ostale v revirjih do 5. septembra 1941.²⁰⁰

Tako ni bilo na slovenskem Štajerskem dvanajst dni nobene aretacijske akcije. Na Hrvaško pa je v tem času odpeljal samo en trans-

port iz Rajhenburga, in sicer 6. avgusta zvečer. Preseljevalni štab je bil seveda nestrpen in dr. Seidl je že 8. avgusta spraševal Lurkerja: »Prosim za sporočilo, kdaj predvidevate, da se bo nadaljevalo izseljevanje, ki je bilo začasno ustavljeno zaradi komunističnih akcij?«²⁰¹ Lurker mu seveda ni znal odgovoriti, saj tudi sam ni vedel, kako dolgo bodo policijske enote ostale na Gorenjskem. Po svoji vrnitvi z Gorenjskega 18. avgusta se je štab 72. rezervnega policijskega bataljona nastanil v Krškem, 1. četa v Celju, 2. v Zagorju ob Savi, 3. v Leskovcu pri Krškem in 1. četa 124. rezervnega policijskega bataljona v gradu Leskovec pri Krškem. Čez dva dni so ponovno začele izvajati večje aretacijske akcije v celjskem, brežiškem in trboveljskem okrožju. V dveh večjih akcijah dne 20. in 21. avgusta so aretirale in pripeljale v taborišče Rajhenburg 1021 oseb. Te osebe so 21. in 22. avgusta z dvema transportoma odpeljali na Hrvatsko, nato pa so na Himmler j evo povelje prekinili deportacije.

PREKINITEV DEPORTACIJ

21. avgusta ob pol dvanajstih dopoldne, ko je III. referat preseljevalnega štaba v Rajhenburgu pripravljajl nov transport za Slavonsko Požego, štiri policijske čete pa so izvajale aretacijsko akcijo v celjskem in trboveljskem okrožju, sta komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru in na Bledu prejela Eichmannovo brzojavko z naslednjo vsebino:

»Državni vodja SS je odredil, da je treba takoj ustaviti in do konca vojne odložiti vse izseljevalne akcije brez izjeme. Vse prej izdane odredbe so tako postale brezpredmetne. Prosim, da od tam ukrenete vse potrebno.«

Dodatek za komandanta v Mariboru:

»Za 21. 8. 1941 predvideni transport z okoli 500—600 Slovenci, ki bi moral odpeljati iz Spodnje Štajerske na Hrvaško, lahko glede na posebno dovoljenje državnega vodje SS z dne 20. 8. 1941 še odpelje.

SS-Sturmbannführer Eichmann bo po navodilu šefa IV. urada državnega glavnega varnostnega urada čez nekaj dni prispel v Maribor na razgovore.«²⁰²

Vse to se je tudi zgodilo. Najprej so 21. in 22. avgusta odpeljali z dvema transportoma že aretirane Slovence v Slavonsko Požego in ustavili nadaljnje aretacijske akcije. Eichmann pa je prispel v Mari-

bor dne 25. avgusta 1941. O tem je poročal vodja ustaške delegacije pri preseljevalnem štabu v Mariboru podpolkovnik Ferrant ustaškemu zunanjemu ministrstvu v Zagreb dne 27. avgusta 1941 tole:

»Preseljevalni štab v Mariboru nas je obvestil, da je bil 25. t. m. v Mariboru pri komandantu varnostne službe za Spodnjo Štajersko Standartenführer ju Lurker ju sestanek, ki se ga je udeležil tudi g. Sturmbannführer Eichmann iz Berlina in na katerem so sklenili, da naj Berlin dokončno sklepa o nadaljnjem izvajanju izseljevanja.

Ta sklep pričakujejo v naslednjih 8—10 dneh in v tem času ne sme odpeljati noben transport.«²⁰³

Da je Himmler 18. avgusta 1941 ustavil deportacije v jugovzhodni Evropi do konca vojne, je vzrok predvsem v razmerah, ki jih je povzročila vstaja jugoslovanskih narodov, in pa v divjih deportacijah Srbov iz Hrvaške. Kakšne so bile te razmere?

Srbija in Hrvatska

Videli smo že, kako se je v drugi polovici maja 1941 začelo vprašanje deportacij Slovencev iz slovenske Štajerske in iz Gorenjske povezovati z vprašanjem izganjanja Srbov iz t. i. NDH in kako je bil dosežen sporazum, da bo NDH izgnala toliko Srbov, kolikor izgnanih Slovencev bo sprejela. Za deportacije Srbov iz Hrvaške in sprejem izgnanih Slovencev so najprej pri uradu maršala Slavka Kvaternika ustanovili osrednji urad za izseljevanje in naseljevanje, ki ga je vodil ustaški polkovnik Stjepan Jendrašić in ki so mu priključili še nekakšno komisijo, sestavljeno iz zastopnikov posameznih ustaških ministrstev in drugih ustanov.²⁰⁴

Večino sestankov osrednjega urada je vodil sam maršal Kvaternik. Ta je tudi na sestanku dne 12. junija 1941 odredil, da »je treba organizacijo preseljevalne službe pri hrvaški vladi v Zagrebu prilagoditi organizaciji nemških preseljevalnih uradov«, in naročil, naj priskrbijo ustrezen elaborat, ki ga je nato res izdelala ustaška delegacija pri preseljevalnem štabu v Mariboru.²⁰⁵ 24. junija 1941 pa so v Zagrebu po vzoru na nacistične urade pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva ustanovili poseben urad, t. i. »državno ravnateljstvo za ponovo« v Zagrebu. Vodil ga je državni ravnatelj dr. Josip Rožankovič, ki je bil podrejen predsedstvu vlade. Državno ravnateljstvo za ponovo je bilo pristojno za vse zadeve izseljevanja in priseljevanja prebivalstva ter prevzema in uprave imovine.²⁰⁶ Najprej si je organiziralo tri glavne podružnice v Banja Luki, Osijeku in

Sarajevu, 2. julija pa je z okrožnico naročilo, naj se v vsakem okraju ustanovi urad za izseljevanje.²⁰⁷

Izganjanje Srbov iz Hrvatske in Bosne je bilo na konferenci v Zagrebu 4. junija zamišljeno v treh valovih, časovno in številčno usklajenih z valovi izganjanja Slovencev iz slovenske Štajerske in iz Gorenjske. V prvem valu do 5. julija 1941 naj bi izgnali iz NDH okoli 5000 pravoslavni duhovnikov z njihovimi družinami, v drugem valu od

10. julija do 30. avgusta naj bi izgnali okoli 25.000 Srbov iz Srema in Bosne zahodno od Drine, v tretjem valu od 15. septembra do 31. oktobra naj bi izgnali okoli 145.000 Srbov. Vojaški poveljnik za Srbijo je obljubil, da bo poleg tega števila izgnanih Srbov sprejel še do 30.000 Srbov, ki nimajo na Hrvatskem domovinske pravice.²⁰⁸

Državno ravnateljstvo za obnovo in ustaško poveljstvo sta za zbiranje Srbov ustanovili štiri velika zbirna taborišča v Bijeljini, Slavonski Požegi, B jelo varu in Sisku oziroma Capragu in že v drugi polovici junija so začeli z velikimi aretacijskimi akcijami proti Srbom.²⁰⁹

Deportacije Srbov iz Hrvatske so potekale organizirano in neorganizirano ali samovoljno in je bilo število organizirano deportiranih Srbov mnogo manjše od števila samovoljno deportiranih.

Neorganizirane in samovoljne deportacije, ki so jih spremljali ustaški zločini, sadistična mučenja in poniževanja, so pri nemških okupacijskih oblasteh povzročile neprijetne težave, predvsem zaradi neprijavljanja prihoda transportov ali skupin, pomanjkljive prehrane in opreme izgnancev ter njihovih pritožb nad ustaškimi zločini.

O odmevu samovoljnih deportacij srbskega prebivalstva iz Hrvatske je že 16. junija 1941 veliki župan dr. Petar Gvozdič poročal ustaškemu notranjemu ministru dr. Andriji Artukoviču:

»3. Pri razgovoru z gospodom Beckerjem (nemški komisar vzhodnega Srema — op. T. F.) in drugimi predstavniki nemške vojske ter od gospoda Totha (Dragan Toth — predsednik komisije za likvidacijo pravnih zadev NDH in vojaškega poveljnika za Srbijo — op. T. F.) sem bil opozorjen, da se s postopkom ilegalnega deportiranja Srbov in Srbijancev z ozemlja Nezavisne države Hrvatske na ozemlje vojaškega poveljnika za Srbijo ustvarja neugodno razpoloženje, ki se čisto spreminja v revolt gospoda Neuhausna in drugih predstavnikov nemške okupacijske oblasti, *ker takšno deportiranje ustvarja velike in nepotrebne nepravilnosti in nevarnosti nemškemu okupacijskemu, oblastem* (podčrtal T. F.). Na tak način deportirani Srbi in Srbijanci se navadno brez nadzora skrivajo na skrite in nedostopne kraje v goratih predelih in ko jim zmanjka hrane, ustvarjajo razne roparske tolpe, večkrat pa tudi posamezna streljanja in uporniške tolpe, kar

vse ustvarja nepotrebne neprilike in žrtve za nemško vojsko na tem območju.

Isti izjavljajo, da *nimajo ničesar proti takšnim deportacijam* (podčrtal T. F.), vendar pa bi naj pred njihovo izvršitvijo zahtevali od pristojne nemške okupacijske vojaške oblasti dovoljenje za takšno kvoto.«

Dr. Petar Gvozdic je še poročal, da se predstavniki nemške vojske in tudi Becker »pritožujejo, da predvsem ustaški predstavniki na aretiranih Srbih delajo zločine in jih mučijo, kar žali najosnovnejše človeško dostojanstvo in čut. S takšnimi ukrepi se za nemško vojsko na območju vojaškega poveljnika za Srbijo ustvarjajo velike nevšečnosti, ker se nanjo obrača na stotine Srbov ter ustno in tudi v pisemnih pritožbah navajajo oblike mrcvarjenja in mučenja in zahtevajo reševanje takšnih pritožb, večkrat pa celo takšne zadeve po redni poti pošiljajo v Berlin, kar vse neugodno vpliva na ugled hrvatske države in po njihovih izjavah bi celo lahko prišlo do intervencije nemške vojske oziroma predstavnikov nemške države, če ne bi prenehali s takšnim mučenjem.«²¹⁰

Vse te pritožbe seveda niso zalegle in so ustaši nadaljevali z ilegalnimi deportacijami in mučenjem Srbov.

Organizirane deportacije Srbov iz zbirnih taborišč so ustaške oblasti začele pripravljati šele julija 1941. Ko so se polkovnik Jendrašić, SS-Sturmbannführer Beisner in kapetan Hofner 4. julija v Zagrebu dogovarjali o voznem redu za Transporte Slovencev v drugem valu, so se dogovorili tudi o transportih Srbov iz Hrvatske. Določili so, naj začno s transporti 11. julija, in sicer na dan po en transport s 500 Srbi, izmenoma iz taborišč Bijeljina (okrog 5000 oseb), Caprag (okoli 4000 oseb), Bjelovar (okrog 4000 oseb) in Slavonska Požega (okoli 12.000 oseb). Iz taborišča Bijeljina naj bi šli izgnanci peš do Race, odkoder bi jih s parniki prepeljali v Beograd, iz drugih taborišč pa bi jih naj prepeljali z vlaki do Zemuna ali Beograda, kjer bi prestopili v srbske vlake.²¹¹

Toda iz Bijeljine je že dne 9. julija prispel v Beograd transport s 1291 osebami in 11. julija so prispeli nadaljnji trije neprijavljeni iz Bijeljine, Šida in Vinkovcev s skupaj 3500 osebami.²¹² Izgnanci v transportih niso imeli ničesar, ker so jim bili ustaši vse vzeli. Mnogi so imeli po celem telesu podplutbe od mučenja. Vsi štirje transporti so prispeli tudi neprijavljeni itd.²¹³

Na nemško poslaništvo v Zagrebu so tiste dni kar deževala poročila o ustaških zločinih pri zasledovanju in izganjanju Srbov. Zato je 10. julija njegov svetnik von Troll o tem obširneje poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu:

»Srbsko vprašanje se je v zadnjih dneh zelo zaostriilo. Brezobzirno izvajanje izseljevanja z mnogimi zlimi spremljajočimi pojavi in številna druga nasilna dejanja na deželi so kljub poglavnikovemu ostremu zakonskemu odloku z dne 27. junija 1941 pri treznih hrvaških krogih dala povod za resno zaskrbljenost. Številna prejšnja nasilna dejanja in izgredi ustašev proti srbskemu prebivalstvu v mnogih krajih, o katerih je poslaništvo zvedelo iz sporočil vojaškega poveljnika za Srbijo, poročil posameznih vojaških uradov, so privedli gospoda poslanika do tega, da je ustno in pismeno opozoril maršala (Kvaternika — op. T. F.) in tudi zunanjega ministra na nevarnost teh pojavov. Posebno, ker je za razumevanje med nemško vojsko in hrvaškim ljudstvom potrebno te pojave zadušiti.«

Poročal je tudi, da se je general Glaise von Horstenau prejšnji večer po razgovoru z njim čutil dolžnega, da se o tej »srbski zadevi« najprej pogovori s Kvaternikom in nato na njegovo izrecno željo še s poglavnikom. Glaise von Horstenau je ob Kvaternikovi navzočnosti izrazil poglavniku svoje resne pomisleke glede ustaških izgrediv, pri čemer je svoja poročila podkrepil s številnimi konkretnimi podatki iz zadnjih časov. Poglavnik se je skliceval na to, da v vseh revolucijah pride do enakih pojavov. Poglavnik in general Glaise von Horstenau sta se sporazumela, da bosta v prihodnje posebno značilne primere, ki jih bodo sporočile vojaške ustanove, dala natančno preiskati.

Glaise von Horstenau je v svojem poročilu, ki ga je obenem poslal vrhovnemu vojaškemu poveljstvu, izjavil, da je vso državo zajel občutek najhujše pravne negotovosti. Temu mnenju se je pridružil tudi svetnik von Troll, ki je izjavil, da se je srbsko vprašanje zaradi začetega preseljevanja Srbov zelo močno zaostriilo in da bodo »s trdoto izvajano preseljevanje Srbov in mnoga predhodna ustaška zvevinstva povsod, kjer prebivajo Srbi, nakopičila močno netivo in v bližnjem času ustvarila žarišče nemirov, ki jih bo težko zadušiti.«²¹⁴

Drugi dan, ko je nemško poslaništvo dobilo pretresljiva poročila vojaškega poveljnika za Srbijo, nemškega generala v Zagrebu, vojnega poveljstva v Zagrebu, šefa akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe v Zagrebu in številnih privatnih oseb ter vojakov, je von Troll zaprosil za sprejem pri zunanjem ministrstvu.

Vournem razpravljanju ga je opozoril na nevarnosti, ki jih povzroča nadaljnje brezobzirno in neurejeno izvajanje izseljevanja. Ko mu je predložil vse gradivo, ki je bilo deloma opremljeno tudi s fotografijami, je poudaril, da je za »preprečitev nastanka novih žarišč nemirov potrebno nastopiti proti neprestani samovoljni podrejenih organov, posebno ustaških organizacij«. S privolitvijo Glaise von Horstenaua je zunanjega ministra seznanil tudi z vsebino pisma vojaškega

poveljnika za Srbijo z dne 25. 6. 1941 nemškemu generalu. Prav tako je omenil, da je malo prej prispela vest vojaškega poveljnika za Srbijo, da je tisti dan kljub obojestranskemu dogovoru in popolnoma nenapovedano prispelo v Beograd 3000 Srbov, in sicer deloma z ladjo, deloma pa z dvema vlakoma. Opozoril ga je tudi, da se je po poročilih varnostne službe v nekaterih krajih zahodno od Drine, kjer so segnali skupaj Srbe za izselitev, že pojavila pegavica, kar bi lahko pomenilo vidno nevarnost za akcije nemške vojske v jugovzhodni Evropi. Povedal je tudi, da so prejšnji večer »pri pripravi izselitvenega transporta samo v Zagrebu vrgli iz postelj 800 Srbov in jih aretirali ter odvedli pod orožjem«.²¹⁵

Takšne razmere so zavlačevale začetek organiziranega deportiranja Srbov.

Na novem sestanku v Zagrebu dne 8. julija 1941, ki so se ga udeležili polkovnik Jendrašič, SS-Untersturmführer Urbantke, SS-Obersturmführer dr. Seidl in major Ferrant so sestavili dokončen vozni red za izgon Slovencev in Srbov v drugem valu. Glede transportov s Srbi so sklenili, da bodo začeli voziti vlaki 17. julija, in sicer vsak dan en vlak s 500 izgnanci izmenoma iz taborišč v Capragu (okoli 8000 oseb), Slavonski Požegi (okoli 10.000 oseb) in Bjelovaru (okoli 7000 oseb) in določili natančen vozni red.²¹⁶

Toda 16. julija, tj. dan pred odhodom prvega transporta, je SS-Sturmbannführer Beisner sporočil svetniku nemškega poslaništva v Zagrebu von Trollu, da je vojaški poveljnik za Srbijo sklenil, da začasno ne bo več sprejemal transportov, ker ustaške oblasti ne spoštujejo dogovorov in so že deportirale veliko število Srbov. Poizvedbe pri vojnih in okrožnih poveljstvih so pokazale, da se je število deportiranih Srbov povzpelo že na 80.000–85.000. Zato vojaški poveljnik za Srbijo ne more sprejeti transportov, dokler ne bo že izgnanih Srbov porazdelil po pokrajini. Tako se mora za nekaj časa odložiti začetek deportacije drugega vala, ki bi ga morali začeti deportirati 17. julija.

V Beisner j evem poročilu je tudi omenjeno:

»Sef varnostne policije in varnostne službe se namerava obrniti na nemško zunanje ministrstvo in prositi, da bi pri hrvaški vladi ustrezno nastopilo proti kršenju pogodb.

Preseljevanje Slovencev z območja raj ha na Hrvatsko s tem seveda ne bo pretrgano, temveč se bo izvajalo, kakor je bilo predvideno.«²¹⁷

Ko je nemško zunanje ministrstvo zvedelo za takšne razmere, je 18. julija 1941 z brzojavko št. 659 naročilo svojemu poslaništvu v

Zagrebu, naj posreduje pri ustaški vladi. Von Troll mu je 22. julija **odgovoril**:

»Izrečene očitke sem likvidiral pri hrvaškem zunanjem ministru že 17. t. m. Obenem sem opozoril, da mora vojaški poveljnik za Srbijo do nadaljnjega odkloniti sprejemanje novih transportov. Prav tako sem zunanjega ministra seznanil s tem, da je treba pri tistem številu, za katero smo se dogovorili na zagrebški konferenci, upoštevati tudi okoli 83.000 ilegalno izgnanih Srbov. Dr. Lorkovic je ugovarjal proti domnevno previsokemu številu in mi povedal, da naj bi bilo prišlo na stotine Slovencev ilegalno iz Spodnje Štajerske in da naj bi bilo mnogo tisoč Hrvatov in Slovencev brez dovoljenja pri-potovalo s srbskih območij. Pridržuje si pravico, da se tudi ti dve kategoriji prav tako preštejeta in upoštevata pri obračunu.«²¹⁸

Približno v istem času se je glede sporne zadeve tudi SS-Sturm-bannführer Beisner obrnil na ustaškega polkovnika Jendrašiča, o čemer je ta poročal:

»Untersturmführer g. Urbantke mi je 18. julija tega leta na razgovoru glede ustavljenih transportov naših izseljencev v Srbijo povedal, da je iz razgovora z gospodom ministrom Lorkovicem razumel, da je v Srbijo odgnanih največ okoli 30.000 prostovoljcev iz Hrvatske. V isti zadevi je gospod Kvaternik mlajši posredno v razgovoru priznal, da se lahko reče, da je od okoli 65.000 v Srbijo izseljenih oseb okoli 15.000 prostovoljcev. G. Urbantke mi je poskušal računsko dokazati, da je tako lahko razumljivo, da je bilo do sedaj odgnanih v Srbijo na illegalen način okoli 80.000 Srbov.

Odgovoril sem mu, da teh podatkov ne poznam.

Danes, dne 19. julija, okoli 10. ure me je po telefonu poklical SS-Sturm-bannführer g. Beisner in mi sporočil, da se je vrnil iz Beograda. Vojaški poveljnik za Srbijo se baje načelno strinja, da bi se izseljevanje Srbov iz Hrvatske lahko nadaljevalo čez kakšnih štiri-najst dni. Ker sem včeraj zahteval, da se čimprej omogoči pošiljanje transportov iz Hrvatske v Srbijo, ker imamo prenatrpana taborišča in so nastale težave glede prehrane in nevarnosti kužnih bolezni, je g. Beisner brzojavno seznanil vojaškega poveljnika za Srbijo z razmerami in zahteval, da se čimprej omogoči pošiljanje transportov naših izseljencev v Srbijo. Upa, da bo to vprašanje rešeno ugodno.«

Polkovnik Jendrašič je tudi poročal, da ga je Beisner na koncu razgovora seznanil tudi z brzojavko vojaškega poveljnika za Srbijo, da so ustaši 17. ali 18. julija pognali čez Drino v Užice okoli 10.500 Srbov v zelo žalostnem stanju, brez obleke, denarja in hrane, ter prosil, da bi se najstrože ukrepalo proti samovoljnim in ilegalnim deportacijam Srbov.²¹⁹

Ko so se stvari tako zaostrole, so ustanovili nemško-hrvaško komisijo za vprašanja izseljevanja in 28. julija zvečer so njeni člani dr. Digovič in dr. Frlič iz hrvaškega zunanjega ministrstva ter SS-Untersturmführer Urbantke odpotovali iz Zagreba v Beograd, da bi z vojaškim poveljnikom za Srbijo razčistili zaostrena vprašanja. Naslednjega dne so se sestali z SS-Sturmabannführerjem dr. Weinmannom in SS-Untersturmführerjem Stuschko. Nemci so na tem sestanku predstavnikom ustaškega zunanjega ministrstva izčrpno prikazali obseg in način ilegalnih deportacij Srbov iz Hrvatske. Dr. Weinmann je povedal, da je začasno štetje pokazalo, da je bilo ilegalno deportiranih čez mejo že več kot 82.000 Srbov in da je že sporočil v Zagreb in še enkrat opominja, da je vojaški poveljnik za Srbijo odločen, da to število upošteva pri skupnem številu Srbov, ki jih onora po dogovoru sprejeti iz Hrvatske. Nato je dr. Weinmann govoril o položaju izgnanih Srbov in pokazal na kruto ravnanje ustašev s Srbi pri deportiranju (mučenje, odvzem obleke in prehrane itd.).²²⁰

Potem ko je ustaška stran obljubila, da se bo držala dogovorov o organiziranem izganjanju Srbov iz NDH, je vojaški poveljnik za Srbijo dovolil, da lahko po 1. avgustu pošljejo prve Transporte. Število Transportov in izgnanih Srbov v avgustu je razvidno iz naslednjega pregleda, ki je bil 31. oktobra 1941 sestavljen v Zagrebu in ga je poslanik Kasche kot prilogo št. 5 priključil k svojemu »zaključnemu poročilu o preseljevanju«, ki ga je 20. novembra 1941 poslal nemškemu zunanjemu ministrstvu.²²¹

Številka transporta	Datum	Taborišče	Število oseb
1	1. VIII.	Caprag	511
2	2. VIII.	Bjelovar	505
3	3. VIII.	Slavonska Požega	521
4	4. VIII.	Caprag	521
5	5. VIII.	Bjelovar	495
6	6. VIII.	Slavonska Požega	523
7	7. VIII.	Caprag	521
8	8. VIII.	Bjelovar	534
9	9. VIII.	Slavonska Požega	506
10	10. VIII.	Caprag	508
11	11. VIII.	Bjelovar	516
12	12. VIII.	Slavonska Požega	521
13	13. VIII.	Sisak	561
14	14. VIII.	Bjelovar	505

številka transporta	Datum	Taborišče	število oseb
15	15. VIII.	Slavonska Požega	505
16	16. VIII.	Caprag	505
17	17. VIII.	Bjelovar	500
18	18. VIII.	Slavonska Požega	522
19	19. VIII.	Caprag	523
20	20. VIII.	Bjelovar	513
21	22. VIII.	Caprag	521
22	23. VIII.	Bjelovar	602
23	24. VIII.	Slavonska Požega	502
24	25. VIII.	Caprag	524
25	26. VIII.	Slavonska Požega	530
26	26. VIII.	Bjelovar	528
27	26. VIII.	Caprag	501
28	26. VIII.	Slavonska Požega	526
S k u p a j			14.550

Pri prevzemanju transportov v Zemunu so zastopniki vojaškega poveljnika za Srbijo vsak dan ugotavljali, da noben transport ne ustreza sklenjenemu dogovoru. Izgnanci niso imeli 500 dinarjev, niti 50 kg prtljage, hrana je bila nezadostna ali pa je sploh ni bilo, imeli pa so podplutbe itd., tudi transportni sezname so bili sestavljeni pomanjkljivo. Svoje ugotovitve so zastopniki vojaškega poveljnika za Srbijo sporočali SS-Sturmbannführer ju Beisnerju v Zagreb, ta je vsak dan posređoval pri polkovniku Jendrašiću, ki pa se je izgovarjal, da ne more nič storiti. V takšnem položaju je vojaški poveljnik za Srbijo

11. avgusta opozoril Beisnerja, da bo, če se razmere pri pošiljanju transportov ne bodo izboljšale, prenehal sprejemati Transporte. Ker se razmere niso izboljšale, je 13. avgusta, ko je prispel transport izgnancev, ki so imeli rane, otekline, podplutbe, sledove udarcev itd., sklenil, da od 17. avgusta ne bo sprejel več nobenega transporta. Beisner je ta sklep sporočil tudi maršalu Kvaterniku.²²²

Vojaški poveljnik za Srbijo general Dankelmann je bil spričo takšnih razmer pri izganjanju Srbov iz NDH v zelo neugodnem položaju. Poleg tega je moral tedaj tudi odbijati madžarske zahteve po izgonu večjega števila Srbov iz Bačke in zahteve madžarske narodnostne skupine v Banatu po izgonu 12.000 Srbov.

Tako je madžarski zvezni oficir pri nemški II. armadi polkovnik Batz že aprila 1941 sporočil vojaškemu poveljniku za Srbijo, da na-

merava madžarska vlada izgnati v staro Srbijo okoli 150.000 Srbov ki jih je baje jugoslovanska oblast naselila v prostoru med Donavo in Tiso. Vojaški poveljnik za Srbijo je te zahteve odbil, ker za takšno preselitev ni bilo niti nastanitvenih niti prehrabnih možnosti. Ta njegov ukrep je nemško zunanje ministrstvo potrdilo.²²³ Že 29. aprila 1941 se je madžarska vlada zavezala, da ne bo zahtevala preselitve Srbov iz Bačke v staro Srbijo.²²⁴ Iz nekaterih podatkov je razvidno, da so se takrat ali nekoliko pozneje na nekem sestanku v Berlinu vendarle dogovorili, da bodo izgnali iz Bačke okoli 12.000 Srbov, t. i. »dobrovoljcev«. Vodstvo madžarske narodnostne skupine v Banatu pa je zahtevalo tudi izgon okoli 30.000 do 40.000 Srbov iz Banata.

Konec julija, zlasti pa avgusta 1941 so deportacije Srbov iz raznih pokrajin zašle v posebno krizo zaradi velikega razmaha oborožene vstaje jugoslovanskih narodov. Zlasti neugodne so postajale razmere za okupatorja v Srbiji, kjer so oboroženi napadi partizanskih odredov in čet na nemške vojaške oddelke in orožništvo, na prometne in gospodarske objekte, na rudnike itd., na vse, kar bi nemškemu okupatorju lahko koristilo za vojne namene, zadali okupatorjem in kvislingom močne udarce po vsej deželi. Nemški okupator je spremenil svoje gledišče, da se naj proti upornikom bori predvsem policijske in orožniške sile in je vrgel v boj vse, kar je imel na razpolago. Toda niti tri posadne divizije niti policijski bataljoni in kvislinško orožništvo niso mogli zavreti širjenja narodnoosvobodilnega gibanja in nemški vojaški poveljnik za Srbijo je bil prisiljen zaprositi za okrepitev, ki pa je začela prihajati šele v začetku septembra.²²⁵

V takšnih političnih in vojaških razmerah je bilo celo organizirano in dogovorjeno priseljevanje velikega števila Srbov na območje stare Srbije, kjer v tem času ni samo plamenel upor, temveč so partizanski odredi ustvarjali večje osvobojeno ozemlje, za vojaškega poveljnika za Srbijo in njegov vojnoupravni štab samo veliko breme. Bil je tudi mnenja, da deportacije Srbov krepijo upor v sami Srbiji. Enakega mnenja je bil tudi pooblaščenec nemškega zunanjega ministrstva v Beogradu Benzler, ki je 5. avgusta poročal v Berlin:

»Po razgovorih v Berlinu so se razmere spremenile toliko, da sedanji upor komunistov v Srbiji ne dopušča, da bi prišlo vanjo nadaljnjih 12.000 nezadovoljnih elementov, ki bi bili zelo dostopni za komunističen vpliv. Preselitev se lahko izvede šele tedaj, ko se bo tukaj končalo uporniško gibanje. Pa tudi tedaj bi bilo želeti, da bi preselitev trajala dalj časa, okrog 12 mesecev.

Opozarjam tudi, da se bo pozneje postavilo enako vprašanje za Banat, če tam po približni — po mojem mnenju previsoki cenitvi vodje madžarske narodnostne skupine prebiva okoli 30.000—40.000

dobrovoljcev. Vojaški poveljnik tudi v daljni perspektivi energično **odklanja** dodaten sprejem teh, poleg že omenjenih 12.000. Prevzem 12.000 oseb iz Bačke bi moral torej biti zvezan s pogojem, da se **Madžarska** odreče nadaljnjemu izgonu Srbov tako iz Bačke kakor iz **Banata**.«²²⁶

Nemško zunanje ministrstvo je konec avgusta poslalo v Beograd referenta iz kulturnega oddelka Trisko, ki mu je Benzler pojasnil vzroke za odložitev izгона Srbov iz Bačke.²²⁷

Istega dne je Benzler, ki je julija in avgusta pošiljal iz Beograda nemškemu zunanjemu ministrstvu v Berlin poročila o širjenju vstaje in vedno bolj kritičnem položaju v Srbiji, v eni izmed svojih brzojavk **napisal**:

»Po moji brzojavki z dne 12. avgusta so se razmere še bolj zaosttrile. Komunistično gibanje se širi in deluje z narodnimi gesli, ki so začela dobivati odziv. *Revščina srbskih beguncev, pregnanih iz Hrvatske in iz Madžarske, in njihovo pripovedovanje še vedno vzbujata odpor in razburjenje ...*« (podčrtal T. F.).²²⁸

Himmlerjeva odredba z dne 18. avgusta, da je treba takoj do konca vojne ustaviti preseljevanje na jugovzhodu, ki so jo nekateri takrat pripisovali šefu varnostne policije in varnostne službe Heydrichu in ki *jo je bil prisiljen izdati zaradi močnega razmaha oborožene vstaje jugoslovanskih narodov*, je bila dobrodošla za vojaškega poveljnika za Srbijo in njegov vojnopravni štab. Zato je 25. avgusta sklenil ustaviti sprejem nadaljnjih transportov Srbov iz NDH. Tega dne je SS-Sturmbannführer Beisner sporočil poslaniku Kascheju:

»V brzojavki, ki je pravkar prispela iz Beograda, sporoča državni svetnik Turner, da zaradi sedanjega političnega položaja v stari Srbiji niso več mogoča nadaljnja preseljevanja Srbov iz Hrvatske na območje stare Srbije.

Obenem je šef varnostne policije in varnostne službe SS-Gruppenführer Heydrich iz drugih političnih razlogov, ki tudi niso znani, ukazal ustaviti že tekoče Transporte preseljencev.

Državni svetnik Turner meni, da je kontingent srbskih izseljencev, ki ga mora sprejeti, že najbrž dosežen. Pristojni nemški uradi v Srbiji so sporočili, da od 26. 8. 1941 ne bodo sprejeli več nobenega transporta.

O tem sem obvestil polkovnika Jendrašiča in ga prosil, naj še ustrezno obvesti pristojne hrvaške urade.«²²⁹

Ta stvar poslaniku Kascheju ni šla v račun in je čez dva dni vprašal nemško zunanje ministrstvo:

»Ker je preseljevanje ukazal führer in ga obravnava zunanji minister, prosim za navodilo, kakšen naj bo moj odnos do tega SPOROČILA.«

Oporekal je Turnerjevemu mnenju, da bi bil kontingent **izgnanih** Srbov že dosežen, češ da prejšnje Turnerjeve izjave Veesenmeyerju dokazujejo, da je tam samovoljen račun, in nato vprašal:

»Če bo izseljevanje ustavljeno, kako se bo obravnavalo izseljevanje Slovencev iz rajha? Njihov sprejem bi lahko na Hrvatskem povzročil velike težave. Ker sem glede preseljevanja po pooblastilu državnega zunanjega ministra potrdil podpisane dogovore, ne morem priznati samovoljnih izjav in Heydrichovega vmešavanja.«²³⁰

Zunanje ministrstvo seveda ni moglo storiti nič, Himmler jeva in Heydrichova moč sta bili večji in je bilo 26. avgusta res ustavljeno deportiranje Srbov iz Hrvatske.

Gorenjska in slovenska Štajerska

Povedal sem že, da so Himmler jeve »smernice za izselitev tujih elementov iz južne Koroške« zmanjšale obseg prvega in tretjega vala ter praktično eliminirale drugi val, o katerem seveda potem na konferenci v Zagrebu 4. junija 1941 sploh ni bilo več govora. Še vedno pa so predvidevali, da bodo v tretjem valu izgnali okoli 80.000 prebivalcev iz obmejnega pasu na Gorenjskem. Toda poleti se je začel tudi manjšati obseg tega vala. O vzrokih za to je bilo med zgodovinarji nekaj razpravljanja, ki pa ni popolnoma odgovorilo na vprašanje.²⁸¹

Osnovni vzrok, zakaj se je obseg tretjega vala zmanjšal, je navedel vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško in poverjenik za propagando pri šefu civilne uprave za Gorenjsko Lothar Weber v svojem poročilu državnemu sekretarju dr. Guttererju dne 23. junija 1941:

»Državni vodja SS je ob svojem prvem obisku v Celovcu, ki je bil še pred prihodom šefa civilne uprave na to območje, zastopal gledišče, da se mora to območje na radikalen način ponemčiti, in sicer tako, da bo z njega odstranjenih 80.000—100.000 ljudi (deloma kot delavci v notranjost Nemčije, deloma, kolikor niso rasno znosni, pa v južno Srbijo). Ko pa si je komisar za utrjevanje nemštva SS-Oberführer Schröder prvič ogledal to območje, je bilo naročeno, da je treba z grobim izborom očistiti samo obmejni pas v širini 20 km in ga ponovno naseliti z nemškimi kmečkimi sinovi. Odkar pa tukaj delajo rasnopreiskovalne komisije in so poročale o takšnih presenetljivih izidih, je v izselitvenem vprašanju nastala nadaljnja bistvena osla-

bitev. K temu pa še to, da glede izseljevanja iz rajha hočeta v Berlinu dve smeri uveljaviti svoja nasprotujoča si gledišča, na eni strani Himmlerjev urad, na drugi pa Göringov. Če stoji Himmlerjev urad na stališču, da je popolno očiščenje rasnega vprašanja na tem zasedenem območju perspektivno gledano najpomembnejši ukrep, pred katerim se morajo umakniti vsi drugi pomisleki, pa ima Göringov urad približno tole gledišče: govori se, da če je prebivalstvo na tem območju samo po sebi rasno neoporečno, z izjemo 15%, zato ne gre, da bi ljudi, ki dobijo oceno III in IV, povečini izgnali v južno Srbijo, če pa mora Nemčija zaradi pomanjkanja delovne sile namesto teh manjkajočih delavcev pozneje sprejemati mnogo rasno manjvrednih delovnih moči iz Poljske ali drugih dežel, da bi dosegla potrebno udarno moč. V tej zadevi še ni bila izrečena poslednja beseda, vendar pa že lahko vidimo jasno oslabitev.«²³²

Preseljevalni štab na Bledu je do srede avgusta 1941 imel v evidenci za izgon na Hrvatsko le še 30.000 oseb. Njegov vodja dr. Glaser je v začetku avgusta zaprosil ustaško delegacijo pri preseljevalnem štabu, naj bi bila v Zagrebu konferenca o deportaciji tretjega vala iz Gorenjske na Hrvatsko. Član delegacije fregatni kapitan Mičič z Bleda je 9. avgusta pisal polkovniku Jendrašiču v Zagreb, da bo 16. avgusta prišel z dr. Glaserjem v Zagreb, da se bodo pogovorili o izgonu tretjega vala. Da bi imeli v Zagrebu vsaj približno sliko o zadevi, je dodal:

»III. val bi morali začeti izseljevati 15. septembra in bo zajel 18.000 do 20.000 oseb iz južnega pasu Gorenjske. Prebivalstvo iz severnih krajev ne bo izseljeno, da ne bi prišlo do gospodarskih motenj.«²³³

Dne 13. avgusta je polkovniku Jendrašiču telefoniral tudi SS-Untersturmführer Urbantke in zahteval sestanek z dr. Glaserjem za 15. avgust ali pa v začetku prihodnjega tedna.²³⁴

Sestanek je res bil »v začetku prihodnjega tedna«, tj. v ponedeljek, 18. avgusta, v poslopju državnega ravnateljstva za obnovo v Zagrebu in so se ga udeležili državni ravnatelj Josip Rožankovič, zastopnik zunanjega ministrstva NDH dr. Oskar Turina, polkovnik Stjepan Jendrašič, vodji oddelkov v državnem ravnateljstvu za obnovo dr. Jurčič in dr. Stjepan Vedrina ter član ustaške delegacije Mičič z ustaške ter dr. Glaser, njegov namestnik SS-Hauptsturmführer Schluifer in SS-Untersturmführer Urbantke z nemške strani. O vsebini sestanka poroča ohranjeni zapisnik:

»SS-Hauptsturmführer g. dr. Glaser obvešča, da bi se v 3. valu iz Koroške namesto 80.000 Slovencev, kot je to določeno v pogodbi z dne

4. VT. 1941, preselilo vsega samo 30.000, in sicer po 15. septembru 1941 15.000, medtem ko se bi ostanek 15.000 preselil po vojni.

Takšno zmanjšanje števila od 80.000 na 30.000 dr. Glaser pojasnjuje s tem, da se je z naknadnim točnim preverjanjem ugotovilo, da je večina tistih oseb, ki so bile v začetku predvidene za izselitev, nemškega izvora in jih zato ni mogoče preseliti. Prav tako se bo nekoliko zmanjšalo število 65.000 Slovencev, ki bi jih naj izselili z obmejnega območja na južnem Štajerskem. Točnih podatkov dr. Glaser še ne more dati, ker določene komisije še delajo. Končno je dr. Glaser še pripomnil, da prva skupina 15.000 Slovencev, ki bi jo preselili po 15. septembru, zajema po poklicu večinoma kmete, medtem ko bi ostanek sestavljali trgovci, gostilničarji in nižji uradniki.²³³

Nato je dr. Oskar Turina kot zastopnik hrvaškega zunanjega ministrstva na Glaser j evo poročilo pripomnil, da nemške oblasti lahko po mili volji zmaj ša j o število Slovencev, ki jih nameravajo izgnati, vendar po ostane neokrnjena pravica hrvaških oblasti, da iz Hrvatske odstranijo polno število 80.000 oseb, kakor to predvideva dogovor z dne 4. junija 1941. Dr. Glaser je pripomnil, da je vojaški poveljnik za Srbijo pripravljen prevzeti samo toliko Srbov iz Hrvatske, kolikor Slovencev bo izgnanih na Hrvaško. Dr. Turina je ugovarjal in podarjal, da bi to pomenilo radikalno spremembo sklepov z dne 4. junija 1941, in je želel, da bi zato na sestanku obravnavali samo tehnično izvajanje sklepov konference z dne 4. junija.

Na koncu so res obravnavali samo tehnična vprašanja in sklenili, da bi s transporti začeli 15. septembra, in sicer izmenoma iz slovenske Štajerske in Gorenjske vsak dan po en transport s 500 do 750 osebami. Končna postaja za te Transporte naj bi bil Bjelovar. Določila glede transportnih seznamov, denarja, prtljage in hrane so bila enaka kot v sklepih konference z dne 4. junija 1941.

Tako so nacistični načrti sredi avgusta še vedno predvidevali deportacijo tretjega vala iz Gorenjske, njegov obseg pa so že močno zmanjšali, dejansko na 15.000 oseb.

Arhiv Slovenije hrani mapo seznamov tistih družin, ki naj bi jih izgnali iz 75 občin na Gorenjskem (seznamov iz občin v Mežiški dolini ni v tej mapi). Za vsako občino je preseljevalni štab sestavil poseben seznam družin, in sicer tistih, ki so jim dali končno oceno E (tj. Evakuierung — izgon v Srbijo ali na Hrvaško), E-S (tj. Evakuierung-Sanderfall — izgon — posebni primer), E-V (tj. Evakuierung-Verbleib — izgnati ali ostane), A (tj. Altreich — izgnati v rajh), A-b (tj. Altreich-beschleunigt — pospešen izgon v rajh), A-V (tj. Altreich-Verbleib — izgnati v stari rajh ali ostane) in za vsako družino je tudi napisal politično oceno od 1 do 5. Zanimivo je, da ima največ družin

oceno 3, kar pomeni, da je morala za njihov izgon biti predvsem odločilna rasna ocena, ki pa žal ni navedena. Zanimivo je tudi, da so v seznamih tudi družine, ki so jih mesec dni prej izgnali v Srbijo. Tretja zanimivost pa je v tem, da na seznamih niso le družine iz obmejnega območja, temveč iz vse Gorenjske. Ker imajo ti seznamii navedenih približno toliko oseb, kolikor so jih predvidevali za izgon v mesecu avgustu 1941, sodim, da jih je preseljevalni štab sestavil v tem mesecu. Za to priča tudi to, da je preseljevalni štab na Bledu 27. avgusta 1941 poslal izpostavi varnostne službe za radovljiško okrožje seznarne družin s končno oceno A in A-V iz nekaterih občin v tem okrožju in jo prosil, naj skupaj s političnim komisarjem odločita, katere je treba na vsak način izgnati v stari rajh in katere je treba pustiti doma, ker delajo v podjetjih, ki so pomembna za vojno. Iz omenjenih seznamov sem za vso Gorenjsko sestavil naslednji

Pregled za izgon predvidenega števila prebivalcev iz
Gorenjske

Okrožje	Ocene E					Ocene A				Skupaj	
	E	E-S	E-V	r	Skupno	A	A-b	A-V	Skupno	druž.	oseb
Kranj	d. 1.994 o. 5.773	8 9	7 27	2.009 5.809	197 585	103 360	31 87	331 1.032	2.338	6.841	
Radovljica	d. 1.795 o. 4.301	46 109	46 123	1.887 4.533	201 518	2 4	21 51	224 573	2.111	5.106	
Kamnik	d. 2.061 o. 6.404	— 46	30 46	2.091 6.450	77 238	264 872	33 57	374 1.167	2.465	7.617	
Skupaj	d. 5.850 o. 16.478	54 118	83 196	5.987 16.792	475 1.341	369 1.236	85 195	929 2.772	6.914	19.564	

Tisti čas, ko se je v Berlinu bojeval boj med dvema glediščema o usodi desetisočev gorenjskega prebivalstva, se je na Gorenjskem vse bolj razplameneval oborožen upor. Po prvih posameznih akcijah je 27. julija prišlo do prave vstaje, zlasti v kamniškem okrožju, in potlej so prve partizanske skupine in čete, ki so se v prvi polovici avgusta združile v tri partizanske bataljone, vsak dan napadale okupatorjeve oborožene oddelke, prometne naprave in prevozna sredstva, justificirale njegove sodelavce itd. O vstaji je npr. že omenjeni Lothar Weber 4. avgusta takole poročal v Celovec:

»Teden od 27. 7. do 2. 8. je bil na zasedenem območju posebno značilen zaradi vzplamtenja komunistične propagandne aktivnosti in

agresivne ofenzive komunistov, kakršne še ni bilo niti na tem območju niti nikjer drugje.«²³⁶

Šef civilne uprave za Gorenjsko je že 29. julija ustanovil »posebno sodišče za sojenje komunističnih elementov«, varnostna policija je začela z racijami, poveljnik redarstvene policije »Alpenland« polkovnik Mascus pa je organiziral nekaj očiščevalnih akcij. Ena od največjih je bila 8. in 9. avgusta in ker mu je zanjo primanjkovalo enot, na Gorenjskem je bil namreč do začetka avgusta le 181. rezervni policijski bataljon, je ukazal, naj se v noči na 7. avgust premesti na Gorenjsko 72. rezervni policijski bataljon, s čimer so morali za štirinajst dni prekiniti deportiran j e drugega vala iz slovenske Štajerske. Poleg tega je zaprosil za pomoč iz Koroške. Dobil je pehotni nadomestni bataljon SS »Westland« iz Celovca (550 mož), šolski bataljon letalcev in četo alpskih lovcev. Akcijo je vodil komandant celovške posadke letalski polkovnik Leesemann. Do spopada s Cankarjevim bataljonom je prišlo le 8. avgusta na Kotliču na Jelovici, kjer so imeli partizani tri mrtve, sovražnik pa enega mrtvega in enega ranjenega. Na Možaklji pa je sovražnik ubil dva drvarja.²³⁷

Potem ko je 9. avgusta prispel na Gorenjsko 171. rezervni policijski bataljon,²³⁸ je zastopnik polkovnika Mascusa za Gorenjsko komandant orožništva polkovnik Handl 12. avgusta dodelil rezervnim policijskim bataljonom operacijska območja, in sicer 181. območje orožniškega okrožja Kranj, 171. območje orožniških okrožij Kamnik in Litija in 72. območje orožniškega okrožja Radovljica.²³⁹ Slednji je 18. avgusta odšel nazaj na Spodnje Štajersko in s tem omogočil nadaljevanje deportacij drugega vala.

Nemška poročila, ki so tisti čas prihajala iz Gorenjske, so si bila edina v tem, da je položaj na Gorenjskem zelo kritičen in da nikakršni ukrepi niso bili uspešni.²⁴⁰ Že omenjeni Lothar Weber je v svojem tedenskem poročilu 6. septembra zapisal, »da varnostni organi stojijo nasproti položaju brez moči in niso zmožni napraviti reda«.²⁴¹

Upor je nemškega okupatorja zelo iznenadil. Ta je sicer pričakoval, da bo zlasti po izbruhu vojne s Sovjetsko zvezo prišlo do kakšnih komunističnih akcij. Vodja kranjske izpostave komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko je 30. junija 1941 predvideval: »Računamo lahko s tem, da bodo komunistični krogi poskušali sedanje razmere v večji meri izkoristiti za razkrojevalno propagando v navadni obliki, kot je trošenje letakov, ustna propaganda, napisne akcije itd.« Prav gotovo nemškemu okupatorju tudi ni bilo neznano glasilo Osvobodilne fronte »Slovenski poročevalec« in letaki, ki so pozivali k uporabi itd. Okupatorja sta torej iznenadila zlasti širina in moč upora ter dejstvo, da se je prebivalstvo postavilo na

stran upornikov. Nacisti so bili prepričani, da se je ljudstvo vključilo v narodnoosvobodilno gibanje predvsem zaradi ostrih okupacijskih in raznarodovalnih ukrepov, zlasti zaradi množičnih deportacij. Zato je šef civilne uprave Kutschera že konec julija ali v začetku avgusta 1941 ustno naročil, »da je treba z ustno propagando poskrbeti za to, da bo med prebivalstvom izginil strah pred izseljevanjem. V okrajih Kranj in Radovljica je treba povedati ljudem, da ne bo več izseljevanj v inozemstvo«. (Podčrtal T. F.) Torej je Kutschera takrat računal le še na deportacije iz škofjeloškega in kamniškega okraja, kjer je bil obmejni izselitveni pas.²⁴¹³

Tisti čas so bile tudi na slovenskem Štajerskem neugodne razmere za nemškega okupatorja. Zaradi dveh večjih napadov partizanskih čet, prvega na orožniško postajo Zagorje ob Savi dne 9. avgusta in drugega na orožniško postajo Ribnica na Pohorju dne 11. avgusta, je šef civilne uprave dr. Uiberreither 16. avgusta izdal zloglasno odredbo, v kateri je zagrozil s smrtno kaznijo vsem tistim, ki bi se udeležili oboroženega sestanka, podpirali partizane, imeli v posesti orožje, zažigali zaloge žetve itd. Tretji člen odredbe pa grozi s strogo kaznijo tistim, ki so po 6. aprilu 1941 pobegnili iz Spodnje Štajerske ali pa so bili izgnani in bi se brez dovoljenja vrnili na Spodnje Štajersko. Za posebno hude primere grozi celo s smrtno kaznijo.²⁴²

Enako kot na Gorenjskem so tudi na slovenskem Štajerskem, zlasti julija in avgusta 1941, nacistični veljaki dobivali poročila podrejenih ustanov, da je zaradi množičnih deportacij nastalo med prebivalstvom močno vznemirjenje. Tudi oni so menili, da se ljudje vključujejo v partizansko gibanja zlasti zaradi množičnih deportacij. Orožniška postaja Vransko je npr. 10. julija 1941 poročala: »Odvoz sorodnikov tistih političnih oseb, ki so bile zaprte, je junija in julija 1941 povpročil veliko potrtoost in vznemirjenje med vsem prebivalstvom.«²⁴²³

Tudi okupatorske vojaške ustanove so menile, da je upor predvsem posledica nekaterih ostrih ukrepov. Tako je npr. v historiatu oborožitvene inšpekcije XVIII. vojnega okrožja v Salzburgu tudi tale podatek: »Medtem ko takoj po zasedbi ni bilo mogoče opaziti nobenega odpora, pa se je po uvedbi civilne uprave zlasti kot posledica raznih ukrepov (izselitve in preselitve, zapiranje duhovnikov, naraščajoči življenjski stroški itd.) začel med slovenskim prebivalstvom nemir.«^{242*5}

Takšne so bile razmere v Srbiji, na Hrvaškem, Gorenjskem in slovenskem Štajerskem, ko je Himmler 18. avgusta ustavil in do konca vojne odložil vse deportacije.

NADALJEVANJE DEPORTACIJ

Himmler jeva odredba o ustavitvi in odložitvi deportacij v jugo-vzhodni Evropi do konca vojne je veljala le nekaj dni. Takoj nato so namreč začeli proučevati razmere in videli smo že, da je Eichmann 25. avgusta imel v Mariboru sestanek s komandantom varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, o katerem vemo za zdaj le to, da so na njem sklenili, naj Berlin dokončno odloči o nadaljnjem izvajanju deportacij, in da so pričakovali, da bo tak sklep sprejet v osmih do desetih dneh. Ko je nemško zunanje ministrstvo zvedelo od svojega poslaništva v Zagrebu, da vojaški poveljnik za Srbijo noče več sprej emati transportov z izgnanimi Srbi, j e o tem vprašalo glavni državni varnostni urad v Berlinu. O odgovoru je ohranjen naslednji zapissek:

»Sturmbannführer Eichmann iz glavnega državnega varnostnega urada je na vprašanje sporočil, da je državni vodja SS na pobudo državnega ministra Todta v zadnjem tednu iz vojnogospodarskih vzrokov ukazal ustaviti tekoče Transporte z izseljenimi Slovenci.²⁴³ Ker pa državni vodja SS ni izdal nobenega navodila o ustavitvi priprav za sprejem Volksdeutscher jev iz Kanalske doline in iz Grodnertala, iz Ljubljane in Kočevja, ki bi jih naj naselili na tistih območjih Spodnje Štajerske in južne Koroške, s katerih bi izselili Slovence, sta glavni državni varnostni urad in državni komisariat za utrjevanje nemštva dala državnemu vodji SS predlog, da bi se naj izseljevanje Slovencev na Spodnjem Štajerskem nadaljevalo v takšem obsegu, ki je potreben, da bi spravili pod streho omenjene Volksdeutscher j e. Državni vodja SS se še ni odločil.«²⁴⁴

Himmler se je odločil 25. avgusta 1941. Tega dne je izdal t. i. »odredbo št. 45/1« o nadaljnjem izseljevanju na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, ki je določala:

»Po preverjanju razmer, ki sedaj vladajo na Spodnjem Štajerskem in južnem Koroškem, odrejam sedaj glede nadaljnega izseljevanja na obeh območjih tole:

1. Izseljevalni ukrepi, ki sem jih ukazal za območje Spodnje Štajerske, se lahko nadaljujejo po postavljenih načrtih pod pogojem, da
 - a) ne bo zajet noben delavec iz oborožitvene industrije,
 - b) ne bo nobenih škodljivih posledic za oborožitveno kapaciteto Spodnje Štajerske.
2. Enako se lahko izvrši prevoz za ponemčenje sposobnih Slovencev iz Spodnje Štajerske v stari rajh. Kolikor gre pri tem za pripadnike oborožitvenih ali drugih življenjsko pomembnih obratov, se naj prevoz za ponemčenje sposobnih v stari rajh odloži do konca vojne.

3. Na območju južne Koroške naj izseljevanje za čas vojne v splošnem izostane. Vendar se strinjam s tem, da je treba posamezne za ponemčenje sposobne Slovence, katerih premoženjska vrednost je nujno potrebna za naselitev ljubljanskih in kanalskih Nemcev, prepeljati v stari rajh. Tudi pri tem je treba izvzeti pripadnike oborožitvene industrije.

4. Vsem za ponemčenje sposobnim osebam, ki jih je treba prepeljati v stari rajh, je za njihovo premoženje treba dati odškodnino po navodilih, ki jih bo izdal moj štabni urad.

5. Vse izseljevalne ukrepe kakor tudi vse prevoze za ponemčenje sposobnih Slovencev v stari rajh je treba izvajati sporazumno s pristojnimi oborožitvenimi inšpektorati in njihovimi izpostavami.²⁴⁵

Vsebina odredbe, ki je na eni strani dovolila pod določenimi pogoji nadaljevati deportacije na slovenskem Štajerskem, prepovedala pa na Gorenjskem, jasno kaže, da sta osnovna vzroka za ustavitev oziroma odložitve ter zmanjšanje deportacij velik porast oborožene vstaje jugoslovanskih narodov in prizadevanje nekaterih visokih vojnogospodarskih krogov v Berlinu, da bi izgnali čim manj delavcev, krvavo potrebnih za oborožitveno industrijo. Osnovni vzrok za to, da se na slovenskem Štajerskem lahko izseljevanje nadaljuje — seveda pod določenimi pogoji — pa je v načrtu o preselitvi kočevskih Nemcev na slovensko Štajersko.

Toda odredba je ostala še celih deset dni v Berlinu. Za nadaljevanje deportacij je bilo namreč treba doseči privolitev vojaškega poveljnika za Srbijo generala Dankelmanna za sprejem nadaljnjih transportov Srbov iz NDH, saj drugače NDH ne bi bila voljna sprejeti izgnanih Slovencev. Za to nalogo se je sam ponudil poslanik Kasche.

1. septembra je pisal nemškemu zunanjemu ministrstvu, da se je izganjanje Srbov iz Hrvaške ustavilo in da je potrebno to vprašanje osvetliti. Prosil je, da bi mu dovolili, da bi na osnovi podatkov in gledišč, ki mu jih je pred kratkim podala mešana komisija, pripravil in vodil nove razgovore med vojaškim poveljnikom za Srbijo in ustaško vlado. Ti pogovori bi naj razčistili vsa vprašanja v zvezi z nastalimi težavami pri izseljevanju in ugotovili dejanski položaj.²⁴⁶ Ribbentrop je osebno odgovoril čez štiri dni in naročil Kascheju, naj se v Beogradu skrivno sestane z Benzlerjem, da se pogovorita o tem vprašanju in o ukrepih za uvedbo reda in mira.²⁴⁷

To se je res zgodilo in Benzler je 10. septembra zvečer poročal Ribbentropu:

»1. Razgovor s poslanikom Kaschejem o enotnem vojaškem in političnem nastopu proti uporniškemu gibanju je bil v predpisanem okviru 9. 9. v Beogradu ...

2. Obstajajo dvomi, ali se izseljevanje Slovencev iz južne Štajerske in južne Koroške na Hrvatsko in s tem izseljevanje Srbov iz Hrvatske v Srbijo nadaljuje, ali je začasno ali dokončno ustavljeno. Razčiščenje je tu nujno potrebno zaradi neugodnih posledic, ki bi jih imel priliv izseljenih v Srbijo na uporniško gibanje.«²⁴⁸

Vojaški poveljnik za Srbijo je še naprej odklanjal sprejem izgnanih Srbov iz Hrvatske. Ko se je kakšen dan ali dva pred Kaschejevim prihodom pri njem oglasil SS-Sturmbannführer Beisner iz Zagreba, »je odločil, da začasno ni več mogoče še naprej sprejemati preseljencev iz Hrvatske v stari Srbiji. Nadaljnje sprejemanje Srbov iz Hrvatske se bo nadaljevalo šele po nastopu mirnejših razmer na njegovem poveljniškem območju«. Povedal mu je tudi, da je bilo v Srbijo preseljenih iz NDH po legalni poti 12.436 oseb, po nelegalni poti pa 92.564. Menil je, da je verjetno že doseženo določeno število, saj znaša število beguncev z drugih območij že 149.274. Zato je potrebno najprej to veliko število oseb na kakšen urejen način nastaniti v stari Srbiji, češ da so »v glavnem ti begunci izzvali nemire na njegovem območju«.²⁴⁹

Vse, kar je ustašem uspelo v tem času spraviti v Srbijo, sta bila le dva majhna transporta dne 4. in 7. septembra 1941.

V tem času je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva sklenil odposlati Himmlerjevo odredbo z dne 25. avgusta 1941. Dne 4. septembra jo je poslal pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu, tj. šefoma civilne uprave, ki sta jo prejela čez dva dni. Na spremnem dopisu je pisalo tudi, da bo navodila glede deportacij poslal šef varnostne policije in varnostne službe svojim podrejenim ustanovam.²⁵⁰

Komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko je dobil prva navodila najprej po telefonu dne 5. septembra in jih je takoj posredoval preseljevalnemu štabu. Vodja I. referata Heinz Müller v Mariboru jih je ob pol dveh popoldne telefonično sporočil vodji III. referata dr. Seidlu v Rajhenburg. Ta navodila, s katerimi je dr. Seidl še isti dan seznanil komandanta 72. rezervnega policijskega bataljona majorja Maiwalda v Krškem, so bila zelo kratka:

»Izselitvene akcije se lahko izvajajo *samo* v naslednjih okrožjih: *Celje, Brežice in Trbovlje*. Izseljevati pa se ne sme več v okrožjih: *Maribor, Ptuj in Ljutomer*. Čas začetka akcije bom še sporočil.«²⁵¹

Naslednjega dne je Heinz Müller poslal v Rajhenburg že obširnejša navodila, ki so določala:

»Izvedla se bo preselitev ostalega dela II. vala. V teh dneh pričakujemo podrobnejša navodila iz Berlina. Kolikor je sedaj dognano, lahko izseljujemo *samo* iz južnega dela Spodnje Štajerske: Celje —

Brežice — Trbovlje. Hvaležen vam bom, če se boste točno držali te odredbe. Izjema je le glede aretiranih oseb, ki so v mariborskih in ptujskih zaporih, če so brez družin in nam jih izroči tajna državna policija.«²⁵²

Glavna navodila so prišla šele 9. septembra, ko je Heinz Müller sporočil v Rajhenburg:

»Izseljevanje se lahko nadaljuje. Po brzojavki državnega glavnega varnostnega urada je treba paziti, da ne bi izseljevali:

1. delavcev v oborožitveni proizvodnji,
2. da ne bi trpela oborožitvena kapaciteta Spodnje Štajerske.

3. Po gauleiterjevi odredbi ne bomo izseljevali v severnem delu Spodnje Štajerske: Ptuj — Maribor — Ljutomer, z izjemo tistih oseb, ki so že v zaporih in nimajo družin, če jih dobimo na razpolago za izselitev.«²⁵³

Vsa ta navodila so pravzaprav slonela na omenjeni Himmlerjevi odredbi z dne 25. avgusta, šef civilne uprave dr. Uiberreither je le odredil, da iz treh okrožij v severnem delu slovenske Štajerske ne bodo več izganjali. Ta odredba pa pravzaprav ni imela večjega praktičnega pomena, saj so tam deportacije v glavnem končali že julija.

72. rezervni policijski bataljon je s svojimi petimi četami 10. septembra nadaljeval z aretacijskimi akcijami v celjskem, brežiškem in trboveljskem okrožju in je v štirih dneh, tj. do 13. zvečer, aretiral in privedel v taborišče v Rajhenburgu 1686 oseb. Toda na Hrvaško so lahko 11. in 12. septembra poslali le dva transporta s 1128 osebami, to pomeni samo toliko transportov, kolikor jih je odšlo pred nekaj dnevi iz NDH v Srbijo.

Ker je vojaški poveljnik za Srbijo še naprej trdno vztrajal, da ne bo sprejemal transportov s Srbi, so se deportacije Slovencev in Srbov ponovno ustavile za štirinajst dni. Po sklepih konference v Zagrebu z dne 4. junija 1941 bi že zdavnaj, tj. do 31. avgusta, morali izgnati ves drugi val in 15. septembra začeti izganjati tretji val iz slovenske Štajerske. Zato je poslanik Kasche, ki je po razgovoru z Benzlerjem

9. septembra v Beogradu in ob trdovratnem stališču vojaškega poveljnika za Srbijo, da ne sprejme več nobenega transporta s Srbi iz NDH, začel zastopati stališče, da v takšnem položaju ni več mogoče izganjati Slovencev na Hrvaško, a se je še vedno čutil poklicanega in odgovornega pred Ribbentropom za izid velike preseljevalne akcije v jugovzhodni Evropi, začel misliti na to, da bi bilo potrebno v nemškem zunanjem ministrstvu sklicati posebno konferenco o deportacijah. Takšno svoje gledišče in predlog za konferenco je 15. septembra poslal zunanjemu ministrstvu v Berlin.²⁵⁴ Zunanje ministrstvo je menilo, naj

bi bila raje konferenca v Zagrebu in bo nanjo poslalo enega od svojih uradnikov. Zato je naročilo Kascheju, naj jo skliče in obvesti tudi ustaško zunanje ministrstvo.

Konferenca je bila 22. septembra ob petih popoldne v prostorih nemškega poslaništva v Zagrebu v Dežmanovi ulici 9. Poleg poslanika Kascheja, ki jo je vodil, so se je udeležili iz Beograda poslanik dr. Benzler, državni svetnik dr. Harald Turner, referent za narodnostna vprašanja pri pooblaščenju nemškega zunanjega ministrstva v Beogradu Fenninger in član akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe v Beogradu SS-Sturmbannführer Paul, od ustašev zunanji minister dr. Mladen Lorković, referent v zunanjem ministrstvu dr. Oskar Turina, državni ravnatelj dr. Josip Rožanković, namestnik državnega ravnatelja Rudolf Petek, veliki župan iz Vukovara dr. Josip Elicker, polkovnik Stjepan Jendrašić, od poslaništva svetnik Heribert von Troll, SS-Sturmbannführer Beisner, SS-Obersturmführer Urbantke in SA-Standartenführer Requard, iz Maribora SS-Standartenführer Otto Lurker ter SS-Obersturmführerja dr. Siegfried Seidl in Heinz Müller, z Bleda SS-Hauptsturmführer dr. Glaser, iz Berlina pa referent v zunanjem ministrstvu Triska, referent v glavnem državnem varnostnem uradu SS-Obersturmführer Franz Nowak in SS-Sturmbannführer dr. Günther Stier iz štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva, skupno torej 23 oseb, od teh 6 takih, ki so se bile udeležile prve konference v Zagrebu dne 4. junija 1941, zastopanih je bilo 11 ustanov, med njimi tudi tri iz Berlina, ki na prvi konferenci niso imele svojih zastopnikov.

Na konferenci so najprej ugotavljali število izgnanih oseb v Srbijo in na Hrvatsko. Soglasno so ugotovili, da se da točno izračunati samo število oseb, ki so prišle v Srbijo in na Hrvatsko z železniškimi transporti, medtem ko drugih števil ne bo mogoče niti pozneje vsaj približno izračunati. Sporazumeli so se o naslednjih številkah:

Iz rajha je bilo izgnanih na Hrvatsko po železnici 9341 oseb, prostovoljno verjetno 17.000 oseb, skupaj torej 26.343 oseb; iz Srbije na Hrvatsko je bilo izgnanih prostovoljno verjetno 11.800 Hrvatov in verjetno 5000 Slovencev. Vsega torej 38.641 oseb. Iz Hrvatske je bilo izgnanih do 4. junija 1941 v Srbijo 30.000 oseb, v smislu dogovorjene izselitve Srbov v Srbijo 30.000, skupaj 60.000 oseb. V Srbijo se je priselilo s transporti do 28. avgusta 1941 iz Hrvatske 12.436 oseb, s transporti od 28. avgusta 1941 do 20. septembra 1674 oseb, po štetju v Srbiji predvideno 104.000 oseb. Skupno torej 118.110 oseb. Poleg tega je Srbija sprejela iz rajha 6720 slovenskih izgnancev. V Srbijo je torej skupno prišlo 124.830 oseb. Ustaška vlada je po splošnih ugotovitvah dobila s priseljenci iz Srbije, Makedonije, Vojvodine, Dalma-

cije in iz rajha okrog 95.000 oseb, brez transportov. V tem številu so **vkjučene** gornje sporazumno določene številke.

Po primerjanju teh števil so zastopniki vojaškega poveljnika za **Srbijo** izrazili pripravljenost, da bodo sprejeli še 3200 Srbov, ki so že v preseljevalnih taboriščih na Hrvaškem, predstavniki ustaške vlade pa so privolili v to, da bodo sprejeli do 1000 Slovencev, ki so tudi že v taboriščih. Predstavniki vojaškega poveljnika za Srbijo in ustaške vlade so se tudi sporazumeli, da bodo po medsebojnem dogovarjanju v prihodnje preseljevali posamezne osebe in družine.

Pri četrti točki dnevnega reda so razpravljali o deportaciji tretjega vala iz slovenske Štajerske na Hrvaško, o čemer bom govoril pozneje.²⁵⁵

Po sklepih te konference bi vojaški poveljnik za Srbijo moral sprejeti še 3200 Srbov, ki so bili že v preseljevalnih taboriščih na Hrvaškem, če bodo izgnani organizirano. Res so 26., 27. in 28. septembra odpravili tri transporte s skupno 1621 izseljenci. Potem pa se je izganjanje spet ustavilo. Vojaški poveljnik za Srbijo je namreč ugotovil, da je 26. septembra transport s 1200 izgnanci poslal okrajni predstojnik iz Dvora na Uni in izgnanci torej niso bili iz taborišč. Izgnanci so bili »goli in bosi in popolnoma brez sredstev«. Transport je sicer sprejel, vendar pa je 27. septembra preko SS-Sturmabführerja Beisnerja obvestil poslanika Kascheja, da zahteva, da se to ilegalno izganjanje takoj prekine. Teh 1200 Srbov bo odšel od kontingenta 3200 oseb, za katerega sprejem se je dr. Turner zavezal na konferenci v Zagrebu. Sprejel bo še transporta 27. in 28. septembra, vse nadaljnje pa bo zavrnil.²⁵⁶ To se je tudi zgodilo. Zato je državno ravnateljstvo za obnovo v Zagrebu 30. septembra predlagalo predsedstvu ustaške vlade, naj oblast kaznuje okrajnega predstojnika v Dvoru na Uni, in vprašalo, kaj naj stori s Srbi, ki so že v taboriščih, a ni nobenega upanja, da bi jih mogli izgnati v Srbijo. Predlagalo je, naj bi jih poslali domov, ali pa bi jim dali zemljo že izgnanih Srbov. Nakazalo je tudi tretjo možnost, da bi jih izgnali skrivno, vendar je poudarilo, da je državno ravnateljstvo za obnovo državni urad in se ne more in niti ne sme spuščati v takšno neresno akcijo.²⁵⁷

Ko je vojaški poveljnik za Srbijo 7. oktobra dokončno sporočil svoj sklep, da ne bo več sprejemal transportov, je polkovnik Jendrašič poskušal preko SS-Sturmabführerja Beisnerja omajati njegov sklep toliko, da bi dovolil izgnati še en transport Srbov iz taborišča v Slavonski Požegi.²⁵⁸ Beisnerju je 14. oktobra res uspelo dobiti privoljenje za sprejem poslednjega transporta s 455 Srbi iz taborišča v Slavonski Požegi. Državni ravnatelj dr. Rožankovic in polkovnik Jendrašič sta takoj odpotovala v Slavonsko Požego in izmed 1335 oseb

v taborišču izbrala za transport 362 oseb iz okrajev Križevci in Ludbreg in 98 oseb iz okraja Garešnica, in to takšnih, katerih posestva so že dali drugim.²⁵⁹ Toda že 17. oktobra je Harald Turner obvestil Beisnerja, da vojaški poveljnik za Srbijo ne bo sprejel poslednjega transporta, ker se je po 22. septembru prijavilo v Beogradu kar 2354 beguncev iz Hrvatske in da je bilo v transportu dne 27. septembra le 130 oseb iz taborišča, drugi (397 oseb) pa da so bili aretirani šele dan prej, in napovedal: »Takšen postopek ne priča o lojalnosti zastopnikov, ki so sklenili dogovor. Kakršen koli nadaljnji sprejem se zato dokončno zavrača.«²⁶⁰

Toda državno ravnateljstvo za obnovo še vedno ni dalo miru. Polkovnik Jendrašič je spet zaprosil SS-Sturmabführerja Beisnerja za posredovanje. Ta je okoli 23. oktobra odpotoval v Beograd, da bi izposloval sprejem poslednjega transporta, a je moral že drugi dan sporočiti, »da je vojaški poveljnik zavrnil prošnjo za sprejem kakršnega koli transporta«.²⁶¹ Osebe, ki so že bile v taborišču Slavonska Požega in »izrazile željo, da bi prešle v drugo vero«,²⁶² so na predlog državnega ravnateljstva za obnovo in s poglavnikovim dovoljenjem začeli odpuščati iz taborišča, tistih 455, določenih za poslednji transport, so izpustili nazadnje šele 8. novembra 1941.²⁶³

Čeprav je vojaški poveljnik za Srbijo vztrajno zavračal sprejem nadaljnjih transportov Srbov iz Hrvatske, pa je zanimivo, da je sprejemal srbske begunce iz NDH. Močan val beguncev je bil ponovno prve dni oktobra, ko so ukinili gospodarsko mejo za vzhodni Srem in jo vzpostavili na Savi in Donavi. Zato je državno ravnateljstvo za obnovo na predlog okrajnega predstojnika v Stari Pazovi Romitscha naročilo velikemu županu v veliki župi v Vukovaru dr. Jakobu Elickerju, naj s podrejenimi okrajnimi predstojniki prepreči vsaj prenos premičnin in trgovskega blaga v Srbijo. Ta je osebno posredoval pri Haraldju Turnerju v Beogradu, vendar ga je ta zavrnil, češ da se hrvaške oblasti niso držale dogovora z dne 22. septembra in so po njem prisilno izgnale tri tisoč ljudi in sedaj neprenehoma grozijo tistim, ki se obračajo k njemu po pomoč, zato ne more zavrniti njihove prošnje, in poudaril, da tega gledišča ne mara spremeniti.²⁶⁴

Ustaške oblasti so v letu 1941 nasilno izgnale v Srbijo več kot 120.000 Srbov. Po statistiki, ki so jo dali na zagrebški konferenci septembra, bi naj izgnali neorganizirano več kot sto tisoč, organizirano do 28. avgusta 12.436, nato do 20. septembra nadaljnjih 1674 oseb, do 28. septembra pa še 1621, skupno torej 15.731 oseb.

Po statistiki, ki jo je poslanik Kasche dobil 31. oktobra in jo nato 20. novembra kot prilogo k svojemu »zaključnemu poročilu o preseljevanju« poslal nemškemu zunanjemu ministrstvu, bi naj bili v av-

gustu legalno izgnali v Srbijo 14.557 oseb, če k temu prištejemo še 1674 oseb, **izgnanih** do 20. septembra, in 1621 oseb, izgnanih po 22. septembru, **potem** bi bilo izgnanih skupno 17.852 oseb.

Andrija Ljubomir Lisac, ki je ugotavljal število izgnanih Srbov **na osnovi** transportnih seznamov, je dognal, da so bile z 32 transporti **izgnane** 15.004 osebe, 252 oseb pa so izgnali na osnovi posameznih **dovoljenj**, skupno torej 15.256 oseb.²⁶⁵

S pošiljanjem transportov izgnanih Slovencev na Hrvaško ni **bilo toliko** težav. Tri dni po konferenci v Zagrebu, kjer so se predstavniki NDH zavezali, da bodo sprejeli še tisoč izgnanih Slovencev, **ki so že** v taboriščih, so enote 72. rezervnega policijskega bataljona po dvanajstdnevem premoru 25. septembra zgodaj zjutraj nadaljevale **aretacijske** akcije v celjskem, brežiškem in trboveljskem okrožju. V dveh dneh so aretirale 224 oseb in jih odpeljale v taborišče Rajhenburg, kjer je bilo zbranih že nekaj sto ljudi, aretiranih v začetku septembra. Na Hrvaško sta 25. in 27. septembra odpeljala dva transporta s 510 oziroma 375 izgnanci.

S poslednjim transportom dne 27. septembra so odpeljali na Hrvaško tudi 135 oseb iz Gorenjske, od katerih jih je bilo 110 iz **Rašice** in Zgornjih Gamelnj, tj. iz vasi, ki so jih nacisti požgali 20. septembra, ljudi pa odvedli v Št. Vid, od tam so jih 26. septembra z avtobusi prepeljali v Litijo in dalje z vlakom v Rajhenburg, kjer so ostali **en dan**.

Kot vidimo, poslednja dva transporta nista imela niti tisoč oseb, **kolikor** je bilo dogovorjeno na konferenci v Zagrebu. Vzrok za to je, **da** je preseljevalni štab v Mariboru oziroma njegov III. referat v Rajhenburgu že sredi septembra 1941 menil, da je deportacija drugega **vala** zaključena in je o njej sestavil zaključno poročilo, ki ga je 18. septembra poslal Lurkerju in preko njega šefu civilne uprave za Spodnjo štajersko ter glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlin.

V njem je tudi povedal, da je bil »z zadnjima dvema transportoma drugi val zaključen«. Tudi 4 B referat IV. urada glavnega državnega varnostnega urada je 16. septembra, ko je naročil, naj transportov z dne 21. in 22. avgusta ne štejejo za 28. A in 28. B transport, temveč za 28. in 29. transport, transporta z dne 11. in 12. septembra pa za 30. in 31. transport ter naj prvi transport tretjega vala označijo kot 32. transport,²⁶⁶ menil, da je deportacija drugega vala že zaključena. Enako je menila tudi ustaška delegacija pri preseljevalnem štabu v Mariboru, ki je 12. septembra pisala ustaški delegaciji pri preseljevalnem štabu na Bledu: »Včeraj in danes smo imeli transporte in mislimo, da je s tem zaključen II. val. Glede izselitve III. vala še nimamo nobenih vesti, toda po vseh znakih sodeč, bo ta izseljen, vendar

po krajšem odmoru.«²⁶⁷ Toda deportacija drugega vala s Spodnje Štajerske je bila zaključena šele s 33. transportom 27. septembra 1941.

Različni viri (I — poročila preseljevalnega štaba Eichmannu, II — poročila vodij spremstvenega osebja transportov, III — Uiberreither j evo poročilo Kasche ju, IV — seznam transportov I. glavnega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru) navajajo naslednje Transporte iz Rajhenburga v Slavonsko Požego in naslednje število izgnanih oseb:

St. tr.	Datum odhoda	Število oseb				
		I	II	III	IV družine	osebe
27	6. 8.	532	532	538	219	532
28	21. 8.	620	620	-	211	600
29	22. 8.	501	500	-	194	490
30	11. 9.	500	501	-	187	540
31	12. 9.	621	627	-	210	621
32	25. 9.	500	510	-	161	497
33	27. 9.	375	375	—	127	450
Skupaj :		3649	3665		1309	3730

Po raznih virih je bilo torej v drugem valu iz Maribora in Rajhenburga od 11. VII. do 27. IX. 1941 izgnano naslednje število Slovencev:

		I	II	III	IV	
Iz Maribora	14 transportov 11.—26. 7. 1941	6233	6128	6065	2262	6092
Iz Rajhenburga	7 transportov 6. 8.-27. 9. 1941	3649	3665		1309	3730
Skupaj	21 transportov 11. 7.-27. 9. 1941	9882	9793		3571	9822

Vodja III. referata preseljevalnega štaba dr. Seidl je 18. septembra 1941 v Rajhenburgu sestavil »zaključno poročilo o II. valu«, misleč, da je deportacija drugega vala že zaključena z 31. transportom dne 12. septembra 1941. Ugotovil je, da je bilo iz Maribora odpisanih v Slavonsko Požego 14 transportov s 6065 osebami, iz Rajhenburga pa 5 transportov z 2772 osebami, skupno 19 transportov z 8837 osebami.

Največ jih je bilo iz okraja Celje (2466), nato iz mesta Maribor (1793), **okraja** Maribor desni breg (1449), Ptuj (1012), Maribor levi breg (725), **Trbovlje** (604), Ljutomer (353), Brežice (279), Dravograd (147), Murska **Sobota** (3) in drugih (6). Po narodnosti je bila velika večina izgnanih **Slovencev** (8756), nekaj Srbov (43) in Cehov (16), drugih pa le po nekaj oseb.

Če upoštevamo, da so po 18. septembru odposlali še dva transporta z 885 osebami, potem bi bilo v drugem valu izgnanih 9722 oseb ali komaj 39 odstotkov predvidenega števila. Dr. Seidl je to zmanjšanje utemeljeval s tem, da je bilo planirano število 25.000 preveliko, da je del tistih, ki bi jih morali izgnati, že prej zbežal čez mejo, del pa so morali izpustiti, ker je bil nemškega ali hrvaškega rodu. Mnogo oseb je ostalo doma tudi zato, ker so bile zaposlene v oborožitveni proizvodnji ali pa na železnici. Tudi izselitvena akcija, ki jo je planirala Štajerska domovinska zveza, je morala biti na željo zveznega vodje zaradi nenatančnega dela pretrgana in na ukaz šefa civilne uprave popolnoma odpravljena.²⁶⁸

Ustaška delegacija pri preseljevalnem štabu v Mariboru je 29. septembra 1941 poročala iz Rajhenburga, da je bilo v drugem valu izgnanih na Hrvaško 10.200 oseb.²⁶⁹ Po podatkih, ki jih je zbral dr. Draganovič, funkcionar v NDH, in navedel sredi oktobra 1941, bi naj bilo izgnanih na Hrvaško 10.342 Slovencev.²⁷⁰

Kot vidimo, so podatki o številu izseljenih v drugem valu različni in nihče več ne bo mogel dognati točnega števila, saj III. referat preseljevalnega štaba v Mariboru oziroma Rajhenburgu za večino transportov ni vedel, koliko ljudi je v njih.²⁷¹

Ker so transportni sezname glede števila oseb zelo problematični, enako tudi podatki o številu izgnanih na brzojavkah, ki jih je preselejalni štab sproti pošiljal Eichmannu, je še najbolj zanesljivo število v poročilu vodje spremstvenega osebja, ki ga je ta po svoji vrnitvi poslal preseljevalnemu štabu v Maribor in celo priložil potrdilo komandanta taborišča v Slavonski Požegi o sprejemu izgnancev. Po podatkih iz teh poročil in potrdil bi naj bilo v drugem valu izgnanih iz slovenske Štajerske 9793 oseb.

Iskanje točnejšega števila bi bilo mogoče le na osnovi transportnih seznamov, ki pa žal niso vsi ohranjeni (od 33 transportov le 19). »Seznam iz Spodnje Štajerske izseljenih oseb«, ki ga je jeseni 1941 dal na osnovi transportnih seznamov natisniti I. oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, je pomanjkljiv, česar se je že zavedal izdajatelj, in ne more služiti za osnovo pri iskanju točnejšega števila.

DEPORTACIJA TRETJEGA VALA IZ SLOVENSKE ŠTAJERSKE

Ni mogoče natančneje povedati, kdaj se je pri nacistih pojavila zamisel, da bi na jugu slovenske Štajerske in Gorenjske z okrog 20 km širokega ozemeljskega pasu deportirali vse slovensko in drugo nemško prebivalstvo. Če pustimo ob strani problematično izjavo župnika Franca Klasinca o predlogu kulturbundovskega vodstva iz Brežic, naj bi Nemčija v primeru vojne z Jugoslavijo izselila Slovence iz brežiškega okraja, je prvi podatek v že omenjenem Paidashevem sestavku o dogodkih marca in aprila 1941. leta, v katerem omenja svoje delo v Gradcu prve dni aprila: »Razpravlja se o izselitvi obsavskega in obsotelskega pasu.« V Hitlerjevih navodilih o razdelitvi Jugoslavije, ki jih je sporočilo nemško vrhovno vojaško poveljstvo dne

12. aprila 1941, sicer ni govora o deportacijah Slovencev, vendar pa je določba, da bo Spodnje Štajersko, *razširjeno na jug z 90 km dolgim in od 10 do 15 km širokim pasom*, in Gorenjsko dobila Nemčija, prav gotovo v zvezi z nekimi načrti, dobiti še ozemlje, s katerega bi izgnali Slovence in naselili Nemce ter tako ustvarili nekak jez, da bi varoval nacistično raznarodovalno delo na slovenskem Štajerskem. Tak ljudski zaščitni jez (»Völkischer Schutzwall«), ki bi ga naj ustvarili s posebno gosto naselitvijo nemških kmetov, in mirno lahko dodamo mi: tudi izselitvijo Slovencev, je predvideval že omenjeni elaborat Gaugrenzlandamta v Gradcu iz srede leta 1940, vendar takrat še nekoliko severneje v t. i. »savinjski pokrajini« (Sanngau). Himmlerjeve »smernice o izselitvi tujerodnih elementov z območja Spodnje Štajerske« z dne 18. aprila 1941 so prvi ohranjen ali dostopen dokument, ki jasno govori o predvidenih deportacijah iz obsavskega in obsotelskega pasu in obsavski pas že nekoliko jasneje definira: območje jugozahodno od Save in območje okoli 20 km severozahodno od Save. Žal za Gorenjsko za sedaj še nimamo podobnih podatkov in ne vemo natančneje za obseg obmejnega pasu, s katerega naj bi deportirali Slovence. Tako ne vemo tudi, ali bi naj takšen izselitveni pas pomenil del ozemlja samo nasproti Ljubljanski pokrajini ali tudi nasproti Slovenskemu Primorju. Po nekaterih, vendar ne dovolj zanesljivih podatkih le nasproti Ljubljanski pokrajini.

Prve podatke o tem, koliko Slovencev so nameravali deportirati iz obsavskega in obsotelskega pasu, najdemo v že omenjenem poročilu dr. Müller-Scholtesa z dne 30. maja 1941. On je še menil, da bo iz razširjenega obsavskega pasu treba izseliti okoli 70.000 oziroma iz majhnega obsavskega pasu ob ožjem poteku meje okoli 40.000 oseb, iz obsotelskega pasu okoli 10.000—12.000 in enako število preseliti

v severni del Spodnje Štajerske. Na konferenci v Zagrebu pa so računali, da bodo s tega območja izselili okoli 65.000 oseb. Komisije preseljevalnega štaba iz Maribora so v tem prostoru od 23. aprila do 25. maja 1941 pregledale 70.162 oseb.

Kot vidimo, je dr. Müller-Scholtes računal z dvema obsavskima pasovima, večjim in manjšim. Z manjšim je mislil ozemlje južno od Save do nemško-italijanske meje, ki jo je diktiral Hitler in sta jo 21. aprila 1941 na Dunaju obravnavala zunanja ministra Ribbentrop in Ciano, in del ozemlja ob nekdanji štajersko-kranjski deželni meji med Zagorjem in Trojanami. Z večjim pa je mislil poleg tega ozemlja še ozemlje med tisto mejo, ki jo je diktiral Hitler, in mejo, ki jo je

2. maja 1941 samovoljno vzpostavil šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko in je tekla med Mirno in Trebnjim, južno od Šentjurja in Karteljevega, med Mačkovcem in Novim mestom, južno od Hrušice na Gorjance in po hrbtu Gorjancev do Bregane. Zajela je še 15 občin (Sv. Križ pri Čatežu, Št. Rupert, Mirna, Tržišče, Trebelno, Mokronog, Škocjan, Št. Peter, Šmarjeta, Bela cerkev, Kostanjevica, Sv. Križ pri Kostanjevici, Št. Jernej, Orehovica in Brusnice), ki so imele po podatkih Splošnega pregleda Dravske banovine 36.710 prebivalcev. Kot je povedal takrat dr. Uiberreither dr. Stieru, je z nenadno zasedbo teh 15 občin južno od meje, ki jo je bil določil Hitler, nameraval povečati izselitveno ali naselitveno območje. Tako povečano izselitveno območje je imelo po podatkih Splošnega pregleda Dravske banovine 107.066 prebivalcev. Nekateri nacisti so celo menili, da bi morali izselitveno območje povečati še na sever do t. i. »vitanjske črte«.

Po raznoraznih peripetijah, v razpravljanje o njih se na tem mestu ne morem spuščati, so se morali nemški organi 10. junija 1941 umakniti iz omenjenih 15 občin in je prišel v poštev za deportacije le t. i. manjši obsavski pas.

Tako zmanjšano izselitveno območje so pravzaprav sestavljali trije pasovi (število prebivalcev je vzeto iz Splošnega pregleda Dravske banovine):

a) *obsavski pas*, ki je severno od Save zajemal občine Trojanje (1485 prebivalcev), Mlinše (607 prebivalcev) in Zagorje (8572 prebivalcev), južno od nje pa občine Polšnik (1540 prebivalcev), Radeče (4059 prebivalcev), Sv. Jurij pod Kumom (1942 prebivalcev), Št. Janž (2475 prebivalcev), Dole (1169 prebivalcev) in del občine Sv. Križ pri Litiji (191 prebivalcev) v laškem okraju in občine Boštanj (2741 prebivalcev), Bučka (1157 prebivalcev), Raka (2616 prebivalcev), Studenec (1681 prebivalcev), Krško (1979 prebivalcev), Leskovec (5425 prebivalcev), Cerklje (2189 prebivalcev), Čatež (2148 prebivalcev), Velika dolina (2147 prebivalcev) in dele občin Tržišče (454 prebivalcev), Škoc-

jan (348 prebivalcev) in Sv. **Križ pri Kostanjevici** (1014 **prebivalcev**) v krškem okraju.

b) *Brežiški trikot* severno od Save z naslednjimi občinami: Videm (2011 prebivalcev), Zdole (877 prebivalcev), Artiče (1914 prebivalcev), Sromlje (1056 prebivalcev), Brežice (3229 prebivalcev), Globoko (1644 prebivalcev) in Pišce (1601 prebivalec) v brežiškem okraju.

c) *Obsotelski pas*, ki je zajemal občine Dobova (2824 prebivalcev), Kapele (1567 prebivalcev), Bizeljsko (3317 prebivalcev), Sv. Peter pod Sv. gorami (2313 prebivalcev) in Polje (1777 prebivalcev) v brežiškem okraju ter Podčetrtek (2294 prebivalcev) v okraju Šmarje pri Jelšah.

Celotno že zmanjšano izselitveno območje je torej obsegalo 30 občin in dele petih občin, po podatkih Splošnega pregleda Dravske banovine skupno 73.046 prebivalcev. Z njega bi naj po podatkih dr. Müller-Scholtesa izgnali 62.000—64.000 oseb, po sklepih konference v Zagrebu z dne 4. junija 1941 pa 65.000 oseb ali 88,9 odstotka.²⁷¹³

Ob že znanih težavah pri izseljevanju Srbov iz Hrvatske v Srbijo in Slovencev iz Spodnje Štajerske in Gorenjske na Hrvaško, vendar še pred Himmlerjevim poveljem o ustavitvi deportacij v jugovzhodni Evropi z dne 18. avgusta, so nacisti to število ponovno zmanjšali. Dr. Glaser je namreč na omenjeni konferenci v Zagrebu dne 18. avgusta 1941 napovedal, da bo tudi z obmejnega območja Spodnje Štajerske izseljenih manj oseb, kot to predvidevajo sklepi konference v Zagrebu z dne 4. junija 1941, vendar še ni mogel dati točnejših podatkov.²⁷²

Povedal sem že, da so v Mariboru in Berlinu menili, da je bil 31. transport, ki je 12. septembra odpeljal iz Rajhenburga na Hrvaško, poslednji transport drugega vala, in so predvidevali, da bodo v drugi polovici septembra 1941 začeli izseljevati tretji val. Zato so se 15. septembra zbrali pri šefu civilne uprave v Mariboru poleg dr. Uiberreitherja še njegova referenta Fleischmann in dr. Carstanjen, komandant orožništva za Spodnjo Štajersko polkovnik Nowotny, Lurker in Müller iz urada komandanta varnostne policije in varnostne službe ter Bayer, Laforce in Bliss iz urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru.

Sklenili so, da se glede na novo nastale razmere izselitveno območje zmanjša in dokončno določi: »Na severozahodu naj od obsavskega pasu odpade celotno območje velike občine Zagorje,²⁷³ tako da bo (severna — op. T. F.) meja izselitvenega območja na Savi. Na severovzhodu obsotelskega pasu naj odpade politična občina Podčetrtek, tako da izselitveno območje ne bo več segalo v celjsko okrožje. Od t. i. brežiškega trikota naj odpadeta krajevni občini Pišce in

Sromlje ter katastrske občine Blatno, Pleterje, Anovec in Sremič.«

V teh občinah in krajih, ki odpadejo od izselitvenega območja, je treba po že izvršenem dogovoru s komandantom varnostne policije in varnostne službe namesto izvedbe 1. in 2. vala tiste osebe, ki ogrožajo varnost, odstraniti z varnostnopolicijskim pregonom.

Z izselitvenega območja naj izselijo samo osebe z dokončno oceno E, tako da bodo osebe z dokončno oceno A, USt, O, V in S za zdaj ostale doma. Z izselitvijo je treba začeti na severozahodu in naj poteka v smeri proti Brežicam.²⁷⁴

Tako je od izselitvenega območja odpadla velika občina Zagorje z 10.664 prebivalci, politična občina Podčetrtek z 2294 prebivalci, krajevni občini Pišce s 1601 prebivalcem in Sromlje s 1056 prebivalci ter katastrske občine Blatno (iz občine Globoko) z 237 prebivalci, Pleterje (iz občine Krško) s 112 prebivalci, Anovec (iz občine Krško) s 363 prebivalci in Sremič (iz občine Krško) z 210 prebivalci. Odcepljene katastrske občine so priključili k občinam zunaj izselitvenega območja. Ze poleti pa je pri dokončni določitvi meje na terenu od-

padla katastrska občina Bregana (iz občine Velika dolina) z 960 prebivalci.

Novo, že drugič zmanjšano izselitveno območje je imelo po podatkih Splošnega pregleda Dravske banovine 55.549 prebivalcev. Dejansko jih je imelo že nekaj tisoč manj in to zaradi že izvedenih deportacij v prvem in drugem valu (644 oseb)²⁷⁵, zaradi prebegov v Ljubljansko pokrajino in odhodov na delo zunaj izselitvenega območja.²⁷⁶

Po podatkih, ki jih je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 8. oktobra 1941 sporočil glavnemu štabnemu uradu v Berlin, je bilo za deportacijo predvidenih 17.065 družin s 46.252 osebami, in sicer 14.628 družin je imelo dokončno oceno E, tj. izgon v Nezavisno državo Hrvatsko, 1036 družin dokončno oceno A, tj. preselitev v stari rajh, in 1401 družina dokončno oceno USt, tj. preselitev v severni del slovenske Štajerske. 2e 22. avgusta 1941 so bili v Mariboru zaprosili, naj bi v Berlinu ukazali, da bi 1401 družini z dokončno oceno USt spremenili v A, tj. da bi jih preselili v stari rajh namesto v severni del slovenske Štajerske. Žal za sedaj še nimamo na razpolago podatkov, koliko družin je imelo dokončne ocene 0 (pripadniki narodov Nemčiji prijateljskih držav), V (ostanejo) in S (posebni primeri).²⁷⁷

Seveda nekateri nacisti niso bili zadovoljni z zmanjšanjem obsega izselitvenega območja. Zlasti je to motilo predstavnike kočevskih Nemcev, ki so v začetku oktobra 1941 v Mariboru izrazili zaskrbljenost, da bodo dobili kočevski Nemci na slovenskem Štajerskem premalo zemlje,²⁷⁸ in je zato urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 8. oktobra 1941 predlagal »razširitev naselitvenega območja« na tri že prej zajete občine, in sicer Sv. Peter pod Sv. gorami, Polje in Podčetrtek, in še na tri nove občine, in sicer Podsreda, Kozje in Pilštanj, češ da so zemljepisno podobne kočevskim predelom, klima in tla pa da so še boljša kakor na Kočevskem, vendar pa tega predloga niso upoštevali. Takrat je namreč že do kraja postalo pereče vprašanje, ali bo sploh prišlo do preselitve in naselitve kočevskih Nemcev in z njo zvezanih deportacij Slovencev v predvidenem roku ali pa se naj preloži na pomlad 1942.

Sredi septembra 1941, ko so nacisti že drugič zmanjšali obseg izselitvenega oziroma naselitvenega območja, je tudi preseljevalni štab v Mariboru oziroma njegov III. referat v Rajhenburgu začel pripravljati načrt, kako bi tehnično izvedli deportacijo tretjega vala v Nezavisno državo Hrvatsko. Ker so tako sklepi konference v Zagrebu z dne 4. junija 1941 kakor tudi Kaschejev »osnutek pogodbe o izselitvi

Slovencev« z dne 5. junija 1941 predvidevali, da se deportacija tretjega vala Slovencev v NDH izvede po možnosti v kolonah z vozmi s konjsko ali volovsko vprego, je dr. Seidl izdelal načrt za tehnično izvedbo deportacije obsavskega pasu.

Načrt je predvideval, da se zaradi pomanjkanja cest obsavski pas razdeli na pet odsekov. Vsak odsek naj bi imel svoje zbirno mesto, kjer bi še enkrat preverili deportirance, razdelili osebe, ki naj potujejo z vozmi in železnico, sestavili kolone z vozmi oziroma prepeljali osebe z avtobusi in tovornimi avtomobili v taborišče Rajhenburg. Na zbirnem mestu naj bi jih še enkrat preverili zato, da bi se lahko, če ne bodo deportirane, čimprej vrnile na svoje domove. Z zbirnih mest se bodo kolone z vozmi odpeljale proti meji, kjer bodo izgnance še enkrat preiskali v posebni za to zgrajeni baraki ali pa v nekdanjem nemškem graničarskem nastanišču v Bregani. Za izvedbo tega načrta bi poleg štirih čet 72. rezervnega policijskega bataljona potrebovali še najmanj dve četi.

Načrt je predvideval naslednje odseke in naslednje število oseb:

I. odsek *Radeče* z občinami Radeče (3216 oseb), Sv. Jurij pod Kumom (1628 oseb), Polšnik (1520 oseb), Dole (907 oseb) in del občine Moravče (50 oseb) s skupno 7321 osebami;

II. odsek *Boštanj* z občinami Boštanj (2201 oseba), Št. Janž (1870 oseb), Št. Lovrenc (523 oseb) in del občine Tržišče (300 oseb) s skupno 4894 osebami;

III. odsek *Krško* z občinami Krško (1933 oseb), Leskovec (549 oseb) in Studenec (1405 oseb) s skupno 3887 osebami;

IV. odsek *Cerklje* z občinami Cerklje (2369 oseb), Raka (2563 oseb), Bučka (845 oseb), Krška vas oziroma Čatež (1876 oseb) in Bušeča vas (del bivše občine Sv. Križ pri Kostanjevici) (1017 oseb) s skupno 8670 osebami in

V. odsek *Dolina* z občino Dolina s 1933 osebami.

Skupno bi torej s petih odsekov obsavskega pasu izgnali 26.705 oseb, načrt za izselitev brežiškega trikota in obsotelskega pasu tisti čas verjetno še ni bil izdelan.

Dr. Seidla je v načrtu za izselitev obsavskega pasu skrbela predvsem izvedba izselitve prvega in drugega odseka, ki sta bila najbolj oddaljena od hrvaške meje, zato je še posebej opozoril na to, da ju je treba izseliti najprej, vsekakor pa pred začetkom slabega vremena. S teh dveh odsekov naj bi kolone z vozmi prišle do meje pri Bregani v dveh etapah, od Radeč oziroma Boštanj a do Krškega v prvi in od Krškega do Bregane v drugi etapi, medtem ko bi naj z drugih odsekov prišle v eni sami etapi.²⁷⁹

Z nekim konkretnim zmanjšanim številom oseb, ki naj bi jih v tretjem valu izgnali iz Spodnje Štajerske, je preseljevalni štab prvič nastopil na konferenci v Zagrebu dne 22. septembra 1941. Njegovi predstavniki Lurker, Müller in dr. Seidl so govorili le še o 45.000 Slovenceh,²⁸⁰ ki jih je treba iz Spodnje Štajerske izseliti na Hrvaško, to se pravi okoli 80 odstotkov prebivalstva, ki je živelo na že dvakrat zmanjšanem izselitvenem območju, da bi še jeseni lahko naselili do 20.000 Nemcev s Kočevskega. Zaradi s tem zvezanega vznemirjenja pa ne morejo izgnati le 20.000 Slovencev, temveč celotno prebivalstvo na tistem območju. Predstavniki NDH so ugovarjali nadaljnjemu izseljevanju Slovencev na Hrvaško, češ da tega ne dovoljujejo trenutne politične razmere. Izjavljali so, da je eden izmed vzrokov za te težave v posebnem položaju hrvaških primorskih območij pod italijansko vojaško upravo, drugi v tem, da mora Hrvatska vzdrževati zelo veliko število beguncev iz uporniških območij in da ne more na teh uporniških območjih naseljevati nobenih izseljencev. V Sremu in Slavoniji, tj. na oskrbovalnih območjih, ki imajo narodnostno zelo mešano prebivalstvo, pa jih ne more naseljevati zato, ker bi s tem postala zelo resno ogrožena oskrba vse države.

K razlogom, ki so jih navajali ustaški predstavniki na konferenci, je treba prišteti še vsaj dva glavna. Prvi je ta, da ustaši zaradi velikega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja v Srbiji niso mogli več tja izganjati Srbov iz NDH, o čemer sem že govoril, drugi pa je v vojaških in političnih razmerah v sami NDH. Tam je bila zlasti v Bosanski Krajini, kamor so ustaši ves julij pošiljali izgnane Slovence, razvita narodnoosvobodilna borba. Zlasti hudi boji so bili okrog mest Prijedor, Bosanska Kostajnica, Bosanski Novi, Krupa, Sanski Most, Varcar Vakuf, Ključ itd. Nekatera od teh mest so partizani tudi zavzeli ali pa jih popolnoma blokirali. Pred hudimi boji na podeželju in ustaškimi pogromi proti Srbom se je podeželsko prebivalstvo zatekalo v mesta in prišlo jih je na tisoče. Zaradi nenehnih bojev, ustaških pogromov, ki so jim bili — kot bomo še videli — priča tudi slovenski izgnanci, in zaradi slabih gmotnih razmer so bili slovenski izgnanci v zelo nezavidljivem položaju. Prosili so ustaške oblasti, naj jih pošljejo v mirnejša območja, kar so ustaši tudi storili. Od konca avgusta 1941 dalje, torej ravno v času priprav na omenjeno konferenco v Zagrebu, so odvažali cele transporte slovenskih izgnancev iz Bosne v Slavonijo. Zato so na konferenci v Zagrebu 22. septembra tudi tako odločno zavračali možnost sprejema novih desetisočev slovenskih izgnancev.²⁷⁹³

Na konferenci v Zagrebu je govoril tudi zastopnik štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva dr. Günther Stier, ki je obrazložil gledišče svoje ustanove in pribil, da v takšnem položaju

konferenca ne more prinesiti odločitve. Poslanik Kasche, ki je vodil konferenco, je na koncu poudaril, da bo o tem poročal nemški vladi oziroma Hitlerju, da bi odločila o tej zadevi.²⁸¹

Poslanik Kasche je zapisnik konference še tisti dan poslal zunanjemu ministrstvu v Berlin in v spremnem dopisu zapisal:

»Danes je bila tukaj konferenca o preseljevanju, ki jo je predpisalo zunanje ministrstvo. Seznam udeležencev in zapisnik sta priložena.

Iz 4. točke zapisnika so razvidni resni pomisleki glede nadaljevanja preseljevanja sploh. Ker je fűhrer ukazal zaduűiti nemire, je treba Źe zaradi tega preveriti nadaljevanje preseljevanja. Preseljevanje prav gotovo pomeni vznemirjanje prebivalstva v rajhu in na Hrvatskem in bo za dolgo dalo nemirom novo spodbudo in nove sile.

Prosim, da odločite o tej zadevi, ker sam za takűno odločitev glede na tukaj podana dejstva nisem mogel prevzeti odgovornosti.«²⁸²

Neműko zunanje ministrstvo je nekaj dni molčalo. 26. septembra popoldne je zunanji minister von Ribbentrop dobil brzojavko Źefa varnostne policije in varnostne sluűbe SS-Obergruppenfűhrerja Reinharda Heydricha s tole vsebino:

»Preseljevalno delo na jugovzhodu se je zdaj ustavilo. Hrvatska je doslej z legalnimi in ilegalnimi transporti izgnala v Srbijo 118.110 oseb, medtem ko jih je doslej sprejela iz rajha komaj 26.341, poleg 12.300 oseb, ki jih je sprejela iz Srbije. Po odredbi drűavnega vodje SS, drűavnega komisarja za utrditev neműstva bodo začeni s 15. 10. 1941 prihajali transporti z 12.000 Volksdeutscher ji iz Kočevja, ki se bodo naselili v Spodnji Źtajerski. Zato je neizbeűno potrebna izselitev okoli 45.000 Slovencev. Hrvatska vlada z ozirom na svoj notranji poloűaj odklanja sprejem teh izseljencev. S tem je postalo usodno vpraűanje preselitve kočevskih Volksdeutscher jev, ki jo je odredil fűhrer. Prosim vas, da bi ustrezno vplivali na hrvaűko vlado, da bi lahko to nujno potrebno preselitev Volksdeutscher jev zaključili Źe pred začetkom zime. Od tod Źal ne vidim nobene moűnosti, da bi se izognili, zlasti, ker je svoječasno poslanik Kasche povzročil zaviralno vključitev Hrvatske v celotno preseljevalno delo na jugovzhodu, ki sem jo jaz odklanjal.«²⁸³

Zunanje ministrstvo je na Heydrichovo proűno odgovorilo Źele

5. oktobra, ko je vodja oddelka »Neműija« Luther pisal Kascheju:

»Prosim, da bi pri hrvaűki vladi dosegli, da bi Źe to jesen sprejela iz Spodnje Źtajerske petinűtirideset tisoč Slovencev. To je nujno potrebno zaradi preselitve volksdeutscherjev iz Kočevja, ki jo je treba izvesti pospeűeno. Prosim, da opozorite hrvaűsko vlado na to, da je v začetku obljubila sprejeti skupno sto sedemdeset tisoč Slovencev iz

Spodnje Štajerske in iz Gorenjske in da je število ilegalno **izgnanih** Srbov iz Hrvatske v Srbijo že mnogo večje od števila Slovencev, **ki** bi jih morala sprejeti na našo zahtevo. Za zdaj ni treba sprejeti **ostalih** petindvajset tisoč Slovencev iz južne Koroške.«²⁸⁴

Kasche je pustil ustaško vlado pri miru in se je raje sestal s šefom civilne uprave dr. Uiberreitherjem, o čemer je 8. oktobra v svojem odgovoru nemškemu zunanjemu ministrstvu povedal naslednje:

»Danes sem govoril z Uiberreitherjem glede izselitve 45.000 Slovencev. Ima zelo velike pomisleke zaradi poznega letnega časa.«

V nadaljevanju je dokazoval, da zaradi ustavitve deportacij in po izračunu z dne 26. septembra nima NDH več nobene možnosti za nadaljnje izseljevanje v Srbijo. Bila bi še dolžna sprejeti 26.000 oziroma 38.000 izseljencev iz rajha. Priselitev 45.000 Slovencev na Hrvatsko bi imela za posledico izselitev 19.000 Srbov v Srbijo, kar pa je nemogoče. Na koncu pa je povedal:

»Prav gotovo bi hrvaško vlado pripravili do tega, da bi kljub temu sprejela izseljence. Samo da je potem treba pomisliti na možne posledice glede požitve komunističnih nemirov, s katerimi je gotovo treba računati. Znatna dodatna gospodarska obremenitev Hrvatske bi prav tako povzročila izgube za interese rajha. Govoril bom s hrvaško vlado, prosim pa, da preverite moje pomisleke in dokončno odločite.«²⁸⁵

Čez pet dni je Kasche dobil odgovor zunanjega ministrstva, ki se je glasil:

»Glede na odločitev državnega vodje SS v sedanjem trenutku ni potrebno, da bi pri hrvaški vladi izsilili sprejem osemintrideset tisoč Slovencev iz Spodnje Štajerske.«²⁸⁶

V tem času je namreč Himmler našel drugo rešitev. Ko se je nemški pooblaščenec za preselitev Nemcev iz Ljubljanske pokrajine dr. Heinrich Wollert 4. oktobra mudil v Mariboru, mu je vodstvo kočevskih Nemcev, ki je tudi prišlo v Maribor, povedalo, da jih je tisti dan šef civilne uprave preko posrednika obvestil, da se kočevski Nemci ne bodo mogli preseliti v rajh, češ da ni mogoče odstraniti prebivalstva z izselitvenega območja, ker se ustaška vlada iz važnih političnih razlogov upira sprejeti Slovence. Ker je ta vest zelo prizadela vodstvo kočevskih Nemcev in je dr. Wollert podvomil o njeni resničnosti, je popoldne v spremstvu predstavnikov urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva in Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft osebno obiskal šefa civilne uprave. Ta mu je povedal, da se ustaška vlada upira sprejeti slovenske izseljence

in zaradi tega ni več mogoče kočevskih Nemcev preseliti v tem letu in da bi se ustaška vlada uklonila nemškim zahtevam samo na izrecno zahtevo Hitlerja. Ko je dr. Wollert vprašal šefa civilne uprave, ali je o tem kaj poročal v Berlin, je ta odgovoril, da to ni potrebno, *ker je že pred približno 10 dnevi v Berlinu osebno opozoril, da preselitve ni mogoče izvesti*, poleg tega pa se je konference s Hrvati udeležil tudi dr. Günther Stier iz Berlina kot zastopnik štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva in je štabni urad lahko iz tega izvajal vse potrebne sklepe. Ponovno obvestilo zato ne bi bilo samo odveč, temveč bi ga državni komisar lahko imel celo za podtikovanje. Dr. Wollert je nato izjavil, da se ne more strinjati s takšnim položajem, posebno, ker so mu še pred petimi dnevi dali v Berlinu na pot Himmlerjevo naročilo, da je preselitev treba izvesti.

Po tem »prilичno hladnem sprejemu« je dr. Wollert še tisti dan brzojavil štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlin. Poročal mu je o razgovoru z dr. Uiberreitherjem in prosil, naj čimprej poiščejo kakšno rešitev, da bi se kočevski Nemci lahko začeli preseljevati najpozneje 8. oktobra, seveda če bo pozitivno rešeno vprašanje odstranitve Slovencev z izselitvenega območja bodisi s pritiskom na ustaško vlado ali pa z deportacijo na kakšno drugo območje.²⁸⁷

Kot vidimo, sta dr. Uiberreither in Kasche, ki sta bila spomladi in poleti glavna zagovornika hitrih in brezobzirnih množičnih deportacij, konec septembra in v začetku oktobra začela vedno bolj nasprotovati takojšnji popolni deportaciji Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu in takojšnji naselitvi kočevskih in drugih Nemcev. K temu so ju prisilile za naciste in njihove zaveznike neugodne politične razmere v Jugoslaviji in z njimi zvezane ovire pri deportacijah Slovencev. Toda niti prvi niti drugi se nista niti malo odrekla množičnim deportacijam kot sredstvu nacistične raznarodovalne politike. Bila sta le za to, da jih odložijo do ugodnejšega trenutka. Bala sta se, da bi njihova izvedba jeseni 1941 še bolj vznemirila že tako nemirno in uporno prebivalstvo, ki se je ne glede na brutalne in krute represalije okupatorjev in njihovih pomagačev vedno množičneje vključevalo v narodnoosvobodilno borbo. Predvidevala sta tudi, da bi jih bilo v takem letnem času, tj. pozno jeseni in pozimi, le težko ali pa sploh nemogoče izvesti, kakor bi bilo tudi težko brez tehničnih ovir ali psiholoških motenj izvesti preselitev kočevskih Nemcev. Uiberreither ju prav gotovo tudi ni bilo za to, da bi Slovence deportirali v Nemčijo, saj bi tam za nacistično graditev v slovenski Štajerski pomenili prav gotovo večjo nevarnost, kakor če bi jih deportirali v Srbijo ali Bosno. Menim, da so to poleg nekaterih manj bistvenih

(Kasche je npr. tudi menil, da so Slovenci, predvideni za deportacije rasno boljši element kakor pa kočevski Nemci, ki bi jih naj naselili ob meji), osnovni razlogi za nujno nasprotovanje množičnim deportacijam Slovencev v tem času, nikakor pa pri njiju ne gre za kakšno nasprotovanje iz moralnih ali humanih razlogov. Tisti čas so namreč bili redki, zelo redki Nemci, ki bi bili iz moralnih, humanih razlogov očitno nasprotovali množičnim deportacijam Slovencev.

Zanimivo je, da je dr. Uiberreitherju uspelo pridobiti za svoje gledišče tudi urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. V dneh, ko je vprašanje množičnih deportacij Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu še nekako viselo v zraku, je namreč štabni vodja Laforce 8. oktobra 1941 pisal glavnemu štabnemu uradu v Berlin, da »se ob obstoječih izredno težkih prometnih razmerah v tem času ne bo dala izvesti niti preselitev Nemcev iz Italije (beri: Kočevske — op. T. F.) niti izselitev Slovencev iz Spodnje Štajerske«, in prosil, »da bi po možnosti preselitev predstavili na čas po 20. marcu 1942«. ²⁸⁸

Ce bi bili seveda v Berlinu sprejeli te predloge, bi bile odložene tudi množične deportacije Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu, saj bi naj bila po Himmlerjevih navodilih oba procesa, tj. deportacije Slovencev in naseljevanje kočevskih Nemcev, tekla vzporedno. In človeku se nehote vsiljuje vprašanje: ali bi bili v razmerah, kakršne so bile naslednjo pomlad, nacisti še sploh lahko izvedli množične deportacije Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu v takšnem obsegu, kot so jih pozno jeseni 1941 in pozimi 1941-42, tj. ravno v času, ko je bila partizanska vojska na slovenskem Štajerskem najbolj šibka?

V Berlinu so bili glede preselitve kočevskih Nemcev in z njo zvezanih množičnih deportacij Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu stanovitejši. Zlasti Himmler se ni niti malo obotavljal pri odločitvi, da jo izvedejo še v letu 1941, kakor je to obljubil Hitler predstavnikom kočevskih Nemcev ob svojem obisku v Mariboru

26. aprila 1941. Zato se je tudi pri nekaterih ustanovah, ki so bile za to, da se preselitev kočevskih Nemcev preloži na pomlad 1942, pojavljalo nerazpoloženje proti Himmlerju evemu neomajnemu stališču. Tak vtis je dobil tudi dunajski komandant garnizona oddelkov SS generalmajor Max von Behr, ko je oktobra 1941 obiskal slovensko Štajersko, npr. Brežice, Celje in Maribor. Po vrnitvi se je odpeljal v glavni štabni urad v Berlinu in poročal, »da zlasti pri uradih obstoji vtis, da se ti ukrepi izvajajo kljub vsem močnim pomislekom gauleiterja in da je državni vodja SS do neke mere ‚kriv‘ za vso težavo«. ²⁸⁹

Menim, da je na Himmlerjevo neomajnost zelo vplivalo tudi trdno stališče vodstva kočevskih Nemcev, ki je bilo že ves čas od pomladi sem trdno odločeno, da se naj kočevski Nemci preselijo do zime. »Izjavili so celo, da gredo Kočevjarji jeseni raje na posestva Slovencev in pomagajo pri graditvi svojih novih domov, kakor da bi še dalje časa ostali v Kočevju,« je že 20. maja 1941 pisal Greifelt iz Berlina dr. Uiberreitherju o prvih razgovorih z vodstvom kočevskih Nemcev o njihovi preselitvi.²⁹⁰ In postavlja se vprašanje, ali se ni tiste dni tudi vodstvo kočevskih Nemcev, ki je že vse pripravilo za preselitev še tisto jesen in si je tiste dni tudi že ogledalo vse naseljitveno območje, obrnilo na Himmlerja s prošnjo, naj njegove ustanove napravijo vse, da bi se kočevski Nemci mogli preseliti še pred zimo.

Če je hotel Himmler ustreči kočevskim Nemcem in seveda hkrati uresničiti svoje in tudi druge zamisli o ustvaritvi »nemškega obrambnega zidu« na jugu Štajerske, je imel glede na dejstvo, da Slovencev ni mogoče več deportirati v Srbijo ali NDH, pred seboj dve izbiri: ali naj vsaj začasno preseli kočevske Nemce v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle, kakor je to bil storil že s približno pol milijona Volksdeutscher jev, ali pa naj v ta taborišča spravi tiste Slovence, ki so bili predvideni za deportacijo v NDH, torej da napravi nekaj, česar mu do takrat še v nobenem primeru ni bilo treba storiti. Ker s Hitlerjem kočevskim Nemcem nista samo obljubljala, da jih bosta preselila v rajh, temveč tudi, da jih bosta takoj naselila na posestva slovenskih kmetov, je sklenil, da bo vprašanje, ki je konec septembra in prve dni oktobra 1941 viselo v zraku, rešil tako, da bo Slovence deportiral v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle in na njihovo zemljo jeseni 1941 in pozimi 1941-42 naselil kočevske in druge Nemce.

Dokončna odločitev je bila izrečena okoli 10. oktobra 1941. O vprašanju, katerega rešitev je za naciste na slovenskem Štajerskem tedaj še visela v zraku, so razpravljali tudi na štabnih razgovorih v Mariboru dne 10. oktobra in šef civilne uprave dr. Uiberreither je med drugim poročal: »Kaj se bo zgodilo z obsavskim in obsotelskim pasom, še ni nič določeno, vendar bi morala priti dokončna odločitev iz Berlina do začetka prihodnjega tedna.«²⁹¹

Še isti dan je Uiberreither dobil brzojavko glavnega štabnega urada iz Berlina, ki se je glasila:

»Na povelje državnega vodje SS se bo preselitev Kočevjarjev izvedla.

Slovenci bodo izseljeni v stari rajh.

Nadaljnja navodila bodo sledila.«²⁹²

13. oktobra je tudi poslanik Kasche dobil sporočilo zunanjega ministrstva, da je Himmler že odločil, naj ne pritiskajo na ustaško vlado, da bi sprejela deportirane Slovence.

Na konferenci v Zagrebu dne 22. septembra je bil tudi vodja I. urada v glavnem štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva dr. Günther Stier. Ob tej priložnosti je obiskal tudi Maribor. Seftschnigu in Laforceju je povedal, da Himmler nikakor ne bo odstopil od načrta preselitve kočevskih Nemcev na slovensko Štajersko. Nasproti pomislekom zunanjega ministrstva in mariborskega urada varnostne službe je napisal spomenico o izvedbi deportacij Slovencev in jo izročil svojemu predstojniku Greif el tu, ki jo je nato izročil Himmlerju. Himmler mu je naročil, naj izdela osnutek odredbe o deportacijah Slovencev v Nemčijo.²⁹³

Dr. Stier je osnutek odredbe o deportacijah Slovencev pripravil 10. oktobra in ga je Greifelt poslal Himmlerju z naslednjim dopisom:

»Dovolite mi, da vam v prilogi pošljem osnutek odredbe s prošnjo, da jo podpišete. O odredbi sem razpravljaj z varnostno službo in Volksdeutsche Mittelstelle. Gauleiter Uiberreither ima še pomisleke proti takšni rešitvi, ker v nasprotju s svojimi prvotnimi nazori zdaj zastopa stališče, da je med obmejnim prebivalstvom najti le malo takšnih, ki bi bili sposobni za ponemčenje. Popis, ki ga je poprej izvedel preselitveni štab v Mariboru, pa je pokazal, da je med njimi zelo velik del sposobnih za ponemčenje. O vprašanju odhoda za ponemčenje sposobnih oseb namerava šef varnostne policije in varnostne službe skupaj z rasnim in kolonizacijskim glavnim uradom izdelati za državnega vodjo SS posebno spomenico.

Široka pooblastila, ki jih predvideva odredba za SS-Oberführerja Hintzeja, predlagam zato, ker bi brez osrednjega vodstvenega urada ne bila zagotovljena hitra izselitev in odvoz spodnještajerskega obmejnega prebivalstva.«²⁹⁴

Himmler je »odredbo št. 53/1« podpisal 18. oktobra 1941. Odredba se glasi:

»Da bi izpraznili obsavsko-obsotelski pas in brežiški trikot na Spodnjem Štajerskem, je treba tamkaj živeče Slovence oziroma vin-dišarje (v nadaljevanju na kratko imenovani »spodnještajersko obmejno prebivalstvo«) takoj izseliti in prepeljati v stari rajh. O izselitvi okoli 3000 tamkaj živečih Hrvatov bo izšlo posebno povelje.

Spodnještajersko obmejno prebivalstvo bo ponemčeno, kolikor bo ugotovljeno, da je za to sposobno. Pridržujem si pravico, da bom v danem času odločil o njegovi ponovni naselitvi glede na njegovo vedenje in sposobnost ob upoštevanju njegovega dosedanjega posestniškega stanja.

Glede na to, da gre pri večini prebivalcev, ki jih je treba izseliti, za ljudi, ki niso posebno sovražno razpoloženi do Nemcev in ki so sorodniki tistih ljudi na Spodnjem Štajerskem, ki jih je treba ponemčiti, je treba z njimi lepo ravnati.

Gotovino in osebno imetje lahko vzamejo s seboj, kolikor to dopuščajo transportne razmere.

Prosim šefa civilne uprave v Spodnji Štajerski gauleiterja dr. Uiberreitherja, ki je moj pooblaščenec, da poskrbi za to, da bo z ustreznim pojasnilom prebivalstvu po možnosti preprečil nemire. Prosim, da skupaj z uradi, ki izvajajo izseljevanje, posebej poudarjate, da imajo izseljenci, kolikor se bodo v prehodnih nastaniščih dobro obnašali in izvrševali posle, ki jim jih bodo odredili, možnost, da bodo pozneje v svoje zadovoljstvo ponovno naseljeni na območju, ki ga je še treba določiti.

V posameznostih odrejam:

I

Izseljevanje spodnještajerskega obmejnega prebivalstva mora potekati tako hitro, da bo zagotovljeno naseljevanje Kočevarjev od kmetije do kmetije.

II

Za vodstvo izselitvene akcije pooblašчам svoj štabni urad, ki si naj za poenostavitev uredi v Mariboru nekakšen vodstveni urad.

III

Komandant varnostne policije in varnostne službe v Mariboru bo dal mojemu štabnemu uradu na razpolago gradivo, ki ga ima že iz predhodne popisne akcije, in ves svoj aparat za popis spodnještajerskega obmejnega prebivalstva. Odgovoren je, da bo odvajanje obmejnega prebivalstva z domačij potekalo brez trenja, in za prevoz v vlake oziroma začasen sprejem v prehodno taborišče, če bi pri odvažanju nastali iz prometnotehničnih vzrokov kakšni zastoji.

IV

Šef redarstvene policije skrbi za prevoz obmejnega prebivalstva iz Spodnje Štajerske do taborišč Volksdeutsche Mittelstelle. Volksdeutsche Mittelstelle pa mu da na razpolago za to izkušene vodje in spremljevalce transportov.

V

Volksdeutsche Mittelstelle da na razpolago potrebna taborišča in prevzame skrb za nastanitev in oskrbo v taboriščih.

VI

Za pregled obmejnega prebivalstva v taboriščih bo poskrbel šef varnostne policije in varnostne službe.

VII

Volksdeutsche Mittelstelle mora pravočasno obvestiti višje vodje SS in policije, v katera taborišča bo nastanila spodnještajersko obmejno prebivalstvo, da bodo že prej pripravili zavarovanje. Volksdeutsche Mittelstelle je odgovorna za to, da vse dogodke, ki zahtevajo posredovanje varnostnih organov, pravočasno sporoči tistim krajevnim uradom, ki jih bodo določili višji vodje SS in policije.

Podžigalce nemirov in hujskače je treba najhitreje ločiti od ostalega obmejnega prebivalstva in prepeljati v posebna delovna taborišča šefa varnostne policije in varnostne službe.

VIII

Spodnještajersko obmejno prebivalstvo je treba po prihodu v taborišče najhitreje poslati na delo. Iz taborišč bodo izpuščene samo tiste osebe, za katere bodo ugotovili, da so sposobne za ponemčenje.

IX

Moj štabni urad bo zagotovil popis premoženja izseljencev, da bi lahko pri poznejši naselitvi upošteval prejšnje premoženjsko stanje. Navodila za morebitno nadoknado premoženja bodo izšla pozneje.

X

Nadaljnja izvršilna določila bo izdal moj glavni štabni urad.²⁹³

To odredbo je glavni štabni urad še tisti dan poslal desetim ustanovam, med drugim tudi šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko.

Priprave za deportacije prebivalstva iz obsavskega in obsočnega pasu pa so tisti čas že tekale, kajti že 17. oktobra so funkcionarji glavnega štabnega urada pripravljali razne konference za razpravo o tehničnih vprašanjih v zvezi z deportacijami (prevoz in nastanitev deportirancev itd.) in tudi Hintze, ki ga je Himmler zavezal za izvedbo deportacij, je bil že v Mariboru. Tu sta s šefom civilne uprave pripravila konferenco, ki je bila 20. oktobra, in na njej so razpravljali o osnovnih vprašanjih deportacij obmejnega slovenskega prebivalstva in naselitve kočevskih Nemcev. Takoj po konferenci je šef civilne uprave izdal poseben »razglas o državnopolitičnih ukrepih na obmejnem območju«, ki se je na plakatih v nemškem in slovenskem jeziku pojavil na izselitvenem območju že 20. in 21. oktobra.²⁹⁶

V razglasu je šef civilne uprave najprej oznanil prebivalstvu, da je treba iz državopolitičnih razlogov izvesti preselitev prebivalstva iz obmejnega pasu, ki ga je nato določil z navedbo prizadetih občin.

V brežiškem okrožju je določil naslednje občine južno od Save: Boštanj, Studenec, Bučka, Raka, del občine Leskovec, ki leži južno od Save, Cerklje, Čatež, Velika dolina, severno od Save pa občine: Dobova, Brežice, Kapele, Bizeljsko, Artiče, Sv. Peter pod Sv. gorami, Globoko, (razen katastrske občine Blatno), Krško (razen Pleterja, Anovca in Sremiča) in od politične občine Kozje katastrski občini Buče in Vrenska gorica. V trboveljskem okrožju pa je določil naslednje občine južno od Save: Radeče, Št. Janž, Sv. Jurij pod Kumom, Dole in Polšnik.

Glede premoženja deportirancev je v glavnem ponovil določila Himmler j eve odredbe in zagrozil, da bo vsak odpor in sabotažo strogo kaznoval v smislu svoje odredbe z dne 14. aprila 1941. Da bi pomiril vsaj ostalo prebivalstvo na slovenskem Štajerskem, je razglasil, da se deportacije ne tičejo prebivalcev v drugih okrožjih in v tistih občinah brežiškega in trboveljskega okrožja, ki jih ni bil imenoval v tem razglasu.²⁹⁷

Šef civilne uprave je v razglasu določil za deportacijo vse tisto ozemlje, ki so ga dokončno določili že 15. septembra. V razglasu seveda nista omenjeni občini Zdole in Videm. Občino Zdole so namreč 15. avgusta razdelili tako, da so katastrsko občino Kostanjek, ki — kot kaže — ni spadala v izselitveno območje, priključili k politični občini Podsreda, medtem ko so katastrsko občino Pleterje, ki je bila v izselitvenem območju, priključili k politični občini Krško, h kateri so tisti dan priključili tudi politično občino Videm. Tako so končno vse območje nekdanje občine Zdole izvzeli iz izselitvenega območja. Razglas tudi ne omenja občine Polje, ki so jo prav tako 15. avgusta razdelili med občini Sv. Peter pod Sv. gorami (katastrski občini Sedlarjevo in Lastnič s 375 oziroma 614 prebivalci) in Kozje (katastrski občini Buče in Vrenska gorica (s 305 oziroma 338 prebivalci)).²⁹⁸

Tisti dan, ko je izšel ta razglas, sta se začeli dve za tehnično izvedbo deportacij obmejnega prebivalstva zelo pomembni konferenci.

Vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle je sklicalo na konferenco v Stuttgartu vse vodje tistih 12 pokrajinskih akcijskih vodstev VoMi, katerih taborišča so predvideli za nastanitev deportiranih Slovencev. Na konferenci jih je SS-Hauptsturmführer Friedrich Altena seznanil s Himmlerjevo odredbo o deportacijah obmejnega prebivalstva iz slovenske Štajerske in jim določil naloge pri sprejemu, namestitvi in zaposlitvi deportirancev v taboriščih VoMi. Povedal jim je tudi, da je vodstvo VoMi za transportna vprašanja v zvezi z deportiranjem

obmejnega prebivalstva iz slovenske Štajerske določilo SS-Untersturmführer j a Schröter ja.²⁹⁹

Pripravili so tudi konferenco o transportnih vprašanjih. Že 17. oktobra je SS-Obersturmführer dr. Hans Petri brzojavil Hintzeju v Maribor: »Konferenca o voznem redu bo 20. 10. 1941 ob 16. uri, vendar ne v Münchnu, temveč v Nördlingenu v Sixensaal. Jaz se je bom udeležil. VoMi, NSV in državno zdravniško vodstvo so obveščeni.

V Spodnjo Šlezijo lahko odpeljeta vsak dan le dva transporta, ker je proga čez Dunaj deloma enotirna. Poleg tega predvidevamo na dan

1 do 2 transporta po železnici čez Ture v Hannovrsko oziroma v Turinško. Vrhovno vojaško poveljstvo je obljubilo vagone.. «³⁰⁰ Konferenca se je res začela 20. oktobra v Nördlingenu na Bavarskem in na njej so ob navzočnosti Friedricha Altene in dr. Hansa Petrija ter predstavnikov nemških železniških ustanov do 23. oktobra reševali transportna vprašanja in sestavili vozni red transportov. Določili so, da naj bi vsak dan od 24. oktobra do 17. novembra ob 10.28 odpeljal iz Rajhenburga v Nemčijo poseben vlak z okoli 600—700 izgnanimi Slovenci, od 29. oktobra dalje pa še drugi vlak z odhodom iz Rajhenburga ob 18.32. Skupno naj bi torej v tem času odpeljalo 37 transportov, ki bi jih označevali s SI 101—SI 137.³⁰¹

Videli smo, da je Himmler odredil, naj deportacije obmejnega slovenskega prebivalstva iz slovenske Štajerske vodi glavni štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki si naj za poenostavitev uredi v Mariboru svoj vodstveni urad (Leitstelle), in da je Greifelt predlagal, naj vodstveni urad vodi SS-Oberführer Kurt Hintze, da bi zagotovili hitro deportiranje. Himmler je ta predlog sprejel in Greifelt je Hintzeju poslal omenjeno Himmlerjevo odredbo z dne 18. oktobra 1941 s pooblastilom: »Pooblašчам vas, da ustanovite vodstveni urad, ki ga predvideva odstavek II te odredbe. Za pospešitev in poenostavitev odrejenih ukrepov vas dalje prosim, da bi prevzeli vse naloge, ki jih mora prevzeti glavni štabni urad pri izselitvi in odvozu spodnještajerskega obmejnega prebivalstva v taborišča.«³⁰²

Vodja glavnega štabnega urada v Berlinu Ulrich Greifelt je na VIII. procesu pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu na eno najhujših obtožb, da je soodgovoren za deportacije obmejnega prebivalstva iz slovenske Štajerske v Nemčijo, valil vso krivdo za to na Himmlerja in svojega takrat že pokojnega uslužbenca Kurta Hintzeja. Čeprav je bil Hintze v mnogočem samostojen in za nekatere naloge podrejen samo Himmlerju, pa je vendarle mogoče na osnovi mnogih pristnih dokumentov dokazati Greifeltovo odgovornost ali soodgovornost za ta zločin nad slovenskim ljudstvom.³⁰³

*Del Hintzejevega štaba
na železniški postaji Brestanica
8. 11. 1941
(drugi od desne Kurt Hintze)*

Hintze, ki je bil že 17. oktobra v Mariboru, si svojega vodstvenega urada ni uredil tam, ker se mu je verjetno zdel Maribor preveč oddaljen od izselitvenega območja. Raje se je nastanil v rajhenburškem gradu, kjer je bil že ves avgust in september sedež preseljevalnega štaba, ki je vodil deportacije prvega in drugega vala. V Mariboru je Hintze pustil le SS-Rottenführerja Doetza, da mu je vzdrževal telefonsko zvezo med Rajhenburgom in Mariborom ter preko policijskih ustanov v Gradcu brzojavne zveze z Berlinom in narobe. V rajhenburškem gradu pa so bili poleg njega še dr. Hans Petri kot njegov namestnik, SS-Obersturmführer Heinz Müller, ki je bil do tedaj vodja

I. referata v preseljevalnem štabu in je tudi potlej skrbel za to, da zajamejo deportacije vse tiste, ki so zanje določeni, NSKK-Staffelführer Hans Kelb, ki je bil v glavnem štabnem uradu pri Hintzeju referent za motorna vozila, je v Rajhenburgu skrbel za prevoz deportirancev z motornimi vozili, SS-Untersturmführer Helmut Buchholz, ki je tudi prišel s Hintzejem iz Berlina, je skrbel za transportne zadeve po železnici in se je podpisoval kot »akcijski vodja«, že znani SS-Sturmabführer Kaspar Schwarzhuber je tudi potlej bil komandant taborišča, medtem ko je bil SS-Unterscharführer Schröter zvezni referent Volksdeutsche Mittelstelle. Poleg tega štaba je bilo na rajhenburškem gradu še mnogo pisarniških uslužbencev, tolmačev, stražarjev itd.³⁰⁴

Ko se je Hintzejev vodstveni urad nastanil v rajhenburškem gradu, je 21. oktobra Hintze brzojavil v Berlin:

»Začetek akcije jutri, v sredo, dne 22. 10. 1941, ob 9. uri.«³⁰⁵

Toda iz ne vem kakšnih razlogov deportacije tisti dan še niso stekle, temveč naslednji, tj. 23. oktobra, ko so se trije policijski bataljoni odpeljali v vasi okrog Dobove in začeli iz njih voziti prebivalce v rajhenburški grad, kjer so jih za dan ali dva nastanili v hlevih na pristavi ali v bližnjih barakah. Ko je imel tisti dan zbrane prve žrtve, je zvečer ves zadovoljen brzojavil glavnemu štabnemu uradu v Berlinu:

»Prvi transport preseljencev iz Spodnje Štajerske bo odpeljal 24. oktobra ob 10. uri in 28 minut. Najprej bomo odpeljali vsak dan 700 oseb v Spodnjo Šlezijo. Prvi izselitveni dan je potekel po programu. Razpoloženje prebivalstva je mirno in pametno.«³⁰⁶

Hintzejev vodstveni urad v rajhenburškem gradu je imel za odgon družin z domačij v taborišče na rajhenburškem gradu na razpolago tri rezervne policijske bataljone, in sicer 72. s Spodnje Štajerske, 171. z Gorenjskega in 93., ki so ga novembra 1941 pripeljali iz Gorenjske ali iz Nemčije.³⁰⁷ Posamezne čete teh bataljonov so seveda morale

*Deportacije Slovencev v Brežicah
oktobra 1941*

včasih za kak dan oditi tudi v akcijo proti partizanom, v drugi polovici decembra 1941 pa sta morala 171. in 93. rezervni policijski bataljon zaradi množične vstaje slovenskega ljudstva na Gorenjskem oditi iz slovenske Štajerske na Gorenjsko.

Vsak dan je Hintzejev štab izročil poveljnikom posameznih policijskih enot seznane ljudi iz posameznih krajev, ki jih je treba pripeljati v taborišče v rajhenburškem gradu. Drugi dan zjutraj je šla enota v določeno vas in pozvala za izselitev določene ljudi, naj se v dveh urah pripravijo za izselitev. Po tem času so ljudi segnali iz hiš na sredo vasi in jih naložili na avtobuse in tovrne avtomobile ter odpeljali v taborišče.³⁰⁸

Po prihodu v taborišče je morala družina najprej ostati pri svoji prtljagi, nato pa se na poziv podati v barako k popisu, kjer so njeni člani dobili osebne izkaznice. Ko so družino popisali, so ji odredili prostor v baraki, kjer bo prenočila, družinski poglavar pa je moral oditi v I. barako, da je sodeloval pri popisu posesti, ki jo je družina pustila v svojem kraju. Vsaka družina je poleg osebnih izkaznic (Personenausweis) in t. i. kartotečnega lista (Karteikarte, Polizeikarte) dobila tudi svojo razpoznavno številko.³⁰⁹ Naslednji dan so družine odpeljali na rajhenburško železniško postajo, naložili na vlak in odpeljali v Nemčijo. Kadar se jim je pa zelo mudilo, družin niso vodili v taborišče na gradu, temveč samo v barake ob rajhenburški železniški postaji.

Ko je dr. Seidl, ki je že konec septembra ali v začetku oktobra 1941 zapustil slovensko Štajersko, sredi septembra pripravljal načrt za izselitev obsavskega pasu na Hrvaško, je predvideval, da bo izseljevanje potekalo od severozahoda proti jugovzhodu. Sedaj pa so sklenili, da bo potekalo v nasprotni smeri, tj. od Dobove proti Brežicam, Krškemu in dalje proti Radečam.

Čeprav je imel Hintzejev vodstveni urad v Rajhenburgu za pripravo tako obsežnih deportacij na razpolago razmeroma malo časa, so deportacije več kot tri tedne potekale še kar načrtno, čeprav so jih že od prvega dne dalje spremljale manjše ovire.

Največ težav je bilo s prevažanjem izgnancev iz vasi v taborišče na gradu Rajhenburg. V začetku je zlasti primanjkovalo prevoznih sredstev. Ker so do 23. oktobra zvečer poslali v Rajhenburg iz Celja le štiri in iz Maribora le pet tovornih avtomobilov in štiri avtobuse in naslednja dva dni z veliko muko še 12 tovornih avtomobilov in 5 avtobusov, so za prevoz izgnancev uporabljali večinoma avtomobile policijskih čet in še od teh jih je polovica izpadla zaradi prevelike obremenitve. Položaj naj bi rešil prihod 50 vojaških avtomobilov,

*Deportacije
Slovencev v Brežicah
26. 10. 1941*

toda ko so prispeli, jih niso mogli uporabljati, ker niso bili primerno opremljeni in tudi niso imeli rezervnih delov. Tako se je zgodilo, da je kakšen dan vozilo le osem avtomobilov. Nato je prispela skupina 20 avtomobilov z esesovskimi holandskimi vozniki, toda tudi ta vozila niso bila primerno opremljena in je bilo sposobnih le 7 vozil. Na razpolago so bila le deset dni in že so morala odriniti na Kočevsko in prevažati kočevske Nemce, ki so se že začeli preseljevati na slovensko Štajersko. Pooblaščenec za lokalni promet v Salzburgu je nato poslal v Rajhenburg 10 tovornih avtomobilov in dva avtobusa. Tako je imel Hintzejev vodstveni urad na razpolago povprečno 15 do 20 tovornih avtomobilov in 3 do 5 avtobusov, ki so porabili skupaj 58.175 litrov bencina in 17.698 litrov nafte.³¹⁰

Druga ovira pri deportiranju Slovencev v tem času je bila aktivnost partizanskih enot oktobra in v začetku novembra. Čeprav je Hintze v začetku skoraj vsak dan brzojavil v Berlin, da je prebivalstvo mirno in sledi navodilom vodstvenega urada brez prisiljevanja,³¹¹ je vendarle moral že 28. oktobra poročati v Berlin, da so ta dan odpeljali v Spodnjo Šlezijo le 610 oseb, ker so prejšnji dan policijski bataljon poslali v neko drugo akcijo. 27. oktobra se je verjetno moral 72. rezervni policijski bataljon iz Krškega udeležiti napada na Štajerski partizanski bataljon na Čreti.³¹² Policijske enote so tudi naslednje dni morale večkrat oditi zasledovat partizanske enote, zlasti v začetku novembra 1941.³¹³ Zelo pereče je postalo vprašanje uspešnega deportiranja, ko je Himmler konec oktobra odredil, da morata kar dva policijska bataljona, tj. 72. in 93., odriniti iz slovenske Štajerske. Vendar so funkcionarji državnega komisariata za utrjevanje

*Nemška policija v Skopicah
pri Krškem 8. 11. 1941*

nemštva dosegli, da je Himmler za tedaj še pustil oba bataljona tam.³¹⁴

Kljub tem in še drugim manjšim oviram pa je Hintzejevemu vodstvenemu uradu še uspelo, da so deportacije potekale brez zastoja. Ko ga je 29. oktobra obiskal dr. Uiberreither, je drugi dan brzojavil v Berlin: »Gauleiter Uiberreither je bil več ur tukaj in se je natančno poučil o načrtnem poteku preselitvene akcije. Odpeljal se je z najboljšimi vtisi.«³¹⁵

Od 24. oktobra, ko je odpeljal prvi transport, do 17. novembra, ko je prenehal veljati vozni red, sprejet v Nördlingenu, in je tudi prišlo do pravega zastoja, je vodstveni urad v Rajhenburgu poslal v Nemčijo 34 transportov z 22.797 izgnanimi Slovenci.³¹⁶ O številu transportov in deportiranih ljudi govorita natančneje dva vira, in sicer zapiski rajhenburškega postajnega načelnika Jožeta Dolenca³¹⁷ in seznam transportov, ki ga je sestavil Hintzejev vodstveni urad. Dolenčevi podatki so skromnejši in vsebujejo samo število deportiranih za vsak dan, seznam transportov pa navaja, koliko je bilo vsak dan deportiranih moških, žensk, otrok in dojenčkov in kam so bili odpeljani, vendar za tiste dni, ko sta iz Rajhenburga odpeljala dva transporta, ne navaja, koliko oseb so odpeljali z enim ali drugim. Vira navajata enako število transportov in različno število deportiranih, vendar je razlika zelo majhna (203 osebe) in je zaradi naglice, s katero so nacisti izvajali ta zločin nad slovenskim narodom, tudi razumljiva. Menim, da je nastala zaradi tega, ker so nekoga, ki so

*Deportacije
Slovence v Skopicah
pri Krškem 8. 11. 1941*

ga že vpisali v transportni seznam, zadnji trenutek vzeli iz tistega transporta in ga dali v naslednjega itd. Navajam podatke obeh virov, in sicer najprej Dolenčeve, ki sem jih uredil tako, da je razvidno, koliko ljudi so odpeljali v posamezno nemško pokrajino, nato pa seznam transportov vodstvenega urada, s katerega je razvidno, koliko ljudi so deportirali vsak dan.

I

Pokrajina	Št. tr.	Datum	Končna postaja	Stev. oseb	Skupaj
Sp. Šlezija	Sl 101	24. X.	Striegau	400	7.877
	Sl 102	25. X.	Striegau	732	
	Sl 103	26. X.	Bad Altheide	725	
	Sl 104	27. X.	Mittelsteine	780	
	Sl 105	28. X.	Brechelsdorf	572	
	Sl 106	29. X.	Hirschberg	650	
	Sl 107	30. X.	Breslau	677	
	Sl 108	31. X.	Gr. Wartenberg	645	
	Sl 109	1. XI.	Marklissa-Schönberg	658	
	Sl 110	2. XI.	Landeshut	680	
	Sl 111	3. XI.	Haynau	665	
	Sl 112	4. XI.	Ritschedorf	693	
Brandenburg	Sl 113	29. X.	Templin	297	
	Sl 114	30. X.	Templin	653	

Pokrajina	Št. tr.	Datum	Končna postaja	Štev. oseb	Skupaj
Hannoversko	Sl 115	31. X.	Dühringshof	454	2.084
	Sl 116	1. XI.	Glasow	680	
	Sl 117	2. XI.	Gieboldehausen	354	
	Sl 118	3. XI.	Göttingen	693	
Turinško	Sl 119	4. XI.	Triangel	712	1.759
	Sl 121	6. XI.	Waltershausen	718	
	Sl 122	7. XI.	Erfurt	742	
	Sl 123	8. XI.	Weimar	1.081	
Saška	Sl 124	9. XI.	Ilmenau	1.138	3.679
	Sl 132	10. XI.	Leipzig	526	
	Sl 131	11. XI.	Dresden	687	
	Sl 127	12. XI.	Arnstadt	752	
	Sl 128	13. XI.	Klingenberg	752	
	Sl 133	13. XI.	Bautzen	672	
	Sl 129	14. XI.	Wolkenstein	661	
	Sl 134	14. XI.	Eibau	672	
	Sl 130	15. XI.	Gornsdorf	705	
	Sl 135	15. XI.	Meissen	644	
	Sl 136	16. XI.	Riessa	651	7.398
	Sl 137	17. XI.	Klotsche	676	
Skupaj:					22.797

II

Število deportiranih

Datum	Št. tr.	Končna postaja	moških	žensk	otrok	dojenčkov	skupaj
24. X.	Sl 101	Striegau/Sp. Šlezija	151	147	80	7	385
25. X.	Sl 102	Striegau/Sp. Šlezija	249	258	159	32	698
26. X.	Sl 103	Bad Altheide/Sp. Šlezija	364	275	148	15	802
27. X.	Sl 104	Mittelsteine/Sp. Šlezija	244	281	173	17	715
28. X.	Sl 105	Brechelsdorf/Sp. Šlezija	231	241	124	14	610
29. X.	Sl 106	Hirschberg/Sp. Šlezija					
29. X.	Sl 113	Templin/Brandenburg	341	400	261	28	1.030
30. X.	Sl 107	Breslau/Sp. Šlezija					

Datum	St. tr.	Končna postaja	Število deportiranih				
			moških	žensk	otrok	dojenčkov	skupaj
30. X.	Sl 114	Templin/Brandenburg	462	520	287	36	1.305
31. X.	Sl 108	Gr. Wartenberg/Sp. Šlezija					
31. X.	Sl 115	Dühringshof/Brandenburg	408	444	301	32	1.185
1.XI.	Sl 109	Marklissa-Schönberg/Sp. Šlezija					
1. XI.	Sl 116	Glasow/Brandenburg	454	530	377	53	1.414
2. XI.	Sl 110	Landeshut/Sp. Šlezija					
2. XI.	Sl 117	Gieboldehausen/ Hanoversko	394	401	258	34	1.087
3. XI.	Silil	Haynau/Sp. Šlezija					
3. XI.	Sl 118	Göttingen/Hannovrsko	438	482	452	37	1.409
4. XI.	Sl 112	Ritschedorf/Sp. Šlezija					
4. XI.	Sl 119	Triangel/Hannovrsko	466	478	408	55	1.407
6. XI.	Sl 121	Waltershausen/Turinsko	249	259	198	25	731
7. XI.	Sl 122	Erfurt/Turinško	239	263	163	35	700
8. XI.	Sl 123	Weimar/Turinsko	314	408	292	54	1.068
9. XI.	Sl 124	Ilmenau/Turinško	334	397	361	30	1.122
10. XI.	Sl 132	Leipzig/Saška	145	173	173	23	514
11. XI.	Sl 131	Dresden/Saška	215	240	193	27	675
12. XI.	Sl 127	Arnstadt/Saška	243	287	178	36	744
13. XI.	Sl 128	Klingenberg/Saška					
13. XI.	Sl 133	Bautzen/Saška	422	588	357	33	1.400
14. XI.	Sl 129	Wolkenstein/Saška					
14. XI.	Sl 134	Eibau/Saška	502	545	356	61	1.464
15. XI.	Sl 130	Gornsdorf/Saška					
15. XI.	Sl 135	Meissen/Saška	416	477	282	78	1.253
16. XI.	Sl 136	Riessa/Saška	196	238	206	17	657
17. XI.	Sl 137	Klotsche/Saška	196	214	180	35	625
skupaj			7.673	8.546	5.967	814	23.000

Hintzejev pregled transportov in števila izgnanih Slovencev ima pomanjkljivo seštete posamezne podatke. V pregledu ima navedeno skupno število izgnanih 22.856, v resnici pa da pravilni seštevek število 23.000. Zato bom za naprej uporabljal podatke iz Dolenčevih zapisov.

Hintze je iz Rajhenburga vsak dan brzojavil v glavni štabni urad državnega komisarja v Berlinu, koliko Slovencev je deportiral. Ob-

sežnejšo brzojavko je poslal 14. novembra popoldne z naslednjo vsebino:

»Do danes smo izselili 20.308 oseb. Izselitev brežiškega trikota in obsotelskega pasu je končana, razen dodatne izselitve. Hrvaški obmejni uradniki onemogočajo tistim ljudem, ki prebivajo v obmejnem pasu in delajo na Hrvaškem, vrnitev na izselitveno območje, tako da moramo izseljevati družine brez njih. Prosim, da bi to zadevo uredilo zunanje ministrstvo preko našega poslaništva. Zaradi nenadnega vdora mraza je potrebno dokončati gradnjo barak, česar pa ni mogoče storiti brez strokovnega gradbenega nadzorstva, zato prosim, da bi na vsak način poslali sem arhitekta Bauerja.«³¹⁸

Glavni štabni urad v Berlinu pa je o poteku deportacij Slovencev od časa do časa seznanil Himmler j a, ki je bil v Hitlerjevem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji. Tako mu je 14. novembra 1941 pisal:

»V teku izseljevanj 45.000—50.000 Slovencev, ki živijo na Spodnjem Štajerskem, je 24. 10. pripeljal prvi transport v stari rajh. Od tega dne do 6. 11., to je v 13 dneh, je bilo odpeljanih in začasno nastanjenih v taboriščih v Šleziji, Brandenburgju in na Turinškem 13.000 oseb, to je 26 odstotkov predvidenih za izselitev. V prvih 4 dneh smo odpeljali z železnico na dan okoli 700, v naslednjih dneh pa v glavnem več kot 1000. Izselitev se je najprej omejila na brežiški trikot, a se je nato razširila tudi na obmejni pas južno od Save in na obsotelski pas. Ob upoštevanju dejstva, da mora biti del za izselitev predvidenih oseb iz vojnogospodarskih razlogov (vojnogospodarski obrati, železnica, pošta itd.) začasno izvzet iz izselitve, določen del prebivalstva pa je tudi zbežal čez mejo na območje, ki ga imajo zasedenega Italijani, cenimo, da bo število Slovencev, ki jih bomo še izselili po 6. novembru, znašalo največ 25.000—30.000. O tem bomo še poročali.«

Istega dne je glavni štabni urad v Berlinu poslal Himmlerju brzojavko, s katero ga je obvestil, da je tega dne odpeljal iz Kočevja prvi transport kočevskih Nemcev in da so do tega dne izgnali z obmejnega izselitvenega območja 20.000 Slovencev.³¹⁹

Verjetno so pri deportacijah Slovencev in naseljevanju Nemcev na slovenskem Štajerskem nastala kakšna kompetenčna nesoglasja, da je Himmler 21. novembra 1941 imel »za potrebno, da še enkrat razčisti delitev dela pri naseljevanju kočevskih Nemcev in izseljevanju Slovencev«. Povedal je, da izselitev Slovencev določata državni namestnik oziroma višji vodja SS in policije Alpenland po odredbah šefa varnostne policije in varnostne službe, da izseljevanje izvajajo organi varnostne policije in redarstvene policije, podrobnosti o tem pa določi višji vodja SS in policije, da mora za prevoz in nastanitev

*Deportacije
Slovencev
v Šentjanžu
na Dolenjskem
konec novembra
1941*

Slovencev v taboriščih v rajhu skrbeti Volksdeutsche Mittelstelle in da je preselitev in naselitev volksdeutscherjev iz Kočevja in Kranjske naloga državnega namestnika oziroma višjega vodje SS in policije Alpenland po smernicah in navodilih štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva.³²⁰

Zanimivo je, da je zmanjkalo bencina ravno takrat, ko je potekel vozni red. To se pravi, ko so odpeljali skoraj vsi transporti razen poslednjih dveh, ki so bili predvideni po voznem redu, je pomanjkanje bencina za nekaj dni zavrlo akcijo. To nam pove zelo zanimivo Hintzejevo privatno pismo SS-Gruppenführerju Richardu Hildebrandtu z dne 20. novembra 1941:

»Tudi tukaj (na Spodnjem Štajerskem — op. T. F.) sem zopet moral z vsemi sodelavci in policijskimi bataljoni, ki so mi jih dali na razpolago, delati noč in dan. Uspeh je bil *kljub pesimizmu mnogih uradov v Berlinu in tukaj* (podčrtal T. F.), ki imajo za mojo osebo le nasmešek pomilovanja, takšen, da smo v 23 dneh poslali od tod z železnico v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle 24.300 oseb. Po tem uspehu boste, ljubi gruppenführer, zopet spoznali, kako smo tukaj delali pod mojim vodstvom. Ustavitev zaradi pomanjkanja goriva, ki pa smo jo že odpravili, nam je dala nekaj dni dihati, tako da bo šlo jutri z novimi silami naprej. Upam, da bo ta uspeh zopet pripomogel k temu, da se bodo pojavili nevoščljivci. Meni osebno gre izvrstno ...«³²¹

S Hintzejevim delom in uspehi so bili res vsi zadovoljni, saj je v *treh tednih* izgnal v Nemčijo več ljudi kakor prej preseljevalni štab v *štirih mesecih* v Srbijo in na Hrvaško. Zato je vladni predsednik

za Štajersko dr. Müller-Haccius na štabnih razgovorih v Gradcu 28. novembra 1941 lahko poroča, da so pri preseljevanju v okrožju Brežice dosegli presenetljive uspehe in da je bilo do prejšnjega tedna, tj. do 22. novembra, deportiranih 24.000 oseb.³²²

Ker je bil prvi vozni red predviden le za čas do 17. novembra 1941, sta zastopnik vodstvenega urada iz Rajhenburga dr. Petri in zastopnik vodstva Volksdeutsche Mittelstelle iz Berlina Hoffmann 11. novembra v Gradcu z 20 predstavniki posameznih železniških ustanov od Berlina, Miinchna, Prage itd. razpravljala o novem voznem redu. Zastopnik VoMi je predlagal, naj bi glede na to, da vlakov, ki peljejo skozi Visoke Ture, ni mogoče dovolj ogrevati, zmanjšali število oseb v vsakem transportu na 500, s čimer se bo seveda deportiranje Slovencev zavleklo, posebno še zato, ker od 15. decembra do 10. januarja 1942 ne bo odpeljal noben transport z izgnanci.

Nato so sklenili, da bo začnši z 18. novembrom odpeljal iz Rajhenburga na Württembersko, Badensko, Gornjo Bavarsko in Frankovsko vsak dan po en vlak s 500 osebami, vsak drugi dan pa dva vlaka s skupno 1000 osebami. Ob torkih pa po želji državnega komisarjata za utrjevanje nemštva naj ne bi odpeljal noben vlak.

Toda ko je drugi dan, tj. 12. novembra, prispel v Gradec na konferenco še Altena, je sporočil, da bodo poslali izgnance iz Rajhenburga po vrsti v naslednje pokrajine: Sudetsko (3000 oseb), Württembersko (6750 oseb), Badensko (5500 oseb) in Švabsko (3000 oseb), skupno torej 18.250 oseb. Nato so sestavili vozni red transportov od 18. novembra

*Izgnanci na poti v taborišče
Rajhenburg 8. 11. 1941*

do 16. decembra 1941. Skupno naj bi v tem času odpeljalo 39 **rednih** transportov in 4 izredni po potrebi.³²³

Prvi transport po tem voznem redu bi moral odpeljati iz **Rajhenburga** 18. novembra na Sudetsko in do 23. novembra mu jih bi moralo slediti šest, vsi skupaj naj bi odpeljali tja 3320 izgnancev. Toda to se ni zgodilo, ker izgnancev zaradi pomanjkanja bencina niso mogli pripeljati v Rajhenburg. Po podatku iz Hintzejevega pisma bi morali deportacije nadaljevati 21. novembra po petdnevnem zastoju, v resnici so jih šele 23. novembra, ko je bil po voznem redu predviden odhod prvega transporta na Württemberg. Vzrok za to, da ni odpeljal noben transport na Sudetsko, nam pojasni Hintzejeva brzojavka glavnemu štabnemu uradu z dne 12. novembra 1941:

»Sudetska pokrajina prosi, naj bi ji poslali 10.000 Slovencev. Menim, da bi bil stik Slovencev s Čehi nezaželen, in prosim, da odločite, ali bomo kljub tem političnim pomislekom pri izselitvi spodnještajerskega obmejnega prebivalstva upoštevali Sudetsko, čeprav nam je Volksdeutsche Mittelstelle dala na razpolago dovolj taborišč v pokrajinah Spodnja Šlezija, Brandenburg, Hanno vrSko, Turinško, Württemberg, Badensko, München — Gornja Bavarska in Frankovsko, tako da ni potrebno Slovencev pošiljati na Sudetsko.«³²⁴

Kot bomo videli, to ni bilo izvirno Hintzejevo gledišče, temveč pravilo, da Slovencev ne izganjajo v tiste pokrajine, kjer bi lahko prišli v neposreden stik z domačim nemškimi, zlasti slovanskim prebivalstvom.

V začetku je tudi ta del deportacij potekal po načrtu, a se je nato ustavil 9. decembra, tj. šest dni pred rokom, ki ga je določal vozni red.

Na osnovi primerjave voznega reda in podatkov iz beležke Jožeta Dolenca mi je uspelo sestaviti naslednji pregled transportov in števila oseb, deportiranih v Nemčijo od 23. novembra do 9. decembra 1941:

Pokrajina	St. tr.	Datum	Končna postaja	Stev. Sku- oseb paj
Württembergsko	Sl 138	23. XI.	Weingarten	644
	Sl 139	23. XI.	Ravensburg	522
	Sl 140	24. XI.	Durlesbach	531
	Sl 141	26. XI.	Durlesbach	531
	Sl 142	26. XI.	Untermarchtal	523
	Sl 143	27. XI.	Untermarchtal	490
	Sl 145	28. XI.	Schwäbisch Gmünd	492
	Sl 146	29. XI.	Neresheim	536
	Sl 147/44	30. XI.	Neresheim	423

Pokrajina	št. tr.	Datum	Končna postaja	Stev. oseb	Skupaj
Badensko	SI 151/45	30. XI.	Bad Liebenzell	438	6513
	SI 150/46	1. XII.	Schwäbisch Hall	527	
	SI 148/47	1. XII.	Schwäbisch Hall	529	
	SI 153/48	2. XII.	Untermarchtal	327	
	SI 154/49	3. XII.	Gerlasheim	457	2935
	SI 154/50	4. XII.	Bruchsal	528	
	SI 156/51	5. XII.	Heidelberg	427	
	SI 157/52	6. XII.	Offenburg	533	
	SI 158/53	7. XII.	Orschweier	428	
	SI 159/54	9. XII.	Freiburg	562	

Hintzeju je šlo delo neprimerno hitreje od rok, kot pa so pričakovali, saj je do 9. decembra izgnal že 32.367 oseb in ga je Himmler medtem povišal v SS-Brigadeführerja. Zato se je v pismu prijatelju Hildebrandtu dne 3. decembra 1941 spet hvalil:

»Veselim se že snidenja in upam, da bom do srede decembra, če bo vreme tukaj ostalo tako (jasno, slana in brez snega), preselil v rajh 35.000 Slovencev. To je vendar zelo lep uspeh, če pomislim, da sem imel za vso izseljevalno akcijo samo osem dni časa za pripravo in da je 17. oktobra (tu se je zmotil točno za teden dni — op. T. F.) odpeljal od tukaj moj prvi transport. Ta uspeh mi v interesu našega štabnega

*Popis oseb in imetja v taborišču
Rajhenburg 9. 11. 1941*

*Izgnanci med barakami v taborišču
Rajhenburg 9. 11. 1941*

urada dela posebno veselje. Razumeli boste, ljubi gruppenführer, da je pri tem zelo mnogo dela.«³²⁵

Že v pismu z dne 20. novembra 1941 je Hintze navedel, da bo 15. decembra prekinil izseljevanje in da ga bo nadaljeval sredi januarja 1942. Dne 9. decembra 1941 je tudi zastopnik urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva dr. Scherz iz Maribora na štabnih razgovorih napovedal: »Izseljevanje bo verjetno končano 15. 12., če bo vreme ugodno. Doslej je bilo izseljenih okoli 34.000 ljudi in jih ostaja za preselitev le še manjše število.«³²⁶ Toda deportacije so prekinili že 9. decembra. Za zdaj ni znano, ali so bile temu vzrok vremenske nevšečnosti ali spet kakšne tehnične ovire. Že čez nekaj dni sta se morala tudi 93. in 171. rezervni policijski bataljon vrniti na Gorenjsko. Za prvega ni podatkov, za drugega pa je 15. decembra 1941 poveljnik redarstvene policije Alpenland polkovnik Mascus zahteval, naj ga takoj brez ugovorov pošljejo na Gorenjsko, kar se je zgodilo naslednji dan. Tedaj je komandant orožništva za Štajersko polkovnik Nowotny naročil, da če se izseljevanje s silami, ki ostanejo, ne more več nadaljevati, je treba obvestiti izseljevalni štab, da bo izvajal izseljevanje samo v okviru možnosti.³²⁷ Tako sta v Krškem ostala le 72. rezervni policijski bataljon in 1. četa 124. rezervnega policijskega bataljona.

Hintze je nadaljeval z deportacijami šele deset dni pozneje, kot je predvideval, tj. 22. januarja 1942. Število oseb, ki bi jih naj še izgnali, je na štabnih razgovorih v Gradcu 5. januarja 1942 navedel dr. Helmut Carstanjen, rekoč: »Preseljenih bo še okoli 10.000 oseb.«³²⁸

*Izgnanci na postaji Brestanica
7. 11. 1941*

2e 10. januarja je polkovnik Nowotny prosil komandanta policijskega akcijskega štaba jugovzhod generallajtnanta Schreyerja:

»Državni vodja SS je naročil, naj se 10. 1. 1942 nadaljuje izseljevanje nemškega (beri: slovenskega — op. T. F.) prebivalstva na ob-savskem območju in naj se obenem nadaljuje naseljevanje Kočevarjev.

Tem zahtevam pa 72. rezervni policijski bataljon glede na svoje sile ni kos. Oblika terena, raztresenost naselij in cestne razmere bi omogočile, da zajamemo na dan le del predvidenih oseb.

Zato prosim, da bi za izseljevanje, spremljanje transportov in za- varovanje izselitvenega območja premestili 171. rezervni policijski bataljon v njegove nekdanje postojanke na Spodnjem Štajerskem.

Prosim, da ne bi poslali sem 93. rezervnega policijskega bataljona, ker menim, da bi bila njegova prisotnost zaradi neljubih dogodkov tukaj nezaželena.

Če pa ne bi mogli poslati enega bataljona iz Koroške in Kranjske, prosim, da od tam pošljete ustrezen predlog državnemu vodji SS.

Šef civilne uprave v Spodnji Štajerski posveča glede na preselje- vanje in pomiritev obsavskega območja veliko pozornost vrnitvi 171. rezervnega policijskega bataljona.«³²⁹

Bataljona zaradi razmer na Gorenjskem, ki jih je ustvarila de- cembrska vstaja gorenjskega ljudstva, niso mogli poslati na Spodnje štajersko in je Hintze deportacije nadaljeval z zmanjšanimi silami, tj. samo z 72. rezervnim policijskim bataljonom. 3. četa tega bataljona je 22. januarja, 2. rezervna policijska četa »Wiesbaden« pa 23. januarja v Leskovcu pri Krškem izvedla večji aretacijski akciji.³³⁰ Akcije so

se nadaljevale do začetka februarja in v tem času je Hintze spet odposlal na Badensko pet transportov s skupno 1760 osebami iz obsavskega pasu v brežiškem okrožju in radeške občine v trboveljskem okrožju. V občini Radeče zaradi pomanjkanja prevoznih sredstev niso izgnali vseh predvidenih, medtem ko iz ostalih štirih občin trboveljskega okrožja južno od Save to pot sploh niso izseljevali, ker je bil previsok sneg, da bi lahko prišli v te hribovite vasi z avtomobili.³³¹

Na osnovi izjav izseljencev in podatkov iz beležnice tedanjega rajhenburškega postajnega načelnika Jožeta Dolenca sem napravil pregled transportov in števila oseb, izseljenih v Nemčijo od 24. januarja do 5. februarja 1942. Izseljeni so bili predvsem iz trboveljskega okrožja.³³²

Pokrajina	St. tr.	Datum	Končna postaja	Stev. oseb	Skupaj
Badensko	Sl 160/56	24. I.	Freiburg	411	
	Sl 161/57	25. I.	Bad Krotzingen	437	
	Sl 162/58	30. I.	Markdorf	405	
	Sl 163/59	1. II.	Kirnach-Villingen	507	
	Sl 164/60	5. II.	Griessen	311	2071

Potem ko je vodstveni urad v Rajhenburgu odposlal teh pet transportov v Nemčijo, je zbiral podatke o tistih, ki so še ostali in bi jih bilo treba deportirati. Že 2. decembra 1941 je štabni vodja Laforce poslal I. glavnemu oddelku urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru sezname tistih oseb v občinah, ki so ostale doma in še niso bile deportirane, in naročil: »Tako je treba premisliti, na kakšen način je mogoče te ljudi nadomestiti z Nemci, zlasti s kočevskimi Nemci.« Povedal je tudi, da gre v glavnem za uslužbenke pošte in železnice ter delavce v vojno pomembnih obratih.

V februarju je Hintzejev vodstveni urad ponovno izdelal sezname družin, ki so ostale doma, in pri vsaki navedel število prebivalcev tiste občine pred deportacijami.³³³ Iz teh podatkov je mogoče napraviti naslednji pregled družin in oseb, ki so ostale v občinah obsavskega in obsotelskega pasu sredi februarja 1942:

Občina	Stev. prebivalcev pred deportacijami	Število ostalih družin oseb	
Dobova	2.750	154	624
Kapele	1.529	8	38
Brežice	3.334	192	707

Občina	Štev. prebival- cev pred deportacijami	Število družin	ostalih oseb
Krško	2.104	97	311
Velika dolina	1.138	22	71
Cerklje	3.062	169	867
Čatež	2.099	63	238
Artiče	1.989	55	201
Globoko	1.505	66	251
Leskovec	5.628	118	589
Raka	2.617	23	74
Bučka	1.044	1	5
Studenec	1.516	12	58
Boštanj	2.562	90	330
Bizeljsko	2.986	51	171
Sv. Peter	3.384	46	187
Kozje	643	11	33
Sv. Jurij	1.678	116	586
Dole	1.608	7	29
Št. Janž	1.864	53	271
Radeče	4.210	493	1.941
S k u p a j	49.250	1.847	7.582

Na osnovi podatkov o osebah, ki so za tedaj še ostale doma, je mo-
goče napraviti tudi pregled, kakšni poklici in kakšne vrste ljudi so
ostale doma:

Poklic ali vrsta	Število družin	Število oseb
Volksdeutscher j i	150	536
Hrvati	148	505
Italijani	23	84
zaposleni v upravi	43	135
zaposleni pri RKFDV	77	403
zaposleni pri policiji	35	104
zaposleni pri carini	8	23
zaposleni v bolnišnici	5	19
zaposleni v raznih ustanovah	27	104
zdravniki in živinozdravniki	8	25
rudarji	214	976
železničarji in poštarji	410	1596

Poklic ali vrsta	Število družin	Število oseb
cestarji	47	189
delavci tovarne papirja	168	672
delavci tovarne celuloze	25	107
delavci v cementarni	10	42
delavci v steklarni	17	105
delavci v raznih obratih	32	151
delavci na letališču Cerklje	223	1169
vinicarji in poljedelski delavci	66	231
obrtniki	62	287
stari in onemogli	37	67
razni	6	23
po ukazu	6	29
S k u p a j	1847	7582

Iz statistike je lepo razvidno, da so poleg Volksdeutscher]'ev, Hrvatov in Italijanov ostali začasno doma predvsem železničarji in poštni uslužbenci, rudarji, cestarji, delavci v raznih tovarnah, delavci pri gradnji letališča v Cerkljah in delavci pri nemški naselitveni družbi ter obrtniki; to se pravi, da niso izselili predvsem tistih oseb, ki so bile nujno potrebne, da promet in industrija nista zastala.

O tem, kakšne skupine oseb naj iz vojnogospodarskih in drugih razlogov ostanejo za stalno ali samo začasno na izselitvenem območju, so še pred začetkom izseljevanja razpravljali na konferenci v Mariboru. Poleg drugih so se je udeležili tudi dr. Uiberreither, Hintze in politična komisarja za Brežice in Trbovlje dr. Kern in dr. Frohner. O tem je pozneje pisal SS-Sturmbannführer Laforce tole:

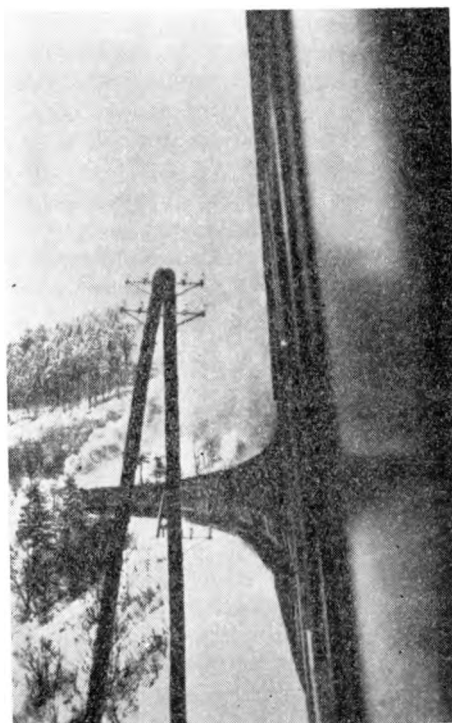
»Preden se je izseljevanje začelo, je bil na uvodnih konferencah pri gauleiterju do najmanjših podrobnosti določen potek celotne izselitve. Pri tem se je ugotovilo, da je treba nemško železnico, pošto, oborožitvena podjetja in vse druge pomembne vojnogospodarske objekte izločiti iz kompleksa izselitve in jih obravnavati posebej. Pred začetkom izseljevanja so bila torej natančno pretresena tista podjetja, iz katerih naj delavcev ne bi izselili ali pa bi jih naj izselili samo deloma.«³³⁴

Nova konferenca pri šefu civilne uprave, ki sta se je udeležila tudi dr. Uiberreither in Hintze, je bila 27. oktobra in na njej so še bolj podrobno razpravljali o tem, kdo naj ostane in koga je treba izgnati. Sklenili so, naj politična komisarja za Brežice in Trbovlje

pošljeta seznane ljudi, ki naj ostanejo doma iz vojnogospodarskih razlogov.³³⁵

Oseb, ki so bile zaposlene na železnici, niso selili po izrecnem navodilu šefa civilne uprave. Njegovo navodilo pa so različno tolmačili. Hintzejev vodstveni urad v Rajhenburgu je menil, da je iz izselitve treba izvzeti le tiste železničarje, ki so zaposleni neposredno v prometu, ne pa tudi progovne in gradbene delavce ter uradnike. Železnica pa je menila, da tako več ne bi mogla vzdrževati prometa med Zidanim mostom in Dobovo. O tem vprašanju so razpravljali na štabnih razgovorih v Mariboru 29. oktobra 1941 in ker niso prišli do konca, je vladni predsednik dr. Müller-Haccius sklical za zvečer še en sestanek, ki se ga je udeležil tudi Hintze in na katerem so morali popustiti zahtevi železnice.³³⁸

Glede cestarjev se je oktobra 1941 začel pogajati z SS-Obersturmführerjem Müllerjem poverjenik za gradnje pri šefu civilne uprave višji gradbeni svetnik dr. Krebitz iz Gradca. Njegova težnja je bila,

*Transport izgnancev na poti
v Nemčijo 9. 11. 1941*

da bi čimveč cestarjev ostalo doma, in čeprav se je v začetku že zdelo da ne bo nič dosegel, mu je nato vendarle uspelo prepričati Müllerja da je privolil, naj ostanejo cestarji začasno doma, da jih pa morajo pozneje premestiti na Gornje Štajersko, to se pravi zamenjati z gornještajerskimi cestarji. Tako je bilo aprila 1942 na izseljenem območju še vedno 44 cestarjev z družinami. Konec aprila pa so začeli pripravljati zamenjavo, in sicer bi slovenske cestarje zamenjalo 12 kočevskih Nemcev, 3 cestarji, ki so prebivali zunaj izselitvenega območja, 30 pa naj bi jih prišlo iz Gornje Štajerske.³³⁷ Toda na Gornje Štajersko so konec aprila 1942 preselili le štiri cestarje, za ostalih 40 pa je vodja cestnega gradbenega urada ing. L. Igler iz Celja na pogajanjih z zastopnikom urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva SS-Hauptsturmführerjem Wangemannom obljubil, da jih bodo preselili, brž ko bo mogoče.³³⁸ Pozneje so jih res z avtomobili preselili na Gornje Štajersko in so dobili hiše in pritikline gornještajerskih cestarjev.³³⁹

Jeseni 1941 je bilo tudi nekaj poskusov, da ne bi izgnali delavcev, zaposlenih pri gradnji ceste Radeče — Krško, in sicer pri podjetju »Allgemeine Strassenbau AG., Einsatz Südost« v Sevnici. Zanje sta se s Hintzejevim vodstvenim uradom 24. oktobra 1941 pogajala referent pri šefu civilne uprave ing. Walter Petrasch in ing. Kurt Frey. Šlo je za šest uradnikov in 191 delavcev iz 13 severnejših občin, vendar so jih izselili.³⁴⁰

Za delavce in uslužbence tovarne celuloze v Vidmu pri Krškem, ki je imela 147 zaposlenih, se je že julija 1941 z SS-Obersturmführerjem Müllerjem v Mariboru pogajal brežiški politični komisar dr. Kern, ki mu je izročil tudi seznam delavcev in uslužbencev, ki jih naj ne bi izselili.³⁴¹ V zvezi s to prošnjo so 9. septembra 1941 v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru že dopolnili seznam z dokončnimi ocenami, tj. zaznamovali osebe, ki jih je treba izseliti in ki naj ostanejo doma, da bi mogla tovarna pravočasno poskrbeti za nadomestilo.³⁴² Po izselitvi je najprej ostalo 35 delavcev, od katerih pa so jih junija 1942 nameravali izseliti še dvajset, a se je vodstvo tovarne temu upiralo.³⁴³

Za tovarno papirja »Bratje Piatnik« v Njivicah pri Radečah se je 27. oktobra 1941 zavzela dunajska podružnica državnega urada za papir in embalažo.³⁴⁴ Čez dobrih deset dni je SS-Obersturmführer Müller obvestil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, da se je z ravnateljem tovarne že dogovoril o tem, da kljub izseljevanju ne bo ogroženo obratovanje tovarne.³⁴⁵ Omenjena podružnica se je obrnila tudi na štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, ki je 8. novembra 1941

pisal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko, naj poskrbi, da bosta **tovarna** papirja v Njivicah, ki je »vojno pomembna« in »vojno odločilna«, in tovarna celoluloze v Vidmu, ki je »vojno odločilna«, delali **nemoteno** naprej.³⁴⁶ To pismo je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru poslal Hintze ju in Müller ju v **Rajhenburg**³⁴⁷ in Müller mu je odgovoril, da je glede izselitve z ravnateljem tovarne v Njivicah dosegel popolno soglasje in da je v vsakem primeru zagotovljeno nemoteno obratovanje tovarne.³⁴⁸ Vsebina tega dogovora je bila takšna, da je Müller privolil v to, da začasno ne bo izseljeval slovenskih delavcev, ki delajo v tovarni papirja v Njivicah, toda le pod pogojem, da se vodstvo tovarne zaveže, da bo do konca februarja 1942 samo zamenjalo slovenske delavce z delavci iz Avstrije. Toda gospodarska skupnost za proizvodnjo papirja, lepenke in celuloze v Berlinu je preko štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva obvestila šefa civilne uprave, da ji ni mogoče izpolniti te obljube, ker je tudi v tovarnah papirja v Avstriji občutno pomanjkanje delavcev.³⁴⁹

Glede rudarjev v revirjih in delavcev v tovarni cementa v Trbovljah (25 oseb) in tovarni apna v Zagorju (18 oseb) sta se 30. novembra dogovarjala trboveljski politični komisar dr. Frohner in SS-Brigadeführer Hintze. Dogovorila sta se, da se bodo v vsakem posameznem primeru dogovarjali s policijskim oficirjem, ki bo vodil izseljevanje v občini. Rudarji bi naj ostali vsaj do 30. aprila 1942,³⁵⁰ vendar so ostali tudi po tem datumu, prav tako delavci v trboveljski cementarni in zagorski tovarni apna, enako delavci v hrastniški steklarni. Posamezne ustanove so želele, naj bi se ti delavci sami izselili v severni del trboveljskega okrožja.³⁵¹

Mnogo je v začetku ostalo doma tudi delavcev, zaposlenih pri graditvi vojaškega letališča v Cerkljah, delavcev, ki jih je zaposlila nemška naselitvena služba za oskrbovanje živine, nekaj vinogradnikov in viničarjev ter obrtnikov. Toda vse te so pustili doma le začasno in so jih pozneje mnogi izselili.

Iz ohranjenih seznamov oseb, ki so ostale doma, je jasno razvidno, da *niso pustili doma skoraj nobenega kmeta*. Menili so, da to ni potrebno, ker bodo prišli kočevski kmetje in skupaj z nemško naselitveno družbo pospravili pridelke.

Povedal sem že, da je Hintzejev vodstveni urad sklenil, da bo deportacije prebivalstva iz nekaterih odročnih vasi v trboveljskem okrožju nadaljeval, ko mu bodo to omogočale vremenske razmere. To se je zgodilo šele v drugi polovici meseca marca 1942. Dne 21., 24. in 30. marca so samo iz občine Št. Janž izselili 248 oseb, medtem ko je tik

pred tem zbežalo čez mejo ponovno 18 družin.³⁵² Dne 25. marca so iz občine Sv. Jurij pod Kumom izselili 40 družin z okoli 140 osebami.^{35*}

Te osebe je Hintze 26. marca 1942 poslal s transportom v Nemčijo, in sicer v taborišče Wettenhausen v Gornji Bavarski. Vanj je vključil tudi novo kategorijo oseb, in sicer sorodnike partizanov in ustreljenih talcev iz Spodnje Štajerske in Gorenjske, o čemer razpravljam pozneje. Zal ni na razpolago podatkov o številu oseb in končni postaji. Glede na število oseb v prejšnjih transportih sodim, da je moralo biti tudi v tem transportu okoli 500 oseb.

Cez dober mesec dni, tj. 30. aprila 1942, je bil ukinjen Hintzejev vodstveni štab.³⁵⁴ Hintze je odšel nazaj v Berlin, njegov namestnik dr. Petri prav tako najprej v Berlin, pozneje pa v Lublin za nadžupana. Nalogo nadaljevati deportacije na izselitvenem Območju je dobil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, pri čemer je imel glavno besedo njegov I. oddelek pod vodstvom SS-Hauptsturmführerja Brandta in štabni vodja SS-Sturmabführer Laforce. Ta je že 25. marca 1942 naročil, naj na izselitvenem območju »popišejo vse Slovence, ki niso bili izseljeni, in jih preverijo po teh kriterijih:

1. osebe, ki so zaradi svojega govoričenja in sporov s Kočevarji postale nepriljubljene,
2. osebe, katerih hiše in stanovanjski prostori so v zelo dobrem stanju in pridejo v poštev za kočevske naseljence,
3. posamezni obrtniki in osebe, ki jih lahko nadomestijo Kočevarji,
4. poljedelskih delavcev in viničarjev po gauleiterjevem naročilu ni treba popisati«.

Naročil je tudi, da je treba popis izvesti čimprej in sezname poslati do 28. marca, češ da je to poslednja možnost, da izženejo še te osebe z naselitvenega območja.³⁵⁵ Do 28. marca je prišlo nekaj seznamov, in sicer za občine Artiče (31 družin), Dobova (48 družin s 197 osebami), Čatež (55 družin s 175 osebami), Brežice (37 družin s 129 osebami), Cerklje (95 družin s 442 osebami) in Krško ter ostale občine južno od Save (62 družin), skupno torej 328 družin. Sredi aprila je bila ponovna akcija za popis oseb, ki so ostale in bi jih bilo treba izgnati. Iz seznamov je razvidno, da so predlagali v glavnem iste osebe kot 28. marca. Da je bilo iz občin Cerklje in Čatež predlaganih toliko oseb, je pripisati dejstvu, da je poveljstvo za gradnjo letališč v razgovoru s štabnim vodjem Laforcejem privolilo, da lahko izselijo slovenske delavce, zaposlene pri gradnji letališča v Cerkljah.³⁵⁶ Podobna akcija je bila spet sredi maja 1942 in 22. maja je brežiška izpostava urada

pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva poslala štabnemu vodji Laforceju nove sezname, ki so glede na občine vsebovali naslednje število družin: Sv. Peter 3, Brežice 18, Krško 20, Artiče 8, Bizeljsko 24, Čatež 26 in Dobova — Kapele 21. Te sezname so poslali deželnemu svetniku za Brežice, ki je 26. maja odgovoril, da predlaga, naj bi izvzeli le 17 oseb.³⁵⁷ Seveda manjkajo podatki za nekaj občin, saj so predvidevali, da bodo v dveh transportih dne 17. in 22. junija odpeljali še okoli 1200—1500 oseb.³⁵⁸

V ta namen je bila 5. junija 1942 v Radečah konferenca, ki se je je poleg deželnih svetnikov za Trbovlje in Brežice dr. Frohnerja in dr. Kerna, okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze za Brežice Adolfa Swobode, komandanta 72. rezervnega policijskega bataljona majorja Maiwalda in zastopnika nekdanjega preseljevalnega štaba Fritza iz Rajhenburga udeležilo tudi deset uslužbencev urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru z vodjo urada SA-Obersturmbannführerjem Erwinom Seftschinigom na čelu. Sklenili so, da bodo začeli izseljevati 15. junija 1942 in bo akcija trajala 5 dni. Glede delavcev, zaposlenih pri gradnji letališča v Cerkljah, so sklenili, da bodo pustili samo dvajset družin, vse druge pa izselili. Teh dvajset družin naj bi bilo po možnosti brez posesti. Od delavcev, zaposlenih v tovarni celuloze v Krškem, naj bi izselili še dvajset družin, po možnosti posestnikov, da bi njihova posestva dobili bukovinski Nemci. V prostoru Radeč naj ne bi več izseljevali, ker bi to ogrozilo obratovanje vojaškokogospodarskih obratov. Tistih nekaj družin iz Dobovca naj bi na prošnjo dr. Frohnerja izselili preko Radeč, da ne bi vznemirjali ostalega območja. S prostora Sv. Peter — Bizeljsko naj bi izselili okoli 35 družin. Akcijo naj bi izvedli »po možnosti hitro in udarno, da bi preprečili poskuse bega«.³⁵⁹

To izselitveno akcijo so nato res izvedli in 17. junija 1942 poslali iz Rajhenburga do postaje Blankenburg transport s 776 osebami.³⁶⁰ Dne 22. junija 1942 so v Erfurt poslali drugi transport, za katerega pa žal ni podatkov, koliko oseb je bilo v njem. V tej akciji pa še zdaleč niso mogli zajeti vseh za izselitev predvidenih oseb. V tistem tednu se je namreč po podatkih urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva izognilo izselitvi kar 115 družin s 369 osebami.³⁶¹ Zato so morali julija napraviti še eno izselitveno akcijo, v kateri so zajeli tudi tiste osebe, ki so se pred zadnjimi izselitvenimi akcijami umaknile z izselitvenega območja v severni del brežiškega okrožja. Dne 30. julija so tako polovili po raznih vaseh 52 družin s 169 osebami in jih še istega dne poslali v Nemčijo. Največ družin (22 s 75 osebami) je bilo iz občine Sv. Peter pod Sv. gorami, ki so jih polovili v občinah Podsreda in Senovo.³⁶² Tudi tokrat niso mogli zajeti vseh za izselitev

predvidenih družin, 34 s 121 družinskimi člani se jih je **namreč** izmaknilo izgonu z begom.³⁶³

Zanimivo je, da so za ta poslednji transport z izselitvenega območja lovili za izselitev predvidene ljudi samo v brežiškem **okrožju**.

V trboveljskem okrožju je jeseni in pozimi zbežalo iz izselitvenega pasu v občine severno od Save okoli dvesto družin (100 v Trbovlje, 23 v Zagorje in 71 v Hrastnik).³⁶⁴

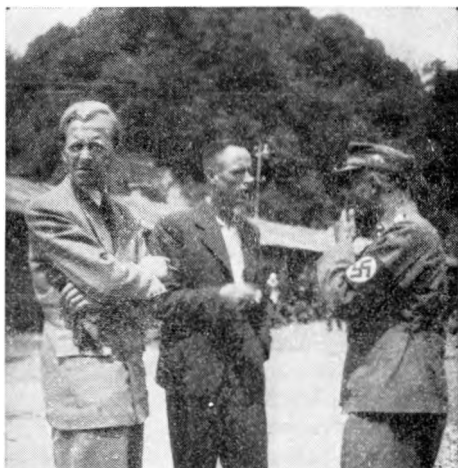
Deželni svetnik dr. Frohner je najprej zahteval od županov, naj mu pošljejo sezname beguncev, da jih bo dal izseliti. Pozneje je zaradi splošnega razburjenja, ki je nastalo zaradi izseljevanja,³⁶⁵ odstopil od te zamisli in prosil župane, naj beguncem zlepa prikažejo premoženjskopravne posledice njihovega početja in jim svetujejo, naj se raje vrnejo domov, odkoder bodo sicer izseljeni, vendar pa bodo dobili v rajhu odškodnino za svoje imetje. Tiste, ki bi potem še naprej ostali v občinah severno od Save, naj pustijo pri miru.³⁶⁶ Ko se je temu gledišču pridružil tudi okrožni vodja Štajerske domovinske zveze za Trbovlje Heribert Eberharth in ga sporočil zveznemu vodji Steindlu, mu je ta odgovoril, da je enak problem tudi v brežiškem okrožju in da je to predmet razgovora, ki ga bo imel s šefom civilne uprave, vodjem urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva Seftschnigom, štabnim vodjem Laforcejem in Hintzejem. Prosil ga je, naj bi deželni svetnik pozval begunce, naj se vrnejo domov, in mu sporočil, da je šef civilne uprave izrecno naročil, da ne sme izvajati nobenih deportacij severno od Save, ker bi povzročile veliko vznemirjenje prebivalstva in imele neugodne posledice.³⁶⁷

Kot vidimo, je t. i. »dodatna izselitev« (Nachumsiedlung) v obsavskem in obsotelskem pasu (marec — julij 1942) trajala dalj časa kakor pa glavne deportacije od oktobra 1941 do februarja 1942. Tekla je počasi zlasti zato, ker so deportirali osebe, ki so bile prej zelo potrebne za delo in je bilo pred deportacijo treba zanje najti nadomestilo. Zato je bil njen potek odvisen od drugih dejavnikov kakor pa potek glavnih deportacij. Pri izbiri ljudi so v glavnem odločali drugačni kriteriji, npr. poklic, nenadomestljivost itd., kakor pa prej, in izvajal jo je tudi drug organ, tj. I. glavni oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, ki je imel tisti čas tudi nalogo deportirati v Nemčijo tiste osebe iz ostalega dela slovenske Štajerske, za katere so nacisti menili, da so »sposobne za ponemčenje«.

Po zaključenih deportacijah slovenskega prebivalstva iz obsavskega in obsotelskega pasu je na izselitvenem območju ostalo po takrat zbranih podatkih 1728 družin s 6507 družinskimi člani.³⁶⁸

Po doslej navedenih podatkih so nacisti z izselitvenega območja ob meji deportirali v Nemčijo 62 transportov z več kot 36.000 osebami

***Federlin, Karl Ludwig Brandt
in Emil Ordelt v taborišču
Rajhenburg (barake pri postaji)
17. 6. 1942***

(od 24. X. do 17. XI. 1941 štiriintrideset transportov z 22.797 osebami, od 23. XI. do 9. XII. 1941 devetnajst transportov z 9448 osebami, od 24.1. do 5. II. 1942 pet transportov z 2071 osebami, transport 26. marca z okrog 500 osebami, transport 17. junija s 776 osebami, transport 22. junija z okrog 500 osebami in poslednji transport 30. julija 1942 s 169 osebami), največ seveda v Spodnjo Šlezijo, Saško in na Württembergsko.

Zal mi ni uspelo dobiti virov, ki bi navajali natančno število deportiranih Slovencev v Nemčijo; tega števila tudi nisem mogel izračunati po različnih fragmentarnih podatkih, ker ni podatkov o številu izgnancev pri nekaterih transportih. Nacisti so v svojih poročilih navajali le okrogle številke, npr. 34.000 ali 35.000. Zelo dober poznavalec nacističnih deportacij, ker se jih je tudi sam udeleževal, dr. Günther Stier je navedel število 37.000, medtem ko je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru menil, da so iz trboveljskega in brežiškega okrožja, ki sta imeli okoli 69.000 prebivalcev, izgnali najmanj 43.000 oseb ali 62%, pri čemer pa je upošteval tudi tiste osebe, ki so se deportacijam izognile z begom v Ljubljansko pokrajino ali na Hrvaško.³⁰⁹

Če primerjamo število deportiranih ljudi iz obsavskega in obso-telskega pasu (37.000) s tistim številom ljudi, ki so jih nameravali deportirati (46.252), vidimo, da so jih deportirali okoli 9000 manj; če pa upoštevamo, da se jih je po nacističnih podatkih okoli 6000 izognilo deportacijam z begom v Ljubljansko pokrajino in na Hrvaško, lahko ugotovimo, da so se nacisti kljub raznim oviram zelo približali tistemu

številu, ki so ga predvidevali, saj je ostalo doma le okoli 3000 za izgon predvidenih oseb.

Deportacije tretjega vala, tj. prebivalstva iz obsavskega in obso-
telskega pasu, so nacisti končali 30. julija 1942, ko so končali tudi vse
deportacije Slovencev iz t. i. nacionalnopolitičnih razlogov. To so
12. avgusta 1942 tudi javno razglasili v uradnem listu, z lepaki, v ča-
sopisih in na zborovanjih. Ta razglas šefa civilne uprave se glasi:

»Z razglasom o državnopolitičnih ukrepih v mejnem območju
z dne 20. oktobra 1941 (Ur. list št. 48, str. 354) odrejena preselitev iz
obmejnega območja v okrožjih Brežice in Trbovlje je zdaj končana.

S tem so zaključene vse preselitve in izselitve v Spodnji Štajerski.

Vendar si pridržujem pravico, da v posameznih primerih odstra-
nim iz Spodnje Štajerske nepopoljšljive sovražnike države, zlasti pa
takšne osebe, ki podpirajo oborožene tolpe ne glede na kazni po moji
odredbi z dne 16. avgusta 1941 (Ur. list št. 38, str. 291).«³⁷⁰

Ta razglas je imel čisto propagandni namen: vplivati pomirje-
valno na tisti del prebivalstva, ki je živel v strahu pred deportacijami
in bi se iz tega strahu mogel vključiti v narodnoosvobodilni boj, hkrati
pa groziti z deportacijami tistim, ki bi se vključili v narodnoosvobo-
dilni boj ali ga podpirali. Novo vrsto deportacij kot nekakšne repre-
salije na narodnoosvobodilni boj so nacisti namreč že izvajali, in ravno
v tistih dneh na najbolj krut in nečloveški način.

DEPORTACIJE »SPOSOBNIH ZA PONEMČENJE«

Ob doslej opisanih deportacijah slovenskega prebivalstva iz slo-
venske Štajerske in iz Gorenjske, v katerih so nacisti izgnali v Srbijo,
Hrvatsko, Bosno in Nemčijo okoli 54.000 Slovencev, so tekale priprave
na obsežne deportacije tistih Slovencev na slovenskem Štajerskem,
za katere so nacisti menili, da so »sposobni za ponemčenje«. Čeprav so
nacisti ravno pri teh deportacijah imeli najmanjši uspeh, pa jih bomo
vendarle opisali natančneje, da bi bolje spoznali metode nacistične
raznarodovalne politike in prakse.

V razmeroma dobro ohranjenem gradivu o vprašanih deportacij
tistih Slovencev v Nemčijo, ki so sposobni za ponemčenje, ni najti
kakšnih natančnejših kriterijev za določanje, kateri Slovenci spadajo
v skupino, ki je primerna za ponemčenje. Iz izraza, ki so ga nacisti
skovali za to vrsto ljudi, tj. »sposobni za ponovno ponemčenje« (Wie-
dereindeutschungsfähige), bi razbrali, da gre za ljudi, ki so bili kdaj

Nemci, a je njihova nemška nacionalna zavest tako oslabela, da so se asimilirali s Slovenci, zdaj pa jih je treba iztrgati iz slovenskega okolja, prepeljati v Nemčijo, kjer bodo spet postali Nemci. Toda takšna razlaga ne bi zadostovala, saj bi se takšni ljudje vendarle lahko »ponovno ponemčili« med slovenskim prebivalstvom, ki bi se naj po nacističnih zamislih in načrtih tudi ponemčilo v nekaj letih. Gre pravzaprav za tisto skupino ljudi — zavednih Slovencev — ki bi po določbah, ki jih vsebujejo Himmlerjeve »smernice za izselitev tujerodnih elementov z območja Spodnje Štajerske« z dne 18. aprila 1941, prišli v eno izmed tistih kategorij, ki bi morala biti deportirana ne samo iz območja slovenske Štajerske, temveč tudi iz območja nemškega rajha. Toda ker so pri rasnem pregledu dobili zelo dobro oceno (I ali II), so bili za nacistične »rasno dragoceni« in bi jih bilo po nacističnih rasističnih naziranjih škoda prepustiti tujemu narodu. Ker bi njihova prisotnost na slovenskem Štajerskem lahko motila nacistično graditev in ponemčevanje t. i. »vindišarskega« prebivalstva, so sklenili, da jih deportirajo v Nemčijo, kjer se naj sredi nemškega življa ponemčijo. Ker torej ne gre za ljudi, ki bi bili poprej Nemci in bi se naj zdaj *spet ponemčili*, temveč za prave Slovence, ki se naj *ponemčijo*, seveda zanje ni primeren nacistični izraz »Wiedereindeutschungsfähige«, ki so ga bili nacisti uvedli kot označbo za tisto vrsto ljudi na Poljskem, ki so bili nekoč Nemci, pa so sčasoma postali Poljaki in bi se naj v določenem okolju spet ponemčili. V Nemčiji bi naj bila usoda obeh tja deportiranih skupin približno enaka. Nacisti bi jim dali sicer »nemško državljanstvo na preklic«, ki bi jim ga lahko v desetih letih vzeli, omejevali bi jih glede možnosti gibanja iz kraja v kraj, zaposlitve, šolanja, sklepanja zakonske zveze itd., za njihovo ponemčevanje naj bi skrbele strankine ustanove, uspehe ponemčevanja pa bi preverjale policijske ustanove. Če se za ponemčenje primerne osebe v odrejenem roku ne bi ponemčile, bi izgubile nemško državljanstvo in bi jih lahko prepe-ljali tudi v koncentracijska taborišča.

Kot rečeno, je Himmler že v prvih smernicah za deportiranje slovenskega prebivalstva na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem določil, naj osebe, predvidene za deportiranje, rasno pregledajo, in če bodo pri grobem rasnem pregledu dobile dobro oceno, jih naj privedejo še k natančnejšemu rasnemu pregledu, in če bodo tudi tedaj dobile dobro rasno oceno, jih naj prepeljejo v Nemčijo, da jih ponemčijo.

Ko je nato Himmler maja 1941 ob priliki svojega bivanja v Brucku na Muri izdal izvršilne določbe za delo preseljevalnih štabov v Mariboru in na Bledu, je tudi določil, naj družine in posamezne osebe, ki bodo dobile rasno oceno I ali II in politično oceno od 1 do 4, preselijo

v stari rajh. To nalogo sta najprej dobila preseljevalna štaba, toda vodja glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu Ulrich Greifelt se je dogovoril z SS-Obersturmbannführerjem dr. Hansom Ehlichom iz glavnega državnega varnostnega urada, da bosta preseljevalna štaba kartoteko tistih oseb, ki jih bodo po natančnem rasnem pregledu spoznali za »sposobne za ponemčenje«, poslala uradoma pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu, ki bosta poskrbela za njihov prevoz v Nemčijo.

Ker je glavni štabni urad predvideval, da teh ljudi ne bo mogoče takoj poslati v Nemčijo, je 28. maja 1941 naročil uradu v Mariboru, naj zanje uredi posebno prehodno taborišče. Sporočil mu je tudi, da je pred Himmler jem že »osnutek temeljne odredbe o ponemčevalnih ukrepih« in določitvi območij SS, na katera bodo pošiljali osebe, ki so sposobne za ponemčenje.³⁷¹ Dr. Bethge iz glavnega štabnega urada v Berlinu je že pred 23. majem 1941 prosil urad v Mariboru, naj mu pošlje pregled poklicev pri osebah, za katere predvidevajo, da bodo sposobne za ponemčenje. Menil je, naj bi preselitev izvedel urad v Mariboru in ne glavni rasni in kolonizacijski urad SS, ki je delal to na Poljskem.³⁷²

Omenjeno odredbo je Himmler izdal 4. junija 1941. V njej je še enkrat odredil, naj obema preseljevalnima štaboma dodeljena pooblaščenca glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS (v resnici je bil samo eden, tj. prof. dr. Schultz) na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem rasno pregledata tuje osebe nenemške narodnosti, da bi ugotovila, ali so primerne za ponemčenje. Nato je določil, da je treba za ponemčenje primerne osebe iz obeh pokrajin vključiti v ponemčevalni proces in jih zato naseliti na območju višjih vodij SS in policije Südwest (Stuttgart), Rhein (Wiesbaden), Westmark (Metz), Fulda-Werra (Kassel), West (Düsseldorf) in Süd (München). Ker v jugovzhodni Evropi ne bo ustanovljena podružnica glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS, naj te osebe zbereta urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu, ki naj tudi poskrbita za njihov prevoz v Nemčijo. Omenjeni višji vodje SS in policije pa so dolžni, da na svojih območjih takoj poskrbijo za večje število ustreznih delovnih mest v kmetijstvu, industriji in obrti. Za ponemčenje sposobne osebe iz slovenske Štajerske in iz Gorenjske bodo pred prevozom v Nemčijo dobile posebne izkaznice za tujce z oznako »državljanstvo nepojasnjeno (nemško?)« in žigom, iz katere bo moč razbrati, da jih je pregledal glavni rasni in kolonizacijski urad SS in ugotovil, da so sposobne za ponemčenje.³⁷³

Štiri dni pozneje, ko je to odredbo poslal ustreznim ustanovam, je glavni štabni urad izdal zanjo tudi izvršilne določbe. Najprej je pojasnil, da so za naselitev za ponemčenje sposobnih Slovencev izbrali hribovita območja, podobna slovenski Štajerski in Gorenjski. Za to bi seveda prišle še najbolj v poštev avstrijske pokrajine, toda to ni mogoče zaradi tamkajšnjih »slovenskih narodnih delov«. Omenil je tudi, da število takšnih oseb še ni znano, pač pa je treba računati z večjim številom, brž ko bodo odstranjene prometne ovire. Višjim vodjem SS in policije je naročil, naj se povežejo z delovnimi in strankinimi uradi, naj na nezasedena delovna mesta ne nastavljajo za ponemčenje sposobnih oseb z nekdanjih poljskih območij, temveč le za ponemčenje sposobne Slovence, pač pa naj pri naseljevanju in obravnavanju Slovencev uporabljajo prakso, ki jo imajo z naseljevanjem in obravnavanjem za ponemčenje sposobnih Poljakov.³⁷⁴ Naseljeni bodo v čisto nemških pokrajinah in izvzeta niso samo nekdanja češka ali poljska okrožja, temveč tudi nekdanja obmejna nemška okrožja z namenom, da bi v Nemčijo preseljenim Slovincem onemogočili stik s češkim in poljskim prebivalstvom.

Višji vodje SS in policije, na katerih območja je Himmler naročil poslati za ponemčenje sposobne Slovence, so že junija in julija začeli vzpostavljati stike z uradom pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in mu sporočati število oseb, ki jih potrebujejo, ali pa spraševati, koliko oseb sploh lahko dobijo.³⁷⁵ Pri tem sta kazala največji apetit višji vodja SS in policije Westmark iz Metza, ki bi bil rad poleg celega transporta slovenskih družin imel še okoli 200 hišnih pomočnic, in višji vodja SS in policije West iz Düsseldorfa, ki bi bil rad imel 71 poljedelskih, 50 obrtniških in 30 rudarskih družin, 59 obrtnikov, od teh 24 z družinami, 30 rudarjev brez družin itd.

Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je poleti 1941 samo iz priseljencev po 1. 1. 1914, ki so dobili končno oceno A (Altreich), predvidel za preselitev v Nemčijo 994 oseb (okrog 330 družin) s samostojnim poklicem (največ: kmetov 500 oseb, trgovcev 94 oseb, zdravnikov 45 oseb, kovačev 39 oseb, čevljarjev 34 oseb itd.) ter 3121 oseb (okrog 1040 družin) z odvisnim poklicem (največ: delavcev 429 oseb, upokoјencev 324 oseb, železničarjev in strojnikov 251 oseb, državnih uradnikov 247 oseb, profesorjev in učiteljev 235 oseb itd.), skupno torej 4115 oseb (okrog 1400 družin). Za celotno število oseb, ki bi jih naj preselili v Nemčijo, še ni vedel, ker komisije, ki so pregledovale ljudi za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, še niso končale dela.³⁷⁶ Prizadeval si je, da bi te ljudi čimprej poslal v Nemčijo. Julija jih ni mogel, ker so glavni štabni urad, državni

glavni varnostni urad in notranje ministrstvo dolgo časa reševali vprašanje izkaznic zanje.³⁷⁷

Ker še niso mogli pošiljati transportov v Nemčijo, je **Himmler** konec julija 1941 naročil višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju v Salzburgu SS-Brigadeführerju in generalmajorju policije Scheelu, naj na svojem območju ustanovi začasno prehodno taborišče za tiste Slovence, ki so sposobni za ponemčenje, pa jih še ni mogoče poslati v Nemčijo. Ta je menil, da bi za to bilo potrebno eno ali dve taborišči za približno petsto oseb, ki bi bili pod enotnim vodstvom, in prosil državnega namestnika v Gradcu, naj mu svetuje, kakšen objekt bi prišel za to v poštev.³⁷⁸ Ko so vprašali za mnenje vodjo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru Erwina Seftschniga, je ta odgovoril, da sta dr. Bethge in šef civilne uprave dr. Uiberreither v Mariboru govorila o tem, naj bi sprejemna taborišča ustanovili na območju tistih višjih vodij SS in policije v Nemčiji, ki bodo sprejeli za ponemčenje sposobne Slovence, in da ni nihče govoril o ustanovitvi takšnega taborišča na Gornjem Štajerskem.³⁷⁹ Toda kljub temu je Seftschnigov urad moral začeti iskati objekt, ki bi naj služil za zbirno taborišče. Odločil se je za grad v Račah, kjer bi bilo po njegovem mnenju prostora za okoli 600 oseb. Uredili bi ga naj s skupino ujetnikov v štirinajstih dneh.³⁸⁰

Tisti čas so pripravljali takšno sprejemno taborišče tudi na območju višjega vodje SS in policije Süd (München). Toda ta si je avgusta premislil, ker je dobil mnogo otrok iz krajev, ogroženih zaradi bombardiranja. Dobili pa so na razpolago tudi nekakšno taborišče Volksdeutsche Mittelstelle v Avstriji, ki so ga nameravali uporabljati kot prehodno taborišče za Slovence, sposobne za ponemčenje. Tam bi sestavljali Transporte in jih takoj pošiljali v Nemčijo. Vse sposobne za težko delo in izobražence bi naj pošiljali iz Maribora naravnost v taborišče Schelklingen pri Ulmu, tj. na območje višjega vodje SS in policije Südwest v Stuttgartu.³⁸¹

Tudi ta načrt so morali opustiti, ker se je izkazalo, da »ni mogoče dobiti objekta za taborišče, ki bi imelo ugodno prometno lego«. Zato so v Berlinu sklenili, da bodo slovenske družine zbirali in zdravniško pregledovali (rasno in politično so bile namreč pregledane že prej) v kakšnem taborišču na slovenskem Štajerskem in sposobne za težko delo najprej poslali v taborišče Schelklingen pri Ulmu, nato pa tudi ostale. To taborišče je bilo takrat trenutno prazno in bi lahko sprejelo okoli 500 oseb. Ker je bilo to taborišče na območju višjega vodje SS in policije Südwest, ki je potreboval večje število delavcev, so menili, naj bi najprej poslali vanj tiste osebe, ki so bile določene za to območje.³⁸²

Ko je bilo 14. avgusta 1941 v Berlinu rešeno vprašanje izkaznic za Slovence, ki bi jih naj preselili v Nemčijo, pa še niso rešili vprašanja zbirnega taborišča na slovenskem Štajerskem, saj je, kot smo videli, moral preseljevalni štab v Mariboru meljsko vojašnico že prvega avgusta izročiti vojski, taborišče v Račah pa bi pripravili šele konec avgusta. V Mariboru so imeli že vse pripravljeno, da prvi transport s 604 Slovenci, bivajočimi v mestu Maribor, takoj pošljejo v Nemčijo,³⁸³ in so sredi avgusta menili, da ga bodo poslali v osmih dneh.³⁸⁴

Tedaj pa je Himmler iz nam že znanih razlogov 18. avgusta ustavil vse deportacije v jugovzhodni Evropi in kot nekaj časa niso vozili transporti izgnancev na Hrvaško, se je ustavilo tudi deportiranje za ponemčenje sposobnih Slovencev v Nemčijo. Zaradi novih razmer je šef civilne uprave dr. Uiberreither sklical 1. septembra 1941 ob štirih popoldne v graškem gradu sestanek, ki so se ga poleg njega udeležili vladni predsednik dr. Müller-Haccius, pooblaščenec za gospodarstvo pri šefu civilne uprave SS-Obersturmbannführer Alfred Fleischmann, Otto Lurker, Heinz Müller, Erwin Seftschmig in Laforce. Obravnavali so vprašanje preselitve za ponemčenje sposobnih v novih razmerah. Uiberreither je menil, če ne bo mogoče deportirati tretjega vala, naj bi preselili v stari rajh samo toliko za ponemčenje sposobnih Slovencev, kolikor dopuščajo razmere na slovenskem Štajerskem. Nato so razpravljali o tem, kako daleč so že prišli s pripravami za deportacijo tega vala, kakšen bo njegov osebni profil, obseg, število itd.³⁸⁵

Ravno tedaj je bil namreč I. glavni oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru sredi temeljitih priprav za deportiranje za ponemčenje sposobnih oseb iz slovenske Štajerske v Nemčijo. Konec avgusta je posamezne družine oziroma osebe — do takrat je od preseljevalnega štaba dobil že 7785 imen za ponemčenje sposobnih oseb iz vse slovenske Štajerske razen iz obsavskega in obsočnega pasu — pozival v unionsko dvorano v Mariboru, kjer jih je še enkrat popisal tako osebno kakor tudi premoženjsko ter jim izdajal posebne osebne izkaznice. Toda pozivu, naj pridejo k popisu, se ni odzvalo zelo mnogo ljudi. Tako jih je od 3215 v treh mariborskih okrajih (mesto, desni breg in levi breg) registriranih pozval na pregled 2545, a jih je prišlo le 1360, medtem ko jih 981 ni prišlo. Za 392 oseb so pozneje ugotovili, da so odpotovale ali odšle drugam, pri 186 ni bilo mogoče izvedeti, kdo je prejel pozivnico, za 304 osebe pa niso mogli ugotoviti nobenega vzroka, zakaj se niso odzvale pozivu. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je sklepal, da gre pri delu teh oseb za »zlobnost«, menil pa je tudi, da so prihod ljudi k popisu ovirale tudi

upravne in druge ustanove, verjetno zato, ker so se bale, da **bi izgubile** delovno silo.

Pozivi k popisu in popis sam so med mariborskim prebivalstvom vzbudili nov val vznemirjenja. Potem ko so nacisti v začetku **avgusta** prenesli deportacije v južni del slovenske Štajerske, so si v severnem delu ljudje malo oddahnili. Toda zdaj so spoznali, da so pred novim valom deportacij, in se jih je znova polastilo močno vznemirjenje, o katerem je politični komisar za mesto Maribor 1. septembra 1941 poročal šefu civilne uprave takole:

»Potem ko je bila v prvi polovici meseca julija končana izselitev, ki je v širših krogih povzročila vznemirjenje in razdraženost, je konec julija 1941 nastalo očitno pomirjenje... V širokih krogih je postalo znano, da naj bi prišlo do preseljevanja v stari rajh. čeprav še glede roka preselitve, njenih bližnjih okolnosti in posebno, kdo bo preseljen, vlada popolna nejasnost, pa vzbuja ta mnogokrat omenjena preselitev v stari rajh nove nemire.«³⁸⁶

V svojem poročilu za mesec september pa je zapisal:

»Vznemirjenje zaradi izseljevanj v stari rajh, ki se je začelo proti koncu avgusta, se je okrepilo v prvi polovici septembra, ko so ljudje dobili vabila, naj pridejo pred komisijo Štajerske domovinske zveze... Letaki, ki jih je bil podpisal 'okrožni odbor Osvobodilne fronte' in so jih 16. septembra v velikih količinah raztresli na Pobrežju v Mariboru in sosednjih območjih, so vzeli izseljevanje za predmet svoje agitacije. Nemški prevod tega letaka prilagam.«³⁸⁷

Letak, ki ga omenja to poročilo, je v začetku septembra izdal okrožni odbor OF Maribor. V začetku letaka je napovedal:

»Še se ni ublažila pekoča bolečina udarcev, ki jih je prizadejal krvavi tlačitelj slovenskemu narodu, — že pripravljajo Hitlerjevi roparski okupatorji nov zločin nad slovenskim narodom. — V kratkem hočejo pregnati z doma nove tisoče slovenskih družin in jih izseliti tokrat v sam rajh in v frontno zaledje.«

Potem ko je pravilno pojasnil, zakaj nacisti pripravljajo ta ukrep: da bi dobili delovno silo (povedal sem, kakšne apetite so imeli višji vodje SS in policije v posameznih nemških pokrajinah po njej!), je pozval Slovence, naj se ne dajo deportirati in naj se raje priključijo partizanom.³⁸⁸

Temu splošnemu vznemirjenju so se sredi septembra pridružile nove ovire za nacistične množične deportacije. Čeprav je Himmler v začetku septembra 1941 dovolil, da na slovenskem Štajerskem nadaljujejo deportacije, seveda ob upoštevanju nekaterih pogojev, pa se je deportiranje Slovencev na območje NDH ponovno ustavilo ravno sredi septembra, medtem ko za tretji val, ki bi ga že bili morali začeti

deportirati, še sploh niso vedeli, kdaj in kam ga bodo deportirali. V takšnih neugodnih razmerah za naciste je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko sklical za 15. september novo konferenco, ki je razpravljala o preseljevanju za ponemčenje sposobnih Slovencev v Nemčijo in o deportiranju tretjega vala. O njenih sklepih glede deportiranja tretjega vala sem že govoril, glede preseljevanja za ponemčenje sposobnih Slovencev v Nemčijo pa je sklenila:

»O preselitvi in ponemčenju je soglasje o tem, da ne bo *nikakršnih akcij, ki bi povzročile velike nemire* (podčrtal T. F.), temveč se bo prestavitev izvedla od primera do primera glede na dogovore, ki jih je štabni vodja Laforce sklenil s pristojnimi višjimi vodji SS in policije.

Osnovno je, da mora biti najprej pripravljeno naselitveno mesto, preden se bo mislilo na preselitev. Kolikor je le mogoče, se bodo opustila taborišča. V prvi vrsti bodo preseljeni v stari rajh primeri, ki so iz varnostnopolicijskih razlogov nezaželeni na Spodnjem Štajerskem.«³⁸⁹

Ko se je v naslednjih dneh začelo zaostrovati vprašanje, kam deportirati tretji val, vprašanje, ki ga je reševala druga konferenca v Zagrebu dne 22. septembra 1941, niso v Nemčijo poslali nobenega transporta z osebami, sposobnimi za ponemčenje. Še več, sklenili so celo, da bodo Transporte poslali šele potem, ko bodo zaključene deportacije prebivalstva z obmejnega izselitvenega območja.³⁹⁰

S pošiljanjem transportov za ponemčenje sposobnih oseb so res počakali toliko časa, dokler niso deportirali velike večine prebivalstva z obmejnega izselitvenega območja. Prvi transport so začeli pripravljati šele v začetku decembra, toda v zelo, celo nekajkrat zmanjšanem obsegu. Če so poleti imeli pripravljenih za preselitev v Nemčijo že okoli 1400 za ponemčenje sposobnih družin, so zdaj njihovo število zmanjšali na 156 (okrožje Maribor mesto 67 družin, okrožje Maribor podeželje 20 družin, okrožje Celje 41 družin, okrožje Ptuj 25 družin in okrožje Ljutomer 3 družine).³⁹¹

O tem, kdo je naposled izmed okoli 1400 družin izbral tistih 156, ki jih je treba vendarle deportirati v Nemčijo, je poročal vodja urada v Mariboru Erwin Seftschmig 11. decembra 1941 Hintzejevemu namestniku dr. Petriju v glavni štabni urad v Berlinu:

»Glede na zgoraj navedeni telefonski razgovor (z dne 11. XII. 1941 — op. T. F.) sporočam, da je gauleiter, dr. Uiberreither dovolil izseliti iz Spodnje Štajerske okoli 150 družin, sposobnih za ponemčenje. S tem je izseljevanje v stari rajh dokončno zaključeno.

Pregled je na eni strani opravila komisija, ki so jo sestavljali preseljevalni štab, varnostna služba in oficir SS iz glavnega rasnega

in kolonizacijskega urada SS, na drugi strani pa nacionalnopolitični referent Štajerske domovinske zveze v povezavi z varnostno službo. Ti uradi so tudi dokončno odločali in so tem osebam dali dokončno oceno A.«³⁹²

Pri dokončnem odločanju, kdo naj ostane in koga je treba deportirati, je imel veliko besedo nacionalnopolitični referent pri šefu civilne uprave in v veznem vodstvu Štajerske domovinske zveze dr. Helmut Carstanjen.³⁹³

Iz deportacij so npr. izločili vse zdravnike. Ker so jih imeli po večini za svoje nasprotnike, ki so »vodilno delali v politični smeri«, so menili, da jih ne bi smeli pustiti na slovenskem Štajerskem. Zato so jih pred izgonom v Nemčijo nameravali nadomestiti z zdravniki, ki bi jih dobili iz Avstrije in Nemčije. Za to si je zelo prizadeval pokrajinski zdravniški vodja dr. Riedl, ki pa je moral poročati, da je »stik z raznimi zdravniškimi zbornicami pokazal nezadovoljive rezultate«, in so morali zdravnike, ki so jih predvideli za izgon v Nemčijo, pustiti doma.³⁹⁴

Osnovna navodila »za pripravo transportov za ponemčenje sposobnih oseb in njihovo delo v starem rajhu« je izdal štabni urad v Berlinu že 4. septembra 1941 in jih naslovil na urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. V njih je določil, da morajo višji vodje SS in policije najprej poslati mariborskemu uradu »obratne vprašalne pole (poročila o delovnih mestih)«, ki bodo osnova za zaposlitev. Na njihovi osnovi naj mariborski urad sestavlja transporte in jih pošilja višjim vodjem SS in policije, lahko pa tudi njihovi predstavniki sami pridejo ponje. Za vsak transport je treba napraviti dva seznama oseb, medtem ko je tretji seznam treba poslati glavnemu štabnemu uradu v Berlin. Minister za delo je obljubil, da bo plačal stroške prevoza. Pri izbiri ustreznih oseb za posamezna delovna mesta je treba uporabiti ustrezne strokovne moči, ki jih naj poišče pooblaščenec ministra za delo pri šefu civilne uprave, in še posebej je treba paziti na to, da bodo za poljedelstvo uporabne osebe prišle brez izjeme vse na delovna mesta v kmetijstvu. Pred odhodom transporta je treba vse osebe zdravniško pregledati in bolne ter onemogle poslati v Nemčijo samo v tem primeru, če spadajo v družino, ki ima za delo sposobnega družinskega člana.

Tistih oseb, ki jih je teže zaposliti ali nastaniti, npr. izobražence in samostojne obrtnike, ni treba pošiljati naravnost višjim vodjem SS in policije, temveč v taborišče Schelklingen pri Ulmu, kjer je prostor za okoli 500 ljudi. Vendar pa stroškov za njihov prevoz ne bo plačal minister za delo, ampak državni komisar za utrjevanje nemštva.

Deportiranci lahko vzamejo s seboj vse svoje imetje, kolikor ga lahko **spravijo** v transport, seveda tudi nakit, vrednostne papirje in umetniške predmete. Vsaka družina ima lahko 1000 RM gotovine, vsa-ka **samostojna** oseba pa 500 RM.

Navodila govorijo tudi o zaposlitvi teh oseb, odškodnini za imetje, ki ga bodo pustile na slovenskem Štajerskem, izplačevanju zaslužka itd., o čemer bom podrobneje govoril v naslednjem poglavju.³⁹⁵

Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je nato izdelal »načrt za odvoz za ponemčenje sposobnih oseb iz Spodnje Štajerske«. V njem je določil, da bo prizadete osebe dan pred odhodom transporta pozval, naj se drugi dan ob določeni uri zberejo na odrejenem kraju. Transporte bodo sestavljali podnevi, odpeljali pa bodo vsakokrat zvečer. Spremstvo, ki ga bo poslal pristojni višji vodja SS in policije, bo transport prevzelo v Mariboru in ga spremljalo do cilja. Načrt je določal tudi vrste dokumentov, ki jih bodo dali prizadetim osebam, in ustanove, ki jih bo treba obvestiti ob odhodu vsakega transporta.³⁹⁶

Ta navodila so veljala toliko časa, dokler so bile t. i. za ponemčenje sposobne osebe edina kategorija Slovencev, ki so jih namerali deportirati v Nemčijo. Ko pa je Himmler okoli 10. oktobra 1941 odločil, da bodo tudi prebivalstvo z obmejnega izselitvenega območja deportirali v Nemčijo in ga ponemčili, je glavni štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 1. decembra 1941 izdal nova navodila, ki so veljala za vse osebe, ki so jih deportirali v Nemčijo, torej tudi za prebivalstvo z obmejnega izselitvenega območja. Bila so mnogo krajša in so govorila le ugotavljanju oseb, ki so sposobne za ponemčenje (v Nemčijo so namreč tedaj deportirali tudi nesposobne za ponemčenje), o njihovem zdravniškem pregledu in o pokrajinah, kamor jih bodo poslali, oziroma so jih že pošiljali.³⁹⁷ Seveda so bile sedaj razmere popolnoma drugačne kakor poleti. V Nemčijo naj bi odpeljali več kot 38.000 Slovencev in ne samo okoli 4500 za ponemčenje sposobnih oseb. Od teh je ostalo le še 150 družin ali okoli 500 oseb, tj. toliko, kolikor jih je lahko sprejelo taborišče Schelklingen pri Ulmu, in sklenili so, da bodo te družine in osebe poslali samo v to taborišče.

Prvi transport so odposlali iz Maribora 7. decembra 1941. V njem je bilo 23 družin z 59 osebami iz mesta Maribora.³⁹⁸

Drugi transport so odposlali iz Maribora 14. decembra 1941 in je bilo v njem deset družin z 22 družinskimi člani iz mesta Maribora, medtem ko je en družinski član ostal doma zaradi starosti, štirje iz dveh družin zaradi bolezni in dva iz neke družine zaradi pobega.³⁹⁹

Pet dni po odhodu drugega transporta iz Maribora v taborišče Sehelklingen pri Ulmu je štabni vodja Laforce poročal štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu naslednje:

»Na Spodnjem Štajerskem je skupno okoli 4500 za ponemčenje sposobnih oseb, ki bi jih morali po smernicah državnega vodje SS premestiti v stari rajh. Gauleiter je pred nedavnim odločil, da je od teh oseb treba premestiti v stari rajh le skupno 150 družin, ki jih naj določi Štajerska domovinska zveza, pregleda pa varnostna služba, medtem ko naj naš urad poskrbi za tehnično izvedbo. Od teh 150 družin sta do danes odpeljala v stari rajh 2 transporta s skupno 81 osebami. Sledili jima bodo naslednji transporti, o katerih vas bomo vsakokrat obvestili.«⁴⁰⁰

Tretji transport iz Maribora v taborišče Sehelklingen pri Ulmu so poslali šele čez dober mesec dni, tj. 19. januarja 1942. V njem je bilo šest družin s 14 družinskimi člani iz mesta Maribora.⁴⁰¹

Četrti transport so poslali 4. februarja 1942 in je imel pet družin z 12 družinskimi člani, od tega dve družini z osmimi družinskimi člani iz Slovenj ega Gradca, eno od Sv. Kungote, drugo pa iz Mislinje.⁴⁰²

Mesec dni pozneje je dr. Bethge iz glavnega štabnega urada v Berlinu pisal uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, da sta se z SS-Hauptsturmführerjem Brandtom dogovorila, da 150 za ponemčenje sposobnih oseb iz slovenske Štajerske ne bodo poslali v taborišče Sehelklingen pri Ulmu, tj. na območje višjega vodje SS in policije Südwest, temveč tudi na območja drugih višjih vodij SS in policije. Prosil je, naj bi mu sporočili, koliko za ponemčenje sposobnih oseb še nameravajo odposlati iz slovenske Štajerske.⁴⁰³ Odgovor je dobil šele 22. aprila 1942, in sicer tak, »da bo preseljevanje za ponemčenje sposobnih oseb v stari rajh zaključeno s prihodnjim transportom, ki bo predvidoma odpeljal v treh tednih in bo imel približno 20—25 družin«. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je v svojem odgovoru tudi prosil, naj bi mu »iz delovnotehničnih razlogov« dovolili poslati poslednji transport še v taborišče Sehelklingen pri Ulmu, kar mu je glavni štabni urad v Berlinu dovolil dne 29. aprila.⁴⁰⁴

Toda v taborišče Sehelklingen pri Ulmu so poslali še tri transporte, peti dne 11. marca 1942, ki je imel osem družin z 39 družinskimi člani iz ptujskega okrožja,⁴⁰⁵ šesti dne 15. maja 1942, ki je imel osem družin s 23 družinskimi člani iz celjskega okrožja, in sedmi dne 18. maja 1942, ki je imel štiri družine s 16 družinskimi člani iz okrožja Maribor podeželje.⁴⁰⁶

Skupno so torej od 7. decembra 1941 do 18. maja 1942 poslali iz Maribora v taborišče Schelklingen pri Ulmu 7 transportov s 64 družinami oziroma 194 osebami, in sicer:

Štev. trans- porta	Datum odhoda	Število		Iz okrožja
		družin	oseb	
1	7. 12. 1941	23	59	Maribor mesto
2	14.12. 1941	10	22	Maribor mesto
3	19. 1. 1942	6	14	Maribor mesto
4	4. 2.1942	5	12	Maribor mesto
5	11. 3. 1942	8	39	Ptuj
6	15. 5. 1942	8	32	Celje
7	18. 5. 1942	4	16	Maribor podeželje
Skupaj :		64	194	

Odposlali so torej trideset oseb več, kot pa so predvidevali v pozni jeseni 1941. Ko so namreč okrožnim vodstvom Štajerske domovinske zveze poslali seznam 150 za ponemčenje sposobnih oseb, ki jih nameravajo izgnati iz slovenske Štajerske, da ga še enkrat preverijo, in če je treba, tudi dopolnijo, so ta res predlagala za izgon še nekaj ljudi. Okrožno vodstvo Maribor je npr. 9. februarja 1942 predlagalo za izgon še 15 družin, od katerih so nato deportirali dve družini s 5 družinskimi člani, medtem ko drugih niso deportirali, ker so bili Hrvati, že izgnani, predvideni za premestitev pri železnici ali pa jih ni bilo mogoče najti.⁴⁰⁷ Verjetno so podobno predlagala tudi druga okrožna vodstva.

DEPORTACIJE SORODNIKOV PARTIZANOV IN UBITIH TALCEV TER NOVI NAČRTI ZA MNOŽICNE DEPORTACIJE SLOVENCEV NA GORENJSKEM

Poleti 1941 oziroma poleti 1942 so se nacisti na Gorenjskem in štajerskem javno odrekli deportacijam Slovencev. Toda to je bila le taktika, h kateri so se morali zateči ob vedno bolj množični in aktivni narodnoosvobodilni borbi slovenskega naroda. Od svojih namenov, da iz Gorenjske in slovenske Štajerske izženejo velik del

slovenskega prebivalstva, niso nacisti nikdar odstopili, v skrajnem primeru so bili pripravljeni, da deportacije nadaljujejo po vojni. Bili so namreč prepričani, da ponemčenje obeh pokrajin ne bo zagotovljeno prej, dokler ne bo z izgonom Slovencev in naseljevanjem Nemcev doseženo za Nemce čim ugodnejše številčno razmerje in dokler ti ne bodo imeli prevladujočega gospodarskega položaja tudi na podeželju. V dokaz, da nacisti svojih zagotavljanj o prenehanju deportacij niso jemali resno, navajam dva podatka. Ravno tisti čas, ko so si najbolj prizadevali pomiriti gorenjsko prebivalstvo z obljubami, da vsaj v radovljiškem in kranjskem okraju ne bo več deportacij, je 16. avgusta 1941 izšel v Karawanken Bote članek »O Skladnosti političnih in narodnih meja«. V njem je povedano, »da je vsaka država najbolj zaščitena in zavarovana, ako ima v obmejnih pokrajinah popolnoma zanesljivo prebivalstvo. Tujejezični sovražni elementi ob meji so nevarni. Zato si mora država prizadevati, da doseže čim višjo narodnostno in duhovno enotnost s tem, da spravi do gotove mere v skladnost državne in narodne meje. Kadar se narodnost ne ujema z zemljepisom, se mora spremeniti. V takem primeru je edini izhod izmenjava prebivalstva, da se skladajo politične meje s plemenskimi... Führer je naročil pokrajinskemu vodji (gauleiter), naj čimprej ponemči zasedeno ozemlje, ki je bilo nekdanj nemško in spada k nemškemu kulturnemu in gospodarskemu območju. *Kar je bilo sklenjeno, se bo tudi izvedlo, če ne bo šlo milo pa s silo.*« (Podčrtal T. F.). In ko je notranji minister dr. Frick 16. decembra 1941 v Celovcu umeščal novega šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainerja in mu našteval naloge na Gorenjskem, je poudaril: »Toda vse te naloge so končno manj pomembne *od odločilnega vprašanja narodne vključitve* dežele južno od Karavank. Ta naloga mora biti vedno rdeča nit Vašega dela. Kajti brez ustvaritve *branika nemških ljudi v tej deželi* se bo prej ali slej zrušila še tako lepa upravna zgradba.«

V obeh primerih gre torej še vedno za osnovno zamisel nacističnih raznarodovalcev: brez kolonizacije nemških ljudi ob meji je raznarodovanje obsojeno na neuspeh.

Zato so iskali vsako priložnost, da izženejo slovenske ljudi z njihovih posestev.

Toda pri tem nekaj časa niso imeli pred očmi več tistih skupin Slovencev kot 1941. leta, temveč najožje sorodnike partizanov in ubitih talcev. Ta ukrep so uporabljali predvsem za to, da bi dušili narodnoosvobodilno gibanje v obeh pokrajinah in da bi z naselitvijo Nemcev na posestva izgnanih Slovencev okrepili nemštvo.

Deportacije sorodnikov partizanov in ubitih talcev

Zamisel, da bi aretirali sorodnike partizanov in ubitih talcev, se je pri nacistih pojavila zelo zgodaj. Najprej jo zasledimo avgusta 1941 v območju celjskega okrožja, kjer je politični komisar Anton Dorfmeister ukazal orožništvu, naj takoj aretira vse žene pobeglih komunistov in jih izroči celjskemu gestapu. Hkrati je naročil županom, naj otroke spravijo k njihovim sorodnikom ali znancem, premoženje pa zaplenijo. Ko je orožniški okrožni vodja poročnik Kolmanitsch to naročilo sporočil orožniškim postajam, je še pristavil: »Pri pobijanju Nemcem sovražnih prizadevanj (komunistov itd.) je treba nastopati zelo energično in pri najmanjši potrebi brezobzirno uporabiti strelno orožje.«⁴⁰⁸

Dorfmeisterova zamisel je bila tisti čas izvirna in so jo najbolj uresničevali v celjskem okrožju. Kmalu pa jo je Dorfmeister obdelal kot predlog za splošno ravnanje s sorodniki partizanov in ubitih talcev. Natančnejše vsebine predloga ne poznamo kakor tudi ne vsebine zadevnega Himmlerjevega odloka z dne 24. januarja 1942 (dnevnik št. I, 169/42 ads RF/V) in izvršilnih določb glavnega državnega varnostnega urada z dne 24. marca 1942 (IV B 4 a 1447/41 g 1284). Prvi nam znani dokument o ukrepih, ki so jih nacisti takrat na splošno pripravljali proti sorodnikom partizanov in ubitih talcev, je dopis zveznega vodje Štajerske domovinske zveze Franza Steindla Dorfmeistru z dne 27. januarja, ki pravi:

»O tem vprašanju tečejo pogajanja s komandantom varnostne policije in varnostne službe. Kolikor gre za osebe, ki so sposobne za delo, jih nameravamo poslati v rajh na delo. Glede oseb, ki niso zmožne, da bi se same preživljale, obstajajo zelo velike in upravičene ovire.

O nadaljnjem razvoju vprašanja, v katerega sem že vključil tudi gauleiterja, ti bom poročal sproti.«⁴⁰⁹

Natanko mesec dni pozneje je Steindl pisal že vsem okrožnim vodjem Štajerske domovinske zveze, vodjem I. in II. vodstvenega urada pri vseh okrožnih vodstvih in seveda tudi nacionalnopolitičnemu referentu dr. Carstanjenu:

»Na predlog okrožnega vodje Dorfmeistra sem prosil komandanta varnostne policije in varnostne službe, naj sorodnike (v najožjem smislu te besede) ustreljenih, ki bi lahko s svojo navzočnostjo pomenili element vznemirjenja, na ustrezen način preselijo v stari rajh.

Da bi uresničili ta moj predlog, je komandant varnostne policije in varnostne službe naročil svojim izpostavam, naj popišejo vse so-

rodnike ustreljenih in jih preko preselitvenega taborišča **Rajhenburg** preselijo v rajh.

Prosim vse okrožne vodje, naj močno podpro ta prizadevanja. Odredba se nanaša samo na sorodnike v najožjem pomenu te besede. Sorodnikov ali otrok ustreljenih, ki imajo svoje lastno gospodinjstvo ali živijo ločeni od svojih staršev, ni treba preseljevati.

S primerno ustno propagando je treba opozarjati na to, da gre za preselitev samo prej omenjene skupine.

Ko bo akcija končana, prosim za poročilo o njeni izvedbi.⁴¹⁰

Podobno je moralo biti na Gorenjskem, le da smo o tamkajšnjih pripravah še manj poučeni. Iz zaslišanja nekdanjega radovljiškega okrožnega vodje NSDAP Franza Hradetzkega na procesu proti dr. Rainerju in soobtoženim v Ljubljani 10. julija 1947 izvemo, da je bila januarja 1942 na Bledu konferenca — vodil jo je novi šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer in so se je poleg predstavnikov policije udeležili tudi okrožni vodje NSDAP in deželni svetniki — ki je razpravljala o deportacijah sorodnikov partizanov in ubitih talcev.⁴¹¹ Verjetno so bile prve priprave za to akcijo povod, da so začeli ljudje govoriti o deportacijah in da je dr. Rainer ukazal, »da niti stranka niti upravna oblast nikakor ne smeta uporabljati besede 'izselitev', češ da policijski ukrepi, ki so bili ali še bodo potrebni«, niso »izseljevanje« ter je treba zanje najti »drug izraz ali opis«.⁴¹²

V obeh pokrajinah, tj. na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, so začeli aretirati sorodnike partizanov in ubitih talcev in jih tudi deportirati v Nemčijo meseca marca 1942.

Na Gorenjskem so aretirane sorodnike partizanov in ubitih talcev vozili v taborišče tajne državne policije v nekdanjih škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano, kjer je bilo že spomladi in poleti 1941 taborišče za izgnane Slovence iz Gorenjske in Mežiške doline. Toda prvega transporta 126 oseb iz Šentvida niso poslali naravnost v Nemčijo, temveč v taborišče Rajhenburg, odkoder so ljudi z Gorenjskega poslali v Nemčijo skupaj z ljudmi, ki so jih tisti čas še izganjali iz obsavskega in obsoletskega pasu. Iz slovenske Štajerske pa so prvi transport sorodnikov partizanov in ubitih talcev poslali že 16. marca 1942 iz Rajhenburga v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle v Straubingu. Z njimi so poslali tudi njihove otroke.⁴¹³

Tisti čas so mnogo ljudi iz slovenske Štajerske odpeljali tudi v koncentracijska taborišča, vendar so njihove otroke pustili za nekaj časa še na slovenskem Štajerskem. Spravili so jih v hiralnico Christinenhof v Medlogu pri Celju, kjer je zanje skrbela Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, tj. nacistična socialnovarstvena organizacija.

Vendar to nekaterim nacističnim veljakom ni bilo prav. Tako se je **orožniški** vodja iz Celja 16. junija 1942 razburjal, »da so se dogodili **primeri**, ko so otroke aretiranih, ustreljenih ali k banditom pobeglih **oseb** izročili nacionalsocialistični dobrodelni organizaciji, da bi naj **dalje** skrbela zanje,« in je orožniškim postajam sporočil Dorfmeisterovo navodilo, naj župani poskrbijo za to, da bodo takšne otroke dali **njihovim** sorodnikom ali znancem.⁴¹⁴ Vendar so otroci ostali v Medlogu vse do jeseni 1942, ko so jih preko taborišča VoMi Frohnleiten **pri** Gradcu poslali v taborišče VoMi Waissmain pri Bayreuthu, kjer **so bili** že Slovenci, izgnani iz obsavskega in obsotelskega pasu.

Iz Šentvida nad Ljubljano so spomladi 1942 poslali v Nemčijo še štiri transporte, medtem ko iz slovenske Štajerske do avgusta istega leta niso poslali več nobenega.

Novo, še ostrejšo obliko so nacistične deportacije sorodnikov partizanov in ubitih talcev dobile poleti 1942, ko se je narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji, zlasti na Gorenjskem, zelo razmahnilo. Na slovenskem Štajerskem so I. štajerski bataljon, ki je narastel na štiri ali celo pet čet, in nekatere samostojne čete, npr. slovenj egoriška, kozjanska in ruška, s svojimi številnimi akcijami zelo vznemirile okupatorja, na Gorenjskem pa je I. grupa odredov z Gorenjskim in Kokrskim odredom onemogočila delo mnogih nacističnih ustanov, npr. občin, šol, vermanšafta itd. Razmere v obeh pokrajinah so že junija 1942 postale za okupatorja tako nevzdržne, da so nacistični veljaki postali zelo zaskrbljeni. Zato je Himmler 25. junija 1942 ukazal, naj obe pokrajini pomirijo, in je to nalogo zaupal višjemu vodji SS in policije SS-Gruppenführerju Erwinu Rösenerju.⁴¹⁵ V pomoč bi mu naj bil novi poveljnik varnostne policije in varnostne službe SS-Standartenführer dr. Walter Blume, ki ga je konec junija 1942 poslal iz Berlina, in hkrati je od tam poslal novega komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko SS-Sturmbannführer j a Josefa Vogta. K povelju o »pomiritvi« Gorenjske in slovenske Štajerske« je Himmler sam napisal navodila za izvedbo akcije, v katerih je naročil, naj vse tiste osebe, ki so se »pregrešile zoper rajh« in podpirale partizane, strogo kaznujejo. Moške naj pobijejo, ženske aretirajo in odpeljejo v koncentracijska taborišča, otroke pa v rajh.⁴¹⁶

Tu ne morem podrobneje opisovati vseh priprav na nemško ofenzivo proti narodnoosvobodilnemu gibanju na Gorenjskem, ki bi naj bile po Himmlerjevem povelju (končane do začetka julija. Na konferenci, ki jo je 1. julija vodil dr. Rainer na Bledu in so se je poleg predstavnikov policije udeležili tudi okrožni vodje NSDAP in deželni svetniki, so sprejeli celo vrsto ukrepov, ki so jih drugi dan oznanili Rösenerjevi letaki. Uvedli so policijsko uro od 20. zvečer do 5. zjutraj,

*Polkovnik
Hermann Franz,
SS-Gruppenführer
Knobloch, poročnik
Lang, gauleiter
dr. Friedrich Rainer,
generallajtnant
Erwin Rösener,
generalpolkovnik
Kurt Daluege in
višji vladni svetnik
dr. Hierzegger na
Bledu 3. 7. 1942*

prepovedali vsak promet s kolesi, prepovedali Slovencem uporabo osebnih avtomobilov in motornih koles ter obiskovanje gostiln, ukazali oddati lovsko orožje itd. 3. julija so imeli novo konferenco, ki sta se je poleg dr. Rainerja, Rösenerja in poveljnika redarstvene policije generalmajorja Karla Brennerja ter drugih oficirjev udeležila tudi šef redarstvene policije SS-Oberstgruppenführer in generalpolkovnik policije Kurt Daluege, ki je po Heydrichovi smrti postal še namestnik državnega protektorja za Češko in Moravsko, in Himmlerjev pooblaščenec za protipartizansko bojevanje SS-Gruppenführer Knobloch. Najpomembnejši ukrep, ki so ga sprejeli na tej konferenci, je bila uvedba *izrednega stanja*. Daluege je ukazal, naj po vsej Gorenjski preverijo prebivalstvo, tako kot so to storili pred nekaj tedni na Češkem: vsi tisti, ki še niso policijsko prijavljeni, se morajo prijaviti v dveh dneh, da dobijo ustrezno potrdilo, in kogar bodo potlej zalotili brez ustrezne izkaznice, bo takoj ustreljen. Pri vseh družinah je treba ugotoviti število družinskih članov aprila 1941 in sedaj ter izvedeti, kje so ostali. V vsaki hiši mora v bližini vežnih vrat viseti seznam stanovalcev hiše, da bi tako lahko hitro našli skrite partizane in aktiviste Osvobodilne fronte. V vsaki vasi je treba določiti osebe, ki niso Nemcem kdove kako naklonjene, in jih v primeru nemirov ustreliti s svojci vred kot talce itd. Kako odločni so bili nacisti uničiti vse, kar bi imelo le najmanjšo zvezo z narodnoosvobodilnim gibanjem, kaže naslednja Daluegejeva izjava, ki ni imela nobenega propagandnega grozilnega namena, ampak je bila le zaupno povelje: »Tudi poslednji prebivalec te pokrajine mora vedeti, da bo, četudi samo

ugodno govoril o tolpah, izgubil vso svojo imovino oziroma da bodo ustreljeni on in njegova družina kakor tudi sorodniki in prijatelji. Prav tako bo seveda ustreljena vsa družina (tudi žene), če bo kakšen družinski član aktivno sodeloval v partizanih. Pa čeprav bi morali izkoreniniti cela naselja in vasi ter postreliti njihove prebivalce in če bi se ljudje pritoževali, da ni mogoče več obdelovati zemlje, bi kar zmanjšali preskrbo z živežem.«⁴¹⁷

Tem konferencam, ki so slovenskemu prebivalstvu na Gorenjskem oznanjale dneve groze, in prihodu številnih policijskih, esesovskih in vojaških enot so od začetka julija do srede septembra 1942 sledile ofenzivne akcije v razna območja, npr. Jelovico, Storžič, Polkljuko, Blegoš, Tuhinjsko dolino, Udenboršt itd., in številni, večkrat zelo krvavi spopadi s partizanskimi enotami. V kratkem času so prečesali vso Gorenjsko, postrelili nekaj stotin talcev (samo julija 330), požgali in z zemljo zravnali enajst vasi in zaselkov, iz katerih so postrelili ne samo odrasle, temveč celo mladoletne moške prebivalce, ženske in otroke pa odgnali v taborišče Šentvid nad Ljubljano.

Kako zverinsko so nacisti v tej ofenzivi ravnali s slovenskim prebivalstvom, kaže Brennerjevo »posebno povelje št. 1« z dne 19. julija 1942, katerega začetek se glasi:

»1. Prebivalci vasi

- a) Hrastnik (4 km severovzhodno od Moravč),
 - b) Kokra (7 km vzhodno od Preddvora),
 - c) Sovodenj (8 km jugovzhodno od Gorenje vasi)
- so sprejemali tolpe ali jih podpirali.

2. Za represalijo je treba na kraju samem ustreliti moške prebivalce, starejše od 15 let, njihova trupla pa zmetati v ogenj. Kraje je treba uničiti z ognjem. Ostalo prebivalstvo je treba izseliti in odpeljati v preselitveno taborišče v Šentvidu nad Ljubljano.

3. Za izvedbo akcij so zavezani:

- za a) komandant 93. rezervnega policijskega bataljona,
- za b) komandant 322. policijskega bataljona,
- za c) komandant 181. rezervnega policijskega bataljona.

Akcije je treba začeti v jutranjih urah 20. 7. 1942.«⁴¹⁸

Enako usodo so julija in avgusta doživeli tudi naslednji kraji: Bistrica pri Kranju (27. 7.), Gradišče in Koreno (8. 7.), Zlato polje, Obršce, Trnovče, Mala Lašna in Brezovica (2. 8.). Če upoštevamo, da so skoraj enako usodo 11. in 12. januarja 1942 doživele Dražgoše, kjer so nacisti ustrelili 52 domačinov, vas pa požgali in nato zravnali z zemljo, lahko rečemo, da je leta 1942 na Gorenjskem kar *dvanaajst vasi doživelo enako usodo kakor Lidice na Češkem*,⁴¹⁹

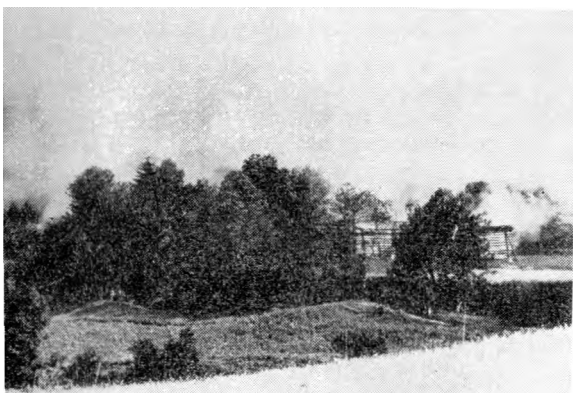
Po omenjenih Himmlerjevih navodilih z dne 25. junija 1942 so nacisti pripravljali odvoz oziroma odvažali sorodnike partizanov in ubitih talcev v koncentracijska taborišča.

Na slovenskem Štajerskem, kjer so nacisti v sodnih zaporih v Mariboru in v zaporih Stari pisker v Celju junija in julija 1942 postrelili več sto talcev, so priprave na aretacije sorodnikov partizanov in ubitih talcev tekle že junija 1942, o čemer izvemo iz nekega zapupnega poročila nemški preselitveni družbi (Deutsche Umsiedlungs-Treuhandgesellschaft) v Berlinu z dne 29. junija 1942:

»Pravkar smo dobili sporočilo šefa varnostne policije in varnostne službe v Mariboru SS-Standartenführerja Lurkerja, da bodo svojce tistih oseb, ki so jih ustrelili v Spodnji Štajerski zaradi udeležbe pri uporih, prepeljali v stari rajh. Ta policijska akcija bo zajela okoli 800 oseb in jo bodo začeli v osmih dneh, izpeljali pa v dveh dneh ..«⁴²⁰

Kaže, da so to akcijo nameravali izvesti še po prvotnih navodilih in sorodnike partizanov in ubitih talcev prepeljati v taborišča Volks-deutsche Mittelstelle v Nemčiji. Tedaj pa so prispela omenjena Himmlerjeva navodila: »Načeloma je treba moške vsake krive družine uničiti, ženske iz teh družin aretirati in odpeljati v koncentracijsko taborišče, otroke pa odstraniti iz njihove domovine in zbrati v kakšni pokrajini starega rajha.«⁴²¹

Ker je akcija dobila novo obliko, so jo na predlog šefa civilne uprave zavlekli in se temeljito vrgli na politično preverjanje tistih, ki bi jih naj aretirali. Pri tem je vodstvo Štajerske domovinske zveze, ki je vodilo to preverjanje, naročalo svojim organizacijam, naj »upo-

*Požig Gradišča
8. 7. 1942*

*Izgon prebivalcev
Gradišča in Korena
8. 7. 1942*

rabijo najstrožja merila«. Po celomesečnem političnem preverjanju sorodnikov partizanov in ubitih talcev so 29. julija 1942 na sestanku pri šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju sklenili, da bodo z aretacijami začeli prve dni avgusta.⁴²²

Do tedaj so tudi natančneje določili kategorijo oseb, ki jih naj policija in orožništvo aretirata in pripeljeta v zbirno taborišče v celjsko okoliško šolo, ki so jo do tedaj že preuredili za ta namen. Aretirali naj bi sorodnike, ki so živeli v skupnem gospodinjstvu z osebami: a) ki so bile ustreljene kot talci, b) za katere je dokazano, da so odšle v partizane, c) ki so padle kot partizani in č) ki so bile ustreljene na begu. Tiste, ki bi jih aretirali v okrožjih Celje, Trbovlje in Brežice, naj bi naravnost odpeljali v celjsko okoliško šolo, iz drugih okrožij pa naj bi jih zbrali najprej v Mariboru in od tam z avtomobili odpeljali v Celje.

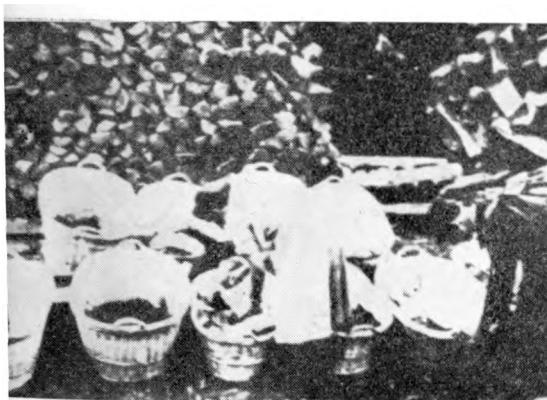
Dne 3. avgusta zjutraj so policijski in orožniški oddelki začeli z aretacijami po vsej slovenski Štajerski in so do 6. avgusta, ko so akcijo v glavnem končali, pripeljali v Celje okoli 1260 oseb. Tam so jih še preverjali in izpustili okoli 293.⁴²³ Ostale so razvrstili v tri osnovne skupine. Najprej so 6. avgusta odrasle moške od 18. do 55. leta starosti prepeljali v mestno osnovno šolo in jih tam dokončno popisali ter odredili za koncentracijsko taborišče Auschwitz, v celjski okoliški šoli pa so v noči na 10. avgust ženskam odvzeli otroke in nato oboje, moške in ženske, še isto noč v skupnem transportu odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz in Birkenau. Otroke, ki jih je 8. in 9. avgusta pregledal in ocenil rasni preiskovalec Georg Rodi, so 10. avgusta odpeljali z vlakom v taborišče VoMi Frohnleiten pri

Gradcu, medtem ko so stare in bolehnne nad 55. leti starosti odpeljali v taborišče Buch na Bavarskem. Podatki o številu deportiranih v tej akciji so različni. Po podatkih, ki so jih nacisti navajali na štabnih razgovorih v Gradcu 10. avgusta 1942, naj bi bili odpeljali v taborišča 549 moških in žensk, v Frohnleiten pa 120 mladine in 60 otrok.⁴²¹ Vendar so te številke prenizke, saj ohranjeni seznam aretiranih priča, da so aretirali 1260 oseb, izpustili pa le okoli 293, torej bi jih naj bili deportirali 967. Tudi iz poročila Anne Rath, ki je spremljala otroke do Frohnleitna, izvemo, da jih je bilo okoli 430. Po izjavah očitvidcev pa bi naj bili v tej akciji odpeljali iz Celja okoli 2500 oseb.⁴²⁵

Iz Frohnleitna so otroke 18. in 19. septembra 1942 odpeljali naprej v osem taborišč VoMi na Spodnjem Bavarskem. Nadzorstvo nad njimi je prevzelo pokrajinsko akcijsko vodstvo VoMi v Bayreuthu. Mlajše otroke pa so odpeljali v domove organizacije »Lebensborn«, da bi tam bili nemškim družinam na voljo za posvojitvev.

Tej prvi in naj večji akciji, ki so jo nacisti zaznamovali s številko 1, jih je do srede junija 1943 sledilo še pet, ki so jih prav tako označevali s številkami. Vendar pa nobena ni zajela takšnega števila ljudi kot prva v začetku avgusta 1942.

Druga akcija na slovenskem Štajerskem je bila sredi avgusta 1942, ko so v Starem piskru v Celju ustrelili 95 talcev, med katerimi je bilo 14 žensk. Izvedli so jo tako, kakor so se dogovorili 29. julija na sestanku pri dr. Uiberreitherju. Brž ko je komandant varnostne policije in varnostne službe nekoga določil za ustrelitev, so njegove sorodnike aretirali še pred ustrelitvijo. Geslo za telefonska naročila, koga naj aretirajo, je bilo »Adrema«. Sredi avgusta so v celjski okoliški šoli zbrali nekaj sto oseb in jih 17. avgusta odpeljali v taborišče Auschwitz

*Košarice z dojenčki
na železniški
postaji Frohnleiten
(dok. NO-5289
z VIII. procesa
v Nürnbergu)*

in Birkenau, otroke pa posebej v taborišče Frohnleiten in nato od tam v rajh.⁴²⁶

Tretja akcija, pri kateri pa niso več ločili staršev od otrok, je bila 3. oktobra 1942, potem ko so prejšnji dan v sodnih zaporih v Mariboru ustrelili 144 talcev.⁴²⁷

Četrta akcija je bila 7. novembra 1942 in v njej so aretirali 259 oseb, s transportom pa so odpeljali v Frohnleiten 61 družin s 170 družinskimi člani.⁴²⁸

Peta akcija je bila 10. marca 1943, ko so v Mariboru ustrelili 25 talcev in so 13. marca odpeljali v Frohnleiten okoli 160 ljudi.⁴²⁹

Šesta akcija je bila 9. junija 1943 po ukazu komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko z dne 3. junija 1943. Samo v okrožjih Maribor, Ptuj in Ljutomer so nameravali aretirati več kot 120 ljudi, vendar podrobnejših podatkov o njej nimamo.⁴³⁰ To je bila tudi poslednja akcija v tej obliki, ker je šef glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu 16. julija 1943 izdal odlok, po katerem so akcije v taki obliki ustavili.⁴³¹

Tiste ljudi, ki so jih z dvema transportoma avgusta 1942 odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz in Birkenau, so tam kmalu uničili. O tem je trboveljski okrožni vodja Štajerske domovinske zveze Heribert Eberharth 16. novembra 1942 poročal zveznemu vodji Franzu Steindlu:

»Velik odstotek teh izseljenih sorodnikov ustreljenih je v koncentracijskih taboriščih že umrl in skoraj vsak dan pride nekaj sporočil sorodnikom teh družin v trboveljskem okrožju, da je ta ali oni umrl. Na osnovi teh sporočil velik del prebivalstva meni, da niso umrli naravne smrti, temveč so jih naše oblasti kratko malo na neki način poslale v onstranstvo.«⁴³²

Enaka načela za deportiranje sorodnikov ustreljenih kot za slovensko Štajersko so tisti čas veljala za Gorenjsko, vendar od tam tudi avgusta 1942 niso odpeljali nobenega transporta iz taborišča v Šentvidu nad Ljubljano v koncentracijska taborišča. Ločili tudi niso otrok od odraslih, kljub temu da jih je omenjeni rasni preiskovalec Georg Rodi že ocenil. Kaže pa, da so nekaj otrok ločili od odraslih v taboriščih VoMi v Nemčiji. Za deportirane slovenske otroke, ki jih je bilo samo poleti 1942 okoli 600, se je zanimalo več organizacij in ustanov, predvsem pa organizaciji »Lebensborn« in nacionalsocialistična socialnovarstvena organizacija (NSV), ki sta baje kar tekmovali, katera od njiju bo dobila več slovenskih otrok.

Glede odvoza otrok iz taborišča Šentvid nad Ljubljano v Nemčijo je bilo več konferenc, med njimi tudi konferenca na Bledu 12. avgu-

sta 1942, ki so se je udeležili poveljnik varnostne policije in **varnostne** službe dr. Blume, zastopnik glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS pri višjem vodji SS in policije v Salzburgu SS-Sturmabführer Heinrich Obersteiner, predstavnik pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Koroško Cyriak iz Celovca in zastopnica organizacije »Lebensborn« Inge Viermetz iz Münchna, ki jo je poslal predstojnik te organizacije Max Solmann z nalogo, naj zanjo odbere primerne otroke. Dogovorili so se, »da bo Volksdeutsche Mittelstelle takoj organizirala odvoz otrok.«⁴³³

Takrat je Inge Viermetz obiskala tudi taborišče v Šentvidu nad Ljubljano, v katerem je rasni preiskovalec Rodi že pregledal in rasno ocenil vse otroke. Ti so v taborišču živeli v zelo slabih razmerah, kar so priznavali celo nacisti. Viermetz je ugotovila, da ima večina otrok še kakšnega živega sorodnika ali celo enega od staršev, in ni bila za to, da bi otroke same odpeljali v Nemčijo. Toda minil je še dober mesec, preden so te otroke skupaj s starši odpeljali v Nemčijo, in proti koncu leta 1942 jih je organizacija »Lebensborn« odpeljala iz nekega taborišča VoMi blizu Regensburga v svoje domove. Na VIII. procesu pred ameriškim vojnim sodiščem v Nürnbergu so trdili, da so odpeljali le okoli 10 otrok.⁴³⁴

Za sedaj še ni mogoče odgovoriti na vprašanje, zakaj kljub izrecnemu Himmlerjevemu navodilu, naj odrasle odpeljejo v koncentracijska taborišča, otroke pa ločeno v rajh, tega na Gorenjskem tisti čas niso storili. Kaže, da so nekateri posamezniki ali ustanove temu nasprotovali. Med njimi so bili celo nekateri policijski oficirji, kar izvemo iz izjave predstavnika glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS pri višjem vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju Obersteiner j a. Ta je 19. septembra 1942 dejal dr. Kürbischu, da naj bi bili neki ljudje iz varnostne policije nasprotovali ločitvi otrok od odraslih, a so jih morali zavrniti, češ da obstaja jasno Himmlerjevo navodilo, po katerem je treba otroke ustreljenih partizanov ločiti od njihovih mater, »da ne bi pri otrocih krepile neodgovornega sovraštva«, in dr. Kürbisch je prosil Obersteiner j a, naj skrbi za to, »da se bo strogo izvajal ta odlok državnega vodje SS.« Da je bila tudi Volksdeutsche Mittelstelle proti ločitvi otrok od mater, zvemo iz drugega Obersteinerjevega pisma:

»Glede odseljenih otrok iz Spodnje Štajerske in Gorenjske hoče VoMi, kakor so nam sporočili iz Berlina, sedaj doseči takšno rešitev, ki ne predvideva ločitve mater in otrok. Mi pa smo obvestili VoMi, da so takšno ločitev v Spodnji Štajerski že izvedli, in če ne bi storili tako tudi v prihodosti, bi nastala velika nevarnost za pravo ponem-

čenje otrok, ker bi otroci seveda zvedeli za natančna dejstva o smrti svojih očetov in bi se tako vzgajali v mržnji proti nemštvu.«⁴³⁵

Vendar, kot smo videli, nacisti tudi na slovenskem Štajerskem tisti čas niso več ločevali otrok od odraslih.

Med približno 600 slovenskimi otroki, ki so jih poleti 1942 ločeno odpeljali v Nemčijo in jih imeli v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle v pokrajni Spodnja Bavarska, se je za tiste, ki so dobili pri rasnem pregledu oceno I ali II in bili stari od pol leta do 12 let, zanimala zlasti organizacija »Lebensborn«.⁴³⁶ To organizacijo je 1936. leta ustanovil Himmler, da bi skrbela za nezakonske otroke esesovcev in jih dajala nemškim ljudem v posvojitev, zlasti esesovskim oficirjem. Zanje je namreč veljalo načelo, ki ga je seveda tudi postavil Himmler, naj imajo v zakonu po štiri otroke, če pa ne morejo imeti toliko svojih, jih pa naj posvojijo. Otroci, ki jih je prevzela organizacija »Lebensborn«, so živeli v njenih domovih, ki so bili po vsej Nemčiji. Tak dom je Himmler ukazal ustanoviti tudi v Sloveniji, in sicer na slovenskem Štajerskem. Ko je bil Himmler 1941 prvič v Sloveniji, je slučajno prišel tudi do Novega kloštra pri Polzeli in izrazil željo, da bi le-ta postal dom organizacije »Lebensborn«. Ta želja pa se ni uresničila, ker je bil last švicarskega Zida O. Parina, ki je bil odsoten. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je grad sicer zaplenil, vendar ga je švicarski generalni konzulat na Dunaju skušal dobiti nazaj. Ker je zadevo nato urejal glavni štabni urad v Berlinu, ni znano, kako je bila urejena, vemo le to, da do ustanovitve doma »Lebensborn« v Novem kloštru ni prišlo.

Vendar pa organizacija »Lebensborn« jeseni 1942 ni bila zmožna sprejeti tako velikega števila slovenskih otrok v svoje domove. Zato je na predlog vodstva Volksdeutsche Mittelstelle sprejemala v svoje domove le do tri leta stare otroke, ki jih je bilo okoli 300. Drugih 300 naj bi poslali v posebne domove, da bi jih ponemčili in vzgojili za janičarje, starejša dekleta pa k esesovcem in strankinim funkcionarjem za hišne pomočnice. Vse otroke so seveda nameravali čimprej ponemčiti.⁴³⁷

Za sedaj ni mogoče navesti niti natančnega števila slovenskih otrok, ki so prišli v domove organizacije »Lebensborn«, niti približnega števila posvojenih slovenskih otrok. Stane Terčak je v svoji zanimivi knjigi »Ukradeni otroci« navedel nekaj primerov, ko so Nemci naše otroke posvojili in so se po vojni morali sorodniki teh otrok zelo potruditi, da so jih dobili domov. Zal po toliko letih tudi ne vemo za tiste, ki se sploh niso vrnili domov, največkrat zato, ker jih nihče ni mogel iskati. Izmed mnogih primerov bom navedel le

primer takrat nekaj mesecev starega Celjana Viljema Goričana, o katerem je zanimiva korespondenca v Himmlerjevih arhivih, ki jih hranijo v National Archives Washington. Himmlerjev bratranec Hermann Heyder je 1. februarja 1943 dobil sporočilo zdravnika, da njegova žena Charlotte ne bo mogla imeti otrok. Še isti dan je to sporočil Himmler ju in ga prosil, naj mu preskrbi dva otroka: leto in pol starega fantka in pol leta staro punčko, ki ju bo posvojil, kot mu je to nekoč Himmler sam predlagal. Obljublja, da ju bo vzgajal v nacional-socialističnem duhu. 19. marca mu je Himmler dovolil posvojitev. Zakonca Heyder sta najprej nameravala posvojiti nekega Hansa Dieterja. Ko pa sta izvedela, da ima otrok živa še oba starša (očeta Richarda Fuchsa in mater Kobsgen), sta se odločila, da posvojita Viljema Goričana, rojenega 29. marca 1942 v Celju. Prekrstila sta ga v Haymo Heinricha Heyderja. Viljem Goričan je bil vnuk Josipa Goričana, ki so ga nacisti 7. julija 1942 ustrelili v Celju, in nezakonski sin Goričanove hčerke, ki so jo nacisti odpeljali v Auschwitz in tam pokončali. Viljem Goričan ali Haymo Heinrich Heyder se po osvoboditvi ni vrnil v domovino ..,⁴³⁸

Prav gotovo se zdi čudno, da je Himmlerju bilo toliko do otrok, katerih starši so bili partizani ali pa ustreljeni kot talci. Himmler je marca 1943 celo zahteval, naj mu vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle pošlje sezname v Nemčijo odpeljanih slovenskih otrok.⁴³⁹ V svojem govoru v Bad Schachnu oktobra 1943 je takšno ravnanje z otroki sovražnikov nacizma utemeljeval takole: »Ali bomo mi dobili dobro kri ter jo izkoristili in vložili v naš narod... ali pa bomo mi to kri uničili ... vi lahko imenujete to krutost, toda kaj hočete, narava je kruta ... Naša naloga je, da vzamemo v rasnem pogledu dobre otroke in jih tudi ukrademo, če je potreba..«⁴⁴⁰ Himmler celo ni skrival zamisli, da naj take otroke vzgojijo za janičarje. Tako je 20. maja 1944 ukazal komandantu V. gorskega armadnega zbora SS v Bosni SS-Obergruppenführerju Phlepsu, naj s pomočjo svojih divizij zbere vso mladino z Balkana, ki je brez staršev. Pravi, da bo ta mladina ali komunistična ali pa — če jo bodo vzgajali nacisti — protikomunistična. Ko mu je 14. julija 1944 ponovno pisal o tej nalogi, je povedal: »Kakor sva se že ustno pogovarjala, vam dajem nalogo, da te mladince sirote vzgojite kot neko vrsto janičarjev.«⁴⁴¹

Na slovenskem Štajerskem so nacisti že poleti 1943 prenehali deportirati sorodnike partizanov in ubitih talcev v Nemčijo, z Gorenjskega pa so jih deportirali neprenehoma vse do konca avgusta 1944 in so v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle na Spodnje in Gornje Bavarsko poslali skupno 31 transportov s 4185 Slovenci, torej več, kot pa so jih 1941. leta bili deportirali v Srbijo.⁴⁴²

Iz ohranjenih transportnih seznamov je mogoče sestaviti naslednji **pregled** transportov in števila v Nemčijo deportiranih sorodnikov **partizanov** in ubitih talcev iz Gorenjske:

St.	Datum odhoda	Taborišče	Število oseb
1	26. III. 1942	Rajhenburg	126
2	15. IV. 1942	Burgfeld	97
3	15. IV. 1942	Erlangen	105
4	16. V. 1942	Wernfels	167
5	22. VI. 1942	Forth-Erlangen	143
6	13. VII. 1942	Windsheim	194
7	27. VII. 1942	Rathsberg	171
8	19. VIII. 1942	Rottmannshöhe	94
9	20. VIII. 1942	Gunzenhausen	123
10	21. VIII. 1942	Simmensdorf	115
11	28. VIII. 1942	Ecksberg	192
12	14. IX. 1942	Altötting	175
13	12. X. 1942	Altötting	156
14	30. I. 1943	Feilnbach	300
15	22. III. 1943	Burghausen	167
16	22. IV. 1943	Rottmannshöhe	147
17	15. VI. 1943	Windsheim	126
18	29. VII. 1943	Burg Rothenfels	221
19	16. XI. 1943	Niedernfels	156
20	11. II. 1944	Windsheim	110
21	18. II. 1944	Windsheim	112
22	3. IV. 1944	Burghausen	99
23	12. IV. 1944	Assenhausen	107
24	25. IV. 1944	Walchensee	105
25	12. V. 1944	Altötting	53
26	12. V. 1944	Burghausen	53
27	25. V. 1944	Niedernfels	54
28	10. VI. 1944	Altötting	112
29	5. VII. 1944	Rottmannshöhe	55
30	28. VII. 1944	Burghausen	211
31	22. VIII. 1944	Feilnbach	139
Skupaj:			4185

Za to kategorijo deportiranih Slovencev so nacisti v taboriščih VoMi uvedli strožji režim kakor pa za ljudi, ki so jih deportirali iz obsavskega in obsotelskega pasu. Na sestanku pri komandantu varnostne policije in varnostne službe na Bledu dne 14. septembra 1942 so se dogovorili, »da bodo vsi pripadniki te skupine ostali v taboriščih skupaj, da jih bodo tam zastražili in uporabljali za skupno delo.«⁴¹³ Ker je pri rasnem pregledu dobila večina deportiranih rasno oceno I, II ali III, so jih obravnavali kot »sposobne za ponemčenje«.⁴⁴⁴

Novi načrti za množične deportacije na Gorenjskem

V zelo zaostrenih političnih in vojaških razmerah, ko so na Gorenjskem uvedli obsedno stanje, so se pri mnogih nacističnih funkcijah pojavile zamisli in celo načrti, da bi nadaljevali množične deportacije Slovencev iz Gorenjske.

Zlasti so te zamisli bile žive pri šefu civilne uprave dr. Rainerju, pri višjem vodji SS in policije Rösenerju in v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, v katerem so imeli tisti čas glavno besedo Maier-Kaibitschev namestnik in bivši deželni svetnik iz Šmohorja na Koroškem SS-Hauptsturmführer dr. Herbert Friedl, vodja I. glavnega oddelka SS-Obersturmführer dr. Fritz Kürbisch in vodja II. glavnega oddelka SS-Untersturmführer ing. Konrad Nimpfer, ki je bil tudi vodja nekakšnega »akcijskega štaba«, sestavljenega iz predstavnikov vseh glavnih oddelkov z nalogo, da v »nenadno pojavljajočih se potrebah skrbi za nacionalnopolitično delo«.

To je bila pravzaprav nova garnitura nacističnega vodstva na Gorenjskem. Poleti 1941, ko so se nacisti javno odrekli množičnim deportacijam Slovencev na Gorenjskem, namreč še noben izmed njih ni bil na Gorenjskem. Zavedali so se, da je treba po Hitlerjevem ukazu Gorenjsko popolnoma ponemčiti in da je to mogoče storiti le tako, da se na Gorenjskem naseli mnogo nemških kmetov. Toda zanje bi bilo treba dobiti zemljo. Lahko bi jo dobili le z množičnim izgonom Slovencev. Menili so, da je prišel čas, ko lahko to izvedejo in zločin prikažejo kot kazen za sodelovanje Slovencev v narodnoosvobodilnem gibanju. Verjetno je, da so vsaj nekateri mislili, da bodo kos tej nalogi, zlasti še zato, ker je na Gorenjsko tisti čas prišlo več novih policijskih, esesovskih in vojaških enot.

Dr. Friedl, ing. Nimpfer in zastopnik IV. glavnega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu Sauer so se že 15. junija 1942 pogovarjali, da je treba porastu parti-

zanske aktivnosti postaviti nasproti ustrezno poostreno aktivizacijo del pri utrjevanju nemštva. »Kolikor bolj bodo varnostne razmere ovirale naseljevanje nemških ljudi, to najpomembnejšo nalogo pri ponemčevanju dežele, toliko bolj energično je treba ta cilj zasledovati, da bi v najkrajšem času izvedli čimveč naselitev«. Tudi šef civilne uprave je 11. junija 1942 izdal navodila, da je treba v najkrajšem času doseči otipljive in trajne uspehe. Nato so se pogovarjali o pogojih, ki bi jih bilo treba izpolniti, da bi lahko akcija čimprej stekla.⁴⁴⁵

Še preden je Rösener začel veliko ofenzivo na Gorenjskem, je omenjeni dr. Friedl 4. julija pisal štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu naslednje:

»Zaostritev varnostnih razmer zahteva policijske ukrepe v večjem obsegu, ki jih je odredil SS-Oberstgruppenführer Daluge sporazumno z gauleiterjem Rainerjem. Gauleiter Rainer želi, da bi te ukrepe po možnosti neposredno spremljale nacionalnopolitične akcije nemških naseljencev, da bi takoj dobili v nemške roke tiste nacionalnopolitične ključne položaje, ki bodo postali prosti. Zamišljeno je, da bi dosedaj nezadostne človeške rezerve starega rajha dopolnili s preseljenci iz vzhodnih držav, posebno bi bili zaželeni bukovinski in besarabski Nemci.«

Pisal je tudi, da bo po Rainerjevem naročilu prišel 13. julija v štabni urad na razgovor o tej zadevi.⁴⁴⁶

Dr. Friedlu so na razgovorih v Berlinu povedali, kakšne vrste nemških preseljencev imajo na razpolago za naselitev na Gorenjskem: okoli 1200 družin bukovinskih Nemcev, dele nemške skupine iz Bosne, dele izseljencev iz Lotaringije, okoli 1000 kočevskih Nemcev, ki jih ne morejo naseliti na Spodnjem Štajerskem, 150 družin z okoli 670 Nemci iz Luserna in Fersentala. Povedali so mu tudi, da ne morejo dati na razpolago južnotirolskih Nemcev, ker jih bodo strnjeno naselili na Krimu.⁴⁴⁷ Ko je o tem poročal dr. Rainerju, je ta povedal, da je zainteresiran za naselitev južnobukovinskih Nemcev, da je skeptičen do bosanskih Nemcev, iz Lotaringije bi bil pripravljen sprejeti le rudarje in železničarje, kočevski in južnotirolski Nemci pa da zanj niso pomembni, pač pa se je skliceval na to, da mu je Himmler nekoč preko Greifelta obljubil, da bo dovolili naseliti na Gorenjskem 10.000 besarabskih Nemcev. Najprej naj bi prostor za nemške naseljence dobili ob »povračilnih akcijah državne policije«, nato pa z »odredbo o preureditvi prostorov«, vse načrte pa naj bi v prihodnjih dneh pretresli na Bledu ob navzočnosti SS-Oberführer ja dr. Mayer-Hetlinga.⁴⁴⁸ Vodja zemljiškega urada na Bledu ing. Nimpfer je na tej osnovi 1. avgusta vrgel na papir »temeljne zamisli in predloge za izvajanje nalog

državnega komisarja za utrjevanje nemštva«. V njih je poleg drugega povedal:

»Po dokončanem planiranju — le-to bomo seveda opravili brez sodelovanja Slovencev domačinov — bomo del Slovencev, ki ga ne bomo pustili doma, ob preureditvi preselili in vse dokončno veljavno zasedli, razen tega ali onega obrata, ki ga bomo rezervirali za družino kakšnega vojaka«.

Zato je predlagal naslednji postopek: »Določenega dne naj bi obkolili kmetije ali zaselke, poklicali skupaj vse lastnike in jim sporočili, da danes začne tukaj veljati nova ureditev, ki jim bo, ne glede na to, ali bodo ostali ali pa bodo izseljeni, zagotovila boljšo eksistenco, potem naj bi oznanili, da ti in ti ostanejo, ti in ti pa morajo pospraviti svoje stvari in biti čez toliko in toliko ur pripravljeni za odhod, s seboj bi lahko vzeli: jedilni pribor, denar, dragocenosti, dokumente, obleko, perilo, in sicer vsak en paket kot ročno prtljago, vsaka družina pa še en zaboj. Vse drugo bi morali pustiti doma. Akcijske sile, ki bi zaradi naglice morale delati v nekaj skupinah, bi vse popisale, ocenile, ugotovile obveznosti in dale v zapisnike dopustne pripombe preseljencev. Zvečer bi preseljence odpeljali in v naslednjih dneh naj bi akcijski štab izvedel dokončno naselitev. V treh dneh naj bi bila akcija zaključena...«

Ing. Nimpfer je predvideval, da bi do konca leta 1942 lahko na tak način načrtno naselili okoli 500 nemških družin, v naslednjem letu pa bi tempo naselitve še pospešili.⁴⁴⁹

Med ofenzivo pa so se med nacističnimi veljaki na Gorenjskem začela mnenja razhajati. Še junija 1942 je Himmler določil za poveljnika varnostne policije in varnostne službe v XVIII. vojnem okrožju SS-Standartenführerja dr. Walterja Blumeja. Ta je v juliju in avgustu močno angažiral varnostno policijo za iskanje Gorenjcev, ki bi bili pripravljeni sodelovati pri zasledovanju partizanov kot t. i. »protibanditi«. Varnostni policiji se je res posrečilo dobiti nekaj kriminalcev in drugih, na katere so vplivale nacistične obljube in plačila, pa tudi strah pred nemškimi represalijami, in ustanoviti nekaj takšnih skupin. Prvič so jih angažirali 7. avgusta 1942 na Krvavcu pod vodstvom kriminalnega komisarja dr. Brandta.⁴⁵⁰ Dr. Blume je do začetka septembra 1942 izdelal dva elaborata, v katerih je prikazal svoje poglede na nadaljnje ravnanje s Slovenci na Gorenjskem. Njegovo gledišče, ki je bilo verjetno nasprotno Rainerjevemu in Rösenerjevemu, so obravnavali 2. septembra na konferenci pri Rösenerju, ki so se je udeležili še zastopnik propagandnega ministrstva iz Berlina dr. Lapper, dr. Blume, dr. Friedl, poveljnik redarstvene policije Alpenland generalmajor Brenner in okrožni vodje NSDAP na Gorenjskem. Po

razpravi je Rösener naročil, naj vsaka ustanova do 5. septembra poda svoje gledišče o obravnavanem vprašanju. Ko je dr. Friedl o konferenci poročal dr. Rainerju, mu je tudi sporočil, da je ing. Nimpferja prosil, naj izdela gledišče o naselitvenem vprašanju.⁴⁵¹

Za to, kako so posamezne ustanove gledale na to vprašanje, zvemo iz poročila sodelavca štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu Umlaufa. Ta je 8. in 9. septembra 1942 obiskal Gorenjsko in takole poročal v Berlinu:

»Gauleiter še ni dal načelnega sklepa o nacionalnopolitičnem obravnavanju Slovencev. Torej ni kakšne bistvene spremembe glede na moje poročilo iz junija t. 1., tudi glede načrtovalnih del je vse po starem. Da bi gauleiter lahko povedal svoje končno stališče, so muNSDAP (okrožni vodje), propagandni urad, poveljnik varnostne policije in urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva dali pismene predloge. Stranka in poveljnik varnostne policije zagovarjata postopno ponemčenje vsega slovenskega prebivalstva, odložitev izseljevanj in preseljevanj, gauleiter j evo izjavo o koncu izrednih ukrepov in podelitev nemškega državljanstva na preklic vsemu slovenskemu prebivalstvu, podobno kot so storili v Južni Štajerski. Nasproti temu pa urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v svojem poročilu opozarja, da bi ob upoštevanju teh predlogov onemogočili preureditev dežele in aktivno kolonizacijsko politiko, svari pred tem, da bi zaradi trenutnih težav zaprli pot preureditvi in pravemu ponemčenju. Zato zagovarja možnost hitre izvedbe izselitve dela slovenskega prebivalstva, naselitev nemške vodilne plasti, tako da bi Nemci zasedli ključne položaje, in uvedbo ukrepov za preureditev v kmetijstvu in obrti, in sicer v takšnem obsegu, da bo zagotovljeno izhodišče za postopno ponemčenje tistih Slovencev, ki bi še ostali. Po teh pisemnih predlogih sedaj pričakujejo, da bo gaulefter sprejel kak sklep ali pa bo zadevo predložil državnemu vodji SS v dokončno odločitev.«^{452 a}

V drugi polovici septembra so imeli že pripravljene ukrepe, ki jih pa niso začeli izvajati, češ da je gorenjsko prebivalstvo postalo lojalnejše, vendar pa so nekateri menili, da je to samo začasno. Dr. Friedl je npr. 24. septembra poročal dr. Stieru v Berlin, da tudi gauleiter meni, da je videz o lojalnosti gorenjskega prebivalstva le začasen in da je le vprašanje časa, »kdaj bo slovensko prebivalstvo ponovno z zunanjim vedenjem pokazalo svoje notranje prepričanje. Za ta primer, ki bi lahko nastopil že v nekaj mesecih, so *predvideni pomembni ukrepi nacionalnopolitične narave, ki bodo končno dovolili, da dobi Gorenjska zaželeno in nujno potrebno nemško hrbtenico.*« (Podčrtal T. F.) Zato je dr. Rainer želel, da bi glavni štabni urad v Ber-

linu pripravil poleg bukovinskih in srbskih Nemcev še 4425 bosanskih Nemcev.⁴⁵²

O teh »predvidenih pomembnih ukrepih nacionalnopolitične narave« je dr. Friedl poročal 12. oktobra 1942 v glavnem štabnem uradu na konferenci, na kateri so pod predsedstvom dr. Stier a razpravljali »o položaju na Gorenjskem in preselitvi tega območja«. Povedal je, da »*generalni plan za Gorenjsko predvideva izselitev 40.000 Slovencev*. Na njihova mesta naj bi prišlo 20.000 Nemcev. Ker bi teh 20.000 Nemcev stalo nasproti 120.000 Slovincem, bi znašalo razmerje 1:6. Pri poznejši splošni razredčevalni akciji bi lahko *izselili še nadaljnjih 20.000 Slovencev*. Tako obstajata dve etapi izselitve, in sicer prva v času, ki je odvisen od razmer, in druga izselitvena etapa v okviru velike nemške naselitvene akcije v vzhodni Evropi. Če bi kmalu prišlo na Gorenjskem do nadaljnjih nemirov, bi takoj izvedli prvo etapo, drugo pa na vsak način šele po vojni.« (Podčrtal T. F.)

Dr. Friedl je tudi poročal, da generalni plan že delajo in da bo kmetijsko stran obdelal pokrajinski kmečki vodja Huber, gospodarsko dr. Jacklin in nacionalnopolitično dr. Kürbisch in da bodo generalni plan izdelali ne glede na to, kakšen bo nadaljnji razvoj.⁴⁵³

Tako je zaradi drugačnega gledišča dr. Blumeja, ki je verjetno zato nasprotoval množičnim deportacijam Slovencev iz Gorenjske, ker je pričakoval, da bi mnogo za izgon predvidenih Slovencev odšlo v partizane, kar bi še bolj zaostriло že tako nevzdržne razmere, prišlo do t. i. Rainerjevega razglasa v Kranju dne 27. septembra 1942. Osnutek razglasa je izdelal dr. Friedl. V njem je dr. Rainer povedal, da je Hitler na njegovo prošnjo poslal na Gorenjsko oborožene sile, ki so razbile ali prepodile partizanske oddelke, ljudstvo pa je namesto »začetnega pasivnega in čakajočega zadržanja« začelo sodelovati pri ugotavljanju partizanskih skrivališč, pri čemer je mislil na nekaj plačanih članov t. i. »protiband«, ki jim je ljudstvo reklo »raztrganci«. Povedal je tudi, da je zato razveljavil policijske ukrepe in sklenil vsem Gorenjcem, ki so se bili prijaviли v Koroško ljudsko zvezo, podeliti nemško državljanstvo na preklc.⁴⁵⁴

Toda kot je povedal dr. Friedl na omenjeni konferenci v Berlinu, je dr. Rainer pričakoval, »da bo prej ali slej prišel čas, ko bodo Slovenci sami dali povod za nadaljnje ukrepe«. Do takrat pa bi naj pripravili skupine naseljencev, ki so jih bili obljubili za Gorenjsko. Poročal je tudi, da bi lahko trenutno naselili na Gorenjskem 250 obrtnikov in 79 kmetov, okoli 650 železničarjev pa bi lahko presadili v rajh.

Dr. Stier je na konferenci in v posebnem pismu, ki ga je bil 8. oktobra 1942 poslal na Bled, menil, da se je treba izogniti vsem

ukrepom, ki bi lahko vznemirjali prebivalstvo, tudi deportiranju in **naseljevanju**, ki ga je treba izvesti v normalnih in mirnih razmerah. **Dopuščal** pa je možnost, da deportirajo kočarje in jih pošiljajo v rajh **kot** poljedelske delavce. Za naselitev na Gorenjskem pa je še dalje predvidenih 4425 bosanskih Nemcev.⁴⁵⁵

Toda nacisti do konca vojne niso mogli sploh začeti z uresničevanjem svojih načrtov o ponovnih deportacijah Slovencev iz Gorenjske. To jim je onemogočala moč narodnoosvobodilne borbe in vse večje vključevanje prebivalstva vanjo. Množičnost narodnoosvobodilnega gibanja je bila namreč najresnejša ovira ne samo za uresničevanje temeljnih nacističnih načrtov, temveč tudi za represalije proti članom narodnoosvobodilnega gibanja. Spričo vedno večje množičnosti narodnoosvobodilnega gibanja so se nacisti čutili vedno bolj šibke, da bi mogli z množičnimi drastičnimi ukrepi zavreti ali uničiti narodnoosvobodilno gibanje. Kolikor so se lotili kakšnih drastičnih ukrepov proti civilnemu prebivalstvu, so lahko ti ukrepi imeli omejen obseg in eksemplaričen namen (npr. požig Mošenj, požig Radovne itd.).

NARODNOOSVOBODILNA BORBA IN MNOŽIČNE DEPORTACIJE SLOVENCEV

Ze iz dosedanjega prikaza poteka nacističnih deportacij Slovencev je bilo mogoče razbrati, da so nacisti morali marsikateri ukrep v zvezi z množičnimi deportacijami spremeniti ali odložiti zaradi narodnoosvobodilne borbe slovenskega in tudi drugih jugoslovanskih narodov. Na tem mestu bom skušal posamezne ugotovitve v zvezi s tem vprašanjem strniti v celoto, pri čemer bom postavil nekaj vprašanj in skušal odgovoriti nanje, zavedajoč se, da bo o marsičem mogoče izreči dokončno sodbo šele takrat, ko bodo raziskovalcem te problematike dostopni tudi drugi, v nekaterih pogledih še pomembnejši arhivski fondi.

Sodim, da so pisci, ki so doslej obravnavali vprašanja nacističnih deportacij v Sloveniji, pomanjkljivo obdelali ne samo vprašanja poteka deportacij, temveč tudi vprašanja učinka narodnoosvobodilne borbe na ta nacistični raznarodovalni ukrep. Njihova osnovna pomanjkljivost je v tem, da so ali zanemarjali ta aspekt ali pa so, posplošujoč nekatere ugotovitve, prikazovali narodnoosvobodilno borbo kot edini vzrok za zmanjšanje obsega nacističnih deportacij ali za njihovo dokončno ustavitev v času vojne. Zato sem si postavil tudi nalogo, da

kar se le da natančno raziščem vzroke in povode za zmanjšanje ali dokončno ustavitev deportacij Slovencev. Menim, da narodnoosvobodilna borba slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov — to za moje pojme naj večje in edinstveno poglavje naše narodne zgodovine — ne more izgubiti prav nič pri svojem pomenu, če bodo ugotovitve natančnejših raziskav spremenile nekatere dosedanje posplošene trditve.

Najprej ugotavljam, da je narodnoosvobodilna borba vplivala na množične deportacije Slovencev v njihovi poznejši fazi, tj. poleti in jeseni 1941, in da so v začetni fazi na obseg deportacij vplivali razni drugi dejavniki. V začetku so nacistično namero, da čimprej deportirajo iz Slovenije okrog četrto milijona Slovencev, začele ovirati transportne in nastanitvene ovire, saj nemške vojaške oblasti precej časa niso mogle dati na razpolago železnice za prevoz izgnancev niti poskrbeti za še tako zasilne nastanitvene zmožnosti v Srbiji. Čeprav to ni neposredno vplivalo na zmanjšanje obsega ali ustavitev deportacij, pa je k njima precej pripomoglo, ker se je zavlekel začetek deportacij in je njihovo izvajanje padlo v neugodne politične in druge razmere, ki jih je povzročila vstaja jugoslovanskih narodov pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije. Pač pa so k občutnemu zmanjšanju njihovega obsega na Gorenjskem v tistem času pripomogla prizadevanja nekaterih vodilnih nacistov, da bi iz gospodarskih razlogov pustili čimveč delovne sile v gorenjskih industrijskih obratih, pomembnih za vojno.

Prvič je začela narodnoosvobodilna borba vplivati na nacistične deportacije Slovencev v začetku avgusta 1941, najprej tako, da so zaradi angažiranja policijskih sil pri zasledovanju partizanskih enot na Gorejskem in deloma tudi na slovenskem Štajerskem morali nacisti za celih štirinajst dni prekiniti deportacije, kar je tudi posredno vplivalo na zmanjšanje njihovega obsega. V neugodnih političnih in vojaških razmerah, ki jih je vstaja jugoslovanskih narodov povzročila tako v Srbiji, Bosni, na Hrvaškem in v Sloveniji, so se nekateri nacistični veljaki, zlasti tisti, ki jim je Hitler zaupal čuvanje reda v zasedenih jugoslovanskih pokrajinah, začeli obračati proti množičnim deportacijam Slovencev in Srbov, poudarjajoč, da so množične deportacije osnovni vzrok za upor.

Tu seveda ni mogoče ponavljati izjav nacističnih veljakov, ki so jih glede deportacij kot vzroka za upor jugoslovanskih narodov dali zlasti meseca avgusta 1941. Čeprav so te izjave po mojem mnenju zelo vplivale na Himmlerja, da je v drugi polovici avgusta 1941 za nekaj časa ustavil deportacije Slovencev in Srbov, pa je treba poudariti, da nacistične deportacije Slovencev in Srbov — čeprav še tako krute in

nečloveške — niso bile osnovni ali celo edini vzrok za vstajo jugoslovanskih narodov.

Neizpodbitno dejstvo je, da je večina jugoslovanskega ljudstva, zaslužjenega in razkosanega med štiri okupatorje, že od prvega dne dalje občutila okupacijo kot najhujšo nesrečo, ki je mogla zadeti jugoslovanske narode, in je bila pripravljena, da se s silo upre imperialističnim nasilnikom. Ker je znaten del jugoslovanske buržoazije, da bi ohranil svoje razredne koristi, začel sodelovati z okupatorji, drugi del pa je držal roke križem, je bila Komunistična partija Jugoslavije edina organizirana sila, ki je bila pripravljena in sposobna povesti zaslužjene jugoslovanske narode v oborožen upor proti okupatorjem. Njeno vodstvo je že med aprilsko vojno 1941 oznanilo: »Komunisti in ves delavski razred bodo vztrajali do končne zmage v prvih vrstah narodove borbe proti osvajalcem.«⁴⁵⁶ Komunistična partija Jugoslavije se je sicer zavedala, da vsak dan okupacije, vsako novo nasilje krepí borbeno voljo ljudskih množic, vendar bi bila pripravljena in sposobna organizirati upor tudi ob milejši politiki okupatorjev. Geslo upora proti raznarodovalni politiki okupatorjev in njihovih pomagačev, zlasti pa proti množičnim deportacijam, je v njenih mobilizacijskih pozivih in razglasih imelo sicer pomembno vlogo, vendar pa sama nacistična raznarodovalna politika ali pa same množične deportacije niso bile tisti vzrok, ki bi pripeljal do njenega sklepa povesti jugoslovanske narode k uporu. Osnovni smoter, za katerega je mobilizirala in povedla delovno ljudstvo Jugoslavije v upor proti okupatorjem, je bila narodna in socialna osvoboditev jugoslovanskih narodov v najširšem pomenu besede in ustvaritev nove, demokratične, na narodni enakopravnosti zgrajene Jugoslavije.

Kakor drži, da so nacistične množične deportacije nekoliko, nekje bolj, drugje manj, vplivale na razvoj narodnoosvobodilne borbe, vendar ne tako zelo, kakor so menili okupatorji, tako drži tudi, da je močan razvoj narodnoosvobodilne borbe zelo, vendar ne izključno vplival na zmanjšanje obsega ali njihovo dokončno ustavitev. Kakor je zaradi sosledice raznih dejavnikov, ki so imeli za posledico zmanjšanje obsega deportacij, včasih težko natančneje ugotoviti njihov pravi delež, tako je tudi težko natančneje izmeriti delež, ki ga je imela narodnoosvobodilna borba v posamezni jugoslovanski pokrajini na zmanjšanje obsega nacističnih deportacij Slovencev. Potek deportacij Slovencev ni bil tesno povezan z razmerami v posameznih jugoslovanskih pokrajinah samo neposredno, tj. kolikor so Slovence deportirali v to ali drugo pokrajino, temveč tudi posredno. Vstaja srbskega ljudstva v t. i. stari Srbiji južno od Save julija in avgusta 1941 in v njej nastajajoče razsežnejše osvobojeno ozemlje nista npr. neposredno hro-

mila deportacij Slovencev, ker le-teh nacisti tisti čas niso več deportirali v Srbijo, temveč deportacije Srbov iz NDH. Ker pa so bile deportacije Srbov iz NDH po sklepih konference v Zagrebu z dne

4. junija 1941 tesno povezane z deportacijami Slovencev iz Gorenjske in slovenske Štajerske v NDH, je tako vstaja v Srbiji posredno ovirala deportacije Slovencev. Obenem pa je tudi vstaja v Bosni in na Hrvaškem neposredno hromila deportacije Slovencev, saj so morale ustaške oblasti že avgusta in septembra 1941 pošiljati cele transporte deportiranih Slovencev iz uporniških območij na območja, ki jih vstaja sploh še ni bila zajela ali pa jih je zajela le v manjšem obsegu. Nič bolj niso bile tisti čas za nacistične ugodne razmere na Gorenjskem in v nekaterih predelih slovenske Štajerske. Zato lahko rečemo, da *na nacistične deportacije Slovencev ni vplivala le narodnoosvobodilna borba v eni sami pokrajini, temveč v vseh jugoslovanskih pokrajinah, ki jih je zasedel nemški okupator.*

Zelo je narodnoosvobodilna borba vplivala na nacistične deportacije Slovencev tudi v drugi polovici septembra in v začetku oktobra 1941, ko zaradi razmer v Srbiji, Bosni in na Hrvaškem niti vojaški poveljnik za Srbijo niti ustaška vlada nista bila več pripravljena izpolnjevati sklepov konference v Zagrebu z dne 4. junija 1941 in so zaradi tega postale problematične predvidene deportacije 45.000 Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu. Čeprav je Himmler zaradi predvidene preselitve kočevskih Nemcev našel novo območje, kamor so deportirali Slovence iz obsavskega in obsotelskega pasu, pa so se morali nacisti vendarle odreči celi deportaciji blizu 20.000 Slovencev iz Gorenjske in skoraj celi deportaciji t. i. za ponemčenje sposobnih 7785 oseb iz slovenske Štajerske, hkrati pa so tudi zelo zmanjšali izselitveno območje v brežiškem trikotu, v obsavskem pasu pri Zagorju ob Savi in v obsotelskem pasu pri Podčetrtku.

Menim, da je *na nacistične deportacije Slovencev bolj vplivala narodnoosvobodilna borba v celoti kakor pa posamezne, proti nacističnim deportacijam Slovencev neposredno usmerjene akcije*, čeprav ni podcenjevati prizadevanj narodnoosvobodilnega gibanja tudi v tej smeri.

Skušal bom prikazati ta prizadevanja, čeprav prikaz zaradi pomanjkanja tovrstnih virov iz prve roke še daleč ne more biti popoln.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja si je zelo prizadevalo, da bi tako z uspešnim razvojem narodnoosvobodilne borbe kakor tudi s posameznimi akcijami proti nemškemu okupatorju onemogočilo izvajanje njegovih deportacijskih načrtov. Tako si je na eni strani prizadevalo, da v ljudskih množicah, zlasti pa pri tistih ljudeh, ki jih je okupator predvidel za izgon, vzbudi aktiven, oborožen odpor proti

okupatorju, da bo primoran opustiti svoje zločinske načrte, slovenski ljudje pa bodo šli v partizane namesto v izgnanstvo.

2e v enem od svojih prvih letakov, ki jih je izdal CK KPS v času narodnoosvobodilne borbe, tj. v letaku iz konca aprila 1941, je pozval slovensko ljudstvo v skupen boj tudi »proti terorju in preganjanju, proti izrednim okupacijskim ukrepom, proti raznarodovanju, razseljevanju slovenskega naroda in koloniziranju tujcev, proti kulturnemu zatiranju, proti odpuščanju slovenskega uradništva in nameščenstva, proti potujčevanju in proti zapostavljanju slovenskega jezika«. ⁴⁵⁷

Prvi ohranjeni poziv vodstva narodnoosvobodilnega gibanja Slovincem, naj se upro deportacijam, je v članku Borisa Kidriča »Polet Osvobodilne fronte«. V njem je med drugim razkrinkal nacistični načrt o deportiranju več kot sto tisoč Slovencev, poudaril, da je proti temu nasilju »potreben odpor vsega naroda«, in sicer z vsemi sredstvi, in da naj bo odgovor na nove poskuse množičnega nasilnega izganjanja čim hitrejše zbiranje sil partizanskega gibanja in oborožen odpor po vsej Sloveniji. ⁴⁵⁸

Tisti čas je izšlo tudi nekaj letakov posameznih okrožnih odborov Osvobodilne fronte na slovenskem Štajerskem. Tako je okrožni odbor OF Maribor v začetku septembra 1941, ko je zvedel, da nameravajo nacisti odpeljati nekaj tisoč Slovencev v Nemčijo, z namenom, da bi jih tam ponemčili, ta nacistični načrt razkrinkal v posebnem lepo sestavljenem letaku kot prikrito mobilizacijo delovne sile in pozval Slovence, naj ostanejo na slovenski zemlji in se na njej borijo za pravično stvar slovenskega naroda. ⁴⁵⁹ Ta nacistični zločin sta tisti čas razkrinkovala tudi letaka okrožnih komitejev KPS za Savinjsko dolino in revirje. ⁴⁶⁰

Nacističnih deportacij se je dotaknil tudi Edvard Kardelj v svojem članku »V partizane«, objavljenem v Delu. V njem je analiziral vojaški in politični pomen narodnoosvobodilne borbe in pokazal na njene neposredne naloge. Ko je govoril o politični strani narodnoosvobodilne borbe, je dejal:

»Povsod je ta akcija dvignila duha odpora slovenskega ljudstva in preprečila mnoge zločine okupatorjev. Oslabila in deloma povsem zaustavila je izseljevanje slovenskih družin v Srbijo in na Hrvaško, odvlačenje naših mož in žena na suženjsko delo v Nemčijo, skratka: prekrizala je okupatorske račune, ki so predvidevali hitro uničenje slovenskega naroda. Kaj pomeni ta akcija za okupatorje, osvetljuje najbolje dejstvo, da je bil poveljstvu partizanskih čet postavljen z oficialne nemške strani predlog, naj ustavi partizanske in sabotažne akcije, za kompenzacijo pa da bodo okupatorji zaustavili izseljevanje

in preganjanje Slovencev. Jasno je, da je partizansko poveljstvo takšen hinavski in lažni predlog odbilo. Toda sam predlog je najboljši dokaz za uspešnosti partizanske akcije in slabosti okupatorjev nasproti tej akciji.⁴⁶¹

Treba je priznati, da ti pozivi niso imeli med prebivalstvom, ki ga je okupator nameraval izgnati, takšnega odziva, kot bi ga bili morali imeti. Ljudje so sicer očitno kazali sovraštvo do okupatorja, o čemer govore poročila policijskih enot, se skrivali in bežali pred izgonom, vendar mnogo bolj v Ljubljansko pokrajino kakor pa v partizane, in se slovenske partizanske čete niso bistveno okrepile s tistimi, ki so se hoteli izogniti deportacijam. Partizanske čete na Gorenjskem in slovenskem Štajerskem, v katere naj bi se vključevali ljudje, ki so jih nacisti nameravali izgnati, so nastajale predvsem iz komunistov in njihovih simpatizerjev konec julija in v začetku avgusta 1941, ko je nacistom že uspelo deportirati večino oseb, predvidenih za izgon, če izvezemo obsavski in obsotelski pas. Ker so bile zelo aktivne, so bile ves čas tudi izpostavljene nenehnemu zasledovanju nemških policijskih, orožniških in vojaških oddelkov in se tudi niso mogle v zadostni meri posvetiti nalogi vključevati v svoje vrste tiste ljudi, ki so jih nacisti nameravali izgnati. Na vključevanje za izgon predvidenih ljudi v partizane je verjetno vplivala zaviralno tudi nacistična propaganda, zlasti pa razglašanje, da so deportacije ustavili, pri čemer je nacistična propaganda seveda zamolčala, da so jih nacisti bili pripravljeni odložiti le do konca vojne oziroma so jih v ugodnem trenutku bili pripravljeni nadaljevati še v vojnem času.

Zelo redki so primeri, da bi se bili ljudje z orožjem v roki spontano uprli deportacijam. Za sedaj je znan samo en tak primer. Ko sta namreč dva nemška orožnika 20. avgusta 1941 prišla v Tremerje, da bi aretirala nekaj ljudi z namenom, da jih deportirajo, so ju pozdravili strelji iz puške, ki ju pa niso zadeli. Začela sta streljati na storilca, ki naj bi bil Miha Korošec iz Tremerja, a ga nista zadela.⁴⁶²

Vodstva partizanskih čet so zlasti na slovenskem Štajerskem nenehno mislila tudi na akcije, ki bi naj zavirale ali onemogočile nacistične deportacije Slovencev. Ker so bile številčno in tehnično šibkejše od okupatorjevih do zob oboroženih in motoriziranih policijskih enot, se seveda niso mogle z njimi spuščati v odprt boj, temveč so svojo aktivnost usmerile na požiganje gospodarskih poslopij izgnanih Slovencev, ki jih je bil zaplenil državni komisar za utrjevanje nemštva, da bi tako okupatorju prizadejale čim večjo gospodarsko in tudi moralno škodo. Zlasti so bile pri tem v začetku avgusta 1941 prizadevne Celjska in Savinjska, novembra pa Brežiška četa, ki je tudi dvakrat ali trikrat napadla železniško progo med Rajhenburgom in Sevnico, po

kateri so tisti čas odvažali izgnane Slovence v Nemčijo. Verjetno je, da tudi Revirska četa s svojim napadom na orožniško postajo Zagorje ob Savi in na tamkajšnjo postojanko rudniške obratne straže v noči na

9. avgust 1941 ni imela samo namena pridobiti orožje, temveč tudi preprečiti deportacije. Načrt za napad so namreč izdelali 6. avgusta, tj. tisti dan, ko so nacisti začeli deportirati ljudi iz revirjev, in tudi iz izjave rudniškega obratovodje ing. Malovrha, ki jo je 7. avgusta dal na orožniški postaji Zagorje, »da je okrog Zagorja zbranih približno tristo močno oboroženih komunistov, ki naj bi preprečili izseljevanje«, lahko razberemo, da je imel napad, ki pa so ga nacisti zavrnil, res tudi ta namen.⁴⁰³ V trboveljsko okrožje so nacisti zato morali poslati okrepljeno policijsko četo, edino, ki jim je še ostala, potem ko so pred nekaj dnevi edini policijski bataljon morali poslati v akcijo na Gorenjsko, in za štirinajst dni ustaviti deportacije.

Čeprav so tisti čas partizanske čete že napadale okupatorjeve postojanke (npr. Zagorje ob Savi, Ribnica na Pohorju) ali pa takšne napade že pripravljale (npr. Slivnica pri Celju), še ni prišlo do kakšne načrtno usklajene skupne akcije na okupatorjeve sile in objekte, ki bi imela namen zavreti ali onemogočiti množične deportacije Slovencev. Takšno akcijo je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pripravilo šele v pozni jeseni 1941.

Na vojaškem in političnem posvetovanju voditeljev vstaje jugoslovanskih narodov v Stolicah pri Krupnju dne 26. septembra 1941, ki sta se ga udeležila komandant in politkomisar glavnega štaba slovenskih partizanskih čet Franc Leskošek in Miha Marinko, so narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji kritizirali, ker mu ni uspelo izkoristiti razmer ob nacističnih deportacijah za okrepitev partizanskih enot in onemogočiti okupatorju tega zločina. Zato je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, brž ko je izvedelo, da nacisti pripravljajo izselitev prebivalstva z obmejnega območja ob Savi in Sotli, začelo pripravljati večjo akcijo v Zasavju. Izdelalo je načrt, po katerem bi naj dve večji partizanski enoti, sestavljeni iz nekaterih čet, odšli na izselitveno območje in z napadi na manjše sovražnikove postojanke ovirali ali pa celo onemogočali deportacije. Severno od reke Save naj bi

i operiral Štajerski bataljon, ki bi naj vključil oktobra 1941 ustanovljeno Brežiško četo, priključila pa naj bi se mu tudi Radomeljska četa iz sestave Kamniškega bataljona. Na ozemlju južno od Save naj bi

i operiral Dolenjski bataljon, sestavljen iz Novomeške, Belokranjske, Mokronoške in Grosupeljske čete. Priključiti bi se mu moral tudi del Borovniške čete iz sestave Krimskega bataljona. Za prvi cilj napada Dolenjskega bataljona je bila določena nemška graničarska postojanka v župnišču na Bučki.

Da bi politično pripravilo teren za to akcijo in dvignilo prebivalstvo na izselitvenem območju v upor, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja izdalo več pozivov. Najprej je izdalo letak, v katerem je razkrinkovalo nacistične načrte o preselitvi Slovencev v Nemčijo in obljube, da bodo dobili povrnjeno zemljo, ter jih pozvalo v neizprosni oborožen boj: »Oborožimo se z vsem, kar nam pride pod roke, s puškami, bombami, kosami, vilami in krampi! Združujmo se iz več vasi v obrambo vsake ogrožene vasi! Domove in vasi, ki jih ne moremo braniti, požigajmo! Ne puščajmo ničesar tujim pritepecem, ki jih hočejo Nemci naseliti v naše domove! Odganjajmo ali pa pokoljmo živino. Uničimo pridelke, ki jih ne moremo vzeti s seboj. Če se moramo umakniti iz svojih vasi, ne razbežimo se! Ne zapuščajmo svojih bratov v nesreči! Organizirajmo se v čete in pojdimo na pomoč drugim vased! Napadajmo gestapovce, nemške vojake in druge hitlerjanske agente, ki prihajajo seliti slovenske vasi! Potolčimo Kočevanje in druge nemške pritepence, ki jih naseljujejo nemški agenti!« itd.⁴⁶⁴ Drugi poziv je objavilo v Slovenskem poročevalcu, ki pa je izšel šele tisti dan, ko je bila akcija.⁴⁶⁵

Poseben razglas sta konec oktobra 1941 izdala tudi pokrajinski komite KPS in pokrajinski odbor OF za severno Slovenijo, v kateri sta pozvala kmete, delavce in posebej rudarje, naj se ne dajo izgnati, železničarje pa, naj ne sodelujejo pri tem nacističnem zločinu in naj ustavijo promet.⁴⁶⁶ Letake so tisti čas razmnoževali in trosili tudi v brežiškem okrožju in za glavo uporabljali znan Prešernov verz: »Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi!«⁴⁶⁷

Sama zamisel, da se z večjo partizansko akcijo zavre ali celo ustavi izseljevanje, je bila dobra, če imamo pred očmi dejstvo, da so morali nacisti avgusta zaradi odhoda policijskih sil na Gorenjsko v protipartizanske akcije, na Štajerskem za štirinajst dni popolnoma prenehati z izseljevanjem Slovencev na Hrvaško. Je pa vprašanje, ali je bil načrt koncentracije večjega števila partizanskih enot iz štirih osrednjih slovenskih pokrajin stvar in ali je bil zbran za napad najustreznejši cilj.

Prve večje ovire so se namreč pojavile prav pri koncentraciji partizanskih enot. Stiška četa sploh ni odšla na pot, Grosupeljska četa je obtičala v snegu v zagraškem oziroma plešivskem gozdu. Del Borovniške čete, ki bi bil moral priti v sestavo Dolenjskega bataljona, je italijanska vojska uničila 29. oktobra na Osredku, v boju je padlo 6 partizanov. Belokranjska četa je na poti k zbornemu mestu sicer prišla do Krke pri Otočcu, vendar se je zaradi podrtega mostu, utrujenosti in pomanjkanja hrane vrnila nazaj v Belo krajino, kjer jo je

italijanska vojska na Gorenjih Lazah v noči na 3. november uničila, padlo je 19 partizanov, 4 pa so ujeli. Tako sta se na zbornem mestu na Otavniku združili samo Novomeška in Mokronoška četa. Zbranih je bilo le 31 partizanov, niti tretjina predvidenih.

Oddelek je pod vodstvom Jerneja Gašperšiča v noči na 2. november kljub temu napadel nemško graničarsko postojanko na Bučki. Toda napad ni uspel. O njem pravi nemško poročilo tole:

»Dne 3. 11. 1941 je okoli 50 oboroženih banditov s puškami, pištolami in bombami napadlo graničarsko karavlo na Bučki v brežiškem okrožju. Vodja bande, ki je bil v srbski vojaški uniformi in je imel na kapi sovjetsko zvezdo, in še neki drug član bande sta padla, zadeta v glavo. Od carinskih uradnikov ni bil ranjen nihče. Alarmirane in angažirane policijske in orožniške sile se niso mogle več spopasti z banditi, ker so se ti že medtem umaknili. Banda naj bi odšla čez bližnjo mejo na italijansko ozemlje.«⁴⁶⁸

Tudi če bi bil partizanski oddelek večji in bi zavzel postojanko, je vprašanje, ali bi to zaustavilo deportacije. Sovražnik namreč ni imel zanje na razpolago enega samega policijskega bataljona kakor avgusta, temveč tri, in vsi trije so bili na izselitvenem območju, torej v bližini napadenega kraja, imeli so tudi motorizacijo in bi bili lahko hitro intervenirali.

Tudi Štajerski bataljon ni imel večjih uspehov. Pred odhodom proti Brežicam bi se mu bila v Savinjski dolini morala priključiti Radomeljska četa Kamniškega bataljona. Četa, pri kateri je bil tudi komandant Kamniškega bataljona dr. Marijan Dermastia, je 27. oktobra čakala na Golčaju, da bi jo kurirji Štajerskega bataljona odvedli še tisto noč k Štajerskemu bataljonu. Toda zaradi sovražnikovega napada na Greti sta kurirja prišla šele naslednji dan zjutraj in je morala četa tam 28. oktobra predaniti. Po izdaji jo je sovražnik obkolil in uničil, padlo je 10 partizanov, štiri pa so ujeli.

Štajerski bataljon je nato 28. oktobra zvečer sam odšel iz Griž proti Kozjanskemu. Pri Sv. Heleni pri Slivnici je 1. novembra doživel močan sovražnikov napad, v katerem so padli štirje partizani, enega pa so ujeli. Bataljon je nato v snegu prispel do Lisičnega, kjer se je obrnil in odšel nazaj v Savinjsko dolino. Na svojem pohodu ni dobil tudi zveze z Brežiško četo, ki je taborila na Špičaku pri Sromljah in je nato novembra izvedla nekaj uspešnih akcij, a jo je sovražnik 28. novembra 1941 uničil v Gorjanah pri Podsredi. Padli so štirje partizani, enajst pa so jih ujeli in pozneje vse razen enega postrelili kot talce.⁴⁶⁹

Tako torej na široko zasnovana akcija vodstva narodnoosvobodilnega gibanja ni prinesla pričakovanih rezultatov. Politično delo ni dvignilo prebivalstva na izselitvenem območju v upor, nista pa zaradi

neugodnih vremenskih razmer, prevelike oddaljenosti nekaterih enot od zbornega mesta (del Borovniške čete, Radomeljska četa itd.) ter sovražnikove odločenosti, da razbije vsako večje partizansko zbiranje in vsako enoto, uspela niti koncentracija partizanskih enot niti napad na postojanko Bučko.⁴⁷⁰

Po uničenju Brežiške čete in dekoncentraciji Štajerskega bataljona na skupine, ki so odšle ločeno prezimovat, ni bilo na območju, s katerega so nacisti deportirali Slovence, več nobene partizanske enote, ki bi lahko vsaj poskušala zavirati nacistične deportacije Slovencev. Šele nov razmah narodnoosvobodilne borbe poleti 1942 je prisilil naciste na slovenskem Štajerskem, ki so deportirali že skoraj vse za izgon predvidene ljudi v Nemčijo, da so razglasili, da so ustavljene vse deportacije iz nacionalnopolitičnih razlogov.

NEMCI IN DEPORTACIJE SLOVENCEV

Ob prikazu množičnih deportacij Slovencev se poraja še neko zanimivo vprašanje: ali je bil na nemški strani kakšen odpor proti temu nacističnemu zločinu in če je bil, kakšen je bil njegov obseg. To vprašanje je upravičeno, ker se v nemških in avstrijskih časopisih pojavljajo članki, ki skušajo Nemce, ki so živeli v Sloveniji, oprati vsakršne odgovornosti za ta nacistični zločin. Ker sem njihovo sodelovanje pri izvajanju nacističnih deportacij skušal kar se da dokumentirano prikazati v prvem delu tega poglavja, bom na tem mestu na osnovi dosegljive dokumentacije poskusil prikazati, kakšen je bil odpor Nemcev proti temu zločinu nemškega okupatorja.

Centralni komite Komunistične partije Slovenije je že v svojem letaku iz konca aprila 1941 pozval delovno ljudstvo nemške manjšine v Sloveniji, naj se ne da izkoriščati v zločinske namene osvajalcev in naj združi svoje moči z močmi slovenskega naroda za boj proti skupnim zatiralcem. »Na vas se sklicujejo imperialistični osvajalci v svojem barbarskem divjanju proti slovenskemu narodu. Vas poizkušajo izkoristiti kot zastavonoše raznarodovalnega in uničevalnega pohoda proti slovenskemu ljudstvu. Ne dajte se izkoriščati v te zločinske namene osvajalcev! Suženjstvo slovenskega naroda nikakor ne pomeni vaše svobode....« tako je pisal centralni komite KPS v tem letaku.⁴⁷¹

Ta in podobni pozivi vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji pri pripadnikih že prej nacificirane nemške narodne manjšine v Sloveniji, ki je ob zlorabi stare Jugoslavije vidno kazala svoje

pijano navdušenje nad nemško okupacijo slovenske zemlje in jo razglasila za uresničenje davnega sna po »osvoboditvi« in »vrnitvi v nemški rajh«, niso našli nobenega pozitivnega odmeva.

Tako je bil tudi odpor proti nacističnim deportacijam Slovencev na nemški strani majhen, zelo majhen v primeri z aktivnim sodelovanjem tako Volksdeutscher jev kot Nemcev iz rajha pri deportacijah oziroma pri določanju ljudi za deportacije. Ob tem nacističnem zločinu nad slovenskim ljudstvom so bili moralno vznemirjeni le redki posamezni Nemci. Niso bili toliko vznemirjeni zaradi splošne usode slovenskega naroda, ki mu je okupacija pomenila najhujšo tragedijo in napovedovala narodni pogin, niso bili proti germanizaciji in priključitvi slovenskih predelov k Nemčiji, niso bili proti nacistični raznarodovalni politiki nasploh, duševno so jih vznemirjale le njene nasilne metode, zlasti še nasilni izgon Slovencev.

Toda večji del teh redkih posameznikov, ki je nasprotoval nacističnim deportacijam Slovencev, ni niti glasno niti v kakšni pismeni obliki razglasil svojega nesoglasja z vso nacistično akcijo, temveč je tu in tam posredoval za kakšnega Slovenca, ki so ga nacisti nameravali izgnati, in to je bilo v glavnem vse. Kakor smo videli, so takšne intervencije naslavljali celo na Himmlerja in Hitlerja.

Če k tej skupini upravičeno ne prištevamo tistih, ki so nacističnim deportacijam Slovencev začeli nasprotovati šele takrat, ko se je razmahnila narodnoosvobodilna borba, in so v množičnih deportacijah začeli gledati vzrok za njeno razplamtevanje, potem bi lahko primere, ko so Nemci glasno ali v pismeni obliki načelno nasprotovali temu nacističnemu zločinu, našteali na prste. Najpogumnejši med takimi Nemci je bil vsekakor dr. Oskar von Kaltenegger, doma iz Gorenjske, a je po prvi svetovni vojni živel v Avstriji. Ob zasedbi Gorenjske ga je šef civilne uprave Kutschera po posredovanju notranjega ministrstva vzel iz vojske s seboj na Bled za svojega svetovalca. Pretesen nad krutim ravnanjem nacistov s Slovenci, je 9. julija 1941, ko so deportirali Slovence iz Gorenjske v Srbijo, a še pred začetkom vstaje slovenskega ljudstva, napisal obsežno spomenico, ki jo je poslal visokim oblastnim in vojaškim ustanovam tretjega rajha. V njej je nastopil proti nasilnemu izgonu Slovencev iz Gorenjske, proti zločinu, ko »se trdota, ki je potrebna, spreminja v krutost in, žal, v samovoljnost«. Zaradi tega je prišel v hudo nasprotje s Kutschero in so ga predstavili na Bavarsko — nekdo je predlagal, naj ga pošljejo v koncentracijsko taborišče — od koder je odšel nazaj v vojsko. Ko so ga jeseni 1943 nacisti na Koroškem vabili za nemškega svetovalca v t. i. »operacijski coní Jadransko Primorje«, je vabilo zavrnil, češ da ne more sodelovati s človekom — mislil je na Rösenerja — »ki je bil

leta 1941, ko sem bil na Kranjskem, in tudi pozneje, zastopnik trde politike, ki se je v nemal za izseljevanje in je izrekel ter dal izvršiti na stotine, morda celo na tisoče smrtnih obsodb proti upornikom in talcem«. Kaltenegger je pisal tudi, da so nekateri njegovi prijatelji bili načelno proti tako ostrim ukrepom zoper Slovence, kot so množične deportacije, da pa so raje molčali, ker si niso marali opeči prstov.⁴⁷²

Med takimi, ki se sicer niso strinjali z nacističnim nasiljem, a tega niso glasno povedali, je bil tudi Avgust Westen, stric Maxa Adolfa Westna, ki ga poznamo kot nacističnega vohuna v stari Jugoslaviji. Ulrich von Hassel je namreč v svojem dnevniku 2. avgusta 1941 zapisal: »Avgust Westen (nemški velepodjetnik iz Slovenije, to pomeni iz nekdanje stare Avstrije) iz Celja me je obiskal in mi pripovedoval o grozovitih rečeh, ki se dogajajo v tistih slovenskih predelih, ki so prišli pod Nemčijo. Ker je Hitler razglasil, da morajo to pokrajino ponemčiti, nastopajo strankini gladiatorji na zelo brutalen način proti staroselskemu slovenskemu prebivalstvu, najprej predvsem proti izobraženstvu in meščanstvu.«⁴⁷³ Vendar pa Westen ni dvignil svojega glasu za Slovence, čeprav je živel od njihovih žuljev.

Več je bilo tistih Nemcev, ki so nacističnim deportacijam Slovencev začeli nasprotovati pozneje, ko se je že razplamtela narodnoosvobodilna borba. Menili so, da je narodnoosvobodilna borba posledica množičnih deportacij Slovencev in drugih preostrih nacističnih ukrepov. Zato so začeli imeti takšno nacistično okupacijsko politiko, ki je pripeljala do ostrih političnih razmer v Sloveniji, za napačno in zanje dolžili civilno upravo. Taki torej niso bili iz moralnih razlogov proti temu nacističnemu zločinu, temveč bolj iz spekulativnih: prekinitev deportacij naj bi pomirila slovensko prebivalstvo zasedenih pokrajin, da bi lahko zmerneje in ne s politiko trde roke ponemčevali deželo in izkoriščali njene ljudske in gmotne moči za osvajalne namene.

Iz takšnih razlogov sta bila proti množičnim deportacijam Slovencev tudi nekdanji pokrajinski vodja Švabsko-nemške kulturne zveze za Dravsko banovino Hans Baron in mariborski pivovarnar Franz Tscheligi. 1. maja 1942 sta poslala državni pisarni NSDAP obsežno spomenico, v kateri sta obsojala nacistične deportacije in tudi druge ukrepe civilne uprave, češ da so pripeljali do revolucije slovenskega ljudstva. »Česar ni bilo v zgodovini nikdar mogoče storiti, tj. slovenskega ljudstva pripraviti k revoluciji, se je zdaj zgodilo, v deželi je revolucija.«⁴⁷⁴

Sodim, da je to pismo sodu izbilo dno. Žal ne poznamo odgovora, pač pa reakcijo na štabnih razgovorih v Gradcu 10. avgusta 1942. Nanje je nenadoma prišel tudi šef civilne uprave dr. Uiberreither in povedal, da so za priključitev slovenske Štajerske delali že dolgo

časa in da so za to delo uporabili strokovnjake, ki so jim bili na razpolago. Ukrepi, ki so jih izvajali v letu 1941, niso bili le predvideni, temveč jih je odobril tudi Hitler. Nato je nadaljeval:

»Več kot leto dni delajo v Spodnji Štajerski moške in žene, ki neutrudno samo kritizirajo, in so celo ljudje, ki se ne bojijo trditi, da je to, kar se je tam zgodilo, treba označiti za neumnost. Kritika je napačna in krši disciplino. 2. e poldrugo leto jo opazujem, zdaj pa se mi zdi potrebno, da takim razmeram napravim konec. Ne gre mi za to, da bi iz osebnih razlogov onemogočal kritiko, temveč moram zaradi stvari same zahtevati, da vlada disciplina in da si brez ugovora prizadevamo doseči cilj.«⁴⁷⁵

Štajerska domovinska zveza je v takšnih razmerah pripravila **posebno** akcijo zborovanj voditeljev v okrožjih. Na njih so posebej pripravljeni govorniki utemeljevali ukrepe, ki jih je bila izvedla civilna uprava, zlasti pa množične deportacije Slovencev. Na zborovanjih 14. avgusta 1942, ko so v Marburger Zeitung objavili Uiberreitherjev razglas, da so deportacije na slovenskem Štajerskem končane, sta v Mariboru govorila dr. Carstanjen in Steindl, v Celju Dorfmeister itd. Carstanjen je nato o deportacijah govoril še v Brežicah in ponovno v Mariboru, ko je dejal: »V nekaj dneh je iz Spodnje Štajerske izginilo tuje strašilo. Obenem je nacionalni socializem prinesel temeljno rešitev spodnještajerskega vprašanja s ftihrerjevim naročilom, naj napravimo to deželo zopet nemško. V naše roke je sedaj položena ureditev prihodnosti te dežele za nadaljnjih tisoč let.«⁴⁷⁶

Da so bili tudi zunaj slovenske Štajerske primeri, da so ljudje nasprotovali množičnim deportacijam Slovencev, priča gradivo, ki ga je vodstvo Štajerske domovinske zveze 20. novembra 1942 pripravilo za govornike, ki naj bi na zborovanjih v rajhu govorili o temi »Spodnja štajerska«. Sestavili so ga na osnovi Car stanj eno vih govorov in predavanj. Takole pravi: »Ravno o izseljevanju so se razširile zelo divje govorice ne samo v Štajerski, temveč tudi v drugih predelih Avstrije. Treba je jasno povedati, da se ni bilo mogoče izogniti trdoti... Danes moramo ugotavljati, da bi našo nalogo mnogo lažje izvedli, če bi izselili nekaj tisoč ljudi več.«⁴⁷⁷

Čeprav sta civilna uprava in Štajerska domovinska zveza skušali napraviti konec kritikam množičnih deportacij Slovencev, pa so bili tudi potlej primeri, vendar zelo redki, da so posamezniki, zaskrbljeni zaradi vedno večjega razmaha narodnoosvobodilne borbe in neuspeha nacistične raznarodovalne politike, kritizirali nasilni izgon Slovencev kot eno največjih napak civilne uprave in s svojimi gledišči seznanjali tudi najvišje nacistične kroge. Tako je npr. komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Sturmabführer

Vogt v svojem poročilu glavnemu državnemu varnostnemu uradu kot enega glavnih vzrokov za neugodne politične razmere na slovenskem Štajerskem navajal tudi nepravilne metode civilne uprave.⁴⁷⁸ Sodelavec urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru Franz von Morari pa je 28. avgusta 1944 poslal Himmlerju obsežno spomenico o ustanovitvi posebne pokrajinske enote Slovenije v okviru nemškega rajha, popolni ustavitvi deportacij in počasnejšem načinu ponemčevanja. V spomenici, prepolni okorelih nacističnih idej, pravi, da je vzrok za razplamtevanje narodnoosvobodilne borbe način, kako so izvedli deportacije, in se zavzema za počasnejši, toda zahrbtnejši način raznarodovanja: »Počasnejše ponemčevanje Spodnje Štajerske bi imelo to prednost, da bi Slovence po rimskem geslu 'deli in vladaj' bolj gotovo pripeljalo do cilja.«⁴⁷⁹ Ti predlogi, ki so jih nacistični veljaki sicer obravnavali, niso seveda mogli pripraviti civilne uprave za Spodnjo Štajersko do tega, da bi se odrekla osnovnim načelom svoje raznarodovalne politike.

Lahko trdim, da se je večina Nemcev v Sloveniji vsaj v začetku strinjala z nacističnimi deportacijami Slovencev in da je bil le majhen del, ki je temu nacističnemu zločinu nasprotoval, a je molčal. Le redki posamezniki so se javno izrekli zoper nasilni izgon Slovencev z njihove rodne grude. Bilo jih je mnogo manj kot tistih, ki so aktivno sodelovali pri izgonu Slovencev. Pa še ti redki posamezniki deportacijam v glavnem niso nasprotovali iz moralnih ali humanitarnih razlogov, temveč zato, ker so menili, da je bil nasilen način deportacij osnovni vzrok za razplamtenje narodnoosvobodilne borbe, ki ni samo ovirala izvajanja temeljnih nacističnih raznarodovalnih zamisli, temveč je tudi marsikje ogrožala samo eksistenco izvajalcev teh zamisli.

OPOMBE KIII. POGlavJU

¹ Zaslišanje dr. Helmuta Glaserja v ljubljanskih zaporih, arhiv RSNZ.

Na vprašanje, zakaj je ravno dr. Sandberger, ki je takrat vodil osrednji vselitveni urad v Lodzu (torej ustanovo, ki ni sama neposredno sodelovala pri množičnih deportacijah Slovencev), prišel v Celovec s tem Himmlerjevim naročilom, nam odgovori zapisnik o razgovoru vodstva oso-

njega vselitvenega urada v Lodzu dne 25. aprila 1941 o nadaljnjih nalogah tega urada. Razgovor je vodil sam dr. Sandberger in povedal tudi sledeče:

»II. Južna Štajerska.

Kar se dogaja v južni Štajerski, ni zadeva osrednjega vselitvenega uraga, temveč zadeva na novo ustanovljene preselitvene družbe (prav: preselejalnega štaba — op. T. F.). Osrednji vselitveni urad je samo dal na razpolago svoje izkušnje in svojih 25 sodelavcev. Ti sodelavci pa se bodo po možnosti kmalu vrnili. V južni Štajerski gre za takšen pregled Slovencev, kot ga dela osrednji vselitveni urad, in pri katerem je posebno pomembna rasna preiskava. Akcijo vodi SS-Sturmabführer dr. Sandberger, ki so ga za sedaj razrešili nalog v glavnem državnem varnostnem uradu in mora po nalogu državnega vodje SS skrbeti za vse nove preseljevalne akcije, kolikor se te tičejo glavnega državnega varnostnega urada.« (Zapisnik razgovora vodstva osrednjega vselitvenega urada v Lodzu 25. 4. 1941, NAW, T-81, navitek 327. Himmler je dr. Sandbergerja čez nekaj mesecev določil za vodjo t. i. posebnega oddelka pri eni izmed štirih t. i. akcijskih skupin varnostne službe. Te so imele nalogo, da pobijajo ujete politkomisarje rdeče armade in terenske politične delavce ter Zide. Na 9. procesu pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu — t. i. »Einsatzgruppenprozess« so dr. Sandbergerja 10. 4. 1948. leta obsodili na smrt, a so mu smrtno kazen spremenili v dosmrtno ječo. Robert M. W. Kempner: SS im Kreuzverhör, München 1964, str. 9—113.)

Toda v osrednjem vselitvenem uradu niso šele 25. aprila 1941 prvič razpravljali o množičnih deportacijah v Sloveniji. Ze 18. aprila 1941 so na sestanku vodij oddelkov povedali: »Akcijo v južni Štajerski in Kranjski bomo izvedli najprej po možnosti z nekaterimi oficirji SS iz operativnega štaba in z majhnim številom pomožnih moči. Izselitev tamkaj živečih Slovencev naj bi izvedli še v vojnem času. Poleg osrednjega vselitvenega urada se akcije udeležuje tudi glavni rasni in kolonizacijski urad SS z 10 rasnimi preiskovalci.« (Zapisnik sestanka vodij oddelkov osrednjega vselitvenega urada v Lodzu 18. 4. 1941, NAW, T-81, navitek 327.)

² Paidasch, Ablauf der Ereignisse.

³ Stierovi pismi 10. in 17. 4. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

⁴ Izjava dr. Helmuta Glaserja v ljubljanskih zaporih, arhiv RSNZ; Ljudska pravica 13. 7. 1947. O tem Himmlerjevem obisku v Celovcu je 23. junija 1941 poročal tudi vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Lothar Weber državnemu sekretarju v propagandnem ministrstvu dr. Gutierrezu: »Državni vodja SS je ob svojem prvem obisku v Celovcu, še pred prihodom šefa civilne uprave na to območje (tj. Gorenjsko — op. T. F.) menil, da je treba to območje ponemčiti na najbolj radikalen način in sicer tako, da bo z njega odstranjenih 80.000—100.000 ljudi, deloma kot delavci v Nemčijo, deloma, kolikor so rasno neustrezni, pa v južno Srbijo.« (Izvirnik v arhivu IZDG, f. 1003.)

⁵ Marburger Zeitung 15. 4. 1941.

⁶ O njegovem obisku govori več virov. T. i. mariborska »zlata knjiga«, v katero so vpisovali obiske nekaterih oseb, ima naslednji podatek: »Na službenem potovanju je 17. aprila 1941 obiskal iznenada in za kratek čas osvobojeno mesto na Dravi in Spodnjo Štajersko državni vodja SS Heinrich Himmler.« (PAM, f. 641) Fran Roš je v Celjskem zborniku 1961 objavil svoj »celjski dnevnik 1941«. V njem opisuje dogodke v Celju od 25. marca do 16. aprila, ko so ga aretirali in ga skupaj z okoli 350 ljudmi zaprli v tamkajšnjo vojašnico. Za 19. april poroča, da sta jih obiskala Himmler in dr. Uiberreither. Pravi, da sta se razburjala, ko so jima predstavili ljudi, ki so imeli nemška imena, so pa izjavljali, da so Slovenci. (Str. 160—161.) Podatek o Himmlerjevem obisku lahko najdemo tudi v korespondenci med raznimi ustanovami glede Andreja Posavca, lekarnarja iz Celja. Tudi ta je bil aprila 1941 zaprt in Himmler je naročil, naj ga izženejo na Hrvaško. Dorfmeister je pozneje o njem poročal: »Gospod Posavec pripoveduje, da se bo osebno obrnil na državnega vodjo SS, ki ga pozna. ... Državnega vodjo SS namreč pozna od 18. 4. 1941, ko je ta ob moji navzočnosti pregledoval zapore, v katerih je Posavec isedel kot panslavist.« (Dopisa deželnega svetnika Celje 24. oktobra 1943 in komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 29. 12. 1943, arhiv IZDG.)

⁷ France Škerl: Množične deportacije Slovencev v letu 1941, Zgodovinski časopis 1952—1953, str. 722 (navajam: Škerl).

⁸ Izraz »die öffentlich ein Blick artfremden Bluteinschlages darbieten« so nacisti uporabljali, ko so hoteli povedati, da ima kdo vidne znake neke nezaželenе rase, npr. ciganske, židovske, mongolske itd.

⁹ Izraz »verpflanzen ins Reich« so nacisti uporabljali za ukrep, ko so nekoga premestili iz slovenske Štajerske na enako delovno mesto v Nemčijo, da bi se tam ponemčil.

¹⁰ Smernice in v njih omenjena priložena karta se nam niso ohranile. Ohranjen je le prepis, ki ga je napravila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za severovzhodno Slovenijo, po tretjem prepisu, ki ga je izdelal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru.

¹¹ Beležka vodje III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko, nedatirana, arhiv MNOM; dr. B(rolj)h, Izselitev Slovencev iz Spodnje Štajerske v Srbijo in Hrvaško, Vestnik, Maribor, 28. 6. in 5. 7. 1945.

¹² Prvi dopisi v njegovi registraturi so datirani z 29. aprilom 1941, zato sodim, da se je moral formirati še le v tistem času.

¹³ Imenski sezname članov III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko 29. 4., 7. 5. in 7. 8. 1941, arhiv MNOM.

¹⁴ Dopis preseljevalnega štaba za Gorenjsko vodji III. preseljevalne komisije 14. 5. 1941, arhiv RSNZ. Podatki o sestavi in delu preseljevalnega štaba, ki jih je dal dr. Glaser v svoji izjavi v ljubljanskih zaporih, se nekoliko razlikujejo od stvarnega stanja. Dr. Glaser je navajal štiri oddelke, ki so bili v resnici le referati: I. (vodja dr. Glaser) za personalne,

organizacijske in blagajniške zadeve ter kartoteko, II. (vodja dr. Glaser) M ugotavljanje narodnosti, III. (vodja dr. Bauer) za tehnično izvedbo deportacij in IV. (vodja dr. Schultz) za rasne preglede. Kot vidimo, je nepravilno prikazal vrstni red referatov in opravljanje tistih zadev, ki so spadale pod njega kot štabnega vodjo, prikazal kot I. oddelek.

¹⁵ Glej op. 1.

¹⁶ VAZSt. 24. 4. 1941; Mitteilungsblatt des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, 1941, št. 1 (navajam: Mitteilungsblatt).

¹⁷ Organizacijski načrt urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva 15. 5. 1941, arhiv IZDG, f. 238.

¹⁸ Stierovo poročilo Greifeltu 17. 6. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gattschee-Deutschen; poročili urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru od aprila do oktobra in od oktobra do decembra 1941, DZA, fond RH, Bd. 5624 in 5625; Mitteilungsblatt 1941, št. 1.

¹⁹ Gradivo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, arhiv INV, fond DDV.

²⁰ VAZSt. 6. 5. 1941; Mitteilungsblatt 1941, št. 1.

²¹ VAZSt. 23. 6. 1941; Mitteilungsblatt 1941, št. 1. Odredba z dne 2. maja je določala, da urad lahko zapleni premoženje v korist štajerske pokrajine, odredba z dne 23. maja pa je to določala še natančneje, namreč v korist štajerske pokrajine za »pokrajinsko samoupravo«. Ko je 29. maja 1941 izšel Hitlerjev odlok, da vsa imovina sovražnikov nemškega rajha po zaplembi postane last vsega rajha, se je Goring kot pooblaščenec za štiriletni plan pritožil proti omenjenim odredbam šefa civilne uprave. Ko je notranje ministrstvo o tem obvestilo dr. Uiberreitherja, je ta zaprosil za razgovor. Razgovarjali so se 18. septembra 1941 na notranjem ministrstvu v Berlinu. Sklenili so, naj ne bo nobenih pomislekov proti omenjenim odredbam šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki so izšle z vednostjo notranjega ministrstva pred Hitlerjevim odlokom z dne 29. maja 1941. Hitlerjev odlok naj bi na slovenskem Štajerskem začel veljati tisti dan, ko bi tam uvedli nemško pravo. (Dopisi notranjega ministrstva z dne 23. 8., 11. 9. in 24. 10. 1941 v gradivu XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-4767 in NG-4669.)

²² VAZK 8. 6. 1942.

²³ VAZK 24. 4. 1941.

²⁴ VAZK 7. 5. 1941; Škerl, n. d., 773.

²⁵ Müller-Scholtes; Slovenski poročevalec, maj 1941, leto II, št. 1, članek »Begunci iz ljutomerskega okraja«.

²⁶ Müller-Scholtes.

²⁷ Müller-Scholtes.

²⁸ Poročilo političnega komisarja za Laško 27. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 730.

²⁹ Poročilo političnega komisarja za Šmarje pri Jelšah 26. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 236. Iz statistike poklicev zapornikov okraja Šmarje pri Jel-

šah je »razvidno, da je bilo nekega dne — datuma ni mogoče ugotoviti — v zaporu 89 oseb (78 moških in 11 žensk), med njimi 66 izobražencev. Iz seznama aretiranih po 16. 4. 1941 v tem okraju je razvidno, da so jih nekaj pred tem prepeljali v Celje, nekaj pognali čez mejo na Hrvaško in nekaj izpustili. (Seznami so v arhivu IZDG.)

³⁰ Zapisnik štabnih razgovorov v Celju 29. 4. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³¹ Poročilo političnega komisarja za Gornji grad 23. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 236.

³² Poročili političnega komisarja za Gornji grad 23. in 24. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 236.

³³ Poročilo orožniške postaje Sv. Peter pod Sv. gorami 28. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 236.

³⁴ Poročilo orožniške postaje Rogatec 27. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 236.

³⁵ Poročilo orožniškega okrožja Šmarje pri Jelšah 22. 6. 1941, arhiv IZDG, f. 236.

³⁶ Mirko Lešnik: O izseljencih, poročilo o razstavi Pokrajinskega muzeja NOB v Mariboru od 22. 7. do 30. 11. 1955, arhiv MNOM; Slovenski poročevalec, maj 1941, št. 1.

³⁷ Stanko Škaler: Posavje v letu 1941, Brežice 1958, str. 7.

³⁸ Dopis orožniške postaje Ruše 19. 4. 1941, prepis, AS, fond KUZOP, f. 19.

³⁹ Dopis urada gestapa Maribor 5. 6. 1941, AS, fond KUZOP, f. 14; poročilo orožniške postaje Ruše 12. 6. 1941 uradu gestapa Maribor, prepis, AS, fond KUZOP, f. 14.

⁴⁰ Poročilo orožniške postaje Ruše uradu gestapa Maribor 21. 9. 1941, prepis, AS, fond KUZOP, f. 19.

⁴¹ Seznam v AS, fond KUZOP, f. 20.

⁴² Kojzarjev dopis Himmerju 24. 7. 1941, prepis, AS, fond KUZOP, f. 19.

⁴³ »Umsiedlungsvorschlag« za kmeta Franca Gabra iz Škofje vasi 11. 6. 1941, arhiv IZDG.

⁴⁴ Zaslišanje Josefa Krella, vojaško sodišče mesta Ljubljane, I Sod 2/45 — 15, prepis v MRC.

⁴⁵ Pr.: Neuland 28. 1.—8. 4. 1967.

⁴⁶ Ko je izpostava komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko v Dravogradu prosila orožniške postaje Guštanj, Prevalje, Mežica in Cma za seznam članov Švabsko-nemške kulturne zveze in za imena tistih volksdeutscherjev, »ki so se v kulturnem boju postavili na nasprotnikovo stran«, je orožniška postaja Guštanj odgovorila, da je bilo tam 142 članov švabsko-nemške kulturne zveze in da »takšnih volksdeutscherjev, ki bi se v kulturnem boju postavili na nasprotnikovo stran, tukaj ni bilo«. (Dopis izpostave komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko v Dravogradu 21. 6. 1941 in odgovor orožniške postaje Guštanj 26. 6. 1941, prepis, AS, fond KUZOP, f. 19.)

⁴⁷ Vodja personalnega oddelka okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze v Celju SS-Hauptsturmführer Seda je 26. 8. 1941 pisal dr. Carstanjenu: »Pridružujem se gledišču člana stranke Dorfmeistra, da tako Alma Karlin kakor tudi Thea Schreiber, ki, kakor je to razvidno iz njihovih prošenj, sta negativno usmerjeni in le sejeta razdor, morata biti po možnosti kmalu odstranjeni iz Celja. Prosim vas, član stranke dr. Carstanjen, da Ukažete, naj imenovani kmalu izselijo v stari rajh.« (Fotokopija izvirnika v MRC.)

⁴⁸ Kopija pisma Ozimičeve dr. Lammersu in odgovor štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 29. 7. 1941; Brandtovo pismo štabnemu uradu v Berlinu 15. 9. 1941, AS, fond KUZOP, f. 2.

⁴⁹ Brzjoavka dr. Ehlich iz Berlina Lurkerju 25. 7. 1941, prepis AS, fond KUZOP, f. 19.

⁵⁰ Dopisa štabnega vodje urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru okrožnemu vodstvu Štajerske domovinske zveze v Celju 26. 7. in 8. 8. 1941; dopiisa okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze Celje štabnemu vodji Laforceju 11. in 31. 8. 1941; dopis štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva Laforceju 12. 7. 1941, AS, fond KUZOP, f. 19.

⁵¹ Gradivo III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko, arhiv MNOM, gradivo Umwandererzentralstelle iz Lodza, arhiv glavne komisije za ugotavljanje zločinov hitlerjevcev na Poljskem v Varšavi.

⁵² Dopis vodje III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko 12. 5. 1941, arhiv MNOM.

⁵³ Beležka vodje III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko 8. 5. 1941, arhiv MNOM; Eichmannova brzjoavka 28. 4. 1941, arhiv MNOM.

⁵⁴ Schwarzhuberjeva beležka 14. 5. 1941; poročilo dr. Strauba 14. 5. 1941; dopis komandanta taborišča Rajhenburg 25. 5. 1941; izjava dekana Cukale komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, AS, fond KUZOP, f. 2.

⁵⁵ Stane Terčak: Celjski Stari pisker. Ljubljana 1959. Str. 6—7.

⁵⁶ Bogdan Žolnir, Selili so nas skozi taborišče Šmartno, v: Mislinjska dolina, leto III, št. 9—12, 25. 11. 1960, 1. 1. in 1. 6. 1961; Pran Ksaver Meško, Križev pot, v: Izbrano delo. IV. knjiga, Celje 1959, str. 297—326.

⁵⁷ Alojzij Remec: Opustošena brajda. Celje 1946. Str. 88—92, 102, 112.

⁵⁸ Seznam to poročili izpostave gestapa Brežice 13. to 15. 5. 1941, arhiv MNOM.

⁵⁹ Seznami odvzetega denarja to predmetov v gradivu III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko, arhiv MNOM. Vsebujejo samo številke hranilnih knjižic, ne pa tudi vpisanih zneskov.

⁶⁰ Müller-Scholtes; poročilo komandanta taborišča Maribor 9. 5. 1941, arhiv MNOM.

⁶¹ Navodila dr. Machuleja 29. 4. 1941, arhiv MNOM.

⁶² Spomini leta 1941 izgnane slovenske družine v Srbijo, prepis, arhiv IZDG.

⁶³ **Slovenci v mariborskih zaporih. Pričevanje izgnanca v Srbijo dne 2. 10. 1941, prepis v arhivu IZDG.**

^M Glej op. 62.

⁶⁵ Dodaitek k poročilu o evakuaciji Slovencev z dne 9. 9. 1941, prepis v arhivu IZDG.

⁶⁶ Dopis vodje III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko 8. in 9. 5. 1941, arhiv MNOM.

⁶⁷ Prepis gradiva vodstva taborišča Šmartno pri Slovenjem Gradcu, AS, fond KUZOP, f. 16.

⁶⁸ Okrožnica oddelka IV B komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 23. 5. 1941, arhiv MNOM.

⁶⁹ Dodatek k poročilu o evakuaciji Slovencev z dne 9. 9. 1941, prepis v arhivu IZDG. Drugi dokaz, da so ta pregled in razdelitev ras izvedli, daje gradivo taboriščnega vodstva Šmartno pri Slovenjem Gradcu. Dne 24. maja so sestavili nov seznam zaprtih Slovencev (19 žensk in 71 moških), 26. maja seznam jetnikov izobražencev (42 oseb), 26. maja seznam jeitnikov, ki so se priselili na slovensko Štajersko po 1. 1. 1914 (13 oseb) in seznam na slovenskem Štajerskem rojenih jetnikov (19 oseb) itd. (AS, fond KUZOP, f. 16.)

⁷⁰ Beležka vodje III. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko 26. 5. 1941; dopis komandanta taborišča Rajhenburg 25. 5. 1941 (ohranjen je le spremni dopis, ki pravi, da sta priložena dva seznama, ki pa nista ohranjena); Bogdan Žolnir, Selili so nas skozi taborišče Šmartno, v: Mislinjska dolina, leto IV, št. 11—12, 1. 6. 1961; seznam v pokrajinskem muzeju revolucije Slovenj Gradec. Edino za to skupino se je ohranil izvod seznama zapornikov skupine A iz slovenjegraškega okraja, prepeljanih v taborišče Rajhenburg, hrani ga Muzej revolucije Slovenj Gradec. Meško, n. d., 326.

⁷¹ Okrožnica komandanta varnostne policije in varnostne službe za Sp. Štajersko 5. 6. 1941, arhiv MNOM.

⁷² Lepak v knjižnici IZDG; Škerl, n. d., 772—773.

⁷³ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 236.

⁷⁴ Izvirnik v arhivu IZDG, f. 236.

⁷⁵ Seznam oseb, priseljenih po 1. 1. 1914 za občine Ljubno, Rečica, Mozirje, Solčava in Šmartno ob Paki, arhiv VII.

⁷⁶ a Gradivo popisnih komisij za okraja Celje podeželje in Šmarje pri Jelšah je v arhivu IZDG.

⁷⁷ Müller-Scholtes.

⁷⁸ Izvirnik v arhivu IZDG, f. 238 in 719.

⁷⁹ Izvirnik v arhivu IZDG, f. 236.

⁸⁰ Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška dolina leta 1941; v: Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik, Kranj 1964, str. 361—362.

⁸¹ Glej op. 1.

⁸² Terčak, Celjski Stari pisker, 9—11; Cvetko Kristan, List šentvitskih zapornikov, Delavska enotnost 21. 7. 1955.

82 Volks- und Rassenverhältnisse der Südsteiermark. Bearbeitet von der **Einsatzstelle** Südost des RUS-Hauptamtes beim Kommandeur der Sipo und des SD, Umsiedlungsstab — Referat II. To obsežno poročilo o **rasnem** pregledu prebivalstva slovenske štajerske se je ohranilo le v prepisu, ki ga hranita Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani in arhiv Vojnogodovinskega inštituta JLA v Beogradu. Prepis je napravila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za severovzhodno Slovenijo, izvirnik pa je najbrž enako kot mnogo drugih pomembnih dokumentov za vedno izgubljen. (Ta vir odslej navajam: Volks- und Rassenverhältnisse der Südsteiermark.)

⁸³ Prepis šolskih kronik v arhivu IZDG.

⁸⁴ Glej op. 82.

⁸⁵ Edini doslej znani ključ za določanje končne ocene iz rasne in **politične** ocene je v prilogi k dopisu, ki ga je dr. Stier 3. 1. 1942 poslal

3. referatu I. glavnega oddelka v štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu in se glasi: »V prilogi vam pošiljam za **vednost** kratko označbo ocen U-St, E, O in A, ki mi jo je dal SS-Sturm-bannführer Laforce, ko sem obiskal Maribor.« Fotokopijo tega pomembnega dokumenta sem našel v arhivu glavne komisije za ugotavljanje **zločinov** hiitlerjancev na Poljskem v Varšavi.

⁸⁶ Poročilo vodstva krajeвне skupine Štajerske domovinske zveze **Gornji** grad 20. 6. 1941, arhiv IZDG, f. 236.

⁸⁷ Poročilo vodstva krajeвне skupine štajerske domovinske zveze **Luče** 20. 6. 1941, arhiv IZDG, f. 236.

⁸⁸ Skice v AS, fond KUZOP, f. 3. Sodim, da spadajo k poročilu II. referata preseljevalnega štaba za Spodnjo Štajersko »Volks- und Rassenverhältnisse der Südsteiermark«.

⁸⁹ Glej op. 85.

⁹⁰ F. Škerl je v svojem delu na strani 780 napačno interpretiral stavek iz tega poročila: »In Sotlastreifen rechnet man mit rd. 10.—12.000 Aus-siedlungen und der gleichen Zahl Umsiedlungen.« Tega stavka ne gre razlagati kot: »Na obsoteljskem pasu so pa računali z izselitvijo 10.—12.000 ljudi in enakim številom priselitev.« V zvezi is stavkom, da »vindišarsko prebivalstvo tega območja ne bo izseljeno, temveč preseljeno v severni del Spodnje štajerske,« menim, da je treba omenjeni stavek razumeti tako, da bo z obsoteljskega pasu izgnanih 10.—12.000 oseb v Srbijo in enako število preseljenih na slovensko štajersko (t. i. »U-St.-Fälle«).

⁹¹ Poročilo I. glavnega oddelka v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu 2. 11. 1942, arhiv INV, fond DDV; Gemeinde- und Ortschaftsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens. Bearbeitet und herausgegeben von der Publikationsstelle Wien, Wien 1942.

⁹² Dnevno poročilo II. komisije preseljevalnemu štabu za Gorenjsko 19. 4. 1941, arhiv RSNZ.

⁹³ Glaserjeva izjava v ljubljanskih zaporih, arhiv RSNZ; gradivo II. komisije, arhiv VII, k. 33, br. 2/10; gradivo III. komisije, arhiv RSNZ.

⁹⁴ Na Bledu je komisija pritegnila k delu kot krajevnega **zaupnika** Josefa Hrovata ter Egona in Franza Paaza, na Gorjah pri Bledu Franza Kassingerja, na Jesenicah dr. Hauswirtha in H. Tschinkowitza, v Dovjem in Mojstrani župana Winziga, v Škofji Loki in Zmincu trgovca Antona Sturha, na Oselici učitelja Herberta Rottmanna, v Železnikih Wunscheja in Seppa Hornitzkega, na Golniku župana Richarda Prennerja **itd.** (Sestavek: »Delo preselitvene komisije urada za utrjevanje nemštva na Gorenjskem — izvleček o politični in narodnostni strukturi gorenjskega prebivalstva iz leta **1941** ter zaupniki, ki so pomagali pri delu teh komisij«, arhiv RSNZ. Ta sestavek z netočnim naslovom je nekdo **napravil** na osnovi poročil posameznih preseljevalnih komisij. Sestavek **ni** ohranjen v celoti, izvirna poročila pa so, razen nekaterih, izgubljena **ali** nedostopna.)

⁹⁵ Dnevno poročilo **II.** komisije preseljevalnemu štabu za Gorenjsko 19. 4. 1941, arhiv RSNZ.

⁹⁶ Skupno poročilo **I.** komisije za Bled 9. 5. 1941, arhiv **VII**, k. 33, br. 6/13; skupna poročila **III.** komisije za Brezje 17. 5. 1941, Ovsiške 21. maja 1941, Šentvid nad Ljubljano 30. 5. 1941, Šmartno pod Šmartno **goro** 7. 6. 1941 in Kranj 25. 6. 1941, arhiv RSNZ; glej tudi vir, naveden pri op. 94.

⁹⁷ »Ugotavljamo, da narodnostni ocenjevalci, zlasti v **II.** komisiji, dajejo članom Sokola politično oceno 4. Meni, rasnemu preiskovalcu, ki poznam posledice političnega ocenjevanja, se takšna ocena zdi preveč trda. Z rasnega stališča se ni mogoče odreči teh ljudi, če so bili v glavnem samo kot sopotniki in športniki združeni v majhnih vaških skupnostih in so tam gojili samo šport in se niso vidno udeleževali v politiki. Razumem pač boj v obmejni deželi in prepričanje nacionalnih ocenjevalcev, vendar so čestokrat v tem pogledu zelo prevzeti in dajejo takšne ocene v vzdušju preteklosti svojega bojevanja.« (Marxovo pismo dr. Glasserju iz Breznice na Gorenjskem 12. 5. 1941, arhiv RSNZ.)

⁹⁸ Ko so pregledovali ljudi v Kranju, so tri dni šteli, koliko jih ima svetle oziroma čisto modre oči in ugotovili, da 64,8 % oziroma 53 %. (Skupno poročilo **III.** komisije za Kranj preseljevalnemu štabu za Gorenjsko 25. 6. 1941, arhiv RSNZ.) Za Šentvid nad Ljubljano pa so poročali, da so od 5000 prebivalcev le 2 odstotka ocenili s **IV.** (Skupno poročilo **III.** komisije za Šentvid preseljevalnemu štabu za Gorenjsko 30. maja 1941, arhiv RSNZ.)

⁹⁹ Glej vir, naveden pri op. 94.

¹⁰⁰ Ti podatki, napisani z roko, so ohranjeni v mapi, v kateri je tudi osnutek elaborata »Denkschrift des Gauleiters in Kärnten über die Wiederherstellung des alten Reichsgaues Kärnten durch die neue Grenzziehung im Süden der Karawanken«. Ker je na drugem elaboratu podpisan vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Felix Petschauer, ovoj pa ima pisavo nekega arhivarja iz nekdanjega Znanstvenega instituta v Ljubljani, ki je prvi urejal arhivski fond te podružnice, sodim, da je tudi ta dokument preko komisije za ugotavlja-

nje zločinov Okupatorjev in njihovih pomagačev v Ljubljani napravil dolgo pot iz omenjenega arhiva v arhiv Vojnogodovinskega instituta JLA, kjer ga zdaj hranijo v nemškem oddelku, k. 33, f. 7.

¹⁰¹ poročilo v arhivu IZDG, f. 1003.

¹⁰² Glej op. 103. Tudi drugi nacisti so ugotavljali »dobro rasno sestavo« gorenjskega prebivalstva. Dne 21. in 22. maja 1941 je obiskal Bled in nekaj krajev na Gorenjskem, kjer so ravno tedaj delale preseljevalne komisije, tudi vodja osrednjega zemljiškega urada v Berlinu in vodja oddelka za načrtovanje v uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu SS-Standartenführer dr. Konrad Meyer-Hetling. Ko se je vrnil v Berlin, je 28.5. 1941 poročal tudi naslednje:

»Prebivalstvo na novih območjih je rasno presenetljivo dobro, temu primeren je tudi vtis o posestvih, stanovanjski kulturi in čistoči... Splošen vtis je boljši kot na mnogih območjih starega rajha in tudi boljši kot pri večjem delu nemških naseljencev v vzhodni Evropi. Posebno opazen je bil dober splošni vtis o prebivalstvu v izselitvenem pasu. Kaže, da je tukaj prebivalstvo še bolj dragoceno kakor pa v predelu, ki leži severno od njega.« (NAW, T-580, navitek 757.)

¹⁰³ Hofmannovo poročilo 24. 5. 1941 v gradivu VIII. procesa v Ntirnbergu, št. NO-3086. Ko je tožilec na VIII. procesu v Nürnbergu pokazal obtoženemu Hofmannu prepis tega njegovega poročila in ga vprašal, ali je res napravil inšpekcijski obisk na slovensko Štajersko in Gorenjsko, je Hofmann odvrnil: »Da, napravil sem to potovanje in tam obiskal šefa rasnega urada profesorja B. K. Schultz, ki je bil tam že nekaj časa. Schultz je tudi bil tisti, ki je napravil klasifikacijo z omenjenimi štirimi rasnimi skupinami. Schultz je bil na tem območju verjetno dalj časa, ker je to bilo za njega antropologa pravo znanstveno delo. Na območju Zagreba so bila večkrat izkopavanja prazgodovinskih kosti, mislim, da se tisto mesto imenuje Predmost.« Tožilec ga je nato vprašal, ali so takrat govorili tudi o rasnem konglomeratu pri prebivalstvu teh območij, in Hofmann je odgovoril pritrdilno. Vprašal ga je tudi, ali je imel res razgovor s Kutschero, in Hofmann je odgovoril: »Da. Obiskal sem namestnika gauleiterja Kutschero in tedaj sva govorila tudi o izseljevanju Slovencev ter sem izkoristil priliko, da sem mu povedal svoje mnenje za to, da mnoge družine ne bi bile razbite.« (Stenografski zapisnik razprave, str. 3241–3242.)

O Hofmannovem obisku na Slovenskem Štajerskem in Gorenjskem so na istem procesu spraševali pričo Georga Rödla, ki je bil spomladi 1941 rasni preiskovalec na slovenskem Štajerskem. Izpraševalec ga je vprašal, ali je imel s Hofmannom kakšen razgovor, ko je ta obiskal slovensko Štajersko, in Rodi mu je odgovoril pritrdilno. Nato ga je še vprašal, kaj je tedaj govoril Hofmann, in Rodi je odgovoril: »Razpravljal je o delu komisije, ki sem jo tisti čas vodil, in rekel, da je v splošnem zadovoljen z njenim delom. Kolikor se spominjam, ni napravil nobene posebne opazke ali pripombe.« (Prav tam, str. 3456.)

¹⁰⁴ Dopis Umwandererzentralstelle v Lodzu 23. 2. 1943, Arhiv Jugoslavije.

¹⁰⁵ Glej op. 1.

¹⁰⁶ V izvorniku je verjetno pomota, saj sta bili politični oceni za osebe, ki so bile »Nemcem sovražne« in »vodilno Nemcem sovražne« 4 in 5 in ne 1 in 5.

¹⁰⁷ Smernice štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva, arhiv IZDG, arhiv MNOM, objavljene v »Menscheneinsatz« 1941, str. 47.

¹⁰⁸ Schröder je v o pismo dr. Teskeju 24. 7. 1941, arhiv INV, fond **DDV**.

¹⁰⁹ Dopis šefa varnostne policije in varnostne službe (IV. urad, 4 B oddelek), št. 56/41 z dne 24. 4. 1941, gradivo XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-4897.

¹¹⁰ Ko mu je tožilec Less pokazal omenjeni dokument, ga je vprašal, ali ga je prebral, in razvil se je takšen dvogovor:

»Less: Bi hoteli kaj izjaviti o njem?

Eichmann: Jawohl. To — saj sem že rekel — tam spodaj je bilo neke nekašno posvetovanje, ne vem kdaj, mislim, da je bilo v Zagrebu, to sem — to sem zamenjal. V Mariboru. V Mariboru je bilo posvetovanje, torej, to je razvidno, 260.000 Slovencev, vsekakor je bila ta preseleitev Slovencev aktualna — tedaj bo pač prav gotovo moralo biti zapisano ... podpisano... to bo prav gotovo Heydrich, to mislim prav za gotovo, to je bilo pod predsedstvom — o, tega niti ne vem, ali je bilo pod Heydrichovim predsedstvom ali pod vodstvom koga drugega — saj... to bi raje pustil odprto — vsekakor, Heydrich je govoril na tem zasedanju, govoril je tudi — kdo je še bil tam spodaj — saj... tudi Uiberreither je bil menda gostitelj, Uiberreither.

Less: Kako je bil Uiberreither?

Eichmann: Gauleiter Uiberreither, gauleiter Uiberreither je govoril, govorili so razni drugi — torej Heydrich, gotovo kdo od kakšnega, mogoče od glavnega rasnega in kolonizacijskega urada, ampak tega ne vem natanko, vsekakor so bili tu tudi, so bile tu prisotne zelo mnoge osebe, če naj bi presodil približno število, še danes, sam sem bil tudi tam spodaj tako — ampak govoril nisem nič, nisem smel govoriti — mogoče je bilo kakih 50 oseb, bi morebiti lahko rekel, okoli 50 oseb...« (Herbert Grün: Proces v Jeruzalemu. Ljubljana 1961. Str. 212—218.)

¹¹¹ Beležka nemškega zunanjega ministrstva 28. 4. 1941, PA AA, Ini. II g., E 221529.

¹¹² V literaturi nekateri trdijo, da je bila konferenca v Gradcu. Tako publikacija »Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda«, Beograd 1947, str. 117, navaja, da je bila konferenca v Gradcu, in navaja tudi izjavo Franza Neuhausna pred preiskovalcem Državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev z dne 27. januarja 1947, »da je dr. Uiberreither na konferenciji u Grazu, 6. maja 1941 insistirao da se ostane kod cifre 260.000.« Te podatke je povzel tudi F. Škerl v svojo razpravo.

113 Benzlerjeva brzojavka 6. 5. 1941, PA AA, Ini. II g. E 221537 do E 221535.

¹¹⁴ Uiberreitherjeva brzojavka Ribbentropu 9. 5. 1941.

m Brzojavko je v Ribbentroppovem imenu odposlal zastopnik vodje političnega oddelka poslanik von Rintelen, PA AA, Ini. II g. E 226936, E 221534, S 230/153221.

us Uiberreitherjeva brzojavka nemškemu zunanjemu ministrstvu
9. 5. 1941, PA AA, Ini. II g., E 221551.

¹¹⁷ Beležka zunanjega ministrstva 12. 5. 1941, PA AA, Ini. II g., št. 668442.

¹¹⁸ OKW/WFSt/Abt. L-IV/Qu, 0914/41 geh., prepis v arhivu MNOM.

¹¹⁹ Fotokopija izvirnika je v publikaciji Saopštenja o zločinima Austrije i Austrijanaca, str. 118.

¹²⁰ Brzojavka nemškega zunanjega ministrstva 9. 5. 1941, PA AA, št. H 297896.

¹²¹ Brzojavka nemškega zunanjega ministrstva 14. 5. 1941, PA AA, št. E 221537.

¹²² Brzojavka nemškega zunanjega ministrstva 14. 5. 1941, PA AA, št. E 221536.

¹²³ Rintelnova brzojavka 15. 5. 1941, PA AA, št. E 221541—E 221542.

¹²⁴ Richthofnova brzojavka 16. 5. 1941, PA AA, št. E 221553.

¹²⁶ Maekensenova brzojavka 16. 5. 1941, PA AA, št. 1517/B 000897.

¹²⁶ O položaju nemškega vojaškega poveljnika za Srbijo glej Jovan Marjanović, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, Beograd 1963, str. 27—30 in prispevek istega avtorja *Système d'occupation allemand en Serbie 1941*, v: *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945*, Belgrade 1963, str. 277—279.

¹²⁷ Konec marca ali v začetku aprila 1941 je šef varnostne policije in varnostne službe v Berlinu sestavil akcijsko skupino varnostne policije in varnostne službe za Jugoslavijo, ki jo je vodil SS-Standantenföhner in polkovnik policije dr. Wilhelm Fuchs, dotedanji inšpektor varnostne policije in varnostne službe v Braunschweigu. Njegov namestnik in referent varnostne službe je bil SS-Sturmabführer Polte. Akcijska skupina je imela akcijska poveljstva v Zagrebu (SS-Sturmabführer Beisner), Beogradu (SS-Sturmabführer Kraus) in Sarajevu (SS-Sturmabführer Hintze) ter tako imenovani leteči poveljstvi v Novem Sadu (SS-Untersturmabführer Pamer) in Nišu (SS-Obersturmabführer Mandl). Sporočilo IV. urada (gestapo) državnega glavnega varnostnega urada z dne 16. V. 1941 je v gradivu XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-4717.

¹²⁸ Zapisnik konference, datiran z 22. V. 1941, je v arhivu MNOM.

¹²⁹ Zapisnik sestanka, datiran s 24. V. 1941, je v arhivu MNOM.

¹³⁰ Zapisnik razgovora, datiran s 26. V. 1941, je v arhivu MNOM.

¹³¹ Zapisnik razgovora, datiran s 27. V. 1941, in z Nowakovim lastno-ročnim podpisom, je v arhivu MNOM.

¹³² Avtor nepodpisanega članka »Eichmannove lovke v Sloveniji« (Delo, 5.—8. III. 1961) omenja konferenco v Mariboru 5. maja 1941 (!) in

nadaljuje: »Do preseljevanja v tej obliki bi prišlo takoj, ko ne bi bile nastale težave s transportom. Tedaj je bil namreč zelo potreben prevoz vojaškega materiala in vojaštva na jug in jugovzhod. Vrhovno poveljstvo oboroženih sil (Wehrmacht) je pripravljalo tedaj napad na Kreto in to je zmotilo načrte za preseljevanje Slovencev.« Nemška vojska je res 20. maja začela napad na Kreto, ki jo je zavzela do 1. junija, toda prav gotovo je imela vojsko, določeno za ta napad, tedaj že zbrano v Grčiji.

¹³³ 26. maja 1941 je zunanje ministrstvo NDH izročilo nemškemu poslaniku v Zagrebu verbalno noto, češ da je zvezni oficir med štabom II. nemške armade v Beogradu in nemškim generalom v Zagrebu major Radtke zahteval, naj hrvaške oblasti takoj prenehajo izseljevati Srbe, dokler ne bo dokončno rešeno vprašanje meja in dokler bo nemška vojska na Hrvatskem. Zunanje ministrstvo NDH je prosilo, naj bi štab II. nemške armade dovolil izgnati v Srbijo vsaj vse tiste osebe, ki izvirajo iz Srbije in so se po prvi svetovni vojni naselile na območju sedanje NDH. Nemško poslaništvo v Zagrebu te verbalne note ni posredovalo nemškemu zunanjemu ministrstvu, ker so se tedaj že kazale nove perspektive za rešitev tega vprašanja. (Verbalna nota z dne 26. 5. 1941, PA AA, št. E 243251.)

¹³⁴ Kaschejeva brzojavka 13. 5. 1941, PA AA, št. 66849, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NG-2678.

¹³⁵ Beležka von Twardovski 14. 5. 1941, PA AA, št. 66850—66851.

¹³⁶ Beležka von Rintelna 16. 5. 1941, PA AA, št. 66852—66853.

¹³⁷ Rintelnova brzojavka 21. 5. 1941, PA AA, št. 66848, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NG-2678.

¹³⁸ Benzlerjeva brzojavka iz Beograda 6. 5. 1941 (glej op. 113).

¹³⁹ Kaschejeva brzojavka 27. 5. 1941, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NG-2678.

¹⁴⁰ Ta brzojavka verjetno ni ohranjena. Kratka vsebina je razvidna iz Kaschejevega »zaključnega poročila o preseljevanju« z dne 20. 11. 1941.

¹⁴¹ Brzojavka nemškega zunanjega ministrstva št. 218 z dne 31. 5. 1941, PA AA, št. E 241321.

¹⁴² Takoj po tej konferenci je maršal Kvaternik na predlog SS-Sturmbannführerja Williija Beisnerja imenoval za hrvaška pooblaščenca pri preseljevalnem štabu v Mariboru volksdeutscherja in generalštabnega majorja Franjo Ferranta ter kapitana Anteja Matašiča. Oba sta 9. junija skupaj z Beisnerjem odpotovala v Maribor in se preimenovala v »hrvatsko delegacijo pri preseljevalnem štabu v Mariboru«.

Beisner je imel Ferranta za zelo sposobnega in je menil, da bi ga potem, ko si bo v Mariboru nabral nekaj izkušenj, vrnil v osrednji hrvaški urad za izseljevanje in naseljevanje, če ta ne bi bil kos svojim nalogam. Ker je Matašič kmalu odšel na novo dolžnost, je v Maribor prišel letalski kapetan Hinko Weber.

Se junija 1941 je Kvaternik imenoval za hrvaškega pooblaščenca pri preseljevalnem štabu na Bledu majorja Spiridiona Tomiča in fregat-

„nega kapitana Mihajla Mičiča. Oba sta 4. julija 1941 odpotovala z dr. Seidlom iz Maribora na Bled. Ko je julija major Tomič odšel na novo dolžnost v Zagreb, je bil na Bledu samo Mičič. Konec julija bi bil moral oditi na Bled Weber iz Maribora, ker pa iz Gorenjske od 10. julija 1941 dalje niso več izseljevali, je ostal na Bledu le Mičič, v Mariboru, kjer je bilo mnogo dela, pa so ostali Ferrant, Petkovič in Weber. 9. septembra je Kvaternik poslal na Bled Petkoviča. Ker so nacisti konec septembra izseljevanje Slovencev iz Spodnje Štajerske in iz Gorenjske na Hrvaško zaključili, je ustaška vlada 30. septembra 1941 ukinila obe delegaciji. (Registratura in delovodnik hrvaške delegacije pri prešel j evalnem štabu v Mariboru sta v Pokrajinskem arhivu Maribor.)

¹⁴³ SS-Sturmabführer Willi Beisner je prišel v Zagreb z II. nemško armado kot vodja urada državne tajne policije. Po odhodu II. armade z Balkana se je njegov urad preimenoval v »Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD, Einsatzkommando Agram«, to se pravi v zagrebško akcijsko poveljstvo akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe, katere šef je bil dr. Fuchs v Beogradu. O njegovi vlogi pri deportacijah je Kasche pisal nemškemu zunanjemu ministrstvu 11. junija naslednje: »Ob razgovorih o izselitvi Slovencev sem Beisnerja podredil poslaništvu in ga imenoval za referenta. Po svojem dosedanem gledišču sem ga ponovno angažiral ustrezno njegovi nalogi in mu dokazal svoje zaupanje.« (Kaschejeva brzojavka 11. junija 1941, PA AA, št. H 310164—H 310165.) Zato se je Beisner začel nazivati tudi zvezni oficir vojaškega poveljnika za Srbijo pri nemškem poslaništvu v Zagrebu in je na tem položaju ostal ves čas deportacij Slovencev v Srbijo in na območje t. i. NDH.

¹⁴⁴ Izvirni prepis zapisnika konference z dne 4. 6. 1941, ki so ga svojeročno podpisali Kasche, Turner, Kvaternik, Uiberreither in Glaise von Horstenau, v PA AA, fond DGA, št. E 241310—E 241312, prepisi izvirnika pa so v arhivskih fondih III. referata preseljevalnega štaba za Sp. Štajersko, arhiv MNOM, hrvatske delegacije pri prešel j evalnem štabu v Mariboru, PAM, državnega ravnateljstva za ponovo v Zagrebu, Histerijski arhiv grada Zagreba itd.

¹⁴⁵ Torej ne drži podatek F. Škerla (n. d., str. 781), da so bili od nacističnih zastopnikov navzoči samo nekateri, »več pa je bilo ustaških zastopnikov.«

MG prepisi zapisnika so v arhivskih fondih istih ustanov kot prepisi zapisnika dopoldanske konference z dne 4. junija 1941.

¹⁴⁷ Kaschejeva brzojavka 4. 6. 1941, PA AA, št. E 241319—E 241320, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NG-2678.

¹⁴⁸ Prevajalec Schmidt, ki je izdelal zapisnik razgovora, je zapisal: »Führer je v tej zvezi začel govoriti o preseljevalnih načrtih, na osnovi katerih bodo Slovenci preseljeni na Hrvaško in zato Srbi izseljeni v Srbijo. Takšna preseljevanja so seveda trenutno boleča, vendar pa so boljša kot pa trajna bol...« (Zapisnik v PA AA, št. F 20463.) Ladislaus Hory

und Martin Broszat: Der Kroatische Ustascha-Staat. Stuttgart 1964. Str. 97. (Navajam: Hory-Broszat.)

¹⁴⁹ Prevajalec Schmidt je v zapisniku zapisal: »Na pripombo državnega zunanjega ministra, da je dobila Hrvatska manjšino 1,5 milijona Srbov, je Pavelič odvrnil, da pred 60 ali 70 leti še ni bilo vprašanja srbske manjšine. Sele ko so iti deli prebivalstva stopili v srbsko pravoslavno cerkev, so jih po krivem napravili za Srbe. Drugače pa bi Hrvatska rada spravila Srbe iz svoje države in zato sprejela Slovence, kakor ji je to sugerirala tudi nemška stran. Zunanji minister mu je pritrdil. Pavelič je nadalje izjavil, da bodo Srbe odstranili brž ko bodo prišli Slovenci.« (Zapisnik v PA AA, št. F 20456.)

¹⁵⁰ Uvodni del osnutka se glasi: »Preureditev Evrope zahteva preureditev življenjskega prostora vsakega naroda. To pa je mogoče le, če se odpravijo razmere iz prejšnjih časov, ko še ni bilo razumevanja za življenjska vprašanja narodov. Ker je mimo sožitje narodov osnovni namen, moramo zato, da bi ga dosegli, izvesti potrebne ukrepe. Potrebno je, da iz obmejnih predelov izselimo drobce narodnih in narodnostnih skupin in jih prepeljemo v tista območja, kjer se bodo lahko ponovno priključili k tej ali drugi narodnosti. V posameznih primerih bo to zelo trdo, da bi dosegli veliki namen mirnega sožitja narodov.«

¹⁵¹ Osnutek pogodbe z dne 5. 6. 1941, PA AA, št. E 241324—E 241329.

¹⁵² Referat D VIII v oddelku »Deutschland« nemškega zunanjega ministrstva je namreč pregledal Kaschejev osnutek pogodbe o preselitvi Slovencev in Srbov in predlagal, »naj bi odstopili od sklenitve formalnega sporazuma glede na to, da pri izvedbi izselitve, ki je vojni ukrep, niso predvidene določbe o uporabi premoženja izseljencev, posebno njihovih dolgov in terjatev, in ker zaradi potrebne pospešitve reševanja te zadeve ni mogoče doseči sodelovanja drugih ustanov, ki bi bilo potrebno pri tem postopku.« Zato je predlagal, naj bi bilo začasno dovolj, da bi nemški zunanji minister dal soglasje k določilom, ki so jih udeleženci konference soglasno sprejeli in izrazili v zapisniku, enako soglasje naj bi dala tudi ustaška vlada. To vse naj bi se zgodilo z izmenjavo not med nemškim poslaništvom v Zagrebu in ustaško vlado, not seveda ne bi objavili. (Beležka z dne 7. 7. 1941, PA AA, št. E 241330.) Isti referat je sestavil tudi ustrezno predlogo za Ribbentropa in ko je ta potrdil njegov predlog, je vodja oddelka Luther 17. 7. 1941 poslal Kascheju sporočilo, ki je bilo skoraj dobesedno enako kot zapisek VIII. referata v oddelku »Deutschland*«. (Luthrova brzojavka št. 133 z dne 17. 7. 1941, PA AA, št. E 241315—E 241316.)

¹⁵³ Prepis verbalne note nemškega poslaništva v Zagrebu z dne 31. 7. 1941, PAAA, št. E 241309; izvornik verbalne note ustaškega zunanjega ministrstva z dne 5. 8. 1941, PAAA, št. E 241313; Kaschejevo »zaključno poročilo o preseljevanju« z dne 20. 11. 1941, PA AA, št. H 296639—H 296649.

¹⁵⁴ Smernice niso datirane, III. referat preseljevalnega štaba za Sp. Štajersko jih je prejel 23. maja 1941, arhiv MNOM.

155 Dopis nemškega ministrstva za gospodarstvo 10. 6. 1941, arhiv MNOM.

156 popis glavnega državnega varnostnega urada (IV. urad, referat 4B) 17- 6. 1941> arhiv MNOM.

¹⁵⁷ Beležka SS-Hauptsturmführerja Markwörtha 1. 5. 1941, arhiv MNOM; brzojavka dr. Seidla 8. 5. 1941, arhiv MNOM; brzojavka dr. Ehli-cha iz Berlina 16. 5. 1941, arhiv IZDG.

¹⁵⁸ Sporočilo transportnega oficirja iz Zagreba 5. 6. 1941, arhiv MNOM.

159 Sporočilo transportnega oficirja iz Zagreba 7. 6. 1941, arhiv MNOM.

¹⁶⁰ Marko Marion-Cano je v svojem članku »S prvim transportom« (Borec, julij-avgust 1961, str. 383—384) opisal izgon tega transporta, vendar ga je nepravilno datiral s 6. junijem 1941. Po njegovih trditvah naj bi bil odpeljal s Pragerskega (!) preko Ptuja in Čakovca do Zagreba in dalje proti Srbiji. Tudi F. Škerl je nepravilno datiral odhod prvega transporta B 6. 6. 1941.

¹⁶¹ Brzojavki preseljevalnega štaba za Sp. Štajersko 7. in 10. 6. 1941 Eichmannu, arhiv MNOM.

¹⁶² Od 33 transportnih seznamov je ohranjenih le nekaj več kot polovica, tj. 19. V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani so ohranjeni transportni sezname za 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19. in 20. transport, v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru pa za 4., 5., 6., 9., 21., 26., 27., 29., 30., 32. in 33. transport ter posebej seznam 37 Hrvatov, ki so jih izselili 27. VI. 1941.

¹⁶³ Ohranjenih je 31 brzojavk, tj. skoraj za vse Transporte razen za 25., ki je odpeljal iz Maribora 24. julija 1941, in za 28., ki je odpeljal iz Rajhenburga 21. avgusta 1941. Vsaka brzojavka je imela datum in uro odhoda transporta, odhodno in namembno postajo, število izseljencev v transportu, skupni znesek njihove gotovine in količino prehrane. Podpisovala sta jih Lurker ali dir. Seidl, namenjene pa so bile Eichmannu. (Izvirniki so v arhivu MNOM.)

¹⁶⁴ Ohranjena so poročila skoraj za vse Transporte. So prav gotovo najpomembnejši vir za rekonstrukcijo tehnične izvedbe izseljevanja, saj na kratko opisujejo pot transporta in dogodke ter večinoma navajajo tudi število oseb v transportu, ki je bilo skoraj vedno drugačno kot pa število oseb na Lurkerjevih brzojavkah Eichmannu. (Izvirniki so v arhivu MNOM.)

¹⁶⁵ Fotokopija seznama je v Foreign Office Library v Londonu, št. E 241301—E 241303.

¹⁶⁶ Izvirnik je v arhivu MNOM. Imenski seznam izseljenih oseb iz Spodnje Štajerske (Verzeichnis der aus der Untersteiermark ausgesiedelten Personen und der Betriebe, welche durch die Dienststelle deutschen Volkstums beschlagnahmt wurden), ki ga je napravila ista ustanova na osnovi transportnih seznamov, da bi imela pregled nad osebami,

ki jim je bilo zaplenjeno imetje, ni popolnoma zanesljiv vir za ugotavljanje števila izseljenih, na kar je že opozoril izdajatelj.

¹⁶⁷ Nadaljnje raziskovanje, katera od njiju je točna, bi bilo zelo težko, če ne že nemogoče. Naj bo za zdaj in na tem mestu dovolj, da ugotovim, da poročilo hrvaške delegacije pri preseljevalnem štabu v Rajhenburgu z dne 29. septembra 1941, ki ga je tudi prevzel dr. France Škerl v svojem navedenem delu, navaja premajhno število 4687. (Izvirnika poročila hrvaške delegacije z dne 29. IX. 1941 sta v Historijskem arhivu grada Zagreb in v Pokrajinskem arhivu Maribor.)

¹⁶⁸ Poročilo vodnega stražmojstra Ronacherja z dne 24. VI. 1941 je v arhivu MNOM.

¹⁶⁹ Poročilo vodnega stražmojstra Ehrbacha z dne 29. VI. 1941 je v arhivu MNOM.

¹⁷⁰ Potrdilo je priloga k poročilu vodje spremistvenega osebja stražmojstra Gruberja z dne 7. VII. 1941, v arhivu MNOM.

¹⁷¹ Poročilo vodje spremstvenega moštva z dne 9. VII. 1941 je v arhivu MNOM.

¹⁷² Sporočilo direkcije državnih železnic Dunaj z dne 4. VII. 1941 je v arhivu MNOM.

^{172a} Poročilo orož. okrožja Radovljica 18. 7. 1941, arhiv IZDG, f. 22; okrožnica orož. okrožja Kranj 28. 6. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj; Jože Zupančič, Zasavje v plamenih. Ljubljana 1952. Str. 57, 63, 67—68.

¹⁷³ Prepisi, ki jih je izdelala komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Gorenjsko, so v arhivu Vojnogodovinskega inštituta JLA v Beogradu — kje so izvirniki, ni znano. Za 3. in 4. transport sta ohranjena tudi seznama oseb, ki ju je imel s seboj verjetno starešina transporta. (Izvirnika sta v Muzeju ljudske revolucije Slovenj Gradec in arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.) Medtem ko so transportni seznama za prve štiri Transporte popolni, pa je seznam oseb za 5. transport dejansko le seznam duhovnikov in njihovih sorodnikov, izseljenih na Hrvaško.

¹⁷⁴ Izvirnik je v arhivu Pokrajinskega arhiva Maribor. Hrvaška delegacija, ki sta jo sestavljala oficirja fregatni kapitan Mihajlo Mičić in major Spiridion Tomič, je ostala na Gorenjskem do 28. julija. Dne 5. julija sta jo sprejela dr. Glaser in dr. Bauer, 7. Volkenborn, 17. pa Kutschera.

¹⁷⁵ O tem poroča obveščevalni vestnik XI. armadnega zbora št. 16 z dne 17. VII. 1941 naslednje:

»Manifestacije proti Nemcem in proti državam osi pri vlakih s koškim izseljenci, ki so se vozili Skozi Ljubljano v Srbijo, so se nadaljevale; z naše strani smo morali izdati ostre ukrepe za vzdrževanje javnega reda. Zadnja važna manifestacija je bila 5. t. m. ob prihodu vlaka ob 0.12 uri.

Množica civilnega prebivalstva se je zbrala 8. t. m. ob 23. uri na postaji in ob železniški prog. ... Ob prihodu nemškega vlaka se je množica strnila ob ograjah s sovražnimi vzkliki proti Nemčiji in Italiji ter s poveljevanjem Rusije. Medtem ko so naše sile skušale obvladati mno-

žice, se je okrog petdeset oseb približalo vlaku, ponujajoč jedila in cigarete' to šele po odhodu vlaka in po številnih aretacijah se je množica razšla.« (Zbornik NOV, VT/1, dok. 104.)

¹⁷⁶ partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane, 1963, str. 11—13.

¹⁷⁷ Luthrova beležka, PA AA, št. 66874—66875.

¹⁷⁸ Beležka zunanjega ministrstva v Fuschlu 4. 6. 1941, PA AA, št. 66876.

¹⁷⁹ Memorandum hrvaške delegacije pri prešel j evalnem štabu za Sp. Štajersko 30. 6. 1941, PAM.

¹⁸⁰ Beležka telefonskega razgovora hrvaške delegacije 25. 6. 1941, PAM.

¹⁸¹ Beležka hrvaške delegacije 18. 6. 1941, PAM.

¹⁸² 23. 6. je dr. Seidl poslal vodstvu taborišča Rajhenburg naslednji dopis: »Vse osebe, ki se izdajajo za Hrvate, je treba izvzeti iz transportov in zbrati o njih naslednje podatke...« (Seidlov dopis 23. 6. 1941, arhiv MNOM.)

¹⁸³ Poročilo hrvaške delegacije Kvaterniku 26. 6. 1941 in zapisnik sestanka z dne 25. 6. 1941, PAM.

¹⁸⁴ poročilo hrvaške delegacije 28. 6. 1941, PAM.

¹⁸⁵ Poročila preseljevalnega štaba za Sp. Štajersko 1. in 2. 7. 1941, arhiv MNOM.

¹⁸⁶ Kaschejevo pismo dr. Uiberreitherju 3. 7. 1941, PA AA, fond DGA, št. H 301657—H 301661.

¹⁸⁷ Sporočilo majorja Ferranta preseljevalnemu štabu za Sp. Štajersko 3. 7. 1941, PAM.

¹⁸⁸ Poročilo hrvaške delegacije 8. 7. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond Državnega ravnateljstva za obnovo (navajam: DRP), št. 213/41.

¹⁸⁹ g tem je hrvaška delegacija pri preseljevalnem štabu za Sp. Štajersko 18. 7. 1941 pisala v memorandumu: »Med osebami, ki jih pripeljejo v taborišče in nato spet izpustijo, so tudi Hrvati. To se dogaja zaradi nepoučenosti organov, ki izvajajo aretacije in ki v posameznih primerih ne vedo, da gre za Hrvate, ker to po večini ni nikjer vidno na kartonu, po katerem ti opravljajo svojo nalogo ...

Hrvatsko kulturno društvo 'Napredak' v Mariboru je prevzelo nalogo, da skrbi za Hrvate na Južnem Štajerskem in jih je že nekajkrat v časopisih pozvalo, naj se mu prijavijo, toda uspeh je bil zelo majhen, posebno pri kmečkem življu, ki živi raztresen v (posameznih pokrajinah in ki sploh ni zvedel za takšen poziv ali pa se sploh ni odzval pozivu.

Iz zgoraj navedenih razlogov se dogaja, da vsak dan v tukajšnje taborišče privedejo po 10 ali več družin s skupno 30 in 40 in celo s 50 osebami. Vsakdanja naloga hrvaitske delegacije pri preselj evalnem štabu je v prvi vrsti ta, da Hrvate, ki jih pripeljejo v taborišče, izpraša o njihovi narodnosti, preveri podatke in zahteva, da jih izpustijo, kar po izpolnitvi vseh formalnosti, ki so zvezane s tem, vedno uspe.

V vsakem primeru pomeni to nepotrebno dovažanje Hrvatov v taborišče veliko obremenitev za ves delovni aparat in žrtev za tisti hrvatski živelj, 'ki ga navadno skoraj še tisti dan izpustijo iz taborišča in se mora spet vrniti domov, in to večkrat zelo daleč. Da bi se to olajšalo, smo predlagali, da bi oseb, ki bi se lahko izkazale s člansko izkaznico hrvatskega kulturnega društva 'Napredak', sploh več ne odvažali v taborišče. To pa ni bilo sprejeto, češ da bi v tem primeru morali izvršilni organi, ki imajo nalogo, da aretirane osebe privedejo v taborišče, v mnogih primerih, kjer žive družine v veliki skupnosti, isami 'odločati o tem, ali jih naj aretirajo ali ne, za kar pa niso pristojni. Zato pa je uspel naš drugi predlog, da damo nemškim oblastem pregled članov 'Napredka' v obliki kartoteke, tako da jih lahko izločijo iz seznamov oseb, predvidenih za aretacijo. Na ta način ostanejo še samo tisti Hrvati, ki niso člani 'Napredka', ali pa tisti, ki se pri izpolnjevanju svojih osebnih kartonov niso izjavili za Hrvate. Za njihov izpust se bomo morali potegovati šele tedaj, ko bodo v taborišču« (Odlomek iz memorandumu hrvaške delegacije 18. 7. 1941, PAM.)

¹⁹⁰ Dr. Seidl je 20. avgusta pisal majorju Maiwaldu naslednje: »Po obstoječih navodilih ne smemo pri izvajanju izseljevalnih ukrepov izgnati nobenih Hrvatov. Hrvaška delegacija oz. Hrvaško kulturno društvo 'Napredak' daje Hrvatom izkaznice. Prosim, da angažirane policijske enote poučite, da oseb, ki se bodo izkazale s člansko izkaznico 'Napredka', ne smejo prijeti. V takšnih primerih naj na seznam oseb napišejo številko njihove članske izkaznice.« (Seidlov dopis 20. 8. 1941 Maiwaldu, arhiv MNOM.)

O nadaljnjih problemih odstranjevanja Hrvatov iz slovenske Štajerske in iz Gorenjske razpravljam v šestem poglavju te 'knjige.

¹⁹¹ Povelje poveljnika redanstvene policije »Alpenland« 11. 7. 1941, arhiv MNOM.

¹⁹² Poročila v arhivu MNOM.

¹⁹³ Beležka transportnega oficirja v Zagrebu 4. 7. 1941, arhiv MNOM.

¹⁹⁴ Beležka transportnega šefa Zagreb 9. 7. 1941, arhiv MNOM.

¹⁹⁵ Glej op. 163—166.

¹⁹⁶ Zaključno poročilo dr. Seidla o deportacijah II. vala z dne 18. 9. 1941, arhiv MNOM.

¹⁹⁷ Seznama članov preseljevalnega štaba v Rajhenhurgu z dne 6. in 7. 8. 1941, arhiv MNOM.

¹⁹⁸ Schwarzhuber j evo navodilo 6. 8. 1941, arhiv MNOM.

¹⁹⁹ Glej op. 196.

²⁰⁰ Lojze Požun: Revirska četa leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, str. 148; dnevno povelje poveljnika redarstvene policije Alpenland z dne 12. IX. 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, str. 324—325; Zbornik NOV, VI/1, dok. 141.

²⁰¹ Izvirnik dopisa dr. Seidla z dne 8. VIII. 1941 je v arhivu MNOM.

²⁰² Izvirnik Eichmannove brzojavke z dne 21. VIII. 1941 je v arhivu MNOM.

²⁰³ Izvirnik in izvirna kopija poročila hrvatske delegacije z dne 27. VIII. 1941 sta v Historijskem arhivu grada Zagreba in Pokrajinskem arhivu Maribor. Ta dokument daje tudi odgovor na vprašanje »Ali je bil zločinec Eichmann leta 1941 tudi v Mariboru?«, ki ga je v »7 dni« (Maribor, leto X, 26. VIII. 1960, št. 34) postavil Lojze Penič in zapisal: »Ne bomo mogli odgovoriti na tretje vprašanje: ali se je Eichmann držal svoje napovedi in res prišel v Maribor na posvetovanje o izseljevanju Slovencev. V listinah, ki so na razpolago, zapiskov o njegovem obisku v Mariboru še niso izsledili.«

²⁰⁴ O njem je SS-Sturmabführer Beisner 11. junija 1941 poročal poslaniku Kascheju naslednje:

»Osrednji urad in k njemu priključena komisija sta že začela delati, vendar pa se zdi, da soudeležene ustanove še nimajo enotnih gledišč o obliki in načinu planiranih akcij in pravilnih predstav o organizacijskih potrebah, ki bi tej akciji lahko zagotovile uspeh.« (Fotokopija Beisnerjevega poročila z dne 11. VI. 1941 je v Foreign Office-Library v Londonu, št. E 241306—E 241307.)

²⁰⁵ Zapisnik sestanka z dne 12. VI. 1941 v nemščini in elaborat o organizaciji preseljevalnega štaba v Mariboru v nemščini sta v Pokrajinskem arhivu Maribor.

²⁰⁶ Zbornik zakona i naredaba Nezavisne države Hrvatske I., Zagreb 1941, str. 195—196; prepis zakonske odredbe v arhivu IZDG; Andrija Ljubomir Lisac: Deportacije Srba iz Hrvatske 1941. Historijski zbornik 1956, str. 127.

²⁰⁷ Lisac, n. d., 128—130.

²⁰⁸ Izvirni prepis zapisnika konference v Zagrebu z dne 4. 6. 1941 v PA AA, št. E 241310—E 241312.

²⁰⁹ Lisac, n. d., 130—131.

²¹⁰ Izvirnik v Historijskem arhivu grada Zagreba; Lisac, n. d., 135 do 136.

²¹¹ Beleška transportnega šefa v Zagrebu 4. 8. 1941, PAM.

²¹² Beisnerjevo poročilo 16. 7. 1941, PAM.

²¹³ _{rav} tam.

²¹⁴ Trollova brzjoavka 10. 7. 1941, PA AA, št. 245/162034—162035. Hory-Broszait, n. d., 93—106.

²¹⁵ Trollova brzjoavka 11. 7. 1941, PA AA, št. 245/162037—162038.

²¹⁶ Beleška transportnega šefa iz Zagreba 9. 7. 1941, arhiv MNOM.

²¹⁷ Beisnerjevo poročilo 16. 7. 1941, PA AA, št. E 243246.

²¹⁸ Troll avo poročilo 22. 7. 1941, PA AA, št. E 243221.

²¹⁹ Izvirnik v Historijskem arhivu grada Zagreba; Lisac; n. d., 136 do 137. O neorganiziranih deportacijah Srbov iz NDH glej tudi podatke v zborniku Gradja za his tori ju narodnaaslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knjiga 1, dok. 38, 59, 78, 96 in 103.

²²⁰ Izvirnik v PA AA, št. E 243205—E 243207.

²²¹ Izvirnik v PA AA, št. H 296639—H 296683.

²²² Beisnerjevo poročilo Kascheju 14. 8. 1941 s priloženim seznamom transportov in opisom stanja vsakega transporta od 1. do 13. 8. 1941, PA AA, št. E 243211—E 243215; Beisnerjevo poročilo 21. 8. 1941 o stanju vsakega transporta od 1. do 16. 8. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DBP; podrobnejše podatke o stanju posameznih transportov glej tudi v Lisac, n. d., str. 138—140.

²²³ Sporočilo nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva zun. ministnatvu 3. 5. 1941, PA AA, št. 230/153210—153211.

²²⁴ Benzlerjevo poročilo 17. 5. 1941, PA AA, št. 230/153237.

²²⁵ Jovan Marjanović; Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji, Beograd 1963. Str. 137—176.

²²⁶ Benzlerjeva brzjavka 5. 8. 1941, PA AA, št. 230/153306.

²²⁷ Benzlerjeva brzjavka 27. 8. 1941, PA AA, št. 230/163340.

²²⁸ Glej op. 225.

²²⁹ Beisnerjevo poročilo 25. 8. 1941, PA AA, št. E 243209.

²³⁰ Kaschejeva brzjavka 27. 8. 1941, PA AA, št. E 243208.

²³¹ V svoji opombi k članku »Nemški okupatorji ustavili preseljevanje« v ponatisu Slovenskega poročevalca iz leta 1941 (Ljubljana 1941, str. 285) je F. Škerl ponovil trditev šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja na procesu proti vojnim zločincem v Ljubljani julija 1947, da je narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem preprečilo nemške načrte. M. Mikuž je v poročilu o ponatisu Slovenskega poročevalca iz leta 1941 v Zgodovinskem časopisu 1951, str. 1414—1415, opozoril, da v omenjenem komentarju »Škerl daje vsekakor prevelik poudarek izpovedi šefa civilne uprave za Gorenjsko Rainerja pred vojnim sodiščem v Ljubljani (str. 285), ker kot pri tem tudi pri ostalih vojnih zločincih velja pravilo: nemo gratis mendax.« Opozarja, da je za prenehanje nadaljnega preseljevanja iz Gorenjske še več drugih vzrokov. Omenja samo enega: »Ko je Himmler prišel drugič na Gorenjsko, je od svojega prvotnega izselitvenega načrta odstopil toliko, da se je odločil samo za 20 km širok obmejni pas, na katerem naj bi se namesto Gorenjcev naselili nemški kulaški sinovi. V tem času pa je tudi na Gorenjskem začela delovati rasna komisija, katere rezultat je bil, da je samo 15 % Gorenjcev dobilo „rasno“ povoljno oznako, ostalih 85 % pa ne. Tako je nastopil spričo izselitve obmejnega pasu nov moment, kajti iz tega področja preseljeni Gorenjci bi predstavljali v nemškem rajhu rasno nevarnost. Upoštevati pa je treba še drug moment, dejstvo namreč, da se glede te izselitve nista ujemala Himmler in Goring. Dočim je prvi zastopal gledišče, da se bo Gorenjska rasno očistila le s preseljevanjem, je drugi trdil, da bi 80—85 % izseljenih Gorenjcev pomenilo absolutno dezorganizacijo delovne sile na Gorenjskem (H. Göring Werke!), na Gorenjsko pa bi bilo treba vsekakor naseliti novo delovno silo s še manjšo rasno čistostjo (Poljake i. dr.). Sporna in kočljiva zadeva je bila predložena Hitlerju in 10. II. 1942 sporoča Himmler, da je Hitler odložil naseljevanje nemških kmetov na Gorenjsko na čas po vojni.«

(Glej tudi članek istega avtorja »Ustanak u Sloveniji 1941 god.« v Vojnaistoriskem glasniku, št. 4., avgust 1951, str. 90.)

Dr. Metod Mikuž za svojo trditev ni navedel vira, zato sem jo namenoma dobesedno citiral, da bi jo lahko primerjali s citatom iz poročila Lotharja a Webra državnemu sekretarju Guttererju dne 23. junija 1941. Primerjava pokaže, da se je dr. Metod Mikuž naslanjal na ta vir, a ga je nekoliko napačno interpretiral.

1. Himmler ni bil dvakrat na Gorenjskem, temveč kvečjemu le enkrat, in to sredi aprila 1941. Dr. Mikuž je SS-Oberführerja Wilhelma Schröderja zamenjal s Himmlerjem. Schröder je bil namreč Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva v XVIII. vojnem okrožju v Salzburgu (padel julija 1943 v SS tankovskogrenadirski diviziji »Totenkopf«).

2. Kot smo videli iz dosedanjega razpravljanja o rasnih pregledih na Gorenjskem, so bili izidi presenetljivi za nacistične v tem smislu, da je bilo samo 15 % gorenjskega prebivalstva rasno neustreznega, ne pa 85 %, kot trdi dr. Mikuž.

3. Himmlerjevega razglasa z dne 10. II. 1942, s katerim je po Hitlerjevi volji odložil naseljevanje nemških kmetov na Gorenjsko na čas po vojni, ne gre spravljati v zvezo z izseljevanjem Gorenjcev, ker je pred tem izdal enaki razglas za Spodnjo Štajersko. Kakšen je bil namen obeh razglasov, pa navajam v petem poglavju pričujoče razprave.

Dr. Prance Škerl je v svoji razpravi »Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941« (Zgodovinski časopis 1952—1953, str. 789) prevzel trditev dr. Metoda Mikuža.

232 Izvij-nik Webrovega poročila z dne 23. VI. 1941 je v arhivu IZDG, f. 1003.

233 Izvirnik pisma hrvatske delegacije z dne 9. VIII. 1941 je v Historijskem arhivu grada Zagreba.

234 Prav tam.

235 Izvirnik v hrvatskem jeziku je v Historijskem arhivu grada Zagreba; Lisac, n. d., str. 142—143.

236 Izvirnik Webrovega poročila z dne 4. VIII. 1941 je v arhivu IZDG, f. 1003.

237 Poročilo štaba SS pehotnega nadomestnega bataljona »Westland« z dne 13. VIII. 1941 je v Himmlerjevem arhivu, mikrofilm T-175, navoj 124, št. 598658—598659; poročilo orožniške postaje Radovljica z dne 19. VIII. 1941 (Zbornik NOV, VI/1, dok. 131); Slovenski poročevalec št. 12, 16. VIII. 1941 (Zbornik NOV, VI/1, dok. 13), Ivan Bertonec-Johan: Ljudska vstaja v zgornjem delu Gorenjske leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, str. 384—385.

238 Poročilo štaba 171. rezervnega policijskega bataljona z dne 17. IX. 1941 (Zbornik NOV, VI/1, dok. 160).

239 Navodila komandanta orožništva pri šefu civilne uprave za Gorenjsko z dne 12. VIII. 1941 (Zbornik NOV, VI/1, dok. 126).

240 Poveljnik redarstvene policije »Alpenland« polkovnik Mascus je npr. 25. avgusta v svojih smernicah za protipartizansko bojevanje na Go-

renjskem zapisal, da redarstveni policiji dotlej »ni uspelo prijeti **nobene** tolpe niti posameznih storilcev.« (Zbornik NOV, VI/1, dok. 139). ge bolj odkrito je to priznal komandant orožništva pri šefu civilne uprave za Gorenjsko v svojih smernicah z dne 28. avgusta: »Dosedanji način **borbe** proti banditskemu rovarjenju na zasedenem ozemlju doslej ni pokazal zadovoljivih uspehov.« (Zbornik NOV, VI/1, št. 143.)

²⁴¹ Izvirnik Webrovega poročila z dne 4. IX. 1941 je v arhivu IZGD, f. 1003.

mi a Webrovo pismo dr. Kriegu 22. 8. 1941, arhiv IZDG, f. 1003. Weber pravi, da je Kutschera omenjeno ustno naročilo izdal »pred približno tremi tedni«, tj. takoj po začetku množičnejše vstaje.

²⁴² Izvirnik Uiberreitherjeve odredbe z dne 16. VIII. 1941 je v knjižnici IZDG (Zbornik NOV, VI/1, dok. 129).

²⁴² a poročilo orož. postaje Vransko 10. 7. 1941, AS, fond KUZOP, f. 10. Bile pa so tudi ustanove, ki so menile, da prej ne bo miru, dokler ne bodo izgnani vsi komunisti in zavedni Slovenci. Tako je npr. orožniška postaja Hrastnik 26. julija 1941 poročala naslednje: »Političen položaj tukaj je od začetka vojne z Rusijo zelo napet. Zlasti industrijski delavci javno kažejo svoje simpatije za Rusijo oz. za komunizem. Odkar so v poslednjem času izgnali večje število privrženecv komunistične stranke, se je položaj nekoliko izboljšal. Nemštvo bi tukaj lahko prišlo do polnega in pravega pomena šele takrat, če bi v celoti izgnali vse privrženecv komunistične stranke in tudi vise tiste, ki so nekoč bili sokoli... Če hočemo na tem območju doseči popoln uspeh, bomo morali izgnati še mnogo Slovencev in komunistov.« (Poročilo orožniške postaje Hrastnik 26. 7. 1941, AS, fond KUZOP, f. 10.)

²⁴³ Poročilo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 20. oktobra 1944 Himmlerju navaja: »Po poročilu državnega ministra Todta z dne 6. 8. 1941 in štabnega urada z dne 26. 9. 1941 je državni vodja SS tisti čas omilil zelo ostre izseljevalne določbe.« (Greifeltovo poročilo z dne 20. X. 1944 je v NAW, T-175, navoj 72.) Pri obravnavi vprašanja ustavitve izseljevanja pa pride v poštev samo Todtovo poročilo z dne 6. 8. 1941, ki žal ni ohranjeno ali pa dostopno, medtem ko je pismo štabnega urada z dne 26. IX. 1941 obravnavalo vprašanje izselitve tretjega vala in bom o njem govoril pozneje.

²⁴⁴ Beležka v PA AA, št. 67021.

²⁴⁵ Prepis Himmlerjeve odredbe z dne 25. 8. 1941, ki ga je napravila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za severovzhodno Slovenijo, je v arhivu MNOM. Fotokopija je v Arhivu Slovenije, fond KUZOP, f. 2. Kje je izvirnik, nisem mogel ugotoviti. Tega dragocenega dokumenta, ki so ga napisali le v nekaj izvodih, nisem našel v nobenem arhivu niti na tistih mikrofilmih zaplenjenih nemških dokumentov, ki imajo druge tovrstne Himmlerjeve odredbe. Seznam vseh do 31. 12. 1942 izšlih odredb in splošnih odredb državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki ga je 18. 6. 1943 sestavil njegov štabni urad v Berlinu, navaja to odredbo in pripominja, da ni

izšla, kar pomeni, da so jo dobile samo tiste ustanove, ki so bile z njo v najtesnejši zvezi. (NAW, T-81, n a vi tek 266.)

²⁴⁶ Kaschejeva brzojavka 1. 9. 1941, PA AA, št. 230/153403.

²⁴⁷ Prav tam.

²⁴⁸ Benzlerjeva brzojavka 10. 9. 1941, PA AA, št. 230/153417.

²⁴⁹ Beisnerjevo poročilo Kascheju 8. 9. 1941, PA AA, št. E 243201 do E 243202.

²⁵⁰ Prepis dopisa štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 4. 9. 1941, ki ga je napravila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za severovzhodno Slovenijo, arhiv MNOM.

²⁵¹ Beležka vodje III. referata preseljevalnega štaba za Sp. Štajersko 6. 9. 1941, arhiv MNOM.

²⁵² Dopis vodje I. referata preseljevalnega štaba za Sp. Štajersko 6. 9. 1941, arhiv MNOM.

²⁵³ Dopis vodje I. referata preseljevalnega štaba za Sp. Štajersko 9. 9. 1941, arhiv MNOM.

²⁵⁴ Kaschejeva brzojavka 15. 9. 1941, PA AA, št. E 241304.

²⁵⁵ Izvirnik zapisnika konference z dne 22. 9. 1941, PA AA, fond DGA, št. E 241293—E 241297, izviren prepis zapisnika v arhivu MNOM.

²⁵⁸ Beisnerjevo poročilo 27. 9. 1941, PA AA, št. E 243200.

²⁵⁷ Poročilo državnega ravnateljstva za obnovo v Zagrebu 30. 9. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP.

²⁵⁸ Poročilo državnega ravnateljstva za obnovo 14. 10. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP, št. 22689/41; Lisac, n. d., 144—145.

²⁵⁹ Poročilo državnega ravnateljstva za obnovo 19. 10. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP; Lisac, n. d., 144—145.

²⁶⁰ Beisnerjevo poročilo 17. 10. 1941 Kascheju, PA AA, št. E 243198.

²⁶¹ Jendrašičevo poročilo 24. 10. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP, št. 26845/41.

²⁶² ^{prav} tam.

²⁶³ Poročilo državnega ravnateljstva za obnovo 10. 12. 1941 predsedstvu ustaške vlade, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DPR.

²⁶⁴ Brzojavke z dne 8. in 9. 10. 1941, v Historijskem arhivu grada Zagreba, št. 21005.

²⁶⁵ Lisac, n. d., str. 145.

²⁶⁸ Izvirnik brzojavke SS-S'turbannführerja Güntherja z dne 16. IX. 1941 in zapisnik dr. Seidla z dne 19. IX. 1941 sta v arhivu MNOM.

²⁶⁷ Dopis hrvaške delegacije pri preseljevalnem štabu v Mariboru z dne 12. IX. 1941 je v Pokrajinskem arhivu Maribor.

²⁰⁸ Poročilo dr. Seidla z dne 18. IX. 1941 je v arhivu MNOM. Tega poročilo dr. Škerl v navedenem delu ni uporabil, čeprav mu je bilo dostopno.

²⁶⁹ Poročilo hrvatske delegacije št. 129 z dne 29. IX. 1941 je v Historijskem arhivu grada Zagreba in Pokrajinskem arhivu Maribor.

²⁷⁰ Škerl, n. d., str. 788.

²⁷¹ Tako je npr. vodja spremstvenega moštva 14. transporta ugotovil pri predaji izseljencev v taborišču Slavonska Požega, da je bilo v transportu več oseb, katerih imen pa ni bilo v transportnem seznamu. (Poročilo nadstražmojstra Georga Strasserja z dne 17. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Vodja spremstvenega moštva 16. transporta je predlagal, naj bi izseljence prevzemali in prešteli še v taborišču in ne na postaji, kjer je to mnogo težje in je na razpolago premalo časa. Po odhodu vlaka je preveril število in ugotovil, da je imel transprotni seznam 417 oseb, naštel je pa le 409 oseb. Komandant taborišča Slavonska Požega je pri prevzemu ugotovil enako razliko. (Poročilo nadstražmojstra Ksaverja Kanza z dne 18. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Vodja ispremstvenega osebja

17. transporta je poročal: »Po transportnem seznamu bi moralo biti v vlaku 479 oseb, vendar pa je tik pred odhodom vlaka prišlo do sprememb, tako da je nekaj oseb prišlo na novo, nekaj pa jih je ostalo v Mariboru. Preveritev v vlaku je pokazala, da manjka 20 oseb.« (Poročilo komande 3. čete 72. rez. polic. bat. z dne 20. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Vodja spremstvenega osebja 18. transporta je poročal. »Transport je imel po transportnem seznamu 528 oseb, dejansko število pa je bilo le 509 izseljencev. Razlika je bila že v taborišču Slavonska Požega.« (Poročilo stražmojstra Fridricha Schusterja z dne 20. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Najznačilnejše pa je seveda poročilo vodje spremstvenega osebja 19. transporta, ki je odpeljal iz Maribora 17. julija 1941:

»Ko je oddelek prišel tja (v Maribor — op. T. F.), se je oglasil pri SS-Obersturmführerju Kollerju, da bi prevzel izseljence. Ta mi je dal dva izvoda seznama izseljencev, po katerem bi moral imeti transport 541 oseb. Števila oseb nismo preverili, ker smo imeli premalo časa in ker po mnenju Obersturmführerja a Kollerja ni za to interesa. Opozoril me je, da se v transportnem seznamu navedeno število še pri nobenem transportu ni ujemalo, ker so bile pri izdelavi seznama zaradi obolenj, zadržanja ali odpusta vedno nastale razlike.« (Poročilo nadstražmojstra Wernerja Halma z dne 22. VII. 1941 je v arhivu MNOM.)

²⁷² Zapisnik konference z dne 18. VIII. 1941 v hrvatskem jeziku je v Historijskem arhivu grada Zagreba, fond DRP, št. 7811/41.

²⁷³ Tako imenovana velika občina Zagorje je po reorganizaciji občin na Spodnjem Štajerskem, ki so jo tedaj pripravljali, izvedli pa 20. septembra 1941 (VAZSt. 25. IX. 1941), obsegala dotedanje občine Zagorje ob Savi, Mlinše in Trojane.

²⁷⁴ Zapisnik sestanka z dne 15. IX. 1941 je v arhivu MNOM.

²⁷⁵ Škaler, n. d., str. 7—8, navaja, da so nacisti v prvih tednih okupacije izselili naravnost preko hrvaške meje 226 prebivalcev iz Posavja, 418 pa so jih izselili v drugem valu.

²⁷⁶ Čeprav so nacisti v letu 1941 vsaj dvakrat napravili popis vsega prebivalstva v izselitvenem območju, prvič ob delu komisij preseljevalnega štaba od 23. aprila do 25. maja, drugič pa 12. septembra, se nam podatki niso ohranili. Ohranila se nam je le »statistika prebivalstva po starostnih stopnjah s stanjem dne 12. 9. 1941« za vse brežiško okrožje.

...da nimamo takšnih podatkov za trboveljsko okrožje, ki je tudi zajemalo del izselitvenega območja. Tam se je ohranilo le nekaj podatkov popisa prebivalcev z dne 10. junija 1941. Zanimivo je, da preseljevalni štab oz. urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva nista uporabljala drugih podatkov kakor podatke Splošnega pregleda Dravske banovine.

²⁷⁷ Laforcejevo poročilo dr. Stieru 8. 10. 1941, AS, fond, KUZOP, f. 3.

²⁷⁸ Brzrojavka dr. Wollerta 4. 10. 1941, prepis v: Baš, Slovenski Nemci 1918—1945, dok. 176.

²⁷⁹ Nedatirana beležka III. referata preseljevalnega štaba za Sp. Štajersko, arhiv MNOM.

^{279a} O bojih v Bosanski Krajini od julija do septembra 1941 glej Zbornik doikumenata d podatka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV — borbe u Bosni i Hercegovini, knjiga 1, zlasti dok. 7, 77, 85, 182, 226, 240, 247, 250 itd.

²⁸⁰ To število je verjetno določil glavni državni varnostni urad v Berlinu, ker je Eichmann že konec avgusta 1941 sporočil nemškemu zunanjemu ministrstvu naslednje: »Ker bo število omenjenih volksdeutscherjev prav gotovo večje od 20.000 in je po mnenju glavnega državnega varnostnega urada za njihov sprejem v rajh treba izseliti najmanj dvojno število Slovencev, je treba računati, da bo zato izseljenih najmanj 40.000 do 50.000 Slovencev. V zagrebških dogovorih je bilo za izselitev predvidenih 170.000 Slovencev.« (Beležka nem. zun. ministrstva 30. avgusta 1941, PA AA, št. 67021—67022.)

²⁸¹ Zapisnik konference z dne 22. 9. 1941 v Zagrebu s podpisi glavnih zastopnikov udeleženih ustanov, PA AA, fond DGA, št. E 241290—E 241297; izviren prepis izvirnika v arhivu MNOM.

²⁸² Kaschejev spremni dopis 22. 9. 1941, PA AA, št. E 241289.

²⁸³ Heydrichova brzrojavka 26. 9. 1941, PA AA, št. 67044, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NG-2671.

²⁸⁴ Luthrova brzrojavka 5. 10. 1941, PAAA, št. E 241300.

²⁸⁵ Kaschejeva brzrojavka 8. 10. 1941, PAAA, št. E 241299, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NG-2671.

²⁸⁶ Brzrojavka nemškega zunanjega ministrstva 13. 10. 1941, PAAA, št. E 241298.

²⁸⁷ Glej op. 278.

²⁸⁸ Laforcejevo pismo dr. Stieru 8. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3.

²⁸⁹ Stierova beležka 28. 10. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

²⁹⁰ Gredfeltovo pismo dr. Uiberreitherju 20. 5. 1941; v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

²⁹¹ Zapisnik štabnih razgovorov v Mariboru 10. 10. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁹² Brzrojavko je podpisal Greifeltov namestnik SS-Oberführer Rudolf Creutz. Osnutek brzrojavke v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

²⁹³ Stierova beležka 8. 5. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

²⁹⁴ Osnutek Greifeltovega pisma Himmlerju 11. 10. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

²⁹⁵ Himmlerjeva odredba št. 53/1 z dne 18. 10. 1941, NAW, T-II, navitek 267.

²⁹⁶ Škaler, n. d., 14.

²⁹⁷ Lepaki z razglasom šefa civilne uprave z dne 20. 10. 1941 v knjižnici IZDG, v arhivu MNOM, v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5247; Zbornik NOV, VI/1, dok. 171.

²⁹⁸ Zanimiv je cikloistiliran letak, podpisan s »Slovenska volja«, ki je imel na eni strani slovensko besedilo Uiberreitherjevega razglaša, na drugi strani pa približno natančne podatke o nacističnih deportacijah Slovencev. Citira tudi nokaj podatkov iz govora dr. Manfreda Strake na zborovanju »Südmarke« v Gradcu 27. oktobra 1941. O deportacijah na obmejnem območju letak pravi:

»Ozemlje, obsegajoče 76.908 ha bo popolnoma izseljeno in na njem bodo naseljeni kot obmejna straža (dr. Straka) čistokrvni Nemci. 55.624 Slovencev vlačijo nemški krvoloki v najslabšem vremenu, brez zadostne obleke, ki si je niso mogli nabaviti, ker jim iz perfidnosti niso hoteli podeliti kart za nabavo obleke, v odprtih avtomobilih v Rajhenburg in od tam v taborišča v Thüringen. 11.993 slovenskih družin je razbitih otroci ločeni od staršev, možje od svojih žen. 10.477 slovenskih domov bo izpraznjenih.« (Izvirnik v arhivu IZDG.)

Ker letak omenja, da Slovence izganjajo na Türiško, menim, da je nastal med 6. in 10. novembrom 1941, ker so takrat vozili transporti z izgnanimi Slovenci v to pokrajino.

²⁹⁹ Beležka za SS-Sturmbannführerja Radunskega 23. 10. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

³⁰⁰ Petrijeva brzojavka Hintzeju 17. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 1.

³⁰¹ Ciklostiliran vozni red posebnih vlakov, sestavljen v generalni direkciji nemških železnice za jug v Münchnu 24. 10. 1941, arhiv MNOM.

³⁰² Greifeltovo pismo Hintzeju 31. 10. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

³⁰³ Na vprašanje zasliševalca Schwencka: »Priča, ali je Himmler odredil, naj štabni urad vodi te izseljevalne akcije v ohsavskem pasu Slovenije?«, je Greifelt odgovoril: »Kolikor se spominjam, je bil Brigadeführer Hintze, ki je delal v mojem uradu, vodja posebnega oddelka, ki je imel izvesti to akcijo.« Zasliševalec ga je ponovno vprašal: »Priča, niste odgovorili, na moje vprašanje. Nisem vas vprašal ničesar o Hintzeju, temveč to, ali je bil štabni urad pooblaščen za izseljevanje Slovencev iz ohsavskega pasu?« In Greifelt se je grdo zlagal: »Kolikor se morem spomniti, ni bil zavezan za to operacijo.« (Zapisnik, str. 1743.)

³⁰⁴ SS-Oberführer Kurt Hintze, rojen 8. oktobra 1901, je bil eden najzvestejših Himmlerjevih privrženecv, zato ga je ta jeseni 1940 določil za šefa II. urada (zaposlovanje preseljencev) v skupini uradov A štab-

nega urada državnega komisarja za utrditev nemštva v Berlinu (prepis f. ljanizacijskega načrta štabnega urada z dne 1. avgusta 1942 je v arhivu IZD G, f. 723), v začetku 1941. leta pa ga je postavil za vodjo »naselitvenega štaba -stari rajh-Avstrija«. V pozni jeseni 1943. leta ga je Himmler poslal v Kurlandijo kot svojega posebnega pooblaščenca, da v Jamlitz pri Lieberose uredi vojaško vežbališče »Kurmark«. Vodja štabnega urada SS-Brigadeführer Ulrich Greifelt sicer ni bil za to, češ da ga je škoda vzeti iz štabnega urada, ker ima zveze z mnogimi uradi in je jeseni leta 1940, ko je prišel v štabni urad, zaposlil 120.000 preseljencev, vendar to pri Himmlerju ni zaleгло. (S seboj v Kovno je vzel tudi omenjenega Helmuta Buchholza.) Kmalu ga je Himmler postavil za vodjo SS in policije v Kovnu in ga podredil višjemu vodji SS in policije za Litvo SS-Obergruppenführerju Jeckelnu. Poleti in jeseni 1944 pa ga je poslal k državnemu obrambnemu komisarju za Zgornjo Šlezijo, in sicer v štab za gradnjo utrdb v Katovice na Poljskem, kjer je v noči na 13. november 1944 padel ob napadu sovjetskega letala na Katovice. Skupaj z njim je padel tudi SS-Untersturmführer Helmut Buchholz. Za Hintzejevega naslednika v Katovicah je Himmler določil nekega SS-Brigadeführerja Schröderja. (Poročilo višjega vodje SS in policije za jugovzhod E. H. Schmauserja z dne 13. XI. 1944 Himmlerju je v NAW, T-175, navoj 51; poročilo vodje štabnega urada Ulricha Greifelta z dne 13. XI. 1944 Himmlerju je v NAW, T-175, navoj 51; Himmlerjeva brzozavka SS-Obergruppenführerjema von Herffu in Greifeltu z dne 16. XI. 1944 je v NAW, T-175, navoj 51; poročili štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 14. XII. 1944 in 13. I. 1945 sta v NAW, T-175, navoj 51.)

Himmler je imel s Hintzejem vedno kakšne težave. Najprej je zlezel v dolgove in Himmler mu jih je črtal. 20. novembra 1941 je prosil svojega prijatelja SS-Gruppenführerja Hildebrandta, naj posreduje pri Himmlerju, da bi »ostal pri svojem prvem sklepu in črtal tudi ostali del financ«, ker bi to bilo zanj, tj. Hintzeja in njegovo družino, najboljše novoletno darilo (gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-4874). Ko je bil Hintze v Kovnu, se je Jeckeln pritoževal čezenj, češ da se je »onemogočil s klepetavostjo in ovadštvom, ki sta zvezana z večurnimi govori, natrpami z neumnimi krilaticami«, moral pa je priznati, da je »dober organizator in nacionalni socialist pri izvajanju pomembnih nalog, če zanje niso potrebne diplomatske spretnosti in gladko vedenje.« Obtožil ga je tudi pijančevanja in Himmler je takoj pisal Hintzeju, da mu to pot poslednjič prepoveduje piti do konca leta 1944, in ga grajal: »Dal sem vam priložnost, da iste vodja SS in policije. Če se ne boste obvarovali neukrotljivosti, pijančevanja in samoveličja, si boste sami krivi, če ne bo iz vas nič.« (Jeckelnovo poročilo Himmlerju z dne 3. V. 1944 in Himmlerjevi pismi Hintzeju 4. in 11. V. 1944 so v NAW, T-175, navitek 56.)

V razpravi na VIII. procesu pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu je nekdANJI vodja pravnega oddelka štabnega urada državnega komisarja za utrditev nemštva dr. Kuno Wirsich na vprašanje za-

sliševalca, ali lahiko opiše naravo in značaj SS-Brigadeführerja Hintzeja odgovoril:

»Hintze je bil po dogodivščinah, ki jih je pripovedoval, nekoč poljedelski delavec in je nekaj let popotoval naokrog. Bil je član nacional-socialistične frakcije v državnem zboru. Imel je zlato strankino značko. Bil je povprečen človek, toda zelo strog... Ni bil posebno surov, toda nedvomno je bil imel v sebi nekaj surovosti. Bil je nekoliko primitivne in nevzgojene narave.« (Ciklostiran stenografski zapisnik razprave je v arhivu glavne komisije za ugotavljanje zločinov hitlerjevcev na Poljskem v Varšavi, zaslišanje dne 28. X. 1947.)

³⁰⁵ Hintzejeva brzojavka Creutzu 21. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 2.

³⁰⁰ Hintzejeva brzojavka Greifeltu 23. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 1.

³⁰⁷ Na razpravi na VIII. procesu pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu so 30. oktobra 1947 zasliševali o izseljevanju obmejnega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem tudi komandanta 72. rezervnega policijskega bataljona v Krškem majorja Richarda Maiwalda. Ta je v kratkih besedah opisal delo policijskih enot: »Ti oddelki redarstvene policije, ki jih je odredil Hintze, da bi odgnali ljudi z njihovih domov, so privedli ljudi v trapistovski samostan v Rajhenburgu, kjer je bil nastanjen Hintzejev štab.« (Zapisnik, str. 783—795.)

³⁰⁸ Na razpravi na VIII. procesu pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu so 23. oktobra 1947 zasliševali tudi nadstražmojstra iz nekdanje 1. čete 124. rezervnega policijskega bataljona (pozneje 4. čete XII. stražarskega bataljona). Ta je na vprašanje zasliševalca, koliko časa so imeli ljudje, da so se pripravili za izselitev, odgovoril: »Če stvari še niso imeli pripravljenih, so imeli navadno šest ur časa, da jih pripravijo,« na vprašanje, kaj so ti ljudje smeli vzeti s seboj, pa je odgovoril: »Ti ljudje so smeli vzeti s seboj vse svoje osebno imetje, manjše orodje in stroje, hrano, zlatino, obleko, ne pa pohištva, živine in podobnih reči,« in na vprašanje, koliko ljudi je izgnala njegova enota, je odgovoril, da okoli 10.000—15.000 ljudi. (Zapisnik, str. 537—571.)

³⁰⁹ Poročilo Helmuta Buchholza glavnemu državnemu varnostnemu uradu 19. 2. 1942, arhiv MNOM. V nasprotju s t. i. »preselitveno številko«, ki so jo dobivali nemški priseljenci, so številko slovenskih izgnancev, vsekano na pločevinasti ploščici, imenovali »razpoznavno številko« (Erkennungsnummer), ki je bila enaka številki osebne izkaznice in kartotečnega lista.

³¹⁰ Zaključno poročilo prometnega oddelka v Hintzejevem štabu v Rajhenburgu 14. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 715; Laforcejevi sporočili Hintzeju 23. in 24. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3.

³¹¹ 25. oktobra je med drugim poročal: »Odvoz obmejnega prebivalstva iz Spodnje Štajerske poteka še naprej načrtno in brez motenj. ...Prebivalstvo sledi našim navodilom brez vsakega prisiljevanja.« 27. oktobra: »V sedanjem izselitvenem območju, brežiškem trikotu, vlada popoln mir.« (Hintzejevi brzojavki Greifeltu 25. in 27. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 1.)

³¹² Hintzejeva brzojavka Kelbu 28. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 1.

[su poročilo orož. okrožja Brežice 7. 11. 1941, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, str. 339—340.

³¹⁴ Doetzova brzojavka Laforceju 1. 11. 1941, AS, fond, KUZOP, f. 1.

³¹⁵ Hintzejeva brzojavka Creutzu 30. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 1.

³¹⁶ Odpeljali torej niso trije transporti, in sicer SI 120 z dne 6. 11.,

jki ga ni najti niti v voznem redu predvidenih transportov, SI 125 z dne 10. 11. in SI 126 z dne 11. 11., ki bi morala odpeljati v Mühlhausen in Dingelstätt na Türinskem, a nista odpeljala, ker nista bili pripravljeni taborišči in je zato 10. 11. odpeljal transport SI 132 v Leipzig na Saškem, ki bi moral po voznem redu odpeljati šele 17. 11., in SI 131 v Dresden, ki bi moral po voznem redu odpeljati tja šele 16. 11. Ker sta ta dva transporta odpeljala že teden dni prej, sta poslednja dva dni, tj. 16. in 17. 11., odpeljala iz Rajhenburga le dva transporta namesto predvidenih štirih. Nepojasnjeno torej ostane za sedaj le vprašanje, zakaj so transport SI 120 dne 6. 11. šteli, a ga niso predvideli v voznem redu niti ni odpeljal iz Rajhenburga.

³¹⁷ Ti podatki so v sestavku Vlada Agreža »Grad in trg Rajhenburg, sedaj Brestanica, kot največje taborišče interniranja in preseljevanja v Sloveniji«, objavljenem v brošuri »Brestanica 1941—1945«, Videm-Krško 1961.

³¹⁸ Hintzejeva brzojavka Greifeltu 14. 11. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3. Glavni štabni urad mu je odgovoril drugi dan, da bo arhitekt Bauer prispelel v Rajhenburg okoli 23. novembra 1941. (Brzojavka štabnega urada 15. 11. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3.)

³¹⁹ Greifeltovo poročilo Himmlerju 14. 11. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen; brzojavka štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 14. 11. 1941, NAW, T-74, navitek 3.

³²⁰ Himmlerjevo navodilo 21. 11. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

³²¹ Hintzejevo poročilo 20. 11. 1941 v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-4874.

³²² Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 26. 11. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³²³ Zapisnik konference v Gradcu z dne 11. in 12. 11. 1941, arhiv MNOM, datiran z 15. 11. 1941.

³²⁴ Hintzejeva brzojavka Creutzu 12. 11. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3.

³²⁵ Hintzejevo pismo 3. 12. 1941, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-4875.

³²⁶ Zapisnik štabnih razgovorov v Mariboru 9. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV. S. Škaler je v svojem navedenem delu, str. 17, to izjavo nepravilno pripisal vladnemu predsedniku dr. Müller-Hacciusu. Iz zapisnika samega je razvidno, da jo je dal avtor zapisnika, tj. dr. Scherz na vprašanje.

³²⁷ Mas c usov a izjava 15. 12. 1941 in Nowotnyjeva brzojavka 15. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

³²⁸ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 5. 1. 1942, arhiv MNOM fond DDV.

³²⁹ Nowotnyjevo pismo 10. 1. 1942, NAW, T-175, navitek 10.

³³⁰ Akcijski povelji štaba 72. rez. pol. bataljona 21. in 22. 1. 1942, arhiv MNOM.

³³¹ Zapisnik konference v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 23. 2. 1942, arhiv IZDG, f. 708.

³³² Beležka telefonskega razgovora med Schwarzhuberjem in uslužbencem trboveljskega deželnega svetnika Taubejem navaja: »Vprašanje: kdaj se bo nadaljevalo izseljevanje v trboveljskem okrožju južno od Save. Odgovor: prihodnji teden v času od 26. do 31. 1. 1942 pridejo na vrsto Radeče; kraji Folsnik, Št. Janž, Sv. Jurij pod Kumom in Dole bodo izseljeni šele potem, ko se bo stalil sneg. Sicer pa pride Obersturmführer Müller jutri 22. I. 1942 v Radeče in se bo pogovoril s političnim komisarjem. (Zapisek z dne 21. I. 1942 je v arhivu IZDG, f. 749.) Poročilo orožniške postaje Radeče z dne 20. XII. 1941 navaja: »Občina Radeče je imela pred izseljevanjem 4.300 prebivalcev, sedaj pa jih ima glede na izdane živilske karte 2.500. Od teh 1.800 manjkajočih oseb jih je okoli 40 pobegnilo v Italijo, medtem ko jih je najmanj 400 deloma z dovoljenjem odšlo v ostali del Spodnje Štajerske in v stari rajh in je bilo tako izseljenih okoli 40 % prebivalcev ...« (Arhiv IZDG, f. 47.)

Poročilo iste postaje z dne 19. II. 1942 pa navaja: »1. 2. 1942 je bilo 2. izseljevanje. Izseljenih bi naj bilo 66 družin z 233 osebami, a jih je bilo dejansko le 28 družin z 99 osebami, 6 družin z 22 osebami je začasno ostalo tukaj, 28 družin s 73 osebami pa je že prej odšlo v ostali del rajha.« (Arhiv IZDG, f. 47.)

³³³ Seznime je izdelal preseljevalni štab komandanta varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski na gradu Rajhenburg, podpisal jih je bivši vodja I. referata SS-Obersturmführer Heinz Müller. Prvi, tj. za občino Kozje, je datiran s 14. I. 1942, .poslednji, tj. za občino Dole, pa s 24. III. 1942. Preseljevalni štab jih je poslal deželnima svetnikom za Brežice in Trbovlje. Vsi seznami so v arhivu IZDG, f. 713.

³³⁴ Laforcejevo pismo z dne 13. XI. 1941 štabnemu uradu državnega komisarja za utrditev nemštva v Berlinu je v arhivu MNOM.

³³⁵ Pismo političnega komisarja za Trbovlje z dne 5. XI. 1941 preselevalnemu štabu v Rajhenburgu je v arhivu IZDG, f. 749.

³³⁶ Zapisnik štabnih razgovorov z dne 29. X. 1941 je v arhivu MNOM; Skaler, n. d., str. 16.

³³⁷ Zapisek vodje cestnega gradbenega urada inž. L. Iglerja z dne 23. IV. 1942 je v arhivu MNOM.

³³⁸ Iglerjev dopis dr. Krebitzu z dne 27. IV. 1942 in seznam cestarjev sta v arhivu MNOM.

³³⁹ Iglerjev dopis z dne 15. XII. 1943 je v arhivu MNOM.

³⁴⁰ Dopis inž. Freya z dne 27. X. 1941 SS-Sturmbannführerju gchwarzhuberju je v arhivu MNOM.

³⁴¹ Kernovo pismo z dne 27. VII. 1941 SS-Standartenführerju Lurkerju je v arhivu MNOM.

³⁴² Dopis vodje I. oddelka dr. Brandta z dne 9. IX. 1941 štabnemu vodji Laforceju je v arhivu MNOM.

³⁴³ Zapisek telefonskega pogovora SS-Oberscharf ührerj a Heidenreicha iz Brežic z uradom pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru z dne 11. VI. 1942 je v arhivu MNOM.

³⁴⁴ Dopis dunajske podružnice državnega urada za papir in embalažo z dne 7. XI. 1941 uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je v arhivu MNOM.

³⁴⁵ Müllerjev dopis z dne 7. XI. 1941 je v arhivu MNOM.

³⁴⁶ Nujno pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 8. XI. 1941 je v arhivu MNOM.

³⁴⁷ Dopis štabnega vodje Laforceja z dne 17. XII. 1941 je v arhivu MNOM.

³⁴⁸ Müllerjevo pismo Laforceju z dne 14. I. 1942 je v arhivu MNOM.

³⁴⁹ Nujno pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu z dne 11. XII. 1941 je v arhivu MNOM.

³⁵⁰ Pismo političnega komisarja za Trbovlje z dne 7. I. 1942 je v arhivu IZDG, f. 749.

³⁵¹ Dopis SS-Sturmbannführerja Klingenbergja z dne 10. XI. 1941 Müllerju je v arhivu MNOM.

³⁵² poročili orožniške postaje Št. Janž z dne 18. III. in 18. IV. 1942 sta v arhivu IZDG, f. 47.

³⁵³ Tamkajšnja orožniška -postaja je 17. IV. 1942 poročala: »Izselitev je bila v posameznih delih občine Kum izvedena stoodstotno razen kraja Dobovec, kjer je ostalo le nekaj družin, v okraju Kum so ostale le 4 družine.« (Poročilo je v arhivu IZDG, f. 47.)

³⁵⁴ Dopis Hintzejevega namestnika dr. Petrija z dne 29. IV. 1942 je v arhivu MNOM. Zanimiv je dopis SS-Obersturmführerja Heinza Müllerja nacionalnopolitičnemu referentu dr. Carstanjenu z dne 14. aprila 1942, ki pravi, »da je preseljevalni štab 31. 3. končal svoje delo in da bo po gauleiterjevem navodilu urad pooblaščenca državnega komisarja izselil le še majhno število oseb.« Navaja tudi, da »gre za osebe, katerih imetje je potrebno za naselitev kočevskih Nemcev.«

³⁵⁵ Dopis I. oddelka brežiške izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 25. III. 1942 je v arhivu IZDG, f. 686.

³⁵⁶ Laforcejev dopis komandantu 72. rezervnega policijskega bataljona je v arhivu IZDG, f. 686.

³⁵⁷ Dopis brežiške izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 22. V. 1942; dopis deželnega svetnika za Brežice dr. Kerna štabnemu vodji Laforceju z dne 26. V. 1942 in seznam so v arhivu IZDG, f. 686.

³³⁸ Brzjavki urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 11. in 15. VI. 1942 štabnemu uradu sta v arhivu MNOM.

³⁵⁹ Zapisnik konference z dne 5. VI. 1942, datiran z 12. VI. 1942, je v arhivu IZDG, f. 753.

³⁶⁰ Brzjavka SS-Hauptsturmführerja Brandta z dne 17. VI. 1942 vodstvu Volksdeutsche Mittelstelle v Berlin je v arhivu IZDG, f. 711.

³⁶¹ Seznam oseb, ki so zbežale pred deportacijami od 15. do 22. VI. 1942, datiran s 13. VII. 1942, je v arhivu IZDG, f. 701.

³⁶² Seznam dne 30. VII. 1942 izseljenih oseb je v arhivu IZDG, f. 697; poročilo orožniške postaje Kozje z dne 30. VII. 1942 je v arhivu IZDG, f. 48.

³⁶⁵ Seznam oseb, ki so zbežale pred izselitvijo dne 30. VII. 1942, je v arhivu IZDG, f. 699; poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru z dne 27. VIII. 1942 je v arhivu IZDG, f. 699.

³⁶⁴ Poročilo župana občine Trbovlje z dne 14. I. 1942 je v arhivu IZDG, f. 749; poročilo župana občine Zagorje z dne 25. VII. 1942 je v arhivu IZDG, f. 749 ; poročilo župana občine Hrastnik z dne 22. VII. 1942 je v arhivu IZDG, f. 749.

³⁶⁵ Iz poročil orožniškega okrožja in postaj iz tistega časa je razvidno, da je bilo v trboveljskem okrožju veliko razburjenje in velik strah pred izseljevanjem. Tako je orožniška postaja Št. Janž 17. XI. poročala, da se med prebivalci širijo govorice, da izseljenci v rajhu ne dobijo posestev, temveč jih razdelijo na manjše skupine in pošiljajo na izsuševalna dela, da bi jih sčasoma spravili s sveta, ter da z izseljenci na transportih ravnaajo zelo trdo, tako da je na vagonih opaziti sledove krvi (poročilo orožniške postaje Št. Janž z dne 17. XI. 1941 je v arhivu IZDG). Mesec dni pozneje je poročala, da so ljudje zelo pretreseni, ker so spoznali, da so bile obljube o ocenitvi premoženja pred izselitvijo za povrnitev odškodnine laž, in da zelo grobo preklinjajo rajh ter njegove ustanove in ga označujejo za 'roparsko državo'. (Poročilo orožniške postaje St. Janž z dne 17. XII. 1941 je v arhivu IZDG.

³⁶⁶ Navodilo deželnega svetnika za Trbovlje dr. Frohnerja z dne 7. II. 1942 je v arhivu IZDG, f. 749.

³⁶⁷ Steindlovo pismo okrožnemu vodji Eberharthu, brez datuma, je v arhivu IZDG, f. 749.

³⁶⁸ Sezname so v arhivu IZDG, f. 698 (brežiško okrožje) in 749 (trboveljsko okrožje). Na osnovi teh seznamov sem napisal naslednji pregled družin in oseb, ki so po 30. juliju 1942 ostale na naselitvenem območju:

OBČINA	Družin	Oseb
Globoko	59	262
Brežice	203	444
Čatež	38	152

OBČINA	Družin	Oseb
Leskovec	51	207
Kapele	26	75
Dobova	168	676
Studenec	26	36
Raka	23	71
Bizeljsko	79	286
Velika dolina	21	80
Boštanj	91	376
Krško	69	208
Stara vas	83	284
Altlag	16	73
Cerklje	62	288
Polšnik	64	306
Sv. Jurij	104	454
Dole	12	49
Št. Janž	60	294
<u>Radeče</u>	<u>473</u>	<u>1886</u>
	1728	6507

³⁶⁹ Poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, nedatirano, DZA, fond RH, Bd. 5620.

³⁷⁰ Marburger Zeitung 14. 8. 1942; VASSt. 24. 8. 1942, št. 35.

³⁷¹ Nujno pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 28. V. 1941 je v arhivu MNOM.

³⁷² Zapisek »ukrepi v Mariboru«, sestavljen 23. V. 1941 v Berlinu, je v arhivu MNOM. Sestavil ga je verjetno štabni vodja Laforce.

³⁷³ Odredba št. 34/1 državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 4. VI. 1941 je v arhivu MNOM; objavljena je v »Menscheneinsatz« 1941, str. 94–95.

³⁷⁴ Izvršilna navodila štabnega urada k Himmlerjevi odredbi št. 34/1 so v arhivu MNOM; NAW; T-81, navoj 267; objavljena so v »Menscheneinsatz« 1941, str. 96.

³⁷⁵ Prvi je 18. maja pisal višji vodja SS in policije Süd iz Münchna in povedal, da ima več prostih mest, ter spraševal, kdaj lahko dobi prvi transport. (Dopis višjega vodje SS in policije Süd z dne 18. VI. 1941 je v arhivu MNOM.) Potem ko je 27. junija zaprosil še štabni urad, da bi mu dal na razpolago transport Slovencev, je 8. julija pisal, da potrebuje takoj 15 poljedelskih družin, 3 družine kamenarjev, 2 družini mlekararjev in eno hišno pomočnico ter več pekovskih in čevljarških družin itd. (Dopis višjega vodje SS in policije Süd z dne 8. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Cez dober mesec pa je poslal v Maribor celo svojega zastopnika, da se je pogajal za Slovence. (Zapisek štabnega vodje Laforceja z dne 15. in 19. VIII. 1941 je v arhivu MNOM.) Višji vodja SS in policije Süd-

west iz Stuttgarta je 4. julija pisal, da lahko sprejme neomejeno število poljedelskih družin brez predhodnega sporočila, medtem ko mu morajo za obrtniške družine sporočiti vnaprej njihovo število, da bo predčasno uredil nastanitvena vprašanja. (Brzjavka višjega vodje SS in policije Südwest z dne 4. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Štabni vodja mu je takoj odgovoril, da bo štabni urad v Berlinu dovolil odposlati Transporte šele potem, ko bo skupaj z notranjim ministrstvom rešil vprašanje izkaznic. (Dopis štabnega vodje Laforceja z dne 9. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Za Slovence se je zelo zanimal tudi višji vodja SS in policije Westmark v Metz (dopis višjega vodje SS in policije Westmark z dne 17. VII. 1941 je v arhivu MNOM), ki je nujno prosil za en transport, poleg tega pa še za 200 za ponemčenje sposobnih hišnih pomočnic. (Dopis višjega vodje SS in policije Westmark z dne 22. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Tudi njemu je Laforce odgovoril, da bo dobil Slovence šele potem, ko bodo štabni urad, glavni državni varnostni urad in notranje ministrstvo rešili vprašanje izkaznic. (Dopis štabnega vodje Laforceja z dne 4. VIII. 1941 je v arhivu MNOM.) Višji vodja SS in policije West iz Düsseldorfa je prosil celo za 71 poljedelskih, 50 obrtniških, 30 rudarskih družin itd. (Dopis višjega vodje SS in policije West z dne 23. IX. 1941 je v arhivu MNOM.)

³⁷⁶ Pregled poklicev s številom oseb je v arhivu MNOM.

³⁷⁷ Tako je Hintzejev pomočnik v štabnem uradu v Berlinu vladni svetnik dr. Bethge 3. julija na Laforcejevo sitnarjenje, da bi za ponemčenje sposobne Slovence čimprej odpeljali v Nemčijo, odgovoril:

»Preden bodo za ponemčenje sposobni Slovenci prepeljani v stari rajh, morajo imeti pravilno izkaznico. O njej se sedaj razgovarjata državni glavni varnostni urad in notranje ministrstvo. Kakor hitro se bosta sporazumela v osnovi, boste dobili nadaljnje sporočilo. Poleg tega vam priporočamo, da imate glede tega vprašanja stik s preseljevalnim štabom.«

(Bethgejeva brzjavka z dne 3. VII. 1941 je v arhivu MNOM.) Da zaradi nerešenega vprašanja izkaznic tedaj niso pošiljali za ponemčenje sposobnih Slovencev v Nemčijo, je razvidno tudi iz Laforcejevih odgovorov višjim vodjem SS in policije, ki bi radi čimprej dobili kakšen transport Slovencev in so ga spraševali, kdaj jim ga bo poslal. (Dopisi so v arhivu MNOM.)

³⁷⁸ Brzjavka višjega vodje SS in policije Alpenland z dne 1. avgusta 1941 je v arhivu MNOM.

³⁷⁹ Seftschignov dopis Laforceju z dne 6. VIII. 1941 in Laforcejeva brzjavka višjemu vodji SS in policije Alpenland z dne 7. VIII. 1941 sta v arhivu MNOM.

³⁸⁰ Dopis I. glavnega oddelka urada pooblaščenca za utrjevanje nemštva v Mariboru štabnemu vodji Laforceju z dne 13. VIII. 1941 je v arhivu MNOM.

³⁸¹ pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko z dne 22. avgusta 1941 je v arhivu MNOM.

³⁸² Pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko z dne 6. IX. 1941 je v arhivu MNOM.

³⁸³ Seznam oseb I. transporta za Nemčijo je v arhivu MNOM.

³⁸¹ Niirnberška podružnica deželnega delovnega urada za Bavarsko je 16. avgusta 1941 obvestila vodje delovnih uradov o številu za ponemčenje sposobnih Slovencev (4100 oseb ali okoli 1370 družin) in to, da bodo »prvi transporti odpeljali že v 8 dneh«. (Prepis dopisa niirnberške podružnice deželnega delovnega urada za Bavarsko z dne 16. VIII. 1941, ki ga je izdelala komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za severovzhodno Slovenijo, je v arhivu IZDG, f. 923.) Štabni vodja Laforce pa je 21. VIII. 1941 sporočil v Salzburg, da bo prvi transport za ponemčenje sposobnih oseb iz Spodnje Štajerske sestavljen v teh dneh.« (Brzjavka štabnega vodje Laforceja 21. 8. 1941 je v arhivu MNOM.)

³⁸⁵ Fleischmannov» telefonsko sporočilo iz Gradca 1. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁸⁰ Knausovo poročilo dr. Uiberreitherju 1. 9. 1941, AS, fond KUZOP, f. 2.

³⁸⁷ Knausovo poročilo dr. Uiberreitherju, nedatirano, AS, fond KUZOP, f. 2.

³⁸⁸ Dokumenti ljudske revolucije Slovenije, knjiga 1, dok. 29 (navajam: Dokumenti ljudske revolucije).

³⁸⁰ Zapisnik konference 15. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹⁰ Laforce je 22. oktobra 1941 poslal štabnemu uradu v Berlinu naslednjo brzjavko: »Izselitev za ponemčenje sposobnih oseb iz Spodnje Štajerske je bila ustavljena, dokler ne bo končana izselitev v obmejnem pasu. Prosim, da v danem primeru o tem obvestite višje Vodje SS in policije.« (Laforcejeva brzjavka 22. 10. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.)

³⁹¹ Številčni pregled in seznam za ponemčevanje sposobnih oseb sta v arhivu MNOM, fond DDV.

³⁹² Seftschnigov dopis dr. Petriju 11. 12. 1941, MNOM, fond DDV.

³⁹³ Dne 23. septembra 1941 je npr. predlagal za izgon v Nemčijo 23 oseb. (Carstanjenovi dopisi Laforceju 23. in 24. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.)

^{391*} Zapisnik razgovora dr. Delpina z dr. Riedilom 19. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹⁵ Navodila štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 4. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹⁶ Nedatiran načrt v arhivu MNOM.

³⁹⁷ Navodila štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 1. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹⁸ Seznam oseb I. transporta z dne 7. 12. 1941, objavljen v *Mitteilungsblatt* št. 3, 15. 12. 1941. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva je v svojem glasilu objavil sezname vseh oseb, ki so jih kot sposobne za ponemčenje poslali v taborišče Schelklingen pri Ulmu. Seznami imajo ime in priimek, rojstni datum in bivališče izganca.

³⁹⁹ *Mitteilungsblatt*, 1941, št. 3, 22. 12. 1941.

⁴⁰⁰ Laforcejevo poročilo 10. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

⁴⁰¹ *Mitteilungsblatt*, 1942, št. 2, 1. 2. 1942.

⁴⁰² *Mitteilungsblatt*, 1942, št. 4, 5. 3. 1942.

⁴⁰³ Pismo dr. Bethgeja iz štabnega urada v Berlinu uradu pooblaščenca v Mariboru 5. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

⁴⁰⁴ poročilo I. glav. odd. urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru štabnemu uradu v Berlinu 22. 4. 1942, dopis štabnega urada v Berlinu uradu pooblaščenca v Mariboru 29. aprila 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

⁴⁰⁵ *Mitteilungsblatt*, 1942, št. 4, 1. 4. 1942.

⁴⁰⁶ *Mitteilungsblatt*, 1942, št. 9, 1. 6. 1942.

⁴⁰⁷ Dopis okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze Maribor uradu pooblaščenca v Mariboru 9. 2. 1942 in odgovor dne 23. 2. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

⁴⁰⁸ Kolmanitscheva okrožnica orož. postajam 11. 8. 1941, AS, fond KUZOP, f. 5.

⁴⁰⁹ Steindlov dopis Dorfmeistru 27. 1. 1942, fotokopija v MRC.

⁴¹⁰ Steindlova okrožnica 27. 2. 1942, arhiv IZDG, f. 631.

⁴¹¹ Stenografski zapisnik sodne razprave proti dr. Rainerju in soobtoženim v Ljubljani, arhiv INV, f. 213.

⁴¹² Zaupno poročilo blejske podružnice državnegapropagandnega urada za Koroško 23. 1. 1942, arhiv IZDG, f. 1003. Čezmesec dni jeponovno sporočila svojim okrožnim propagandistom, naj se pri svojem delu ne dotikajo neposredno izganjanja in da je gauleiter dal glede izganjanja naslednjo formulacijo: »Izseljevali bomo le tedaj, če nas boste vi k temu prisilili.« (Zaupno sporočilo 20. 2. 1942, arhiv IZDG, f. 1003.)

⁴¹³ Poročilo Aloisa Maier-Kaibitscha 14. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴¹⁴ Okrožnica orož. okrožja Celje 16. 6. 1942 orož. postajam, AS, fond KUZOP, f. 5.

⁴¹⁵ Himmlerjevo povelje z dne 25. 6. 1942 v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-681.

⁴¹⁶ Himmlerjeva navodila z dne 25. 6. 1942 v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-681; Stane Terčak: Ukradeni otroci. Ljubljana 1962. Str. 51–52 (navajam: Terčak, Ukradeni otroci).

⁴¹⁷ Zapisnik konference 3. 7. 1942 na Bledu, srbohrvatski prevod, arhiv RSNZ; fotografija konference v Zborniku fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941–1945, knjiga 1, str. 389 (ponatis str. 409).

- ⁴¹⁸ Izvirnik v arhivu RSNZ.
- ⁴¹⁹ Lepaki z Rösenerjevimi razglasi o požigu vasi Districa pri Kranju, Kokra, Sovodenj, Gradišče, Hrastnik, Koreno, Zlato polje, Obrše, Trnovče, Mala Lašna in Brezovica v knjižnici IZDG.
- ⁴²⁰ Nepodpisano poročilo 29. 6. 1942, poslano DUT, arhiv VII, k. 44-A, f. 1, dok. 5.
- ⁴²¹ Glej op. 416.
- ⁴²² Eberharthovi poročili Steindlu 23. 7. in 12. 8. 1942, arhiv IZDG, f. 767.
- ⁴²³ Seznami aretiranih in izpuščenih z dne 7. 8. 1942 v arhivu MNOM; glej tudi: poročili orožniške postaje Trbovlje 5. 8. 1942 in orožniške postaje Hrastnik 6. 8. 1942, arhiv IZDG, Eberharthovo poročilo 12. 8. 1942, arhiv IZDG, f. 767, Terčak, Ukradeni otroci, 47—48.
- ⁴²⁴ Zapisnik štabnega razgovora v Gradcu 10. 8. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.
- ⁴²⁵ Zaslišanje Ernsta Hitzfelda na VIII. procesu v Nürnbergu, zapisnik str. 537—571; Terčak, Ukradeni otroci, 55—58.
- ⁴²⁶ Terčak, Ukradeni otroci, 71—72.
- ⁴²⁷ Posebno povelje poveljnika redarstvene policije »Alpenland« 1. 10. 1942, arhiv IZDG. Tudi o tej akciji so govorili na štabnih razgovorih v Gradcu 3. 10. 1942: »V Mariboru je bilo dne 2. X. 1942 po posebnem postopku ustreljenih 144 oseb. Njihove družine bodo takoj zbrali in izselili. V nasprotju z dosedanjim postopkom jih bodo poslali v taborišče Frohnleiten, od tam pa neodložljivo v stari rajh.« (Zapisnik v arhivu MNOM, fond DDV.)
- ⁴²⁸ Transportni seznam z dne 7. 11. 1942, arhiv IZDG; Terčak, Ukradeni otroci, 92.
- ⁴²⁹ Dopis celjske izpostave gestapa 5. 3. 1943, arhiv IZDG. Tudi o tej akciji so govorili na štabnih razgovorih v Gradcu 15. 3. 1943: »Dne 10. 3. je bilo v Mariboru po posebnem postopku ustreljenih 25 aktivnih članov tolpe, med njimi katoliški duhovnik. 160 svojcev banditov smo izselili.« (Zapisnik v arhivu MNOM, fond DDV.)
- ⁴³⁰ Posebno povelje orož. glavarstva Maribor 6. 6. 1943, AS, fond KUZOP, f. 19.
- ⁴³¹ Zapisnik komandanta varnostne policije in varnostne službe za Sp. Štajersko 3. 10. 1944 o nalogah oddelka IV 4 b, arhiv IZDG.
- ⁴³² Eberharthovo poročilo 16. 11. 1942, arhiv IZDG, f. 767.
- ⁴³³ Obersteiner j evo pismo vodstvu VoMi 17. 9. 1942 v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-3019.
- ⁴³⁴ Izjava Inge Viermetz na procesu v Nürnbergu 30. 6. 1947, dok. NO-4708; zaslišanje Inge Viermetz na razpravi v Nürnbergu 28. 1. 1948 (zapisnik, str. 4492—4573) in 2. 2. 1948 (zapisnik, str. 4778—4780); zaslišanje Georga Rödla na razpravi v Nürnbergu 23. 12. 1947 (zapisnik, str. 3038—3048).

⁴³⁵ Izvleček iz Obersteiner j evega pisma 5. 10. 1942, gradivo procesa v Nürnbergu, št. 5305.

⁴³⁶ Teschevo pismo dr. Brandtu 19. 7. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-3018.

⁴³⁷ Klingspornova beležka za Brüoknerja 10. 2. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5201.

⁴³⁸ Korespondenca med Himmler jem in Hermannom Heyderjem iz Leipziga iz začetka leta 1943, NAW, T-175, navitek 40.

⁴³⁹ Brücknerjeva beležka 4. 3. 1943, gradivo procesa v Nürnbergu, št. NO-5325.

⁴⁴⁰ J. K.: Nemški nacizem in biološka krepitev, Delo 2. 8. 1961.

⁴⁴¹ Himmlerjevo naročilo Phlepsu 20. 5. 1944 in Himmlerjevo pismo Bergerju 14. 7. 1944, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2218 in NO-1789.

⁴⁴² Poročilo Aloisa Maier-Kaibitscha 14. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴⁴³ Prav tam.

⁴⁴⁴ Zaslišanje Georga Rödla na VIII. procesu v Nürnbergu 23. decembra 1947 in 12. 1. 1948, zapisnik, str. 3038—3048 in 3449—3478.

⁴⁴⁵ Zapisnik razgovora med dr. Friedlom, ing. Nimpferjem in Sauerjem 15. 6. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴⁴⁶ Friedlova brzojavka 4. 7. 1942, arhiv INV.

⁴⁴⁷ Friedlovo poročilo dr. Rainerju 20. 7. 1942, NAW, T-81, navitek 279.

⁴⁴⁸ Friedlovo poročilo 23. 7. 1942, dr. Stieru, NAW, T-81, navitek 279.

⁴⁴⁹ Nimpferjeve zamisli in predlogi 1. 8. 1942, NAW, T-81, navitek 279.

⁴⁵⁰ Dopis komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko 22. 8. 1942, arhiv IZDG; poročilo šefa varnostne policije in varnostne službe v Berlinu 18. 8. 1942, NAW, T-175, navitek 140. Umlaufova beležka 19. 9. 1942, NAW, T-580 (BDC), navitek 757.

⁴⁵¹ Friedlovo poročilo dr. Rainerju 5. 9. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴⁵² Friedlovo pismo dr. Stieru 24. 9. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴⁵² a Dr. Walter Blume je imel razne policijske funkcije. Od junija do avgusta 1941 je bil vodja posebnega oddelka 7 a v akcijski skupini B varnostne službe na ozemlju Sovjetske zveze. Potem ko je skoraj leto dni delal v glavnem državnem varnostnem uradu v Berlinu, ga je Himmler ob zaostritvi položaja na Gorenjskem poslal na Bled za poveljnika varnostne policije in varnostne službe. Ko je bil dva in pol meseca na Gorenjskem se je osebno udeleževal ofenzivnih pohodov proti enotam narodnoosvobodilne vojske in pogromov proti civilnemu prebivalstvu (npr. v Hrušici pri Jesenicah konec julija 1942). Po odhodu z Bleda je bil še na raznih policijskih dolžnostih v rajhu in v Atenah. Aprila 1948 so ga na 9. procesu pred ameriškim vojnim sodiščem v Nürnbergu (t. i. SD-Einsatzgruppenprozess) obsodili na smrt z obešenjem. Obtožili so ga zločinov v Sovjetski zvezi, o njegovih zločinih na Gorenjskem ni bilo nobene obtožbe. Kmalu pa so mu kazni znižali in je že precej časa na svobodi.

⁴⁵³ Beležka o konferenci v štabnem uradu v Berlinu 12. 10. 1942, datirana 14. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴⁵⁴ Letak z Rainerjevim razglasom 27. 9. 1942 v knjižnici IZDG; Karawanken Bote 14. 10. 1942.

⁴⁵⁵ Glej op. 453.

⁴⁵⁶ Letak CK KPJ 15. 4. 1941, Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 5.

⁴⁵⁷ Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 6.

⁴⁵⁸ Slovenski (poročevalec 1938—1941, ponatis, Ljubljana 1951, str. 96; Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 19.

⁴⁵⁹ Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 29.

⁴⁶⁰ Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 28 in 30.

⁴⁶¹ Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 31.

⁴⁶² Poročilo 1. čete 72. rez. polic, bataljona 21. 8. 1941, arhiv MNOM.

⁴⁶³ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem leta 1941, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, str. 319—323; Lojze Požun: Revirska četa leta 1941, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, str. 139—144.

⁴⁶⁴ Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 66.

⁴⁶⁵ Slovenski poročevalec 1938—1941, ponatis, str. 171—172.

⁴⁶⁶ Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 64.

⁴⁶⁷ Skaler, n. d., 26.

⁴⁶⁸ poročilo celjske izpostave gestapa 8. 12. 1941. Neko drugo okupatorjevo poročilo pa pravi: »3. 11. 1941. Pri napadu neke oborožene komunistične tolpe, oborožene s pištolami, puškami in strojnimi, na graničarsko karavlo na Bučki sta bila bandin vodja in en nasilnež hudo ranjena in ujeta.« (Seznam sabotažnih in diverzantskih akcij v nemškem rajhu za november in december 1941, ki ga je sestavil glavni državni varnostni urad v Berlinu.)

⁴⁶⁹ Požun, n. d., 164—172; Janko Jarc: Prva Belokranjska partizanska četa. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1957, str. 83—90; Skaler, n. d., 25—30; Metod Mikuž: Pregled razvoja narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. Ljubljana 1960. Str. 23—241; Radko Polič: Čudežna pomlad. Ljubljana (1961). Str. 30—45.

⁴⁷⁰ Mikuž, n. d., 241.

⁴⁷¹ Letak CK KPS konec aprila 1941, Dokumenti ljudske revolucije, 1, dok. 6.

⁴⁷² Osnutek Kalteneggerjeve spomenice z dne 9. 7. 1941, arhiv IZDG, f. 1003; Kalteneggerjevi pismi okrožnemu vojaškemu poveljstvu Gent 1. 10. 1943 in notranjemu ministrstvu 2. 10. 1943, DZA, fond RIM, Bd. 27217/4, str. 75—77.

⁴⁷³ Ulrich von Hassel: Vom ändern Deutschland. Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938—1944. Wien 1948. Str. 176.

⁴⁷⁴ Pismo H. Barona in F. Tscheligija 1. 5. 1942, prepis, PAM, f. 4.

⁴⁷⁵ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 10. 8. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

⁴⁷⁶ Marburger Zeitung 14., 19., 20., 22. in 24. 8. 1942.

⁴⁷⁷ Die Untersteiermark, Rednerunterlage (Entwurf) für die Behandlung des Themas »Untersteiermark« im Altgau, Marburg/Drau den 20. 11. 1942, Zgodovinski arhiv Celje.

⁴⁷⁸vogtovo poročilo glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlinu 1. 11. 1943, arhiv IZDG, Zbornik NOV, VI/8, dok 177.

⁴⁷⁹ Moraritjeva spomenica Himmlerju 28. 8. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

POLOŽAJ IN ŽIVLJENJE SLOVENCEV V IZGNANSTVU

Kakor so nacisti morali nenehno spreminjati svoje deportacijske načrte, tj. zmanjševati število izgnancev, so morali iz raznih vzrokov, med katerimi je bila zlasti pomembna narodnoosvobodilna borba jugoslovanskih narodov, tudi nenehno iskati prostor, kamor naj bi jih deportirali. V svojih prvih načrtih so slovenskim izgnancem namenili za novo domovino t. i. staro Srbijo, to je južno od Save in Donave ležeče predele Srbije, in le tiste, ki bi bili »sposobni za ponemčenje«, so nameravali izgnati v Nemčijo. Po prvih vprašanjih, kako najti v Srbiji dovolj prostora za tako veliko število izgnancev, se je porodila zamisel, da bi jih del poslali v Makedonijo ali v Ljubljansko pokrajino, česar pa niso mogli uresničiti. Po konferenci v Zagrebu dne 4. junija 1941 naj bi v Srbijo deportirali le manjši del za izgon predvidenih Slovencev, večji del pa na območje t. i. Nezavisne države Hrvatske. Toda od začetka oktobra 1941 dalje so za večji del slovenskih izgnancev lahko našli prostor le še v Nemčiji.

Tako so v Srbijo, kamor so v začetku nameravali poslati največji del slovenskih izgnancev, poslali pravzaprav najmanjši del, v Nemčijo, kamor so v začetku namenili najmanjši del, pa so morali poslati največjega, del pa so jih izgnali na območje Nezavisne države Hrvatske, kamor jih v začetku sploh niso nameravali izganjati.

Slovenci so torej živeli v izgnanstvu v Srbiji, Nezavisni državi Hrvatski, tj. na Hrvatskem in v Bosni, ter v Nemčiji, mnogo pa se jih je deportacijam izognilo z begom v Ljubljansko pokrajino in tudi za velik del teh lahko rečemo, da so živeli v pregnanstvu. Položaj in razmere v izgnanstvu živčih Slovencev v prej navedenih pokrajinah so bile različne in jih bomo zato v vsaki pokrajini obravnavali posebej.

V SRBIJI

Priprave za sprejem in razmestitev izgnancev

V prejšnjem poglavju smo videli, da so v drugi polovici maja 1941 v Srbiji začeli iskati možnost za naselitev Slovencev, predvidenih za izgon iz slovenske Štajerske in Gorenjske. O tem pričata že omenjeni zapis vojnega komandanta 610. vojaškoupravne skupine v Smederevu von Schichtinga banu komisarju dr. Stefanoviču z dne 15. maja in konferenca pri vojaškem poveljniku za Srbijo letalskem generalu Försterju dne 21. maja 1941. Na tej konferenci so poleg drugega sklenili tudi to, da je treba o nemških načrtih takoj obvestiti »srbski preseljevalni odbor« in se z njim pogovoriti o vseh vprašanjih, ki se tičejo nastanitve in oskrbe izgnanih Slovencev.¹ Ko sta čez tri dni SS-Standartenführer dr. Wilhelm Fuchs in SS-Sturmbannführer dr. R. Weinmann s sklepi konference seznanila SS-Standartenführer j a Otta Lurkerja, so sklenili, da se bo vodstvo Fuchsove akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe po svoji liniji povežalo s srbskimi oblastmi. Prej da se ni moglo, ker so akti in brzojavke prihajali pod geslom »zaupno«.²

Turnerjev upravni štab pri vojaškem poveljniku za Srbijo je srbske oblasti verjetno res šele 24. maja 1941 uradno seznanil o nacističnih deportacijskih načrtih. Tega dne je namreč predsednik srbske vlade in komisar za notranje zadeve³ bivši policist Milan Ačimović »glede na ustno sporočilo upravnega štaba pri vojaškem poveljniku za Srbijo, da se bo na območju Srbije naselilo določeno število Slovencev«, odredil, naj ustanovijo »generalni komitet za naselja van j e Slovenaca«. Za predsednika je postavil višjega svetnika ministrstva za socialno politiko dr. Fedorja Aranickega, za generalnega sekretarja šefa katastrske uprave v Smederevu Jovana Mariča, za člane pa upravnika Centralnega higijenskega zavoda v Beogradu dr. Bogoljuba Konstantinoviča, načelnika v ministrstvu za poljedelstvo Vaso Veličkoviča, namestnika načelnika ministrstva za finance Miloša Papiča, pomočnika generalnega direktorja državnih železnic Dušana Ličino, inšpektorja v ministrstvu za pravosodje Milutina Rističa in svetnika v ministrstvu za notranje zadeve Dušana Tadiča. Določil je še, da mora generalni komite takoj začeti delati in da ga mora vsak dan obveščati o svojem delu.⁴

O ustanovitvi generalnega komiteja za naseljevanje Slovencev je Milan Ačimović čez nekaj dni obvestil banovinske uprave in okrajna načelstva ter predstojnike mestnih policij:

»Vrhovni poveljnik nemške vojske v Srbiji je ukazal, da moramo v mejah stare Srbije naseliti okoli 150.000 Slovencev. Poleg tega je na naše ozemlje prišlo okoli 50 tisoč Srbov iz zasedenih krajev.

Za celokupno delo in izvajanje te naloge, ki je zelo težka, zamotana in kočljiva, sem ustanovil generalni komite za naseljevanje Slovencev¹, ki ima svoje prostore v poslopju področnega ministrstva (tj. ministrstva za socialno politiko — op. T. F.) v Kralja Milana ulici št. 16 in ki mu predseduje višji svetnik v ministrstvu za socialno politiko in narodno zdravje gospod Fedor Aranicki, šef izseljenskega odseka.

Generalni komite je izdelal »pravilnik«, razdelil se je v sekcije in začel delati 25. tega meseca (tj. maja — op. T. F.).«⁵

Zanimivo je, da je upravni štab pri vojaškem poveljniku za Srbijo sporočil Ačimoviču, da bo prišlo v Srbijo okoli 150 tisoč Slovencev. To število je namreč kar za 110 tisoč manjše od števila, ki so ga postavljali še v začetku maja 1941.

Pravilnik, ki ga je Ačimovič omenil v svojem dopisu, je natančneje določal sestavo in naloge vsega komiteja, razdelitev v sekcije in njihove naloge, organizacijo banovinskih, okrajnih in občinskih odborov za naseljevanje.

Generalni komite za naseljevanje Slovencev je imel po pravilniku poleg predsednika in generalnega sekretarja še zastopnike ministrstva za notranje zadeve, za socialno politiko in narodno zdravje, za finance, za promet, za pravosodje, za gradnje, za prosveto in za prehrano, torej zastopnike treh ministrstev več, kot pa je to predvidel Ačimovič v ustanovitveni odredbi; imel je torej zastopnike vseh tedaj obstoječih ministrstev razen ministrstva za pošto, telegraf in telefon. Generalni komite je imel generalni sekretariat, ki ga je vodil generalni sekretar kot strokovni izvedenec za naseljevanje in ga je postavil komisar za notranje zadeve, tj. Ačimovič sam. Poleg njega sta bila člana generalnega sekretariata še zastopnika notranjega in pravosodnega ministrstva. Imel je nalogo, da organizira, strokovno vodi in nadzira vse delo pri naseljevanju Slovencev, vodi statistiko in evidenco naseljencev, vodi personalno politiko za uslužbence generalnega komiteja itd. Poleg generalnega sekretariata so bile še sekcije za prevoz izgnancev, za prehrano, za higieno in zdravstvena vprašanja, za finančna vprašanja in proračun ter tehnična sekcija za zagotovitev nastanitve izgnancev in druga tehnična vprašanja. Sekcije so vodili člani generalnega komiteja, ki jih je za to zavezal predsednik generalnega komiteja.

Pravilnik je tudi določal, naj se v banovinah ustanovijo desetčlanski banovinski odbori za naseljevanje Slovencev, katerih člane

bosta imenovala generalni komite in ban, v okrajih naj se ustanovijo šestčlanski okrajni odbori, po občinah pa tričlanski občinski odbori za naseljevanje Slovencev.⁶

V že omenjenem dopisu banovinskim upravam, okrajnim načelstvom in predstojnikom mestnih policij je Ačimovič naročeval, naj ljudem prikazujejo položaj izgnanih Slovencev in pojasnjujejo, da bodo Slovenci koristili prebivalcem »kot zdravniki, ki bodo najodgovorneje vršili svojo zdravniško dolžnost po vaseh, kot obrtniki, ki jim bodo kot strokovnjaki v vaseh delali razne usluge, proizvajali in popravljali prevozna sredstva, orodje in druge potrebne reči, kot kmetje, ki bodo tudi kot vešči in praktični poljedelci pomagali k napredku našega poljedelstva in živinoreje ...« Sporčil je tudi, da bo v prvih skupinah prišlo okoli 5000 izobražencev, ki jih naj nastanijo po večjih mestih. Za izgnance, za katere ne bi mogli najti prostora v zasebnih ali javnih zgradbah, naj zgradijo lesene barake. Na koncu pa je zagrozil s hudo kaznijo vsem tistim, ki ne bi izpolnjevali njegovih ukazov ali ukazov generalnega komiteja, njegovih članov in odposlancev ter drugih organov. K temu ga ni napotila skrb za usodo izgnanih Slovencev, temveč dejstvo, da *»nemška vrhovna vojaška oblast pripisuje tudi zelo velik pomen hitri, pravilni in popolni izvedbi te velike naloge.«* (Podčrtal T. F.)⁷

Čez nekaj dni so na konferenci v Zagrebu določili za izgon v Srbijo mnogo manjše število Slovencev (okoli 9000), pač pa so uredili že tekoče izganjanje Srbov z območja Nezavisne države Hrvatske (okoli 170.000). O tem je predsednik generalnega komiteja za naseljevanje Slovencev Aranicki 9. junija 1941 obvestil banovinske uprave, okrajna načelstva in predstojnike mestnih policij ter jim naročil, naj popišejo vse prazne, opuščene hiše ali stanovanja in jih usposobijo za nastanitev izgnancev, določijo naj, katere družine bodo sprejele izgnance v svoje domove in koliko jih bodo sprejele, pri čemer naj popišejo najprej premožnejše, pripravijo prevozna sredstva za prevoz izgnancev od sprejemne postaje do kraja naselitve, angažirajo zdravnike ter drugo primerno osebje za sanitetno-higienske ukrepe, poskrbijo za hrano in najnujnejšo opremo za izgnance, popišejo vse izgnance in *strogo nadzorujejo njihovo gibanje* itd.⁸

Generalni komite za naseljevanje Slovencev si je v Arandelovcu, kamor so pripeljali prve transporte izgnancev iz Maribora, organiziral svojo izpostavo. To je bilo zdraviliško in letoviško mesto v Šumadiji z nekaj tisoč prebivalci in zdravilišči sredi lepih zelenih nasadov. V zdraviliških zgradbah so za izgnane Slovence pripravili dva dni počitka s prenočiščem in hrano ter jih nato odpeljali z vlaki naprej proti okraju, ki so jim ga namenili za naselitev. Ne vem, zakaj

so tja pripeljali le nekaj prvih transportov, medtem ko so jih pozneje pošiljali naravnost v okraje, kjer so jih nameravali razmestiti.

člani izpostave generalnega komiteja za naseljevanje Slovencev so transporte s slovenskimi izgnanci sprejemali na meji pri Mokri v bližini Užica⁹ in jih nato spremljali do Arandelovca ali drugih železniških postaj, kjer so jih nato še sprejeli uradno od nemškega policijskega spremstva. Pri sprejemu in predaji transportov so bili navzoči poleg delegata generalnega komiteja za naseljevanje Slovencev iz Beograda in pristojnega okrajnega načelnika ali njegovega zastopnika, članov okrajnega odbora za naseljevanje Slovencev itd. včasih tudi nemški esesovski oficirji, npr. dr. Fuchs, dr. Weinmann, dr. Krummey, Höppner, SS-Sturmbannführer Grüneier itd.

Vsi viri, tako poročila in izjave slovenskih izgnancev kot tudi nemških policistov, ki so spremljali transporte, soglašajo, da je *srbsko ljudstvo z nepopisnimi simpatijami in bratsko ljubeznijo sprejelo slovenske izgnance*. Tako je vodja policijskega spremstva 12. transporta, ki je 5. julija odpeljal iz Rajhenburga in 7. julija prispel v Kraljevo in Mladenovac, poročal: »Ko smo se pripeljali preko srbske meje, so bile mnoge železniške postaje natrpane s srbskim ljudstvom, ki je svoje simpatije do izseljencev izražalo s petjem srbskih pesmi.«¹⁰ Srbski ljudje so izgnane Slovence pričakali množično zbrani na železniških postajah ali v mestih in jih pozdravljali s slavoloki, govori, pesmimi in pogostitvijo. Kaže, da so bili zanje tisti dnevi nekak praznik solidarnosti in bratske vzajemnosti jugoslovanskih narodov, ki jim je nacistični okupator namenil trdo usodo. Takšen topel sprejem je slovenskim izgancem v njihovih najhujših časih pomagal lajšati gorje, dvigati moralo in krepiti življenjsko voljo. Ni čudno, da so okupatorji ugotavljali, da so ob takih sprejemih celo srbski lokalni oblastni organi rezervirano ali celo sovražno razpoloženi do Nemcev.¹¹

S sprejemnih postaj so izgnane Slovence v skupinah pošiljali v razne večje kraje, kot Jagodino, Čuprijo, Paracin, Užice, Kruševac, Lazarevac, Gornji Milanovac, Požego, Čačak, Gučo, Gružo, Kragujevac, Preljino, Kraljevo, Mladenovac, Arandelovac, Topolo, Trstenik, Valjevo, Kamenico, Smederevsko Palanko, Veliko Orašje, Rekovac, Varvarin, Aleksandrovac, Brus, Arilje in Ivanjico. To so bili pretežno sadjarski predeli v Šumadiji. Tam so imeli okrajni načelniki nalogo, da skupaj z okrajnimi in občinskimi odbori za naseljevanje Slovencev razmestijo izgnance v svojih občinah, in sicer v najboljše hiše, vendar tako, da naj bi v vsak kraj prišla le ena ali največ dve družini.¹²

Kaže, da razmeščanje izgnanih Slovencev po vaseh ni teklo popolnoma neovirano. Treba je imeti pred očmi dejstvo, da v mnogih

vaseh ni bilo na razpolago nastanitvenih prostorov za izgnance ali pa so jih pred tem že zasedli srbski izgnanci. Izredni in pooblaščen komisar za naseljence in begunce Andrà Popovič, ki ga je bil postavil Ačimovič potem, ko je sredi junija 1941 razpustil generalni komite za naseljevanje Slovencev, je pisal 24. junija vsem okrajnim načelnikom:

»Zvedel sem, da se je velik del Slovencev, ki so jih bili preselili v Srbijo, nastanil v posameznih mestih in trgih in je brez zaposlitve. To očitno nasprotuje mojim namenom in naseljevalni politiki.

Po navodilih, ki sem jih dal večkrat ustno ali pismeno, je treba Slovence nastaniti pri boljših družinah na vasi, in to tako, da v vsako vas prideta ena ali dve družini, ki imata skupaj največ 5 ali 6 družinskih članov.

V primeru, da po razmestitvi še ostane nekaj Slovencev, je treba ostanek zadržati v okrajnem mestu in me takoj z brzojavko obvestiti o njegovem številu, da bom ukazal, naj ga pošljejo v druge okraje.

Slovenci, ki jih boste naselili po vaseh, morajo delati pri svojih gospodarjih in naj ob njihovi privolitvi na kmetijah predlagajo tiste delovne metode, ki so se v njihovih krajih izkazale za dobre, in naj poskušajo uvesti nove kulture, kolikor jih dopuščajo terenske in klimatske razmere.«¹³

V razmerah, kakršne so bile v Srbiji leta 1941, srbske oblasti niso mogle povsem izvesti tega načrta in so večje skupine Slovencev ostale še naprej v večjih mestih. Sicer pa vsaj za nekaj transportov pogledjmo natančneje, kam so namestili izgnance.

Prvi transport, ki je 9. junija pripeljal iz Slovenske Bistrice v Arandelovac, so po dveh dneh počitka 11. junija odpeljali z vlakom naprej v *Jagodino* (zdaj Svetozarevo). Tam so del izgnancev nastanili v domu gluhonemih, drugi del pa v poslopju učiteljišča. Iz mesta so mnogi odšli na podeželje, drugi pa so se zaposlili kot delavci, uslužbenci, obrtniki itd. in si našli skromna stanovanja pri srbskih družinah. Tako so po dveh mesecih izpraznili dom gluhonemih in kmalu še poslopje učiteljišča. Vendar je neka skupina izgnancev vso ostro zimo 1941-42 morala prebiti v klavnici neke mestne mesnice.

Tudi drugi transport, ki je 12. junija pripeljal iz Maribora v Arandelovac, so po dveh dneh počitka odpeljali naprej v *Čuprijo*. Nekaj so jih nastanili pri družinah, nekaj v poslopju okrožnega sodišča, kuhinjo in menzo pa so si uredili sami v prostorih gostilne »Park«. Kljub temu, da je mnogo izgnancev odšlo na podeželje ali v druga mesta, jih je še vedno več kot sto živelo v Čupriji in njeni bližnji okolici.

*Prihod 3. transporta
slovenskih izgnancev
iz Maribora
v Arandelovac
sredi junija 1941*

V Arandelovac je 15. junija prispel tudi tretji transport iz Maribora in tudi njega so po dveh dneh počitka poslali naprej v *Paračin*. Izgnance so nastanili v nekaterih praznih poslovnih prostorih in jih hranili iz kotlov. Ker tam ni bilo mogoče zaposliti toliko ljudi in ker tudi župan — sudetski Nemec Paulus — ni bil voljan dalj časa podpirati slovenskih izgnancev, se jih je večina sredi avgusta 1941 odpeljala v Zaječar, mesto ob bolgarski meji, ki je želelo imeti slovenske izgnance, a jih ni bilo dobilo. Tam so ustanovili skupno kuhinjo.

Četrty transport iz Maribora, ki je 19. junija pripeljal v Arandelovac, so čez dva dni odpeljali v *Kruševac*. Tam so bili tri dni gostje mestnega prebivalstva, nato pa so jih razdelili po vaseh.

22. junija je v Arandelovac pripeljal že peti transport izgnanih Slovencev in so ga kmalu odpeljali čez Mladenovac in Stalač do postaje Dunis. Tam so se izgnanci razdelili na razne kraje. Nekaj so jih npr. poslali v Ribarsko Banjo na planini Jastrebac in so si tam ustanovili slovensko kolonijo.

Nadaljnjih transportov niso več ustavljali v Arandelovcu, temveč so jih pošiljali kar na sedež tistega okraja, v katerem so nameravali nastaniti izgnance. Tako so šesti transport 26. junija pripeljali iz Maribora naravnost v *Lazarevac* v dolini Kolubare in v okolišne vasi poslali po 20—30 izgnancev. Sedmi transport so 29. junija pripeljali naravnost v *Gornji Milanovac*, osmega pa 3. julija v *Užice* in *Užiško Požego*. Tiste, ki so prišli v Užice, so nastanili v barake nad mestom, kjer so ostali skupaj nekaj mesecev in tam septembra 1941 dočakali osvoboditev mesta, tiste, ki so prišli v Užiško Požego, pa so

*Prihod transporta
slovenskih izgnancev
v Sevojno pri Užicu*

nastanili v obrtni šoli in v topniških lopah. Tja je 12. julija pripeljal izgnance tudi poslednji, peti transport iz Gorenjske. Večino so jih razdelili po okoliških vaseh. Deveti transport iz Maribora je izgnance

4. julija pripeljal naravnost v Čačak. Tam je ostalo le okrog sto ljudi, večja skupina je odšla v delavnice vagonov v Kraljevu. Deseti transport jih je 5. julija pripeljal v Gružo in Kragujevac, enajsti drugi dan v Preljino, Arandelovac in Mladenovac, dvanajsti pa 7. julija iz Rajhenburga naravnost v Vrnjačko Banjo in Trstenik,¹⁴

Prvi transport iz Šentvida nad Ljubljano je izgnance 8. julija pripeljal v okraj Valjevo. Že med potjo so ga razdelili in bi naj polovica odšla v mesto Valjevo, polovica pa na podeželje v podgorski okraj s središčem v Valjevski Kamenici. V mestu so družine z majhnimi otroki ostale v opuščeni vojašnici 5. pehotnega polka. Pozneje so morali vojašnico prepustiti nemški vojski in se premestiti v neko šolo. Kaže, da je bila v Valjevu največja in najbolje organizirana kolonija slovenskih izgnancev.

Drugi transport iz Šentvida so razdelili na dva dela in so prvi del 9. julija pripeljali v Smederevsko Palanko, drugega pa v Veliko Orašje. V Smederevski Palanki jih je ostalo kakih 250 in so jih že drugi dan poslali na podeželje, nekateri pa so se zaposlili v mestu, tudi v Velikem Orašju so jih že drugi dan razdelili po vaseh.

Tretjega transporta iz Gorenjske niso razdelili, temveč so ga 11. julija ob zori vsega pripeljali v Varvarin. Večji del izgnancev so takoj razmestili po vaseh varvarinskega (temniškega) okraja, del pa

je ostal v Varvarinu in se nastanil v še ne povsem dograjenem poslopju okrajne ambulante, nekaj pa tudi v stari šoli in v tamkajšnji obrtni šoli.

Četrty transport je iz Gorenjske 12. julija pripeljal v *Kruševac*, peti pa naslednji dan v *Užiško Požego*. Od tam so izgnance z vozmi prepeljali v Arilje, kjer so ostali tri dni, ko so jih porazdelili med okolišne vasi. V tem transportu je bilo tudi 13 slaboumnih oseb iz Mežiške doline, ki so jih nato odpeljali v Prilički Kiseljak in Ivanjico, po nekaj tednih pa baje v neko umobolnico blizu Niša, kjer je za njimi izginila vsaka sled.^{14a}

Položaj izgnancev

Večino slovenskih izgnancev so oblasti porazdelile po vaseh, bilo pa je tudi nekaj večjih kolonij, npr. v Valjevu, Užicu, Paračinu, Ribarski Banji, Čačku itd., od katerih so se nekatere obdržale ves čas do repatriacije. Brez posebne odobritve in pravil so te kolonije poslovale kot nekakšne dobrodelne ustanove in so jih priznavali tako izgnanci kakor tudi oblasti. V njih so si izgnanci najprej izvolili svoj odbor, ki je urejal in vodil kolonijo ter jo predstavljal pred oblastmi in drugimi ustanovami. V Jagodini je tak odbor vodil dr. Franc Hojnik iz Maribora, v Čupriji Ivan Prekoršek, v Kruševcu Jože Špendal, v Guči Tone Koren, v Čačku dr. Ivo Jančič (za njim dr. Avgust Reisman), v Vrnjački Banji dr. Vilimek, v Paračinu oziroma Zaječaru slikar Albert Sirk, v Valjevu Cvetko Kristan itd.

Odbori so za tiste izgnance, ki so živeli v koloniji, organizirali skupne kuhinje in menze. Vzdrževali so jih s sredstvi, ki so jih v ta namen dobili od oblasti (v Kruševcu npr. je »odbor za zbrinjavanje izbeglica« dal za vsakega nezaposlenega člana kolonije na dan 12 dinarjev podpore za hrano, v Paračinu so dobili za kuhinjo 80.000 din posojila itd.). Ponekod, npr. v Paračinu, so bile take kuhinje na združni osnovi s članskimi deleži in posebnimi upravnimi odbori. V nekaterih krajih so jim oblasti dodelile še nekaj zemlje za majhne ekonomije, npr. v Zaječaru, Kruševcu itd., drugod pa so morali srbski kmetje oddajati svojim občinam nekaj pridelka za pomoč srbskim in slovenskim izgancem. Nekaj pomoči je izgancem dajal tudi Rdeči križ.

Kaže, da je bila naj večja in med zgledno organiziranimi kolonijami najaktivnejša tista v Valjevu. Tam je odbor, izvoljen že 11. julija 1941, uvedel obvezno delo za moške in ženske, uredil skupno kuhinjo, dežurno službo itd. Ko je izredni in pooblašteni komisar za

naseljence in begunce v Beogradu nameraval to kolonijo, ki je imela vedno okrog štiristo ljudi, odstraniti iz mesta in izgnance porazdeliti med vasi, se je odbor temu uprl in je kolonija ostala še naprej. Zaradi vedno večje draginje je postajalo življenje v koloniji vedno težje in so morali za hrano prodajati celo perilo in obleke. V letu 1943 so kolonijo preimenovali v »Združenje slovenskih izgnancev v Srbiji«, člane pa porazdelili po zasebnih hišah. Svojim članom je kolonija razdelila 1,371.000 dinarjev podpor, imela je ves čas moški in mladinski pevski zbor, lastno knjižnico itd.¹⁵

Lajšati gorje slovenskih izgnancev v Srbiji si je nekoliko prizadeval tudi slovenski Rdeči križ v Srbiji, ki je imel svoj sedež v Kursulini ulici v Beogradu. V njegovem vodstvu sta bila poleg nekaterih beograjskih Slovencev tudi izgnanca dr. Lipold iz Maribora in Ivan Prekoršek iz Celja. Bil je bolj v liberalnih rokah. Preko tega odbora je iz vodstva Rdečega križa Slovenije v Ljubljani obiskoval kolonije slovenskih izgnancev v Srbiji Drago Supančič, zlasti pa je bila pri tem požrtvovalna Jelka Spat, ki je — invalidka brez obeh nog — samo do marca 1943 napravila več kot sto potovanj k našim izgancem v Srbijo in Bosno ter nazadnje zaradi belogardistične nevarnosti ostala v Srbiji in še naprej pomagala izgancem.

Tudi srbski Rdeči križ v Kralja Milana ulici, pri katerem so delali tudi Ivan Kranjc, Lovro Petovar in Pavel Fajdiga, si je prizadeval pomagati slovenskim izgancem. Vendar se je njegovo delo omejevalo bolj na sprejemanje in odpošiljanje poštnih pošilk in vzdrževanje zvez preko Mednarodnega rdečega križa z jugoslovanskimi vojnimi ujetniki v Italiji.

Boljše zveze kot Rdeči križ je imela s Slovenijo t. i. »slovenska socialna pisarna« v nadškofijski palači v Krunski ulici v Beogradu, ki jo je vodil bivši senator dr. Franc Smodej. Prostore zanjo je dal na razpolago beograjski nadškof dr. Ujčić. V njej so poleti 1941 ustanovili ilegalen odbor za pomoč slovenskim izgancem in v njem so bili poleg dr. Smodeja še Slavko Savinšek, Vinko in Ruša Bojc, Anton Fortič, Tomaž Ulaga in Pavel Fajdiga. Začel je z nabiranjem hrane, obleke, odej in drugih življenjskih potrebščin za izgnance, iskanjem služb in organizacijo sprejemanja in odpošiljanja pisem in drugih poštnih pošilk za izgnane Slovence. Toda ta odbor ni dolgo deloval. Spomladi 1942 je namreč gestapu uspelo odkriti, da se nekateri ljudje iz slovenske socialne pisarne ukvarjajo z obveščevalnimi posli za Mihailovičeve četnike. Res so nekateri že leta 1941 sestavljali slovensko obveščevalno mihailovičevsko skupino, ki je imela celo dve podskupini. Nekaj teh ljudi je okupator ubil, nekaj pa dalj časa držal v zaporih.¹⁸

*Slovenski izgnanci
v Vrnjački Banji
septembra 1941*

Kljub temu da so v Srbijo izgnani Slovenci pri srbskem ljudstvu doživeli nepopisno topel, bratski sprejem in jim je dalo na razpolago vse, kar je imelo, da bi jim pomagalo lajšati gorje, v katerega jih je pahnil nemški okupator, pa je bil njihov položaj v začetku zelo slab. Pomoč, ki so jo dobivali od oblasti, je bila nezadostna in v glavnem časovno omejena. Zato si je večina izgnancev skušala izboljšati svoj gmotni položaj z zaposlovanjem, pri čemer pa je tudi zadela na velike ovire. Kaže, da so se izgnanci najlažje zaposlovali v tovarnah in da je bila na tistem območju, kamor so jih nacisti deportirali, le redka tovarna, v kateri ne bi bilo delalo vsaj nekaj Slovencev. V Cupriji npr. so se zaposlili v tovarni sladkorja, v Jagodini v pivovarni, v Paraćinu v steklarni, v Valjevu v tovarni poljedelskih strojev »Vistad«, v Smederevski Palanki v tovarni železnih konstrukcij »Jasenica«, v rudniku Aleksinac, v Kraljevu v delavnicah vagonov itd. Mnogo si jih je moralo poiskati zaposlitev tudi v drugih krajih Srbije. Mnogi so se morali zaposliti tudi v drugih poklicih, ker za njihove poklice ni bilo dela in so po sili razmer postali železničarji, poštarji, davčni uradniki, skladiščniki, nabavljachi, kontrolorji pri mlinih itd. Nekateri obrtniki so si uredili lastne delavnice, nekaj pa jih je tudi odprlo lastne gostilnice. Vsak se je seveda želel zaposliti v svojem poklicu in kaže, da oblasti načelno temu niso nasprotovale, razen pri učiteljih, ki jih je bilo med izgnanci zelo mnogo. Medtem ko so profesorje sprejemali v službo na gimnazije, pa so oblasti odklanjale prošnje slovenskih učiteljev, da bi jih zaposlile na osnovnih šolah. Svoje odklonilno stališče so utemeljevale s tem, da se slovenski učitelji ne bi mogli dovolj povezati s podeželskim prebivalstvom, češ da niso niti Srbi

niti pravoslavne vere. Sprejemali so jih v druge službe, npr. finančno. Tam, kjer ni bilo osnovnih šol, so slovenski učitelji prirejali učne tečaje in učili tudi slovenske otroke. Tudi odvetniki se v začetku niso mogli zaposliti v svojem poklicu, vendar jim je odvetniška zbornica v Beogradu novembra 1942 to dovolila. Nezaposlenim državnim uradnikom in nameščencem so oblasti nekaj časa dajale podporo v višini dveh tretjin njihove predvojne plače, upokojencem pa so izplačevale pokojnine.

Slovenske izgnance je srbsko ljudstvo zelo cenilo, saj so si prizadevali, da mu s svojo izobrazbo pomagajo izboljševati delovne metode, način življenja in dvigati njegovo kulturno raven. Zlasti je bilo pomembno delovanje slovenskih izgnancev, ki so bili po večini izobraženci, na podeželju med srbskimi kmeti.

Tudi svoje kulturne vzgoje slovenski izgnanci v Srbiji niso zamenarili. Ustanavljali so pevske zборе, pisali pesmi (npr. Janko Glazer v Arandelovcu, France Onič v Aleksincu, Jože Vovk v Zaječaru, Josip Napotnik v Jagodini itd.) in prozo (npr. Anton Ingolič v Čupriji itd.) ali kako drugače delali v novem okolju.

Srbske oblasti so slovenskim izgnancem izdale posebne »begunske izkaznice« in si prizadevale, da bi jih čimveč ostalo tam, kamor so jih v začetku namestile. Vendar so izgnanci pri iskanju svoje zaposlitve odhajali tudi iz t. i. stare Srbije, tudi v Banat in celo v Makedonijo (najdlje je prišlo 7 družin s 30 člani iz Gorenjske, in sicer do kraja Probištip in so se zaposlili v rudniku Zletovo) ter na Kosovo (npr. 6 družin s 17 osebami do Kosovske Mitroviče).¹⁷ Mnogo slovenskih izgnancev je kmalu po raznih zvezah prišlo tudi v Beograd. Da bi zaviral njihovo samovoljno prihajanje v Beograd in zaposlovanje v tem mestu, je izredni in pooblaščen komisar za naseljence in begunce postavil pogoje, pod katerimi so se lahko slovenski izgnanci zaposlovali v Beogradu, in prepovedal vsako priseljevanje brez njegovega pismenega dovoljenja.¹⁸

Tistim slovenskim izgnancem, ki so bili rojeni na Dolenjskem in Notranjskem ter v Ljubljani, so začeli sorodniki pošiljati ustrezna potrdila. Z njimi so preko raznih oblastnih organov v Srbiji in Ljubljanski pokrajini dosegli, da so jih pustili oditi v Ljubljansko pokrajino.¹⁹ Nekateri, ki so imeli sorodnike na območju Nezavisne države Hrvatske, so s pomočjo raznih intervencij odšli tja. Do leta 1944 je na tak način odšlo iz Srbije 2389 Slovencev.²⁰

Izgnanci in narodnoosvobodilna borba

Verjetno ni bil v nobeni drugi skupini slovenskih izgnancev tako velik odstotek tistih, ki so bili v domovini politično opredeljeni, kakor ravno med izgnanci v Srbiji. Saj nacisti teh ljudi niso izganjali samo zaradi njihove izobrazbe, temveč tudi zaradi njihovega sodelovanja v raznih političnih strankah in organizacijah, zlasti pa še zaradi njihovega narodnozavednega, narodnoobrambnega in protinemškega, tj. protifašističnega vedenja. Pričakovati bi bilo torej, da se bo v Srbiji velika večina slovenskih izgnancev takoj in brez pomisleka vključila v protifašistično gibanje in aktivni narodnoosvobodilni boj. Kaže pa, da je nacistična deportacija na večino njih delovala kot nekakšen šok, ki se mu je pridružila še skrb za reševanje osebnega položaja,²¹ zlasti pa položaja njihovih družin, in niso bili zelo dostopni za kakršnokoli politično propagando ali za pozive vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, naj se vključijo v narodnoosvobodilno vojsko. Verjetno je nekatere odbijal od narodnoosvobodilne borbe njen plebejski karakter, nekatere nasprotja med četniki in partizani itd.

Čeprav se je leta 1941 v partizane v Srbiji vključilo manj slovenskih izgnancev, kot bi se jih bilo v tistih političnih in vojnih razmerah (močno protiokupatorsko razpoloženje srbskega ljudstva, večje število partizanskih enot v Šumadiji, nastanek večjega osvobojenega ozemlja itd.) lahko vključilo, zlasti izobražencev, pa so bili slovenski izgnanci tudi že med prvimi srbskimi partizani.

Zal še nimamo natančnejšega pregleda niti nad sodelovanjem slovenskih izgnancev v narodnoosvobodilnem gibanju na terenu niti nad njihovim članstvom v posameznih partizanskih enotah, zato bom navedel le nekaj fragmentarnih podatkov.

Kaže, da je bilo med prvimi izgnanci, ki so v Srbiji odšli v partizane, tistih trinajst Slovencev iz sedmega transporta iz slovenske Štajerske, ki so poleti 1941 odšli v Ljubički bataljon in od katerih jih je skoraj polovica kmalu izgubila življenje ■— ali so padli ali pa so jih pobili četniki in nacisti. Tudi iz Trstenika so kmalu odšli v bližnji partizanski odred trije mladi izgnanci, trije so odšli v Kragujevački odred, štirje iz Užiške Požege v Užiško-požeško četo, tudi iz Gornjega Milanovca jih je odšlo nekaj v bližnje srbske partizanske čete itd. Bili so tudi primeri, da so izgnanci delali v zalednih organih partizanske vojske ali v partizanskih bolnišnicah, zlasti na osvobojenem ozemlju.

Ravno med Slovenci v Užiško-požeški četi je ob osvoboditvi Kosjerića in stiku s tamkajšnjo slovensko kolonijo prišlo do zamisli, naj bi vse Slovence iz srbskih partizanskih enot združili v posebno

slovensko partizansko četo. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, pri katerem je bil takrat že Edvard Kardelj iz Slovenije, se je s takšno zamislijo strinjalo in naročilo, naj štirje slovenski partizani iz Užiško-požeške čete obiščejo srbske partizanske enote in kolonije slovenskih izgnancev na osvobojenem ozemlju ter pripeljejo v Užice slovenske partizane in nove prostovoljce, da se bodo tam združili v posebno slovensko partizansko četo. Edvard Kardelj pa je v ta namen v »Borbi«, ki je izhajala v Užicu, 21. oktobra 1941 objavil poziv z naslovom: *»Slovenci, domovina kliče!«*

V svojem članku je Edvard Kardelj najprej povedal, da so Slovenci v domovini zgrabili za orožje in se z njim uprli okupatorju. Ustanovili so Osvobodilno fronto, ki je organizirala in formirala slovenske partizanske čete itd. Na koncu pa je napisal:

»V trenutku, ko nam akcije slovenskih partizanov vračajo upanje na skorajšnjo vrnitev v Slovenijo, se moramo v Srbijo pregnani Slovenci vprašati: Kaj je sedaj naša naloga? Ali smemo še nadalje čakati, da nam slovenski partizani sami in z lastno krvjo, boreč se pod najtežjimi pogoji, odprejo vrata za povratak v domovino? Ne!

Naša sveta dolžnost je, *da se vsi sposobni moški začnemo takoj prijavljati v slovensko partizansko četo*, ki se snuje na ozemlju osvobojene Srbije. Čim več nas bo in čim prej se bomo prijavi, prej bomo lahko pohiteli na pomoč bratom v domovini.

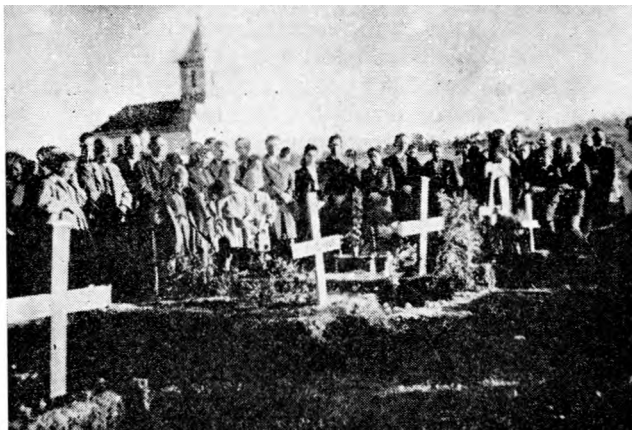
Moški, ki za borbo niste sposobni, slovenske žene in dekleta širom Srbije, pomagajte! Agitirajte za vstop v slovensko četo, stavlajte se vsak po svojih sposobnosti na razpolago partizanskemu gibanju!

Nihče ne sme zanemariti svoje zgodovinske dolžnosti. Čas oklevanja in kakršnekoli bojazni je za nami. Po naših delih nas bo sodila zgodovina slovenskega naroda.

Slovenci v Srbiji, odzovite se klicu zasužnjene domovine!²²

Toda po tem pozivu in prvem mobilizacijskem obhodu po srbskih partizanskih enotah in terenu se je v Užicu zbralo le okrog 18 slovenskih partizanov. V nekaterih kolonijah je večina izgnancev pokazala nekakšno nevtravno stališče. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je zbrane slovenske partizane nameravalo poslati v nov mobilizacijski obhod po terenu, a jih je moralo najprej angažirati pri obrambi Užiške Požege, nato pa jih je poslalo na teren. Prve dni novembra 1941 se je okrog 25 slovenskih partizanov nastanilo v gimnazijskem poslopju v Užicu in se ob navzočnosti Edvarda Kardelja in Ivana Mačka združilo v slovensko partizansko četo »Ivan Cankar«, ki si je za komandirja izbrala jeseniškega delavca in komunista Albi- na Pibernika, ki je bil stopil v partizane s svojo ženo in mladoletnim sinom, za politkomisarja pa Oskarja Šavlija. V četi so imeli večino

*Ob grobovih
slovenskih izgnancev
v Valjevu 1. 11. 1943*

izgnanci, po socialni sestavi so bili predvsem delavci in nekaj izobražencev. Slovenska partizanska četa je okrog 7. novembra odšla na položaje in je imela v bojih — ognjenem krstu — kmalu štiri mrtve in nekaj ranjenih.

Tudi po ustanovitvi čete so si še prizadevali, da bi pridobili slovenske izgnance za vstop vanjo. Nekaj borcev so poslali v ponoven mobilizacijski pohod na osvobojenem ozemlju, v Užicu pa sta imela s tamkajšnjo kolonijo sestanek Edvard Kardelj in Oskar Hudales. Večina prisotnih se ni odzvala njenemu pozivu, naj se vključijo v partizansko četo, nekdo pa je celo nastopil z nekakšno resolucijo, v kateri je »ugotavljal«, da so izgnanci »cvet slovenskega naroda« in zato morajo preživeti vojno ter ostati nevtralni. Nekaj Slovencev iz te kolonije je delalo v ustanovah vrhovnega štaba partizanskih odredov Jugoslavije. V Užicu je slovenska partizanska četa narasla na 59 mož.²³

Zadovoljen, da se je v Srbiji ustanovila slovenska partizanska četa, toda očitno nezadovoljen, da se ni vanjo vključilo večje število izgnanih Slovencev, je Edvard Kardelj po omenjenem sestanku s slovenskimi izgnanci v Užicu 17. novembra 1941 pisal centralnemu komiteju KPS v Ljubljano:

»Zbira se tudi slovenska četa, ki je doživela svoj ognjeni krst in ga dobro prestala ter celo v borbi osvojila prvi puškomitraljez.

Drugače pa so slovenski izgnanci tu silno klavrna družčina. Sama gospoda, ki nikakor ne razume, kaj se godi okoli nje in ki je postala tako tuja sedanjim razmeram v Sloveniji, da ji zaman karkoli do-

poveduješ. Ko smo jim ponudili, naj se gredo bit za slovensko svobodo s puškami v rokah, so nam rekli, da bi že šli takoj, toda njih je škoda, če bodo padli v boju, češ da slovenski narod, ko bo svoboden, ne bo vedel kaj početi, če ne bo njih. Mi smo, pravijo, za božjo voljo, vendar sol slovenske narodne inteligence. Ne moreš drugega, kakor smejeti se tej revščini.«²⁴

Slovenska partizanska četa Ivana Cankarja je imela samostojen položaj in ni bila podrejena kakšnemu štabu bataljona ali odreda.

V t. i. prvi sovražni ofenzivi v zahodni Srbiji je imela precej izgub in se je z glavnino srbske partizanske vojske umaknila v Sandžak in vzhodno Bosno. Tam so jo kot slovenski vod priključili k prvi četi Šumadijskega bataljona prve proletarske brigade. Toda tudi slovenski vod je kmalu nehal obstajati, ko je 22. januarja 1942 v bojih z nemško vojsko pri železniški postaji Pjenovac v vzhodni Bosni padlo med 59 borci Šumadijskega bataljona tudi deset Slovencev, dva pa sta čez nekaj dni močno ozebla v znanem igmanskem pohodu. Preostale borce so nato v Foči vključili v spremstveno četo vrhovnega štaba partizanskih odredov Jugoslavija v začetku avgusta 1942 pa poslali v Slovenijo.²⁵

Po do sedaj zbranih podatkih naj bi bilo že v letu 1941 odšlo v partizane v Srbiji okrog sto slovenskih izgnancev. Precej jih je padlo že pred koncem leta ali v začetku leta 1942. Nekateri so po odhodu glavnine partizanskih sil iz Srbije v Bosno še ostali na terenu, nekaj tistih, ki so se nameravali vključiti v slovensko partizansko četo Ivana Cankarja, je zaradi sovražne ofenzive moralo ostati doma in so šli v partizane leta 1942.

Posamezniki so se vključevali v partizanske enote tudi naslednja leta, vendar je do večje udeležbe slovenskih izgnancev v narodno-osvobodilni borbi prišlo šele v letu 1944, ko je ob vrnitvi srbskih partizanskih enot iz Bosne in Sandžaka v Srbijo tudi srbsko ljudstvo v Pomoravju množičneje odhajalo v partizane. V partizane so stopili tudi mnogi izgnanci, ki so leta 1942 in 1943 odšli iz Srbije v Ljubljansko pokrajino.

Mnogo slovenskih izgnancev je tudi med žrtvami nacističnega, kvislinškega in četniškega nasilja v Srbiji. Žal še zdaj ne vemo, koliko je bilo žrtev med slovenskimi izgnanci ob nacističnih pokolih srbskega ljudstva v Kraljevu in Kragujevcu oktobra 1941. Bivši izgnanec Stane Terčak pravi v svojem članku »Kragujevac — jugoslovanski Katyn«,²⁶ da jih je bilo v Kraljevu okoli petdeset, medtem ko za Kragujevac ne pove števila. Iznani slovenski duhovnik Alojzij Zalar, ki je bil tudi priča pokola v Kragujevcu, pa je v svojem članku »Sejali smo v solzah«²⁷ napisal: »Izmed slovenskih izgnancev

je bil ustreljen samo Janez Velkavrh, podporočnik bivše jugoslovanske vojske. Vsi drugi so se rešili, ker so znali nemški. Po prijavi svojcev sem pozneje vpisal v župnijsko mrliško knjigo, da je bilo ubitih 7 Slovencev in 8 Hrvatov.« Franc Vauda pa je v svojem članku »Ob 20-letnici strašnega pokola v Kraljevu v Srbiji« napisal, da je bilo v Kraljevu pobitih 48 Slovencev.²⁸

Žrtve med slovenskimi izgnanci v Srbiji so bile tudi v poznejšem času. Iz Valjeva so npr. četniki v noči na 24. december 1943 odpeljali devet uslužbencev tovarne »Vistad«, v kateri so delali tudi slovenski izgnanci. Dva so pozneje izpustili, sedem pa ubili, med ubitimi so bili tudi trije Slovenci (Drago Kavčič, Radko Horvatič in Lojze Lušin).²⁹ V Ručičih so četniki ubili Rozo Zavcer, v Varvarinu Mrdavšiča in Janka Bajca itd. V Novem Pazarju so esesovci ubili zdravnika dr. Benčana, na Banjici Rudija Korena itd. Zal po toliko letih po osvoboditvi še nihče ni začel ugotavljati, koliko žrtev je bilo med slovenskimi izgnanci v Srbiji, Bosni, Hrvaški in v Nemčiji.

Po osvoboditvi Srbije so mlajši letniki slovenskih izgnancev stopili v Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije oz. Jugoslovansko armado. Samo iz Valjeva jih je stopilo vanjo 88, od katerih jih je pozneje pet padlo.³⁰

V osvobojeni Srbiji in vrnitev v domovino

Srbijo so enote Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije ob pomoči sovjetske armade osvobodile v oktobru 1944. Da bi tudi Slovence v Srbiji politično organizirali, so takoj po osvoboditvi Beograda proti koncu oktobra 1944 ustanovili Osvobodilno fronto slovenskega naroda za Srbijo. Ta organizacija, ki je na Slovenskem zajela že skoraj vse slovensko ljudstvo in je pomenila dotlej največjo aktivizacijo umskih in fizičnih sil slovenskega naroda, naj bi si v Srbiji prizadevala, da organizacijsko in politično zajame in strne čimveč tamkaj živečih Slovencev, da pomaga krepiti narodnoosvobodilno vojsko s pošiljanjem prostovoljcev in mobilizirancev v njene vrste, da vodi kulturno-prosvetno delo med rojaki, da pomaga revnejšim, zlasti izgnancem, preskrbeti gmotno pomoč, da poskrbi za njihovo vrnitev v domovino itd.

Odbor, ki mu je predsedoval akademski kipar Lojze Dolinar in si je uredil svojo pisarno v Krunski ulici nasproti poslopja nekdanje slovenske socialne pisarne, je že 11. novembra 1944 na Vukovem trgu v Beogradu sklical množično zborovanje, ki se ga je udeležilo več kot pet tisoč Slovencev. Na njem je govoril tudi Edvard Kardelj.

Zdaj, po treh letih, odkar so v Užicu v njegovi prisotnosti ustanovili slovensko partizansko četo Ivana Cankarja, so na tem množičnem zborovanju na osnovi odredbe vrhovnega štaba NOV in POJ z dne 8. novembra 1944 razglasili sklep o ustanovitvi slovenske narodnoosvobodilne brigade v Srbiji. Vanjo se je 23. novembra 1944 prijavilo več kot šeststo Slovencev. Zbor brigade je bil 26. novembra v vojašnici na Dedinju. Vendar pa so brigado takoj reorganizirali v

5. bataljon 1. kraj iške udarne brigade, ki se je v Beogradu pripravljala na odhod na sremsko fronto. Odšla je že naslednji dan. V začetku decembra je slovenski bataljon, vojaško dokaj neizurjen, doživel svoj ognjeni krst, 28. decembra pa je imel hud boj pri vasi Komletinci, v katerem je padlo 14, ranjenih pa je bilo okoli 40 borcev. Najhujše boje pa je imel od 15. do 18. januarja 1945 na neki vzpetini nad Opatovcem. Na bojnem polju je obležalo 71 borcev, mnogo je bilo pogrešanih, nekaj pa jih je sovražnik ujel. V tem bataljonu je po do sedaj zbranih podatkih padlo skupaj najmanj 147 Slovencev. Zelo zmanjšan bataljon so v začetku aprila ukinili, borce pa razdelili med druge bataljone 1. krajiške udarne brigade.³¹

Slovenci so se bojevali tudi v drugih srbskih enotah narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije oziroma Jugoslovanske armade.

Ko so jeseni leta 1944 v Beogradu ustanovili Narodni front Jugoslavije, so sklenili, da bodo namesto Osvobodilne fronte za Srbijo, v katero se je do tedaj iz 44 okrajev oziroma 172 krajev prijavilo 2070 družin ali 4850 slovenskih izgnancev,³² ustanovili Slovensko kulturno-prosvetno društvo »Franc Rozman-Stane«. Ustanovne skupščine 17. decembra 1944 v Beogradu se je udeležilo okoli sto predstavnikov Slovencev v Srbiji in predstavniki predsedstva AVNOJ in NKOJ Jože Rus, Dušan Sernec, dr. Anton Kržišnik in Edvard Kocbek. Potem ko je dotedanji predsednik Osvobodilne fronte za Srbijo Lojze Dolinar odprl skupščino, so govorili dr. Ivan Vasič, Boris Zihlerl, Jože Rus, Edvard Kocbek in dr. Rudi Kiofsky ter končno izvolili odbor. Ta je na svoji prvi seji čez dva dni izvolil za svojega predsednika Lojzeta Dolinarja, za podpredsednika dr. Ivana Vasiča, za tajnika Jožeta Rozmana in blagajnika Ivana Tometa. Člani širšega odbora so bili tudi zastopniki Slovencev iz notranjosti Srbije.³³

Slovensko kulturno-prosvetno društvo »Franc Rozman-Stane« je v Beogradu ustanovilo lastno menzo in slovensko osnovno šolo, prirejalo kulturne prireditve, predavanja, radijske oddaje za Slovence itd. Začelo je tudi izdajati lastno glasilo »Domovina«, ki ga je urejal izgnanec Jože Zupančič.³⁴ To je bil že drugi slovenski list v Srbiji.³⁵

Po vsej Srbiji so ustanavljali društvene odbore in krajevne odbore. Ti so skrbeli za politično in kulturno-prosvetno delo med iz-

gnanci in drugimi v Srbiji živečimi Slovenci, posredovali za gmotno pomoč itd. Ponekod so ustanovili slovenske osnovne šole, pevske zборе, prirejali kulturne prireditve, predavanja itd. Nekateri slovenski učitelji so od januarja do avgusta 1945 tudi spremljali okoli 12.000 jugoslovanskih otrok (med njimi 86 slovenskih) na okrevanje v Bolgarijo.³⁶

Po dokončni osvoboditvi vseh jugoslovanskih pokrajin maja 1945 se je za slovenske izgnance približal čas njihove vrnitve v Slovenijo. Za to so morali poskrbeti zlasti trije organi v Beogradu: ministrstvo za socialno politiko, ministrstvo za Slovenijo (vodila sta ju dr. Anton Kržišnik in Edvard Kocbek) in delegacija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Le-ta — vodil jo je Lev Modic in od konca julija 1945 dalje Ada Krivec — je imela svoje tajništvo, socialni odsek, gospodarski odsek in odsek za repatriacijo. Tajništvo si je svojo pisarno uredilo v prostorih Slovenskega kulturno-prosvetnega društva »Franc Rozman-Stane« v Krunski ulici, odseki pa v Francuski ulici 12.

Še pred dokončno osvoboditvijo Slovenije je delegacija SNOS v drugi polovici aprila 1945 poslala s sovjetskima avtobusoma čez Madžarsko v Mursko Soboto dva transporta Slovencev, prvega verjetno 20. (vodil ga je Fedor Gradišnik) in drugega 21. aprila (vodila sta ga Oskar Hudales in Dušan Svetek, v njem je bilo dvajset oseb). Z njima so se vrnili v Slovenijo samo tisti, ki so jih odredili za nekatere naloge pri graditvi ljudske oblasti v Prekmurju ali na slovenskem Štajerskem.

Nato je delegacija SNOS po dokončni osvoboditvi Jugoslavije pripravila nekaj transportov tistih ljudi, ki so bili doma iz Slovenskega Primorja in so bili voljni oditi brez svojcev tja na politično in kulturno-prosvetno delo. Ker je bila železniška proga Beograd—Zagreb poškodovana, so jih do Podravske Slatine prepeljali s tovornimi avtomobili, od tam pa z vlaki v Slovenijo. Tako so od 9. do 23. junija prepeljali okoli sto oseb. Nekaj so jih poslali v Slovenijo tudi z letali.

Množično repatriacijo izgnancev iz Srbije pa so začeli v drugi polovici junija 1945. Odsek za repatriacijo je z nekaj uslužbenci začel s pripravami v začetku junija, ko je poslal v razne kraje Srbije, kjer so bili slovenski izgnanci, svoje delegate, ki so izbrali iz vrst privržencev narodnoosvobodilnega gibanja med izgnanci svoje zaupnike (okoli 56). Ti so nato sestavljali sezname ljudi z opisi njihovega političnega vedenja med okupacijo. Prijavilo se je okoli 14.000 oseb, izgnancev je bilo manj kot polovica. Po načrtu odseka za repatriacijo naj bi najprej odpeljali v domovino slovenske izgnance iz t. i. stare Srbije, nato iz Banata in Srema ter končno iz Beograda. Šele za iz-

gnanci naj bi začeli repatriirati druge Slovence. Iznanci naj bi imeli prosto vožnjo vključno do 5000 kg prtljage. Predlagali so jim, naj vzamejo s seboj predvsem živež (po možnosti za tri mesece), ki ga je v Sloveniji, ki so jo izropali okupator in kvislingi, takrat zelo primanjkovalo.

Množičnejšo repatriacijo so začeli 23. junija, ko so bili usposobili železniško progo Zemun—Zagreb, vendar so v začetku lahko odposlali iz Zemuna le po en vagon na dan, ki so ga priključili k potniškemu vlaku. Repatriacije pa ni oviralo samo pomanjkanje prevoznih sredstev na železnici, temveč tudi pomanjkanje avtomobilov in prometne razmere v Beogradu. Spričo velikih potreb po prevoznih sredstvih v tistem času so komaj dobili na začasno razpolago dva tovorna avtomobila od podjetja »Navod« in šele konec julija so jim poslali dva avtomobila iz Slovenije. Z njima so morali prevažati povratnike od železniških postaj Beograd, Pančevo in Senjak do železniške postaje Zemun in zaradi slabih prometnih razmer v mestu (ozko grlo na mostu čez Savo pri Beogradu in na brodu čez Donavo pri Pančevu) je večkrat samo ena vožnja trajala nekaj ur. Tako so od 23. junija do vključno 5. julija kljub velikemu prizadevanju z velikimi naporii poslali v Slovenijo le deset transportov, tj. komaj deset vagonov povratnikov. Nato so nekaj časa pošiljali po dva, v najboljšem primeru pa osem vagonov povratnikov na dan. Zaradi preobremenjenosti železniške proge Zemun—Zagreb, ki je bila tedaj le enotirna, in deloma tudi zaradi pomanjkljivega čuta odgovornosti nekaterih železničarjev je včasih potovanje po železnici od Zemuna do Slovenije trajalo tudi do šest dni. Včasih so morali povratniki na postaji v Zemunu čakati tudi po dva dni na odhod v Slovenijo. Kljub tem oviram so do 3. avgusta 1945 poslali v domovino 5600 Slovencev, po večini izgnancev, do 12. avgusta, ko se je vrnila že večina izgnancev, pa že 6800. Od izgnancev so ostali v glavnem le še tisti, ki jih še niso bili razrešili državnih služb. Poslednji so se vrnili spomladi 1946.³⁷

NA HRVAŠKEM IN V BOSNI

Priprave na sprejem in razmestitev

Prvi nacistični deportacij ski načrti niso predvidevali, da bi Slovence deportirali tudi v t. i. Nezavisno državo Hrvatsko, tj. na Hrvaško in v Bosno. Po konferenci v Zagrebu 4. junija 1941 pa bi naj vanjo

deportirali vse za izgon predvidene Slovence, ki jih ne bi izgnali v Srbijo in ki bi ne bili »spособni za ponemčenje«, kar pomeni veliko večino za izgon predvidenih Slovencev. Vendar je nazadnje prišlo na Hrvaško in v Bosno le nekaj nad deset tisoč slovenskih izgnancev.

Za delo pri naseljevanju slovenskih izgnancev ustaška vlada ni ustanovila kakšnega posebnega organa, kot je to napravila v Srbiji Acimovičeva vlada, ko je ustanovila generalni komite za naseljevanje Slovencev. Tesno povezujoč naseljevanje Slovencev z množičnimi deportacijami Srbov iz Hrvaške in iz Bosne, je vse naseljevanje Slovencev zaupala državnemu ravnateljstvu za obnovo, ki ga je ustanovila 24. junija 1941 za deportiranje Srbov, upravljanje srbskega in židovskega imetja itd.

Verjetno je tako pozna ustanovitev državnega ravnateljstva za obnovo vzrok za tako pozen začetek priprav za sprejem in razmestitev Slovencev, saj so s prvimi pripravami začeli šele tik pred prihodom prvih transportov slovenskih izgnancev. Za naseljevanje slovenskih izgnancev je državno ravnateljstvo za obnovo ustanovilo poseben oddelek ali »urad za priseljevanje«, ki ga je vodil Stjepan Vedrina.

Državno ravnateljstvo za obnovo v Zagrebu je t. i. ko tarske (okrajne) predstojnike v 140 okrajih NDH o bližnjem prihodu slovenskih izgnancev prvič obvestilo šele 5. julija 1941 v svojem spremnem dopisu, s katerim jim je poslalo navodila za ustanavljanje okrajnih uradov za deportiranje Srbov z dne 2. julija. V njem jih je opozorilo:

»Ze ob tej priliki opozarjamo, da morate že od danes naprej skrbeti za to, kako boste sprejeli za stalno bivanje 2500 slovenskih priseljencev. Za njihovo razmestitev na območju vašega okraja izvršite interna preddela, pri čemer računajte na to, da bodo v glavnem razmeščeni po vaseh tako, da bo vsaka srbska družina sprejela na stanovanje in hrano vsaj eno družino.

Kolikor so po posameznih mestih že izpraznjena ali pa bodo izpraznjena kmečka posestva, boste lahko priseljene Slovence začasno razmestili na izpraznjenih posestvih, in sicer več družin na enem oziroma kolikor bodo to dovoljevale prehrabne in gospodarske razmere.«³⁸

Isti dan je s to nalogo seznanilo tudi velike župane vseh 22 velikih žup v NDH: »Ob tej priložnosti vas prosimo, da bi že sedaj posvetili veliko pozornost in skrb prihodnjemu priseljevanju in razmeščanju 2500 Slovencev-priseljencev, ki jih mora sprejeti vsak okraj vaše velike župe, in končno njihovem razmeščanju po krajih, hišah in posestvih.«³⁹

Cez štiri dni, tj. 9. julija, je državno ravnateljstvo za obnovo poslalo vsem okrajnim predstavnikom »navodila o priseljevanju in na-

stanitvi Slovencev«. Najprej jih obvešča, da bo na območje vsakega okraja do 31. oktobra 1941 nastanjenih 2500 izgnanih Slovencev. Zanje je treba ustanoviti prehodna taborišča v sokolskih in prosvetnih domovih, šolah in drugih primernih zgradbah. Izseljence, ki imajo poklic, naj po možnosti takoj napotijo na delo v njihovi stroki. Na že zapuščena in izpraznjena posestva, ki pridejo v poštev za naselitev, naj po opravljeni inventuri nastanijo več družin skupaj, ki bodo tam živele do prejema nadaljnjih navodil. Krajevne nadzorne in upravne oblasti naj nadzirajo življenje, obnašanje, delo in gospodarjenje ter *omejeno gibanje* (podčrtano v izvirniku — op. T. F.) Slovencev. Vse priseljence je treba že od prvega dne dalje imeti za prehodne pripadnike vasi in občine, v katero so priseljeni, in uživajo vse pravice, ki so jih imeli do tedaj lastniki zapuščenih in izpraznjenih posestev.

Navodila imajo tudi zanimiv odstavek, ki pravi: »Če vseh priseljenih Slovencev ni mogoče razmestiti po zgoraj navedenih navodilih, potem je treba razmestitev izvesti tako, da *vsaki srbski hiši ali gospodarstvu dodelite čimveč priseljencev*. Kdor bo v svojo hišo ali na svoje posestvo vzel eno ali več oseb, mora skrbeti zanje in jim zagotoviti *stanovanje, hrano in obutev*.«

Tako bi seveda večino slovenskih izgnancev v t. i. NDH prevaili na ramena *srbskega* prebivalstva. Navodila določajo tudi, da morajo Slovenci s svojim delom pomagati tisti hiši ali posestvu, ki jih bo sprejelo. Lahko pa jih ob pomanjkanju delovne sile uporabijo tudi pri žetvi, javnih delih itd.

Na koncu navodil je naročilo, da je treba prebivalstvo psihološko pripraviti na dostojen sprejem izgnancev, ki bodo po svojem prihodu postali pripadniki NDH.⁴⁰

Dne 14. julija 1941 je državno ravnateljstvo za obnovo to okrožnico dopolnilo. Okrajnim predstojnikom je oznanilo, da bodo s prvimi transporti prišli predvsem izobraženci, in jim naročilo, naj zanje poiščejo primerna stanovanja in zaposlitev ter pazijo, »da priseljenci ne bi lenarili«. Izgnanci naj bi se tudi učili hrvaškega jezika in pravopisa, duhovniki, učitelji in profesorji pa bi lahko imeli tečaje hrvaškega jezika. Vse delo, ki ga bodo opravljali izgnanci, je treba primerno nagraditi, »ker niso ujetniki«.⁴¹

Ker sta ustaška vlada in državno ravnateljstvo za obnovo v Zagrebu tedaj še predvidevala, da bo po sklepih konference v Zagrebu dne 4. junija 1941 prišlo na območje t. i. NDH več kot 170.000 izgnanih Slovencev, jih je državno ravnateljstvo v svojih prvih okrožnicah za vsak okraj določilo po 2500, tj. dvakrat več, kot pa bi jih bilo treba poslati v vsak okraj, če bi jih vsi sprejeli enako število. Verjetno je zato

določilo tako veliko število, ker je računalo, da polovica okrajev ne bo vzela slovenskih izgnancev. Če je tako, potem je imelo prav, saj so ga ustaške oblasti s terena kmalu začele obveščati, da ne morejo ali celo nočejo sprejeti izgnanih Slovencev, in le malo je bilo takšnih okrajev, kjer bi jih ustaši bili pripravljeni sprejeti po 2500 v svoj okraj. Navedel bom nekaj takšnih odklonilnih odgovorov, ki niso zanimivi zaradi negativnega odgovora, temveč zaradi njegovega utemeljevanja.

Največ odklonilnih odgovorov je iz političnih motivov prišlo iz vzhodnobosanskih in hercegovskih okrajev ter iz Like.

Kaže, da je med ustaši v vzhodnobosanskih okrajih nastal kar organiziran odpor proti prihodu izgnanih Slovencev. Tako so ustaški župani v okraju Rogatica 21. julija poslali Paveliču oster protest proti »nameravani naselitvi 200.000 Slovencev v obmejnih predelih ob Drini«, češ da temu nasprotujejo državno-rodoljubni (Slovenci so »nesiguran i nepovjerljiv elemenat«), ekonomski (muslimani in Hrvati v teh krajih so siromašni) in kulturni razlogi (Slovenci so kulturno superiorni Hrvatom in muslimanom in bi si jih kulturno podredili), in če naj po izgonu Srbov koga naselijo, naj bi bil to Hrvat iz zahodne Bosne in Like. Svetovali so tudi: »Slovence naseljujte v kulturno močnejše kraje, kjer se bodo prej asimilirali (sic!), naseljujte jih stran od meja!⁴² Podobno gledišče je imel okrajni predstojnik v Rogatici, ki je 24. julija pisal državnemu ravnatelstvu za obnovo: »Rogatiški okraj ima 53% muslimanskih Hrvatov (sic!) in okoli 47% Srbov. Razpoloženje Hrvatov do naseljevanja Slovencev, kot opažam, ni najboljša, ker bi želeli, da se posestva izseljenih Srbov dajo tukajšnjim Hrvatom, ki jim je zemlja vzela agrarna reforma bivše Jugoslavije in je ima večina zelo malo. Če bi bilo potem še kaj odvečne zemlje in zapuščenih kmetij, bi želeli, da bi naselili Hrvate iz drugih okrajev, ne pa da se naselijo Nehrvati-Slovenci, ki bi se težko spoprijateljili s tukajšnjimi Hrvati-muslimani. Kot sem zvedel, so predsedniki vseh občin rogatiškega okraja te dni v tem smislu poslali spomenico poglavniku NDH.«⁴³

Tudi župani iz zvrniškega okraja so julija poslali Paveliču zahtevo, naj »ne dovoli, da bi Slovence naseljevali v zvrniškem okraju in v drugih okrajih ob meji vzhodno od Drine«. To so utemeljevali s tem, »da bo na desnem bregu Drine v Srbiji nastanjeno veliko število Slovencev in se boje, da bi Slovenci v zvrniškem okraju vzdrževali zveze s Slovenci v Srbiji in da bi vzdrževanje teh zvez omogočilo tihotapstvo in vohunstvo« na škodo NDH. Tudi oni so predlagali, naj bi na posestva izgnanih Srbov naseljevali raje zanesljive Hrvate — katoličane in muslimane iz Hercegovine, Bosne in Zagorja.⁴⁴

Ustaši iz okraja Višegrad so poslali velikemu županu v Sarajevo zahtevo: »Da bi okraj Višegrad lahko v danem primeru odigral svojo hrvaško nacionalno nalogo, ga je treba oprostiti naseljevanja Slovencev.«⁴⁵

Tudi Paveličev zaupnik profesor H. Hadžić je 23. julija poročal, da sta z doglavnikom Ademagom Mišićem obiskala mnoge kraje v Bosni in Hercegovini in obmejna mesta ob Drini, tj. Rogatico, Vlase-nico, Srebrenico, Zvornik in Bijeljino, ter ugotovila, da so lokalne oblasti proti naselitvi Slovencev. Povedal je tudi razloge:

»Naselitev Slovencev v obmejnih okrajih nasproti Srbiji in Črni gori ne bi bila primerna niti zaželeno iz teh razlogov:

Slovenci so katoličani, pa se ne samo po jeziku, temveč tudi po veri temeljito razlikujejo od tamkajšnjega muslimanskega prebivalstva. Kot katoličani bodo imeli prav gotovo posebne molilnice — cerkve in svoje posebne verske obrede in sestanke, pa bodo ostali kot posebna celota, strnjeni v svojih vrstah in zaprti vase, a ta razlika bo še večja zaradi jezika. Zaradi različnih veroizpovedi ne more priti do sklepanja zakonskih zvez in do rodbinskih zvez med muslimani Hrvati in katoličani Slovenci, pa bo zaradi tega zelo otežena možnost vsake asimilacije teh slovenskih naseljencev in se bodo še dolgo časa čutili Slovenci in imeli za nekaj posebnega in tujega.

Povsem drugače bi bilo, če bi se Slovenci naselili v krajih, kjer je domače katoliško prebivalstvo, kjer bi imeli hrvaško katoliško duhovščino in skupne molilnice, cerkve, skupne verske obrede in sestanke in bi bila možnost za sklepanje zakonskih zvez in rodbinskih zvez s hrvaškim katoliškim prebivalstvom.

Je pa še ena, in to zelo pomembna okolnost, ki je ne smemo izgubiti izpred oči, in sicer:

Politika slovenskih voditeljev v času Jugoslavije je bila vedno v skladu s srbskimi željami in proti hrvaškim interesom. Po propadu Jugoslavije se bodo ti naši slovenski naseljenci še dolgo časa čutili sotrpini Srbov, to pa bodo spodbujali njihovi sonarodnjaki Slovenci, ki so morali tako kot ti naši zapustiti svojo zemljo in se preseliti v Srbijo. Tako bodo še dolgo časa poskušali vzdrževati ne samo duhovne, temveč tudi dejanske zveze s Srbi in še posebej s Slovenci, ki bodo naseljeni v Srbiji.

Ta duhovna in dejanska zveza s Slovenci v Srbiji bo tem lažja, če bodo slovenski izseljenci naseljeni na obeh bregovih Drine.

Potemtakem ti Slovenci ne goje niti simpatij niti ljubezni do naše hrvaške države in tudi drugače niso znani kot hrabri in požrtvovalni graničarji (sic!) ter bi zato njihovo naseljevanje na našem obmejnem

območju lahko bilo samo nepotreben in morda celo škodljiv balast v našem obrambnem sistemu.«

Tudi Hadžič je predlagal, naj bi zemljo izgnanih Srbov dali domačinom, presežek pa priseljenim muslimanom in Hrvatom. Svoj predlog je poslal tudi ustaškemu notranjemu ministrstvu, ministrstvu za kmetijstvo in ministrstvu za vojsko. Vsi trije dopisi so kmalu prispeli v državno ravnateljstvo za obnovo in Vedrina je pripisal: »Meja sploh ni predvidena za naseljevanje Slovencev.«⁴⁰

Negativni odgovori so tiste dni prihajali tudi iz Like. Ravnateljstvo za javni red in varnost velike župe v Gospiču je sredi julija odgovorilo, da: »a) bi bilo škodljivo naseljevati tuj element med nosilce ustaške ideologije, kar je Lika, kot je znano, vedno bila, b) če pa je naselitev Slovencev neodložljiva, bi bilo zaradi preobljudenosti teh krajev potrebno sistematično in hitro izseliti Srbe.«⁴⁷

Odklonilno stališče so imele tudi ustaške oblasti v Hercegovini in so ga okrajni poverjeniki za Mostar, Nevesinje in Gacko sporočili Paveliču. Ta je odredil, naj Slovencev ne naseljujejo v Hercegovini.⁴⁸

Tudi ustaši v Dalmaciji so se branili sprejeti slovenske izgnance. Tako sta velika župana iz Senja in Knina opozarjala državno ravnanje za obnovo, da je treba na zemljo izgnanih Srbov naseliti najprej hrvaške kmete iz Dalmacije, nato iz drugih krajev in končno, če bi kaj zemlje še ostalo, šele Slovence.⁴⁹

Verjetno je tudi odločno odklonilno stališče lokalnih ustaških oblasti v vzhodni Bosni, Hercegovini, Liki in Dalmaciji pripomoglo k temu, da sta ustaška vlada in državno ravnateljstvo za obnovo v Zagrebu sklenila, da Slovencev načelno ne bosta naseljevala v teh pokrajinah. »Priseljeni Slovenci bodo razmeščeni po okrajih na vsem območju naše države, razen v okrajih pasivnih predelov (Hercegovina, Dalmacija in Lika,« je poročalo državno ravnateljstvo za obnovo ministrstvu za zdravstvo NDH.⁶⁰

Pa tudi v mnogih drugih okrajih so ustaške oblasti nasprotovale sprejemu in naseljevanju Slovencev, utemeljujoč svoje odklonilno stališče s političnimi motivi. »Ured za useljavanje i iseljavanje« pri redarstvenem ravnateljstvu v Sarajevu je npr. zapisal:

»Priseljeni Slovenci so tako glede vzdrževanja sedaj in v prihodnosti popolnoma izročeni našemu uradu. Kot je cenjenemu ravnateljstvu znano, prihajajo v naše kraje skoraj brez sredstev, a glede na duševno razpoloženje nezadovoljni s sistemom, ki ga ustvarjamo.

Namestitev teh Slovencev v židovske in srbske družine je glede na pravičnost upravičena (sic!), toda bilo bi potrebno in primerno razmisliti, ali je to upravičeno tudi iz psiholoških razlogov, ker je nevarnost, da bi se ustvarila koordinacija interesov na podtalen način, ki

ga ne bi mogli uspešno nadzirati niti naš urad niti najbolj pristojni dejavniki.

Tako Židom kot Srbom, a celo še priseljenim Slovincem (čemu bi jih pa pravzaprav razselili), je v tem času skupen sovražnik: novi red v Evropi, kakor tudi vse, kar mu služi in kar ga ustvarja. Menimo, da bodo pri tem našli mnogo stičnih točk.

Bojimo se, da bi lahko ustvarili fronto, ki ni potrebna in s katero bi se mi morda morali v prihodnosti bojevat; vse to pa je po našem mnenju nepotrebno in odveč, a tej nevarnosti se je mogoče izogniti.«⁵¹

Zato je ta urad predlagal, naj bi skrb za slovenske izgnance v Sarajevu prevzeli na ramena tistih Slovencev, ki so že prej prebivali tam. Popisali naj bi njihovo premoženjsko stanje in vsak naj bi 10 do 15% dohodka dal obvezno za vzdrževanje slovenskih izgnancev. Pri tem ga je podpiral veliki župan iz Sarajeva.⁵²

Zelo zanimiv in šovinistično preračunljiv je bil odnos ustašev iz okraja Grubišno polje. V svojem pismu državnemu ravnateljstvu za obnovo je okrajni predstojnik pisal med drugim naslednje:

»Če upoštevamo, da Slovenci, ki bi se naj naselili v ta okraj, prihajajo iz Slovenije, iz katere so prisilno odstranjeni, ter sovražijo Nemčijo, da prihajajo na Hrvatsko, ki je tesno prijateljsko zvezana z Nemčijo, bodo sovražili tudi Hrvaško. Zato lahko jasno sklepamo, da se bodo ti Slovenci takoj spoprijateljili s tukajšnjimi Srbi in skupaj z njimi delali proti Hrvatom v Nezavisni državi Hrvaški.

Torej bi se s prihodom Slovencev v ta okraj povečalo tudi že tako preveliko število sovražnikov. Res je predvideno, da iz našega okraja izženemo določeno število Srbov, in četudi bi se to zgodilo, bi bili še vedno isti razlogi proti priselitvi Slovencev. V tem okraju imamo namreč 11.000 Srbov in če računamo, da bi jih izgnali polovico, jih bo ostalo še vedno okoli 6000. Če k njim prištejemo še 2500 Slovencev, bo v okraju spet 8500 Srbov in Slovencev nasproti 7000 Hrvatom. Hrvati bi torej bili v veliki manjšini in ogroženi od velikega števila državnih sovražnikov.

Vsekakor bi bilo potrebno, da v tem okraju ustvarimo hrvaško večino, kar bi mogli doseči tako, da bi izgnali določeno število Srbov — kakor to tudi predvidevamo — in naselili večje število Hrvatov. Slovence pa naj bi naseljevali v tistih okrajih, kjer je neznatno število Srbov.«⁵³

Navedel sem podrobneje le nekaj odlomkov iz pisem tistih ustaških oblasti, ki so se pri odklanjanju sprejema izgnanih Slovencev sklicevale na politične razloge. Bilo jih je seveda še več. Nalašč sem obširneje dobessedno navajal njihova stališča, kajti potemtakem se ni

čuditi, če je bil položaj izgnanih Slovencev v t. i. Nezavisni državi Hrvatski vsaj v prvih dveh letih zelo neugoden. Iz vseh prej navedenih odlomkov lahko razberemo, da so imeli ustaši izgnane Slovence za nasprotnike Hitlerjeve Nemčije, nacionalnega socializma, Nezavisne države Hrvatske, tj. njenega ustaškega sistema. Bali so se tudi, da bi se izgnani Slovenci kot žrtve nacističnega nasilja postavili na stran preganjanih Srbov in Židov, da se ne bi asimilirali itd.

V nekaterih predelih so se branili sprejeti Slovence tudi zaradi vojaško-političnih razmer. Tako je okrajni predstojnik iz Vlasenice poročal, da so tam boji med uporniki in ustaši, da »v takšnih razmerah za sedaj ni mogoče niti govoriti o priseljevanju Slovencev in njihovem razmeščanju po vaseh niti o nadaljnjem izganjanju Srbov, dokler se položaj ne razčisti oziroma dokler ne uničimo Srbov in četnikov«. ⁵⁴ Iz približno enakih razlogov je odklanjala sprejem slovenskih izgnancev tudi okrajna oblast v Gračcu. ⁵⁵

Iz mnogih okrajev pa so prispeli negativni odgovori z motivacijo, da slovenskih izgnancev ne bi imeli kam naseliti, ker še ni izgnano zadostno število Srbov. Nekateri so tudi zahtevali takojšen izgon vseh ali pa vsaj večjega števila Srbov in hkrati opozarjali na težavnost take akcije. Okrajna oblast v Bosanski Dubici je npr. poročala:

»Če bi priseljence naseljevali s silo, bi to seveda naletelo na obupan odpor, ki bi imel zelo resne posledice. Kajti malokdo bi prenesel, da mu tuj človek kratko malo zasede hišo in posestvo in njega odstrani. Zlasti tega ne bi mogli prenesti tu, kjer je 90% prebivalcev pravoslavne vere in bi bilo potrebnih mnogo polkov, če bi hoteli uspešno izvesti takšno akcijo. Ne verjamem, da bi to šlo brez prelivanja krvi, ker poznam ponos in destruktivnost tega prebivalstva... Lahko je reči: „Kar vzemi Srbu, izženi Srba!“¹ itd., toda to je treba uresničiti. Rad bi namreč poznal tistega, ki bi svoje ognjišče brez odpora prepuštil drugemu ali celo tujcu ... Zato predlagam, da to območje najprej očistimo vseh pravoslavnih in da šele nato izvedemo to „plansko“¹ priselitev, tako da potem ne bi nastali spori in prepiri glede velikosti posestev ali iz kakšnih drugih razlogov.«⁵⁸

Če upoštevamo sklep ustaške vlade, da v obmejnih okrajih ob Drini, v Hercegovini, Liki in Dalmaciji načelno ne bo naseljevala Slovencev, in odgovore okrajnih predstojnikov, je državnemu ravnanju za obnovo ostalo le malo okrajev, ki bi bili voljni sprejeti kakšno število izgnanih Slovencev in še manj je bilo seveda takih, ki bi jih bili pripravljeni sprejeti vseh 2500. Od 140 okrajev jih je bilo le okrog 55 pripravljenih sprejeti vsaj nekaj. Pa še od teh so nekateri izrazili pripravljenost le pod pogojem, da lahko izsilijo še hitrejše izganjanje Srbov.⁵⁷

Odklonilen odnos večjega dela ustaških oblasti do priselitve izgnanih Slovencev, zaradi razraščanja narodnoosvobodilne borbe vedno manjše možnosti za množično izganjanje Srbov iz t. i. NDH in naseljevanje Slovencev v nekaterih okrajih na uporniških območjih, vse to je prisililo ustaško vlado, da je septembra 1941 začela odklanjati sprejem nadaljnjih transportov izgnanih Slovencev, in je tako tudi državno ravnateljstvo za obnovo razbremenila skrbi, kam naseliti takšno število izgnanih Slovencev.

Ker so ustaši izgnali neorganizirano, ali bolje rečeno neregistrirano, skoraj toliko Srbov, kolikor bi jih bili po sklepih konference v Zagrebu z dne 4. junija 1941 lahko deportirali organizirano, iz slovenske Štajerske in Gorenjske pa so sprejeli manj kot desetino tistega števila, ki so ga bili določili na tej konferenci, je državno ravnateljstvo za obnovo v Zagrebu lahko seveda zelo zmanjšalo kvoto za posamezne okraje in je največkrat poslalo vanje le po dvesto slovenskih izgnancev.

Vsi slovenski izgnanci naj bi šli najprej skozi prehodno taborišče v Slavonski Požegi. Uredili so ga v topniških lopah kot izselitveno taborišče za Srbe in sprejemno taborišče za slovenske izgnance. Njegov komandant je bil ustaški stotnik Ivan Stier, podrejen ustaškemu polkovniku Stjepanu Jendrašiću, ki je bil Kvaternikov zastopnik pri državnemu ravnateljstvu za obnovo v Zagrebu.

V taborišču Slavonska Požega so slovenski izgnanci ostali le nekaj dni. Prvi transport iz Maribora je pripeljal vanj 12. julija in 15. julija, ko se je v njem zbralo že okoli 1740 slovenskih izgnancev (v njem je bilo takrat tudi 507 Srbov), je državno ravnateljstvo za obnovo ukazalo komandantu Stieru, naj še tisti dan odpošlje v okraje Bosanska Gradiška, Brčko, Bosanski Novi, Prijedor, Sanski Most, Banja Luko, Bihač, Cazin in Drvar, torej v devet bosanskih okrajev, po dvesto Slovencev. Pošilja naj jih po vrsti, kot so prihajali v taborišče, in naj pazi na to, da bodo ostale družine skupaj in da v kakšen okraj ne bi poslal preveč enakih poklicev. Z njimi naj pošlje okrajnemu predstojniku t. i. »zelene kartice«, medtem ko naj »roza kartice« pošlje državnemu ravnateljstvu za obnovo. Tisti, ki imajo sorodnike na območju NDH in bi se želeli preseliti k njim, in tisti, ki bi se radi preselili v Ljubljansko pokrajino, naj mu pošljejo ustrezne prošnje, vendar se nihče ne bo mogel nastaniti v Zagrebu. Vse Srbe, ki bi prišli v taborišče skupaj s Slovenci, naj takoj odpošljejo naprej v Srbijo.⁵⁸ Toda Stier je lahko prve tri Transporte v Bosno odposlal šele čez dva dni, tj. 17. julija, ko se je v taborišču zbralo že več kot tri tisoč oseb, predvsem slovenskih izgnancev. To je bilo tudi največje število oseb v tem taborišču, kajti po tem datumu so skoraj vsak dan odpeljali iz

*Izgnani Slovenci
v taborišču
Slavonska Požega
julija 1941*

njega več Slovencev, kot pa jih je prišlo vanj. Po ohranjenih transportnih seznamih⁵⁹ in poročilih komandanta taborišča državnemu ravnateljstvu za obnovo⁸⁰ so julija in avgusta 1941 odpeljali iz taborišča naslednje Transporte izgnanih Slovencev:

St. tr.	Datum	Okraj	Število odpeljanih		
			v transportnih seznamih družin	oseb	v poročili, oseb
1	17. 7.	Bosanska Gradiška	83	186	185
2	17. 7.	Brčko	89	200	182
3	17. 7.	Bosanski Novi	85	199	199
4	18. 7.	Prijedor	89	213	225
5	18. 7.	Sanski Most	93	218	187
6	18. 7.	Banja Luka	91	215	213
7	19. 7.	Bihac	71	219	203
8	19. 7.	Cazin	58	200	200
9	19. 7.	Drvar	58	175	171
10	20. 7.	Derventa	79	229	229
11	20. 7.	Gračanica	64	221	220
12	20. 7.	Teslic	59	153	159
13	20. 7.	Zepče	77	194	208
14	21. 7.	Sarajevo	69	213	215
15	21. 7.	Travnik	77	210	211
16	22. 7.	Varcar Vakuf	62	205	206
17	22. 7.	Bugojno	74	209	215

St. tr.	Datum	Okraj	Število odpeljanih		
			v transportnih seznamih		v poročilih
			družin	oseb	oseb
18	23. 7.	Dvor na Uni	67	203	203
19	23. 7.	Ključ	74	219	210
20	23. 7.	Kotor Varoš	62	165	190
21	23. 7.	Bosanska Krupa	78	217	219
22	23. 7.	Bosanski Petrovac	65	214	229
23	25. 7.	Sarajevo	145	304	373
24	26. 7.	Kostajnica	93	219	220
25	26. 7.	Vojnič	81	233	215
26	26. 7.	Slunj	74	219	218
27	29. 7.	Vrginmost	79	202	191
28	29. 7.	Korenica	65	184	158
29	23. 8.	Bjelovar	102	210	210
30	23. 8.	Križevci	134	329	328
31	25. 8.	čazma	34	100	100
32	25. 8.	Grubišno polje	77	209	202
33	25. 8.	Podravska Slatina	36	100	97
34	25. 8.	Našice	27	79	79
Skupaj			2571	6865	6870

Razlika med številom na transportnih seznamih in v poročilih komandanta taborišča je majhna, toda razumljiva. Ko so že sestavili transportni seznam, so iz transporta vzeli ali pa mu dodali še kakšne ljudi.

Iz tega seznama transportov je razvidno, da so v drugi polovici julija redno pošiljali Transporte iz taborišča, kakor so pač tudi redno prihajali vanj. Konec julija in v začetku avgusta, ko nacisti zaradi preselitve preseljevalnega štaba iz Maribora v Rajhenburg in pomanjkanja bencina začasno niso deportirali ljudi, ni prispel v Slavonsko Požego noben transport. V taborišču je bilo tiste dni le 72 oziroma 45 slovenskih izgnancev, večinoma bolnih, ker je bilo navodilo, naj bolne izgnance začasno zadržijo v taborišču. Ko so nato 6. avgusta nacisti nadaljevali deportacije in še isti dan poslali iz Rajhenburga transport z 219 družinami ali s 532 osebami, le-ta ni prispel v taborišče Slavonska Požega, temveč so ga odpeljali naravnost v Petrinjo. Zato pa so izgnance, ki so prišli v taborišče s transportoma 22. in 23. avgusta, že drugi dan oziroma čez dva dni poslali iz njega.

Vendar to pot transportov niso več pošiljali v Bosno ali južni del **Hrvatske**, temveč v severni. V Bosansko Krajino so poslednji transport poslali že 25. julija, tj. dva dni pred začetkom vstaje bosanskega ljudstva, ki je zajela tudi tiste kraje, kamor so bili ustaši poslali slovenske izgnance. Ker so le-ti avgusta prosili, naj jih zaradi nemirnih razmer pošljejo v druge, mirnejše predele, niso avgusta poslali v Bosansko Krajino več nobenega transporta, kakor tudi ne v južno od Save ležeči del Hrvatske, ki ga je tudi zajela vstaja.

Po podatkih s prej navedenega seznama transportov so julija poslali v Bosno in južno od Save ležeči del Hrvatske 28 transportov z 2161 družinami ali 5854 osebami, poleg tega so naravnost iz Rajhenburga odpeljali v Petrinjo 219 družin s 532 osebami, kar pomeni več kot polovico vseh na območje t. i. NDH izgnanih Slovencev. V avgustu so v severno od Save ležeči del Hrvatske poslali 6 transportov s 410 družinami ali 1016 osebami. Skupno so torej v juliju in avgustu odpeljali 35 transportov z 2790 družinami ali 7397 osebami.

Od 25. avgusta do 16. septembra niso poslali iz taborišča nobenega transporta, saj od 23. avgusta do 11. septembra tudi vanj ni prišlo več izgnancev, ker so bili nacisti po Himmlerjevi odredbi ustavili deportacije. Potem ko sta 12. in 13. septembra vanj pripeljala dva transporta, so 16. septembra poslali iz njega več transportov, in sicer:

Okraj	Število	
	družin	oseb
Osijek	60	169
D. Miholjac	40	103
Valpovo	49	127
Šid	41	99
Slavonski Brod	40	88
Sisak	38	121
Grubišno polje	24	102
Garešnica	63	105
Mitroviča	38	120
Skupaj	393	1034

Ker od 13. do 25. septembra spet ni prispel v taborišče noben transport, seveda tudi iz njega ni odšlo nič, saj so bili od 16. do 26. septembra v njem le dva ali trije Slovenci. Ko pa so 25. in 27. septembra pripeljali vanj spet dva transporta, so 30. septembra poslali v razne

kraje posamezno 166 izgnancev, 1. oktobra pa kar več transportov, in sicer:

Okraj	Število	
	družin	oseb
Slavonska Požega	34	147
Visoko	62	212
Garešnica	38	96
Našice	39	109
Grubišno polje	26	86
Bjelovar	18	57
Skupaj	217	707

Navedel sem le večje skupinske Transporte, ki so jih ustaši poslali iz taborišča Slavonska Požega v razne kraje.⁶¹ Zanimivo je, da so 1. oktobra poslali vendarle en transport v Bosno, čeprav so do tedaj in še ravno takrat prevažali slovenske izgnance iz večine okrajev Bosanske Krajine v severnejše predele Hrvatske.

Od srede julija do konca septembra so poslali iz taborišča tudi nekaj manjših skupin ali posameznikov, npr. 17. julija 27 menihov v Slavonsko Požego, 24. julija 26 menihov v Sremske Karlovce, 3. avgusta 11 družin ali 21 oseb, 22. avgusta 9 duhovnikov v Sremske Karlovce, 6 družin s 15 osebami v Hrvatske Karlovce, 27 rudarjev v Sisak, 1. septembra 11 oseb v Virovitico, 15. septembra 58 oseb itd.

Skupno naj bi bili torej od 17. julija do 1. oktobra 1941 odposlali iz taborišča Slavonska Požega ali naravnost v okraje s transporti več kot 3400 družin z več kot 9100 izgnanci.

Zaradi nemirnih razmer, ki jih je povzročila vstaja bosanskega ljudstva konec julija in avgusta 1941, so ustaši konec avgusta začeli pošiljati slovenske izgnance — v glavnem na njihovo prošnjo — v druge predele, največ v severno od Save ležele predele Hrvatske. Po do sedaj ugotovljenih podatkih naj bi bili poslani v transportih več kot 400 družin z več kot 1400 osebami, mnogi pa so odšli posamezno. Iz Bosne so Transporte poslali v naslednje okraje:

Datum	Iz okraja	V okraj	Število	
			družin	oseb
30. 8.	Bosanski Novi	Garešnica	20	50
31. 8.	Prijedor	Pakrac	18	51
31. 8.	Prijedor	Daruvar	18	34

Datum	Iz okraja	V okraj	Število	
			družin	oseb
2. 9.	Bosanska Krupa	Nova Gradiška	41	132
5. 9.	Korenica	Koprivnica		89
5. 9.	Dvor na Uni	Novska	40	144
6. 9.	Bosanski Petrovac	Županja	55	173
7. 9.	Ključ	Vinkovci		
9. 9.	Prijedor	Pakrac	33	84
9. 9.	Prijedor	Daruvar	27	70
16. 9.	Cazin	Sisak		27
16. 9.	Derventa	Garešnica	4	21
23. 9.	Drvar	Koprivnica	25	74
24. 9.		Grubišno polje	9	35
24. 9.	Bihac	Dakovo	36	129
1. 10.	Gračanica	Grubišno polje	19	83
9. 10.	Varcar Vakuf	Vukovar	30	110
12. 10.	Gračanica	Zagreb	11	40
3. 11.	Teslić	Vinkovci	22	54

Po podatkih državnega ravnateljstva za obnovo⁶² naj bi bilo oktobra 1941 na območju t. i. Nezavisne države Hrvatske razmeščenih v 44 okrajih 2979 družin slovenskih izgnancev z 8446 osebami, in sicer:

Bosna

okraj	družin	oseb
Banja Luka	92	246
Bosanska Gradiška	73	187
Bosanski Novi	58	143
Brčko	74	186
Bugojno	70	224
Derventa	69	222
Gračanica	63	222
Kotor Varoš	53	156
Sanski Most	75	188
Sarajevo	208	612
Teslić	50	139
Travnik	80	226
Zepče	72	200
Visoko	70	210
Skupaj	1107	3161

Stara Hrvatska

okraj	družin	oseb
Bjelovar	122	279
Čazma	31	120
Garešnica	79	256
Kostajnica	76	173
Križevci	132	330
Petrinja	207	416
Sisak	46	150
Slunj	67	192
Vojnič	69	183
Vrginmost	69	177
Korenica	37	95
Novska	49	160

Skupaj	984	2531

Slavonija

Dakovo	36	121
Grubišno polje	129	388
Vinkovci	44	134
Našice	57	189
Nova Gradiška	34	128
Osijek	66	205
Pakrac	38	127
Podravska Slatina	34	96
Slavonski Brod	64	192
Virovitica	27	93
Županja	72	203
Daruvar	37	103
Donji Miholjac	35	102
Valpovo	38	127
Slavonska Požega	52	147

Skupaj	763	2355

Srem

Mitroviča	34	150
Šid	30	99
Vukovar	61	150

Skupaj	125	399

Po nekih podatkih državnega ravnateljstva za obnovo naj bi bilo na območju NDH verjetno jeseni 1941 skupno 8892 slovenskih izgnancev, medtem ko bi jih naj bilo 827 že odšlo v »inozemstvo«, tj. nekaj v Srbijo, večji del pa v Ljubljansko pokrajino.⁶³ Po popisu, ki so ga napravili jeseni 1941, naj bi bili v Bosno in na Hrvatsko izgnani Slovenci zapustili v domovini imetje v vrednosti 362,786.614 kun,⁶⁴ vendar je vprašanje, ali so popisali vse, ker je 10. septembra 1941 uradnik ustaškega zunanjega ministrstva dr. Oskar Turina naročil: »Nadaljnje popisovanje imovine priseljenih Slovencev je treba takoj ustaviti.«⁶⁵

Položaj izgnancev

Položaj slovenskih izgnancev v t. i. Nezavisni državi Hrvatski je bil zelo slab. Bil je mnogo slabši, kot pa so pričakovale celo ustaške oblasti. V maju in juniju 1941, ko še ni bilo narodnoosvobodilne borbe in so lahko množično izganjali Srbe iz Bosne, Hercegovine in Hrvatske, so bile ustaške oblasti zelo optimistične glede naselitve več kot 150 tisoč za izgon predvidenih Slovencev iz slovenske Štajerske in Gorenjske. Toda že julija 1941 so uvideli, da so razmere za naseljevanje izgnanih Slovencev dosti bolj neugodne, kot pa so pričakovali. Najprej jim je konferenca v Zagrebu 4. junija 1941 nekoliko omejila število za izgon predvidenih Srbov in v drugi polovici julija je Pavelič odločil, da izgnanih Slovencev ne bodo pošiljali v obmejne okraje ob Drini, v Hercegovino, Dalmacijo in Liko. Zato so sklenili, da bodo deportirali zlasti bogatejše Srbe.

»Ko imamo pred očmi, da na območju naše države živi več kot 1,500.000 Srbov, je to ravnateljstvo, ki je dobilo nalogo, da izvede priselitev Slovencev in izselitev Srbov, napravilo načrt, tako da bi bil dosežen največji in najbolj koristen politični in gospodarski uspeh.

Po tem načrtu bodo izgnani politično vidni in gospodarsko močni Srbi s celega območja NDH, ki imajo ali ki bi mogli imeti velik vpliv na široke ljudske sloje. Poleg teh bodo v preostali del kvote vključeni tudi gospodarsko močnejši srbski kmetje, ki živijo v nacionalno najbolj ogroženih krajih naše države (meje nasproti Srbiji) in rodovitnih predelih naše države (Slavonija).«

Tako je poročalo državno ravnateljstvo za obnovo še 30. julija 1941.⁶⁶

Ze takrat je bilo jasno, da se ustaši v mnogih krajih branijo sprejeti slovenske izgnance ne samo iz gmotnih, temveč tudi iz političnih razlogov, v strahu, da bi se z njihovim prihodom med Srbe okrepilo

protinacistično in tudi protiustaško razpoloženje. Ko pa je vstaja in narodnoosvobodilna borba jugoslovanskih narodov začela ovirati, ustavljati in ko je končno tudi ustavila deportacije Srbov in Slovencev, je bilo pred državno ravnateljstvo za obnovo postavljeno težko vprašanje, kam z izgnanimi Slovenci, ker ni na razpolago dovolj posestev in obratov ter hiš izgnanih Srbov. Tako so se izjalovile zamisli o načrtni naselitvi in kolonizaciji slovenskih izgnancev na posestva in obrate izgnanih Srbov in začela se je improvizacija, reševanje izhoda za silo, kar je še poslabšalo že tako slab položaj slovenskih izgnancev. Ker ustaši niso več mogli izgnati ali celo pobiti tako velikega števila Srbov, da bi dobili dovolj posestev, obratov in hiš za nastanitev slovenskih izgnancev, so le-te na silo dodeljevali na hrano in stanovanje k še neizgnanim srbskim družinam, kar je tudi tem poslabšalo že tako nevzdržen politični in gospodarski položaj. Slovenskim izgancem so tudi dodeljevali večje prazne prostore za skupno bivanje in ustanavljanje menze za skupno prehranjevanje itd.

Na tem mestu ne morem podrobneje opisovati položaja in življenja sleherne kolonije slovenskih izgnancev v t. i. Nezavisni državi Hrvatski, čeprav ima vsaka svojo zanimivo zgodovino. Omejil se bom le na prikaz položaja nekaterih med njimi.

V *Sarajevo* je državno ravnateljstvo za obnovo v drugi polovici julija poslalo dva transporta z več kot 580 slovenskimi izgnanci. Mestna uprava je prevzela obrtnike in izobražence, okrajna oblast pa druge in je 70 družin s 195 člani razmestila po krajih Hrasno, Brijesče, Stup in Rajlovac pri premožnejših srbskih družinah, v Ilidži pa tudi v hotelih tamkajšnjega zdravilišča. Tiste v mestu Sarajevu pa so najprej začasno nastanili v »domu narodne uzdanice«, v nekem ženskem internatu in pravoslavnem vajenskem domu, nato pa so jih razmestili po izpraznjenih srbskih in židovskih stanovanjih. Zanje so tudi v pravoslavnem vajenskem domu ustanovili začasno skupno kuhinjo za 180 oseb, ki jo je vzdrževal sarajevski odbor Rdečega križa. Redarstveno ravnateljstvo je takoj zaprosilo, naj mu državno ravnateljstvo za obnovo pošlje 100.000 kun za vzdrževanje izgnanih Slovencev, a mu jih je 5. avgusta nakazalo le 20.000. Spomladi 1942 se je v menzi hranilo še vedno okrog sto izgnancev. Do jeseni 1941 se jih je lahko zaposlilo le 42, do jeseni 1942 pa že skoraj vsi za delo sposobni in je le 13 oseb dobivalo podpora.⁶⁷

Julija so v *Banja Luko* poslali en transport z 215 izgnanci. Začasno so jih nastanili v poslopju nekdanje trgovske akademije, kjer so spali v razredih na slami in si kuhali sami. Kmalu pa so v poslopju VI. osnovne šole v Muftije Džabiča ulici 40 ustanovili zanje taborišče, ki ga je upravljal inž. Vladislav Megler. Konec septembra 1941 je bilo

*Slovenski izgnanci
v taborišču
Banja Luka
avgusta 1941*

v njem še vedno 52 družin s 135 člani, večinoma nekdanji državni uslužbenci in upokojenci. Potem ko se je taborišče preselilo v ulico Bana Berislavica, je bilo v njem v začetku februarja 1942 še vedno 39 družin s 93 člani, ki so ostali povečini nezaposleni. Za pomoč slovenskim izgnancem v Banja Luki so že prej tam živeči Slovenci 26. julija 1941 ustanovili »akcijski odbor«, ki je zbiral prostovoljne prispevke za podporo izgnancem in posredoval za podporo tudi pri lokalnih oblasteh. Sčasoma so to taborišče spremenili v dom izgnanih slovenskih starcev in onemoglih, ki jih je bilo v začetku leta 1943 še dvajset, medtem ko je drugih 32 oseb še čakalo na zaposlitev. Še jeseni 1943 je živel v njem okrog 50 slovenskih izgnancev, ki sta jih podpirala deloma pododsek za priseljevanje v uradu za podržavljeno imetje v Zagrebu in odbor za slovenske useljenike v Zagrebu.⁰⁸

Tudi v *Bosansko Gradiško* so že julija poslali 186 slovenskih izgnancev. Večino so nastanili v dijaškem domu (konviktu), nekatere pa po zasebnih hišah in so morali plačevati najemnino iz svojega žepa, čeprav še niso bili zaposleni. Lokalne oblasti jim niso šle na roko in se je v dveh mesecih zaposlilo le 7 oseb, drugi pa so životarili in je zaradi brezupnih razmer prišlo celo do primerov samomora. Še marca 1942 je stanovalo v taborišču v konviktu na slami 68 in se hranilo iz skupne kuhinje 48 oseb, zaposlenih pa je bilo le 5 oseb. Kakšne so bile razmere, zvemo tudi iz poročila davčnega urada Bosanska Gradiška, ki je maja 1942 pisal, da je v skupnem taborišču še vedno 43 Slovencev, ki jih vzdržuje urad za podržavljeno imetje:

»Odkar so ti Slovenci tukaj, so se morali že štirikrat seliti oziroma menjati taborišče, in to zaradi pomanjkanja zgradb, ki so jih

morali izprazniti za potrebe vojske, šole, bolnišnice in podobno. In to preseljevanje je zvezano s trenji in raznimi ovirami, kakor tudi z nepotrebni stroški. Poslopje, v katerem so zdaj nastanjeni Slovenci, je že odrejeno za bolnišnico za kužne bolezni in bi jih bilo treba ponovno preseliti. In zdaj res ne vemo, kaj storiti in kje se bodo lahko nastanili, ko ni prazne niti ene sobe. Vsa ta skrb je zdaj padla na ramena tega davčnega urada.« Še konec leta 1942 je bilo v taborišču 10 izgnancev, ki so se nato preselili v taborišče v Banja Luki in so taborišče v Bosanski Gradiški ukinili.⁶⁹

V *Sanskem Mostu*, kamor so julija poslali 218 izgnancev, so jih razmestili po zasebnih srbskih hišah in so imeli skupno kuhinjo. Okrajni predstojnik je prosil državno ravnateljstvo za obnovo, naj jih preseli drugam, ker jih nima kam spraviti in s čim prehranjevati, to pa mu je odgovorilo, da morajo ostati tam, ker jih ne more premestiti nikamor drugam in da jih bodo poslali v druge kraje, brž ko bodo našli zanje zaposlitev. Še aprila 1942 je bilo na skupni hrani 31 oseb in junija tistega leta so poročali: »Zaslужka ni nobenega. Začeli smo prodajati zadnje kose skromne obleke s sebe, samo da se obdržimo pri življenju. Nekateri se premikajo po ulicah kakor sence. Pogled nanje je žalosten.«⁷⁰

V *Visoko* so transport slovenskih izgnancev — 212 oseb — poslali zelo pozno, šele 1. oktobra 1941, ko so jih iz nekaterih bosanskih krajev že preseljevali drugam. V mestu je ostalo le nekaj družin, večino pa so porazdelili v kraje Kakanj, Vareš, Podlugovi, Breza in Dobrinje ter jim do srede februarja 1942 dvakrat na teden dali življenjske potrebščine. Do pomladi 1942 se jih je zaposlila komaj polovica in je bil položaj večine izgnancev zelo slab. Okrajni predstojnik se je celo okoriščal na njihov račun.⁷¹

Zlasti v neugodnih razmerah so živeli izgnanci v *Gračanici* (221 oseb). Nastanili so jih v otroškem domu in jim dali hrano, »ki so jo zbrali kot kontribucijo, ker je drugače ni bilo mogoče dobiti«. Nato so jih razmestili po Gračanici, Sočikovcu, Karanovcu in Bosanskem Petrovem Selu med srbske družine, ki naj bi skrbele za njihovo prehrano in stanovanje. Iz Gračanice so izgnanci, za katere je odbor za slovenske useljenike v Zagrebu menil, da so v najtežavnejšem položaju, poslali državnemu ravnateljstvu za obnovo naslednjo brzojavko: »Formalno gladujemo. Pomoči ne dobimo od nikoder. Občina jo je dajala, več ne zmore. Usmilite se nas. Pošljite nujno pomoč, da ne umremo od gladu. Premestite nas na Hrvatsko ali v Slavonijo, kjer se bomo lahko zaposlili. Slovenci v Gračanici.« Oktobra so jih ustaške oblasti preselile v Grubišno polje.⁷²

*Iznani Slovenci
v Derventi 5. 10. 1941*

Petrinja je bila med tistimi okraji, v katere so odposlali največ slovenskih izgnancev, tj. okoli 550. Po prihodu so jih razmestili po vaseh petrinjskega okraja, ker pa niso bili večji kmečkega dela, so jih mnogo vrnili v mesto, kjer so jih nastanili v taborišču, tj. v neki lopī, in jim uredili skupno kuhinjo. V začetku decembra je bilo na podeželju še vedno 76 oseb, v mestu pa 210, od katerih jih je kar 132 živel v taborišču in se je v dveh skupnih kuhinjah hranilo 184 oseb. Tedaj je okrajna oblast poročala državnemu ravnateljstvu za obnovo: »Priseljencev ni mogoče razmestiti po vaseh, ker vasi, ki bi prišle v poštev pri njihovi razmestitvi, ogrožajo četniki in komunisti, na druga izpraznjena posestva pa urad za kolonizacijo naseljuje koloniste iz drugih krajev države, v samem mestu pa ni mogoče najti stanovanj, ker je Petrinja prenapolnjena z vojsko in uradniki. Problem prehrane.« še v marcu 1942 razmere niso bile nič boljše. V skupni kuhinji v mestu se je hranilo še vedno 92 izgnancev (nezaposleni brezplačno, vsaj delno zaposleni pa so plačevali po 10 kun na dan), na svoje stroške pa je živel v mestu 82 ljudi. Na podeželju je živel 185 izgnancev (v občini Graduš 44, Jabukovac 26, Blinje 15, Moščenica 26, Sunja 31, Hrastavice 8 in raztreseno 35).⁷³

V *Osiijek* so septembra poslali 169 izgnancev in jih najprej nastanili v neki vojašnici in zanje uredili skupno kuhinjo, 21 so jih razmestili v vasi Čepin, druge pa v vasi Belo Brdo. Tiste v Osiijeku — bilo jih je okrog 150 — so nenehno preseljevali iz poslopja v poslopje, tako da so jih do oktobra 1942 preselili že štirikrat. V Čepinu so jih dodelili pravoslavnim družinam, v Belem Brdu pa so najprej stanovali

v izpraznjenem poslopju pravoslavne župnije, nato pa v prostorih gostilne »Gradski vrt«. ⁷⁴

Isti dan kot v Osijek so 103 izgnance poslali tudi v *Donji Miho-ljac*. 60 so jih takoj nastanili v taborišču, ki je bilo v hiši Zida Šleisingerja, druge pa so začasno razmestili med židovske družine. Imeli so skupno kuhinjo, stražila pa sta jih dva ustaša. Najprej so jih zaposlili pri urejanju parka in sečnji drv, izobražence pa kot pomožne uradnike po občinskih uradih, kvalificirane delavce v mestu D. Miholjac, kmete in poljedelske delavce pa na srbskih posestvih v vaseh Kučanci in Kapelna. Izseljenski urad pri okrajni oblasti je decembra 1941 pisal državnemu ravnateljstvu za obnovo, da ni praznih srbskih kmetij in hiš, in ker so pravoslavni prestopili v katoliško vero, prosi, da bi slovenske izgnance poslali v viroviški ali kakšen drug okraj. ⁷⁵

V *Valpovem*, kamor so sredi septembra poslali 127 izgnancev, so jih več kot 40 nastanili v taborišču, ki je bilo pravi kravji hlev neke graščine, in so se prehranjevali v skupni kuhinji. Drugih 74 so razmestili po srbskih hišah v Valpovem in vasi Martinski Čepinci. ⁷⁶

Tudi v drugih kolonijah slovenskih izgnancev so bile gmotne razmere zelo slabe. Večino izgnancev so res razmestili po vaseh, so pa skrb za njihovo oskrbo prevzeli na ramena srbskih, ponekod tudi židovskih ali celo slovaških družin. To je bila nova oblika zatiranja srbskega življa v t. i. Nezavisni državi Hrvataki, vendar so zatirani Srbi dali slovenskim izgnancem delo in hrano z dobro voljo, le ponekod so jim to odrekli, brž ko so se dali prekrstiti. V mnogih primerih so slovenske izgnance nastanili v izpraznjene hiše izgnanih ali pobitih Srbov, ki pa so bile navadno že demolirane, in so morale ustaške oblasti 20. oktobra 1941 izdati celo zakonsko odredbo, naj se vsem slovenskim izgnancem dodeli najpotrebnejše pohoštvo in perilo, česar pa v mnogih krajih ustaški oblastniki niso hoteli storiti. ⁷⁷ Mnogi so se celo na račun izgnanih Slovencev okoristili, npr. okrajni predstojnik v Visokem. ⁷⁸

Slovenskim izgnancem je primanjkovalo vsega: stanovanj, hrane, obleke in obutve. Obleko in obutev, ki so jo bili prinesli s seboj — kolikor so je namreč imeli na sebi — so kmalu potrgali, nove pa niso mogli dobiti. Hrana je bila nezadostna, brez masti in zgodilo se je večkrat, da so bili po ves teden brez kruha. Zato je nekaj otrok celo pomrlo, npr. v Županji do oktobra 1941 deset. Tudi zaposlovanje je šlo le počasi naprej. ⁷⁹

Slab gmotni položaj slovenskih izgnancev je vznemiril celo državno ravnateljstvo za obnovo in dr. Rožankovič je o njem 28. avgusta 1941 poročal ustaški vladi, ko ji je poslal število v razne okraje poslanih slovenskih izgnancev in njihovih poklicev.

»Torej jih ima mnogo med njimi poklic, ki ga mi iščemo, ker pa ni navodil in dovoljenja, da bi jih sprejeli v državno ali privatno službo, jih noče nihče nastaviti. Vsem ministrstvom smo poslali natančne podatke, koliko imamo priseljencev in kakšne poklice imajo, proseč, naj jih čimprej sprejmejo v državno službo, vendar nam do danes še ni nihče odgovoril.

Tako ti priseljenci živijo v breme okraja, kamor smo jih poslali, in v breme državnega ravnateljstva za obnovo oziroma države.

Priseljenci so nastanjeni v zelo tesnih prostorih, še zdaj jih največ stanuje v šolah, lopah in podobnih prostorih po vaseh in mestih. Ti ljudje so lačni, bolni in večji del, posebno starci, ne bo mogel dolgo živeti. Kmalu bodo vsi goli in bos, ker so že potrošili denar, ki so ga prinesli s seboj, od drugod pa ne dobijo ničesar. Ko bo pritisnila zima, bogve koliko jih bo še ostalo.«

Omenil je tudi, da so jih nekaj poklali četniki, nekaj pa jih je napravilo samomor.⁸⁰

Tistim okrajnim predstojnikom, ki so imeli na skrbi slovenske izgnance, je državno ravnateljstvo sicer tu in tam poslalo kakšen denarni znesek — po podatkih odbora za slovenske useljenike v Zagrebu naj bi jim bilo do poletja 1943 poslalo več kot 31 milijonov kun — vendar to še zdaleč ni zadostovalo za kritje stroškov prehrane.⁸¹

Zlasti sta se za izboljšavo gmotnega položaja slovenskih izgnancev prizadevala Rdeči križ v Ljubljani in odbor za slovenske useljenike v Zagrebu.

Ljubljanski Rdeči križ je kmalu po začetku deportacij Slovencev na območje t. i. Nezavisne države Hrvatske imenoval za svojega delegata pri osrednjem odboru Rdečega križa v Zagrebu Alojza Čolnarja. Ta je v Jurišičevi ulici 2 v Zagrebu zbiral denarno in drugo pomoč za slovenske izgnance, organiziral prvo pomoč izgnancem, ki so jih vozili v Srbijo in Slavonsko Požego — samo na kolodvoru v Sarajevu je slovenskim izgnancem v 17 transportih za Srbijo izdal hrane v vrednosti več kot 100.000 dinarjev.⁸²

V začetku septembra 1941 pa je ljubljanski Rdeči križ določil za svojega odposlanca Draga Oberžana in ga pooblastil, da obišče vse kraje v t. i. NDH, kjer prebivajo slovenski izgnanci in od koder prihajajo njihove prošnje za pomoč. Ker bi to nalogo težko opravil sam, si je Oberžan za pomočnika izbral izgnana slovenska duhovnika dr. Jakoba Aleksiča in prof. Jakoba Richterja. Razdelili so si teren tako, da je Oberžan obiskal banjaluško, Richter sarajevsko in Aleksič slavonsko območje. Od 20. do 30. septembra 1941 so obiskali večino slovenskih kolonij, ugotavljali gmotne in duševne razmere slovenskih izgnancev in v mnogih primerih izbrali tročlanske zaupniške odbore.⁸³

Drago Oberžan je svoje delo opravljal še naprej in je januarja ter marca 1942 ponovno obiskal mnoge kolonije slovenskih izgnancev.⁸⁴ Vendar so italijanske oblasti kmalu prepovedale vzdrževanje zvez Rdečega križa med Ljubljano in Zagrebom.

Tedaj pa je že razvil svoje delo odbor za slovenske useljenike v Zagrebu. Po izjavi prof. Jakoba Richterja, naj bi do ustanovitve »odbora za slovenske useljenike« v Zagrebu prišlo na pobudo dr. Krunoslava Dragano vica. Ker je italijanski Okupator omejeval delo Rdečega križa zunaj Ljubljanske pokrajine in ni dopustil ustanoviti podružnice v Zagrebu in ker tudi hrvatski Rdeči križ ni bil pripravljen ali si ni upal ustanoviti posebnega oddelka za pomoč slovenskim izgnancem, so šli predstavniki Rdečega križa iz Ljubljane, Jakob Richter in drugi na državno ravnateljstvo za obnovo, da bi pomagalo slovenskim izgnancem. Tam so naleteli na dr. Draganoviča, ki se je nato zavzel za ustanovitev posebnega »odbora za slovenske useljenike« in je tudi izposloval potrebne privolitve ustaških oblasti. (Jakob Richter, ustni vir.) Pavelič je ustanovitev dovolil 11. septembra 1941, ustaško ministrstvo za udružbo pa je ustrezni odlok izdalo šele 8. oktobra 1941. Na sestanku zastopnikov socialnih in karitativnih društev in organizacij ter ljubljanskega Rdečega križa (Josip Skalar) in izgnancev (dr. Anton Ogrizek) dne 10. oktobra 1941 so odbor sestavili takole: predsednik univerzitetni docent dr. Krunoslav Draganovič, podpredsednik upravnik Trboveljske premogokopne družbe dr. Franjo Harazim, tajnik izgnani duhovnik Jakob Richter, blagajnik dr. Anton Ogrizek in zastopnica hrvatskega Rdečega križa v Zagrebu Janja Koch. V odbor so kooptirali še Alojza Čolnarja in njegovo ženo. Odbor si je svoje pisarne uredil v Jurišičevi ulici 2, kjer jih je imela tudi delegacija pokrajinskega odbora Rdečega križa iz Ljubljane. V tistih okrajih (okrog 44) in občinah, kjer je živelo več slovenskih izgnancev, je imel svoje poverjenike (okrog 54).⁸⁵

Odbor, katerega poslovanje sta vodila Richter in dr. Ogrizek, je dobil mnogo prošenj za dodelitev pomoči in jih je v prvih dveh letih rešil več kot 5989. Do osvoboditve je med izgnance razdelil mnogo nabrane hrane, obleke, obutve, več kot 12 milijonov kun podpore in več sto tisoč kun brezobrestnega posojila. Ta sredstva so dali mnogi darovalci — nekateri tudi po pol milijona kun naenkrat — od katerih so mnogi redno mesečno nakazovali denar, prihajala so tudi iz Ljubljane, dalo pa jih je tudi državno ravnateljstvo za obnovo oziroma pozneje njegov naslednik urad za podržavljeno imetje. Več kot milijon kun je prispeval tudi mednarodni Rdeči križ. Odbor je tudi posredoval za zaposlitev izgnancev, za njihovo kolonizacijo, ureditev njihovega pravnega položaja itd.

Z odborom za slovenske useljenike v Zagrebu je tesno sodeloval tudi železničarski odbor za socialno pomoč pri železniški direkciji v Ljubljani. Pomagal je zlasti izgnanim slovenskim železničarjem, **vendar** je moral prenehati z delom, ker so italijanske oblasti v Ljubljani marca 1942 prepovedale zbirati prispevke po uradih.⁸⁷

Vendar tudi prizadevno delo odbora za slovenske useljenike, Rdečega križa in omenjenega železničarskega odbora ni moglo kmalu bistveno izboljšati položaja slovenskih izgnancev. Decembra 1942 je odbor za slovenske useljenike menil: »Res je veliko število teh preseljencev že našlo svoj zaslužek oziroma svoj krov s kolonizacijo. Ostalo pa je kljub temu še na tisoče revežev, ki so ali nesposobni za delo ali pa še čakajo na službo, ali pa so njihovi dohodki tako neznatni, da ne morejo preživljati svojih številnih družin.«⁸⁸ Še marca 1943 so v posebno slabih gmotnih razmerah živeli izgnanci v Sarajevu (90 oseb), Visokem (50 oseb), Zepči (35 oseb), vasi Grk pri Derventi (28 oseb), Hrvatski Dubici (40 oseb) in Osijeku (120 oseb).⁸⁹

Delo odbora tudi ni teklo gladko, temveč so ga ustaške oblasti in nemški okupator ovirali. Poleti 1943 je nemška policija zaprla tajnika Richterja in vodjo paketnega oddelka Jakoba Verbanjška. Ko se je po kapitulaciji Italije v Ljubljani ustanovil slovenski Rdeči križ in nameraval obnoviti svojo delegacijo pri hrvatskem Rdečem križu, mu ta tega ni dovolil.⁹⁰

Po izstopu dr. Ogrizka iz odbora, aretaciji Richterja in odhodu dr. Draganovica so na sestanku t. i. širšega odbora, ki ga je sestavljalo 7 zastopnikov raznih organizacij, društev in zavodov ter po dva predstavnika slovenskih izgnancev in dva poznavalca slovenskih razmer, 28. januarja 1944 izvolili nov odbor. Predsednik je postal Harazim, podpredsednik Viljem Bizjak, tajnik Drago Oberžan in odbornika Josip Ribarič ter Julija Stojkovič.⁸¹

Toda že po slabem letu obstoja tega odbora je ustaška policija januarja 1945 »s razloga javnog reda i sigurnosti« zaprla njegove prostore in predlagala vladi, naj mu do nadaljnjega prepove delati. Odbor je res za dva meseca prenehal delati, nato so oblasti prepoved preklicale, a postavile odboru posebnega poverjenika dr. Borisa Jeraja, ki ga je 7. aprila 1945 zamenjal Stjepan Vedrinar.⁹²

K slabemu gmotnemu položaju slovenskih izgnancev v t. i. NDH so tudi pripomogle ovire pri njihovem zaposlovanju. Le-to je namreč zelo počasi napredovalo in so jih do jeseni 1941 zaposlili komaj okrog 10%. Osnovni vzrok za to je bilo politično nezaupanje ustaško usmerjenih delodajalcev do slovenskih izgnancev. Zlasti težko so se zaposlovali v svojih poklicih izobraženci. Kaže, da so se glede tega raz-

*Slovenski izgnanci
v Daruvaru 19. 9. 1943*

mere začele izboljševati šele konec leta 1942 in v začetku leta 1943, potem ko je Pavelič »podpisal odredbo, da smejo biti sprejeti vsi državni uradniki — preseljeni Slovenci — v državno službo«. ⁹³ Vendar še tudi poleti 1943 ni bilo rešeno vprašanje zaposlitve starejših uradnikov, ki so bili tik pred upokojitvijo. ⁹⁴ Do tedaj je bilo rešeno vprašanje pokojnin. Seveda pa so ustaške oblasti ponekod te zadeve urejale s političnim pritiskom, ker so od tistih, ki bi bili radi dobili službo ali pokojnino, zahtevale, naj se vključijo v ustaško gibanje. ⁹⁵

Slovenske izgnance, ki so bili kmetje, so ustaške oblasti nameravale kolonizirati na posestva izgnanih ali pobitih Srbov. ⁹⁶ Zato je državno ravnateljstvo za obnovo 11. avgusta 1941 poslalo zavodu za kolonizacijo v Zagrebu seznam sedem tisoč slovenskih izgnancev z nekaterimi podatki, med katerimi tudi število družinskih članov, poklic in okraj, kamor so jih poslali, z namenom, da bi jih zavod za kolonizacijo lahko naseljeval na posestva. Ta pa mu je odgovoril, da naj o prihodu slovenskih izgnancev obvesti tudi njegove lokalne organe v Gospiču, Petrinji, Mostarju, Banja Luki, Osijeku in Zagrebu. Predlagal je tudi način kolonizacije: »Menimo, da je sedaj najbolj primerno razmestiti Slovence na posestva tistih oseb, ki so izseljene oziroma ki so zapustile hrvaško državo. Razmestiti jih je treba začasno, da bi na eni strani razbremenili taborišča, na drugi strani pa bi se čimbolj ohranila imovina in bi se posestva obdržala še naprej v čim boljšem stanju. Pri dokončnem razmeščanju naših kolonistov bi ravnali tako, da bi Slovencem po načrtu dali manjšo količino zemlje, in sicer glede na posamezne okraje. Ker vi najbolj poznate, v katerih krajih je izvedeno izseljevanje, bi bilo seveda najbolj prav, da se tam

po vrsti razmeščajo slovenski kmetje. Od obrtnikov bi pri kolonizaciji upoštevali samo tiste, katerih obrt je bolj povezana z zemljo.«⁹⁷

Žal ne vemo natančneje, kakšne kriterije je zavod za kolonizacijo uporabljal pri kolonizaciji slovenskih izgnancev. Le iz poročila občinskega glavarstva Sokolac pri Koprivnici izvemo, da je komisija zavoda za kolonizacijo izpraznjenih srbskih kmetij »naseljevala v smislu prejetih navodil in smernic popolnoma pravilno, saj je *na vsakih 10 družin hrvaških kolonistov naselila po eno slovensko* in je tako v tej občini naselila štiri slovenske kmečke družine«.⁹⁸ (Podčrtal T. F.) Po poročilu, ki ga je državno ravnateljstvo za obnovo poslalo nemškemu poslaništvu v Zagrebu, naj bi bili do jeseni 1941 kolonizirali 61 slovenskih kmečkih družin, in sicer na območju Petrinje 8, Grubišnega polja 15, Garešnice 8, Visokega 10, Sarajeva 10 in Banja Luke 10. Tudi iz poročil posameznih okrajnih predstojnikov je razvidno, da so v vsakem okraju kolonizirali kakšne štiri ali pet družin, vendar šele po daljšem času. Seveda so jih sprejeli tudi iz drugih okrajev in tako so se zgodili celo primeri, da so nekoga pozvali iz Bosne, češ da bo naseljen v Slavoniji, ko pa je prišel tja, so ga poslali drugam itd. Zgodilo se je tudi, da so jih kje, npr. v občini Vojakovac pri Križevcih, začasno kolonizirali, ko pa so v izboljšavo posestva vložili že precej truda in sredstev, so se morali umakniti pred lastniki, ki so se v tem času dali prekrstiti in so se zato lahko vrnili na svoja posestva. Bili so tudi primeri, da so ustaške oblasti, npr. v Podravski Slatini, ponujale Slovencem zelo slabo, močvirnato zemljo, ki je niso mogli sprejeti. Mnogo je bilo tudi primerov, da se slovenski izgnanci iz političnih ozirov niso dali kolonizirati na zemljo izgnanih ali pobitih Srbov.⁹⁹ Do poletja 1943 je zavod za kolonizacijo naselili okoli dvesto slovenskih kmečkih družin.¹⁰⁰

Položaja slovenskih izgnancev na Hrvaškem in v Bosni pa niso oteževale samo gmotne neprilike, temveč tudi ustaško divjanje nad srbskim prebivalstvom. Večino slovenskih izgnancev so ustaške oblasti nastanile pri srbskih družinah, proti katerim so izvajale močan pritisk in nezaslišano nasilje, ki so mu bili priča tudi mnogi slovenski izgnanci. Navedel bom le nekaj primerov množičnih pokolov srbskega življa pred očmi slovenskih izgnancev.

Dne 26. avgusta 1941 so ustaši v taborišču Slavonska Požega poklali 350 Srbov, ki so jih bili tistega dne pripeljali iz Bosne. Pod pretnostjo, da so se nameravali upreti, so jih vse do poslednjega pobili. Ko si je ustaški polkovnik Jendrašič ogledal taborišče in zaslišal udeležence pokola, je med drugim poročal:

»Nastanitev ujetnikov v taborišču srbskih izseljencev in slovenskih priseljencev ni v nobenem primeru dobra in je ne bi bilo treba.

Ujetniki so tipi, ki so odločeni, da se na vsak način rešijo. Zavedajo se, da jih čaka smrtna obsodba, in zato z lahkoto in brez vseh pomislekov silijo v smrt. To negativno vpliva na slovenske priseljence v taborišču, pa tudi na srbske izseljence iz severnih krajev, ki so po mentaliteti drugačni od Bosancev. Nedvomno lahko takšni dogodki najdejo odmev tudi v bližnjih srbskih vaseh okoli Požege.«¹⁰¹

Nemškemu pooblaščenemu generalu v NDH Glaise von Horstenauu so 2. avgusta 1941 poročali:

»V krajih Krnjak, Vojnič, Krstinjak in Tušilovič prebivajo ljudje izključno pravoslavne vere. Pred nekaj dnevi je krajevni predstojnik in ustaški komisar občine Krnjak ukazal, naj nekateri kmetje, ki jih je imel označene na seznamu, prinesejo na občino določeno količino raznih živil, ki naj bi jih porabili za došle slovenske priseljence.

Ko so moški oddali živila, jih je ustaški oddelek aretiral in odvedel. Pripeljali so še ljudi iz drugih krajev. Tako skupaj segnane moške, ki jih je bilo okoli 400, so kratko malo postrelili brez vsakega sodnega procesa... Umor teh 400 žrtev je bil 29. julija v času od 16. do 19. ure.«¹⁰²

V Ljubljano je septembra 1941 prispelo pismo nepodpisanega slovenskega izgnanca, ki so ga iz Slavonske Požege odpeljali v Slunj in naprej v Cetingrad, kjer so ga še z nekim Slovencem nastanili pri srbski družini Basara. Takole pravi o zločinu:

»Zjutraj drugi dan 30. 7. sva pa zvedela od gospe Basara, da so ustaši v noči pobrali okoli 360 Srbov v naši okolici, med njimi tudi najinega dobrotnika Basaro, druge srbske trgovce, učitelje, obrtnike in kmete ter pravoslavnega popa. Zaprli so jih vse v žand. kasarno v Cetingradu pod pretvezo, da jih bodo izgnali v Srbijo. Še isti dan popoldne so jih zapeljali — naložili so jih kakor deske enega vrh drugega na tovarne avtomobile — v 3 km od Cetingrada oddaljeno samoto, kjer so bili stari jug. bunkerji. Tam so se morali sleči in take v srajcah in spodnjih hlačah so postrelili z mitraljezi. Ustaši so izredno brutalno ravnali z njimi — nam je izpovedal neki finančni preglednik po imenu Joco, ki je moral iti z njimi kot straža — nekatere so na pol mrtve pometali v bunkerje in tako zagrebli.

Nekaj dni pozneje so poklicali žene usmrčenih Srbov na občino, kjer so jim rekli, naj spravijo svoje stvari skupaj, češ da jih bodo odpeljali v Slunj in potem naprej v Srbijo. Zene so pobrale — med temi tudi naša gospa Basara — kar je bilo nujno potrebnega ter se odpravile na občino. Tam so jih skupaj z otroci in prtljago naložili na avto ter odpeljali proti Slunju. Pred Slunjem sa avtomobili zapeljali na stranpot, kjer so ustaši dobesedno pobili s kiji žene in otroke.«

V pismu opisuje še druge ustaške zločine, ki so jih videli slovenski izgnanci. 18. avgusta so požgali vasi Zerjavci, Klekovača in Rušavec in v njih pobili več kot 1200 ljudi in dalje: »V Široki Rijeki — občina Krstinja — so ustaši zvabili srbske žene in otroke v cerkev pod pretvezo, da bo prišel kat. duhovnik in bodo sprejeti v kat. vero ter si tako ohranili vsaj življenje. Ko so bili vsi v notranjosti cerkve, so jo ustaši zaklenili, okrog nje nasuli slame, ki so jo nato polili z bencinom in zažgali. Da se je ta gnusni zločin v celoti tako zgodil, morejo dokazati vsi tamkaj naseljeni Slovenci... Do tedaj, ko sem pobegnil iz Hrvaške — odn. iz Cetingrada — nam je tam ustaški komandant izjavil, da je bilo v srezu Slunj pobitih nad 7000 Srbov.«¹⁰³

Glede pravnega položaja slovenskih izgnancev v t. i. Nezavisni državi Hrvatski je treba pibiti, da jih ustaške oblasti niso nikdar imele za enakopravne s hrvaškim prebivalstvom, čeprav so to na zunaj včasih zelo poudarjale. Zelo dobro so se namreč zavedale, da so jih nacisti pregnali predvsem iz političnih razlogov in da zato niso niti prijatelji tretjega rajha niti NDH. Prizadevale so si, da bi jim tudi na območju NDH onemogočile vsako politično delo proti ustaškemu režimu.

Še preden je bil kak Slovenec izgnan v t. i. NDH, so bile ustaške oblasti v grobem poučene o njegovem političnem značaju. Dne 8. junija 1941 je bil pri maršalu Kvaterniku v Zagrebu sestanek, ki so se ga udeležili še major Ferrant, kapetan Matašič in SS-Obersturmführer Kob. Najprej so obravnavali sprejem izgnanih slovenskih duhovnikov, nato pa je maršal Kvaternik prosil, naj bi mu poslali podatke za tiste orožnike, financarje, carinike, policiste, železničarje in cestne delavce, ki bodo izgnani v NDH. »Poleg natančnih osebnih podatkov je treba dobiti tudi podatke o njihovi politični aktivnosti, posebej pa še podatke, ali so izraziti komunisti ali sovražniki Nemcev.«¹⁰⁴ Na podobnem sestanku dne 12. junija, ki ga je prav tako vodil Kvaternik, so sklenili, naj bi preseljevalni štab v Mariboru dal ustaški vladi za kratek čas na razpolago že izpolnjene kartotečne liste tistih Slovencev, ki jih nameravajo izgnati v NDH.¹⁰⁵ Zato je hrvaška delegacija pri preseljenj evalnem štabu v Mariboru organizirala posebno kurirsko službo, in sicer s pomočjo kurirjev tvrdke Caro & Jelinek. 24. junija je prvič poslala kartotečne liste, na katerih je bila tudi kratka karakteristika osebe oziroma družine, predvidene za izgon, in sicer za 237 duhovnikov prvega vala in 879 družin iz obsotelskega pasu, predvidenih za izgon v drugem valu.¹⁰⁶ Kartotečne liste so nato pošiljali še mesec dni in v Zagrebu so jih prepisovali. Prepisali so jih nekaj tisoč.¹⁰⁷ Državno ravnateljstvo za obnovo jih je poslalo tudi zavodu za kolonizacijo v Zagrebu. Tako so imele ustaške oblasti za vsakega izgnanega Slovenca

ali družino poseben kartotečni list, za nekatere so imeli zalene barve za druge rožnate in za tretje rumene.¹⁰⁸ Ker žal ni ohranjen ali dostopen noben kartotečni list, niti vzorec, ne morem povedati, kakšne podatke je imel in čemu je služil.

Slovenske izgnance so ustaške oblasti nadzorovale tako v taborišču Slavonska Požega kakor tudi v okrajih. Državno ravnateljstvo za obnovo je namreč 21. avgusta 1941 poslalo notranjemu ministrstvu, poveljnikom taborišč in okrajnim predstojnikom naslednja navodila:

»V Nezavisno državo Hrvatsko se na osnovi sporazuma z nemškim rajhom priseljuje veliko število Slovencev iz tistega dela Slovenije, ki je prišel pod nemški rajh. Obenem se iz naše države izseljuje enako število Srbov v Srbijo. Priseljenci in izseljenci prebivajo kratek čas v naših taboriščih v Capragu, Bjelovaru in Slavonski Požegi. Slovenske priseljence razdeljujemo in pošiljamo po posameznih okrajih, ki jim jih je to ravnateljstvo odredilo za prebivališče.

Mi nimamo zanesljivih obvestil o politični usmeritvi priseljencev, pa tudi med izseljenci so ljudje raznih političnih smeri, ki so nasprotno politični usmeritvi naše države. Taborišča so kot zbirni kraji zelo primerna za politično propagando nam sovražno razporejenih elementov. Takšna propaganda se lahko zlahka prenaša med naše ljudstvo preko priseljencev, razposlanih po okrajih.

Da bi onemogočili politično propagando — komunistično ali katerokoli drugo — po taboriščih in med ljudstvom, je *treba nenehno in intenzivno spremljati vse delo in gibanje priseljencev* in izseljencev po taboriščih in okrajih, *uporabljajoč za to zelo zanesljive in sposobne zaupnike.*« (Podčrtal T. F.)¹⁰⁹

Slovenskim izgnancem so ustaške oblasti sicer dale domovinsko pravico, če so zanje zaprosili v 6 mesecih od izida zadevne Paveličeve odredbe, in sicer v tisti občini, v kateri so se »za vedno« nastanili.¹¹⁰ Vendar pa so jih omejevale, kjerkoli so le mogle. Prepovedovale so jim preseljevati se ali potovati iz okraja v okraj, zlasti pa v Zagreb, brez pismenega dovoljenja državnega ravnateljstva za obnovo v Zagrebu. Dne 12. decembra 1941 je državno ravnateljstvo za obnovo ponovno naročilo okrajnim oblastem: »Ponovno opozarjamo vse okrajne predstojnike, da ne smejo *v nobenem primeru* prav nobenemu priseljenemu Slovencu dovoliti, da bi potoval iz okraja v okraj brez pismenega dovoljenja tega ravnateljstva. Nobeni osebi ali delegaciji ali odposlancu katerekoli slovenske organizacije ne smete dovoliti razgovorov ali dogovorov s priseljenimi Slovenci, če nima za to dovoljenja tega državnega ravnateljstva. Najstrožje prepovedujemo dajati priseljenim Slovincem prepustnice za potovanje v Zagreb.«¹¹¹ Enako

je ukazoval naslednik državnega ravnateljstva za obnovo, tj. »ured za podržavljeni imetak« pri državni blagajni.¹¹²

Ustaške oblasti so slovenskim izgnancem zlasti onemogočale, da bi se naselili v Zagrebu in v obmejnih krajih nasproti slovenski Štajerski. Kaže, da so se naseljevanju slovenskih izgnancev v obmejnih okrajih uprle najprej ustaške oblasti v Samoboru in o tem obvestile ustaško notranje ministrstvo, ki je že 11. avgusta 1941 pisalo državnemu ravnateljstvu v Zagrebu:

»Takšna razmestitev Slovencev (v obmejnih okrajih nasproti nemškemu rajhu — op. T. F.) škoduje interesom Nezavisne države Hrvatske tako v političnem kakor tudi v gospodarskem pogledu in jo je treba brezpogojno in pravočasno prekiniti. Ta kolonizacija bi omogočila duhovno, gospodarsko in morda tudi politično zvezo koloniziranih Slovencev z njihovo staro domovino in tako onemogočila ali otežavala *asimilacijo in hrvatizacijo tega elementa*. (Podčrtal T. F.) Pri tem je treba končno upoštevati tudi to, da so Slovenci visoko nacionalen in odporen element. Enako ni primerno, da bi svojo državno mejo dali v roke takšnemu elementu.«¹¹³

Ta dokument nam pokaže osnovni smoter ustaške politike do slovenskih izgnancev: nameravali so jih asimilirati in pohrvatiti. Tako se tudi v tem oziru ustaška politika ni razlikovala od nacistične — obe sta bili *raznarodovalni*, čeprav ustaška ni tako poudarjala t. i. nacionalnopolitičnih nalog in smotrov kakor nacistična.

Tudi iz drugih obmejnih okrajev so prihajale zahteve, naj slovenskih izgnancev ne bi pošiljali v te okraje. »Da bi se v Humu na Sotli lahko izvajal sistem vzgajanja prebivalstva v hrvaškem duhu, je potrebno, da na območju občine Hum na Sotli ne dobi dovoljenja za bivanje noben Slovenec, bodisi da bi bil kmet, delavec, trgovec ali duhovnik,« je pisal okrajni predstojnik iz Pregrada.¹¹⁴

Takšno ustaško stališče do naseljevanja slovenskih izgnancev v obmejnih okrajih se je povsem ujemalo z nacističnim. Tudi nacisti so zlasti iz t. i. nacionalnopolitičnih razlogov nasprotovali, da bi se izgnani Slovenci naseljevali v bližini slovensko-hrvaške meje. 8. oktobra 1941 je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko Otto Lurker pisal dr. Uiberreither ju, da so ugotovili, da so ustaši večji del iz Rogaške Slatine izgnanih ljudi naselili tik ob meji, zlasti v občini Hum na Sotli. »Zaradi zaposlenosti večjega števila hrvaških obmejnih prebivalcev v Rogaški Slatini obstaja neposredna nevarnost protinemškega vplivanja na prebivalstvo, ki ni izgnano,« je pisal. Opozarjal je tudi, da tudi iz Ptuja prihajajo novice, da se je velik del iz ptujskega okrožja izgnanih Slovencev naselil v Varaždinu in že vzpostavil stike z znanci v Ptuj. ¹¹⁵

Dr. Uiberreither je prepis Lurkerjevega poročila poslal Kascheju, ta pa 25. oktobra 1941 verbalno noto ustaškemu zunanjemu ministrstvu.¹¹⁶ Da je v okraju Varaždin precej izgnanih Slovencev, je po svoji strani dognal tudi dr. Carstanjen in dobil je celo seznam teh ljudi. Zaprošil je ustaški konzulat v Gradcu, naj posreduje, da bi vse slovenske izgnance odposlali iz varaždinskega okraja v notranjost NDH. Ministrstvo za zunanje zadeve NDH je posredovalo pri državnem ravnateljstvu za obnovo, to pa je kmalu odgovorilo, da je v občini Hum začasno nastanjena le ena slovenska družina, v okraju Varaždin pa 46 družin s 151 člani, ki so vsi na pismen poziv kot strokovnjaki za gradnjo cest odšli delat k nemškemu podjetju Stuaq, k podjetju Mundus in v tekstilno tovarno, je pa obljubilo, da jih bo ob prvi priložnosti poslalo v notranjost NDH.¹¹⁷

Ze sredi teh zahtev je ustaško notranje ministrstvo 11. oktobra 1941 prepovedalo, da bi se slovenski izgnanci naseljevali v Zagrebu in okolici ter v obmejnih okrajih nasproti nemškega rajha (okraji Samobor, Klanjec, Ludbreg, Pregrad, Varaždin itd.).¹¹⁸

Mnogo bolj popustljive so bile ustaške oblasti pri izdajanju dovoljenj za odhod slovenskih izgnancev iz t. i. NDH. To je tudi razumljivo, saj so spričo prej omenjenih ovir pri nastanitvi in zaposlovanju slovenskih izgnancev bili ustaši celo zainteresirani za to, da se njihovo število — seveda potem ko so ga že upoštevali za izgon Srbov — zelo zmanjša. Posamezni slovenski izgnanci so se že jeseni 1941 začeli preseljevati v Ljubljansko pokrajino, Prekmurje in Medimurje ter v Srbijo, strogo pa jim je bila seveda prepovedana vrnitev na slovensko Štajersko in Gorenjsko, je pa bilo nekaj primerov, da so posamezniki odšli skupaj s hrvaško delovno silo na delo v Nemčijo. Po podatkih državnega ravnateljstva za obnovo oziroma odbora za slovenske useljenike v Zagrebu naj bi bilo odšlo iz t. i. NDH 243 družin z 827 izgnanci.¹¹⁹

Italijanska in madžarska diplomatska oziroma konzularna predstavništva so tistim slovenskim izgnancem, ki so bili rojeni v tistih predelih, ki sta jih okupirala Italija in Madžarska, vsaj nekoliko pomagala oditi iz t. i. NDH. Nemško poslaništvo v Zagrebu, kamor so julija 1941 začele prihajati prošnje slovenskih izgnancev za vrnitev na slovensko Štajersko in Gorenjsko, pa je že predtem, tj. 21. junija 1941, razglasilo, da ne bo zastopalo interesov slovenskih izgnancev na območju NDH. Kasche je svojim uslužbencem prepovedal vsako posredovanje pri ustaških oblasteh v korist Slovencev.¹²⁰

Največ slovenskih izgnancev se je vrnilo v Ljubljansko pokrajino. Ni mogoče natančneje ugotoviti, kdaj je italijanska vlada dovolila slovenskim izgnancem, da se lahko preselijo iz t. i. NDH v

Ljubljansko pokrajino. Vsekakor je to storila že zgodaj, saj je državno ravnateljstvo za obnovo že 15. julija naročilo komandantu taborišča Slavonska Požega, da slovenski izgnanci lahko pošljejo prošnje za preselitev v Ljubljansko pokrajino. Tudi Eichmann se je že zelo zgodaj, tj. 20. avgusta 1941, pritožil na nemško zunanje ministrstvo, da italijanske oblasti dovoljujejo slovenskim izgnancem preseljevanje iz NDH v Ljubljansko pokrajino. »Četudi doslej hrvaški uradi še niso dovolili takšnih preseljevanj, je pričakovati, da bodo kmalu popustili pod pritiskom italijanskih oblasti. V tej zvezi lahko navedem, da imajo komunistični poskusi sabotaž, ki so se pred kratkim dogodili v južni Koroški in Kranjski, svoj izvor v Ljubljani in da je že iz tega razloga nazaželeno priseljevanje izseljenih Slovencev na ozemlje, ki ga je zasedla Italija.«¹²¹ Eichmannova napoved se je uresničila in ustaške oblasti so res kmalu dovolile slovenskim izgnancem odseljevanje v Ljubljansko pokrajino.¹²²

Kako je naciste bolela privolitev italijanskih oblasti, da se lahko slovenski izgnanci priseljujejo v Ljubljansko pokrajino, kažeta tudi dva odlomka iz poročil komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko oziroma za Gorenjsko glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlinu. Prvi se glasi:

»Urad tajne državne policije v Celju je poslal v Ljubljano svojega zaupnika, ki je tam ugotovil, da se je del tistih oseb, ki so bile izseljene v Srbijo, zlasti še mlajši ljudje, vrnil v Ljubljano. Nekatere je italijanska policija že aretirala. Vsak dan naj bi ilegalno prešlo mejo in odšlo na Kranjsko do 50 oseb.«^{122a}

Drugi odlomek pravi: »7. 1. 1942 sta ljubljanskega kvestorja Ettoreja Messano povabila na Bled in ga tam sprejela najprej gauleiter dr. Rainer in nato višji vodja SS in policije. Kvestor je obljubil, da bo Slovence, ki so bili izgnani iz Gorenjske v Beograd in ki bi se protipravno vrnili, izročil nemškim oblastem.«^{122b}

Seveda niso mislili samo na tiste izgnance, ki bi skrivaj prišli iz Srbije, temveč tudi na tiste, ki bi prišli iz t. i. NDH. Iz dostopnih virov ni mogoče ugotoviti, koliko takšnih izgnancev so italijanske oblasti izročile nemškemu okupatorju. Italijanske oblasti so 31. 1. 1942 popisale vse begunce, ki so prišli na območje Ljubljanske pokrajine. Po podatkih tega popisa naj bi prišlo od 1. aprila do 31. julija 1941. leta 8643 in od 1. avgusta 1941 do 31. 1. 1942. leta 12.903 begunci, skupno torej 21.546 beguncev. V istem času naj bi jih odšlo iz Ljubljanske pokrajine, verjetno največ v t. i. NDH in v Srbijo, 3812. Dne 31. 1. 1942 naj bi živelo v Ljubljanski pokrajini 17.734 beguncev, največ v ljubljanskem mestnem (11.177) in novomeškem okraju (3977). Približno enako število je v svojih poročilih omenjal nemški okupator. Tako je

poslanik Kasche že 30. maja 1941 brzojavil nemškemu zunanjemu ministrstvu: »18.000 beguncev z območij rajha prosjači na ljubljanskih cestah, ker so smeli vzeti s seboj le 200 dinarjev in najpotrebnejšo obleko. Ljubljanska inteligenca vidi v tem lastno usodo, ki bi jo zadelo, če bi tja prišle nemške čete. Ljudje so prepričani, da hoče Nemčija iztrebiti slovensko inteligenco.«¹²²⁰

Nekaj desetin slovenskih izgnancev se je odselilo tudi v tiste slovenske ali hrvaške predele (Prekmurje, Medimurje), ki jih je zasedla Madžarska. To so bili zlasti tisti Slovenci, ki so se po prvi svetovni vojni preselili iz Prekmurja na slovensko Štajersko. Ko so jih aretirali, zapirali v taborišča in izganjali, se ni nihče zavzel zanje, šele ko so prišli na območje t. i. NDH in jih je državno ravnateljstvo za obnovo poslalo v razne okraje, je madžarsko poslaništvo v Zagrebu začelo poizvedovati za njimi in se zavzemati zanje, tako kot so se npr. ustaške oblasti junija in julija 1941 zavzele za Hrvate na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. Ugotovilo je, da jih je veliko število v Derventi, Doboju, Gračanici, Tesliču in Zepči in da živijo v veliki revščini. Do srede septembra 1941 je sestavilo imenski seznam, na katerem je bilo 150 oseb, domnevalo pa je, da jih je v NDH okoli 600–800.¹²³ S tem je madžarski poslanik dr. Ferenc Maroszy seznanil nemškega poslanika Kascheja. Ta mu je 11. oktobra 1941 odgovoril, da je v Mariboru govoril s šefom civilne uprave, ki prosi za imenski seznam prizadetih oseb, in izrazil obžalovanje, da je deportacija prizadela tudi pripadnike Nemcem prijateljskega madžarskega naroda.¹²⁴ Maroszy je čez dva dni poslal Kascheju dva seznama oseb, živčih v Derventi in Gračanici in ga opozoril, da te osebe govorijo madžarski, in sicer ne samo odrasli, temveč tudi njihovi otroci, in da se vsi priznavajo za Madžare. Že drugi dan pa mu je sporočil, da je na zagrebški zahodni kolodvor nenadoma in nenapovedano prispelo iz Gračanice 40 izgnanih »Madžarov« ter poudaril, da ne vidi zanje nobene druge rešitve, kakor da jim Kasche omogoči takojšnjo vrnitev na slovensko Štajersko.¹²⁵

V razgovorih in celo notah je nemška stran zatrjevala, da deportacije niso prizadele Madžarov, temveč le Slovence in da so se prizadete osebe ob deportacijah same izdajale za Slovence, madžarska stran pa si je prizadevala, da bi dokazala, da so Madžari in da jih je treba vrniti domov. Za vsak primer pa se je začela pogajati z ustaškimi oblastmi, da bi jih pustile oditi v Prekmurje, s čimer so se strinjale. Vendar pa so ustaši — že tako nejevoljni na Madžare zaradi njihove zasedbe Medimurja in nahujskani z nemške strani — zagrozili madžarskim diplomatom z izgonom, če bi še naprej izkoriščali diplomatske ugodnosti za obiskovanje slovenskih izgnancev v NDH.

Madžarska stran je te grožnje zavračala, češ da transport iz Gračnice ne bi bil mogel prispeti v Zagreb brez vednosti ustaških oblasti, ki so se verjetno hotele iznebiti skrbi za izgnance, ki da so izjavljali, **da** so jim lokalne oblasti celo svetovale, naj se odpeljejo stran, češ **da** kraje ogrožajo četniki, pred katerimi jih ne morejo zaščititi.¹²⁶

O usodi 11 družin oziroma 40 oseb, ki so med temi diplomatskimi prerekanji čakale v Zagrebu in so skrb za njihovo prehrano in nastanitev prevzeli na ramena Rdečega križa, zvemo iz zapiska nemškega poslaništva v Zagrebu: »Lahko povzamemo, da gre pri vseh teh osebah vseskozi za Slovence, ki izvirajo iz Prekmurja, ne pa za Madžare ali Volksdeutscher je. Zato se niso mogli vrniti v Spodnjo Štajersko in jih je državno ravnateljstvo za obnovo nastanilo na Hrvaškem, in sicer v Slavoniji in ne več v Bosni. Dve družini pa sta se lahko vrnila v Spodnjo Štajersko kljub slovenski narodnosti, ker njuni družinski člani — očetje oziroma sinovi — že nekaj let delajo v Nemčiji.«¹²⁷

Madžarska je pozneje res sprejela nekaj desetih izgnanih Slovencev, rojenih v Prekmurju in Medimurju, in jih je tudi tam začasno naselila.

Položaj izgnanih duhovnikov

Položaj izgnanih slovenskih duhovnikov v t. i. Nezavisni državi Hrvatski je bil drugačen kot položaj drugih izgnancev, zato ga bomo obravnavali posebej. Slovenski duhovniki so bili v izgnanstvu deležni skrbi visokih cerkvenih krogov in je bil zato njihov položaj dosti bolj ugoden od položaja drugih izgnancev, čeprav so bile tudi izjeme. Zanje sta se zavzela zlasti zagrebški nadškof dr. Alojzij Stepinac in dakovski škof dr. Anton Akšamovič, verjetno pa tudi Vatikan.

Ustaške oblasti izgnanim slovenskim duhovnikom niso bile naklonjene, zlasti nacisti so si prizadevali, da jim ne bi šli preveč na roko. Tako so na sestanku pri maršalu Kvaterniku 8. junija 1941, ki so se ga poleg Kvaternika udeležili še major Ferrant, kapetan Matašič in SS-Obersturmführer Kob, sklenili, da mora Kvaternik čimprej dobiti seznam okoli 300 duhovnikov, ki jih nacisti nameravajo izgnati v prvem valu. Seznam naj bi bil sestavljen posebej za posvetne duhovnike in posebej za redovnike, politično posebno obremenjene naj bi navedli posebej, da bi tudi posebej poskrbeli za njihovo nastanitev. Ker bi priprave za nastanitev izgnanih duhovnikov trajale dalj časa, so sklenili, naj bi jih poslali šele po 18. juniju, čeprav so

bili duhovniki med prvimi, ki so jih nacisti spravili v preselitvena taborišča.¹²⁸ Ozadje tega sestanka pojasnjuje Beisnerjevo pismo Kascheju:

»Na splošno ugotavljamo, da tukajšnji katoliški kler že zdaj kaže živo zanimanje za nastanitev slovenskih katoliških duhovnikov na Hrvaškem in da mu za to ni žal nobenih sredstev. Tako je nadškof dr. Stepinac sam že večkrat govoril z maršalom Kvaternikom in posebej zahteval, naj bi te duhovnike obravnavali ločeno kot posvetne duhovnike in redovnike. To je prav gotovo zato, da bi redovnike poslali v tukajšnje samostane, medtem ko bi posvetne duhovnike poslali posebej v nekdanje srbske pravoslavne samostane.

Naš urad je opozoril maršala Kvaternika na to, da se nam zdi nastanitev redovnikov v tukajšnjih samostanih nevarna, ker bi lahko podpirali politično zaroto. Nadaljnji razvoj tega vprašanja bomo od tukaj zasledovali s povečano pozornostjo.«¹²⁹

Dne 12. junija 1941 so se ponovno zbrali pri maršalu Kvaterniku na sestanek. Tedaj so že vedeli, da bo prvi transport slovenskih duhovnikov prispel dne 5. julija v Slavonski Brod in da se duhovnikom smejo pridružiti tudi z njimi v skupnem gospodinjstvu živeči sorodniki.¹³⁰

Ko je 5. julija okrog polnoči prispel v Zagreb vlak z 216 slovenskimi duhovniki (165 lavantinskih in 12 ljubljanskih svetnih duhovnikov, 13 redovnikov, 2 bogoslovca in 24 redovnih bratov), so zastopniki nadškofa dr. Stepinca razdelili transport v tri dele: redovnike (38), ki so odšli v samostane svojih redov, mlajši svetni duhovniki (67) so ostali v nadškofijskem konviktu v Vlaški ulici v Zagrebu, starejše svetne duhovnike (111) so odpeljali v nadškofijski konvikt v Slavonsko Požego. Sorodnike duhovnikov so poslali v taborišče Slavonska Požega.¹³¹

Dne 11. julija je v Zagreb pripeljal drugi transport 132 slovenskih duhovnikov (108 iz ljubljanske škofije in 24 iz koroškega dela lavantinske škofije). Poslali so jih naprej v Sremske Karlovce, kjer so jih razdelili. 74 starejših duhovnikov so nastanili v bivšem zavodu pravoslavnih duhovnikov v Sremskih Karlovcih, 52 mlajših pa so odpeljali v nadškofijsko semenišče v Dakovem.¹³²

Na Hrvaško pa slovenski duhovniki niso prispeli samo s tema dvema transportoma, temveč že prej in tudi še pozneje. Nacisti so namreč že 19. aprila pognali čez mejo na Hrvaško deset duhovnikov iz slovenske Štajerske, 22. aprila ponovno enajst, 30. aprila celo šestindvajset, 6. maja devet in v dneh od 9. do 20. maja triindvajset, skupaj torej najmanj 79. Pozneje jih sicer niso poganjali čez mejo, temveč vključili v kakšen transport drugega vala, tako npr. v

16. transport dne 14. julija 26 frančiškanov, 18. julija duhovnike in 28 karmeličank, 19. julija 6 duhovnikov in redovnic itd., večjo skupino so poslali spet 6. avgusta iz Rajhenburga.

Julija in avgusta so bili torej izgnani slovenski duhovniki v večjih skupinah nastanjeni v štirih raznih krajih NDH: v nadškofjskem konviktu v Zagrebu, v nadškofjskem konviktu v Slavonski Požegi, v nadškofjskem semenišču v Dakovem in v bivšem pravoslavnem zavodu v Sremskih Karlovcih.

Iz teh štirih skupin so izgnane duhovnike dodeljevali posameznim župnijam kot kaplane in goste ali pa jih pošiljali v Ljubljano,¹³³ nekaj pa jih je sprejela beograjska nadškofija in so se preselili v Srbijo.¹³⁴ Dokler so bili nastanjeni v teh štirih zavodih, jih je vzdrževalo državno ravnanje za obnovo v Zagrebu, ki je nadškofjskemu ordinariatu v Zagrebu in škofjskemu ordinariatu v Dakovem nakazovalo za vsakega po 25 kun za vsak oskrbni dan, dokler jima ni novembra 1941 sporočilo, da so vsa sredstva za ta namen izčrpana in jih naj dokončno zaposlita.

V zagrebškem in slavonskopožeškem konviktu so duhovniki ostali kakšna dva meseca, da bi se priučili hrvaškega jezika in da bi uredili vse potrebno za njihovo razmestitev po katoliških župnijah. Kmalu je namreč bil opuščen načrt, da bi izgnane slovenske duhovnike v skupinah pošiljali prekrščevar pravoslavno prebivalstvo v NDH.¹³⁵ V Slavonski Požegi je novembra 1941 ostalo le še 26, decembra pa samo še 7 starejših duhovnikov.¹³⁶

V Sremskih Karlovcih so se slovenskih duhovnikov, za katerimi so kmalu iz taborišča Slavonska Požega poslali njihove sorodnike, hoteli iznebiti tako, da so jih razmestili po 11 pravoslavnih samostanih. Že konec avgusta 1941 pa so jih večinoma preko Zagreba poslali v Ljubljano, od koder jih je večina odšla v cistercijski samostan v Stični. Devet duhovnikov, ki so ostali, pa so nastanili v treh bližnjih pravoslavnih samostanih.¹³⁷

Iz Dakova so slovenske duhovnike razmestili po župnijah kot kaplane in goste, nekaj pa jih je odšlo v Ljubljano, tako da jih je do konca oktobra 1941 ostalo v škofiji le 26, v bogoslovnem semenišču pa le še 6 starejših, ki so pomagali urejati arhiv. Ko so se ustaške oblasti obrnile na škofa dr. Akšamovica, naj bi odvečne duhovnike poslali v sarajevsko ali banjaluško škofijo, je odgovoril: »Glede na veliko število kolonistov iz hrvaških predelov in glede na vse večje število tistih, ki so prešli iz ortodoksne v katoliško cerkev — teh je že 20.000 — je potrebno povečati število dušebrižnikov. Zato so Slovenci izseljenci, ki so še na območju naše škofije, potrebni tukaj.«¹³⁸

Ni mogoče preveriti, koliko drži novica, ki jo je preko vojaške obveščevalne službe dobilo nemško poslaništvo v Zagrebu, namreč, da bi se bili vatikanski krogi, zlasti pa papeški legat msgr. Giuseppe R. Marcone, prizadevali premešati hrvaško duhovščino z izgnanimi slovenskimi duhovniki in jih nato nastavljati za župnike.¹³⁹

Iznani slovenski duhovniki so bili v t. i. NDH različno sprejeti. Visoki cerkveni krogi so jih skušali uporabiti za pomoč hrvaški katoliški duhovščini, torej tudi pri prekrščevanju pravoslavnih, le da jim niso dovolili pridigati.¹⁴⁰ Na terenu so jih nekateri pomilovali in jim skušali pomagati ter je bil zato njihov gmotni položaj mnogo boljši od položaja drugih slovenskih izgnancev. Drugi pa so jim celo privoščili takšno usodo in so imeli težave celo z delom hrvaških katoliških duhovnikov, ki je bil zaslepljen od ustaške propagande in zaverovan v Paveliča in Hitlerja.¹⁴¹ Še večje težave so imeli duhovniki na območju Hrvatskega Zagorja. Kaže, da so jim cerkvene oblasti svetovale, naj se ne podajajo na območje, ki je manj kot 60 km oddaljeno od slovensko-hrvaške meje.¹⁴² Najprej so ustaši jeseni 1942 aretirali 6 slovenskih duhovnikov in jih odvedli v zloglasno ustaško taborišče Jasenovac. Po enem mesecu so jih pet na krut način pobili, rešil se je po naključju le eden, ki je bil takrat ravno bolan. 2e prej so ustaši v tem taborišču pobili dva slovenska duhovnika. Kmalu so aretirali še okoli 30 slovenskih duhovnikov, jih za nekaj časa zaprli in končno izpustili.¹⁴³ Vsekakor so se tisti slovenski duhovniki, ki so ostali v NDH, med vojno bolje zadržali kakor pa tisti, ki so se iz NDH preselili v Ljubljansko pokrajino, čeprav so bile izjeme v obeh pokrajinah.

Iznanci in narodnoosvobodilna borba

Iznani Slovenci so se tudi na območju t. i. NDH vključevali v narodnoosvobodilno gibanje. Iz raznih razlogov na Hrvatskem in v Bosni 1941. leta sicer še ni prišlo do množičnejšega vključevanja slovenskih izgnancev v tamkajšnje partizanske enote. So pa bili vendarle posamezniki ali cele družine, ki so se kljub hudim razmeram takoj vključili v osvobodilni boj. Žal toliko let po osvoboditvi še nimamo podatkov niti o tem, koliko naših izgnancev se je vključilo v osvobodilni boj v Bosni in na Hrvatskem v letu 1941. Zato bom navedel le nekaj primerov. V Liki sta se poleti 1941 vključili družini Markič in Strnad, v Garešnici družina Fajdiga, v Sisku Zvonko Bajt, v Kutinici v Moslavini družina Grča itd. Tudi za vključevanje v poznejših letih še ni zbranih podatkov, vendar nekaj podatkov kaže na

to, da so se 1942., zlasti pa 1943. leta vključevali že bolj množično. Srčujemo jih zlasti v partizanskih enotah v Moslavini (npr. trije člani družine Vaupotič iz Popovca pri Garešnici, dr. Edgar Herg, dva člana družine Orel iz Garešnice, dva člana družine Marotti iz Zagreba, dva člana družine Fajdiga iz Garešnice, trije člani družine Bauman iz Grubišnega polja itd.). Nekateri so postali pomembni bataljonski ali celo brigadni funkcionarji (Alojz Bauman in Zdravko Vaupotič sta 1943. leta padla kot politkomisarja bataljona itd.). Mnogi izgnanci so delali kot aktivisti osvobodilnega gibanja na terenu in ni malo primerov, da so jih ustaši in okupatorji pobili (npr. Jožka Kogoja v Banja Luki, Ferdinanda Razgorška ob Neretvi, Štefana Premožiča v Jasenovcu itd.). So pa tudi primeri, da so slovenski izgnanci prišli iz Bosne in Hrvatske v partizane v Slovenijo.¹⁴³

Vrnitev v domovino

V Zagrebu je že med vojno bila močna skupina slovenskih aktivistov narodnoosvobodilnega gibanja in takoj po osvoboditvi maja 1945 so ustanovili mestni odbor Osvobodilne fronte. Za predsednika so izbrali Franca Humarja, za podpredsednico Jožico Zorko, za tajnika Jožeta Hainza (za njim Drago Vollmaier). Odbore OF so ustanavljali tudi v drugih krajih na Hrvaškem in v Bosni, kjer so bile večje skupine Slovencev.

S pripravi za repatriacijo izgnanih Slovencev je začel najprej ekonomski odsek MO OF Zagreb, ki so mu organi ljudske oblasti v ta namen odstopili prostore in premoženje bivšega odbora za slovenske useljenike v Zagrebu (okoli 2 milijona kun), nekaj sredstev pa je nabral kot prostovoljne prispevke. Upravitelj pisarne ekonomskega odseka je postal Drago Oberžan, dotedanji tajnik odbora za slovenske useljenike v Zagrebu.

Ekonomski odsek MO OF je 18. maja 1945 razglasil, da bo organiziral vrnitev slovenskih izgnancev in drugih Slovencev iz Bosne in Hrvatske v domovino, ter naročil, naj v ta namen v krajih, kjer živijo Slovenci, sestavijo primerne odbore ali pa naj to skrb prevzamejo že ustanovljeni odbori OF. Zberejo naj podatke o Slovencih, ki se žele vrniti domov in oznanijo, da se bo repatriacija začela v treh ali štirih tednih.¹⁴⁴

Toda že v drugi polovici junija 1945 so ukinili MO OF in je naloge njegovega ekonomskega odseka prevzela na novo ustanovljena delegacija za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega, katere pred-

sednica je postala Jožica Zorko, tajnik pa ing. Franc Blatnik in Franjo Rolih (za njim Janko Gruden).¹⁴⁵

Ekonomski odsek MO OF oziroma pozneje delegacija za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega sta imela na zahodnem kolodvoru v Zagrebu posebno zbirno bazo, v kateri je lahko prenočevalo in se nahranilo okoli 500 oseb hkrati, ter ambulanto z 20 posteljami za bolnike in onemogle. Pri njunem delu jima je pomagalo 30—40 mladincev in mladink. S to zbirno bazo sta pomagala tudi pri repatriaciji drugih skupin Slovencev, npr. izgnancev, ki so se vračali iz Srbije ali vzhodnih nemških pokrajin (Slezije, Saške itd.).

Prvi transport slovenskih izgnancev povratnikov je odpeljal 14. junija 1945 iz Osijeka, in sicer 520 oseb. Sledili so mu nadaljnji iz Bosne in Hrvatske ter je bilo do 31. avgusta repatriiranih že okrog 7000 Slovencev, medtem ko se jih je mnogo iz obmejnih hrvaških krajev vrnilo že v prvih tednih po osvoboditvi mimo ekonomskega odseka MO OF in delegacije za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega. Repatriacija je bila končana do srede oktobra 1945.¹⁴⁶

V NEMČIJI

Priprave za sprejem in razmestitev

V Nemčijo so najprej nacisti nameravali izgnati le manjši del Slovencev, predvsem tiste, ki so jih sicer predvideli za izgon iz slovenske Štajerske in Gorenjske, so jih pa po rasnem pregledu zaradi dobre rasne ocene začeli imeti za »sposobne za ponemčenje«. Predvidevali so, da jih je na slovenskem Štajerskem okoli 7800, na Gorenjskem pa okoli 2800.

Za sprejem teh »za ponemčenje sposobnih« Slovencev je Himmler najprej 4. junija 1941 določil območja višjih vodij SS in policije, tj. svojih pooblaščenцев za utrjevanje nemštva, Süd (München), Südwest (Stuttgart), Rhein (Wiesbaden), West (Düsseldorf), Fulda-Werra (Kassel) in Westmark (Metz), 23. julija je določil še območja višjih vodij SS in policije Elbe (Dresden) z izjemo Sudetske in petih nekdanjih obmejnih okrožij, Spree (Berlin) z izjemo okrožja Frankfurt na Odri, Mitte (Braunschweig) in Ostsee (Stettin) z izjemo sedemnajst bivših obmejnih okrožij. Zajete so bile torej vse nemške pokrajine razen pokrajine Schleswig-Holstein in območja okoli Hamburga.

Ko pa je Himmler v prvi polovici oktobra 1941 sklenil, da naj izženejo v Nemčijo tudi 38.000 Slovencev iz obsavskega in obso-
telskega pasu, ki so jih do tedaj nameravali izgnati v t. i. Nezavisno
državo Hrvaško, je tudi določil, naj jih pošljejo še na območje viš-
jega vodje SS in policije Südost (Breslau), in sicer v Spodnjo Šlezijo
z izjemo mesta Breslau in sedmih drugih bivših obmejnih okrožij, ni
pa dovolil, da bi jih poslali v Gornjo Šlezijo, ki so jo naseljevali pre-
težno Poljaki, a so jo nacisti leta 1939 priključili k nemškemu rajhu.
Ne vem, kdaj je preklical svojo prepoved, da jih ne smejo pošiljati
v Breslau, kajti že oktobra 1941 so jih odpeljali iz Rajhenburga tudi
v to mesto.

Iz teh Himmlerjevih odredb je jasno razvidna nacistična težnja,
naj Slovenci ne bi nikjer prišli v neposreden stik s poljskim in češkim
prebivalstvom. Menili so, da bi jih takšni stiki lahko ovirali pri po-
nemčevanju.

Himmler je sredi oktobra 1941 določil tudi, naj v Nemčijo iz-
gnane Slovence spravijo v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle. Šef
te ustanove SS-Obergruppenführer Werner Lorenz je v razpravi na
osmem procesu pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu o
tem izjavil tole:

»Predvsem bi rad povedal, enkrat za vselej, da VoMi ni imela
nič opraviti — niti z najmanjšo stvarjo — pri deportacijah Slovencev.
Akcijsko Slovinci je, kolikor mi je znano, odredil Himmler v letu 1941.
Tisti čas sem imel zelo hudo avtomobilsko nesrečo v Srbiji in sem
zato bil devet mesecev v bolnišnici z močnim pretresom možganov
in s počeno lobanjo ter sem moral nato nekaj mesecev počivati. Med-
tem pa je Himmler prisilil mojega namestnika Behrendsa, da je proti
svoji volji sprejel Slovence v taborišča VoMi. Ko sem se vrnil v
Berlin, sem se znašel pred izvršenim dejanjem, ki ga nisem mogel v
ničemer spremeniti.«¹⁴⁷

Lorenzov namestnik SS-Brigadeführer dr. Behrends je 4. no-
vembra 1941 poslal vsem pokrajinskim akcijskim vodstvom Volks-
deutsche Mittelstelle okrožnico št. 93, v kateri je skoraj dobesedno
ponovil Himmler j evo odredbo o izgonu spodnještajerskega obmej-
nega prebivalstva v Nemčijo z dne 18. oktobra 1941.¹⁴⁸

V vodstvu Volksdeutsche Mittelstelle v Berlinu je skrb za iz-
gnane Slovence v taboriščih prevzel XI. urad (preseljevanje) pod
vodstvom SS-Standartenführerja Hermanna Ellermeierja oziroma še
bolj njegovega referenta za preseljevanje in vodstvo taborišč
SS-Sturmabführer j a Friedricha Wilhelma Altene. Ta je 20. okto-
bra imel v Stuttgartu konferenco z dvanajstimi pokrajinskimi akcijs-
skimi vodji Volksdeutsche Mittelstelle, na kateri so razpravljali o

sprejemu izgnanih Slovencev v taborišča, nato pa se je udeležil tudi vseh konferenc s predstavniki državnih železnic, na katerih so razpravljali o prevozu izgnancev in določili vozni red transportov.

Na sprejem izgnanih Slovencev v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle so se pokrajinski akcijski vodje in vodje taborišč ponekod dobro pripravili. V Saški npr. so imeli celo tridnevni seminar, drugod pa so v ta namen izdali mnogo okrožnic. Da bi napravili razliko med Slovenci, ki prihajajo v taborišča, in Nemci, ki so bili že v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle, so prepovedali, da bi jih ob prihodu pozdravili vodje taborišča ali pa napisali, kot npr. »Dobrodošli!« in podobno.

Ob prihodu izgnanih Slovencev v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle so taborišča zastražili. Dne 11. novembra 1941 je namreč glavni državni varnostni urad izdal ukaz, »da morajo biti izseljenska taborišča ustrezno zastražena, da bi takoj opazili in zatrli politične in kriminalne zločine«. ¹⁴⁹ V nekaterih pokrajinah, npr. v Švabski, pa so straže kmalu ukinili, ker so dotedanje izkušnje »s spodnještajerskim obmejnim prebivalstvom pokazale, da takšni ukrepi niso potrebni.« ¹⁵⁰ Pripadniki nemškega »Herrenvolka« so verjetno pričakovali, da bodo prišli iz slovenske Štajerske kdove kako zanemarjeni ljudje, kriminalci in cigani itd. Toda že kmalu so priznali, da so o njih dobili boljši vtis kakor pa o bukovinskih Nemcih v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle. ¹⁸¹

Po prihodu v taborišča so Slovence ponovno popisali, pri čemer so jim za podlago služili transportni sezname in izseljenske izkaznice, ki so jih bili dobili vsi izgnanci v Rajhenburgu. Najprej so izdelali posebno kartoteko, in sicer posebej za »tujerodne«, tj. tiste, ki jih niso predvideli za ponemčenje (zeleno barve s svetlo zeleno, komaj opazno diagonalo), in posebej za tiste, ki so bili sposobni za ponemčenje (za družinske poglavarje rumene barve z zeleno, v sredi s krogom prekinjeno diagonalo, za družinske člane in samostojne osebe pa rumene barve z zeleno neprekinjeno diagonalo). To kartoteko so izdelali v treh izvodih in en izvod poslali v osrednjo kartoteko Volksdeutsche Mittelstelle v Berlin, drugega pristojnemu pokrajinskemu akcijskemu uradu, tretjega pa so obdržali v taborišču. ¹⁵²

Na podlagi te kartoteke so izgnani Slovenci v taboriščih že februarja 1942 začeli dobivati t. i. »taboriščne izkaznice«. ¹⁶³

Izgnane Slovence so do 1. marca 1942 namestili v 163 taboriščih v 8 pokrajinah. ¹⁵³³ Na osnovi štirinajstdnevni poročil vodstva Volksdeutsche Mittelstelle o številu oseb v taboriščih in njihovem izvoru sem napravil naslednji pregled števila izgnanih Slovencev v posameznih nemških pokrajinah. ¹⁵⁴

pokrajina	St. taborišč		Število izgnanih Slovencev v taboriščih VoMi								
	vseh	Slov.	31. X. 1941	15. XI. 1941	30. XI. 1941	15. XII. 1941	31. XII. 1941	15. I. 1942	31. I. 1942	1942 15. II.	I. III. 1942
Spodnja Slezi j a	64	45	2.626	7.863	7.920	7.907	7.912	7.907	7.896	7.901	7.908
Brandenburško	6	5	312	2.129	2.081	2.076	2.077	2.076	2.075	2.012	2.001
Hannovrsko	21	7	—	1.991	2.000	2.000	2.000	2.001	1.995	2.000	2.000
Thurinško	76	43	—	1.047	4.117	4.112	4.118	4.112	4.104	4.079	4.078
Saška	157	34	—	—	6.437	6.508	6.506	6.508	6.506	6.500	6.503
Württembersko	25	17	—	—	—	3.349	6.711	6.534	6.563	6.508	6.503
Badensko	40	11	—	—	—	—	2.550	2.836	2.836	4.918	4.891
Svabsko	39	1	—	—	—	—	—	—	—	131	130
	428	163	2.938	13.030	22.555	25.952	31.874	31.974	31.975	34.049	34.014

Položaj izgnancev

Delitev v taboriščih

Slovence, ki so jih nacisti izgnali v Nemčijo, so tam najprej delili v dve veliki skupini; v sposobne za ponemčenje in v nesposobne za ponemčenje.

Do srede oktobra 1941 so bili za ponemčenje sposobni le tisti, ki so jim pri pregledu v domovini dali dokončno oceno A, tj. »Altreich« (preselitev v stari rajh), teh pa je bilo le nekaj tisoč. Večina prebivalstva v obsavskem in obsotelskem pasu je namreč dobila končno oceno E, tj. »Evakuierung« (izgon v Srbijo oz. pozneje v NDH), saj so takrat nameravali več kot osemdeset odstotkov ljudi izgnati v Srbijo, nato pa v t. i. Nezavisno državo Hrvatsko. Ko pa so jih morali deportirati v Nemčijo, bi bila morala biti torej večina deportiranih v Nemčijo »nesposobna za ponemčenje«. ¹⁵⁵ Predvidevali so, da bo nesposobnih za ponemčenje le okoli 20 odstotkov vseh v Nemčijo deportiranih Slovencev. ¹⁵⁶

26. novembra 1941 pa je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu izdal nova navodila:

»Obseg za ponemčenje sposobnih oseb iz Spodnje Štajerske smo sedaj določili v sporazumu s III. uradom šefa varnostne policije in varnostne službe in šefom glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS ter obsega poleg že omenjenih primerov A tudi t. i. primere Ust. Izvzeti bodo primeri Ust z rasno oceno IV in o njihovi vključitvi bo odločeno pozneje. Rasne ocene so napisane na kartoteki pod rubriko ‚narodnost‘ ali ‚politična ocena‘.

Vsem za ponemčenje sposobnim osebam z ocenami A in Ust I, II, III bodo višji vodje SS in policije preskrbeli delo; da bi poenostavili postopek, jih je treba premestiti v posebna taborišča.«¹⁵⁷

Do konca julija 1942 je bilo »v ponemčevalnem procesu« v **Nem-**čiji 4982 izgnanih Slovencev, po mojem mnenju le tistih, ki so **imeli** dokončno oceno A.¹⁵⁸

Spomladi 1942 so izgnane Slovence, ki so imeli do tedaj dokončno oceno Ust in rasno oceno IV, dalje dokončno oceno E in tudi tiste, ki so bili slučajno brez dokončne ocene, ponovno pregledali rasni ocenjevalci iz glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS. Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je namreč hotel imeti natančno izvedeno razdelitev Slovencev v tiste, ki so sposobni, in tiste, ki niso sposobni za ponemčevanje. To pa je bilo v prvi vrsti odvisno od njihove rasne ocene.¹⁵⁹

Konec leta 1942 in v začetku leta 1943 so vključili med sposobne za ponemčenje tudi tiste Slovence, ki so imeli dokončno oceno E in rasno oceno III plus.¹⁶⁰ Te osebe je pregledala posebna letéča komisija glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS.

Nacisti so dovoljevali, da so se izgnani Slovenci v taboriščih poročili ne glede na to, ali so bili sposobni za ponemčenje ali ne. **Ce** je bil eden od zakoncev pred poroko nesposoben za ponemčenje, drugi pa sposoben, so po poroki tudi drugega prištevali k nesposobnim za ponemčenje.¹⁶²

Najprej so določili, da bi naj ti dve veliki kategoriji izgnanih Slovencev ločili med seboj tako, da bi jih poslali v različna taborišča. Ze omenjena navodila štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 1. decembra 1941 so določala:

»Po izvršenem zdravniškem pregledu bo Volksdeutsche Mittelstelle zbrala za ponemčenje sposobne v posebnih taboriščih, od koder bodo odšli na delovna mesta. Po eno posebno taborišče naj ustanovijo na tistih območjih višjih vodij SS in policije, ki so določena za sprejem Slovencev.

Ker bi istočasna zaposlitev za ponemčenje sposobnih in nesposobnih na istem območju lahko bistveno škodovala ponemčevalnim ukrepom, predvidevamo, da bomo po zaposlitvi za ponemčenje sposobnih oseb tiste za ponemčenje nesposobne osebe, ki bodo še ostale na teh območjih višjih vodij SS in policije, premestili na tista območja, na katerih ne bomo zaposlovali za ponemčenje sposobnih oseb slovenske narodnosti.«¹⁶³ Ker tega niso mogli izvesti takoj, so to poskušali storiti potem, ko je bilo izseljevanje skoraj že končano. V ta namen je npr. pokrajinski akcijski vodja Volksdeutsche Mittelstelle za Saško z »odredbo 1/42« dne 28. januarja 1942 sporočil vodjem

*Slovenski izgnanci
v taborišču
Müncheberg*

taborišč, da so za namestitvev oseb z dokončno oceno A in Ust predvideli območji višjih vodij SS in policije Westmark (Metz) in Süd (München) in bodo zato te osebe pred odhodom iz Saške vzeli iz taborišč ter jih začasno namestili v okrožju Zwickau, in sicer 242 v taborišče št. 115 v Werdau (za Westmark) in 569 v taborišča šit. 118 in 120 v Planitz ter št. 121 v Crimmitschau (za južno Nemčijo).¹⁶⁴

V odredbi 5/42 z dne 20. februarja 1942 je o njih povedal: »Osebe, z dokončno oceno A in Ust, ki smo jih vzeli iz taborišč in namestili v okrožju Zwickau, so takšne, ki bodo poslane v južno Nemčijo ali pa v Westmark kot sposobne za ponemčenje. Vsi drugi Slovenci (primeri E) morajo do dokončne odločitve ostati v taboriščih. Tudi njih bodo verjetno še enkrat pregledali.«¹⁶⁵

Te osebe so spomladi 1942 res odšle iz Saške. V poročilu vodstva Volksdeutsche Mittelstelle o številu preseljencev v taboriščih z dne 31. maja 1942 je za Saško navedeno 5678 Slovencev, medtem ko jih je bilo 31. marca 1942 še 6503, torej 825 več. Iz poročila je tudi razvidno, da so osebe, namenjene za območje Westmark, prišle v mesti Kaiserslautern (107 oseb v taborišče »Braunes Haus«) in Wiesbaden (134 oseb v taborišče »Chauseehaus«). Osebe, določene za južno Nemčijo, pa so poslali na Gornje Bavarsko (501 oseba) in Vestfalsko (55 oseb v taborišče »Bochum I«).¹⁶⁶ V pokrajini Hannovrsko so okoli 360 za ponemčenje sposobnih Slovencev združili v taborišču Hannover-Münden.

Tudi za druge pokrajine, razen Šlezije, navaja poročilo Volksdeutsche Mittelstelle za 31. maj 1942 manjše število Slovencev v taboriščih, kot pa jih je bilo 1. marca 1942. Po primerjavi obeh poročil bi naj bilo do 31. maja 1942 izgnanih z obmejnega izselitvenega ob-

močja na slovenskem Štajerskem 35.522 oseb, od teh jih je bilo po podatkih z dne 31. maja 1942 za ponemčenje sposobnih oziroma »v ponemčevalnem postopku« 3326 (iz Saške 797, z Brandenburškega 404, Hannovrskega 362, Turinškega 1248, Württemberskega 164 in Badenskega 351).

Čeprav so obe veliki kategoriji izgnanih Slovencev nameravali uporabiti za delovno silo, so jima vendarle namenili različno usodo. Medtem ko bi naj za ponemčenje sposobni čimprej odšli iz taborišč Volksdeutsche Mittelstelle na delovna mesta, ki bi jim jih preskrbeli višji vodje SS in policije, pa bi naj tisti, ki so nesposobni za ponemčenje, ostali še naprej v taboriščih.¹⁶⁷ O tem je SS-Sturmabführer Altena 26. junija 1942 poročal svojemu predstojniku SS-Standartenführerju Ellermeierju:

»Od 34.000 Slovencev, ki so prišli v rajh, smo za ponemčenje sposobne oddali višjim vodjem SS in policije za Westmark, Rhein, Fulda-Werra, Süd, Südost, Süd west in West, da bi jih naselili na svojih območjih.

Za zaposlitev za ponemčenje sposobnih Slovencev bodo poskrbeli višji vodje SS in policije ter njihovi pooblašenci.

Tisti Slovenci, ki niso sposobni za ponemčenje, bodo za sedaj ostali v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle in jih bodo zaposlili krajevno v sporazumu z delovnimi uradi. Če je treba zaposliti strokovne moči in ni v kraju za njih ustreznega delovnega mesta, jih je treba združiti v manjše skupine in poslati k sosednjim podjetjem, medtem ko ostanejo njihove družine v taborišču. Izseljenci lahko pridejo vsakih 8 ali 14 dni k njim na nedeljski dopust.

Od 1200 do 1500 izseljencev iz Spodnje Štajerske, ki jih še pričakujemo, jih bomo 250 za ponemčenje sposobnih z družinami vred na povelje SS-Brigadeführerja dr. Behrendsa poslali spodnješlezij-skemu gauleiterju Hankeju.

Ze pred časom so zahtevali podatke o celotnem številu za ponemčenje sposobnih Slovencev in tistih, ki niso sposobni za ponemčenje in bodo ostali v taboriščih. Toda to število še ni znano, ker so vnovični pregledi še v teku.«¹⁶⁸

V pozni jeseni 1942 naj bi bilo od 37.000 v Nemčijo deportiranih Slovencev okrog 11.000 sposobnih za ponemčenje. Od teh naj bi jih bilo že 8000 delalo na dokončnih delovnih mestih in stanovalo zunaj taborišč VoMi. 26.000 za ponemčenje nesposobnih slovenskih izgnancev naj bi bilo živelo še v taboriščih VoMi in so jih bili zaposlili kot tujerodno delovno silo po vojno pomembnih obratih in v poljedelstvu.¹⁶⁹ Do konca januarja 1943 je bilo v Nemčiji zaposlenih 10.121

za ponemčenje sposobnih izgnanih Slovencev, medtem ko je število vseh za ponemčenje sposobnih izgnanih Slovencev spomladi 1943. leta znašalo okoli 15.000.

Prisilno delo

Nacisti so imeli namen, da izgnane Slovence v Nemčiji izkoristijo kot ceneno delovno silo in jih ponemčijo, če so za to rasno primerni. Tistim, ki so bili sposobni za ponemčenje, so delovna mesta preskrbeli višji vodje SS in policije, nesposobnim pa delovni uradi skupaj s taboriščnimi vodstvi in krajevnimi strankinimi uradi in so jih obravnavali še slabše kot inozemske delavce. Večinoma so jih nameravali zaposliti kot poljedelske ali druge nekvalificirane delavce na podeželju. Posamezni pokrajinski akcijski uradi VoMi, kot npr. za Saško, so naravnost prepovedali, da bi jih zaposlili v industriji. Tako je pokrajinski akcijski vodja za Saško Kadatz pisal:

»Pri spodnještajerskem obmejnem prebivalstvu gre izključno za podeželsko prebivalstvo iz zelo skromnih razmer. Zato prepovedujem okrožnim vodstvom ali taboriščnim vodjem, da bi v nasprotju z določili poslali te preseljence na delo v industrijo. Kjer bom to ugotovil, bom ukazal, naj preseljence pošljejo v drugo prosto rezervno taborišče. Ne bi smeli dopustiti, da bi se to izključno kmečko in na skromne razmere navajeno prebivalstvo pri delu v industriji in ob visokih plačah v visoko vredni saški industriji pokvarilo za svoj pravi namen.«

Naročil je, naj izgnane Slovence zaposlujejo v poljedelstvu in gozdarstvu, pri nakladalnih in razkladalnih delih pri železnici in pošti, graditvi cest in odstranjevanju snega, skupnih državnih ali občinskih javnih delih in v trgovini s premogom. Kolikor gre za izučene obrtnike, jih lahko zaposlijo le v rokodelski, ne pa tudi industrijski obrti. Dekleta naj zaposlijo v poljedelstvu. Kolikor pa bi jih bilo odveč, pa pri hišnih opravilih.¹⁷⁰

Proti tistim, ki so v taborišču zavrnilo poziv na delo, so najprej ukrepali tako, da so njihovim svojcem odtegnili denar za majhne potrebe. Potem so jim čez kakšen teden dni ponudili novo delovno mesto in če so ga odklonili, so jih morali prijaviti tajni državni policiji.¹⁷¹

Pozneje, tj. 16. novembra 1942, je Himmler na nekem sestanku v svojem bojnem stanu pri Vinici ukazal, da je treba tiste preseljence, ki pri prehodni zaposlitvi kažejo slabo voljo do dela, poslati na nova delovna mesta, ki zahtevajo posebne telesne napore in kjer je delo težavnejše kot pa na prejšnjem delovnem mestu. To pa ni veljalo

le za nemške preseljence, temveč tudi za Slovence ne glede na to, ali so sposobni za ponemčenje ali ne.¹⁷²

S slovenskimi dekleti pa so imeli nacisti posebne namene. Najprej so določili, da »se morajo za delo sposobna dekleta v starosti od 12 do 25 let za tisti čas, ko bodo imele svojce v taboriščih, zaposliti na preizkušenih gospodinjstvih ali v kmetijstvu, četudi imajo drug poklic (kontoristke, strojepiske, delavke)«, in dopustiti, da prebivajo tudi zunaj taborišča.¹⁷³ Pozneje so med slovenskimi dekleti hoteli nabrati čimveč hišnih pomočnic za nemške družine. To je zahteval celo sam Himmler, o čemer priča naslednji zapisnik iz štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu z dne 2. februarja 1942:

»Državni vodja SS zahteva takojšnjo zaposlitev slovenskih hišnih pomočnic za velike družine. Ta zahteva sloni na predpostavki, da je približno 16.000 Slovencev sposobnih za ponemčenje.«¹⁷⁴

Čez osem dni je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu izdal višjim vodjem SS in policije, na katerih območjih so bili za ponemčenje sposobni slovenski izgnanci, naslednje navodilo:

»1. Dekleta, katerih starši so poljedelci in poznajo poljedelska dela, je treba poslati na delovna mesta v poljedelstvu.

2. Dekleta, katerih starši niso poljedelci, je treba v prvi vrsti poslati v nacionalsocialistične družine, ki imajo mnogo otrok, razen če so že izučene strokovne moči, npr. strojepiske itd., katerih poklicu primerno zaposlitev zahteva pomembnost nemškega gospodarstva.«¹⁷⁵

Ta navodila so višji vodje SS in policije, pokrajinska akcijska vodstva Volksdeutsche Mittelstelle in taboriščna vodstva tudi izpolnjevala. Iz spodnješlezijskih taborišč so kmalu poslali v Berlin več kot trideset mladih slovenskih deklet in berlinske gospe so si jih izbirale kot kupci krave na sejmu. Ko je kakšna že izbrala dekle, pa je opazila drugo bolj razvito, je prvo potisnila nazaj v vrsto in vzela drugo.¹⁷⁶ Nekatera slovenska dekleta so tako prišla za hišne pomočnice v družine visokih nacističnih osebnosti, Bariča Smeh iz Bizeljskega npr. celo k saškemu gauleiterju NSDAP.¹⁷⁷

Pri pošiljanju mladih slovenskih deklet na poljedelsko delo ali v mesta za hišne pomočnice so nacisti imeli raznarodovalne namene. Kot delavke pri kmetih ali hišne pomočnice pri nacističnih družinah z mnogimi otroki bi naj bila mlada slovenska dekleta ločena od slovenskih svojcev v taboriščih in tudi od drugih slovenskih deklet. Prisiljena bi se bila učiti nemščino in jo uporabljati tako rekoč že od prvega dne takšne zaposlitve, saj se z nikomer v družini in okolici ne bi mogla pogovarjati v slovenskem jeziku. Drugače bi bilo seveda,

ge bi jih poslali na delo v industrijo, kjer so bili zaposleni tudi inozemski delavci in delavke, med njimi tudi iz Slovenije. Enak namen so imeli nacisti tudi z mladimi Poljakinjami, ki so jih kot sposobne za ponemčenje izgnali iz Poljske v Nemčijo.

Ponemčevanje

Mlada slovenska dekleta so nacisti hoteli najbolj podvreči ponemčevanju, ponemčevali pa so tudi izgnane Slovence v taboriščih. Politično in jezikovno je za ponemčevanje skrbelo Goebbelsovo propagandno ministrstvo, in sicer oddelek, ki ga je vodil višji vladni svetnik dr. Krieg, ki je skrbel tudi za propagandno delo med nemškimi preseljenci v taboriščih VoMi. Ta je dal pokrajinskim akcijskim vodstvom za vsako osebo v taborišču za redno propagandno delo na razpolago 0,30 mark. Ker je bilo npr. 15. marca 1942 v 762 taboriščih VoMi 155.312 oseb, je moralo zanje dati 46.593 mark. Poleg tega je za izredno propagandno delo dalo za vsakih deset tisoč oseb na mesec še 2400 mark. Večino teh sredstev so uporabili za nemške revije in časopise.¹⁷⁸

Po prihodu izgnanih Slovencev v taborišča VoMi je pri taboriščnih in pokrajinskih akcijskih vodstvih ter pokrajinskih propagandnih uradih NSDAP nastalo vprašanje, ali naj izgnane Slovence glede propagandnega in političnega dela izenačijo z nemškimi preseljenci ali ne.¹⁷⁹ Na to vprašanje je ministrstvo za propagando najprej odgovorilo, »da bodo slovenski izseljenci v taboriščih VoMi dobili enako (propagandno — op. T. F.) oskrbo kot nemški preseljenci.«¹⁸⁰ Kmalu pa je svoje stališče spremenilo in sporočilo, da »ni predvideno, da bi državno propagandno ministrstvo oskrbovalo slovenske izseljence.«¹⁸¹ Svoje gledišče je ponovno spremenilo konec januarja 1942. leta. 2. februarja 1942 je namreč referent dr. Scherzer pisal štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva in vodstvu Volksdeutsche Mittelstelle, da se mu glede na prispela poročila posameznih propagandnih uradov zdi, da je politična in propagandna oskrba Slovencev v taboriščih potrebna, zlasti, ker so Slovenci označeni izrečno kot sposobni za ponemčenje. Prosil je obe ustanovi, naj mu do 15. februarja 1942 sporočita, ali imata kakšne pomisleke proti temu, da bi državno propagandno ministrstvo politično in propagandno oskrbovalo slovenske izgnance. Če do tega časa ne bosta odgovorili, bodo državni propagandni uradi v pokrajinah začeli oskrbovati izgnane Slovence.¹⁸² Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva je čez teden dni odgovoril, »da so v taboriščih s preseljenci s spodnještajerskega obmejnega območja tako družine,

*Selitev slovenskih
izgnancev iz taborišča
Templin v taborišče
Leutersdorf*

ki so sposobne za ponemčenje, kakor tudi družine, ki niso sposobne za ponemčenje. Za ponemčenje sposobne osebe bodo v prihodnjih tednih odšle iz taborišč na posamezna delovna mesta. Pri teh preseljenih osebah gre tako za vindišarje kakor tudi za Slovence. Politična in propagandistična oskrba za ponemčenje sposobnih oseb s tem odpade, da ne bi napačno obravnavali delov, ki niso sposobni za ponemčenje. «¹⁸³

Dr. Scherzer je predvideval za propagandno delo med izgnanimi Slovenci 20.000 mark in predlagal, naj se ta znesek razdeli na 162 taborišč, v katerih so Slovenci, tako da bo vsako taborišče dobilo 123 mark. Toda njegov predstojnik in vodja oddelka dr. Krieg ni bil pripravljen dati tega zneska in je zahteval, naj državni propagandni uradi v pokrajinah sredstva za propagandno oskrbo izgnanih Slovencev poiščejo v svojih že odobrenih letnih proračunih, če pa imajo premalo sredstev, naj zanje ponovno zaprosijo.¹⁶⁴

Svoje novo gledišče je ministrstvo za propagando kmalu sporočilo državnim propagandnim uradom v posameznih pokrajinah, kjer so bili izgnani Slovenci, z naslednjim dopisom:

»Preklicujemo dosedanja navodila in sporočamo, da lahko začnete oskrbovati preseljevalna taborišča, v katerih so Slovenci. Za to odločitev je značilno dejstvo, da so ti Slovenci izrečno označeni kot sposobni za ponemčenje. Oblika oskrbe je prepuščena izbiri posameznih uradov, vendar ne sme biti močnejša od tiste v preseljevalnih taboriščih za Nemce.«

Sporočilo jim je tudi, naj sredstva za to vzamejo iz svojih proračunov, ki so jim jih odobrili dne 28. junija 1941, če pa bi bila ta sredstva nezadostna, naj do 28. februarja 1942 zaprosijo za nova.^{1®5}

Kmalu so začele prihajati zahteve po večjih denarnih sredstvih za politično in propagandno delo v taboriščih z izgnanimi Slovenci. Državni propagandni urad za Spodnjo Šlezijo je npr. zaprosil za 8000 mark,¹⁸⁶ od katerih je takoj dobil 3000 mark z objubo, da bo aprila 1942 dobil nadaljnja sredstva.¹⁸⁷

Jesen 1942. leta je ministrstvo za propagando zahtevalo od državnih propagandnih uradov v pokrajinah poročila oziroma dokumentarno gradivo o političnem in propagandnem oskrbovanju priseljencev v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle. Z vzhodnega Hannovrskega so poročali, da so v tamkajšnjih dveh taboriščih sami Slovenci, ki ne razumejo nemški in se je zato vse propagandno delo omejilo le na okrasitev prostorov.¹⁸⁸ Približno enako so poročali iz Wiesbadna, da nimajo nobenega dokumentarnega gradiva o propagandnem delu v obeh taboriščih s Slovenci, ker ti ne razumejo nemški in so zato imeli le nemške jezikovne tečaje.¹⁸⁹ Iz pokrajine Moselland so poročali, da so za taborišče Leutersdorf na Renu, kamor je prišlo 260 izseljenih Slovencev, priskrbeli 8 radijskih sprejemnikov, gramofon, 200 pesmaric in mnogo slikovnega materiala, Hitlerjeve slike in dve obsežni knjižnici, prvo z lažjimi leposlovnimi knjigami, drugo pa s političnimi, zgodovinskimi in kulturnimi, zlasti ilustriranimi deli.¹⁹⁰ Tako je iz poročil razvidno, da se je politično in propagandno delo v taboriščih z izgnanimi Slovenci omejilo predvsem na oskrbovanje s časopisi, revijami in knjigami, organiziranje poslušanja nemških radijskih oddaj, prirejanja nemških jezikovnih tečajev, okraševanje prostorov z nemškimi nacističnimi parolami itd.

Nekoliko večjo skrb so nacisti posvetili ponemčevanju slovenskih otrok. Tudi pri tem so zelo razlikovali otroke, sposobne za ponemčenje, od otrok, nesposobnih za ponemčenje. V zvezi z nekim pismom oberbefehlsleiterja Hilgenfeldta z dne 14. februarja 1942 so zastopali gledišče, naj vzamejo v otroške vrtce oziroma ustanovijo otroške vrtce, le za tiste slovenske otroke, ki bodo sposobni za ponemčenje.¹⁹¹ Če pa so pozneje ustanavljali otroške vrtce tudi za otroke, ki so bili nesposobni za ponemčenje, so to delali le zato, »da bi čimbolj omogočili zaposlitev žensk na delovnih mestih«, to se pravi, da bi do skrajnosti izkoristili delovno silo izgnanih Slovencev.¹⁹²

Za odnos nacistov do izobrazbe tistih slovenskih otrok, ki po njihovem mnenju niso bili sposobni za ponemčevanje, je značilno navodilo Volksdeutsche Mittelstelle:

»Državni komisar za utrjevanje nemštva je odredil, da se bodo tisti otroci Slovencev, ki niso sposobni za ponemčenje, v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle šolali po načelu »brati, računati, čistiti zobe«.¹⁹³ Takšnega šolskega pouka, kot smo ga dali preseljencem, ne

smemo dati slovenskim otrokom. Toda potrebno je skrbeti, da otroci iz teh družin ne bodo podivjali. Zato je potrebno, da šoloobvezne otroke zberete v posameznih taboriščih k pouku po prej omenjenem osnovnem načelu.» (Podčrtal T. F.).

Nato pravi, da ministrstvo za vzgojo in izobrazbo ne more dati vzgojiteljev in morajo zato poučevati laiki iz taborišč. Vodje taborišč naj poskrbijo za to, da bodo iz vrst izgnancev izbrali ustrezne moči, ki imajo nekaj pedagoške sposobnosti za poučevanje. Za to delo jih naj nagradijo na dan z zneskom do 2,50 marke in jim naj ne zaračunavajo stroškov za nastanitev in hrano.¹⁹⁴ Nacisti so torej hoteli, da bi slovenski otroci, ki po njihovem mnenju niso bili sposobni za ponemčenje, dobili le takšno izobrazbo, ki bi jih usposabljala le za poslušne nekvalificirane ročne delavce, in takšno minimalno vzgojo, ki je potrebna, da ne bi »podivjali«. Tako in nikakor drugače je torej razumeti »širokosrčnost« taboriščnih vodstev, da so dovoljevala poučevati slovenskim izgnancem tudi v slovenskem jeziku.¹⁹⁵

Drugače je bilo seveda z otroki, ki so jih imeli za sposobne za ponemčenje. Tem so nacisti hoteli dati približno enako izobrazbo in vzgojo kot otrokom nemških preseljencev. Zlasti so si za to prizadevali potem, ko so tistim izgnanim Slovencem, ki so jih imeli za sposobne za ponemčenje, leta 1943 dodelili nemško državljanstvo na preklic. Tedaj je vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle izdalo naslednje navodilo:

»Otroke za ponemčenje sposobnih Slovencev je treba šolati po enakih načelih kot otroke volksdeutscheških preseljencev, to se pravi z namenom, da bi popolnoma obvladali nemški jezik in pisavo. Vodje taborišč naj takoj vzpostavijo stik s krajevnim uradom nemškega izobraževalnega dela. Zdi se mi najustreznejše, da pošljemo otroke k rednemu šolskemu pouku. Osebe, ki niso sposobne za ponemčenje, pa je treba — drugače kot za ponemčenje sposobne — zajeti v jezikovne tečaje. Pri teh letnikih nimamo namena, da bi jih obsežno uvedli v nemški jezik in s tem v bistvo nemške narodnosti. Pri tej skupini ni treba jezikovnega pouka povezovati z nacionalsocialističnimi svetovnonazorskimi temami.«¹⁹⁶

Nacistični raznarodovalni načrti med slovenskimi izgnanci niso uspevali. Zatirana slovenska narodna zavest se je začela krepiti in mnogi izgnanci so jo med drugim kazali v svojih pismih, številnih pesmih in tudi zbadljivkah na račun tretjega rajha. Daleč od doma, sredi tujega sveta je izgnano kmečko dekle, nevajeno lepih besed, ob nacističnem zaničevanju vsega slovenskega zapisalo: »Hočejo uničiti Slovence, slovenski jezik in slovensko kri. Pa jim ne bo uspelo! Ne! Kar smo bili, to smo in tudi hočemo ostati!«^{196b}

Še največ uspeha bi nacistično raznarodovalno delo lahko imelo med otroki t. i. za ponemčenje sposobnih Slovencev. Tega so se dobro **zavedale** nekatere izgnane slovenske učiteljice, ki so jim taboriščna **vodstva** ukazala, naj poučujejo slovenske otroke v nemščini. Uporabile so vsako priložnost, da so skrivaj učile otroke materinega jezika.¹⁹⁶¹

Prehrana

Glede prehrane izgnanih Slovencev v taboriščih je vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle skupaj s štabnim uradom državnega komisarja za utrjevanje nemštva dne 14. novembra 1941 odredilo, naj Slovenci dobijo enako hrano kot Volksdeutscher ji. Tiste družine, ki niso zaposlene, naj dobijo hrano zastonj, poleg tega pa še na odraslo osebo 1,5 marke, za vsakega otroka pa 0,75 marke za vsakdanje potrebe. Če pa so zaposleni, potem seveda tega denarja ne dobijo, pač pa morajo od svojega zaslužka zase in za svojce plačevati stanarino in hrano, in sicer samci brez družine ali več kot 21 let stari zaposleni samski družinski člani dve tretjini čistega zaslužka, zaposleni družinski poglavarji polovico, zaposleni družinski člani, stari manj kot 21 let, pa tretjino čistega zaslužka. Zaposleni Slovenci, ki sami prebivajo zunaj taborišča, imajo pa v njem svojce, plačajo za prehrano svoje žene 1,30 marke, za prehrano otrok pa nič.

Navodila tudi priporočajo, naj zaposlenim Slovincem pustijo vsaj toliko zaslužka, da si bodo lahko kupili še obleko in da bodo krili svoje vsakdanje potrebe.

Zgornja določila pa ne veljajo za Slovence, zaposlene v poljedelstvu. Njihovi svojci, če niso sami zaposleni, dobijo denar za vsakdanje potrebe in zanje v taborišču ni treba plačati hrane.¹⁹⁷

Hrana v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle je bila slaba in nezadostna, večinoma juhe in čaji, tako da so izgnanci stradali.¹⁹⁸ Pomagali so jim sorodniki in znanci v domovini tako, da so jim pošiljali pakete. Toda taboriščna vodstva so jim jih odvezemala, boljše stvari pospravila sama, ostanke pa dala v kuhinjo.¹⁹⁹ Pomagali so jim tudi drugi ljudje. Tako je npr. samo Gustav Fabjančič, uslužbenec iz Senovega pri Rajhenburgu, poslal izgnanim Slovincem v Nemčijo, ki jih je poznal le po imenih, v času od 1942. do 1944. leta več kot sto petdeset paketov, med katerimi so bili nekateri težki tudi več kot deset kilogramov.²⁰⁰

Ko so taboriščna vodstva začela odvezemati pakete, so jim ljudje iz domovine začeli pošiljati v pismih živilske nakaznice, da bi si z njimi sami kupovali hrano. Vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle je spomladi 1942 preko svojih pokrajinskih vodstev naročilo taboriščnim vod-

stvom, naj pazijo, »če kdo izseljencem pošilja živilske nakaznice, in naj jih zaplenijo, če jih najdejo«. Samo pa se je dogovorilo z glavnim državnim varnostnim uradom v Berlinu, da bo le-ta »v izrazitih primerih ustrezno ukrepal«, to se pravi, poslal izgnance v koncentracijska taborišča.²⁰¹

Omejevanje stikov z zunanjim svetom

Slovenci so po prihodu v taborišča v številnih pismih sorodnikom in znancem seveda opisovali svoje težko življenje in slabe razmere v taboriščih, kar je prej ali slej seveda moralo priti do ušes raznih nacističnih ustanov. Da bi onemogočili širjenje takšnih vesti in vznemirjenje pri prebivalcih slovenske Štajerske, so na eni strani uvedli pisemsko kontrolo, na drugi strani pa objavljali takšna — največkrat naročena — pisma, ki so govorila, kako dobro se jim godi.

Tako je pokrajinsko akcijsko vodstvo za Spodnjo Bavarsko

21. maja 1942 s tem v zvezi izdalo okrožnico, v kateri je naročilo vsem vodjem taborišč z izgnanimi Slovenci:

»Da bi onemogočili širjenje novic, ki so za rajh in izseljevanje neugodne, odredimo sporazumno z uradom gestapa v Regensburgu s takojšnjo veljavnostjo naslednje:

1. Vsa sporočila, ki jih izseljenci pošiljajo na Štajersko ali v druga taborišča, to pomeni torej *vsa odposlana pošta izseljencev*, morajo biti napisana v nemščini. Če izseljenci ne obvladajo nemščine, naj jim pomagajo nemško govoreči in pišoč i izseljenci. Sporočilo, ki bi ga radi odposlali, morajo oddati v odprti ovojnici. Vsebinsko pisem morajo taboriščni vodje ali njihovi pooblaščen ci (pomočnik taboriščnega vodje, vodja uprave) preveriti. Pisma morajo imeti tudi opozorila za naslovljenje, naj odgovorijo v nemščini.

2. Prispelo pošto morajo odpreti in opremiti z opombo »odprt« in z žigom taborišča. Izseljencem ne smejo izročiti a) pisem in sporočil v slovenskem jeziku, b) vseh sporočil, ki bi lahko povzročila nemir med izseljenci, in tistih vesti, za katere je v državnem interesu bolje, da izseljenci ne vedo zanje.

Vso takšno korespondenco naj pošljejo pokrajinskemu akcijskemu vodstvu.«

Tretji del okrožnice naroča, naj odpirajo tudi pakete in pregledajo, ali ni v njih kakšnih pismenih sporočil ali odrezkov živilskih nakaznic.²⁰²

Takšna navodila so izdajali tudi v drugih pokrajinah. Tako je npr. višji vodja SS in policije v Münchnu odredil, naj taboriščna vodstva takoj omejijo na minimum ves pisemski in drug promet za ponemče-

*Slovenski izgnanci
pri delu v taborišču
Templin*

nje sposobnih Slovencev in ga dovolijo samo v nemščini.²⁰³ Ko je pokrajinsko akcijsko vodstvo za Švabsko poslalo to okrožnico taboriščnim vodstvom, je njeno veljavnost razširilo še na Slovence, ki niso sposobni za ponemčenje, in menilo, da bo že sama zahteva po dopisovanju v nemškem jeziku zelo omejila dopisovanje med Slovenci.²⁰⁴ Ko so nekateri Slovenci začeli odpošiljati in sprejemati svojo pošto z delovišč ali preko privatnih oseb in ne iz taborišč, so jim to strogo prepovedali, češ da s tem »onemogočajo kontrolo pošte«. Naročili so tudi poštnim uradom, naj vso pošto za izgnane Slovence dostavljajo v taborišča, četudi bi imela kak drug naslov. Enako se naj dogovorijo z obratnimi vodji na deloviščih itd.²⁰⁵

Vesti o težkem življenju in slabih razmerah izgnanih Slovencev, ki bi še skrivaj prišle iz taborišč Volksdeutsche Mittelstelle in vznemirjale zlasti prebivalce slovenske Štajerske, bi naj po Himmler j e vem naročilu paralizirala objavljena pisma o njihovem dobrem življenju. O tem govori okrožnica pokrajinskega akcijskega vodstva Volksdeutsche Mittelstelle za Švabsko z dne 24. februarja 1942:

»Državni vodja SS kot državni komisar za utrjevanje nemštva meni, da lahko izkoriščanje pisem izseljenih obmejnih prebivalcev služi kot najprimernejši ukrep za pomirjanje Slovencev, ki so ostali na Spodnjem Štajerskem ali ki so na italijanskem in hrvaškem ozemlju.

Takšna pisma, ki se zdijo primerna za takšen namen, naj **vodje** taborišč v dobesednem prepisu ali fotokopiji pošljejo pokrajinskemu vodstvu, to pa naprej v Berlin. V ta namen je treba nadzorovati vso korespondenco, enako kot pri bukovinskih preseljencih.«²⁰⁶

Mnogo takšnih pisem so nacisti naročili, nekaj pa so jih nekateri izgnanci, zlasti iz revnejših slojev, napisali zavestno, ker so še vedno pričakovali, da se jim bo na tujem godilo bolje kakor pa doma. Če bi npr. nacisti dobili v vsakem taborišču po eno tako od nacistične socialne demagogije zaslepljeno osebo, bi imeli že okoli 200 takšnih pisem, vendar jih niso imeli. Objavljali so jih v raznih časnikih, zlasti v »Štajerskem gospodarju«, ki je izhajal v Mariboru. Seveda pa niso bili zadovoljni z mnogimi pismi, ki so jim jih poslale ustanove Volksdeutsche Mittelstelle kot »primerna« za propagandne namene. Tako je npr. vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Felix Petschauer 5. marca 1942 pisal vodji tega urada Otto- kar ju Drumblu:

»Prejšnji mesec ste mi izročili nekaj pisem slovenskih izseljencev iz okolice Brežic. Dal sem jih prevesti in vam vračam pisma in prevode. Vsa pisma so negativna in jih propagandistično ne moremo izkoristiti.«²⁰⁷

Bili pa so tudi primeri, ko so izgnani Slovenci neposredno in resnično poročali uredništvom nacističnih časnikov o razmerah v taboriščih, česar pa seveda časniki niso objavili.²⁰⁸

Drug način, po katerem bi lahko prebivalci slovenske Štajerske ali drugi ljudje zvedeli za razmere v taboriščih, so bili obiski taborišč. Zato so jih nacisti prepovedali.²⁰⁹

Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je opozoril ustanove Volksdeutsche Mittelstelle, da načelno ne smejo dovoljevati, da bi izgnanci enega taborišča obiskovali druga taborišča niti na območju istega pokrajinskega akcijskega urada VoMi niti v drugih pokrajinah, ker bi izgnanci lahko take obiske izkoristili za beg.²¹⁰ Prepovedali so tudi, da bi izgnani Slovenci sprejemali obiske sorodnikov in znancev iz slovenske Štajerske. Zavedali so se, da kljub temu ne morejo onemogočiti stikov med njimi, menili pa so, da se pa vendarle da preprečiti vnašanje nemira naravnost v taborišča. Nacisti so se bali, da bi narodnoosvobodilna misel, ki je zajela Slovenijo, s pomočjo obiskov prihajala v taborišča.²¹¹

Vprašanje odškodnine za imetje

Nacisti so enotno in odločno zavračali vsako misel o izplačilu odškodnine za imetje tistih Slovencev, ki so jih izgnali v Srbijo in v t. i.

Nezavisno državo Hrvatsko. Različno pa so gledali na vprašanje izplačila odškodnine za imetje tistih Slovencev, ki so jih izgnali v Nemčijo.

Ze poleti 1941 je Himmler ugodil želji šefa civilne uprave za Gorenjsko Kutschere, naj tistim Slovincem z Gorenjskega, ki jih bodo izgnali v Nemčijo z namenom, da jih ponemčijo, izplačajo odškodnino za imetje, ki ga bodo zapustili na Gorenjskem. Urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu pa je naročil, naj pri tem ustrezno uporabljajo navodila za izplačevanje odškodnine Poljakom, ki so jih kot sposobne za ponemčenje izgnali v rajh.²¹² Ker do nameravane deportacije za ponemčenje sposobnih Slovencev z Gorenjskega v Nemčijo ni prišlo, je to vprašanje ostalo odprto le za tiste Slovence iz slovenske Štajerske, ki so jih 'kot sposobne za ponemčenje nameravali izgnati v Nemčijo. Tako je štabni urad v istem dopisu vprašal tudi urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, ali bi naj zaradi enotne ureditve tega vprašanja uveljavili to načelo tudi na slovenskem Štajerskem. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je čez štirinajst dni odgovoril, da bi bilo treba vztrajati pri zamisli, da Volksdeutscher ji niso dobili ob prevratu nobene odškodnine in naj zato ne bi delali razlike med njimi in Slovenci, ki so sposobni za ponemčenje. Zato bi tudi njihovo imetje zaplenili brez odškodnine, določili bi le nekakšen znesek, na primer 5000 mark, ki bi bil nekakšna odškodnina za pohištvo in uporabne predmete.²¹³

Videti je, da se je moral urad v Mariboru ukloniti in privoliti v enotno gledišče, da lahko v Nemčijo izgnanim Slovincem, sposobnim za ponemčenje, višji vodje SS in policije vrnejo premoženje. Z vsem imetjem, ki bi ga pustili doma, bi naj namreč razpolagal tisti vodja SS in policije, na katerih območje bi nastanili izgnane Slovence. Če pa bi kakšen višji vodja SS in policije ugotovil, da kakega Slovenca v rajhu ni mogoče ponemčiti, bi naj vse premoženje takšnega Slovenca zapadlo v korist štajerske pokrajine in bi z njim razpolagal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru.²¹¹

Urad pooblaščenca v Mariboru je menil in pričakoval, da bo on sam ocenjeval imetje v Nemčijo izgnanih Slovencev, vendar pa je šef štabnega urada v Berlinu SS-Gruppenführer Ulrich Greifelt dne 29. avgusta 1941 za to pooblastil Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft.²¹⁵ Ta bi naj ocenila posestva, ki bi jih upravljal urad pooblaščenca v Mariboru. To je storil zato, »da bi pri ocenjevanju posestev uporabili enaka merila kakor pri preseljevanju Kočevarjev, ker je največ objektov vendar določenih zanje«. ²¹⁸ Urad pooblaščenca v Mariboru se je najprej temu upiral, a je kmalu popustil in se je okoli

4. in 5. septembra 1941 že pogajal z vodjo izpostave Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft v Mariboru Stührerjem²¹⁷ in že 19. septembra 1941 so izdelali predlog »smernic za izravnavo premoženja za ponemčenje sposobnih Slovencev iz Spodnje Štajerske«. Te smernice so poleg drugega predvidevale tudi, da lahko v Nemčijo izgnani Slovenec na račun odškodnine za svoje imetje, ki ga bo pustil doma, dobiva mesečni predujem, če zagotovi, da nima drugih gotovinskih sredstev, vendar pa mesečni predujem ne more biti večji od 200 mark in skupni znesek vseh predujmov ne sme biti višji od polovice vse ocenjene imo vine. Izjema bi bila mogoča le v posebnih primerih, ko bi se s prošnjo izgnanca, ki pa bi moral biti vsaj leto dni v rajhu, strinjal pristojni višji vodja SS in policije. Vrednost ocenjene imovine naj bi se obrestovala s 4 odstotki in četrtnim pripisom, če izgnani Slovenec ne bi dobil nobenega predujma.²¹⁸ Te smernice in določila naj veljajo predvsem za kmetijske posestnike, medtem ko so za obrtnike smernice sestavili na posebnem sestanku med predstavniki Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft in urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru dne 5. decembra 1941. Da so jih sprejeli šele tako pozno, je vzrok v tem, da do tega časa še ni odpeljal iz Maribora v Nemčijo noben transport Slovencev, ki bi bili sposobni za ponemčenje. Zanimiva pri teh smernicah je določba, da se mora popisna komisija na kraju samem nasproti Slovencu, ki je predviden za izgon v Nemčijo in čigar imetje popisuje, izogibati izraza »zaplemba« in naj namesto njega uporablja izraz »zagotovitev za posestnike«.²¹⁹

Oboje smernice so se nanašale le na zaplembo in ocenitev imetja tistih Slovencev, ki so jih nacisti kot sposobne za ponemčenje namerali izgnati v Nemčijo, torej za imetje okoli 9000 oseb oziroma pozneje le za okoli 195 oseb. V pozni jeseni 1941. leta pa je nastalo tudi vprašanje odškodnine za imetje tistih Slovencev, ki so jih izgnali v Nemčijo z obmejnega izselitvenega območja na slovenskem Štajerskem, tj. za imetje okoli 37.000 Slovencev.

V enem od prejšnjih poglavij sem povedal, da šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither jeseni 1941. leta zaradi razmer, ki jih je povzročila vstaja slovenskega ljudstva, ni bil naklonjen izgonu obmejnega prebivalstva v Nemčijo. Da bi pomirjevalno vplival na prizadeto prebivalstvo, kot mu je naročil sam Himmler, je v svojem »razglasu o državnopolitičnih ukrepih v obmejnem ozemlju« z dne 20. oktobra 1941 nakazal tudi možnost, »da bo za imetje, ki ostane v deželi, lastnik dobil odškodnino, če se bo ravnal po navodilih pri preselitvi in če bo izpolnjeval tudi v svojem novem bivališču svojo dolžnost«.²²⁰

Ko so izgnali že večino obmejnega prebivalstva v Nemčijo, a še ni bilo nobenega odloka o povračilu premoženja izgnanih, je dr. Uiberreither 26. februarja pisal Himmlerju:

»Pred začetkom izseljevanja s spodnještajerskega obmejnega območja sem ob podrobni razpravi z SS-Brigadeführerjem Hintzejem in članom stranke Hiegejem, ki sta prišla v Gradec kot vaša pooblaščenca, določil, da bodo izseljenci dobili odškodnino za svoje imetje, ki ga bodo pustili doma, če bodo poslušali navodila pri izselitvi in če bodo na novem prebivališču izpolnili svojo dolžnost. Da bi preprečil neposreden nemir, sem zato to določbo omenil na lepakih. Zdaj vas pa prosim, državni vodja SS, da odredite, da bodo resnično dobili odškodnino po teh vidikih.«²²¹

Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je izdal svoje smernice za izravnavo premoženja v Nemčijo izgnanih oseb iz slovenske Štajerske in Gorenjske šele v drugi polovici aprila 1942, ko je bilo deportiranje Slovencev v Nemčijo skoraj že končano. Te smernice so bile dejansko popravljen osnutek tistih smernic, ki jih je 19. septembra 1941 izdelal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. Poleg drugega so vsebovale tudi določila, da lahko izgnane osebe, ki so še v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle, dobijo na račun odškodnine za svoje imetje, ki so ga pustile doma, za svoje nujne potrebe znesek do 300 mark v obrokih, če pristojni pokrajinski akcijski vodja Volksdeutsche Mittelstelle priporoči njihovo prošnjo. Osebe pa, ki so že odšle iz taborišč Volksdeutsche Mittelstelle na prosta delovna mesta, lahko dobijo odškodnino do višine čiste vrednosti svojega imetja, ki so ga zapustile v domovini, če pristojni višji vodja SS in policije priporoči njihovo prošnjo.²²²

S temi smernicami, o katerih sta vodstvo podružnice Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft v Mariboru in urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru razpravljala na sestanku 8. maja 1942,²²³ so pokrajinska akcijska vodstva VoMi seznanila taboriščna vodstva šele septembra in oktobra 1942.²²⁴ Skupaj s smernicami so jim poslala tudi potrebne formularje za prošnje. Okrožnica pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Švabsko z dne 18. septembra 1942 pravi, da vprašanje obrokov do 300 mark še ni pereče, ker še nihče ne bo zapustil taborišča. Iz letnega poročila DUT za leto 1942 je razvidno, da je družba na ta račun izplačala 33 slovenskim izgnancem le 49.250 mark.²²⁵

Nacisti sami vprašanja izplačevanja odškodnine niso jemali resno, saj je Himmler ravno tedaj pripravljal naselitev Slovencev na Poljskem in bi naj Slovenci v zameno za svoje posesti dobili poljske. Potem

ko se je ta poizkus nacistov, o katerem bomo govorili natančneje, ponesrečil, pa je vodstvo VoMi izdalo odredbo, ki pravi: »Pri morebitnih izpuščenih izseljencev iz taboriščne oskrbe je potrebno, da izseljenci podpišejo izjavo, iz katere je razvidno, da izpuščene osebe nimajo nobenih zahtev do svojega premoženja, ki so ga pustile doma.«²²⁶ Na drugi strani pa se tudi Slovenci niso potegovali za odškodnino, ker so vsa štiri leta izgnanstva bolj ali manj glasno zahtevali vrnitev v domovino ali pa so celo kljub grožnji s hudimi kaznimi bežali iz taborišč domov.

Omejevanje povratka v domovino

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je v svojem razglasu o »državnopoličnih ukrepih v obmejnem ozemlju« z dne 20. oktobra 1941 izgnanim osebam prepovedal povratek v domovino brez njegovega dovoljenja. Istega dne je izdal tudi »odredbo o državnopoličnih ukrepih na Spodnjem Štajerskem«, v kateri je prepovedal povratek na slovensko Štajersko vsem osebam, ki so po 6. aprilu 1941 zbežale ali bile izgnane v »inozemstvo« in ki so bile preseljene v nemški rajh. Vrniti se smejo le z njegovim dovoljenjem. Vsakomur, ki bi se vrnil brez dovoljenja, je zagrozil s kaznijo po 9. členu njegove odredbe z dne 14. aprila 1941.²²⁷

Ker so izgnani Slovenci v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle prosili, naj bi jih pustili domov na slovensko Štajersko, in posamezne ustanove še niso imele o tem izdelanih gledišč, je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 27. januarja 1942 na sestanku s predstavnikom vodstva Volksdeutsche Mittelstelle See jem in v soglasju z glavnim državnim varnostnim uradom postavil tale načela: a) vsem prošnjam za izselitev iz taborišč na Hrvatsko, v Italijo, staro Srbijo in Madžarsko je treba ustreči, če so prosilci osebe, ki niso sposobne za ponemčenje, ali pa kot sposobne za ponemčenje ne pomenijo »zaželenega prirastka krvi« (stare in bolehe osebe), b) vsem prošnjam za vrnitev na obmejno izselitveno območje je treba ustreči le tedaj, če so prosilci stare in bolehe osebe in imajo neoporečno zagotovilo, da jih bodo oskrbovali.²²⁸ Ta načela je formuliral in podpisal SS-Sturmabführer dr. Günther Stier ter jih čez nekaj dni dopolnil z navodilom, naj pri odpušcanju oseb iz taborišč, ki bi se rade izselile na Hrvatsko, v Srbijo, Italijo in Madžarsko, pazijo, da ne bodo s tem »povečevali števila netilcev nemirov in band v inozemstvu«, in naročil, naj dovolijo izselitev le tistim, ki imajo tam družinske člane in preskrbljeno bivališče in oskrbo.²²⁹

V zvezi s temi načeli je vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle v Berlinu 25. februarja, 25. marca in 4. aprila 1942 izdalo podrejenim po-

*Slovenski otroci
v taborišču Freital
pri Dresdenu*

krajinskim akcijskim vodstvom navodila, v katerih jih je seznanilo s sprejetimi načeli pri reševanju prošenj v Nemčijo izgnanih Slovencev za vrnitev domov ali izselitev v inozemstvo, in predpisalo postopek pri sestavljanju in reševanju prošenj, pri čemer si je prizadevalo, da bi bilo prošenj čim manj. Taboriščna in pokrajinska akcijska vodstva so morala prošnje pregledati in opremiti s podatki o politični oceni s kartotečnega lista in političnem vedenju v taborišču.²³⁰

Vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle je takšne prošnje sproti pošiljalo uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, ki je imel spet natančno predpisan postopek za njihovo reševanje. Osnovno delo je ležalo na ramenih I. glavnega oddelka, ki ga je vodil SS-Hauptsturmführer Brandt. Ta je tesno sodeloval s pravnim oddelkom, ki ga je vodil dr. Delpin, podatke in mnenja pa so dajale izpostave varnostne službe, okrožna vodstva Štajerske domovinske zveze, poslednjo besedo pa sta imela nacionalnopolitični referent dr. Helmut Carstanjen in šef civilne uprave. Poslednji je šele spomladi 1943. leta naročil, naj mu v prihodnje pošljejo v pregled le tiste prošnje, ki jih je urad oziroma njegov vodja SA-Standartenführer Erwin Seftschmig že dokončno pozitivno rešil,²³¹ in šele 18. decembra istega leta je naročil, naj mu tudi ugodno rešenih prošenj več ne pošiljajo v pregled in dokončno odobritev.²³²

Posameznih prošenj za vrnitev na slovensko Štajersko je bilo mnogo, vendar so le redkim ustregli. Mnogo so jih namreč zavrnile že posamezne ustanove Volksdeutsche Mittelstelle, od taboriščnih vodstev do osrednjega vodstva v Berlinu. Tako je npr. pokrajinski akcijski

vodja za Saško Kadatz 20. maja 1942 naročil taboriščnim vodjem: »Na podlagi raznih prošelj sem vzpostavil stik s pristojnim komandantom varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko in sem dobil od njega pojasnilo: ‚Vrnitev slovenskih izseljencev na Spodnje Štajersko ni zaželeno in prosim, da jo v vsakem primeru zavrnete. Izselitev je bila izvedena zato, da bi očistili narodnostno mejo na Spodnjem Štajerskem, in so zato bili iz ustreznega obmejnega pasu izseljeni vsi Slovenci, kolikor jih ni ostalo iz gospodarskih razlogov‘ .. .«²³³ Če pa prošelj niso zavrnile posamezne ustanove Volksdeutsche Mittelstelle, jih je zavrnil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. Ta je zavrnil celo prošnje, ki so jih priporočale razne ustanove Volksdeutsche Mittelstelle. Ko se je npr. pokrajinsko akcijsko vodstvo za Spodnjo Šlezijo jeseni 1942 hotelo razbremeniti okoli tristo starih in bolehnih slovenskih izgnancev tako, da bi jih z dovoljenjem urada pooblaščenca v Mariboru poslalo na slovensko Štajersko, se je ta urad postavil na stališče, »da morajo pred potrebo razbremenitve, ki je gospodarski razlog, imeti prednost nacionalnopolitični interesi in smoter izseljevanja«,²³⁴ čeprav so vse prizadete osebe izpolnjevale pogoje za vrnitev k sorodnikom na slovensko Štajersko.²³⁵

Nekaterim prošnjam so ugodili šele leta 1943. Na seji naselitvenega štaba dne 10. aprila 1943 je šef civilne uprave izdal ustna navodila, naj tistim, ki jim bo on sam dovolil vrnitev na slovensko Štajersko, vrnejo imetje ali poravnajo odškodnino le v primeru, če bi bili neupravičeno izgnani (obrekovanje itd.).²³⁶ 2 7. julija 1943 so se zbrali zastopniki ustanov, pristojnih za reševanje prošelj, in sicer zastopnik nacionalnopolitičnega referenta Štajerske domovinske zveze H. BÖdendorfer, zastopnika komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Sturmabführer Umpffenbach in SS-Obersturmführer Zwickler in zastopniki urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru SS-Sturmabführer dr. Delpin, dr. Pichler, SS-Hauptsturmführer Brandt in Artweger, da bi se pogovorili o enotnih kriterijih pri reševanju prošelj. Potem ko je vsak povedal svoje gledišče, so zavezali I. glavni oddelek urada pooblaščenca v Mariboru, da prvi obravnava vsako prošnjo in preskrbi mnenje drugih ustanov in enoten predlog izroči pravnemu oddelku tega urada. Prošnjo dokončno zavrne vodja urada Seftschmig, dokončno pa ji ugotovi šef civilne uprave dr. Uiberreither.²³⁷

Kmalu zatem so pozitivno rešili pet prošelj in na seji naselitvenega štaba dne 16. septembra 1943 o tem poročali. Ostale prošnje, ki naj bi jih pozitivno rešili, so razdelili v pet skupin, in sicer prošnje 5 družin, ki so se že vrstile na slovensko Štajersko in bi jim naj na-

knadno dovolili bivanje, 20 prošelj oseb, ki se žele vrniti k svojim naj-ožjim sorodnikom, 10 prošelj starih in onemoglih oseb, katerih vrnitev so priporočali iz socialnih razlogov, 9 prošelj raznih prosilcev, največ dvolastnikov, s posebnimi, upoštevanja vrednimi razlogi in 3 problematične prošnje.²³⁸ Zal ne razpolagam s podatki, koliko osebam ali družinam so dovolili vrnitev. 27. januarja 1944 so na uradu komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru spet reševali 32 prošelj.²³⁹ Konec marca 1944 pa je vodja urada pooblaščenca v Mariboru Seftschnig ukazal, naj prenehajo reševati prošnje.²⁴⁰ Videti je, da so poleti ponovno reševali prošnje, in ko so jih poslali v pretres komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, je ta odgovoril, da mu primanjkuje ljudi za osnovno nalogo, to je za izsledovanje in uničevanje partizanov, in da ni sposoben, da rešuje številne prošnje, ki so jih nekateri že štirikrat ali petkrat ponovno vložili pri raznih ustanovah. Zato je predlagal, naj bi reševali samo še tiste prošnje, ki jih pošiljajo naj ožji sorodniki oseb, ki služijo nemško vojsko, vse druge prošnje pa bi do nadaljnjega zavrnili in jih reševali potem, »ko ne bo več napet položaj«.²⁴¹ Zal ne razpolagam s podatki, ali so nato še kdaj reševali prošnje za vrnitev ali ne. Najverjetneje je, da jih niso.

Čeprav so nacisti načelno onemogočali vsako vrnitev izgnanih Slovencev na slovensko Štajersko, pa so vendar 1942. leta nekaterim starejšim in bolehnim, dela nezmožnim osebam dovolili, da so prišle »na dopust« k svojim ožjim sorodnikom predvsem v Avstrijo, pa tudi na slovensko Štajersko, seveda predvsem v kraje zunaj obmejnega izselitvenega območja. Tako začasno odpuščanje dela nezmožnih oseb je bilo predvsem v interesu posameznih ustanov Volksdeutsche Mittelstelle in višjih vodij SS in policije, ki bi se jih bili radi znebili, ker so imeli z njimi same skrbi, koristi pa nobene. Zato je bila večkrat odobritev dopusta tiha privolitev za odpust iz taborišča,²⁴² posebej še, ker bi po prvotnem navodilu vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle moralo stare in slabotne izgnance spraviti v domove za starce, kmalu pa so dobili navodilo, naj jih pustijo v taboriščih, ker so domovi za starce in oskrbovance prenapolnjeni z Nemci iz rajha in nemškimi preseeljenci.²⁴³

Zato se je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru pritožil na štabni urad v Berlinu, češ »da ti dopustniki obiskujejo svoje domove, v katerih so že Kočevarji, in se tam delajo gospode, dajejo navodila Kočevarjem, kaj naj vse uredijo na kmetiji in jim priložnostjo izjavljajo, da ni več daleč dan, ko se bodo vrnili«. Tožil je tudi, da se mu izgnanci celo pritožujejo, češ da se po njihovem mnenju na kmetiji ni dobro gospodarilo, in mu hočejo za to

naprtiti odgovornost. Poudaril je tudi, da se mu zdi, da je treba takšnemu vznemirjanju na obmejnem izselitvenem območju napraviti konec in da je treba prenehati z dovoljevanjem dopusta izgnanim Slovencem, in predlagal: »Spodnještajerci, ki so jih vpoklicali v vojsko, torej ne izseljenci, smejo iz političnih razlogov svoj dopust, ki jim ga dajo na fronti, preživeti le severno od Drave. Zato je prav in primerno, da se izseljenim iz političnih razlogov sploh prepove dopust na Spodnjem Štajerskem.« Na koncu je še vprašal štabni urad za pojasnilo, kaj je storil glede te zadeve.²⁴⁴ Štabni urad mu je odgovoril, da je že nekoč obvestil taboriščna vodstva Volksdeutsche Mittelstelle in višje vodje SS in policije, naj ne dovoljujejo, da bi izgnani Slovenci odhajali na dopust na slovensko Štajersko, in si ne obeta uspeha, če to navodilo ponovi. Naj mu raje urad pooblaščenca v Mariboru pošlje seznam oseb, ki so prišle na dopust na slovensko Štajersko, in naj hkrati navede tudi taborišča VoMi, iz katerih so dopustniki, da bo nato lahko dalje ukrepal.²⁴⁵

Ker je višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju v Salzburgu oziroma njegov referent za utrjevanje nemštva SS-Obersturmbannführer Obersteiner 1942. leta privolil v to, da ustanove Volksdeutsche Mittelstelle in višji vodje SS in policije dovoljujejo, da izgnani Slovenci lahko odidejo na dopust v Avstrijo in celo na slovensko Štajersko, ga je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva 10. julija 1944 vprašal, kakšno je sedaj njegovo gledišče. Ta mu je odgovoril, da je 1942. leta sicer dovolil, da pridejo stare in bolehnne osebe na dopust k svojim sorodnikom, vendar pa jih je mnogo prišlo brez njegovega dovoljenja in se sploh niso vrnile nazaj v taborišča. Nato pa je pripomnil, »da se je položaj na Spodnjem Štajerskem od leta 1942 glede na aktivnost band bistveno zaostрил in da je ta segla že na območje Gornje Štajerske in Koroške. Zato je pričakovati, da se bo vsak, ki je bil svoj čas prisilno izseljen, pa se mu bo posrečilo priti v navedeni pokrajini, aktivno ali pa vsaj propagandistično priključil k banditom. Kolikor pa gre stvarno za stare ljudi, ki pa so povsem v manjšini, se bodo ti omejili na propagandistično dejavnost, ki pa je nikakor ni treba podcenjevati«. Nato pa je predlagal, naj bi glede na spremembo političnega položaja na slovenskem Štajerskem glede na leto 1942 »s splošnim navodilom do konca vojne odložili vse prošnje slovenskih izseljencev za vrnitev v pokrajini Štajersko in Koroško, v prvi vrsti pa seveda na Spodnjo Štajersko«. Izjemo bi napravili le v zelo utemeljenih primerih, ki bi jih naj preveril višji vodja SS in policije ali urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. Svoj predlog je sporočil tudi temu uradu, ki se je z njim povsem strinjal.²⁴⁶ Videti je, da sta ta predlog sprejela tudi

osrednja urada Volksdeutsche Mittelstelle in državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ker od poletja 1944 dalje ni več podatkov o **dopustih** izgnanih Slovencev v Avstrijo ali na slovensko Štajersko.

Ukrepi proti bežanju iz taborišč

Kljub temu da je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko 20. oktobra 1941 zagrozil s hudo kaznijo vsem tistim izgnanim Slovencem, ki bi se brez njegovega dovoljenja vrnili domov, so v Nemčijo izgnani Slovenci bežali iz taborišč, nekateri k sorodnikom v Nemčiji in Avstriji, pogumnejši pa na slovensko Štajersko in celo na obmejno izselitveno območje.

Pokrajinski akcijski vodja Volksdeutsche Mittelstelle za Spodnjo Slezijo SS-Obersturmführer Anton Schnitzler je npr. 3. marca 1942 tožil SS-Brigadeführerju Kurtu Hintzeju v Rajhenburg, da je na njegovem območju zbežalo iz taborišč 56 slovenskih izgnancev in da je vsak primer prijavil uradu varnostne policije v Gradcu, ki je v tej zadevi popolnoma odpovedala, saj niso ujeli še nobenega ubežnika. Ti da se celo v pismih norčujejo iz vodij taborišč, ki le grozijo, ne morejo pa storiti ničesar. Prosil ga je, naj »proti ubeglim Slovencem radikalneje ukrepa, če ne, jo bodo spomladi izseljenci pobrisali v stotinah«.²⁴⁷ Tudi pokrajinski akcijski vodja za Saško Kadatz je tožil, da so se posamezni Slovenci »neupravičeno oddaljili iz taborišč in se deloma odpeljali v München ali južno Nemčijo, ker so jim od tam znanci sporočali, da so dobili delo«. Zato se je pritožil na vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle, ki je o tem ustrezno obvestilo višjega vodjo SS in policije Süd in ga prosilo, naj onemogoči, da bi tamkajšnji Slovenci druge potegnili za seboj.²⁴⁸ Na podlagi takih poročil je vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle posredovalo pri šefu varnostne policije in varnostne službe Heydrichu, ki je svojim organom odredil, naj močnejše zastražijo vse železnice, ki peljejo proti slovenski Štajerski. Dogovorili so se tudi, da bodo naj strožje kaznovali prijete izgnance, ki so samovoljno zapustili taborišča. Ko je vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle to sporočilo svojim pokrajinskim akcijskim vodstvom, jim je naročilo, naj o tem poučijo tudi Slovence v taboriščih, o vsakem primeru bega pa naj takoj obvestijo najbližji urad varnostne policije in vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle v Berlinu.²⁴⁹ Na neko pritožbo šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko z dne 12. maja 1942, da ustanove Volksdeutsche Mittelstelle dopuščajo, da se izgnani Slovenci vračajo domov, je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu odgovoril, da je sporazumno z glavnim državnim varnostnim uradom izdal osnovne smernice, po katerih »sta vrnitev in odhod na

dopust na obmejno izselitveno območje v vsakem primeru nedopustna«, in z njimi seznanil vsa pokrajinska akcijska in taboriščna vodstva Volksdeutsche Mittelstelle ter dodal: »Kljub temu je določeno število taboriščnih vodij poročalo, da izseljenci, deloma celo v visokem številu, zapuščajo taborišča brez dovoljenja in se jih ne da najti. Ta okolnost je pripeljala do pogajanja z glavnim državnim varnostnim uradom, ki je svojim podrejenim uradom naročil, naj ubežnike najstrože kaznujejo.« Na koncu je dodal, da je ponovno zaprosil glavni državni varnostni urad, naj še poostri ukrepe proti ubežnikom.²⁵⁰

Da bi zmanjšala število pobegov iz taborišč, so vodstva Volksdeutsche Mittelstelle grozila izgnanim Slovincem, da bodo ob poskusu pobega izgubili pravico do odškodnine za imetje, ki so ga pustili doma, v nekaterih pokrajinah pa so celo uvedla nekatere preventivne ukrepe, da bi jim onemogočila beg. Tako je pokrajinsko akcijsko vodstvo za Švabsko priporočilo svojim taboriščnim vodstvom, naj izvajajo navodilo urada varnostne policije v Miinchnu in izgnanim Slovincem odvzamejo denar in druge vrednosti ter osebne dokumente, češ da bo to »nedvomno zmanjšalo nevarnost pobegov«. Septembra 1942 pa jim je naročilo, naj vso prtljago izgnanih Slovencev v taboriščih spravijo v zanj primeren zaprt prostor, kamor bodo imeli Slovenci pravico dostopa le ob navzočnosti taboriščnih vodij, in poudarilo: »Na vsak način moramo preprečiti, da bi izseljenci lahko razpolagali z vso svojo prtljago in jo pri pripravi za beg celo v zabojih spravljali na železnico.«²⁵¹

Vsi uradi varnostne policije v Nemčiji in komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko so dobili nalog, naj Slovence, ki so zbežali iz taborišč Volksdeutsche Mittelstelle, primejo, zapro in nato pošljejo nazaj v taborišče. Posamezne osebe ali manjše skupine so res prijele, jih imeli nekaj časa zaprte v gestapovskih zaporih, nazadnje pa so jih poslali nazaj v taborišče, iz katerega so pobegnili.²⁵² Verjetno je od vseh ubežnikov dobil najvišjo kazen Ivan Dokler, ki je junija 1942 pobegnil s svojega delovnega mesta v Fridolfingu na Gornjem Bavarskem. Ko so ga prijeli, so ga »na povelje državnega vodje SS poslali za 5 let v koncentracijsko taborišče« in to prav tako »na povelje državnega vodje SS« razglasili v nemškem in slovenskem jeziku v vseh taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle na območju višjega vodje SS in policije v VII. in XIII. vojnem okrožju (Gornja in Spodnja Bavarska, Švabska, Frankovska itd.), v katerih so bili izgnani Slovenci.²⁵³

Ce je to kazen izrekel sam Himmler in če je ukazal, naj jo objavijo, potem je to bila prav gotovo eksemplarična kazen in po mojem mnenju tisti čas tudi najvišja za takšno dejanje.

Nacisti so verjetno zaradi pobegov slovenskih izgnancev iz taborišč, vključevanja ubežnikov v narodnoosvobodilno gibanje doma in pa tudi zaradi vedno bolj množičnega vključevanja vseh Slovencev v osvobodilni boj zelo poosttrili režim v taboriščih. Kaže, da so vsaj nekatera taborišča, v katerih so bili slovenski izgnanci, ponovno zastražili, poosttrili nadzorstvo nad gibanjem in vedenjem izgnancev, ukazali so jim nositi posebne znake, kot so jih do tedaj nosili le Židje in delavci iz vzhodnoevropskih pokrajin, nekateri taboriščni vodje so jih začeli mučiti itd.^{253a}

Še bolj so nacisti poosttrili režim jeseni 1942.

Ko pa je Himmler v svojem bojnem stanu pri Vinici iz poročila višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju Erwina Rösenerja z dne 1. septembra 1942 zvedel, da je nekaj Slovencev pobegnilo iz taborišč v Šleziji in se na hrvatsko-nemški meji pridružilo partizanom, je 22. septembra 1942. leta zaupno odredil:

»1. Vodje taborišč Volksdeutsche Mittelstelle morajo o vsakem pobegu Slovencev takoj obvestiti tajno državno policijo. Ta mora takoj obvestiti višjega vodjo SS in policije „Alpenland“.

2. Ubežnikovo družino in sorodnike je treba takoj odstraniti iz taborišča in odpeljati v koncentracijsko taborišče. Otroke jim je treba odvzeti in odpeljati v domove.

3. V taborišču je treba takoj napraviti preiskavo, kdo je vedel za pobeg in ga podpiral. Vsi moški, ki so vedeli za pobeg in ga podpirali, bodo v taborišču obešeni.

4. Višji vodja SS in policije „Alpenland“ mora takoj sporočiti tajni državni policiji imena Slovencev, ki so bili pobegnili iz taborišč v Nemčiji in so jih zgrabili. Njihove družine in sorodnike je treba obravnavati kot pod točko 2. Sokrivce je treba izslediti in kaznovati.«²⁵⁴

To Himmlerjevo tajno povelje je vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle z okrožnico št. 64 zaupno z dne 6. oktobra 1942 poslalo vsem pokrajinskim akcijskim vodstvom.²⁵⁵

Vsi obtoženi in vse priče, ki so jih v zvezi s to zadevo zaslišali na VIII. procesu v Nürnbergu, so zanikali, da bi bili kdaj videli to zloglasno Himmlerjevo povelje.²⁵⁶ Z grdo lažjo sta ga zanikala celo pokrajinski akcijski vodja Volksdeutsche Mittelstelle za Spodnjo Šlezijo Anton Schnitzler, o čigar območju je celo govor v povelju,²⁵⁷ in sam Friedrich Altena, ki ga je v prepisu poslal pokrajinskim akcijskim vodstvom.²⁵⁸ Edini, ki je priznal, da je videl zaupni dopis pokrajinskega akcijskega vodstva za Spodnjo Bavarsko z dne 10. oktobra 1942, ki je bil seveda prepis omenjene Altenove zaupne okrožnice št. 64 z dne 6. oktobra 1942,²⁵⁹ je bila priča Wilhelm Wurdel, nekdanji vodja taborišča Wallmühle na Spodnjem Bavarskem, ki pa je — ko so mu

pokazali Himmlerjevo povelje z dne 22. septembra 1942 — izjavil, da ga prvič vidi in da ni enako zaupnemu povelju št. 193, ki sta ga omenjala Altenova zaupna okrožnica št. 64 in zaupni dopis pokrajinskega akcijskega vodstva za Spodnjo Bavarsko.²⁶⁰ Vsem tem izjavam seveda ni verjeti, saj so bile osebe, ki so jih zaslišali kot priče, tudi same sokrive za zločine nad Slovenci, in tudi stilistična analiza izjav na VIII. procesu v Nürnbergu pokaže, da jih je narekovala ena sama oseba, tj. zagovornik obtoženega vodje Volksdeutsche Mittelstelle Wernerja Lorenza.

Da je omenjeno Himmlerjevo povelje res prišlo do nekaterih ustanov, priča dejstvo, da so ga omenjali na nekem sestanku v Mariboru. Dne 23. oktobra 1942 so namreč prispeli v Maribor štabni vodja višjega vodje SS in policije Südost iz Breslaua SS-Standartenführer Scholz in njegov sodelavec SS-Untersturmführer Sims ter referent za utrjevanje nemštva pri višjem vodji SS in policije »Alpenland« iz Salzburga SS-Obersturmbannführer Obersteiner. Z vodjo pravnega oddelka v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru SS-Sturmbannführer jem dr. Delpinom so se pogovarjali o ukrepih proti pobeglim slovenskim izgnancem, o čemer pravi zapisnik tole:

»Omeni se veliko število primerov pobegov iz izseljenskih taborišč v Spodnji Šleziji.

Opozori se na tajni ukaz, da je treba pri tistih ubežnikih, ki se pridružijo bandam, javno izvršiti smrtno kazen. (Podčrtal T. F.)

Policija, ki je preobremenjena z varnostnimi ukrepi, ne more odločilno napraviti reda. Večina ubežnikov (10 odstotkov taboriščnikov) se potika po Spodnji Štajerski. Verjetno bi bilo možno, da bi jih kratko malo aretirali in odpeljali.«

Nato so se dogovorili, da bo urad pooblaščenca v Mariboru sodeloval pri teh policijskih ukrepih in pri premoženjsko-pravnih posledicah pobegov iz taborišč. Te bodo takšne, da bo pravica do odškodnine za imetje odvzeta ne samo tistim osebam, ki so se izgonu izognile z begom, temveč tudi tistim, ki so pobegnili po izgonu (na vožnji, iz taborišča ali z delovnega mesta).²⁶¹

Zanimivo pa je vsekakor dejstvo, da ni znan niti en primer, da bi bili kakšnega prijetega pobeglega Slovenca obesili v taborišču Volksdeutsche Mittelstelle. Vzrok za to je verjetno v tem, da so od pozne jeseni 1942. leta dalje z izgnanimi Slovenci ravnali nekoliko bolje, ker so jih nameravali naseliti na Poljskem.

Nacistom je bilo napoti celo to, da so na obmejno izselitveno območje pripeljali mrtve izgnance, da bi jih pokopali v domači zemlji.²⁶² O teh pogrebih je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrje-

vanje nemštva v Mariboru dne 28. julija 1943 poročal štabnemu uradu v Berlin, odkoder pa verjetno ni dobil nobenega odgovora.²⁶³

Nacisti so prav do konca vojne izgnanim Slovincem onemogočali povratek v domovino. Še celo tik pred koncem vojne, tj. konec marca 1945, ko se je vzhodna fronta že na nekaj kilometrov približala slovenski Štajerski, so tiste, ki so se vrnili, odganjali nazaj v Nemčijo.

Zlasti mnogo izgnanih Slovencev se je vrnilo domov februarja in marca 1945, ko so nacisti izpraznjevali taborišča na Poljskem in v Spodnji Šleziji. Ko so prihajali domov, so seveda vznemirjali na svojih domovih naseljene kočevske Nemce, o čemer je urad komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko poročal: »V zadnjem času je bilo zelo mnogo težav, ko so povratniki iskali nekdanja posestva in prosili nove posestnike, ali smejo do nadaljnjega tam stanovati. Po nekaj dneh so se razni izseljenci na svojih nekdanjih posestvih že čutili kot samosvoji gospodje in pokazali takšno vedenje, ki je Kočevarje ujezilo.«²⁶⁴ Pošiljali so jih nazaj v Nemčijo, in sicer v taborišče Amorbach na Frankovskem, odkoder pa so se spet vračali domov, češ da je taboriščno vodstvo moralo na zahtevo vojske v dveh urah izprazniti to taborišče.²⁸⁵

Najbolj se je zavzemal za to, da bi došle Slovence čimprej odposlali nazaj v Nemčijo, nacionalnopolitični referent dr. Helmut Carstanjen. Dvakrat, tj. 2. februarja in 15. marca 1945, je pisal vodstvu Volksdeutsche Mittelstelle v Templinu, naj vsem pokrajinskim akcijskim vodstvom prepove, da bi slovenskim izgnancem izdajali kakršna koli potna dovoljenja in dopuste ali da bi jih odpuščali iz taborišč.²⁶⁶

Ko so o tej zadevi 17. marca 1945 razpravljali na konferenci deželnih svetnikov pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko, je ta ukazal, naj deželna svetnika v Brežicah in Trbovljah kot okrožna policijska organa pozoveta došle Slovence, naj takoj zapustijo slovensko Štajersko in odidejo v taborišče Blankenburg na Turinškem, ki ga je vodstvo VoMi dalo na razpolago za ta namen.²⁶⁷ Dr. Carstanjen pa je nato takoj zaprosil komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko in urad varnostne policije v Gradcu, naj ukažeta svojim organom, naj v vlaku lovijo izgnane Slovence, ki bi se vračali na slovensko Štajersko, in jih pošiljajo v taborišče Blankenburg.²⁶⁸

Ker so nekateri izgnanci prišli k svojim sorodnikom na Gorenjsko, je tudi komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko 31. marca 1945 naročil deželnim svetnikom, delovnim uradom, svojim izpostavam itd., naj pozovejo Slovence, ki so se pred prodiranjem rdeče armade ali zahodnih sil vrnili iz Nemčije na Go-

renjsko, naj se takoj vrnejo nazaj in se javijo v Hirschbergu v Spodnji Šleziji.²⁶⁹

Tako so nacisti do konca, do poslednjih dni tretjega rajha branili izgnanim Slovincem, da bi se vrnili domov, tiste pa, ki so se vračali, so odganjali nazaj v taborišča. Zato so se izgnani Slovenci lahko vrnili iz Nemčije šele po propadu tretjega rajha. Začeli so se vračati proti koncu maja 1945, v juniju pa so že začeli prihajati večji transporti.²⁷⁰

Neuspeli načrt naselitve Slovencev na Poljskem

Poskus kolonizacije lublinskega distrikta

V svoji odredbi z dne 18. oktobra 1941, v kateri je ukazal izgnati prebivalstvo obsavskega in obsotelskega pasu v Nemčijo, je Himmler napovedal: »Pridržujem si pravico, da bom v danem času odločil o njegovi ponovni naselitvi glede na njegovo vedenje in sposobnost ob upoštevanju njegovega dosedanjega posestniškega stanja.« Čeprav se je že takrat govorilo, da bodo izgnani Slovenci dobili zemljo na Poljskem — in nekateri so se tega že veselili — pa so v drugi polovici 1942. leta bili že vsi prepričani, da je to bila le demagogija. Toda Himmler je mislil resno. Naseliti jih je nameraval skupaj z Nemci na skrajnem vzhodu generalne gubernije, v lublinskem distriktu.

Prvi, ki se je ukvarjal z zamisljo, da bi v lublinskem distriktu naselili Nemce, je bil vodja SS in policije tega distrikta SS-Brigadeführer Odilo Globočnik. Že od spomladi 1941. leta so njegovi uradniki delali načrte, da bi v štirih okrožjih lublinskega distrikta (Zamosc, Tomaszow, Hrubieszow in Bilgoraj) vzpostavili t. i. »policijska oporišča« (Polizeistützpunkte). Najprej bi naj naselili z Nemci del distrikta, nato ves distrikt in končno širili nemške naselbine proti severovzhodu, da bi dobili stik z nemškimi postojankami ob Baltiku, in proti jugu, da bi dobili stik z nemškimi naselbinami na Sedmograškem. Obenem pa bi pritiskali proti zahodu na Poljake, da bi se le-ti ob enakem pritisku z območja Poznanja znašli v nemških kleščah. Ko je Himmler 20. julija obiskal Lublin, se je s tem načrtom v osnovi strinjal, obiskal je tudi Zamosc, kjer je ukazal zgraditi poseben dom za esesovce s stanovanjem za sebe in goste, in obiskal tudi nekaj vasi okoli Zamosca, v katerih so živeli Volksdeutscher ji. Globočnikovi uradniki pa so začeli iskati nemške kmete, ki so bili še ostali v lublinskem distriktu, »rasno in dedno biološko« pregledovati 105 nemških družin iz radomskega distrikta, ki naj bi prišli v Zamosc, in priprav-

ljati izgon Poljakov iz sedmih vasi.²⁷¹ 14. oktobra je Globočnik odletel v Berlin, da bi se še tam v pristojnih ustanovah pogovoril o izvedbi svojega načrta, in novembra so že iz šestih vasi v bližini Zamosca izgnali 2098 Poljakov, ki so jih najprej zastražili v vojašnicah v Zamoscu, nato pa prepeljali v okraj Hrubieszow in jih tam razdelili po vaseh ob Bugu.²⁷²

Ko se je Himmler 13. in 14. marca 1942 mudil na sedežu generalnega guvernerja Hansa Franka v Krakovu, so na dveh konferencah razpravljali o naselitvi Nemcev v lublinskem distriktu. Na prvi konferenci je Himmler izčrpno govoril o naselitvenih namenih in o načrtih za germanizacijo na Krimu, ob Baltiku in v generalni guberniji. Na drugi konferenci pa je govoril, da mu gre za to, da bi čimprej obnovil »zgodovinsko nemško mestno središče v Lublinu in ga dal na razpolago nemškim uradnikom« in da bi enako storili z glavnim trgov v Zamoscu. V okrožju Zamosc bi naj čimprej naselili nemške kmečke družine iz Besarabije. Kolikor pa ti ne bi mogli priti v poštev za naselitev, naj bi prepeljali tja male kmete iz okolice Piotrkowa, in poudaril, da bi na ta način v okrožju Zamosc ustvarili »nemški jez« (ein deutsches Bollwerk).²⁷³

O teh svojih načrtih je Himmler poročal Hitlerju 5. aprila 1942 pri večerji v njegovem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji. Izjavil je, »da skuša poljski narod, ki je zgodovinsko najodpornejši narod, matirati na tak način, da ga spravi v železne klešče nemškega naroda« in da se je dogovoril z generalnim guvernerjem Frankom, da bo okrožje Krakov z mestom vred in okrožje Lublin naselil z Nemci. Hitler se je s tem strinjal.²⁷⁴

Konec junija ali v začetku julija 1942 je višji vodja SS in policije v generalni guberniji in Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva SS-Obergruppenführer Wilhelm Krüger prispel nepričakovano v štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlin in šefu Greifeltu predložil Globočnikov načrt za naselitev lublinskega distrikta z Nemci in s Slovenci, z Alzačani, Lotaringijci in Luksemburžani ter se skliceval na to, da je Himmler ob zadnjem obisku v Lublinu ukazal, naj se naselitvena akcija začne. Greifelt ga je mirno poslušal, načelno se je strinjal, pokazal na težave pri iskanju dobrega »človeškega materiala« in vso zadevo naprtil na ramena svojih podrejenih, in sicer SS-Oberführerju Creutzu in SS-Sturm-bannführerju Stieru.²⁷⁵

Ker je moral štabni urad za vsako naselitveno akcijo dobiti Himmlerjevo odredbo, ki je ozemlje, ki so ga nameravali naseliti z Nemci, določila za naselitveno območje in navedla, katere skupine Nemcev

naj naselijo, je Creutz takoj 3. julija prosil Himmlerja, naj generalno gubernijo določi za naselitveno področje.

Pri nacistični kolonizatorski politiki je veljalo načelo, da je treba na določeno naselitveno območje naseliti celo skupino. Te pa tisti čas ni bilo na razpolago. Zato je Creutz predlagal Himmlerju, naj bi v generalni guberniji naselili okoli deset tisoč besarabskih in bukovinskih Nemcev. Njih so namreč svoječasno nameravali naseliti okoli Gdanska, v Zahodni Prusiji in Gornji Šleziji, pa so potem, ko so v teh pokrajinah uvedli registracijo nemškega ljudstva (die Deutsche Volksliste), to namero opustili in so preseljenci ostali v taboriščih. Od drugih skupin so bili na voljo le ostanki, razen bosanskih Nemcev, katerih preselitev so ravno tedaj pripravljali in za katere v t. i. priključenih vzhodnih deželah ni bilo prostora.

Drugo načelo nacistične kolonizatorske politike je bilo, da je treba skupino naseliti strnjeno. Toda za to tisti čas niso imeli na razpolago nobenega večjega območja, razen okraja Ciechanov, ki so ga bili po razkosanju Poljske kot t. i. »Regierungsbezirk Zichenau« priključili k pokrajini Vzhodna Prusija. Njen gauleiter Erich Koch je svoj čas sicer obljubil, da bo ob nekaterih omejitvah dopustil v tem okraju naseliti besarabske Nemce, toda kljub mnogim opominom ni držal besede.

Štabnemu uradu je tako do neke mere prišel prav predlog, naj naseli Nemce v generalni guberniji, toda Krüger mu je moral obljubiti, da jih bo poskušal naseliti čimbolj strnjeno blizu policijskih postojank. Čeprav je predvideval, da bo morda treba pozneje v posameznih primerih izvesti še dodatne preselitve, je menil, da je tudi takšna naselitev iz psiholoških razlogov za preseljence boljša kakor pa čakanje v taboriščih, in je zato prosil Himmlerja, naj generalno gubernijo določi za naselitveno območje.²⁷⁶ Prosil je tudi Himmlerjev osebni štab, naj zato, »ker bi omenjeno izselitev nekaterih skupin Poljakov izvedli še jeseni«, skuša doseči, da bi Himmler uredbo izdal čimprej.²⁷⁷

Himmler, ki je tiste mesece večkrat obiskal Lublin in Zamosc in se vnemal za Globočnikove kolonizacijske načrte,²⁷⁸ je zadevno »splošno odredbo št. 17 C« podpisal šele 12. novembra 1942 v Münchnu. Prej si je namreč hotel zagotoviti zadostno število nemških naseljencev in pa Hitlerjevo privolitev. Nalogo, preskrbeti zadostno število nemških kolonistov v taboriščih VoMi, je imel dr. Stier. Ta pa svoje naloge ni opravil v pravem času — ne samo da ni pripravil naseljencev v taborišču Lodz, temveč tudi ni mogel vseh spraviti v Lodz, in je tako Globočnik dobil do srede oktobra 1942 ustrezno kartoteko komaj za 1782 družin namesto za 26.190.²⁷⁹ O nameravani naselitvi lublin-

skega distrikta z Nemci pa je Himmler ponovno govoril s Hitlerjem 22. septembra 1942 popoldne v njegovem glavnem stanu v Vinici, poldrugo uro mu je pojasnjeval načrte za kolonizacijo krimskega polotoka in lublinskega distrikta z bosanskimi in besarabskimi Nemci in je prvič vključil v svoj načrt tudi izgnane Lotaringijce. Hitler mu je seveda pritrdjeval.²⁸⁰

S »splošno odredbo št. 17 C« je Himmler mesto in okrožje Zamosc razglasil »za prvo nemško naselitveno območje v generalni guberniji«, ki ga naj do poletja 1943 naselijo nemški preseljenci iz Bosne, »ogroženi« nemški preseljenci z zasedenih vzhodnih območij, volksdeutscherji iz drugih krajev generalne gubernije in druge skupine preseljencev, ki jih bo sam posebej določil. Za vodjo vse akcije je imenoval Krüger j a in naštel ustanove, ki so mu dolžne pomagati.²⁸¹

Zanimivo je, da se Himmler v tej odredbi ne sklicuje samo na Hitlerjev odlok o utrjevanju nemštva z dne 7. oktobra 1939, temveč tudi na njegova navodila z dne 18. avgusta 1942, s katerimi je odgovornost za zatiranje narodnoosvobodilnih gibanj naložil na Himmlerjeva ramena. To je storil Himmler zato, da bi kolonizacijskim ukrepom v lublinskem distriktu dal poudarjen varnostnopolicijski videz in s tem »otežil morebitne ugovore generalnega guvernerja proti predloženi odredbi«.²⁸²

Naselitev Nemcev naj bi sledila predhodnemu izgonu skoraj vseh Poljakov v okrožju Zamosc. 4. oktobra 1942 je Himmler v Krakovu naročil, naj glavni državni varnostni urad v Berlinu izdela ustrezen predlog za deportacijo Poljakov, kar se je zgodilo 31. oktobra. Vodja gestapa SS-Gruppenführer Heinrich Müller je predlagal, naj bi z izgonom Poljakov v lublinskem distriktu začeli predvidoma sredi novembra. Vse za izgon predvidene osebe naj bi rasno pregledali in večji del tistih z rasno oceno I ali II poslali v Lodz, kjer bi jih še natančneje pregledali in nato poslali na ponemčenje, manjši del pa bi začasno pustili na t. i. »Z posestvih«, ki bi jih ustvarili z združitvijo manjših poljskih kmetij. Iz tistih družin, ki bi jih rasno ocenili s III in IV — to bi bila večina družin — naj bi izločili manj kot 14 let stare otroke in nad 60 let stare osebe in jih skupaj poslali v t. i. »rentne vasi«. Najprej so nameravali vse manj kot 10 let stare otroke poslati v posebna otroška vzgojna taborišča, pa so si premislili, češ da bi ta ukrep le še raznetil poljsko odporniško gibanje. Za delo zmožne osebe z rasno oceno III naj bi poslali v Nemčijo, kjer naj bi na delovnih mestih zamenjale Zide, medtem ko bi naj vse osebe z oceno IV, razen otrok in starcev, poslali v koncentracijsko taborišče Auschwitz.²⁸³ Za pregled in izbiro Poljakov je Himmler določil Umwandererzentral-

stelle v Lodzu pod vodstvom SS-Obersturmbannführerja Hermanna Krummeya, ki se je s posebnim oddelkom premestil v Zamosc.²⁸⁴

Poljake so začeli izganjati v noči na 28. november 1942 in so do prvih dni marca 1943 iz 116 vasi izgnali okoli 41.000 oseb ali okrog 34 % prebivalcev. Izgnati so jih nameravali skupno 140.000, a je prebivalstvo takoj po začetku akcije množično zapuščalo svoje domove in se skrilo v gozdove ter polja v bližnji okolici ali pa pri sorodnikih in znancih v drugih predelih. Na prazne poljske kmetije je Globočnik takoj začel naseljevati Nemce.²⁸⁵

Čeprav je Globočnik prvo fazo naselitvene akcije, tj. kolonizacijo mnogih vasi severno od mesta Zamosc, končal že do konca leta 1942, ko je izgnal 9771 Poljakov in naselil 1036 družin s 4983 Nemci,²⁸⁶ se je Himmlerju zdelo, da akcija teče prepočasi.²⁸⁷ Zato je Globočnik takoj začel pripravljati drugo fazo, tj. kolonizacijo južnega dela okrožja Zamosc, in Himmler je njegove načrte pohvalil. Poudaril je, da je treba akcijo nadaljevati, vendar v uresničljivih okvirih, kar priča, da so morali biti Globočnikovi načrti zelo megalomanski in neuresničljivi za obdobje dveh do treh let.²⁸⁸ V drugi fazi, v začetku leta 1943, je kolonizacija zajela predvsem okrožje Hrubieszow, kjer je Globočnik ukazal izgnati ukrajinsko prebivalstvo iz 63 vasi, vendar so ga lahko izgnali le 38 %, vse drugo je zbežalo v gozdove ali pa v sosednja okrožja. Do marca 1943 so naselili okoli 14.300 Nemcev in Globočnik je predlagal, naj bi jih še 39.000.²⁸⁹

Naselitvena akcija v lublinskem distriktu je kmalu povzročila nacistom velike neprijetnosti. Polovica Poljakov se je izgonu izognila z begom v gozdove in k sorodnikom v sosednja okrožja. Pridružili so se partizanom in začeli požigati hiše in gospodarska poslopja ter napadati vasi, v katerih so se nastanili nemški naseljenci. Od 9. do 28. decembra so samo v okrožju Zamosc požgali 125 poslopij. Od začetka decembra 1942 do druge polovice februarja 1943 so pobili 37 nemških naseljencev, 16 pa ranili. Največ (30) jih je padlo v vasi Cieszyn, ki so jo partizani in kmetje v noči na 26. januar obkolili in požgali. Himmler je ukazal Kriigerju, naj za represalijo, »če je potrebno, iztrebi cele poljske vasi«. Krüger je res ukazal požgati pet vasi. Spomladi se je število partizanskih akcij, zlasti napadov na javne zgradbe, še povečalo, in do maja 1943 so razrušili 31, onespособili pa 61 občinskih poslopij, kar je pomenilo, »da tri okrožja niso mogla več delati«.²⁹⁰

V takšnih razmerah je pri nacističnih okupacijskih oblasteh v generalni guberniji vedno bolj rasel odpor proti nasilnemu izganjanju Poljakov in Ukrajincev ter množičnemu naseljevanju Nemcev v času vojne. Tega odpora niso rodila niti kakšna čustva do zatiranega

poljskega in ukrajinskega ljudstva niti kakšna splošna človeška načela, temveč goli gospodarski računi in naloge ter bojazen, da nemirne razmere ne bi onemogočile nacističnega ropanja poljskih pridelkov in živine ter motile prometa na tem za naciste zelo pomembnem prehodnem ozemlju.

Najbolj zagrizeno se je izgonu Poljakov in Ukrajincev upiral šef lublinskega distrikta dr. Zörner, ki so ga k temu podžigala še številna nasprotja in nesoglasja z Globočnikom, in je dal ostavko na svoj položaj, ki jo je Hitler aprila 1943 sprejel.²⁹¹ Tudi v vladi generalne gubernije se je zelo okrepilo gledišče, da je lublinska akcija zelo škodljiva, ker povzroča nemire, ki bodo ogrozili žetev. Zlasti burno je bilo razpravljanje o njej na t. i. delovni seji v belvederskem gradu v Varšavi 25. januarja 1943 in na konferenci šefov distriktov pri generalnem guvernerju v Krakovu 22. februarja 1943. Na obeh so uradniki generalnega guvernerja nastopili proti njej, Krüger pa jo je seveda zagovarjal. Med sklepi, ki jih je na koncu konference v Krakovu povzel generalni guverner dr. Frank, je bil tudi sklep, da je treba nadaljnje izganjanje Poljakov in Ukrajincev ustaviti in poslati Himmlerju ustrezno poročilo.²⁹²

Med vlado generalne gubernije z dr. Frankom na čelu in Himmlerjem ter njegovima zvestima oprodama Krügerjem in Globočnikom so se začeli odnosi, ki že od prejšnjega leta niso bili kdove kako dobri, naglo zaostrovati. Oba — Krüger in Globočnik — sta bila nepopustljiva, saj jima je Himmler ponovno naročil, da je treba vseh 20.042 ljudi, ki so že pripravljeni v Lodzu, naseliti v lublinskem distriktu. Bil je pa glede na nemirne politične razmere pripravljen pri izgonu Poljakov in Ukrajincev popustiti toliko, da jih razmestijo v lublinskem distriktu kot delovno silo na državnih posestvih in jih naj vsaj nekaj časa raso več ne pregledujejo.²⁹³ Prišlo je celo tako daleč, da sta obe strani aprila 1943 sestavili posebni spomenici za Hitlerja, v katerih sta mu natančneje pojasnili svoja gledišča in se seveda medsebojno zelo obtoževali.²⁹⁴ Maja je bil Frankov položaj zelo omajan, saj je bil Goebbels 7. maja trdno prepričan, da ga bo Hitler zamenjal s poznanjskim gauleiterjem Greiserjem. Toda ko se je Hitler čez dva dni sestal s Frankom, ga je celo hvalil kot velikega politika za vzhodne zadeve. Ko pa je 10. maja najprej govoril z Bormannom, nato pa še z dr. Lammersom in Goebbelsom, je bil spet »trdno odločen, da ga zamenja z Greiserjem«. Tega pa ni storil in Goebbels je 22. maja zapisal v svoj dnevnik: »Greiser se je vrnil v Poznanj, ne da bi bil kaj dosegel, in Franku so dali zopet priložnost, da pokaže, kaj velja. Jaz bi mu dal brco. Brž ko se prepričaš, da nekdo ni kos svojim nalogam, ga je treba odsloviti,«²⁹⁵ in napetost

med Himmler jem in njegovima sodelavcema Globočnikom in Krüger jem ter dr. Frankom ni popustila.²⁹⁶

Himmler je 12. maja ustno naročil Greifeltu, naj lublinsko naselitveno akcijo nadaljuje »v okviru danih možnosti, pri čemer je treba pospešiti iskanje drugačne rešitve nastanitvenih možnosti za izgnane Poljake«. Njegova glavna skrb je bila tedaj odstranitev še preostalih 300.000—400.000 Židov iz generalne gubernije.²⁹⁷ Kljub mnogim novim Frankovim protestom proti izganjanju Poljakov in Ukrajincev, ki povzroča nemire, je Globočnik 27. junija 1943 začel veliko »očiščevalno« akcijo »Wehrwolf« na območju južno od Zamosca. Do srede julija so oddelki, ki jih je vodil Krummey, iz 171 vasi izgnali 36.389 Poljakov in Ukrajincev, jih odpeljali v tri zbirna taborišča, na hitro pregledali, ali so sposobni za delo, in odločili njihovo usodo — največ so jih poslali na delo v Nemčijo. Na izpraznjena posestva je Globočnik nameraval naseliti Nemce.²⁹⁸

Tri dni pred začetkom akcije je dr. Frank — verjetno na Hitlerjevo zahtevo — obiskal Himmlerja in sta se sporazumela o perečih odnosih in sodelovanju med upravo in policijo v generalni guberniji. To je bil pravzaprav kompromis. Himmler je obljubil, da bo ustavil nasilno izganjanje Poljakov in Ukrajincev — v prihodnje naj bi šlo le za »prijateljsko premestitev« iz okrožja Zamosc na bilgorajsko območje, trdno pa je sklenil ostati pri načrtu, da do kraja naseli okrožje Zamosc in mesto Lublin s Volksdeutscherji, Alzačani, Lotaringijci itd. Obljubil mu je tudi, da bo premestil Globočnika, Frank pa je verjetno privolil v izvedbo akcije »Wehrwolf« in v sodelovanje s policijo.²⁹⁹ Himmler je 10. julija imenoval Globočnika za namestnika višjega vodje SS in policije za »osrednjo Rusijo«, Krüger pa se je sporazumel s Frankom, vendar je oktobra 1943 tudi on odšel iz generalne gubernije za vodjo Himmlerjevega osebne štaba.³⁰⁰

Tako so predvsem zaradi odpora poljskega ljudstva nacisti v lublinskem distriktu od predvidenih 98.300 oseb naselili le okoli 14.000³⁰¹ in Greifelt je 7. julija 1943 predlagal, naj bi glede na ustavitve naseljevanja v lublinskem distriktu Volksdeutscherje, predvsem tiste iz Bosne in okolice Leningrada, naselili v okrožju Ciechanov, kar pa je preprečil nadaljnji razvoj vojne.³⁰²

Slovenci v kolonizacijskih načrtih

Med predvidenimi 98.300 naseljenci v lublinskem distriktu bi naj bilo tudi tisoč družin izgnanih Slovencev s 5000 družinskimi člani, kar zvezmo prvič iz Globočnikovega poročila Krügerju z dne

23. oktobra 1942. Himmler bi jih bil rad naselil še pred božičem 1942.³⁰³

Ne vemo natančneje, kdaj se je pri Himmlerju pojavila zamisel, da bi izgnane Slovence naselil v lublinskem distriktu. Prvi nam znani dokument, v katerem se omenja ta zamisel, je Himmler jeva brzojavka šefu štabnega urada Greifeltu, ki jo je poslal 4. oktobra iz Krakova. Takole pravi:

»Sem tukaj v Krakovu. Naselitvene možnosti v Lublinu so zagotovljene, vendar pa manjkajo ljudje. Menim, da je šolanje v Krosinsee napačno. Ko bodo ljudje izšolani, jih takoj pošljite v Lublin. *Kako je s Slovenci, ki so sposobni za naselitev? Tudi ti naj gredo v Lublin.* Prav tako je treba kar najbolj pritiskati za preselitev in naselitev Lotaringijcev. Za naselitev predvidene Lotaringijce in Slovence je treba naseliti še pred božičem. Samo bosanske Nemce, ki jih bomo preselili šele sedaj, lahko naselimo po božiču.« (Podčrtal T. F.)³⁰¹

O vključitvi slovenskih izgnancev v kolonizacijske načrte v lublinskem distriktu so morali razpravljati tudi že na konferenci v Lublinu 18. julija 1942, saj se je nanjo skliceval Greifelt 16. novembra 1942, ko je posredoval Himmlerju svoje gledišče glede naselitve Slovencev v lublinskem distriktu in najbrž tudi odgovarjal na prej navedeno brzojavko. Medtem ko je Globočnik še oktobra 1942 za naselitev v lublinskem distriktu navajal številko 5.000 Slovencev, je zdaj Greifelt — podatke mu je dal dr. Stier — poročal, da so »izbrali in pripravili 12.000 oseb«, medtem ko naj ostalih 1800 za ponemčenje sposobnih slovenskih izgnancev ne bi bilo sposobnih za naselitev v vzhodni Evropi, ker gre predvsem za ženske, otroke in druge, ki niso pripravljeni za delo.

Popolnoma primernih za naselitev v lublinskem distriktu naj bi bilo le 8000 za ponemčenje sposobnih Slovencev, ki so že na dokončnih delovnih mestih in živijo zunaj taborišč VoMi. Vendar je Greifelt odsvetoval Himmlerju njihovo takojšnjo naselitev, češ da bi naj njihovo delo v rajhu bilo najboljša možnost za njihovo ponemčenje in preizkušnja za poznejšo naselitev v vzhodnih predelih, odposlati bi jih mogli šele potem, ko bi jih nadomestili tujerodni delavci, počakali naj bi na prve izkušnje lublinske kolonizacije, pred njimi naj bi naselili še 41.000 Nemcev, ki čakajo na to v taboriščih VoMi, za ponemčenje sposobni Slovenci so bili nekoč mali in zelo mali kmetje ali podeželski obrtniki itd.

Zato je predlagal, naj bi tiste Slovence, ki so v rajhu že na dokončnih delovnih mestih, začasno pustili v rajhu. Zelo mali kmetje bi bili vir za rekrutiranje poljedelskih delavcev, ki bi jih bilo mogoče

odpraviti z deputatno zemljo in majhno odškodnino v gotovini, **male** kmete pa bi naselili šele takrat, ko bi naselili že vse Nemce iz taborišč VoMi. Le velike kmete naj bi takoj odposlali v lublinski distrikt.

Zanimiv je njegov naslednji predlog, naj bi pozneje naselili v vzhodni Evropi tudi tiste izgnane Slovence, ki niso sposobni za ponemčenje in še živijo v taboriščih VoMi, delajo pa kot tujerodni delavci v vojno pomembnih obratih in poljedestvu. »Kot pripadnike srednjeevropskega kulturnega kroga bi jih v nasprotju z Rusi in Ukrajinci nemški upravni uradi lahko vodili.« Te Slovence naj bi torej poslali še dalje v vzhodno Evropo.³⁰⁵

Kaže, da je ravno pomanjkanje ustreznih nemških preseljencev za naselitev v lublinskem distriktu³⁰⁶ napotilo Himmlerja, da je kljub tem Greifeltovim predlogom čez mesec dni tudi pismeno oznanil, da bodo izgnane Slovence naseljevali na Poljskem. 15. decembra 1942 je namreč izdal »splošno odredbo št. 19/1«, s katero je določil, da je treba izgnanim Slovincem, ki so sposobni za ponemčenje, dati nemško državljanstvo na preklic in jih izenačiti s preseljenci, kolikor bodo določeni za naselitev v vzhodni Evropi. V tem primeru jim naj osrednji vselitveni urad izda preseljenške izkaznice³⁰⁷. Istega dne je tudi sklenil, naj za ponemčenje sposobne slovenske izgnance naseljujejo med nemške koloniste v razmerju 2: 10, kar pomeni, da bi naj med deset Nemcev prišla dva Slovenca, s čimer naj bi zagotovili njuno ponemčenje.³⁰⁸

V zvezi s tema dvema Himmler j evima sklepoma sta bili kmalu nato v Berlinu dve konferenci.

Prvo je sklicalo notranje ministrstvo in je bila dne 6. januarja 1943 v njegovih prostorih. Udeležili so se je zastopniki notranjega ministrstva, glavnega državnega varnostnega urada, štabnega urada, Volksdeutsche Mittelstelle in osrednjega vselitvenega urada iz Lodza. Razpravljali so predvsem o podelitvi državljanstva na preklic izgnanim Slovincem, ki so sposobni za ponemčenje, in to nalogo zaupali osrednjemu vselitvenemu uradu v Lodzu, ki naj pritegne k delu še zastopnike Štajerske domovinske zveze.³⁰⁹

Drugo konferenco je sklical štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu in je bila dne 9. januarja 1943 v njegovih prostorih. Vodil jo je SS-Sturmbannführer dr. Günther Stier. Poleg njega so se je udeležili SS-Sturmbannführer Hummitsch iz glavnega državnega varnostnega urada, SS-Sturmbannführer Brückner iz vodstva Volksdeutsche Mittelstelle, SS-Obersturmführer Harders iz glavnega rasnega in kolonizacijskega urada ter SS-Hauptsturmführer Petri, višji vladni svetnik dr. Bethge in vladni svetnik Schröder iz štabnega urada.

Na konferenci so sklenili, da bo osrednji vselitveni urad v Lodzu ^{za} pregled izgnanih Slovencev, ki so sposobni za ponemčenje in jim je treba po omenjeni Himmlerjevi splošni odredbi št. 19/1 podeliti **nemško** državljanstvo na preklic, ustanovil najmanj eno, po možnosti pa celo dve »leteči komisiji«, za pregled posameznih družin pa bo dal na razpolago svojo »hišno komisijo« v Lodzu. Komisije ne bodo imele v svoji sestavi nobenega rasnega preiskovalca, ker so vse izgnane Slovence rasno že pregledali, in naj zato Volksdeutsche Mittelstelle sporoči osrednjemu vselitvenemu uradu v Lodzu njihove rasne ocene, da jih bo vnesel v kartoteko. Pri pregledu naj sodelujeta še zdravnik in zastopnik Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft. Nemško državljanstvo na preklic bodo podelili predvsem tistim, za katere bo predstavnik Štajerske domovinske zveze ugotovil, da so »domovini zvesti Štajercji«, podelili ga bodo celo tistim, ki jim bo dal slabo politično oceno, vendar pa lahko v tem primeru ugovarja njihovi naselitvi v vzhodni Evropi. Če kdo ne bo dobil nemškega državljanstva na preklic, s tem še ne bo izpadel iz ponemčevalne akcije. Dokončno oceno »O« (osteinsatzfähig — sposoben za naselitev v vzhodni Evropi) bodo dali tistim, pri katerih pristojni višji vodja SS in policije ter zastopnik Štajerske domovinske zveze ne bosta imela pomislekov za naselitev v vzhodni Evropi. Predlagali so, naj bi bili pri problematičnih popolnih družinah kar se da širokosrčni. Iz vrst tistih Slovencev, ki bodo dobili nemško državljanstvo na preklic in ki bodo tudi spoznani za sposobne za naselitev v vzhodni Evropi, bo štabni urad izbral tiste, ki jih bo naselil v lublinskem distriktu. Samo ti bodo v Lodzu dobili preseljenjske izkaznice.³¹⁰

Ko je Greifeltov namestnik Creutz 14. januarja s sklepi konference seznanil pristojne ustanove, jim je naročil, naj omenjene naloge čimprej izvršijo, ker se bodo že februarja začele sestavljati vaške skupnosti za naselitev v Lublinu in je treba v vsako izmed njih poslati določeno število Slovencev v določenem razmerju.³¹¹ Kot smo videli, naj bi bilo to razmerje 2: 10 v korist Nemcev.

Na konferenci v štabnem uradu dne 9. januarja 1943 so naročili, naj višji vodje SS in policije čimprej sporočijo osrednjemu vselitvenemu uradu v Lodzu imena tistih Slovencev, ki so sposobni za ponemčenje, da bi jih lahko začel čimprej pregledovati. Do konca februarja so poslali v Lodz sezname z imeni in ustreznimi podatki tistih Slovencev, ki so imeli rasne ocene od I do III +, in sicer za 3377 družin s 15.532 Slovenci, od katerih so bili nekateri še v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle, drugi pa že na delovnih mestih pod nadzorstvom višjih vodij SS in policije. Število tako prijavljenih iz posameznih pokrajin in območij višjih vodij SS kaže naslednji pregled:

P o k r a j i n a	V taboriščih		Zunaj taborišč		Skupaj	
	družin	oseb	družin	oseb	družin	oseb
Spodnja Šlezija	311	1.183	311	1.318	622	2.501
Saška	497	2.437	80	362	577	2.799
Brandenburg	5	12	-	-	5	12
Fulda-Werra	49	234	262	1.273	311	1.507
Hannover	31	130	-	-	31	130
West	-	-	150	947	150	947
Westmark	-	-	8	36	8	36
Rhein	48	225	111	509	159	734
Badensko	304	1.391	-	-	304	1.391
Süd-West	-	-	649	3.021	649	3.021
Württemberg	184	868	-	-	184	686
Sp. Bavarska	17	76	-	-	17	76
Svabska	98	396	-	-	98	396
G. Bavarska	46	191	-	-	46	191
Süd	-	-	159	692	159	692
Koroška	57	231	—	—	57	231
S k u p a j :	1.647	7.374	1.730	8.158	3.377	15.350

(Spodnja Šlezija, Saška itd. so pokrajine, Fulda-Werra, West, Westmark, Rhein, Süd-West in Süd pa so območja višjih vodij SS in policije.)

Na osnovi teh prijav je osrednji vselitveni urad v Lodzu januarja in februarja 1943 pripravil potrebno kartoteko in izdelal posebna navodila za preiskovalne komisije. Posebni pooblaščenec notranjega ministrstva v osrednjem vselitvenem uradu je 26. januarja izdelal elaborat o materialnih pravnih osnovah in formalnem postopku podeljevanja nemškega državljanstva na preklic izgnanim in za ponemčenje sposobnim Slovencem.

Pri materialnih pravnih osnovah se je naslanjal na »odredbo ministrskega sveta za državno obrambo o pridobitvi državljanstva na osvobojenih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske« z dne 14. oktobra 1941³¹² in na odlok notranjega ministra z dne 10. februarja 1942.³¹³ Formalni postopek pa bi naj začel družinski poglavar s prošnjo, na kateri bi najprej obljubil zvestobo nemškemu rajhu in Hitlerju ter se zavezal, da bo »izpolnjeval obveznosti, ki mu jih bo postavljala narodna skupnost«, da se bo naučil nemško in da bo otroke, kolikor jih bo imel, vzgojil v nemškem duhu. Zastopnik Štajerske domovinske zveze bi naj preveril, ali je bil prosilec oziroma njegova družina 14. aprila 1941 na slovenskem Štajerskem ali Gorenjskem in ali spada k »domovini zvestim Spodnještajercem«. Povedal je tudi, da

ni »domovini zvest Spodnještajerec«, kdor je aktivno ali vodilno delal proti nemštvu, pri komer bo imel zdravnik večje dedno biološke pomsleke, kdor je asocialen element ali je bil hudo kaznovan zaradi kriminala in za kogar bo pristojni višji vodja SS in policije dal zelo negativno karakteristiko. Zastopnik Štajerske domovinske zveze naj bi imel tudi pravico dati svoj veto na predlog višjega vodje SS in policije za naselitev proslca v vzhodni Evropi. Komisija bo končno ugotovila, ali se lahko proslcu podeli nemško državljanstvo na preklic ali pa naj prosllec postane le zaščitenec nemškega rajha. V primeru, da kaj ne bi bilo jasno ali se ne bi moglo dokončno odločiti, naj izda t.i. potrdilo o odložitvi preiskave in ga pošlje v Lodz.

Menim, da je osrednji vselitveni urad v Lodzu nameraval kljub vsemu vključiti v svoje komisije, ki bi naj pregledovale Slovence, tudi rasne preiskovalce. Šef glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS Otto Hofmann mu je namreč 13. februarja pisal: »Zaradi premestitve mnogih preiskovalcev k enotam mi ni mogoče, da bi k vašim komisijam za podelitev državljanstva Slovencem, ki so sposobni za ponemčenje, poslal rasne preiskovalce.« Prosil je tudi, naj naroči vodjem svojih komisij, naj dajo državljanstvo samo tistim osebam, za katere je nedvomno dokazano, da so sposobne za ponemčenje, in naj se v problematičnih primerih obrnejo raje na Volksdeutsche Mittelstelle.³¹⁴

17. februarja je sodelavec osrednjega vselitvenega urada v Lodzu SS-Sturmabführer Gottstein z odredbo št. 179 podrobneje določil tehnično izvedbo pregleda in naloge posameznih članov komisij. Povedal je tudi, da bo izmed Slovencev, za katere bodo komisije ugotovile, da so sposobni za naselitev v vzhodni Evropi, izbral štabni urad za utrjevanje nemštva v Berlinu tiste, ki jih bo naselil v Lublinu.³¹⁵

Osrednji vselitveni urad v Lodzu je za pregled Slovencev določil tri svoje komisije, eno »hišno« in dve »letečik«. Predvideval je, da bo vsaka komisija pregledala na dan okoli 45 oseb.³¹⁶

Najprej je začela z delom »hišna« komisija, ki je imela nalogo pregledati tiste Slovence, ki so bili v taborišču Stockhof pri Lodzu.

V to taborišče so namreč že decembra 1942 spravili 79 družin s 175 Gorenjci, ki so se bili kot nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja sami priglasili za odselitev in so jih res preselili najprej v taborišče St. Gertraud na Koroškem, nato pa prek taborišča Lauterbach v taborišče Stockhof. Tja pa so poslali tudi več kot sto družin izgnanih Slovencev iz obmejnega izselitvenega območja na slovenskem Štajerskem.³¹⁷ V času od 11. februarja do 9. marca 1943 je »hišna« komisija iz Lodza pregledala v taborišču Stockhof 941 oseb. 320 osebam je dala nemško državljanstvo na preklic z oceno »O«, 56 jih je razglasila za zaščitence nemškega rajha, 65 pa ni dala nobene ocene.

T. i. »leteči« komisiji sta pregledovali Slovence v nemških pokrajinah, in sicer XXI. pod vodstvom SS-Untersturmführerja Kohlerja v vzhodnih, XXII. pod vodstvom SS-Hauptsturmführerja Portnerja pa v zahodnih pokrajinah.

XXI. komisija je najprej pregledovala Slovence v Spodnji Šleziji, in sicer od 26. februarja do 28. marca (od 26. II. do 9. III. v Breslauu, 10. III. v Leubusu, od 12. do 14. III. v Bad Langenauu in od 16. do 28. III. v Hirschbergu). Pregledala je 2412 oseb in 2087 dala nemško državljanstvo in oceno »O«. Nato je odšla na Saško, kjer je od 1. do 30. aprila (od 1. do 8. v Dresdenu, od 12. do 17. v Freibergu, od 19. do 30. v Chemnitzu) pregledala 1194 oseb. Od 2. do 5. maja je pregledovala na Spodnjem Bavarskem (1. in 2. v Waldsassnu, 3. v Speinshardu, 4. in 5. v Straubingu), kjer je pregledala 285 oseb. Na Gornjem Bavarskem je od 7. do 16. maja (7. v Altöttingu, 9. do 11. v Weichsu, 13. in 16. v Rottmannshöhe in v Kochel am See) pregledala 605 Slovencev, v Bad Wörishofnu je od 17. do 21. maja pregledala 282 oseb s Švabskega, nato pa je konec maja in v začetku junija na Spodnjem Bavarskem (Straubing) in Saškem (Dresden) pregledala še 199 starih in bolnih oseb. Zastopnik Štajerske domovinske zveze v komisiji je bil Hugo Wallner.

XXII. komisija je 24. marca začela v pokrajini Württemberg (v Heilbronu, Neresheimu, Biberachu, Untermarchtal, Weimgartnu in Rottweilu), nato na Badenskem (v Lorrachu, Lahru, Villingenu, Gerlachsheimu in Bruchsalu), v Saarbrücknu, Nassnu, Bonnu, Detwaldu, Kasslu in Ilsenburgu, kjer je 11. avgusta končala delo.

Vse tri komisije so pregledale 3458 slovenskih družin s 15.271 člani. 2867 družin s 13.253 člani (6402 moška in 6851 žensk) so razglasile za sposobne za naselitev v vzhodni Evropi, kar znaša 86 odstotkov pregledanih. Od teh je bilo 10.266 kmetov in poljedelcev, 2015 obrtnikov in industrijskih delavcev, 343 trgovcev, 98 uslužbencev, 128 gospodinjskih pomočnic in hlapcev in 403 odrasle osebe brez poklica. Ti vsi so na slovenskem Štajerskem pustili 2304 kmečka posestva z okrog 20.799 hektarji zemlje.³¹⁸

Ko so komisije osrednjega vselitvenega urada pregledovale Slovence, so ugotavljale: »Vsi brez izjeme so neprenehoma pri vsakem uradu nastopili s svojo nujno prošnjo, da bi se smeli vrniti v svojo staro domovino.«³¹⁸ Zato je npr. vodja planskega oddelka osrednjega vselitvenega urada SS-Obersturmführer dr. Gradmann že 2. marca poročal svojemu vodji:

»Slovenci, ki prihajajo na pregled, se soglasno upirajo naselitvi v Lublinu. Za vzrok navajajo naslednje:

1. niso navajeni na klimo. Zelo bi bili izpostavljeni prehladu;
2. hočejo se ukvarjati z vinogradništvom in sadjarstvom kakor v svoji domovini; 3. hočejo biti naseljeni v gorati pokrajini in ne na ravnini.

To zavračanje naselitve v lublinskem distriktu dobiva že takšne oblike, da je treba računati z resnim odporom. Ne samo da so poskušali zbežati, v mnogih primerih se jim je to celo posrečilo,« itd. Gradmann je prosil vodjo osrednjega vselitvenega urada dr. Malsen-Ponickaua, naj ob svojem obisku v Berlinu o tem poroča štabnemu uradu, in končal: »Ce smemo dodati, imajo poleg tega nemški preseljenci veliko nezaupanje do Slovencev. Ne bi se smeli čuditi — tako se cesto sliši — če bi Slovenci kmalu predstavljali okrepitev za partizane v lublinskem distriktu«. Ko je vodja III. B referata v državnem glavnem varnostnem uradu v Berlinu SS-Standartenführer dr. Ehlich zvedel za te razmere, je naročil Gradmannu, naj to sporoči Himmlerju, kar je ta tudi storil.³²⁰

Mnogi izgnani Slovenci so se celo branili izpolniti formular prošnje za podelitev državljanstva, ali pa so si pred komisijo z navajanjem napačnih podatkov prizadevali, da bi dobili končno oceno »A«, to je, da bi ostali v rajhu. Mnogi so tudi zanikali znanje nemščine, da bi jih zato razglasili za nesposobne za ponemčenje. Tako npr. zaključno poročilo osrednjega vselitvenega urada v Lodzu o pregledu Slovencev z dne 3. oktobra 1943 navaja, da so izgnani Slovenci sicer dobri delavci, pozna pa se jim, da so bili že v avstro-ogrski monarhiji v ostrem nasprotju z nemštvom, da sicer niso bili zadovoljni z jugoslovansko državo, vendar pa niso spremenili svojega odnosa do nemštva. Zaradi tega, pravi poročilo, je razumeti, »da se mnogi Slovenci upirajo, da bi napisali prošnjo za podelitev državljanstva, branijo se celo uporabljati nemški jezik, čeprav ga znajo«. Tisto večino Slovencev pa, ki je zaprosila za državljanstvo, in se pokazala lojalna, je treba imeti za indifrentno, pravi poročilo.³²¹

Tudi tisti Slovenci, ki so že bili v taborišču Stockhof pri Lodzu in so jih imeli že pripravljene, da jih odpošljejo v Lublin, so se temu upirali. Po Krügerjevih podatkih bi naj bilo pripravljenih 169 družin z 957 osebami.³²² Ko so npr. prišli k njim zastopniki naselitvenega štaba SS iz Lublina, da bi jih pregledali in dobili od njih potrebne podatke za naselitev, »jih je 80 odstotkov izjavilo, da pod nobenimi pogoji nočejo iti na vzhod«. Akcijski štab Volksdeutsche Mittelstelle v Lodzu se je pritoževal, da se teh 643 Slovencev »ni niti malo potrudilo, da bi se približali nemštvu«, se naučili nemškega jezika, čeprav je organiziral jezikovni tečaj, da poudarjajo, da so Slovenci, in izjavljajo, da niso prišli tja delat, temveč da hočejo na vsak način domov. Tudi mladi ljudje izjavljajo, »da so Slovenci in da ne marajo vstopiti v Hitlerjevo mladino«.³²³

Nacisti so iz Slovencev, ki so jih že spravili v taborišče Stockhof pri Lodzu, izbrali okrog 175 moških in jih začeli uriti po vojaško, da bi predstavljali t. i. »stražno moštvo« (Wachmannschaften), ki bi naj prevzelo zaščito naseljenih Volksdeutscher j e v. Volksdeutscher ji pa so bili nezadovoljni, »da jim tako rekoč za zaščito dajejo izrečne sovražnike«, ³²⁴

Že 7. aprila 1942 so nacisti poslali v Stockhof prvo takšno skupino Slovencev, v kateri je bilo okoli 150 mož. Najprej so se morali vojaško uriti, nato pa so jih 17. junija 1942 poslali v Zamosc, in sicer v vasi tako, da je na vsakih 17 nemških družin prišel en Slovenec, za njim pa bi naj nato prišla vsa njegova družina. Vsak je dobil puško s 150 naboji in naj bi branil vas pred poljskimi partizani. Vendar Slovencev niso namestili po izpraznjenih poljskih hišah, temveč v neke barake in jim niso dali zemlje. Pogosti in uspešni partizanski napadi na naseljence so vplivali tudi na te Slovence, da se na noben način niso dali naseliti na poljski zemlji in so se končno vrnili k svojim družinam. ³²⁵

Ne samo da so se Slovenci upirali naselitvi v lublinskem distriktu, temveč so temu nasprotovali tudi Nemci, tako volksdeutscherji, ki so se želeli naseliti, kakor tudi upravni organi v generalni guberniji. Ko je npr. šef lublinskega distrikta dr. Zörner na delovni seji v belvederskem gradu v Varšavi govoril o negativnih posledicah naselitvene akcije v Zamoscu, je tudi dejal: »Poleg tega bo prišlo v Zamosc še 300 slovenskih družin, ukrep, ki bo bistveno otežil delo državnega komisarja. Med balkanskimi narodi veljajo Slovenci kot eden Nemcem najbolj sovražnih narodov. Ne gre prezreti nevarnosti, da se bodo postavili na stran Poljakov.« ³²⁶ Krüger mu je odgovoril, da je naselitev Slovencev v lublinskem distriktu bila Himmlerjeva želja. Povedal je tudi, da so poslali zastopnika državnega komisarja za utrjevanje nemštva k Slovincem z nalogo, naj se prepriča, kakšen je njihov odnos do nemštva. Ko se bo vrnil, bo treba premisliti, ali je sploh koristno te ljudi vzeti v generalno gubernijo. Priporočil je dr. Zörnerju, naj svojo zaskrbljenost glede Slovencev prikaže Himmlerju, ki bo naslednji dan obiskal Lublin. ³²⁷ Ni podatkov o tem, ali je dr. Zörner o tem govoril s Himmlerjem ali ne, dejstvo pa je, da Himmler ni odstopil od svoje zamisli. Še v svojem pismu generalnemu guvernerju Franku z dne 3. julija 1943 je pisal, da poleg Nemcev pridejo v poštev za naselitev v lublinskem distriktu tudi »Alzačani in Lotaringijci, ki jih je treba po Hitlerjevem povelju naseliti v vzhodni Evropi, in v svojem bistvu zelo dobri slovenski izseljenci iz Gorenjske in Spodnje štajerske«. ³²⁸

O tem, da se izgnani Slovenci upirajo naselitvi v lublinskem distriktu, so bile kmalu obveščene vse nemške osrednje ustanove v Ber-

jinu, kot npr. Volksdeutsche Mittelstelle, štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva, glavni državni varnostni urad itd.³²⁹

To vprašanje je postalo tako pereče, da je šef štabnega urada Greifelt 12. maja 1943 ustno poročal Himmlerju. Ta je naročil, naj z izgnanimi Slovenci dobro in skrbno ravna in naj tisti, ki želijo ostati v rajhu, ostanejo tam, ne smejo pa na območje nekdanje Avstrije. S primernim pojasnjevanjem je treba doseči, da jih bo šlo čimveč v Lublin. Enako je naročil za izseljene Alzačane in Lotaringijce, ki so se tudi branili naseliti na Poljskem.³³⁰

Himmler j a so k tej odločitvi prisilili odpor izgnanih Slovencev proti nameravani naselitvi v vzhodni Evropi kakor tudi razmere v generalni guberniji, predvsem neuspeh cele naselitvene akcije v lublinskem distriktu. Težko je reči, kateri od obeh faktorjev je bil močnejši. Da je bil pri tej odločitvi odpor izgnanih Slovencev proti naselitvi zelo pomemben, pove dejstvo, da so nato odposlali iz Zamosca tudi tiste Slovence, ki so tam — sicer brez družin — že čakali na naselitev.

Tako imamo od jeseni 1942 do spomladi 1943 opraviti z zanimivim pojavom. Na eni strani so se osrednje ustanove v Berlinu pritoževale, da »skoraj vsak dan prihajajo iz najrazličnejših taborišč in območij v rajhu na naselitveno območje (v lublinskem distriktu — op. T. F.) preseljenci, ki hrepenijo po naselitvi«, (podčrtal T. F.) in so jim morale celo groziti s kaznimi in odložitvijo naselitve do konca vojne.³³¹ Na drugi strani pa so se *izgnani Slovenci*, Alzačani in Lotaringijci dosledno *branili naseliti na poljski zemlji* (podčrtal T. F.) in je Himmler naročil, naj jih k temu pripravijo »s primernim pojasnjevanjem«.³³²

Ko so omenjene tri komisije začele pregledovati Slovence, je SS-Brigadeführer Kurt Hintze, ki je v štabnem uradu odgovarjal za naselitev preseljencev z oznako »A« (Altreichsfall) v starem rajhu, 28. februarja 1943 naročil višjim vodjem SS in policije, naj ne zaposlujejo več za ponemčenje sposobnih Slovencev, češ da bodo vse izgnane slovenske družine, ki še niso na dokončnem delovnem mestu, naseljene v vzhodni Evropi. V zvezi s prej omenjeno Himmlerjevo privolitvijo, da lahko ostanejo v rajhu, pa je Hintze svoje naročilo 9. junija 1943 preklical.³³³

Tako so potlej ostali v Nemčiji vsi izgnani Slovenci. Čeprav je Himmler naročil, naj jim dajo odškodnino za njihovo imetje, ki so ga pustili v Sloveniji, se to ni zgodilo. Tudi sta Volksdeutsche Mittelstelle in štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva še naprej delala razliko med tistimi, ki naj bi bili sposobni za ponemčenje, in tistimi, ki niso bili. Še naprej sta si prizadevala, da bi imeli čim manj medsebojnih stikov. Skušala sta jih tudi prostorsko ločiti med seboj, tako da bi v neki pokrajini bili samo pripadniki ene skupine, vendar

tega nista mogla nikoli izvesti do kraja.³³⁴ Zaradi tega so jih večkrat premeščali iz taborišča v taborišče in iz pokrajine v pokrajino, tako da so nekatere družine šle tudi skozi petnajst ali več taborišč v več pokrajinah.³³⁵

Drugi val odpora pri izgnanih Slovencih je prišel potem, ko so jim nacisti podeljevali listine o nemškem državljanstvu. Slovenci so se zavedali, da je s podelitvijo državljanstva zvezana tudi obveznost služiti v nemški vojski. Iz strahu pred nemiri je nemško vrhovno vojaško poveljstvo 24. aprila 1943 sklenilo, da »glede na posebne nastanitvene, gospodarske in poklicne razmere« izgnancev iz Alzacije, Lotaringije, Luksemburga, slovenske Štajerske in Gorenjske veljajo za vpoklic v vojsko posebna določila. Ni jih namreč mogoče vpoklicati v vojsko brez poprejšnjega soglasja krajevno pristojnega pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva.³³⁶

Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki se je marca 1943 pogajal z vrhovnim vojaškim poveljstvom, da bi od izgnanih Slovencev, Lotaringijcev in Luksemburžanov vpoklicalo v vojsko samo letnike 1914—1925, je 1. junija 1943 obvestil vse pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva o prej omenjenem sklepu nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva. Naročil jim je, naj izdajo privolitev za vpoklic tistih obveznikov, za katere sodijo, da so voljni služiti vojsko in da so »obrambnopolitično« neoporečni.³³⁷

Ko so nacisti izgnanim Slovincem podelili nemško državljanstvo na preklic, so jih res začeli klicati v vojsko. Nekateri že prej niso hoteli sprejeti listine o državljanstvu, mnogi pa, ki so jo sicer sprejeli, so se kljub temu branili iti v vojsko. Tako so npr. poleti 1944 morali priti v taborišča Lauenstein, Geising in Zinnwald na Saškem orožniki, da so izgnane slovenske mladeniče s silo odpeljali na nabor v Dresden. Ostali so kričali in sramotili rajh, tako da so jih morali orožniki s silo odstraniti, da so lahko odvedli mladeniče. Ti pa so pred orožniki, naborno komisijo in celo pred gestapom izjavljali, da se »nočejo boriti za Nemčijo, temveč hočejo nazaj v svojo domovino«. Osem mladeničev so nato aretirali in jih poslali v koncentracijska taborišča.³³⁸ Takih primerov je bilo gotovo še več, žal pa nimam na razpolago gradiva.

OPOMBE K IV. POGLAVJU

¹ Zapisnik konference z dne 21. 5. 1941, arhiv MNOM.

² Zapisnik razgovora z dne 24. 5. 1941, arhiv MNOM.

³ O ustanovitvi in sestavi srbske komisarske vlade glej že omenjeno delo J. Marjanoviča, 32—33.

⁴ Acimovičeva odredba z dne 24. 5. 1941 v srbskem in nemškem jeziku, arhiv VII, Nda, 43 a, 29/1 — II.

⁵ Nedatiran osnutek Acimovičevega pisma, arhiv VII, 43 a, 26/1 — II. Iz vsebine je razvidno, da so ga sestavili med 25. in 31. majem 1941.

⁶ Osnutek pravilnika, arhiv VII, 43 a, 31/1 — II.

⁷ Nedatiran osnutek Acimovičevega pisma, arhiv VII, 43 a, 26/1 — II.

⁸ Okrožnica generalnega komiteja za naseljevanje Slovencev 9. junija 1941, arhiv VII, 39, 7/1 — I.

⁹ Poročilo izrednega pooblaščenega komisarja za naseljence in begunce konec sept. 1941 min. svetu Srbije, arhiv VII, 40, 16/9 — I.

¹⁰ Poročilo 3. čete 72. rez. pol. bat. 10. 7. 1941, arhiv MNOM.

¹¹ Tako je vodja spremstva 8. transporta, ki je odpeljal iz Maribora 1. julija in prispel v Užice in Fožego 3. julija, poročal: »Sodelovanje s srbskimi oblastmi se je omejilo le na najnujnejše službene zadeve, pri čemer sta zelo viidna skrajna rezerviranost in nekakšno sovražno [razpoloženje.« (Poročilo 3. čete 72. rez. pol. bat. 10. 7. 1941, arhiv MNOM.)

¹² Poročilo izrednega pooblaščenega komisarja za naseljence dn begunce konec sept. 1941 min. svetu Srbije, arhiv VII, 40, 16/9 — I.

¹³ Okrožnica izrednega pooblaščenega komisarja za naseljence in begunce 24. 6. 1941, arhiv VII, 39, 13/1 — I.

¹⁴ Neizbrisni spomini, Vestnik, Maribor 4.—6. 6. 1951, št. 155—157; Pavle Končar: To ne sme iti v pozabo! Delo 14. 9. 1962; Milko Krašovec: Planina Jastrebac. (Potopis slovenskega izgnanca.) Planinski zbornik 1945. Str. 44—48; življenje in probleme slovenskih izgnancev, ki so jih nastanili po posameznih srbskih vaseh, sta opisala Janez Kavar: Skozi Št. Vid v Srbijo. Tržiški vestnik, 25. 11. 1955, in V. K.: Srbski bratje iz Pomoravja. Ptujski tednik 16. 6. 1961.

¹⁴ a Zanimivo je to, da so nacisti umobolne iz Gorenjske odpeljali v Srbijo, s slovenske Štajerske pa so jih pokončali. Maja 1941 so namreč posebne zdravniške komisije pregledale hiralnice na slovenskem Štajerskem in umobolnico v Novem Celju. 9. 6. 1941 so iz njih odvlekli 583 duševno bolnih in starih ljudi v umobolnico Hartheim pri Linzu in jih tam do konca junija vse pokončali. V času od 20. junija do 2. julija 1941 so njihovi svojci sprejeli obvestila, da so umrli. (Gradivo o tem nacističnem zločinu hrani Arhiv Slovenije, fond KUZOP.)

¹⁵ Stevo Šink: Med izgnanci v Srbijo. Loški razgledi, II, 1955, str. 33—42; Andrej Kocijan: Iz dnevnika izseljenca v Srbiji. Glas, 3., 5. in 8. 9. 1962, št. 101—103.

¹⁶ Pavel Fajdiga: Slovenci v Srbiji pod nemško okupacijo. Zbornik Svobodna Slovenija 1965. Str. 272—279.

¹⁷ Pismo izgnanih Slovencev v Probištipu odseku za repatriacijo 22. 7. 1945, arhiv IZDG, f. 975; poročilo Alojzija Poharja iz Kosovske Mitroviče odseku za repatriacijo 7. 8. 1945, arhiv IZDG, f. 975.

¹⁸ Poročilo izrednega pooblaščenega komisarja za naseljence in begunce min. svetu Srbije konec sept. 1941, arhiv VII, 40, 10/9 — 1.

¹⁹ Janez Kavar: Skozi St. Vid v Srbijo. Tržiški vestnik 25. 11. 1955; Stane Terčak, ustni vir.

²⁰ Poročilo odbora OF za Srbijo 27. 12. 1944, arhiv VII, 40, 19/9 — I. Po podatkih tega odbora, ki jih je dobil od bivšega izrednega in pooblaščenega komisarja za naseljence in begunce, naj bi bilo »legalno«¹ 'izgnanih iz Slovenije v Srbijo 5.445 Slovencev, pobegnilo pa naj bi jih bilo 3.306, skupno torej 8.751. Navedeno število s transporti prepeljanih Slovencev v Srbijo je seveda prenizko.

²¹ Sink, n. d., str. 33—42.

²² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 59.

²³ Janko Jarc: Slovenska partizanska četa. Tovariš 31. 3. 1950; Miha Klinar: Komandir slovenske čete v Srbiji. Zelezar, Jesenice 1959, št. 11—12, str. 294—295; Janez Kramar: Slovenska partizanska četa »Ivana Cankarja«² v Srbiji 1941. leta. Borec 1952, str. 218—222.

²⁴ Pismo je dne 9. 12. 1941 objavil Slovenski poročevalec, leto II, št. 29.

²⁵ Anton Milič-Marko: 22.000 km od Kragujevca do Kragujevca, I. del, Ljubljana 1963; Vladimir Dedijer: Dnevnik, I. del, Ljubljana 1948, str. 83, 93, 112—115.

²⁶ Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1948, str. 78.

²⁷ Nova pot, 1963, str. 310—324.

²⁸ Ptujski tednik 24. 11. 1961.

²⁹ Sink, n. d., str. 33—42.

³⁰ Andrej Kocijan: Iz dnevnika izseljenca v Srbijo. Glas 8. 9. 1962; Sink, n. d., str. 33—42.

³¹ Mirko Lešnik: O izseljencih, poročilo o razstavi pokrajinskega muzeja v Mariboru od 22. 7. do 30. 11. 1955, arhiv MNOM; isti: O slovenski brigadi iz Srbije in njeni tragediji. Vestnik, Maribor 7. 7. 1951, št. 158.

³² Številčni pregled Slovencev v Srbiji, organiziranih v OF, arhiv IZDG, f. 951.

³³ Borba 20. 12. 1944.

³⁴ Jože Zupančič, ustni vir.

³⁵ Marca 1944 je izgnani slovenski duhovnik Alojzij Trontelj začel v Kragujevcu izdajati štirinajstdnevni verski list »Cerkveni zvon«, ki je najprej prinašal le cerkvene novice, po kritiki nekega izgnanca iz čukarice julija 1944, da »nekateri članki niso najbolj primerni za današnji čas«³ in da bi maralo »čustvovanje beguncev«⁴ bolj prevevati ves list, je glasilo zlasti po osvoboditvi Srbije začelo objavljati tudi spomine (izgnancev. V letu 1944 je izšlo 14, v letu 1945 pa 12 števil. (Cerkveni zivan, 1945, št. 12 (26).)

36 poročilo odseka za repatriacijo min. za soc. politiko Ljubljana, arhiv IZDG, f. 975.

37 Poročili odseka za repatriacijo pri delegaciji SNOS narodni vladi Slovenije 19. 8. in 27. 10. 1945, arhiv IZDG, f. 975; sezname transportov slovenskih izgnancev iz Srbije v Slovenijo, arhiv IZDG, f. 976; glej tudi drugo gradivo odseka za repatriacijo v arhivu IZDG, f. 975.

38 Okrožnica drž. rav. za obnovo št. 98/Ptk. z dne 5. 7. 1941, arhiv IZDG, fond odbora za slovenske useljenike (navajam: OSU).

39 Okrožnica drž. rav. za obnovo 5. 7. 1941, arhiv IZDG, fond OSU.

40 Okrožnica drž. rav. za obnovo št. 190/Ptk. z dne 9. 7. 1941, arhiv IZDG, fond OSU.

41 Dopolnitev okrožnice drž. rav. za obnovo št. 190/Ptk. z dne 14. 7. 1941, arhiv IZDG, fond OSU.

42 Spomenica županov iz Rogatice, Prače, Zepe, Duba, Tetine, Sokolovičev, Glasinca in Barika 21. 7. 1941, arhiv IZDG, fond državnega ravnateljstva za obnovo (navajam: DRP), 13360/41.

43 Poročilo okr. predst. Rogatica drž. rav. za obnovo 24. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2634/41.

44 Ustaška vlada je dopis poslala min. za kmetijstvo, to pa 12. 8. 1941 drž. rav. za obnovo. Zahtevo so poslali tudi maršalu Kvaterniku, ki je 21. 8. 1941 dopis poslal drž. rav. za obnovo (arhiv IZDG, fond DRP, 6047/41 in 8180/41); poročilo okr. predst. Zvormik drž. rav. za obnovo 23. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2358/41.

45 Dopis velikega župana iz Sarajeva drž. rav. za obnovo 22. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2350/41.

46 Dopis poverjenišтва NDH Sarajevo drž. rav. za obnovo 23. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2467/41 in 3028/41.

47 Dopis ravnat. za javni red i sigurnost vel. župe Gacke i Like št. 14/14 drž. rav. za obnovo, arhiv IZDG, fond DRP, 1206/41.

48 Dopis ustaškega min. preds. Paveliču 16. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1334/41; brzojavka okr. oblasti Mostar drž. rav. za obnovo 14. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1122/41.

49 Pismo vel. župana vel. župe Bribir i Sidraga dr. Anteja Nikolića drž. rav. za obnovo 16. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1288/41; pismo vel. župana vel. župe Vinodol i Podgorje M. Šušića drž. rav. za obnovo 23. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2084/41.

50 Pismo drž. rav. za obnovo min. za zdravstvo NDH 30. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2842/41.

51 Pismo ureda za useljavanje i iseljavanje pri redarstvenem rav. za Sarajevo drž. rav. za obnovo 31. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 3767/41.

52 Pismo vel. župana iz Sarajeva drž. rav. za obnovo, V. T. br. 51/41, arhiv IZDG, fond DRP, 4848/41.

53 Pismo okr. oblasiti Grubišno polje drž. rav. za obnovo 19. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1678/41, 2113/41.

⁵⁴ Pismo okr. oblasti Vlasenica drž. ravn. za obnovo 25. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2574/41.

⁵⁵ Pismo okr. oblasti Gračac notr. min. NDH 31. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 5196/41.

⁵⁶ Pismo okr. oblasti Bosanska Dubica drž. ravn. za obnovo 15. 7. 1941, fond DRP, arhiv IZDG, 1413/41.

⁵⁷ Tako je npr. Okr. oblast Travnik pisala: »Kar se tiče psihološkega razpoloženja Hrvatov (do naseljevanja Slovencev — op. T. F.), ga ni treba pripravljati, ker je ves naš narod (beri: ustaši — op. T. F.) navdušen sprejeti Slovence, ker ve, da se bo na ta način rešil Srbov.« (Pismo okr. oblasti Travnik drž. ravn. za obnovo 19. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1683/41.) Okrajna oblast Stolac pa je poročala, da lahko naseli Slovence le v občini Berkoviči, če bi izgnali Srbe, ter: »Pred kratkim so ustaši v tem okraju polovili nekaj stotin Srbov z motivacijo, da jih bodo poslali na prisilno delo, so jih pa nasprotno zatem vse pobili.« (Pismo kot. oblasti Stolac drž. ravn. za obnovo 16. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1411/41.)

⁵⁸ Navodilo drž. ravn. za obnovo komandantu tab. Slav. Požega 15. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, f. 1407.

⁵⁹ En izvod transportnih seznamov, ki jih je komandant taborišča Slavonska Požega poslal državnemu ravnateljstvu za obnovo v Zagreb, je v arhivu IZDG, fond DRP.

⁶⁰ Poročila komandanta taborišča Slavonska Požega o odpošiljanju transportov slovenskih izgnancev iz tega taborišča, ki jih je prejelo državno ravnateljstvo za obnovo v Zagrebu, so v arhivu IZDG, fond DRP, f. 1407.

⁶¹ Glej op. 59 in 60.

⁶² Popis kotareva naseljenim sa Slovencima, arhiv IZDG, fond DRP, f. 1407; podobne podatke je drž. ravn. za obnovo dalo nem. poslaništvu v Zagrebu, ki jih je kot prilogo k svojemu »zaključnemu poročilu o pre-seljevanju« poslalo 20. 11. 1941 nem. zun. ministrstvu. PA AA, DGA, H 29667—H 296678.

⁶³ Brojčani pregled po zvaničnim popisima i karticama, arhiv IZDG, fond DRP, f. 1407. Po podatkih prof. Jakoba Richterja, nekdanjega tajnika odbora za slovenske priseljence v Zagrebu, naj bi bilo na območju t. i. NDH tudi trii do štiri tisoč Slovencev, ki so tja pobegnili pred nacističnim zasledovanjem. Bili so zlasti iz obmejnih slovenskih predelov. (Jaikob Richter, ustni vir.)

⁶⁴ Izkaz imovine doseljenih Slovenaca, arhiv IZDG, fond DRP, f. 1407.

⁶⁵ Dopis ust. min. za notr. zadeve drž. ravn. za obnovo 10. 9. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 13124/41.

⁶⁶ Poročilo drž. ravn. za obnovo min. za zdravstvo NDH 30. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2842/41.

⁶⁷ Poročili red., ravn. Sarajevo 25. in 29. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 2941/41 in 3463/41; poročili okr. oblasti Sarajevo 23. in 28. 7. 1941

drž. ravn. za obnovo, arhiv IZDG, fond DRP, 2635/41 in 3115/41; dopis redar. ravn. Sarajevo drž. ravn. za obnovo, arhiv IZDG, fond DRP, 2645/41; poročilo odbora RK NDH Sarajevo 22. 10. 1941 drž. ravn. za obnovo, arhiv IZDG, fond DRP, 2645/41; poročilo Jakoba Richterja o obisku pri slov. izgnancih z dne 3. 10. 1941 (navajam: Richter, poročilo 3. 10. 1941), arhiv IZDG, fond OSU, f. 1354; poročilo Draga Oberžana o obisku pri slov. izgnancih 22. 3. 1942 (navajam: Oberžan, poročilo 22. 3. 1942), arhiv IZDG, fond OSU, f. 1354; poročilo poverjenika dr. Josipa Meška odboru za slov. useljenike 7. 9. 1942, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1346.

⁶⁸ Poročila Vladislava Meglerja drž. ravn. za obnovo 26. 8., 19. 9., 7. in 10. 10. 1941, 2. 3., 12. 5. in 24. 11. 1942 ter 26. 1. 1943, arhiv IZDG, fond DRP, 9401/41, 9886/41, 16484/41, 22828/41, 23555/41, 16968/42, 35515/42; fond OSU, f. 1345, 1345 a, 1350; Oberžan, poročilo 26. 9. 1941, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1354; Oberžan, poročilo 22. 3. 1942.

⁶⁹ Poročilo urada drž. ravn. za obnovo Bosanska Gradiška drž. ravn. za obnovo 19. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1753/41; Richter, poročilo 3. 10. 1941; Oberžan, poročilo 22. 3. 1942; poročilo davčnega urada Bos. Gradiška uradu za podrž. imetak 17. 5. 1942, arhiv IZDG, fond DRP, 36562/42; seznam slov. izgnancev v Bos. Gradiški, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345, 1350.

⁷⁰ Brzojavka okr. predst. Sanski Most, arhiv IZDG, fond DRP, 34944/41; poročilo Draga Šalamona in Antonije Rijavec predst. RK v Zagrebu 3. 6. 1942, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1346; Oberžan, poročilo 26. 9. 1941.

⁷¹ Oberžan, poročilo 22. 3. 1942. Državno ravnateljstvo za obnovo v Zagrebu je Daidžiča obtožilo: »Državno ravnateljstvo za obnovo je prevzelo nalogo, da bo skrbelo za slovenske priseljence. Ko je bdi g. Daidžič prisiljen, da jih sprejme v Visoko, jih je sicer sprejel, toda večino jih je pustil ležati na slami, v prazna stanovanja pa je vseljeval kogarkoli drugega. Najslabša stanovanja je vendarle dal nekaterim Slovencem, vendar popolnoma prazna in so bili prej na njegov ukaz razprodali celo (peči. Niso imeli niti hrane niti postelj in so morali po mestu beračiti, čeprav je za Srbi ostalo dovolj hrane. Po izjavi g. Berezovskega, učitelja iz Visokega, ki je vršil dolžnost skladiščnika, mu je prepovedal, da bi dajal Slovencem kakšno hrano.« (Poročilo drž. ravn. za obnovo notr. min. NDH 19. 12. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP, T-1785/41.)

⁷² Arhiv IZDG, fond DRP, 24963/41; Richter, poročilo 3. 10. 1941.

⁷³ Poročila okr. oblasti Petrinja drž. ravn. za obnovo 23. in 31. 10., 7. 11. in 1. 12. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 27402/41, 28645/41, 31881/41, 38503/41; Oberžan, poročilo 22. 3. 1942.

⁷⁴ Poročilo vel. župana Vel. župe Baranja iz Osijeka drž. ravn. za obnovo 28. 11. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 37198/41; poročilo doma slovenskih priseljencev Osijek odboru slov. useljenika Zagreb 10. 10. 1942, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345 a; dr. Jakob Aleksič: poročilo o obisku pri slov. izgnancih 4. 10. 1941 (navajam: Aleksič, poročilo 4. 10. 1941).

⁷⁵ Poročili okr. iselj. urada D. Miholjac drž. ravn. za obnovo 26. 11. in 18. 12. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP, 41323/41.

⁷⁶ Oberžan, poročilo 26. 9. 1941; poročilo poverjenika Otokarja Kosovela odboru za slov. useljenike 30. 10. 1941, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1358; statistika slov. izgnancev v okraju Valpovo 7. 10. 1941, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1407.

⁷⁷ Delo odbora za slovenske useljenike, brošura, Zagreb 1. 8. 1943, str. 9 (navajam: Delo odbora za slovenske useljenike).

⁷⁸ Glej op. 71

⁷⁹ Richter, poročilo 3. 10. 1941; Oberžan, poročilo 26. 9. 1941; Aleksič, poročilo 4. 10. 1941.

⁸⁰ Poročilo drž. ravn. za obnovo 28. 8. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP, št. 138/Prs.

⁸¹ Delo odbora za slovenske useljenike, 8; poročila o denarnih nakazilih drž. ravn. za obnovo okr. predstojnikom so v fondu DRP, Historijski arhiv grada Zagreba in arhiv IZDG.

⁸² Delo odbora za slovenske useljenike, 4; poročilo RK Zagreb o stroških za prehrano slov. izgnancev v transportih za Srbijo v Sarajevu, arhiv IZDG, fond DRP, 1919/41.

⁸³ Oberžan, poročilo 26. 9. 1941; Richter, poročilo 3. 10. 1941; Aleksič, poročilo 4. 10. 1941. Na osnovi teh treh poročil je verjetno Oberžan sestavil skupno poročilo, ki je v arhivu IZDG, fond OSU, f. 1354.

⁸⁴ Oberžan, poročili 25. 1. in 22. 3. 1942.

⁸⁵ Delo odbora za slovenske useljenike, 4—5; sporočilo odbora za slov. useljenike ravn. redarstva Zagreb 30. 10. 1941, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1346; popis poverjenikov odbora za slov. useljenike, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1354.

⁸⁶ Delo odbora za slovenske useljenike, 5—11.

⁸⁷ Pismo odbora za slov. useljenike železničarskemu odboru za socialno pomoč 4. 12. 1941; sporočilo žel odbora za soc. pomoč odboru za slov. useljenike 15. 3. 1942, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1346.

⁸⁸ Pismo odbora za slov. useljenike podružnici Ljubljanske kreditne banke v Zagrebu 9. 12. 1942, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345 a.

⁸⁹ Pismo odbora za slov. useljenike osrednjemu odboru »Karitas« v Zagrebu 4. 3. 1943, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345.

⁹⁰ Pismo SRK 20. 11. 1943 HRK. arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345; pismo HRK 3. 1. 1944 SRK, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345; pismo odbora za slov. useljenike SRK 12. 11. 1943, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345.

⁹¹ Sporočilo odbora za slov. useljenike ravn. redarstva Zagreb 8. 2. 1945, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345; poslovnik odbora sprejet 28. 1. 1944, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1354.

⁹² Dopis redarstvene oblasti Zag'eb odboru za slov. useljenike 18. 1. 1945; dopis min. udružbe i zdravstva NDH 7. 4. 1945 odboru za slov. useljenike, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1354; dopis odbora za slov. useljenike min. udružbe i zdravstva 28. 4. 1945, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345.

⁹³ Okrožnica odbora za slov. useljenike 16. 1. 1943, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1345.

⁹⁴ Delo odbora za slovenske useljenike, 6—7.

⁹⁵ Poročilo delegacije za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega min. za soc. politiko Beograd 12. 10. 1941, arhiv IZDG.

⁹⁶ Delo odbora za slovenske useljenike, 5.

⁹⁷ Pismo drž. raivn. za obnovo zavodu za kolonizacijo 11. 8. 1941; pismo zavoda za kolonizacijo drž. raivn. za obnovo 12. 8. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 6416/41.

⁹⁸ Poročilo obč. pogl. Sokolac drž. raivn. za obnovo 18. 11. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 35418/41.

⁹⁹ Tako je npr. poverjenik odbora za slov. useljenike iz Podravske Slatine pisal v Zagreb, da so štirim slovenskim družinam ponudili posestva v vasi Koška pri Našicah, pa so »vsi odklonili zemljo z najrazličnejšimi nevažnimi izgovori.« (Birunškovo poročilo odboru za slov. useljenike 24. 6. 1942, arhiv IZDG, fond OSU, f. 1346.)

i^o Delo odbora za slovenske useljenike, 5—6.

¹⁰¹ Jendrašičevo poročilo z dne 28. 8. 1941 z zapiskom zaslišanja z dne 27. 8. 1941, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP, št. 147/prs. Ta dogodek omenja tudi Anton Ravšl v svojem članku »Obletnica vstaje jugoslovanskih narodov in izгона slovenske duhovščine«, Nova pot, 1961, str. 425—429. Pravi, da so ustaši v petčlansko zdravniško komisijo (omejena jo tudi zapisnik) imenovali tudi slovenskega 'izgnanca dr. Lojzeta Pirnata.

¹⁰² Zaupno poročilo o vzrokih vstaje na območju Vojniča, NAW, T-501, navitek 265.

¹⁰³ pričevanje Slovenca z dne 8. septembra 1941, ki je bil nasilno izseljen v slunjski okraj na Hrvaškem, arhiv RSNZ Ljubljana.

¹⁰⁴ Zapisnik sestanka z dne 8. 6. 1941, PAM.

¹⁰⁵ Zapisnik sestanka z dne 12. 6. 1941, PAM.

¹⁰⁶ Zapisek telefonskega razgovora hrvaške delegacije prti preseljevalnem štabu Maribor s kapetanom Matašičem v Zagrebu 24. 6. 1941, PAM.

¹⁰⁷ Glej op. 58.

¹⁰⁸ los poročilo majorja Ferranta 11. 7. 1941 drž. raivn. za obnovo, arhiv IZDG, fond DRP, f. 1407.

¹⁰⁹ Okrožnica drž. raivn. za obnovo, T. br. 103/Prs./41 z dne 21. 8. 1941, arhiv IZDG, fond OSU.

¹¹⁰ Zakonska odredba o stjecanju zavičajnog prava osoba iz bivše Slovenije, arhiv IZDG, fond OSU.

¹¹¹ Okrožnica drž. raivn. za obnovo št. 38381 — PTK/1941 z dne 12. 12. 1941, arhiv IZDG, fond OSU.

¹¹² Okrožnica ureda za podržavljeni imetak št. 38562 Sel. z dne 29. 5. 1942, arhiv IZDG, fond OSU.

¹¹³ Dopis notr. min. NDH drž. raivn. za obnovo, br. 22944/Pr. M. U. P. 1941 z dne 11. 8. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 6026/41 in 15174/41.

- ¹¹⁴ Pismo okr. oblasti Pregrad drž. ravn. za obnovo 3. 12. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 39090/41.
- ¹¹⁵ Lurkerjevo pismo dr. Uiberreitherju 8. 10. 1941, prepis, PAAA, fond DGA, Bd. Pol. 2, Nr. 1 Ums.
- ¹¹⁶ Uiberreither j evo pismo Kascheju 14. 10. 1941 in verbalna nota 25. 10. 1941, PA AA, fond DGA, Bd. Pol. 2, Nr. 1 Ums.
- ¹¹⁷ Pismo drž. ravn. za obnovo zun. min. NDH 7. 11. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 28576/41; pismo zun. min. NDH nem. poslaništvu Zagreb 12. 11. 1941, PAAA, fond DGA, Bd. Pol. 2, Nr. 1 Ums.
- ¹¹⁸ Okrožnica urada za podržavljeni imetafc br. 38562 Sel. z dne 29. 5. 1942, arhiv IZDG, fond DRP.
- ¹¹⁹ Glej op. 63.
- ¹²⁰ Kaschejeva okrožnica 21. 6. 1941, PA AA, fond DGA, Pol. 2, Nr. 1 Ums.
- ¹²¹ Prepis Eichmannove brzojavke nem. zun. min. 20. 8. 1941, PA AA, Ini. II g, H 296664.
- ¹²² Brzojavka ital. gen. konzulata Sarajevo ital. zun. min. 7. 8. 1941, brzojavka ital. zun. min. gen. konz. Sarajevo 10. 8. 1941, arhiv VII; dopis ital. konz. Zagreb držav. ravn. za obnovo, Historijski arhiv grada Zagreba, fond DRP, 21303/41.
- ^{122a} Ereignismeldung UdSSR des Chefs der Siipo und des SD, Berlin 22. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 234.
- ^{122b} Ereignismeldung UdSSR des Chefs der Sipo und des SD, Berlin 14. 1. 1942, NAW, T-175, navitek 234.
- ^{122c} Kaschejev telegram 30. 5. 1941, PAAA, S. 245, št. 161915.
- ¹²³ Beležka madž. poslaništva v Zagrebu 17. 9. 1941, PA AA, fond DGA, E 241386.
- ¹²⁴ Kaschejev dopis 11. 10. 1941, PAAA, fond DGA, E 241384.
- ¹²³ Maroszyjev dopis 13. 10. 1941, 14. 10. 1941, Kaschejev dopis Requard 14. 10. 1941, PAAA, fond DGA, E 241377—241379.
- ¹²⁶ Requardova in Lurkerjeva beležka 15. 10. 1941, beležka nem. poslaništva Zagreb 17. 10. 1941, verbalna nota zun. min. NDH 20. 10. 1941, verbalna nota madž. poslaništva Zagreb 21. 10. 1941, Kaschejeva beležka 25. 10. 1941, verbalna nota madž. poslaništva Zagreb 24. 10. 1941, Kaschejev zapisek 24. 10. 1941, PA AA, fond DGA, E 241355—E 241356, E 241344, E 241363—E 241367, E 241370—E 241374.
- ¹²⁷ Beležka nem. poslaništva Zagreb 1. 12. 1941, PAAA, fond DGA, E 241382—E 241383.
- ¹²⁸ Zapisnik sestanka pri maršalu Kvaterniku 8. 6. 1941, PAM.
- ¹²⁹ Beisnerjevo poročilo 11. 6. 1941, PAAA, fond DGA, E 241306—E 241307.
- ¹³⁰ Zapisnik sestanka pri maršalu Kvaterniku 12. 6. 1941, PAM.
- ¹³¹ Sporočilo drž. ravn. za obnovo drž. železnici 5. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 91/41; Vinko Munda: Ob dvajsetletnici izгона slovenskih duhovnikov. Nova pot, 1961, str. 577—597; Alojzij Zalar: Sejali smo v solzah. Nova pot, 1963, str. 310—324.

¹³² Jendrašičevo poročilo drž. rav. za obnovo, julij 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 201/41.

¹³³ Izgnani slovenski duhovnik Alojzij Zalar je v članku Sejali smo v solzah (Nova pot, 1963, str. 310—324) napisal, da so imeli v Zagrebu duhovniki hude razprave o tem, ali naj gredo v Ljubljansko pokrajino ali ne. On in še nekateri drugi so menili, da morajo duhovniki ostati na Hrvaškem.

^{133.1} Pismo gen. vikarja beograjske nadškofije dr. Matije Petkiča drž. rav. za obnovo 26. 8. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 8987/41.

¹³⁵ Vinko Munda: Ob dvajsetletnici izгона slovenskih duhovnikov. Nova pot, 1961, str. 577—597; Alojzij Zalar; Sejali smo v solzah. Nova pot, 1963, str. 310—324.

¹³⁶ Poročilo mest. predst. Slav. Požega drž. rav. za obnovo 26. 8. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 9807/41; poročili nadškof, konvikta Slav. Požega drž. rav. za obnovo 4. 10. in 6. 11. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 21288/41 in 32312/41.

¹³⁷ Pismo slov. duhovnikov iz Srem. Karlovcev drž. rav. za obnovo 16. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1293/41; poročili okr. predst. Srem. Karlovci drž. rav. za obnovo 15. 8. in 1. 9. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 7440/41 in 11203/41.

¹³⁸ Pismi dr. Akšamoviča drž. rav. za obnovo 4. 8. dn 25. 10. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 6670/41 in 34932/41; poročilo škof. bogoslov. semenišča Djakovo drž. rav. za obnovo 18. 7. 1941, arhiv IZDG, fond DRP, 1874/41; Franc Govekar: Spomin na Djakovo, Sremske Karlovce in Stično, Nova pot, maj 1963, št. 2—4. Življenje izgnanega slovenskega duhovnika, ki ga je pot — bila je prava odisejada — zanesla iz Hrvatske v Bosno in Srbijo ter v stiški samostan, je opisal Franc Ksaverij Meško v Križevem potu (Izbrano delo IV, Celje 1959).

¹³⁹ Kaschejevo poročilo nem. zun. min. 20. 11. 1941, priloga 11 a, PA AA, fond Ini. lig, H 29638.

14° pp_{av} tam.

¹⁴¹ Janko Petan: Spomini na leta okupacije. Nova pot, letnik VII, št. 1, 2 in 4.

¹⁴² Glej op. 139.

¹⁴³ Življenje v ustaškem koncentracijskem taborišču Jasenovac je natančneje opisal sedaj že pokojni Anton Rantaša v članku »Jasenovac«, objavljenem v Novi poti, letnik I, november 1949. Glej tudi članek Antona Ravšla: Obletnica vstaje jugoslovanskih narodov in izгона slovenske duhovščine. Nova pot 1961, str. 425—429; podatke o ubitih in umrlem slovenskem duhovniku v Jasenovcu glej v članku Vinka Munde: Ob dvajsetletnici izгона slovenskih duhovnikov. Nova pot, 1961, str. 577—597.

^{143a} Nekaj podatkov, ki sem jih tu navedel, mi je posredoval Mirko Fajdiga in se mu zanje lepo zahvaljujem. Nekaj podatkov je najti tudi v Zevartovi in Terčakovi knjigi »Od vstaje do zmage«, Maribor 1966. Šele 1967. leta je svet za razvijanje tradicij NOB pri republiškem odboru Zve-

ze združenj borcev NOV Slovence ustanovil komisijo, kd naj zbere podatke o udeležbi Slovencev v narodnoosvobodilni borbi zunaj Slovenije.

¹⁴⁴ Razglas ekonomskega odseka MO OF Zagreb 18. 5. 1945, arhiv IZDG, f. 977.

¹⁴⁵ Obvestili delegacije za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega štabu za repatriacijo Slovencev v Ljubljani 23. 6. in 2. 7. 1945, arhiv IZDG, f. 977.

¹⁴⁶ Poročila delegacije za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega predsedstvu narodne vlade Hrvatske 9. 7. 1945, ministrstvu za socialno politiko v Ljubljani 28. 9. 1945, ministrstvu socialne politike Beograd 12. 10. 1945, arhiv IZDG, f. 976 in 977.

¹⁴⁷ Stenografski zapisnik razprave 17. in 18. 12. 1947, str. 2765—2766.

¹⁴⁸ Okrožnica vodstva VoMi z dne 4. 11. 1941, št. 93, prepis, NAW, T-81, navitek 278.

¹⁴⁹ Okrožnica št. 333 pokrajinskega akcijskega vodstva za Švabsko 15. 6. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

^{16°} odredba št. 57/41 pokrajinskega akcijskega vodstva za Saško 1. 12. 1941, NAW, T-81, navitek 283.

¹⁵¹ Tako je namestnik pokrajinskega akcijskega vodje VoMi za Švabsko v svoji okrožnici št. 281 z dne 12. 12. 1941 pisal vodjem taborišč: »Sam sem si ogledal velik transport slovenskih izseljencev in sem lahko ugotovil, da so napravili name neprimerno boljši vtis kot pa preseljenci iz Južne Bukovine, ko so prišli v našo pokrajino.« (NAW, T-81, navitek 284.)

¹⁵² Navodila Sl 1/42 pokrajinskega akcijskega urada VoMi za Sp. Bavarsko 27. 1. 1942 s priloženimi obrazci kartoteke, NAW, T-81, navitek 278; navodila št. 94 vodstva VoMi Berlin 8. 11. 1941 in 7. 9. 1942, NAW, T-81, navitek 279.

¹⁵³ Marija Richly, Zapiski iz pregnanstva, Videm-Krško, str. 23. (navajam: Richly).

¹⁵³ a Po do sedaj zbranih podatkih so bili slovenski izgnanci v naslednjih nemških taboriščih:

V *Spodnji Sleziji* — taborišče: 91 Frankenstein (Pallotiner Kloster), 93 Sackisch (Marienfreid), 94 Wallisfurth (Schloss), 95 Tannhübel (Blaukreuzheim), 96 Bad Reinerz (Priestererholungshem), 97 Falkenheim-Alt-heide (Erholungshem Christus Rex), 98 Mittelsiteine Glatz (Jesuiten-kloster), 99 Bad Langenau (Jesuitenkloster), 100 Haynau (ehem. kath. Schule), 101 Goldberg (Kloster), 102 Hackendorf, 103 Boberstein (Schloss), 104 Hirschberg (Herberge zur Heimat), 106 Bad Schwarzbach (Kurhaus), 108 Lauban (C.V.J.-Heim), 109 Lauban (ehem. kath. Schule), 110 Marklissa (Haus Seebliok), 111 Schwarzbach (Haus Gottesgab), 112 Schlaushof (Schloss), 113 Löwenberg (Jugendhof), 115 Kaltenstein (Erholungshem), 116 Bad Flinsberg (Sanfcta Maria), 118 Flinsberg (Josefstift), 120 Grüssau (Gasth. Bethlehem), 121 Landeshut (Agnesheim), 122 Strigau (Missionshaus), 124 Pilgramshain (Schloss), 125 Trebnitz (Kurhaus), 129 Trebnitz (RAD-Lager),

131 Jeschütz (Schloss), 133 Breslau (isr. Altersheim), 134 Obernigk (knth. Schule), 137 Heinzendorf (Kloster), 138 Bischwitz (Gauschule), 139 Weidewest (Mardenheim), 140 Breisiau (Diakonissenheini), 141 Breslau (isr. Waisenhaus), 146 Gross Wartenberg (Jugendheim), 147 Bad Langenau (Margaretenheim), 148 Bad Langenau (Germania), 152 Schönberg (Landheim), 153 Stonsdorf (Gotteshütte), 158 Leubus (Heilanstalt), 159 Juppendorf (Schloss), 160 Klein Kloden (Schloss), 181 Haynau (Peipe-Stäftung), 182 Haynau (St. Elisabeth), 183 Oberschreiberhau (Heidehaus), 186 Oberschreiberhau (St. Ursula), 205 Bad Altheide (Haus Ilse), 207 Görlitz (RAD-Lager), 208 Bad Warmbrunn, 209 Ritschedorf, 212 Brechelsdorf.

V Saški — taborišče: 1 Frauenstein, 2 Rehefeld (Zollhaus), 3 Dönschten (Jugendherberge), 4 Schellerhau (Jugendherberge), 5 Zinnwald (Bauernschule), 6 Geising (Schützenhaus), 7 Reinhardtsgrimma (Erbgericht), 6 a Lauenstein (Schützenhaus), 6 b Gedsing (Hotel Stadt Dresden), 10 Freiberg (Sachs. Hof), 11 Freiberg (Rasinenhaus), 15 Brand-Erbisdorf (Mönchenfrei), 13 Bräunsdorf (Landesanstalt), 16 Lichtenberg (Zum Lehnstück), 16 a Sayda (Forsthaus), 16 e Lössnitz (Schöissergut), 17 Warmbad (Jugendherberge), 16 b Freiberg (Kretzmarstift), 16 c Freiberg (Versorghaus), 16 f Halsbrücke (Erzschmelze), 16 g Krummhennersdorf (Gaisthof), 16 i Zug ib. Freiberg (Sollnhaus), 18 Grossrückertsvalde (Rittergut), 19 Venuisberg (Gemeinschaftshaus d. Fa. Schiller), 20 Hammerleubsdorf (Gauschule), 21 Hohenfichte (Waldpark), 24 Oederan (Schützenhaus), 26 Dittersdorf (HJ-Heim), 27 Jöhsitadt (Jugendherberge), 28 Gelanau (Albertheim), 30 Crottendorf (Alte Gasanstalt), 31 a Arnsfeld (Rauischenbacher Mühle), 31 b Bärenstein (Wehrmachtsgebäude), 31 c Ehrenfriedensdorf (Stadthalle), 31 d Herold (Steigers Gasthof), 36 Bad Oppelsdorf (Kriegerkurheim), 36 a Bad Oppelsdorf (Blindenkurheim), 39 Reichenau (Kretscham), 39 a Qstritz, 40 Grosshennersdorf (Landesanstalt), 42 Neugeradorf (HJ-Heim), 44 Eibau (Horst Wessel-Schule), 50 Neukirch, 52 Bautzen (Schützenhaus), 53 Bautzen (Nosisener Hof), 59 Wildsruf, 82 Riessa (ehem. RAD-Lager), 87 Seifersdorf (Kreisschule), 89 Radebeul (Grundschänke), 90 Dresden (Schule Wall witzstrasse), 91 Dresden (Weisser Adler), 91 a Dresden-Bühlau (Kurhaus), 92 Dresden (Schule Ehrlichs-traisse), 93 Freital (Glück Auf Schule), 94 Dresden (Schule Oppeistrasse), 97 Taura (Bellevue), 100 Buchheim (Jugendherberge), 102 Bad Lausick (Bethlehemstift), 104 Zschagst (Landdienstlager), 105 Frohburg, 106 Glauchau, 108 Lichtenstein (Jugendherberge), 109 Stollberg (Volksschule), 110 Hormertsdorf (Landjahrlager), 114 Zwiokau, 115 Werdau, 118 Planitz (Pestalozzischule), 120 Planitz (Freier Blidk), 121 Crimmitschau (HJ-Heim), 122 Wernsdorf, 123 Lampe>rtswalde (Schloss), 126 Lössnitz (Alte Schule), 126 b Johanngeorgenstadt (Turnhalle), 130 Radewisch (Schillerschule), 131 Langenfeld

(Untere Schule), 133 Plauen, 134 Plauen, 136 Plauen, 136 a Plauen, 141 Pausa, 143 Bad Schandau (Sendigs Hotel), 146 Rosenthal, 153 Leipzig (40. Volksschule), 158 Leipzig, 159 Leipzig (Friesenstrasse).

Na *Brandenburškem* — taborišče: Templin (Posterholungsheim), Rehnitz (Gauschule), Müncheberg (RAD-Lager), Liebenow (Schloss Hohenwalde), Sternberg (RAD-Lager).

Na *Hannovrskem* — taborišče: Gieboldehausen (ehem. Amtsgericht), Hannover-Münden (Jugendherberge), Hannover-Münden (Bremer-Schlagd), Lauthenthal (Rotte Klippe), Dassel-Solling (ehem. D. V. z. M. - Heim), Rittmarshausen (Studentenerholungsheim), Triangel (Bauemsschule H. Löns), Walsrode (DAF-Erholungsheim), Ilsenburg, Wenigerode.

Na *Türinskem* — taborišče: Triptis (Gaisth. Wiesenburg), Neustadt (Bötthers Hotel), Arnstadt (Kurhaus), Tännich (Schloss), Illmenau (Haus Wiesel), Ilmenau (Institut Boltz), Ilmenau (Schöne Aussicht), Waltershausen (Altes Krankenhaus), Waltershausen (Gemeindehaus), Bad Blankenburg (Allianzhaus), Bad Blankenburg (Bahnhofshotel), Bad Blankenburg (Hotel Schwarzatal), Bad Blankenburg (Stadthalle), Mühlhausen (Gasthaus Breitsülze), Mühlhausen (Gasthaus Schweizergarten), Mühlhausen (Prinzenhaus), Apolda (ehem. HJ-Heim), Geschwenda (Bartholome), Elgersburg (Hotel Herzog Emst), Gehlberg (Gehlberger Mühle), Erfurt (Schloss Hubertus), Erfurt (Gasthaus Wilder Mann), Erfurt (Drei Rosen), Erfurt (Gasthaus Waldhaus), Erfurt (Baumanns-Felsenkeller), Erfurt-Hochheim (Kurhaus), Erfurt-Hochheim (Barfüßlerschule), Erfurt (Handelsschule), Dittelstadt (Golner Anker), Bad Sulza (Zeiss Kinderheim), Langensalza (Felsenkeller), Plaue (Plauescher Grund), Schnepenthal — Rödingen, Bad Berka (Gasthaus Wilhelmsburg), Rudolstadt.

Na *Württemberském* — taborišče: Weingarten (Kloster), Blönried (Missionshaus), Reute b. Ravensburg (Kloster), Untermarchtal (Kloster). Schwäbisch Gmünd (St. Josef-Taubstummenanstalt), Neresheim (Kloster), Bad Liebenzell (Erholungsheim), Schwäbisch Hall (Diakonissenhaus), Kellenried (Kloster), Leonberg (Fürsorgeheim), Heilbron, Biberach, Rottweil, Wildberg, Siessen (Kloster), Waldsee, Oberdischingen (Kloster St. Hildegard).

Na *Badenskem* — taborišče: Gerlachsheim (Taubstummenanstalt), Bruchsal (St. Paulusheim), Langenzell (Schloss), Unterkirnach (Kloster Maria Tann), Löffingen (Tum- und FesthaUe), St. Peter b. Freiburg (Gasthaus z. Hirschen), Obermünstertal (Kloster St. Trudpert), Herten (St. Josefsanstalt), Kimhalden (Erholungsheim), Villingen (St. Ursula), Lief (Schloss), Immensitadt (Schloss Hensberg).

Na *Svabskem* — taborišče: Günzburg (Alfonsianum), Wettenshausen (Kloster), Oy (Radiumbad), Bad Wörishofen (Hotel Kreutzer), Bad Wörishofen (Pelikan), Bad Wörishofen (Daminikanerinnenkloster), Bad Wörishofen (Potisek), Babenhausen (Hauswirtschaftliche Schule), Oberstaufen b. Sonthofen, Hohenschwangau b. Füssen, Lautrach (Schutzengelheim), Osterberg (Schloss), Füssen, Neu Ulm (Schiesshaus).

Na *Frankovskem* — taborišče: Windsheim (Kurhaus), Forth b. Er-
langen (Schullandheim), Burg Wernfels (Schloss), Gunzenhausen (Wurst-
fabrik), Rothenfels (Burg), Hesselberg (Adolf Hitler-Schule), Frauenaurach
(Barackenlager).

Na *Zgornjem Bavarskem* — taborišče: Allotting (St. Magdalenenklo-
ster), Burghausen, Eofesbeirg, Feilnbach (Zentraldarlehenskassenheim),
Rottmannshöhe (SS-Bräuteschule), Niedernfels (Gauschule), Assenhausen,
Eisenärzt (Kreisschule), Weichs, Mettenheim (Pfarrhof), Kochel am See
(Grauer Bär).

Na *Spodnjem Bavarskem* — taborišče: Bamberg (Marianum), Coburg
(Hotel Reichsgraf), Metten-Himmelberg (Kloster), Seligenporten, Kastl
b. Arnberg (Schullandheim), Saldenburg (Jugendherberge), Markt-Eisen-
stein (Hotel Belvedere), Straubing (Karmelitenkloster), Straubing (Kna-
benseminar), Straubing (Arbeiterinnenheim), Wallmühle (RAD-Lager),
Waismain, Forchheim (Redemptoristenkloster), Tann, Vilshofen (Neustift),
Reisbach (Minoritenkloster), Poxau (Arme Schulschwester), Dingolfing
(Kloster), Waischenfeld (SS-Lager), Werden-Fels, Baumgarten, Speinshard
(Kloster), Waldsaissen (Kloster).

V *Westfaliji* — taborišče: Bochum I, Bochum II.

V *Porenju* — taborišče: Leutesdorf über Neunwied.

Na t. d. *območju Westmark* — taborišče: Kaiserslautern (Braunes
Haus), Wiesbaden (Chauseehaus), Bornhofen.

Na *Štajerskem* — taborišče: Frohnleiten (Baracken).

Na *Poznanjskem* — taborišče: Stockhof pri Lodzu.

¹⁵⁴ Poročila vodstva VoMi Berlin ministrstvu za ljudsko izobrazbo
in propagando, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁵⁵ Okrožnica štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje
nemštva 23. 10. 1941, arhiv IZDG, f. 629, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁵⁶ Okrožnica pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Badensko
26. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 278.

¹⁵⁷ Okrožnica štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje
nemštva v Berlinu 26. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 629; prepis v okrožnici
št. 295 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Švabsko 29. 1. 1942,
NAW, T-81, navitek 283; enake določbe so tudi v okrožnici štabnega
urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 1. 12. 1941,
arhiv IZDG, f. 629, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁵⁸ Poročilo oddelka C2 rasnega urada z dne 6. 10. 1942 šefu glav-
nega rasnega in kolonizacijskega urada SS, gradivo VIII. procesa v Nürn-
bergu, št. NO-3571.

¹⁵⁹ Okrožnica pokrajinskega vodstva VoMi za Švabsko 18. 4. 1942,
NAW, T-81, navitek 283.

¹⁰⁰ O tem je pokrajinski akcijski vodja VoMi za Švabsko Hellebrand
sporočil vodjem taborišč: »Na povelje državnega vodje SS je treba v po-
nemčevalni proces vključiti nadaljnji krog ljudi iz vrst izseljencev, ki
niso bili sposobni za ponemčenje. Šef glavnega rasnega in kolonizacij-
skega urada SS je dobil nalogo, naj še enkrat izvede pregled oseb z do-

končno oceno E in pri tem uporablja velikopotezna merila. Osebe, ki jim bodo dali rasno oceno III (in III plus), so tudi predvidene za ponemčene, če ni proti njim nobenih političnih pomislekov.« (Okrožnica št. 388 z dne 15. 1. 1943, NAW, T-81, navitek 283.)

¹⁶¹ Statistika je v Himmlerjevem arhivu, NAW, T-175, navitek 194.

¹⁶² Okrožnica št. 309 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Švabsko 24. 2. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

¹⁶³ Navodila štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 1. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁶⁴ Odredba pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Saško št. 1/42 z dne 28. I. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

¹⁶⁵ Odredba pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Saško št. 5/42 z dne 20. 2. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

¹⁶⁶ Poročilo pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Saško 31. 5. 1942, NAW, T-81, navitek 266. Razna preseljevanja iz taborišča v taborišče omenjajo tudi spominski sestavki izgnancev, vendar ne navajajo zanje vzroka. Bariča Smeh iz Bizeljskega npr. pravi v svoji izjavi, da so jih iz Rajhenburga odpeljali v taborišče Hammerleubsdorf in da so jih maja 1942 premestili v taborišče Planitz pri Zwickau, in navaja, da niso vedeli, da se zdaj ne vedo za vzrok premestitve. (Izjava v IZDG.) Tudi Mira Lupšinova pravi v isvojem pismu iz taborišča Müncheberg na Brandenburškem 13. 3. 1942, da so šli izgnanci v Wiesbaden: »Ko sem prispela v Templin, so ravno klicali ljudi v pisarno, da se pripravijo za transport. Odhajali so proti francoski meji. Okoli sto ljudi je odhajalo v Wiesbaden.« (Gustav Fabjančič, Pisma iz izgnanstva. Celje 1959. Str. 24—25. — Navajam: Pisma iz izgnanstva.)

¹⁶⁷ Navodila štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 23. 10. in 1. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁶⁸ Altenovo poročilo 26. 6. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu. Ellermeier je poročilo še isti dan poslal dr. Behrendsu.

¹⁶⁹ Greifeltovo poročilo Himmlerju 16. 11. 1942, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

¹⁷⁰ Odredba št. 57/41 pokrajinskega akcijskega vodje VoMi za Saško 1. 12. 1941, NAW, T-81, navitek 283.

¹⁷¹ Navodila štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva Berlin 26. 11. 1941 vodstvu VoMi, NAW, T-81, navitek 267; odredba št. 59/41 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Saško 19. 12. 1941, NAW, T-81, navitek 283.

¹⁷² Okrožnica št. 643 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Zg. Bavarsko 28. I. 1943, NAW, T-81, navitek 279.

¹⁷³ Navodila štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 4. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁷⁴ Gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5711.

¹⁷⁵ Navodila štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 23. 4. 1942, NAW, T-81, navitek 267.

¹⁷⁶ Richly, n. d., 21. V svoj dnevnik je napisala tudi to ugotovitev: »Mi smo tukaj samo toliko vredni, kolikor je vredno naše delo. Vse osebe, ki so količkaj dela zmožne, je vodstvo razporedilo na delo po raznih tovarnah, kmetijah in zasebnikih. Naše žene in dekleta so pa večinoma zaposlili kot deklet pri nemških družinah. Zaslužek je pa zelo slab in od tega zaslužka trga vodstvo taborišča več kot dve tretjini.« (Str. 15.) Tudi Mira Lutpšinova je v svojih pismih večkrat omenila hude delovne razmere. Tako ije 28. 12. 1941 pisala iz taborišča Rehnitz na Brandenburgškern: »Pridejo ,gospodje¹, nas kličejo v pisarno in kakor sužnje razpošljejo sem in tja. Naši očetje morajo hoditi daleč na delo. Tam kopljejo temelje za novo industrijo. Mlada dekleta morajo garati za tuje gospodarje. Možje, stami do šestdeset let, morajo delati zunaj na mrzlem z lopatami iin krampi.« (Pisma iz izgnanstva, 16.) 13. 7. 1942: »Tukaj je mnogo bolnih. Kar cele družine iso odpeljali v bolnišnico. Ljudje so morali vso zimo delati v vetru, mrazu In snegu.« (Pisma dz izgnanstva, 41.) In 18. oktobra 1942: »Delamo venomer. Tudi mali otročki hodijo h kmetom pobirat krompir, prav tako tudi stare ženice. Otroci že nekaj tednov nimajo nič šole, namesto tega pomagajo na polju... V mrazu in dežju morajo delati.« (Pisma iz izgnanstva, 53.)

¹⁷⁷ Bariča Smeh, izjava v IZDG.

¹⁷⁸ Poročilo dr. Scherzerja 30. 3. 1942, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁷⁹ Dopis državnega propagandnega urada iz Breslaua z dne 14. novembra 1941 in dalje, NAW, T-81, navitek 270; dopisa drž. prop, urada iz Bayreutha 4. in 19. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁸⁰ Dopis prop, ministrstva 22. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁸¹ Dopisa prop, ministrstva 2. 12. 1941 in 14. 1. 1942, NAW, T-81, navitek 270. Naročilo je celo, naj iz tistih taborišč, ki so jih izpraznili in pripravili za nastanitev izgnanih Slovencev, odnesejo vse zastave, knjige, slike, športne predmete itd. (Dopisa z dne 10. in 20. 12. 1941, NAW, T-81, navitek 270.)

¹⁸² Dopis prop, ministrstva 2. 2. 1942, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁸³ Nujno pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 9. 2. 1942, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁸⁴ Zapisek dr. Scherzerja 30. 1. 1942, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁸⁵ Dopisprop, ministrstva 18. 2. 1942, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁸⁶ Dopis prop, ministrstva 9. 3. 1942, NAW, T-81, navitek 270.

¹⁸⁷ Dopis prop, ministrstva 16. 3. 1942, NAW, T-81, navitek 270.

⁴⁸⁸ Poročilo državnega propagandnega urada za Vzhodno Hannovrsko 15. 10. 1942, NAW, T-81, navitek 269.

¹⁸⁹ Poročilo državnega propagandnega urada Wiesbaden 19. 10. 1942, NAW, T-81, navitek 269.

¹⁹⁰ Poročilo državnega propagandnega urada za Moselland 7. 10. 1942, NAW, T-81, navitek 269.

¹⁹¹ Okrožnica št. 273 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Švabsko 28. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 284.

¹⁹² Okrožnica št. 318 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi zg Svabsko 28. 3. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

¹⁹³ »Lesen, rechnen, Zähne putzen!«

¹⁹⁴ Službeno navodilo št. 100 vodstvu VoMi v Berlinu 4. 5. 1942, NA\ V, T-81, navitek 285; okrožnica št. 329 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Svabsko 26. 5. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

¹⁹⁵ Na to se je na VIII. procesu v Nürnbergu sklicevalo več taboriščnih in pokrajinskih vodij VoMi, ki so za dokaz navajali celo imena učiteljev laikov iz vrst izgnanih Slovencev. Tako je Alfred Klonte, ki je bil vodja nekaterih taborišč v okrožju Coburg in v Regensburgu ter Pasauu, navedel ime Jožefa Kladneka, Friedl Lauer, upravnica taborišča Kasti bei Amberg, pa Cukalo iz Savinjske doline. (Gradivo obrambe za obtoženega Wemerja Lorenza, št. 74 in 46.)

¹⁹⁶ Odredba št. 9/43 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Svabsko 18. 8. 1943, NAW, T-81, navitek 283.

^{196a} Pisma iz izgnanstva, 31—32.

^{196b} Marija Vutkovič in Pavla Gunčar, ustni vir.

¹⁹⁷ Navodilo vodstva VoMi št. 69 z dne 14. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 279.

¹⁹⁸ Neka izgnanka je o tem pisala v svojem dnevniku: »O-troci suhih, bledih lic lazijo sem in tja, ker je praznina v želodčkih. Manjka jim tečne domače hrane, kmečkega kruha in žgancev. Lačni so in smilijo se mi v dnu srca. Matere trgajo svojim ustam, da dajo grizljaj več svojim malčkom, ker se jim smilijo..« (Richly, n. d., 36.) Tudi v pismih Mire Lupšinove iz taborišč Rehnitz in Müncheberg na Brandenburškem so podatki, da je bila hrana zelo slaba. Tako piše 18. 1. 1942: »Hrana je zelo slaba, dostikrat neužitna. Največ si pomagamo s kartami, ki nam jih od časa do časa pošljejo 'iz domačih krajev.« (Pisma iz izgnanstva, 18.)

8. 11. 1942: »Hrana je vedno slaba. Samo neolupljen krompir.« (Pisma iz izgnanstva, 55.)

¹⁹⁹ Richly, n. d., 38.

²⁰⁰ Gustav Fabjanič, Senovo, ustni vir.

²⁰¹ Okrožnica št. 320 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Švabeko 1. 4. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

²⁰² Okrožnica SI 7/42 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Sp. Bavarsko 21. 5. 1942, NAW, T-81, navitek 278.

²⁰³ Okrožnica višjega vodje SS in policije München 1. 10. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

²⁰⁴ Okrožnica št. 357 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Svabsko 10. 10. 1942, NAW, T-81, navitek 283. Marija Richly omenja v svojem dnevniku naslednje: »Veliko veselje je dobiti pošto iz domovine. Pričakujemo jo vsak dan z nepopisno željo in radovednostjo. ... Zgodilo pa se je, da so zavohljali, o čem nam pišejo iz domovine. Vso pošto, ki je prispela s Štajerske, so začeli cenzurirati.« (Str. 60.) Tudi Mira Lupšinova v svojih pismih mnogokrat omenja cenzuro pošte. 17. 5. 1942 je pisala iz taborišča Müncheberg: »Sedaj odpirajo skoraj vsa pisma, posebno

tista, fei prihajajo iz Slovenije.« (Pisma iz izgnanstva, 34.) 15. 6. 1942: »Vsa pisma gredo Skozi cenzuro.« (Pisma iz izgnanstva, 36.) 23. 8. 1942: »Pismo je bilo odprto in tudi pregledano, kakor bodo odslej naprej vsa, prav vsa.« (Pisma iz izgnanstva, 48.) 26. 8. 1942: »Vso pošto pregledajo in ako najdejo kaj sumljivega, prepisejo. Vodja je zagrozil, da bo tudi pakete odpiral.« (Pisma iz izgnanstva, 50.) In 27. 5. 1943: »Zaradi pošte je bila neka [deklica trinajst tednov zaprta, za nameček pa so ji še lase ostrigli. V zaporu je marala vseskozi delati. Nazaj v taborišče je prišla vsa shirana in še ušiva.« (Pisma iz izgnanstva, 84.)

²⁰⁵ Okrožnica št. 356 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Švabsko 26. 9. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

²⁰⁶ Okrožnica št. 309 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Švabsko, NAW, T-81, navitek 283.

²⁰⁷ Dopis blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško 5. 3. 1942, arhiv IZDG, f. 1003.

²⁰⁸ Tako je npr. Martin Kostevc, doma iz Brezovice pri Bizeljskem, poslal uredništvu »Štajerskega gospodarja« v Maribor članek, v katerem je opisal življenje in razmere izgnanih Slovencev, kako je bila mnogim pokradena prtljaga, da je hrana slaba, da taboriščno življenje ni prijetno in da obljube o delitvi zemlje niso izpolnjene. Odgovoril mu je namestnik odgovornega urednika Oschlag, češ da rad verjame vse, kar je napisal, in da mu je to bilo že prej znano, da pa žal ni možno, »da bi se o zadevi v časopisju razpravljalo.« Kot rojak pa mu svetuje, naj potrpi. To da je svetoval *že neštetim*, ki so se v *tej zadevi* obrnili nanj. Vse da se bo rešilo po vojni, ki ne more več dolgo trajati. Na koncu pa ga prosi, naj se ne hujuje »na časopis, ki mora pač prinašati to, kar se mu predpiše.« (Izjava Martina Kostevca in prepis pisma uredništva »Štajerskega gospodarja« z dne 22. 12. 1942 sta v IZDG.) Kostevc pa ni odnehal in je v začetku aprila 1943 ponovno pisal uredništvu istega časopisa, da izseljencem ne gre tako, kot so jim obljubili, razočarani so zaradi neresničnosti izjav nemških voditeljev in se čudijo, da časopisni papir lahko prenese toliko laži. Odgovoril mu je sam odgovorni urednik Golob, da so mu razmere izseljencev iz okrožja Brežice dobro znane in da popolnoma razume njihovo bol in sočustvuje z njim. Vse pa se bo uredilo po koncu vojne, več pa da jim ne sme pisati in govoriti. (Izjava Martina Kostevca in prepis pisma uredništva »Štajerskega gospodarja« z dne 9. IV. 1943 sta v IZDG.)

im p_{rič} je dvignil prah obisk neke pisarniške uslužbenke okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze v Brežicah, ki je za novo leto 1942 obiskala svoje starše, ki so bili izseljeni iz Dobove v Striegau v Spodnji Sleziji. Po vrnitvi je pripovedovala v uradu o slabih razmerah v taborišču, zlasti pomanjkanju kruha, o izčrpanosti ljudi itd. O tem je nato vodja I. vodstvenega urada okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze v Brežicah poročal zveznemu vodji Franzu Steindlu, ta pa uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. (Dopis I. vodstvenega urada okrožnega vodstva štajerske domovinske

zveze za Brežice z dne 13. I. 1942 in dopis zveznega vodje Štajerske domovinske zveze z dne 19. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.)

²¹⁰ Odredba št. 10/42 pokrajinskega akcijskega urada VoMi za Saško
11. 5. 1942, NAW, T-81, navitek 283.

²¹¹ Okrožnica pokrajinskega akcijskega urada VoMi za Zg. Bavarsko
11. 12. 1942, NAW, T-81, navitek 279; odredba št. 7/43 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Saško 21. 4. 1943, NAW, T-81, navitek 283.

²¹² Dopis štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 4. 7. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²¹³ Beležka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 18. 7. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²¹⁴ Predlog urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Marihoru 12. 8. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²¹⁵ Greifeltova brzojavka 29. 8. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²¹⁶ Dopis štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 23. 9. 1941 in dopisa urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 28. 8. in 1. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²¹⁷ Dopisi urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 28. 8., 1. 9. in 5. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²¹⁸ Osnutka smernic in izvršilnih določb z dne 19. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²¹⁹ Beležka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 5. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²²⁰ Razglas šefa civilne uprave za Sp. Štajersko 20. 10. 1941, knjižnica IZDG, Zbornik NOV, VI/1, dok. 171.

²²¹ Uiberreitherjevo pismo Himmlerju 26. 2. 1942, NAW, T-175, navitek 72.

²²² Smernice štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, arhiv MNOM, fond DDV, NAW, T-81, navitka 279 in 283.

²²³ Dopis vodstva podružnice Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft v Mariboru z dne 30. 4. 1942 in vabilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru za sestanek z dne 5. 5. 1942, arhiv MNOM, fond DDV. Do tega časa je tudi DUT pripravila navodila za ocenjevanje imetja izgnanih Slovencev, ki so ga pustili na slovenskem Štajerskem. Teh navodil ni sestavila toliko za izračunavanje in izplačevanje odškodnine izgnanim Slovincem, temveč za primerjanje imovine naseljenih kočevskih in drugih Nemcev pred preselitvijo na slovensko Štajersko in po njej. Po njenih podatkih naj bi bilo na izselitvenem območju 1.118 posestev do 1 ha velikosti, 2.256 posestev od 1 do 5 ha, 1.419 posesitev od 5 do 10 ha, 1.094 posestev od 10 do 20 ha, 290 posestev od 20 do 50 ha in 25 posestev nad 150 ha. Obdelovalno poljedelsko površino je po kakovosti razdelila v osem vrst, za hektar obdelovalne površine z nadmorsko višino 400 m najslabše kakovosti je predvidela 50 mark, najboljše pa 1.200 mark. Za vse višje ali nižje ležeče obdelovalne površine je predvidela določen odbitek. Za ocenjevanje vinogradov, goz-

<jov, stanovanjskih hiš, gospodarskih poslopij, strojev, orodja itd. je predvidela posebne tarife. »Smernice za ocenjevanje kmetij, ki so jih pustili Slovenci na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem«, NAW, T-81, navitek 285.)

²²⁴ Okrožnica št. 354 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Svabsko 18. 9. 1942, NAW, T-81, navitek 283; okrožnica pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Zg. Bavarsko 6. 10. 1942, NAW, T-81, navitek 279; Okrožnica pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Sp. Slezijo iz oktobra 1942, NAW, T-81, navitek 283.

²²⁵ NAW, T-81, navitek 271.

²²⁶ Odredba št. 8/43 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi 21. 6. 1943, NAW, T-81, navitek 283.

²²⁷ Odreba šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko 20. 10. 1941, VAZSt. 25. 10. 1941.

²²⁸ Dopis štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 3. 2. 1942, arhiv MNOM, fond DDV, NAW, T-81, navitek 267.

²²⁹ Stierov dopis 27. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²³⁰ Navadila vodstva VoMi v Berlinu 25. 2., 25. 3. in 4. 4. 1942, NAW, T-81, navitek 269.

²³¹ Seftschnigov dopis 25. 3. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

²³² Seftschnigova beležka 15. 5. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

²³³ Povzetek odredb in okrožnic pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Saško iz oktobra 1942, NAW, T-81, navitek 283.

²³⁴ Zapisek vodje pravnega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 23. 10. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²³⁵ Dopis višjega vodje SS in policije za Sp. in Zg. Slezijo ter Sudetsko 30. 11. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²³⁶ Zapisnik seje naselitvenega štaba 10. 4. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

²³⁷ Zapisnik sestanka z dne 30. 7. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

²³⁸ Zapisnik sestanka pravnega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 13. 10. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

²³⁹ Poročilo pravnega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 21. 1. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴⁰ Dopis urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 29. 3. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴¹ Dopis komandanta varnostne policije in varnostne službe za Sp. Štajersko 6. 8. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴² Poročilo višjega vodje SS in policije v XVIII. voj. okrožju 14. julija 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴³ Okrožnica pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Zg. Bavarsko 10. 6. 1942, NAW, T-81, navitek 279.

²⁴⁴ Dopis urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 14. 2. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴⁵ Dopis štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 24. 2. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴⁶ Poročilo višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, referenta za utrjevanje nemštva z dne 14. VII. 1944 je v arhivu MNOM; dopis I. glavnega oddelka v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru z dne 28. VII. 1944 vodstvu Volksdeutsche Mittelstelle v Templinu je v arhivu MNOM.

²⁴⁷ Dopis pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Spodnjo Slezijo z dne 3. marca 1942 je v arhivu MNOM.

²⁴⁸ Odredba št. 5/42 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Saško z dne 20. II. 1942 je v NAW, T-81, navoj 283.

²⁴⁹ Okrožnica št. 17/42 vodstva Volksdeutsche Mittelstelle v Berlinu z dne 23. marca 1942 je v NAW, T-81, navoj 269; okrožnica št. 320 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Švabsko z dne 1. IV. 1942 je v NAW, T-81, navoj 283.

²³⁰ Pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu z dne 18. V. 1942 je v arhivu MNOM.

²⁵¹ Okrožnici št. 339 in 353 pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Svabsko z dne 14. VII. 1942 in 10. IX. 1942 sta v NAW, T-81, navoj 283.

252 Marija Richly, n. d., str. 29, pravi: »Pred dobrim tednom je iz našega taborišča pobegnil nek čevljar s svojo ženo... Ubogemu ubežniku obetajo najmanj 5 let zapor, če ga dobijo v kremplje. Vodja taborišča zaradi tega pobega kar besni. Vse taborišče bo kaznoval s hišnim zapornom. V slučaju, da bi se kdo od nas oddaljil brez njegovega dovoljenja, bo nanj streljal.« O begu njene družine v domovino glej stran 49–50. O begu dveh izseljencev iz taborišča Striegau v Šleziji in njenem prijetju glej članek Franceta Mihalovčana »Izseljenski spomini«, Dolenjski list 20. IV. 1961. Nekaj podatkov o bežanju izgnancev iz taborišč in protiučrepih taboriščnih vodstev je tudi v pismih Mire Lupšinove iz taborišča Müncheberg. Tako 22. 4. 1942 pravi med drugim: »Iz našega taborišča so zopet štirje pobegnili — sedaj je zopet bolj strogo.« (Pisma iz izgnanstva, 31.) Dne 17. 8. 1942 piše: »V ponedeljek so pobegnile zopet štiri osebe v Slovenijo. Že prej je bilo rečeno, da jih bo pet zaprtih, če še eden pobegne ... Za kazen sedaj ne smemo v mesto, ne prejemamo pošte, moški pa ne dobijo tobaka.« (Pisma iz izgnanstva, 47.) Cez mesec dni, 20. septembra 1942, je pisala: »Ta teden so pripeljali nazaj v taborišče tri ženske, ki so že pozimi pobegnüle. Dve sta bili zaposleni v Münchnu, ena pa v Gradcu. Ena je bila na poti osem tednov, druga sedem, ena pa šest. Bile so v sedmih bunkerjih, med raznimi ljudmi. Po latopetdeset jih je bilo zaklenjenih v malem prostoru brez oken. Ko je bil napad na Berlin, so morale ostati v zaporu. V Frankfurtu prav tako. Pripovedovale so, kako v zaporih mučijo. Tudi Nemci pri tem niso izjeme. Do siteda so se najedle samo dvakrat na teden. Tukaj so se morale pet dni zaporedoma javljati pri vodji taborišča, da jim je postregel is 'kako kaznijo. Sedaj jih

je zaposlil na mestu, kjer so prej delale. Dejal ge, da bodo v kratkem vsi, ki so pobegnili, nazaj v taborišču. Naše taborišče je kakor zakleto. Nihče ne sme nikamor in če pobegne, ga ujamejo.« (Pisma iz izgnanstva, 52.)

²⁵³ Sporočilo pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Gornjo Bavarsko z dne 29. VI. 1942 je v NAW, T-81, navoj 279.

^{253a} Tako je npr. Mira Lupšinova 15. 6. 1942 pisala iz taborišča Müncheberg: »Sedaj, ko vedo, da nastopajo v Sloveniji partizani, smo jim tudi mi trn v peti. Sumijo nas, da smo jiim podobni.« (Pisma iz izgnanstva, 36.) 6. 8. 1942: »Vodja našega taborišča je bil do nedavnega še kar dober. Zadnji čas pa ravna z nami zelo surovo. Pošto nam zadržuje, večkrat pa tudi sežge, da ne dobimo novic, katerih isi tako želimo. Pri hrani nam pritrjuje, samo da njegovi dobro živijo.« (Pisma iz izgnanstva, 45.)

23. 8. 1942: »Postaló je zelo, zelo strogo. Ko gremo na delo, dobimo znake, kakor so jih pri nas nosili psi. Vodja nam že teden dni ni dal nobene pošte. Pač pa je radodaren s psovkami... Pri izhodnih vratih se vsako uro izmenja oborožena straža.« (Pisma iz izgnanstva, 48.) 26. 8. 1942: »Podnevi in ponoči smo zastraženi in le s predpisanimi znaki gremo na delo ali v mesto. Nekateri imajo izkaznice in na njih prstne odtise.« (Pisma iz izgnanstva, 50.)

²⁵⁴ Izvirnik je v Himmlerjevem arhivu v NAW, T-175, navoj 72; prepiš je v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-3220.

²⁵⁵ V okrožnici je vodja oddelka »Preselitev — Nemčija« (Umsiedlung-D) SS-Sturmabführer Altena sporočil: »V prilogi pošiljam prepiš zaupnega povelja državnega vodje SS s prošnjo, da ga vzamete na znanje.

Ponovno opozarjam, da mora taboriščno vodstvo o nedovoljenem odhodu kakega Slovenca takoj z brzojavko — po priloženem vzorcu — obvestiti pristojno tajno državno policijo. Prepis brzojavke naj ostane med zaupnimi akti taboriščnega vodje. Obenem je treba kopijo brzojavke priporočeno poslati pokrajinskemu akcijskemu vodstvu.

Vsa imena pobeglih Slovencev je treba po priloženem vzorcu sporočiti mojemu uradu.

Vsak taboriščni vodja mora pokrajinskemu akcijskemu vodstvu potrditi, da se je seznanil z zaupnim poveljem št. 193.« (Izvirnik je v NAW, T-81, navoj 269.)

²⁵⁶ Tako je na primer priča, nekdanji pokrajinski akcijski vodja VoMi za Spodnjo Bavarsko, Arnulf Panzer izjavil: »Ali isem takrat prejel povelje, naj o pobegu Slovencev sporočim državni policiji ali drugim uradom, danes ne vem več. Niso mi sporočili niti enega primera, da bi se bil kak Slovenec oddaljil iz kakšnega taborišča in ne bi prišel nazaj. Po mojih zapažanjih so se Slovenci počutili zelo dobro.« (Sic!) (Izjava Arnulfa Panzerja z dne 10. XI. 1947 je v gradivu obrambe za obtoženega Wernerja Lorenza, št. 20.) Tudi priča, nekdanji pokrajinski akcijski vodja VoMi za Frankovsko Robert Bergmann je zanikal: »Himmlerjevo povelje, po katerem bi naj pri pobegu kakšnega Slovenca njegove svojce odpe-

ljali v koncentracijsko taborišče in obesili sovedce, mi ni bilo znano. Takšno povelje bi bil kot pokrajinski akcijski vodja moral videti, če bi bilo prišlo na pokrajinsko akcijsko vodstvo.« (Izjava Roberta Bergmanna z dne 18. XI. 1947 je v gradivu obrambe za obtoženega Wernerja Lorenza, št. 17.) Tudi priča, nekdanji pooblaščenec VoMi za okrožje Heidelberg Emil Heitz, je zanikal: »Ne morem se spomniti, da bi bil kdaj videl povelje, po katerem bi naj ob pobegu kakšnega Slovence njegove svojce prepeljali v koncentracijsko taborišče in obesili sovedce.« (Izjava Emila Heitza z dne 25. XI. 1947 je v gradivu obrambe za obtoženega Wernerja Lorenza, št. 18.)

²⁵⁷ Anton Schnitzler je izjavil: »Povelje, da je treba pri pobegu kakšnega Slovence njegove svojce prepeljati v koncentracijsko taborišče in sovedce obesiti, mi ni nikdar prišlo pred oči. Če bi bila VoMi v Berlinu izdala takšno povelje, bi ga bil moral videti.« (Izjava Antona Schnitzlerja z dne 2. I. 1948 je v gradivu obrambe za obtoženega Wernerja Lorenza, št. 68.)

²⁵⁸ Friedrich Altena je izjavil: »Himmlerjevega povelja, po katerem je treba po pobegu nekega Slovence njegove svojce prepeljati v koncentracijsko taborišče in sovedce obesiti v taborišču, ne poznam,« nato pa se je ponovno zlagal:

»Ko je Himmler zvedel, da se je cela vrsta Slovencev oddaljila iz taborišča in se ni vrnila, in ko je zahteval proti Slovincem ostrejšo ukrepe, sem mu moral tudi jaz poročati.

V ustnem razgovoru sem izrazil mnenje, da so Slovenci moji najboljši taboriščniki in da oddaljitev nekaterih Slovencev iz taborišč ne more služiti za povod, da bi proti Slovincem podvzeli kakšne posebne ukrepe. Himmler je to takrat tudi uvidel.« (Izjava Friedricha Altena z dne 12. XII. 1947 je v gradivu obrambe za obtoženega Wernerja Lorenza, št. 58.)

Na osnovi ohranjenih dokumentov Alteni res ni mogoče očitati, da bi bil odredil, naj z izseljenimi Slovenci slabo ravna. Vendar pa je ohranjena njegova okrožnica št. 17/42 z dne 23. III. 1942, v kateri pravi, da je na njegovo opozorilo šef varnostne straže in varnostne policije odredil svojim uradom, naj ostreje zastražijo železnice, ki vodijo na Spodnjo Štajersko, in da bodo prijete izseljenci, ki so svojevoljno zapustili taborišče, najstrožje kaznovani. (Okrožnica št. 17/42 z dne 23. III. 1942 je v NAW, T-81, navoj 269.)

²⁵⁹ Dopis pokrajinskega akcijskega vodstva za Spodnjo Bavarsko z dne 10. X. 1942 je v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-4261, exh. 335.

²⁶⁰ Izjava Wilhelma Wurdela z dne 9. I. 1948 je v gradivu obrambe za obtoženega Wernerja Lorenza, št. 72.

²⁶¹ Prepis zapisnika sestanka v pravnem oddelku urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru z dne 23. X. 1942 je v gradivu komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev za Slovenijo, arhiv IZDG.

²⁶² Tako je na primer nacionalnopolitični referent v okrožnem vodstvu Štajerske domovinske zveze za Brežice kočevski priseljenec ing. Busbach 19. maja 1943 s protestom poročal o pogrebi slovenskih izseljencev v Brežicah, ki so jih mrtve pripeljali iz Nemčije. Ko je ponovno 10. septembra 1943 poročal, je zapisal tudi tole:

»Pri nekem nočnem sestanku z dr. Stierom iz štabnega urada iz Berlina pri SA-Sturmführerju Stigerju smo ob prisotnosti SS-Hauptsturmführer j a Brandta omenili te dogodke. Dr. Stier nam je pojasnil, da imajo izseljenci, ki do danes vendar niso imeli nobenega drugega doma, pač pravico počivati v svoji dosedanji domači zemlji. Nato smo prekinili nadaljnja poizvedovanja, čeprav srno bili o takih pogrebih obveščeni tudi pozneje.« (Prepis poročil okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze za Brežice z dne 19. V. 1943 in 10. IX. 1943 sta v Baševih »Slovenskih Nemcih 1918—1941«, dok. št. 177 a in 177 b.)

²⁶³ Poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru z dne 28. VII. 1943 je v Baševih »Slovenskih Nemcih 1918—1941«, dok. št. 177 c.

²⁶⁴ Dopis urada komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo štajersko z dne 26. II. 1945 je v arhivu MNOM.

²⁶⁵ Poročili brežiške izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru z dne 5. III. 1945 in deželnega svetnika Brežice z dne 7. III. 1945 sta v arhivu MNOM; poročili župana iz Radeč z dne 13. III. 1945 in okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze Trbovlje z dne 17. III. 1945 sta v arhivu IZDG, f. 775.

²⁶⁶ Carstanjenovo pismo deželnemu svetniku za Brežice z dne 15. III. 1945 je v arhivu MNOM.

²⁶⁷ Dopis I. glavnega oddelka v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru z dne 20. III. 1945 je v arhivu MNOM.

²⁶⁸ Canstanjenova dopisa uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in deželnemu svetniku za Brežice z dne 22. III. 1945 sta v arhivu MNOM; dopis Carstanjenovega namestnika Fran-kla okrožnemu vodji Štajerske domovinske zveze za Trbovlje z dne 23. III. 1945 je v arhivu IZDG, f. 775. Ta je pisal: »Vaše gledišče glede vrnitve izseljenih družin na Spodnjo Štajersko je popolnoma pravilno. Zdi se, da ni mogoče, da bi te ljudi pustili v izselitvenem območju.

Takšni primeri so bili tudi v brežiškem okrožju, kjer so odločili, da morajo došle družine v 48 urah spet zapustiti Spodnjo Štajersko. Vsi so imeli napotnice za zbirno taborišče, vendar nobenega pristojnega dovoljenja za vrnitev na Spodnjo štajersko.

Tako je treba ukrepati tudi v vašem okrožju in vas prosim, da ukrenete vse potrebno.«

²⁶⁹ Dopis komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko z dne 31. III. 1945 je v arhivu VII, škatla 34, fase. 8.

²⁷⁰ France Gerželj, Dan vrnitve, Ljudska pravica — Borba 12. junija 1954; Zadnje dni življenja v ^podnješlezijjskih taboriščih in vrnitev

v domovino sta doslej najboljšeje opisala France Mihalovčan v »Izseljenskih spominih«, Dolenjski list 20. IV. 1961, in Franc Šetinc v člankih »V fanatičnem gnezdu fašizma«, Zasavski tednik 28. IV. 1955, »Pred deseti leti v taborišču«, Slovenski poročevalec 11. V. 1955; »Maja pred enajstimi leti«, Zasavski tednik 28. IV. 1956, »Pot v domovino«, Zasavski tednik 17. XI. 1956.

²⁷¹ Poročilo SS-Hauptsturmführerja Helmuta Müllerja z dne 15. oktobra 1941 je v Biuletynu XIII., str. 3 F; Czesław Madajczyk: Generalna gubernia w planach hitlerowskich. Warszawa 1961. Str. 114—115; Gumkowski, n. d., str. 170—172; Koehl, n. d., str. 153.

²⁷² Gumkowski, n. d., str. 172; Madajczyk, n. d., str. 116.

²⁷³ Zapiska glavnega oddelka za notranjo upravo v vladi generalne gubernije 27. 3. 1942 in 30. 3. 1942, v: Madajczyk, n. d., 196—197.

²⁷⁴ Picker, n. d., 69, Madajczyk, n. d., 118—119.

²⁷⁵ Koehl, n. d., 153; Madajczyk, n. d., 121.

²⁷⁶ Pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 3. 7. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-4877.

²⁷⁷ Nujno pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 3. 7. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-4876.

²⁷⁸ Himmler je že 8. julija z brzojavko dovolil štabnemu uradu, da začne z naselitveno akcijo v generalni guberniji, 14. julija pa je pisal Greifeltu, da ga je Globočnik prosil, naj bi mu za naselitev okrožja Zamosc poslali iz taborišča primerno število družin volksdeutscherjev, ki so sposobni za naselitev v vzhodni Evropi. Pravi, da je s to zamislijo zadovoljen, ker bo omogočila čim hitrejšo ponemčenje okrožja Zamosc in s tem tudi lublinskega distrikta, na drugi strani pa izpraznila taborišča in Volksdeutsche^{ne} odrešila čakanja. Prosil ga je še, naj pripravi odredbo in se o njej pogovori z Globočnikom ter naj mu jo nato pošlje v podpis. Obenem je odredil štabnemu uradu, naj pošlje 102 družini iz vasi Dorbozzy in Freifeld v okrožje Zamosc. 19. julija je bil Himmler ponovno v Lublinu. Tudi takrat si je ogledal načrte in priprave za izgon Poljakov in naselitev Nemcev v lublinskem distriktu. Ponovno je prišel tja avgusta in v Zamoscu sodeloval na razgovorih o naselitveni akciji. (Madajczyk, n. d., 121; Himmlerjevo pismo Greifeltu 14. 7. 1942, NAW, T-175, navitek 73; Himmlerjeva odredba 14. 7. 1942, NAW, T-175, navitek 73; Globočnikovo pismo Himmlerjevemu tajniku Brandtu 31. avgusta 1942, NAW, T-175, navitek 73; Himmlerjeva odredba 19. 7. 1942, NAW, T-175, navitek 122.)

²⁷⁹ Globočnik je imel do 15. septembra 1942 že skoraj vse pripravljeno za začetek akcije. Njegovi načrti za kolonizacijo okrožja Zamosc so bili že izdelani in so jih zastopniki štabnega urada iz Berlina že pregledali. Osnova kolonizacije naj bi bile t. i. »SS in policijske postojanke«, ki bi naj imela vsaka po nekaj vasi. V postojanki bi bil esesovski oficir s svojimi sodelavci, v vsaki vasi pa po eden t. i. »vodilni kmet« s tremi ali štirimi sodelavci, ki bi bili sicer iz vrst naseljencev, vendar pa podrejeni vodji postojanke, ki bi vodil in usmerjal njihovo delo. Kljub

osnovnemu načelu nacistične 'kolonizacijske politike, da v neko vas naseli le pripadnike ene Skupine preseljencev, je Globočnik predvideval, da bi po vaseh mešali preseljence vseh skupin, ki bi bile na razpolago za naselitev lublinskega distriktta. Dr. Stier iz štabnega urada mu je namreč obljubil, da bo do 25. septembra 1942 pripravil za naselitev v lublinskem distriktu 26.190 družin z 98.300 osebami, od teh je 8840 družin predvidel že od kraja (27.300 oseb) in so že bile v taboriščih VoMi ter imele oceno »O« (sposobne za naselitev v vzhodni Evropi), medtem ko je drugi del še bil po ramili deželah, npr. v Bosni ali v taboriščih, in je imel še končno oceno »A« (le za naselitev v starem rajhu). V tej drugi skupini, ki bi jo bilo treba šele pripraviti za naselitev v vzhodni Evropi, naj bi bilo tudi tisoč za ponemčenje sposobnih družin izgnanih Slovencev z okoli pet tisoč osebami. Toda Globočnik je do srede oktobra 1942 dobil kartoteko za 1162 besarabskih, 175 bolgarskih, 1038 romunskih, 224 srbskih in 744 družin ruskih Nemcev ter 557 družin Nemcev iz okrožja Zamosc, kar pomeni, da je od predvidenih 26.190 družin bilo le 1782 kolikor toliko pripravljenih za naselitev. Do srede oktobra tudi posamezne esesovske ustanove niso pripravile pomožnih moči za izvedbo naselitve in t. i. vodilnih kmetov, da hi jih še prej izšolali. Niso še tudi rešili vprašanja, kam bi izgnali Poljake.

V takih razmerah je Globočnik menil, da bi morali začetek akcije odložiti za dva meseca, če bi ostali pri prejšnjem obsegu kolonizacije. To pomeni, da bi naj akcijo začeli v času, ki tudi iz psiholoških razlogov ne bi bil najbolj primeren. Zato je predlagal, naj bi raje izvedli t. i. manjšo kolonizacijo in v okrožju Zamosc naselili le 2500 družin, katerih četrtno naj bi predstavljale družine Nemcev, ki so že prej živele tam, ter družine ruskih, besarabskih in romunskih Nemcev. Nove SS' in policijske postojanke naj bi ustvarili tako, da bi iz že obstoječih vzeli ljudi in jim najpozneje do 1. novembra 1942 dodelili t. i. vodilne kmete. Le na tak način bi še lahko ustvarili ogrodje in malo kolonizacijo lahko začeli izvajati po 15. novembru 1942. Do pomladi 1943 naj bi tudi »očistili« mestno prebivalstvo, tako da bi vse upravne in gospodarske položaje v Lublinu, Zamoscu in Krasnystawu prevzeli nemški kolonisti. Globočnik je bil za popolno odstranitev Poljakov iz tistih vasi, v katere bi naselili Nemce. (Globočnikovo poročilo Krügerju 21. 10. 1942, NAW, T-175, navitek 73, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2477.)

²⁸⁰ Himmlerjeva beležka o sestanku s Hitlerjem 22. 9. 1942, NAW, T-175, navitek 94.

²⁸¹ Sporočilo dr. Brandta štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva 12. 11. 1942, NAW, T-175, navitek 73; splošna odredba št. 17 C državnega komisarja za utrjevanje nemštva 12. 11. 1942, NAW, T-175, navitek 73, fotokopija v Biuletynu, XIII, 1960, str. 11—13 F; Majdajczyk, n. d., 133—134.

²⁸² Pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 4. 11. 1942, NAW, T-175, navitek 73.

²⁸³ Müllerjevo pismo Himmlerju 31. 10. 1942, NAW, T-175, navitek 73; fotokopija v Biuletynu, XIII, 1960, str. 9—10 F; Gumkowski, n. d., 272—175.

²⁸⁴ Globočnikovo akcijsko povelje za naselitev okrožja Zamosc 22. 11. 1942, NAW, T-175, navitek 327.

²⁸⁵ Madajczyk, n. d., 136—137; Gumkowski, n. d., 175—176; fotokopija Krummeyerjevega delovnega navodila za izselitveno akcijo z dne 21. 11. 1942, Biuletyn, XIII, 1960, str. 14—17 F.

²⁸⁶ Poročilo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva marca 1943, NAW, T-175, navitek 194.

²⁸⁷ Dne 3. decembra je pisal Greifeltu ostro pismo, v katerem je povedal, da ima vtis, »da naseljevanje lublinskega distrikta in število priseljencev, ki jih je dal štabni urad pozneje na razpolago, kažeta pravi katastrofalni položaj taborišč.« Hudoval se je tudi, češ da lepe statistike in številke o preseljenjih ne ustrezajo resnici. Naročil mu je, naj se takoj osebno pobriga za te zadeve in naj raje manj potuje na Južno Tirolsko. Do pomladi 1943 morajo biti volksdeutscherji v Lublinu in Galiciji že naseljeni in taborišča domala prazna. (Himmlerjevo pismo Greifeltu 3. 12. 1942, NAW, T-175, navitek 73; prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2416; Madajczyk, n. d., 138; Koehl, n. d., 156—157.)

²⁸⁸ Globočnikovo navodilo št. 2 z dne 6. 1. 1943, NAW, T-175, navitek 327; Globočnikovi navodili št. 3 in 5 z dne 6. 1. 1943, NAW, T-175, navitek 327; Krügerjevo pismo Himmlerju 14. 1. 1943, NAW, T-175, navitek 73; Himmlerjevo pismo Globočniku, Krügerju in Greifeltu 20. 2. 1943; NAW, T-175, navitek 73.

²⁸⁹ Madajczyk, n. d., 140—141; poročilo šefa lublinskega distrikta 24. 2. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2418.

²⁹⁰ Poročilo šefa lublinskega distrikta 24. 2. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2418; Krügerjeva brzojavka Himmlerju 28. januarja 1943 in Himmlerjevo navodilo Krügerju 1. 2. 1943, NAW, T-175, navitek 73, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2780 in 2781; Frankov dnevnik, 1943, str. 385—392; Madajczyk, n. d., 149.

²⁹¹ Globočnikovo poročilo 26. 8. 1942, NAW, T-175, navitek 122; Zörnerjevo poročilo 24. 2. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2418; Madajczyk, n. d., 148—149. Glej tudi: Himmlerjevo pismo 22. 10. 1942, NAW, T-175, navitek 122; Lammersovo pismo 7. 11. 1942, NAW, T-175, navitek 122; Himmlerjevo pismo 15. 11. 1942, NAW, T-175, navitek 122; Frankov dnevnik, 1942/IV, str. 1277, 1943, str. 65—92, 115 do 130. Goebbelsov tajni dnevnik, II, Maribor 1958, str. 30 (podatek 25. maja 1943).

²⁹³ Frankov dnevnik, delovni sestanki, 1943, str. 65—92; Frankov dnevnik, 1943, str. 115—130; Madajczyk, n. d., 144—145.

²⁹³ Himmlerjeva brzojavka Krügerju 3. 3. 1943; Himmlerjevo pismo Krügerju 28. 3. 1943; Krügerjeva brzojavka Himmlerju 3. 3. 1943; Krügerjevo poročilo Himmlerju 17. 3. 1943, NAW, T-175, navitek 73.

²⁹¹ Laimmersovo pismo Himmlerju 17. 4. 1943, gradivo XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-4621; spomenica »Die Zustände im Generalgouvernement« 12. 4. 1943, gradivo XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-4621; Frankov dnevnik, delovne seje, 1943, str. 263; Frankovo poročilo 25. 5. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2202; Madajczyk, n. d., 167.

²⁹⁵ Frankov dnevnik, 1943/11, str. 286; Goebbelsov tajni dnevnik, II, str. 6, 13, 25.

²⁹⁶ Frankovo poročilo 25. 5. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2202; Frankov dnevnik, 1943, str. 385—392; Frankov dnevnik, delovne seje, 1943, str. 323—324; Madajczyk, n. d., 167—169.

²⁹⁷ Beležka o Greifeltovem razgovoru s Himmlerjem 12. 5. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-3173 in 3181; Himmlerjevo pismo Greifeltu 18. 5. 1943, NAW, T-175, navitek 53. Na delovni seji vlade generalne gubernije v Krakovu dne 31. 5. 1943 je Krüger poročal, »da je na osnovi vedno bolj zaostrenih razmer končno prosil državnega vodjo SS, naj odstopi od isvoje odredbe o nadaljevanju izselitvene akcije v lublinskem distriktu«. Himmler da se je takoj strinjal in sporočil, da bo akcijo odložil do takrat, ko bodo razčiščene varnostne razmere v generalni guberniji, in da je dal navodilo, da ne bodo več izganjali Poljakov z njihove zemlje in iz mest. (Frankov dnevnik, delovne seje 1943, str. 323—324.)

²⁹⁸ poročilo Umwandererzentralstelle v Lodzu za leto 1943 z dne 31. 12. 1943, arhiv Glavne komisije za ugotavljanje zločinov hitlerjevcev na Poljskem v Varšavi; Madajczyk, n. d., 170—173; Gumkowsky, n. d., 187—190.

²⁹⁹ Himmlerjevo pismo Franku 3. 7. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2444; Frankov dnevnik, 1943, str. 640; Frankov dnevnik, vladne konference, 1943, str. 53; Madajczyk, n. d., 174—175.

³⁰⁰ Frankov dnevnik, 1943, str. 640, 779—780, 835—836; Himmlerjevo povelje 22. 10. 1943, NAW, T-175, navitek 135.

³⁰¹ Poročilo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 26. 3. 1944, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-4004 in 4005. Po poročilu štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 30. 10. 1943 naj bi bilo 30. 6. 1943 na 1119 posestvih s 23.714 ha naseljenih 4808 Nemcev, največ besarabskih (3715), na 56 netpoljedelskih obratih pa 2861 Nemcev, največ bosanskih (1679), skupno torej 1908 družin s 7669 člani. (Arhiv MNOM, fond DDV.)

³⁰² poročili štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 7. 7. in 7. 8. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-4878 in 3098; Madajczyk, n. d., 178.

³⁰³ Globočnikovo poročilo Krügerju 21. 10. 1942, NAW, T-175, navitek 73, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2477.

³⁰⁴ Himmlerjeva brzojavka Greifeltu 4. 10. 1942, NAW, T-175, navitek 73.

³⁰⁵ Greifeltovo pismo Himmlerju 16. 11. 1942, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

³⁰⁶ Himmlerjevo pismo Greifeltu 3. 12. 1942, NAW, T-175, navitek 73, prepis v gradivu Vili, procesa v Nürnbergu, št. NO-2416.

³⁰⁷ Himmlerjeva splošna odredba št. 10/1 z dne 15. 12. 1942, NAW, T-74, navitek 3, prepis v gradivu VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5513.

³⁰⁸ Dopis štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 30. 12. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5512.

³⁰⁹ Pismo vodstva VoMi v Berlinu uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 15. 1. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

³¹⁰ Zapisnik konference 12. 1. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5514 a.

³¹¹ Nujno pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 14. 1. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5514.

³¹² Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 648; VAZSt, 21. 3. 1942.

³¹³ VAZSt. 21. 3. 1942.

³¹⁴ Hoffmannovo pismo 13. 2. 1943, arhiv Jugoslavije Beograd.

³¹⁵ Odredba št. 197 osrednjega vselitvenega urada v Lodzu 17. februarja 1943, arhiv Jugoslavije Beograd.

³¹⁶ Navodilo osrednjega vselitvenega urada v Lodzu 9. 2. 1943, arhiv Jugoslavije Beograd.

³¹⁷ poročilo pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Koroško 13. 10. 1942 in poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Celovcu 21. 5. 1943, arhiv INV, fond DDV.

³¹⁸ Abschlussbericht über die Erfassung der Slowenenabsiedler durch die Einwandererzentralstelle, Litzmannstadt, den 3. Oktober 1943, NAW, T-81, navitek 307; četrtna poročila osrednjega vselitvenega urada v Lodzu od 1. 1. do 31. 3., od 1. 4. do 30. 6. in od 17. do 30. 9. 1943, NAW, T-81, navitek 267; poročila urada za ugotavljanje državljanstva v XXI. komisiji 29. 3., 30. 4., 21. 5., 5. in 11. 6. 1943, arhiv MNOM, fond DDV. Vsaki komisiji so priključili t. i. urad za ugotavljanje državljanstva, ki je imel vodjo, poverjenika Štajerske domovinske zveze, tolmača in tri do štiri uradnike. Tak urad je v XXI. komisiji vodil uslužbenec šefa civilne uprave za Sp. Štajersko Alexander Korenagh, v XXII. komisiji pa Karl Fritz iz Maribora.

³¹⁹ Poročilo osrednjega vselitvenega urada v Lodzu za čas od 1. 1. do 31. 3. 1943, NAW, T-81, navitek 264.

³²⁰ Gradmannova beležka 2. 3. 1943, NAW, T-81, navitek 307.

³²¹ Abschlussbericht über die Erfassung der Slowenenabsiedler durch die Einwandererzentralstelle, Litzmannstadt, den 3. Oktober 1943, NAW, T-81, navitek 307.

³²² Krügerjevo poročilo Himmlerju 17. 3. 1943, NAW, T-175, navitek 73.

³²³ Poročilo akcijskega štaba VoMi v Lodzu štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 10. 7. 1943, arhiv Jugoslavije Beograd.

³²⁴ poročilo okrožne ženske voditeljice iz Beljaka gauleiterju dr. Rainerju 11. 5. 1943, arhiv INV, fond DDV.

³²⁵ Izjava Martina Žnidariča v IZDG.

³²⁶ Frankov dnevnik, delovne seje, 1943, str. 65—92.

³²⁷ Prav tam.

³²⁸ Himmlerjevo pismo Franku 3. 7. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-2444; Greifeltova izjava na razpravi na VIII. procesu v Nürnbergu, zapisnik, str. 1646.

³²⁹ Tako je npr. Greifeltov namestnik v štabnem uradu SS-Oberführer Creutz 25. 3. 1943 poročal, da se izgnani Slovenci upirajo oditi v Lublin in skušajo z vsemi sredstvi vplivati na komisije osrednjega vselitvenega urada, da jih ne bi razglasile za sposobne za naselitev v vzhodni Evropi, ter da je opaziti močno vznemirjenje tudi pri tistih Slovencih, ki so v rajhu na delu. Povedal je tudi, da ni še nobeden Slovenec naseljen v Lublinu, čeprav jih v Lodzu že od decembra 1942 čaka na naselitev v Lublinu okoli 800. (Creutzovo poročilo 25. 3. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-3996.)

³³⁰ Greifeltova beležka o razgovoru s Himmlerjem z dne 12. 5. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-3181.

³³¹ Okrožnica št. 72/42 vodstva VoMi v Berlinu 12. 10. 1942, NAW, T-81, navitek 269.

³³² Glej op. 330.

³³³ Hintzejevo naročilo 9. 6. 1943, NAW, T-81, navitek 267.

³³⁴ Dopis štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva vodstvu VoMi v Berlinu 1. 4. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5517.

³³⁵ Izjava Martina Žnidariča iz Drenovca pri Bizeljskem v IZDG. Njegova družina je šla skozi 17 taborišč.

³³⁶ Zaupna informacija strankine pisarne v Berlinu 27. 5. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5208.

³³⁷ Hintzejeva okrožnica 1. 6. 1943, NAW, T-81, navitek 267. Zanimivi .so nestvarni ali celo smešni pogovori med predstavniki štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva in glavnega urada SS iz druge polovice januarja 1943. Glavni urad SS, ki ga je vodil SS-Obergruppenführer Gottlob Berger, je namreč predlagal, naj bi med tistimi Slovenci v taboriščih, ki so sposobni za ponemčenje, izvedli akcijo snubljenja za oddelke SS. Štabni urad se s tem predlogom ni strinjal in je odgovoril, da so izgnani Slovenci politično nezanesljivi. Pač pa je 23. 1. 1943 predlagal, naj bi tiste Slovence, ki se bodo *branili priti k pregledu za podelitev državljanstva, upoklicali k policiji*. (Altenova beležka 28. 1. 1943, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, št. NO-5515.)

³³⁸ poročilo glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu 22. septembra 1944 (prijava in zaporno povelje za Jožefa Vrhovška iz Drnovega pri Krškem), arhiv Jugoslavije v Beogradu.

NASELJEVANJE NEMCEV

Množični izgon Slovencev iz slovenske Štajerske in Gorenjske je bil samo eden izmed osnovnih ukrepov v nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji in njegov namen ni bil samo odstraniti tiste Slovence, ki bi po mnenju nacistov mogli zavirati njihova ponemčevalna prizadevanja, temveč tudi napraviti prostor za naselitev mnogih tisočev Nemcev.

Z naselitvijo Nemcev so nacisti nameravali okrepiti tisto nemštvo, ki je že prej živelo tam, in ustvariti močno jedro za ponemčevalni proces. Že iz opisa nacistične raznarodovalne politike na Poljskem smo lahko videli, kakšne oblike kolonizacije za utrjevanje nemštva so poznali, in lahko rečemo, da so enake oblike uporabili tudi v Sloveniji. Tudi v Sloveniji so nacisti naseljevali Nemce strnjeno v posebnih naselitvenih pasovih, s katerih so prej množično izgnali domače prebivalstvo, ustvarjali so tudi nemške naselitvene otoke sredi slovenskega prebivalstva, naseljevali so Nemce tudi posamezno na ključne položaje v gospodarstvu itd. z namenom razkosati strnjeno slovensko narodno ozemlje in asimilirati slovensko prebivalstvo na posameznih, med seboj ločenih delih. Ker so nacisti večino slovenskega prebivalstva na slovenskem Štajerskem imeli za vindišarje, tj. za nekakšno vmesno plast med Slovenci in Nemci, ki bi naj bila po jeziku sicer bližja Slovincem, drugače pa nemško usmerjena, niso v svojih načrtih, vsaj v tistih ne, ki jih poznamo, postavljali tako rigorozno načela, da bi bilo treba s kolonizacijo Nemcev v Sloveniji ustvariti razmerje med njimi in Slovenci 1:1. razen seveda v obsavskem in obsotelskem pasu, kjer bi naj za vsakega Nemca, ki bi ga naselili, izgnali vsaj dva Slovenca. Zal ne poznamo podrobnejših načrtov za naselitev Nemcev na Gorenjskem, kjer Slovencev niso imeli za vindišarje, lahko pa domnevamo, da so ravno zato v začetku nameravali izgnati tako veliko število Slovencev, ker so hoteli ustvariti možnosti za naselitev večjega števila Nemcev in doseči zanje ugodno številčno razmerje, vsaj 1:1. Na prvi pogled bi takšno številčno razmerje izražalo nekakšno ravno-

vesje med Nemci in Slovenci, toda v resnici bi bili Slovenci v mnogo slabšem položaju, saj bi imeli Nemci večja posestva, donosnejšo zemljo in druge ugodnosti, Slovence pa bi še na razne druge načine spodrivali z njihove zemlje. Treba pa je še seveda upoštevati krepitev nemštva v mestih, zlasti nemškega uradništva, obrtnikov itd., to je proces, ki mu nacisti na zunaj niso posvečali toliko pozornosti kot kolonizaciji na podeželju, je pa bil za ustvaritev njihovih zamisli tudi pomemben.

Osnovno vlogo v svoji raznarodovalni politiki na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem so nacisti namenili Nemcem iz Slovenije, tj. tistim Nemcem, ki so že prej prebivali v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah, in onim, ki bi jih preselili tja iz slovenskih predelov, ki jih je okupirala Italija. Pridružile naj bi se jim še druge skupine Nemcev iz različnih evropskih držav, npr. Nemci iz Južne Tirolske, Bukovine, Besarabije, Dobrudže, Bosne in Hercegovine itd., le iz baltičskih dežel ne. V svojem prvem konkretnem predlogu za naselitev Nemcev v zasedenih slovenskih pokrajinah z dne 17. aprila 1941 je urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu predlagal, naj bi na mesto začetnih 130.000 izgnanih Slovencev naselili 28.000 Nemcev iz Južne Bukovine, 2000 viničarjev in vinogradnikov iz Besarabije in Dobrudže, 6000 iz Dalmacije, 12.000 iz Bosne in 10.000 iz zahodne Slavonije, skupaj torej 58.000 Nemcev ali na mesto dveh Slovencev naj bi naselili enega Nemca.¹ Zanimivo je to, da takrat še niso predvidevali naselitve kočevskih Nemcev in da s tako velikim številom nemških naseljencev na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem pozneje niso več računali, zlasti ne od jeseni 1941, ko so zašle v krizo njihove množične deportacije Slovencev in Srbov.

Nemcev, ki so jim nacisti namenili osnovno vlogo v svoji raznarodovalni politiki v Sloveniji, tj., da bi v južnem delu slovenske Štajerske in Gorenjske predstavljali branik nemškega rajha in na drugi strani s svojim teritorialnim širjenjem, krepitvijo svojega gospodarskega položaja in s svojim političnim delom pomagali čimprej ponemčiti slovensko prebivalstvo na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem, je bilo v Sloveniji okoli 30.000. Po podatkih ljudskega štetja 1921. leta naj bi bilo med 1,054.919 prebivalci Slovenije 41.514 oseb ali 3,93% vsega prebivalstva z nemškim materinim jezikom, po podatkih ljudskega štetja 1931 pa 28.998 ali 2,53% med 1,144.298 prebivalci.² Nemška publicistika med dvema vojnama ni priznavala rezultatov ljudskih štetij iz 1921. in 1931. leta ter je cenila, da je v Sloveniji 50.000 do 70.000 Nemcev.³ Vodstvo Švabsko-nemške kulturne zveze za Dravsko banovino, ki se prav tako ni zadovoljilo z rezultati omenjenih štetij, je samo zbiralo statistične podatke o številu svojih članov in Nemcev v Sloveniji. Na zborovanju statistikov v Mariboru dne 19. januarja

1941 so v petih okrožjih te organizacije ugotovili 11.577 članov, 5795 njihovih družinskih članov in 10.703 Nemce zunaj organizacije, skupno torej 28.075 Nemcev.⁴

Nemška publicistika se je še posebej zanimala za število Nemcev na slovenskem Štajerskem spričo svojih nenehnih zahtev, da se ta del slovenske zemlje priključi k Avstriji ali nemškemu rajhu. Vendar so posamezni pisci navajali različne podatke. Tako je npr. dr. Helmut Carstanjen po avstrijskem ljudskem štetju preračunal, da naj bi bilo na slovenskem Štajerskem ob zlomu Avstrije prišlo pod Jugoslavijo 73.950 Nemcev.⁵ Za leto 1928 je cenil, da naj bi na slovenskem Štajerskem živelo okoli 32.600 Nemcev.⁶ Dr. Hugo Suette je navajal število 33.000 Nemcev za slovensko Štajersko in Mežiško dolino,⁷ enako Doris Kraft.⁸ Hans Bruckner je navajal število 33.600,⁹ dr. Gustav Metnitz 30.000,¹⁰ dr. Müller-Scholtes pa v svojem poročilu nemškemu notranjemu ministrstvu z dne 30. maja 1941 celo 35.000. Po rezultatih ljudskega štetja 1931 pa naj bi bilo na slovenskem Štajerskem le 11.373 oseb z nemškim materinim jezikom.¹¹ Po podatkih zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze iz maja 1941 naj bi bilo na slovenskem Štajerskem tisti čas 10.818 članov Kulturbunda.¹²

Na Gorenjskem je bilo Nemcev seveda dosti manj, po podatkih ljudskega štetja iz 1931 komaj 1038, v Mežiški dolini (okraj Dravograd) pa 1037.¹³

Več jih je živelo v Ljubljani, in sicer 2136, na Kočevskem 8665 in na Dolenjskem 3063, zelo malo pa na Notranjskem, komaj 43.¹⁴

V Prekmurju jih je živelo 1489.¹⁵

Hkrati s prizadevanjem, da bi naselili v Sloveniji čimveč Nemcev, so si nacisti prizadevali okrepiti tudi njihovo premoženjsko stanje in gospodarski vpliv. Zato so jim tudi namenili skoraj vso zaplenjeno slovensko imovino.

Težko je govoriti o moči nemškega kapitala v Sloveniji pred drugo svetovno vojno, dokler ni na razpolago natančnejših podatkov o njegovi strukturi in razmerju s slovenskim kapitalom. Medtem ko nemški viri nemškega kapitala v Sloveniji niso imeli za pomembnega,¹⁶ pa nekateri domači pisci menijo, da so imeli Nemci v Sloveniji »kljub svoji številčni nepomembnosti relativno gospodarsko najtrdnješi in najpomembnejši položaj«.¹⁷ Nemštvo v mestih na slovenskem Štajerskem je imelo veliko večji delež pri hišni posesti, obrtnih in trgovinskih podjetjih in pri veleposesti kakor pa pri celotnem številu prebivalstva. Po podatkih, ki jih je zbrala nemška obveščevalna služba v začetku štiridesetih let, je bilo med Nemci na slovenskem Štajerskem 25,9% obrtnikov, 21,7 % trgovcev, 17,9 % pripadnikov svobod-

nih poklicev, 14,1% kmetov, 13,2% delavcev, 5,6% javnih uradnikov in upokoјencev ter 1,6% industriјalcev: 144 industriјskih podjetij je bilo v nemški in 131 v slovenski lasti.¹⁸ Zaradi tega so Nemci na slovenskem Štajerskem v gospodarskem življenju še do konca druge svetovne vojne deloma ohranili značaj višje socialne plasti, ki so ga na drugih področjih in območjih že izgubili. Nemški kmet je bil v večini v nekaj vaseh Apaškega polja in v Dravski dolini v trgih Muta in Marenberg z okolico. Močna je bila tudi nemška veleposest, saj je predstavljala dve tretjini spodnještajerske veleposesti (21.146 ha od 53.771 ha vse veleposesti). Še očitnejši sta bili nemška hišna posest, saj so imeli Nemci v Mariboru 41%, v Ptuju skoraj 60% in v Celju okoli 40% hiš in gradbenih parcel, in nemška vinogradniška posest, saj je bila v okolici Maribora in Ormoža skoraj polovica, v vzhodnem delu Haloz, v okolici Gornje Radgone in Gornjega Cmureka pa celo več kot polovica dobre vinogradniške zemlje v nemških rokah, ki pa so jo obdelovali slovenski viničarji.¹⁹ Relativno močan je bil nemški kapital tudi v nekaterih denarnih zavodih, tako je bil npr. v nemških rokah Mariborski kreditni zavod z okrog 10.000.000 dinarjev vlog. Močna opora nemštva je bila med drugim tudi hranilnica in posojilnica v Kočevju, ki je imela konec leta 1940 več kot 12.000.000 dinarjev vlog, kakor tudi »Spar- und Vorschußverein« v Ptuj, ki je npr. 1935. leta po uradnih podatkih razpolagal s kapitalom 23.700.000 dinarjev in financiral ilegalno nacistično gibanje v Sloveniji.²⁰

Mnogo pomembnejši in nevarnejši od absolutne vrednosti nemškega kapitala v Sloveniji, zlasti na slovenskem Štajerskem, je bil njegov vpliv na socialno odvisne sloje slovenskega prebivalstva, na viničarje, sezonske delavce, na vajence v trgovini in obrti, stanovanjske najemnike itd.

Nemštvo na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem so nacisti nameravali okrepiti še z naselitvijo drugih Nemcev, pri čemer so najprej računali na tiste Nemce, ki so jih bili ali so jih še nameravali preseliti iz jugovzhodne Evrope in Italije, že kmalu pa so se odločili, da jih okrepijo predvsem s kočevskimi in ljubljanskimi Nemci. Ker so kočevski in ljubljanski Nemci res sestavljali večino na slovensko Štajersko in na Gorenjsko naseljenih Nemcev, bom njihovo preselitev in naselitev kot enega izmed osnovnih nacističnih raznarodovalnih ukrepov obravnaval podrobneje. Ravno preselitev in naselitev kočevskih Nemcev je zelo lep primer za to, kako so nacisti, uporabljajoč nemške narodne skupine za orodje pri uničevanju drugih narodov, sami likvidirali nemške otoke sredi strnjenih ozemelj drugih narodov.

PRESELITEV KOČEVSKIH NEMCEV

Kočevski Nemci do zloma Jugoslavije

Kočevski Nemci so bili ena od najstarejših nemških narodnih skupin zunaj Nemčije in Avstrije in edini agrarni nemški jezikovni otok na slovenskem ozemlju po prvi svetovni vojni. Na Kočevsko so se začeli naseljevati v tridesetih letih 14. stoletja. Prve koloniste je pripeljal grof Oton Ortenburški s svojih koroških posestev, kmalu nato, tj. v letih 1350—1363, pa je bila glavna nemška kolonizacija z naseljenci iz Frankovske in Turinške.²¹

Po svoji naselitvi so kočevski Nemci prebivali večinoma na hribovitem kraškem in gozdnatem terenu s tremi od severozahoda proti jugovzhodu potekajočimi in 100—1300 m visokimi gorskimi masivi: Kočevskim Rogom, Fridrihštajnom in Goteniško-reško planoto ter s štirimi večjimi podolji (Kočevskim poljem, podoljem Drage, Goteniško-reškim podoljem in Poljansko dolino). Geografsko zelo neenotna pokrajina, ki meri okrog 800 km², katere dele so nemški geografi nazivali »Oberland« (zgornja pokrajina od Male gore do Mozlja), »Unterland« (spodnja pokrajina od Mozlja na jug), »Hinterland« (zadnja pokrajina med Grčaricami in Kočevsko Reko), »Hochtal von Suchen« (dragarska planota), »Waiden« (gozd — Kočevski Rog) in »Moschnitz« (Črmošnjice — Poljanska dolina), je bila po letu 1854 zaradi svoje geografske sredobežnosti v upravnem pogledu razdeljena med tri, po letu 1930 pa celo med štiri okraje: osrednji del (okoli 590 km²) je spadal v kočevski, jugovzhodni del v črnomaljski, severovzhodni v novomeški in jugozahodni del (občini Draga in Trava — od 1937 občina Draga) v čabarski okraj.

Na Kočevskem je bilo po štetju 1910. leta še 61 naselij narodnostno mešanih in 110 naselij čisto nemških, leta 1931 pa je bilo čisto nemških le še 29 naselij okoli Kočevskega Roga, 1941. leta pa so Nemci prebivali le še v 165 naseljih. Za nemško prebivalstvo tega ozemlja je bilo namreč značilno njegovo nenehno upadanje. Medtem ko bi naj bilo sredi 19. stoletja po Czoernigovi etnografiji avstrijske monarhije, ki kombinira rezultate etnografske statistike 1846 in splošne rezultate štetja 1850, na Kočevskem živelo 22.898 Nemcev, bi naj bilo po podatkih ljudskega štetja iz 1910. leta 17.184 oseb z nemškim občevalnim jezikom. Osnovni vzrok za nenehno upadanje števila kočevskih Nemcev je v izseljevanju, ki je bilo do 1895. leta še v zmernih mejah, po tem letu pa je bilo kar množično. Izseljevali so se zlasti v Ameriko in je pred prvo svetovno vojno živelo tam več kočevskih Nemcev

kakor pa na Kočevskem. Splošno upadanje prebivalstva na Kočevskem je bilo relativno manjše od upadanja števila kočevskih Nemcev, ker je vzporedno z izseljevanjem Nemcev predvsem iz gospodarskih razlogov potekalo priseljevanje Slovencev iz sosednjih krajev, zlasti v mesto Kočevje in njegovo neposredno okolico, v predele ob robovih nemškega jezikovnega otoka in v sredo Kočevskega Roga (delavci na Auerspergovih žagi). V takem razvojnem procesu se je večalo število opuščenih hiš (1936. leta jih je bilo že več kot tisoč ali četrtina) in razseljenih naselij (npr. Gače, Pogorelec itd.) ter tudi krajev, v katerih so Nemci izgubljali večino. Ljudsko štetje 1921. leta je ugotovilo še manj Nemcev na Kočevskem, in sicer le 12.817 prebivalcev z nemškim materinim jezikom, štetje 1931. leta samo še 11.874 ali 65,2% vseh na kočevskem narodnostno mešanem ozemlju živčih ljudi.²²

S takšnimi rezultati ljudskega štetja iz 1931 glede Kočevske ni bila zadovoljna niti slovenska niti nemška stran. Nemška stran je trdila, da je bilo štetje pod »političnim pritiskom«, ²³ slovenska pa, da so bili števni komisariji na podeželju skoraj sami Nemci in so rezultate štetja ponaredili v nemško korist.²⁴ Nemški pisci so navajali zelo visoke številke, od 15.000 do 18.000 in celo 20.000,²⁵ in sredi tridesetih lét sta obe strani zaceli vsaka zase privatno ugotavljati pravo število Nemcev. Nemška stran je leta 1937 na osnovi rezultatov ljudskega štetja iz 1931 in privatnega štetja nemških župnikov na Kočevskem ocenila število Nemcev na Kočevskem na 14.462, torej za več kot 2500 več, kot pa jih je izkazalo ljudsko štetje 1931. leta. Slovenska stran pa je po narodnem katastru, izdelanem po šolskih okoliših 1936. leta, postavljala, da živi na Kočevskem 8319 Nemcev in v prejšnjih rodovih ponemčenih Slovencev, 3133 narodnostno mešanih ljudi in 5185 Slovencev, a je nato narodnostno mešane prištela k trdnim Slovencem in dobila 8318 Slovencev, torej skoraj dva tisoč več, kot pa jih je izkazalo ljudsko štetje leta 1931.²⁶ Po občinah so podatki ljudskega štetja 1931 in narodnega katastra iz 1936 naslednji:

O b č i n a	Ljudsko štetje 1931			Nar. kataster 1936		
	Slo- venci in dr.	Nemci	skupaj	Slo- venci	mešani	Nemci
Kočevje mesto	2.079	1.000	3.079	1.945	35	899
Kočevje okolica	1.151	2.359	3.510	958	809	1.586
Kočevska Reka	613	1.550	2.163	793	596	883
Koprivnik	235	1.043	1.278	232	263	702
Mozeli	439	1.279	1.718	327	421	858

Občina	Ljudsko štetje 1931			Nar. kataster 1936		
	Slo- venci in dr.	Nemci	skupaj	Slo- venci	mešani	Nemci
Stari log	147	1.844	1.991	89	243	1.438
Dolenja vas	99	206	305	64	11	186
Crmošnjice	451	1.665	2.116	182	301	1.356
Črnomelj okolica	525	443	968	160	144	213
Semič	47	31	78			
Stari trg ob Kolpi	48	63	111	21	57	21
Draga	257	251	508	414	253	177
Trava	245	140	385			
Skupaj :	6.336	11.874	18.210	5.185	3.133	8.319

Sodim, da je privatno štetje slovenske strani, tj. narodni kataster, zelo točno ugotovilo narodnostne razmere na Kočevskem, le da so nekateri neupravičeno prištevali narodno mešane osebe k Slovencem. Nemško privatno štetje pa ni prištelo k Nemcem samo narodno mešanih oseb, temveč še več kot dva tisoč trdnih Slovencev. Kot bomo videli, so bile narodno mešane osebe bolj nemško kot slovensko usmerjene in so zato tudi končno s trdnimi Nemci optirale za preselitev in se tudi preselile. Med 12.147 optanti za preselitev oziroma 11.747 pregledanimi osebami iz Kočevske je bilo 2812 narodno mešanih oseb in 8944 pravih Nemcev.²⁷ Ker ljudsko štetje 1931 ni poznalo kategorije narodno mešanih oseb, so verjetno takšne osebe zlasti tam, kjer so bili številni komisarji Nemci, prištevali k pravim Nemcem.

Zato nemška stran ni bila upravičena, da izraža kakršne koli pomisleke k rezultatom ljudskega štetja 1931. leta na Kočevskem.

Še manj je bila nemška stran upravičena nedokumentirano postavljati tako veliko število Nemcev na Kočevskem kot npr. 15.000, 18.000 ali celo 20.000. Navajanje števila 20.000 je celo absurdno, saj je ljudsko štetje 1931. leta ugotovilo *manjše število vsega prebivalstva* na narodnostno mešanem ozemlju na Kočevskem.

Da se je število kočevskih Nemcev gibalo med 11.500 in 12.500, pričajo tudi rezultati privatnega štetja, **kršo** gaTiočevski JNemci izvedli v začetku leta 1941. Statistika, datirana z 8. marcem 1941, vsebuje število Nemcev po vaseh, občinah in okrajih na Kočevskem, število posameznih poklicev, nemško zemljiško posest po občinah in število živine po občinah. Po tej statistiki naj bi bilo število kočevskih Nemcev takšno:

Občina	Doma		Zunaj doma		Skupaj	
	čisti	me- šani	v Ju- gosla- viji	v Nem- čiji	družin	oseb
Kočevje mesto	777	19	10	43	196	849
Kočevje okolica	2.159	26	64	87	563	2.336
Kočevska Reka	1.541	43	56	71	393	1.771
Koprivnik	997	17	20	15	234	1.049
Mozelj	1.286	40	36	82	307	1.444
Stari log	1.758	21	42	85	411	1.906
Dolenja vas	224	3	2	7	47	236
Črmošnjice	1.747	50	47	58	366	1.902
Črnomelj okolica	514	51	7	20	124	592
Stari trg ob Kolpi	47	6	1	1	pri Kopr.	55
Draga	404	—	5	9	113	418
Skupaj :	11.454	276	290	478	2.754	12.498

Ta, kot je videti, dotlej najbolj natančni narodni kataster, ki so ga napravili kočevski Nemci še v obdobju stare Jugoslavije, pa ima za čudo majhno število Nemcev, ki izvirajo iz mešanih zakonov, le 276 oseb. Ko so se nato maja 1941, torej že pod italijansko okupacijo, kočevski Nemci še enkrat prešteli, bi jih naj bilo kar 3055 družin z 12.903 družinskimi člani. To število pa ne more ustrezati dejanskemu stanju, saj se niti število družin niti posameznih Nemcev naravno ni moglo tako zelo povečati. Po statistiki z dne 8. marca 1941 je bilo med kočevskimi Nemci 1889 kmečkih družin, skupna posest kočevskih Nemcev pa je znašala 47.528 ha.²⁸

Narodni prerod med kočevskimi Nemci se je začel v drugi polovici 19. stoletja predvsem po zaslugi raznih nemških priseljencev in bojnih društev »Deutscher Schulverein« in »Südmark«, katerih delo smo opisali že v enem od prejšnjih poglavij. Marca 1891 so začeli na Dunaju izdajati štirinajstdnevnik »Mitteilungen des Vereines der Deutschen aus Gottschee«, ki se je po štirih letih preimenoval v »Gottscheer Mitteilungen«. 1904. leta ga je zamenjal časopis »Gottscheer Boten«, ki so ga tiskali v leto dni prej ustanovljeni Pavličkovi tiskarni v Kočevju.²⁹

Še pred zlomom avstro-ogrske monarhije so kočevski Nemci ustanovili t. i. »narodni svet« (Volksrat) pod predsedstvom kočevskega župana Aloisa Loya, da bi v kritičnem času prevzel oblast na Kočevskem. Po zlomu avstro-ogrske monarhije so se kočevski Nemci pote-

govali za priključitev k nemški Avstriji. Ko so spoznali, da tega ne bodo mogli uresničiti, je narodni svet postavil zamisel, da bi na Kočevskem nastala nemška republika pod zaščito Združenih držav Amerike, kar je bila prav tako neuresničljiva ideja.³⁰

Potem ko so jugoslovanske oblasti marca 1919. leta razpusstile nemški narodni svet za Kočevsko in zaplenile njegovo premoženje, so voditelji kočevskih Nemcev razglasili geslo, naj kočevski Nemci ne gredo v politiki niti na levo niti na desno, in so 1922. leta ustanovili Gottscheer Bauernpartei, tj. kočevsko kmečko stranko. Stranka se je kot podzveza takoj priključila k Partei der Deutschen des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen, ustanovljeni 1922. leta v Zombolju. Kočevska kmečka stranka je obstajala do šesto januarske diktature 1929. leta, ko je bila ukinjena kot druge stranke, osnovane na narodnostni podlagi. Vodil jo je Josef Eppich, župnik v Stari cerkvi, ki je že pred prvo svetovno vojno ob pomoči učitelja Josefa Obergfölla izdajal časopis »Gottscheer Boten«, po 1918. letu pa glasilo kočevske kmečke stranke »Gottscheer Zeitung«, ki je izhajalo do decembra 1941. leta. Tako za stranko kakor tudi za vse poznejše politično delo na Kočevskem je značilno, da ga je v veliki meri usmerjala duhovščina. Tudi ko se je uveljavljal kočevski nemški odvetnik dr. Hans Arko, je delal v tesni zvezi z župnikom Eppichom.

Ker bi bila morala stranka za lastnega kandidata pri skupščinskih volitvah dobiti najmanj šest tisoč glasov, ni mogla postavljati lastnih kandidatov in je sklepala volilne sporazume s slovenskimi političnimi strankami, predvsem s slovensko ljudsko stranko. Pač pa je nastopila samostojno na prvih občinskih volitvah in je dobila v mestu Kočevje deset sedežev v štiriindvajsetčlanskem občinskem odboru, na podeželju pa večino odborniških mest. Za vse naslednje občinske volitve pa je sklepala volilne sporazume s slovenskimi političnimi strankami. Pri edinih volitvah v oblastne skupščine 1927. leta so kočevski Nemci s 1740 glasovi izvolili za poslanca skupščine ljubljanske oblasti Josefa Eppicha, za njegovega namestnika pa dr. Arka.³¹

Pred prvo svetovno vojno so bila na Kočevskem številna nemška društva, ki pa so v prvih letih obstoja Jugoslavije doživljala menjačo se usodo. Medtem ko so podružnice društev »Deutscher Schulverein« in »Südmark« takoj ukinili, pa so se nekatera druga društva, npr. kočevsko pevsko društvo, kočevsko bralno društvo, kočevsko športno društvo itd., ustanavljala in ukinjala.³²

Potem ko so Nemci v Jugoslaviji 1922. leta v Novem Sadu ustanovili Schwäbisch-deutscher Kulturbund, tj. Švabsko-nemško kulturno zvezo, in v glavni odbor izvolili tudi dr. Arka, so tudi na Kočevskem začeli pripravljati ustanovitev te zveze. 1923. leta so res

ustanovili krajevno skupino v mestu Kočevju, ki jo je vodil dr. Arko, a so jo oblasti že po nekaj dnevih razpusstile. Obnovili so jo šele leta 1928 pod Arkovim vodstvom, ko so začeli ustanavljati krajevne skupine tudi po kočevskih vaseh, in kmalu jih je bilo že osemnajst. Po kratkotrajnem razpustu Kulturbunda v času šestojanuarske diktature so krajevno organizacijo v Kočevju obnovili avgusta 1931. leta in jo je nekaj časa vodil dr. Arko, ko pa se je posvetil vodstvu organizacije za vso Kočevsko, pa je vodstvo prevzel Ferdinand Perz. Število krajevnih skupin Kulturbunda na Kočevskem se je naglo večalo, ker so kočevske Nemce vključili v Jugoslovansko nacionalno stranko (predsednik okrajnega odbora JNS za Kočevje je bil Ivan Pucelj, njegov namestnik pa dr. Arko) in v prizadevanju, da bi na volitvah maja 1935 dobili njihove glasove, dopuščali ustanavljanje krajevnih skupin Kulturbunda. Tako je na Kočevskem 1935. leta delovalo enajst krajevnih skupin.³³

Tako kot v drugih krajih Slovenije se je tudi med kočevskimi Nemci razmeroma zgodaj začelo širiti nacistično gibanje, zlasti pa po letu 1933. Skrb zanj je prevzela nemška študentska zveza, Deutsche Studentenschaft, zlasti pa so bili za to zavezani študentje Münchenske univerze. Organizirali so razne tečaje, za kar so že leta 1934 zgradili kočjo v bližini Starega Brezja, 1935 priredili šolski tečaj tudi v Borovcu, naslednje leto pa pod pretvezo kuharskega tečaja šolski tečaj za mlada dekleta. Ni pa se jim zaradi intervencije oblasti posrečilo prirediti tečajev v Poljanah in Dragi. Po vaseh so organizirali neformalne sestanke, t. i. »Heimabende« ob domačem delu. Julija 1935 so v Stari cerkvi pri Kočevju odprli tudi dom Kulturbunda. Zaradi številnih incidentov, ki jih je povzročala vročeglava nacistično usmerjena nemška mladina na Kočevskem, so oblasti leta 1936 razpusstile krajevne skupine Kulturbunda na Kočevskem. Najprej so jih konec marca razpusstile v Kočevju in Stari cerkvi, aprila v Nemški Loki, septembra v Livoldu in D. Topli rebri itd. Tedaj so vodstva Kulturbunda na Kočevskem naročevala svojim ljudem, naj si kupijo radijske sprejemnike, da bodo na ta način imeli stik z zunanjim svetom, pri čemer so prav gotovo mislila na poslušanje Hitlerjevih govorov, novic iz Nemčije itd.³⁴

Pomembno vlogo pri širjenju nacističnega gibanja med kočevskimi Nemci so nacisti namenili kočevskim krošnjarjem. Kočevskim Nemcem je namreč cesar Friderik III. leta 1492 dovolil krošnjariti po avstrijskih deželah, da bi si na tak način opomogli po škodi, ki so jim jo povzročili turški vpadi. Odklanjajoč težje in napornejše fizično delo in prizadevanja za intenzifikacijo poljedelstva ter nagnjeni k razmeroma lahkemu pridobitniškemu delu in boljšemu zaslužku zunaj

domačega kraja, so kočevski Nemci krošnjaričili skoraj do štiridesetih let našega stoletja. Po letu 1918, ko so jim države naslednice avstro-ogrske monarhije zaprle vrata, krošnjaričenje na jug pa jim je oteževala konkurenca dalmatinskih in drugih krošnjaričev, so hodili krošnjaričiti predvsem v Nemčijo. Sodelavec Volksbunda für das Deutschtum im Ausland dr. Helmut Carstanjen je napravil načrt, kako bi vsako leto poslali v Nemčijo tudi nekaj mladih krošnjaričev in jih tam izšolali za nacistične aktiviste. Poslal je v Kočevje Volkerja Dicka in ing. Walterja Neunteufela, ki naj bi skupaj z dr. Arkom skrbela za uresničevanje te zamisli, a so ju jugoslovanske oblasti slednjič izgnale.³⁵ Vsako leto so med približno 300—350 kočevskimi krošnjariči, ki so v Nemčiji obiskovali dva- do štiridnevne tečaje, poslali v šole v Nemčijo 25—30 mladih kmetov, da bi se tam izšolali za nacistične aktiviste. V letih 1937 in 1938 so v Ulmu ustanovili šolo nalašč samo za mlade kočevske kmetovalce z namenom, da bi jih strokovno in idejno izšolali in usposobili za bodoče vodstvo kočevskih Nemcev. Nacisti so ravno delu s kmečko mladino posvečali mnogo pozornosti. Strokovno in idejno izšolani in vzgojeni mladinci naj bi se po vrnitvi na Kočevsko, tj. na gospodarsko nerazvito območje z ekstenzivnim poljedelstvom, strokovno uveljavili, dobili vpliv na prebivalstvo in ga vzgajali v nacističnem duhu.

Med tistimi, ki so se v rajhu pripravljali, da prej ali slej prevzamejo vodstvo kočevskih Nemcev, sta bila zlasti pomembna Wilhelm Lampeter iz Stare cerkve in Martin Sturm iz Novih Ložin. Prvi je bil skupaj z Richardom Lacknerjem privrženec obnoviteljskega gibanja in zelo aktiven v ilegalnem mladinskem delu. Potem ko so ga izključili iz kočevske gimnazije, je odšel v Nemčijo, kjer je s pomočjo VDA napravil maturo in se leta 1937 vpisal v kmetijsko visoko šolo v Hohenheimu na Württemberskem, ki jo je končal leta 1939 in je postal prvi nemški agronom na Kočevskem. Še med študijem mu je vodstvo VDA zaupalo skrb za šolanje mladih kočevskih kmetov na Württemberskem. Predvidelo in usposobilo ga je tudi za bodočega vodjo kočevskih Nemcev. Drugi se je v letih 1935—1940 v Nemčiji izšolal za kmetijskega tehnika.³⁶

»Kočevjarji so bili že zelo zgodaj privrženci nacionalnega socializma in njihov svetovni nazor so utrjevali še tako, da so se tako krošnjariči kakor mnogi mladi kmetje vračali iz rajha domov s potrebno izobrazbo. Jaz sam sem nacionalni socialist že od leta 1927 in sem marsikaterega Kočevjarja seznanil z novim svetovnim nazorom. V tem pogledu je značilno, da mi je okrajni načelnik v Kočevju leta 1936, ko sem šel k njemu zaradi izdajanja potnih listov za naše krošnjariče, odgovoril, da potnih listov noče izdati zaradi tega, ker se krošnjariči

vračajo iz rajha z drugačnimi nazori. Odgovoril sem mu, naj si glede tega ne dela nobenih skrbi, ker naši krošnjari gredo v rajh že kot nacionalni socialisti in se takšni tudi vračajo domov. V tem času je bilo po cestah natresenih, v drevesna debela vrezanih in po zidovih vidnih mnogo kljukastih križev. Bilo je tudi mnogo izjav o nacionalnem socializmu in pozdravljanja s ‚Heil Hitler!¹, kar je seveda imelo za posledico občutne kazni, ki pa niso mogle ustaviti zmagovalnega pohoda nacionalnega socializma. Ko je naš führer slavil svoj 50. rojstni dan, so na vseh gorah zagoreli kresovi in tudi jaz sem v svojem vrtu zažgal mogočen kres in so me zaradi te veleizdaje zasliševali in končno obsodili na denarno kazen 1000 dinarjev.« Tako je poročal dr. Arko o nacističnem gibanju na Kočevskem.³⁷

Toda vodstvu Volksdeutsche Mittelstelle, oziroma Volksbunda für das Deutschtum im Ausland kot njenega maskiranega orodja, in z nacistično ideologijo prepojeni in v Nemčiji izšolani mladini so se dr. Arko in njegovi sodelavci zdeli preveč konservativni. Zato so 1937. leta izkoristili krizo v dotedanjem vodstvu kočevskih Nemcev in po volitvah novega vodstva prišli v dvanajstčlanski gospodarski odbor, ki ga je še vodil dr. Arko. Kmalu pa so iz njega odstranili vse razen Josefa Schobra, prokurista lesne tvrdke v Kočevju, Johanna Samide, kmeta s Pogorelca, in Johanna Schemitscha, kmeta in župana iz Mozlja.³⁸ O izvedbi te akcije je sodelavec VDA Herbert Otterstädt

16. decembra 1938 pisal Bergmannu naslednje:

»Zmajali boste z glavo. Na osnovi mojih neposrednih pritožb na zvezno vodstvo (VDA — op. T. F.) in prošnji za dokončno razjasnitev vprašanj v zvezi s Kočevjem me je Volksdeutsche Mittelstelle 14. t. m. poklicala v Berlin. Skupaj z dr. Petschauerjem, dr. Luigom in dr. Henigerjem smo pretresli vsa nejasna vprašanja.

Medtem se je politični položaj v Kočevju spremenil tako, kakor smo to mi želeli. Dr. Arka so 28. 11. Kočevjarji odstavili in čez nekaj dni mu je v Celovcu Volksdeutsche Mittelstelle uradno in dokončno sporočila, da mora odstopiti. Nato so postavili tri Kočevjarje iz mlade nac. soc. generacije, ki jih je Berlin priznal, in sicer Martina Sturma, gospoda Schobra in župana Schemitscha iz Mozlja. Tako so vsa vprašanja, ki jih je postavljala Arko, brezpredmetna. Namen je dosežen ...«³⁹

Nacionalni socialisti so za svojo akcijo izkoristili vse večje nezadovoljstvo kočevskih kmetov z dotedanjim vodstvom, ki je pristransko odločalo o tem, kdo lahko gre krošnjarit in kdo ne sme. »Ljudi, ki so jim že trikrat ali štirikrat zapovrstjo dali možnost, da si v zimskem času s krošnjarjenjem zaslužijo kakšno marko, so tudi petič poslali v rajh, medtem ko očetov iz revnih družin, ki imajo mnogo otrok, niso

upoštevali,« je poročalo novo vodstvo 16. decembra 1938 nemškemu konzulatu v Ljubljani.⁴⁰ Toda bile so tudi neke medsebojne obtožbe zaradi izginulega denarja fonda pomoči, v katere so bili zapleteni dr. Arko, dr. Petschauer in Volker Dick. Kaže, da je H. Otterstädt po Arkovih prizadevanjih poslal vodstvu VDA spomenico, v kateri je obtoževal dr. Petschauer ja in Dicka, a sta ga nato dr. Luig in dr. Heniger v Berlinu »prepričala, da je dr. Petschauer nedolžen in da so tudi z Dickom vse zadeve že urejene«, da pa bo razčiščeno tudi vprašanje izginitve denarja iz fonda za pomoč, »o čemer se sedaj govori v Kočevju«.⁴¹

Za akcijo so mladi kočevski nacisti izbrali čas in ozračje okrog jugoslovanskih parlamentarnih volitev decembra 1938. O tem je Schober poročal nemškemu konzulatu v Ljubljani: »Najboljšo priložnost za to akcijo so dale pravkar izvedene volitve za beograjski parlament. Tako kot vse druge nemške narodne skupine v Jugoslaviji je tudi naša skupina dobila nalogo, da pri volitvah enotno in strnjeno podpre listo ministrskega predsednika dr. Stojadinoviča. V Dravski banovini pa je z dr. Stojadinovicem povezan klerikalni režim in ravno zastopniki tega režima so dobro znali držati tukajšnje nemške skupine pod strahotnim pritiskom. Pričakovali smo torej, da bo potrebno mnogo dela, da bi narodno skupino glede na navodila pozvali k disciplini, zlasti še zato, ker so Kočevjarji popolnoma izgubili zaupanje v svoje dotedanje vodstvo. Zato je bilo potrebno, da smo staro vodstvo prepričali o nemogočih razmerah in mu svetovali, naj odstopi. Na njegovo mesto je stopil odbor, ki je z mano kot od narodne skupine izvoljenim vodjem prevzel nalogo, da Kočevjarje ponovno skuje v enovito celoto in jim vcepi in utrdi občutek za skupnost.«⁴²

Novi »gospodarski odbor« je sestavil tudi svoj program, katerega prva točka se je glasila:

»Narodna vzgoja: naloga odbora bo, da bo kočevsko narodno skupino skoval v celoto, vzbudil v srcih ljubezen do grude in jo kot ideal povzdignil in varoval. Vzgoja narodne skupine v enotnosti in zaupanju v smislu nemškega svetovnega nazora (sic!) ob upoštevanju ustreznih določb naše kraljevine. Seveda poudarjamo, da smo zelo pripravljeni držati se tudi navodila naše domovine (sic!), nemškega rajha.«

Zanimiva je tudi druga točka, ki poleg odstranitve pomanjkljivosti v šolstvu predvideva »šolanje mladih moči za prihodnji vodilni sloj, po možnosti v nemškem rajhu«. Na gospodarskem področju predvideva krepitev kmečkega stanu in uporabo denarnih sredstev, ki so bila ustvarjena s krošnjarstvom v rajhu, za izboljšanje in obnovo gospodarstva.⁴³

Sprememba v vodstvu kočevskih Nemcev je ta del Nemcev v Jugoslaviji še bolj kot dotlej privezala na nemški rajh in nacistično gibanje. Novo vodstvo, prepojeno z nacistično ideologijo, je zavestno vdano izpolnjevalo vsa navodila, ki so prišla iz tretjega rajha, zlasti od Volksdeutsche Mittelstelle, pri katere vodstvu je bil poseben referat za Kočevsko, ki ga je vodil dr. Erich Petschauer, sam kočevski Nemec, člana pa sta bila Volker Dick in Rave. Vodstvo VoMi je želelo, naj bi v Kočevju ustanovili poseben »vodstveni odbor« (Führungsausschuß), ki naj bi »nasproti VoMi prevzel odgovornost za politično usmeritev narodne skupine«. Tak odbor so res ustanovili, Josef Schöber kot predsednik, Sturm, Schemitsch in Samida pa kot člani.

Na sestanku tega odbora in kočevskega referata pri vodstvu VoMi oziroma VDA v začetku leta 1939 je novi vodstveni odbor sprejel splošna načela, ki so se bila izkristalizirala v sodelovanju med VoMi in drugimi narodnimi skupinami; zavezal se je, da se bo »pri izbiri svojih sodelavcev omejeval na osebe, ki glede na svoje nacionalno obnašanje in način življenja izpolnjujejo nacionalsocialistične zahteve«, da bo mlade sile pritegoval ne samo k delu, temveč tudi k vodstvu, in da bo vprašanje politične usmeritve in načrtovanja na gospodarskem, socialnem in kulturnem področju reševal izključno v svoji sestavi. Sprejel je tudi delovni program, ki sta ga kočevski referat VDA in Gottschee-Hilfswerk, tj. akcija za pomoč Kočevarjem, v poslednjih letih že razvijala z mladimi kočevskimi nacisti (Lampetrom, Sturmom in drugimi). Obljubil je tudi, da bo tudi nadaljnje programiranje in načrtovanje dela opravil skupaj z ustanovami iz rajha, tj. predvsem z VoMi.

Nato so se dogovorili o delu vodstvenega odbora v Kočevju in imenovali posamezne referente: Martina Sturma za kmetijstvo, za vzgojna vprašanja moških in za povezavo z mladino, Elfi Lackner za glasbeno vzgojo in za vzgojna vprašanja z ženami in dekleti, Sophio Kren za knjižničarstvo, Irmo Weiss za socialno delo, Hönigmann za domače delo, Herberta Erkerja za Gottscheer Zeitung in Gustava Verderberja za tujski promet, medtem ko je mesto mladinskega vodje ostalo za tedaj še prazno. Vodstveni odbor naj bi tudi vsako leto sestavljal poročilo o delu za neki »kočevski odbor« (Gottschee-Ausschuß) v rajhu, katerega sestave za sedaj še ne poznamo.

Obširneje so razpravljali tudi o gospodarskih vprašanjih, zlasti še o tem, kako bi z delom dobička krošnjarjev podprli nekatere gospodarske akcije v vaseh, npr. zgraditev cistern, ureditev skupnih pašnikov itd. Predstavniki VoMi oziroma VDA so povedali, da se mora spremeniti način krošnjarjenja, ker so pri raznih ustanovah v rajhu pomisleki proti dotedanjemu načinu. Tudi obljube novega vodstva ob

volitvah, da bodo šli naslednje leto krošnjari tisti kmetje, ki jih staro vodstvo ni bilo upoštevalo, ne morejo vezati nekaterih ustanov v rajhu. Pač pa naj vodstveni odbor v Kočevju na koncu sezone 1939 oceni predloge za nov način krošnjarenja, ki sta jih aprila 1938 sestavila dr. Petschauer in Dick. Predvidevali so tudi ustanovitev nekega krošnjarskega odbora. Žal iz dosegljivega gradiva ni mogoče dobiti podatkov, ali so uresničili te zamisli in kako so jih uresničili.

Sklenili so tudi, da bodo v prihodnje bolj kot dotlej spremljali premike v posestnih razmerah na Kočevskem in registrirali tista posestva, ki bi bila na prodaj, in v proračunu za leto 1939 predvideli sredstva, da bi posestva lahko kupili Nemci in ne Slovenci.⁴⁴

Kmalu nato je Sturm dobil novo nalogo v zvezi »z akcijo, ki mora biti popolnoma skrita in tajna, vendar pa zelo hitro in temeljito opravljena«. V zvezi s pogajanjmi, ki sta jih takrat imeli jugoslovanska in nemška vlada za sklenitev sporazuma o pošiljanju okoli 13.000 jugoslovanskih delavcev na sezonsko delo v Nemčijo, naj bi Sturm s pomočjo Franza Webra iz Črmošnjic in Franza Tscherneta iz Gorenjega skrivno sestavil nekaj seznamov ljudi, ki bi prišli v poštrev za sezonsko delo v Nemčiji. Sestavil bi naj posebej sezname tistih ljudi, ki bi odšli za nekaj mesecev, celo leto in tudi za daljši čas. »Da ne bomo dali naših najboljših in najzanesljivejših ljudi, se razume samo po sebi. Toda prosimo, da označite tiste ljudi, ki bi bili sposobni vsakokrat voditi skupino po deset mladeničev in mladenk. Mislili smo namreč na to, da bi vse Kočevarje in Kočevarke namestili na Württemberškem, po možnosti bi vsakokrat ustvarili desetine za posamezne vasi, tako da bi jih mogli nenehno nadzorovati in šolati ter končno neopazno izbirati.« V ta namen izdelane sezname naj bi Sturm poslal kočevskemu referatu pri vodstvu VDA, da bi jih lahko dali nabiralcem sezonske delovne sile. Čemu naj bi vsa ta akcija bila tajna, pojasnjuje takole: »Gre za vmešavanje v meddržavne odnose, kar bi lahko imelo za posledico, da bi jugoslovanska vlada ustavila vso akcijo pošiljanja poljedelskih delavcev.«⁴⁵ Tudi za to akcijo nimamo podatkov, ali je stekla in kako je stekla, vendar je zanimiv že sam načrt, ki kaže, kako so nacisti izrabili vsako priložnost za ustvarjanje svojih pozicij na Kočevskem.

Nov sestanek med vodstvom kočevskih Nemcev in kočevskim referatom pri vodstvu VDA je bil 1. avgusta 1939 na sedežu pokrajinske zveze VDA za Štajersko v Gradcu in so se ga udeležili Schober, Schmitsch in Lampeter iz Kočevja, dr. Petschauer, Dick in Rave iz Berlina, prišli pa so tudi zastopniki pokrajinskih vodstev VDA za Štajersko, Bavarsko in Würtembersko, tj. Dorfmeister, Wüster in Pf lamm. Predmet sestanka je bila reorganizacija dela s kočevskimi

Nemci, da bi še tesneje vključili vanj pokrajinska vodstva VDA za Štajersko, Koroško, Bavarsko in Wiirttembersko. Sklenili so, naj bi se že obstoječim ustanovam za delo s kočevskimi Nemci, tj. kočevskemu odboru in kočevskemu referatu v rajhu, pridružil še »delovni krog« (Arbeitskreis), v katerega bi naj poslala svoje zastopnike vsa pokrajinska vodstva VDA iz prej omenjenih pokrajin. Ta delovni krog naj bi pod vodstvom kočevskega referata izpolnjeval posebne naloge, npr. v zvezi z zdravstvom, šolskimi zadevami, knjižničarstvom, oskrbo Nemcev v rajhu itd. Predlagali so tudi, naj bi tudi v kočevski odbor v rajhu prišel po en predstavnik iz omenjenih pokrajinskih vodstev VDA, kar bi naj še bolj strnilo delo v zvezi s kočevskimi Nemci. Udeleženci sestanka so se tudi strinjali, da je treba krošnjarstvo zamenjati s kakšno drugo obliko pridobivanja denarja. Zastopnik pokrajinskega vodstva VDA iz Miinchna je ponovil svoj stari predlog, ki ga je že nekoč dal vodstvu kočevskih Nemcev, da bi morali za financiranje nalog v zvezi s kočevskimi Nemci pridobiti industrijske in gospodarske kroge v rajhu. Zato so sklenili ustanoviti še krog podpornikov, ki bi ga nenehno informirali o delovnih načrtih, posebno pa še o tistih nalogah, ki bi jih financirala nemška podjetja.⁴⁸

Novo vodstvo kočevskih Nemcev je v svojem delu nenehno poudarjalo enotnost kočevskih Nemcev, hkrati pa zavestno in načrtno širilo med njimi nacistično gibanje. Zlasti v letih 1938—1941 so nacisti na Kočevskem prirejali razne manifestacije, na katerih so slavili Hitlerja in nacistično Nemčijo (npr. ob petdesetletnici Hitlerjevega rojstva), pošiljali Hitlerju pozdrave in prošnje, naj Slovenijo priključi k rajhu itd. V Gottscheer Zeitung so člani vodstva pisali članke popolnoma v nacističnem duhu, v Gottscheer Kalender za leto 1941 so se pojavile nacistične politične parole, npr. Hitlerjevi, Henleinovi, Lüdendorfovi in drugi izreki, ki jih v prejšnjih letnikih še ni bilo. 16. decembra 1939 so v Ljubljani kočevskim materam podelili nemške materinske križe, s katerimi jih je bil odlikoval Hitler itd.⁴⁷

Spomladi 1939, ko je novi predsednik jugoslovanske vlade Dražica Cvetkovič dovolil, da si Nemci v Sloveniji obnovijo svoj Kulturbund, so bile v mnogih vaseh na Kočevskem ustanovne skupščine novih krajevnih skupin. Na ustanovnem zboru v Kočevju so 26. aprila izvolili za vodjo krajeвне skupine Josefa Schobra, v Stari cerkvi

16. aprila Erwina Petscheta, 30. aprila pa so bili ustanovni zbori v Dolgi vasi, Šalki vasi, Oneku, Knežji lipi, Nemški Loki in D. Topli rebri.⁴⁸ Krajeвне skupine so ustanavljali na sedežih nekdanjih upravnih občin, ki so jih bili ukinili septembra 1933. leta. Pri določanju mej krajevnih skupin Kulturbunda so imele neko vlogo tudi lokalpatriotske težnje prebivalstva. Vendar pa banovinske oblasti

niso marale priznati ustanovitve in so se izgovarjale, da je treba prej predložiti pravila organizacije v odobritev. Tako je banska uprava Dravske banovine dovolila ustanovitev Švabsko-nemške kulturne zveze v Sloveniji šele jeseni 1939, ko so nemške oblasti na Koroškem odobrile pravila in delovanje Slovenske prosvetne zveze.⁴⁹ Tedaj so v Kočevju ustanovili okrožno vodstvo Kulturbunda, ki so ga sestavljali Josef Schober in člani Martin Sturm, Wilhelm Lampeter, Alfred Busbach, Richard Lackner, Johann Schemitsch in Johann Samida.

Od jeseni 1939 dalje do konca leta 1940 so na Kočevskem ustanovili 23 krajevnih skupin, in sicer v občini *Kočevje mesto* krajevno skupino Kočevje (vodja Josef Schober), v občini *Kočevje okolica* krajevne skupine Stara cerkev (Erwin Petsche), Dolga vas — Livold (Hans Lackner), Onek (Ferdinand Skieber), Željne (Franz Samida) in Šalka vas (Franz Kropf), v občini *Kočevska Reka* krajevne skupine Kočevska Reka (Leopold Schlindra), Borovec (Josef Krische), D. Briga (Alois Mallner) in Gotenica (Josef Michitsch), v občini *Koprivnik* krajevni skupini Koprivnik (Josef Meditz) in Nemška Loka (Heinrich Loške), v občini *Mozelj* krajevne skupine Mozelj (Alois Stalzer), Zajčje polje (Mathias Haas), Knežja lipa (Johann Lackner), Spodnji log (Michael Ruppe) in Blatnik (Karl Stritzl), v občini *Stari log* krajevne skupine Polom (Josef Eppich), D. Topla reber (Franz Grili) in Stari log (Erwin Hönigmann), v občini *Dolenja vas* krajevno skupino Grčarice (Josef Primosch), v občini *Črmošnjice* krajevno skupino Poljane (Franz Majhin) in v občini *Črnomelj okolica* krajevno skupino Planina (?). Krajevno skupino Črmošnjice so ustanovili šele 22. decembra 1940 (Franz Samida), poslednji v Dragi in na Mavrlenu pa šele po zlomu stare Jugoslavije. Ker so krajevne skupine ustanavljali na sedežih starih občin, ki so imele različen teritorialni obseg in različno število prebivalcev, zlasti pa različno število Nemcev, so imele tudi krajevne skupine zelo različno število članov. Najmočnejša krajevna skupina je bila v Stari cerkvi, saj je na njenem območju živelo okrog 1180 Nemcev, nato v Koprivniku in Kočevju, medtem ko je bila v Dolnji Brigi najmanjša, saj je na njenem območju živelo le okrog 180 Nemcev.⁶⁰

Vodstvu kočevskih Nemcev je uspelo, da so se že do konca leta 1940 tri četrtine Nemcev na Kočevskem vključile v Kulturbund, v nekaterih krajevnih skupinah pa že kar stoo odstotno (npr. Polom, Planina, Zeljne, Grčarice in Dolnja Briga), v drugih pa ne dosti manj (npr. D. Topla reber 99%, v krajevnih skupinah Šalka vas in Onek pa so bile konec leta 1940 le še po štiri osebe zunaj organizacije). Konec leta 1940 je bilo na vsem Kočevskem, kjer so živeli Nemci, razen na območju Črmošnjic, Drage in Mavrlena, včlanjenih v or-

ganizacijo 2175 moških in 2039 žensk, skupaj torej 4214 oseb, medtem ko je bilo v mladinskih skupinah zajetih 1199 mladincev in mladink. Zunaj organizacije je bilo le še okrog 1800 ljudi.⁵¹

Eden izmed vzrokov za tako velik vpis kočevskih Nemcev v Kulturbund je prav gotovo v prizadevnosti vodstva kočevskih Nemcev, ki je s propagando o veliki Nemčiji, nemški vzajemnosti, enotnosti itd., ob nemških zmagah v Evropi budilo čut povezanosti kočevskih Nemcev z milijoni drugih Nemcev in si z zanimanjem za gospodarska vprašanja pridobilo velik vpliv med nemškimi kmeti na Kočevskem, zlasti pa med nemško mladino, v odsotnosti vsakega, še tako šibkega protifašističnega gibanja med kočevskimi Nemci samimi (po podatkih vodstva kočevskih Nemcev naj bi bila med njimi le dva komunisti, pa še ta naj bi bila v Nemčiji), v pomirljivem stališču nemške duhovščine na Kočevskem do širjenja nacističnega gibanja itd.

Dotedanji razvoj nacističnega gibanja na Kočevskem je omogočil nadaljnjo organizacijsko in politično strnjevanje kočevskih Nemcev v prave bojne formacije. »To predhodno delo je v letu 1939 omogočilo ustanovitve »Mannschaft« kot bojne formacije v njeni današnji obliki, s katero se sedaj lahko vsa narodna skupina zelo široko vzgaja na nacionalsocialistični osnovi. *Poleg tega* je imela Mannschaft nalogo, da eventualno nastopi proti nasilju Slovencev, *zato so imeli že zgodaj v načrtu, da jo oborožijo.*« (Podčrtal T. F.) Tako so pozneje poročali o ustanovitvi »Volksdeutsche Mannschaft«.⁵²

Ob začetku druge svetovne vojne septembra 1939 je namreč vodstvo kočevskih Nemcev na nekem tajnem sestanku sklenilo, da bo po vzgledu na oddelke SA v Nemčiji ustanovilo t. i. »Volksdeutsche Mannschaft«. Njen vodja je postal Wilhelm Lampeter, od katerega so nacisti v rajhu upravičeno največ pričakovali. Ob sebi je imel celo pet štabnih vodij: mladinskega vodjo Lacknerja (ki ga je tudi nadomestoval, ko je bil na odsluženju vojaškega roka v jugoslovanski vojski), svetovalca za poljedelstvo Sturma, odgovornega za varnostno službo Busbacha ter Schemitscha in Samido, ki sta na ta položaj prišla zaradi svojih zaslug pri širjenju nacističnega gibanja. Vodstvo »Volksdeutsche Mannschaft« v Kočevju je po posameznih vaseh in trgih ustanavljalo t. i. sturme, in sicer 25, ki so bili na sedežih krajevnih skupin Kulturbunda in jih je označevalo z zaporednimi številskimi od I (mesto Kočevje) do XXV (Mavrlen).⁵³ V sturme, ki so jih vodili vodje Sturmov, so zajeli vse moške člane Kulturbunda od 21. do 50. leta starosti, le v mestu Kočevju so zgornjo starostno mejo znižali na 40 let, »da bi onemogočili vključitev nezaželenih oseb«, kar pomeni, da so bile »nezaželeni osebe« stare v glavnem več

kot 40 let. Vsak sturm je imel 1 do 4 vode, ki so jih vodili vodniki. V vseh sturmih je bilo 1560 enotno uniformiranih (črni škornji, črne jahalne hlače, bela srajca, črna kravata in črna čepica), po vojaških pravilih izurjenih in v nacističnem duhu vzgojenih moških.

V posebno bojno enoto so zbrali mlajše moške do 30 let starosti, v glavnem tiste, ki so se vrnili z raznih tečajev v Nemčiji. Najprej so izbrali moške v Šalki vasi in Cvišlarjih in jih organizirali kot tretji vod I. sturma, pozneje pa so jih izbirali širše in organizirali v sedem vodov. Izurili so jih napadalno, da bi se lahko vsak hip zbrali v poseben »stražni sturm« (Wachsturm) pod Busbachovim poveljstvom. Po nalogah, ki jih je imel, so ga nacisti sami enačili z varnostno službo v rajhu.

Kako tajno so nacisti organizirali svoje bojno moštvo na Kočevskem, pripoveduje član njihovega širšega vodstva in urednik Gottscheer Zeitung Herbert Erker: »Tako so bili razen telesno nesposobnih zajeli v sturme vse nemške moške do 50. leta starosti. To je bilo zelo težko, ker je bilo treba vse delo v kočevskem moštvu maskirati pred oblastmi in njihovimi mnogimi agenti. Daleč v gozdovih so ne glede na vremenske razmere imeli mnogo ur telesnih vaj in drugega potrebnega. Moštvo, ki smo ga na zunaj iz previdnosti ustanovili „zaradi obnove poljedelstva“, je kmalu doživelo uro svoje preizkušnje.«⁶⁴

Enako kot je bilo moštvo formirano po zgledu na oddelke SA, so po zgledu na Hitlerjugend v Nemčiji organizirali tudi nemško mladino na Kočevskem. Vodil jo je Richard Lackner, ki mu je bilo podrejenih 25 mladinskih voditeljev in voditeljic na terenu. Do konca leta 1940 je bilo v mladinsko organizacijo vključenih 1199 mladincev in mladink, do pomladi 1941 pa že 2994.⁵⁵

Število članov Kulturbunda, mladinske organizacije in Volksdeutsche Mannschaft je bilo po posameznih krajevnih skupinah oziroma sturmih naslednje:

St. sturma	Sedež kraj. skupine in sturma	Konec leta 1940			Spomladi leta 1941			
		člani SDKB	odr. člani	mlad.	Nemci skup.	člani SDKB	mlad.	moštvo
1	Kočevje	501	417	84	843	638	136	67
2	Stara cerkev	590	469	121	1.034	726	222	127
3	Mozelj	399	304	95	804	555	195	95
4	Kočevska Reka	521	392	129	1.037	735	250	112
5	Koprivnik	522	392	130	891	636	196	109
6	Stari log	524	405	119	1.127	767	290	143

St. Sturma	Sedež kraj. skupine in sturma	Konec leta 1940			Spomladi leta 1941			
		člani SDKB	odr. člani	mlad.	Nemci skup.	člani SDKB	mlad.	moštvo
7	Dolga vas	222	180	42	441	295	104	57
8	Zajčje polje	109	88	21	204	151	50	37
9	Knežja lipa	120	91	29	241	156	64	35
10	Nemška Loka	91	75	16	156	119	41	24
11	Onek	110	80	30	197	151	57	30
12	Salka vas	209	176	33	657	397	105	80
	Zeljne	134	101	33	—	—	—	—
13	Grčarice	148	124	24	197	169	43	40
14	Gotenica	122	96	26	256	158	57	44
15	Borovec	116	90	26	291	193	84	45
16	Dolnja Briga	99	78	21	183	143	47	26
17	Polom	193	145	48	448	264	101	42
18	D. Topla reber	158	128	30	350	281	108	57
19	Poljane	152	88	64	516	246	128	41
20	Planina	177	140	37	333	253	94	40
21	Spodnji log	97	82	15	189	141	52	34
22	Blatnik	99	73	26	237	173	54	26
23	Črmošnjice	—	—	—	1.140	899	359	142
24	Draga	—	—	—	418	168	88	75
25	Mavrlen	—	—	—	297	189	69	49
	Stražni vod	—	—	—	—	—	—	128
Skupaj		5413	4214	1199	12.487	8553	2994	1705

Če upoštevamo, da so krajevne skupine Kulturbunda v Črmošnjicah, Dragi in na Mavrlenu organizirali šele od decembra 1940 dalje, lahko ugotovimo, da na območju drugih krajevnih skupin do zadnjih dni decembra 1940 ni bilo zajetih v Kulturbundu več kot tisoč devetsto kočevskih Nemcev — odraslih in mladine — ali nekaj nad 22 %, ki pa so postali člani šele 1941. leta. Ker so na tretjem pokrajinskem statističnem zborovanju v Mariboru 19. januarja 1941 po statistiki ob koncu leta 1940 ugotavljali, da je zunaj organizacije še 1829 kočevskih Nemcev, do pomladi 1941 pa so se ti vključili vanjo, sodim, da so bili spomladi 1941 organizirani v Kulturbundu že skoraj vsi Nemci, ki so takrat živeli na Kočevskem. V Volksdeutsche Mannschaft pa so do pomladi 1941 zajeli kar 80 % vseh moških ustreznih starosti (drugi so bili nesposobni za tako službo).⁵⁸

Razvoj nacističnega gibanja na Kočevskem je šel v smeri vse bolj trdnega vojaškega in polvojaškega organiziranja kočevskih Nemcev od 7. do 50. leta starosti. Zato so na terenu postajali vedno bolj odlo-

čujoči ne toliko krajevni skupinski vodje Kulturbunda kolikor vodje Sturmov, ki so postali celo »die Ranghöchsten im Sturmbereich«, tj. najvišji po položaju na območju sturma. Podredili so jim celo vodje krajevnih skupin, mladinske voditelje in voditeljice. Enako je bilo v vodstvu vseh kočevskih Nemcev. Tam se je nenehno krepil Lampetrov položaj in je okrožni vodja Kulturbunda ter »vodja kočevske narodne skupine« Josef Schober zastopal kočevske Nemce le še navzven, dokler ni konec leta 1941 in v začetku leta 1942 doživljal Arkove usode konec leta 1938.

Tako so kočevski Nemci dočakali zlom stare Jugoslavije strnjeno organizirani v Švabsko-nemški kulturni zvezi, vojaško izurjeni v Volksdeutsche Mannschaft in povečini prepojeni z nacistično ideologijo. Tako sta tudi razumljiva njihovo vedenje v usodnih aprilskih dneh 1941 in pripravljenost za preselitev v »rajh«.

Kočevski Nemci aprila 1941

Napad Nemčije in Italije na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je za kočevske Nemce pomenil začetek novega obdobja, ki so ga že nekaj časa sem goreče pričakovali. Po svojem vedenju v usodnih aprilskih dneh leta 1941 so sami to obdobje imenovali »čas preizkušnje in izkaza«, v resnici pa je to bil vrhunec njihovega petokolonskega dela in prizadevanja, izdaja nad domovino, v kateri so živeli šeststo let.

Po 25. marcu 1941 je vodja kočevske narodne skupine Josef Schober po navodilih zveznega vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze ukazal ustaviti delovanje te organizacije na Kočevskem. Toda to je bil le navidezni ukrep, saj se je tako že nekaj časa vse bistveno politično in drugo delo razvijalo po sturmih v Volksdeutsche Mannschaft in mladinskih skupinah. Ravno moštvo se je v tistih dneh temeljito pripravljalo na bližajoče se dogodke.

Ko se je novica o državnem udaru v Beogradu 27. marca 1941 »razširila v mestu Kočevju, je vodstvo narodne skupine spoznalo ves pomen časa in prihodnjih dogodkov in je na osnovi že pred meseci urejene kurirske službe Sturmom ukazalo splošno pripravljenost... Čeprav so si prizadevali, da bi obrambne ukrepe storili popolnoma neopazno, jim to ni uspelo in je orožništvo ob pomoči slovenski drhali (sic!) začelo delati osebne in hišne preiskave, aretiralo več mladeničev in 28. marca je aretiralo tudi člana vodstva narodne skupine (verjetno Lacknerja — op. T. F.). To in pa nadzorovanje vsakega Nemca, posebno v mestu, še daleč ni moglo preprečiti moštvu, da ne bi v najstrožji pripravljenosti disciplinirano čakalo nadaljnjih povelj. Čas do

izbruha vojne je potekal v zelo veliki živčni napetosti... Večina v vojsko vpoklicanih moških je zbežala v gozdove in pričakovanje nemškega vdora se je stopnjevalo od dneva do dneva.« Tako je o petokolonaškem delu kočevskih Nemcev pozneje poročal Richard

Uff Lackner.⁵⁷ Tudi Herbert Erker je o tem poročal podobno: »Kot blisk so tik pred izbruhom vojne izginili vsi za orožje sposobni moški na Kočevskem. Zbirali so se v gozdovih, votlinah in skrivališčih. Obveščevalna služba je delovala izvrstno kakor v času kmečkih uporov.«⁵⁸

Se pred napadom na Jugoslavijo so oddelki moštva po vaseh vzpostavili straže in vodstvo v Kočevju je svojim zaupnikom po vaseh sporočilo geslo. Ob besedi »Frühling«, tj. pomlad, naj bi se začela »splošna akcija moštva«. Toda 6. aprila, ko se je začela vojna, so morali kočevski Nemci še ostati mirni. Oblasti so najprej aretirale še enega člana vodstva in tudi dr. Arka, pa tudi na podeželju so ta dan aretirali kakšnih 20 Nemcev in jih vse s tovornim avtom prepeljali kot talce v Metliko, kjer so jih 9. aprila izpustili.³⁹ Orožništvo je tiste dni aretiralo tudi enajst Nemcev, ki so jih zasačili pri sabotažnem delu, npr. prekopavanju cest proti Kočevski Reki in Moravi. Odpeljali so jih v Kočevje in nato dalje v Novo mesto, kjer pa so jih izpustili.⁸⁰

Oblasti pa takrat niso mogle aretirati vsega vodstva kočevskih Nemcev. Schober in Busbach in verjetno tudi Schemitsch in Samida so se skupaj s še nekaterimi Nemci poskrili. Prva dva sta zbežala v neko skrito votlino v bližnjem gozdu. Schober je pred tem, verjetno konec marca, poslal ženo in otroke na Koroško.⁶¹ V Kočevski Rog pa je čez dan ali dva prispel vodja moštva Lampeter, ki je bil v neki enoti jugoslovanske vojske v Bosni, pa je še pred začetkom vojne dezertiral in odhitel na Kočevsko, da z moštvom poseže v nadaljnji razvoj dogodkov.⁶²

Ta del vodstva kočevskih Nemcev je 10. aprila zvečer, ko se je jugoslovanska vojska spričo vdora nemških enot do Zagreba v glavnem že umaknila od jugoslovansko-italijanske meje, z geslom »Frühling« pozval moštvo v Sturmih v akcijo. »In v noči od 10. na 11. april, ko se je že povsem razširila novica o bližanju nemške vojske, so vodja moštva Wilhelm Lampeter in njegovi trije štabni vodje s pomočjo moštva razorožili vse orožniške postaje na Kočevskem. Zaplenjeno orožje so razdelili med sturme in postavili straže. Do velikonočne nedelje smo zasedli najpomembnejše točke v pokrajini, razorožili vsako enoto srbske vojske, ki je šla čez Kočevsko, pri čemer so našli smrt 4 člani moštva.« Tako je o dogodkih tistih dni poročal Richard Lackner.⁶³

Pri petokolonaškem delu padle štiri Nemce so pozneje kočevski nacisti slavili kot svoje junake in jim celo postavljali spomenike.

Od 10. do 14. aprila so se kočevski Nemci polastili oblasti po vsej Kočevski. V Kočevju je Lampeter že 11. aprila nasilno odstavil okrajnega načelnika in se sam razglasil za okrajnega glavarja. Dr. Arka so postavili za kočevskega župana, Martina Sturma pa za policijskega komisarja.⁶⁴

Ko so se polastili oblasti, so kočevski Nemci celih deset dni »neovirano gospodovali« v deželi in nastopali proti Slovencem in vsemu slovenskemu, hoteč dati Kočevski videz popolnoma nemške pokrajine. Odstranili so Slovence iz vseh uradov, odstranjevali slovenske napise, bojkotirali obiskovanje slovenskih šol in nekatere celo demolirali. Tako je okrajno načelstvo Črnomelj dne 29. aprila 1941 poročalo civilnemu komisarju Grazioliju v Ljubljano naslednje: »Na šoli Mavrlen so člani Kulturbunda prišli v šolsko poslopje, raztrgali po stenah izobešene slike slovenskih pisateljev, druge učne slike in zemljevide, nato zapečatili šolski arhiv, uradne knjige, zaklenili šolsko poslopje in vrata zapečatili ter izjavili, da nočejo nikakega pouka, dokler ne bo na šolo nastavljen nemški učitelj. Učiteljestvu pa so pregledali vso privatno imovino, odvzeli vso korespondenco in mu zapovedali, da se izseli. Isto tako na Planini in Rečicah.«⁶⁵ Prav gotovo so tako storili tudi drugje, le da nimamo ohranjenih poročil.

Slovence so kočevski Nemci začeli tudi loviti in zapirati. Naj nam o tem spregovore njihovi viri sami.

»Ko so Kočevarji zavohali jutranji zrak in ko so nemške enote prekoračile mejo, so od okrajnega načelstva zahtevali orožje za samoobrambo. Oborožili so se s puškami in strojnimi in se dokopali do oblasti. Razorožili so slovensko policijo in jo deloma tudi aretirali in zaprli v kočevske zapore... Kočevarji so delali preiskave pri Slovencih, plenili akte in orožje ter spravili glavne hujskače za zapale,« je o tem poročal kočevski referat v vodstvu VDA 21. aprila 1941.

Herbert Erker je zapisal: »Na veliki petek (11. aprila — op. T. F.) so stopili sturmi iz gozdov, zasedli mesto Kočevje in razorožili vse orožniške postaje v deželi, prevzeli državne urade, zaprli vse znane protinemške hujskače in na ogroženih mestih postavili močne straže, ki so kratko malo razoroževale umikajoče se srbske čete.«⁶⁶

Tudi neki W. je v Gottscheer Zeitung 24. aprila 1941 pisal: »Le odločnemu nastopu vodstva narodne skupine se je zahvaliti, da je na veliki petek nemško moštvo lahko prevzelo redarstveno službo. Razoroževalo je umikajoče se ostanke enot in zapiralo sumljive elemente.«⁶⁷

Nam znani Herbert Otterstädt pa je v brošuri »Die Volksgruppe der Gottscheer«, ki jo je februarja 1942 napisal za zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze, o tem poročal naslednje: »Štiri žrtve

je veljal Kočevarje ta poslednji osvobodilni boj. Ko so prve italijanske enote v aprilskih dneh 1941 prišle na kočevska tla, je bila že vsa oblast na nemškem otoku v rokah Nemcev. Slovenska policija je razorožena sedela v ječah, v katere so 20 let svojevoljno zapirali kočevske voditelje in voditeljice. Srbske tolpe, ki so šle skozi deželo, so bile razorožene, uprava in javna varnost na nemškem otoku sta bili v rokah Kočevarjev. Vsa dežela se je bleščala v sijaju številnih zastav s kljukastim križem.⁶⁸

Več sodobnih nemških virov torej soglaša, da so se kočevski Nemci v prevratnih dneh nasilno polastili oblasti in začeli loviti ter zapirati Slovence.

Kočevski Nemci so v Kočevju in okolici res polovili vse vidnejše slovenske ljudi, tudi komuniste, ki so jih imeli zapisane na že prej izdelanih seznamih. 2. e prvi dan svoje neomejene oblasti so jih zaprli okoli 70. Zanje so v kleti gostilne Harde postavili vislice. Vendar so

14. aprila sklenili, da jih ne bodo obesili in da bodo počakali na prihod nemške vojske. Sodim, da jih je od tega dejanja odvrnil prihod nemškega zveznega oficirja poročnika Stredeleja, ki je prispel iz Celja preko Ljubljane v Kočevje. V poročilu kočevskega referata v vodstvu VDA z dne 21. aprila 1941 piše namreč tudi naslednje: »Preden so prišli (namreč Italijani — op. T. F.), so bili tam neki nemški oficirji in so pozvali Kočevarje k miru in čakanju.«⁶⁹

Nemškega zveznega oficirja iz 1. gorske divizije poročnika Stredeleja je v Kočevje poslal štab 49. nemškega planinskega korpusa po naročilu vrhovnega poveljstva suhozemne vojske z dne 11. aprila 1941. Obenem je v Ljubljano poslal zveznega oficirja iz 79. nemške pehotne divizije kapetana Maurerja. Oba oficirja, ki sta s spremstvom 12. aprila prišla v Ljubljano in ju je tam sprejel poveljnik italijanske divizije »Isonzo« general Romero, sta imela nalogo, da nasproti italijanskim vojaškim poveljstvom v Ljubljani in Kočevju zastopata interese ljubljanskih in kočevskih Nemcev. Seveda sta po naročilu svojega poveljstva to nalogo pred Italijani maskirala kot ugotavljanje, ali so Srbi zagrešili kakšne zločine nad volksdeutscherji. Medtem ko je kapetan Maurer ostal v Ljubljani in bomo o njegovem delu govorili pozneje, je poročnik Stredele 14. aprila odpotoval v Kočevje, kjer so ga kočevski Nemci navdušeno sprejeli. V špalirju oddelkov Volksdeutsche Mannschaft in mladine so ga vodili po kočevskih ulicah s takim ponosom, da so nekateri Slovenci, ki so izza zastrtih oken opazovali ta dogodek, že menili, da je to le komedija in da se je kakšen kočevski Nemec preoblekel v nemško častniško uniformo. Potem ko ga je pozdravil Schober, je Stredele še sam govoril kočevskim Nemcem in »se jim toplo zahvalil za neomajno zvestobo do velikega nem-

škega naroda.«⁷⁰ V Kočevju je ostal do prihoda italijanske vojske, nato so ga odpoklicali. Poročal je, da sta umikajoča se srbska vojska in prodirajoča italijanska vojska »lahno (sic!) izropali« nemške kmete na Kočevskem.⁷¹ Tiste dni je obiskal Kočevje tudi poveljnik 1. gorske divizije general Hubert Lanz in verjetno še kakšen nemški oficir. Vsem so kočevski Nemci prirejali navdušene sprejeme. O tem je Luisa Högler iz pokrajinskega urada VDA za Koroško v Celovcu

22. aprila 1941 poročala dr. Petschauerju: »Nemški generali in častniki, ki so imeli svoj stan v Novem mestu, so obiskali Kočevje, kjer so jih navdušeno pozdravili in sprejeli. Eden od teh gospodov mi je povedal, da kaj takega še sploh niso bili doživeli.«⁷²

V tem pijanem navdušenju nad zlomom Jugoslavije so oddelki Volksdeutsche Mannschaft tisti čas prirejali prave hajke po gozdovih in lovili jugoslovanske vojake. V poročilu Einwandererzentralstelle iz jeseni 1941 namreč piše tudi tole: »Mannschaft je ujela in zaprla oddelek 60 oboroženih ljudi, ki so se kmalu po umiku zahodnega dela jugoslovanske armade združili in prebivali na Fridrihštajnu. Ta tolpa še ni postala aktivna. Italijani pa so jo po svojem prihodu izpustili.«⁷³

Samopašno in brezobzirno gospostvo kočevskih Nemcev je čez nekaj dni omejil prihod italijanske vojske, tj. enot divizije »Isonzo«, v Kočevje in okolico 16. aprila 1941. Poveljnik te divizije general Frederico Romero je 19. aprila sicer potrdil Lampetra in dr. Arka za začasnega okrajnega glavarja oziroma kočevskega župana, vendar je bilo njune vladavine kmalu konec. 23. aprila jima je namreč odvzel oblast novi italijanski okrajni komisar, fašist dr. Giovanni Sisgoreo.⁷⁴

Že takrat so se med kočevskimi Nemci in italijanskim okupatorjem začela trenja, ki so bila v začetku zelo ostra, a so jih pozneje zelo omilili, niso pa izginila vse do preselitve kočevskih Nemcev.

Osnova za trenja je bilo razočaranje kočevskih Nemcev nad italijansko okupacijo. Najmanj od časa priključitve Avstrije k Nemčiji so namreč pričakovali, da bo Kočevska po eventualnem razpadu Jugoslavije prišla pod Nemčijo, zdaj pa se je nenadoma znašla pod Italijo. Zato so si nekateri zelo prizadevali, da še v poslednjem trenutku, še preden bosta obe strani sporazumno začrtali meje preko slovenskega ozemlja, poskušajo spraviti Kočevsko pod Nemčijo. Navedel bom le nekaj primerov.

Luisa Högler iz pokrajinskega urada VDA za Koroško v Celovcu je 22. aprila 1941 pisala dr. Petschauerju: »Sedaj je edina skrb Kočevarjev doseči priključitev k rajhu. To vprašanje ni bilo pripravljeno, lahko pa vam sporočim, da je prof. Peter Jonke po naročilu SS in Himmlerja sestavil zadevno spomenico in jo že poslal državni pisarni. Prepise so dobili sam državni vodja SS (Himmler — op. T. F.),

VDA v Berlinu in gauleiterja Koroške ter Štajerske. Profesor Jonke je bil danes pri meni v pisarni in mi je pripovedoval, da že ima odgovor, da še vedno lahko upamo, da se naša stara želja (sic!) bliža uresničenju.«⁷⁵

Ulrich von Hasseil je v svojem dnevniku 5. maja 1941 zapisal: »V Berlinu sem srečal mladega kneza Auersperga, ki tega okrog po Berlinu, da bi dosegel priključitev Kočevske k nemškemu ozemlju (boljše kot preselitev).«⁷⁶

Kočevski Nemec Franz Freiburger iz Strasswalchna pri Salzburgu je 2. maja 1941 pisal gauleiterju dr. Uiberreitherju in Gaugrenzlandamtu v Gradcu, naj bi Kočevsko z okraji Črnomelj, Novo mesto in Krško (sic!) odtrgali od Kranjske in priključili k Štajerski kot »Gau Südmark — Gottschee«.⁷⁷ Čez štirinajst dni mu je odgovoril dr. Carstanjen, da tega ni mogoče uresničiti zaradi višjih razlogov in da bo uresničena želja kočevskih Nemcev, da ne bi živeli ponovno v neki drugi državi in bi se preselili v rajh.⁷⁸

Ti poskusi niso bili osamljeni. Kot bomo videli, so si tisti čas tudi ljubljanski Nemci prizadevali pregovoriti vodilne nacistične kroge v Nemčiji, da bi Ljubljano priključili k Nemčiji.

Trenja med kočevskimi Nemci in italijanskim okupatorjem so bila najmočnejša ravno meseca aprila 1941, ko so kočevski Nemci še upali na priključitev Kočevske k Nemčiji in se njihovo vodstvo še ni bilo dogovorilo z vodilnimi nacisti tretjega rajha za preselitev kočevskih Nemcev. Začela in pletla pa so se zaradi tega, ker se kočevski Nemci niso marali odpovedati vsem tistim »pridobitvam«, ki jim jih je prinesel zlom Jugoslavije, italijanski okupator pa kljub dobremu zavezništvu z Nemčijo ni hotel dopuščati takšnega izrednega položaja nemške manjšine v okupirani Sloveniji.

Ob zasedbi slovenskih predelov je poveljnik italijanskega XI. armadnega zbora general Mario Robotti 14. aprila 1941 poslal svojim podrejenim enotam skico Kočevske z včrtanimi mejami narodnostno mešanega ozemlja in povelje štaba II. italijanske armade, »da nemških prebivalcev tega ozemlja ne smejo obravnavati kot sovražnike« in naj jim na prošnjo nemških oblasti dajo posebne osebne izkaznice.⁷⁹ Toda odredbe italijanskih vojaških oblasti, da mora prebivalstvo takoj izročiti vse orožje in strelivo italijanskim oblastem, da velja policijska ura od devetih zvečer do petih zjutraj itd., so veljale tudi za nemško prebivalstvo. Zato je vodstvo kočevskih Nemcev že drugi dan po prihodu italijanske vojske v Kočevje, tj. 17. aprila, zahtevalo od njenega poveljstva celo vrsto koncesij, s katerimi so si kočevski Nemci nameravali ohraniti svoj posebni položaj. Osnovna zahteva je seveda bila, naj bi kočevskim Nemcem dovolili nositi uniforme in orožje.

Žal ni ohranjena ali dostopna zadevna spomenica in nas z zahtevami seznanja le odgovor, ki ga je čez dva dni dal general Robotti. Dovolil je nositi lovsko orožje vsem gozdarjem in lovskim čuvajem nemške narodnosti, vodstvu kočevskih Nemcev (ne pa tudi njegovim uslužbencem) pa je dovolil nositi orožje za osebno obrambo, tj. samokrese. Vse drugo orožje, ki ga na osnovi Robottijeve odredbe z dne 15. aprila 1941 oddajajo kočevski Nemci, naj ostane pri občinski upravi v Kočevju, ki pa mora sporočiti italijanskemu guvernerju Ljubljanske pokrajine generalu Bernadotteju Fiorenzoliu seznam orožja in njegovih bivših lastnikov. Orožništvo in mestna policija (ki ju je uvedlo vodstvo kočevskih Nemcev po zlomu Jugoslavije) morata biti podrejena okupacijski vojaški oblasti po natančnejših odredbah, ki jih bodo v prihodnosti izdala vrhovna poveljstva. Dobrodošlo pa je njuno sodelovanje pri vzdrževanju reda na podeželju in v ta namen bi lahko pomagala italijanskim karabinjerjem. Tam pa, kjer ni italijanskih karabinjerjev, bi čuvanje reda lahko zagotovili z orožniki in policijskimi agenti nemške narodne skupine, ki pa mora poslati poveljstvu XI. armadnega zbora njihov seznam in pregled razmestitve. Vojaške oblasti bodo tudi dovoljevale kočevskim Nemcem prirejanje kulturnih zborovanj, če bo njihovo vodstvo prej sporočilo ustrezne podatke. Izdale bodo tudi potrebne prepustnice za potovanje vodstva kočevskih Nemcev po deželi tudi v nočnih urah, za odhajanje rudarjev na delo in z dela v nočnih urah ter stalne prepustnice vsem kočevskim Nemcem, da bi mogli tudi z avtomobili potovati po deželi in se oskrbovati z življenjskimi potrebščinami.⁸⁰

Toda še tiste dni je italijanski okupator spoznal, da gre kočevskim Nemcem za kaj več kot pa samo za nekatere koncesije. Ko je italijanska vojska prišla v Kočevje, so kočevski Nemci, ki so seveda pričakovali prihoda nemške vojske, saj je le-ta bila že v Beli krajini, razobesili samo nacistične zastave s kljukastim križem in tudi obletnico Hitlerjevega rojstnega dne so 20. aprila slavili v morju nacističnih zastav in črnih uniform vojaško organiziranih in nacistično vzgojenih oddelkov Volksdeutsche Mannschaft. O tem je poveljstvo karabinjerjev divizije »Isonzo« poročalo naslednje:

»Ko so enote divizije prišle v Kočevje in okoliške kraje, so bila vsa okna na vseh hišah zelo okrašena z nemškimi zastavami. Po nekaj dneh, ko je prišlo neko število italijanskih zastav, so jih razdelili prebivalstvu, da bi jih izobesilo poleg nemških zastav.

Nato je prišel ukaz, da je treba nemške zastave pobrati in pustiti samo italijanske.⁸¹ Vojaki, ki so morali izvesti ta ukaz, so ugotavljali, da vlada med nemškimi ljudmi neka nejevolja in molčeče nezadovoljstvo.

*Kočevski Nemci
praznujejo
Hitlerjev rojstni dan
20. 4. 1941*

Ukaz so izvršili, toda po odstranitvi nemških zastav so z nemških hiš izginile tudi italijanske. Jasno je, da je bila to akcija premišljenega in preudarnega snemanja zastav.

Potem ko je vodstvo nemške narodne skupine protestiralo v Ljubljani, je prišlo drugo povelje, ki dovoljuje izobešanje nemških zastav ob strani naših.⁸²

Ta novi sklep so preko civilnega komisarja sporočili vodstvu kočevske narodne skupine, toda kljub temu niso več izobesili niti nemških niti italijanskih zastav, ki so jih bili prej sneli.⁸³

Kot bomo videli kasneje, je do podobnih pojavov prišlo tudi med Nemci v Ljubljani. Pojavlja se seveda vprašanje, ali niso Nemcev na Kočevskem in v Ljubljani k temu hujskali tudi nacisti iz Štajerske, ki so ravno okrog 20. aprila vdrli v Novo mesto in ga za nekaj ur zasedli, čez štirinajst dni pa so za več kot mesec dni zasedli cele predele Dolenjske.

Na italijanski strani niso bila ogorčena samo vojaška poveljstva, temveč tudi politični oblastniki, zlasti civilni komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli, in nemški konzul v Ljubljani dr. Hans Brosch se je moral zelo truditi, da je nekako izgladil največja trenja. O tem je 2. maja poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu: »Ko sem se 22. aprila 1.1. vrnil v Ljubljano, sem moral žal ugotoviti, da med nemškima narodnima skupinama v Ljubljani in Kočevju na eni ter italijanskimi okupacijskimi oblastmi, zlasti pa še italijanskim civilnim komisarjem Grazioli jem, na drugi strani, vlada močna napetost. Vsi Volksdeutscher ji so bili razočarani, da so Ljubljano in Kočevje zasedle italijanske in ne nemške čete. Svojega razočaranja niso skrivali. Na drugi strani pa se mi je pritoževal italijanski civilni ko-

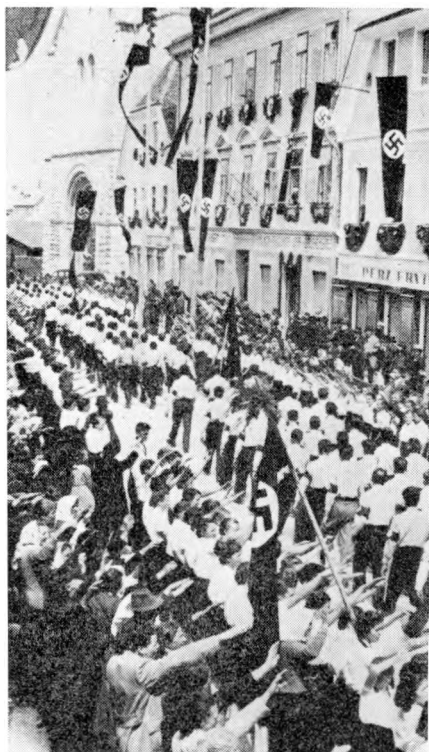
misar, da so v Kočevju ob prihodu italijanske vojske in tudi pozneje tamkaj živeči Volksdeutscher ji v velikih množinah izobesili le zastave s kljukastim križem in niti ene italijanske zastave, da so Volksdeutscher ji v Ljubljani ob fuhrerjevem rojstnem dnevu izobesili le majhne italijanske zastave, toda velike zastave s kljukastim križem, da si tukaj med slovenskim, prebivalstvom prizadevajo izvesti tajen plebiscit v korist Nemčije in da nasploh razvijajo proti Italiji usmerjeno hujskaško propagando.«⁸⁴

Zato je novi italijanski okrajni komisar v Kočevju dr. Sisgoreo že drugi dan svojega uradovanja, tj. 24. aprila, verjetno po Graziolijevih navodilih, sporočil Alfredu Busbachu, ki je tedaj zastopal odsojeno vodstvo kočevskih Nemcev (le-to je bilo tiste dni v rajhu), nove odredbe, ki so v nekaterih ozirih omejile dotedanji položaj kočevskih Nemcev. Šlo je zlasti za prepoved nošenja uniform in traka na rokavu s kljukastim križem, izobešanja nacističnih zastav itd. Zato je Busbach naslednji dan s spomenico zaprosil, naj bi dovolili vsem kočevskim Nemcem, ki imajo legitimacije Švabsko-nemške kulturne zveze, nositi poseben znak, funkcionarjem in članom formacij, tj. Volksdeutsche Mannschaft in mladine, pa enotno uniformo s trakom in kljukastim križem na rokavu, zato pa bi bili v znamenje »prijateljskih čustev do fašistične Italije« pripravljeni nositi tudi kakšen znak, ki bi jim ga predpisale italijanske oblasti. Kočevski Nemci so si namreč za svoj znak izbrali germansko runo, ki pomeni »Boden«, tj. zemljo, posest, in ta znak nosili na čepici in vozlu kravate, pod njim pa je bil napis »Gottsche«. Busbach je prosil tudi, naj bi jim italijanske oblasti ob praznikih in proslavah dovolile poleg italijanske zastave izobesiti tudi nacistično. Funkcionarjem naj bi še naprej dovolili nositi orožje in prepustnice za gibanje v dnevnem in nočnem času. Spomenico je Busbach podkrepil z naslednjim:

»K temu še poudarjamo, da med nami živijo posamezni šovinistični Slovenci, ki bi si omenjene odredbe lahko razlagali v tem smislu, da nam hoče kdo hote vzeti pogum, in bi nas obsipali z zelo bridkim zasmehovanjem. Opozarjamo, da so ti Slovenci sami istrski emigranti, ki svoje znanje italijanskega jezika izkoriščajo za to, da ob vsaki priložnosti črnijo našo narodno skupino pri naših italijanskih tovariših. O ekstremni protiitalijanski dejavnosti teh ljudi lahko vsak čas damo italijanskim oblastem na razpolago zanesljivo dokazno gradivo.«⁸⁵

Prav gotovo niti Busbach niti drugi člani vodstva kočevskih Nemcev niso bili toliko naivni, da bi sami verjeli, da so jih v trenja z italijanskim okupatorjem potisnili Slovenci, zlasti pa še »istrski (beri: primorski) emigranti«. Gre za ponovno vidno izražanje sovra-

*Parada kočevskih Nemcev
ob praznovanju Hitlerjevega
rojstnega dne 20. 4. 1941*

štva, ki ga je vodstvo kočevskih Nemcev gojilo do Slovencev, in za umazano zamisel s konfidentskimi uslugami italijanskemu okupatorju doseči nekaj njegovih koncesij.

Italijanski vojaki in karabinjerji pa so v tistem času vneto preiskovali stanovanja mnogih Volksdeutscher jev na Kočevskem, da bi našli skrito orožje in strelivo, vendar v glavnem brez uspeha. Tako je npr. pri članu vodstva Richardu Lackner ju iskal orožje celo štiriindvajsetčlanski oddelek, aretirali so tudi vodjo krajevne skupine Kulturbunda v Kočevski Reki Rudolfa Höglerja in mladinskega vodjo Michitscha iz Gotenice itd.⁸⁶

Večja trenja je s številnimi razgovori z Graziolijem uspelo izgladiti šele nemškemu konzulu dr. Broschu. Vodstvu kočevskih in ljubljanskih Nemcev sta morali obljubiti lojalen odnos do Italije, primeren nemško-italijanskim zavezniškim odnosom, in Grazioli je celo

sugeriral dr. Broschu, naj bi poslali posebne vdanostne pozdrave Mussoliniju, kar se je 2. maja res zgodilo. V svoji pozdravni brzojavki je vodstvo kočevskih Nemcev v imenu »nemške narodne skupine na Kočevskem, ki je notranje in zunanje nacionalsocialistično usmerjena« dočkala zlom Jugoslavije, »s ponosom in veseljem« pozdravilo prihod zmagovite italijanske vojske na Kočevsko in dalje izjavilo, da so kočevski Nemci »kot nacionalni socialisti v duhu Adolfa Hitlerja« zelo občudovali Mussolinijeva prizadevanja po obnovitvi tisočletnih tradicij večnega Rima in da z železno disciplino pričakujejo sklepov, ki jih bosta sprejela Hitler in Mussolini o njihovi nadaljnji usodi.⁸⁷

Tako so postali odnosi med italijanskim in nemškim okupatorjem ter Nemci v Ljubljanski pokrajini čudni, da ne rečem komični. Po pronemških demonstracijah, ki so jih priredili od Nemcev nahujskani prebivalci nekaterih dolenskih vasi konec aprila in 1. maja, sta vodstvi kočevskih in ljubljanskih Nemcev sestavili vdanostni brzojavki Mussoliniju, nemška policija pa je tisti dan hitro zasedala tisti del Dolenjske, ki ga je italijanski okupator naslednji dan priključil k Italiji. Sodim, da je na pomirljivo stališče vodstva kočevskih Nemcev, ki ni bilo v skladu s tedanjimi dogodki, vplival zlasti Himmlerjev in Hitlerjev sklep, da se kočevski in ljubljanski Nemci še leta 1941 »vrnejo v rajh«. Italijanski okupator je dal Nemcem v Ljubljanski pokrajini nekaj koncesij: dopustil je uporabo nemškega jezika pri občevarju z italijanskimi okupacijskimi oblastmi, odvezal je nemške otroke obiskovanja slovenskih osnovnih šol, dovolil je poleg italijanske zastave izobešati tudi nemško itd. Na Kočevskem je dovolil nositi uniforme in orožje le članom vodstva, medtem ko člani Volksdeutsche Mannschaft ne bi smeli biti niti uniformirani, vendar se tega niso držali. Dovolil je tudi, da vodstvo Volksdeutsche Mannschaft in stražni sturm nosita na rokavih trakove s kljukastim križem in na čepicah ter kravatnih vozlih poseben znak itd. Treba je reči, da so italijanske oblasti postajale vedno bolj strpne do teh zunanjih znamenj nacistične usmerjenosti kočevskih Nemcev, dokler jim niso — kot bomo še videli — jeseni 1941 zaradi partizanske aktivnosti dovolile nositi celo orožja in jih tudi začele uporabljati za zasledovanje partizanskih enot.⁸⁸

Čeprav so se med italijanskimi vojaškimi oziroma civilnimi oblastmi ter kočevskimi Nemci še pojavljala trenja in nesoglasja, vendar od začetka maja 1941 dalje niso bila tako močna, da bi lahko kočevske Nemece ovirala v pripravi na njihovo preselitev, na katero so se pripravljali zlasti od konca maja 1941 dalje.

Priprave za preselitev

Vprašanje, ali se bodo kočevski Nemci preselili v Nemčijo, ni vzniknilo šele po zlomu Jugoslavije in italijanski zasedbi Kočevske, temveč mnogo prej. Ze po Hitlerjevem govoru v rajhstagu 6. oktobra 1939 po zlomu Poljske in prvih začetkih preseljevanja Nemcev iz baltiških držav v Nemčijo oziroma na zasedena in k rajhu priključena poljska območja je tudi pri Nemcih v Jugoslaviji nastalo neko vznemirjenje. D. Biber ugotavlja, da so ob vznemirjenju zaradi govoric o nameravani preselitvi Nemcev iz Jugoslavije mnogi Nemci na Kočevskem oktobra in novembra 1939 začasno celo opustili hitlerjanski pozdrav in kljukaste križe ter začeli nenadoma dokazovati, da so slovenskega rodu.⁸⁹ V takem vznemirjenju je bil 6. novembra 1939 neki razgovor na nemškem konzulatu v Ljubljani ali pa nekje drugje, morda tudi zunaj jugoslovanskega ozemlja, na katerem je vodstvo kočevskih Nemcev pojasnjevalo svoje poglede na vprašanje preselitve kočevskih Nemcev v rajh. Ker je ohranjena beležka zelo zanimiva tako zaradi gledišča vodstva kočevskih Nemcev do preselitve kakor tudi zaradi navajanja motivov za morebitno preselitev, jo bom navedel v celoti.

»1. Vodstvo narodne skupine priznava, da morajo biti tudi glede preselitve koristi narodne skupine za interesi vsega naroda.

2. Vodstvo narodne skupine meni, da ne more upoštevati tačasnih razprav in odločanj o vprašanjih preselitve, ker bi za vsakršno odločitev, preden bi jo dokončno sprejeli, morali vprašati tako vodstvo narodne skupine kakor tudi njeno berlinsko zastopstvo.

3. Vodstvo narodne skupine ne more vprašanja preselitve imeti za nujno vse dotlej, dokler Italija dejansko ne zasede Kočevske. Dejstvo, da Kočevska spada v italijansko vplivno območje, za vodstvo narodne skupine še ne more biti argument, da bi lahko v zadostni meri utemeljevalo odselitev. Zaveda se, da se ne zavzema samo za živečo generacijo, ampak mora braniti tudi delo in boj njenih prednikov. Zato noče, da bi ji zgodovina morala kdaj očitati, da se je odrekla Kočevske že tedaj, ko še italijanska okupacija ni bila dokončno odločena. Izkušnje tega leta (nemško-ruski pakt) so pokazale, da lahko zelo naglo pride do popolnega preobrata v odnosih med raznimi silami. Tako lahko tudi zelo naglo pride neko ozemlje iz vplivnega območja, v katerem je bilo dotlej.

4. Vodstvo narodne skupine bo nadaljevalo obnovo, ker lahko takšna obnova samo zviša vrednost Kočevske in krepi vodstvo narodne skupine za primer, če do preselitve ne pride, kot upamo na Kočevskem.

5. Vodstvo narodne skupine meni, da ne velja argument, da mora nemška narodna skupina na Kočevskem že zato obstajati dalj časa, ker bi s tem zamisel nemškega koridorja do Jadranskega morja lahko kalila odnose med Nemčijo in Italijo. Kočevska narodna skupina že sama od sebe zavrača misel, da bi svoj obstoj povezovala z zamisljo nemškega koridorja, in meni, da ta zamisel tudi po odselitvi Kočevarjev ne bi izginila iz političnih razprav.«⁹⁰

Iz te beležke je razvidno predvsem to, da se je vodstvo kočevskih Nemcev pogovarjalo o preselitvi z neko ustanovo, ki je dobro vedela, da Kočevska spada v italijansko vplivno območje, da je ta ustanova menila, da bi daljši obstoj nemške manjšine na Kočevskem kot nemškega koridorja k Jadranskemu morju mogel motiti dobre odnose med Italijo in Nemčijo in da je vodstvo kočevskih Nemcev zavračalo zamisel o preselitvi, dokler Italija res ne bi okupirala Kočevske.

K problemu preselitve se je vodstvo kočevskih Nemcev povrnilo v kočevskem koledarju za leto 1941, kjer je razpravljalo o pogodbah med Nemčijo in baltiškimi državami o preselitvi Nemcev in o pisanju nekaterih časopisov o prihodnji preselitvi kočevskih Nemcev. Menilo je, da bo pri reševanju nacionalnega vprašanja v jugovzhodni Evropi pomembno tudi vprašanje preselitve nekaterih narodov ali manjšin, da pa vprašanje preselitve južnonemške narodne skupine ne bodo reševala uredništva raznih časopisov, temveč zunanja ministrstva zainteresiranih držav. Odklanjalo je preselitve kot metodo nacionalnih bojev, rekoč: »Preselitve, ki bi jih lahko uporabili kot metodo nacionalnega boja, ne bi služile pomirjenju odnosov in bi z njimi dosegli ravno nasproten namen.« Na koncu pa je poudarilo: »Za nas Kočevanje preselitev ni nujna. Mi smo odločeni, da si urejamo življenje tukaj, na zemlji svojih prednikov, in menimo, da naša preselitev v rajh ni potrebna za pomirjenje kranjskega prostora.«⁹¹

Vodstvo kočevskih Nemcev je torej tudi pozneje, tj. vsaj konec leta 1940, odklanjalo možnost preselitve kočevskih Nemcev v rajh. Vsekakor mu zamisel o preselitvi kočevskih Nemcev, ki so okrog šeststo let živeli na Kočevskem, ni bila simpatična, kakor mu ni bilo simpatično vključevanje Kočevske v italijansko vplivno območje, in je zato upalo, da bo kdaj prišla v nemško interesno sfero. Na to kažejo tudi v enem od prejšnjih poglavij omenjena brzojavka vodstva kočevskih Nemcev Hitlerju dne 13. aprila 1939, v kateri je izražalo zaskrbljenost, da bi Slovenija ob prevratu prišla pod Italijo, in ga prosilo, naj Kočevsko in slovensko Štajersko priključi k rajhu, in pa malo prej opisane razmere na Kočevskem aprila 1941.

Zal ne vemo, kako so na preselitev kočevskih Nemcev do aprila 1941 gledale nekatere ustanove v rajhu, zlasti Volksdeutsche Mittel-

stelle, ki je imela nalogo nacificirati Nemce v inozemstvu, jih prese-
ljevati v rajh ali na zasedena območja in jih tam oskrbovati v svojih
taboriščih, dokler jih ne bi urad državnega komisarja za utrjevanje
nemštva naselil na zasedenih območjih ali v rajhu. Ob popolnem
pomanjkanju tovrstnih primarnih virov niti za trdno ne vemo, ali
so že pred letom 1941 postavljali to vprašanje, še manj pa seveda,
kako so ga postavljali. Le iz prej navedene beležke vemo, da je bil
6. novembra 1939 o tem nekje neki razgovor. V enem od prejšnjih
poglavij navedeni elaborat Südostdeutsches Instituta ali Gaugrenz-
landamta v Gradcu iz srede leta 1940 sicer omenja preselitev kočev-
skih Nemcev, vendar le na splošno. Tudi prvi doslej znani podatki
o nameravanih deportacijah Slovencev in naselitvi Nemcev v obsav-
skem in obsotelskem pasu ne predvidevajo preselitve kočevskih
Nemcev, in ko je dr. Stier iz urada državnega komisarja za utrjevanje
nemštva v Berlinu 17. aprila 1941 izdelal »predlog o naselitvi prese-
ljencev v novih območjih na jugovzhodu«, pri čemer je mislil samo
na slovensko Štajersko in Gorenjsko, še ni upošteval kočevskih Nem-
cev.⁹²

Prvi nam znani sestanek, na katerem so razpravljali tudi o pre-
selitvi kočevskih Nemcev iz tistega dela Slovenije, ki je prišel pod
Italijo, je bila konferenca 18. in 19. aprila 1941 na Dunaju, na kateri
so zastopniki raznih ustanov rajha razpravljali o razkosanju in ure-
ditvi jugoslovanskih pokrajin. Državni sekretar v notranjem mini-
strstvu Wilhelm Stuckart je v zapisnik, ki ga je poslal zunanjemu
ministru von Ribbentropu, zapisal: »Ko si bo Italija priključila južni
del Slovenije, bo pridobila tudi nemške ljudi. Italijanska vlada se
strinja s tem, da se ti Volksdeutscher ji preselijo v rajh. Za preselitev
naj bi veljale določbe nemško-italijanske pogodbe o preselitvi volks-
deutscherjev iz Južne Tirolske.«⁹³

O odselitvi kočevskih Nemcev iz Ljubljanske pokrajine sta se 21.
ali 22. aprila 1941 na Dunaju pogovarjala zunanja ministra Ribbentrop
in Ciano, vendar o tem v ohranjenem nemškem zapisniku ni podatkov.
Pač pa je uradnik nemškega zunanjega ministrstva Rintelen dne
24. aprila 1941 poslal iz Ribbentropovega posebnega vlaka na Dunaju
brzjovko nemškemu veleposlaniku v Rimu Hansu Georgu von
Mackensenu:

»Gospod zunanji minister Vas prosi, da bi zunanjemu ministru
Cianu ali Anfusu dopolnili sporočila, ki sta jih dobila tukaj, in ju
seznanili s tem, da nameravamo preseliti tiste Volksdeutscher j e, ki
prebivajo v južni Sloveniji, zlasti na Kočevskem in v Ljubljani. Za-
radi izvedbe tega ukrepa se bomo v primernem času povezali z ita-
lijansko vlado.«⁹³³

Sklep o preselitvi kočevskih Nemcev je torej moral biti izrečen neke okrog 17. ali 18. aprila 1941, torej takrat, ko je Himmler izdal v Mariboru svoje »smernice za izselitev tujih elementov iz Spodnje Štajerske«, s katerimi je tudi odredil deportacijo Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu. Verjetno je do takrat že dobil negativen Hitlerjev odgovor na spomenico dr. Petra Jonkeja, ki jo je ta — kot priča že omenjeno pismo L. Höglar dr. Petschauer ju — napisal ravno po njegovi sugestiji in v kateri je utemeljeval potrebe po priključitvi Kočevske k rajhu.

Takrat je Himmler poslal v Ljubljano vodjo osrednjega vselitvenega urada (Einwandererzentralstelle) SS-Sturmabführerja dr. Martina Sandbergerja, ki se je pred tem skupaj z njim udeležil v Celovcu konference o deportacijah Slovencev iz Gorenjske. V Ljubljani mu je SS-Hauptsturmführer Rexeis, ki je tja prispel že 12. aprila kot zastopnik celovškega urada gestapa, 18. aprila sestavil kratko informacijo o Nemcih na Kranjskem.⁸⁴ In verjetno je bil dr. Sandberger tisti, ki je 22. ali 23. aprila odpeljal predstavnike kočevskih Nemcev k Himmlerju.

Himmler je predstavnike kočevskih Nemcev Schobra, Lampetra in Sturma sprejel 23. aprila v svojem posebnem vlaku, ki ga je imel v času vojnih operacij v Jugoslaviji in Grčiji na železniški postaji v Brucku na Muri. Na tem sestanku so se načelno dogovorili za preselitev kočevskih Nemcev v obsavski in obsotelski pas.⁹⁵ Kaže, da se predstavniki kočevskih Nemcev po tem sestanku niso takoj vrnili v Kočevje, saj je še 24. in 25. aprila Busbach v odnosu do italijanskih oblasti nastopal kot njihov zastopnik. Odpeljali so se v Maribor, kjer jim je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither zagotovil, da jih bo naselil na slovenskem Štajerskem. In 26. aprila jih je v Mariboru ob navzočnosti dr. Uiberreitherja sprejel še Hitler, ki je ta dan obiskal Maribor. Ni sicer znan noben primaren vir z vsebino njihovega razgovora,⁹⁶ najverjetneje pa je, da so ga prosili, naj sprejme kočevske Nemce v rajh, saj so po vrnitvi v Kočevje objavili v *Gottscheer Zeitung* v sporočilu o sprejemu tudi te vrstice: »Führer je potrdil zagotovilo gauleiterja Uiberreitherja našim predstavnikom, da bosta usoda in prihodnost naše nemške narodne skupine zagotovljena v okviru velikega nemškega rajha.«⁹⁷ Niso pa še z ničimer jasno napovedali preselitve, za katero so se bili že načelno dogovorili. Le pisec članka »Ein Blick voraus« je v isti številki tega časopisa med vrsticami napovedal preselitev, rekoč: »Kaj bo pa sedaj z nami? Postali bomo Nemci v rajhu Adolfa Hitlerja in nič več ... *Prihodnost, ki je pred nami, ni več v olksdeutscher ska, temveč velikonemška.*«⁹⁸ Tudi v naslednji številki tega časnika so z velikimi črkami napisali:

»Kočevarji! Nad vami drži führer svojo močno roko! En narod, en rajh, en führer!« vendar pa tudi z besedico niso omenili preselitve." Preprost nemški kmet na Kočevskem si je te besede, ali bolje rečeno gesla, razlagal drugače, kot pa je bil njihov pravi smisel. V splošnem in gorečem pričakovanju, da bi Kočevsko vendarle zasedla Nemčija, je ob teh besedah marsikdo lahko pričakoval, da se bo to tudi res zgodilo. 15. maja je vodstvo kočevskih Nemcev v Gottscheer Zeitung z velikimi črkami oznanilo kočevskim Nemcem, da so njihovi voditelji Schober, Lampeter in Sturm prispeli v Berlin,¹⁰⁰ v članku »Disziplin« pa je pisalo, da kot člani nemškega naroda čakajo na povelja, ki jim bodo za vse čase zagotovila njihovo usodo, in da stojijo strnjeni za svojim vodstvom, ki jim pripravlja pot v novo prihodnost (sic!). V tistem času so kar dvakrat zapisali, da čakajo »povelja«. In šele 22. maja 1941, ko se je vrnilo iz Berlina, ali cel mesec dni za tem, ko se je v Brucku na Muri načelno dogovorilo s Himmlerjem za preselitev kočevskih Nemcev, jim je vodstvo jasno povedalo, kaj jih čaka.¹⁰¹

Vodstvo kočevskih Nemcev se je za preselitev dogovorilo z najvišjimi nacističnimi oblastniki brez poprejšnjega posveta z ljudmi, ki jih je zastopalo. Za preselitev se je odločilo zelo naglo, brž ko je iz Himmlerjevih in Hitlerjevih ust izvedelo, da Nemčija ne bo zasedla Kočevske in da bi morali kočevski Nemci ostati pod Italijo, če se ne bi preselili. Bili bi edina večja nemška narodna skupina pod Italijo, ker so se Nemci iz Južne Tirolske in iz Kanalske doline tedaj že preseljevali v rajh, Nemci v Dalmaciji pa se še niso bili organizirali kot narodna skupina. Kaže, da je bil edini večji pogoj, ki so ga postavljali v razgovorih s Himmlerjem in Hitlerjem, da tudi po preselitvi in naselitvi ostanejo strnjena celota, tj., da še naprej obstajajo kot narodna skupina, kar sta jim, kot kaže, oba tudi obljubila.

O samem načinu preselitve so se začeli natančneje dogovarjati 13. in 14. maja, ko jih je vodja urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva SS-Brigadeführer Ulrich Greifelt povabil v Berlin. Schober, Lampeter in Sturm so predlagali, naj bi preselitev izvedli čimprej, in to utemeljevali z nastajajočimi gospodarskimi težavami kočevskih Nemcev, ki jim je italijanski okupator prepovedal sekati les v gozdovih za prodajo. Na Greifeltovo in Stierovo pripombo, da posestva v obnavskem in obotelskem pasu še ne bodo pripravljena, so odgovarjali, »da se bodo Kočevarji raje preselili na posestva Slovencev v jeseni 1941 in pomagali pri njihovem pripravljanju, kakor pa da bi še dalj časa ostali na Kočevskem«. S tem sta se strinjala tudi Greifelt in Stier, ker bi kočevski Nemci, med katerimi je bilo dosti lesnih delavcev, lahko precej pomagali pri pripravi posestev, zlasti še, če bi jim italijanske oblasti dovolile odpeljati s seboj

čimveč lesa. Dogovorili so se, da bi preselitev izvedli čimprej, vsekakor pa takoj po žetvi. Menili so, da bi preselitev s posestev na Kočevskem na posestva v obsavskem in obsotelskem pasu trajala od 4 do 8 tednov in bi jo deloma izvedli tudi s konjskimi vpregami. Predstavniki kočevskih Nemcev so zahtevali strnjeno naselitev vseh kočevskih Nemcev na enem naselitvenem območju razen oseb, ki izvirajo iz mešanih zakonov, in nezmožnih kočarjev. Obe ti skupini naj bi preselili kam drugam. Popis vseh, ki bi se izrekli za preselitev, naj bi najprej izvedlo vodstvo kočevskih Nemcev samo, nato bi jih pregledal oddelek osrednjega vselitvenega urada (EWZ), imetje pa bi pred preselitvijo ocenil predstavnik Deutsche-Umsiedlungs-Treuhandgesellschaft (DUT) ali Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (DAG). Ker so bili kočevski Nemci že trdno organizirani, so v Berlinu menili, naj preselitve ne bi vodila Volksdeutsche Mittelstelle, temveč neposredno urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru ali poseben naselitveni štab, ki bi ga ustanovil ta urad. Nemško zunanje ministrstvo pa je predvidevalo, da v ta namen odpre v Kočevju podružnico ljubljanskega konzulata.¹⁰²

O teh razgovorih in dogovorih je Greifelt kmalu poročal dr. Uiberreitherju v Maribor in predlagal naslednje:

»Načeloma se torej strinjamo s tem, da bi preselitev izvedli čimprej. V interesu urejenega gospodarjenja se mi zdi, da bi bil pravi rok za preselitev september, torej čas po žetvi. Bil bi zelo zadovoljen, če bi lahko do tega časa končali priprave za naselitev, in bi potem poskusil pri pogajanjih z Italijani določiti september in oktober za čas preselitve. Ta dva meseca pač zadostujeta, da bi lahko izvedli preselitev od posestev do posestev, da ne bi Kočevarji bivali v taboriščih. Če pa bi za to potrebovali daljši čas, mi to sporočite.«¹⁰³

Kot bomo videli, so tekle priprave na preselitev kočevskih Nemcev v glavnem povsod v smislu tega dogovora razen v obsavskem in obsotelskem pasu, kjer so začeli resneje pripravljati naselitev šele takrat, ko bi bili priprave morali že končati.

V Berlinu so se tudi dogovorili, da glede na to, da Italijani že vedo za nameravano preselitev, vodstvo kočevskih Nemcev lahko javno razglasi načrt o preselitvi. To je tudi storilo, brž ko so se omenjeni trije predstavniki vrnili iz Berlina. 22. maja so v Gottscheer Zeitung razglasili kočevskim Nemcem, da jih Hitler kliče nazaj v rajh, in odtlej dalje so tudi v časopisu jasno govorili o preselitvi.¹⁰⁴

Tedaj se je vodstvo kočevskih Nemcev z vso silo vrglo na delo za izpolnitev dveh neposrednih nalog, tj. tehničnih in duševnih priprave kočevskih Nemcev za preselitev.

Že 24. maja so bila po vseh večjih krajih na Kočevskem zborovanja, na katerih so Lampeter, Sturm, Busbach in Samida govorili o preselitvi. Po tem prvem valu zborovanj so izvedli t. i. predopcio. Vsakdo, ki se je želel preseliti, je na posebnem »družinskem listu« poleg svojih osebnih podatkov moral tudi podpisati izjavo, da se želi »vrniti v rajh«. Vodstvo kočevskih Nemcev je tedaj namreč pisalo in govorilo, da se kočevski Nemci ne bodo »preselili«, temveč »vrnili v rajh«. Pozivu na preselitev so se že v predopciji odzvali skoraj vsi Nemci na Kočevskem. Za vsakega, ki je s podpisanim »družinskim listom« izrazil željo po preselitvi, je moral pristojni vodja sturma Volksdeutsche Mannschaft ali od njega pooblaščen zastopnik dati zaupno karakteristiko. Vodstvo si je konec maja od italijanskih oblasti izprosilo dovoljenje, da lahko iz zemljiških knjig izpiše podatke o nepremičninah vsakega Nemca, ki se želi preseliti. Za to delo je angažiralo okrog dvajset mladih ljudi, ki so ga opravili v poldrugem mesecu. 1. junija je dalo navodila vsem vodjem Sturmov, županom in krajevnim zastopnikom, naj izmerijo gozdove in izračunajo količino lesa. Že drugi dan so lesni strokovnjaki v vaseh praktično pokazali, kako se to dela, in čez nekaj dni so bili z merjenjem površine gozdov in izračunavanjem zaposleni že vsi posestniki gozdov. Vodstvo je nato zbiralo podatke in so jih ves junij, julij in avgust obdelovali v Kočevju.¹⁰⁵

Poleg teh praktičnih priprav za preselitev je vodstvo kočevskih Nemcev razvilo tudi močno propagandno aktivnost. Šlo mu je za to, da čimveč Nemcev optira za preselitev. Poleg že omenjenih zborovanj 24. maja je imelo celo vrsto sestankov z vodji sturmov, na katerih je dajalo navodila za propagandno delo med Nemci. Organiziralo je tudi mnogo tečajev za moštvo in mladino. Tako je Richard Lackner od 10. do 14. junija priredil v Kočevju tečaj za »svetovnonazorsko vzgojo«, združen s telesno vzgojo, ki se ga je udeležilo okoli 120 mladincev in mladink. Tečaj je imel namen, da izšola vodstvo, »da bodo lahko vsa führerjeva povelja izpolnjena« (sic!).¹⁰⁶ Od 17. do 24. julija pa je Lampeter s svojimi sodelavci, t. i. štabnimi vodji, Samido, Schemitschem in Sturmom, priredil tečaj za svetovnonazorsko vzgojo vseh vodij sturmov in vodov. Vodja tečaja je bil Busbach, pomagal pa mu je Lackner. Predavanje o nacizmu je imel Lampeter.¹⁰⁷ Fanatični in napeti Lackner je od 21. do 31. avgusta priredil nov tečaj za mladino na Starem taboru. Organizirali so tudi celo vrsto mitingov, imenovanih »Morgenfeier«, npr. 20. julija v Kočevju, 27. julija v Svetlem potoku, 10. avgusta v Starem logu, 17. avgusta na Krempi, 31. avgusta v Starem taboru itd.¹⁰⁸ Mladina pa je imela t. i. »Jugendfeier«, npr. 1. junija v Borovcu in na Krempi, 13. julija na Gačah itd.

Na vseh teh mitingih so nastopali v uniformah in z nacističnimi zastavami. Peli so nacistične pesmi, govorili navdušeno o nacizmu ter slavili Hitlerja in njegov rajh.

Močno propagando za nacizem in preselitev v rajh je vodstvo kočevskih Nemcev tisti čas razvilo tudi v časniku *Gottscheer Zeitung*. Zlasti Lampeter, Lackner in Busbach,¹⁰⁹ ki je bil referent za propagando, so napisali nekaj propagandnih člankov, bombastičnih in nasičenih s frazami in krilaticami, v Goebbellovem stilu, kot npr. »Führer befiehl, wir folgen Dir!«, »Wir wollen heim ins Reich!« itd.

Z zborovanji, mitingi, paradami, tečaji, članki v časniku itd. je imelo vodstvo kočevskih Nemcev namen ustvariti po vsej Kočevski takšno ozračje, ki bo pretreslo vsakega Nemca na Kočevskem, mu vzbudilo ali utrdilo občutek usodne povezanosti z ostalim nemškim narodom in veliko Hitlerjevo Nemčijo, da se bo čimprej in čim laže odločil za »vrnitev v rajh«, kjer naj bi ga čakala boljša prihodnost.

Vodstvo kočevske narodnostne skupine se je tisti čas zagrizeno borilo proti nasprotni propagandi, ki je zasledovala cilj, da čim več kočevskih Nemcev odvrne od preselitve. Da je takšna propaganda bila, dokazujejo članki vodstva kočevske narodnostne manjšine v *Gottscheer Zeitung*. Tako je 26. junija ing. Alfred Busbach tožil, da župnik v Kočevski Reki Kraker uprizarja v svoji okolici brezobzirno propagando proti vodstvu kočevskih Nemcev in sramoti posamezne voditelje, češ da so »smrkavci«, da je *Gottscheer Zeitung* »židovski list« itd. Tožil je tudi, da »poleg tega neprenehoma postavlja napačne trditve o bližnjem preseljevanju in si zelo prizadeva, da bi ljudi odvrnil od preselitve.«¹¹⁰ Ko je nekdani vodja kočevskih Nemcev župnik Josef Eppich 3. julija govoril na grobu umrlega koprivniškega župnika Augusta Schauerja, je dejal: »To, kar ga je bolelo, je bilo zapažanje, da se je v poslednjem času pri mladi generaciji omajala ljubezen do kočevske domovine. Iz te njegove domovinske ljubezni se da pojasniti tudi njegovo odklonilno stališče glede vprašanja izselitve, stališče, ki so ga njegovi duhovni sobratje odobraval in tudi sami zavzemali.«¹¹¹ Te besede so razsrdile vodstvo kočevskih Nemcev in ing. Busbach je k temu dostavil, da je mlajša generacija, ki je prevzela vodstvo in ob zlomu Jugoslavije organizirala in izvedla narodno obrambo, dojela novi čas in »je svojo privrženost h kočevski domovini zamenjala z resnično izpovedjo za führerja in rajh.«¹¹² Vodstvo kočevskih Nemcev je v naslednji številki objavilo izjavo borovškega župnika Heinricha Wittineja, v kateri je pojasnjeval motive za preselitev. Poleg tega da je navedel nekaj gospodarskih motivov, je spustil nekaj fraz o Hitlerju. Nastopil je tudi proti tistim, ki so imeli pomisleke glede preselitve zato, ker se tam, kamor naj bi

se preselili, godi ljudem krivica, ker jih izseljujejo. Povedal je, da takšni pomisleki niso upravičeni (sic!), češ da je Hitler ponudil prijateljsko roko, ki pa so jo Jugoslovani z zasramovanjem in grožnjami odbili.¹¹³

Bilo je še več pomislekov glede preselitve in propagande proti preselitvi, saj se je vodstvo kočevskih Nemcev, zlasti njegov propagandni urad pod Busbachovim vodstvom, moralo nenehno spopadati z njo. Posebno med starejšimi ljudmi so krožile vesti, da bodo kočevske Nemce po preselitvi spravili najprej za pol leta v barake, starejše in onemogle pa v domove za stare in onemogle.¹¹⁴ Krožile so tudi govorice, da bodo morali preseljenci v rajhu stradati.¹¹⁵ Vodstvo kočevskih Nemcev je pri zatiranju nasprotne propagande grozilo tudi s koncentracijskim taboriščem.¹¹⁶ To je v svoji zaupni izjavi jeseni leta 1941 potrdil tudi dr. Hans Arko: »Bila bi torej naloga vodstva, da preselitev pripravi duhovno in ne v tonu, ki je bil vse drugo prej kot pa prisrčen. Na vsakem zborovanju, ki sem se ga udeležil, je bila izrečena beseda: koncentracijsko taborišče. Tudi Gottscheer Zeitung je pisal v tonu, ki ljudi ni privlačil, temveč jih je lahko samo odbijal.«¹¹⁷

Kakšen je bil ton kočevskih nacistov v pobijanju propagande, ki je kočevske Nemce odvrčala od preselitve, kaže Busbachov članek v Gottscheer Zeitung:

»Pri pobijanju vseskozi temnih govoric ugotavljamo, da je rok za preselitev določen za letošnjo jesen. Kdor je toliko neumen, da veruje tvorcem teh govoric, naj tudi sam pretrpi škodo.

Sumljivi posamezniki, ki se v poslednjem času klatijo po naši deželi in fantazirajo o neki gladovni stiski v rajhu, spadajo brez razlike vsi med delomrzno sodrgo, ki se je komajda še izognila koncentracijskim taboriščem. Vsak pošten nemški človek gre z nemim preziroma mimo takšnih usranetov.«¹¹⁸

O propagandi vodstva kočevskih Nemcev za preselitev se nam je ohranilo tudi nekaj podatkov italijanskega okupatorja. Tako je poveljstvo XI. armadnega zbora v svojem obveščevalnem vestniku

25. julija 1941 navajalo, da je nemška etnična skupina v kočevskem predelu v zadnjem času izgubila precej svoje enotnosti zaradi razhajajočih se mnenj v zvezi z množično izselitvijo v Nemčijo.¹¹⁹ To poročilo se mi zdi nekoliko pretirano, pač pa bo točnejše naslednje, ki pravi:

»Zdi se, da je nemški zunanji minister potrdil vest, da se nemške oblasti ne bodo zavzemale za nemško etnično skupino na Kočevskem. Ta potrditev je menda odločilno vplivala na voditelje te skupine, ki se sedaj zavzemajo za preselitev v Nemčijo. Za propagando med

kmeti uporabljajo med drugim tudi argument, da jih bo Italija preselila v Afriko in na Sicilijo. Ta vrsta propagande ni rodila pričakovanih rezultatov in tudi duhovništvo jo odklanja.«¹²⁰

Kaže, da sta tako italijanski okupator kot Slovenski poročevalec nekoliko podcenjevala uspehe v propagandi vodstva kočevskih Nemcev za preselitve. Omenjeni obveščevalni vestnik št. 23 z dne 10. septembra 1941 je namreč poročal: »Propagando za Nemčijo imamo lahko za končano. Napori propagandistov, usmerjeni izključno v to, da se nemški živelj izseli na nemško ozemlje, niso dosegli pričakovanih uspehov.«¹²¹ Slovenski poročevalec pa je 25. julija 1941 pisal: »Med kočevskimi Nemci, tudi zakrknjenimi hitler j anci, raste odpor proti preselitvi. Upravičeno se boje, da jim bodo zažgane strehe nad glavami, če se bodo vselili v hiše pregnanih Slovencev.«¹²²

Drži, da je del kočevskih Nemcev bolj ali manj nasprotoval preselitvi, vendar je bil njihov odpor slab v primeri z močjo propagande, ki jo je širilo njihovo vodstvo. Več virov soglaša, da je med kočevskimi Nemci preselitvi najbolj nasprotovala njihova duhovščina. Toda bilo je le sedem nemških duhovnikov, od katerih je eden (August Schauer iz Koprivnika) umrl že 1. julija 1941, drugih šest pa je imelo nasprotna gledišča. Trije (Heinrich Wittine iz Borovca, Josef Kreiner iz Poloma in Alois Krisch iz Starega loga) so se uklonili in preselili, od njih je bil Wittine najhujši zagovornik preselitve in je celo nameraval opustiti duhovniški poklic. Drugi trije (Josef Eppich iz Stare cerkve, Josef Kraker iz Kočevske Reke in Josef Gliebe iz Gotenice) so preselitvi nasprotovali in se tudi sami niso preselili. Zlasti poslednja dva sta bila zato izpostavljena močnim napadom vodstva kočevskih Nemcev.¹²³

Preselitvi so aktivno nasprotovali tudi nekateri premožnejši meščani v Kočevju. Nasprotovali so predvsem iz premoženjskih razlogov. Dobro so se namreč zavedali, kaj bodo izgubili, niso pa vedeli, ali bodo za to kaj dobili in kaj bodo dobili. Zlasti so preselitvi nasprotovali iz teh razlogov sodavičar Josef Hönigmann, trgovec Josef Hönigmann, družini Jakomini, Aurelia Rom, gostilničar Eduard Tomitsch itd.¹²⁴ Vendar je v mestu Kočevju prišlo do večjega odpora proti preselitvi šele konec decembra in prve dni januarja 1942.

O odporu proti preselitvi je 20. oktobra 1941 poročal Lampeter osrednjemu vselitvenemu uradu v svojem poročilu o »trenutnih političnih razmerah v kočevski narodni skupini«:

»Preselitev ni za nobenega Kočevarja lahka, ker Kočevarji zelo ljubijo svojo rodno zemljo. Ker pa smo jim pojasnili politično potrebo naše vrnitve v rajh, sledi zelo velik del veselega srca fűhrerjevemu klicu. Res so v kočevski narodni skupini posamezniki, ki širijo propa-

gando proti preselitvi, ki se sami nočejo preseliti in ki bi od preselitve radi odvrnili tudi svoje sonarodnjake. Med njimi so: velik del volks-deutscherskih popov in posamezni meščani iz Kočevja. Na podeželju je razmeroma manj takih, ki so dostopni za nasprotno propagando. Število takšnih, ki se ne marajo preseliti, cenim na največ 5%>. Od tega bi bilo celo želeti, da se 3% ne bi preselili, ker z njimi ne bi pridobila ničesar niti narodna skupina niti rajh. Ti malomeščani iz mesta so ravno tisti, ki povsod in ob vsakem času izpodkopavajo delo vodstva narodne skupine, širijo propagando proti preselitvi in si vedno prizadevajo, da bi nastala napačna podoba o naši narodni skupini.«¹²⁵

Vodstvo kočevskih Nemcev je torej v svoji propagandi za preselitev imelo dober uspeh. V njej ni uporabljalo samo fraz, temveč tudi grde laži. Tistim redkim kočevskim Nemcem, ki niso mislili samo nase, temveč tudi na Slovence, ki jih nacisti nameravajo izgnati, da bi naselili kočevske Nemce, je odgovarjalo, da bodo izgnani Slovenci dobili popolno odškodnino za imetje, ki ga bodo pustili doma, in da se torej kočevski Nemci ne bodo »naselili na zaplenjena posestva«, temveč na posestva, ki so last rajha, ker bodo popolnoma odkupljena.¹²⁶

Vodstvo kočevskih Nemcev nosi torej veliko zgodovinsko krivdo, ker je pržeto z nacistično ideologijo to ideologijo še pred zlomom stare Jugoslavije in po njem zavestno in nasilno vcepljalo v glave in srca svojih sonarodnjakov, jih sililo k preselitvi z njihovih šeststoletnih domov na grudo, ki so jo več kot tisoč let obdelovali slovenski ljudje.

Kočevske Nemce je pred preselitvijo svaril tudi letak okrožnega komiteja KPS Kočevje iz avgusta 1941. Letak, ki so ga komunisti in simpatizerji 10. avgusta raztrosili po vseh vaseh, v katerih so živeli Nemci, je zelo razburil vodstvo kočevskih Nemcev. Tisti dan so imeli Nemci v Starem logu t. i. »Morgenfeier«. Kot je poročal Gottscheer Zeitung, je na njem dopoldne govoril Lampeter »s trdim glasom« in »trdimi besedami«, popoldne pa da je temeljito »obračunal« s komunističnimi »temnimi« elementi, ki upajo, da bodo z letaki nahujskali Kočevarje proti svojemu vodstvu. Časnik je tudi poročal, da je nato navdušenje Nemcev vzkipelo v orkan.¹²⁷

Seveda bi bilo pretirano pričakovati, da bi še tako dobro sestavljen, skoraj preroški letak mogel odvrniti z nacistično propagando zapeljane in opijanene kočevske Nemce od preselitve.

Zaradi novega propagandnega vala vodstva kočevskih Nemcev v pripravah na preselitev iz Kočevske je med njimi in italijanskim okupatorjem prišlo do novih trenj, ki pa niso imela kdove kako hudih posledic. Najprej je prišlo do nekih vznemirjanj, ko je šef civilne

uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither maja poslal na Kočevsko neko skupino esesovcev, o kateri za sedaj ne vemo nič natančnejšega. Vemo le to, da je zatem Himmler naročil Uiberreither ju, naj opusti takšne stvari ali pa si naj zanje prej preskrbi dovoljenje nemškega zunanjega ministrstva.¹²⁸ Maja so nastale tudi težave z dovoljenjem za nastope in zborovanja kočevskih Nemcev, o čemer je njihovo vodstvo poročalo v več poročilih, ki jih je dr. Uiberreither poslal

3. junija 1941 uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu. Od tam je dobil naslednji odgovor: »Na osnovi pritožb nemške narodne manjšine v Kočevju sem se takoj obrnil na zunanje ministrstvo s prošnjo, da bi posredovalo pri italijanski vladi, da bi odpravila zelo močne nepravilnosti. Prilagam kopijo svojega dopisa, da bi se seznanili z njegovo vsebino. Želje nemške narodne skupine, da bi dobila dovoljenje za nastope, zborovanja kakor tudi za daljnosežen vpogled v kataster, sedaj ne morejo postati predmet diplomatskih korakov, dokler ni podpisana pogodba o preselitvi in ni ustanovljen oficialen nemški preselitveni urad. Če prepoved italijanskega komisarja otežuje nekatere priprave za preselitev, se temu ni mogoče izogniti. Predhodni popis nemške narodne skupine bo treba po ureditvi oficialnega nemškega preselitvenega urada daljnosežno preveriti in dopolniti. Moj referent SS-Hauptsturmführer dr. Stier je na to opozoril tudi vodstvo kočevskih Nemcev takrat, ko vam je v Mariboru 29. maja predložilo in pozneje izročilo spomenico. Vodstvo narodne skupine mora paziti na to, da v svoji skrbi, da bi zavarovalo svojo narodno skupino, kar je tudi razumljivo, ne bi postavljalo italijanskim oblastem pretiranih zahtev in da ne bi želja, ki jih je neka italijanska ustanova zavrnila, pošiljalo nato drugi ustanovi.«¹²⁹ Kaže, da so junija 1941 prišli na Kočevsko spet neki esesovci in da je zato prišlo do ponovnih zaostritev, kajti urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je moral posredovati pri poveljstvu oddelkov SS, naj pouči svoje ljudi, da ne bi več prišlo do neljubih incidentov. Čez tri tedne pa se je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva obrnil neposredno na vodstvo kočevskih Nemcev s sporočilom o bližajočih se diplomatskih pogajanjih v Rimu za sklenitev sporazuma o preselitvi in ga prosil, »da bi v tem času pazilo na to, da pogajanj ne bi oteževali kakšni incidenti v Kočevju«.¹³⁰

Himmlerjeva odredba o preselitvi in diplomatska pogajanja v Rimu

Tisti čas, ko je vodstvo kočevskih Nemcev pripravljalo svoje sonarodnjake na preselitev, je Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva izdal tudi pismena navodila za preselitev kočevskih Nemcev. Najprej je na osnovi ustnega navodila z dne 13. maja 1941, torej takrat, ko so bili Schober, Lampeter in Sturm v Berlinu in se v njegovem uradu natančneje dogovarjali za preselitev, izdal 4. julija 1941 še pismeno odredbo, s katero je za naselitveno območje kočevskih Nemcev določil Spodnjo Štajersko, in sicer območje med Savo in Sotlo, ki ga naj natančneje določi njegov pooblaščenec dr. Uiberreither. Naseliti jih je treba strnjeno. Rasni pregled, ki ga bo opravil osrednji vselitveni urad, naj služi le za statistiko, pač pa naj osrednji vselitveni urad na predlog vodstva kočevskih Nemcev določi, da bodo tiste družine, ki ne bi bile primerne za izpolnjevanje obmejnih nalog na novem naselitvenem območju, naselili v starem rajhu. V tej odredbi je Himmler v glavnem ponovil tisto, kar so se dogovorili omenjeni trije predstavniki kočevskih Nemcev s funkcijarji njegovega urada v Berlinu dne 13. in 14. maja 1941.¹³¹

Čez deset dni je Himmler z »odredbo št. 38/1« določil, naj po končanih pogajanjih med Nemčijo in Italijo v mestu Kočevju ustanovijo »Amtliche Deutsche Umsiedlungsstelle«, ki naj po določbah državne pogodbe in njegovih odredbah vodi preseljevanje Nemcev iz Ljubljanske pokrajine in lahko za posamezne večje kraje imenuje območne pooblaščenca. Za pregled preseljencev naj skrbi osrednji vselitveni urad, za zavarovanje in preselitev duhovnih in materialnih kulturnih dobrin pa raziskovalna in poučna skupnost »Das Ahnen-erbe«, katere strokovnjaki naj bodo v času izvrševanja naloge podrejeni »Amtliche Deutsche Umsiedlungsstelle«. Za popis in prodajo imetja preseljencev je zavezal Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft in naročil, naj bodo njeni uslužbenci v času svojega dela v Ljubljanski pokrajini podrejeni »Amtliche Deutsche Umsiedlungsstelle«. Preselitev naj se izvede do 15. oktobra 1941 načeloma od posesti do posesti in naj bi se po možnosti izognili nameščanju preseljencev v taborišča. Osnutek npr. določa za pregled optantov t. i. »leteče komisije« osrednjega vselitvenega urada, odredba tega nima, osnutek predvideva preselitev pred zimo 1941/42, odredba pa do 15. oktobra 1941.¹³²

Pogajanja med Nemčijo in Italijo za sklenitev pogodbe o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske pokrajine so se začela zelo pozno, šele tri mesece po konferenci na Dunaju, na kateri je Ribbentrop dobil

Cianovo načelno privolitev za preselitev. Vzrok, da so se pogajanja začela tako pozno, navaja poročilo osrednjega vselitvenega urada z dne 6. novembra 1941:

»Da bo prišlo do preselitve Kočevarjev, je bilo določeno že po dunajski konferenci med Ribbentropom in Ciano 4. aprila 1941. O tej konferenci je svoječasno napravil poslanik Ritter zapisnik, ki ga je takoj poslal referatu za preseljevanje v zunanjem ministrstvu. Zunanje ministrstvo se je svoječasno, kakor mi je povedal svetnik poslanstva Krieger, takoj obrnilo na državni komisariat in prosilo za nadaljnja navodila. Državni komisariat pa dolgo časa zadeve ni forsiral, temveč je na ponovna vprašanja vedno odgovoril, naj bi s pogajanjem še počakali. Šele po preteku daljše dobe je končno poklical in sporočil, da se z zadevo mudi. Ta da je tako nujna, da hoče SS-Gruppenführer Greifelt zaradi nje odleteti v Rim. Šele tedaj so se začeli resorni razgovori, ki so trajali nekaj tednov. Na ta način se je začetek pogajanj v Rimu zavlekel do julija 1941.«¹³³

Za pogajanja za sklenitev pogodbe o preselitvi kočevskih Nemcev sta nemško in italijansko zunanje ministrstvo ustanovili po en »vladni odbor«. Nemškega je vodil namestnik vodje trgovinskopoličnega oddelka poslanik dr. Karl Clodius, italijanskega pa poslanik Amadeo Giannini. Pogajanja so se začela sredi julija 1941. leta v Rimu. Nemška stran, uslužbenec nemškega finančnega ministrstva Schwandt, je zastopala gledišče, da je glede izvedbe preselitve potrebno Italijanom postaviti razne pogoje, predvsem to, da bodo dovolili vzeti preseljenecem v rajh vse premoženje, da bo nemška in italijanska stran odločala o tem, kdo se lahko preseli in kdo ne. V tem smislu sestavljen osnutek državne pogodbe je nemška delegacija na prvi seji predložila italijanski.¹³⁴

Italijanska stran je na drugi seji dne 26. julija predložila svoj osnutek, ki se je od nemškega bistveno razlikoval v nekaj točkah, od katerih je bila najpomembnejša italijanska zahteva, da določbe pogodbe ne bi veljale samo za nemške preseljence iz Kočevske, temveč tudi za tiste Slovence, ki izvirajo iz tistega dela Slovenije, ki ga je zasedla Italija, a bodo pred sklenitvijo pogodbe prišli v Italijo iz tistih delov Slovenije, ki jih je zasedla Nemčija, in bodo pred italijanskimi oblastmi izjavili, da hočejo za stalno ostati v Italiji. Enako naj bi veljale določbe pogodbe za tiste, ki bi v določenem roku sporočili italijanski vladi, da se želijo preseliti z nemškega dela Slovenije na italijanski. Pri tem je imela italijanska stran pred očmi tiste Slovence, ki so se po 1. I. 1914 preselili z Dolenjskega, Notranjskega ali Primorskega na Spodnje Štajersko ali Gorenjsko in so jih nacisti uvrstili v t. i.

drugi val in izseljevali na Hrvaško, nekaj tisoč pa jih je pred izselitvijo pribežalo v Ljubljansko pokrajino.

Drugo nesoglasje je bilo glede obsega preselitvenega ozemlja. Medtem ko je nemška stran zahtevala, naj italijanska privoli v preselitev Nemcev z vsega Kočevskega in Dolenjske, je italijanska privolila samo za ožji del Kočevske in izključila kraje, kjer so bili Nemci maloštevilni.

Tretja razlika je bila glede imetja, ki ga naj preseljenec vzame s seboj ali pa pusti na Kočevskem. Nemška stran je zahtevala, naj bi preseljenec vzel s seboj vse premičnine in mrtvi ter živi inventar, italijanska pa je bila pripravljena, da privoli samo v odvoz predmetov za osebno rabo, pohištva in druge stanovanjske opreme.

Četrta bistvena razlika je bila v tem, da je nemška stran želela, da bi imovino preseljenih kočevskih Nemcev odkupila italijanska država ali pa kakšna javnopravna družba, in da je italijanska stran hotela, naj bi vsak preseljenec sam ali preko svojega zaupnika prodal svoje imetje kakšni privatni osebi.

Italijanska stran je tudi nasprotovala temu, da bi nemške ustanove sodelovale pri preseljevanju na italijanskih tleh.¹³⁵

Ker so se pogajanja že ob začetku zapletla, je 30. julija prišel v Rim dr. Karl Clodius, da bi jih nadaljeval. Ugotovil je, da italijanska vlada ni pripravljena, da bi z državnim rizikom ali samo s finančnimi stroški prevzela imovino nemških preseeljencev, češ da ni želela preselitve in da bo preselitev povzročila celo škodo v Ljubljanski pokrajini. Clodius je 1. avgusta v Rimu sestavil »načela za preselitev iz Ljubljanske pokrajine v nemški rajh«, ki so deloma vsebovala določbe, s katerimi se je italijanska stran strinjala, nekaj členov pa je bilo takšnih, za katere je pričakoval, da se jim bo italijanska stran upirala, tako npr. predlogom, da bi imetje preseljencev odkupila kakšna italijanska družba, da bi preseljenci vzeli s seboj tudi živino itd. Clodius je že na pogajanjih 31. julija odločno zavrnil italijansko zahtevo, naj bi vprašanje preselitve in izplačevanja odškodnine Slovence obravnavali skupaj z vprašanjem preselitve kočevskih Nemcev. Je pa menil, da mora nemška stran neodvisno od vprašanja preselitve kočevskih Nemcev iz političnih in upravnih razlogov spremeniti svoje stališče v nekaterih točkah glede na zaplembo slovenskega premoženja na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem, in sicer posebej glede imovine Slovencev, ki prebivajo v Ljubljanski pokrajini.¹³⁶

Potem ko je Clodius po štirih dnevih pogajanj dosegel, da je italijanska stran odstopila od svoje zahteve, da bi v isti pogodbi obravnavali tudi premoženjskopravna vprašanja Slovencev, in obljubil, da bodo glede tega sledila nova pogajanja za sklenitev posebne pogodbe,

in ko je italijanska stran privolila, da bosta imovino preseljenih kočevskih Nemcev odkupili dve italijanski družbi, so 6. avgusta parafirali osnutek državne pogodbe o preselitvi.¹³⁷

Osnutek državne pogodbe ni govoril več o prostovoljni preselitvi kočevskih Nemcev, temveč o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske pokrajine, pri čemer je imel v mislih tudi ljubljanske Nemce. Določal je tudi opcijski rok 30. september 1941 in tiste, ki so upravičeni dati opcijsko izjavo zase in za druge, dalje rok 30. november, ko se mora preselitev končati, določal je tudi vrsto imetja, ki ga sme preseljenec vzeti s seboj (npr. tretjino živine, najmanj pa 1 glavo), način prodaje ostalega imetja, nemške preseljevalne organe (v Ljubljani zastopnike nemškega zunanjega ministrstva in nemškega pooblaščenca za preselitev, v Kočevju nemškega območnega pooblaščenca itd.¹³⁸

8. avgusta je nemška stran predložila italijanski še osnutek »izvršilnih določb o pogodbi o preselitvi nemških državljanov in volksdeutscherjev iz Ljubljanske pokrajine«, ki so podrobneje določale način podajanja izjav o preselitvi, nemške preseljevalne urade v Ljubljanski pokrajini, način prodaje in odvoza imovine preseljencev itd.¹³⁹

13. in 14. avgusta je tudi italijanska stran predložila svoj osnutek izvršilnih določb, ki se ni bistveno razlikoval od nemškega.¹⁴⁰

31. avgusta 1941 sta Clodius in Giannini v Rimu podpisala »pogodbo o preselitvi nemških državljanov in volksdeutscherjev iz Ljubljanske pokrajine« in izvršilne določbe k tej pogodbi.

Prvi člen pogodbe je določal, da lahko nemški državljani in Volksdeutscher ji, ki prebivajo v Ljubljanski pokrajini ali pa so tam rojeni, odpotujejo v nemški rajh, da si pridobijo nemško državljanstvo.

V tem primeru izgubijo italijansko državljanstvo, brž ko zapustijo ozemlje italijanske države. Drugi člen je določal, da bosta visoki komisar za Ljubljansko pokrajino in nemški pooblaščenec za preselitev do 30. septembra javno pozvala vse, ki se želijo preseliti, da jima izročijo izjavo o preselitvi. Nemški pooblaščenec za preselitev bo visokemu komisarju čimprej sporočil imena oseb, katerih prošnjo za preselitev je pozitivno rešil. Tretji člen je določal, da lahko dajo izjavo o preselitvi le tiste fizične osebe, ki so po veljavnem pravu opravilno sposobne. Izjava, ki jo poda družinski poglavar, velja tudi za maloletne otroke in ženo. Za rejence in druge opravilno nesposobne osebe lahko poda izjavo varuh ali skrbnik itd. Četrty člen je dovoljeval nemški strani, da ima lahko pri visokem komisarju v Ljubljani zastopnika zunanjega ministrstva in nemškega pooblaščenca za preselitev, v Kočevju pa območnega pooblaščenca. Členi od 5 do 8 so urejali premoženjska vprašanja preseljencev. Ti lahko svoje imetje pred preselitvijo prodajo sami ali preko svojih zaupnikov in izkupiček

*Nemški pooblaščenec
za preselitev dr. Heinrich Wollert
v Ljubljani 16. 12. 1941*

naložijo v Banca d'Italia, ki jim ga bo prenesla po določbah nemško-italijanske obračunske pogodbe z dne 26. septembra 1934. Če pa tega pred preselitvijo ne bi mogli storiti, lahko to po odselitvi stori njihov zaupnik, ki je lahko tudi nemški pooblaščenec za preselitev. Preseljenci lahko vzamejo s seboj vse svoje nepremičnine, vključno s poljedelskim orodjem in tretjino živine, najmanj pa eno živinče. Enako velja za imetje pravnih oseb. Deveti člen je določal, da mora biti preselitev končana do 30. novembra 1941.

Izvršilne določbe so najprej podrobneje določale opsijski postopek, položaj nemških preseljevalnih ustanov v Ljubljanski pokrajini, največ pa so seveda urejale gospodarska vprašanja.

Ko sta Clodius in Giannini podpisala ta dva dokumenta, sta še izmenjala pismi, v katerih sta določila, da veljajo pogodba in izvršilne določbe tudi za preselitev Nemcev iz občine Draga (kraj Draga, Laze, Podpreska, Srednja vas in Trava) v čabarskem okraju reške pokrajine.¹⁴¹

Po podpisu pogodbe in izvršilnih določb so nacisti pospešili priprave za preselitev. Zanimivo je, da niso ustanovili urada, ki bi se imenoval »Amtliche Deutsche Umsiedlungsstelle« v Kočevju, temveč le urad t. i. »Deutsche Umsiedlungsbevollmächtigte«, tj. urad nemškega pooblaščenca za preselitev. Himmler je za to že avgusta 1941 odredil člana poslovnega vodstva Deutsche-Umsiedlungs-Treuhandgesellschaft iz Revaia dr. Heinricha Wollerta. Ni mu pa zaupal samo

naloge, naj izvede opcijo in naj se pogaja z italijanskimi oblastmi o tehničnih vprašanjih preselitve, temveč mu je zaupal tudi tiste naloge, ki jih je pri preseljevanju drugih nemških skupin imela Volksdeutsche Mittelstelle. Tako pri preseljevanju Nemcev iz Ljubljanske pokrajine Volksdeutsche Mittelstelle ni imela sploh nobenih pristojnosti niti opravlja.¹⁴²

Himmler tudi ni bil sprejel predloga, ki so ga zelo zgodaj, že

10. maja 1941, izročili Greifeltu v Celovcu (ko se je vračal z obiska na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem v Berlin) dr. Luig, dr. Petschauer, Winkler in dr. Starzacher. Predlagali so, naj bi za preselitev kočevskih Nemcev ustanovili v Kočevju podružnico t. i. »Amtliche Deutsche Ein- und Rückwandererstelle« (ADERST), ki je skrbela za preseljevanje Nemcev iz Južne Tirolske in Kanalske doline in katere uslužbenci so bili. Podružnico v Kočevju naj bi vodil SS-Hauptsturmführer Klemens iz Brunneka, personalni referent naj bi bil Josef Schober, štabni vodja in vodja I. oddelka (osrednji oddelek) dr. Manfred Straka iz Gradca, vodja II. oddelka (gospodarstvo) Wilhelm Lampeter, vodja III. oddelka (kultura) dr. Peter Jonke iz Celovca, vodja IV. oddelka (sociala) Martin Sturm, vodja V. oddelka (uprava) Werner Marköt iz Bolzana, vodja VI. oddelka (organizacija odselitve) St. Rospenda iz Sterzinga in vodja VII. oddelka (transport) Josef Wilhelm iz Bolzana. Imela naj bi osem posvetovalnic in mnogo zaupnikov po vsej Kočevski. Svoj predlog so utemeljevali s tem, da bi bila z ustanovitvijo podružnice ADERST zagotovljena enotnost preseljevanja na območju italijanske države in da imajo referenti že strokovne izkušnje iz preseljevanja Nemcev iz Južne Tirolske in Kanalske doline. Hkrati pa bi jih dr. Luig še izšolal v posebnem enotedenskem tečaju.¹⁴³

Nemški pooblaščenec za preselitev dr. Wollert, ki je dobil za namestnika dr. Redila in za pooblaščenca za območje Kočevske dr. Knutha, oba uslužbenca Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft iz Berlina, si je svoj urad uredil v Ljubljani. Imel je pet oddelkov: I. za prodajo imetja, II. za posvetovanje s preseljenci, III. za pravne zadeve, IV. za personalne in upravne zadeve in V. za preseljevanje. Ostal je v Ljubljani vse do pomladi 1945.¹⁴⁴

Medtem ko se je dr. Wollert že avgusta 1941 pogajal v Rimu za sklenitev posebne pogodbe o prodaji oziroma nakupu imetja nemških preseljencev iz Ljubljanske pokrajine, so njegovi sodelavci prispeli v Ljubljano šele konec avgusta ali v začetku septembra. Dne 4. septembra so se odpeljali v Kočevje, kjer so se sešli s Schobrom in Lampetrom. Seznanila sta jih z razmerami v kočevski narodni skupini in s pripravami na preselitev. Wollertovi sodelavci so ugotovili, da je vodstvo kočevskih Nemcev dobro pripravilo preselitev in da bo to zelo

olajšalo njihovo delo. Govorili so tudi z vodjem kočevske mestne hranilnice dr. Kraulandom. Povedal jim je, da ljudje že vlagajo izkupiček od prodanega imetja na poseben račun, s katerega bodo dvigali zneske v novih krajih. Okoli 300 oseb je že vložilo 2,5 milijona lir, od česar so 420 osebam dali okoli 900.000 lir posojila, da bi lahko pokrile svoje dolgove.¹⁴⁵

Predlogi za odložitev preselitve

Vodstvo kočevskih Nemcev je do septembra 1941 končalo vse priprave za preselitev, kakor se je bilo maja dogovorilo v Berlinu. Kmetje so že pospravili žetev in druge letne poljske pridelke in prišel je mesec september, ko bi se morali začeti preseljevati. Kot smo videli, zdaj tudi ni bilo več nobenih zunanje-političnih ovir, saj je italijanska vlada po enem mesecu pogajanj končno podpisala pogodbo o preselitvi, in tudi v tej pogodbi je bilo določeno, da se mora preselitev končati do konca novembra 1941. Na tej strani torej ni bilo več ovir za začetek preseljevanja. '

Tedaj so se nenadoma pojavile ovire za preselitev na tisti strani, kjer so jih najmanj pričakovali, tj. na slovenskem Štajerskem. In te ovire bi bile skoraj ogrozile preselitev kočevskih Nemcev v obsavski in obsotelski pas v letu 1941.

Ko je Greifelt 20. maja 1941 poslal iz Berlina šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreitherju svoje predloge za preselitev kočevskih Nemcev, je predlagal, naj bi se preselitev s posestev na Kočevskem na posestva v obsavskem in obsotelskem pasu izvedla po žetvi, tj. septembra in oktobra 1941, in ga prosil, naj mu odgovori, ali se strinja s tem predlogom. Zal nimamo Uiberreitherjevega odgovora, lahko pa iz drugih zanesljivih podatkov sklepamo, da se je strinjal s predlogom. In tudi v njegovem uradu za utrjevanje nemštva v Mariboru so septembra že pripravljali sprejem kočevskih Nemcev na naselitvenem območju ob Savi in Sotli. Kot bomo videli, so bile te priprave resda pomanjkljive, vendar zaradi njihovih pomanjkljivosti ne bi bilo treba odlagati preselitve.

Ovire so nastale pri deportacijah Slovencev z naselitvenega območja ob Savi in Sotli. V enem od prejšnjih poglavij smo se natančneje seznanili z ovirami, ki so se pojavljale ob deportacijah Slovencev že od meseca maja 1941 dalje in kako so jih nacisti premagovali. Videli smo tudi, kako velike in skoraj nepremostljive ovire so se pojavile septembra, ko se je popolnoma ustavil dogovorjeni in organizirani izgon Srbov iz t. i. Nezavisne države Hrvatske in Slovencev iz slovenske Štajerske in kako so nenadoma predvidene deportacije sloven-

skega prebivalstva iz obsavskega in obsotelskega pasu obviselo na nitki. Dr. Uiberreither, ki je kot šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko odgovarjal za ves položaj v zaupani mu pokrajini, je najprej 15. septembra 1941 sklenil občutno zmanjšati izselitveno oziroma naselitveno območje ob Savi in Sotli, in sicer z odcepitvijo nekaterih občin na severozahodnem in severovzhodnem robu izselitvenega oziroma naselitvenega območja. Ko pa konferenca v Zagrebu 22. septembra ni mogla rešiti vprašanja nadaljnega poteka deportacij Srbov in Slovencev, sta se dr. Uiberreither in poslanik Kasche odločila in se 8. oktobra še posebej dogovorila, da bosta nasprotovala takojšnji deportaciji več deset tisoč Slovencev in takojšnji naselitvi kočevskih Nemcev. Seveda niti dr. Uiberreither niti Kasche, ki sta bila spomladi 1941 vsekakor največja zagovornika takojšnjih množičnih deportacij Slovencev in Srbov, nista zdaj spremenila svojih osnovnih pogledov na deportacije. Menila sta, da je v razmerah, kakršne je ustvarila vstaja jugoslovanskih narodov, deportacije Slovencev in naselitev Nemcev bolje preložiti z neugodnega letnega časa na pomlad 1942.

Takšno stališče je tako pri Himmlerju, ki je predstavnikom kočevskih Nemcev obljubil, da se bodo kočevski Nemci preselili še v letu 1941, kakor tudi pri vodstvu kočevskih Nemcev, ki je svoje sonarodnjake tako duševno kakor tehnično pripravilo na preselitev v letu 1941, naletelo na trden odpor.

Ze septembra se je pri kočevskih Nemcih začela pojavljati preselitvena mrzlica, ali bolje rečeno lakota po zemlji. Nekateri Nemci iz Kočevske so se odpeljali v obsavski in obsotelski pas, iz katerega nacisti sploh še niso bili začeli deportirati Slovencev, in si tam začeli ogledovati posestva, hiše itd. Ko so si kaj izbrali, so se odpeljali naprej v Maribor in tam na uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva hodili od oddelka do oddelka, da bi si zagotovili tisto, kar so si bili izbrali. Zato je štabni vodja Laforce 18. septembra naročil svojim oddelkom: »Sporočajo mi, da se že nekaj dni pojavljajo v Mariboru člani kočevske narodne skupine, da bi si s pomočjo posameznih glavnih oddelkov te ustanove zagotovili svojo naselitev na Spodnjem Štajerskem. Opozarjam na to, da glavni oddelki te ustanove ne smejo na noben način sprejemati takšnih posebnih želja in naj člane kočevske narodne skupine, če se bodo pojavili pri njih, napotijo na naselitveni štab v Mariboru, Tovarniška ulica 17.«^{U6} Naselitveni štab pa je imel nalogo, naj ne sprejema prošenj tistih prisilcev, ki bi si radi nasproti drugim kočevskim Nemcem zagotovili boljši položaj, in naj tudi preveri primere tistih kočevskih Nemcev, ki so jim na slovenskem Štajerskem že dodelili kakšen obrtni obrat.¹⁴⁷ **Se** bolj se je

mrzlica za boljšimi posestvi ali hišami med kočevskimi Nemci razširila po njihovi naselitvi.

Dne 19. septembra je Laforce sklical za 26. september v uradu pooblaščenca državega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru sestanek predstavnikov tega urada in predstavnikov kočevskih Nemcev.¹⁴⁸ O vsebini sestanka, ki so se ga udeležili tudi Schober, Lampeter in Sturm, sicer nimamo zapisnika ali poročila, pač pa je Laforce na osnovi njegovih sklepov čez tri dni napravil celo vrsto beležk o nalogah pri preselitvi kočevskih Nemcev.¹⁴⁹

Čez nekaj dni, tj. 1. oktobra, so se Schober, Lampeter in Sturm skupaj z uslužbenci urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru odpeljali z avtomobili na izselitveno oziroma naselitveno območje ob Savi in Sotli z nalogo, »da si ogledajo naselitveno območje in se pogovorijo o grobem načrtovanju poljedelske zmogljivosti kočevskih Nemcev s posebnim ozirom na življenjske razmere kočevskih Nemcev v posameznih območjih na Kočevskem«,¹⁵⁰ ali drugače rečeno, pogovorili naj bi se, kam naj bi naselili kočevske Nemce z območij posameznih sturmov. Kmalu zatem, ko so se s tega ogleda vrnili v Maribor, jim je Uiberreitherjev odposlanec 4. oktobra prinesel slabo novico, ki jih je zelo potrla.

Dr. Uiberreither jim je namreč sporočil, da preselitve kočevskih Nemcev v letu 1941 ne bo, ker ni mogoče izprazniti izselitvenega območja ob Savi in Sotli. Ko so Schober, Lampeter in Sturm to novico povedali dr. Wollertu, ki je bil tisti dan v Mariboru, je ta skupaj z Laforcejem in predstavnikom Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft v Mariboru dr. Stiihrerjem odšel takoj k dr. Uiberreitherju in ga vprašal, ali je ta novica resnična, in če je, kakšni so razlogi za preložitev preselitve. Uiberreither jih je sprejel in jim povedal:

»Ker mora med izpraznitvijo naselitvenega območja in naseljevanjem Kočevarjev preteči nekaj časa, izpraznitvi pa se ne upira samo hrvaška vlada, temveč tudi hrvaško prebivalstvo, ki grozi, da bo prihajajoče Slovence poklalo že na meji, ne more več biti preselitve v tem letu. Hrvatska vlada bi politično breme, ki je povezano s sprejemom Slovencev, sprejela le na izrecno zahtevo führerja.« Dr. Uiberreither je torej kot vzrok za ustavitev deportacij Slovencev navedel argument, ki so ga ustaši navajali na že omenjeni konferenci v Zagrebu 22. septembra 1942. Ustaška vlada se je res branila še naprej sprejemati Slovence, vendar ne zato, ker bi bilo hrvaško ljudstvo tako grozilo Slovincem, temveč zato, ker ni mogla več izganjati Srbov tako, kot so se dogovorili junija 1941, in ker ustaške oblasti izgnanih Slovencev

tudi zaradi vstaje, ki je zajela velik del t. i. NDH, niso imele več kam pošiljati.

Dr. Wollerta, ki so mu v Berlinu še pred petimi dnevi dali Himmlerjeve napotke za izvedbo preselitve kočevskih Nemcev, je ta odgovor zelo iznenadil, iznenadil pa ga je tudi Uiberreitherjev hladni sprejem in tudi njegov hladni odnos do štabnega urada v Berlinu. Iznenadilo ga je še nekaj. Vodstvo kočevskih Nemcev se je namreč pritožilo, da so prejšnji dan ugotovili, da po podatkih zemljiškega urada razpoložljiv prostor ne zadostuje, da bi lahko vsem kočevskim Nemcem dali dovolj zemlje, in da se »pojavljajo vse nevarnosti nenasičenega kmetištva«. Zato je menil, da je treba naselitveno območje ob Savi in Sotli povečati. To je bila vsekakor reakcija nekaterih uslužbencev urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva in vodstva kočevskih Nemcev na Uiberreitherjev sklep z dne 15. septembra, da zmanjša izselitveno oziroma naselitveno območje.

V takem položaju je dr. Wollert poslal šefu štabnega urada Greifeltu v Berlin nujno brzojavko, v kateri je poročal o obeh problemih, in še povedal:

»Preselitev je mogoče izvesti brez večjih težav le tedaj, če jo bomo začeli pred 8. oktobrom. Ob poznejšem začetku bi vremenske prilike pomenile veliko oviro pri njeni izvedbi in zavarovanju.

Pogoj za začetek preselitve pa je sedaj ta, da bo:

1. do tega časa rešeno vprašanje izpraznitve izselitvenega območja ali z odločilnim pritiskom na hrvaško vlado ali pa z izselitvijo Slovencev na drugo območje;
2. povečano naselitveno območje za kočevske Nemce, kolikor je sedaj premajhno, in če bo za to predvideno planiranje končano v štirih tednih.«

Ce do omenjenega roka ne bi moglo biti vse urejeno, bi bilo nujno treba odložiti preselitev na pomlad. Svaril je, da bi to lahko imelo neugodne posledice za Italijane in kočevske Nemce. Poudaril je še, da bo nadaljeval svoje delo po napotkih, ki jih je dobil v Berlinu, in se bo zato takoj odpeljal v Ljubljano. Prosil je, naj mu odgovorijo takoj, po možnosti še popoldne.¹⁶¹

Odgovorili so mu res še tisti dan, »da državni komisariat na vsak način hoče, da se preselitev izvede še to leto«.¹⁶² In to je bil prvi odgovor iz Berlina na občutljivo vprašanje, ali se bodo kočevski Nemci preselili še leta 1941 ali pa bodo njihovo preselitev odložili na pomlad 1942.

Čez štiri dni, tj. 8. oktobra, ko sta se nekje sestala dr. Uiberreither in poslanik Kasche ter se pogovorila o gledišču do nadaljnjih deportacij Slovencev, je tudi Laforce poročal štabnemu uradu v Berlinu

o perečih vprašanjih v zvezi s preselitvijo kočevskih Nemcev. Njegova izvajanja so zanimiva predvsem zato, ker kažejo na to, da so se tudi v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru odločili, naj bi bila preselitev kočevskih Nemcev šele po 20. marcu 1942 in naj bi tudi povečali njihovo naselitveno območje. Če je bil dr. Uiberreither v omenjenem razgovoru z dr. Wollertom bolj redkobeseden, pa je Laforce širše utemeljeval odložitev preselitve v čas po 20. marcu 1942. Potem ko je navedel število slovenskih družin, ki so predvidene za izgon z izselitvenega ali naselitvenega območja (17.065), je povedal, da bi bilo na izselitvenem območju še vedno dovolj zemlje za naselitev okoli 2000 kočevskih kmečkih družin, in trdil, da morebitna razširitev naselitvenega območja na velike občine Sv. Peter, Polje in Podčetrtek, ki so do srede septembra že bile zajete v izselitvene načrte, in še na tri nove velike občine Podsredo, Kozje in Pilštanj ne bi zahtevala odložitve roka preselitve kočevskih Nemcev. Pač pa odložitev preselitve terjajo druge okolnosti:

»Pregledovanje kočevskih Nemcev (ki ga bo izvedel osrednji vselitveni urad — op. T. F.) in opsijski postopek, ki se še ni začel, bosta po mnenju nemškega pooblaščenca za preselitev v Ljubljani zahtevala okoli 4 tedne časa; niso se še tudi začela pogajanja med nemško in italijansko železniško upravo. Zato se zdi nemogoče, da bi preselitev kočevskih Nemcev končali pred snegom, ki na Kočevskem lahko zapade že meseca oktobra. Pri teh vseskozi neugodnih prometnih razmerah ne bi bilo mogoče v tem času izvesti niti preselitve Nemcev iz Italije niti izselitve Slovencev iz Spodnje Štajerske.

Samo vzorno in harmonično prepletanje opcije, pregleda EWZ, izselitve Slovencev, odvoza kočevskih Nemcev in njihove naselitve bi še lahko omogočilo preselitev pred zimo, če bi bila vrstni red in tempo določena zelo natančno in med seboj povezano. Po izkušnjah z vzhoda pa se nam zdi zelo dvomljivo, ali se dajo vse te zapletene zadeve med seboj uskladiti.

Zato prosimo, da bi, če je mogoče, odložili rok za začetek preselevanja na 20. marec 1942.

Če bi izpolnili nekatere pogoje, bi bilo vodstvo narodne skupine zmožno narodno skupino prezimiti in jo marca strnjeno popeljati v preselitev. Nekaj drobcev, niti ne približno 3%, se ne mara preseliti. To pa so ravno tiste osebe, ki jih vodstvo narodne skupine ne ceni (v glavnem duhovniki).

Poslal vam bom predloge za oskrbovanje narodne skupine do preselitve v marcu.

Vsekakor pa se mi zdi potrebno, na narodno skupino že sedaj vzamemo v svoje roke.«¹⁵³

Kot smo videli v enem od prejšnjih poglavij, je Himmler kljub temu še pred 10. oktobrom 1941 sklenil, da se bodo kočevski Nemci preselili še v letu 1941. Hotel je držati besedo, ki jo je dal njihovim predstavnikom 23. aprila v Brucku na Muri. Verjetno je menil, da bi bil v nasprotnem primeru oškodovan njegov prestiž kakor tudi oslabljen položaj vodstva kočevskih Nemcev. Postavlja se tudi vprašanje, ali ga niso k temu spodbudila tudi poročila iz urada nemškega pooblaščenca za preselitev v Ljubljani. Dr. Knuth je namreč že 4. oktobra, ko je bil dr. Wollert v Mariboru, poročal v Berlin, da je v Kočevju ugotovil, »da so tamkajšnji preseljenci zelo vznemirjeni zaradi raznih govoric o morebitni odložitvi preselitve«, in da so mu sporočili, »da tamkajšnji preseljenci ne morejo prenesti tega, da bi preselitev odložili ali pa sploh odpovedali, ker Kočevarji nimajo za zimo niti kurjave niti živeža«. ¹⁵⁴ Kaže, da so nekateri Nemci, ki so se že pripravili na preselitev, ob govoricah, da se ne bodo mogli preseliti v 1. 1941, bili pripravljeni prodati nekaj svoje zemlje Slovincem, da bi se z izkupičkom mogli preživeti čez zimo. Dr. Wollert je takoj, ko se je vrnil iz Maribora in slišal za te novice, 6. oktobra naročil vodstvu kočevskih Nemcev, naj pove ljudem, da so govorice o odložitvi preselitve neutemeljene, kajti 4. oktobra so mu bili sporočili iz štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, »da državni komisiariat na vsak način hoče, da se preselitev izvede še to leto«. Svetoval je, naj v takih primerih kočevska hranilnica da ljudem posojilo. ¹⁵⁵

Vodstvo kočevskih Nemcev pa je v takih negotovih razmerah glede preselitve začelo tiho nabirati prostovoljce za nemško vojsko in oddelke SS. Po njegovih podatkih naj bi se bilo prijavilo kar 90% vseh za orožje sposobnih moških, med njimi okoli tristo za oddelke SS. ¹⁵⁶ Prav gotovo je k tako velikemu odzivu pripomogel položaj nemške vojske na vzhodni fronti, ki je ravno takrat začela ofenzivo proti Moskvi.

Tisti čas je Himmler sprejel nacistično vodstvo kočevskih Nemcev v SS. To je verjetno storil zaradi njegovih dotedanjih zaslug pri nacistični vzgoji svojih sonarodnjakov, formiranju in urjenju oddelkov Volksdeutsche Mannschaft, sodelovanju pri razbijanju Jugoslavije in popolnem angažiranju za preselitev čim večjega števila kočevskih Nemcev. Verjetno pa je s tem aktom tudi nameraval okrepiti položaj vodstva kočevskih Nemcev v času preseljevanja.

15. oktobra 1941 je višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju SS-Brigadeführer dr. Scheel iz Salzburga pisal Laforceju v Mariboru: »Dobil sem vaše poročilo o Wilhelmu Lampetru in se vam zanj zelo zahvaljujem. Med tem časom sem na svoje svoječasno vpra-

šanje dobil odlok državnega vodje SS. Ta je Lampetra sprejel v SS kot SS-Sturmabführer j a. Hkrati mi je dal dovoljenje, da osebno sprejem v SS kot SS-Untersturmführerje 18—20 vidnih moških iz Kočevske.« Pri predlaganju ljudi naj upoštevajo tako njihovo dotedanje delo kakor tudi rasne predpise. Vendar pa naj še ne bi vsi nosili esesovske uniforme in tudi njihovega sprejema v SS naj ne bi preveč razglašali.¹⁵⁷ Lampeter je res kmalu predlagal 21 kočevskih Nemcev, ki naj bi jih sprejeli v SS. Busbacha in Sturma je predlagal celo za SS-Obersturmführerja (tj. poročnika SS) ali SS-Hauptsturmführerja (tj. kapetana SS), druge pa za SS-Untersturmführerje (tj. podporočnike SS). Po imenih sodeč so to bili v glavnem člani vodstva Volksdeutsche Mannschaft in vodje njenih Sturmov. Lampeter jih je okarakteriziral takole: »Vsi navedeni tovariši so politično in svetovno-nazorsko popolnoma neoporečni in so se vsa leta obnašali kot nacionalni socialisti tako, kakor se to lahko zahteva le od članov SS.«¹⁵⁸ Medtem ko se je Lampeter od tega časa dalje res podpisoval kot SS-Sturmabführer (tj. major SS), pa je sprejem drugih v SS zares ostal v tajnosti.

Opcija in pregled

S Himmler j evim sklepom, da Slovence z obsavskega in obsotelskega pasu deportirajo v rajh in da kočevske Nemce preselijo na posestva deportiranih Slovencev še leta 1941, je za naciste odpadla poslednja ovira za preselitev kočevskih Nemcev. Toda od Himmlerjevega sklepa do njegove objave je preteklo še najmanj deset dni in tudi to je zavleklo preseljevalno akcijo. Tako sta visoki komisar Grazioli in nemški pooblaščenec za preselitev dr. Wollert v skladu z 2. členom pogodbe in s 1. členom izvršilnih določb z dne 31. avgusta 1941 razglasila preselitev kočevskih Nemcev šele 20. oktobra 1941, tj. tisti dan, ko je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither razglasil začetek deportacij Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu. V razglasu sta pozvala vse nemške državljane in Volksdeutscher j e v Ljubljanski pokrajini, ki se želijo preseliti v rajh, naj vložijo izjave za preselitev, tj. opcijske prijave.¹⁵⁹

To bi bila glede na določila pogodbe morala napraviti že septembra, saj je bil 30. september 1941 zadnji rok za oddajo opcijskih prijav. Toda zaradi omenjenih težav glede deportiranja Slovencev in težav pri pogajanjih za prodajo imovine preseljenih Kočevarjev sta Grazioli in dr. Wollert verjetno v sporazumu z nemškim in italijanskim zunanjim ministrstvom vse v pogodbi in izvršilnih določbah postavljene roke podaljšala za dva meseca. Tako je bil novi skrajni

rok za izročitev opcijskih prijav 30. november 1941, rok za dokončno izvedbo preselitve pa 20. januar 1942.

Seveda je bilo treba opraviti mnogo posla. Najprej je bilo treba po občinah zbrati od vsakega optanta po dva izvoda opcijskih prijav, preveriti, ali sta enaka, ker bi ju drugače zavrnil, in poslati en izvod visokemu komisarju, drugega pa nemškemu pooblaščenцу za preselitev, ki je moral visokemu komisarju sproti, vendar najpozneje do 20. decembra 1941, sporočiti imena tistih optantov, ki jih je nemška vlada pripravljena sprejeti v rajh. Če za kakšno osebo do omenjenega roka tega ne bi storili, bi veljalo, da je oseba sprejeta v rajh. Daljši opcijski rok je veljal le za bolnike, in sicer do 20. februarja 1942.

Seveda je po zaslugi vodstva kočevskih Nemcev oddalo opcijske prijave okoli 95% kočevskih Nemcev. Do omenjenega roka je namreč *optiralo za preselitev 12.147 kočevskih Nemcev*.¹⁶⁰

Žal nimamo na razpolago natančnejših podatkov, koliko Nemcev je v času opcije živelo na območju posameznih Sturmov na Kočevskem in koliko jih je optiralo za preselitev z območja vsakega sturma. Poznamo le podatke o številu Nemcev na območju vsake občine in tudi vsakega sturma z dne 8. marca 1941 in iz maja 1941 (o problematiki teh števil sem govoril že v začetku tega poglavja) ter nepopolne podatke (manjkajo za sturme Kočevje, Mozelj in Draga) o še nedokončani opciji (pri nekaterih Sturmih je navedeno nekoliko manjše število optantov, kot jih je bilo pozneje pregledanih). Natančnejši so podatki o številu pregledanih v posebnem vlaku osrednjega vselitvenega urada (EWZ). Ker po Wollertovem poročilu le 275 optantov ali nekaj nad 2% ni prišlo k pregledu (od tega jih je bilo 93 v Nemčiji, 7 jih je preklicalo opcijo, 6 jih je umrlo, 169 pa jih sploh ni navedlo razloga), je razlika med številom optantov in številom pregledanih razmeroma majhna. Zato lahko pri analizi rezultatov opcije za območja posameznih sturmov uporabimo rezultate pregleda v posebnem vlaku osrednjega vselitvenega urada (EWZ). Če bi upoštevali podatek o številu Nemcev na Kočevskem z dne 8. marca 1941 (12.498), bi jih naj bilo optiralo kar 97%. Dr. Wollert je v svojem drugem poročilu, ki ga je 11. decembra 1941 poslal štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlin, napisal, da je vodstvo kočevskih Nemcev pri štetju junija 1941 ugotovilo, naj bi bilo 12.487 »voljnih za preselitev«.¹⁶¹ Če pa bi upoštevali podatek iz maja 1941 (12.903 Nemcev) bi jih naj bilo optiralo 93,3%. Ugotovimo lahko tudi, da jih je razmeroma najmanj optiralo na območjih sturmov Poljane, Draga, Gotenica in Kočevska Reka. Zlasti za Poljane so se funkcionarji posebnega vlaka osrednjega vselitvenega urada pritoževali nad slabim uspehom opcije: »Prav posebno šibko voljo do preselitve so pokazali

na vzhodnih obrobni predelih (območje sturma Poljane), pa tudi na območjih drugih Sturmov so ostali rezultati opcije nekoliko za predvidevanji.¹⁶² Na območju odročne Drage, ki je bila v reški pokrajini, je imelo vodstvo kočevskih Nemcev šibkejši vpliv kakor pa na druge kraje, medtem ko sta na ljudi v Gotenici in Kočevski Reki precej vplivala tamkajšnja nemška duhovnika Gliebe in Kraker, ki sta aktivno delala proti preselitvi in se tudi sama nista preselila. Drugod so bili rezultati opcije boljši, v več kot polovici Sturmov je optiralo za preselitev več kot 94% Nemcev.

Dr. Wollert je v svoji izjavi, ki jo je 27. marca 1958. leta dal za publikacijo »Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa«,¹⁶³ navedel, da sta bila ob propagandi vodstva kočevskih Nemcev odločilna dva momenta: 1. da je bilo preseljencem določeno za naselitev rodovitno kmečko območje in 2. da bi tisti, ki bi ob preselitvi večjega dela Volksdeutscher jev še ostali v praznem prostoru, morali računati, da bodo v prihodnosti Italijani v ta prazen prostor naselili nenemške ljudi in odvzeli Nemcem tiste posebne pravice, ki so jih imeli kot pripadniki nemške narodne skupine.

Dr. Hans Arko, ki je v nekem svojem sestavku kritiziral vodstvo kočevskih Nemcev, ker je pri pripravah svojih sonarodnjakov na preselitev preveč rado grozilo s koncentracijskimi taborišči, je nekoliko ljubosumen na njegove uspehe oporekal mnenju, da je tako velik odziv za preselitev rezultat uspešnega dela novega vodstva kočevskih Nemcev, in trdil: »Če se Kočevarji kljub temu skoraj stoodstotno odseljujejo, potem to prav gotovo ni zasluga današnjega vodstva, temveč je to pripisati zdravemu človeškemu razumu Kočevarjev.«¹⁶⁴

Nekdanji starološki župnik Alois Krisch, o katerem je Gottscheer Zeitung pisala, da je ob napadu Nemčije na Jugoslavijo sam razorožil oddelek jugoslovanskih vojakov,¹⁶⁵ trdi v izjavi, ki jo je dal za omenjeno publikacijo, da so bili vzroki za to, da so se kočevski Nemci tako množično odločili za preselitev, v razmerah in dogodkih v letih 1918 do 1941 in da je bila propaganda le pomirjevalno sredstvo. Pravi, da so nasproti vsemu preteklemu »videli ljudje takrat zmagujočo Nemčijo, na katero je opozarjala propaganda. Če so tudi mnogi podlegli številnim in čudovitim obljubam, pa je bilo za občestvo samo eno privlačno: „Heim ins Reich!“ To, samo to, je bilo pomirjevalno in to je torej tudi propaganda izdatno izkoristila.« Naj zanimivejši pa je seveda tisti del izjave, ki pravi, da so bili med ljudmi pomisleki, ali se naj preseljujejo tja, od koder so nasilno izselili Slovence. Krisch izjavlja, da so takšni pomisleki sicer oslabili »pomirjevalno sredstvo«, da pa niso mogli niti prizadeti, niti odpraviti, niti oslabiti pravega motiva za preselitev. On sam da je ljudem, ki so se s temi pomisleki obračali

nanj kot na svojega dušnega pastirja, odgovarjal, naj se ne ozirajo na takšne pomisleke.¹⁶⁶

Po vsem tem bi lahko rekli, da je za to, da so se kočevski Nemci tako množično odločili za preselitev, bilo odločilnih več momentov. Predvsem je treba poudariti, da si je vodstvo kočevske narodnostne skupine, prežeto z nacionalsocialističnimi idejami, že nekaj let vztrajno prizadevalo, da z nacistično ideologijo prepoji tudi večino kočevskih Nemcev. Če ne že pri vseh, se mu je to posrečilo zlasti pri mlajši generaciji. To vodstvo je vroče želelo, da bi Hitler po priključitvi Avstrije k rajhu priključil tudi Slovenijo. Ker je ob napadu na Jugoslavijo Hitler zaradi odnosov z Mussolinijem moral prepustiti južni del Slovenije s Kočevsko Italiji, je vodstvo kočevskih Nemcev v skladu s Himmlerjevimi prizadevanji, da čimveč raztresenih nemških narodnostnih skupin spravi v rajh, razvilo močno propagando, v kateri je zlasti poudarjalo povezanost vsega nemškega naroda, in opozarjalo, da je bodočnost kočevskih Nemcev samo v sklopu Hitlerjevega velikega nemškega rajha. Pri tej propagandi in razbijanju raznih pomislekov je na eni strani grozilo z osamitvijo vseh, ki ne bodo šli skupaj z večino kočevskih Nemcev, s koncentracijskimi taborišči itd., na drugi strani pa je obljubljalo bogato rodovitno zemljo z lepimi posestvi. Celo starejša generacija kočevskih Nemcev, ki se je težko ločevala od svoje zemlje in ki so jo trli nenehni pomisleki, je vdano sledila vodstvu.

Tako kot so nacisti pregledovali vse nemške preseje in enee, so pregledali tudi kočevske Nemce, vendar s to razliko, da so druge pregledovali *potem*, ko so jih pripeljali v rajh, Nemce iz Ljubljanske pokrajine pa so pregledali, *preden* so jih pripeljali v rajh, še celo preden so rešili prošnjo za opcijo. To se pravi, da je bila odločitev nemškega pooblaščenca za preselitev dr. Wollerta, ali bo sprejel ali odklonil prošnjo kake osebe za opcijo, odvisna od izida pregleda tiste osebe.

2e pri pogajanjih za sklenitev pogodbe o preselitvi si je nemška stran prizadevala, da bi prišla v pogodbo ali izvršilne določbe tudi klavzula, da lahko osrednji vselitveni urad pošlje v Ljubljansko pokrajino za osem tednov svoj »posebni vlak« (Sonderzug), v katerem bi naj pregledali optante. To je res prišlo v 8. člen izvršilnih določb, ki je tudi določal, da se sme vlak muditi na Kočevskem le osem tednov in da mora najpozneje 15. novembra 1941 zapustiti to območje ter da smejo biti uslužbenci tega vlaka v svojih uniformah. Seveda so pozneje ta rok podaljšali.

Sredi avgusta 1941 so bili predlogi, naj posebnega vlaka ne bi poslali v Kočevje, ampak v nekatere nemške pokrajine, kjer bi naj pregledovali nemške preseljence iz Južne Bukovine, Dobrudže itd.

*Vodstvo »posebnega
vlaka EWZ«
v Kočevju v začetku
decembra 1941*

V tem primeru naj bi v Kočevje poslali najmanj dve komisiji (III. in GII.), ki bi predvidoma delali dva in pol meseca. Toda končno so le poslali poseben vlak.¹⁶⁷

Osrednji vselitveni urad je k pregledu pritegnil kot »narodnostna poznavalca« Wilhelma Lampetra in Richarda Lacknerja. Ta dva sta skupaj z vodjem vsakega Sturma povedala, kateri ljudje so politično nezanesljivi ali na pol slovenskega rodu.¹⁶⁸

Predhodnica tega vlaka, ki jo je vodil SS-Obersturmführer Szallies, je prispela v Kočevje že sredi oktobra. Na t. i. »mladinskem dnevu« v Kočevju 18. in 19. oktobra je skupaj z dr. Wollertom poučila vodje kočevskih sturmov o opcijskem postopku in pregledu optantov v posebnem vlaku, ki se je nato 21. oktobra pripeljal v Kočevje.¹⁶⁹ Z vlakom se je pripeljalo tudi vodstvo osrednjega vselitvenega urada iz Lodza, tako npr. v. d. vodja SS-Obersturmbannführer von Malsen-Ponickau in vodja posebnega vlaka SS-Obersturmbannführer Wagner.¹⁷⁰ V posebnem vlaku so kočevske Nemce začeli pregledovati 23. oktobra 1941. Klicali so jih v Kočevje po Sturmih, in sicer po takšnem vrstnem redu, kakršnega so predvidevali za preselitev. Zaradi aktivnosti partizanskih skupin na tem ozemlju, tj. predvsem semiške skupine,¹⁷¹ naj bi jih začeli pregledovati na t. i. obrobнем »ogroženem« območju in v odročnejših krajih, od koder bi jih bilo zaradi vremenskih razmer pozneje težko preseljevati. Da pa bi iz organizacijsko-tehničnih razlogov pridobili na času, so pred tem od 1. novembra pregledali nekaj bližnjih sturmov (Stara cerkev, Zeljne, Dolga vas, Zajčje polje in Onek). Zaradi aktivnosti partizanov v obrobnih kočevskih predelih¹⁷² se je 2. novembra ko-

misija iz posebnega vlaka razdelila. En del je pod vodstvom SS-Obersturmbannführerja Wagnerja še naprej pregledoval optante v posebnem vlaku v Kočevju, drugi del (38 esesovcev) pa je odšel na teren, da ne bi bilo treba hoditi preseljencem do dvajset ali pa še več kilometrov daleč na pregled v Kočevje. Poleg strahu pred partizanskimi napadi so tej odločitvi botrovale tudi snežne razmere, saj je od 23. oktobra dalje nekaj časa vsak dan snežilo in je ponekod padlo kar za meter snega. Tisti del komisije, ki je pod vodstvom SS-Obersturmführerja Szalliesa odšel na teren, je od 2. do 6. novembra pregledoval optante v Dragi (24. sturm), od 7. do 22. novembra pa v Črmošnjicah (19., 20., 22., 23. in 25. sturm). Za pregled bolnikov na domu pa so ustanovili majhen oddelek 5 oseb.

Po podatkih vodstva posebnega vlaka osrednjega vselitvenega urada z dne 8. decembra 1941 bi naj bilo od 12.147 optantov prišlo k pregledu 11.833 oseb. Od 314 oseb, ki niso prišle k pregledu, naj bi jih bilo 58 živelo v rajhu, 18 v inozemstvu, 13 naj bi bilo umaknilo opcije, 188 pa se pozivu na pregled ni odzvalo iz neupravičenih razlogov, medtem ko za 37 oseb niso mogli ugotoviti, kje so.¹⁷³

Po podatkih, ki jih navaja zaključno poročilo osrednjega vselitvenega urada, naj bi bil ta urad v času od 23. oktobra do 3. decembra 1941 v Kočevju, Dragi in Črmošnjicah pregledal 2951 družin ali 11.747 oseb. 155 družinam s 571 osebami ali 4,86 % je dal oceno »A« (Altreich — preselitev v stari rajh), 2775 družinam z 11.110 osebami ali 94,58 % »ST« (Steiermark — preselitev na Štajersko), 21 družinam s 66 osebami ali 0,56 % 'je odklonil opcijo.¹⁷⁴

Po podatkih osrednjega vselitvenega urada in nemškega pooblaščenca za preselitev naj bi bilo na Kočevskem na območju posameznih Sturmov naslednje število pregledanih in ocenjenih optantov:

š t .	Sturm sedež	Š t e v i l o				O p t a n t i		
		DO štetju marca 1941	po štetju maja 1941 oseb	druž.	pre- gle- dani	ocena A	ocena ST	odklo- njeni
1	Kočevje	849	313	1.033	942	67	814	61
2	Stara cerkev	1.187	315	1.292	1.152	88	1.064	—
3	Mozelj	812	185	775	736	14	721	1
4	Kočevska Reka	1.019	273	1.139	953	42	911	—
5	Koprivnik	754	187	795	710	17	693	—
6	Stari log	1.148	268	1.228	1.124	24	1.100	—
7	Dolga vas	442	118	542	439	33	406	—
8	Zajčje polje	203	44	179	174	7	167	—
9	Knežja lipa	237	52	223	213	17	196	—

št.	Sturm sedež	Število			Optanti			
		po štetju marca 1941	po maja oseb	štetju 1941 druž.	pre- gle- dani	ocena A	ocena ST	odklo- njeni
10	Sp. Nem. Loka	180	57	224	212	7	205	—
11	Onek	196	42	201	184	—	184	—
12	Zeljne	511	156	520	479	20	458	1
13	Grčarice	212	58	211	208	2	206	—
14	Gotenica	261	66	257	226	2	224	—
15	Borovec	248	70	272	253	6	247	—
16	Dolnja Briga	183	45	208	199	20	179	—
17	Polom	418	79	390	359	21	338	—
18	D. Topla reber	364	79	343	350	4	346	—
19	Poljane	690	91	446	349	2	347	—
20	Planina	427	71	390	384	48	334	2
21	Spodnji log	247	38	193	189	4	185	—
22	Blatnik	242	55	240	234	19	215	—
23	Crmošnjice	970	232	1.102	1.056	70	985	1
24	Draga	418	102	431	343	13	330	—
25	Mavrlen	280	59	299	279	24	255	—
S k u p a j		12.498	3.055	12.903	11.747	571	11.110	66

V zvezi s temi številkami si bomo postavili nekaj vprašanj in skušali odgovoriti nanje. Prvo vprašanje je, zakaj je tako malo oseb dobilo oceno »A«. Vzrok, da so tako malo oseb ocenili z »A« in jih namenili izseliti v stari rajh, je Himmlerjevo navodilo, naj le v izjemnih primerih, ko gre za ljudi, ki so se zelo kompromitirali z zvezami s Slovenci, izrečejo to oceno in naj večini kočevskih Nemcev dajo oceno »ST«. Za sedaj ne poznamo natančnejših kriterijev za oceno »A«. Verjetno pa je, da so na predlog vodstva kočevskih Nemcev, ki sta ga v posebnem vlaku zastopala Lampeter in Lackner, takšno oceno dali predvsem ljudem iz velike skupine narodnostno mešanih oseb. Tako je oceno »A« dobilo kar 369 narodnostno mešanih oseb, 24 rasno slabše ocenjenih ljudi in le 169 trdnih Nemcev. Največji odstotek ljudi z oceno »A« je bil med optanti iz jugovzhodnih predelov Kočevske (Mavrlen 8,6 %¹, Blatnik 8,1 %, Planina 12,5% in Črmošnjice 8,6 %), iz skrajnega jugozahodnega dela (D. Briga 10,0 %) in iz Kočevja in okolice (Kočevje 7,1 %, Stara cerkev 7,6 % in Dolga vas 7,5 %). Takšno oceno je dobilo sorazmerno tudi veliko pregledanih z območja Knežje lipe (7,9%). Na drugih območjih je bil manjši odstotek oseb z oceno »A« (pod 6 %), najmanjši je bil v Oneku (0,0%) in Poljanah (0,5%). Ker ni na razpolago natančnejših

podatkov, koliko je bilo narodnostno mešanih oseb na območju posameznih sturmov, ne moremo delati nobenih drugih primerjav.

Zelo majhno je bilo tudi število tistih, ki so jim zavrnilo opcijo. To so storili seveda šele po pregledu v posebnem vlaku. Vsekakor je zanimivo to, da so bili optanti, ki so jih pri pregledu zavrnilo, skoraj vsi iz mesta Kočevja. Kaže, da so to bili ljudje iz skupine 21 družin ali 81 oseb, ki so jih pri pregledu razglasili za »popolnoma tujerodne« (reine Fremdstämmige), vendar pa niso vsem zavrnilo opcije.

Vodstvo kočevskih Nemcev, ki je imelo pri pregledu svoja zastopnika, je imelo verjetno večjo besedo pri odločanju, koga naj določijo za preselitev in obsavski in obsotelski pas in koga v stari rajh, kakor pa pri odločanju, komu naj zavrnejo opcijo. Viri, ki jih imamo na razpolago, pričajo, da si je želelo, da se nekateri ljudje ne bi preselili, vendar najdemo med preseljenimi tudi tiste. To velja za nekatere premožnejše meščane iz Kočevja (npr. za odvetnike dr. Hansa Arka, dr. Ferdinanda Siegmunda in dr. Richarda Roma, hotelirja Lea Hönigmanna, gostilničarje Willija Schleimerja, Eduarda Tomitscha in Heinricha Hönigmanna, trgovce Roberta Ganslmayerja, Josefa Hönigmanna in Eduarda Herbsta, lesna industrialca Antona in Franza Jakominija itd.) in vse nemške duhovnike na Kočevskem, celo za Josefa Epicha. Vse te je imelo za politično nezanesljive in je Lampeter seznam z njihovimi imeni in kratko karakteristiko (nekateri je označilo za pridobitniške egoiste, druge za malomeščane, tretje za intrigante, četrte za privrženca nacionalno-meščanske smeri in privrženca dr. Arka, pete za nasprotnike preselitve itd.) izročilo vodstvu posebnega vlaka osrednjega vselitvenega urada, verjetno z namenom, da bi zavrnilo njihove opcije. Vendar najdemo v seznamu preseljenih skoraj vse razen že omenjenih treh duhovnikov. Je pa vodstvo kočevskih Nemcev v začetku seznama politično nezanesljivih izrecno povedalo, da med Nemci na Kočevskem ni ljudi, ki bi bili »sovražno razpoloženi do nemškega rajha«, in da so ljudje, ki jih navaja v seznamu, politično nezanesljivi toliko, kolikor bi lahko zavestno dali napačno podobo o nemški narodni skupini na Kočevskem, vendar je kljub temu za enega povedalo, da je »nesramno zmerjal Nemčijo, ko se je vrnil iz ujetništva.«

V seznamu politično nezanesljivih Kočevjarjev je govor tudi o komunistih. Navaja dva komunista (Hansa Erkerja in Viktorja Pellegrinija iz Slovenske vasi), ki da sta širila med kočevskimi Nemci komunistično misel, a sta zaradi neuspeha odšla iz Kočevske, prvi v Banat in drugi v rajh. Sodelovanja s komunisti je sumilo tudi šoferja Josefa Widmerja iz Kočevske Reke in pripisalo: »Nenehno ga nadzoruj emo.«¹⁷⁵

Iz duha, ki veje iz teh sicer kratkih karakteristik, lahko zlasti iz opomb »privrženec dr. Arka« ugotovimo, da so morale biti takrat zelo napete razmere med privrženci starega vodstva kočevskih Nemcev in tedanjim vodstvom. Kaže tudi, da so se morali kakšni Nemci s Kočevskega pritoževati čez svoje vodstvo, ker je dr. Petschauer posredoval pri štabnem uradu v Berlinu, in ta je poslal v Kočevje predsednika obrtno zbornice za Spodnje Podonavje Josefa Ellmerja, ki je bil po rodu kočevski Nemec. Ellmer je menil, da je celotno vodstvo kočevskih Nemcev z edino izjemo Josefa Schobra »premlado in da ljudi obravnava napačno. Je preostro in preto go in se premalo ozira na psihologijo hribovskih kmetov.«¹⁷⁸ Ellmerjevo gledišče je štabnemu uradu v Berlinu posredoval Laforce, ki je čez nekaj časa dobil odgovor, naj se ne vmešava v »notranje zadeve« kočevskih Nemcev, in navdilo:

»V času preselitve je treba priznavati sedanje vodstvo narodne skupine, ker je preselitev mogoče izpeljati brez trenj le ob enotnem in trdnem vodstvu. Toda to priznavanje sedanjega vodstva ne sme voditi do tega, da bi osebe, ki se politično niso mogle popolnoma vključiti v splošen razvoj, imajo pa nedvomno velike zasluge za obstoj nemštva, osebno onemogočili.

Prosim pa, da po naselitvi Kočevarjev v Spodnji Štajerski pazite na to, da preneha narodna skupina kot taka obstajati in se morajo Kočevjarji brezpogojno vključiti v Štajersko in s tem v nemško skupnost.«¹⁷⁷

Iz tega pisma in iz prizadevanja vodstva posebnega vlaka osrednjega vselitvenega urada (EWZ), da bi slišalo obe plati, za kar mu je tudi dr. Arko izročil sestavek s svojimi gledišči, pa lahko dalje ugotovimo to, da so vsaj nekateri nacistični velikaši in ustanove skušali pomirjevalno vplivati na razgreto mlado nacistično vodstvo kočevskih Nemcev in užaljene člane nekdanjega vodstva. Eden izmed najpomembnejših nagibov za to je bila vsekakor želja, da bi ob čim manjših ovirah in trenjih preselili čim več kočevskih Nemcev. In verjetno so imeli tudi dr. Wollert in funkcionarji osrednjega vselitvenega urada naročilo, da zavrnejo opcije le v najsrajnejših primerih.

Zato so si tudi pozneje, ko so ljudje že vložili opcije, prizadevali, da bi bilo čim manj takih, ki bi hoteli preklicati opcijo. To se je namreč tisti čas, ko so v posebnem vlaku v Kočevju pregledovali optante, tudi dogajalo. Tako je nekaj starejših ljudi iz Kočevske Reke

11. novembra s sodnijsko potrjeno izjavo hotelo pri pooblaščenca za območje Kočevje dr. Knuthu umakniti opsijsko izjavo. Drugi dan jih je Lampeter politično obdelal in pregovoril, da so odstopili od

svoje namere, in ugotovil, da jih je k temu dejanju vzpodbudil župnik Kraker. Verjetno je bilo takšnih primerov še več, saj je vodstvo kočevskih Nemcev v vsaki številki Gottscheer Zeitung pozivalo sonarodnjake, naj gredo na pregled.¹⁷⁸ 13. novembra pa je prispel v Kočevje celo dr. Stier iz Berlina, da bi se z vodstvom posebnega vlaka in vodstvom kočevskih Nemcev pogovoril, kako bi preselili vse kočevske Nemce.¹⁷⁹

Zanimive so tudi ugotovitve rasnega pregleda kočevskih Nemcev. Medtem ko so druge skupine Volksdeutscher jev rasno pregledali šele po njihovi preselitvi v Nemčijo ali zasedena območja na Poljskem, so Nemce s Kočevskega in iz Ljubljane pregledali še pred preselitvijo. Vendar pa rasna ocena ni skoraj nič vplivala na odločitev, ali naj optantu dovolijo preselitev ali ne in kam naj se preseli, ker so bili za to odločilni samo nacionalni in nekoliko tudi politični kriteriji. Rasni pregled je imel torej pri Nemcih na Kočevskem in v Ljubljani za takrat le statistični namen.

Rasni oddelek v posebnem vlaku vselitvenega urada v Kočevju je ugotovil, »da Kočevarji predstavljajo v celoti vzeto nepričakovano enotno mešanico dinarske, zahodne in nordijske rase, pri čemer prevladujeta dinarska in zahodna primes.« Izstopata zlasti občini Mavrlen z močno nordijsko primesjo in Črmošnjice z močnimi vzhodnimi in vzhodnobaltiškimi elementi. 18 družin s 191 osebami ali 1,83 % je dobilo rasno oceno I (zelo dobro), 940 družin s 4515 osebami ali 43,29% je dobilo oceno II (dobro), 1249 družin s 4929 osebami ali 47,42% je dobilo oceno III (povprečno) in 140 družin s 796 osebami ali 7,63% je dobilo oceno IV (rasno neprimerno).

Če analiziramo te rasne ocene, vidimo dve zanimivi stvari:

1. Iznenadi nas veliko število ljudi z rasno oceno II (dobro), ki znaša celo 43,29 odstotka. Ko so malo predtem pregledali slovensko prebivalstvo na Štajerskem in Gorenjskem, so namreč na Štajerskem le 18 odstotkom, na Gorenjskem pa 28 odstotkom pregledanih dali oceno II. Ni mogoče, da bi bila rasna sestava kočevskih Nemcev, ki so pred šeststo leti prišli iz tistih nemških pokrajin, kjer je rasna struktura prebivalstva enaka kot v Sloveniji, tako bistveno drugačna od štajerskega ali gorenjskega prebivalstva. Sam rasni oddelek je izjavljal, da v rasnem pogledu ni nobene razlike med čistimi nemškimi družinami in mešanimi slovensko-nemškimi družinami, ki jih je bila skoraj petina.
2. Zanimivo je tudi to, da so osebe z rasno oceno IV (rasno neustrezno) dobile oceno »A« ali »ST«. Torej bi naj tudi take preselili v obsavski in obsotelski pas, od koder so nameravali — kot bomo videli — Slovence s takšno rasno oceno izgnati ali pa jih celo sterilizirati.

Večino (78,2 %>) pregledanih kočevskih Nemcev so sestavljali v poljedelstvu zaposleni ljudje, ki so imeli 2188 kmečkih posestev s 47.626 ha, največ posestev (815 ali 37,2 %) je merilo od 20 do 50 ha (skupno 32.252 ha ali 37,2 odstotka vse zemlje kočevskih Nemcev).¹⁸⁰

Vodstvo kočevskih Nemcev, ki je imelo ambicije, da bi vodilo kočevske Nemce tudi po njihovi naselitvi v obsavskem in obsotelskem pasu, je nameravalo zelo znižati število kmetov. Da bi na naselitvenem območju imelo naseljene le trdne kmete, je že na Kočevskem začelo pripravljati poseben ukrep, imenovan »Abmeierung«, tj. odvzem pravice do nadaljnega kmetovanja. Po nacističnem zakonu o dedovanju kmečke posesti (Reichserbhofgesetz) je bilo namreč mogoče ta ukrep uveljaviti proti tistim kmetom, ki niso imeli nemškega državljanstva ali niso bili rasno ali politično-moralno primerni ali pa niso bili sposobni dobro kmetovati. Tistemu, ki so mu odvzeli pravico do nadaljnega kmetovanja, so odvzeli tudi posestvo in ga dali kakšnemu bližnjemu ali daljnemu sorodniku, če je bil ta seveda kmet ali pa kmečki sin. Ni se več smel imeti za kmeta, nikdar več ni mogel podedovati ali kupiti kakšnega posestva in poiskati si je moral kakšno drugo zaposlitev. Nacistično vodstvo kočevskih Nemcev je v preselitvi videlo tudi možnost, da brez večjega vznemirjenja izvede tudi ta ukrep.¹⁸¹ S kočarji vred bi prizadel 577 družin z 2061 osebami in bi naj bila potlej »vredna kmečka poklica« le še 1201 družina.¹⁸²

Toda to odvzemanje pravice do nadaljnega kmetovanja ni šlo tako gladko, kot si je to v začetku zamišljalo vodstvo kočevskih Nemcev. Ko so iz urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru vprašali štabni urad v Berlinu, kdo lahko pravzaprav kočevskim Nemcem odvzema pravico do nadaljnega kmetovanja, jim je ta 30. oktobra 1941 odgovoril, da osrednji vselitveni urad (EWZ) za to ni pristojen — torej ni bil pristojen za to tudi njegov posebni vlak v Kočevju, v katerem sta bila tudi dva predstavnika kočevskih Nemcev — in da niti za Spodnjo Štajersko niti za Kočevsko ne velja zakon o dedovanju kmečke posesti. V posameznih primerih lahko za preseljene kočevske Nemce ta ukrep uveljavi le naselitveni štab v Mariboru, ki mora preseljencu v takem primeru dati odškodnino, če posestva ne dobi kak bližnji sorodnik. Torej nacisti v Berlinu niso bili za to, da bi pristojnosti odvzemanja pravice do nadaljnega kmetovanja imelo na neposreden ali posreden način vodstvo kočevskih Nemcev. S tem se je npr. strinjala tudi podružnica Deutsche-Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft v Mariboru: »Po našem mnenju odločitev vodstva narodne skupine še ne more biti dovolj, da bi kakšnemu preseljencu vzeli pravico do zemlje.«¹⁸³ Enako gledišče je imel potem tudi urad pooblaščenca državnega ko-

misarja za utrjevanje nemštva v Mariboru: »Vodstvo kočevske narodne skupine ne more članom narodne skupine odvzeti pravice do nadaljnjega kmetovanja, temveč lahko v tem oziru deluje le z nasveti.«¹⁸⁴ To gledišče so po naselitvi tudi uveljavili in — kot bomo videli — bolj malo upoštevali sklepe in predloge vodstva kočevskih Nemcev.

Rezultati pregleda optantov v posebnem vlaku osrednjega vselitvenega urada so zanimivi tudi za natančnejše proučevanje narodnostne sestave prebivalstva na Kočevskem. Ugotovili so namreč, da je med pregledanimi 11.747 optanti le 8944 ali 71,1 % čistih Nemcev, ostali 2803 optanti pa da so t. i. »mešani primeri s tujerodnimi sestavinami« (Mischfälle mit fremdstämmigen Bestandteilen). Te ugotovitve torej zelo potrjujejo rezultate narodnega katastra, ki ga je slovenska stran izdelala leta 1936 in po katerih naj bi bilo takrat na Kočevskem 8319 Nemcev, 3133 mešanih ljudi in 5185 Slovencev, negirajo pa rezultate narodnega katastra nemške strani iz leta 1937, ko naj bi bilo na Kočevskem kar 14.462 Nemcev.¹⁸⁵

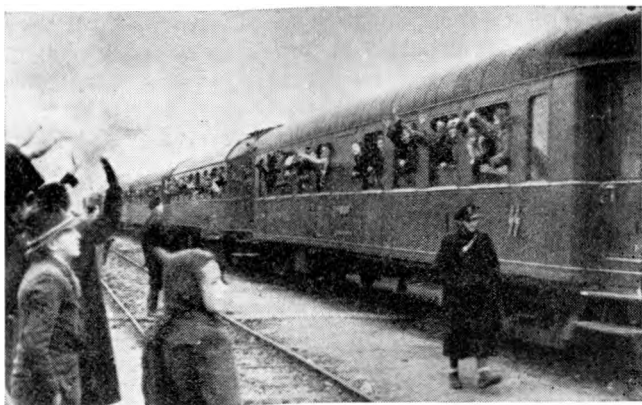
Preseljevanje in prva razočaranja

Do srede novembra 1941 so na Kočevskem pregledali že lepo število optantov, v obsavskem In ofeotelskem—pastr pa so izgnali že okoli 22.000 Slovencev. S tem so ustvarili možnosti za začetek preseljevanja kočevskih Nemcev. Zato je vodstvo kočevskih Nemcev 17. novembra v posebni številki Gottscheer Zeitung objavilo razglas nemškega pooblaščenca za preselitev dr. Wollerta, ki se je začel s poetičnim stavkom: »Der Zug in die Heimat hat begonnen«. V njem je oznanil, da je 14. novembra 1941 natančno ob enih popoldne, kot so predvidevali že nekaj tednov, odpeljal s kočevske železniške postaje prvi transport kočevskih Nemcev in da mu bodo sledili še drugi tako, da bo preselitev končana do konca decembra 1941.¹⁸⁶

Himmler je namreč dr. WoHerta pooblastil tudi za tehnično izvedbo preselitve. Ta je za to v svojem uradu ustanovil poseben transportni oddelek in mu za vodjo postavil Volksdeutscher j a iz Ljubljane Norberta von Wurzbacha, nekdanjega majorja jugoslovanske vojske.

Za prevoz preseljencev od kočevskih vasi do nakladišč na železniških postajah je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu dal na razpolago okoli 70 tovornih avtomobilov in avtobusov z dvajsetimi esesovskimi šoferji inozemske narodnosHT Prvih 20 tovornK avtomobilov je prispelo iz Berlina 9. novembra, tisti dan so jih pripeljali 10 in 2 avtobusa iz Rajhenburga, kjer so

*Transport kočevskih
Nemcev odhaja iz
Kočevja v začetku
decembra 1941*

dotlej odvažali slovenske izgnance, v drugi polovici novembra pa so pripeljali še 30 tovornih avtomobilov in pet avtobusov iz Münchna, Salzburga, Nürnberga in Wiesbadna.¹⁸⁷ Dr. Wollert je računal, da bo za prevoz preseljencev po železnici potreboval okoli 50 dni in da bo za prevoz oseb potreboval okoli 480 osebnih vagonov, za prevoz stanovanjske opreme, poljedelskega orodja itd. ter živine pa okoli 2200 do 2500 tovornih vagonov.¹⁸⁸ O prevozu preseljencev po železnici so se 22. in 23. oktobra 1941 v Benetkah dogovarjali predstavniki nemških in italijanskih železniških ustanov iz Münchna in z Dunaja ter iz Benetk in Ljubljane. Navzoči so bili tudi dr. Wollert, Wurzbach in Huber, poslednji iz štabnega urada v Berlinu. Sklenili so, da bodo preseljenca začeli odvažati 14. novembra in da bodo vsak dan odpeljali trije posebni vlaki, eden iz Kočevja, drugi iz Stare cerkve (oba preko Ljubljane in Zidanega mosta do Sevnice, Krškega ali Brežic), tretji pa iz Črnomlja (preko Novega mesta, Trebnjega in Tržišča do Sevnice, Krškega ali Brežic). Večina transportov naj bi šla torej po daljši poti, ker proge Grosuplje—Trebnje niso mogli tako močno obremeniti. Vagone naj bi dale na razpolago nemške železnice.¹⁸⁹

Po številnih pripravih, okrožnicah, načrtih in sestankih¹⁹⁰ je prvi transport res odpeljal 14. novembra s kočevske železniške postaje, in sicer preseljence XI., tj. oneškega Sturma. Naslednjega dne ob štirih zjutraj je prispel na železniško postajo v Krškem.¹⁹¹ V naslednjih dneh sta s kočevske postaje odpeljala še dva transporta s preselenci istega, tj. oneškega sturma. Vsi trije transporti naj bi bili preizkusni transporti za druge, ki naj bi začeli voziti 22. novembra z vseh predvidenih železniških postaj, nekaj dni zatem pa še z železniške postaje Semič.

Največje težave so bile pri prevozu preseljencev iz vasi do železniških postaj in pri carinskih pregledih na meji. Italijanski граниčarji so namreč od vsakega preseljenca zahtevali potni list. Le-tega pa je lahko preseljenec dobil šele takrat, ko je zvedel, da je bila sprejeta njegova opcijska prijava. To pa je bilo spet odvisno od izida pregleda v posebnem vlaku osrednjega vselitvenega urada. Zaradi kratkega roka med pregledom in preselitvijo so se ponekod pojavile ovire, ki sta jih skušala dr. Wollert in dr. Knuth izkoristiti »za dokaz, da je delo osrednjega vselitvenega urada na Kočevskem neustrezno in zato tudi neizvedljivo. V razgovoru med SS-Gruppenführerjem Greifeitom, SS-Hauptsturmführerjem dr. Stierom, dr. Wollertom in SS-Obersturmbannführerjem von Malsenom-Ponickauom so sklenili, da bo v posameznih primerih — v poštev prideta okoli dva sturma — nemški pooblaščenec za preselitev sprejel opcijsko prijavo, ne da bi čakal na izid pregleda.«¹⁹²

V začetku decembra je grozila nova ovira, in sicer pomanjkanje bencina. Upali so, da ga bodo nekaj dobili iz Rajhenburga, toda tudi tam so bili z njim že pri kraju in je Hintze že sklenil, da za nekaj časa prekine deportiranje Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu. V takih razmerah sta dr. Wollert in Schober iz Kočevja sklenila, da bodo preseljence vozili od vasi do železniških postaj z vozmi na konjsko vprego, da pa bodo pri odvažanju ljudi z območij posameznih Sturmov upoštevali dogovorjeni vrstni red. Ker bi tako mogli na teden odpraviti le kakšna dva vlaka, so predvidevali, da se bo preseljevanje zavleklo za mesec ali dva. Ko je dr. Wollert opozoril štabni urad v Berlinu na posledice takih razmer pri kočevskih Nemcih in pri italijanskih oblasteh, so — kot kaže — našli v Berlinu še toliko bencina, da ni bilo treba zavlačevati preselitve.¹⁹³

K omenjenim težavam je treba še prišteti vedno večjo napetost v odnosih med uradom nemškega pooblaščenca za preselitev in vodstvom kočevskih Nemcev. Medtem ko so bili odnosi med njim in dr. Wollertom, ki je bil le malo v Ljubljani in je mnogo časa prebil v Rimu in Berlinu, zelo dobri, pa so bili slabši z njegovimi sodelavci, zlasti z njegovim namestnikom dr. Redllom in pooblaščenecem za Kočevsko dr. Knuthom, ki je imel svoj sedež v hotelu »Zur Sonne« v Kočevju in je imel vsakodnevne stike z vodstvom kočevskih Nemcev. Ta dva sta se namreč pritoževala, da si vodstvo kočevskih Nemcev ne da nič dopovedati in zlasti od takrat, ko je Himmler imenoval namestnika Volksgruppenführer j a Lampetra, ki da v resnici nastopa kot Volksgruppenführer, za SS-Sturmbannführer j a, zviška gleda na uslužbenca nemškega pooblaščenca za preselitev, češ da so le civilne osebe. Vodstvo kočevskih Nemcev pa je urad nemškega pooblaščenca

OBČINE IN STURMI NA KOČEVSKEM

za preselitev kritiziralo predvsem zaradi slabe organizacije dela, odklanjalo je zlasti dr. Knutha, ki da mu je bila »organizacija zrastle čez glavo.«¹⁹⁴

Pač pa so se do tedaj že skoraj popolnoma izgledila trenja med vodstvom kočevskih Nemcev in italijanskim okupatorjem. Ta je namreč dal kočevskim Nemcem več koncesij, kot pa jih je v začetku nameraval dati, poleg tega pa je italijanski visoki komisar Grazioli obljubil, da bo ob preselitvi razveljavil vse kazni — znašale so okrog tri milijone lir — ki so jih italijanske oblasti izrekle kočevskim Nemcem zaradi prepovedanega sekanja in prodajanja lesa. Kočevski Nemci — naj bi se — po njegovih besedah — preselili v rajh kot prijatelji Italije.

Še bolj je kočevske Nemce in italijanskega okupatorja zbližala aktivnost slovenskih partizanskih enot. Kljub zelo ugodnemu geo-

grafskemu položaju Kočevske za partizansko vojsko in kljub precejšnji aktivnosti okrožnega odbora OF Kočevje se na Kočevskem pred odselitvijo Nemcev ni mogla širše razviti partizanska vojska. Do začetka pomladi 1942 je bila njena aktivnost omejena le na obrobne predele Kočevske.

Najzgodnejši in najaktivnejši partizanski enoti, ki sta se pojavili na Kočevskem, sta bili črnomaljska in semiška partizanska skupina. Prva je taborila pri Kozlovem zdencu pod Debelim vrhom v bližini Tanče gore. 19. septembra sta dva partizana iz nje justificirala Hitlerja in anškega priganjača in italijanskega ovaduha Aloisa Schutteja, gostilničarja iz Brezovice pri Nemški Loki. Pri ubitem sta pustila listek z napisom: »Tako se bo zgodilo z vsakim izdajalcem slovenskega naroda.«¹⁹⁵ Zato se je vodstvo kočevskih Nemcev že 26. septembra na sestanku s funkcionarji urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru pogovarjalo, da bo treba preselelitveno akcijo na Kočevskem dobro zavarovati in da mora to storiti italijanski okupator.¹⁹⁶

Toda niso še začeli niti pregledovati optantov niti preseljevati, ko jih je vznemirila večja akcija semiške partizanske skupine. Ta je v noči na 13. oktober napadla vas Blatnik, kjer se je ravno tedaj mudila cenitvena komisija Deutsche-Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft iz Berlina. O napadu je 14. oktobra Lampeter z brzojavko poročal Laforceju naslednje:

»Prvi napad slovenske nasilniške tolpe v Kočevskem Rogu v noči od 12. na 13. oktober. V Blatniku so zgoreli štirje skednji, v hišo vodje XXII. sturma so vrgli tri ročne bombe. Cenilec gospod Krag je bil lahko ranjen. Nasilneži so ušli. V Lahinji so na območju XX. sturma dne 10. ukradli dve rejeni svinji. Dne 11. so s strojnicami obstreljevali enega od naših avtomobilov. Nujno je potrebno oborožiti sturme. Nemški konzul bo pritisnil na visokega komisarja. Nemce, ki prebivajo v izpostavljenih zaselkih v Kočevskem Rogu, bom takoj umaknil v sosednje večje kraje, ker tam ne bi bila zagotovljena njihova varnost. Bil bi vesel, če bi vi lahko poslali sem izkušenega oficirja vojske ali policije.«

Brž ko je Laforce dobil to sporočilo, ga je poslal štabnemu uradu v Berlin s pripombo, da se je že posvetoval z dr. Wollertom. Prosil je, naj bi dr. Stier v Berlinu takoj ukrenil vse, da bi zavarovali transporte iz Kočevske in oborožili sturme.¹⁹⁷

Nemški konzul v Ljubljani dr. Brosch je res pritisnil na visokega komisarja Graziolija, ki »je takoj odredil, naj posadko v Kočevju okrepijo, in dovolil, da sme vsak Kočevar nositi orožje.« Glede varnosti kočevskih Nemcev je pri italijanskemu zunanjemu ministrstvu

posredovalo nemško veleposlaništvo v Rimu. Svetovalo je, naj bi na Kočevskem prekinili cenitev premoženja kočevskih Nemcev, »dokler ne bi vzpostavili popolne varnosti,« in prosilo, naj bi tudi italijanska vojska izdala vse varnostne ukrepe zaradi skorajšnje preselitve Nemcev iz Kočevske. Na pobudo italijanskega zunanjega ministrstva je vrhovno poveljstvo italijanske vojske zahtevalo od podrejenih vojaških oblasti, naj pomagajo visokemu komisarju Grazioliju pri zavarovanju preselitve kočevskih Nemcev.¹⁹⁸

Italijanski okupator je res bolje poskrbel za varnost kočevskih Nemcev in ustanov, zavezanih za njihovo preselitev. Ko je npr. prišel v Kočevje posebni vlak osrednjega vselitvenega urada, so za njegovo zavarovanje takoj odredili sto sardinskih grenadirjev. Zavarovali so tudi prihajanje in odhajanje ljudi s podeželja v mesto na pregled v posebni vlak ter transporte preseljencev. Kočevskim Nemcem so dali tudi nekaj orožja. Oborožili so zlasti t. i. stražni sturm (Wachsturm), ki mu je poveljeval Busbach in ki je skrbel za zavarovanje preselitve.

Kočevski Nemci so se za te koncesije italijanskemu okupatorju še posebej oddolžili s tem, da so preganjali slovenske partizanske enote in narodnoosvobodilno gibanje sploh. Tako so oboroženi kočevski Nemci sodelovali z italijansko vojsko pri napadu na skupino partizanov iz Krimskega bataljona, ki se je po odhodu iz Loške doline ustavila pri t. i. Petelinovi bajti in pri Mikličevi lovski hiši nad Drago. Skupina je napadla Petelinovo bajto, kjer je živelo deset Nemcev, in Drago, izkoristila odsotnost moških, ki so bili pri ekserciranju, ter odnesla nekaj obleke in živil. 26. oktobra so jo v snegu obkolili in napadli oboroženi Nemci in italijanski vojaki. »To tolpo so zasledovali Italijani in člani Sturmova in jo izsledili. Dva člana tolpe so ujeli, 25 do 30 pa ubili,« je poročal Busbach. Njegov podatek ni točen, ujeli so osem partizanov, osem simpatizerjev pa so aretirali. Drugi so se z velikimi napori prebili proti ribniški dolini.¹⁹⁹ Pač pa je podatek zanimiv zato, ker priznava udeležbo kočevskih Nemcev pri zasledovanju partizanov. Busbach je celo trdil, da sta »nemška samoobramba in italijanska vojska uničili več kot 200 in ujeli več kot 300 partizanov«, od katerih naj bi bila vsaj polovica ranjenih. Kaže, da so kočevski Nemci sodelovali še pri drugih italijanskih hajkah in celo pri aretacijah članov Osvobodilne fronte na Kočevskem.²⁰⁰ Zato seveda ni čudno, da so se med kočevskimi Nemci in italijanskim okupatorjem skoraj povsem izgledila trenja, in da so italijanske oblasti pomagale pri preseljevanju.

Kljub prej omenjenim oviram in težavam so po 22. novembru transporti kočevskih Nemcev vozili redno po predvidenem načrtu. Za

XI. Sturmom so z železniške postaje Kočevje odpeljali še naslednje sturme: XVI. Dolnja Briga (22.-24. XI.), XV. Borovec (24.-26. XI.), IV. Kočevska Reka (26.XI.—8. XII.), VIII. Zajčje polje (4.—8. XII.), XII. Zeljne (10,—18. XII.), VII. Dolga vas (10,—18. XII.), I. Mahovnik (23.—26. XII.) in Kočevje (26. XII.—12. I. 1942); zadnji transport je odpeljal s te postaje šele 22. januarja 1942. Z železniške postaje Stara cerkev so odpeljali naslednje sturme: XVIII. D. Topla reber (22. do 27. XI.), XVII. Polom (27. XI.—4. XII.), XIV. Gotenica (8,—10. XII.), XIII. Grčarice (8.—10. XII.), II. Stara cerkev (4.—12. I. 1942), medtem ko so sturm iz Drage naložili na železniški postaji Ortnek (22. XI. do 2. XII.). Z železniške postaje Črnomelj so odpeljali te sturme: XXI. Spodnji log (22.-25. XI.), IX. Knežja lipa (25.-28. XI.), X. Spodnja Nemška Loka (28. XI,—2. XII.), V. Koprivnik (3,—17. XII.), XXV. Mavrljen (17.—22. XII.), del XXIII. Crmošnjice (22.-29. XII.), zadnji vlak je odpeljal šele 8. januarja 1942. Z železniške postaje Semič so se odpeljali: XX. Planina (22. XI,—1. XII.), XIX. Poljane (1,—9. XII.), XXII. Blatnik (9,—15. XII.), del XXIII. Crmošnjice (16,—28. XII.). Skupno je odpeljalo s Kočevskega 135 vlakov.²⁰¹

Preseljevanje je potekalo po predvidenem načrtu in zgodilo se je celo, da so kakšen sturm poslali kakšen dan prej, kot pa so to predvidevali.

Niso še prepeljali vseh Nemcev iz Kočevske na naselitveno ozemlje ob Savi in Sotli, ko so se že pojavila prva razočaranja. Ze sredi decembra so se začele v mestu Kočevju širiti govorice, da na naselitvenem ozemlju ni na razpolago dovolj nastanitvenega prostora in da spravljajo preseljence v razne dvorane, barake, gostilniške sobe itd. Dr. Wollert je ob teh govoricah posredoval na uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. Sporočil mu je, da se bo preseljevanje mestnega prebivalstva iz Kočevja, tj. okoli tristo družin, začelo 29. decembra in da naj zanje na naselitvenem območju pripravijo zadostno število nastanišč. Da bi ovrgli govorice, je predlagal, naj bi trije zaupniki preseljencev iz mesta Kočevje odšli v Brežice in tam pomagali pripraviti nastanišča.²⁰² Cez dva dni je dobil iz Maribora zagotovilo, da je za nastanitev mestnega prebivalstva iz Kočevja v Krškem in Brežicah vse urejeno in da so »vse govorice neumestne in da izvirajo iz pretiranih zahtev nekaterih krogov«.²⁰³ Preseljenci iz mesta Kočevja so res poslali svoje zaupnike v Krško in Brežice, ki so po vrnitvi izjavili, da je bilo le malo storjenega za zagotovitev nastanišč za preseljence iz mesta Kočevje. Na pobudo dr. Arka so sklicali protestno zborovanje in 61 preseljencev je 2. januarja poslalo dr. Wollertu, ki je bil takrat v Berlinu, posebno spomenico z nekaterimi zahtevami.

V spomenici so obširno pojasnjevali svoje nezadovoljstvo nad pomanjkljivostmi pri preseljevanju, zlasti pa nad neustreznimi razmerami na naselitvenem območju. »Preseljenci, ki so tukaj brez vsakih pogojev izročili tri ali štiri lepe ali celo naj lepše hiše ali vile, naj bi se tam stiskali v stanovanju z dvema sobama in kuhinjo pred hišo, tako da v mnogih primerih ne bi spravili pod streho niti deset odstotkov dragocenega stanovanjskega, poslovnega ali gospodarskega inventarja,« so govorili. Ni jim šlo v račun tudi to, da je še toliko Slovencev ostalo na svojih domovih in da so najboljše objekte dobili Volksdeutscher ji iz slovenske Štajerske, čeprav jim je vodstvo »zagotavljalo in nenehno izjavljalo, da bo tako imenovani brežiški trikot kočevarska kolonija«. Niso tudi mogli razumeti, zakaj jih ne bi pustili oditi na Gorenjsko, da bi si tam izbrali ustrezen objekt, češ da jim je vodstvo zagotavljalo, da si bodo tisti, ki ne bodo dobili primerne objekta na naselitvenem območju, lahko le-tega iskali tudi drugje itd.²⁰⁴ Žal iz prepisa spomenice ni razvidno, kdo so bili njeni podpisniki. Ne omenja tudi pobudnika te akcije. Vsekakor je to bil dr. Arko.²⁰⁵

Wollertov namestnik dr. Redell je še isti dan, tj. 2. januarja, brzojavil štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu:

»Po novicah, ki smo jih pravkar prejeli iz Kočevja, protestirajo preseljenci iz mesta Kočevje proti nameravani preselitvi s transportom, ki bi naj 4. januarja odpeljal na Štajersko, češ da baje tam niso dovolj poskrbeli za njihova nastanišča. Upirajo se odpotovati in baje izjavljajo, da bodo preklicali svoje opsijske izjave, če se ne da njihovega odhoda odložiti vsaj do sredine marca. Opozorili smo jih, da roka ni mogoče prestaviti. Njihovo vodstvo ni nastopilo proti njim, tako da lahko domnevamo, da podpira želje preseljencev.« Prosil je tudi štabni urad, naj energično opozori vodstvo kočevskih Nemcev, da mora Nemčija spoštovati v pogodbi predpisane roke in da morajo zato tudi preseljenci iti skozi nekatere ovire. Naj tudi pritisne na urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, da bo za mestno prebivalstvo iz Kočevja kar se da hitro in v redu zagotovil stanovanja in skupaj z vodstvom kočevskih Nemcev pomiril preseleljence.²⁰⁶

Dr. Redell je obenem poslal brzojavko s podobno vsebino tudi v Maribor,²⁰⁷ od koder je takoj dobil odgovor, da bo 3. januarja dopoldne prispel v Kočevje SS-Untersturmführer Bliss iz Maribora in naj poskrbijo, da bodo preseljenci v Kočevju takoj prišli na sestanek.²⁰⁸ Res sta se tisti dan pripeljala najprej v Ljubljano SS-Untersturmführer Bliss, ki je bil zavezan za naseljevanje kočevskih Nemcev na

naselitvenem območju ob Savi in Sotli, in SS-Hauptsturmführer Schallermayer iz Maribora. Najprej sta se v uradu nemškega pooblaščenca za preselitev pogovorila z dr. Redllom in zastopnikom nemškega zunanjega ministrstva Kampfhoevenrjem. Ta dva sta menila, da je do vznemirjenja v Kočevju prišlo zaradi »napačnih vesti, ki jih širijo člani vodstva kočevskih Nemcev«. Popoldne so imeli dr. Redell, Bliss in Schallermayer v ljubljanskem hotelu »Metropol« razgovor s Volksgruppenführerjem Josefom Schoberjem iz Kočevja. Ugotovili so, da se Schober ne počuti dobro kot Volksgruppenführer, ker dejansko njegove posle opravlja Lampeter, ki ga je Lackner 21. decembra že predstavil kot Volksgruppenführer j a. Ko se je neki dan vodstvo kočevskih Nemcev odpeljalo na naselitveno območje in so se na sedežu okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze ob prisotnosti dr. Carstanjena pogovarjali o imenovanju novega okrožnega vodje, je predlog padel na Lampetra. Med kočevskimi Nemci so nastale različne govorice, celo takšne, da je Schober že poskušal storiti samomor, da je že odstopil itd. Na sestanku so Schobra komaj pregovorili, da se je z njimi odpeljal v Kočevje.

Na sestanku pri območnem pooblaščenцу dr. Knuthu v Kočevju je dr. Knuth menil, da tudi vodstvo kočevskih Nemcev, zlasti Lampeter, širi lažne vesti, in ga obtoževal, da ni nastopilo proti njim itd. Ponovno so ugotovili, da si hoče Lampeter prisvojiti vodstvo kočevskih Nemcev, in Schober je ponovno izjavil, da bo kmalu odstopil.

Na sestanku, ki se ga je poleg dr. Redila, dr. Knutha, Bliss, Schallermayer j a, Schobra in Lampetra udeležilo tudi okoli sto preseeljencev, ki so nameravali preklicati opsijske izjave, sta govorila predvsem Bliss in Schallermayer o namenu in pomenu preselitve. Bliss je povedal, »da se mejne utrdbe ne ustvarjajo s kasarnami, jezikovnimi tečaji, šolskim poukom, šolskimi poslopji ali drugimi zunanjimi rečmi, pri čemer denar predstavlja najmanjšo vrednost, temveč edinele in samo s krvjo«. Po govoru je prebral omenjeno spomenico, ki so jo bili preseljenci 2. januarja naslovili na dr. Wollerta. Na sestanku so njeni avtorji oziroma podpisniki sklenili, da jo umaknejo.²⁰⁹

Tako je naslednji dan lahko dr. Redell sporočil dr. Wollertu v Berlin: »Kočevske nasprotne tokove, o katerih sem poročal državnemu komisarju v brzojavki 2. januarja, sta odstranila Schallermayer in Bliss z osebnim pojasnjevanjem. Mesto Kočevje se bo torej preselilo.«²¹⁰ To se je tudi zgodilo in odtlej ni bilo več nobenih pomislov ali nasprotovanj glede preselitve.

Ko je okrožni komite KPS za Kočevje opazil, da se v Kočevju pojavlja odpor proti preselitvi, je v začetku leta 1942 ponovno izdal letak, v katerem je kočevske Nemce svaril pred izselitvijo:

»Nacionalnosocialistični voditelji in vaši kočevski voditeljski hočejo še pred svojim popolnim zlomom tudi to kočevsko ljudstvo povesti v nesrečo. Oni zahtevajo od vas, da bi zapustili to kočevsko deželo, v kateri ste 600 let v miru živeli. Oni bi radi na vaše stroške napravili vojaške kupčije.

Mnogi od vas, ki ste še v lanskem letu verjeli tem Hitlerjevim hlapcem, ste spoznali njihove zločinske namene in se ne marate preseliti. In kako prav imate. Naseliti vas nameravajo na zemljo in posestva, ki so jih nacionalnosocialistični voditelji ukradli slovenskim kmetom in delavcem, njih pa brez vsega pognali na tuje.

Prisiliti vas hočejo, da se naselite na naropana posestva in zvaliti na vas vse sovraštvo pregnanih slovenskih kmetov. Taka bo vaša usoda, medtem ko se bodo gospodje zapeljivci spravili na dobro plačana in varna mesta v mestih. *Celotno preseljevanje je zločin proti kočevskemu ljudstvu!*

S pravico bodo domačini gledali na vas kot na nasilne priseljence, zaveznike fašističnih roparjev, tatove tuje zemlje in sadov tujega dela. Hiše, v katerih se boste nastanili, vam bodo zažgali, na vsakem koraku vas bodo tolkli in neprenehoma vas bodo zasledovali.

Ko pa bo nemška vojska po Hitlerjevi zaslugi premagana in uničena in ko bo premagan nemški imperializem, vas bodo zakoniti lastniki zemlje, na katero vas hočejo zdaj naseliti, pregnali z ukradenih posestev. Na Kočevskem bodo že drugi naseljenci in vi boste tedaj ostali praznih rok, brez zemlje, brez denarja, brez posestev. Takšno usodo vam pripravljajo kočevski voditelji, Hitlerjevi agenti.«

Na koncu letaka je okrožni komite pozval kočevske Nemce, naj se raje vključijo v narodnoosvobodilno gibanje in uničijo svoje idejne voditelje, ki jih hočejo spraviti ob zemljo in ki jih hujskajo proti Slovencem.²¹¹

Nihče ne bi bil mogel bolje napovedati usode kočevskih Nemcev po preselitvi, kot jo je napovedal okrožni komite KPS za Kočevje v tem letaku, saj se je vse to tudi uresničilo. Edino, česar ni napovedal, je bilo to, da je italijanska vojska poleti 1942 požgala večino praznih kočevskih vasi. Toda letak — kot smo videli — ni imel učinka, podobno kot tisti iz konca julija ali začetka avgusta 1941.

Od 14. novembra 1941, ko je odpeljal prvi transport iz Kočevja v Krško, do 22. januarja 1942, ko je odpeljal poslednji, tj. 135., iz Kočevja v Maribor, je transportni oddelek nemškega pooblaščenca za preselitev preselil s Kočevskega 2833 družin z 11.509 osebami. Prepeljal jih je torej manj, kot pa jih je bilo pregledanih in določenih za preselitev. Nekaj jih je namreč umaknilo svoje izjave za preselitev in so ostali na Kočevskem.²¹²

PRESELITEV NEMCEV IZ LJUBLJANE

Niso še preselili vseh Nemcev s Kočevskega, ko so že prve dni januarja 1942 začeli preseljevati Nemce iz Ljubljane. Tudi Nemci v Ljubljani in njeni bližnji okolici so po nacističnih pojmovanjih spadali med t. i. »raztresene nemške narodne skupine«, ki jih je treba preseliti v rajh. Ni mogoče reči, kdaj natančno se je pri Himmlerju porodila misel, da jih bo preselil iz Ljubljane. Ko so se predstavniki nemškega in italijanskega zunanjega ministrstva začeli sredi julija 1941 v Rimu pogajati, je nemška stran imela v mislih samo še preselitev kočevskih Nemcev in je šele avgusta vključila v pogajanja zamisel o preselitvi Nemcev iz Ljubljane, tako da se je zadevna pogodba, sklenjena in podpisana 31. avgusta 1941, nanašala na preselitev Nemcev iz vse Ljubljanske pokrajine.

Nemci v Ljubljani so bili ostanek tistega nemštva, ki je dolga stoletja predstavljalo vrhno socialno plast nad večino slovenskega prebivalstva, a je ob širjenju slovenske narodne zavesti vse bolj izgubljalo svoj privilegirani položaj, dokler ga ni ob zlomu avstro-ogrske monarhije jeseni 1918 popolnoma izgubilo. Vzporedno z izgubljanjem svojega privilegiranega položaja je izgubljalo tudi svojo relativno številčno moč. Leta 1880 naj bi bilo v mestu Ljubljani po podatkih ljudskega štetja še 5658 oseb z nemškim občevelnim jezikom, pri čemer so všteti tudi nemško govoreči oficirji in vojaki. To je bilo 22,8% vseh v mestu Ljubljani živečih prebivalcev. Leta 1910 je bilo Nemcev v Ljubljani sicer nekoliko več (6742), v razmerju na vse prebivalstvo pa občutno manj, le še 14,8%. Ljudsko štetje leta 1921 je tam ugotovilo le še 1826 ali 3,4% oseb z nemškim materinim jezikom, ljudsko štetje leta 1931 pa 1729 ali 2,7% z nemškim materinim jezikom. V neposredni okolici Ljubljane, ki je leta 1941 z mestom vred prišla pod italijanskega okupatorja, je bilo le okoli 135 oseb z nemškim materinim jezikom. Največ Nemcev v Ljubljani je bilo zaposlenih v industriji in obrti (okrog 37%), trgovini in prometu (okrog 30%) ter v javnih in privatnih službah (okrog 25 %).²¹³

Enako kot v drugih krajih Jugoslavije so se tudi Nemci v Ljubljani leta 1932 organizirali v Svabsko-nemški kulturni zvezi in krajevno skupino je najprej vodil vodja protestantske občine Hermann Brandt, po njegovem odstopu pa zabozdravnik dr. August Schweiger. Tudi v tej krajevni skupini je po letu 1933 prišlo do nasprotij in trenj med starimi, tj. nemško nacionalistično usmerjenimi, in mladimi, tj. nacionalsocialistično usmerjenimi Nemci. Nasprotja in trenja so trajala nekaj let, do leta 1936, ko so na občnem zboru 26. marca izvolili

nov, nacionalsocialistično usmerjeni odbor. Vendar so oblasti kmalu razpustile to krajevno skupino.

Cez nekaj časa je podjetnik ing. Gustav Tönnies ustanovil ilegalno organizacijo, ki je predvsem pritegovala nemške študente na ljubljanski univerzi (npr. Walterja Hönigmanna, Walterja Wuttija, Hansa Kocha, Herija Bödendorferja itd.). Poskus obnovitve krajevne skupine Kulturbunda 6. aprila 1939 se ni posrečil, po ponovnih poskusih od junija 1940 dalje, ki so tudi spodleteli, je prišlo do občnega zbora šele 2. novembra 1940. Obnovljeno krajevno skupino so vodili ing. Gustav Tönnies, industrialec dr. Erich Zeschko, odvetnik dr. Franz Schley in ing. dr. Heinrich Luckmann.²¹⁴ V začetku decembra 1940 je imela le 249, januarja 1941 pa že 441 članov.

V Ljubljani je bil tudi sedež vodstva Svabsko-nemške kulturne zveze za okrožje Ljubljana, ki je zajemalo območje nekdanje Kranjske razen kočevskega, črnomaljskega in novomeškega okraja. Tudi okrožno vodstvo je vodil ing. Tönnies. V vsem teritorialno zelo razsežnem okrožju pa sta bili le dve krajevni skupini, v Ljubljani in Tržiču na Gorenjskem (ust. 30. 12. 1940).²¹⁵

Zlom stare Jugoslavije so Nemci v Ljubljani pričakali dosti manj strnjeni in organizirani kakor npr. na slovenskem Štajerskem ali Kočevskem. Vzrok za to je prav gotovo v tem, da so imeli nacisti v glavnem mestu Slovenije manjše možnosti za idejno zastupljanje nemških ljudi, zlasti tudi zato, ker je bilo med Nemci v Ljubljani zelo malo mladine in tudi vodstva — kot kaže — nista Volksbund für das Deutschtum im Ausland in Volksdeutsche Mittelstelle tako sistematično izšolala kot druge v Sloveniji.

Ob zlomu stare Jugoslavije so bili Nemci v Ljubljani v nekoliko drugačnem položaju kot na Kočevskem. Tudi v Ljubljani je policija 6. aprila aretirala 15 Nemcev (med njimi ing. Tönniesa, dr. Herberta in Walterja Wuttija, dr. Schleya, dr. Zeschka, dr. Viktorja Draxlerja, Karla Neua, dr. Franza Pojeta, Martina Ureka, Alfreda Lacknerja in Traute Goritschnig), torej predvsem vodstvo Švabsko-nemške kulturne zveze. Vendar je to bil — kot so pozneje tudi sami izjavljali — le preventivni ukrep, ki ga je ukazal izvesti ban dr. Marko Natlačen, da jih ne bi deportirale vojaške oblasti ali pa četniki. Z njimi so lepo ravnali in jih že nekaj prvi, nekaj drugi dan, ostale pa 8. aprila izpustili in se jim opravičili. Ko se je ban dr. Natlačen ta dan osebno opravičeval Tönniesu in dr. Schleyu, ju je že naprosil za posredovanje, če bi nemška vojska zasedla Ljubljano. Čez tri dni pa je dr. Natlačen celo prosil vodstvo ljubljanskih Nemcev, naj se odpelje proti Celju naproti nemški vojski in jo poprosi, naj zasede Ljubljano. To željo so mu tudi izpolnili in se 11. aprila zvečer odpeljali v Celje, kjer pa v raz-

govoru s poveljnikom 49. nemškega gorskega korpusa generalom Ludwigom Küblerjem niso dosegli tega, kar je želel dr. Natlačen in kar so pričakovali tudi sami. Drugi dan so se ponovno odpeljali v Celje, to pot so spremljali dr. Natlačna, ki je šel osebno prosit nemško vojsko, naj bi zasedla tudi Ljubljano. Medtem ko je dr. Natlačna sprejel poveljnik 1. gorske divije general Hubert Lanz, so predstavniki ljubljanskih Nemcev tisti čas poiskali zvezo z vodstvom celjskih Nemcev in nekaterimi drugimi nemškimi ustanovami v Celju, kjer so izvedeli, da so tisti dan poslali v Ljubljano in Kočevje dva nemška zvezna oficirja.²¹⁶

V začetku tega poglavja sem opisal prihod poročnika Stredeleja iz 1. gorske divizije v Kočevje in omenil prihod kapetana Maurerja iz 79. pehotne divizije v Ljubljano. Poslednji je 14. aprila spremljal ing. Tönnies v Litijo, Domžale, Kranj, Tržič in na Jesenice, da sta poiskala zvezo s tamkaj živečimi Nemci. Drugi dan pa se je Tönnies odpeljal v Maribor, od tam pa v Gradec in Celovec, od koder se je vrnil šele čez tri dni. Tam se je pri raznih ustanovah potegoval za to, da bi nemška vojska zasedla tudi Ljubljano.²¹⁷

V Ljubljani pa sta tisti čas Tönniesov namestnik dr. Schley in dr. Zescho s pomočjo kapetana Maurerja poiskala stik z italijanskimi vojaškim poveljstvom, z guvernerjem Ljubljanske pokrajine generalom Fiorenziolijem. Zahtevala sta od njega nekaj koncesij za ljubljanske Nemce, kot npr. priznanje nemške narodne skupine v Ljubljani za javnopravno ustanovo z ustreznimi pravicami, takojšnjo namestitev nemških uradnikov, ki so bili odpuščeni, upokojeni ali premeščeni, vrnitev kulturnih in društvenih objektov, ki so jih ljubljanski Nemci izgubili po prvi svetovni vojni, obnovo nemškega šolstva, takojšen izpust Volksdeutscher jev iz italijanskega vojnega ujetništva, objavljanje uradnih razglasov tudi v nemškem jeziku in vrnitev orožja, ki so ga odvzeli volksdeutscherjem. Toda general Fiorenzioli ni bil dovzeten za takšne zahteve in jih tudi ne bi bil mogel izpolniti, če bi jih bil hotel. Za privolitev v takšne koncesije je imel vsekakor premajhno pristojnost.²¹⁸

Tu je bil seveda začetek nezadovoljstva ljubljanskih Nemcev z italijansko okupacijo, ki jim je bila že od vsega začetka nepričakovana in nezaželena. Vsi so namreč pričakovali, da bo vso Kranjsko, ki je nekdanja v avstro-ogrski monarhiji, zasedla nemška vojska, in tega pričakovanja tudi niso skrivali. V takem ozračju so ljubljanski Nemci ob Hitlerjevem rojstnem dnevu 20. aprila izobesili mnogo nacističnih in le nekaj italijanskih zastav, pa še te zelo majhne. Ta demonstracija je seveda — podobno kot kočevska — naletela na oster odgovor italijanske oblasti, zlasti, ker so nacistične zastave visele še

kakšen dan ali dva. Karabinjerji so pridno zapisovali vse, ki so izobe-
sili nacistične zastave. In ko je 22. aprila vodstvo ljubljanskih Nem-
cem sprejel na novo imenovani politični komisar za Ljubljansko
pokrajino Emilio Grazioli, mu je s poudarjenim glasom očital nelo-
jalnost do italijanske države. Toda drugi dan mu je odgovorilo s po-
sebnost spomenico, v kateri je povedalo, da vojaška oblast ni izpolnila
zahtev vodstva ljubljanskih Nemcev, in mu postavilo še nekaj novih
zahtev, v glavnem za izdajo prepustnic, potnih listov, prometnih do-
voljenj za uporabo dveh osebnih avtomobilov itd.²¹⁹

Nezadovoljstvo in trenje je omililo šele prizadevanje nemškega
konzula v Ljubljani dr. Broscha, da bi v razgovorih z Graziolijem
uredil napete odnose in dosegel čim ugodnejši položaj za ljubljanske
in kočevske Nemce.²²⁰ Kaže, da so se v Ljubljani odnosi med Italijani
in Nemci uredili prej kot na Kočevskem. Nemci v Ljubljani so bili
v veliki manjšini glede na vse mestno prebivalstvo in tudi svojih za-
htev niso mogli postavljati tako ostro in glasno kot kočevski Nemci,
ki so tam imeli večino.

K ureditvi odnosov med Nemci in Italijani v Ljubljani je prav
gotovo pripomoglo tudi spoznanje vodstva ljubljanskih Nemcev, da
si Nemčija ne namerava priključiti Ljubljanec. Ing. Tönnies sam pravi,
da je v Mariboru, Gradcu in Celovcu ugotovil, *»da je vprašanje nem-
štva v Ljubljani mogoče rešiti le s preselitvijo, in je nato bila držav-
nemu vodji SS poslana ustrežna prošnja«*. (Podčrtal T. F.)²²¹

Himler je preselitev Nemcev iz Ljubljane odredil v svojih navo-
dilih z dne 4. julija 1941, s katerimi je odredil tudi preselitev kočev-
skih Nemcev. Zanimivo je, da zanje ni določil t. i. »naselitvenega ob-
močja«, temveč le t. i. »sprejemno območje«, in sicer na Koroškem in
Gorenjskem. Razmestitev v teh dveh pokrajinah pa je zaupal svojemu
pooblaščenцу, namestniku gauleiterja Franzu Kutscheri.²²²

Za izročitev opcijskih prijav v Ljubljani je veljal isti poziv viso-
kega komisarja in nemškega pooblaščenca za preselitev z dne 20. ok-
tobra 1941 kot za kočevske Nemce. V določenem roku je podalo opcij-
ske izjave 1861 oseb, od tega 231 oseb zunaj mesta Ljubljane.²²³

Podobno kot vodstvo kočevskih Nemcev si je tudi vodstvo ljub-
ljanskih Nemcev prizadevalo, da bi jih čimveč optiralo za Nemčijo.
Tudi med Nemci v Ljubljani so bili namreč ljudje, zlasti zelo pre-
možni, ki bi bili raje ostali v Ljubljani, kakor pa se preselili drugam,
ne vedoč, kaj bodo tam dobili. V začetku so mnogi imeli preselitev za
iluzijo, toda vodstvo, zlasti pa sam Tönnies, je na številnih sestankih
zavračalo propagando proti preselitvi. Kaže, da mu je uspelo pridobiti
najprej t. i. »srednji sloj« in šele nato zelo bogate družine, vendar pa
se niti prvi niti drugi niso radi odločili za preselitev.²²⁴ Vodstvo poseb-

nega vlaka osrednjega vselitvenega urada je v svojem zaključnem poročilu o pregledu ljubljanskih Nemcev takole ocenilo vprašanje preselitve ljubljanskih Nemcev:

»V takšnih razmerah preselitve niso sprejeli z navdušenjem, kot se je to zgodilo pri drugih nemških narodnih skupinah. Večji del se je sicer odločil, da se bo preselil, toda za to se je odločil bolj pod vtisom, da bo imel v stari domovini vedno manjše možnosti za življenje, kakor pa iz navdušenja za nacionalsocialistično Nemčijo. Preselili se niso v glavnem upokojenci in premožni trgovci, ki se niso mogli ločiti od svoje posesti in podjetja.«²²⁵

Za pregled optantov so v Ljubljano na šišensko postajo pripeljali iz Kočevja posebni vlak osrednjega vselitvenega urada. V njem so od 5. do 12. decembra 1941 pregledali 475 družin s 1122 osebami. Velika razlika med številom optantov in številom pregledanih je zaradi tega, ker je bilo okoli 450 optantov v Nemčiji ali v drugih državah. 346 družinam s 748 osebami ali 66,67% so dali oceno »K« (Kärnten — naselitev na Koroškem), 109 družinam s 326 osebami ali 29,05 % so dali oceno »A« (Altreich — preselitev v stari rajh), 6 družinam s 24 osebami ali 2,14% so dali oceno »O« (Ost — naselitev v vzhodni Evropi), odklonili pa so 10 družin s 24 osebami ali 2,14%. Oceno »O« so dali tistim družinam, za katere so menili, da jih iz političnih razlogov ne bi bilo primerno naseliti na Gorenjskem ali v starem rajhu.

Pregled v posebnem vlaku osrednjega vselitvenega urada je pokazal, da je večina pregledanih optantov »mešanih primerov s tuje-rodnimi sestavinami« (Mischfälle mit fremdstämmigen Bestandteilen), in sicer kar 787 ali 70,1%. Ti primeri so prevladovali tako med tistimi, ki so jim dali oceno »K« (57,4%), še bolj seveda med tistimi, ki so dobili oceno »A« (94,4%), medtem ko so oceno »O« dobili sami »mešani primeri«. Čistih Nemcev je bilo torej zelo malo, komaj nekaj več kot četrtina, vsi drugi so imeli kakšne sorodstvene zveze s Slovenci ali z drugimi.

Po mnenju rasnega oddelka osrednjega vselitvenega urada je bila rasna sestava ljubljanskih Nemcev bistveno drugačna od rasne sestave kočevskih Nemcev. Pri ljubljanskih Nemcih naj bi bil prevladoval nordijski element. 52 oseb ali 4,95% je dobilo rasno oceno I (zelo dobro), 445 oseb ali 42,34% rasno oceno II (dobro), 443 oseb ali 42,15 % rasno oceno III (povprečno) in 111 oseb ali 10,56% rasno oceno IV (rasno neustrezno).²²⁸

Nacisti so v svoji preseljevalni politiki želeli preseliti iz Ljubljanske pokrajine prav vse Nemce, torej tudi tiste, ki so živeli raztreseni po raznih vaseh in zaselkih po deželi. Ker vodstvo ljubljanskih

*Prihod prvega
transporta
ljubljskih Nemcev
v Šentvid
nad Ljubljano
2. 1. 1942*

Nemcev ni imelo podatkov o njihovem številu, so iz posebnega vlaka osrednjega vselitvenega urada poslali svojega uslužbenca za tri dni na teren, da je na osnovi nekaterih pomanjkljivih podatkov v okoli dvajsetih vaseh iskal Volksdeutscher j e. Našel je nekaj več kot 150 oseb, ki so bile pripravljene, da se preselijo v Nemčijo. Pregledali so jih v posebnem vlaku osrednjega vselitvenega urada na šišenski postaji v Ljubljani od 8. do 13. decembra 1941. 28 družinam s 74 osebami ali 46,84% so dali oceno »K«, 24 družinam z 82 osebami ali 51,89 %d oceno »A«, odklonili pa so 2 osebi ali 1,27 %ol.

Izid rasnega pregleda je bil približno takšen kot pri ljubljanskih Nemcih. 8 oseb ali 5,93% je dobilo oceno I, 59 oseb ali 43,70% oceno II, 59 oseb ali 43,70% oceno III in 9 oseb ali 6,67% oceno IV.²²⁷

Nemški pooblaščenec za preselitev je imel za posebne primere pravico sprejemati opcijske izjave do konca aprila 1942. leta. Do tedaj je iz Ljubljane in Ljubljanske pokrajine brez Kočevskega optiralo vsega 2855 oseb, od katerih jih je 115 kmalu svoje izjave preklicalo, 51 so jih odklonili, 2 sta pa umrla. Od 2687 pravno vel javnih optantov jih je bilo 1241 že v rajhu, 126 v inozemstvu, 82 v službi pri nemškem pooblaščenca za preselitev, 10 primerov je bilo nerešenih, 33 so podaljšali rok za optacijo itd.²²⁸

Za prevoz ljubljanskih Nemcev na Gorenjsko in Koroško je prav tako kot za prevoz kočevskih Nemcev poskrbel transportni oddelek nemškega pooblaščenca v Ljubljani. Na predhodni konferenci s predstavniki železniške direkcije v Beljaku dne 27. decembra 1941 so sklenili, da jih bodo prepeljali v času od 2. do 20. januarja 1942.²²⁹ V tistem času so res odpeljali 495 družin s 1055 osebami.²³⁰ Nekaj več kot polo-

vico, tj. 654 oseb, so najprej spravili v t. i. taborišča v Kranjski gori-Ratečah, Podkorenu, Dovjem-Mo j strani, Rečici pri Bledu in Bohinju, tj. v hotele in vile, drugi pa so se nastanili pri sorodnikih na Gorenjskem in Koroškem ali pa se takoj zaposlili na novih delovnih mestih.**1

NASELJEVANJE NEMCEV OB SAVI IN SOTLI

Naseljevanje Nemcev je bil eden od osnovnih nacističnih raznarodovalnih ukrepov v vseh slovenskih pokrajinah, ki jih je okupirala nacistična Nemčija. Kot bomo videli, so nacisti naseljevali Nemce povsod na slovenskem Štajerskem, v tistih predelih Dolenjske, ki so jih priključili k Štajerski, na Gorenjskem in v Mežiški dolini. Vendar ta ukrep pač glede na politične in druge razmere, ki smo jih opisali v enem od prejšnjih poglavij, ni enako prizadel vseh teh predelov.

Najobsežnejša in najtemeljitejša je bila nemška kolonizacija na slovenskem Štajerskem oziroma v tistih predelih Dolenjske, ki so jih nacisti spomladi leta 1941 priključili k Štajerski. Tam so predele ob Savi in Sotli razglasili za t. i. »naselitveno območje A«, poskušali z njega izgnati skoraj vse Slovence in namesto njih strnjeno naseliti Nemce, zlasti tiste s Kočevskega. To območje s strnjeno naseljenimi Nemci naj bi postalo nekakšen branik ali jez nemškega rajha nasproti Slovincem v t. i. Ljubljanski pokrajini pod Italijo in Hrvaatom v t. i. Nezavisni državi Hrvatski ter bi naj z južne in jugovzhodne strani (prvi načrti so predvidevali tudi z zahodne strani, tj. nasproti Slovincem na Gorenjskem) zavaroval proces ponemčevanja slovenskega ljudstva na slovenskem Štajerskem. Ker bi naj tudi tam proces ponemčevanja tekel ob naseljevanju Nemcev, so nacisti ostali del slovenske Štajerske v nasprotju z »naselitvenim območjem A« razglasili za t. i. »naselitveno območje B« in nameravali naseljevati Nemce le na posamezna zaplenjena slovenska posestva in obrtne ter industrijske obrate. Ker pa je bilo teh v primerjavi z naselitvenim območjem A neprimerno manj, je bil seveda tudi obseg kolonizacije v obeh območjih različen, različne pa so bile tudi oblike kolonizacije. V t. i. naselitvenem območju B so naseljevali Nemce posamič na posamezna zaplenjena posestva ali pa so ta posestva upravljale ustanove ali družbe, ne da bi temeljiteje posegale v dotedanjo zemljiškoposestno strukturo, v t. i. naselitvenem območju A pa so z naselitvijo Nemcev dotedanjo zemljiškoposestno strukturo skoraj povsem spremenili. Zato tudi s tega aspekta zasluži ta kolonizacija nekoliko natančnejšo obdelavo.

Načrti in priprave za naselitev

Nalogo upravljati zaplenjeno slovensko posest in nanjo naseljevati Nemce je imel na slovenskem Štajerskem urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, ki je imel na sedežih večjih okrožij svoje izpostave. Taka izpostava je bila tudi v Brežicah in je bila pristojna tako za vse naseljitveno območje A, ki je obsegalo dele brežiškega in trboveljskega okrožja, kakor tudi za drugi del brežiškega okrožja zunaj naseljitvenega območja A. Vodil jo je SA-Sturmführer Gandolf Stiger, brat znanega Wernerja Stigerja iz Celja. Vendar pa je Himmler za kolonizacijo Nemcev v naseljitvenem območju A ukazal ustanoviti poseben naseljitveni štab, kakršne so poznali v t. i. priključenih poljskih predelih. Temu štabu, ki so ga ustanovili 15. avgusta 1941, so — verjetno po analogiji z nekdanjim našel j evalnim društvom »Südmark« — dali ime SS-Ansiedlungsstab »Südmark«. Bil je le do neke mere podrejen Seftschnigovemu uradu za utrjevanje nemštva v Mariboru, pravzaprav bolj njegovemu štabnemu vodji Laforceju. Za vodjo naseljitvenega štaba, ki je imel svoj sedež najprej v Hugo Wolf-Strasse 17 v Mariboru, nato od januarja

1942 v brežiškem in od marca dalje v rajhenburškem gradu, je Himmler imenoval SS-Untersturmführerja Blissa. To je bil zelo ambiciozen esesovski podporočnik, ki mu je Himmler podredil ljudi z dosti višjimi čini, celo esesovskega podpolkovnika, in je zaradi svoje nesposobnosti in togosti prihajal tako z njimi kakor tudi z vodstvom kočevskih Nemcev in verjetno še z nadrejenimi v huda nasprotja ter ga je zato Himmler v začetku leta 1942 poslal v Metz na Francoskem. Naseljitveni štab je imel več oddelkov. Med najpomembnejšimi je bil vsekakor vsaj v prvem obdobju I., t. i. planski oddelek. Za njegovega vodjo so postavili vodjo planskega oddelka v naseljitvenem štabu SS v Poznanju na Poljskem in nekdanjega sodelavca VDA SS-Untersturmführerja Alexandra Dolezaleka, ki je pripeljal s seboj svojo sodelavko dr. Herto Suadicani, k delu pa so kmalu pritegnili še Martina Sturma iz vodstva kočevskih Nemcev. II. je bil oddelek za popis in evidenco naseljencev in ga je vodil SS-Untersturmführer Busse, III. za naseljevanje kmetov pod vodstvom SS-Obersturmbannführerja Gaussa, ki je bil tudi Blisssov namestnik, a ga je ta kmalu obtožil nesposobnosti in nepoštenosti in poslal drugam, IV. za naseljevanje obrtnikov in ga je vodil SS-Hauptsturmführer Liupold Schallermayer, dober Himmlerjev znanec, V. za oskrbo naseljencev pod vodstvom SS-Oberscharführerja Ludwiga Hollineka, VI. za upravo, ki ga je vodil SS-Untersturmführer Ludwig Schleifer, in VII. za transportna vprašanja pod vodstvom SS-Obersturmbannführerja Leppina. Temu štabu so

SS-Untersturmführer Bliss pri delu

bili podrejeni trije okrožni naselitveni štabi, in sicer v Brežicah (vodja SA-Sturmführer Gandolf Stiger), Krškem (vodja SS-Untersturmführer Busse) in v Sevnici (vodja SS-Untersturmführer Meyer). Okrožni naselitveni štabi so imeli po večjih krajih t. i. delovne štabe.²³²

Ko so temu štabu odredili naloge, so predvidevali, da bi potem, ko bi naselil Nemce, skrbel tudi za to, da bi se ti čimprej in čim popolneje vrasli v novo okolje in začeli izpolnjevati svojo osnovno nalogo. In šele takrat, ko bi »pognali korenine v novi domovini«, naj bi štab prenehal delovati in bi skrb za njihovo nadaljnjo politično vzgojo prevzela Štajerska domovinska zveza.²³³

Naselitveni štab SS »Südmark« je začel delati šele v drugi polovici septembra 1941. Vendar je bilo do tedaj že vsaj nekaj opravljenega. Ko še niso vedeli, da bo Himmler za naseljevanje Nemcev na naselitvenem območju A ukazal ustanoviti poseben naselitveni štab, so se začetnih pripravljalnih del lotili drugi, in sicer glavni oddelek »Planung und Boden« v štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu pod vodstvom prof. dr. Konrada Meyer-Hetlinga, in glavni II. oddelek — zemljiški urad — v uradu pooblaščenca

državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru pod vodstvom Gottfrieda Bayerja.

Najprej sta že maja 1941 imenovala posebno komisijo, ki so jo sestavljali štirje strokovnjaki iz Gradca in šest študentov, vodil pa jo je univerzitetni docent in član Meyer-Hetlingovega urada dr. Herbert Morgen iz Berlina. Komisija je od konca maja do srede julija 1941 obiskala vse okraje in jih natančno popisala glede na krajino in prebivalstvo, urbanizem, prometne zveze, energetske vire, kmetijstvo, sadjarstvo in vinarstvo, gozdarstvo, obrt in industrijo ter rokodelstvo. Svoje izdelke, ki so obravnavali vse okraje na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, je izročila štabnemu uradu v Berlinu sredi septembra 1941.²³⁴

Drugo komisijo sta junija istega leta poslala na izselitveno oziroma naselitveno območje ob Savi in Sotli. Komisija, ki jo je vodil graški profesor geologije dr. A. Winkler-Hermaden in so jo poleg njega sestavljali še geolog dr. W. Rittler, ing. Schubert, dr. ing. Otto Eckmüllner in ing. W. Fink-Ulepitsch iz Gradca, je najprej nekako do srede julija 1941 pregledala in obdelala trinajst občin v t. i. spodnjem obsavsko-obsoletskem območju, tj. na območju med Sotlo in Savo, v trikotu Podčetrtek—Dobova—Krško. Izdelala je obširne elaborate o geološki sestavi tal, glavnih tipih posestev in gozdnih razmerah. Priporočala je, naj bi pri spremembi zemljiških razmer ustvarili nekaj vrst kmetij: gorske na Orlici in Rudnici (7), velike kmečke s 30 ha poljedelske površine in 1 do 2 ha vinogradov ter 50 ha gozda (116), srednje kmečke s 15 ha poljedelske površine in 0,5—1 ha vinogradov ter 30 ha gozdov (337), vinogradniške z 8 ha poljedelske površine in 2—3 ha vinogradov ter manjšim gozdom (145), le nekaj večjih vinogradniških posestev z 20 ha poljedelske površine in 7 ha vinogradov ter 15 ha gozdov (35) ter majhne kmetije z 8 ha poljedelske površine, 2 ha vinogradov in 6 ha gozda.²³⁵

V drugi etapi je ta komisija do začetka septembra 1941 pregledala in obdelala pas ozemlja južno od Save od Gorjancev do Sevnice. Tudi tu je predlagala formiranje enakih vrst posestev (890).²³⁶

V tretji etapi je komisija pregledala in obdelala skrajni zahodni del obmejnega izselitvenega območja med Sevnico in Zagorjem ob Savi. Njeni elaborati za to etapo, ki jih je oddala šele junija 1942. leta, pa so bili zelo površni. Dr. Winkler-Hermaden se je namreč že jeseni 1941. leta preselil v Prago na stolico za geologijo in mineralogijo tehniške visoke šole.²³⁷

Ta komisija je torej na osnovi obsežnih elaboratov predlagala velike spremembe v zemljiški strukturi na obmejnem izselitvenem

območju, saj bi naj namesto 6535 dotedanjih kmetij ustvarili 2003 novih, večjih kmetij, torej več kot za dve tretjini manj.²³⁸

Na izdelke te komisije bi se moral pri svojem delu opirati naseljitveni štab SS »Südmark«, zlasti njegov planski oddelek. Toda ta se z njimi ni mogel mnogo okoristiti, ker je komisija najprej obdelala vzhodni del izselitvenega območja. Naseljitveni štab SS »Südmark« pa je vse do oktobra 1941 predvideval, da bo izseljevanje Slovencev na eni strani, na drugi pa naseljevanje Nemcev teklo od zahoda proti vzhodu. Komisija je svoje delo opravljala predvsem s suhega strokovnega aspekta, za naseljitveni štab SS »Südmark« pa so bili bistveni nacionalnopolitični aspekti, po katerih je bilo treba vso prihodnjo zemljiško strukturo in tudi organizacijo vasi in občin podrediti osnovni nalogi nemških naseljencev na tem območju.

V Himmlerjevih navodilih z dne 4. julija in njegovi »odredbi št. 38/1« z dne 14. julija 1941 je bilo tudi nekaj navodil, ki so služila planskemu oddelku naselitvenega štaba SS »Südmark« pri njegovem delu.

Tako je v svojih navodilih z dne 4. julija 1941, ko je kočevskim Nemcem za naselitveno ozemlje določil območje med Savo in Sotlo, naročil tudi, naj obseg naselitvenega območja določijo tako, da bo za vsakega preseljenca zagotovljena zdrava življenjska osnova, in naj pri tem upoštevajo njegovo »splošno odredbo št. 7/II« z dne 26. novembra 1940, v kateri je dal navodila za ureditev podeželja na priključenih vzhodnih območjih. Določil je tudi, naj mu do 15. avgusta 1941 izročijo predlog za razdelitev kočevskih Nemcev po občinah in vaseh, ker mora biti preselitev zaključena do 15. oktobra 1941. V odredbi z dne 14. julija 1941 pa je še naročil, naj se preselitev kočevskih Nemcev izvede od kmetije do kmetije, naj naseljitveni načrt pripravi njegov pooblaščenec Uiberreither, naj ga da v potrditev štabnemu uradu v Berlinu in naj pritegne k izdelavi načrtov tudi predstavnike kočevskih Nemcev.

Ker je dr. Uiberreither računal, da bo na obmejno izselitveno območje, s katerega naj bi izgnali vsaj 45.000 Slovencev, prišlo le okoli 12.000 kočevskih Nemcev, kar bi bilo kljub predvidenim zemljiškim spremembam očitno premalo za popolno naselitev prostora, se je strinjal s tem, da v nekaterih krajih, zlasti tistih, ki ne bodo prišli v poštev za naselitev kočevskih Nemcev, naselijo Nemce iz drugih skupin.

Najprej so že maja 1941. leta določili, da bi naselili tudi okoli 270 nemških družin iz južne Bukovine. Nato so se dogovarjali o naselitvi okoli 150 nemških družin iz Besarabije in Dobrudže in štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je 22. septembra 1941 izdal odredbo: »Potem ko je državni vodja SS dal soglasje

k predlogu, da na Spodnjem Štajerskem naselimo 150 vinogradniških in sadjarskih družin iz Besarabije in Dobrudže, odrejam, da te preseljence čimprej naselite na Spodnjem Štajerskem.« Odredil je tudi, naj jih naselijo še prej kot kočevske Nemce.²³⁹

Toda delo planskega oddelka kot tudi celotnega naselitvenega štaba je šlo le počasi naprej. Ena izmed ovir je bilo tudi pomanjkanje strokovnega kadra, saj so ljudi za razne oddelke morali iskati vsepovsod in kaže, da je bil planski oddelek kljub svoji številčni šibkosti še najbolj kvalificiran.²⁴⁰ Zato si je naselitveni štab zelo prizadeval, da bi mu prišli na pomoč še kakšni ljudje, ki so poznali kočevske Nemce ali pa njihovo naselitveno območje. Uspelo mu je dobiti nam že znano Anne Heydrich, ki je pisala razpravo o narodnostnih bojih na slovenskem Štajerskem, a so jo morali kmalu po avtomobilski nesreči odpeljati v bolnišnico. Ni mu pa uspelo dobiti iz vojske nam že znanega Volkerja Dicka, nekdanjega člana kočevskega referata v vodstvu VDA.²⁴¹ Kaže, da je bilo tudi zaman prizadevanje, da bi prišel A. Ungerböck, ki naj bi »kot Štajerec dobro poznal krajevne razmere v naselitvenem območju«, poleg tega pa naj bi imel že izkušnje s takega dela na Poljskem.²⁴²

Prvič si je naselitveni štab ogledal naselitveno območje ob Savi in Sotli šele 1. oktobra 1941, torej zelo pozno, če imamo pred očmi to, da so se že sredi septembra oglašali pri njem kočevski Nemci, ki so si že ogledali in izbrali posestva in hiše v obsavskem in obsotelskem pasu. Z njim so bili predstavniki kočevskih Nemcev Schober, Lampeter in Sturm. Ti trije so si z Blissovim namestnikom Gaussom ogledali večji del naselitvenega območja, medtem ko so imeli drugi člani naselitvenega štaba v petih osebnih avtomobilih bolj omejene naloge, npr. ogledati si naselitveni prostor za besarabske Nemce (Dolezalek), ugotoviti cestne in prometne razmere med Krškim in Dobovo (Schleifer in Meyer) ter med Krškim in Radečami (Busse), ugotoviti prometne razmere na železnicah Sevnica—Trebnje in Novo mesto—Ljubljana (Bliss, Wurzbach in dr. Stenger) itd.²⁴³ Vendar tudi po tem ogledu delo ni teklo bistveno hitreje in tudi do konca oktobra 1941, ko je bil začetek preseljevanja kočevskih Nemcev tako rekoč že pred durmi, planski oddelek ni mogel dokončati niti prednačrta, ker mu zemljiški urad še ni bil izročil vseh podatkov, in zato tudi ni imel pregleda nad vso razpoložljivo obdelovalno površino. Zato je že tisti čas bilo jasno, da naselitveni štab ne bo mogel izpolniti Himmler j evega povelja, naj kočevske Nemce preseli naravnost »s posestva na posestvo«.

Ze prvi ogled naselitvenega območja ob Savi in Sotli 1. oktobra in sestanki pri raznih ustanovah v Mariboru so vznemirili vodstvo kočevskih Nemcev. Le-to je namreč na Kočevskem vložilo mnogo truda

za to, da bi čimprej in čimbolj temeljito pripravilo preselitev, zdaj pa je razočarano ugotavljalo, da v obsavskem in obsotelskem pasu s pripravami za naselitev sploh še niso začeli. 2e na sestanku na uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva 26. septembra je lahko ugotovilo, da ni nobenega sodelovanja med Lurkerjevim izseljevalnim štabom, ki je bil tedaj še zavezan za izgon Slovencev z izselitvenega območja ob Savi in Sotli, ter Blissovim naselitvenim štabom. Imelo pa je tudi občutek, da ni pravega sodelovanja in enotne predstave o poteku preselitve niti pri raznih oddelkih Seftschignovega urada. Na sestanku v II. glavnem oddelku ali v t. i. zemljiškem uradu, ki ga je vodil Bayer, je 2. oktobra izvedelo, da za kočevske Nemce v naselitvenem območju ob Savi in Sotli ne bo dovolj zemlje. Zato mu seveda tudi ni moglo iti v glavo to, da je šef civilne uprave dr. Uiberreither pred dvema tednoma zmanjšal izselitveno območje ob Savi in Sotli za dve občini na robu, tj. Zagorje ob Savi in Podčetrtek, dve občini v notranjosti, tj. Pišce in Sromlje, ter štiri katastrske občine, tj. Blatno, Pleterje, Anovec in Sremič.

Problem zemlje je bil poslej pri kočevskih Nemcih nekaj časa, nekako do leta 1943, nenehno pričujoč. Pohlep kočevskih Nemcev po slovenski zemlji je bil namreč zelo velik. Čeprav so dobili skoraj 50 %> več zemlje, kot so je imeli na Kočevskem (47.842 ha : 74.436 ha) in čeprav je bila v obsavskem in obsotelskem pasu zemlja boljša za obdelavo kot na Kočevskem, z njo niso bili zadovoljni in so je hoteli imeti še več. Pohlep kočevskih Nemcev po slovenski zemlji se je zdel nerazumljiv celo nekaterim nacistom. Tako je zastopnik urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru na štabnih razgovorih v Gradcu 5. januarja 1942 povedal: »Lahko ugotavljamo, da je bila lakota Kočevarjev po zemlji večja, kakor pa bodo zmožni to zemljo obdelovati.«²⁴⁴

Najprej so se omenjeni trije zastopniki kočevskih Nemcev 4. oktobra v Mariboru potožili dr. Wollertu in ta je še isti dan posredoval pri štabnem uradu v Berlinu: »Po ugotovitvah tukajšnjega zemljiškega urada predvideni prostor ne zadošča, da bi vsem kočevskim Nemcem dali dovolj zemlje. Po sedanjem načrtu bi lahko ustvarili več kot 800 majhnih kmetij, ki ne bi imele več kot 7 ha površine, tako da bi se pojavile vse nevarnosti nenasičenega kmetištva. Območje je torej treba povečati...«²⁴⁵

Pritožili so se tudi pri naselitvenem štabu SS »Südmark« in Laforce je 8. oktobra poročal štabnemu uradu v Berlin, da bo po njegovem mnenju zemljiška posest 11.500 slovenskih družin, ki jih bodo izgnali v Nemčijo, zadostovala za naselitev okoli 2000 kočevskih družin. Na povečanje že enkrat precej zmanjšanega naselitvenega ob-

močja ob Savi in Sotli pa je gledal takole: »Povečanje naselitvenega območja, kar je povsem neznatna zadeva in ne bi zahtevala odložitve preselitve, bi prišlo po včerajšnjem ogledu terena v prvi vrsti v poštev v velikih občinah Sv. Peter pod Sv. gorami, Polje in Podčetrtek, ki so bile za to predvidene že v prvih naselitvenih načrtih, kakor tudi v velikih občinah Podsreda, Kozje in Pilštanj. Ti predeli so krajinsko podobni Kočevski, so pa klimatsko in zemljiško celo boljši. Naselitveno ozemlje kočevskih Nemcev bi tako obkrožalo naselitveno območje — vinogradniško cono — Nemcev iz Besarabije in Dobrudže. To bi bilo iz bioloških razlogov celo pozdraviti, ker bi odpravljalo obstoječo izroditev. Predloga za takšno povečanje naselitvenega območja še nisem predložil gauleiterju. Temeljitejši premik naselitvenega območja kočevskih Nemcev od jugovzhoda proti severovzhodu bi zadel na klimatske ovire in ga ne bi bilo mogoče napraviti že zaradi naravnost katastrofalne izgube prestiža našega urada državnega komisarja.«²⁴⁰

Toda niti vodstvo kočevskih Nemcev niti dr. Wollert in niti naselitveni štab SS »Südmark« niso mogli doseči, da bi bil dr. Uiberreither, ki je takrat — kot smo videli — že menil, da je treba izgon Slovencev in naselitev Nemcev odložiti do pomladi 1942, ponovno povečal naselitveno območje in je le-to do kraja ostalo v tistem obsegu, ki mu ga je bil določil sredi septembra 1941. S tem pa ni rečeno, da se je s tem sprijaznilo vodstvo kočevskih Nemcev. Nekaj časa po tem, ko je bilo odprto vprašanje, ali se bodo kočevski Nemci še sploh preselili v letu 1941 ali ne, je sicer dalo mir, nato pa je spet pogrelo to zadevo.²⁴⁶³

Tako je Lampeter 2. novembra 1941 sam pisal dr. Uiberreitherju, da je pred štirimi tedni v razgovoru z vodjem zemljiškega urada v Mariboru Bayerjem dobil vtis, da v predvidenem naselitvenem območju ne bo dovolj zemlje za kočevske Nemce. Poudaril je, da mora biti kolonizacija kočevskih Nemcev na meji tako temeljita in trdna, da bo držala cela stoletja. To pa je mogoče le tedaj, če bodo posestva dovolj velika, in sicer vsaj 20 ha, od tega 12—15 ha obdelovalne zemlje in drugo gozd. Svaril ga je pred ustanavljanjem premajhnih kmetij, s katerih bi ljudje odhajali drugam, kar ne bi bilo v korist niti kočevskih Nemcev niti nemškega rajha. Navedel mu je tudi število nemških družin na Kočevskem (2665 na deželi in 261 v mestu) in prikazal, da ima le 1201 družino za zmožno in vredno kmetovanja, medtem ko bi naj bilo po preselitvi 577 družin poljedelskih delavcev le z majhnim posestvom, 364 družin obrtnikov le deloma z majhnim posestvom, 139 družin naj ne bi naselili skupaj z večino kočevskih Nemcev, 384 starih in za kmetovanje nič več zmožnih družin naj ne bi dobilo zemlje in naj bi živelo pri svojih sorodnikih. In na koncu je seveda predlagal, naj bi naselitveno območje povečali na sever ob Sotli: »Kolikor nam je

doslej zemljiški urad mogel navesti številke za zemljo, ki nam je na razpolago za naselitev, ugotavljam danes, da brez vključenega severnega obsotelskega pasu (severno od Bizeljskega in Sv. Petra pod Sv. gorami) v naš naselitveni prostor ne bo dovolj zemlje za kočevske kmete, zlasti še zato ne, ker mi ne moremo iti v izključno vinogradniške predele Pišec, Sromelj in Zdol in na vinogradniško območje jugozahodno od Krškega, ker nam primanjkuje vinogradnikov.«²⁴⁷

Da je za zadovoljitev potreb kočevskih Nemcev predvidene premalo obdelovalne zemlje, je menil tudi planski oddelek naselitvenega štaba SS »Südmark«, v katerega se je 8. novembra vključil tudi član vodstva kočevskih Nemcev Martin Sturm, ki je oktobra delal že v uradu Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft v Mariboru. Predvideval je, da bi bilo za naselitev kočevskih kmetov potrebno 10.891 ha njiv, 5656 ha travnikov in pašnikov ter 16.963 ha gozda, za podeželske obrtnike z lastnimi posestvi pa 3851 ha, medtem ko naj bi bilo 5% ali 1675 ha zemlje v rezervi za posebne namene, skupno bi bilo torej potrebnih 38.536 ha. Na razpolago pa naj bi bilo predvidoma le 31.883 ha. Na Kočevskem pa so imeli nemški kmetje 47.626 ha zemlje, seveda večinoma gozda (13.349 ha). Tudi planski oddelek je predvideval, da se po preselitvi kar 577 kočevskih družin ne bo več ukvaralo s poljedelstvom kot glavnim poklicem.

Planski oddelek je v svojem »prednačrtu«, ki ga je napravil nekako sredi novembra 1941, predvidel za nemške kmete s Kočevskega tri vrste kmetij, in sicer I. s 30—50 ha obdelovalne površine, 1—2 ha vinograda in 10—50 ha gozda, II. s 15—30 ha obdelovalne površine, 1—2 ha vinograda in okoli 10 ha gozda, III. z 8 ha obdelovalne površine, 1—2 ha vinograda in okoli 6 ha gozda. V enajstih občinah je predvidel 57 kmetij I., 298 kmetij II. in 636 kmetij III. vrste. Ker ni več predvideval povečanja naselitvenega območja v obsotelskem pasu, bi naj manjkajoči del obdelovalne površine za nemške kmete s Kočevskega dobili v skrajnem zahodnem delu naselitvenega območja, kamor jih v začetku niso nameravali naseljevati. Tam bi naj dobili okoli 2715 ha in bi jim ob spremenitvi presežka vinogradov v orno zemljo nazadnje primanjkovalo le še okoli 381 ha njiv in 5680 ha gozda.²⁴⁸

Toda vodstvo kočevskih Nemcev je še vedno menilo, da je treba povečati naselitveno območje ali pa se odpovedati nameravanemu naseljevanju drugih nemških skupin na naselitvenem ozemlju ob Savi in Sotli. Toda s to svojo zahtevo ni uspelo, ker dr. Uiberreither ni hotel povečati naselitvenega območja, planski oddelek naselitvenega štaba pa je menil, da drugi nemški naseljenci ne ogrožajo kočevske posesti, ker bodo naseljeni predvsem na vinogradniških posestvih. Pač pa je

GROBI NAČRT II NASELITVE KOČEVSKIH IN BESARABSKIH NEMCEV OB SAVI IN SOTLI

predlagal, naj predvidenega vojaškega vežbališča v velikosti 20 km² ne bi ustvarjali na naselitvenem območju A, temveč neke pri Podčetrtku, in naj bi s poselitvijo nekaterih večjih zaplenjenih obratov v drugem delu slovenske Štajerske ustvarili »majhna nemška središča na vindišarskem območju, ki naj bi imela enak učinek kakor nemška mesta v nemško-srbskem delu Lužiškega,« in naj bi tudi iskali možnost, da bi naselitev Nemcev na slovenskem Štajerskem nadaljevali ob gorenjsko-štajerski deželni meji. Odklanjal pa je vsako misel, da bi presežek kočevskih Nemcev preselili v vzhodno Evropo.²⁴⁹

Ko je 15. novembra zgodaj zjutraj pripeljal v Krško prvi transport kočevskih Nemcev, so ravno dokončavali izdelavo t. i. »prednačrta«, ki naj bi predvsem pokazal, koliko zemlje potrebujejo kočevski Nemci in drugi na naselitvenem območju A, in imeli so komaj prve predstave in podatke za izdelavo t. i. »grobega načrta«. Tako seveda ni bilo niti misliti, da bi preseljence naseljevali naravnost na posestva izgnanih Slovencev. Zato so v Mariboru — verjetno z vednostjo ustanov v Berlinu in v sporazumu z vodstvom kočevskih Nemcev — sklenili, naj preseljence spravijo najprej v t. i. »zimsko nastanišča«, ne glede na to, kje bo kakšna vas ali posameznik naseljen pozneje. Kljub temu je vodja planskega oddelka naselitvenega štaba Dolezalek poskušal nastanitev preseljenih Kočevarjev usmerjati tako, da vsaj

večjim skupinam pozneje ob dokončni nasaditvi na posestva ne bi bilo treba ponovno potovati na drug konec naselitvenega območja.²⁵⁰ Toda to se mu je posrečilo storiti le za okrog 60 odstotkov sturmov ali vasi.²⁵¹

V takšnih razmerah je t. i. »grobi plan«, ki ga je planski oddelek izdelal do 26. novembra 1941, dobil seveda drugačno obliko, kot pa so mu jo namenili pred poldrugim mesecem. Bil je pravzaprav le seznam sturmov z navedbo občin, v katere so jih naselili do tedaj za stalno ali le začasno, seznam sturmov, ki jih bodo preselili do 29. novembra, in seznam sturmov, ki jih bodo preselili po 30. novembru 1941, z navedbo občin, v katere jih bodo poslali začasno ali za stalno. Priložil mu je grafično skico naselitvenega območja A z vrisanimi mejami občin in označeno lego sturmov.²⁵²

Nacistom je torej uspelo, da so kljub nekaterim pomislekom in drugačnim predlogom že jeseni 1941 začeli preseljevati kočevske Nemce. Pač pa se je izjalovila Himmlerjeva zamisel, da bi jih preseljevali naravnost »s posestva na posestvo«. Namesto da bi jih bili takoj nasadili na posestva izgnanih slovenskih ljudi, so jih za nekaj časa spravljali v t. i. zimska nastanišča. To je ob drugih neurejenih razmerah, ki so jih kočevski Nemci našli ob prihodu na naselitveno območje ob Savi in Sotli, povzročilo prva razočaranja in nezadovoljstvo.

Razmere ob preselitvi in konec samostojnosti vodstva kočevskih Nemcev

Po prvih treh transportih, ki so dne 15., 16. in 17. novembra jutraj pripeljali Nemce iz Oneka in Mačkovca v Krško in so bili nekakšni poskusni transporti, so od 22. novembra dalje prihajali na železniške postaje Sevnica, Krško in Brežice vsak dan novi transporti kočevskih Nemcev. Ze ob prvih transportih se je pokazalo, da je preselitev ali bolje naselitev kočevskih Nemcev pripravljena zelo pomanjkljivo in da naselitveni štab SS »Südmark« s svojimi tremi okrožnimi naselitvenimi štabi v Sevnici, Krškem in Brežicah ni kos položaju. Tako npr. vodja okrožnega naselitvenega štaba v Sevnici tri dni pred prihodom prvega transporta na njegovo območje ni dobil še nobenega navodila, kam naj spravi naseljence. Še preden so prišli prvi transporti, so vodjo planskega oddelka Dolezaleka poklicali v Poznanj in ker je ostal še nekaj dni v Mariboru, so ga v Poznanju postavili pred esesovsko sodišče in se je za nekaj časa vrnil šele 8. decembra.²⁵³ Tako sta delala v tem najpomembnejšem oddelku

*Prihod prvega
transporta
kočevskih Nemcev
v Krško 15. 11. 1941.
Petje nacistične
in SA himne*

nekaj časa le dr. Herta Suadicani in Sturm, pa še njiju je vodja naselitvenega štaba Bliss 10. decembra poklical v Maribor, a sta se mu uprla in ostala v Brežicah. Slabo je bilo tudi sodelovanje med različnimi ustanovami ali pa ga sploh ni bilo, npr. med naselitvenim štabom in Hintzejevim izseljevalnim štabom v Rajhenburgu.²⁵⁴ Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je 19. novembra postavil Hintzeja za posrednika med uradom pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in uradom nemškega pooblaščenca za preselitev v Ljubljani, toda šele 10. decembra ga je zavezal tudi za nadzor nad naseljevanjem kočevskih Nemcev. Ni imel sicer pravice, da bi se osebno vmešaval v posamezna delovna področja, temveč naj bi zagotavljal, da bi vse ustanove brez trenja izpolnjevale svoje naloge. Toda Hintze je ravno takrat odšel na dopust in se je vrnil v Rajhenburg šele januarja 1942, ko se je preselitev kočevskih Nemcev že bližala h kraju.²⁵⁵

Sam sprejem transportov na omenjenih treh železniških postajah je bil kolikor toliko dobro pripravljen, saj so jih pozdravili celo slavaloki (v Sevnici npr.: »Kočevarji, domovina vas pozdravlja!«) in pogostitev v sprejemnih centrih pri železniških postajah. Razmere pa so se zelo poslabšale, ko so pripeljali na kakšno postajo več nepredvidenih transportov in je moral del preseljencev prebiti noč celo v vagonih. Nasprotno pa je bil zelo pomanjkljivo urejen prevoz preseljencev in njihove opreme od železniških postaj do zimskih nastanišč, zlasti pa do oddaljenejših vasi. Pomanjkanje motornih vozil in bencina, ki je hromilo že deportiranje Slovencev iz obsavskega in obso- telskega pasu ter preseljevanje Nemcev na Kočevskem, je bilo sedaj

še večje. Posamezni okrožni naselitveni štabi so imeli kakšno motorno vozilo na razpolago le za kakšen dan in so morali večino opreme in živine prepeljati s konjskimi vpregami. Tako se je zgodilo, da so posamezni kosi opreme ležali razmetani po snegu ob cestah. Tudi nastanišča sama niso bila dobro pripravljena. Do začetka preseljevanja kočevskih Nemcev nacisti še niso iz obsotelskega in obsavskega pasu deportirali niti dve tretjini za izgon predvidenih Slovencev in ni bilo, zlasti v zahodnih predelih naselitvenega območja, na razpolago dovolj stanovanjskih prostorov. Poleg tega pa tisti, ki so na Kočevskem zapustili boljše hiše, niso marali iti v slabše hiše izgnanih Slovencev, kot se je to zgodilo npr. na Raki in Bučki pa tudi v Brežicah in Krškem.

Najbolj pereče je bilo vprašanje stanovanjskih prostorov za kočevske Nemce v mestih Brežice in Krško. Vsa stanovanja tistih Slovencev, ki so jih bili izgnali že v prvem in drugem valu v Srbijo in na območje t. i. NDH, so takoj zasedli Nemci, bodisi civilisti, bodisi policisti, tako da ni za kočevske Nemce ostalo skoraj nič, in skoraj enako se je zgodilo s stanovanji v Nemčijo izgnanih Slovencev. Tako je bilo v Brežicah na razpolago za kočevske Nemce le 35 stanovanj, v Krškem, kjer ni bilo toliko nacističnih ustanov, pa 125. Pozneje so začeli tiste Slovence, ki še niso bili izgnani, izpodrivati v slabša stanovanja, da so v njihova nastanili kočevske Nemce. Okrožni naselitveni štabi in tudi kočevski Nemci sami so začeli predlagati posamezne Slovence, ki so imeli dobra stanovanja in jih do tedaj še niso bili deportirali, naj jih Hintzejev štab čimprej izžene.²⁵⁶

Ravno nejevolja nad kritičnimi stanovanjskimi razmerami v naselitvenem območju ob Savi in Sotli, zlasti pa v mestih Brežice in Krško, je bila povod za večje vznemirjenje nemških meščanov v Kočevju, ki so bili tik pred preselitvijo. Ob tem vznemirjenju, ki smo ga že opisali, je vodstvo kočevskih Nemcev, razočarano nad razmerami v naselitvenem območju, poslalo svoja člana Lampetra in Lacknerja v Maribor, da bi od Laforceja zahtevala, naj čimprej uredi nevzdržne razmere. Tako Laforce kot naselitveni štab SS »Südmark« sta vse zadeve še vedno urejala iz globokega zaledja, tj. iz Maribora. Ko sta se 29. novembra odpeljala iz Kočevja, sta v Brežicah izvedela, da je Laforce bolan, v Mariboru pa so jima povedali, da je »na službenem potovanju v Münchnu«. Ker se z vodjem naselitvenega štaba Blissom nista marala razgovarjati — Lampeter je bil vendar že esesovski major, Bliss pa samo esesovski podporočnik! — se je Lackner z novoletnim darilom kočevskih Nemcev za Himmlerja še isti dan odpeljal v Berlin. Skušal je Himmlerju osebno izročiti darilo in mu poročati o nevzdržnih razmerah v naselitvenem območju ob Savi in Sotli. Ker je bil Himmler v svojem glavnem stanu v Vzhodni Pru-

siji, se je lahko Lackner 5. januarja 1942 pogovarjal le z Greifeitom. Pri razgovoru je bil navzoč tudi Hintze, ki je v glavnem pritrdjeval Lacknerju. Greifelt je Lacknerju odgovoril, da je dobil podobna poročila tudi od nekaterih ustanov in da je zato že dopoldne naročil Hintzeju, naj napravi red. Vodstvo kočevskih Nemcev je 6. januarja dobilo od Lacknerja edino sporočilo, da do 3. januarja v Berlinu ni mogel urediti ničesar. Zatem se je Lackner odpeljal k Himmlerju v Vzhodno Prusijo.²⁵⁷

Tisti čas, ko je Lackner v Berlinu čakal, da bi ga sprejel Greifelt, je prišlo v Kočevju do odpora proti preselitvi, ki pa se je s posredovanjem Blissa in Schallermayerja iz naselitvenega štaba v Mariboru podel. Oba posredovalca, ki sta bila že prej v sporu z Lampetrom, sta vso krivdo valila nanj in celo trdila, da je Lampeter organiziral odpor proti preselitvi, kar seveda ni držalo.²⁵⁸

Užaljeni Lampeter, ki ni vedel, da je Greifelt že 5. januarja vendarle sprejel Lacknerja, je 9. januarja pisal Himmlerju.²⁵⁹ Ko je Himmler pismo dobil, ga je poslal Greifeltu, kateremu je tudi Lampeter poslal kopijo. Užaljeni Greifelt, odgovoren pred Himmlerjem tako za deportacijo Slovencev iz obsavskega in obotelskega pasu kakor tudi za naselitev kočevskih Nemcev, je 15. januarja naročil Hintzeju, naj pismo pokaže Lampetru in ga zasliši. Sporočil mu je tudi, da je z brzobjavko obvestil Himmlerja, da je dal Hintzeju ustrezna poblastila, da na naselitvenem območju ukrene vse, kar je potrebno, da uredi razmere.²⁶⁰ Hintze je že naslednji dan zvečer v Mariboru ob navzočnosti dr. Petrija, Laforceja, Blissa, Schallermayerja, Stigerja, Busseja in Meyerja ter Lacknerja in Sturma zaslišal Lampetra.

Zaslišal ga je predvsem zaradi omenjenega pisma, o dogodkih v Kočevju dne 2. in 3. januarja 1942 in o njegovih izjavah na posvetu vodij Sturmov dne 11. januarja, ko je bil prebral svoje pismo Himmlerju, kritiziral vse ustanove, ki so bile zavezane za preseljevanje kočevskih Nemcev, in naročil svojim ljudem, naj zbirajo gradivo o pomanjkljivostih njihovega dela. Na koncu zaslišanja je Hintze povedal, da morata Lampeter in Lackner odstopiti in da bo po Himmlerjevem naročilu sam prevzel vodstvo kočevskih Nemcev.²⁶¹

O izidu zaslišanja je Hintze čez tri dni poročal Greifeltu. Izpodbijal je vse navedbe Lampetrovega pisma Himmlerju in prikazal preselitev v naj lepši luči. Predlagal je, naj Lampetra degradirajo, odstranijo z naselitvenega območja in pošljejo v rajh.²⁶² Toda v nemilost padli mladi kočevski nacisti so kmalu dobili svojega zagovornika. Ko je Hintzejevo pismo prebral dr. Stier, je pisal Hintzeju, da bi bilo treba še enkrat razmisliti o tem, ali ne bi škodovali kočevskim Nem-

cem, če bi jim odvzeli to mlado vodstvo, ki se je z idealizmom in aktivnostjo zavzelo za kočevsko narodno skupino. Potem ko je na kratko orisal zasluge Lampetra, Sturma in Lacknerja, je predlagal, naj bi vsaj Lampetra ali Sturm pustili v vodstvu kočevskih Nemcev, da ne bi vzbujali suma, da hočejo odžagati vse stare prvoborce.²⁸³ Hintze mu je odgovoril, da nihče ne namerava odstraniti Sturma, Lacknerja in Schobra in da je tudi dr. Uiberreither po peturni preiskavi dobil vtis, da bi bilo politično nevzdržno pustiti Lampetra še naprej na njegovem mestu. Povedal je še, da je vodstvo kočevskih Sturmov prevzel sam Laforce.²⁶⁴

Ta obračun med ustanovami državnega komisarja za utrjevanje nemštva in Lampetrom oziroma vodstvom kočevskih Nemcev je pomenil dejansko konec samostojnosti vodstva kočevskih Nemcev. Nacističnim ustanovam je bil Lampetrov izbruh dobrodošel povod za uresničitev namere, ki so jo predvidevali že jeseni 1941, tj. da nemško narodno skupino s Kočevskega popolnoma prevzamejo v svoje roke. Tako je Laforce že 8. oktobra pisal Greifeltu: »Vsekakor vidim potrebo, da narodno skupino že sedaj vzamemo v svoje rolke,« in tudi Greifelt mu je 31. oktobra pisal: »Po naselitvi Kočevarjev v Spodnji Štajerski vas prosim, da pazite na to, da bo narodna skupina kot taka prenehala obstajati in da se morajo Kočevarji brezpogojno vključiti v Štajersko in s tem v celotno nemštvo.«²⁶⁵ Težnja, odstraniti vodstvo kočevskih Nemcev, je torej bila živa še pred njihovo preselitvijo in seveda tudi pred Lampetrovim pismom Himmlerju. Bliss je na koncu svojega poročila o dogodkih v Kočevju 2. in 3. januarja 1942 predlagal: »Menim, da prihodnji voditelji kočevskih Nemcev na noben način ne bi smeli biti iz vrst sedanjega vodstva, temveč bi jih morali zamenjati aktivisti iz nemškega rajha.«²⁶⁶

V nasprotju s temi nameni pa je vodstvo kočevskih Nemcev vsaj nekaj časa živelo v zmoti, da bodo kočevski Nemci tudi potem, ko se bodo preselili in strnjeno naselili v obsavskem in obsotelskem pasu, še naprej obstajali kot narodna skupina ter da bo njihovo naselitveno območje postalo neke vrste »Untergau Südmark«. Gojilo je tudi ambicije, da bo še naprej ostalo na čelu kočevskih Nemcev in dobilo seveda tudi vse upravne in politične pristojnosti. Skratka, kočevski Nemci s svojim vodstvom naj bi bili posebna teritorialno-politična enota v okviru Štajerske, podrejena neposredno gauleiterju. Zato je razumljivo, da se je vodstvo kočevskih Nemcev še pred preselitvijo zanimalo za nadaljnji razvoj svoje narodne skupine po preselitvi in v tem smislu pripravljalo tudi nekatere, milo rečeno diskriminacijske ukrepe, kot npr. odstranitev vseh nezaželenih ljudi iz narodne skupine ob preselitvi, odvzem pravice do kmetovanja več kot dva tisoč ose-

bam itd. Lampeter je ob svojem bivanju v Mariboru 2. oktobra 1941 napisal tudi nekaj predlogov za prihodnji razvoj kočevskih Nemcev po preselitvi, »da bi kočevsko narodno skupino usposobili tako, da bi ustrezala na vseh področjih in izpolnila zahteve, ki jih prednjo postavljata nemški rajh in nemški narod, tj., da njeni člani stojijo na meji kot brambovski kmetje.« Zato bi bilo treba tako na političnem kot strokovnem in gospodarskem področju novo domovino urediti tako, da bi se lahko njihove najbolj sposobne moči angažirale v njej in ne bi odhajale v tujino, kot se je to dogajalo dotlej. Predlagal je, naj bi z izgradnjo naselitvenega območja pričeli takoj, naj bi organizirali združništvo in tritedenske poljedelske tečaje na gradu Mokrice, ki bi se jih naj udeleževalo od 30 do 40 kmečkih sinov. Zelo zanimiv je njegov predlog, da bi kot brambovski kmetje (Wehrbauern) takoj začeli sami varovati mejo. Utemeljeval ga je takole: »Računati moramo s tem, da se bodo vsaj v prvih mesecih nenehno vračale skupine izgnanih Slovencev, in če že ne bodo delale večjih napadov, bodo požigale posamezne kmetije.« Prav gotovo so mu v ušesih še zvenele grožnje z letaka okrožnega komiteja KPS Kočevje iz začetka avgusta 1941 in verjetno se je že videl v vlogi poveljnika brambovskih kmetov.

Kaže, da so bile njegove ambicije še večje. O njih priča poročilo okrožnega naselitvenega štaba Brežice: »Ob priliki raznih obiskov vodje kočevske narodne skupine Schobra kakor tudi vodje moštva Lampetra sem lahko ugotovil, da Kočevarji sploh ne mislijo na to, da bi svojo narodno skupino v rajhu ukinili, temveč jo nameravajo celo še graditi in tesneje strnjevati. Iz Lampetrovih izjav sem lahko razbral, da kot prihodnji okrožni vodja (Štajerske domovinske zveze — op. T. F.) namerava v okrožnem vodstvu zaposliti same Kočevarje in tudi preprečiti, da bi člane vodstva kočevske narodne skupine naselili kje drugje.«²⁶⁷

Zato se vodstvo kočevskih Nemcev po dogodkih v začetku januarja 1942 ni dalo kar takoj ugnati v kozji rog. Dokler je le moglo, se je upiralo že omenjenim težnjam ustanov državnega komisarja za utrjevanje nemštva, sklicujoč se na Himmler j eve in Hitlerjeve obljube, da kočevska narodna skupina tudi po preselitvi ne bo prenehala obstajati. Lampeter in Lackner sta 16. januarja Hintzeju — na njegovo zahtevo — sicer obljubila, da se bosta vzdržala vsakršne aktivnosti na naselitvenem območju in ljudi, ki se bodo obračali nanju, napotila k Hintzeju, ki je tudi napovedal, da bo sam prevzel vodstvo nad kočevskimi sturmi. Vendar so se voditelji kočevskih Nemcev še naprej obnašali zelo suvereno, kar je seveda zelo motilo esesovske oficirje.

Tako se je 24. februarja pritoževal SS-Oberscharführer Heidenreich: »Pri predaji blagajniških knjig sem narekoval dopis o ukinitvi vodstvu narodne skupine. Lampeter je narek prekinil in izjavil, da nič ne ve o kakšni ukinitvi kočevske narodne skupine. Odločitev o tej zadevi si je pridržal državni vodja SS in do danes še ni ničesar odločil.«²⁶⁸ To je seveda Laforceja zelo razkačilo in je zahteval od Hintzeja, naj se zavzame za to, da se zadeva razčisti, kajti: »Sedaj se popolnoma jasno vidi, da ti gospodje še vedno računajo s tem, da bodo vodstvo narodne skupine še enkrat dobili v svoje roke, ali pa da ga še zdaj imajo. Če Lampeter izjavlja, da o ukinitvi kočevske narodne skupine nič ne ve, potem je to izredno značilno obnašanje. Če Lampeter poleg tega še ne ve, da je odstavljen s položaja vodje moštva in namestnika vodje narodne skupine, potem mu bo treba to jasneje povedati. Početje teh gospodov se tukaj veselo nadaljuje in ni mi jasno, zakaj bi se moji tovariši in jaz tukaj morali pustiti stalno obstreljevati od teh gospodov.«²⁶⁹

To, o čemer je pisal Laforce, je v glavnem tudi bilo res. Voditelji kočevskih Nemcev so čakali na Himmlerjev ali celo Hitlerjev pismeni odlok o ukinitvi kočevske narodne skupine in odstavitvi njenega vodstva, ki ga pa še ni bilo. Esesovski oficirji pa so menili, da so s tem, če so Lampetra suspendirali, druge pa zaposlili, že ukiniteli kočevsko narodno skupino. Ne vemo, ali je Hitler izdal ustrezen odlok ali ne, dejstvo je, da kočevski Nemci po preselitvi nekaj mesecev niso imeli več lastnega vodstva. Vodja narodne skupine Josef Schober, izpodrinen in izigran od Lampetra in njegovih privržencev ter razočaran nad razmerami po preselitvi, se je zanimal le še za svoj poklic, njegovega namestnika in vodjo moštva Wilhelma Lampetra so odstavili, Martina Sturma so zaposlovali v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva ali pa v uradih Deutsche-Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft, Alfred Busbach je že 1. februarja 1942 postal zelo pomemben član okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze v Brežicah, mladinski vodja Richard Lackner je približno v istem času postal okrožni vodja nemške mladine za vse brežiško okrožje, Johann Schemitsch in Johann Samida že pred preselitvijo nista mnogo pomenila, po preselitvi pa seveda še manj.

Tudi Laforcejeva nekoliko ironična pripomba, »da ti gospodje še vedno računajo s tem, da bodo vodstvo narodne skupine še enkrat dobili v svoje roke,« se je — kot bomo videli — vsaj formalno kmalu uresničila, vendar ne za dolgo časa.

Razmere po naselitvi in ukinitve naselitvenega štaba SS »Südmark«

Do 22. januarja 1942 so na naselitveno območje ob Savi in Sotli pripeljali več kot 11.000 kočevskih Nemcev. Okrožni naselitveni štabi so jih spravili začasno v t. i. zimska nastanišča, in sicer na območju sevniškega štaba 1583, krškega 4090 in brežiškega več kot 5000. Nastanili so jih predvsem v obsotelskem pasu in vzhodnem delu obsavskega pasu. V zahodnem delu, zlasti v trboveljskem okrožju, jih začasno niso naseljevali, saj od tam do tega časa še niso izgnali Slovencev in jih verjetno ne bi bili, če lakota kočevskih Nemcev po slovenski zemlji ne bi bila tako velika.

Tisti čas, tj. od 4. do 31. decembra 1941, so iz taborišč Volksdeutsche Mittelstelle v Fürstenfeldu in Feldbachu na naselitveno območje A, in sicer v bizeljsko občino, pripeljali 108 družin s 370 besarabskimi Nemci. Doma so bili iz nemške naselbine Schaba v Besarabiji in so se ukvarjali z vinogradništvom. Imeli so zelo velik apetit po slovenski zemlji na naselitvenem območju A, in planski oddelek naselitvenega štaba je spričo tega menil, naj jih premestijo v vzhodno Evropo, kolikor niso pripravljeni zadovoljiti se z manjšimi parcelami.²⁷⁰

Na enak način so v štirih transportih od 10. do 17. aprila 1942. leta iz taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Feldbachu pripeljali v občino

*Okrožni naselitveni štab
Sevnica pred prihodom prvega
transporta kočevskih Nemcev
v Sevnico 22. 11. 1941*

Buče in Sv. Peter pod Sv. gorami 202 nemška priseljenca iz Dobrudže. Bili so doma iz nemške naselbine Fachria v Dobrudži in so se ukvarjali z vinogradništvom. Veljali so za trdnjše, odpornejše in bolj konstruktivne od besarabskih Nemcev, pa tudi za plodovitejše.²⁷¹

Tisti čas, ko so na naselitveno območje A prihajali poslednji transporti kočevskih Nemcev, je planski oddelek naselitvenega štaba SS »Südmark«, oziroma bolje rečeno njegov vodja Dolezalek, v Poznanju 11. januarja 1942. leta (dva dni pred odhodom k vojakom) izdelal t. i. »generalni naselitveni načrt«. V njem je na podlagi obeh dotedanjih načrtov in podrobnejših analiz določil vsakemu Sturmu ali celim vasem za naselitev tisto občino, v kateri bi bile geografske, klimatske, gospodarske, posestne, urbanistične in druge razmere najbolj podobne tistim, v katerih so prebivalci tistega sturma živeli na Kočevskem. Prizadeval si je celo, da bi neki sturm ali neka vas dobila iste sosede, kot sta jih imela na Kočevskem. To se mu je posrečilo le pri 47 odstotkih.²⁷² Tudi v generalnem naselitvenem načrtu je bilo težišče naselitve v obsotelskem pasu in v vzhodnem delu obsavskega pasu, medtem ko bi naj prostor zahodno od Sevnice poselili le s posameznimi kmeti in poljedelskimi delavci. Poleg kočevskih Nemcev naj bi naselili tudi nemške presei j enee iz Besarabije (v vinogradniškem predelu na Bizeljskem), Dobrudže (v vinogradniškem predelu pri Leskovcu pri Krškem) in Bukovine (ti bi naj ustvarili obrtniške naselbine pri Radečah, Polšniku in Dolah v trboveljskem okrožju). Načrt je tudi poudarjal, da je iz več razlogov (med drugim tudi zaradi osvežitve krvi) potrebno naseliti tudi kmete iz starega rajha, in sicer toliko, da bi predstavljali eno tretjino vseh naseljencev. Za naselitev naj bi pridobili vojake s fronte, začasno vojaške vojne invalide, in mlade württemberske kmete. Slovence, ki so še potrebni kot delavci na naselitvenem območju A, naj bi zamenjali z južno tirolskimi Nemci.

Ko vodja planskega oddelka Dolezalek v svoji 23 tipkanih strani dolgi prilogi h generalnemu naselitvenemu načrtu opozarja na nekaj momentov, ki bi jih naj upoštevali pri nadaljnjem delu v zvezi z naselitvijo, pravi:

»Končno moram posvariti pred precenjevanjem nacionalnopolitičnega učinka tega obmejnega pasu. Če kdo namerava kak narod zaščititi pred nekim podobno oblikovanim narodom, potem potrebuje za to nekak ločilni okop, ki je približno tako širok kakor nemški pas med Lužiškimi Slovani in Čehi. Obmejni okop, ki ga je na mnogih mestih mogoče peš prehoditi v eni uri, nima takšnega učinka. *Verjetno bi zato morali izseliti Slovence do črte, ki jo predlaga Werner*

(tj. dr. Helmut Carstanjen — op. T. F.), *tj. do črte Haloze — vitanjska črta.*» (podčrtal T. F.).

Toda to so bili še vedno samo načrti. Nemški preseljenci so bili spravljani v t. i. »zimskih nastaniščih« in bilo je še potrebno mnogo dela, da bi jih dokončno naselili na posestvih.

Med tem časom je za imo vino izseljenih Slovencev skrbela že omenjena Nemška naselitvena družba (Deutsche Ansiedlungsgesellschaft). Ta bi morala tako dolgo gospodariti na posestvih izseljenih Slovencev, dokler jih ne bi dokončno prevzeli nemški preseljenci, to se pravi, da bi morala v tem času skrbeti predvsem za obdelavo polj in vinogradov, krmljenje in vzrejo živine itd.

Prvi razgovori o angažiranju Nemške naselitvene družbe za začasno gospodarjenje v naselitvenem območju A so bili v Mariboru 3. julija 1941. leta med vodjem glavnega oddelka za kmetijstvo in gozdarstvo v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru ing. Brunom Rungaldierjem in ravnateljem družbe Hansom Iversenom iz Berlina. Iversen je izrazil pripravljenost, da družba prevzame začasno gospodarjenje na kmetijskih obratih in posestvih kot skrbnik in si bo na naselitvenem območju, po možnosti v frančiškanskem samostanu v Brežicah, uredila svojo poslovalnico (Geschäftsstelle). Pooblastilo za izvajanje njenih nalog naj bi ji dal dr. Uiberreither kot Himmlerjev pooblaščenec v pisni obliki. Če se bo izselitev Slovencev predvidoma začela v začetku septembra, potem si bo družba začela ustanavljati svojo poslovalnico v Brežicah 1. avgusta 1941. Družbo bo za izvajanje njenih nalog v naselitvenem območju financiral urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu preko Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft.²⁷⁴

Nov sestanek, ki so se ga udeležili predstavniki vseh ustanov, angažiranih pri naseljevanju Nemcev, je bil v Mariboru 26. septembra 1941. Udeležil se ga je tudi vodja IV. glavnega oddelka (kmetijstvo) v uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu dr. Hiege.²⁷⁵ Na sestanku so razpravljali o začasnem gospodarjenju v naselitvenem območju A, kaj konkretno, nisem mogel ugotoviti.

Vodstvo Nemške naselitvene družbe je jeseni 1941. leta res ustanovilo v Brežicah svojo poslovalnico, ki jo je vodil ing. Willibald Pabst. Ta pa je v začetku novembra 1941 po večjih krajih ustanovila svoje štiri višje uprave (Oberverwaltungen) in več kot dvajset uprav (Verwaltungen) in novembra 1941. leta zahtevala od delovnih uradov na Spodnjem Štajerskem, naj ji dodelijo okoli deset tisoč delavcev. Toda do konca marca 1942. leta jih je dobila komaj nekaj več kot tretjino, tj. 3875.²⁷⁶ Zaradi tega se je Nemška naselitvena družba lahko angažirala le pri krmljenju živine, ni pa mogla opravljati potrebnih del na

poljih in v vinogradih. Ker so bili Slovenci izseljeni, preden so mogli docela pospraviti vse poljske pridelke, so ostale pod snegom velike količine nepospravljene koruze, pese, repe itd. Živina, ki so jo pomanjkljivo krmili, ali pa sploh ne, je poginjala v velikem številu, iz obmejnih krajev je izginilo mnogo živine, ker so jo ponoči odpeljali tisti Slovenci, ki so se bili umaknili izselitvi z begom v Ljubljansko pokrajino, veliko stvari so si prisvojili tudi tisti domačini, ki so ostali, pri tem pa niso zaostajali tudi pripadniki nemških oblasti, policije itd.

Takšne razmere v naselitvenem območju A so bile že prav od začetka predmet kritike raznih ustanov, uradov in posameznikov ter so o njih razpravljali na najvišjih mestih. Politični komisar za Brežice je že na štabnih razgovorih v Mariboru govoril o množičnih pojavih kraje na posestvih izseljenih Slovencev, a mu je zastopnik Nemške naselitvene družbe odgovoril, da ima njegova družba nalogo, da posestva oskrbuje, ne pa, da jih zavaruje. Zato je vladni predsednik dr. Müller-Haccius po štabnih razgovorih sklical majhno konferenco o teh zadevah, o kateri pa žal nimamo poročila.²⁷⁷ O teh vprašanjih so govorili tudi na naslednjih štabnih razgovorih dne 26. novembra 1941 v Gradcu. Da bi dobili jasno sliko, so povabili na razgovore tudi uslužbenca Nemške naselitvene družbe Lippmanna. Ta je povedal, da so živino zbrali na nekaterih mestih in popisali 1400 konj, 4000 govedi in 7000 svinj, popisali so tudi že 41.000 ha zemlje. Poročal je tudi, da imajo 2700 delavcev in 2700 uradnikov. Deželni kmečki vodja Sepp Hainzl je povedal, da je bila vključitev Nemške naselitvene družbe nujna, da je začela dobro delati in da od približno 15.000 glav živine manjka okoli 600 glav.²⁷⁸

Toda razmere se tudi po teh dveh štabnih razgovorih niso spremenile in so bile še nadalje predmet ostre kritike, celo vedno ostrejša kritike. Tako je 7. januarja 1942 pisal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko nemški poslanik v Zagrebu von Kasche, ki je že 20. novembra 1941 opozarjal nemško zunanje ministrstvo na neugodne politične in gospodarske posledice izselitve Slovencev iz obmejnega izselitvenega območja. Zdaj pa mu je pisal, da je bil na privatnem lovu pri Krškem in videl mnogo stvari, ki bi lahko škodovala ugledu rajha. Nemški preseljenci se še niso vživeli v nove razmere in »niso pripravljeni, da se z vso energijo spravijo na delo«. Poročal mu je, da poljski pridelki, zlasti kuruza, pesa, repa in zelje, niso pospravljani in da je videl celo neobrane vinograde.²⁷⁹ Ko je Uiberreither prejel to pismo, je 12. januarja 1942 z njim seznanil SS-Sturmbannführerja Laforceja in ga prosil, naj k posameznim točkam poda svoje misli, da bi lahko odgovoril zunanjemu ministrstvu, če se bo obrnilo nanj.²⁸⁰

Laforce je odgovoril 28. januarja in seveda na razne načine omiljeval in opravičeval razmere na naselitvenem območju A. Kot prilogo k svojemu poročilu mu je Laforce poslal podatke, ki mu jih je dala Nemška naselitvena družba dne 25. januarja. Ta je poročala o številu glav živine, ki jo je prevzela od izseljenih Slovencev (1101 konj, 8473 glav goveje živine, 8856 svinj in 162 koz), številu glav živine, ki jo je prevzela v začasno oskrbo od kočevskih Nemcev (501 konj, 1879 glav goveje živine, 515 svinj in 49 koz), o ukradeni živini (51 konj, 461 glav goveje živine in 139 svinj, skupno torej 651 glav živine), o skupnem številu glav živine, ki jo oskrbuje Nemška naselitvena družba (11.157 glav) itd.²⁸¹

O posledicah gospodarjenja Nemške naselitvene družbe je 3. januarja 1942 poročal tudi vodja planskega oddelka naselitvenega štaba SS »Südmark« Dolezalek. Svoje poročilo je začel z besedami: »Po šesttedenskem gospodarjenju Nemške naselitvene družbe so izginili perutnina, zaloge in dober del živine, žetev pa še vedno ni pospravljena ... Vseposod pa je videti delavce Nemške naselitvene družbe, kako postopajo okoli in tiščijo roke do komolcev v žepe.« Pritožuje se nad slovenskimi delavci pri Nemški naselitveni družbi in ponavlja tožbe kočevskih Nemcev: »Mislili smo, da smo prišli v Nemčijo, pa *smo zašli med slovenske bandite.*« (Podqrtaal T. F.)²⁸² Tako je slovenski človek na svoji grudi postal v očeh kočevskih Nemcev bandit!

Najobširneje pa je razmere na naselitvenem območju A, zlasti pa slabo gospodarjenje Nemške naselitvene družbe, kritiziral komendant varnostne policije in varnostne službe Otto Lurker v svojem 17 strani dolgem poročilu Hintzeju.²⁸³

Vsa poročila so si bila enotna v tem, da so predvsem gospodarske razmere na naselitvenem območju A nevzdržne in da Nemška naselitvena družba s slabim gospodarjenjem ne izpolnjuje naloge, ki ji je bila zaupana. Ta je 11. februarja 1942 poročala, da je prevzela v oskrbo in obdelavo že 35.746 ha poljedelske površine (od tega 3985 ha vinogradov) in da ima okoli 2400 spodnještajerskih delavcev, okoli 2300 pa iz vrst nemških preseljencev in da potrebuje še poprečno 5900 delavcev. Predlagala je, naj bi odložili vojaško obveznost za preseeljence do spomladi 1943. leta (kar se je tudi zgodilo), pač pa bi naj uvedli obvezno delo na naselitvenem območju, vpoklicali naj bi večje število delavcev z ostalega dela Spodnje Štajerske, v vzhodnem delu naselitvenega območja A pa bi naj krili potrebe po delovni sili s sosednjimi hrvaškimi delavci itd.²⁸⁴

Kljub temu da so bili ob deportacijah Slovencev oktobra in novembra 1941 v obsavskem in obsotelskem pasu kar trije policijski ba-

tal j oni in več kot deset orožniških postaj, so nacisti pripeljali še vermanšaft Štajerske domovinske zveze iz drugega dela slovenske Štajerske. Po odhodu dveh policijskih bataljonov so o zelo neurejenih razmerah in o zavarovanju naselitvenega območja razpravljali 31. januarja 1942 na sedežu deželnega svetnika v Brežicah zastopniki Hintzejevega preseljevalnega štaba v Rajhenburgu (SS-Oberführer Kelz, Petri in Wangemann), zastopniki urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, zastopniki Nemške naselitvene družbe, deželna svetnika za Brežice in Trbovlje dr. Kern in dr. Frohner. Sklenili so oborožiti uslužbence Nemške naselitvene družbe, prekrbeti črne plašče in bluze za vermanšaft, zavarovati zahodni del naselitvenega območja s policijo, slovenske pomožne policiste poslati v severni del slovenske Štajerske, ustanoviti postaje kriminalne policije v Radečah, Krškem in Brežicah, okrepiti obmejno zaščito nasproti Ljubljanski pokrajini tako, da bi tja poslali del graničarjev s hrvaške meje itd.²⁸⁵

Verjetno je, da so nevzdržne razmere na naselitvenem območju A, zlasti pa nesposobnost naselitvenega štaba SS »Südmark« pri naseljevanju kočevskih Nemcev in slabo gospodarjenje Nemške naselitvene družbe pripeljali Uiberreitherja do odločitve, da napravi red in da kot Himmlerjev pooblaščenec vzame vso zadevo v svoje roke. Šlo mu je predvsem za to, da poenostavi vso organizacijo in odstrani naselitveni štab SS »Südmark«. Po pogajanjih v Gradcu 14. in 16. marca 1942 med predstavniki štabnega urada iz Berlina in Uiberreitherjem so sklenili, da bodo odpravili naselitveni štab SS »Südmark« in ustanovili novega, ki mu naj predseduje vodja urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru Erwin Seftschign, njegov namestnik pa naj bo Laforce.²⁸⁶

S tem je bilo konec naselitvenega štaba SS »Südmark«, ki se je bil pokazal kot zelo nesposoben. Niso ga hromili samo pomanjkanje sposobnih ljudi, trenja z vodstvom kočevskih Nemcev itd., temveč tudi nesposobnost njegovih funkcionarjev in nenehna trenja med njimi. V neki svoji »naredbi« je Bliss tožil, da vsi vodje oddelkov razen dveh izjavljajo, da iz teh ali onih razlogov odklanjajo odgovornost za redno delo svojih oddelkov, in grozil, da bo odstavil vsakega, ki bi še naprej počenjal take reči.²⁸⁷ Bolj politično sfanatiziran kot strokovno usposobljen²⁸⁸ in ambiciozen, kot je bil, ni mogel prenašati zlasti tistih, ki so imeli višji čin, a so mu bil podrejeni. Skušal se jih je iznebiti in je najprej predlagal, naj odstranijo iz štaba vodjo prometnega oddelka, esesovskega poročnika Leppina, češ da »površno opravlja službo«, nato pa mu je uspelo iznebiti se svojega namestnika in vodje III. oddelka (naseljevanje kmetov) esesovskega podpolkov-

nika Gaussa. Če drži, kar je poročal o njem, potem se ni treba čuditi, da naselitveni štab ni bil kos svoji nalogi. Prostori, ki jih je v začetku dobil Gauss v Mariboru — tako pripoveduje Bliss — so se mu zdeli premajhni in so nato njegov oddelek premestili v osem sob minoritskega samostana v Mariboru. Nato je potožil, da svoje naloge ne more opravljati v Mariboru in je svoj oddelek — bila sta le on in pisarniška moč — preselil v Brežice in nato v Arnova sela. Ko ga je decembra zamenjal neki Dressel, je našel le za aktovko gradiva, največ obračunov potnih stroškov, tako da ga je Bliss obtožil tako nesposobnosti kot tudi namena, da bi se okoristil s povračili potnih stroškov.²⁸⁹ Ostal je le še eden, ki je imel višji čin, tj. esesovski kapetan Schallermayer, le-temu pa Bliss ni mogel do živega, ker je bil dober Himmlerjev znanec.

Ko so marca 1942 ukinili naselitveni štab SS »Südmark« in Blissu poslali v Metz na Francoskem, so nekdanji voditelji kočevskih Nemcev izgubili svojega najhujšega nasprotnika. Od tedaj dalje so se razmere zanje začele izboljševati. Lahko je bilo temu povod kakšno Himmlerjevo navodilo ali pa ugotavljanje štajerskih nacistov, zlasti pa šefa civilne uprave dr. Uiberreither j a, da so z odstranitvijo vodstva kočevskih Nemcev več izgubili kot pridobili. Nekateri (npr. Bliss, Laforce) so sicer menili, da so kočevski Nemci ta ukrep sprejeli brez vznemirjanja in da se razmere celo izboljšujejo. Drugi (npr. vodja kulturne komisije pri nemškem pooblaščenca za preselitev v Ljubljani SS-Untersturmführer prof. dr. Schwalm) pa so trdili, da je med kočevskimi Nemci izginilo pozitivno razpoloženje do preselitve, ki je vladalo med njimi še na Kočevskem, dozdevno neomajno zaupanje preseljencev v rajh in vera v to, da jim ustanove rajha v novi domovini pripravljajo boljše prihodnost. Kot vzrok za to »porazno stanje« so poleg slabe organizacije ob prihodu kočevskih Nemcev na naselitveno območje, slabih stanovanjskih razmer itd. navajali tudi »pomanjkanje lastnega vodstva in trdnega moštvenega vodenja po odstranitvi doterdanega vodstva narodne skupine, tj. pomanjkljivost, ki je ni mogoče odpraviti z izgradnjo ustrezne organizacije Štajerske domovinske zveze«.²⁹⁰

Verjetno so ravno takšne razmere pripeljale dr. Uiberreither j a, ki je že v drugi polovici marca 1942 prvič obiskal kočevske Nemce in se med njimi mudil kar cele tri dni, do sklepa, da potem, ko so ukinili naselitveni štab SS »Südmark« in ko je tudi Hintzejev izselitveni štab v Rajhenburgu nehal obstajati in je njegove naloge prevzel Seftschin-gov urad v Mariboru, odpošlje še štabnega vodjo Laforceja, ki so mu ga bili junija 1941 vsilili, in da kočevskim Nemcem dvigne moralo tudi tako, da — vsaj formalno — obnovi njihovo vodstvo.

To je dr. Uiberreither storil 16. maja 1942. Za novo »vodstvo kočevskih Nemcev«, ki pa se ni več imenovalo »vodstvo narodne skupine«, je imenoval Lampetra, Sturm in Busbacha ter določil, da bo Lampeter vodja kočevskih Nemcev, Sturm pa njegov namestnik. Vendar pa to vodstvo ni imelo niti malo tiste moči in vpliva, kot ga je bilo (imelo na Kočevskem, in so nekateri dvomili, da bi se mogle razmere kaj hitro izboljšati, »ker je bilo v pretekli polovici leta preveč porušenega«. Ze omenjeni dr. Schwalm je npr. o tem poročal takole: »Gauler j evo imenovanje starega vodstva kočevske narodne skupine je narodni skupini brez dvoma razširilo pravice, do katerih je glede na svoje delo v stari domovini popolnoma upravičena. Toda ne sme nastati občutek, kot da so s tem že popravljene vse napake. Kot sem omenil že prej, se mnoge stvari sploh ne dajo več popraviti. Z odstranitvijo Lampetra in načinom, kako se je to zgodilo, je bilo pokopano zaupanje širokih krogov kočevske narodne skupine do njegovega vodstva in je to zaupanje mogoče obnoviti šele po daljšem delu. Še težje bi ga mogli obnoviti, če bi bili narodno skupino uradno poklicali in pritegnili k soodločanju o vseh vprašanjih prihodnje naselitve, a je položaj vodstva narodne skupine v odborih že vnaprej šibek, ker so v vmesnem času že sprejeli vse osnovne odločitve.«²⁹¹

To je bilo tudi res, vodstvo kočevskih Nemcev kot celota ni nikoli več sodelovalo pri reševanju temeljnih vprašanj tako naselitve kakor tudi nadaljnjega razvoja kočevskih Nemcev. Tako kot dotlej je tudi potlej pri reševanju takih vprašanj sodeloval Martin Sturm, ki ga je dr. Uiberreither že spomladi 1942 predvidel za okrožnega kmečkega vodjo za vse brežiško okrožje. Obnovljenemu vodstvu niso dali na razpolago niti osebnega avtomobila, da bi lahko v približno 90 km dolgem obnavskem in obsotelskem pasu obiskovalo svoje ljudi, niti pisarniške moči in upravni ter politični dejavniki v Brežicah so tudi na druge načine ovirali njegovo aktivnost.²⁹² Ko je Himmler konec junija 1942 Lampetra poklical v esesovsko vojsko v Stralsund, je njegove posle prevzel Martin Sturm. Nastopal je kot »vodja kočevskih Nemcev«, dokler mu ni štabni urad v Berlinu 28. julija 1942 tega prepovedal in mu svetoval, naj se podpisuje le z imenom in priimkom. Pozneje mu je na njegovo prošnjo dovolil nastopati in se podpisovati kot »zastopnik kočevskih Nemcev«. Konec leta 1942 in v začetku leta 1943 pa je vso skrb za politično delo med kočevskimi Nemci na naselitvenem ozemlju A ob Savi in Sotli prevzela Štajerska domovinska zveza, s čimer je bilo konec že tako majhnih ostankov nekdanje suverenosti in moči vodstva kočevskih Nemcev.²⁹³

Nasaditev na posestva

Nasaditev kočevskih in drugih Nemcev na posestva naj bi bila druga in tretja faza celotnega naselitvenega procesa, katerega prva faza je bila nastanitev v t. i. zimskih nastaniščih. Drugo in tretjo fazo naselitve naj bi vodil nov naselitveni štab, katerega ustanovitev so predvideli na pogajanjih v Gradcu 14. in 16. marca 1942 in ki bi ga naj vodila Seftschnig kot njegov predsednik in Laforce kot predsednikov namestnik. Določili so, naj bi bili v njem kot člani tudi vodje

I., II., III. in IV. glavnega oddelka in vodja osrednjega pravnega oddelka iz urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, dalje pooblaščenca šefa civilne uprave za deželno kulturno ureditev, za prostorsko ureditev, za prehrano in kmetijstvo in za obrt, končno še zastopnika Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft in Nemške naselitvene družbe ter druge osebe, ki jih povabi predsednik. Naselitveni štab se mora sestati vsaj enkrat na mesec in o sejah voditi zapisnik. Izpostave naselitvenega štaba so postali dotedanji okrožni naselitveni štabi, ki so se tedaj preimenovali v okrajne naselitvene štabe in nekoliko reorganizirali. Bili so v Brežicah (vodja SA-Sturmführer Stiger), Krškem (vodja SS-Untersturmführer Busse), Radečah (vodja SS-Obersturmführer Kallinger) in v Sv. Petru pod Sv. gorami (vodja SS-Obersturmführer Meyer).

Na pogajanjih v Gradcu so tudi ponovno določili nadaljnje faze naseljevanja kočevskih Nemcev na naselitvenem območju A. Sklenili so, naj se vse dotedanje delo označuje kot I. faza in da bodo v dobrem letu uresničili še dve fazi: II. ali t. i. začasno naselitev in III. ali t. i. dokončno naselitev. Druga faza, ki bi jo naj sestavljalo več delovnih etap (planiranje, gradbeno usposabljanje in gospodarsko opremljanje kmetij ter gradbeno usposabljanje podeželskih obrtniških obratov, izbor preseljencev za posamezne vrste kmetij in obrtniških obratov, začasna nasaditev preseljencev, ocenjevanje kmetij in obrtniških obratov, pravna izravnava imovine preseljencev, strokovna in gmotna oskrba preseljencev), naj bi bila zaključena oktobra leta 1942, tretja pa do konca leta 1943.

Predloge za posamezne delovne etape naj bi izdelal urad pooblaščenca v Mariboru, potrdil naj bi jih naselitveni štab, izvajal pa tudi urad pooblaščenca. Za nacionalnopolitično delo pri utrjevanju nemštva in za vso ideološko vzgojo naseljencev na naselitvenem območju A je bil dolžan skrbeti gauleiter Uiberreither kot Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva. Šef štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu Greifelt je 21. marca za vsako od navedenih delovnih etap II. faze podrobno določil, kdo naj jo iz-

vede. Skico prostorske ureditve naj izdela Uiberreitherjev pooblaščenec za prostorsko ureditev, predloge za velikost kmetij naj izdela II. glavni oddelek (zemljiški urad) v Seftschinigovem uradu s sodelovanjem IV. glavnega oddelka (kmetijstvo in gozdarstvo), pri katerem naj se osnuje poseben oddelek za »delo s kmeti«, predloge za obrtniške obrate naj izdela III. glavni oddelek (gospodarstvo), v katerem naj se osnuje oddelek za »delo z obrtniki«. Isti dan je Greifelt pooblastil novi naselitveni štab tudi za naseljevanje Nemcev na t. i. naselitvenem območju B, to je na ozemlju vse slovenske Štajerske, razen v obsavskem in obsotelskem pasu.²⁹⁴

Novi naselitveni štab je začel delati takoj, ko sta Uiberreither in Greifelt končala pogajanja v Gradcu. Sestajal se je pod Uiberreitherjevim vodstvom, čeprav je bil njegov predsednik Seftschinig.²⁹⁵ Kaže, da je dr. Uiberreither tedaj povsem spremenil svoj odnos do kočevskih Nemcev in njihove preselitve in naselitve. Medtem ko je prej kazal le malo skrbi za njihovo preselitev in naselitev — bil je namreč za to, da se odloži do pomladi 1942 — se je zdaj z vso vnemo lotil urejanja perečih zadev njihove naselitve. Vodil je večino sej naselitvenega štaba, čeprav ni bil njegov predsednik ali član, ter večkrat obiskal Kočevanje. Zaradi takega prizadevanja so nekateri začeli naselitveno območje ob Savi in Sotli imenovati kar »Uiberreither-Gürtel«, tj. Uiberreitherjev pas. Komaj je 16. marca v Gradcu končal pogajanja z Greifeltom, že se je drugi dan pripeljal na naselitveno območje in si prvi dan ogledal obsotelski pas in del brežiškega trikota ter zvečer v Brežicah stotim kočevskim Nemcem simbolično podelil dokumente o nemškem državljanstvu, drugi in tretji dan pa si je ogledal obsavski pas in imel s funkcionarji državnega komisarja za utrjevanje nemštva zaključne razgovore v kolodvorskem hotelu v Sevnici. Kočevski in drugi Nemci so ga sprejemali s slavaloki, petjem in v uniformah.²⁹⁶

Ob Uiberreither j evem bivanju v Brežicah dne 19. marca je že bila prva seja novega naselitvenega štaba. Pod Uiberreitherjevim vodstvom je najprej razpravljajl o novi zemljiški in agrarni strukturi na naselitvenem območju A. V zvezi s Himmlerjevimi navodili za podeželsko izgradnjo na novih vzhodnih območjih in njegovo odredbo z dne 1. novembra 1941 je sklenil, da bo iz več dotedanjih manjših, t. i. političnih občin ustvaril le nekaj t. i. velikih občin. V vsaki veliki občini naj bi glede na gospodarske, gradbene in prometnotehnične razmere nastala t. i. »vodilna vas«, v kateri naj bi se razvijalo politično, kulturno in gospodarsko življenje velike občine in kjer naj bi bila tudi šola, razni domovi itd. Okoli vodilne vasi naj bi bile druge vasi in v vsaki od njih po ena ali več t. i. »vodilnih kmetij« ali kmetij I. vrste. Take kmetije, ki bi jih naj imeli t. i. vodilni kmetje, naj bi mele 30

*Štabni vodja
Wilhelm Laforce,
in Martin Sturm
na gradu Rajhenburg
pri sestavljanju
naselitvenega načrta*

do 70 ha poljedelske površine (njive, travniki, vrtovi), 5—12 ha vinograda in 10—40 ha gozda. Na njih bi naj bile tudi vzrejne postaje in razmnoževalne postaje, semenarne itd. Okoli vodilnih kmetij naj bi bile t. i. »normalne kmetije« ali kmetije II. vrste, ki bi imele 10—20 ha poljedelske površine, 1—2 ha vinograda in 8—15 ha gozda. Obdelovale bi jih kmečke družine z nekaj otroki (okrog 8 delovnih moči) in s pomočjo ene družine poljedelskih delavcev, redile bi naj okoli 15 glav živine. Poleg obeh naštetih vrst kmetij bi naj bile še t. i. »majhne kmetije« ali kmetije III. vrste, ki bi imele 7—10 ha poljedelske površine, 1—2 ha vinograda in 4—8 ha gozda. Na takih kmetijah naj bi živela le ena sama družina. Kjer ne bi bilo na razpolago vinogradov, naj bi kmetijam namesto vinograda dodelili več gozda ali sadovnjakov.²⁹⁷

Naselitveni štab je na svoji prvi seji sklenil, da bo začel oblikovati kmetije v bizeljski občini, in je sestavil dve komisiji, prvo pod predstvom vodje zemljiškega urada Gottfrieda Bayerja, ki naj na osnovi načrta zemljiškega urada v štirinajstih dneh na terenu zakoliči nove kmetije, in drugo pod predstvom vodje IV. glavnega oddelka v Seftschnigovem uradu Hermanna, ki naj izbere ustrezne nemške preseljence za naselitev na kmetije, ki jih bo zakoličila prva komisija.²⁹⁸

Na drugi seji 7. maja 1942, ki ji je tudi predsedoval Uiberreither in ki se je je udeležil tudi ravnatelj Nemške naselitvene družbe Hans Iversen, so poslušali predloge prve in druge komisije o oblikovanju 71 kmetij in izboru preseljencev za kmete in jih potrdili. Uiberreither je tudi povedal, da bo prek štabnega urada predlagal Himmlerju,

naj bi tudi tistim Volksdeutscher jem, ki so že prej živeli na naselitvenem območju A in se ukvarjali s kmetijstvom, arondirali, tj. povečali njihove kmetije na eno od omenjenih treh velikosti. Po Iversenovem poročilu naj bi Nemška naselitvena družba čimprej usposobila kmetije za izročitev novim kmetom, listine o nasaditvi naj bi bile datirane s 7. majem 1942.²⁹⁶ Na nadaljnjih sejah, ki so bile skoraj vsakih štiri-najst dni, razen aprila 1942, ko ni bilo nobene, so razpravljali o predlogih obeh komisij in jih potrdili. Obravnavali so občine v glavnem od vzhoda proti zahodu, čeprav se niso strogo držali vrstnega reda, odvisno pač od tega, kje so bili prej zreli pogoji za naselitev. Na sejah so bili velikokrat navzoči tudi predstavniki ustanov in zavodov iz Berlina, npr. ravnatelj Nemške naselitvene družbe Hans Iversen (na šestih sejah), dr. Hiege (na treh sejah), dr. Götz in dr. Stier iz štabnega urada (na eni seji itd.), kočevske Nemce pa je skoraj na vseh sejah zastopal Martin Sturm.

Poleg omenjenih treh glavnih vrst kmetij so uvedli še pet vrst postranskih posestev, in sicer IV. vrsto za podeželske obrtnike z 2 do 4 ha poljedelske površine, V. vrsto za podeželske, t. i. »specialne obrate«, VI. vrsto za poljedelske delavce z 1—2 ha poljedelske površine, VII. vrsto, ki je imela samo hišo, in VIII. vrsto, ki je imela samo hišo in majhen vrt.

Z naseljevanjem nemških preseljencev, zlasti kočevskih Nemcev, na naselitvenem območju A je imel naselitveni štab velike težave. Med številnimi kmetijami jih je bilo tudi okoli 150 med Bučko in Studencem ter 118 v občini Šentjanž, ki bi jih naj dobili kočevski Nemci iz 24. sturma (Draga). Ta sturm je bil v »zimskih nastaniščih« v občini Polje v obsotelskem pasu in preseljenci niso marali oditi v občino Šentjanž. Selilo se jih je le 18. Ravno okoli tristo kmetij pa je še manjkalo, da bi bili naseljeni vsi kočevski kmetje. Uiberreither je menil, naj se vsekakor naselijo, da bo kočevska narodna skupina naseljena strnjeno, kar si je prizadeval tudi Martin Sturm. Drugače pa naj bi okoli tristo kočevskih družin odšlo v vzhodno Evropo, predlagali pa so tudi, naj bi jih naselili v ostalem delu Spodnje Štajerske, na t. i. naselitvenem območju B, kjer je po njihovem mnenju bilo okoli 3000 zaplenjenih slovenskih posestev.³⁰⁰

Tistim kočevskim kmetom, ki so prvič odklonili naselitev na kakšni kmetiji, so ponudili nato drugo kmetijo in če so nato ponovno iz neupravičenih razlogov zavrnil ponudbo, je Uiberreither na seji naselitvenega štaba 8. decembra 1942 zahteval, naj gredo do konca leta včasno taborišče, od koder bodo odšli v vzhodno Evropo, kjer bodo dobili kmetije.³⁰¹ Na naslednji seji dne 8. januarja 1943 pa je odločil, naj tiste kočevske kmete, ki so dvakrat upravičeno zavrnil kmetijo na

*SS-Hauptsturmführer
Schallermayer izroča
besarabski Nemki
listino o podelitvi
zaplenjenega
slovenskega posestva
na Bizeljskem
14. 7. 1942*

naselitvenem območju A, naselijo na naselitvenem območju B. Če pa se želijo odreči kmečkemu poklicu in izvrševati kakšen drug poklic, naj preverijo njihove karakterne lastnosti. Če bi npr. kak štiridesetletni zdrav moški rad ostanek svojega življenja preživel kot upokojenec, potem zanj ni prostora na Spodnjem Štajerskem.³⁰² Takih primerov, ki so dvakrat neupravičeno odklonili kmetijo in so jih razglasili za »O-Fall« (za naselitev v vzhodni Evropi), je bilo po milih kriterijih samo 46 in Martin Sturm je spomladi 1943 prosil Seftschniga, naj te primere še enkrat preverijo.³⁰³ Toda spomladi 1943 so kljub temu 17 družin z 92 osebami poslali v taborišče Ottmachau, da bi jih naselili v Galiciji, verjetno bolj za opomin ostalim, kajti že okoli 14. julija 1943, tj. po partizanskem vdoru na naselitveno območje pri Cerkljah (7. julija 1943), je Uiberreither naročil, naj ostalih 29 kočevskih družin, določenih za naselitev na vzhodu, ostane na naselitvenem območju A, kar je ponovil na seji naselitvenega štaba 26. julija 1943.³⁰⁵ Na seji naselitvenega štaba dne 16. septembra 1943 pa je Uiberreither naročil, naj še enkrat pregledajo primere, ki so bili določeni za naselitev v vzhodni Evropi, tudi tiste, ki so pobegnili iz taborišča na naselitveno območje A, in jih naselijo glede na njihovo vrednost.³⁰⁶

Bilo je tudi nekaj redkih primerov, ki so izjavljali, da ne marajo sprejeti listine o dodelitvi državljanstva. Tako je 13. avgusta 1942. leta pet kočevskih družin odklanjalo sprejem državljanskih listin, češ da so se preselili samo za čas vojne, potem pa se nameravajo vrniti nazaj na Kočevsko. Ko je Seftschnig vprašal štabni urad v Berlinu, kaj naj

stori z njimi, mu je ta odgovoril, naj jih skušajo prepričati, da so že s preselitvijo postali nemški državljani, če pa si tega ne bodo dali dopovedati, pa je treba misliti na to, da bi proti njim ukrepala varnostna policija. Ko sta vodja okrajnega naselitvenega štaba v Brežicah SA-Obersturmführer Gandolf Stiger in Richard Lackner poskušala v tem smislu vplivati nanje, so še naprej vztrajali pri svojem. Seveda so bili to prvi zelo redki primeri, množičnejši so postali v drugi polovici 1943. leta, po nekaterih partizanskih vdorih na naselitveno območje A.³⁰⁷

Naselitveni štab je drugo fazo naselitve Nemcev na naselitvenem območju A končal 8. decembra 1942. leta, tj. dva meseca po predvidenem roku. Na svojih trinajstih sejah je obravnaval in potrdil oblikovanje 2520 kmetij, in sicer 42 kmetij I., 402 kmetiji II., 825 kmetij III., 340 kmetij IV., 7 kmetij V., 520 kmetij VI., 67 kmetij VII. in 317 kmetij VIII. vrste.³⁰⁸ Pozneje so nekaj desetlin kmetij planirali in oblikovali okrajni naselitveni štabi v Krškem, Brežicah, Sv. Petru pod Svetimi gorami in Radečah sami, naselitveni štab pa jih je na svojih sejah samo potrjeval. Seveda pa vseh 2520 oblikovanih kmetij še zdaleč ni bilo naseljenih. Konec leta 1942 je bil položaj tak, da je bilo od planiranih in oblikovanih 1269 kmetij I—III. vrste naseljenih le 845, medtem ko jih 187 niso mogli naseliti, ker niso bila dokončana gradbena dela, na 39 so se naseljenci še premeščali, 198 kmetij pa ni bilo zasedenih iz drugih vzrokov, nekaj tudi zato ne, ker so se preseljenci branili iti nanje.³⁰⁹ Od 1890 preseljencev obrtnikov so jih do spomladi 1943. leta naselili na posestva IV., VI., VII. in VIII. vrste 1076.³¹⁰

Zanimiva je primerjava med številom zaplenjenih kmetij izgnanih Slovencev in številom novih kmetij, ki jih je za nemške preseeljence oblikoval naselitveni štab.

Posestva izgnanih Slovencev		Posestva naseljenih Nemcev	
velikost	število	velikost	število
nad 50 ha	25	I. 45—122 ha	42
20—50 ha	290	II. 19— 37 ha	402
10—20 ha	1094	III. 12— 20 ha	825
5—10 ha	1119	IV. 2— 4 ha	340
1— 5 ha	2256	VI. 1— 2 ha	520
pod 1 ha	1118	VII. do 1 ha	67
		VIII. do 1 ha	317
Skupaj:	5902		2513

Skupna površina zaplenjenih posesti izgnanih Slovencev je znašala 74.436 hektarov.

Spremembe v zemljiški strukturi so bile zelo velike, saj so izginile predvsem majhne kmetije, pravzaprav pa so v glavnem vso zemljo na novo izmerili in ustvarili nove kmetije in posestva, pri čemer se niso niti ozirali na vasi, od katerih bi naj nekatere prav tako zginile. Tako je neki članek poročal: »Seveda pa bodo žrtev tega enkratnega velikopoteznega planiranja postale vse kočarske posesti, ki niso bile nikdar sposobne za življenje.³¹¹ Prav tako bodo pri urejanju prostora izginile majhne občine in vasi, ki so manjše od nemških vaških občin, sposobnih za življenje.« Tudi Martin Sturm je v svojem pismu Wilhelmu Lampetru 10. decembra 1942. leta pisal, da bo na območju Dolenje vasi v prihodnosti nastala popolnoma nova vas in da se bodo vasi Obrež, Pesje in Stari grad pozneje združile v novo vas Neuhausen.³¹²

Potem ko je naselitveni štab do 8. decembra 1942. leta izoblikoval nove kmetije za nemške preseljence, je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko z odredbo z dne 19. decembra 1942 na naselitvenem območju A ustvaril sedem t. i. velikih občin (Sv. Peter pod Sv. gorami, Bizelj-sko, Brežice, Krško, Raka, Boštanj in Radeče). Ni pa še odločil, kaj bo z občino Sv. Jurij pod Kumom. Mesto Brežice je bilo po tej odredbi samostojna občina in ni spadalo pod nobeno novo nastalo veliko občino. Sestavni deli teh velikih občin so bile dotedanje občine.³¹³ Nekatere občine so na predlog kočevskih Nemcev dobile imena tistih kočevskih krajev, iz katerih je bila večina naseljencev (občino Čatež so preimenovali v Stari log, severno od Kostanjevice je bila občina Gotenica itd.).

Ko je oktobra 1942. leta naselitveno območje A obiskal vodja nekdanjega planskega oddelka naselitvenega štaba SS »Südmark« Alexander Dolezalek, je v obširnem poročilu omenil nekaj problemov naselitvene akcije. Najprej je poudaril, da je naselitveni pas zelo ozek in da bo lahko pomenil zaščitni okop le, če bo popolnoma nemški, ker bi se drugače lahko dogodilo, da bi na njem naseljeni Nemci, ki so v brežiškem in trboveljskem okrožju v manjšini (29 %), sami izginili. Naselitveni pas bi moral biti tudi sklenjen v obliki prstana, toda pogojev za to ni več, odkar so na Gorenjskem prekinili izseljevanje in tako eno krilo naselitvenega pasu visi v zraku. Zato je Spodnja Štajerska odprta na najnevarnejši strani in »lahko preko panslavistično-komunističnega središča industrijskega območja Trbovlje—Laško nemoteno vdirajo vanjo vsi vplivi iz nacionalno slovenske Kranjske.« Dolezalek se pritožuje, da so bili kočevski Nemci na Kočevskem naseljeni strnjeno, na naselitvenem območju A pa med Slovenci, ki so

ponekod celo v večini (npr. v Njivicah, kjer je tovarna papirja, 118 slovenskih družin nasproti 2 nemškima). Na vsem naselitvenem območju A pa stoji nasproti 8000 Slovencev 14.000 Nemcev in se razmerje izboljšuje v korist Slovencev, ker imajo ti več otrok kot kočevski Nemci. Poleg tega prihajajo na naselitveno območje bodisi skrivaj kot begunci iz taborišč, bodisi kot delavci Slovenci iz ostale Spodnje Štajerske, ker je na naselitvenem območju potrebna delovna sila. Zato Dolezalek predlaga, naj bi po uradno razglašenem zaključku izseljevanja zamenjali Slovence na naselitvenem območju z ljudmi iz Gornje Štajerske, strogo nadzorovali prehajanje prebivalcev iz ostalega dela Spodnje Štajerske na naselitveno območje A in vsakega pol leta pregledali območje ter uporabili kazni, ki jih predvideva Uiberreitherjeva odredba z dne 20. oktobra 1941. leta.

Za odpravo pomanjkanja delovne sile Dolezalek predlaga, da bi kot prehodni ukrep zaposlili kot poljedelske delavce pri nemških kmetih nepopolno izkoriščeno delovno silo slovenskih ljudi iz obrobnihih severnih vasi brežiškega okrožja (občine Zdole, Pišce, Sromlje, Kozje in Videm), kot stalni ukrep pa bi naj z aparatom, ki je na razpolago, pri čemer misli na osebje naselitvenega štaba, nadaljevali arondacijo polja v severnem delu brežiškega in trboveljskega okrožja. Združevali naj bi manjše kmetije, odvezemali odvečno zemljo, majhne kmete pa zaposlili kot poljedelske delavce pri nemških kmetih na naselitvenem območju A.

Dolezalek pravi, da je že drugi dan po svojem prvem prihodu v Maribor opozoril, da je naselitveno območje premajhno, in ker so njegove meje bile že dokončno določene, predlagal nekaj ukrepov, ki pa jih niso izvedli. Zato kočevski Nemci ne bodo mogli biti naseljeni vsi na naselitvenem območju A in bi jih naj del naselili pod Beskidi. Na koncu svojega poročila govori še o problemih besarabskih Nemcev na Bizeljskem.³¹⁴

Predlogov, ki jih je dal Dolezalek, niso mogli več uresničiti. Tega jim niso dovoljevale predvsem razmere v Sloveniji, tj. narodnoosvobodilna borba.

V 1943. letu naj bi naselitveni štab izvedel III. fazo naselitve, tj., da bi nemške preseljence za stalno naselili na kmetije in jih vpisali v zemljiško knjigo kot prave lastnike.³¹⁵

Do konca leta je res za stalno naselil 3026 družin kočevskih Nemcev z 12.222 osebami, 259 družin južnobukovinskih Nemcev z 872 osebami, 91 družin besarabskih Nemcev s 317 osebami, 47 družin dobрудžanskih Nemcev s 184 osebami, 39 družin južnotirolskih Nemcev s 156 osebami in 18 družin bosanskih Nemcev z 59 osebami ter

3 družine invalidov s 7 osebami, skupaj torej 3483 nemških družin s 13.817 osebami.³¹⁶

Do septembra istega leta so ti naseljenci dobili 2653 poljedelskih strojev (medtem ko jih je 1275 še uporabljala Nemška naselitvena družba, 613 pa jih je bilo še v skladiščih, skupno so torej pripeljali na naselitveno območje A 4451 poljedelski^ strojev) in 10.778 glav živine.³¹⁷ Deutsche-Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft pa jim je izplačala velike vsote denarja kot podporo, predujem ali posojilo. Tako je od preselitve do 1. aprila 1942 vsakemu samostojnemu preseljencu dajala na mesec 50 mark, vsaki družini pa 100 mark podpore, skupno 7075 izplačil v znesku 754.764,17 mark. Od 1. aprila 1942 dalje sta jim dajala podporo okrožna skrbstvena urada v Brežicah in Trbovljah. Na račun imetja, ki so ga pustili na Kočevskem in ga je odkupila italijanska družba »Emona«, jim je omenjena družba izplačala 824.034,22 mark predujma, dala pa jim je tudi 2334 posojil v skupnem znesku 1.042.514,19 mark.³¹⁸ Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko pa je vse naseljence za tri leta oprostil plačevanja dohodnine, vrhovno vojaško poveljstvo pa služenja vojaškega roka.

Vse to priča o velikih prizadevanjih, ki jih je nacistična Nemčija pokazala pri kolonizaciji Nemcev v tistih predelih, s katerih je izgnala večino Slovencev. Zlasti odkar je sam šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko prevzel skrb za ureditev razmer pri naseljevanju Nemcev, so kočevskim in tudi drugim Nemcem vse ustanove posvečale mnogo pozornosti.

Potem ko so se dogovorili za preselitev kočevskih Nemcev, se je tudi Himmler ves čas zanimal zanje. Iz korespondence med njim in njegovim pooblaščencom dr. Uiberreitherjem je razvidno, da jim je bil zelo naklonjen in da je poznal celo podrobnosti. Taiko je npr. decembra 1942 celo dvakrat grajal delo Nemške naselitvene družbe na naselitvenem območju A, zlasti še njen gradbeni oddelek, ki »je popolnoma odpovedal« in zaradi katerega »se je naselitev zavlekla za nekaj tednov«. Dne 19. decembra 1942 je v svojem pismu Greifeltu celo navajal imena nesposobnih (Hermann) in sposobnih (Busse in Müller) ter hvale vrednih funkcionarjev (Schallermayer) urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in celo posamezne upravnike nemške naselitvene družbe na terenu (Königs in Almache). V začetku maja 1943 si je v spremstvu dr. Uiberreitherja, Seftschniga in Schallermayerja ogledal naselitveno območje A in se pogovarjal z nemškimi naseljenci. Tudi ko je šlo za zavarovanje naselitvenega območja A pred partizanskimi napadi — o tem bom govoril pozneje — je pokazal mnogo zanimanja.³¹⁸³

*Himmlerjev in
Uiberreitherjev obisk
pri nemških
naseljencih
na Bizeljskem
5. 5. 1943*

Smoter krepitve nemštva je bil tudi na naselitvenem območju A pred gospodarskim računam, saj sta se proizvodnja in pridelek po nemški kolonizaciji zmanjšala. Med najpomembnejšimi vzroki za to sta prav gotovo slabo in neodgovorno gospodarjenje naseljenih Nemcev in narodnoosvobodilna borba slovenskega naroda.

Pohlep kočevskih Nemcev po slovenski zemlji je bil večji, kot pa so bile njihove zmožnosti, da jo obdelajo. Ze od prvih dni njihove naselitve so se slišale pritožbe o njihovem slabem odnosu do dela, slabem gospodarjenju in slabem odnosu do imovine izgnanih Slovencev. O tem je mogoče najti v raznih poročilih mnogo podatkov. Tako je npr. delovni štab iz Sv. Petra pod Sv. gorami poročal: »V splošnem vlada pri Kočevarjih prepričanje, da v Nemčijo niso prišli delat in da jim ni treba tudi s prstom migniti. Zanje morajo delati drugi.«³¹⁹ O »nezadostni delovni vnemi« kočevskih Nemcev so 27. aprila 1942 razpravljali celo na štabnih razgovorih v Gradcu.³²⁰ Treba je seveda poudariti, da tak odnos do dela ni izvirал iz kakšnega notranjega protesta proti preselitvi ali proti nacizmu ali celo proti naselitvi na zemljo izgnanih Slovencev, saj so celo izjavljali, da jim je zemlje še premalo.

Veliko gospodarsko škodo je povzročalo tudi njihovo slabo gospodarjenje, zlasti neznanje kmetovanja. Njihovo kmetovanje na naselitvenem območju bi se bilo moralo močno razlikovati od kmetovanja, kakršnega so bili vajeni na Kočevskem, kjer so bile drugačne zemljiškoposestne, agrarne in druge razmere ter drugačen način ob-

delave zemlje. Samo zaradi nestrokovne in površne oskrbe je pri naseljenih Kočevarjih poginilo mnogo živine, samo na območju Sv. Petra pod Sv. gorami v manj kot enih letu 70 glav.³²¹ Njihov odnos do imo vine izgnanih Slovencev je bil več kot slab, kar so ugotavljale tako ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva kakor tudi Slovenci, ki so še ostali. Tako je npr. okrožni naselitveni štab Brežice poročal: »Ob Julfeier (praznik ob začetku zime — op. T. F.) so npr. kurili kres s sesekanim pohištvom iz stanovanj izseljenih Slovencev. Ne pazijo na premoženje, ki so ga zapustili izseljeni Slovenci, in ga brez potrebe uničujejo.«³²²

K slabemu odnosu do dela in kmetovanja — za to že na Kočevskem niso bili posebno vneti in so iskali lažje načine zaslužka — sta kočevske Nemce vzpodbujala še veliko razočaranje po preselitvi, ko so jih namesto na posestva spravili v t. i. zimska nastanišča ter jim odredili le po 2 ha ohišnice in ko so spoznali, da jim je vodstvo pred preselitvijo na Kočevskem obljubljalo več, kot pa so jim nacisti mogli dati. Zlasti veliko je bilo nezadovoljstvo do končne nasaditve na posestva, pa tudi pozneje je bilo še mnogo pritožb, da niso dobili tega, kar so želeli in pričakovali. Potem ko so jim razmere vendarle nekako uredili, jih nasadili na posestva, obnovili hiše — za kar so takoj po preselitvi ustanovili 46 gradbenih oddelkov in še 1943. leta je bilo pri obnovi zaposlenih več kot petsto ljudi — dali denarno ali drugo pomoč, posojila, poljedelske stroje itd., pa je njihovo življenje in kmetovanje ovirala narodnoosvobodilna borba, zlasti, ko se je od leta 1943 začela širiti tudi na naselitvenem območju ob Savi in Sotli.

Nemška kolonizacija ob Savi in Sotli in narodnoosvobodilna borba

Odnos kočevskih Nemcev do Slovencev, ki so še ostali na naselitvenem ozemlju ob Savi in Sotli, je bil v glavnem vseskozi sovražen, in sicer tako iz narodnostnih kakor tudi gospodarskih razlogov. Kot pravi tujci na slovenski zemlji so začeli imeti za tujce Slovence, ki so še ostali v obsvskem in obsotelskem pasu. V svojem pohlepu po slovenski zemlji in v svoji nacionalni nestrpnosti, ki so je bili polni že na Kočevskem, so gledali nanje kot na svoje sovražnike in tudi kot na manjvredne ljudi. Imeli so jih tudi za oviro, ki jim onemogoča polastiti se vse zemlje in stanovanjskih ter gospodarskih objektov. Zato so že kmalu po preselitvi zahtevali od ustanov državnega komisarja za utrjevanje nemštva, naj z naselitvenega območja ob Savi in Sotli izženejo prav vse Slovence. Tako je npr. okrožni

naselitveni štab Brežice o tem poročal naslednje: »Z vseh strani po-udarjajo svoje sovrašтво do Slovencev in tisti Kočevarji, ki so se pri delovnem štabu (Sv. Peter pod Sv. gorami — op. T. F.) hoteli zapisati na posestva še neizseljenih Slovencev, zahtevajo stoodstotno izselitev Slovencev.«³²³ Tudi okrožni naselitveni štab Sevnica je poročal, »da nasproti še neizseljenim Slovencem vlada razen nekaj izjem zadržano vedenje.«³²⁴ Bili so tudi primeri, da so kočevski Nemci odganjali ali celo naznanjali tiste izgnane Slovence, ki so se iz nemških taborišč ali z Dolenjskega skrivaj vračali na svoje domove. Le nekaj redkih Kočev- varjev jim je ponudilo streho in kakšen Kočev- var je ob vse večjih porazih nacistične Nemčije celo izjavil, da se ima samo za upravnika njihovega posestva in da jim ga bo izročil, ko se bodo vrnil domov za stalno. Najbolj zagrizeni pa so celo protestirali, ko so pripeljali iz taborišč nekaj umrlih Slovencev, da jih pokopljejo v domači zemlji. Odnosi pa se sčasoma niso izboljševali, temveč celo slabšali,³²⁵ zlasti, odkar sta osvobodilna misel in akcija Osvobodilne fronte okrepili slovensko narodno zavest. Zato ni čudno, da je imel velik del kočev- skih in drugih Nemcev sovražen odnos tudi do narodnoosvobodilnega gibanja, ki je vsak dan močnejše postavljalo vprašanje njihovega na- daljnega obstoja na slovenski zemlji.

Himmlerjevo zamisel, da bi Nemci na naselitvenem območju ob Savi in Sotli kot brambovski kmetje (Wehrbauern) s »plugom in me- čem« varovali mejo nemškega rajha v tem delu jugovzhodne Evrope, so kočevski Nemci vzeli zelo resno. Lampeter jih je za to nalogo začel pripravljati še pred preselitvijo. »Naša želja je« — je pisal Lafor- ceju — »da bomo v novi domovini naseljeni kot brambovski kmetje in takoj sami začeli zavarovati mejo. Kočevsko moštvo bom številčno omejil in vam poslal seznam z imeni mlajših zdravih tovarišev, ki bi po krajšem urjenju z orožjem lahko takoj prevzeli zaščito narodne skupine v novi domovini.« Ta predlog je utemeljeval s tem, da se bodo na naselitveno območje vsaj v prvih mesecih vračale skupine Slovencev in požigale posamezne kmetije.³²⁶

Po začasnem zavarovanju naselitvenega območja z vermanšaftom Štajerske domovinske zveze, policije in orožništva in po odstavitvi vodstva kočevskih Nemcev so nekateri nacisti z namenom, da bi kočevski Nemci kar se da sami zavarovali naselitveno območje in da bi ukinili Gottscheer Mannschaft kot enega od najvidnejših atributov samostojnosti kočevske narodne skupine, sklenili iz Volksdeutsche Mannschaft po zgledu na vermanšaft Štajerske domovinske zveze v drugih predelih slovenske Štajerske organizirati t. i. Gottscheer Wehrmannschaft. Tako je 31. januarja 1942, tj. takoj po že omenjeni konferenci v Brežicah, na kateri so — brez udeležbe predstavnikov

kočevskih Nemcev — razpravljali o tem, kako bi uredili razmere in zavarovali naseljitveno območje,³²⁷ vodja podružnice urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Brežicah SA-Sturmfihrer Stiger ukazal, naj se vsi za orožje sposobni nemški naseljenci od 18. do 50. leta starosti zbero 2. februarja v Dobovi in Sv. Petru pod Sv. gorami in 3. februarja v Brežicah, Artičah in na Čatežu, da bodo vzpostavili Gottscheer Wehrmannschaft.³²⁸ Toda čez dobrih 14 dni je prišlo novo navodilo: štajerski nacisti so sklenili, da bodo iz Gottscheer Mannschaft ustanovili t. i. samozaščito (Selbstschutz). Odredbo o tem je najprej 14. februarja 1942 izdal šef civilne uprave dr. Uiberreither. V njej je določil, da se naj kočevski in besarabski Nemci prijavljajo v samozaščito prostovoljno, da za služenje v njej ni predvideno nobeno plačilo in da bo določila o izobrazbi, organizaciji, oborožitvi, akcijah in nadzorstvu izdal poveljnik redarstvene policije za alpske pokrajine. 25. februarja je res orožniški polkovnik Nowotny kot namestnik poveljnika redarstvene policije za Štajersko izdal natančnejša navodila. Samozaščito kot pomožno organizacijo policije naj bi sestavljalo v začetku 900 kočevskih in besarabskih Nemcev, ki naj se za to brezplačno službo prijavijo prostovoljno. Na šestdnevnem tečaju v Rajhenburgu naj vodje straž poučijo o uporabi orožja, ostalo moštvo pa na terenu v tridnevni tečajih v oddelkih po 50 mož. V 37 obmejnih vaseh od Prelaskega in Sedlarjevega na severovzhodu do Boštanja, Kompolja in Vrhovega na jugozahodu naseljitvenega območja naj bi vsak dan od osmih zvečer do sedmih zjutraj pet, deset ali dvajset uniformiranih in s puškami oboroženih moških sedelo v neki izbrani hiši in iz nje v določenih časovnih presledkih pošiljalo patrulje po vasi in bližnjih zaselkih, na križišča, ceste, ki vodijo proti meji, itd. ter tako onemogočalo partizanom prihajati v vasi, izvajati akcije itd. Tudi tistim, ki so se pred nacističnimi deportacijami umaknili na Dolenjsko, naj bi onemogočili prihajati čez mejo na svoje domove po preostali inventar. Straže v 37 vaseh naj bi bile v dveh izmenah, t.j., da bi vsak moški iz samozaščite stražil vsako drugo noč. Vsi poveljniki straž naj bi bili podrejeni pristojnemu oficirju 72. rezervnega policijskega bataljona, nadzor in vrhovno poveljstvo naj bi imel komandant tega bataljona major Maiwald s sedežem v Krškem.³²⁹

O ustanovitvi te kočevarske samozaščite so govorili tudi na štabnih razgovorih v Gradcu dne 9. marca 1942, ko je zastopnik poveljnika redarstvene policije poročal: »Samozaščita na naseljitvenem območju je vzpostavljena. Njena moč je okoli 400 mož v 39 občinah (beri: krajih — op. T. F.). Njena oborožitev je dobra. Samozaščita je podrejena majorju Hogeju.«³³⁰ Pri tem je treba razumeti število 400

kot število v eni noči angažiranih članov samozaščite, medtem ko jih je drugo noč bilo angažiranih drugih 400.

Če upoštevamo, da so to t. i. samozaščito ob meji sestavljali predvsem kmetje, ki so podnevi obdelovali polje in da za službo v njej niso dobili nobene nagrade, lahko rečemo, da je to bila že neka oblika kmečkega brambovstva, kakršno si je za nemške kolonije zamišljal Himmler in kakršno si je že pred preselitvijo predstavljalo vodstvo kočevskih Nemcev.³³¹

Prijavljanje prostovoljcev v t. i. samozaščito je celo preseglo pričakovanja samih nacistov, saj se jih je do jeseni 1942 prijavilo kar dvakrat več, kot pa so bili predvidevali. Namesto 900 se jih je prijavilo kar 1819 in so namesto dveh uvedli kar več izmen. To pomeni, da so se skoraj vsi odrasli moški med kočevskimi Nemci vključili v to formacijo, kar jim je bilo tudi omogočeno s tem, da jih nacisti niso klicali niti na odsluženje vojaškega roka niti v posebno delovno službo ali na delo zunaj naselitvenega območja. Kaže, da je bila edina resna ovira pri opravljanju službe njihova podrejenost policijskim enotam, ki so morale zaradi partizanske aktivnosti v drugih predelih slovenske Štajerske (npr. v trboveljskih revirjih, Savinjski dolini, na Kozjanskem, na Pohorju itd.) nenehno odhajati z naselitvenega območja ob Savi in Sotli. Zato so konec oktobra 1942 samozaščito podredili orožniškim ustanovam.³³²

S tem, ko so nacisti iz Nemcev na naselitvenem območju ob Savi in Sotli organizirali t. i. samozaščito, se seveda niso odrekli svojim težnjam izenačiti položaj kočevskih in drugih Nemcev na naselitvenem območju s položajem Nemcev v drugih predelih slovenske Štajerske, kjer so jih po ukinitvi Švabsko-nemške kulturne zveze maja 1941 vključili v Štajersko domovinsko zvezo kot njene stalne člane in v njeno bojno formacijo vermanšaft. Predvidevali so, da bodo izvedli to sousmeritev (Gleichschaltung), brž ko jo bodo dopuščale razmere. 2e 5. julija 1942 je Busbach na nekem sestanku vodij Sturmov — v novem vodstvu kočevskih Nemcev je zlasti po odhodu Lampetra v oddelke SS vzdrževal stike z vodji kočevarskih Sturmov, ki so jih nacisti za tedaj še dovoljevali kot nekakšne teritorialno-politične enote — napovedal, da bo samozaščita obstajala le do jeseni 1942, nato pa jo bodo vključili v »rajhovske formacije«, pri čemer je mislil na vermanšaft, SA in SS. Toda to se je zgodilo šele v začetku leta 1943. Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl je 20. decembra 1942 v svojem »delovnem navodilu« povedal, da se je po Uiberreither jevem naročilu sporazumel s Seftschnigom, da bo 12. januarja 1943 Štajerska domovinska zveza prevzela od državnega komisarja za utrjevanje nemštva politično delo na naselitvenem ob-

močju, razen nalog, ki jih ima naselitveni štab pri nasajanju prese-ljencev na posestva.³³⁸ Kot smo videli, je nekaj tednov pred tem šef civilne uprave v upravnem pogledu na novo razdelil naselitveno območje A v t. i. velike občine in občine in imenoval župane.³³⁴

Ko je Štajerska domovinska zveza prevzela politično vzgojo Nemcev na naselitvenem območju ob Savi in Sotli, je organizirala več krajevnih skupin in formacijo vermanšaft. Toda precejšnjega dela Nemcev niso vključili v navadne enote vermanšafta, temveč v t. i. Sonderstandarte, ki je tako po osebni sestavi kakor tudi po zunanem videzu bila podobna esesovskim enotam. Za sprejem vermanov v to enoto, katere štab je bil v Mariboru, so veljala enaka načela kot v rajhu za sprejem v SS, tudi urili so jih po zgledu na SS oficirji in podoficirji SS ter se je pozneje tudi preimenovala v SS-Sonderstandarte. Na naselitvenem območju ob Savi in Sotli je imela pet Sturmov, in sicer 10. sondersturm na Bizeljskem (vodja Abetz), 12. v Brežicah (Michael Loy), 13. v Radečah (Bruno Rinner), 14. v Krškem (Wilhelm Stampfl) in 15. v Sevnici (Rudolf Eder). Vsak od teh sondersturmov naj bi imel po 150 mož, kaže pa, da so bili številčno šibkejši. Ko so nacisti za boj proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem v drugi polovici leta 1943 začeli formirati t. i. alarmne čete vermanšafta, so jih na naselitvenem območju formirali tri ali štiri, ki so v letu 1944 sestavljale t. i. V. bataljon vermanšaftskega polka »Untersteiermark«, omenjenih pet sondersturmov pa je pošiljalo svoje ljudi v 1. in 2. alarmno četo SS, ki sta nekaj časa sestavljali celo SS-Sondersturmabann Rann (Brežice).³³⁵

Kočevski in drugi Nemci, zlasti tisti, ki so bili vključeni v te esesovske enote, so se zagrizeno bojevali proti narodnoosvobodilni vojski vse do zloma tretjega rajha ne samo na naselitvenem območju, temveč tudi zunaj njega, precej pa jih je tudi odšlo v esesovske enote drugam.

Zlasti močno so nacisti zavarovali svoje kolonizatorsko delo na slovenski zemlji ob Savi in Sotli spomladi in poleti 1942. Za zavarovanje južne meje Štajerske pred partizansko aktivnostjo na Dolenjskem so že aprila 1942 privlekli na mejo policijske, orožniške in vermanšaftske enote. Tako sta 2. četa 72. rezervnega policijskega bataljona in rezervna policijska četa »Salzburg« operirali v tistem delu naselitvenega območja, ki je spadalo v trboveljsko okrožje, 2. rezervna policijska četa »Wiesbaden«, 2. policijska četa za posebno uporabo in 2. rezervna orožniška motorizirana četa Alpenland pa so skupaj s štirimi četami Wehrmannschaftsbataillona »Süd«, katerega štab je bil v Sevnici, operirale na naselitvenem območju brežiškega okrožja.

Sama navzočnost nacistično usmerjenih kočevskih Nemcev, njihova nacionalna nestrpnost in pripravljenost, da s svojo policiji ali orožništvu podrejeno samozaščito zadušijo vsako klico osvobodilnega gibanja, in veliko enot policije in vermanšafta je bilo vzrok, da se tudi pri tistih Slovencih, ki so še ostali v obsavskem in obsotelskem pasu in ohranili svojo slovensko narodno zavest, in pri tistih Kočevarjih, ki še niso bili do kraja zastrupljeni z nacistično ideologijo in nacionalno mržnjo, ni moglo razviti narodnoosvobodilno gibanje. V takšnih razmerah tudi ni bilo mogoče, da bi bile partizanske enote od drugod prišle na naselitveno območje in na njem širile osvobodilno misel in akcijo. Prisotnost tako velikega števila oboroženih kočevskih in drugih Nemcev, policijskih, orožniških, graničarskih in vermanšaftskih sil na naselitvenem območju je bila tudi nenehna nevarnost za partizanske enote na nekaterih sosednjih območjih, npr. na Kožanskem.

Zato so nemško kolonizacijo v obsavskem in obsotelskem pasu lahko začeli pretresati šele močnejši sunki večjih partizanskih enot iz Dolenjske v letu 1943. Posledice takih sunkov so bile tako materialne kakor tudi moralne. Večina nemških kolonistov se je pred enotami narodnoosvobodilne vojske umaknila dalje v notranjost naselitvenega območja in pustila po vaseh vso živino in inventar. Partizanska vojska je zlasti uničevala objekte Nemške naselitvene družbe, tj. njena gospodarska poslopja, hleve, stroje itd., odpeljala njeno živino, uničevala orožniške in graničarske postaje itd., kolonistom samim, ki jih je dobila, pa po navadi ni storila nič žalega, razen če jih je dobila oborožene. Ukazala jim je le, da morajo čimprej izginiti z zemlje izgnanih Slovencev. V takih razmerah so nemški kolonisti, še preden so jih nacisti mogli dokončno nasaditi na posestva, že začeli izgubljati občutek varnosti na naselitvenem območju in posledica tega je bila, da so mnogi začeli zahtevati, naj jih odpeljajo nazaj na Kočevsko ali pa kam drugam, kjer je mirno, nekateri pa so za vedno zapustili posestva. Poleg materialne škode, ki jo je nemška kolonizacija ob takih sunkih narodnoosvobodilne vojske proti naselitvenemu območju imela neposredno, se je zaradi vedno večjih površin neobdelane zemlje večala tudi gospodarska škoda.

Tako so razmere na naselitvenem območju ob Savi in Sotli, ki naj bi po zamislih nacističnih veljakov kot nekaj jez, obrambni zid varovalo nemški rajh, postajale vedno bolj nemirne in predmet vedno večje zaskrbljenosti celo najvišjih nacističnih krogov.

Opisal bom samo nekaj največjih sunkov narodnoosvobodilne vojske proti naselitvenemu območju ob Savi in Sotli ter njihove posledice. Manjših napadov, spopadov, akcij itd. ter njihovega odmeva

med nacisti in nemškimi naseljenci tu seveda ne morem podrobneje obdelovati.

Prvi pomembnejši sunek narodnoosvobodilne vojske proti naselitvenemu območju je bil konec aprila 1943 pri Druščem in Bučki, ko so enote Tomšičeve, Gubčeve, Cankarjeve in XIII. hrvaške proletarske brigade ter Primorsko-goranskega odreda napadle tamkajšnji graničarski karavli. Ker sta bila oba napadena objekta tik ob meji in ju tudi niso zavzele, ta sunek ni imel kakšnih večjih posledic. Le iz hleva nemške naselitvene družbe pri Druščem naj bi bili partizani odpeljali vso živino (13 volov in kravo). Tako je že ta napad pokazal, da je naselitveno območje bogat vir za prehranjevanje partizanskih enot in te so potlej ta vir tudi uporabljale.³³⁸

Pač pa je imel večje posledice drugi močnejši sunek dne 7. julija 1943 pri Cerkljah, ko so enote narodnoosvobodilne vojske napadle tamkajšnje nemško vojaško letališče, uničile nekaj letal in odpeljale mnogo živine iz vasi Cerklje, Zasap, Veliko Mraševo, Brod, Malo Mraševo, Pristava in Jelše. Koloniste, ki so pobegnili v Brežice, so tam štiri dni oskrbovali, nato pa jih pošiljali nazaj. Čez dva dni si je te kraje ogledal sam Uiberreither in na seji naselitvenega štaba 26. julija naročil, naj mu osebno sporočijo imena tistih naseljencev, ki so ali ki bodo kljub partizanskim napadom ali grožnjam ostali na svojih kmetijah, češ da »jih namerava kot preizkušene obmejne kmete poseben podpirati.«³³⁹

Tretji in največji vdor v letu 1943 je oktobra napravila XV. divizija VII. korpusa. Njene enote so po predhodnih manjših sunkih 1. oktobra začele pravo ofenzivo na črti Kostanjevica—Bučka—Boštanj—St. Janž—Dole—Polšnik. V treh dneh so osvobodile velik del ozemlja med nekdanjo nemško-italijansko mejo in reko Savo. Sovražnik je izgubil dvanajst graničarskih in orožniških postojank.³⁴⁰ Nemški naseljenci so se pred enotami narodnoosvobodilne vojske umaknili v glavnem v Krško, Sevnico in Radeče.³⁴¹ Ko je bil položaj za sovražnika najbolj kritičen — saj so partizanske enote že prišle v Boštanj in v bližino Radeč — in so se šibke policijske, graničarske in vermanshaftske sile povsod umikale, je posredoval sam Uiberreither osebno in spravil na bojišče nove sile iz Avstrije, vodja vermanshafta Franz Steindl pa je vpoklical nekaj čet vermanshafta.³⁴² Ko se je narodnoosvobodilna vojska pred pritiskom okrepljenih sovražnikovih sil umaknila nazaj čez mejo z naselitvenega območja, so na njem, ko »ga je 19. oktobra obiskal Uiberreither,³⁴³ ugotovili, da je v bojih j zgorelo do tal 16 kmetij, 13 velikih hlevov, 6 gospodarskih poslopij, j 2 orožniški postaji, 3 graničarske karavle, telovadnica, dve trgovini itd., poškodovanih pa je bilo 211 kmetij, največ v Polšniku (38),

Sv. Juriju pod Kumom (29) in Bučki (25), pri čemer so upoštevana samo naseljena poslopja.³⁴²

Po teh bojih je bil položaj pri nemških naseljencih takšen, da se 93 družin ni moglo vrniti na svoja posestva, ko pa so poslopja popravili, pa se jih 23 sploh ni maralo vrniti. Zbežal pa je tudi večji del gradbenih delavcev, tako da so morali gradbena dela ustaviti za tri tedne.³⁴³

Po tem velikem vdoru narodnoosvobodilne vojske na naselitveno območje in njenih uspehih se je pred nacisti vedno ostreje postavljalo vprašanje zavarovanja naselitvenega območja, kajti vedno več je bilo naseljencev, ki so nameravali zapustiti kmetije in oditi v Nemčijo ali celo nazaj na Kočevsko. Šef civilne uprave dr. Uiberreither je v tistih dneh večkrat poročal Himmlerju o položaju na meji.³⁴⁴ Dne 26. oktobra mu je pisal, da se naseljenci vračajo na kmetije, ki jih je treba deloma zgraditi na novo. Vprašal ga je tudi, ali naj tiste, ki se ne marajo vrniti, pozove, da se naj vrnejo. Na koncu pa ga je vprašal: »Tako za začetek gradbenih del kakor tudi za poziv naseljencem, naj se vrnejo na kmetije, je pomembno vprašanje, ali bo lahko naselitveno območje A v prihodnjih mesecih tako zavarovano, da je upravičeno začeti z gradbenimi deli in pozvati naseljence, naj se vrnejo na kmetije.«³⁴⁵ Himmler mu je še istega dne odgovoril:

»Na vprašanje, ki ste mi ga postavili, ali lahko zagotovimo varnost naselitvenega območja, ne morem danes s popolno gotovostjo odgovoriti niti jaz niti kdo drug. Upam in verujem pa, da je najhujše za nami, zagotoviti pa ne morem.

Po starih kolonizacijskih osnovah menim, da je prav, da takoj začnemo z obnovo pri tistih, ki se sami želijo vrniti na zapuščene kmetije. Drugi jim bodo, tako menim, sledili sami od sebe. Meja ima že stoletja svoje zakone. Čez četrt leta vam bom lahko na vaše vprašanje odgovoril že bolj gotovo.«³⁴⁶

Toda nista potekla še dva meseca, ko so se razvili hudi boji na drugem koncu naselitvenega območja, tj. pri Sv. Petru pod Sv. gorami. Tam sta bataljon hrvaškega Zagorskega odreda in Kozjanska četa brezuspešno napadla Sv. Peter in se nato zapletla v hude boje z vermanšaftskim odredom, ki ga je vodil Steindl.³⁴⁷ Po teh bojih je več kot dvajset družin nemških naseljencev zapustilo kmetije pri Sv. Petru in se odpeljalo nazaj v taborišča.

Večje gibanje za odhod z naselitvenega območja pa je tisti čas nastalo tudi pri južnotirolskih Nemcih. Januarja 1944 je pet družin že odšlo, dvajset pa jih je izjavilo, da bodo odšle. Uiberreither se je obrnil na višjega vodjo SS in policije Rösenerja, ki mu je odgovoril, da ne more storiti nič, češ da ima premalo sil. Nato je prosil Greifelta,

naj posreduje pri Himmlerju. Ta je res 15. januarja 1944 poslal Uiberreitherjevo brzojavko Himmlerju. V njej je Uiberreither opisal razmere in ga vprašal, kaj naj stori z naseljenci, ki zaradi nemirnih razmer ne marajo več ostati na kmetijah. Greifelt je menil, naj bi jih pustili oditi, ker šibkih in majhnih ljudi tako ne morejo uporabiti na meji.³⁴⁸ Himmler je odgovoril 28. januarja, da bo na naselitvenem območju ustanavljal divizijo oddelkov SS, da bo nastal mir, južno-tirolske Nemce pa lahko v upravičenih primerih postopoma puščajo domov na Južno Tirolsko.³⁴⁹ Obenem pa je Himmler zahteval od Rösenerja, naj mu poroča, kaj je ukrenil za varnost naselitvenega območja.³⁵⁰ Rösener mu je odgovoril, da je po bojih pri Sv. Petru Himmlerjev pooblaščenec za Hrvaško SS-Gruppenführer Kammerhofer organiziral čistko ob meji, Rösenerjeve sile pa so zapirale položaje. Toda akcijo so morali prekiniti, ker so enote morale oditi v Novo mesto in Kočevje, kjer so se varnostne razmere tisti čas zelo zaostrole.³⁵¹ Himmler je res ukazal pripeljati na rob Hrvatske in na del naselitvenega območja A oddelke SS in tam ustanovil 18. tankovsko grenadirsko divizijo SS »Horst Wessel«, ki pa je konec maja 1944 odšla drugam.

Kljub temu so se zlasti pri južnotirolskih Nemcih še naprej pojavljale zahteve, naj jih pustijo nazaj na Južno Tirolsko, začeli pa so se tudi preseljevati iz Spodnje Štajerske v Luksemburg. Na razgovoru, ki sta ga 15. marca 1944 imela dr. Carstanjen in SS-Hauptsturmführer Brandt iz Maribora z dr. Güntherjem Stierom v Schweiklbergu na Gornjem Bavarskem, kamor se je konec 1943. leta in v začetku 1944. leta preselil štabni urad iz Berlina, je ta odločno zahteval, da morajo južnotirolski Nemci ostati na Spodnjem Štajerskem, in naročil, naj vse ubežnike pozovejo na odgovornost.³⁵² Uiberreither pa je naseljencem iz okolice Sv. Petra pod Sv. gorami, ko so ga prosili, naj jim dovoli, da odidejo s kmetij, češ da zaradi partizanske nadloge ne morejo gospodariti na njih, 8. aprila 1944 osebno povedal, da ne more razumeti Kočevjarjev, ki jih je naselil zato, da bi mu bili dragoceni obmejni kmetje, zdaj pa hočejo oditi stran. Naročil je, naj družine v nevarnih razmerah umaknejo s kmetij v večje kraje, od koder naj pod zaščito oddelkov SS hodijo obdelovat polja kot udarne skupine.³⁵³

V začetku junija 1944 so se začele varnostne razmere za nemškega okupatorja na Spodnjem Štajerskem temeljito slabšati. V noči na 3. junij je XV. divizija VII. korpusa vdrla na naselitveno območje južno od Radeč in napadla orožniške in graničarske postojanke v Šentjanžu, Polšniku in Sv. Juriju pod Kumom ter izpraznila in zažgala tovarno papirja v Njivicah. Med tamkajšnjimi nemškimi na-

seljenei je nastal popoln preplah in so zbežali na sever preko Save v Zagorje, Trbovlje in Radeče. V bojih je zgorelo nekaj objektov in inventarja nemške naselitvene družbe, odpeljano je bilo precej živine (91 glav) itd. Škodo so cenili na 100.000 RM. Partizani so pozvali nemške naseljence, ki so še ostali na naselitvenem območju južno od Radeč, naj čimprej odidejo s slovenske zemlje. Odšlo pa je tudi okoli 100 delavcev, zaposlenih na posestvih treh višjih uprav Nemške naselitvene družbe.

11. junija, ko se je divizija že umaknila iz prostora južno od Radeč, sta tja prispela ravnatelj Nemške naselitvene družbe Hans Iversen in Seftschnig. Naseljenci so jima povedali, da se ne bodo vrnili nazaj na kmetije, če ne bo bolje poskrbljeno za varnost naselitvenega območja. Iversen je o tem poročal vladnemu predsedniku v Gradcu dr. Müller-Hacciusu. Nameraval je poročati tudi Uiberreither ju, a ni mogel priti do njega. Prosil je, naj mu sporočijo, da bo morala Nemška naselitvena družba prenehati z delom na tem območju, če ne bo poskrbljeno za boljšo zaščito naselitvenega območja.³⁵⁴

Iversen se je obrnil na predsednika nadzornega sveta Nemške naselitvene družbe SS-Obergruppenführerja Oswalda Pohla, ta pa

15. junija na Uiberreitherja. Med drugim mu je pisal tudi tole: »Potem ko so že dve leti delali očitke Nemški naselitveni družbi zaradi njenih gospodarskih ukrepov na Spodnjem Štajerskem, mi gre v tem primeru še bolj za to, da bi temeljito razčistili pereča vprašanja in po tednih ali mesecih odpravili takšne očitke. Ker je treba računati z nadaljnjimi močnimi napadi, bi lahko Nemška naselitvena družba nadaljevala gospodarjenje v takšni obliki le v primeru, če bo znatna okrepitev vojaške oziroma policijske zaščite omogočila zadostno zavarovanje območja.«³⁵⁵ Uiberreither mu je odgovoril, da se že od

5. junija trudi, da bi od Rösenerja, ki je sam odgovoren za varnost Spodnje Štajerske, dobil poročilo o položaju na naselitvenem območju. Ta pa da se je omejil le na to, da je poslal svojega oficirja v Celje na sestanek z deželnim kmečkim vodjem in 60 orožnikov v prostor južno od Radeč, ki bodo pa le malo zalegli. Uiberreither je še povedal, da so naseljenci še vedno v treh sprejemnih taboriščih, kjer čakajo na Rösenerjeve varnostne ukrepe. Zaveda se, da Nemška naselitvena družba v takšnih razmerah ne more delati, in dodal: »Tudi meni gre položaj že na živce, toda ne morem storiti nič drugega, kakor vsakih nekaj dni prositi višjega vodjo SS in policije za njegovo pomoč.«³⁵⁶ Potem je prepis pisma poslal Rösenerju in dostavil: »Ugotavljam, da moraš za to, da bo Nemška naselitvena družba na Spodnjem Štajerskem lahko nadaljevala z delom, najprej ti kot pristojni višji vodja SS in policije ustvariti potrebne pogoje. Do takrat pa ne more storiti nič.

Ne more tudi biti odgovorna za to, da zaradi odsotnosti ali prepozno došle zaščite ne bo mogla biti pospravljena žetev.«³⁵⁷

Rösener v danih razmerah res ni mogel storiti nič drugega kakor spraviti naseljence v tri večje kraje, in sicer v Polšnik, Sv. Jurij pod Kumom in Svibno, ki jih je utrdil in sredi julija zavaroval s tremi četami 922. bataljona deželnih strelcev.³⁵⁸ vendar se je delo naseljen- cev in Nemške naselitvene družbe omejevalo le na tri kraje, medtem ko je v drugih krajih bila gospodar položaja narodnoosvobodilna vojska.

Varnostne razmere na naselitvenem območju so se za okupatorja poleti 1944. leta še poslabšale. Aktivnost Kozjanskega odreda in Bra- čičeve brigade iz XIV. divizije je ustvarila obsežno osvobojeno ozemlje na Kozjanskem; tj. tudi v obsotelskem pasu, aktivnost enot XV. divi- zije na Dolenjskem pa je ogrožala južni del naselitvenega območja. »V teku tega razvoja je moralo biti prekinjeno gospodarjenje v do- ločenih pasovih naselitvenega območja«, je poročal Greifelt Him- mlerju. Naseljenci so ponovno bežali z naselitvenega območja.³⁵³ Tedaj sta Greifelt in Uiberreither 15. septembra predlagala Himmlerju ne- kaj ukrepov in Himmler jima je čez nekaj dni odgovoril:

»1. Brzjavko z dne 15. 9., št. 226 o naselitvenem območju na Spodnjem Štajerskem sem prejel.

2. Strinjam se z ustanovitvijo štiričlanskega odbora.

3. Strinjam se z ukrepi, ki jih predvidevate, da glede na položaj premestite ženske, otroke in starce.

4. Zamisel, da zberete moške in z njimi branite območje, je edino pravilna.

5. Popolnoma se zavedam, da bomo vsa ta območja, kakor tudi mnoga druga, na katerih danes ni varno ali ki smo jih izpraznili, v določenem času spet imeli v svojih rokah kot integralni del rajha.«³⁶⁰

Varnost naselitvenega območja je Himmler septembra 1944. leta zaupal Rösenerjevemu začasnemu namestniku SS-Brigadeführerju Harmu v Ljubljani.³⁶¹ Naročil mu je, naj se na Hrvaškem poveže z vodjem SS in policije v Zagrebu SS-Brigadeführerjem Brandnerjem in naj oba s svojimi silami sodelujeta pri zavarovanju naselitvenega območja.³⁶² Harm mu je moral v osmih dneh poročati, kaj je storil. Poročal mu je o nekaterih ukrepih in predlagal, naj bi na naselitveno območje A poslali eno ali več šolskih vojaških enot.³⁶³ Toda to so lahko storili šele pozimi in spomladi 1945, potem ko so z močnejšimi silami od 10. do 18. decembra 1944 razbili osvobojeno ozemlje na Kozjan- skem. Vodja t. i. zaščitnega območja (Schutzgebietskommandant), ki je obsegalo ozemlje južno od Savinje, je postal polkovnik von Treeck.³⁶⁴

Čeprav je bilo pozimi in na spomlad 1945. leta na naselitvenem območju, kar se tiče partizanske aktivnosti, mirneje kot v letu 1944, pa so bile razmere prav tako nenormalne. Na vzhodnem delu naselitvenega območja so gradili vojaške utrdbe, moški so morali v Volksturm itd. Polja so obdelovali slabo in še to ne vse površine. V trboveljskem okrožju so npr. še v letu 1943-44 obdelali samo okoli 60% poljedelske površine.³⁶⁵ Naslednje leto, potem ko je npr. Nemška naselitvena družba samo v tem okrožju zaradi partizanskih akcij od 1. julija 1943 do 31. decembra 1944 izgubila 1115 glav živine in ji je ostalo le še 89 glav,³⁶⁶ so obdelovali še manj poljedelske površine, manj kot 65 %.³⁶⁷

Ko se je vedno bolj približeval konec vojne, so nacisti februarja 1945 začeli pripravljati evakuacijo preseljencev. Evakuirali bi se naj pravzaprav samo z vprežnimi vozmi. Po vaseh in občinah so že določili vodje transportov (Trecksführer), podkovali so vole in pripravili vozove. Matere z majhnimi otroki so z avtobusi prepeljali na Koroško, odpeljale pa so se 5. in 7. maja tudi z dvema posebnima vlakoma. En vlak je prispel na Gornje Štajersko, drugi pa le do Celja. 8. maja so odrinili tudi s kmečkimi vozovi in do naslednjega dne, ko so zvedeli za kapitulacijo Nemčije, prišli le do Zidanega mosta in Rimskih Toplic. *Zdaj so bili brez doma in domovine in čakala jih je le še pot tja, od koder jih je pred šeststo leti pregnal zubelj krvavega upora.* Na svoje domove, v domovino pa so se čez dober mesec dni začeli vračati slovenski izgnanci.³⁶⁸

NASELJEVANJE NEMCEV V DRUGIH PREDELIH SLOVENSKE ŠTAJERSKE IN NA GORENJSKEM

Nacisti so nemške ljudi naseljevali po vseh zasedenih slovenskih pokrajinah. Naseljevali so jih toliko, kolikor so jih dopuščale razmere. Na slovenskem Štajerskem, od koder so v Srbijo in v t. i. Nezavisno državo Hrvatsko izgnali okoli 15.000 Slovencev, so jih naselili več kot na Gorenjskem. Ker je nacistom pri naseljevanju nemških ljudi šlo zlasti za to, da naselijo čimveč kmetov, in ker so iz obeh pokrajin v prvem in drugem valu izgnali manj kmetov kot drugih, je bilo število nemških kolonistov sorazmerno majhno v primerjavi s številom izgnanih Slovencev. Toda vsa leta okupacije je bilo naseljevanje Nemcev na slovensko zemljo eden od temeljnih ukrepov nacistične raznarodovalne politike.

Tudi pri nemški kolonizaciji na slovenskem Štajerskem in na Gorenjskem so pomembno vlogo namenili uradoma pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu, ki sta skupaj z nacionalnopolitičnima referentoma ali referentoma za narodnostna vprašanja pri šefih civilne uprave vodila tudi nacionalno-premoženjski kataster vsega prebivalstva na slovenskem Štajerskem in na Gorenjskem in sta imela vsaj nekaj časa posebna naselitvena štaba.

Oba urada, ki sta tudi sama plenila slovensko premoženje in bila zavezana za njegovo upravljanje, sta ga upravljala sama s svojimi upravniki, gospodarji, ali sta ga dajala v začasno upravljanje Nemški naselitveni družbi in zakupnikom ali pa sta ga izročala za stalno nemškim preseljencem oziroma naseljencem. Tako v eni kot v drugi pokrajini sta večino zaplenjenega slovenskega premoženja upravljala sama (industrijski in obrtni obrati) ali pa ga izročila v upravljanje Nemški naselitveni družbi (kmečka posestva).

Naseljevanje na Slovenskem Štajerskem

Na slovenskem Štajerskem so nacisti zaplenili več posestev, industrijskih in obrtnih obratov kakor pa na Gorenjskem, četudi ne upoštevamo naselitvenega območja ob Savi in Sotli. 2e do konca leta 1941 je imel urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru oziroma njegov III. glavni oddelek (gospodarstvo) registriranih 230 trgovskih, 264 obrtnih in gostinskih, 84 industrijskih in 144 drugih zaplenjenih obratov, 289 zaplenjenih raznih zadrug (kreditnih, konzumnih, živinorejskih itd.). Do srede aprila 1943 se je število zaplenjenih obratov še povečalo. Do tedaj so namreč zaplenili že 426 trgovskih, 471 obrtnih in 112 industrijskih obratov.³⁶⁹ Do tega časa so zaplenili tudi 1869 zgradb in 195 gradbenih parcel, največ v Mariboru (779) in Celju (460).³⁷⁰ Zaplenjena slovenska podjetja in obrate so v glavnem upravljali posebni plačani upravniki, gospodarji, in sicer predvsem Volksdeutscher ji (75 — 92,7%), nekaj Nemci iz rajha (7,3 — 25 %).³⁷¹ Del zaplenjenih industrijskih in drugih objektov so dali ali prodali nemškim podjetjem. Splošno gradbeno družbo na Teznem je npr. prevzel Krupp, podjetje »Texta« na Teznem podjetje Flugmotorenwerke Ostmark, pivovarno Union v Mariboru pivovarna Puntigam — Reininghaus itd.

V. glavni oddelek (poljedelstvo in gozdarstvo) v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je imel registriranih 1243 zaplenjenih kmečkih posestev s približno 41.138 ha

zemlje (od tega 27.000 ha gozda in 14.000 ha obdelovalnih površin), od tega kar 824 ali 66% pod 10 ha. Za vmesno ali začasno upravljanje teh posestev so po terenu ustanovili 32 višjih agrarnih uprav (Oberverwaltungen) z mnogimi podrejenimi upravami (Verwaltungen) ter 7 višjih gozdnih uprav.³⁷²

V uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru so računali, da bodo po arondacijah sosednjih kmetij in delitvi velikih kmetij oziroma veleposesti iz 1243 zaplenjenih slovenskih kmečkih posestev na t. i. naselitvenem območju B uredili komaj 700—800 novih posestev za nemške koloniste. Nacistom, ki so takoj po zasedbi slovenske Štajerske menili, da bodo imeli za nemško kolonizacijo na razpolago toliko zemlje, »da bodo v sedanjih razmerah (misli na vojno — op. T. F.) komaj dobili potrebno število nemških kmetov za naselitev«, s tem številom predvidenih posestev seveda niso bili zadovoljni. Zato so sodili: »Če to število primerjamo s številom okrog 70.000 poljedelskih in gozdnih posestev v Spodnji Štajerski, je vsekakor majhno. Zato bo torej v prihodnosti ena od najpomembnejših nalog glavnega oddelka za poljedelstvo in gozdarstvo, da dobi v svoje roke čimveč za naselitev primerne zemlje.«³⁷³

Kaže, da je bilo za zaplenjena slovenska kmečka posestva in industrijske ter druge obrate med Nemci mnogo zanimanja in šef civilne uprave dr. Uiberreither je 13. avgusta 1941 na Seftschnigov predlog celo določil vrstni red, po katerem bi lahko kdo prišel do zaplenjenega slovenskega premoženja. Na prvem mestu so bili Volksdeutscher ji in nemški državljani, ki so bili do 6. aprila 1941 že na slovenskem Štajerskem, na drugem mestu tiste skupine nemških preseljencev, ki jih bo določil Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva, in na tretjem mestu Nemci iz rajha. V okviru teh skupin pa je bil vrstni red naslednji: udeleženci vojne (ranjenci, svojci padlih), stari člani stranke, družine z mnogimi otroki, drugače zaslužni »sonarodnjaki«.³⁷⁴

Že od začetka okupacije dalje so nacistični krogi razpravljali o tem, kakšne skupine Nemcev naj naselijo na slovenskem Štajerskem zunaj naselitvenega območja ob Savi in Sotli. Če upoštevamo predlog, ki ga je dal dr. Stier že 17. aprila 1941, lahko rečemo, da je bilo le malo skupin preseljenih Nemcev, ki jih niso kdaj predvidevali za naselitev na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. Avgusta 1941 so se npr. dogovarjali, da bi naselili na slovenskem Štajerskem okoli 550 nemških družin iz Kanalske doline.³⁷⁵ Obenem so menili, naj bi pripeljali še okoli 700 nemških družin iz Grodnertala, katerih družinske poglavarje naj bi namestili na posestva in obrate izgnanih Slovencev kotčasne upravnike, gospodarje, urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu pa je 2. septembra 1941 naročil, naj

naselijo še okoli 500 Nemcev iz Luserna in okoli 400 Nemcev iz Fer-sentala (Južna Tirolska).³⁷⁶ Razpravljali in dogovarjali so se torej o naselitvi nekaj tisoč Nemcev, saj bi naj samo iz Grodnertala prišlo okoli 4000 Nemcev.³⁷⁷

Poleg teh nemških preseljencev so nameravali na slovenskem Štajerskem naseljevati tudi kmečke sinove iz Zgornje Štajerske. O njih je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru poročal: »Pri ustvarjanju novega kmetištva samega smo mislili na tesno sodelovanje z deželno kmečko upravo za Štajersko, ki naj bi bila pristojna zlasti za izbiro kandidatov za naselitev. Od njih bomo načeloma zahtevali potrdilo, da so postali novi kmetje. Na območju deželne kmečke uprave jih ima za sedaj takšna potrdila okoli tristo. Približno toliko pa jih je še zaprosilo zanje pri upravnem uradu državnega kmečkega vodje. Vsi ti kandidati so se prijaviili brez vsakega vabljenja. Po napovedih deželne kmečke uprave bi s propagando dobili za gotovo še nekaj tisoč prosilcev.«³⁷⁸

Za naselitev na slovenskem Štajerskem so najprej pripravili v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle v Liebenauu, Wetzelsdorfu in Reininghausu pri Gradcu 244 (po drugih podatkih 252) nemških družin iz Južne Bukovine. Na predlog dr. Carstanjena so jih že avgusta 1941 začeli prevažati v Rimske Toplice, od koder so jih nameravali naseljevati po vsej slovenski Štajerski. Najprej so pripeljali tiste, ki so jih nameravali naseliti v celjskem okrožju, nato pa polagoma še druge. Po poklicu so bili manjši in srednji obrtniki in rokodelci in so jih nameravali naseliti na obrate izgnanih slovenskih obrtnikov. Zaradi nerazumevanja tamkajšnjih ustanov in oblasti se je naseljevanje, ki so ga vodili posebni delovni štabi v Celju, Mariboru in Ptuj, precej zavleklo. Do konca oktobra 1941 so namreč mogli naseliti le 67, »do začetka težav v Spodnji Štajerski« pa le 140 družin (v okrožju Maribor 47, Celje 48, Ptuj 34 in Ljutomer 11), medtem ko so 60 družin poslali na naselitveno območje ob Savi in Sotli, a jim je ostalo za naselitev še 44 družin. V letu 1942 so naselili tudi te družine, tako da je bilo npr. jeseni 1943 na t. i. naselitvenem območju B na slovenskem Štajerskem naseljenih kar 248 nemških družin iz Južne Bukovine. »Vsak poskus pooblaščenca naselitvenega štaba SS ‚Südmark‘, da bi južnim Bukovincem ustvaril glede na njihove zahteve pravično eksistenco, je naletel na odpor pri prav vseh uradih na Spodnjem Štajerskem. Naselitev ^{južnih} Bukovincev je uspela le ob uporabi drakonskih ukrepov,« je poročal Bliss Greifeltu in opisoval zlasti stanovanjske težave in pomanjkanje pohištva kot glavni vzrok za ovire pri naseljevanju Nemcev iz južne Bukovine.³⁷⁹

Verjetno je, da bi bili na slovenskem Štajerskem tisti čas naselili še več Nemcev, če ne bi bil 3. decembra 1941 izšel Himmlerjev odlok, s katerim je razglasil:

»Po führ er j evi volji bodo stari nemški naselitveni prostori, ki smo jih dobili nazaj, naseljeni z Nemci iz rajha šele po končani vojni, kajti najprej bomo upoštevali vojaka, ki se bo vrnil s fronte.

Kmetov in prisilcev za naselitev iz nemškega rajha *ni* mogoče v času vojne naseliti tudi na območjih Spodnje Štajerske, ki smo jih dobili nazaj.«

Dalje Himmler pravi, da bo njegov pooblaščenec v Mariboru začasno naseljeval le tiste nemške preseljence, ki so jih v preselitveni akciji pripeljali iz jugovzhodne Evrope, dalje vojaške invalide, ki niso več sposobni za vojsko, in kmete ter posestnike iz Štajerske, ki so se svojim kmetijam morali odreči zaradi splošnih koristi. Na koncu pa oznanja, da bodo po vojni v tisku in po radiu pozivali, naj se prijavijo vse tiste osebe iz nemškega rajha, ki bi se rade naselile na slovenskem Štajerskem.³⁸⁰ Za Gorenjsko je Himmler skoraj dobesedno enak razglas izdal šele 10. februarja 1942.³⁸¹

Zaradi tega Himmlerjevega odloka naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji na slovenskem Štajerskem zunaj naselitvenega območja ob Savi in Sotli ni bilo tako množično, kot so ga predvidevali še poleti in jeseni 1941. Kljub temu da so nacisti do pomladi 1943 na t. i. naselitvenem območju B zaplenili že okoli 70.000 ha zemlje,³⁸² pa so po naselitvi večje skupine Nemcev iz Južne Bukovine, ki so jo izvedli v glavnem še pred tem Himmler j e vim odlokom, na slovenskem Štajerskem naseljevali le ljudi tistih skupin Nemcev, ki so jih naseljevali predvsem na naselitvenem območju ob Savi in Sotli, tj. kočevske Nemce (141 družin), ljubljanske Nemce (31 družin), južnotirolske Nemce (8 družin), 2 družini iz Dobrudže in 1 iz Besarabije. Poleg teh družin obrtnikov so naselili tudi 46 nemških kmečkih družin.³⁸³

Himmlerjev odlok je sicer dovoljeval naseljevanje tistih Nemcev, ki so jih bili preselili iz drugih dežel, vendar so jih naselili le malo. Sodim, da je temu vzrok Uiberreitherjevo odklonilno stališče do množičnejšega naseljevanja nemških preseljencev na slovenskem Štajerskem, saj je baje celo glede naselitve kočevskih Nemcev na naselitvenem območju A ob Savi in Sotli izjavljal, da ga ne moti, če kočevski Nemci zavračajo ponujene jim kmetije in se odselijo v vzhodno Evropo, bo pač lahko naselil čimveč nemških kmetov iz Zgornje Štajerske.³⁸⁴

Nemci, ki so že prej prebivali na slovenskem Štajerskem, seveda niso bili zadovoljni s takšnimi razmerami. Pričakovali so namreč, da bodo oni ali pa nemški preseljenci dobili vso zaplenjeno slovensko

imovino. V fondu pokrajinskega vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze za Dravsko banovino je ohranjeno »gospodarsko poročilo«, ki ga je verjetno napisal kdo od tistih redkih odrinjenih kulturbundovskih voditeljev. To poročilo tudi pravi:

»Prej smo upali, da bodo zaplenjena posestva in obrate dali nemškim naseljencem in zaslužnim Volksdeutscher skim družinam. Kmalu pa se je pokazalo, da so za zaplenjena posestva in obrate zahtevali veliko denarja v gotovini, ki ga pa ti preseljenci in Volksdeutscher ji niso zmogli. Obenem pa so vodili pogajanja z velikimi podjetji iz starega rajha, ki so že prej imela zveze semkaj. Prišla so sem po velikih zvezah in šli so jim zelo na roko. Ljudje so kmalu govorili o utrjevanju nemškega kapitala in nič več o utrjevanju nemštva. Splošna težnja danes je ustvarjati velika podjetja, ki jih lahko dajo kakšni delniški družbi. Tudi kmečka in gozdna posestva poskušajo spremeniti v velike obrate, katerih lastnik naj bi bil gau. Posledica tega bi bila, da bi razljudili cela območja. Treba je misliti na to, da na Spodnjem Štajerskem ni nikdar bilo veleposestva v pravem pomenu te besede, temveč da so se vsa večja zaplenjena posestva v poslednjih 50 letih ustvarila ob propadanju kmetov. V krogih Volksdeutscher jev so že davno napravili načrte, da bi ta posestva po priključitvi k rajhu ponovno poselili s kmeti, in sicer z nemškimi kmeti. Če pa nastane veleposestvo, najsi bi bila njegov lastnik država ali pokrajina, ima to za posledico, da na njem lahko živijo samo gozdni ali poljedelski delavci, nameščenci itd. in da bo vsepovsod okrog njega ostalo ohranjeno zdravo slovensko kmetištvo. Z naselitvijo nemških kmetov in razkosanjem zaplenjenih posestev bi lahko v vsako občino naselili neko število nemških kmetov. Te bi morali razmestiti tako, da bi gospodarsko obvladovali okolišnje slovenske kmete. S temi nemškimi kmeti, z nemškimi šolami in učitelji, drugimi nemškimi uradniki in orožništvom itd. bi v krajih brez bolečin in hitro potekalo ponemčevanje dežele. V vsakem kraju je po navadi najlepše posestvo v rokah župnika in so ga zato tudi takoj zaplenili. Ker je težko pričakovati, da bi cerkev in duhovniki ta veleposestva dobili nazaj, bi lahko na njih takoj začeli z naseljevanjem. Na srečo je prišlo povelje iz Berlina, da do konca vojne načeloma ne smejo prodajati obratov. S tem so zaprli vrata že precej uspešnim pogajanjem s prijatelji in ljudmi dobrih zvez, ki so nameravali svoj denar naložiti na Spodnjem Štajerskem.«³⁸⁵

Povelje, ki ga omenja to poročilo, je pravzaprav Hitlerjev »odlok o omejitvi prometa z zemljo v času vojne« z dne 28. julija 1942. Ob tem odloku je Himmler napovedal, da bo na nezasedena posestva v starem rajhu in Avstriji naseljeval zlasti tiste ljudi (okoli 100.000 oseb, med njimi 5000—8000 kmečkih družin), ki niso primerni za na-

selitev v vzhodni Evropi, ker jih je treba prej še do kraja ponemčiti. Zahteval je od kmetijskega ministra Backeja, naj ukaže vsem družbam, bankam in ustanovam, ki se ukvarjajo z nakupovanjem in prodajanjem zemlje, naj mu ponudijo v prednakup vsa razpoložljiva posestva, primerna za utrjevanje nemštva.³⁸⁶

Seveda je to Himmlerjevo gledišče ob nenehnem umikanju nemške vojske iz Sovjetske zveze postajalo vedno bolj le teoretično nazarje. Na slovensko Štajersko so npr. od leta 1943 dalje, ko so se zaradi preobrata vojne sreče ponovno začela polniti taborišča Volksdeutsche Mittelstelle z Nemci, ki so jih pripeljali iz pokrajin Sovjetske zveze in nekaterih drugih pokrajin, pripeljali še nekaj desetlin nemških družin z namenom, da bi dobili delovno silo in da bi jih takoj ali pa pozneje naselili.

Ze v prvi polovici leta 1943 so se za zaplenjena slovenska posestva zanimali posamezni bosanski Nemci, ki so po preselitvi iz Bosne jeseni 1942 dalje časa živeli v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle v Lodzu na Poljskem in okolici ter čakali na naselitev v lublinskem distriktu generalne gubernije. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, ki so ga skoraj vsak dan obiskovali bosanski Nemci in ga prosili, naj jih naseli na slovenskem Štajerskem, je načeloma zavračal njihove prošnje, češ »1. da za te ljudi ni na razpolago nobenih objektov in 2. ker nemška skupina iz Hrvaške (beri: NDH — op. T. F.) sploh ni predvidena za naselitev v Spodnji Štajerski«. ³⁸⁷ Prosilci so bili predvsem premožni ljudje, ki so v Bosni »zapustili večje žage ali večje industrijske obrate«. Ker niti za kočevske Nemce niso imeli na razpolago takšnih objektov, so jih imeli za bosanske Nemce še manj. Ko so jih zavrnil v Mariboru, so se odpeljali v Radovljico, da bi si tam izprosili naselitev na Gorenjskem. ³⁸⁸ Za naselitev bosanskih Nemcev na slovenskem Štajerskem se je potegovala tudi Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft, ki je bila prevzela njihovo imovino v Bosni in so jo zdaj nadlegovali, naj jim pomaga poiskati objekte v Nemčiji ali v zasedenih pokrajinah.

Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je glede prošenj bosanskih Nemcev za naselitev na slovenskem Štajerskem napravil vendarle nekaj izjem. Prosilcem je ponujal kmetije slovenskih izgnancev na Križni gori pri Sv. Petru pod Sv. gorami, ki jih niso marali vzeti niti kočevski niti drugi Nemci. Najprej so se zanje ogreli, nato pa ponudbo zavrnil. ³⁹⁰ V drugih predelih slovenske Štajerske pa so do septembra 1943 vendarle naselili 18 družin bosanskih Nemcev z 59 družinskimi člani. ³⁹¹

Verjetno je bil ponesrečen poskus naselitve bosanskih in drugih Nemcev v lublinskem distriktu generalne gubernije tisti, ki je

Himmlerja napotil k sklepu, naj večje število bosanskih Nemcev naselijo tudi na slovenskem Štajerskem. Od 7. do 12. aprila 1944 je SS-Obersturmführer dr. Kürbisch iz štabnega urada v Schweiklbergu

—poznamo ga že iz Gorenjske! — obiskal taborišče v Lodzu ter vabil nemške preseljence, naj se odločijo za naselitev na Sudetskem, v Luksemburgu, Lotaringiji in na slovenskem Štajerskem. Okrog 60 družin bosanskih Nemcev se je odločilo za naselitev na slovenskem Štajerskem in so jih kmalu prepeljali v taborišče Wetzelsdorf pri Gradcu. Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je 21. marca 1944 izdal navodilo, naj na slovenskem Štajerskem naselijo tiste bosanske Nemce, ki niso iz mest in za katere še niso bili določili naselitvenega območja v lublinskem distriktu, na Sudetskem, v Luksemburgu in Lotaringiji.³⁹²

Kaže, da naselitvenemu štabu v Mariboru ni bilo po volji, da bi na slovenskem Štajerskem naselili tako veliko število bosanskih Nemcev, in je svoje odklonilno stališče maskiral z izgovorom, da so bosanski Nemci, ki so se odločili za naselitev na slovenskem Štajerskem, za to neprimerni, ker niso iz goratih predelov. Toda štabni urad v Berlinu mu je odgovoril: »da so vsi preseljenci izrazili ne samo željo za naselitev v goratih predelih Štajerske, temveč je bila ta prošnja tudi razumljiva in utemeljena s tem, da so sami imeli gorske kmetije ali pa so prišli iz izrecno goratih predelov«, in poslal k njemu vodjo bosanskih Nemcev Riesa, da bi uredila sporna vprašanja.³⁹³

Ries je v Mariboru zvedel, da se je med kandidati za naselitev že v taborišču Wetzelsdorf pri Gradcu pojavilo nezadovoljstvo. Ko so prvih 75 oseb sredi aprila prepeljali v Sevnico in naprej v Brežice, so tam »prišli v stik s kočevskimi Nemci, ki so jim pripovedovali pretirane novice o partizanstvu in sovražnem odnosu domačega prebivalstva do preseljencev. S tem se je okrepila njihova volja, da se ne dajo naseliti v Spodnji Štajerski«. Nacisti, zlasti dr. Carstanjen in nacionalnopolitični referent za okrožje Brežice ter vodja brežiškega delovnega urada, so si zaman prizadevali, da bi jih pregovorili, naj se naselijo na slovenskem Štajerskem. Nekoliko jih je pomiril šele Riesov prihod, vendar se je kljub njegovemu pojasnjevanju razmer pet ali šest družin odločilo, da se raje vrnejo v Lodz, kakor da bi ostale v Sloveniji.³⁹⁴

Za temi prvimi bosanskimi Nemci so kmalu pripeljali nove, npr. 18. maja trinajst družin s 63 člani. V taborišču so imeli pripravljenih nadaljnjih 21 družin s 97 člani, za katere pa so ugotovili, da niso primerne za naselitev na slovenskem Štajerskem.³⁹⁵

Večino bosanskih Nemcev so zasilno nastanili v občinah Zagorje ob Savi, Trbovlje in Hrastnik, tj. v hribovskih predelih. Vendar pa

s svojo naselitvijo niso bili zadovoljni in mnogi so zahtevali, naj jih raje pošljejo v tovarne.³⁹⁸

Spomladi 1944 so pripeljali na slovensko Štajersko še dve skupini Nemcev, in sicer t. i. krimske Nemce in bolgarske Nemce. 204 krimske Nemce, ki so jih sprva nameravali naseliti ob Warti, so pripeljali v Brežice 29. marca 1944 in so jih namenili izključno kot delovno silo za kočevske in druge Nemce, naseljene na naselitvenem območju ob Savi in Sotli. Prišli pa so takoj navzkriž s kočevskimi Nemci, ki bi vzeli na delo le moške, ne pa tudi njihovih družinskih članov. Bolje so se sporazumeli z Nemci iz Besarabije in Dobrudže.³⁹⁷ Dva meseca za njimi, tj. 18. in 22. maja 1944, so pripeljali 13 družin bolgarskih Nemcev s 55 družinskimi člani. Le-teh niso predvideli za takojšnjo naselitev na slovenski zemlji, temveč za delo, lahko pa bi se kasneje naselili na posestva, če bi se za to odločili.³⁹⁸

Naseljevanje na Gorenjskem

Na Gorenjskem so bile osnove za nemško kolonizacijo že od vsega začetka slabše kot na slovenskem Štajerskem. Tam ni prišlo do ustvaritve izselitvenega oziroma naselitvenega pasu ob meji in tudi ne do izгона t. i. drugega vala, tj. slovenskih priseljencev po letu 1914. Narodnoosvobodilna borba in drugi dejavniki so torej izpodrezali korenine množične nemške kolonizacije na Gorenjskem, saj je relativno malo število slovenskih izgnancev — izobražencev, obrtnikov, duhovnikov itd. — zapustilo razmeroma malo zemlje. Nekoliko večje perspektive je nemški kolonizaciji odpiralo izganjanje sorodnikov partizanov in ubitih talcev od leta 1942 dalje. Vendar tudi novih načrtov, prilagojenih spremenjenim razmeram, niso mogli uresničiti.

Za naseljevanje Nemcev na Gorenjskem je bil pristojen urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, ki ga je do septembra 1941 vodil SS-Oberführer Wilhelm Schröder, nato pa do konca vojne SS-Obersturmbannführer (pozneje SS-Standartenführer) Alois Maier-Kaibitsch. Ta urad je tudi upravljal zaplenjeno slovensko imovino.

Samo v letih 1941 in 1942 so na Gorenjskem in v Mežiški dolini zaplenili 144 obrtnih in industrijskih obratov.³⁹⁹ Kakor na slovenskem Štajerskem tako je tudi na Gorenjskem te obrate upravljal III. glavni oddelek (gospodarstvo) omenjenega urada s pomočjo svojih plačanih upravnikov, gospodarjev, ali pa jih je dajal v zakup. Za t. i. vmesno upravljanje kmečke posesti, dokler je ne bi izročili nemškim naseljencem, je urad na osnovi Himmlerjevega navodila z dne 8. maja 1941

pooblastil Nemško naselitveno družbo, ki si je za to 22. junija 1941 uredila svojo podružnico na Bledu in je bila nekaj časa celo organizacijska enota IV. glavnega oddelka (poljedelstvo in gozdarstvo). Do sredine leta 1942 je Nemška naselitvena družba upravljala na Gorenjskem 232 posestev s površino 4570 ha (166 posestev je bilo prej last izgnanih Slovencev, 66 pa župnijskih). Večina posestev je bila rentabilna in aktivna in le 16 je bilo pasivnih, predvsem zaradi investicij.⁴⁰⁰

Do konca leta 1942 se je število zaplenjenih slovenskih posestev še povečalo, tako da je imela družba 322 posestev s 7691 ha.⁴⁰¹ Do 1. oktobra 1944 se je število zaplenjenih slovenskih posestev že več kot potrojilo, družba je namreč imela že 967 posestev z 11.629 ha površine.⁴⁰²

Osnovni skupini Nemcev, ki ju je bil Himmler določil za naselitev na Gorenjskem, so bili Nemci iz Ljubljane in Kanalske doline.

Ljubljanskim Nemcem je Himmler določil Gorenjsko in Mežiško dolino (ter Koroško) za naselitveno območje že 4. julija 1941. Le tistih, ki bi pri pregledu dobili končno oceno A, »iz narodnopolitičnih razlogov« naj ne bi naselili v teh pokrajinah zaradi njihove obmejne lege in tamkajšnjega slovenskega prebivalstva, temveč v starem rajhu, nekaj pa tudi v vzhodni Evropi.

Nemce iz Kanalske doline so že od leta 1940 dalje v sklopu velike preseljevalne akcije Nemcev iz Južne Tirolske naseljevali na Koroškem, za kar so pri Maier-Kaibitshevem pokrajinskem obmejnem uradu NSDAP ustanovili poseben preseljevalni urad (Amtliche Umsiedlungsstelle des Gaugrenzlandamtes Kärnten) v Celovcu s podružnico v Lienzu. Po zasedbi Gorenjske in Mežiške doline pa je Himmler

25. avgusta 1941 odredil, naj kanalske Nemce naseljujejo tudi na Gorenjskem in v Mežiški dolini.⁴⁰³ O načrtih, kako izvesti to naročilo, so razpravljali na konferenci pri Maier-Kaibitschu v Celovcu ob navzočnosti zastopnikov urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva in Nemške naselitvene družbe iz Berlina dne 19. septembra 1941. O vsebini konference nimamo podatkov.⁴⁰⁴

Toda nacistom je v doglednem času uspelo naseliti le del ljubljanskih Nemcev. Od 3. do 20. januarja 1942 so jih z 18 transporti čez Šentvid nad Ljubljano prepeljali na Gorenjsko več kot osemsto. Večino (666) so nastanili v taboriščih Kranjska gora, Podkoren, Rateče, Mojstrana, Bled in Bohinj. Za prva štiri taborišča so v sodnijskih prostorih v Kranjski gori uredili taboriščno vodstvo, medtem ko sta drugi dve taborišči imeli vsaka svoje vodstvo. Iz teh taborišč so jih pošiljali na delovna mesta, kjer so se zaposlili in dobili stanovanja, v taboriščih pa so kmalu imeli večino upokojenci in drugi, za delo nezmožni ljudje (le-teh je bilo več kot 300). Sčasoma so ukinjali tabo-

rišča in čez nekaj časa so bila le še v Kranjski gori, na Podkorenu in Bledu. Do konca junija so zaposlili vseh 518 oseb, ki so bile v taboriščih in določene za naselitev na Gorenjskem in Koroškem, aprila so odpeljali v taborišče Windsheim na Frankovskem 142 oseb, ki so imele oceno A, 9 neocenjenih oseb pa v taborišče Maria Lankovitz na Štajerskem. V taborišču je ostalo le še 68 družin s 148 osebami, nekaj je bilo nezmožnih za delo, nekaj upokojencev, nekaj pa jih je čakalo na izravnavo premoženja.

Na Gorenjskem in Koroškem niso mogli naseliti vseh tistih, ki so jih za to predvideli. Zato so se s posredovanjem štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 10. februarja 1942 sporazumeli s štajerskimi nacisti, da lahko nekaj ljubljanskih Nemcev, zlasti tistih, ki so rojeni na Štajerskem ali imajo tam kakšno imetje ali sorodnike, preselijo na Štajersko oziroma slovensko Štajersko. V tem primeru so bili pripravljeni spremeniti njihove ocene, ki so jim jih dali pri pregledu, npr. oceno A ali O v K ali St. Do konca junija 1942 so na Gorenjskem in Koroškem naselili 322 družin s 592 člani, na Štajerskem (predvsem na Gornjem Štajerskem) 309 družin s 600 osebami, v drugih avstrijskih pokrajinah 135 družin z 233 člani, v Nemčiji 180 družin z 290 osebami in na Sudetskem 19 družin z 38 družinskimi člani. Na Gorenjskem so torej naselili le del ljubljanskih Nemcev. Med njimi je bilo zelo malo kmetov, iz Ljubljane le 6 z 92 ha zemlje, iz okolice pa le 10 veleposestnikov, od katerih je imel največji 441,5 ha zemlje. Že 19. novembra 1941 so sklenili, da bodo za njihovo naselitev na Gorenjskem uporabili tudi cerkveno in židovsko zemljo.⁴⁰⁵

Nemška naselitvena družba je zanje in tudi za druge naseljence na Gorenjskem že do srede leta 1942 pripravila okrog 40 posestev in jih je 8 že dala nemškim zakupnikom.⁴⁰⁸ Himmler ji je očital enake težnje, kot so Volksdeutscher ji na slovenskem Štajerskem očitali uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. V svojem pismu Greifeltu 19. decembra 1942 je namreč zapisal tudi tole: »Na Gorenjskem posest očitno pripada Nemški naselitveni družbi in ta jo v čisti kapitalistični obliki prodaja naseljenecem. To naj bi bila predvsem teorija Fr. Wollinga (iz štabnega urada v Berlinu — op. T. F.).«⁴⁰⁷

Ko so na Gorenjskem in Koroškem nekako rešili vprašanje naselitve ljubljanskih Nemcev, je seveda ostalo še za naselitev večje število kanalskih Nemcev. V svoji odredbi z dne 25. avgusta 1941 je Himmler namreč naročil, naj jih dve tretjini naselijo še v letu 1941, ostanek pa do 1. aprila 1942. Kaže, da v tri četrta leta, odkar jim je Himmler postavil to nalogo, na Gorenjskem še niso naselili niti ene nemške družine iz Kanalske doline. Bili so sicer interesenti, vendar

jih urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu ni mogel zadovoljiti. Za njihovo naselitev je bilo namreč še vedno premalo zemlje, zlasti odkar so morali na Himmlerjev ukaz množične deportacije Slovencev odložiti do konca vojne.

Zato so nacisti, ki so imeli odstranitev Slovencev in naselitev Nemcev za temeljni pogoj ponemčevalnega dela na Gorenjskem, ob Himmlerjevi odločitvi deportacij do konca vojne morali iskati druge načine odstranjevanja Slovencev z njihovih posestev. Čeprav so včasih hoteli dati temu načinu kakšen milejši videz, pa je šlo v bistvu vedno za popolnoma isto osnovno vprašanje: kako najhitreje, najzanesljiveje in brez političnih nemirov odstraniti slovenskega človeka z njegove zemlje.

Tako so septembra 1941 v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu sestavili osnutek »odredbe o preureditvi«. Odredba bi naj določala, da je mogoče nekatere predele, ki jih določi državni komisar za utrjevanje nemštva, ne glede na obstoječe pravne predpise povsem preurediti z namenom, da bi na njih utrdili nemštvo. Med ukrepi, ki bi jih naj takoj uvedli za doseg tega namena, bi bila tudi »vzpostavitev zdravih strukturnih razmerij prebivalstva s preslojevanjem in preseljevanjem, preureditev vse površine glede na razdelitev, obdelovalne kulture in na vsa s tem zvezana pravna razmerja, ustvaritev nemških mest in vasi ter smotrnejša ustvaritev teritorialnih enot skupaj s potrebnimi prometnimi in oskrbovalnimi napravami«. Ali z drugimi besedami: državni komisar za utrjevanje nemštva bi lahko v vsej Gorenjski ali na posameznih območjih odstranil slovensko prebivalstvo, naselil nemško in popolnoma preuredil pokrajino, kakor je to delal na Poljskem in v t. i. naselitvenem območju ob Savi in Sotli. Napisali so tudi že izvršilne predpise in celo svoje pripombe k temu osnutku.⁴⁰⁸

Osnutek »odredbe o preureditvi« so poslali tudi uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, kjer ga je dr. Stier 24. oktobra poslal II. glavnemu oddelku (za načrtovanje) z naslednjim dopisom:

»V prilogi vam pošiljam osnutek za preureditev južne Koroške (beri: Gorenjske — op. T. F.). To, da so ga poslali meni, je v zvezi s konferenco na Bledu, na kateri sem opozoril na potrebo, da Gorenjce z agrarno političnimi in drugimi preureditvenimi ukrepi izrinememo iz dežele in na njihova mesta namestimo Nemce z rajha. Ta ukrep bo potreben tako v južni Koroški kakor tudi na Štajerskem, da bi tam okrepili nemštvo. Glede na posebno sestavo tamkajšnjega prebivalstva ni mogoče in tudi ni zaželeno, da bi izgnali večje število domačinov. Toda brez razredčenja tamkajšnjega prebivalstva ni mo-

goče doseči hitrega ponemčenja. Številna drobna posest daje za zdaj neko možnost, da neopazno dosežemo zaželeni namen. Lahko bi npr. združili po nekaj spodnještajerskih oziroma južnokoroških majhnih kmetij in novo posestvo dali kakšnemu Nemcu iz rajha z utemeljitvijo, da nobeden od malih kmetov ne bi bil zmožen gospodariti na celi kmetiji. Male posestnike bi morali na kak način zadovoljiti z odškodnino in bi jih lahko kot poljedelske delavce z ohišnico ali kot nase-ljence spravili v vzhodno Evropo.

I. glavni oddelek prosi, da bi pri sestavljanju novega naselitvenega načrta za južnejše predele upoštevali nacionalnopolitične potrebe.«⁴⁰⁹

Za zdaj ne vemo, ali so ta način nemške kolonizacije upoštevali v novem naselitvenem načrtu za Gorenjsko ali ga niso, ker načrta ne poznamo. Vemo, da »odredbe o preureditvi« v taki obliki niso izdali ne leta 1941 ne kdaj pozneje, pač pa je šef civilne uprave za Gorenjsko spomladi 1942 izdal podobno odredbo in zamisel o »odredbi o preureditvi« so večkrat ponavljali poleti 1942.

»Odredbo o ukrepih za utrjevanje nemštva na zasedenih območjih Koroške in Kranjske« je dr. Rainer izdal kot svojo 75. odredbo dne 17. maja 1942 in jo je objavil v svojem uradnem listu 8. junija 1942.

V prvem členu je določil naslednje:

»Pooblaščenec državnega vodje SS in državnega komisarja za utrjevanje nemštva lahko na zasedenih območjih Koroške in Kranjske za namene utrjevanja nemštva ukrene vse, kar je potrebno za izpolnitev njegove naloge, četudi to ne temelji na veljavnih pravnih predpisih.«

S to odredbo si je potemtakem prisvojil pravico, da neomejeno ukrepa proti Slovincem v korist nemštva, kakor je to predvidel že osnutek »odredbe o preureditvi«, ki pa bi ga naj izdale osrednje oblasti v Berlinu. Proti ukrepom, ki jih je lahko izdal na osnovi te odredbe, ni dopuščal nobene možnosti za pritožbe in ugovore, izključil je redno pravno pot in zavezal upravne organe in celo sodišča, da izvajajo njegova navodila.⁴¹⁰

Tako si je šef civilne uprave kot Himmler jev pooblaščenec za utrjevanje nemštva še bolj utrdil svoj neomejeni položaj, ki ga je imel že od začetka okupacije dalje. Če mu je bila poprej za razlastitev kakšnega Slovenca potrebna vsaj formalna utemeljitev, da je zaplemba posledica sovražnega vedenja ali dejanja, mu potlej to ni bilo več potrebno. Zadostovalo bi npr., da bi njegov urad na Bledu predlagal, naj to ali ono posestvo preide v nemške roke, pa je že imel zadosten razlog, da ga je zaplenil.

Ta razmeroma kratka, a za slovensko prebivalstvo zla odredba pomeni nekakšno osnovo za nacistične načrte, ki so jih sestavljali in nameravali izvajati poleti in jeseni 1942 na Gorenjskem. Samo narodnoosvobodilni borbi gre zasluga, da ta odredba ni mogla doseči namena, ki so ji ga namenili, in da ni mogla postati usodna za veliko število Slovencev na Gorenjskem.

V zelo zaostrenih političnih razmerah na Gorenjskem, ko je narodnoosvobodilno gibanje potisnilo nemškega okupatorja globoko v defenzivo in je ta segel po krutih, nečloveških ukrepih, uničujoč z ognjem in svincem cele vasi, so nacistični funkcionarji, zavezani za utrjevanje nemštva, z dr. Rainerjem na čelu menili, da so nastale razmere za izvedbo načrtov o naselitvi čim večjega števila Nemcev na Gorenjskem. Že v enem od prejšnjih poglavij sem prikazal, kako so nacisti obnovili svoje zamisli o množičnem izgonu Slovencev iz Gorenjske in se že dogovarjali, kako bi jih izgnali 60.000, da bi lahko naselili 20.000 Nemcev.

V uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu so se 15. junija 1942 na osnovi Rainerjevega navodila z dne 11. junija domenili: »Čim bolj varnostne razmere otežujejo naseljevanje nemških ljudi — to najpomembnejšo nalogo pri ponemčevanju dežele — tem bolj zagrizeno je treba zasledovati ta namen, tem večje število Nemcev je treba naseliti in v tem krajšem času je treba opraviti ta posel. Moramo računati z žrtvami, toda te bodo tem manjše, čim hitreje in ostreje bomo izvedli naselitev; žrtve ne bodo izostale in pomenijo davek, za katerega bo ta južni del pokrajine in rajha dokončno priključen.«

Dogovorili so se tudi o vseh podrobnostih, kako naj bi izvedli to nalogo, zlasti mnogo pozornosti so posvetili vprašanju načrtovanja, priprav za naseljevanje Nemcev in organizaciji dela. Menili so, da je treba za naselitev primerne nemške družine najprej pripeljati iz Koroške, nato iz Južne Tirolske, pri čemer so verjetno mislili na kanalske Nemce, in iz taborišč za bukovinske Nemce, končno pa bi naj s propagando dobili nove družine iz Koroške in z območja deželne kmečke uprave za alpske dežele, pri čemer so verjetno mislili na Salzburško in Tirolsko. Zlasti so mislili na kandidate za nove kmete iz Koroške, ki so v vojski in bi jim skušali odložiti odhod na fronto. Glede organizacije so predvidevali ustanovitev preseljevalnega taborišča (Umsiedlungslager) za Slovence, bi ki jih naj odpeljali v Nemčijo. Taborišče naj bi bilo, če le mogoče, nekje v bližini gestapovskega taborišča v Goričanah pri Medvodah, iz katerega so odvažali v Nemčijo sorodnike partizanov in ubitih talcev. V njegovi bližini naj bi ustanovili tudi posebno akcijsko taborišče (Einsatzlager), v katerega

bi namestili Nemce, preden bi jih nasadili na posestva izgnanih Slovencev. Tam naj bi se tudi učili uporabljati orožje in se politično ter gospodarsko izobraževali, imeli pa bi jih tudi pri rokah za pomoč pri izganjanju Slovencev ter preganjanju partizanov.⁴¹¹

Hkrati z zadostnim številom nemških družin so si Nemci hoteli zagotoviti tudi zadostno število vodilnega kadra med naseljenci. Menili so, da ga lahko dobijo le med Nemci na Koroškem, zato so tudi nameravali doseči, da kandidatov za naselitev iz Koroške po odslužitvi vojaškega roka ne bi poslali takoj na fronto, temveč bi jih naj naselili na Gorenjskem. Vzniknila pa je tudi zamisel, da bi naselili tudi več »starih bojnikov NSDAP«. Zanje so predvideli poseben način naselitve: »Dejstvo, da pomoči vredni bojniki NSDAP praviloma nimajo nujno potrebnih gmotnih in često tudi strokovnih pogojev za prevzem večjih obratov, naj bi staro gardo po možnosti v korporativni sestavi združili v redkih, toda gospodarsko trdnih obratih.« Tam bi bili zaposleni kot uslužbenci, delavci itd., vendar bi bili nekakšni delničarji.⁴¹²

Dr. Friedlu so v štabnem uradu v Berlinu, kamor je prišel sredi julija 1942 s predlogi za čim hitrejšo in obsežnejšo naseljevanje Nemcev na Gorenjskem, ponujali bukovinske Nemce (okoli 2500 iz strnjanih naselij v Južni Bukovini in najmanj toliko iz ostankov že naseljenih skupin, skupno okoli 1200 družin), bosanske Nemce (okoli 20.000), ki jih še niso preselili in so menili, da iz nacionalnopolitičnih razlogov ne bi bili primerni za Gorenjsko, razen kakšnih izbranih posameznikov, kočevske Nemce (okoli 1000), ki jih ne bi mogli naseliti na slovenskem Štajerskem, in Nemce iz Luserna in Fersentala iz sedmih občin na Južnem Tirolskem (150 družin s 670 člani). Drugih skupin, npr. iz Besarabije in Dobrudže, mu niso ponujali, ker so jih nameravali naseliti na ravninah vzhodne Evrope. Zanimivo je, da tudi Nemcev iz Južne Tirolske tokrat niso upoštevali za naselitev na Gorenjskem niti niso omenjali kanalskih Nemcev, češ da je treba Nemce iz Južne Tirolske naseliti strnjeno in da je Hitler že določil zanje naselitveno območje na Krimu v Sovjetski zvezi.⁴¹³

Šef civilne uprave dr. Rainer je bil glede Nemcev, ki mu jih je ponujal štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, zelo izbiren. Zanimivo je, da bi mu bili še najbolj ustrezali Nemci iz Južne Bukovine. Glede bosanskih Nemcev je izražal mnogo dvoma, tako da sta se z dr. Friedlom sporazumela, da bo dr. Friedl sam odpotoval v Bosno in tam ugotovil, ali so primerni za Gorenjsko ali niso. Glede ljudi iz Lotaringije, ki pravzaprav niso bili Nemci ali pa vsaj trdni Nemci ne, je menil, da bi bili uporabni le kot rudarji ali metalurški delavci v gorenjski industriji, odklanjal pa je vsako

zamisel, da bi jih naseljevali kot kmete. Zanimivo je tudi, da mu niso bili pri srcu niti kočevski Nemci niti Nemci iz Luserna in Fersentala.

Kaže, da je šlo dr. Rainerju in verjetno tudi drugim nacistom, zavezanim za utrjevanje nemštva na Gorenjskem, še najbolj za Nemce iz Besarabije. Ponovno so namreč posredovali v Berlinu zanje, sklicujoč se na to, da je Greifelt nekoč osebno obljubil dr. Rainerju večje število besarabskih Nemcev, ki bi jih bilo mogoče naseliti v ravninskih predelih Gorenjske.

Ko je dr. Friedl 23. julija poročal štabnemu uradu v Berlinu o Rainerjevih željah in glediščih, je tudi poročal:

»Sedaj je nasaditev nemških naseljencev aktualna tam, kjer so zaradi državnopolitičnih ukrepov proste kmetije. O obsegu teh prostih kmetij trenutno še ni mogoče imeti nobenega pregleda, se bo pa verjetno še povečal. Moj urad je poskrbel za to, da se državnopolitične akcije premakajo v okviru tukaj sestavljenega načrta (sic!). Nadaljnjo posest za naselitev bomo dobili s pomočjo odredbe o preureditvi. O tem načrtovalnem delu se bomo v prihodnjih dneh na Bledu pogovorili z SS-Oberführerjem prof. Meyerjem.«⁴¹⁴ Naj spomnim bralca na to, da je bil dr. Konrad Meyer-Hetling vodja glavnega oddelka za načrtovanje v štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva ter vodja centralnega zemljiškega urada v Berlinu. Himmler mu je naročil, naj izdela tudi generalni plan za ponemčenje slovenskih pokrajin, in ga je res izdelal do konca decembra 1942.

Ta Friedlova izvajanja so zlasti zanimiva zato, ker v njih priznava, da je njegov urad na Bledu sodeloval pri represalijah proti Slovencem na Gorenjskem spomladi in poleti 1942 in da so represalije izvajali celo po njegovem načrtu. Kažejo pa tudi na to, da so namepravali izdati odredbo o preureditvi, katere osnutek so pripravili že jeseni 1941.

Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu se je za to velikopotezno zamišljeno naselitveno akcijo dobro pripravil.

Najprej so ustanovili na Bledu t. i. akcijski štab (Einsatzstab), ki ga je vodil vodja II. glavnega oddelka (načrtovanje) ing. Konrad Nimpfer in v njem so bili predstavniki vseh glavnih oddelkov. Najprej je bil vključen v I. glavni oddelek, od 1. avgusta dalje pa neposredno podrejen vodji urada na Bledu dr. Friedlu. Organiziral in izvajal naj bi naloge, »ki se porajajo iz nenadno vzniklih ukrepov na nacionalnopolitičnem področju«, ali z drugimi besedami: spremljal naj bi policijske in druge represalije proti slovenskemu ljudstvu na Gorenjskem, sodeloval z varnostno in redarstveno policijo celo pri načrtovanju represalij, da bi obe upoštevali tudi načrt za utrjevanje

nemštva in nacionalnopolitične naloge na Gorenjskem. Nekje v bližini Kranja naj bi uredil in vodil tudi t. i. akcijsko taborišče, v katerem naj bi nekaj časa živeli in se vzgajali ter urili z orožjem nemški preseljenci, preden bi jih naselili na posestva izgnanih Slovencev.⁴¹⁵ Po nekoliko poznejših Nimpferjevih zamislih naj bi za tako taborišče uporabili kar cel kraj, iz katerega naj bi seveda poprej izgnali vse Slovence.

Nato je Nimpfer 1. avgusta sestavil »temeljne zamisli in predloge za izvajanje nalog državnega komisarja za utrjevanje nemštva«.

V njih je natančneje predvidel potek deportacij Slovencev in naseljevanja Nemcev na Gorenjskem. Najprej je povedal, da je šef civilne uprave za Gorenjsko s svojo 75. odredbo dal državnemu komisarju za utrjevanje nemštva neomejene možnosti, da izvaja naloge. To da je bil storil iz spoznanja, da je dotedanje delo državnega komisarja za utrjevanje nemštva ustvarilo vse možnosti za praktično delo, ki je dotlej zaostajalo. »Potem ko je dr. Friedl dosegel, da so mu širokosrčno obljubili ljudi za naselitev, so dane tudi praktično možnosti za ponemčevalno delo velikega stila. Da bo treba premagati še številne in ne ravno majhne težave, da bo teklo še mnogo krvi, ne sme ovirati in tudi ne bo oviralo naših prizadevanj, da premagamo te težave,« je govoril. Ponovno je predlagal, naj bi osnovali akcijsko taborišče, izdali »odredbo o preureditvi«, v vse zaselke, iz katerih je policija že izgnala ali bo izgnala večje število Slovencev, naj bi takoj začasno naselili nemške ljudi, da bi najprej preizkusili njihove strokovne zmožnosti za dokončno naselitev, preko njih dobivali ocene notranjega prepričanja preostalega slovenskega prebivalstva in zmanjšali izgube vmesnega upravljanja oziroma gospodarjenja na slovenskih posestvih. Nato je predlagal, kako bi naj v nekaj urah izgnali Slovence iz kakšne vasi, ki bi jo zajela »odredba o preureditvi«, o čemer sem pisal v enem od prejšnjih poglavij. Predvideval je, da bi mogli še leta 1942 načrtno nasaditi okoli 500 nemških družin in nato prihodnje leto tempo naseljevanja še stopnjevati.⁴¹⁶

Kot smo videli, so se po dveh elaboratih poveljnika varnostne policije in varnostne službe v XVIII. vojnem okrožju SS-Standartenführerja dr. Walterja Blumeja in po sestanku pri Rösenerju na Bledu

2. septembra 1942 začeli pojavljati pomisleki proti načrtom o izredno ostrem kurzu in hitrem izganjanju Slovencev in naseljevanju Nemcev. Nacisti na Gorenjskem je vsekakor zadrževala bojazen, da bi se za izgon predvideni Slovenci množično pridruževali partizanom. Tisti, ki so bili zagovorniki hitrega izгона Slovencev, so predvidevali, da bodo že čez nekaj mesecev nastale takšne razmere, ki bodo omogočile izvesti že pripravljene ukrepe za ponemčenje dežele.

Zato so si dr. Rainer in funkcionarji njegovega urada za utrjevanje nemštva na Bledu še dalje prizadevali, da bi imeli do tistega časa pripravljenih zadostno število Nemcev za naselitev. V prvi polovici septembra se je dr. Rainer le odločil, da poleg Nemcev iz Južne Bukovine in stare Srbije sprejme na Gorenjsko tudi nekaj tisoč (okoli 4425) bosanskih Nemcev iz štirih občin. Predlagal je, naj bi jih prepeljali iz Bosne naravnost v avstrijske pokrajine, zlasti na Koroško, in obljubil, da se bo tudi sam zavzel, da bi zanje našli primerna stanovanja. Tam bi jih naj pripravili za naselitev na Gorenjskem.¹⁴⁷

O spremenjenih razmerah na Gorenjskem po Rainer j evem razglasu o ukinitvi izrednih ukrepov dne 27. septembra 1942 in o vprašanju nadaljnje nemške kolonizacije na Gorenjskem so 12. oktobra razpravljali na konferenci v štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu.

Dr. Friedl je poročal o spremenjenih razmerah na Gorenjskem in o možnostih, da takoj naselijo 250 obrtniških in 79 kmečkih družin. Z državno policijskimi ukrepi bodo lahko izgnali še nekaj Slovencev z njihovimi družinami vred, vendar ni mogoče računati na kakšno večje število. Dr. Rainer ne more čakati do konca vojne, da bi hitreje naseljevali Nemce, in bo treba že kmalu ustvariti iz gospodarsko-političnih in agrarnopolitičnih točk naselitvene postojanke. Ko so razpravljali o tem, »se je dr. Friedl končno izjavil za zgodnejšo zasedbo gospodarskih ključnih položajev na Gorenjskem. Za to sta dve možnosti: ali bi lastnike odstranili z njihovih ključnih gospodarskih položajev tako, da bi jih presadili drugam, ali pa bi jih kar izgnali in preselili v stari rajh. Gospod dr. Stier pa je menil, da bi bilo smotrnejše, da bi kočarje, ki na Gorenjskem niso zmožni pravega življenja in bi jih zato tudi lažje odstranili, da bi se gospodarsko okrepili, izselili in jih v starem rajhu uporabili kot poljedelske delavce. S tem predlogom se je dr. Friedl strinjal«.

Obravnavali so tudi vprašanje naselitve 4425 bosanskih Nemcev iz štirih občin, ki jih je bil obiskal dr. Kürbisch in ugotovil, da so zelo primerni za Gorenjsko. Vendar jih ni bilo mogoče poslati v avstrijske pokrajine, kot je to želel dr. Rainer, temveč v Lodz na Poljskem. Zavrnili so tudi Friedlov predlog, naj bi na Gorenjskem naselili tudi okoli dva tisoč ljudi iz avstrijskih pokrajin, da bi »pomešali skupine naseljencev«, češ da to pride v poštev šele po vojni. Glede Nemcev iz Južne Bukovine so poročali, da so njihovi zaupniki iz devetih občin, ki so v taborišču Parsch pri Salzburgu, poslali štabnemu uradu v Berlin spomenico, da se ne želijo naseliti na Gorenjskem, temveč nekje v ravninskih predelih.

Tako na tej konferenci kakor tudi v razgovoru med dr. Friedlom in Creutzom 13. oktobra in dr. Friedlom in dr. Stierom 14. oktobra so poudarjali, da je treba naseljevanje Nemcev na Gorenjskem nadaljevati »v obliki mirne eliminacije« in se izogibati vsega, kar bi lahko povzročalo nemire med prebivalstvom. *»Prave spremembe v tej pokrajini bodo nastale šele po vojni v sklopu velikih premikov od zahoda proti vzhodu.«* (Podčrtal T. F.)⁴¹⁸

Tako so nacisti ponovno odložili načrte za množičen izgon Slovencev iz Gorenjske in hitro ter množično naseljevanje Nemcev. Predvidevali so sicer, da bodo že med vojno nastale razmere, ko bodo mogli izvesti že pripravljene načrte, vendar jim je to onemogočil vedno večji razrast narodnoosvobodilnega gibanja in vedno večje vključevanje slovenskega prebivalstva na Gorenjskem v narodno-osvobodilno borbo.

Jesen 1942 je bil položaj nemške kolonizacije tak, da so bili naselili le nekaj sto Nemcev iz Ljubljane, iz drugih nemških skupin pa še nobenega. O tistih 4425 bosanskih Nemcih so kmalu utihnili, ker jih je Himmler predvidel za naselitev v lublinskem distriktu generalne gubernije na Poljskem, in skoraj nič niso storili za naselitev kanalskih Nemcev. Pač pa so se tedaj pojavili v njihovih načrtih kot najresnejša skupina za naselitev Nemci, ki so jih bili preselili iz občine Jakobeni v Južni Bukovini. Medtem ko so bukovinski Nemci iz devetih drugih občin odklanjali naselitev na Gorenjskem, se je 60 družin iz omenjene občine prostovoljno prijavilo za Gorenjsko.⁴¹⁹

Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu je tisti čas razpolagal s kakšnimi 60 za naselitev primernimi kmetijami, od katerih jih je že 37 bilo zasedenih ali rezerviranih. Za naselitev je bilo še 23 kmetij, med temi nekaj t. i. vodilnih. Če bi obnovili vasi, ki jih je uničila policija, bi dobili novih 22 kmetij, nadaljnjih 20 pa bi dobili z združitvijo raztresenih kmetij. Tako bi bilo torej za naselitev primernih sto kmetij. Poleg tega je razpolagal s kakšnimi sto kočami, v katerih bi lahko nastanil poljedelske delavce. V Mežiški dolini je imel na razpolago 15 kmetij, od tega sta bili dve že rezervirani. Upoštevač nacistične načrte za kolonizacijo Gorenjske in nemški pohlep po slovenski zemlji, je bilo to zelo malo.⁴²⁰

Po konferenci v Berlinu 12. oktobra 1942 je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu nadaljeval priprave, da na te prazne kmetije naseli Nemce iz Južne Bukovine. 2e avgusta si je njegov funkcionar dr. Kürbisch ogledal nekaj taborišč Nemcev iz Južne Bukovine in nato predvidel, kam naj bi jih naselili. En del, zlasti male kmete, naj bi naselili severovzhodno od Kamnika do Stahovice in pri Kamniški Bistrici in bi naj obe skupini povezovalo

okrog 65 nemških mestnih družin, ki bi jih naselili v Kamniku.⁴²¹ Drugi del naj bi naselili okrog Mengša, tretji del — 19 družin podeželskih obrtnikov — naj bi naselili v bližini Kamnika. Treba je reči, da je kamniško območje imelo v nacističnih kolonizacijskih načrtih pomembno mesto. Tako je npr. kmetijski referent pri kamniškem deželnem svetniku 9. julija 1942 sestavil elaborat o »naselitvi kamniškega okrožja«. V njem je predvidel, da bi dokončna naselitev kamniškega okrožja z nemškimi kmeti trajala okoli štirideset let, in predlagal, katera posestva naj bi naselili v prvi fazi. Za drugo fazo je predlagal: »V drugem naselitvenem valu bi si morali prizadevati, da bi ustvarili okoli 400—500 kmetij v velikosti dednih kmetij, ki bi naj bile enakomerno razporejene po kamniškem okrožju, tako da bi bilo v vsaki občini, glede na njen obseg in kakovost tal, okoli 15 do 20 nemških kmetov. Ko bi to dosegli, bi ponemčevanje vsega območja že zelo napredovalo. Potem bi bila že polovica zemlje v nemških rokah. Če bi ostali del zemlje še ostal v slovenskih rokah, bi to še ne bilo tako slabo, ker bi se morali slovenski kmetje, ki bi ostali, podrediti nemškemu vodstvu in mu na vsak način slediti.«⁴²²

Toda večina Nemcev, ki jih je dr. Kürbisch že predvidel za naselitev na kamniškem območju, je sklenila, da se ne bo naselila na Gorenjskem, in tako načrt, ustvariti močnejšo nemško kolonijo v Kamniku in okrog njega, ni uspel. Decembra 1942 so naselili le 8 nemških družin iz Južne Tirolske, največ v občini Homec-Radomlje.⁴²³

Zato se je dr. Kürbisch, ki je v tem času postal vodja I. glavnega oddelka (delo z ljudmi) in pozneje tudi vodja naselitvenega štaba v že omenjenem akcijskem štabu na Bledu, v nasprotju z dotedanjo prakso načrtovanja nemške kolonizacije na Gorenjskem v sporazumu z RÖ-senerjem lotil sestavljanja novega načrta nemške kolonizacije na Gorenjskem, ki ga je prilagodil takratnim razmeram. Ta načrt je predvideval naseljevanje v obliki ježa. Na Gorenjskem naj bi najprej nastale tri kolonije v obliki ježa: prva na območju med Radovljico in Jesenicami s postojanko v Gorjah, druga v prostoru med Škofjo Loko in Šmartnim pod Šmarno goro s postojanko v Šmartnem in tretja med Domžalami in Homcem s postojanko v Dobu. »S temi bolj ali manj strnjenimi kolonijami naj bi tudi dosegli to, da bi neka skupnost nemških kolonistov sama skrbela za svojo osebno varnost in da bi hkrati pomenila oviro za terensko organizacijo OF, ki se razpreza po vsej Gorenjski,« je pisal.⁴²⁴ Vsaka od teh treh postojank naj bi se torej ob partizanskem napadu spravila v položaj ježa in sama zavračala napadalca. Nameravali pa so na Gorenjskem urediti tudi dve »vzorni kmetiji«, Himmler pa je želel, naj bi v letu 1943 »začeli tudi z graditvijo cele vrste času primernih kmetij.«⁴²⁵

Ta načrt kaže nacistično prizadevanje, ustvariti sredi zelo rodovitnih predelov v vseh treh okrožjih Gorenjske nemške kolonije, ki naj bi bile skupno z okrožnimi mesti Radovljica, Kranj in Kamnik nekakšna kristalizacijska jedra nemške podeželske in mestne kolonizacije. Kaže pa tudi na to, da je narodnoosvobodilna borba že do tedaj onemogočila naseljevanje posameznih nemških kmetov po slovenskih vaseh, zlasti v odročnejših predelih, in je naciste prisilila k ustvarjanju take oblike kolonij, kakršno so predvidevali le na skrajnih mejah zasedenih dežel, tj. kolonij brambovskih kmetov (Wehrbauern).

Najprej je dr. Kürbisch novembra 1942 začel snovati kolonijo na območju Gorij pri Bledu. Menil je, da so varnostne razmere v radovljiškem okrožju najbolj ugodne, da je v štiri kilometre oddaljenem Bledu močna nemška policijska postojanka in da je v Gorjah zelo aktivna orožniška postaja, ki lahko zavrne partizanske napade s Pokljuke, ter se je zato odločil, da začne najprej ustanavljati to kolonijo. Po predhodnih pripravah je 9. februarja in 9. marca 1943 pripeljal tja prvih 19 družin Nemcev iz Južne Bukovine, ki so se bili prostovoljno prijaviili za naselitev na Gorenjskem. Nastanil jih je v hiše Slovencev, ki so jih bili nacisti julija 1942 izgnali v Nemčijo (več kot 50 družin). Tem prvim naseljencem bi se moralo tiste dni pridružiti še 19 družin. Toda domačini so nemške koloniste sprejeli dostojno: hladno in njihova okna so začeli obmetavati s kamenjem. Hkrati so začeli z akcijami proti njim tudi partizani II. bataljona (poključskega) Gorenjskega odreda. 5. marca je ena četa izvedla rekvizicijo na posestvu izgnanega Pokljukarja na Poljšici, odpeljala živino in napadila tamkajšnjega naseljenca. V noči na 9. marec je Andrej Žvan-Boris, borec omenjenega bataljona, ki je bil na okrevanju, vrغل v svojo hišo v Spodnjih Gorjah, v kateri je prebival kolonist Bernhardt, ročno bombo in njeni drobci so demolirali stanovanje in lahko ranili naseljenca.

Ker je dr. Kürbisch menil, da ne gre za kakšno maščevalno dejanje sorodnikov izgnanih Slovencev in tudi ne za kakšen navaden napad, temveč za dejanje, usmerjeno proti aktivni nemški kolonizatorski politiki na Gorenjskem, je 9. marca kljub vsemu pripeljal nove družine nemških naseljencev, tako da je bilo nato v Zgornjih in Spodnjih Gorjah ter Podhumu že 78 nemških kolonistov, ter se z orožništvom dogovoril za ustanovitev posebne krajevne samozaščite, ki bi jo naj sestavljali odrasli moški kolonisti. 17. marca pa je novo kolonijo pakazal okrožnemu vodji NSDAP dr. Hochsteinerju, deželnemu svetniku Hintereggerju, okrožnemu kmečkemu vodji, okrožnim voditeljem Hitlerjeve mladine, vodji radovljiške izpostave varnostne po-

licije in svojim sodelavcem. Ves zadovoljen in ponosen jim je kazal to prvo nemško kolonijo sredi slovenskega življa na Gorenjskem. Nemški kolonisti pa so tudi ob tem obisku ponovno izjavljali, »ali bodo morali zapustiti Gorje oni ali pa je treba z naselitvenega območja odstraniti Gorenjce.« Dva dni zatem je oddelek partizanov pod Zvanovim vodstvom ob Rečici blizu Grabna pri Gorjah napadel nemški osebni avtomobil, v katerem so se vračali iz Gorij na Bled Kiirbischevi sodelavci Pesch, Franc Anderle in Karl Delago. Prva dva sta padla, Delago pa se je ranjen potuhnil in so mu tudi odvzeli dokumente (v partizanskih poročilih ga imajo zato za mrtvega), medtem ko je šofer Franc Bijol odšel s partizani, ki so avto zažgali. Takoj po tem napadu je poveljnik redarstvene policije generalmajor Brenner ukazal, naj policijska četa planinskih lovcev Alpenland na Kürbischevo prošnjo osnuje svojo posadko v Zgornjih Gorjah (oficir in 20 policistov), ki naj varuje nemške koloniste.

Po teh akcijah, ki jih je dr. Kürbisch označeval kot sistematično akcijo partizanov proti aktivni nemški kolonizatorski politiki, je mislil že na to, da bi se kolonisti, ki so že tako živeli v hišah zabarikadirani, umaknili iz Gorij, a bi to pomenilo »izgubo prestiža ne samo za to območje, temveč za vso Gorenjsko«. Zato je predlagal izgon preostalih slovenskih družin iz Gorij, pri čemer je spet opominjal na nevarnost novih nemirov, ki pa bi se jim bilo treba izogniti. Skratka, ni vedel, kaj naj stori.

Nemški kolonisti so potlej živeli v strahu in pod zaščito, toda pomembnejše je dejstvo, da je bilo tedaj konec nemške kolonizacije na Gorenjskem. Dr. Kürbisch je tedaj kot šef naseljevalnega štaba za Gorenjsko sklenil naslednje: »Naseljevanja ne morem več nadaljevati, razen v mestih, ki so središča okrožij, ker bi po izkušnjah iz Gorij ne samo aktiviranje partizanske vojne, temveč tudi vseskozi slabo vedenje Gorenjcev v vsakem primeru imelo za posledico vezanje nemških redarstvenih sil, ki bi potem morale skrbeti le za zavarovanje in ne bi bile več na razpolago za akcije proti banditom. S tem bi redarstvene sile popolnoma potisnili v defenzivo.«

Čez dva meseca je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu odredil, naj tiste bukovinske Nemce, ki jih ni mogoče več naseliti na Gorenjskem, naselijo na Sudetskem.⁴²⁷ 21. junija 1943 pa je dr. Stier pisal na Sudetsko: »Na povelje državnega vodje SS naj bi kanalske Nemce naselili na Koroškem in Gorenjskem. Zaradi nemirnih razmer na Gorenjskem ni mogoče sedaj spraviti na tista območja vseh kanalskih Nemcev. Po začasnih računih ne moremo poslati tja 116 kmečkih in 33 obrtniških družin ter

60 družin hišnih lastnikov. Sef štabnega urada (Greifelt — op. T. F.) se načelno strinja, da te osebe naselimo na Sudetskem.«⁴²⁸

Potlej so nacisti mogli naseliti kakšnega redkega Nemca le še v mestu. Ko je narodnoosvobodilna borba do tistega časa vso nacistično dejavnost omejila le na mesta, medtem ko je bilo na podeželju edini gospodar položaja le narodnoosvobodilno gibanje, je tudi nemško kolonizacijo omejila le na mesta. Ker pa je bil osnovni smoter nacistične kolonizatorske politike predvsem naseljevanje nemških kmetov in obrtnikov na podeželju, je to praktično pomenilo konec nacistične kolonizatorske politike na Gorenjskem.

Narodnoosvobodilna borba pa ni ovirala in končno onemogočila samo nemške kolonizacije na Gorenjskem, temveč tudi upravljanje in gospodarjenje na zaplenjenih objektih izgnanih Slovencev.

2e prvi oddelki slovenskih partizanov so za cilje svojih napadov izbirali tudi industrijske in druge objekte, ki jih je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu upravljal po izgonu slovenskih lastnikov. Tako je npr. samo ob partizanskem napadu na Remčevo žago v Lancovem pri Radovljici imel okupator 32.000 mark škode. Zato je moral te objekte okupator že takrat zavarovati, pozneje pa je moral svojo zaščito nenehno krepiti, zlasti od srede leta 1942 dalje. Tako je npr. vodja III. glavnega oddelka (gospodarstvo) v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu dr. Krüger pisal 21. avgusta 1942 naslednje: »Poslednji čas se množijo napadi partizanov na gospodarske objekte,« in opozoril na veliko škodo po razstrelitvi strojnice v Jenčičevi operkarni v Mengšu in po požigu livarne Titan v Kamniku ter prosil za zavarovanje nadaljnjih devetih objektov.⁴²⁹ Toda tudi to ni moglo onemogočiti partizanskih napadov in preprečiti velike škode, ki jo je imel državni komisar za utrjevanje nemštva. Zaradi požiga žage v Dovjem 14. septembra 1942 je imel 47.454 mark škode, požiga hotela Sport na Pokljuki 5. junija 1943 kar 93.331 mark, uničenja lesne industrije v Radomljah 22. maja 1943. leta 199.309 mark itd.

Ti napadi niso povzročali samo gmotne škode nacističnemu gospodarstvu, temveč tudi utrjevanju nemštva, ki je iz dohodkov gospodarjenja na zaplenjenih obratih financiralo svojo dejavnost tudi na drugih raznarodovalnih področjih.

Vedno več napadov na objekte izgnanih Slovencev in vedno večja škoda, ki jo je zaradi njih trpelo utrjevanje nemštva, vse to je napotilo urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Celovcu, kamor so ga premestili spomladi 1943, da se je

11. junija 1943 obrnil na šefa civilne uprave dr. Rainerja s prošnjo,

naj bi odredil ustrezne ukrepe za zaščito gorenjske industrije, »ki pomeni za gospodarstvo Koroške zelo velik prispevek,« saj »pomeni približno polovico industrijske proizvodne zmogljivosti« vse Koroške. »Zal so razmere na Gorenjskem takšne, da ni več zagotovljena varnost velikega dela industrijskih obratov. To velja zlasti za tiste obrate, ki so zunaj mest in strnjenih naselij,« je pisal in mu poslal seznam

21 takšnih industrijskih obratov.⁴³⁰ Toda razmere se za naciste niso izboljšale, temveč še poslabšale, saj so sledili novi napadi in nova škoda, npr. zaradi devetih napadov na papirnico v Količevem od septembra do decembra 1943. leta 85.000 mark, napada na Hribernikovo tekstilno tovarno v Tacnu 20. januarja 1944. leta 37.000 mark itd. 6. januarja 1944 je omenjeni urad spet prosil pomoči, to pot pri štabnem uradu v Berlinu: »Zavarovanje obratov na Gorenjskem je padlo do nevarnega minimuma. Napadi se množijo. Vse prošnje, posredovanja itd. pri ustanovah, ki so zavezane za varnost, niso prinesle nobenih rezultatov ali pa so imele celo negativne rezultate. Obrati so zato morali z mojim tihim soglasjem večkrat sami uvesti samozaščito (npr. močno osvetlitev obratov ponoči itd.).«⁴³¹ Po novem napadu na tovarno Štora v Zgornjih Gamelnjah 6. 2. 1944 je državni komisar za utrjevanje nemštva imel kar 1.200.000 mark škode.⁴³²

Omenil sem le napade na večja podjetja, ki jih je upravljal državni komisar za utrjevanje nemštva. Upoštevajoč partizanske napade tudi na manjša podjetja in posestva, gre škoda v milijone mark, če pa bi upoštevali še škodo zaradi izpada proizvodnje, pa je seveda še večja. Ni res, da policijske in druge ustanove ne bi bile hotele varovati teh objektov, temveč je res, da jih niso mogle uspešno zavarovati, ker so se morale nenehno udeleževati hajk, ofenziv in pohodov proti vedno močnejšim in številnejšim enotam narodnoosvobodilne vojske. Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je marca 1944 prosil Himmlerja, naj bi »na Gorenjsko poslal del formirajoče se divizije oddelkov SS, da bi na ta način zavarovali objekte«. ⁴³³ Čeprav je bila to Himmlerjeva praksa — ravno na naselitenem območju ob Savi in Sotli je imel tisti čas v ta namen svojo divizijo ali vsaj njene dele — pa ni imel na razpolago toliko esesovskih divizij, da bi jih lahko poslal v vse kraje, kjer je narodnoosvobodilna borba potisnila nemškega okupatorja v defenzivo. Narodnoosvobodilna vojska je do konca vojne napadla in uničila še marsikateri objekt na Gorenjskem in povzročila veliko gmotno in tudi moralno škodo ne samo nacističnemu gospodarstvu, temveč tudi utrjevanju nemštva. Tako je po zaslugi narodnoosvobodilne borbe doživljalo vedno večji polom nacistično prizadevanje, da bi z zaplenjenim slovenskim kapitalom utrjevali nemštvo.

OPOMBE K V. POGLAVJU

¹ Stierova beležka 17. 4. 1941 v: Frensing: Die Umsiedlung der Gotschee-Deutschen. Za sedaj še ne razpolagamo s podrobnejšimi nacističnimi načrti nemške kolonizacije v zasedenih slovenskih pokrajinah. Da bi imeli vsaj malo predstave, kakšna so bila gledišča posameznih nacistov glede nemške kolonizacije slovenskega ozemlja, bom navedel odlomek iz poročila vodje osrednjega zemljiškega urada v Berlinu prof. Mayer-Hetlinga o obisku v slovenski Štajerski in Gorenjski od 16. do 25. maja 1941:

»2. Zdi se, da bo *ponemčenje* prebivalstva po izkoreninjenju vseh neuporabnih in politično škodljivih elementov na kraju samem mogoče, če bo na razpolago dovolj prostora za izredno prizadevne Nemce iz starega rajha, ki bodo sestavljali kmečko vodilno plast. Izkušnje iz vzhodnih pokrajin lahko uporabimo tukaj le, če jih ustrezno spremenimo in prilagodimo.

3. Kaže, da bi bilo zelo primerno, da ne bi ustvarjali prevelikih posestev, ker bi bil drugače ponemčevalni proces zaradi potrebne rasno manjvredne delovne sile otežkočen ali pa sploh nemogoč. Kot najustrežnejša posestna ureditev bi prišla v poštev tista struktura posestev, ki jo predvideva (Himmlerjeva — op. T. F.) splošna odredba 7/II, vendar bi leto bilo treba prilagoditi krajevnim, posestnogospodarskim in naravnim posebnostim jugovzhoda. Ta nam daje najboljšo možnost, da bi izhajali brez tuje delovne sile.

4. Težje kot ponemčenje podeželja bo rasno čiščenje industrijskih krajev.

5. Formiranje velikih posestev ob meji, za kar se je zavzemal vodja glavnega urada (Greifelt — op. T. F.), je gauleiter Kutschera označil kot neprimerno. K temu bi pripomnil to, da bi se — poleg ugotovitev, ki sem jih navedel pod točko 3 — kot najboljše zavarovanje meje moral pojaviti pas kmečkih posestev. Glede vprašanja izselitve obmejnega pasu v vojnem času imam pomisleke, ker je tudi na velikih posestvih potrebno angažirati enako število ljudi kot na hubah, vendar s to razliko, da bi bilo število gospodarsko samostojnih ljudi na velikih posestvih mnogo manjše in da bi bilo število gospodarsko nesamostojnih delovnih moči (in te bi bile tukaj v glavnem tujerodne) mnogokrat večje.

6. Glede preselitve kočevskih Nemcev bi kazalo pretehtati, ali ne bi kljub temu, da jih bomo večino naselili na Spodnjem Štajerskem, vsaj nekaterih delov te narodne skupine naselili okrog Ljubljane. Kočevski Nemci so vendar vedno imeli izredno sovražen odnos do slovenske metropole. V tej smeri gredo tudi želje SS-Brigadeführerja Kutschere.« (Meyer-Hetlingova beležka 28. 5. 1941, NAW, T-580 /BDC/, navitek 757.)

² Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. g., Sarajevo 1932; Splošni pregled Dravske banovine. Glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju

1. julija 1939 z dvema zemljevidoma. Ljubljana 1939; prim. Biber: Nemci v Jugoslaviji 19—23, in pri njem obširneje navedeno literaturo.

³ Npr. Doris Kraft: Das Untersteierische Drauland, München 1935, str. 131, ceni na 60.000, enako Hans Bruckner: Der Deutsch-slowenische Grenzraum, v: Die südostdeutsche Volksgrenze, Berlin 1934, str. 182; Otto Hans Gölner v delu Die Katastrophe des Südoistdeutschtums, Graz 1957, ceni na 50.000.

⁴ Holzer: Die statistische Stelle des SDKB.

⁵ Dr. Gerhard Werner: Die Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, 113.

⁶ Dr. Gerhard Werner: Die Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, 146.

⁷ H. Volkmar, n. d., 25.

⁸ Kraft, n. d., 133.

⁹ Brückner, n. d., 183.

¹⁰ Gustav A. von Metnitz: Hundert Millionen Deutsche schaffen Raum. Graz 1941. Str. 20.

¹¹ Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939. Na slovenskem Štajerskem naj bi bilo živelo v mestih: Maribor 2741, Ptuj 559, Celje 449, v okrajih: Brežice 165, Konjice 308, Ljutomer 2721, Maribor desni breg 991, Maribor levi breg 1681, Gornji grad 29, Ptuj 383, Slovenj Gradec 274, Celje 561, Laško 270 in Šmarje pri Jelšah 241.

¹² Po Okrožjih naj bi bilo naslednje število članov: Celje 1017, Ljutomer 2470, Maribor podeželje 1857, Maribor mesto 4932, Ptuj 542. (Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, maj 1941, str. 98 — navajam: Befehlsblatt.)

¹³ pregled po okrajih pokaže naslednje število: Kamnik 220, Kranj 371, Litija 114 in Radovljica 333. (Splošni pregled Dravslke banovine, Ljubljana 1939.)

¹⁴ Po okrajih: Novo mesto 2349, Črnomelj 556, Krško 133 in Metlika 15. (Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939.)

¹⁵ Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939.

¹⁶ Sestavek »Volkspolitische Lageberichte«, ki ga je 7. aprila 1941 izdelal I. glavni oddelek urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, pravi, »da nemštvo na Spodnjem Štajerskem ni doseglo nobenega večjega gospodarskega pomena«. (NAW, T-74, navitek 3.)

¹⁷ Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 27.

¹⁸ Baš: Doneski k problematiki slovenještajerskega nemštva, 10—11; Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 27—28.

¹⁹ Baš: Doneski k problematiki slovenještajerskega nemštva.

²⁰ Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 27—28.

²¹ Ivan Simonič: Zgodovina kočevskega ozemlja, v: Kočevski zbornik, Ljubljana 1939, str. 51—55. Njegovo bibliografijo o Kočevski glej v Kočevskem zborniku, str. 363—382.

²² Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939; Jože Rus: Jedro kočevskega vprašanja, v: Kočevski zbornik, Ljubljana 1939, str. 147;

Hugo Grothe: Die Deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien. Münster in Westfalen 1931 (navajam: Grothe); Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, 3. Bd., Breslau, 57—81; Der Reichsführer SS, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums: Volkspolitische Lageberichte, Gottschee, 16. Juli 1941 (arhiv IZDG, f. 1302).

²³ Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, 3. Bd., 63.

²⁴ Kočevski zbornik, 146.

²⁵ Dušan Biber: Kočevski Nemci med obema vojnama. Zgodovinski časopis, XVII, leto 1963, str. 26, op. 4 (navajam: Biber, Kočevski Nemci).

²⁶ O. F.: Ljudske šole na Kočevskem, v: Kočevski zbornik, 360; Jože Rus se v Kočevskem zborniku (str. 170) tudi sklicuje na podatke narodnega katastra, vendar pa navaja nekoliko drugačne podatke: 8428 trdo nemških in v prejšnjih rodovih ponemčenih ljudi in 9103 »trdnih Slovencev, dalje takšnih, ki omahujejo med slovenstvom in nemštvom, in naposled onih, ki jim je mogoče dokazati, da so se ponemčili v zadnjem kolenu«.

²⁷ Abschlussbericht über die Erfassung der Deutschen in der Gottschee und im Gebiet der Stadt Laibach durch die Einwandererzentralstelle, NAW, T-81, navitek 306.

²⁸ Der Reichsführer SS, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums: Volkspolitische Lageberichte, Gottschee, 16. Juli 1941 (arhiv IZDG, f. 1302).

²⁹ Grothe, n. d., 142; Kočevski zbornik, 129.

³⁰ Hans Gröbl: Das Gottscheerland. Flugschriften für Deutsch-österreichs Recht. Nr. 13, Wien 1919, str. 7; Hans Arko: Gedächtnisschrift, jesen 1941, v gradivu EWZ, NAW, T-81, navitek 306 (navajam: Arko, Gedächtnisschrift).

³¹ Arko: Gedächtnisschrift; Biber: Kočevski Nemci, 30.

³² Biber: Kočevski Nemci, 29.

³³ Arko: Gedächtnisschrift; Biber: Kočevski Nemci, 18.

³⁴ Arko: Gedächtnisschrift; Biber: Kočevski Nemci, 30—31. Glej tudi članek »Die Gottscheer Jugend« v Gottscheer Zeitung 25. 9. 1941, ki pravi: »Prvi delovni tabor mladih tovarišev iz vseh delov naše domovine je bil na Inlaufu, vodili so ga tovariši iz rajha. Veliko mladinsko srečanje več sto mladeničev in mladenk. Prvi dom so zgradili prebivalci Stare cerkve...«

³⁵ Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 113—115; isti: Kočevski Nemci, 31.

³⁶ Stierovo pismo Hintzeju 26. 1. 1942, arhiv MNOM, fond D'DV.

³⁷ Arko: Gedächtnisschrift.

³⁸ Poročilo EWZ o razmerah na Kočevskem, NAW, T-81, navitek 306.

³⁹ Otterstädtovo pismo Bergmannu 16. 12. 1938, PAM, fond SODI, f. 28.

⁴⁰ Schobrovo pismo nemškemu konzulatu v Ljubljani 16. 12. 1938, prepis v PA AA, Kult. A., Bd. 18, 0018/39.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Schobrovo poročilo nemškemu konzulatu v Ljubljani 16. 12. 1938, PAAA, Kult. A., Bd. 18, 0018/39.

⁴³ Priloga k Schobrovemu poročilu nemškemu konzulatu 16. 12. 1938, PAAA, Kult. A., Bd. 18, 0019/39; izvirnik v PAAA, fond nemškega konzulata v Ljubljani (navajam: DKL).

⁴⁴ Zapisnik sestanka vodstvenega odbora in kočevskega referata VDA, PA AA, fond DKL.

⁴⁵ Ravejevo pismo Sturmu iz začetka leta 1939, PA AA, fond DKL.

⁴⁶ Zapisnik sestanka 1. 8. 1939, PAM, fond SODI, f. 18.

⁴⁷ Gottscheer Kalender 1941, str. 115.

⁴⁸ Gottscheer Kalender 1940, str. 77—78.

⁴⁹ Biber: Kočevski Nemci, 37.

⁵⁰ Gottscheer Zeitung 2. in 23. 1. 1941; Verzeichnis der Ortsgruppen des SDKB im Draubanat und deren Ortsbereich, PAM, fond SDKB, f. 2.

⁵¹ Gottscheer Zeitung 23. 1. 1941; Holzer: Die statistische Stelle des SDKB.

⁵² Poročilo EWZ o razmerah na Kočevskem, jesen 1941, NAW, T-81, navitek 306.

⁵³ Razlika med območji krajevnih skupin Kulturbunda in Sturmov »Volksdeutsche Mannschaft« je bila le ta, da je bil za območje krajevnih skupin Zeljne in Salka vas le en sturm, tj. XII., povsod drugod pa so se ujemala območja nekdanjih upravnih občin, krajevnih skupin in Sturmov »Volksdeutsche Mannschaft«.

⁵⁴ Herbert Erker: Die Gottscheer zu Ostern 1941. Marburger Zeitung 20. 11. 1941.

⁵⁵ Alfred Busbach: Die organisatorische Entwicklung der Gottscheer Volksgruppe. Gottscheer Zeitung 3. 12. 1941; Die Gottscheer Jugend, Gottscheer Zeitung 25. 9. 1941.

⁵⁶ Poročilo EWZ o razmerah na Kočevskem, jesen 1941, NAW, T-81, navitek 306; Holzer: Die Statistische Stelle des SDKB; statistični pregled organiziranih kočevskih Nemcev spomladi 1941, arhiv MNOM, fond DDV; Gottscheer Zeitung 24. 7. in 3. 12. 1941; Marburger Zeitung 20. 11. 1941.

⁵⁷ Richard Lackner: Die Gottscheer haben sich immer bewährt. Untersteirischer Heimatdienst, Nr. 229/42, 18. 4. 1942 (navajam: Lackner, Die Gottscheer).

⁵⁸ Herbert Erker: Die Gottscheer zu Ostern 1941, Marburger Zeitung 20. 11. 1941.

⁵⁹ Lackner: Die Gottscheer.

⁶⁰ Janko Jarc: Kočevsko v narodnoosvobodilni vojni. Zgodovinski časopis, XVII, leto 1963, str. 53 (navajam: Jarc, Kočevsko).

⁶¹ Arko: Gedächtnisschrift.

⁶² Lackner: Die Gottscheer; poročilo kočevskega referata VDA 21. 4. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer-Deutschen.

⁶³ Lackner: Die Gottscheer.

⁶⁴ Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941; poročilo kočevskega referata VDA 21. 4. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

⁶⁵ Poročilo okrajnega načelstva Črnomelj civilnemu komisarju za Ljubljansko pokrajino 29. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 3.

⁶⁶ Herbert Erker: Die Gottscheer zu Ostern 1941, Marburger Zeitung 20. 11. 1941.

⁶⁷ W.: »Die Tage vor der Befreiung«, Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941.

⁶⁸ Die Volksgruppe der Gottscheer, 23.

⁶⁹ Jarc: Kočevsko, 54; Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941; Lackner: Die Gottscheer; Peter Šobar: Kočevska v boju za svobodo. Dolenjski list 8. in 15. 7. 1965.

⁷⁰ Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941.

⁷¹ Poročilo štaba 49. plan. korpusa 18. in 19. 4. 1941; povelje štaba II. nem. armade štabu 49. plan. korpusa 20. 4. 1941. (NAW, T-312, navitek 1120); Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941.

⁷² Pismo L. Högl dr. Petschauerju 22. 4. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

⁷³ Poročilo EWZ o razmerah na Kočevskem, jesen 1941, NAW, T-81, navitek 306.

⁷⁴ Gottscheer Zeitung 1. 5. 1941.

⁷⁵ Glej op. 72.

⁷⁶ Ulrich von Hasseil: Vom ändern Deutschland. Wien 1948. 2. izd., str. 165.

Neki W je v članku: Die Tage vor der Befreiung, ki ga je objavil v Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941, napisal: »Z vseh streh pozdravljajo zastave s kljukastim križem in plapolajo to, kar plamti v naših srcih: da se smemo kot svobodni Nemci vrniti v veliki nemški rajh Adolfa Hitlerja.« S tem je mislil na priključitev Kočevske k Nemčiji ali pa že na preselitev Nemcev s Kočevskega, o čemer so se dan poprej njihovi zastopniki dogovorili s Himmlerjem.

⁷⁷ Pismo F. Freiburgerja Gaugrenzlandamtu Graz 2. 5. 1941, PAM, fond SODI, f. 1.

⁷⁸ Canstanjenovo pismo Freiburgerju 15. 5. 1941, PAM, fond SODI, f. 1.

⁷⁹ Povelje štaba XI. arm. korpusa 02/3964 op., 14. 4. 1941, arhiv VII, k. 451, f. 36/5-1.

⁸⁰ Sporočilo štaba XI. arm. korpusa 02/3967 op., 19. 4. 1941, arhiv VII, k. 451, f. 34/5-1, 2.

⁸¹ Povelje, da morajo v krajih na italijanskem zasedbenem območju plapolati samo italijanske zastave, je 23. 4. 1941 izdalo poveljstvo H. italijanske armade na Sušaku. (Brzjavka povelj. II. it. arm. povelj. XI. arm. korpusa 23. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 636.)

⁸² To je bilo šele konec aprila 1941, ker je poveljstvo XI. arm. korpusa 28. 4. 1941 sporočilo svojim enotam, naj v povelju štaba II. armade z dne 23. 4. 1941 v stavku: »V krajih, ki smo jih okupirali, lahko plapola samo italijanska zastava,« črtajte besedo »samo«. Čez dva dni je v novem povelju izrecno poudarilo, da je dovoljeno izobešanje nemških zastav,

vendar naj tam, kjer bodo izobešene nemške zastave, izobesijo tudi italijanske, in sicer tako, da bo več italijanskih kot nemških. (Povelji štaba XI. arm. zbora 28. in 30. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 656.)

⁸³ Poročilo poveljstva karabinjerjev divizije Isonzo poveljstvu karabinjerjev XI. arm. zbora 3. 5. 1941, arhiv IZDG, f. 197. O praznovanju Hitlerjevega rojstnega dneva v Kočevju 20. 4. 1941 glej reportažo v Gottscheer Zeitung 24. 4. 1941 in fotografije v Pokrajinskem muzeju Kočevje.

⁸⁴ Broschevo poročilo nem. zunanjemu ministrstvu 2. 5. 1941, PA AA, fond DKL.

⁸⁵ Prepis Busbachove spomenice 25. 4. 1941, PA AA, fond DKL.

⁸⁶ Poročilo EWZ o razmerah na Kočevskem, jesen 1941, NAW, T-81, navitek 306; Broschevo poročilo nem. zunanjemu ministrstvu 2. 5. 1941, PA, AA, fond DKL.

⁸⁷ Prepis Schobrove brzjavke Mussoliniju 2. 5. 1941, PA AA, fond DKL.

⁸⁸ Broschevo poročilo nem. zunanjemu ministrstvu 2. 5. 1941, PA AA, fond DKL; poročilo EWZ o razmerah na Kočevskem, jesen 1941, NAW, T-81, navitek 306.

⁸⁹ Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 213–214.

⁹⁰ Aktenvermerk über die Stellungnahme der Volksgruppenführung Gottschee zur Umsiedlungsfrage auf Grund der Besprechung am 6. Nov. 1939. PA AA, fond DKL, Bd. 2/9.

⁹¹ Gottscheer Kalender 1941, str. 114.

⁹² Stierova beležka 17. 4. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

⁹³ Zapisnik konference na Dunaju 18. in 19. 4. 1941, fotokopija, FOL, H 297846.

^{93a} Rintelenova brzjavka Mackensenu 24. 4. 1941, NAW, T-120, navitek 199.

⁹¹ SS-Hauptsturmführer (Rexeisen) an den SS-Sturmbannführer Dr. Sandberger, z. Zt. Laibach. Betr.: Völkischer Aufbau Krains, vom geschichtlichen und Rassenstandpunkt aus betrachtet. NAW, T-81, navitek 296. Fotokopijo mi je ljubeznivo poslal dr. Janusz Sobczak iz Poznania, za kar se mu na tem mestu lepo zahvaljujem. Na razgovoru vodstva Sandberger je evga osrednjega vselitvenega urada v Lodzu dne 25. aprila 1941 o nadaljnjem delu tega urada je dr. Sandberger poročal: »V zvezi z aprilskimi dogodki v jugovzhodni Evropi je računati s tem, da bo osrednjemu vselitvenemu uradu zaupan pregled kočevskih Nemcev. Gre za okoli 18.000 ljudi.« Navajal je takšno število kočevskih Nemcev, kot mu ga je posredoval Rexeisen. (Zapisnik razgovora vodstva osrednjega vselitvenega urada v Lodzu 25. 4. 1941, NAW, T-81, navitek 327.)

⁹⁵ Izjava Martina Sturma, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

⁹⁶ Vodja kočevske nemške mladine Richard Lackner je pisal v članku »Wir rüsten zur Heimfahrt«, objavljenem 28. avgusta 1941 v

Gottscheer Zeitung, da se je ob zlomu Jugoslavije postavljalo vprašanje, kaj bo s kočevsko narodno skupino, in povedal:

»Potem je führer sam ob svojem obisku v Mariboru sporočil vodilnim možem narodne skupine svoj sklep: Vi, Kočevarji, ste skozi dolga stoletja zvesto izpolnjevali svoje poslanstvo kot predstavniki nemškega ljudstva na predstraži v nedonosnih kraških gozdovih. Vaša akcija je zdaj končana — vrnite se domov v materinski rajh in nam pomagajte izpolniti naloge, ki jih postavlja velika Nemčija. Dodelil sem vam prostor, ki je primeren vašemu načinu življenja in ki vam bo povsem ustrezal. Lepa, rodovitna dežela, ki leži na novi meji rajha, bo postala vaša nova domovina. Pojdite tja in uredite si jo po svojem okusu, da bo imela pravo nemško podobo — postanite mejni steber rajha na jugovzhodu, ki ga nikdar ne bo mogel podreti noben sovražnik.«

Vodstvo kočevskih Nemcev je pozneje še ponavljalo to Hitlerjevo povabilo in naročilo. Ko je npr. 20. oktobra 1941 prišla v Kočevje predhodnica EWZ iz Lodza, ji je vodstvo kočevske narodne skupine povedalo, »da naj po posebnem führerjevem povelju z dne 26. IV. 1941 kočevska narodna skupina obstaja še naprej.« (Poročilo SS-Obersturmführerja Szalliesa 20. 10. 1941, NAW, T-81, navitek 306.)

⁹⁷ Gottscheer Zeitung 1. 5. 1941.

⁹⁸ Gottscheer Zeitung 1. 5. 1941.

⁹⁹ Gottscheer Zeitung 8. 5. 1941.

¹⁰⁰ Gottscheer Zeitung 15. 5. 1941.

¹⁰¹ Gottscheer Zeitung 22. 5. 1941 dn nadaljnje številke.

¹⁰² Stierov zapisnik razgovora z dne 14. 5. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen; Lampetrovo poročilo »Die Entwicklung der Dinge bei der Umsiedlung der Gottscheer Volksgruppe« z dne 9. 2. 1942, arhiv IZDG (navajam: Lampeter: Die Entwicklung der Dinge bei der Umsiedlung.) Dan prej kot se je vodstvo kočevskih Nemcev začelo v Berlinu pogovarjati o preselitvi, so na sestanku vodij oddelkov osrednjega vselitvenega urada v Lodzu 11. maja 1941 poročali tudi naslednje:

»Kočevje. Nameravana preselitev v Oksdeutscherjev iz Kočevja in z ljubljanskega območja (za poslednjo smo Italijane pregovorili) bo kmalu postala resničnost. Dva vzroka narekujeta to izselitev:

1. Vsa pokrajina je razmeroma nerodovitna, Nemci na Kočevskem so v glavnem brez premoženja.

2. Italijani nimajo prav nobenega občutka za razlikovanje med volksdeutscherji in Slovenci. Treba je še dodati, da so Volksdeutscherji popolnoma sovražni Italijanom; nasprotujejo vsaki odredbi, npr. da bi kaj prodali Italijanu. Kočevski Nemci so v rasnem pogledu boljši od volinijskih Nemcev, vendar slabši od besarabskih Nemcev. So izredno politično bojoviti in zelo vdani Führerju.

Gre za okoli 18.000 oseb. Ni še določeno mesto za njihov pregled in ni še načrta za delo komisij.« (Zapisnik sestanka vodij oddelkov osrednjega vselitvenega urada v Lodzu 11. 5. 1941, NAW, T-81, navitek 327.)

¹⁰³ Greif eltovo pismo dr. Uiberreither ju 20. 5. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

¹⁰⁴ Gottscheer Zeitung 22. 5. 1941 in nadaljnještevilke,

¹⁰⁵ Lampeter: Die Entwicklung der Dinge bei der Umsiedlung.

¹⁰⁰ Gottscheer Zeitung 12. in 19. 6. 1941.

¹⁰⁷ Gottscheer Zeitung 24. 7. 1941.

¹⁰⁸ Gottscheer Zeitung 25. 9. 1941.

¹⁰⁹ Gottscheer Zeitung 17. 7., 28. 8. in 25. 9. 1941.

¹¹⁰ Gottscheer Zeitung 26. 6. 1941.

¹¹¹ Gottscheer Zeitung 10. 7. 1941.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Gottscheer Zeitung 31. 7. 1941.

¹¹⁴ Gottscheer Zeitung 3. 7. 1941.

¹¹⁵ Gottscheer Zeitung 10. 7. 1941.

¹¹⁶ Gottscheer Zeitung 10. 7. 1941.

¹¹⁷ Arko: Gedächtnisschrift; Lampeter pa je 20. 10. 1941 v svojem zapnem poročilu o »trenutnih političnih razmerah 'kočevske narodne skupine« pisal: »Preselitev ni za nobenega Kočevarja lahka, ker je pri njih izrazita ljubezen do domovine. Ker pa smo jim pojasnili politično potrebo naše vrnitve v rajh, sledi zelo velik del veselega srca führerjevemu klicu. Res so v kočevski narodni skupini posamezniki, ki delajo propagando proti preselitvi, ki se sami nočejo preseliti in ki 'bi radi zadržali tudi druge sonarodnjake. Med njimi so: del volksdeutscheških popov in posamezni meščani iz mesta. Na deželi jih je razmeroma manj...« (NAW, T-81, navitdk 306.) Število takšnih, ki se ne bodo preselili, je cenil na okoli pet odstotkov.

¹¹⁸ Gottscheer Zeitung 10. 7. 1941.

¹¹⁹ Obveščevalni vestnik št. 17 poveljstva XI. arm. zbora 25. 7. 1941, v: Zbornik NOV, VI/1, dok. 108.

¹²⁰ Obveščevalni vestnik št. 21 poveljstva XI. arm. zbora 23. 8. 1941, v: Zbornik NOV, VI/1, dok. 137.

¹²¹ Obveščevalni vestnik št. 23 poveljstva XI. arm. zbora 10. 9. 1941, v: Zbornik NOV, VI/1, dok. 157.

¹²² Slovenski poročevalec 25. 7. 1941.

¹²³ Eppicha so 2. 6. 1942 ubili Italijani v Stari cerkvi, Kraker se je leta 1943 preselil na Gorenjsko, Gliebe pa je ostal v Gotenici, pomagal partizanom in si pridobil aktivistični znak OF in umrl julija 1960 v Dolnji vasi. (Dr. Stanko Lenič, ustni vir; Marjan Tratar-Učo: Smrt naprednega duhovnika, Novice, Kočevje 23. 7. 1960. Ravno primer tega nemškega duhovnika kaže na nacionalno strpnost narodnoosvobodilnega gibanja.

¹²⁴ Lampeter: Liste der politisch unzuverlässigen Gottscheer, NAW, T-81, navitek 306.

¹²⁵ Lampetrovo poročilo EWZ 20. 10. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹²⁶ Gottscheer Zeitung 23. 10. 1941.

¹²⁷ Gottscheer Zeitung 14. 8. 1941. Zanimivo je, da je en izvod letaka prišel v roke vodje blejske podružnice državnega propagandnega urada NSDAP za Koroško Lotharju Webu, ki ga je poslal v Celovec, rekoč: »Priloženo vam pošiljam komunistični letalk, ki je bil razširjen v Kočevju in je po mojem mnenju prav spretno sestavljen. Seveda pa so ravno med Nemci v Kočevju najslabša tla za komunistično propagando.« (Webrovo poročilo 16. 8. 1941, arhiv IZDG, f. 1003.) Letak žal ni ohranjen.

Obveščevalni vestnik št. 20 poveljstva XI. arm. zbora 17. 8. 1941 poroča: »10. avgusta —... Na cesti Livold—Mozelj in ob križišču Kočevje—Stari log so našli komunistične letake v nemškem jeziku.« (Zbornik NOV, VI/1, dok. 130.)

¹²⁸ Brzjavka nem. zunanjega ministrstva nem. konzulatu v Ljubljani 29. 5. 1941, PA AA, št. 153253.

¹²⁹ Pismo urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu dr. Uiberreitherju 19. 6. 1941, v: Frensing: Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

¹³⁰ Stierovo pismo Schobru 26. 7. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

¹³¹ Himmlerjeva navodila 4. 7. 1941, NAW, T-74, navitek 3; Menschen-einsatz 1941, str. 45.

¹³² Himmlerjeva odredba št. 38/1 z dne 14. 7. 1941, NAW, T-81, navitek 267; Menscheneinsatz 1941, str. 45—46; osnutek odredbe, ki ga je po navodilu z dne 13. 5. 1941 sestavil dr. Petri in se le nekoliko razlikuje od odredbe, je v NAW, T-81, navitek 267.

¹³³ Poročilo dr. Gradmanna 6. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹³⁴ Denkschrift des Deutschtums im ehemaligen jugoslawischen Staatsgebiet, fotokopija spomenice, ki jo je državni sekretar v nem. notranjem ministrstvu Stuckart 15. 7. 1941 poslal nem. zunanjemu ministstvu, je v FOL, št. E 226949—E 226989.

¹³⁵ Brzjavka nem. veleposlaništva v Rimu 29. 7. 1941, fotokopija, FOL, št. 153297—153298 in B 001113—B 001114; ital. osnutek drž. pogodbe 29. 7. 1941, fotokopija, FOL, št. 153299—153302 in B 001115—B 001118.

¹³⁶ Clodiusova brzjavka 1. 8. 1941, fotokopija, FOL, št. B 001124—B 001127.

¹³⁷ Brzjavka nem. veleposlaništva v Rimu 8. 8. 1941, fotokopija, FOL, št. B 001166.

¹³⁸ Brzjavka nem. veleposlaništva v Rimu 8. 8. 1941 z osnutkom drž. pogodbe o preselitvi, fotokopija, FOL, št. B 001167—B 001169.

¹³⁹ Brzjavka nem. veleposlaništva v Rimu 14. 8. 1941 z osnutkom izvršilnih dpločb, fotokopija, FOL, št. B 001170—B 001176.

¹⁴⁰ Brzjavka nem. veleposlaništva v Rimu 14. 8. 1941 z osnutkom izvršilnih določb, fotokopija, FOL, št. 153319—153327.

¹⁴¹ Pogodba o preselitvi z izvršilnimi določbami z dne 31. 8. 1941, arhiv IZDG, f. 1234.

¹⁴² Dokumentation der Vertreibung, V, str. 3 (dok.).

¹⁴³ Organisationsvorschlag für die Umsiedlungsstelle Gottschee 10. 5. 1941, v: Fransing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

¹⁴⁴ org. načrt urada nem. pooblaščenca za preselitev 15. 11. 1941, arhiv IZDG; izjava dr. Wollerta v Dokumentation der Vertreibung. O uradu nem. pooblaščenca za preselitev v Ljubljani je eden od članov osrednjega vselitvenega urada, SS-Untersturmführer dr. Gradmann, 6. 11. 1941 poročal v Berlin: »Nemški pooblaščenec za preselitev je dr. Wollert, poslovni vodja DUT v Berlinu, njegov namestnik je dr. Redell, pooblaščenec za območje Kočevje je nameščenec dr. Knuth. Vsi trije so torej pripadniki DUT, ki jih je ta dala na razpolago državnemu komisarju. Član SS je samo dr. Redell in sicer kot SS-Sturmmann v neki berlinski enoti splošne SS. Zdi se, da odnosi med njimi in državnim komisarjem niso čisti, ker težave na kraju samem niso bile majhne in bi se jim nekoliko lahko izognili, če bi bili v Berlinu drugače razporejeni. Kaže, da osebe za urad v Ljubljani ni bilo pripravljeno niti pravočasno niti zadosti, tako da so v tem pogledu nastale težave, kar so zastopniki nem. pooblaščenca za preselitev odkrito priznali. Odnosi med dr. Wollertom in DUT, zlasti z dr. Kulemannom v Berlinu, se zdijo še vedno zelo napeti. Dr. Wollert ima še vedno občutek, da naj bi ga izgnali iz Berlina zato, da bi dr. Kulemann lahko sam gospodoval.« (Gradmannovo poročilo 6. 11. 1941 EWZ, NAW, T-81, navitek 306.)

¹⁴⁵ Redllovo poročilo 5. 9. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.

¹⁴⁶ Laforcejevo štabno povelje št. 14 z dne 18. 9. 1941, AS, KUZOP, f. 2.

¹⁴⁷ Prav taim.

¹⁴⁸ Laforcejevi brzojavki Lampetru 19. in 25. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁴⁹ Laforcejeve beležke o vrstnem redu sturmov pri preseljevanju, o transportnih vprašanjih na Kočevskem, o nujnosti izгона Slovencev in prilagoditvi njegovih oblik naseljevanju Nemcev, o določitvi odhodov posameznih transportov, o ustanovitvi nakladalnih oddelkov, o oskrbi na transportih, o imenovanju vodij transportov, o zavarovanju transportov pred partizani v Ljubljanski pokrajini, o zavarovanju transportov pred partizani na slovenskem Štajerskem, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁵⁰ Blissova beležka 1. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 14.

¹⁵¹ Brzojavka dr. Wollerta 4. 10. 1941, prepis v: Baš, Slovenski Nemci 1918—1945, dok. 176.

¹⁵² Dr. Wollert je 6. 10. 1941 pisal v Kočevje, da je zvedel, da bi nekateri optanti, ki so živila že prodali, pa jih skrbi, kako bodo prebili zimo, radi prodali zemljo Slovincem. »Ta namen«, pravi dr. Wollert, »so rodile govorice, da v tem letu ne bo več preselitev. Glede na izjave, ki sem jih v soboto (4. oktobra — op. T. F.) dobil iz državnega komisariata v Berlinu, ni nobenega dvoma, da hoče državni komisariat izvesti preselitev še v tem letu, in tako izgubijo govorice svojo osnovo.« (Wollertovo pismo vodstvu kočevskih Nemcev 6. 10. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.)

¹⁵³ Laforcejevo pismo dr. Stieru 8. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3.

¹⁵⁴ Knuthovo poročilo štabnemu uradu v Berlinu 4. 10. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.

iss Wollertovo pismo vodstvu kočevskih Nemcev 6. 10. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.

¹⁵⁶ »Ko se je septembra izvedelo, da bomo morali preselitev odložiti, je vodstvo narodne skupine tiho izvedlo nabiranje prostovoljcev za vojsko. Prijavilo se je 90 % vseh za orožje sposobnih moških. (Seznami prostovoljcev z njihovimi podpisi so še ohranjeni.) O tem je vodja moštva poročal gauleiterju in državnemu namestniku dr. Uiberreitherju.« (Lampeter: Die Entwicklung der Dinge bei der Umsiedlung.)

¹⁵⁷ Scheelovo pismo Laforceju 15. 10. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁵⁸ Lampetrovo pismo Laforceju 27. 10. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁵⁹ Gottscheer Zeitung 23. 10. 1941.

¹⁶⁰ poročilo posebnega vlaka EWZ 8. 12. 1941, NAW, T-81, navitek 306. Po sporočilu, kd ga je 18. 12. 1941 dr. Wollert poslal v brzojavki uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, naj bi bilo optiralo za preselitev 12.093 kočevskih Nemcev. (Wollertova brzojavka 18. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.)

¹⁶¹ Wollertovo poročilo uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 11. 12. 1941, NAW, T-74, navitek 3; Wollertova brzojavka uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 18. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.

¹⁶² Poročilo EWZ o razmerah na Kočevskem, jesen 1941, T-81, navitek 306.

¹⁶³ Dokumentation der Vertreibung, V, str. 4 (dok.).

¹⁶⁴ Arko: Gedächtnisschrift.

¹⁶⁵ Gottscheer Zeitung 8. 5. 1941.

¹⁶⁶ Dokumentation der Vertreibung, V, str. 9—15 (dok.).

¹⁶⁷ Beležka EWZ v Lodzu 20. 8. 1941, NAW, T-81, navitek 306. T. i. posebni vlak osrednjega vselitvenega urada v Lodzu so izdelali 26. 6. 1941 na Heydrichov predlog, ker so imeli težave s prevozom t. i. letečih komisij. Imel je 15 vagonov, od katerih je osem rabilo za pregled optantov. Ti so vstopili v četrti vagon, v petem so jih fotografirali in jim rentgensko pregledali pljuča, v šestem popisali zdravstveno stanje družine in pregledali kri, v sedmem in osmem vagonu je bil poleg nekaj kabin za slachenje tudi prostor za osem zdravnikov in rasnih preiskovalcev, ki so zdravstveno, dednobiološko in rasno pregledali optante, v devetem vagonu so urejali državljanske zadeve, v desetem pa zadeve glede poklica, v enajstem vagonu so preverjali posamezne rezultate dotedanjega pregleda, odločali o optantovi dokončni oceni in mu na koncu v okrašenem prostoru izročili preseljeniško in državljansko izkaznico. V vlaku je bilo 127 uslužbencev, esesovcev, ki so vsak dan pregledali okoli 500 oseb. (Poročila o posebnem vlaku EWZ so v NAW, T-81, navitek 284; Gottscheer Zeitung 23. 10 in 30. 10. 1941; Marburger Zeitung 8. 5. 1942.)

¹⁶⁸ Poročilo posebnega vlaka EWZ 25. 10. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁶⁹ Szalliesova poročila EWZ 20. in 23. 10. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁷⁰ Zapisek 'telefonskih naročil Malsena von Ponickaua 15. 10. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁷¹ Okrog Blatnika je bila aktivna semiška partizanska skupina, ki je 13. oktobra 1941 napadla tudi Blatnik. (Janko Jarc: Bela Krajina v upor. Kronika 1953, str. 169—170.)

¹⁷² Konec oktobra 1941 so se namreč belokranjske partizanske skupine združile v Belokranjsko četo na Smuku, ki je 30. oktobra prišla v Gorenje Laze, tj. na skrajni vzhodni rob kočevskega območja. (Janko Jarc: Prva belokranjska partizanska četa. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, 1957, str. 86.) Na skrajni zahodni rob pa je iz Loške doline prispel del Krimskega bataljona. (Zbornik NOV, VI/1, dok. 184.)

¹⁷³ Poročilo posebnega vlaka EWZ 8. 12. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁷⁴ Abschlussbericht über die Erfassung der Deutschen in der Gottschee und im Gebiet der Stadt Laibach durch die Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁷⁵ Lampetrova zaupna Liste der politisch unzuverlässigen Gottscheer, jesen 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁷⁶ poročilo EWZ o zapažanjih pri pripravi Kočevarjev za preselitev, 6. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁷⁷ Greifeltovo pismo Laforceju 31. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 2.

¹⁷⁸ Gottscheer Zeitung 27. 11. 1941.

¹⁷⁹ Poročilo posebnega vlaka EWZ 16. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁸⁰ Glej op. 174.

¹⁸¹ »Vodstvo kočevskih Nemcev je med tistimi kmečkimi posestniki, ki se bodo preselili, napravilo izbor v tem smislu, da naj bi samo en del med njimi dobil za nadomestilo zemljiško posest, medtem ko bi naj drugi del razglasilo kot nesposobnega za kmetovanje in naj ne bi dobil nobene zemljiške posesti.« (Pismo DUT iz Maribora Laforceju 17. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.)

¹⁸² Gradivo SS naselitvenega štaba »Südmark«, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁸³ pismo DUT iz Maribora Laforceju 17. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁸⁴ Laforcejevo pismo podružnici DUT v Mariboru 12. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁸⁵ Zanimivo bi bilo vedeti, koliko je bilo med tistimi, ki so jih označevali kot narodno mešane primere, še vedno bolj slovensko kot nemško čutečih ljudi. Busbach je na nekem zboru vodij kočevskih sturmov v Brežicah 5. julija 1942 povedal, da se je preselilo tudi okrog 800 ljudi, ki »so svoje srce odprli za nemštvo šele po prevratu aprila 1941.« (Zapisnik zbora 5. 7. 1942, arhiv IZDG, f. 701.)

¹⁸⁶ Gottscheer Zeitung 17. 11. 1941. Dne 15. 11. 1941 je tudi urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu poslal Himmlerju na vzhodno fronto brzojavko: »Dne 14. novembra 1941 je po načrtu odpeljal iz Kočevja na Spodnjo Štajersko prvi transport s 40 osebami, 22 glavami živine in 9 vagoni. Nadaljnji transporti bodo odpeljali po načrtu in tekoče, kljub temu da močno sneži. Do istega dne smo izselili iz Spodnje Štajerske v stari rajh že 20.000 Slovencev.« (Brzojavka urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu Himmlerju 15. 11. 1941, NAW, T-74, navitek 3.)

¹⁸⁷ Redllov dopis Laforceju 2. 11. 1941; Wurzbachova brzojavka 4. 11. 1941; sporočilo urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 9. 11. 1941; Laforcejevo sporočilo 14. 11. 1941; Redllovo sporočilo 17. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 655.

¹⁸⁸ WoUertovo pismo nemški železniški upravi 11. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 556.

¹⁸⁹ Zapisnik konference v Benetkah 22. in 23. 10. 1941, arhiv IZDG, f. 556; »naredba št. 84/41« železniške direkcije Ljubljana 7. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 556.

¹⁹⁰ Transportna navodila, arhiv IZDG, f. 556.

¹⁹¹ Poročilo posebnega vlaka EWZ 16. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁹² Poročilo Malsena von Ponickaua iz Kočevja 18. 11. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁹³ Kojzarjevo pismo iz Ljubljane Laforceju 9. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV; 2. poročilo dr. Wollerta uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 11. 12. 1941, NAW, 74, navitek 3.

¹⁹⁴ Glej op. 192.

¹⁹⁵ Janko Jarc: Bela krajina v upor. Kronika 1953, št. 3, str. 168; Gottscheer Zeitung 25. 9. 1941.

¹⁹⁶ Laforcejeva beležka z dne 29. septembra 1941 se glasi: »Zavarovanje transportov. V vzhodnem delu Kočevske, v Kočevskem Rogu, naj bi bilo po naših vesteh okoli 50 mož, med njimi tudi nekaj Poljakov in Rusov. Do sedaj so za svojo prehrano ukradli dva vola in dve svinji. Drugo hrano jim preskrbi državna gozdna uprava. Ta tolpa ima tudi razmnoževalni aparat, s katerim razmnožuje letake, ki jih nato razširja že omenjena državna gozdna uprava (misli na delavce, zaposlene pri gozdni upravi — op. T. F.). Dva moža iz te tolpe sta v Brezovici pred približno 14 dnevi ob štirih popoldne ustrelila nemškega gostilničarja Schutteja in pustila listek z napisom: 'Tako se bo zgodilo vsem izdajalcem!'« Domnevamo, da bo ta tolpa delala vsaj demonstrativne napade. Treba je predvsem zavarovati posameznega preseljenca, manj pa ves transport, čeprav tudi ta ne sme ostati nezavarovan. Priporočljivo bi bilo, da bi pred odhodom vsakega transporta prevozili progo z derezinami. Osnovna pripomba je, da je zavarovanje transportov preseljencev na italijanskem ozemlju naloga Italije.« (Laforcejeva beležka 29. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.)

¹⁹⁷ Laforcejeva brzojavka dr. Stieru 14. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3.

¹⁹⁸ Brzojavka ital. vojnega ministra Grazioliju 18. 10. 1941, arhiv IZDG; Jarc: Bela krajina, 170; Slovenski poročevalec 17. 10. 1941; poročilo EWZ o razmerah na Kočevskem, jesen 1941, NAW, T-81, navitek 306.

¹⁹⁹ Busbachovo poročilo EWZ o varnostnih razmerah na Kočevskem, jesen 1941, NAW, T-81, navitek 306.

²⁰⁰ prav tam.

²⁰¹ Pregled odvoza posameznih sturmov s Kočevskega, arhiv IZDG, f. 693, NAW, T-81, navitek 306; odredbe transportnega oddelka nemškega pooblaščenca za preselitev, arhiv IZDG, f. 693, transportni sezname, arhiv IZDG, f. 693.

²⁰² Wollertovo pismo 14. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.

²⁰³ Sporočilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru dr. Wollentu 16. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.

²⁰⁴ Izviren prepis spomenice brez navedbe podpisov z dne 2. 1. 1942 naslovljen na dr. Wollerta, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁰⁵ O tem priča dr. Ivan Sajovic, dober poznavalec razmer v mestu Kočevje, naslednje: »In ko na zimo 1941 Hitler navzlic svojim ostrim odredbam ni zavzel Moskve, ampak je bil vržen nazaj, od koder ni mogel več proti Moskvi, je večina Kočevarjev videla v tem že principialno rešitev vojne. Poleg nezrele mladine se je dvom o Hitlerjevi zmagi oprijel vseh, posledica je bila, da so dr. Arko in tovariši sklicali zborovanje Kočevarjev, kjer je imel glavno besedo dr. Arko, in tu so sklenili, da že sklenjeno preselitev Kočevarjev v rajh preklicujejo, kar so storili telegrafsko, in čez nökaj časa so dognali, da preklic ni mogoč, ker obstaja o tem meddržavna pogodba z Italijo.« (Ivan Sajovic: Delovanje kočevsko-nemške skupine, rokopis, AS, fond KUZOP, f. 4.)

²⁰⁶ Redllova brzojavka 2. 1. 1942, arhiv IZDG, f. 1314.

²⁰⁷ Redllova brzojavka 2. 1. 1942, arhiv IZDG, f. 1314.

²⁰⁸ Laforcejeva brzojavka 2. 1. 1942, arhiv IZDG, f. 1314.

²⁰⁹ Blissovo poročilo 4. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²¹⁰ Redllova brzojavka 5. 1. 1942 štabnemu uradu v Berlinu, arhiv IZDG, f. 1314.

²¹¹ Letak je v Pokrajinskem muzeju Kočevje. Decembra 1941 najdeni letak, ki ga je hranil rokopisni oddelek Narodne univerzitetne knjižnice v Ljubljani je, kot kaže, izgubljen.

²¹² Poročila transportnega oddelka nemškega pooblaščenca za preselitev, arhiv IZDG, f. 556; Knuthova brzojavka 20. 1. 1942 in Wollertova brzojavka 20. 1. 1942, arhiv IZDG, f. 1314.

²¹³ Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939.

²¹⁴ poročilo Walterja Wuttija 8. 12. 1941, poročilo Gustava Tönniesa 10. 12. 1941 in poročilo dr. Balduina Sarie 9. 12. 1941, gradivo EWZ, NAW, T-81, navitek 306.

²¹⁵ Holzer: Die statistische Stelle des SDKB.

²¹⁶ poročilo dr. Schleya nemškemu konzulatu v Ljubljani 23. 4. 1941, PA AA, fond DKL, Bd. 1/8.

²¹⁷ Poročilo dr. Schleya nemškemu konzulatu v Ljubljani 23. 4. 1941, PAAA, fond DKL, Bd. 1/8; Tönniesovo poročilo 10. 12. 1941 vodstvu EWZ, NAW, T-81, navitek 306.

²¹⁸ poročilo dr. Schleya nemškemu konzulatu v Ljubljani 23. 4. 1941, PAAA, fond DKL, Bd. 1/8; prepis nagovora dr. Schleya generalu Fiorenzioliju 16. 4. 1941, PAAA, fond DKL, Bd. 1/8; beležka z zahtevami vodstva ljubljanskih Nemcev, PA AA, fond DKL, Bd. 1/8.

²¹⁹ Poročilo dr. Schleya nemškemu konzulatu v Ljubljani 23. 4. 1941, PAAA, fond DKL, Bd. 1/8; spomenica vodstva Ljubljanskih Nemcev civilnemu komisarju Grazioliju in seznam zahtev, PAAA, fond, DKL, Bd 1/8.

²²⁰ Poročilo nemškega konzulata v Ljubljani nem. zunanjemu ministru 2. 5. 1941, PAAA, fond DKL, Bd. 1/8.

²²¹ Tönniesovo poročilo vodstvu EWZ 10. 12. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

²²² Himmlerjeva navodila 4. 7. 1941, NAW, T-75, navitek 3; Menschen-einsatz 1941, str. 45.

²²³ Wollertovo poročilo uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 18. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1314.

²²⁴ Wuttijevo poročilo vodstvu EWZ 8. 12. 1941, NAW, T-81, navitek 306.

²²⁵ Abschlussbericht über die Erfassung der Deutschen in der Gottschee und im Gebiet der Stadt Laibach durch die Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD, NAW, T-81, navitek 306.

²²⁶ prav tam.

²²⁷ Prav tam.

²²⁸ Maier-Kaibitschevo poročilo, pomlad 1942, NAW, T-81, navitek 306.

²²⁹ Zapisnik konference z dne 27. 12. 1941, IZDG, f. 556.

²³⁰ Wollertovo poročilo, pomlad 1942, arhiv IZDG, f. 556.

²³¹ Poročilo SS-Untersturmführerja Karla Försterja o preselitvi ljubljanskih Nemcev z dne 20. 2. 1942, NAW, T-81, navitek 306.

²³² Das Deutschtum in der Gottschee, 22—24; zaslišanje Liutpolda Schallermayerja na VIII. procesu v Nürnbergu, zapisnik razprave, str. 1985—1997.

²³³ Laforcejevo poročilo Blissu 7. 11. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3.

²³⁴ Zusammenfassender Bericht der Kommission, die mit der Bestandsaufnahme in den Gebieten der Untersteiermark und Südkärnten beauftragt war, 12. 7. 1941, NAW, T-81, navitek 284.

²³⁵ Prva serija poročil zemljiško-gospodarske popisne komisije za Spodnjo Štajersko z dne 12. 7. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²³⁶ Druga serija poročil zemljiško-gospodarske popisne komisije za Spodnjo Štajersko z dne 3. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²³⁷ Tretja serija poročil zemljiško-gospodarske popisne komisije za Spodnjo Štajersko iz junija 1942, arhiv MNOM, fond DDV; Škaler, n. d., 10–11*

²³⁸ Glej op. 235 in 236.

²³⁹ Odredba urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 22. 9. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴⁰ O tem lahko sodimo iz Blissovega poročila višjemu vodji SS in policije v Poznanju SS-Gruppenführerju Koppeju: »Z veljavnostjo od 15. 8. 1941 me je SS-Gruppenführer Greifelt imenoval za vodjo SS' naseljitvenega štaba 'Siidmark' in mi zaupal izgradnjo tega štaba. Strokovno izobraženih esesovskih oficirjev mi ni mogla dati na razpolago nobena ustanova. Ovire, na katere ismo naleteli tukaj, so se nam zdele nepremostljive. Položaj smo sedaj obvladali tako, da lahko izvedemo preseleitev kočevskih Nemcev. V planskem oddelku, najpomembnejšem oddelku naseljitvenega štaba, zaradi pomanjkanja ustreznih moči dolgo časa nismo imeli nikogar. Ko ste nam poslali SS-Untersturmführerja Dolezaleka, ste mi dali na razpolago človeka, ki je ta posel v naseljitvenem štabu začel opravljati vzorno.« (Blissovo pismo Koppeju 22. 11. 1941, AS, fond KUZOP, f. 2.)

²⁴¹ Svoje prošnje je Bliss podkrepil takole: »Najboljši poznavalec posebnih problemov te izvennemške narodne skupine je desetar Dick. V osem let trajajočem podrobnem delu je to narodno Skupino vzgojil v nacionalsocialističnem duhu, izgradil gospodarsko organizacijo in organizacijo za samopomoč, razvil domačo industrijo, organiziral delovno službo in mladinsko moštvo in si pri tem ni pridobil samo velikih zaslug, temveč je tudi postal nepogrešljiv pri naseljevanju, ki je v teku.« Iz vsebine prošnje je razvidno, da je Bliss že večkrat zaman prosil za Dicka, in 20. 2. 1942 mu je neki polkovnik poslednjič odgovoril, da prošnjam ne more ustreči. (Blissovo pismo poveljstvu enote voj. pošte 35913 z dlje 24. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.)

²⁴² Laforcejevo pismo uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 2. 11. 1941, AS, fond KUZOP, f. 1.

²⁴³ Blissova beležka, AS, fond KUZOP, f. 14.

²⁴⁴ Zapisnik štabnih razgovorov 5. 1. 1942 v Gradcu, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴⁵ Wollertova brzojavka Greifeltu 4. 10. 1941, prepis, arhiv IZDG.

²⁴⁶ Laforcejevo pismo dr. Stieru 8. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3.

^{246a} Edino, kar je dr. Uiberreither še storil za povečanje naseljitvenih zmogljivosti kočevskih Nemcev, je bila vloga namestniku komandanta XVII. zračnega območja na Dunaju generalu Franzu Hirschauerju dne 26. 11. 1941, da bi opustili zamisel izgradnje letališča v Cerkljah. V vlogi je tudi zapisal:

»Po naročilu državnega vodje SS sem naročil izdelati načrte za urenitev območja z namenom zanesljivega in trajnega utrjevanja nemštva. Ta namen bi dosegli samo v tem primeru, da bi območje poselili kar najbolj tesno in urejeno. Pri dosedanjih načrtovalnih delih smo ugotovili, da

naselitveno območje, ki je na razpolago za naselitev kočevskih Nemcev, komaj zadošča. Za ukrepe utrjevanja nemštva bi bilo torej zelo neugodno, če bi zaradi izgradnje letališča in njegovih stranskih objektov odpadla kakšna za naselitev primerna površina. Zato vas prosim, da bi odstopili od zamisli izgradnje letališča ob državni meji, da bi to, za naselitev primerno površino uporabili za kolonizacijo kočevskih Nemcev.«

Predlagal je, naj bi letališče raje napravili na Ptujskem polju, vendar vojaiške oblasti niso upoštevale te njegove vloge in predloga. (NAW, T-580 /BDC/, navitek 757.)

²⁴⁷ Lampetrovo pismo dr. Uiberreitherju 2. 11. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁴⁸ Po občinah:

Občina	Predvidene kmetije				Površina v ha
	I	II	III	skupaj	
Velika dolina	2	8	52	62	2491
Čatež	18	60	20	98	2897
Videm	5	20	50	75	1850
Artiče	12	30	15	57	1347
Globoko	5	7	90	102	1887
Brežice	-	40	40	80	2240
Kapele	-	10	50	60	1375
Dobova	-	30	80	110	2445
Cerklje	11	80	14	105	3401
Studenec	3	5	75	83	2318
Bizeljsko	1	8	150	159	2768
Skupaj	57	298	636	1011	25009

²⁴⁹ Poročili plan. oddelka SS naselitvenega štaba »Südmark« 6. in 15. 11 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁵⁰ Lampeter: Die Entwicklung der Dinge bei der Umsiedlung.

²⁵¹ Erläuterungen zum Besiedlungsplan des Siedlungsgebietes A in der Untersteiermark 10. Mai 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁵² Grobi plan z dne 26. 11. 1941 in grafična skica, arhiv MNOM, fond DDV; beležka plan. oddelka SS naselitvenega štaba »Südmark« 23. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 723.

²⁵³ Od 2. do 12. 12. je bil Dolezalek v Kočevju, od 25. 12. do 12. 1. 1942 v Brežicah, od koder je 13. 1. 1942 moral oditi k vojakom.

²⁵⁴ Lampeter: Die Entwicklung der Dinge bei der Umsiedlung.

²⁵⁵ Beležka telef. razgovora okrožnega naselitvenega štaba Brežice 10. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 713.

²⁵⁶ Poročilo okrožnega naselitvenega štaba Brežice Laforceju 31. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV; poročilo okrožnega naselitvenega štaba Sevnica Laforceju. januar 1942, DZA, fond RH, Bd. 5633; poročilo okrož-

nega naselitvenega štaba Krško Laforceju 24. 1. 1942, DZA, fond RH, Bd. 5633.

²⁵⁷ Lampeter: Die Entwicklung der Dinge bei der Umsiedlung.

²⁵⁸ Blisovo poročilo 4. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁵⁹ Lampeter: Die Entwicklung der Dinge bei der Umsiedlung.

²⁶⁰ Greifeltova brzojavka 15. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁶¹ Zapisnik zaslišanja Lampetra 16. 1. 1942, arhiv MNOM, fondDDV.

²⁶² Hintzejevo poročilo Greifeltu 19. 1. 1942, arhiv MNOM, fondDDV.

²⁶³ Stierovo pismo Hintzeju 26. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁶⁴ Hintzejevo pismo dr. Stieru 24. 2. 1942, arhiv MNOM, fondDDV.

²⁶⁵ Laforcejevo pismo Greifeltu 8. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 3;

Greifeltovo pismo Laforceju 31. 10. 1941, AS, fond KUZOP, f. 2.

²⁶⁶ Blissova beležka o dogodkih v Kočevju z dne 4. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁶⁷ Stigerjevo poročilo Laforceju 31. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁶⁸ Heidenreichova beležka 24. 2. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁶⁹ Laforcejevo pismo Hintzeju 25. 2. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁷⁰ Poročilo SS naselitvenega štaba »Südmark« 18. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV; poročilo F. Müllerja, jesen 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁷¹ Poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, april 1942, arhiv IZDG, f. 708.

²⁷² VII. sturm iz Dolge vasi pri Kočevju npr. je na Kočevskem na zahodu mejil na XI. sturm (Onek), na severu na I. sturm (mesto Kočevje in Mahovnik) in XII. sturm (Zeljne), na jugu pa na VIII. sturm (Zajčje polje). Po generalnem naselitvenem načrtu naj bi ga naselili okoli Brežine pri Brežicah in ibi imel za sosede štiri sturme, od katerih bi bila dva (I. in XII.) ista kot na Kočevskem.

²⁷³ Grafična skica z naslovom »Entwurf zum Generalsiedlungsplan der Grenzsiedlungszone der Untersteiermark«, SS-Ansiedlungsstab »Südmark«, Planungsabteilung, Entw. Dolezalek, Zeichng. RH. je v NAW, T-81, navitek 284; enak primerek je bil v fondu izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Brežicah in je sedaj v Posavskem muzeju Brežice; priloga z naslovom »Anlage zu dem Generalsiedlungsplan der Grenzsiedlungszone der Untersteiermark« z dne 11. 1. 1942, je v NAW, T-81, navitek 284, in v arhivu IZDG; priloga z naslovom »Erläuterungen zum Besiedlungsplan des Siedlungsgebietes A in der Untersteiermark« z dne 10. 5. 1942 je v NAW, T-81, navitek 284, in v arhivu MNOM, fond DDV.

²⁷⁴ Zapisnik sestanka med Iversenom in Rungaldierjem v Mariboru z dne 3. 7. 1941, arhiv MNOM, fond DDV; Rungaldi er j evo pismo Laforceju 8. 7. 1941, arhiv MNOM, fond DDV; brzojavka urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 30. 7. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁷⁵ Laforcejevi beležki, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁷⁶ Poročilo o konferenci zastopnikov urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in Nemške naselitvene družbe 22. 3. 1942, arhiv IZDG, f. 702.

²⁷⁷ Zapisnik štabnih razgovorov 12. 11. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁷⁸ Zapisnik štabnih razgovorov 26. 11. 1941, arhiv MNOM, fond DDV; Škaler, n. d., 18—19.

²⁷⁹ Kasehejevo pismo Uiberreitherju 7. 1. 1942, fotokopija, PRO, št. H 296632.

²⁸⁰ Uiberreitherjevo pismo Laforceju 12. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁸¹ Laforcejevo poročilo Uiberreitherju 28. I. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁸² Dolezalekovo poročilo 3. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁸³ Lurker j evo poročilo 17. 2. 1942 Hintzeju, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁸⁴ Poročilo Nemške naselitvene družbe, podružnica Brežice, 11. 2. 1942, arhiv MNOM, fond DDV, arhiv IZDG, f. 781.

²⁸⁵ Zapisnik konference 31. 1. 1942 v Brežicah, 1. 2. 1942, arhiv IZDG, f. 745.

²⁸⁶ Izvršilne določbe urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 21. 3. 1942, arhiv IZDG, f. 694, arhiv MNOM, fond DDV; zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 23. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁸⁷ Blissova naredba št. 2 z dne 22. 11. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁸⁸ »Preselitev je akcija, ki jo hoče führer, in je življenjsko pomembna. Potek preselitve je tako nujen in politično tako pomemben, da mi je za izvedbo te od führer j a postavljene naloge prava vsaka pot, za katero sem prepričan, da vodi k cilju.« Takšen je bil ton njegovih naredb in dopisov (Blissovo pismo Lamprechtu 1. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.)

²⁸⁹ Blissovo pismo Laforceju 8. 1. 1942, AS, fond KUZOP, f. 2; Gaussovi pismi 3. 1. in 6. 5. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁹⁰ Schwalmova beležka o razmerah na naselitvenem območju pri Brežicah 22. 6. 1942, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee—Deutschen.

²⁹¹ Prav tam.

²⁹² p_{rav} tam; Lampetrovi dopisi Seftschnigu 26. 6. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁹³ Lampetrovo pismo Seftschnigu 26. 6. 1942, arhiv MNOM, fond DDV; Schallermayerjevi pismi Sturmu 13. 8. in 7. 9. 1942, arhiv MNOM, fond DDV. Wilhelm Lampeter, ki se je konec junija 1942 ponovno začel podpisovati kot esesovski major in ki mu je Seftschnigov urad poleti 1942 dal plačo tudi za tiste mesece, ko je bil odstavljen, je bil v esesovski enoti v Stralsundu le prostak, a se je leta 1944 vrnil v Brežice ispet kot esesovski major in je postal štabni vodja Volksturma za brežiško okrožje. Martin Sturm je sicer nastopal kot »zastopnik kočevskih Nemcev« še tudi leta 1943, a je že jeseni 1942 dobil v Dolenji vasi veliko posestvo (52 ha)

in je pastai tudi okrožni kmečki vodja. Kaže, da so vsi preživeli drugo svetovno vojno razen Busbacha, ki je kot SA-Sturmfihrer, zagrizen nacist in sovražnik Slovencev, padel februarja 1944 v bojih s XIV. divizijo.

²⁹⁴ Izvršilne določbe urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu z dne 21. 3. 1942, arhiv IZDG, f. 694; navodila urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 21. 3. 1942, arhiv IZDG, f. 694, arhiv MNOM, fond DDV; zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 23. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

²⁹⁵ Od 21 sej naselitvenega štaba od 19. marca 1942 do 17. novembra 1943 samo zadnji ni predsedoval dr. Uiberreither, temveč Seftschnig. Zapisniki ali poročila o vseh 21 sejah so v NAW, T-81, navitek 285.

²⁹⁶ Marburger Zeitung 23. 3. 1942; fotografsko gradivo o obisku je v fototeki Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.

²⁹⁷ Marburger Zeitung 11.—12. 4. 1942.

²⁹⁸ Poročilo o seji naselitvenega štaba 19. 3. 1942, dat. 23. 3. 1942, NAW, T-81, navitek 285.

²⁹⁹ poročilo o seji naselitvenega štaba 7. 5. 1942, dat. 19. 5. 1942, NAW, T-81, navitek 285.

³⁰⁰ Sturmovo pismo Lampetru 10. 12. 1942, arhiv IZDG, f. 699; poročilo o seji naselitvenega štaba 30. 10. 1942, NAW, T-81, navitek 285.

³⁰¹ Poročilo o seji naselitvenega štaba 8. 12. 1942, NAW, T-81, navitek 285; Sturmovo poročilo 5. 1. 1943, arhiv IZDG, f. 701.

³⁰² Poročilo o seji naselitvenega štaba 8. 1. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

³⁰³ Sturmov dopis, pomlad 1943, arhiv IZDG, f. 701.

³⁰⁴ Seftschnigov dopis 14. 7. 1943, arhiv IZDG, f. 698.

³⁰⁵ poročilo o seji naselitvenega štaba 26. 7. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

³⁰⁶ Seftschnigov dopis 17. 9. 1943, arhiv IZDG, f. 699.

³⁰⁷ Stigerjevo poročilo 17. 5. 1943, arhiv IZDG, f. 689; Seftschnigovo sporočilo 13. 8. 1943, arhiv IZDG, f. 687.

³⁰⁸ Poročilo o seji naselitvenega štaba 8. 12. 1942, NAW, T-81, navitek 285; Seftschnigov dopis 16. 1. 1943, arhiv IZDG, f. 687.

³⁰⁹ Poročilo o seji naselitvenega štaba 8. 1. 1943, NAW, T-81, navitek 285; Marburger Zeitung 29. 8. 1942 in 19.—20. 12. 1942; Emil Ordelt: Ein Jahr bäuerlicher und gewerblicher Ansiedlung, arhiv IZDG, f. 641.

³¹⁰ Poročilo o seji naselitvenega štaba 14. 5. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

³¹¹ Članek: Neue Heimat kommender Geschlechter, Marburger Zeitung 11.—12. 4. 1942.

³¹² Sturmovo pismo Lampetru 10. 12. 1942, arhiv IZDG, f. 699.

³¹³ VAZSt. 24. 12. 1942; Otto Müller-Haccius: Zwei Jahre deutscher Verwaltung, Marburger Zeitung 10.—11. 4. 1943.

³¹⁴ Dolezalekovo poročilo »Der Stand der Umsiedlung in der Untersteiermark« iz oktobra 1942 je v Baševem elaboratu: Nemci v Sloveniji 1918—1945, dok. 175. Skaler v n. d., str. 20—21, navaja odlomke iz Dole-

zalekovega poročila in pravi, da je avtor »visok funkcionar državnega komisariata za utrditev nemštva v Berlinu«, kar pa, kot smo videli, ne drži.

³¹⁵ Sturmovo pismo Lampetru 10. 12. 1942, arhiv IZDG, f. 699.

³¹⁶ Poročilo naselitvenega štaba 19. 12. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

³¹⁷ Poročilo o seji naselitvenega štaba 16. 9. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

³¹⁸ Poročilo o seji naselitvenega štaba 14. 5. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

^{318a} Himmlerjevo pismo Greifeltu 19.12.1942, NAW, T-175, navitek 19. Fotografije Himmlerjevega obiska v Mariboru in na naselitvenem območju A 4. in 5. 5. 1943 so v fototeki Muzeja ljudske revolucije Silovenije v Ljubljani.

³¹⁹ poročilo delovnega štaba Sv. Peter pod Sv. gorami Stiger ju, nedatirano, arhiv IZDG, f. 689.

³²⁰ Zapisnik štabnih razgovorov 27. 4. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

³²¹ Poročilo okrožnega naselitvenega štaba Sv. Peter pod Sv. gorami jeseni 1942, arhiv IZDG, f. 696.

³²² Poročilo okrožnega naselitvenega štaba Brežice 31. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³²³ p_{rav} tam.

³²⁴ Poročilo okrožnega naselitvenega štaba Sevnica, januar 1942, DZA, fond RH, Bd. 5633.

³²⁵ Nacistična varnostna služba v Mariboru je 19. 5. 1944 pisala; »Kočevski naseljenci se vseskozi odklonilno vedejo do spodnještajerskega prebivalstva. Na naselitvenem območju vlada napetost med obema narodnima skupinama, ki se je v mnogih primerih razvila v pravo sovraštvo ... Aktivnost tolpa je ta odklonilen odnos do Spodnještajercev še okrepila.« (Poročilo urada varnostne službe Maribor 19. 5. 1944, arhiv IZDG, f. 157.)

³²⁶ Lampetrovo pismo Laforceju 2. 10. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³²⁷ Glej op. 285.

³²⁸ Stigerjevo povelje 31. 1. 1942, arhiv IZDG, f. 708.

³²⁹ Odredba šefa civilne uprave za Sp. Štajersko 14. 2. 1942, AS, fond KUZOP, f. 3; VAZSt., 20. 4. 1942; dopis poveljnika redarstvene policije Alpenland deželnemu svetniku Brežice 17. 2. 1942 in njegova navodila 25. 2. 1942, AS, fond KUZOP, f. 3.

³³⁰ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 9. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

³³¹ Nacisti so prostovoljce iz vrst kočevskih Nemcev vključevali v druge oborožene formacije, npr. v t. i. pomožno policijo (Hilfspolizei) in je bilo v njej že do srede avgusta 1942 vključenih 49 Kočevarjev. (Poročilo orož. okrožja Brežice 14. 8. 1942, arhiv IZDG, f. 701.)

³³² Posebno povelje poveljnika redarstvene policije Alpenlad 27. Oktobra 1942, arhiv IZDG, f. 745; povelje orožniškega okrožja Brežice 5. novembra 1942, arhiv IZDG, f. 745.

³³³ Steindlovo delovno navodilo št. 18/42 z dne 20. 12. 1942, arhiv IZDG.

³³⁴ Glej op. 313.

³³⁵ Steindlova naredba 5/42, Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, April 1942, Folge 4; Steindlova naredba 1/43, Befehlsblatt Juli 1943, Folge 7; gradivo Wehrmannschaft-Sonderstandarte, arhiv MNOM.

³³⁶ Povelje štaba XIII. hrv. prol. brigade 27. 4. 1943, Zbornik NOV, VI/5, dok. 97; poročilo štaba XIII. hrv. prol. brigade štabu II. op. cone 29. 4. 1943, Zbornik NOV, VI/5, dok. 100; Šaranovičevo poročilo o bojih in akcijah slovenskih narodnoosvobodilnih brigad od 12. 12. 1942 do 3. 5. 1943, Zbornik NOV, VI/5, dok. 102; poročilo orož. postaje Raka 17. 5. 1943, arhiv IZDG, f. 686; poročilo orožniške postaje Boštanj 29. 4. 1943 dežel-nemu svetniku Brežice, arhiv IZDG, f. 727.

³³⁷ Seftschnigova beležka 8. 9. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

³³⁸ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 19. 10. 1943, arhiv MNOM, Zbornik NOV, VI/7, dok. 322.

³³⁹ Na seji naselitvenega štaba dne 17. 11. 1943 so poročali: »Na naselitvenem območju so naseljenci iz krajev Šentjanž, Bučka, Vrhek, Svitano in Folšnik povsem zapustili kmetije, v Sv. Juriju pod Kumom so ostali na kmetijah 4, v Svihnem pa [je ostal le en naseljenec.« (Poročilo o setji naselitvenega štaba 17. 11. 1943, NAW, T-81, navitek 285.)

³⁴⁰ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 1. 11. 1943, arhiv MNOM, fond DDV, Zbornik NOV, VI/8, dok. 178.

³⁴¹ Dnevnik bojev Wehrmannschaftsbataillona Süd od 2. 10. do 1. 11. 1943, arhiv IZDG, Zbornik NOV, VI/8, dok. 179.

³⁴² Poročilo o seji naselitvenega štaba 17. 11. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

³⁴³ Prav tam.

³⁴⁴ Uiberreitherjevi poročili Himmlerju 12. in 20. 10. 1943, NAW, T-175, navitek 72.

³⁴⁵ Uiberreitherjeva brzojavka Himmlerju 26. 10. 1943, NAW, T-175, navitek 72.

³⁴⁶ Himmler jeva brzojavka dr. Uiberreitherju 26. 10. 1943, NAW, T-175, navitek 72.

³⁴⁷ Steindlova brzojavka dr. Uiberreither ju 22. 12. 1943, arhiv IZDG, Zbornik NOV, VI/9, dok. 203; poročilo štaba IV. op. cone 6. 1. 1944, arhiv IZDG, Zbornik NOV, VI/10, dok. 26.

³⁴⁸ Greifeltovo pismo z Uiberreither j evo brzojavko Himmlerju z dne 15. 1. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

^m Himmlerjeva brzojavka Greifeltu 28. 1. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁵⁰ Brandtova brzojavka Rösenerju 26. 1. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁵¹ Rösenerjeva brzojavka 1. 2. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁵² Zapisnik razgovora 15. in 16. 3. 1944, dat. 20. 3. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁵³ Seftschnigov dopis 12. 4. 1944, arhiv MNOM, fond DDV; Greifeltovo poročilo Himmlerju 21. 9. 1944 o varnostnih razmerah na slovenskem Štajerskem, NAW, T-175, navitek 72.

³⁵⁴ Zapisek Hansa Iversena 14. 6. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁵⁵ Pohlovo pismo dr. Uiberreitherju 15. 6. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁵⁶ Uiberreither j evo pismo Pohlu 20. 6. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁵⁷ Pohlovo pismo Rösenerju 22. 6. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁵⁸ Greifeltovo poročilo Himmlerju 21. 9. 1944, NAW, T-175, navitek 72; poročilo brežiške podružnice Nemške naselitvene družbe 17. avgusta 1944, arhiv IZDG, f. 774.

³⁵⁹ Navedel bom le nekaj primerov:

Po partizanskem napadu na Dobovec v noči na 1. julij 1944 so vsi krimski Nemci zbežali od tam v Trbovlje in izjavljali, da se ne marajo več vrniti nazaj. (Eberharthovo poročilo dr. Canstanjenu 11. 7. 1944, arhiv IZDG, f. 781.)

Po partizanskem napadu na Buče v noči na 6. avgust 1944, v katerem so uničili poštni urad in pisarno gradbenega podjetja Weiss und Christen, odpeljali živino iz hlevov Nemške naselitvene družbe itd., so nemški naseljenci iz Buč in Polja izjavljali, da »ne marajo pod nobenimi pogoji več ostati v Bučah in prosijo za zaščito.« Zahtevali so tudi, naj bi poslali tja vermanshaft, če pa tega ne bi mogli storiti, pa bi naj poostrili ukrepe zoper partizane. (Poročilo izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Brežicah 10. 8. 1944, arhiv IZDG, f. 686; poročilo Karla Itzla iz Sv. Petra pod Sv. gorami 7. 8. 1944, arhiv IZDG, f. 686.)

14. avgusta zvečer so partizani napadli hišo okrožnega kmečkega vodje za Brežice Martina Sturma v Dolenji vasi. Sturmu se ni zgodilo nič, pač pa je padel pooblaščenec šefa civilne uprave za gozdarstvo ing. Carara. (Poročilo izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Brežicah 15. 8. 1944, arhiv IZDG, f. 686.)

V partizanskem napadu na graničarsko postajo Pirošica 29. oktobra zvečer, ki je padla z graničarji vred, so nemški naseljenci izgubili 42 glav goveje živine, 11 konj in 19 svinj. (Poročilo izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Brežicah 30. oktobra 1944, arhiv IZDG, f. 686.)

³⁶⁰ Himmlerjeva brzojavka, dat. 15. 9., odposlana 18. 9. 1944, NAW, T-175, navitek 72; Greifeltovo poročilo Himmlerju 21. 9. 1944, NAW, T-175, navitek 72. Žal ni ohranjeno ali dostopno Uiberreither j evo in Greifeltovo pismo Himmlerju z dne 15. 9. 1944, iz katerega bi bili jasneje razvidni njuni predlogi za ukrepe na naselitvenem območju ob Savi in Sotli (npr. za kakšen štiričlanski odbor gre itd.).

³⁶¹ Himmlerjevo pismo Greifeltu 13. 9. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁶² Himmlerjevi brzojavki Harmu 4. 9. 1944, NAW, T-175, navitek 72; Himmlerjeva brzojavka dr. Kaltenbrunnerju in Wünnenbergu 4. 9. 1944, NAW, T-175, navitek 72; Kammerhoferjeva brzojavka Bimmlerju 11. septembra 1944, NAW, T-175, navitek 72.

³⁶³ Harmova brzojavka Himmlerju 12. 9. 1944, NAW, T-175, navitek 72.

^m Tone Ferenc: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1958, str. 126 in 140 (navajam: Ferenc, Wehrmannschaft).

³⁶⁵ Poročilo brežiške poslovalnice Nemške naselitvene družbe 31. januarja 1945, arhiv IZDG, f. 775.

³⁶⁶ ^{oro} Poročilo brežiške poslovalnice Nemške naselitvene družbe 31. januarja 1945, arhiv IZDG, f. 775. V obeh okrožjih je v istem času izgubila 177 konj in 198 vprežnih volov, tako da ji je ostalo le še 232 konj in 147 vprežnih volov.

³⁶⁷ Poročilo brežiške poslovalnice Nemške naselitvene družbe 3. 3. 1945, arhiv IZDG, f. 775.

³⁶⁸ Izjava nekdanjega nemškega župnika iz Starega loga na Kočevskem Aloiiisa Krischa iz leta 1947/48 v Dokumentation der Vertreibung, str. 156—161 (dok.). Krisch je v svoji 203 tipkanih strani dolgi izjavi opisal preselitev kočevskih Nemcev in njihovo življenje na naselitvenem območju ob Savi in Sotli. V svoji izjavi uporablja isti jezik, kot so ga uporabljali nacisti v letih vojne. Govori o »banditih«, »roparjih« itd. Piše, kot da bi bili partizani na naselitvenem območju pobili mnogo kolonistov. Medtem ko uradni nemški vir — poročilo brežiške izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva z dne 26. februarja 1945 našteva poimensko le 34 padlih kočevskih Nemcev, od katerih jih je večina, tj. 20, padla pri obrambi postojanke Kozje, ki jo je v noči na 12. september 1944 napadla in zažgala Bračičeva brigada. (Ferenc: Wehrmannschaft, 135.) O evakuaciji kočevskih Nemcev poroča v svoji izjavi z dne 6. 3. 1958 neki K. R. iz Slovenske vasi pri Kočevju v omenjeni knjigi Dokumentation der Vertreibung, str. 162—165 (dok.). Glej tudi navodila trboveljskega okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze Eberhartha za evakuacijo z dne 4. 5. 1945, arhiv IZDG, f. 775.

³⁶⁹ Popisi zaplenjenih obratov na slovenskem Štajerskem z dne 15. 4. 1943, sestavil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, DZA, RH, Bd. 5629.

³⁷⁰ 232 so jih izročili oblastnim in drugim organom, 69 nemškim preseljencem, 34 so jih vrnili prejšnjim lastnikom, 1721 jih je upravljala III. glavni oddelek (gospodarstvo) v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, pri čemer je samo v prvih štirih mesecih 1943 dobil 262.788 mark najemnine. (Poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru za Oberste Rechnungshof des Deutschen Reiches 17. 5. 1943, DZA, fond RH, Bd. 5630.)

³⁷¹ Poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru o položaju za čas od 14. 4. do 1. 10. 1941, DZA, fond RH, Bd. 5624.

³⁷² Zaplenjeno slovensko imetje, ki ga je upravljal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, je utrjevanju nemštva prinašalo vsako leto več milijonov mark dobička. (Pregledni obračun prometa urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru za leti 1941 in 1942 ter za april 1943, DZA, fond RH, Bd. 5627.) Mnogo pa je šlo v nič zaradi slabega gospodarjenja in grabeža ter kraje in tihotapstva civilnih in policijskih ter drugih ustanov ter posameznikov, celo oseb državnega komisarja za utrjevanje nemštva.

Med številnimi primeri grabeža je bil naj večji tisti, ki se je z njim moral ukvarjati državni glavni varnostni urad v Berlinu. Plaz, ki je spravil nekatere uslužbence urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru v zapor, nekatere pa iz slovenske Štajerske, je 31. maja 1943 sprožil preseljeni Nemec iz Južne Bukovine Karl Näher iz Maribora v svojem pismu Himmlerju. V njem se je pritoževal, da so preseljencem mnogo obljubljali, da pa ne držijo besede, da se nihče za njih ne zanima itd., ter navedel nekaj konkretnih primerov grabeža, tihotapstva itd. Näherjeve obdolžitve, ki so najbolj obremenjevale vodjo III. glavnega oddelka graškega industrialca SA-Sturmabführerja Ernsta Feichtingerja, je v privatni korespondenci z vodjem Himmlerjeve pisarne dr. Brandtom potrjeval tudi vodja oddelka »za naseljevanje obrtnikov« v Feichtingerjevem glavnem oddelku SS-Hauptsturmführer Liupold Schallermayer. Preiskavo je najprej vodil komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Sturmabführer Josef Vogt, ki je že pred Näherjevim pismom obdolževal Seftschignov urad raznih zlorab, sedaj pa je zahteval, naj pride iz Berlina posebna komisija, ki bo »počistila mizo«. Ko so zbrali gradivo in ga poslali Himmlerju, je ta sredi septembra 1943 zavezal vodjo državnega glavnega varnostnega urada dr. Kaltenbrunnerja, naj zadevo razišče, ker da »namerava trdo udariti«. Kaltenbrunner je Himmlerju poročal šele 1. marca 1944. In sicer, da sta Feichtinger in vodja celjske izpostave Karl Vogler obdolžena grabeža in tihotapstva tekstila v Zagreb in alkohola iz Zagreba, vodja brežiške izpostave Gandolf Stiger poverbe nekaj tisoč mark in še drugih kaznivih dejanj, upravnik Mariborske tekstilne tovarne ing. Alfred Baader pa nedovoljene prodaje tekstila itd. Poročal je tudi, da je dr. Uiberreither poskušal ovirati preiskavo. Zaradi suma, da med Rösenerjem in Seftschignovo ustanovo obstajajo prijateljske zveze, je Kaltenbrunner predlagal, naj bi obtožencem sodilo posebno esesovsko sodišče. Kaže, da so bile zadeve še hujše, ker je Schallermayer pisal dr. Brandtu, da se mu bodo »lasje kar naježili«, ko mu bosta SS-Gruppenführer Breithaupt in SS-Obersturmführer dr. Hansen, ki sta na poti k Himmlerju, pripovedovala o obsegu korupcije. Poročal mu je tudi, da je Kaltenbrunner odpoklical Vogta, ki »je bil dregnil v osje gnezdo«, nazaj v Berlin. Pisal mu je tudi, da hočejo v Mariboru in

Gradcu vso zadevo prikriti. Poskušali so tudi z različnimi intervencijami pri Kaltenbrunnerju, npr. vodja osrednjega pravnega oddelka v Seftschnigovem uradu dr. Werner Delpin, vendar brez uspeha. 15. novembra 1944 je posebno esesovsko sodišče v Gradcu obsodilo Feichtingerja na 2 leti, Vogler j a pa na leto in 9 mesecev zapora, na visoko denarno kazen itd. Himmler je marca 1945 sicer kazen potrdil, njeno izvršitev pa je odložil, »da bi obema obsojencema omogočil, da se izkažeta.« Kaj iso storili s Stigerjem in Baaderjem, ni znano, vendar se Stiger ni več vrnil v Brežice, premestili pa so tudi Seftschniga in je za njim urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru vodil tedanji vodja deželne kulturne uprave pri šefu civilne uprave višji vladni svetnik Leonhard. (Schallermayerjava pisma dr. Brandtu 17. 6. 1943, 17. 7. 1943, 4. 9. 1943 in 4. 3. 1944; Brandtovi pismi Schallermayer ju 10. in 30. 6. 1943; Rösenerjevi pismi dr. Brandtu 6. in 16. 9. 1943; Brandtova pisma dr. Kaltenbrunnerju 14. in 28. 9. 1943 ter 15. 2. 1944; Kaltenbrunnerjevo poročilo Himmlerju 1. 3. 1944, NAW, T-175, navitek 19; beležka celjske izpostave urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva 3. 5. 1943; Kaltenbrunnerjevo pismo dr. Delpinu 17. 11. 1943; in Voglerju 15. 11. 1944 sodba posebnega esesovskega sodišča v Gradcu proti obt. Feichtingerju in Himmlerjeva potrditev 21. 3. 1945, AS, fond KUZOP, f. 2.)

³⁷³ Glej op. 371.

³⁷⁴ Seftschnigova navodila 21. 8. 1941, arhiv IZDG, f. 723; Škerl, n. d., 774.

³⁷⁵ Poročilo III. glavnega oddelka v uradu pooblaščenca drž. komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 30. 8. 1941, arhiv MNOM, fond DDV; poročilo IV. glavnega oddelka istega urada 29. 8. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁷⁶ Laforcejevo sporočilo 4. 9. 1941, arhiv IZDG, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁷⁷ Pismo pokraj. poverjenika za preselitev Nemcev iz Južne Tirolske 2. 10. 1941; Carstanjenov dopis 8. 11. 1941; Laforcejev dopis 12. 1. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁷⁸ Glej op. 371.

³⁷⁹ Poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru o položaju od 14. 4. do 1. 10. 1941, DZA, fond RH, Bd. 5624; Blisovo poročilo Greifeltu 4. 2. 1942, arhiv MNOM, fond DDV; zapisnik seje naselitvenega štaba 16. 9. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

³⁸⁰ Himmlerjev odlok z dne 3. 12. 1941 (IV-4/5/27. 11. 41), arhiv IZDG. Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945, 1. knjiga, str. 110.

³⁸¹ Himmlerjev odlok z dne 10. 2. 1942 (IV-4/3-2/10. 9. 41), arhiv IZDG.

³⁸² Stierova beležka 13. 4. 1943.

³⁸³ Zapisnik seje naselitvenega štaba 16. 9. 1943, NAW, T-81, navitek 285. Zemljiški urad v Mariboru je že spomladi 1942 začel iskati posestva tudi za vojne invalide in vojake s fronte. Celjski okrožni referent zemljiškega urada je npr. zanje pripravil devet posestev II. in tri posestva

III. vrste. (Dopis zemljiškega urada Maribor 7. 4. 1942, Zgodovinski arhiv Celje, seznam pripravljenih posestev za vojne invalide v celjskem okrožju z dne 12. 3. 1942, Zgodovinski arhiv Celje.)

³⁸⁴ Schwalmova beležka 22. 6. 1942, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

³⁸⁵ Wirtschaftsbericht, PAM, fond SDKB, f. 1.

³⁸⁶ Himmlerjevo pismo Backeju 6. 8. 1942; Baokejeva Okrožnica

26. 10. 1942, AS, fond KUZOP, f. 10.

³⁸⁷ Brandtovo pismo štabnemu uradu v Berlinu 15. 3. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁸⁸ Seftschnigovo pismo štabnemu uradu 17. 3. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁸⁹ Pismo DUT Berlin podružnici Maribor 10. 7. 1943; pismo podružnice DUT Maribor uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 17. 7. 1943; Brandtovo pismo podružnici DUT Maribor 6. 8. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹⁰ Seftschnigovo poročilo dr. Stieru 18. 1. 1944, arhiv MNOM fond DDV.

³⁹¹ Pregled na slovenskem Štajerskem naseljenih Nemcev 19. 9. 1943, arhiv MNOM, fond DDV; zapisnik seje naselitvenega štaba 16. 9. 1943, NAW, T-81, navitek 285.

³⁹² Stierovo navodilo 21. 3. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹³ Stierovo pismo Seftschnigu 15. 4. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹⁴ Riesovo poročilo štabnemu uradu 20. 4. 1944, arhiv MNOM, fond DDV; Stierovo pismo Seftschnigu 5. 5. 1944, arhiv MNOM, fond DDV; poročilo varnostne službe za Spodnjo Štajersko 19. 5. 1944, arhiv IZDG, f. 157.

³⁹⁵ poročili pokra j inskega akcijskega vodstva VoMi za Štajersko uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 15. in 25. 5. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹⁶ Poročilo varnostne službe za Spodnjo Štajersko 19. 5. 1944, arhiv IZDG, f. 157.

³⁹⁷ Prav tam.

³⁹⁸ Poročilo pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Štajersko dr. Stieru 25. 5. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

³⁹⁹ Beležka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu 16. 3. 1943, arhiv INV, fond DDV.

400 Delovno poročilo blejske podružnice Nemške naselitvene družbe 22. 6. 1942, arhiv IZDG.

⁴⁰¹ wiener Völkischer Beobachter 29. 10. 1943.

⁴⁰² Beležka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, Celovec 18. 10. 1944, arhiv INV, fond DDV.

⁴⁰³ Himmlerjeva naredba št. 46/1 z dne 25. 8. 1941, NAW, T-81, navitek 267.

⁴⁰⁴ Maier-Kaibitscheva okrožnica 13. 9. 1941, arhiv INV.

4<b Maier-Kaibitschevo poročilo uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 24. 2. 1942, NAW, T-74, navitek 3; poročilo SS-

Untersturmführerja Karla Försterja z Bleda o preselitvi ljubljanskih Nemcev 20. 2. 1942, NAW, T-81, navitek 306; Wuttijevo poročilo Maier-Kaibitschu 22. 4. 1942, NAW, T-81, navitek 306; Maier-Kaibitschevo poročilo uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 30. 6. 1942, NAW, T-81, navitek 306; Tönniesovo poročilo o preselitvi ljubljanskih Nemcev 27. 6. 1942, NAW, T-81, navitek 306; delovno poročilo urada za preseljenje iz Ljubljanske pokrajine, (1942), arhiv INV, fond DDV.

⁴⁰⁰ Glej op. 400.

⁴⁰⁷ Himmmlerjevo pismo Greifeltu 19. 12. 1942, NAW, T-175, navitek 19.

⁴⁰⁸ Osnutek odredbe in pripombe na izvršilne predpise, Nimpferjev dopis dr. Starzacherju 30. 9. 1941, arhiv INV, fond DDV.

⁴⁰⁹ Stier ovo pismo II. glavnemu oddelku urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 24. 10. 1941, v; Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen.

⁴¹⁰ VAZK 8. 6. 1942.

⁴¹¹ Zapisnik razgovora med dr. Friedlom, ing. Nimpferjem in Sauerjem 15. 6. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴¹² Friedlovo pismo dr. JackLinu 2. 7. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴¹³ Friedlovo poročilo dr. Rainerju 20. 7. 1942, NAW, T-81, navitek 279; Friedlova brzojavka Creutzu 4. 7. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴¹⁴ Friedlovo pismo dr. Stieru 23. 7. 1942, NAW, T-81, navitek 279.

⁴¹⁵ Nimpferjevo poročilo dr. Friedlu 9. 7. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴¹⁶ Nimpferjevi predlogi 1. 8. 1942, NAW, T-81, navitek 279.

⁴¹⁷ Friedlova beležka za dr. Rainerja 5. 9. 1942; Friedlovo poročilo dr. Stieru 24. 9. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴¹⁸ Zapisnik konference 12. 10. 1942 v Berlinu in Stierov spremni dopis dr. Friedlu 15. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV; zapisnik Friedlovega razgovora z dr. Stierom 14. 10. 1942, dat. 21. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴¹⁹ Zapisnik Friedlovega razgovora z dr. Stierom 14. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴²⁰ Friedlovo poročilo o agrarnopolitičnem položaju 21. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴²¹ Kürbiischeva zabeležka 20. 8. 1942, NAW, T-81, navitek 279.

⁴²² Sestavek kmetijskega referenta pri deželnem svetniku za kamniško okrožje 9. 7. 1942, arhiv VII, št. 12/3, 34-A. Dokument spada v registra turo deželnega svetnika Kamnik, odkoder ga je vzela komisija za ugotavljanje zločinov Okupatorjev in njihovih pomagačev.

⁴²³ Friedlovo poročilo štabnemu uradu v Berlinu 14. 12. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴²⁴ Kürbiischeva beležka 22. 3. 1943, arhiv INV, fond DDV.

⁴²⁵ Sauerjeva beležka o razgovorih z dr. Gollingom, dr. Meyer-Hetlingom in dr. Gebertom v Berlinu 11. 12. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴²⁶ Kürhischeva beležka 22. 3. 1943, arhiv INV, fond DDV; Kürbischev dopis orož. postaji Gorje 20. 3. 1943, arhiv INV, fond DDV; Brennerjevo akcijsko povelje št. 119 z dne 20. 3. 1943, arhiv INV, fond DDV; poročilo

štaba Gorenjskega odreda, Zbornik NOV, VI/6, dok. 45; poročilo poveljnika redarstvene policije Alpenland 8. 3. 1943, Zbornik NOV, VI/5, dok. 167; Boj pod Triglavom, zbornik, Gorje pri Bledu 1966, str. 27, 88—89, 105.

⁴²⁷ Greifeltova odredba 28. 5. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

⁴²⁸ Stierovo pismo SS-Standartenführerju Müllerju v Fulnek 21. julija 1943, NAW, T-81, navitek 285.

⁴²⁹ Krügerjevo poročilo dr. Friedlu 21. 8. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁴³⁰ Heinischevo pismo dr. Rainerju 11. 6. 1943, arhiv INV, fond DDV.

⁴³¹ Kleinmannovo pismo dr. Götzu 6. 1. 1944, arhiv INV, fond DDV.

⁴³² Kleinmannovo poročilo štabnemu uradu v Berlinu 2. 3. 1944, arhiv INV, fond DDV.

⁴³³ Pismo štabnega urada v Berlinu pooblaščenцу državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Celovcu 29. 3. 1944, arhiv INV, fond DDV.

PONEMČEVANJE SLOVENSKEGA PREBIVALSTVA

Izganjanje Slovencev in naseljevanje Nemcev, ki sem ju opisal v dosedanjih poglavjih, sta bila le dva okupatorjeva raznarodovalna ukrepa. Oba so imeli nacisti za osnovo, brez katere ne bi bilo mogoče izvajati drugih raznarodovalnih ukrepov.

Večji del ukrepov, ki jih je izdal nemški okupator na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, je bil vsaj v prvem obdobju okupacije namenjen popolnemu ponemčenju slovenskega prebivalstva, ki so ga nameravali nacisti vsaj začasno še pustiti doma. Menili so namreč, da so t. i. »vindišarji« Nemcem »sorodni po krvi«, tj. rasi in kulturi, in da se jim je treba le naučiti nemškega jezika, pa bodo postali Nemci. Na tem mestu ne moremo natančneje obravnavati vseh ukrepov za popolno ponemčenje slovenskega prebivalstva, saj so jih nacisti uvajali na vseh področjih. Po njihovih naziranjih so skoraj vsi ukrepi, ki sta jih uvedla šefa civilne uprave, služili temu osnovnemu smotru nacistične okupacije.¹ Navedel bom le nekaj najvidnejših in neposredno ponemčenju namenjenih ukrepov, kot so sprememba zunanlega videza dežele, uničevanje slovenskega družbenega življenja, uničevanje slovenske kulture, ponemčevanje v raznarodovalnih organizacijah, otroških vrtcih in šolah itd.

SPREMINJANJE ZUNANJEGA VIDEZA DEŽELE

Med prve okupatorjeve raznarodovalne ukrepe sodijo tisti, s katerimi je nameraval čimprej odstraniti vsa tista znamenja, ki so kazala, da na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem živi slovenski narod. S hitrim odstranjevanjem teh znamenj in nameščanjem svojih je nemški okupator hotel dati obema slovenskima pokrajinama čimbolj izraziti videz nemške dežele.

Med prve takšne ukrepe sodi odstranjevanje slovenskih napisov in nameščanje **nemških**. V Mariboru so **Volksdeutscher** ji že 10. aprila 1941 v Marburger Zeitung objavili poziv trgovcem in obrtnikom, naj odstranijo slovenske in namestijo le nemške napise.² Čez dva dni pa je t. i. policijski pooblaščenec dr. Gerhard Pfrimer, ki so ga na ta položaj postavili samozvani volksdeutscheški oblastniki, izdal odredbo, da morajo do 14. aprila zjutraj vse slovenske napise prelepiti z nemškimi, in tistim, ki tega ne bi storili, zagrozil »s kaznijo po zakonih«, pri čemer seveda nastane vprašanje, kakšne »zakone« je imel ta doktor prava pred očmi, ko je še pred uvedbo civilne uprave izdal to odredbo, ki jo je 15. aprila objavil še v Marburger Zeitung.⁸

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je nekaj dni po svojem prihodu v Maribor naročil političnim komisarjem, naj za vse kraje začno uporabljati imena iz seznama krajev, ki ga je leta 1940 izdal Südostdeutsches Institut v Gradcu, in naj nova imena uporabljajo na vseh kažipotih, napisnih tablah itd. Opozoril jih je tudi, da imena v seznamu krajev izvirajo še iz časa pred razpadom avstro-ogrške monarhije in si zato pridržuje pravico, da jih pozneje spremeni.⁴ Tako so 1941. leta uporabili predvsem nemška krajevna imena, ki so že obstajala v času habsburške monarhije (oziroma nemške oblike krajevnih imen, ki so seveda lahko različnega izvora), npr. Cilli za Celje, Schönstein za Šoštanj, Wöllan za Velenje itd., slovenskim imenom so dali nemško obliko, in sicer z načinom pisanja in tudi z delno spremembo imena, slovenska imena so dobesedno prevedli v nemščino itd. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je svojo napoved o spremembi krajevnih imen uresničil 4. junija 1943, ko je preimenoval tretjino starih nemških krajevnih imen iz časov habsburške monarhije v nova nemška imena, pri čemer je opaziti več teženj: 1. kraje so poimenovali z nemškimi nazivi gradov in graščin ter zemljiških gozpostev, 2. v nazivih krajev so odpravljali svetniško obliko imen (St. Georgen an der Südbahn so preimenovali v Anderburg, St. Martin bei Windischgraz v Hartenstein itd.), 3. dosledno so odpravili pridevek St. (npr. St. Johann am Weinberge v Johann am Weinberge, St. Magdalena v Magdalenendorf, St. Marein bei Erlachstein v Erlachstein itd.), 4. če se z navedenimi načini ni dalo dovolj ponemčiti krajevnega imena, so popačili slovenski naziv kraja in mu skušali dati kako nemško obliko, pri čemer so včasih iskali osnovo za temeljito preimenovanje v zgodovini, včasih pa so si pomagali na druge načine; pri tem so kraje z enakim slovenskim imenom v posameznih občinah različno preimenovali (Preloge v občini Velenje v Prelach, Preloge v občini Šmarje pri Jelšah v Drieschfeld, Preloge v občini Konjice v Oberhebenstrit, Preloge v občini Prihova v Vorau itd.). Treba je še

*Odstranjevanje slovenskih napisov
v Mariboru 12. 4. 1941*

dodati, da so včasih pri preimenovanju kraje na novo razdelili in združili dele posameznih krajev v nov kraj.⁵

Steindl je 25. aprila 1941 opozoril politične komisarje, naj poskrbijo, »da bodo do 1. maja 1941 izginili vsi slovenski napisi s cest in ulic v mestih, trgih in vaseh«. Politični komisar za Gornji grad Adolf Swoboda mu je npr. zatem poročal: »Sporočam, da so s cest, trgovin, obratov in javnih uradov izginili vsi slovenski napisi brez izjeme, ostali so le še na pokopališčih, v cerkvah in na razpelih.« Vprašal je, ali jih naj odstranijo tudi od tam, in Steindl mu je odgovoril: »Menim, da iz psiholoških razlogov ne bi bilo primerno odstranjevati slovenskih napisov in imen na pokopališčih, pač pa je treba cerkve in kapele počistiti takšnih napisov.«⁶

Nacisti so šli celo tako daleč, da so natančno odredili, kako se na nemški način pišejo krstna in rodbinska imena. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je takšno odredbo izdal 20. oktobra 1941, šef

civilne uprave za Gorenjsko pa 10. februarja 1942.⁷ Zanimivo je, da je drugi kratko malo prepisal odredbo prvega s prilogo slovenskih in ustreznih nemških imen vred. 13. avgusta 1942 pa je izdal »odredbo o ponemčevanju slovenskih krstnih imen in o nemškem načinu pisanja slovenskih rodbinskih imen«, s katero je razveljavil odredbo z dne 10. februarja 1942, in prepovedal uporabljati slovenska rojstna imena ter ukazal pisati in izgovarjati rodbinska imena samo na nemški način. Odredbi je bil priložen obsežen seznam nemških krstnih in ponemčenih slovenskih rodbinskih imen. Odredba je tudi določala, da je treba imena spremeniti uradno in nova imena vpisati v matične knjige.⁸

Kakor je nemški okupator med svojimi prvimi ukrepi nameraval dati slovenskim pokrajinam nemški videz, je narodnoosvobodilno gibanje, ki je že od svojega prvega začetka razglašalo, da ne priznava niti razkosanja niti podjarmljenja Slovenije, med svojimi prvimi akcijami udarilo ravno po teh okupatorjevih znamenjih. Dne 7. in 14. julija 1941 so prve partizanske skupine po vsej slovenski Štajerski in tudi po Gorenjskem uničevale nemške napise ali pa nanje pisale gesla narodnoosvobodilnega boja, kažoč, da tu živi slovenski narod, ki začenja neizprosni boj za svojo nacionalno in socialno osvoboditev.

UNIČEVANJE SLOVENSKEGA DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA

Za slovensko družbeno življenje v stari Jugoslaviji je bila ena od njegovih značilnosti množica raznobarvnih političnih, kulturnih in drugih organizacij, društev, združb itd., ki jih tu ne morem niti natančneje naštetiti niti opisovati.⁹

Takoj po uvedbi civilne uprave na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem so nacisti razpustili vsa slovenska društva in organizacije ter tudi ukinili izhajanje slovenskih časnikov. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je že 16. aprila 1941 izdal odredbo, s katero je »za vsa društva, organizacije in združbe na Spodnjem Štajerskem« določil posebnega ukinitvenega komisarja, in odredil, da morajo »vsa društva, organizacije in združbe na Spodnjem Štajerskem« takoj prenehati z delom, razen če ukinitveni komisar ne dovoli izjeme. Ukinitvenega komisarja je pooblastil, da razpolaga s premoženjem razpuščenih društev in organizacij in da izdaja ukrepe brez utemeljitev, določil je še tudi, da so vsi ukrepi neizpodbitni. Za ukinitvenega komisarja je določil pokrajinskega blagajnika NSDAP Maxa Hrubyja.¹⁰

To osebo je izbral z določenim namenom, da po razpustu društev in organizacij spravi v pokrajinsko blagajno čimveč njihovega premoženja. Že dva dni preden je bil imenovan za ukinitvenega komisarja, tj. 15. aprila, je Hruby izdal »kratke smernice za politične komisarje«, v katerih jim je naročil, naj takoj imenujejo pooblaščenca za ukinitvenega komisarja, ki naj bodo *volksdeutscherji*, če pa ni na razpolago primernega Volksdeutscherja, naj določijo koga iz svojega štaba. Ta naj prepíše register društev in organizacij in ga takoj pošlje ukinitvenemu komisarju, zapre zemljiško knjigo in denarne ustanove za društva in organizacije itd. Naročil je tudi, naj politični komisarji takoj zaplenijo vse premoženje društev in organizacij, v njihova poslopja pa ne smejo vseliti nikogar, ker so ti objekti v glavnem predvideni za urade Štajerske domovinske zveze.¹¹

Politični komisarji so res hiteli s plenjenjem vsega premoženja društev in organizacij, prepise registra pa pošiljali ukinitvenemu komisarju v Maribor. Ker niso ohranjeni arhivi vseh jugoslovanskih okrajnih načelstev oziroma okupatorjevih političnih komisarjev, ni mogoče povedati, koliko društev in organizacij so razpustili. Število je moralo iti v tisoče, saj je npr. politični komisar za Šmarje pri Jelšah poslal kar 196 naslovov društev in organizacij, zraven pa še seznam »Nemcem sovražnih društev«, na katerem je bilo štirinajst društev z imeni odborikov, ki so potem seveda prvi prišli v poštev za deportacije.¹²

Ukinitveni komisar za Spodnjo Štajersko je 15. oktobra 1941 začel izdajati obvestila (Bekanntmachungen), v katerih je razglašal odločbe o ukinitvi posameznih organizacij, društev itd. Vsaka odločba je bila oštevilčena. Z odločbo št. 1 z dne 25. septembra 1941 je ukinil Katoliško žensko društvo v Ptuj, z odločbo št. 3358 z dne 1. decembra 1942 pa je ukinil Muzejsko društvo v Ptuj. V nekaterih primerih je tudi določil, kdo dobi premoženje ukinjene organizacije ali društva.

Šef civilne uprave za Gorenjsko je odredbo o postavitvi ukinitvenega komisarja za društva, organizacije in združbe izdal šele po svojem prihodu na Bled, tj. 2. maja 1941. Določbe so bile podobne tistim v Uiberreitherjev evi odredbi, le da je imela Kutscherova odredba še določbo, da mora ustanovitev vsakega novega društva ali organizacije dovoliti ukinitveni komisar, vlogo pa je treba poslati pristojnemu političnemu komisarju. Za ukinitvenega komisarja je imenoval najprej Wilhelma Schicka,¹³ ko pa je ta 25. V. 1941 postal zvezni vodja Koroške ljudske zveze, je imenoval na njegovo mesto SS-Untersturmführerja Rudolfa Thalerja. Njegovo pristojnost je razširil še na ustanove in sklade.¹⁴ Thaler je 8. in 28. avgusta, 15. septembra, 1. in

10. oktobra, 10., 14., 15., 19. in 24. novembra ter 10. decembra 1941. leta

razglasil imena nekaj stotin društev in organizacij, ki jih je razpusil, med njimi tudi vsa gasilska društva. Pri nekaterih je tudi navedel, v kakšne namene se bo uporabilo njihovo premoženje (npr. za Koroško ljudsko zvezo).¹⁵ Dne 5. junija 1941 so imeli pri Kutscheri sestanek, ki so se ga udeležili tudi še referenti njegovih oddelkov na Bledu (ing. Winkler in dr. Jacklin iz gospodarskega, ing. Gayl iz poljedelskega in dr. Hierzegger, dr. Scheibner, dr. Starzacher, dr. Koschier in ravnatelj Tropper za splošni oddelek), zastopnika urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu (SS-Oberführer Schröder in SS-Obersturmbannführer Maier-Kaibitsch), pokrajinski blagajnik NSDAP Natmessnig, Oberbereichsleiter NSDAP Rogalski in zastopnik notranjega ministrstva Sierp. Potem ko je Kutschera orisal naloge ukinitvenega komisarja, so tudi razmejili upravičenost posameznih nemških ustanov za sprejem zaplenjenega imetja ukinjenih slovenskih društev in organizacij. Tako so se s slovensko imovino okoristila razna nemška društva, ustanove itd.¹⁶

UNIČEVANJE SLOVENSKE KULTURE

V svojih prizadevanjih, da pri slovenskem prebivalstvu slovenske Štajerske in Gorenjske uniči narodno zavest, je nemški okupator uničeval tudi slovensko kulturo. Ne samo da sta morali na javnih krajih zamreti slovenska umetniška beseda in slovenska pesem, okupator je zapisal smrti tudi slovenske kulturnozgodovinske predmete. Na zunaj je sicer kazal veliko zanimanje zanje. Zato je med prvimi odredbami šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko tudi odredba o zaščiti kulturnozgodovinskih spomenikov.¹⁷ Kaže, da se te odredbe niso držali in so nemški trgovci in prekupčevalci odnašali ali nakupovali kulturnozgodovinske predmete, zlasti stare predmete hišne opreme, in je bil primoran 12. maja 1941 izdati novo odredbo, s katero je izrecno zaščitil tudi take predmete.¹⁸ Za svojega poverjenika za zaščito kulturnozgodovinskih spomenikov je imenoval deželnega konservatorja v Gradcu dr. Walterja Semetkovskega. Vendar to ni bila skrb za zaščito in ohranitev vseh kulturnozgodovinskih predmetov na slovenskem Štajerskem, temveč le ukrep, da se jih zaščiti do pregleda in izločitve ali uničenja vseh tistih predmetov, ki bi že s svojo navzočnostjo dokazovali slovenski značaj dežele. Zlasti si je nemški okupator prizadeval uničiti slovenske knjižnice in knjige, pa tudi druge kulturne dobrine, če so dokazovale slovenski značaj dežele. Ohranili naj

bi le tiste kulturne spomenike, ki so po mnenju nacistov dokazovali, da so slovenska Štajerska, Gorenjska in Mežiška dolina nemška kulturna tla, ali ki so jih ustvarili nemški umetniki.

Za ta vandalski posel je bilo zavezanih kar več ustanov in uradov: pooblaščenca za kulturo pri šefih civilne uprave (dr. Papesch na slovenskem Štajerskem), Štajerska domovinaka in Koroška ljudska zveza, zlasti njuna nacionalnopolitična referenta dr. Carstanjen in Maier-Kaibitsch, državni komisar za utrjevanje nemštva itd.

Mnogo kulturnih dobrin so na Slovenskem uničili okupatorji že ob zasedbi. Zlasti vojaške enote, za njimi prihajajoči oddelki SA in policije itd. so brez pomislekov uničevali slovenske knjižnice in arhive po šolah, župnih uradih itd., medtem ko so vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze, kjer so že pred uvedbo nemške civilne uprave prevzela oblast, uničevala slovensko literaturo in spise, v katerih so videla dokumente »tuje«, »srbske« oblasti, meneč, da s tem opravljajo nemško narodno in domovini koristno delo. Za njimi pa je gestapo sam ali pa z njihovo pomočjo smotrno iskal in plenil kronike in druge spise, v katerih je iskal nacionalnopolitično gradivo o političnem prepričanju ljudi, o odnosu jugoslovanskih oblasti do volksdeutscherjev, o prevratni dobi 1918—1919 in podobno. To gradivo naj bi mu služilo predvsem pri izganjanju in preganjanju narodno zavednih Slovencev.

Nalogo, širokopotezno pleniti in popolnoma uničiti slovenske knjižnice, sta prevzeli Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza, in sicer prva še pred svojo formalno ustanovitvijo. Kajti njen prihodnji vodja, tedanji šef t. i. akcijskega štaba za slovensko Štajersko Franz Steindl, je že 25. aprila 1941 naročil političnim komisarjem:

»Iz nacionalnopolitičnih razlogov nam gre za to, da čimprej potegnemo vso slovensko literaturo iz Spodnje Štajerske. Iz optičnih razlogov ne bi bilo primerno, da bi izdali javen poziv za oddajo prej omenjene literature. Kljub temu pa moramo z aktivnimi osebnimi stiki počistiti ne samo društvene, šolske in druge knjižnice, temveč tudi zasebne.«¹⁹

Politični komisarji so nato izdali ustrezna navodila županom. Tako je npr. politični komisar za okraj Maribor levi breg Herbert Töschler 6. maja 1941 naročeval: »S tem naročam vsem županom, da takoj ugotovijo, kje in v kakšni količini se na vašem območju nahajajo slovenske knjige oziroma časopisi. Zadevo je treba obravnavati zaupno in se je treba začasno omejiti le na osebna poizvedovanja. Ves slovenski tisk bomo zaplenili pozneje na osnovi teh poizvedb.«²⁰

Po ustanovitvi Štajerske domovinske zveze je Steindl že kot njen zvezni vodja 14. maja 1941 ponovno pisal političnim komisarjem: »Ponovno vas prosim, da bi — brez javne odredbe — poskrbeli za to, da bi na vašem območju, če je to le mogoče, zaplenili vso slovensko literaturo,« in jim naročil, naj jo s tovornimi avtomobili prepeljejo na sedež Štajerske domovinske zveze v Maribor, Mestno ulico 12.²¹ Politični komisarji so zaplembo slovenske literature naložili na ramena orožniških postaj in so jim te že proti koncu maja poročale o zaplenjenih količinah slovenskih knjig. Tako je npr. orožniška postaja Vransko poročala, da je v štirih knjižnicah zaplenila 2249 knjig.²²

Po prej omenjenih Steindlovih okrožnicah je nadzorstvo nad pljenjenjem in uničevanjem slovenskih knjižnic in knjig prevzel nacionalnopolitični referent dr. Carstanjen.²³

Iz ogromne množine zaplenjenih knjig, ki so jih od konca maja 1941 dalje vozili predvsem na sedež Štajerske domovinske zveze v Mariboru, so Carstanjenovi sodelavci najprej izločili slovenske časopise in revije, ki so jih obravnavali posebej. Posel z njimi je imel zlasti Oswald Werther in v smislu dogovora med dr. Carstanjenom in bibliotekarjem deželne biblioteke v Gradcu dr. Drewsom naj bi dobila deželna biblioteka v Gradcu dvojnike slovenskih, Südostdeutsches Institut v Gradcu pa od nje dvojnike nemških tiskov.

Kmalu se je porodil načrt, naj bi iz množine zaplenjenih slovenskih knjig pred njihovim uničenjem izločili po šest izvodov vsake knjige in prvi izvod dodelili Südostdeutsches Institutu v Gradcu, drugi še neimenovani ustreznimi ustanovi v Berlinu, tretji univerzitetni biblioteki v Gradcu, četrti deželni biblioteki v Gradcu, medtem ko prejemnika petega in šestega izvoda še niso bili določili. Vse ostale izvide slovenskih knjig naj bi uničili.

Čeprav bi bila po tem ključu morala vsaka od omenjenih ustanov dobiti enako število slovenskih knjig, pa je vendarle dobila naj večji delež deželna biblioteka v Gradcu, ki je bila poleg nacionalne biblioteke na Dunaju tedaj največja splošna knjižnica v Avstriji. Ta se je namreč ves čas potegovala za to, da dobi čim več zaplenjenih slovenskih knjig, zlasti pa vso znanstveno literaturo ali pa kar cele knjižnice, zlasti mariborsko študijsko knjižnico, ki je bila s svojimi 40.000 zvezki naj večja knjižnica na slovenskem Štajerskem. Zato je ravnatelj deželne biblioteke v Gradcu dr. Julius Schütz že maja 1941 poslal v Maribor bibliotekarja dr. Drewsa. Toda v Mariboru so sklenili drugače: ker mariborska študijska knjižnica ni bila primerna za preureditev v nemško študijsko knjižnico, so 30. junija 1941 sklenili, naj se po izločitvi določenih slovenskih knjig spremeni v ljudsko knjižnico, kakršne je takrat vodstvo Štajerske domovinske zveze začelo ustanav-

ljati po vsej slovenski Štajerski. Izločene knjige pa naj bi primerno razdelili in upoštevali seveda tudi deželno biblioteko v Gradcu.

Iz zaplenjenih knjig, ki jih je zbirala v Mariboru Štajerska domovinska zveza, so najprej izločili tiste, ki so bile napisane v — za Nemce — tujih jezikih, v glavnem seveda slovenske, in njihova usoda je bila popolnoma v Carstanjenovih rokah. Največ so jih požgali ali pa poslali v tovarne papirja. Še konec septembra 1943 je bila velika dvorana tovarne papirja v Njivicah pri Radečah meter visoko založena z zaplenjenimi slovenskimi knjigami, ki so jih Carstanjenovi sodelavci v letih 1941 in 1942 določili za stope. Druge knjige so ob sodelovanju zastopnikov deželne biblioteke v Gradcu razdelili v dve skupini. Tiste, za katere so menili, da so brez vrednosti, so prepustili tovarnam papirja, ostale — bilo jih je za 208 zabojev — pa so z odobritvijo in pomočjo Štajerske domovinske zveze odpeljali v deželno biblioteko v Gradcu, kjer so, uskladiščene v minoritskem samostanu v Gradcu, dočakale konec vojne in vrnitev v domovino.

Ker je prva kampanjska akcija plenjenja in uničevanja slovenskih knjig prizadela predvsem knjižnice društev, šol, ustanov itd., sta Steindl in dr. Carstanjen jeseni 1942 v zvezi s t. i. »veliko jezikovno ofenzivo« priredila novo kampanjsko akcijo plenjenja in uničevanja slovenskih knjig, ki naj bi prizadela predvsem zasebne knjižnice. Novembra 1942 je Steindl na vodstva Štajerske domovinske zveze naložil poseben poziv:

»V tej jezikovni očiščevalni akciji je potrebno, da Spodnjo Štajersko še v večji meri očistimo tudi slovenske literature. Začetek je bil storjen takrat, ko smo zaplenili vse slovenske knjižnice. Toda tudi v privatnem gospodinjstvu domovini zvestih Spodnještajercev ni več prostora za slovenske knjige.

Zato bom v določenem času pozval vse za graditev voljne sile v deželi, naj oddajo svoje slovenske knjige. Tudi tukaj mora zbor funkcionarjev Štajerske domovinske zveze služiti za vzor.«²⁴

Napovedal je, da bo dr. Carstanjen izdal posebna navodila za izvedbo te akcije, kar je ta res storil 27. novembra 1942. Akcija naj bi zajela vse funkcionarje Štajerske domovinske zveze, podoficirje vermanšafta in mladino, ki morajo v 14 dneh potem, ko jih bodo seznanili s temi navodili, oddati ves slovenski tisk, ki je izšel pred 14. aprilom 1941.²⁵

Še konec septembra 1943 je bilo npr. samo v omarah in spovednicah kapucinske cerkve v Celju osem do deset tisoč slovenskih knjig, v cerkvi sv. Jožefa v Celju za 80 zabojev knjig itd. Računa se, da so nacisti na slovenskem Štajerskem zaplenili in uničili najmanj 1.200.000 knjig.

O ropanju in uničevanju slovenskih knjižnic in knjig na Gorenjskem imamo sicer manj podatkov, vendar tudi tam nacistična zagrizenost, da uniči vse, kar je slovensko, vsaj v začetku ni bila nič manjša kot na slovenskem Štajerskem. Računa se, da so na Gorenjskem zaplenili in uničili okoli milijon slovenskih knjig. Iz izbranih knjig, ki jih je bilo več kot 20.000, so v Kranju ustvarili t. i. slovensko specialno knjižnico in jo 1943. leta odpeljali v Celovec, naslednje leto pa v grad Karlsberg, kjer je dočkala osvoboditev.²⁶

Tako kot so nacisti plenili in uničevali slovenske knjižnice in knjige, so na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem plenili tudi arhive. Kaže, da pri tem ni šlo prvenstveno za uničevanje, temveč za njihovo odnašanje in odvažanje v nekatere arhive na avstrijskih tleh. Tudi za ta posel, ki so ga po vojni nekateri avstrijski arhivarji opravičevali kot začasno shranjevanje arhivskih fondov, niso bili t. i. nacionalnopolitični motivi na poslednjem mestu.

Strogo hierarhično urejena arhivska služba v tretjem rajhu, ko so bili generalnemu direktorju državnih arhivov, ki je bil hkrati tudi komisar za arhivsko varstvo in direktor državnega arhiva v Potsdamu, podrejeni pokrajinski arhivi (t. i. Reichsgauarchivi), med njimi tudi pokrajinska arhiva v Gradcu in Celovcu, je že pred napadom na Jugoslavijo kazala zanimanje za določeno arhivsko gradivo v Sloveniji, npr. tisto o koroškem plebiscitu. To zanimanje se je po zasedbi slovenske Štajerske in Gorenjske še povečalo.

Po okupaciji Jugoslavije je nemški notranji minister dr. Frick

21. aprila 1941 razširil odločbe o varstvu arhivov, ki jih je bil izdal za okupirano zahodno Evropo, na zasedena ozemlja v jugovzhodni Evropi. Šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko sta nato sporazumno z generalnim direktorjem državnih arhivov dr. Zipfom imenovala vodji graškega in celovškega pokrajinskega arhiva doktorja Ignaza Nösslböcka in dr. Karla Starzacherja za svoja pooblaščenca za arhive na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. Dr. Nösslböck je imel ambicije, da bi sam postal pooblaščenec za obe pokrajini, češ da je v njegovem arhivu že tako arhivsko gradivo iz vse nekdanje Notranje Avstrije, vendar so v Berlinu sklenili, da se bo njegovo območje razširilo le na slovensko Štajersko, dr. Starzacherju pa so zaupali še skrb za pridobitev nekaterih arhivskih fondov iz Ljubljane.

Ko je dr. Uiberreither imenoval dr. Nösslböcka za svojega pooblaščenca za arhive na slovenskem Štajerskem, mu je tudi naročil, naj tam popiše vse arhivsko gradivo, prepelje v svoj arhiv vse zemljiške, zemljiško-davčne in katastrske knjige ter opravlja druge naloge sporazumno z nekaterimi ustanovami. Sam dr. Nösslböck je poseval največjo pozornost starim franciscejskim zemljiškim knjigam.

V letih pred anšlusom mu je namreč kot upravniku graškega namestniškega arhiva uspelo združiti v svojem arhivu vse franciscejske zemljiške knjige iz Štajerske in je hotel to zbirko dopolniti še z zemljiškimi knjigami iz slovenske Štajerske. Za evidentiranje arhivskega gradiva na slovenskem Štajerskem je zavezal štiri osebe, med katerimi je bil na j temeljitejši arhivar dr. Wolfgang Sittig iz Gradca. (Franz Wagner npr. se je zanimal bolj za pergamentne listine, dr. Klug in Koroschag pa sta po Nösslböckovih intencijah posvečala pozornost bolj zemljiškooknjižnemu gradivu in matičnim knjigam, katere je nacistična rasistična in populacijska politika imela za osnovo študijam o narodnostnem izvoru prebivalstva ter za primarni vir, ki naj dokaže nemški izvor prebivalstva na slovenskem Štajerskem. Ko so do pomladi 1942 pregledali in popisali 6 registratur okrožnih oblasti, 4 registrature višjih sodišč, 20 okrajnih sodišč, 3 katastrske urade, 8 finančnih uradov, registratur o revirnega rudarskega urada, 164 občinskih uradov, 218 župnijskih uradov, 14 samostanov, škofijski arhiv, banovinski arhiv, 65 graščinskih arhivov itd., so odpeljali v pokrajinski arhiv v Gradcu vrsto zemljiškooknjižnih arhivalij (npr. iz Ljutomer) in nekaj registratur. Verjetno so bile tehnične ovire (pomanjkanje prevoznih sredstev, goriva itd.) vzrok, da niso odpeljali še več arhivskega gradiva.

Tudi dr. Starzacher je imel kot vodja pokrajinskega arhiva v Celovcu in kot pooblaščenec za arhive na Gorenjskem (bil je nekaj mesecev tudi štabni vodja urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu) v načrtu, da prej ali slej odpelje v Celovec vse pomembnejše arhivsko gradivo iz Gorenjske. Nekaj časa so si arhivske ustanove v rajhu celo prizadevale, da bi dobile določeno gradivo tudi iz Ljubljane, vendar so to zamisel opustile, ker bi na enak način lahko italijanski okupator zahteval od njih arhivalije, ki se nanašajo na Ljubljansko pokrajino. Ker zaradi tehničnih ovir arhivskega gradiva iz Gorenjske niso mogli odpeljati v Celovec, je pokrajinski arhiv v Celovcu ustanovil v Kranju svojo podružnico, ki jo je vodil dr. Josip Zontar. V njej so zbrali predvsem matične knjige.

Še večji so bili nacionalnopolitični in rasnopolitični nagibi pri delih, ki so jih opravljali za t. i. rodoslovne urade. Na osnovi nacistične rasistične teorije, da sta krvna povezanost prebivalstva in njegova rasna sestava osnovni gonilni sili v zgodovinskem razvoju neke pokrajine, so še posebej skrbeli za genealoško pomembno gradivo. Državni rodoslovni urad v Berlinu (Reichssippenamt) je na slovensko Štajersko poslal svojega sodelavca Hansa Nucka, da bi zavaroval in evidentiral matične knjige in druge rodoslovne vire. Kot poverjenik

rasnopolitičnega referenta in odgovornega za rodoslovje na Štajerskem dr. Walluschek-Wallfelda je Nuck pripravljaj ustanovitev okrožnih rodoslovnih uradov, in sicer najprej v Trbovljah, Brežicah in Celju in nato še v Ptuj ter v ta mesta vozil arhivalije in matične knjige. Delal je v tesni povezavi s pokrajinskih arhivom v Gradcu in po sklepih sestanka med dr. Sittigom in dr. Walluschek-Wallfeldom, da je treba do maja 1943 ustanoviti okrožni rodoslovni urad v Radečah za brežiško in trboveljsko okrožje, v Mariboru za okrožje Maribor podeželje in v Ptuj za ptujsko okrožje, da za delo rodoslovnih uradov pridejo v poštev predvsem arhivalije župnijskih uradov in da bo Nuck delal tudi za pokrajinski arhiv v Gradcu. Po Walluschek-Wallfeldovi smrti je Nuck postal celo njegov naslednik in je v Gradec odpeljal mnogo arhivskega gradiva.²⁷

Poleg teh ustanov se je s plenjenjem kulturnozgodovinskih predmetov v zasedenih slovenskih pokrajinah ukvarjal tudi državni komisar za utrjevanje nemštva, ki je bil tudi t. i. »generalni varuh za varstvo kulturnih dobrin« (Generaltreuhänder für die Sicherstellung der Kulturgüter). Njegov urad je bil v Berlinu-Dahlemu in ga je vodil upravnik t. i. učne in raziskovalne skupnosti »Das Ahnenerbe« SS-Obersturmbannführer Sievers.

Po Sieversovem razgovoru z SS-Obersturmführerjem dr. Krautom in vodjem urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru Seftschnigom ter njegovim štabnim vodjem Laforcejem so sporazumno s šefom civilne uprave dr. Uiberreither jem v Mariboru ustanovili »podružnico generalnega varuha za varstvo kulturnih dobrin« in za njenega vodjo postavili Laforceja. 10. novembra pa je začel »akcijski oddelek«, ki sta ga sestavljala kipar SS-Untersturmführer Dettenberg in slikar Federlin, z registracijo kulturnozgodovinskih predmetov, pri čemer sta se ravnala po izkušnjah takšnega dela v zasedenih vzhodnoevropskih pokrajinah in po »določbah o uporabi židovskega, sovražnega in cerkvenega imetja v Spodnji Štajerski«.

Na takšni osnovi in po zagotovilih, ki so jih dali dr. Uiberreitherju, da ne bodo zaplenjenega kulturnega blaga odnašali iz Štajerske, sta Dettenberg in Federlin imela zlasti štiri naloge: 1. registracijo predmetov proste in uporabne likovne umetnosti (plastik in slik vseh stilov in dob), umetne obrti (antike, dragoceno pohištvo, redke orientalske preproge itd.) in ljudske umetnosti ter obrti in registracijo prazgodovinskih predmetov, in vse to naj bi za območje nekega okrožja zbrali za ureditev ali preureditev lokalnega muzeja; 2. zaplenbo vsega tiska in knjižnic, vsega arhivskega in kronikalnega gradiva s posebnim ozirom na stare cerkvene kronike, ki bi jih od-

nesli v graški pokrajinski arhiv, medtem ko bi naj slovenski tisk pregledale strokovne moči Štajerske domovinske zveze in izbrale, kar je uporabnega za ureditev nemških ljudskih knjižnic, obogatitev mestnih in muzejskih knjižnic ter deželne biblioteke v Gradcu, vse drugo pa bi naj uničili; 3. prenos vseh matičnih in cerkvenih knjig iz župnijskih uradov v občinske urade kot predhodno delo za ustanovitev pokrajinskega in okrožnih rodoslovnih uradov; 4. zaplemba nekaterih slovenskih umetniških predmetov, ki bi jih zamenjali za nemško kulturno blago na italijanskem zasedenem ozemlju.

Po konferenci, ki sta jo imela 14. novembra 1941 v Gradcu z uslužbencem kulturnega oddelka pri državnem namestniku za Štajersko dr. Kurtom Pokornym, pokrajinskim konservatorjem dr. Semetkowskim, ravnateljem pokrajinskega arhiva dr. Nösslböckom, vodjem graškega etnografskega muzeja dr. Viktorjem von Gerambom, predstojnikom nove graške galerije dr. Hansom Riehlom in deželnim arheologom dr. Walterjem Schmidom, ki so jima vsi obljubili pomoč, sta Dettenberg in Federlin deset dni delala v mariborskem okrožju, nato pa tri tedne v obsavskem in obsotelskem pasu. Zaradi pomanjkanja bencina sta lahko preiskala le nekaj stotin hiš slovenskih izgnancev iz Krškega, Vidma in Leskovca ter zbrane predmete uskladiščila v Valvasorjevi hiši v Krškem.

Na drugi konferenci v Gradcu 15. decembra 1941, ki so se je udeležile v glavnem iste osebe kot mesec dni poprej, so že premlevali dosežene uspehe in sklenili, naj bi esesovski zemljiški urad zaplenil nekaj terenov, kjer so prazgodovinska nahajališča, in se dogovorili o ureditvi kočevskega lokalnega muzeja v Brežicah. Proti koncu

*Dettenbergova
in Federlinova soba
v Krškem z zbirko
muzejskih predmetov
20. 1. 1942*

januarja 1942 sta Dettenberg in Federlin začela delati v celjskem okrožju, pri čemer jima je zelo pomagal kulturni in nacionalnopolitični referent celjskega okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze pastor dr. May. Le-tega so na konferenci muzejskega sveta

14. februarja v Celju, ki se je je poleg celjskih Nemcev udeležil tudi dr. Semetkowski iz Gradca, imenovali za kustosa mestnega muzeja ter Dettenbergu in Federlinu dali na razpolago za uskladiščenj e zaplenjenih kulturnozgodovinskih predmetov prostor v celjskem kapucinskem samostanu. Vanj sta navozila mnogo predmetov iz mesta in s podeželja.

Zelo slabo sta oba zbiralca kulturnozgodovinskih predmetov uspela v mestu Mariboru. Preiskala sta približno 20 zaplenjenih stanovanj, za katera sta dobila podatke, da so v njih kulturnozgodovinski predmeti, a nista našla ničesar.

V nemškem osrednjem arhivu v Potsdamu ohranjeni seznam predmetov priča, da sta Dettenberg in Federlin zbirala zelo na široko, od arhivalij (poleg drugega sta odnesla listine iz Ljubnega v Savinjski dolini in Veržeja) do umetniških slik. Njun končni smoter je bil zbrati čimveč takšnih kulturnozgodovinskih predmetov, ki bi naj dokazovali nemški značaj dežele, in odstraniti vse spomenike slovenske kulture. Nameravala sta jih tudi zamenjati za kulturnozgodovinske predmete, ki so jih ustvarili ljudje iz slovenske Štajerske ali iz nemških pokrajin, a so jih hranile kulturne ustanove v Ljubljani. Tako so npr. zaplenili okoli 80 umetniških slik slovenskih slikarjev, ki so bile aprila 1941 na neki razstavi v Ptuj, in še nekaj desetih slik slovenskih umetnikov po drugih krajih, z namenom, da bi jih v Ljubljani zamenjali za slike umetnikov iz slovenske Štajerske. Pri svojem delu sta Dettenberg in Federlin posegala na področja vseh kulturnih ustanov in tako rekoč povezovala umetnostnospomeniško in arhivsko varstvo, pri čemer sta še bolj kot te ustanove same imela pred očmi t. i. nacionalnopolitične smotre.²⁸

ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA IN KOROŠKA LJUDSKA ZVEZA

Glavno nalogo pri ponemčevanju slovenskega ljudstva so nacisti namenili svojima političnima organizacijama »Štajerska domovinska zveza« (Steirischer Heimatbund) in »Koroška ljudska zveza« (Kärntner Volksbund).

Štajerska domovinska zveza

Ustanovitev Štajerske domovinske zveze so nacisti predvidevali že v omenjenem elaboratu Südostdeutsches Instituta ali Gaugrenzlandamta v Gradcu sredi leta 1940, pripravljati pa so jo začeli še pred napadom Nemčije na Jugoslavijo. Takrat so v zvezi z njeno ustanovitvijo imeli več sestankov v Gradcu.²⁹ O zelo zgodnjem začetku priprav na njeno ustanovitev pričajo tudi še danes ohranjeni žigi za vodstva krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze v Murski Soboti, Beltincih in Tišini ter za okrožno vodstvo v Sevnici, ki nikdar niso obstajale.³⁰ Za priprave in vodstvo so zavezali dotedanjega vodjo organizacijskega urada v pokrajinskem vodstvu NSDAP za Štajersko SA-Standartenführerja Franza Steindla, ki je bil pred zasedbo in oET zasedbi slovenske Štajerske tudi vodja zasedbenega »akcijskega štaba«.

Potem ko je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither 14. aprila prispel v Maribor, je v svojem »pozivu štajerskim možem in ženam« javno razglasil ustanovitev Štajerske domovinske zveze, rekoč: »Ura odločitve za vsakega posameznika je prišla. Vsi Štajerci, ki se priznavajo k Adolfu Hitlerju in njegovemu rajhu, bodo lahko v prihodnjih dneh oddali predlog za sprejem v „Steirischer Heimatbund“. Steirischer Heimatbund bo ona velika organizacija, ki bo obsegala vse dobro misleče Štajerce.«³¹

Takoj po prihodu zasedbenega »akcijskega štaba« v Maribor sta bila 14. in 15. aprila sestanka dr. Uiberreitherja in njegovih članov akcijskega štaba ter tedanjega pokrajinskega vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze, in na njih so obravnavali koncept okupacijskih ukrepov na političnem področju, tj. predvsem ustanovitev Štajerske domovinske zveze in nadaljnjo usodo Švabsko-nemške kulturne zveze. Takrat so tudi sklenili, da bo vodja pokrajinskega vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze Hans Baron postal namestnik zveznega vodje Štajerske domovinske zveze Franza Steindla. To se je tudi zgodilo, kaže pa, da je bil na tem položaju le malo časa. Drugi dan so imeli razgovore o ukrepih varnostne policije na slovenskem Štajerskem, verjetno o aretacijah Nemcem sovražnih oseb in o pripravah na njihov izgon. Osnovne načrte o prihodnji politični in upravni ureditvi slovenske Štajerske so štajerski nacisti res pripravili brez sodelovanja vodstva Švabsko-nemške kulturne zveze, vendar ravno ti sestanki pričajo, da so mu jih pokazali takoj po zasedbi in da ni imelo nobenih bistvenih ugovorov.^{31 a}

Steindl je v drugi polovici aprila obiskal posamezne okraje in se s političnimi komisarji, ki so bili takrat naj višji politični in oblastni

dejavniki nemškega okupacijskega sistema v okrajih, pogovoril o pripravi na ustanovitev Štajerske domovinske zveze na terenu, nato pa je v Mariboru napravil načrt za propagandno delo pri njenem ustanavljanju.³²

V času obsežnih propagandnih in organizacijskih priprav, v katere so zlasti vključili člane Švabsko-nemške kulturne zveze, je šef civilne uprave 10. maja izdal ustanovitveno odredbo, ki je določala:

»1. Na ozemlju Spodnje Štajerske NSDAP za zdaj ne bo vzpostavljena.

2. Steirischer Heimatbund, čigar ustanovitev s tem odrejam, je velika organizacija, v kateri bodo združeni vsi Spodnještajerci in sonarodnjaki, ki na spodnještajerskem ozemlju poklicno delajo. Član more postati le, kdor se odkritosrčno prizna k Führer ju in Reichu.

3. Steirischer Heimatbund ima lastno pravno osebnost.

4. Vodstvo organizacije Steirischer Heimatbund poverim Gau-rat-u Franz Steindl-u.«³³

Osnovno nalogo Štajerske domovinske zveze je njeno vodstvo formuliralo takole: »duševno, duhovno in politično voditi ljudi in jih napraviti za zavestne državljane rajha in polnovredne člane nemške narodne skupnosti,«³⁴ ali z drugimi besedami popolnoma ponemčiti slovensko" prelnalstvo na slovenskem Štajerskem. Ime da so izbrali premišljeno po »Steirer-Parteí«, tj. po štajercijanski stranki iz začetka tega stoletja, kar pa ne drži, saj je ime Štajerska domovinska zveza še najbolj podobno imenu nemške raznarodovalne organizacije na Koroškem »Koroške domovinske zveze« (Kärntner Heimatbund).

Iz te po vodstvenem načelu in nacistični stranki podobno zgrajene organizacije naj bi sčasoma ustanovili NSDAP z vsemi njenimi formacijami (SA, SS itd.) in priključenimi oddelki, vendar naj bi najprej vključili vanjo le dotedanje funkcionarje. Omamljeni od nekaterih uspehov svoje propagande in demagogije ter vršinskih pojavov v tistih usodnih aprilskih dneh so predvidevali, da bo organizacija že v dveh ali treh letih dosegla svoj namen.³⁵

Po celem valu propagandnih zborovanj med 11. in 17. majem so od 17. do 25. maja zbirali prijave za vstop v organizacijo in med dokumenti, ki so jih morali ljudje predložiti ob prijavi, je bila tudi izjava o arijskem izvoru staršev in starih staršev. V omenjenem roku se je prijavilo 323.807 oseb, in sicer v okrožju Celje 101.759, Maribor podeželje 79.531, Ptuj 69.357, Maribor mesto 40.078 in Ljutomer 33.082, medtem ko v okrožjih Brežice in Trbovlje tedaj še niso zbirali prijav.³⁶

Nacisti so tako visok odstotek prijavljenih v Štajersko domovinsko zvezo (95 %) na zunajrazglašali za plebiscit, v katerem naj bi

spodnještajersko prebivalstvo »prostovoljno in spontano izrazilo svojo voljo pripadati Führerju in Reichu«, vendar pa niti sami niso verjeli v iskrenost velikega dela prijavljenih. Kajti to ni bil nikakršen plebiscit, saj prebivalstvu ni bilo dano, da bi se aktivno izreklo za kaj drugega. Izbiralo je lahko le med dvema možnostma: ali se prijavi in morda ostane doma ali pa ga bodo izgnali. Nacisti namreč nikakor niso skrivali namere, da izženejo vsakogar, ki se ne bi prijavil. Navedel bom le nekaj takih groženj, ki so jih zapisali v časniku. Dr. Carstanjen je npr. že 16. aprila 1941, tj. dva dni po prevzemu oblasti in tri tedne pred uradno ustanovitvijo Štajerske domovinske zveze, pisal o njej in poudaril: »Potrebujemo jasnih front! Pričakujemo, da ne bo nobeden pošten Štajerc stal ob strani, temveč se bo brez pomislov uvrstil v Štajersko domovinsko zvezo. Kdor bo ostal izven zveze, se bo s tem postavil na stran Slovencev ... Kdor bo ostal zunaj ljudske skupnosti, zanj ne bo več prostora v Spodnji Štajerski.«³⁷ Dorfmeister je npr. grozil tudi v Šoštanju, rekoč: »V domovinski zvezi bodo zajeti vsi nemški in nenemški ljudje, ki se priznavajo k führerju in velikonemškemu rajhu. Za ljudi pa, ki menijo, da tega ne morejo storiti, ni prostora v Spodnji Štajerski.«³⁸ Tudi na številnih zborovanjih tik pred vpisovanjem v organizacijo so govorniki v nemškem in slovenskem jeziku grozili tistim, ki se ne bi prijavili: »Ljudje, ki mislijo, da bodo mogli to delo na kakršen koli način preprečiti s tem, da bodo v svojem sovraštvu proti vsemu, kar je nemško, hujskali, so v veliki zmoti. Za elemente, kateri bi mogli to deželo vznemirjati, ni prostora na Spodnještajerski.«³⁹ Te grožnje nikakor niso bile brez realne osnove, saj so ravno v maju nacisti zapirali zavedne Slovence v ječe in taborišča ter pripravljali njihov izgon v Srbijo. Tako se je seveda večji del prebivalstva prijavil pod pritiskom groženj, vsakodnevnih aretacij in priprav na izgon iz slovenske Štajerske.

Del prebivalstva se je vpisal v organizacijo tudi zato, ker ga je preslepila nacistična propaganda. V celsem valu propagandnih zborovanj so za to posebej izurjeni govorniki govorili o nacionalsocialističnem sistemu v Nemčiji, ki da je odpravil brezposelnost in zvišal življenjsko raven delovnih ljudi, opozarjali na nerešene nacionalne razmere in slab življenjski položaj delovnih ljudi v stari Jugoslaviji (»Delovno ljudstvo je iz leta v leto vedno bolj obubožalo, k temu je prišla še draginja, denarna vrednost je propadala, razen tega so rasle dividende, tovarne so ostarele« itd.) ter obljubljali korenito izboljšanje gospodarskega položaja na slovenskem Štajerskem (»Nacrtna obnova Spodnještajerske bo imela svoj začetek v obširnem programu dela... V poljedelstvu, industriji, trgovini in obrti, v mestnem življenju, v šolstvu, v socialni preskrbi za prebivalstvo, po-

sebeno pa pri mladini se bo v kratkem času pokazal nepričakovan razvoj.«⁴⁰ Tako se je po tako nepričakovanem in za preproste ljudi nepojmljivo naglem zlomu jugoslovanske države v prvih dneh okupacije samo še večal učinek nacistične socialne demagogije, ki je že pred vojno zaradi slabih socialnih razmer nekaterih slojev (npr. viničarjev, dninarjev, sezonskih delavcev itd.) naletela na plodna tla. Kakšen pomen so nacisti pripisovali socialni demagogiji, kaže proslavljanje prvega maja na slovenskem Štajerskem leta 1941. Šef civilne uprave dr. Uiberreither je ta dan obiskal rudarska kraja Hrastnik in Trbovlje ter nato govoril v Celju o nacionalsocialističnem vrednotenju dela ter poudaril: »In po vojni, ko bomo odložili meč, bomo z vso močjo in s popolnim fanatizmom, ki smo ga nacionalni socialisti zmožni, izvedli našo veliko revolucijo, ki smo jo zapisali na naše rdeče zastave, veliko socialistično revolucijo. Poskrbeli bomo, da bo sredi pogrezajočega se sveta nastala naj večja socialistična država na svetu.«⁴¹ Treba je še dodati, da sta bili tedaj nacistična Nemčija in Sovjetska zveza v prijateljskem paktu. V prvih tednih okupacije se je življenjska raven nekaterih slojev prebivalstva resnično zvišala, saj se je zaradi obilice javnih del, predvsem obnove razrušenih prometnih zvez, povečalo število zaposlenih, zvišali njihovi prejemki, uveden je bil otroški dodatek, nacisti pa še niso racionalizirali življenjskih potrebščin. Meščanske stranke, katerih programi so bili polni »slovenstva« in »jugoslovanstva«, so se razblinile čez noč in njihovi voditelji, ki so se včasih kar penili od fraz o patriotizmu, so gledali, da se ob nacističnih aretacijah čimprej znajdejo v Ljubljani, kjer so bili sedeži njihovih vodstev. Protifašistično gibanje, ki ga je vodila Komunistična partija Slovenije, ki je bilo pred vojno vsaj v nekaterih predelih (npr. v trboveljskih revirjih, Šaleški dolini itd.) zelo razvito, v prvih dneh okupacije seveda ni moglo dosti vplivati na razvoj položaja. V novih razmerah je moralo utrjevati svoje vrste (mnogi njegovi člani so se šele vračali iz vojske ali bili v ujetništvu, nekateri pa so se znašli v okupatorjevih zaporih in preseljevalnih taboriščih), obnavljati zveze, pojasnjevati ljudem vzroke tako naglega zloma Jugoslavije, preprečevati demoralizacijo spričo neugodnih mednarodnih razmer, pojasnjevati kratkotrajnost okupatorjevih uspehov in se pripravljati na oborožen upor proti okupatorju. Pravi uspehi njegovega vztrajnega dela so se mogli pokazati šele čez nekaj mesecev.

Zal ne razpolagamo z natančnejšimi rezultati prijavljanja slovenskega prebivalstva v Štajersko domovinsko zvezo, tj. koliko odstotkov se je prijavilo v katerem kraju, da bi videli, v katerih krajih se jih je prijavilo razmeroma najmanj.

Vodstvo Štajerske domovinske zveze je izdelalo natančen načrt za narodnostni, rasni in politični pregled vseh, ki so se prijavili vanjo. Ustanovilo je posebne t. i. sprejemne komisije (imenovali so jih tudi leteče komisije), ki so jih sestavljali nacionalnopolitični referent, ki ga je določil dr. Carstanjen, rasni preiskovalec, ki ga je poslal glavni rasni in kolonizacijski urad SS, vključili pa so vanje še predvidenega vodjo krajeвне skupine Štajerske domovinske zveze kot krajevnega nacionalnopolitičnega referenta; imela pa je vsaka komisija še dve pisarniški moči, kurirja in šoferja. Teh »letečih sprejemnih komisij« so v začetku predvideli deset (za okrožje Maribor mesto in Ljutomer ter za nameravano okrožje Sevnica po eno, za okrožji Maribor podeželje in Ptuj po dve in za okrožje Celje tri), kaže pa, da so jih imeli dejansko dvakrat več.⁴²

Od 5. junija do 15. septembra 1941 se je pred sprejemnimi komisijami razvrstilo več kot tristo tisoč oseb.⁴³ Vsakdo je moral predložiti komisiji izpolnjene formularje, ki jih je bil dobil ob prijavi, po možnosti pa še dokazno gradivo o predvojnem delu za nemštvo (izkaznico Švabsko-nemške kulturne zveze). Komisija je dala vsakemu dve oceni: politično in rasno.

Politično oceno je po navadi predlagal vodja krajeвне skupine, ki je še najbolj poznal krajeвне razmere. Kot »krajevni nacionalnopolitični referent« ali »krajevni narodnostni preiskovalec« je imel nalogo, da da sprejemni komisiji poroči: »a) o odnosu prosilca do nemškega naroda in b) o vseh posebnostih, kot npr. o asocialnih razmerah ali pogostih pojavih kriminala v družini, duševnih boleznih in podobno.« Še pred prihodom sprejemne komisije je moral sestaviti poseben seznam prijavljenih, ki jih naj komisija zavrne: »a) vseh članov slovenskega izobraženstva, in sicer v najširšem pomenu te besede (tako naj pride v to skupino tudi slovenski gostilničar, ki ima določen duhovni in gospodarski vpliv v svoji občini), b) vseh tistih, za katere je dokazano, da so bili sovražno usmerjeni proti nemškemu narodu ali njegovim posameznikom.« Posebej je moral preveriti tudi vse tiste, ki so prišli na slovensko Štajersko po 1. januarju 1914.⁴⁴ Ocen je bilo pet: A (vodilno nemški — führend deutsch), B (nemški — deutsch), C (ravnodušen — indifferent), D (Nemcem sovražen — deutschfeindlich) in E (vodilno sovražen Nemcem — führend deutschfeindlich). Politično ocenjevanje ni bilo nobena težava, saj so imeli nacisti že pred svojih prihodom na slovensko Štajersko izdelane seznane Nemcem sovražnih oseb, ki so jih po prihodu še izpopolnjevali na sestankih s Volksdeutscher ji,⁴⁵ na drugi strani pa je statistični urad Švabsko-nemškega Kulturbunda imel tudi popolne seznane spodnještajerskih Nemcev. Vsem drugim pa so dali oceno C (ravnodušen).

Rasno oceno je dal rasni preiskovalec. Ocene so bile štiri: I. (prav dobro — sehr gut), II. (dobro — gut), III. (povprečno — Durchschnitt) in IV. (rasno neustrezno — rassisch ungeeignet).

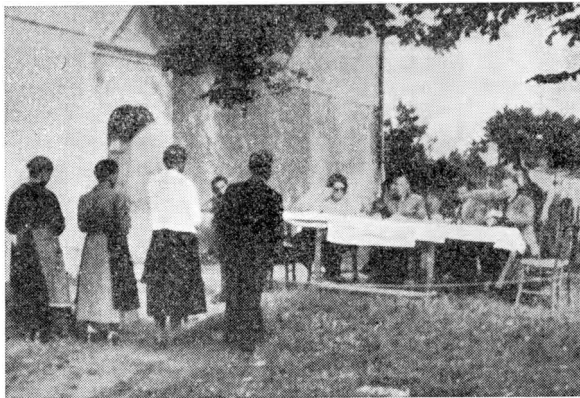
S političnim ocenjevanjem so nacisti hoteli iz množice spodnje-štajerskega prebivalstva izločiti vse »Nemcem sovražne« osebe, z rasnim ocenjevanjem pa »rasno neustreznim elementom« onemogočiti vključitev v »nemško ljudsko skupnost«.

Nacistično rasno pojmovanje je razdelilo ljudi na slovenskem Štajerskem v že omenjene štiri rasne skupine, ki smo jih srečali pri pregledovanju oseb, določenih za deportacijo. V I. skupino (čiste nordijske in čiste falske, dedno zdravi in zmogljivi, prvovrstni — rein nordisch und rein fälisch, erbgesundheitlich und leistungsfähig, erstklassig), v II. (pretežno nordijske s harmonično primesjo dinarske in zahodne — vorwiegend nordisch mit harmonischem Einschläge von dinarisch und westisch), v III. (malo izravnani mešanci — wenig ausgeglichene Mischlinge) in v IV. skupino (neizravnani mešanci, čiste vzhodne, vzhodnobaltske itd. — unausgeglichene Mischlinge, rein ostisch, ostbaltisch etc.). Tudi za rasne preglede oseb, prijavljenih v Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo, je bil zavezan t. i. akcijski urad Südost glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS pod vodstvom prof. dr. Bruna Kurta Schultza. Prijavljence za Štajersko domovinsko zvezo so pregledovali od 5. junija do 15. septembra 1941, in sicer samo v okrožjih Maribor mesto, Maribor podeželje, Celje, Ptuj in Ljutomer.

Na žalost so se do danes ohranila, oziroma so dostopna samo poročila sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju. Tu se je pred sprejemno komisijo, ki jo je vodil rasni preiskovalec iz rasnega in kolonizacijskega glavnega urada SS-Obersturmführer Albert Karsten, od 2. do 5. avgusta 1941 zvrstilo 544 družin z 2085 osebami. Pri političnem ocenjevanju je 160 oseb dobilo oceno B, 1851 oceno C, 67 oceno D in 77 oceno E, pri rasnem ocenjevanju pa 1055 oseb oceno II, 950 oceno III in 80 oceno IV. Posamezne rase so takole zastopane: nordijska s 13,11 %, falska 4,63 %, dinarska 40,20 %, zahodna 26,26 %, vzhodna 10,23 %, vzhodnobaltska 5,57 %, medtem ko sta dve osebi bili čisto neevropske rase. Vodja komisije je v zaključnem poročilu povedal splošno mnenje: »Z rasnega stališča daje krajevna skupnost manj ugodno sliko. V oči bode močna vzhodna primes, posebno pri tovarniških delavcih.«⁴⁸

V prepisu pa so se nam ohranili podatki iz Luč v Savinjski dolini. Tu se je od 16. do 20. junija 1941 pred sprejemno komisijo zvrstilo 485 družin z 2309 osebami. Pri političnem ocenjevanju so 3 osebe

***Rasni in politični
pregled prebivalstva
v Šmartnem
na Pohorju
spomladi 1941***

dobile oceno A, 180 oceno B, 2074 oceno C, 45 oceno D in 7 oseb oceno E, pri rasnem ocenjevanju pa 352 oseb oceno II, 1868 oceno III in 89 oceno IV.⁴⁷

Iz podatkov obeh komisij je tudi razvidno, da so prišli pred komisijo tudi tisti, ki so se po 1. januarju 1914 priselili na slovensko Štajersko in so jih nacisti v svojih načrtih predvideli za izgon. Zanje so komisije vodile še posebno statistiko.

Na osnovi obeh ocen, tj. politične in rasne, je vodja sprejemne komisije nato dal začasno odločitev komisije. Če je sodil, da je oseba primerna za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, je zapisal »brez pomislekov« (keine Bedenken), če pa je menil, da je neprimerna, pa »nepojasnjeno« (ungeklärt). Nato je komisija vsem, ki jih je zaznamovala z »brez pomislekov«, določila tekočo člansko številko. Številke 1–100.000 so določili za »posebne sprejeme«, nato pa za vsako okrožje, ki so se zvrstila po abecednem redu, po sto tisoč nadaljnjih števil.⁴⁸

Ko so sprejemne komisije končale delo, so o rezultatih poročale okrožnim vodstvom, osebne vprašalne liste pa so poslale uradu za populacijsko politiko zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze. Kot že rečeno, se je v skromnem delu registrature tega urada ohranilo le poročilo sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju. »Zaključno poročilo rasnopolitičnih komisij za pregled spodnještajerskega prebivalstva«⁴⁹ navaja naslednje podatke:

Okrožje	Število oseb	I.	II.	III.	IV.
Celje	115.451	48	17.286 (15 %)	85.615 (74%)	12.502 (11 %)
Ljutomer	23.270	10	4.902 (21 %)	16.511 (71%)	1.847 (8%)
Maribor okolica	72.039	39	15.958 (22%)	43.735 (61 %)	12.307 (17 %)
Maribor mesto	42.141	19	13.463 (32%)	24.014 (45 %)	4.645 (11 %)
Ptuj	68.351	8	6.288 (9 %)	51.797 (76%)	10.258 (15 %)
Skupaj	321.252	124	57.897 (18 %)	221.672 (69%)	41.559 (13%)

Okrožje	A	B	C	D	E	Nepo- jasno	Brez pomi- slekov
Celje	333	7.362 (6 %)	102.746 (90%)	4.489 (4 %)	521	25.471	89.980
Ljutomer	24	2.463 (11 %)	20.404 (88%)	365 (1 %)	14	3.907	19.363
Maribor okolica	43	6.397 (17 %)	63.818 (89 %)	1.587 (2%)	194	15.867	56.170
Maribor mesto	95	4.560 (11 %)	32.816 (78 %)	4.187 (10%)	483	12.213	29.928
Ptuj	17	1.776 (3 %)	65.593 (96 %)	795 (1 %)	170	13.485	54.866
Skupaj	512	22.558 (7 %)	285.377 (89 %)	11.423 (4%)	1.382	70.945	250.307

Tako so do oktobra 1941 od 323.807 prijavljenih oseb pregledali 321.252 in od teh predlagali za sprejem 250.307, za odklonitev pa 70.945. Odklonili so jih torej 16.581 več, kot pa je znašalo Skupno število rasno in politično naj slabše ocenjenih (rasna ocena IV in politični oceni D in E).⁵⁰

Niso pa še do tedaj niti vpisovali niti pregledovali ljudi za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo v trboveljskem in brežiškem okrožju, in sicer iz dveh razlogov: spomladi in poleti še ni bilo do kraja rešeno vprašanje poteka nemško-italijanske državne meje na slovenskem ozemlju in niso še izgnali slovenskega prebivalstva iz obsotelskega in obsavskega pasu niti javno razglasili, da ga nameravajo izgnati. Šele potem ko je mešana italijansko-nemška osrednja razmejitvena komisija sklenila sporazum o natančnejšem poteku nove meje in ko je šef civilne uprave dr. Uiberreither 20. oktobra 1941 razglasil, iz katerih občin obsavskega in obsotelskega pasu bodo prebivalstvo deportirali v Nemčijo, so od 25. oktobra do 2. novembra 1941 vpisovali v Štajersko domovinsko zvezo, vendar le v občinah zunaj t. i. izselitvenega območja. Iz okrožja Brežice se je vpisalo 18.363, iz okrožja Trbovlje pa 28.235 oseb, skupaj torej 46.598. Ni natančnejših podatkov o tem, koliko so jih sprejeli in koliko odklonili, sodim pa, da so jih sprejeli okoli 36.693, odklonili pa okrog 9905.⁵¹ Na štabnih razgovorih v Gradcu 23. marca 1942 je Steindl poročal, da so sprejeli v organizacijo 287.000 oseb, 78.000 pa naj bi jih bili zavrnili, in sicer več iz rasnih in bioloških ter manj iz političnih razlogov. Napovedal je, da bodo od tistih 46.000 oseb, ki so dobile rasno oceno IV (rasno neustrezno), sprejeli še del ljudi z baltiško in vzhodnobaltiško primesjo in da bo končno ostalo zunaj organizacije le še kakih 20.000 oseb, ki jim bodo na vsak način onemogočili »vključitev v neimško narodno skupnost«.⁵²

Tiste, ki so jih sprejeli v organizacijo, so razdelili v dve skupini, na dokončne in začasne člane. Dokončni člani so postali zlasti volksdeutscherji, dotedanji člani Švabsko-nemške kulturne zveze, ki »so svojo pripadnost fűhrerju in nemškemu rajhu že dokazali«. Ko je dr. Uiberreither 11. maja 1941 na veliki svečanosti v Mariboru Švabsko-nemški Kulturbund na slovenskem Štajerskem kot celoto sprejel v Štajersko domovinsko zvezo, se je njegovim članom zahvalil za opravljeno delo, rekoč: »Izročam vam iz globine svojega srca fűhrerjevo zahvalo za vaše delo. Vem, da je mnogo ljudi vso dolgo dobo doprinašalo mnoge tihe žrtve... Vi, člani Švabsko-nemške kulturne zveze, boste zdaj kot prednja straža, kot kristalizacijsko jedro Štajerske domovinske zveze zasedli pomembna vodilna mesta.«⁵³ Dokončni člani so dobili rdeče članške izkaznice.

Vsi drugi so kot začasni člani, ki naj svojo »pripadnost führerju in nemškemu rajhu« šele dokažejo, dobili zelene članske izkaznice. Rdeče in zelene izkaznice so bile tudi edine osebne izkaznice, ki so jih nacisti uvedli med okupacijo na slovenskem Štajerskem.

Preseneča vsekakor veliko število odklonjenih, saj jih je bilo več kot 20% pregledanih. Kot že rečeno, so večino odklonili iz rasnih in bioloških razlogov. O tem, komu so odklonili sprejem, je malo več povedal članek v Marburger Zeitung, ki pravi:

»373.492 odraslih oseb v Spodnji Štajerski, ki so svojo pripadnost führerju, narodu in rajhu pokazali s svojo prijavo v Štajersko domovinsko zvezo, smo morali podvreči natančni preiskavi, ker so bili motivi za prej imenovano pripadnost, pogojeni z zlomom jugoslovanske države, najrazličnejši. Poštenemu navdušenju in ljubezni do rajha se je pridružila konjunktura, gospodarski oziri in poskus skrivanja sovražnih elementov. Prosilce za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo smo preiskali po političnih in rasno-bioloških merilih. Odklonili smo tiste osebe, ki spadajo v eno izmed teh treh skupin:

1. Osebe, ki so v času jugoslovanskega tujega gospostva aktivno sovražile Nemce in ki, kolikor niso bile ob izseljevanju odstranjene iz dežele, s svojim sedanjim vedenjem ne jamčijo, da bi se kdaj kot polnovredni člani vključile v nemško narodno skupnost.

To politično preiskavo smo izvedli v velikopotezni obliki.

2. Osebe, ki z rasno-biološkega gledišča pomenijo breme za nemško krvno skupnost. V to skupino spadajo bebci, kreteni, dedno obremenjeni, gluhonemi, slaboumni, asocialni elementi, hudodelci, potepuhi, cigani, ljudje z neevropskimi rasnimi primesmi (mongolskimi, črnskimi, srednjeazijskimi itd.).

Pripadnike te skupine smo morali iz rasno-bioloških razlogov odkloniti ne glede na njihovo politično usmerjenost.

3. Osebe, ki si kljub večkratnim opominom niso preskrbele dokumentov, ki so potrebni za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, ali ki kljub temu da so se prijavile, niso prišle na pregled pred sprejemno komisijo.«

Pri političnem ocenjevanju so odločno odklonili slovenske izobražence, ki so jim dali oceni D in E, čeprav so morda imeli rasno oceno II. Tako so v Ribnici na Pohorju odklonili 22 izobražencev (16 z oceno D in 6 z oceno E), ki jih je 14 imelo rasno oceno II, 8 pa III.

V Lučah v Savinjski dolini so odklonili 66 izobražencev (45 z oceno C, 20 z D in 1 z E), ki jih je 8 imelo rasno oceno II., 25. III., 33 (!) pa IV. Na drugi strani so od tistih, ki so se priselili po letu 1914, sprejeli približno polovico. Odklonili pa niso vseh Spodnještajercev s politično

oceno D, kot tudi niso odklonili vseh Spodnještajercev z rasno oceno IV!

Rasnemu ocenjevanju niti nacisti sami niso dosti zaupali. Tudi njih same je presenetil visok odstotek rasno neustreznih oseb, posebej še glede na to, da splošna rasna podoba slovenske Štajerske ni bila bistveno nič drugačna od ostale Štajerske.

»Rasna sestava prebivalstva v stari Štajerski je različna. Rasno visoko vredne ljudi je najti v Gornji Štajerski, proti jugu in vzhodu pa rasna vrednost pada. V Spodnji Štajerski je na zahodu in severu, torej v Savinjski dolini in na Pohorju, podobna rasna sestava ljudi kot v Gornji Štajerski. Proti vzhodu je prav tako zaznamovati opadanje rasne vrednosti,« je poročal vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek-Wallfeld na štabnih razgovorih v Gradcu 3. maja 1943. Enake rezultate razberemo iz omenjenega poročila »Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark«, ki navaja, da je I. skupine največ v Mariboru okoli, in sicer 1%, povsod drugod pa znatno manj. II. skupine je največ v okrožju Maribor okolica, in sicer do 53%, in v okrožju Celje do 52%, drugod pa veliko manj.

Tudi rasni preiskovalci kljub svoji večini, s katero so do stotink odstotka natančno izračunali udeležbo raznih ras pri prebivalstvu, dostikrat niso imeli enakih meril. Če naj drži ugotovitev, da imata Pohorje in Savinjska dolina najboljšo rasno sestavo prebivalstva, potem bi to moralo vsaj približno držati tudi za Ribnico na Pohorju in Luče v Savinjski dolini. Toda podatki kažejo drugače:

	Ribnica na Pohorju	Luče v Savinjski dolini
Število družin	544	485
Število oseb	2058	2309
Ocena I.	—	—
Ocena II.	1055	352
Ocena III.	950	1868
Ocena IV.	80	89
»Brez pomislekov«	1838	2139
»Nepojasneni«	247	170

Medtem ko sta obe komisiji približno enako ocenili I. in IV. skupino, sta glede II. in III. skupine imeli dokaj različna merila. Zaradi

različnih meril komisij se je pozneje pritoževal tudi ptujski okrožni vodja Fritz Bauer. Pravi:

»Po mojem mnenju so tu ocenjevalne komisije imele prestroga in neenotna merila. Poleg tega se glede tega vprašanja često zavzame stališče, ki bi bilo na mestu v vzhodnih pokrajinah in ne v Spodnji Štajerski.

Tako so na primer razbili družine, nekaj bratov in sester so sprejeli, nekaj pa odklonili, čeprav so bili vsi samski in so živeli v enakem okolju. Starše so sprejeli, ne pa samskih otrok, in narobe. Poleg tega so preveč gledali na zunanjo podobo osebe, ki so jo ocenjevali. Ker pa rasna podoba Spodnje Štajerske ni bistveno drugačna od stare Štajerske, je sploh vprašanje, koliko je bila ta strogo rasna preiskava upravičena. Po mojem mnenju naj bi izločili samo nekaj posebno vidnih rasnih primerov.«⁵⁴

Da so nacisti pri rasnem ocenjevanju na slovenskem Štajerskem uporabljali dosti strožja pravila kot drugod, kaže tudi dejstvo, da so odklonili »vzhodne in vzhodnobaltiške tipe«, kljub temu da sta bili vzhodna in vzhodnobaltiška rasa pri nemškem prebivalstvu udeleženi kar z okrog 28 odstotki.

Posebno jasno je o dvomih o pravilnosti rasnega ocenjevanja ljudi povedal vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek-Wallfeld v eni od svojih okrožnic, kjer pravi: »V zadnjem času so precej razpravljali o pravilnosti rasnega ocenjevanja ljudi. Mnogi so dvomili o pravilnosti dela in menili, da rasna znanost tiči še v otroških čevljkah. Bilo je mnogo za in proti...« V zagovor za pravilnost svojih nazorov in ukrepov je navedel, da je »vidni znanstvenik prof. dr. Lenz v svoji razpravi, ki jo je objavil v glasilu Informationsdienst des Rassenpolitischen Amtes der Reichsleitung der NSDAP, zavzel osnovno stališče do problema rasnega ocenjevanja ljudi in potrdil pravilnost dela, kakršno smo opravili tudi pri nas na Spodnjem Štajerskem.«⁵⁵

Čeprav so nacisti še jeseni 1941 predvidevali, da bo zunaj Štajerske domovinske zveze ostalo le okrog 20.000 oseb, pa jih je bilo kljub temu da so potlej dvakrat na leto, sredi aprila in sredi oktobra, sprejemali vanjo, vedno od 60.000 do 80.000 zunaj nje.⁵⁶

Hkrati s sprejemanjem članstva se je Štajerska domovinska zveza tudi organizacijsko gradila. Če so morali nacisti na slovenskem Štajerskem iz upravnotehničnih razlogov še nekaj časa obdržati okraje, pa so v političnem pogledu kar v začetku uvedli okrožja in večji del slovenske Štajerske razdelili v pet okrožij, medtem ko so za ostalo ozemlje, ki mu še niso mogli določiti južne meje, predvideli najprej eno samo okrožje s središčem v Sevnici, pozneje pa so orga-

nizirali brežiško in trboveljsko okrožje. Pri tem so si prizadevali uveljaviti načelo, da bi bila okrožja sama po sebi zaključena območja s kakimi sto tisoč prebivalci in večjim mestom kot središčem, pri čemer bi lahko bilo kakšno večje mesto organizirano kot samostojno okrožje. Vendar jim je to načelo uspelo približno uresničiti le v štirih okrožjih (Celje, Ptuj, Maribor podeželje, Maribor mesto), medtem ko so bila druga tri okrožja mnogo manjša. V teh sedmih okrožjih so ustanovili 144 krajevnih skupin, ki so bile navadno v mejah občin, dalje 619 celic, vsako z 800 do 1000 prebivalci, in 3975 blokov, vsakega s 100 do 200 prebivalci (okrog 40 družin).⁵⁷

Takšna organizacijska zgradba Štajerske domovinske zveze je bila popolnoma podobna organizacijski zgradbi NSDAP, enaka kot v NSDAP pa so bila tudi njena organizacijska vodstvena načela. Tudi v njej so nacisti uveljavili t. i. »Führerprinzip«, tj. načelo, da so zvezni, okrožni in krajevnoskupinski vodje edini odredbodajalci za vso organizacijo na svojem območju, ki pa imajo ob sebi štab sodelavcev s posvetovalno vlogo (zvezno vodstvo, okrožna vodstva in krajevnoskupinska vodstva), torej načelo, ki je popolnoma nasprotno načelu demokratičnega centralizma.

Ta vodstva so sestavili po približno enakem vzorcu. Na čelu organizacije je bil zvezni, v okrožju okrožni in v krajevni skupini krajevnoskupinski vodja, ki mu je bilo podrejenih več uradov, med njimi sta bila vsekakor osnovna t. i. I. in II. vodstveni urad (Führungsamt I, II) in se je prvi ukvarjal bolj z načelnimi in organizacijskimi vprašanji, drugi pa bolj s propagandnimi in kulturnimi zadevami. Poleg njiju so bili še naslednji uradi: upravni, delovnopolični, rasno-politični, agrarnopolitični, zdravstveni, vojaškoizobraževalni, izobraževalni, šolski in urad za uradnike. V zveznem vodstvu in okrožnih vodstvih so bili tudi nacionalnopolitični referenti.⁵⁸

Ce nacisti iz praktičnih razlogov spodnještajerskih Nemcev niso postavljali na najvišja mesta v civilni upravi, npr. za pooblaščenca in referente v uradu šefa civilne uprave in za politične komisarje oziroma deželne svetnike, pa je bilo v Štajerski domovinski zvezi drugače. Sklenili so, da bodo v njenih vodstvih v glavnem spodnještajerski Nemci, predvsem nekdanji voditelji Švabsko-nemške kulturne zveze in Auslandsorganisation der NSDAP, medtem ko bi naj bilo angažiranje vodilnega kadra iz Gornje Štajerske časovno omejeno.⁵⁹ Zato so si celo prizadevali, da na vodilna mesta postavijo čimveč sposobnih volksdeutscherjev. Tako bi naj dotedanji vodja Švabsko-nemške kulturne zveze za Slovenijo Hans Baron postal namestnik zveznega vodje, mnogi nacistično usmerjeni funkcionarji Švabsko-nemške kulturne zveze so postali vodje uradov in oddelkov tako

v zveznem kakor tudi v okrožnih vodstvih, medtem ko so za vodje krajevnih skupin postavili skoraj izključno tiste Nemce, ki so že pred vojno živeli na območju tiste krajevne skupine in bili aktivni v narodnostnem boju proti Slovincem. Zanimivo je dejstvo, da so v zvezno vodstvo postavili tudi precej sodelavcev Südostdeutsches Instituta v Gradcu. Tako je vodja tega inštituta dr. Car stan j en postal nacionalno-politični referent, statistični referent inštituta Heinz Braumüller je postal vodja I. vodstvenega urada, rasni referent inštituta dr. Walluschek-Wallfeld vodja rasnopolitičnega urada, tiskovni referent inštituta Josef Tutter referent za propagando in prosvetni sodelavec inštituta Michael Strobl referent za šolstvo. Zanimiva je tudi ugotovitev, da so za okrožne vodje postavili tako naciste iz Avstrije kakor tudi domače Nemce iz slovenske Štajerske. Prve so postavili v južnih, druge pa v severnih okrožjih, kar vsekakor ni slučajno, če imamo pred očmi posebnost t. i. nacionalnopolitičnih nalog v južnih predelih slovenske Štajerske, zlasti skoraj popoln izgon Slovencev in strnjeno naselitev Nemcev. Tako so za okrožnega vodjo v Celju ustoličili nam že dobro znanega nacističnega komisarja oziroma deželnega svetnika.⁶⁰

V Trbovlje je prišel eden od najstarejših avstrijskih nacistov Heribert Eberharth, v Brežice pa eden od štajerskih sodelavcev VDA Adolf Swoboda. V okrožjih Maribor mesto, Maribor podeželje, Ptuj in Ljutomer pa so za okrožne vodje postavili spodnještajerske Nemce, ki so se bili dotlej uveljavili kot funkcionarji Švabsko-nemške kulturne zveze, sodelavci VDA, narodnostni in nacistični bojovníki. Okrožni vodja za Maribor mesto je postal dotedanji okrožni vodja Švabsko-nemške kulturne zveze za mariborsko okrožje Josef Klingberg, okrožni vodja za Maribor podeželje je postal njegov dotedanji namestnik ing. Karl Doboczky, ki je bil tudi dotedanji vodja krajevne skupine Švabsko-nemške kulturne zveze za Ruše, v Ptujtu Josef Wresnig, dotedanji okrožni vodja Švabsko-nemške kulturne zveze, in v Ljutomeru ing. Roman Nemetz, nacistični mladinski aktivist in sodelavec VDA.⁶¹ Nikakor torej ni upravičeno trditi, da naj bi bili nacisti iz Štajerske odpirali spodnještajerske Nemce in da jim ne bi namenili pomembne vloge pri svoji raznarodovalni politiki.

Čeprav je imela vsa organizacija za temeljni smoter svojega dela čim popolnejšo germanizacijo prebivalstva na slovenskem Štajerskem, pa vendar niso pri tem imeli vsi uradi v zveznem vodstvu ali v okrožnih ter krajevnoskupinskih vodstvih enakega pomena. Zato se ne bom spuščal v opisovanje nalog in organizacijske sestave vseh teh številnih uradov, pač pa bom to storil le za dva urada, katerih obstoj in delo sta še posebej zvezana s problemi, ki jih obravnavam v tej knjigi.

Eden izmed uradov se je v letu 1941 imenoval »urad za populacijsko politiko« (Amt für Bevölkerungspolitik), a so ga v začetku leta 1942 preimenovali v »rasnopolitični urad« (Rassenpolitisches Amt). Vodil ga je dr. Walluschek-Wallfeld (po njegovem odhodu v vojsko pa celjski nacist Willfried Hofmann) in so njegova štirje delovna področja (1. za praktično populacijsko politiko, 2. za rasnopolitični in populacijskopolitični razvoj, 3. za rodovne raziskave in 4. sprejemni urad) imela nalogo reševati vsa populacijska in rasna vprašanja na slovenskem Štajerskem ter ugotavljati rasno sposobnost ljudi, ki so se prijaviли za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo.⁶²

V zveznem vodstvu je imel še zlasti močno besedo t. i. »nacionalnopolitični referent« dr. Helmut Carstanjen, ki je bil nacionalnopolitični referent tudi pri šefu civilne uprave in pokrajinski akcijski vodja Volksdeutsche Mittelstelle za Štajersko. Imel je zlasti nalogo preverjati, ali so vse odredbe, navodila in ukrepi vodstev Štajerske domovinske zveze v soglasju s splošnim nacionalnopolitičnim razvojem, ali drugače rečeno: imel je nalogo preverjati, ali ukrepi, ki jih nameravajo izvesti kakšni uradi, vodijo k uresničevanju osnovnega smotra nacistične okupacijske politike, tj. ponemčenju slovenske Štajerske. V svojem uradu je imel štiri oddelke: 1. za ugotavljanje položaja, 2. za načrtovanje, 3. za nadziranje in 4. za preseljevanje in naseljevanje. Ni slučajno, da so te oddelke vodili Carstanjenovi sodelavci Herbert Bödendörfer oziroma Ernst Frankl, Oswald Werther in Helmut Mikolasch. Dr. Carstanjenu in sodelavcem so za pomoč izbrali zaupnike, tj. »ljudi iz okrožnih in krajevnih vodstev Štajerske domovinske zveze, ki so se bili odlikovali v boju za nemštvo«. V Mariboru mestu je bil nacionalnopolitični referent Rudolf Holzer, v Celju dr. Gerhard May, v Brežicah ing. Alfred Busbach itd.⁶³

Trdno organizirana in široko razpredena organizacija z zagrizenim nemškim nacističnim vodstvom je zajela sleherni kraj in skoraj slehernega človeka. Pretresala je skoraj vsa pomembnejša politična vprašanja. Ob deportacijah leta 1941 je reševala prebivalstvo in določala, kdo lahko ostane doma in koga je treba izgnati. Prizadevala si je, da bi čimprej ponemčila ljudi, ki so še ostali na slovenskem Štajerskem, in da bi jim tudi vcepila nacistično ideologijo.

Koroška ljudska zveza

Nemški okupator glede Gorenjske ni imel kakšnih drugačnih namenov kot za slovensko Štajersko. Po prizadevanjih štajerskih in koroških nacistov in Hitlerjevem ukazu naj bi obe pokrajini čimprej

priključili k nemškemu rajhu in ponemčili. Zato so tudi v obeh pokrajinah začeli nacisti uvajati enake ukrepe, tj. ustanavljati enake okupacijske ustanove, izvajati množične deportacije Slovencev itd. ter tudi ustanavljati enake politične organizacije. Ker so organizacijo Koroško domovinsko zvezo bili ustanovili že pred leti na avstrijskem Koroškem, so si za organizacijo na Gorenjskem in v Mežiški dolini izbrali ime Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund). Vendar so na njeno ustanovitev bili nacisti manj pripravljeni kot pa na ustanovitev Štajerske domovinske zveze, saj je šef civilne uprave za Gorenjsko šele 24. maja 1941, tj. ravno štirinajst dni pozneje kot na slovenskem Štajerskem, izdal odredbo o njeni ustanovitvi. V odredbi je najprej povedal, da NSDAP na Gorenjskem in v Mežiški dolini začasno ne bodo ustanovili in da bo Koroška ljudska zveza edina organizacija, ki naj zajame vse delovne ljudi. Isti dan je za njenega zveznega vodja imenoval dotedanjega ukinitvenega komisarja Wilhelma Schicka.⁶⁴

Od 15. do 30. junija 1941 se je na Gorenjskem prijavilo v Koroško ljudsko zvezo okoli 113.000 oseb in je bil odstotek prijavljenih večji kot na slovenskem Štajerskem, saj je po nacističnih podatkih znašal 97%. Treba je poudariti, da se je v industrijskih predelih na Gorenjskem prijavil manjši odstotek prebivalcev kot pa v poljedelskih predelih. V Trzinu npr., kjer je bila 25. junija, tj. ravno v času vpisovanja v organizacijo, delavska stavka, se je prijavilo le 91%, kar so nacisti v javnosti utemeljevali s tem, »da je bilo tam srbsko hujskaško delo proti Nemčiji najbolj razširjeno«, vendar pa velja tudi narobe, da je bila tam edina krajevna skupina Švabsko-nemške kulturne zveze na Gorenjskem. Najmanjši odstotek je bil v Begunjah (83,3%), Trzinu (84,5%), Šmartnem pri Litiji (84,8), Šentvidu nad Ljubljano (85), Kropi (87,9) in Breznici (89,6), drugje pa je bilo povsod več kot 90 odstotkov.⁶⁵

Verjetno je tudi pri sprejemanju v Koroško ljudsko zvezo bil enak postopek kot pri sprejemanju v Štajersko domovinsko zvezo, ki ga pa zaradi uničenja arhivskega gradiva, kar omenjam v preglednem orisu virov in literature, ni mogoče natančneje rekonstruirati. Kot sem prikazal že v enem od prejšnjih poglavij, na Gorenjskem in v Mežiški dolini prebivalstva za sprejem niso rasno pregledovali posebej kot na slovenskem Štajerskem, temveč so ga pregledali skoraj vsega takoj po zasedbi.

Ne samo da so Koroško ljudsko zvezo ustanovili pozneje kot Štajersko domovinsko zvezo, temveč je bil tudi njen razvoj počasnejši. Na Gorenjskem in v Mežiški dolini je bilo članov Švabsko-nemške kulturne zveze precej manj, saj je bilo npr. avgusta 1941 moških čla-

nov le 394. Zato je seveda primanjkovalo zanesljivih ljudi za upravne, politične in druge organe⁶⁸ in so morali nacisti na najodgovornejše položaje na Gorenjskem in v Mežiški dolini postavljati le svoje ljudi iz avstrijske Koroške. Poleg tega je močna vstaja, ki se je začela proti koncu julija 1941, prav tako zavirala razvoj Koroške ljudske zveze, bila pa so tudi nesoglasja v nacističnem vodstvu na Gorenjskem glede njenega razvoja.

Šef civilne uprave za Gorenjsko Franz Kutschera in njegov privrženec Wilhelm Schick sta si prizadevala, da bi imela Koroška ljudska zveza enako vlogo in organizacijsko obliko kot Štajerska domovinska zveza na slovenskem Štajerskem. Drugi, med njimi zlasti Alois Maier-Kaibitsch, pa so sledili mnenju državnega organizacijskega vodje NSDAP Roberta Leya, naj bi na Gorenjskem kar v začetku organizirali NSDAP.⁶⁷ Najbrž so ta nasprotja na Gorenjskem in potrebe, da povečana Koroška dobi spet gauleiterja in državnega namestnika, ki ga po Klausner j evi smrti ni imela že tri leta, privedle Hitlerja do tega, da je 18. novembra 1941 dal Koroški novega gauleiterja in državnega namestnika, Gorenjski pa novega šefa civilne uprave dr. Friedricha Rainerja, ki je bil do tedaj gauleiter in državni namestnik v Salzburgu.⁶⁸

Novi šef civilne uprave dr. Rainer je 15. decembra 1941 na Gorenjskem uvedel NSDAP. Kot je izjavil pozneje, je to storil sporazumno s strankino pisarno in z državnim blagajnikom NSDAP »v spoznanju, da lahko gorenjsko prebivalstvo vodijo v duhu rajha in nemštva samo izkušene organizacije nacionalsocialističnega gibanja, ki sloni na vodilni nemški plasti tega ozemlja«. Koroška ljudska zveza je ostala še naprej kot »neposredna organizacija stranke«, ukinjeni pa so bili njeni uradi kot zvezno vodstvo in okrožna vodstva. Nekatere zadeve okrožnega vodje je prevzel okrožni radovljiški vodja NSDAP Franz Hradetzky, zadeve dotedanjih okrožnih vodij Koroške ljudske zveze pa so prešle na okrožne vodje NSDAP. Na območjih krajevnih skupin Koroške ljudske zveze so ustanovili krajevne skupine ali pa »postojanke« NSDAP. Vodstvo politične dejavnosti na Gorenjskem je bilo potlej izključno v rokah NSDAP, saj je bilo krajevnih skupin in postojank NSDAP trikrat več kot pa krajevnih skupin Koroške ljudske zveze.⁶⁹

Članstvo v organizacijah in državljske kategorije prebivalstva

Prebivalci, ki so jih sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo, so postali njeni dokončni ali pa samo začasni člani. Razlika med dokončnimi in začasnimi člani ter nečlani bi bila bolj teoretičnega značaja, če ne bi bili nacisti z vprašanjem članstva zvezali vprašanja državljanstva, s tem pa tudi vprašanja življenjske usode več sto tisoč ljudi.

V primeri z drugimi zasedenimi pokrajinami, ki so jih nacisti nameravali priključiti k rajhu, npr. Alzacijo, Lotaringijo, Luksemburgom, so na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem hitro rešili vprašanje državljanstva, o čemer je notranji minister dr. Frick pisal:

»1. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko meni, da je iz političnih razlogov nujno, da se čimprej reši vprašanje državljanstva pri prebivalcih nekdanjih jugoslovanskih območij, ki jih sedaj on upravlja ...

Po mnenju šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko je za uspešno in obsežno delo Štajerske domovinske zveze potrebno, da dobi članstvo Štajerske domovinske zveze odločilen vpliv na pridobitev državljanstva, s čimer se bo članstvo še bolj strnilo v celoto. Hiter napredek pridobivanja rasno dragocenih vindišarjev za nemštvo bi bil po mnenju šefa civilne uprave močno oviran, če prebivalstvu že od vsega začetka ne bi bila jasna ureditev državljanstva. Šef civilne uprave je zato izrecno zahteval, naj bi vprašanje državljanstva za spodnještajersko prebivalstvo rešili takoj, in sicer še preden bo s fűhrerjevim odlokom izvedena ozemeljska reorganizacija (priključitev Spodnje Štajerske k rajhu)... Šef civilne uprave za Gorenjsko se je pridružil mnenju šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in tudi prosi, da bi čimprej uredili vprašanje državljanstva, in sicer še pred priključitvijo njegovega upravnega območja k rajhu.«

Dr. Frick je menil, da bi bila takšna rešitev, kot jo želita šefa civilne uprave, »sicer nenavadna, toda pravno izvedljiva«. Vprašanje državljanstva v obeh zasedenih pokrajinah naj bi rešil Hitlerjev odlok, najustreznejša pa bi bila odredba ministrskega sveta za državno obrambo.⁷⁰

Priključitev obeh pokrajin so predvidevali za 1. oktober 1941. leta, a so jo nekaj dni pred tem datumom iz »zakonsko-tehničnih razlogov« odložili na 1. november 1941.⁷¹ Upoštevali so željo šefov civilne uprave in je ministrski svet za državno obrambo 14. oktobra 1941. leta, tj. še pred nameravano priključitvijo, izdal »odredbo o pridobitvi držav-

ljanstva na osvobojenem območju Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske.«⁷²

Odredba, ki je imela veljavo zakona, je v 1. členu določala, da s 14. aprilom 1941 pridobijo nemško državljanstvo nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imele na ta dan svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem. 2. člen je določal, da osebe nemške ali tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva in so imele 14. aprila 1941 svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem, dobijo nemško državljanstvo na preklic, če jih bodo priznali za domu zveste prebivalce Spodnje Štajerske in Gorenjske in ne bodo dobile državljanstva po členu 1. Te osebe bodo lahko najpozneje v desetih letih postale nemški državljani, če jim ne bo državni notranji minister v tem času preklical državljanstva. 3. člen je določil, da so »nekdanji jugoslovanski državljani, ki so 14. aprila 1941 imeli svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem in ne bodo dobili nemškega državljanstva po 1. in 2. členu ali pa ga bodo pozneje izgubili po preklicu, zaščitenci nemškega rajha«. Ime »zaščitenci« (Schutzangehörige) izhaja iz okoliščine, da so te osebe le pod »zaščito nemškega rajha«, ki pa ugasne, brž ko odidejo na območje zunaj nemškega rajha.

Še poleti 1941. leta so pripravili izvršilni odlok k tej odredbi, vendar ga je notranji minister izdal šele 10. februarja 1942, tj. zatem, ko so priključitev obeh pokrajin k rajhu odložili za nedoločen čas. Brez tega odloka pa seveda odredbe z dne 14. oktobra 1941 niso mogli uporabiti, ker ni podrobneje določala, koga je šteti med »osebe nemške narodnosti« in koga med »osebe nemške ali tej sorodne krvi« in kdo so »domu zvesti prebivalci Spodnje Štajerske in Gorenjske«. Odlok je določil, da za sklepanje o nemški narodnosti veljajo določbe državnega notranjega ministra z dne 29. marca 1939, in naročil, naj vprašanju izvora nemških prednikov posvetijo posebno pozornost in naj ne pripisujejo nobenega pomena ustni izpovedi za nemštvo, ki jo je kdo dal po nemški zasedbi, nasprotno pa naj vedno upoštevajo izpoved za nemštvo, ki jo je kdo dal pred nemško zasedbo, zelo pa naj upoštevajo članstvo v Švabsko-nemškem Kulturbundu. O merilih za določanje »domu zvestega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem« pravi: »Za priznane člane domu zvestega prebivalstva veljajo začasni člani Štajerske domovinske zveze.« Zanimivo je, da odlok določa, »da o tem, koga je šteti za domu zvestega prebivalca v osvobojenih predelih Gorenjske, ostanejo pridržane nadaljnje določbe«. Odlok tudi pravi, da državni notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrjevanje nemštva prenaša pristojnost za preklicevanje držav-

ljanstva na šefa civilne uprave, po dokončni priključitvi pa na državnega namestnika v Gradcu, ki je tudi pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva.

Najmanj novega pa je odlok povedal o zaščitencih. Glede njihovih pravic si je državni notranji minister pridržal pravico, da izda nadaljnje določbe.⁷³

Čez petnajst dni, tj. 25. februarja 1942, je državni notranji minister poslal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko še posebna zaupna navodila o izvajanju izvršilnega odloka z dne 10. februarja 1942. V njih pravi, da naj prekliče nemško državljanstvo tistim osebam, pri katerih se je poskus »regermanizacije« ponesrečil. To pride v poštev posebno še tedaj, »če ima kakšna oseba z nemškim državljanstvom na preklic kakšne nezaželene zveze s slovenstvom ali pa se upira nemški vzgoji otrok«.⁷⁴

To so osnovni pravni predpisi, ki so z njimi nacisti uredili vprašanje državljanstva na Spodnjem Štajerskem.

S temi pravnimi predpisi so nacisti spomladi 1942 dokončno uredili vprašanje državljanstva na Spodnjem Štajerskem, in sicer tako, da so dokončni člani Štajerske domovinske zveze dobili nemško državljanstvo, začasni člani pa nemško državljanstvo na preklic. Če bi neil^la drzavljari! na preklic postali dokončni člani štajerske domovinske zveze ali pa jim šef civilne uprave ali državni namestnik v desetih letih ne bi odvzela državljanstva, bi postali nemški državljani. Vsi tisti, ki jih niso sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo, so bili t. i. zaščitenci. Poleg teh treh skupin so bili na slovenskem Štajerskem še t. i. tuji državljani in osebe brez državljanstva. 29. novembra 1942 je bilo od 531.610 prebivalcev 27.059 nemških državljanov, 415.694 nemških državljanov na preklic, 82.365 zaščitencev, 5536 t. i. inozemcev in 956 oseb brez državljanstva.⁷⁵

Za Gorenjsko, kjer so bile razmere zlasti pozimi 1941-42 in pozno spomladi ter poleti 1942 za naciste zelo neugodne, so vprašanje državljanstva uredili šele jeseni 1942.

V odloku državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942, ki je veljal tako za slovensko Štajersko kot tudi za Gorenjsko, je bilo rečeno, da bodo o tem, koga je imeti za domu zvestega prebivalca v osvobojenih predelih Gorenjske, govorile nadaljnje določbe. Sodim, da so temu vzrok razmere na Gorenjskem pozimi 1941-42. Novi šef civilne uprave dr. Rainer je namreč konec leta 1941 ukinil zvezno in okrožna vodstva Koroške ljudske zveze in uvedel NSDAP, na drugi strani pa je bil ravno takrat velik razrast narodnoosvobodilne borbe in je bilo vprašanje članstva v Koroški ljudski zvezi ponovno odprto. Po kratkem zatišju v rani pomladi 1942 je junija spet prišlo do za-

ostritve političnih razmer in »akcijo so zadržali tako dolgo, dokler so nemirne razmere onemogočale jasno oceno prepričanja prebivalstva«. ⁷⁶ Šef civilne uprave dr. Rainer je 13. junija 1942 določil:

»Poostritev varnostnopolicijskih razmer na zasedenih območjih Koroške in Kranjske zahteva posebno previdnost pri podeljevanju državljanstva prebivalcem tega območja ... Da bi dosegli naj večjo mero varnosti, naročam, naj se odslej pred vsakim sprejemom v Koroško ljudsko zvezo zaradi zagotovitve državnopolicijskih interesov vpraša za mnenje pristojni urad državne policije ... za zagotovitev nacionalnopolitičnih interesov pa moj urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva.« ⁷⁷

Pomembno vlogo pri določanju, komu naj dajo nemško državljanstvo in komu ne, sta na Gorenjskem dobila gestapo in Maier-Kaibitschev urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu.

Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu se je leta 1942 že tudi teoretično ukvarjal z vprašanjem državljanstva. Predlagal je, naj bi podobno, kot so storili v priključenih poljskih predelih, za boljšo narodnostno delitev Slovencev in Nemcev tudi na Gorenjskem in slovenskem Štajerskem uvedli t. i. Deutsche Volksliste, in je že sestavil nekaj osnutkov določb o njeni uvedbi. Po tem osnutku naj bi imel ta narodnostni register prebivalstva v zasedenih predelih Slovenije štiri oddelke. V prvem naj bi bili tisti volksdeutscherji, ki so bili aktivni v narodnostnem boju, v drugem tisti, ki se niso aktivno udeležili narodnostnih bojev, so pa vidno ohranili svojo nemško narodno zavest, in tisti Slovenci, ki z aktivnim odnosom in osebnim delom dokazujejo ali bodo dokazovali svojo pripravljenost sodelovati pri graditvi nacističnega sistema in ki so pripravljeni vključiti se v velikonemški rajh. V tretji oddelek naj bi prišli tisti Nemci, ki so se sčasoma povezali s slovenstvom, a še imajo osnovo, da spet postanejo polnovredni člani nemške narodne skupnosti, dalje osebe nenemške narodnosti, ki živijo z Nemci v zakonski zvezi, v kateri pa prevladuje nemški vpliv, ter Slovenci, ki s svojo dobro rasno oceno in političnim vedenjem zagotavljajo vključitev v nemštvo. V četrti oddelek naj bi prišli tisti Nemci, ki so prešli v slovenstvo (renegati), in tisti Slovenci, ki iz rasnih ali dednobioloških razlogov, svojega asocialnega vedenja ali sovraštva do nemštva ne bi bili sposobni za ponemčenje. Opirajoč se na t. i. »zaupno informacijo o narodnostnem razlikovanju Nemcev in Poljakov na nemškem vzhodu (ponovno priključenih vzhodnih predelih)«, ki jo je 17. julija 1942 izdala strankina pisarna, je Maier-Kaibitschev urad predlagal tudi, kakšen

naj bo odnos do posameznih oddelkov. Medtem ko bi naj ljudem v prvem in drugem oddelku s 1. 10. 1942 dali nemško državljanstvo, naj bi ljudem v tretjem oddelku dali le nemško državljanstvo na preklc, jih prepeljali v rajh na ponemčenje in jim tam omejevali gibanje, šolanje na nekaterih šolah, izvrševanje nekaterih poklicev itd. Zemljiško posest ali obrtne obrate naj bi jim še pred odvozom v rajh odvzeli, »da bi izključili vsako zakoreninjenje teh oseb v njihovi dosednji domovini«, lahko pa bi svojo posest prodali državnemu komisarju za utrjevanje nemštva. Tisti, ki bi prišli v četrti oddelek, bi postali zaščitenci. Kolikor bi bili sposobni za ponemčenje, bi jih odpeljali v Nemčijo. Druge — 1. i. asocialne, dednobiološko manjvredne in politično posebno obremenjene osebe naj bi odpeljali v koncentracijska taborišča. »Slovence, ki se niso pravočasno prijavili v Koroško ljudsko zvezo oziroma Štajersko domovinsko zvezo, je treba zapreti in odpeljati v koncentracijsko taborišče, da bi jim onemogočili nadaljnje delo za slovenstvo,« je predlagal Maier-Kaibitsch.

Toda na sestankih in konferencah, ki so jih imeli na Bledu, so nacisti na Gorenjskem ugotavljali, da glede jasnejšega razlikovanja Nemcev in Slovencev na Gorenjskem ni mogoče uveljavljati enakih kriterijev kot na Poljskem. »Tukaj ne gre za razločevanje med Nemci, ljudmi nemškega izvora in tujerodnimi skupinami — v tem primeru torej pripadniki slovenskega naroda — kot je potrebno in mogoče na vzhodu, temveč je treba govoriti o gorenjskem prebivalstvu kot celoti, ker je rasna preiskava po osvojitvi dežele ugotovila zelo pomemben sestavni del nemške krvi pri gorenjskem prebivalstvu.« Nekateri, npr. Maier-Kaibitschev urad oziroma njegov I. glavni oddelek, ki ga je vodil dr. Kürbisch, so ugotavljali, da kljub temu Gorenjcev glede njihovih pravic in dolžnosti državljanskopravno ne bi smeli popolnoma izenačiti z nemškimi državljani. Tako jim npr. ne bi smeli dovoliti, da bi sklepali zakonsko zvezo s komerkoli. »Če na osnovi prvega rasnega pregleda cenimo, da je na Gorenjskem okoli 16.000 ljudi, ki so rasno nesprejemljivi za nemški narod, potem to sedaj še ne pomeni kakšne posebne ogroženosti, pač pa bi se to poslabšanje krvi kazalo vedno bolj v prihodnjih desetletjih in bi konec koncev pripeljalo do nemogočih razmer.« Menil je, da bi jim tudi ne smeli dovoliti, da bi opravljali takšne poklice, ki so povezani z vodenjem ljudi, npr. učiteljske, poklic obrtnega mojstra, mojstra v industriji, uradnika v višjih in visokih službah, vodje obrata, zdravnika, živinozdravnika, lekarnarja itd. Osnovni kriterij za ocenjevanje posameznikov naj bi bila rasna ocena, ki bi se ji pridružila še politična ocena, ki naj bi jo dajali strankini uradi. Zato naj bi si Maier-Kaibitschev urad na Bledu s pomočjo zdravstvenih ustanov ustvaril nekakšno »gorenjsko nacionalno

kartoteko« (Oberkrainer Volkskartei), ki bi delila gorenjsko prebivalstvo v dne osnovni skupini: v tiste, ki so sposobni za ponemčenje, in v tiste, ki za to niso primerni.⁷⁸ Ker so ugotovili, da spomladi 1941 na Gorenjskem niso rasno pregledali še kakih 2000 družin, so na neki konferenci, ki ji je predsedoval Rösener, in ob Rainer j evem obisku Maier-Kaibitschevega urada na Bledu 12. septembra 1942 sklenili, da bodo rasno in zdravstveno pregledali še enkrat vse prebivalstvo na Gorenjskem, in predlagali, naj bi to storili tudi na slovenskem Štajerskem. »Da bi že vnaprej onemogočili splošno vznemirjenje prebivalstva, bo ta zdravstveni pregled Gorenjcev, ob katerem bodo obenem napisali zdravstvene karte, treba propagandistično in v tisku pripraviti s posebnim opozarjanjem na to, da je treba zaradi splošnih koristi med prebivalci ugotavljati tuberkulozo in druge bolezni, ki so tukaj doma, ter proti njim ustrezno ukrepati.« Iz razpoložljivega gradiva ni razvidno, ali so nato ta rasni in zdravniški pregled res izvedli ali ga niso. Verjetno je, da ga niso, ker so se razmere na Gorenjskem za nacisti vedno bolj slabšale.⁷⁹

Vprašanje državljanstva nacisti na Gorenjskem niso mogli rešiti tudi potlej. 2e februarja 1943 je kamniški deželni svetnik poročal šefu civilne uprave, da Slovenci na Gorenjskem v vedno večji meri izstopajo iz Koroške ljudske zveze in izjavljajo, da so raje zaščitenci. Težava je v tem, da še niso rešili vseh prošenj za sprejem v Koroško ljudsko zvezo in da sprejeti še niso dobili izkaznic.⁸⁰ Več o tem zvemo iz zapisnika razgovora o reševanju vprašanja državljanstva dne

2. marca 1943 v Celovcu. Pravi, da je »natančnejša razjasnitev vprašanja državljanstva in zaščitencev na zasedenih območjih Koroške in Kranjske še zelo nejasna«. Za vzrok navaja dejstvo, da Koroška ljudska zveza ni bila zajela vsega prebivalstva, temveč šele od določenega leta starosti dalje, da se pri sprejemu vanjo niso ozirali na podatke o prebivališču dne 14. IV. 1941, ker so za ta pogoj za pridobitev nemškega državljanstva zvedeli šele po sprejemanju v Koroško ljudsko zvezo. Sklenili so, da bodo dokončno rešili vprašanje državljanstva in

1. aprila 1943 popisali vse prebivalce, ki so 14. aprila 1941 prebivali na zasedenih območjih Koroške in Kranjske. Seznane bodo poslali ustreznim organizacijam NSDAP, ki naj določijo, ali so te osebe »sorodne nemški krvi« in »domu zveste«.⁸¹ Toda s tem spet ni bilo nič in so imeli deželni svetniki in okrožni vodje NSDAP na Gorenjskem

3. maja 1943 v Kranju novo konferenco o rešitvi vprašanja državljanstva na Gorenjskem. Sklenili so, naj bo popis 1. junija 1943.⁸² Ko so nato popis res izvedli, pa zaradi posebnih razmer, ki jih je povzročil vedno večji razmah narodnoosvobodilne borbe, niso mogli v praksi izvajati nikakršne delitve prebivalstva. V svoji nemoči so za Gorenjce

vedno bolj uporabljali izraz »Slovenci« in so se vedno bolj oddaljevali od jasne delitve prebivalstva v skupine, ki so jih formalnopravno uvedli in kakršne so na slovenskem Štajerskem obdržali vse do konca vojne.

Vprašanje tako imenovanih zaščitencev

Spomladi 1941 so nacisti naredili načrt, da bodo vse tiste, ki se ne bi prijavili v Štajersko domovinsko zvezo ali ki jih vanjo ne bi sprejeli, in teh je bilo na slovenskem Štajerskem okoli 80.000 in na Gorenjskem okoli 16.000, izgnali v Srbijo, t. i. Nezavisno državo Hrvatsko ali pa v Nemčijo.⁸³ Toda že pri prvih spremembah načrta o deportacijah so morali to zamisel opustiti in vprašanje zaščitencev reševati na ožjem prostoru. Na številnih štabnih razgovorih v Gradcu so glede zaščitencev reševali predvsem dve vprašanji: njihov različni pravni položaj glede na nemške državljane in njihovo končno usodo. Pri določanju njihovega pravnega položaja so si prizadevali delati čim večje razlike med njimi in nemškimi državljani. Tako so jih ovirali pri izvrševanju obrti, dedovanju nepremičnin, porokah itd. Morali pa so izpolniti posebno delovno obveznost. Od pomladi 1942 do poletja 1943 so morali hlapčevati gornještajerskim kmetom, spomladi 1943 pa so zanje ustanovili posebno taborišče v Strnišču pri Ptujju, t. i. »Sonderdienstpflichtigenlager«, ki je bilo »nekakšna vmesna stvar med koncentracijskim taboriščem in taboriščem za inozemske delavce«, kakor so ga sami označevali. Nadzor nad taboriščem je imel rasnopolitični urad zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze in vanj so kljub omejenim nastanitvenim zmožnostim stlačili nad 600 zaščitencev, ki so morali v neznosnih razmerah delati pri graditvi tovarne aluminija.

V začetku leta 1944 so ustanovili še eno takšno taborišče v Studencih pri Mariboru in spomladi istega leta še taborišče za ženske pri Celju. To so bila pravzaprav nekakšna majhna koncentracijska taborišča Štajerske domovinske zveze. Nacisti pa so tudi trboveljske premogokopne revirje imeli za nekakšno koncentracijsko taborišče, ki sicer ni bilo ograjeno z žico kot prej navedena taborišča, je pa bilo na poseben način zavarovano. Jeseni 1943 so se nacisti ukvarjali z načrtom, da bi ustanovili koncentracijsko taborišče za tovarno letalskih motorjev na Tezmem pri Mariboru.⁸⁴

Vendar pa nacisti vse do konca vojne niso rešili vprašanja končne usode zaščitencev. Zanje je bilo nesprejemljivo, da bi na slovenskem Štajerskem in na Gorenjskem trpeli tako veliko število »rasno manjvrednih« in »politično neznosnih« oseb. Ker jih niso mogli izgnati, so njihovo število nameravali celo znižati s ponovnimi pregledi in omi-

*Taborišče Strnišče
pri Ptuj*

ljenimi kriteriji za sprejem v organizacijo. Tako so poleti 1943 zaposlili na slovenskem Štajerskem kar 32-člansko komisijo, da je poslednjič pregledala zaščitence, in sicer s treh strani: politične, rasne in asocialne. Komisijo so razdelili v tri podkomisije in v vsaki izmed njih je bil sodelavec rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze kot rasni ocenjevalec, sodelavec nacionalnopolitičnega referenta kot politični ocenjevalec in referent I. vodstvenega urada zveznega vodstva. Če je pregledanega negativno ocenil le eden od teh treh, se je lahko pritožil na glavno komisijo. Računali so, da bo po tem poslednjem pregledu ostalo še okoli 25.000 ali 6% zaščitencev. Toda število zaščitencev so znižali le za nekaj odstotkov — sredi leta 1944 jih je bilo več kot 40.000, in vedno bolj je naraščalo število tistih, ki so jih iz političnih razlogov izključili iz organizacije.

Ze jeseni 1942 so se začeli pojavljati predlogi, naj bi zaščitence tudi sterilizirali ali pa jih poslali v koncentracijska taborišča. Jeseni 1942 je rasnopolitični urad zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze pozval okrožne vodje, naj glede zaščitencev povedo svoje mnenje. **Zal** se je ohranilo oziroma je dostopno le poročilo ptujskega vodje Fritza Bauerja z dne 3. novembra 1942, ki mu je zanj pripravil osnutek vodja ptujske izpostave varnostne službe SS-Obersturmführer dr. Görger. Oba sta predlagala:

»1. Tiste zaščitence, ki so jih odklonili iz rasnih razlogov, bi ponovno pregledali in po možnosti vse, razen nekaterih maloštevilnih primerov, sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. Ostale primere, ki so res rasno manjvredni in za nemško ljudstvo neznosni, bi: a) sterilizirali in b) čimprej odstranili iz Spodnje Štajerske ter jih zaposlili nekje drugje.

2. Zaščitence iz kriminalnih razlogov bi prav tako pregledali. Zaščitenci bi ostali le resnično hudi kriminalni primeri. Tudi njih bi sterilizirali, na vsak način pa bi jih odstranili iz Spodnje Štajerske in jih poslali v delovno in asocialno taborišče v rajhu.

3. Ostali bi nato še zaščitenci iz političnih razlogov. Zanje bi na vsak način uporabili stroga merila in bi pravzaprav vse, ki so že od prej politično obremenjeni, posebno vse izobraženstvo, pustili kot zaščitence, vendar tudi ne v Spodnji Štajerski, temveč bi jih čimprej poslali v rajh na kakšno težko delo, ki bi zagotavljalo, da ti elementi ne bi predolgo živeli, tako da se ta plast nasprotnikov ne bi še dalje širila in nam nasprotovala.

Poleg tega bi iz sedanjih članov Štajerske domovinske zveze stalno izreševali skupino političnih nasprotnikov in političnih izobražencev in jih razglaševali za zaščitence. Tudi s temi bi ravnali tako kot s prej omenjeno skupino, to je, da bi jih ob izgubi članstva v Štajerski domovinski zvezi poslali na delo v rajh, in sicer pod enakimi pogoji kot one pod točko 3. Menim, da je ta ukrep posebno pomemben glede na dejstvo, da se banditi vedno na novo pojavljajo na Spodnjem Štajerskem.«⁸⁵

To je zločinski predlog, saj svetuje, naj bi dve skupini zaščitencev sterilizirali, tretjo — politično — pa uničili s trdim delom. Za naciste pa je to bilo nekaj čisto naravnega, saj so »dedno bolne« ne samo sterilizirali, temveč nekaj časa celo ubijali. Da to niso bili le posamezni predlogi, temveč že tudi načelno stališče celega vodstva Štajerske domovinske zveze, priča naslednji odlomek iz poročila komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko z dne 9. julija 1943:

»V I. vodstvenem uradu zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze zastopajo tudi gledišče, da bi se kakšno preveč izstopajoče zaznamovanje zaščitencev spremenilo v njihovo nejevoljo do dela. Tukaj se ukvarjajo z zamislijo, da bi zaščitence zaznamovali z majhnim, vidnim, vendar ne preveč izstopajočim znamenjem, ki bi ga morali, podobno kot člani Štajerske domovinske zveze svojega, nositi na ovratniku. Ker je spolno občevanje med nemškimi državljani in zaščitenci prepovedano, stopa v ospredje problem zaznamovanja zaščitencev, in sicer še toliko bolj, kolikor so nemški državljani na preključ do časa ločitve ljudi v zaščitence in člane Štajerske domovinske zveze živeli z zaščitenci v življenjski skupnosti...

Vprašanje sterilizacije zaščitencev ima Štajerska domovinska zveza zelo pred očmi. Kot sporoča vodja I. vodstvenega urada (Heinz Braumiiller, nekdanji sodelavec Südostdeutsches Instituta v Gradcu — op. T. F.) zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, menijo,

da bo po vojni prišla sterilizacija prav gotovo v poštev kot edina rešitev vprašanja zaščitencev. Ker ni na razpolago tehničnih naprav za sterilizacijo zaščitencev, računajo, da bo proces sterilizacije trajal tri do štiri leta. Sedaj sterilizacije zaščitencev iz tehničnih razlogov ni mogoče izvesti. Kot navajata I. vodstveni urad in rasnopolitični urad zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, bi imela sterilizacija zaščitencev pozitivne posledice (sic!). Mnogi zaščitenci bi bili pripravljeni in bi si tudi prizadevali, da se ji podvržejo, ker potem ne bi bili več podvrženi zapostavljanju in bi se lahko potegovali za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo.

Vodja rasnopolitičnega urada v zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek je na konferenci voditeljev Štajerske domovinske zveze in njenih formacij 22. junija 1943 v Mariboru označil, »da bodo vsi zaščitenci prej ali slej sterilizirani«.«⁸⁶

Kaže pa, da nekateri razgreti nacisti niso imeli toliko potrpljenja, da bi s sterilizacijo zaščitencev čakali do konca vojne. Kajti 1. septembra 1943 je tudi šef civilne uprave dr. Uiberreither naročil: »Zaščitence je treba brezpogojno predlagati za sterilizacijo, če se to zdi potrebno.«⁸⁷

Takšno usodo so torej nacisti pripravljali več deset tisoč Slovcem, ki so jih že v času vojne zatirali na vseh področjih. Toda takšna usoda ne bi doletela samo t. i. zaščitencev, temveč tudi druge, ki nacistom ne bi bili všeč. Zlom tretjega rajha je nacistom do kraja onemogočil izvesti takšen zločin nad slovenskim narodom, kakor je narodnoosvobodilna borba zelo onemogočala pravno razlikovanje med nemškimi državljani na preklic in zaščitenci na Gorenjskem in tudi ukrepe proti zaščitencem.

Odnos do tako imenovanih tujcev

Tako imenovani zaščitenci so bili le ena izmed tistih skupin prebivalstva, za katere so nacisti menili, da ne smejo ostati na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. Druga skupina so bili t. i. tujci, tj. tisti, ki zanje niso bili niti Nemci niti »vindišarji« oziroma »domovini zvesti Štajerci«, temveč Hrvati, Madžari itd. Najprej so jih nameravali vse izgnati Skupaj z nezaželenimi Slovenci, ker pa so bili pripadniki držav, ki so bile v prijateljskih odnosih z nacistično Nemčijo, jih vendarle niso mogli izganjati tako kot Slovence, temveč so se morali za njihovo odstranitev pogajati z vladami teh držav. Ker ne razpolagam z viri, kako so reševali vprašanje Madžarov, bom lahko prikazal le vprašanje odstranitve Hrvatov iz slovenske Štajerske.

Potem ko je Nemčija konec junija ali v začetku julija 1941 zaradi prijateljskih vezi z NDH in koristi svoje narodne skupine v NDH odstopila od svojega namena, da Hrvate takoj in skupaj z nezaželenimi Slovenci izžene iz slovenske Štajerske in Gorenjske, se seveda ni odrekla, da jih odstrani na kakšen drug način. Še sredi oktobra 1941 je Himmler v svoji odredbi o izgonu Slovencev iz obsavskega in obsočnega pasu napovedal, da bo o preselitvi kakih 3000 Hrvatov s tega območja izšlo posebno povelje. Pot, ki jo je nacistična Nemčija ubrala za odstranitev Hrvatov iz slovenske Štajerske, je bilo pogajanje z ustaško vlado za sporazumno preselitev.

Na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem je ob ljudskem štetju marca 1931. leta živelo 5013 oseb s hrvaškim materinim jezikom (4546 na slovenskem Štajerskem in 467 na Gorenjskem), največ v okrajih Celje (1205), Maribor podeželje (1026) in Ptuj (1001), nacistični popis prebivalstva na slovenskem Štajerskem z dne 29. novembra 1942 pa je tam ugotovil 3203 Hrvate, ni pa upošteval obsočnega in obsavskega pasu, v katerih je po podatkih preselitvenega štaba v Rajhenburgu bilo v začetku 1942. leta 505 Hrvatov.

Najprej sta dr. Uiberreither in zastopnik ustaške vlade dr. Oskar Turina 12. novembra 1941 v Gradcu podpisala sporazum o preselitvi Hrvatov iz slovenske Štajerske v NDH. Vse osebe hrvaške narodnosti na slovenskem Štajerskem — tako je določal ta sporazum — se lahko v treh letih od začetka njegove veljave prijavijo za preselitev v NDH, vendar jih nihče k temu ne more prisiliti. Pred preselitvijo lahko svoje imetje prodajo, premičnine pa vzamejo s seboj. Za ugotavljanje, ali je kakšna oseba hrvaške narodnosti ali ne, naj bi ustanovili nemško-hrvaško paritetno komisijo. Ta bi naj kandidate za preselitev preverjala glede na njihov izvor, jezik in narodnostno opredelitev, pri čemer bi pripoznala za Hrvate le tiste, ki izpolnjujejo vsaj dva od teh treh pogojev. Če se komisija ne bi mogla sporazumeti, naj bi odločala arbitraža, ki bi jo sestavljal član nemškega poslaništva v Zagrebu in član zunanjega ministrstva NDH, medtem ko bi naj v tretji in poslednji instanci odločal dokončno poslanik Kasche osebno. Zanimiva je določba, da ta sporazum velja tudi za tiste Hrvate, ki so morda bili izgnani iz slovenske Štajerske v NDH ali pa v rajh, razen če temu ne nasprotujejo tehtni politični razlogi.

Ker je šlo nacistom še bolj za to, da bi prej odstranili Hrvate iz obsočnega in obsavskega pasu, so zelo skrajšali rok za prijavo o preselitvi tistih Hrvatov, ki so živeli na tem območju, podali naj bi jo najpozneje v šestih mesecih.⁸⁸

Toda komaj so objavili besedilo sporazuma, je že dr. Carstanjen 28. novembra 1941 na štabnih razgovorih v Gradcu povedal: »Spora-

zum o Hrvatih ni bil pravilno objavljen in vzbuja vtis, kot da se bodo sedaj vsi Hrvati iz Spodnje Štajerske odselili domov. Gre samo za okvirni sporazum. Tiste osebe, ki bi se rade odselile, se lahko odselijo na Hrvaško. Do sedaj so društvu 'Napredak' predložili seznam 4000 oseb, od katerih jih pride v poštev okoli 1600. Te se lahko v treh letih odločijo, ali se bodo preselile ali ne.«⁸⁹

Kaže, da so nacisti, zlasti pa ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ravno v obsotelskem in obsavskem pasu, hoteč na ta način dobiti nadaljnje površine zemlje za nemško kolonizacijo, pritiskale na Hrvate, naj svoje imetje prodajo državnemu komisarju za utrjevanje nemštva in se odselijo na Hrvaško, medtem ko so zemljo hrvaških dvlastnikov kar plenile, ne da bi imele za to kakršno koli osnovo v predpisih. Tako je npr. izpostava urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Brežicah junija 1942 vabila posamezne Hrvate, naj sklenejo z njo pogodbo o prodaji posestev. Iz nekega dopisa je razvidna grožnja: »Če pogodbe o prodaji ne podpišejo do nedelje, bomo te osebe predlagali za izselitev.«⁹⁰ Grožnje z izgonom v Nemčijo — ravno takrat so vozili iz obsavskega in obsotelskega pasu poslednje transporte slovenskih izgnancev v Nemčijo — so bile torej pritisk na Hrvate, da bi prodali svoja posestva in se prijavili za odselitev v NDH. »Če ljudje menijo, da so prodajali pod pritiskom, potem tega pritiska ni izvajala naša izpostava, temveč so imeli za pritisk to, kar so prostovoljno delali, da bi se zavarovali pred izselitvijo,« se je na očitke pozneje zagovarjal vodja izpostave Gandolf Stiger. Tudi nemški del paritetne 'komisije, ki ga je vodil dr. Carstanjen, je dal vedeti nekaterim ljudem, da jih bo »priznal za Hrvate le, če bodo svoje imetje ponudili za prodajo državnemu komisarju za utrjevanje nemštva«.⁹¹

Zato torej ni nič čudnega, če se je za preselitev iz slovenske Štajerske v NDH v enem letu, tj. do začetka decembra 1942, po podatkih ustaškega konzula v Gradcu dr. Toma Turata prijavilo okoli 1500 hrvaških družin.⁹²

Dr. Carstanjen je na štabnih razgovorih v Gradcu večkrat poročal o »vprašanju Hrvatov«. Tudi 23. decembra 1942:

»Na osnovi lanskega sporazuma med šefom civilne uprave in Nezavisno državo Hrvaško je bila ustanovljena mešana komisija, ki smo jo v številnih primerih pritegnili k odločanju o narodnostni in državljanski pripadnosti Hrvatov. Kogar je pripoznala za Hrvata, je dobil izkaznico. Lastnike takšnih izkaznic imajo hrvaške oblasti za začasne hrvaške državljane. V Spodnji Štajerski živi morda 5000 do 6000 Hrvatov, katerim bomo sčasoma priporočili, naj se preselijo v svojo domovino. V Slavoniji je po preselitvi Nemcev ostalo nezasedenih

177 posestev, ki bi jih lahko takoj zasedli Hrvati. Da izselitve Hrvatov ne bi ovirali s kakšnimi formalnostmi, bi bilo treba priporočiti deželni svetnikom, naj bi tistim Hrvatom, ki nimajo domovinskih dokumentov, izdali potne liste za tujce.«⁹³

Omenjena nemška posestva so bila v okrajih Novska, Kutina, Garešnica, Pakrac in Daruvar in dr. Carstanjen ter dr. Turato sta novembra 1942 izdala celo lepak z navedbo vseh teh posestev in s pozivom, naj se prijavijo za preselitev vsi tisti hrvaški kmetje, ki bi radi dobili ta posestva.

Ker sta nemška in ustaška vlada 30. septembra 1942 sklenili sporazum o preselitvi bosanskih Nemcev v rajh, so nastale nove razmere za odstranjevanje Hrvatov iz slovenske Štajerske in Gorenjske. S preselitvijo 18.407 bosanskih in drugih Nemcev iz NDH jeseni 1942 je postalo mogoče, da hrvaški preseljenci dobijo njihova posestva v zameno za svoja, ki bi jih naj pred preselitvijo izročili državnemu komisarju za utrjevanje nemštva. Zato so se med predstavniki nemške in ustaške vlade začela nova pogajanja, in sicer za ureditev dvolastništva v obsoletskem in obsavskem pasu in za sklenitev novega sporazuma o preselitvi Hrvatov v NDH. Iz nekega vira je razvidno, da so ta pogajanja začeli že pred začetkom decembra 1942, verjetno pa že takrat, ko so se pogajali za preselitev bosanskih Nemcev v rajh, in so tudi v tisti pogodbi neke določbe o tem vprašanju. Poslanik Kasche je namreč v svojem pismu nemškemu zunanjemu ministrstvu

3. decembra 1942 poslal že pripombe šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko k osnutku pogodbe o preselitvi Hrvatov v NDH.⁹⁴

O nadaljnjih pogajanjih za ureditev dvolastništva v obsoletskem in obsavskem pasu, ki so bila od 22. do 26. februarja 1943 v Zagrebu, je nemškemu zunanjemu ministrstvu poročal njegov uslužbenec dr. Schiffner takole:

»Po führerjevem naročilu so v Spodnji Štajerski ustvarili t. i. naselitveno območje A, ki se razteza od nemško-hrvaške meje proti Mariboru. S tega naselitvenega območja so vse slovensko prebivalstvo odselili v rajh. Tamkajšnjo zemljo so ne glede na dotedanje lastniške razmere razdelili v kolonizacijska posestva, ki so jih dali na razpolago kočevskim Nemcem, ki so jih pripeljali v domovino. Pri izvajanju načrtov se je pokazalo, da so nekatere parcele, ki so jih vključili v nova posestva, last hrvaških državljanov, ki prebivajo na Hrvaškem. Zaradi tega je nastala potreba, da se lastniške razmere glede teh parcel uredi na osnovi meddržavnih pogajanj. S tem namenom so hrvaški vladi predlagali, da bi hrvaško posest na naselitvenem območju A zamenjali za nemško posest v svoji obmejni coni in tudi za druga posestva v Hrvatsko izseljenih Slovencev. Če bi bilo

potrebno, bi za zamenjavo uporabili še posest Nemcev, ki so jih prepeljali iz Bosne v domovino. Pri tej ureditvi bi gledali na to, da Nemčija ne bi imela takega dolga do Hrvatske, ki bi obremenjeval njeno plačilno bilanco.

Pri razgovorih smo tudi načeli vprašanje, kako bi obravnavali posest obeh vrst državljanov ob drugem delu nemško-hrvaške meje. Tudi glede tega želimo, da bi hrvaško posest na Spodnjem Štajerskem zamenjali za nemško posest na Hrvatskem. Hrvaški partnerji so tak položaj izkoristili za to, da so dali vedeti, da imajo za mogočo in politično vzdržno tudi ureditev tega vprašanja, če bi naša stran mogla izpolniti njihovo željo po mejnem popravku na Dravi. Nemška delegacija je odklonila zamisel, da bi se pogajali o tem. Domnevamo pa, da bo hrvaška delegacija, ki bo pod vodstvom državnega sekretarja Turine 18. marca 1943 prišla v Berlin, da konča pogajanja, ponovno postavila ta vprašanja.⁹⁵

Pogajanja so res nadaljevali v času od 18. do 20. marca 1943, pripravili so tudi osnutek pogodbe, vendar ga niso podpisali, češ da dr. Turina za to ni imel pooblastil ustaške vlade.⁹⁶ V resnici pa pogajanj niso končali zaradi tega, ker je delegacija NDH postavljala, nemška delegacija pa zavračala vključitev problema mejnih popravkov v pogajanja. Kot je povedal poslanik NDH državnemu sekretarju von Weizsäckerju, ustaška vlada pri pogajanjih za določitev državne meje ni bogve kako pazila na njen potek, ker je kazalo, da bo obmejno prebivalstvo povsod in ob vsakem času lahko prehajalo mejo, da pa so se razmere spremenile, ko so nacisti izgnali slovenske prebivalce ob meji in ko so zaradi partizanske aktivnosti obdali mejo z žično oviro in minami. To da ima »hude politično-psihološke posledice«. Von Weizsäcker je »zelo hladno obravnaval hrvaške želje«.⁹⁷

Kaže, da so morali ustaši popustiti, in 16. aprila 1943 so v Zagrebu podpisali sporazum, po katerem je prešla v last nemškega rajha vsa imovina hrvaških dvolastnikov — fizičnih in pravnih oseb — v 15 kilometrov širokem obmejnem pasu in v tistem delu naselitvenega območja A, ki je bil zunaj tega 15 km širokega obmejnega pasu. Izjemo so napravili le pri parcelah ob južnem toku Drave, o katerih so se bili pogajali v Varaždinu oktobra 1942, pri parcelah južno od nekdanje avstrijsko-madžarske meje pri Dravi in pri parcelah, ki so bile odrezane z žično oviro ob Sotli zahodno od kraja Ključ. V last NDH pa je prešla vsa posest slovenskih (večina jih je bila že v izgnanstvu) in drugih dvolastnikov — fizičnih in pravnih oseb — v

15 km širokem obmejnem pasu na hrvaškem ozemlju in pa posest iz slovenske Štajerske izgnanih oseb v katerem koli delu NDH. Vso prizadeto posest naj bi izmerili ter ocenili in če bi bila posest, ki bi jo

prevzela NDH, manj vredna od tiste, ki bi jo pustila na slovenskem Štajerskem, naj bi pri obračunu upoštevali tudi tisto posest, ki so jo zapustili bosanski Nemci, v nasprotnem primeru pa naj bi NDH manjkajoči znesek plačala z denarjem.⁹⁸

Po sklenitvi tega sporazuma je gospodarjenje na parcelah hrvaških dvolastnikov na naselitvenem območju A ob Savi in Sotli s 5. junijem 1943 prevzela Nemška naselitvena družba (DAG), drugje pa so jih lahko dotedanji lastniki izkoriščali še do konca gospodarskega leta 1943. Za naciste pa so se pojavili novi problemi, ker Nemška naselitvena družba kljub prejšnjim obljubam ni mogla preskrbeti dovolj delovne sile.⁹⁹ Nacisti, zlasti dr. Carstanjen, so namreč iz t. i. nacionalnopolitičnih razlogov, tj. bojazni pred preveliko okrepitvijo nenemškega elementa v naselitvenem področju A, zavračali predloge, da bi pomanjkanje delovne sile reševali s pritegnitvijo nenemških poljedelskih delavcev, in do konca vojne so tudi zavračali predloge, naj bi hrvaški dvolastniki še naprej obdelovali svoje parcele za polovico pridelka.¹⁰⁰

Potem ko so nacisti na tak način uredili vprašanje dvolastništva v obmejnem in naselitvenem pasu in za nemške koloniste pridobili novo zemljo, so nadaljevali s prizadevanji, da odstranijo Hrvate iz slovenske Štajerske in Gorenjske. Zadevni sporazum sta 11. avgusta 1943 podpisala v Zagrebu dr. Turina in Kasche. Če je podoben sporazum z dne 12. novembra 1941 veljal le za slovensko Štajersko, so ga zdaj sklenili tudi za Gorenjsko. Hrvati, ki živijo v teh dveh pokrajinah — tako pravi sporazum — in ki so se že prijavili za preselitev ali se še nameravajo prijaviti, morajo to storiti v treh mesecih, ker mora vsa preselitev biti končana do 31. decembra 1944, in sicer v okrožjih Brežice in Trbovlje — kjer se je nacistom najbolj mudilo — do 31. januarja 1944, v okrožjih Ptuj in Ljutomer do 15. maja 1944, v okrožju Celje do 31. avgusta 1944 in v drugih predelih (okrožji Maribor mesto in Maribor podeželje) do 31. decembra 1944.¹⁰¹

Spomladi 1943, tj. še pred sklenitvijo tega sporazuma, je nemško-hrvaška paritetna komisija, ustanovljena po sporazumu z dne 12. novembra 1941, sestavljala sezname oseb, ki jih je po že omenjenih merilih priznala za Hrvate. Teh oseb je bilo na slovenskem Štajerskem okoli 3220.¹⁰²

Zal ne razpolagamo s podatki, koliko družin in oseb se je prijavilo za preselitev hrvaško-nemškemu poverjeništvu, ki se je konstituiralo 22. oktobra 1943 in v katerega je ustaška vlada imenovala dr. Toma Turata in Rudolfa Petka, nemška pa Erwina Seftschniga (namestnik dr. Rudolf Pichler), dr. Carstanjena za območje slovenske štajerske in dr. Ernsta Meierschitza za območje Gorenjske.¹⁰³ Kaže,

da je ustaška stran zaradi raznih težav zavlačevala celo preseljevanje tistih Hrvatov, ki so se že odločili za preselitev. V Bosni, kamor naj bi se preselila večina Hrvatov, večina posestev, ki so jih zapustili Nemci, zaradi narodnoosvobodilne borbe ni bila več v rokah ustaških oblasti, na območju slovenske Štajerske in Gorenjske je primanjkovalo prevoznih sredstev in goriva za popisovanje in ocenjevanje imovine in za preseljevanje Hrvatov. Zato se je preselilo le okoli 159 družin s 545 družinskimi člani,¹⁰⁴ kar je bil le del tistih Hrvatov, ki so živeli na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, in tako nacistom ni uspelo izvesti načrta o odstranitvi Hrvatov iz slovenske Štajerske in Gorenjske, čeprav so si do svojega zloma prizadevali, da bi ga uresničili.

Zamisli o »presajanju« Slovencev v rajh

»Zaščitenci« in »tujci« sta bili tisti dve skupini prebivalcev, ki so jih nacisti nameravali v celoti odstraniti iz slovenske Štajerske in Gorenjske, in sicer iz rasnih, političnih in nacionalnih razlogov. Na zasedenem slovenskem ozemlju naj bi vsaj začasno ostali le tisti, ki so jih bili sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo, da bi jih z njuno pomočjo ponemčili. Vendar so tudi pri tej veliki skupini ljudi nameravali delati izjeme in nekatere družine izgnati v rajh. Ker pa so bile včlanjene v njihovih organizacijah, bi ta izgon imel milejšo obliko — izgnanec naj bi v rajhu opravljal enak poklic kakor doma — so ga imenovali »presaditev« (Verpflanzung). Izvajala naj bi ga Štajerska domovinska zveza oz. Koroška ljudska zveza.

27. februarja 1942 je zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Steindl izdal t. i. »delovno navodilo št. 5 za podpiranje političnega dela in ponemčevanja v Spodnji Štajerski« in je v njegovem uvodu povedal: »Zaradi posebnih razmer v Spodnji Štajerski bo glede na ponemčevanje njenega prebivalstva lahko primerno, da člane Štajerske domovinske zveze iz Spodnje Štajerske presadimo v rajh. To se lahko zgodi, če: 1. ponemčevanje članov Štajerske domovinske zveze zadeva na posebne ovire, 2. če je treba nekatera območja ali delovne panoge iz nacionalnopolitičnih ali rasnopolitičnih razlogov podvreči posebno močnejšemu prekrvavljenju. Ljudi za ‚presaditev‘ v rajh naj bi predlagali okrožni vodje, vodja I. vodstvenega urada, nacionalnopolitični referent in vodja rasnopolitičnega urada v zveznem vodstvu.«¹⁰⁵

Koga naj bi zlasti prizadela takšna »presaditev« v rajh, je Steindl povedal v okrožnici vsem uradom zveznega vodstva in okrožnim

vodstvom 27. novembra 1942: »Cilj mora biti, da vse pripadnike nekdanjega slovenskega izobraženstva in polizobraženstva (učitelje, odvetnike, uradnike, trgovce, gostilničarje itd.), če so začasni člani Štajerske domovinske zveze, presadimo iz Spodnje Štajerske v rajh. Izvzamemo lahko samo tiste osebe, ki posebno aktivno delajo za nemštvo in tako praktično dokazujejo svojo privrženost führerju in narodu.«

Iz te njegove okrožnice pa lahko razberemo, da so tisti, ki so bili pristojni za predlaganje ljudi za »presaditev« v rajh, uporabili to pravico »le v komaj omembe vrednem obsegu«, kar pomeni, da so sicer predlagali ljudi, vendar po Steindlovem mnenju veliko premalo. Zato jim je naročal: »Glede na politične razmere, kakršne so v Spodnji Štajerski v poslednjem času, zavezujem vse okrožne in krajevno-skupinske vodje Štajerske domovinske zveze, da po možnosti v kar se da velikem obsegu izvajajo delovno navodilo št. 5.«¹⁰⁸

Vzrok, da je Steindl izdal to okrožnico, je bilo vedno večje vključevanje slovenskih izobražencev v narodnoosvobodilno borbo, povod pa razpravljanje na štabnih razgovorih v Gradcu 9. novembra 1942. Na njih je namreč vladni predsednik dr. Müller-Haccius opozarjal na »potrebo po strogem nadzorovanju domače delovne sile, pri čemer je treba posebej poudariti, da so bili v poslednjem času v teku uničevanja tolpa aretirani številni pripadniki slovenske inteligence, ki so bili po državnih službah, inženirji, živinozdravniki, učitelji, profesorji in tudi duhovniki ter podobni«. In Steindl je takoj izjavil, »da bo v kratkem prišlo do močnejše zamenjave akcije za presaditev spodnještajerske inteligence v rajh«.¹⁰⁷ Kaže, da bi bilo vodstvo Štajerske domovinske zveze tudi s tem ukrepom rado dušilo narodnoosvobodilno akcijo na slovenskem Štajerskem. Ne razpolagam sicer s podatki, koliko oseb so nacisti po teh navodilih izgnali v rajh, sodim pa, da jih niso mnogo, ker jim je to onemogočala narodnoosvobodilna borba slovenskega naroda.

Slovence, ki so jih na tak način »presadili« v rajh, so nacisti strogo nadzirali, zlasti izobražence. Med njimi je bilo tudi nekaj učiteljev, ki jih niso bili izgnali v Srbijo ali na območje t. i. NDH, ker so obvladali nemški jezik, in so jih, potem ko so jih preverili rasno-politični, nacionalnopolitični in šolski referent ter varnostna služba, zaposlili kot pomožne učitelje na Gornjem Štajerskem. Toda 29. junija 1942 so na štabnih razgovorih v Gradcu poročali: »Zamenjavo učiteljev je zelo težko izvesti, ker slovenske učitelje lahko uporabljamo le na večjih šolah v stari Štajerski razen v okrožjih Radgona, Lipnica in Deutschlandsberg. Učitelji v stari Štajerski iščejo zvezo s tamkajšnjimi slovenskimi delavci in nameščenci ter govorijo slo-

venski.« Dr. Carstanjen je tedaj naročil, naj imena takšnih učiteljev sporočijo Štajerski domovinski zvezi, da jih bo izključila iz svojih vrst.¹⁰⁸

Mnogo bolj velikopotezni so bili nacisti v svojih načrtih, da bi slovenske ljudi nekaterih poklicev zamenjali z nemškimi. Tudi za ta ukrep niso uporabljali izrazov, kot izgon, izselitev ali preselitev, temveč izraz »zamenjava« (Austausch). Osnovni namen takšne izmenjave naj bi bil izolirati te ljudi od slovenskega zaledja, jih poslati v rajh na enaka delovna mesta in jih tam ponemčiti, na njihova delovna mesta v domovini pa poslati ustrezno število nemških ljudi, ki bi tudi okrepili nemštvo na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem.

Večja skupina slovenskih ljudi, ki so jo na tak način nameravali izmenjati, so bili železničarji. Verjetno so železničarje v večjem številu izbrali tudi zato, ker so menili, da se zaradi posebnosti svojega poklica temu ukrepu ne bodo preveč upirali. Da ni šlo toliko za premeščanje železničarjev in njihovih družin iz delovnih potreb, temveč predvsem ali celo samo iz raznarodovalnih namenov, kaže naslednji dopis, ki ga je vodja urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru Seftschnig 21. julija 1942 poslal vodji svojega I. glavnega oddelka Brandtu:

»Iz poročila na poslednjih štabnih razgovorih 13. julija 1942 lahko na 2. strani razberete, da so državne železnice zdaj zmožne, da izvedejo premestitve znotraj območij Dunaj in Beljak.

Potrebno bo prek štabnega urada posredovati pri državnem prometnem ministrstvu, da mora iz *nacionalnopolitičnih* (podčrtal T. F.) razlogov izvesti premestitve železniških uslužbencev iz Spodnje Štajerske, ki jih bodo tu nadomestili Nemci, tudi na območja železniških direkcij v starem rajhu.«¹⁰⁹

Vodja I. glavnega urada Brandt je res 29. julija 1942 prek štabnega urada v Berlinu posredoval pri državnem prometnem ministrstvu in to je odgovorilo, da je pripravljeno premestiti slovenske železničarje ne samo na območje železniških direkcij Beljak in Dunaj (območje teh dveh direkcij je zajemalo velik del avstrijskih pokrajin in slovensko Štajersko ter Gorenjsko), temveč tudi na območja okrajev Augsburg, Linz, München, Nürnberg, Regensburg, Stuttgart in Erfurt.

Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu pa je menil, da lahko železničarje, ki so »sposobni za ponemčenje«, premestijo le na območja tistih višjih vodij SS in policije v starem rajhu, ki so zavezani, da sprejemajo »za ponemčenje sposobne« osebe in skrbijo za njihovo ponemčenje, ne morejo pa jih poslati v

avstrijske pokrajine, torej tudi ne na območje železniških direktij Beljak in Dunaj.¹¹⁰

Iz Gorenjske so nameravali premestiti v Nemčijo okoli pet tisoč slovenskih železničarjev. Do srede septembra 1942 je železniška direkcija v Beljaku, ki jo je ministrstvo za promet pooblastilo za izvedbo tega raznarodovalnega ukrepa, poslala šefu civilne uprave za Gorenjsko seznam železničarjev s predlogom, naj bi jih premestili v rajh v treh valovih. Prvi val naj bi do 15. oktobra 1942 poslali na območje železniških direktij Linz, Augsburg, Regensburg, Erfurt, Nürnberg in München. V izvajanje tega ukrepa so konec septembra vključili tudi I. glavni oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, ki je imel nalogo skrbeti za njegovo nacionalnopolitično plat.¹¹¹ V Mariboru pa so na nekem sestanku 18. septembra 1942 sklenili, da bo za izbor železničarjev, ki jih je treba premestiti v stari rajh, skrbela Štajerska domovinska zveza.¹¹² Ta je tudi nasprotovala stališču štabnega urada v Berlinu, da bi ponemčevanje slovenskih železničarjev iz slovenske Štajerske — začasnih članov Štajerske domovinske zveze — nadzirali višji vodje SS in policije, kot so to predvidevali za slovenske železničarje iz Gorenjske, »katerih državljanskopravni položaj zaradi znanih razmer na Gorenjskem« po mnenju nacistov še ni bil razčiščen.¹¹³

Tudi za ta okupatorjev raznarodovalni ukrep nam manjkajo podatki, koliko slovenskih železničarjev so nacisti izgnali v Nemčijo. Kot pričajo nekateri podatki, je akcijo oviralo pomanjkanje stanovanj za družine slovenskih železničarjev v rajhu, pa tudi za nemške železničarje niso mogli najti primernih stanovanj na slovenskem Štajerskem. Slovenski železničarji namreč niso tako kot v Nemčiji stanovali v t. i. službenih stanovanjih, temveč v zasebnih in zato ni bilo na voljo stanovanj za nemške železničarje. Nekateri železničarji, ki so jih premestili v Würzburg, tudi niso hoteli vzeti s seboj svojih družin in nacisti so to imeli za odpor, ki bi se naj bil začel po izkrcanju zahodnih sil v severozahodni Afriki.¹¹⁴

Podobno kot na avstrijsko ozemlje »presajeni« slovenski učitelji so se tudi tja premeščeni slovenski železničarji povezovali s tamkaj živječimi Slovenci. 2e januarja 1942 so se nacisti pritoževali, da ne morejo doseči predvidenega uspeha pri ponemčevanju koroških Slovencev, ker se s prihajanjem Slovencev iz Gorenjske na delo na Koroško širi slovenska govorica in pojavlja komunistično prepričanje. Februarja istega leta pa so tožili, da je imel prihod 50 slovenskih železničarjev na Koroško negativne posledice za ponemčevalno delo, ker se je okrepila raba slovenskega jezika tudi pri koroških Slovincih.¹¹⁵

Kot lahko razberemo iz poročila poverjenika za živinozdravstvo pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko na štabnih razgovorih v Gradcu 23. novembra 1942, so v Berlinu tudi razpravljali o zamenjavi slovenskih živinozdravnikov z nemškimi. V rajhu bi bili pripravljeni sprejeti slovenske živinozdravnike, niso pa imeli na razpolago nemških živinozdravnikov, da bi jih poslali na slovensko Štajersko. Ponujali so le tri vojne invalide, ki jih pa nacisti na Štajerskem niso bili voljni sprejeti.¹¹⁶ Verjetno so se dogovarjali še za izmenjavo drugih poklicev, za kar nam manjkajo podatki.

Politično in raznarodovalno delo v organizacijah

V obeh organizacijah, tj. Štajerski domovinski zvezi in Koroški ljudski zvezi, sta bili za raznarodovalno delo pomembni predvsem dve nalogi: politična vzgoja prebivalstva v nacističnem duhu in učenje nemščine. Obe nalogi so izvajali hkrati in rezultate druge naloge so celo imeli za barometer političnega razpoloženja.

Ker je bilo delo obeh organizacij posvečeno tudi utrjevanju nemštva, je bil urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu pripravljen, da financira nekatere njune delovne naloge, npr. prirejanje tečajev nemškega jezika, izdajanje knjig o nemškem jeziku, prirejanje šolskih tečajev in zborovanj, štipendiranje volks-deutscherjev, ureditev strokovnih in ljudskih knjižnic itd. Poleti 1941 je Štajerski domovinski zvezi nakazal pol milijona mark, do konca leta 1941 že 2.200.000 mark, do oktobra 1942 pa še nadaljnji milijon mark. Poleg tega neposrednega financiranja je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru dal Štajerski domovinski zvezi na razpolago mnogo zaplenjene slovenske imovine, zlasti poslopja za njene urade itd. Ne razpolagamo s podatki, koliko finančnih sredstev je dal državni komisar za utrjevanje nemštva Koroški ljudski zvezi za njeno raznarodovalno delo na Gorenjskem. Neki vir navaja, da se je poleti 1941 potegovala za 200.000 mark.¹¹⁷

Politično delo z množicami se je razvijalo predvsem na množičnih zborovanjih, ki sta jih prirejali obe organizaciji. Načrt in gradivo zanje sta pripravili zvezni vodstvi obeh organizacij, oziroma na Gorenjskem po decembru 1941 radovljiška podružnica državnega propagandnega urada za Koroško. Določili sta temo, ki jo naj obravnavajo na zborovanjih po krajevnih skupinah, in preskrbeli govornike. Vsako leto sta bila navadno dva velika vala zborovanj, prvi v zgodnji pomladi in drugi v pozni jeseni. Do jeseni 1942 so bili na slovenskem Štajerskem tako že štirje veliki vali zborovanj, in sicer prvi maja in

junija 1941, drugi oktobra 1941 z geslom »Zakaj vojna?«, tretji marca 1942 z geslom »Nemčija zmaguje« in novembra 1942 četrti z geslom »Nemčija ima vse adute v rokah, Nemčija je postala nepremagljiva!« Toda to so bila le na zunanje dogodke uglašena propagandna gesla, medtem ko so glede slovenske Štajerske pri drugem valu razglašali geslo s štirimi točkami: »1. Ti nisi Slovenec! 2. Ti si domovini zvest Štajerci 3. Ti si član velike nemške narodne skupnosti! 4. Ti boš postal polnovreden Nemec!«, pri tretjem: »Ti si domovini zvest Štajerci Ti si člen velike nemške narodne skupnosti!« in pri četrtem: »Ti boš postal polnovreden Nemec!« Tako so bila ta zborovanja in igranje s temi parolami namenjena prepričevanju prebivalstva, da je vojna potrebna in da bo v njej Nemčija dokončno zmagala, na drugi strani pa prepričevanju, da prebivalci slovenske Štajerske niso Slovenci, temveč »domovini zvesti Štajerci« — tolikokrat rabljenega izraza »Windische« namreč potlej sploh niso več uporabljali za označevanje Slovencev — ki bodo sčasoma, ko se bodo naučili nemškega jezika, postali Nemci.¹¹⁸ Seveda so to bili le osnovni vali zborovanj, medtem ko so za posebne dogodke prirejali še posebna zborovanja, zlasti v zvezi z razrastom narodnoosvobodilne borbe.¹¹⁹

V letu 1942 pa so celo priredili posebno vrsto konferenc političnega kadra Štajerske domovinske zveze, na katerih so govorili samo o raznarodovalnih namenih na slovenskem Štajerskem. Začeli so jih z zborovanjem v Mariboru 14. avgusta in nato so bila zborovanja na vseh sedežih okrožnih vodstev. Govorili so najvidnejši voditelji te organizacije, zlasti dr. Carstanjen, o zgodovinskem razvoju slovenske Štajerske in »nujnosti nacionalnopolitičnih ukrepov«, zlasti množičnih deportacij Slovencev. Te konference so bile posledica prvih pomislekov in nesoglasij o raznarodovalnih in drugih ukrepih, ki so se pojavila v nacističnem aparatu na slovenskem Štajerskem, hkrati pa uvod v t. i. »veliko jezikovno ofenzivo« Štajerske domovinske zveze jeseni 1942.¹²⁰ V času teh konferenc je dr. Carstanjen, ki je tudi drugače izkoristil vsako priložnost za popularizacijo svojih že pred vojno skovanih načel, zamisli in načrtov,¹²¹ ustanovil tudi t. i. »Arbeitsgemeinschaft für Volksforschung«, tj. delovno skupnost za proučevanje zgodovine in narodopisja slovenske Štajerske.¹²²

Po udarcu, ki ga je nemška vojska pretrpela pri Stalingradu, so začele omenjene raznarodovalne parole iz prvih štirih valov zborovanj odstopati svoja mesta drugim geslom, zlasti geslom popolne mobilizacije ljudskih in gmotnih sil za potrebe totalne vojne, čeprav se nacisti do konca vojne niso odrekli svojih zamisli o ponemčenju slovenske Štajerske. Tako so na petem velikem valu zborovanj februarja in marca 1943 z geslom »Zmagati za vsako ceno!« (do konca te akcije

so priredili vsega skupaj že 2065 zborovanj, ki naj bi se jih bilo udeležilo skupaj 558.900 oseb) za prvo nalogo postavljali večje vključevanje slovenske Štajerske v vojna prizadevanja vsega rajha, zlasti rekrutacijo novih letnikov za nemško vojsko, za drugo nalogo hitrejšo izboljševanje znanja nemškega jezika in za tretjo »popolno uničenje vseh tistih banditov, ki so dvignili svojo roko proti rajhu«. V letu 1944 se je to zaporedje nalog še spremenilo. Tako je za tretjo obletnico okupacije Steindl v Marburger Zeitung napovedal parole za to leto:

1. mobilizirati vse moči in rezerve za vojskujoči se rajh, 2. zatirati in uničevati narodnoosvobodilno gibanje in 3. nadaljevati ponemčenje. Takšno zaporedje osnovnih nalog so nacisti potem obdržali do konca vojne.¹²³

Raznarodovalnemu namenu in razpihovanju štajerskega regionalnega patriotizma so bila prilagojena tudi druga propagandna sredstva, posebno še ves okupatorski tisk. Zlasti časnika Marburger Zeitung in Štajerski gospodar, glasili Štajerske domovinske zveze, sta prinašala zgodovinske in druge sestavke nacističnih piscev s ponarejeno vsebino in kaže, da jim je bilo v zgodovini najbolj priljubljeno obdobje srednji vek, posebej pa še gradovi in mesta na slovenskem Štajerskem.

Jasno je, da so nacisti za te in druge propagandne akcije potrošili ogromne vsote denarja. Blejska podružnica državnega propagandnega urada za Koroško je npr. predvidevala, da bo od junija 1941 do aprila 1942 za propagandno delo na Gorenjskem potrošila 1,108.050 mark, od aprila 1942 do aprila 1943 spet 408.700 mark, od aprila 1943 do aprila 1944 kar 996.560 mark itd. Tudi na slovenskem Štajerskem so nacisti za propagandno in agitacijsko delo potrošili na leto več 'kot milijon mark.¹²⁴

Uspehi propagandnega dela niso bili — in to predvsem po zaslugi Osvobodilne fronte — v nobenem sorazmerju s tako velikimi prizadevanji in izdatki. Iz meseca v mesec so bili manjši. Tako je zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Steindl moral že junija 1942 priznati, da je politično navdušenje prebivalstva slovenske Štajerske za nemški rajh po aprilu 1941 brez dvoma upadlo. To je utemeljeval s tem, da so imeli ljudje čestokrat pretirano idealno predstavo o rajhu, da je zaradi vojne prišlo do nekaterih omejitev in predvsem zato, ker je bil ljudem vsiljen nov način življenja in so morali opustiti stare navade. Izjavil je, da je le en odstotek prebivalcev pripravljen iti z nacisti do kraja skozi vse stiske in težave, devet odstotkov da je brezpogojno zanesljivih, vendar pa niso pripravljeni sprejeti nase posledic, in da je na drugi strani enako razmerje, medtem ko je ostalih osemdeset odstotkov široka množica, ki jo bo treba šele pridobiti. To

je bil pravzaprav za nacistične žalosten obračun spricho dotedanjih prizadevanj Štajerske domovinske zveze.¹²⁵

Šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer pa je v svojem govoru ob prvi obletnici okupacije obtoževal Gorenjce, da so v letu 1941 zmerjali nemški rajh in da ga še vedno zmerjajo.¹²⁶ Vodja urada poblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu Maier-Kaibitsch je moral julija 1942 priznati, da dotlej še »ni slišal o zborovanju, na katerem bi bili Gorenjci govorili svojim ljudem« in da tudi v »Karawanken Bote še ni izšel članek, ki bi ga bil napisal Slovenec z Gorenjskega«. Pač pa so morali nacisti julija 1942 na Gorenjskem celo uvesti izjemno stanje.¹²⁷

Nacistični vodstvi na slovenskem Štajerskem in na Gorenjskem sta pozimi 1941-42 izdelali natančnejše načrte za ponemčenje obeh pokrajin. Za slovensko Štajersko je načrt izdelal zvezni vodja Steindl. Predvidel je, da bo ponemčevalni proces sicer dolgotrajen, vendar mora biti pretežni del ponemčevalnega dela opravljen v štirih letih. Menil je, da je jezik osnovna pregraja, ki loči spodnještajersko prebivalstvo od nemškega, in da si mora organizacija na vse kriplje prizadevati, da bo čimprej odstranila to pregrajo. Ponemčevalno delo naj bi se začelo v otroškem vrtcu, zato bi naj postalo pošiljanje otrok v vrtec obvezno, otroški vrtci bi naj segli v sleherni vas s svojimi podružnicami in otroškimi skupinami za igranje. Ponemčevalni proces naj bi se nato nadaljeval v osnovnih šolah, pomanjkanje poklicnih učiteljev naj bi odpravili z laičnimi učnimi močmi. Višje šole ne bi smele biti dostopne vsakomur, da ne bi iz mladine nastala nova slovenska vodilna plast, ki bi se na nemških srednjih in visokih šolah izšolala za prihodnji politični boj. Ponemčevanju odraslih ljudi naj bi služili jezikovni tečaji, ki so jih uvedli že poleti 1941. leta. Za politično izobraževanje ljudi, ki še ne razumejo nemškega jezika, naj bi izhajal »Štajerski gospodar«, ki pa bi nekatere članke in komentarje k slikam prinašal že v nemščini, po 1. septembru 1942 pa bi naj postal popolnoma nemški tednik. Slovenskih knjig ne sme biti več, niti molitvenika niti leksikona, in izdajati je treba samo nemške knjige. Za kmečko prebivalstvo je treba izdati kmečki koledar, in sicer samo v nemščini, poleg tega pa slovensko-nemški slovar. V uradnem življenju mora slovenščina izginiti do 1. septembra 1942. Prvi moto na slovenskem Štajerskem mora biti: »Govori nemški, jezik je izraz tvojega prepričanja!«¹²⁸

Aloisa Maier-Kaibitscha pa je komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko SS-Obersturmbannführer Fritz Volkenborn prosil, naj ob načrtu Štajerske domovinske zveze pove še svoje gledišče glede ponemčenja Gorenjske, češ da mora on, tj. Vol-

kenborn, izdelati ustrezno poročilo o ponemčenju Gorenjske za glavni državni varnostni urad v Berlinu. Toda Maier-Kaibitsch je prej svoje gledišče sporočil šefu civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainerju. V njem pravi:

»Gorenjska mora biti čimprej ponemčena. Toda ponemčenje ne more biti zaključeno samo z rešitvijo jezikovnega vprašanja. Odločilno je prepričanje. Glede na razmere na Gorenjskem je treba najprej nujno izvesti tiste ukrepe, ki bi pomagali, da bi se gorenjsko prebivalstvo vzgajalo za zvestobo državi. Treba je storiti, da bo nemško po prepričanju, oziroma da bo do Nemcev prijateljsko razpoloženo. Zato je treba po možnosti odpraviti takšne ukrepe, ki bi pri njem lahko izzvali pasivni odpor. Eden izmed takšnih ukrepov bi bil na primer, če bi slovenski jezik z zakoni in ostrimi ukrepi prepovedali kot občevalni jezik.«

Maier-Kaibitsch se je strinjal s takšnimi ponemčevalnimi ukrepi, kot je pospešeno učenje nemščine od otroških vrtcev preko šol do jezikovnih tečajev. Za šole je celo predlagal, naj bi ob pomanjkanju poklicnih učnih moči po starem pruskem zgledu poučevali invalidni podoficirji nemške vojske. Menil pa je, da bi bil tako nagel kurz uvajanja nemškega jezika kot na slovenskem Štajerskem preoster. Na Gorenjskem je treba — posebno pa v vojnem času — še počakati. Previden je tudi treba biti pri iztrebljanju slovenskih knjig, da ne bi prebivalstvo pripeljali do pasivnega odpora in do nelojalnosti. Tempo, po katerem naj bi do 1. septembra 1942 slovenščina izginila v uradnem življenju, se mu je zdel prehiter, treba je tudi začasno pustiti slovenske napise v cerkvah in kapelah. Prvi moto na Gorenjskem mora biti: »Učimo se nemški, ker nemški jezik potrebujemo!«¹²⁹

Čez nekaj mesecev, tj. 10. julija 1942. leta, je Alois Maier-Kaibitsch na sestanku pokrajinskega urada za narodnostna vprašanja v Celovcu obširno govoril o narodnostnih vprašanjih na Koroškem, dotaknil se je tudi vprašanja ponemčevanja Gorenjske. Povedal je, da o tem območju prevladujejo različna gledišča¹³⁰ in da jih je zelo malo, ki bi imeli »jasno linijo«. Od približno 170.000 prebivalcev jih je pretežni del Slovencev. Po Himmlerjevi odredbi so vse prebivalstvo rasno pregledali in ugotovili, da je najmanj 80 % prebivalcev sposobnih za ponemčenje. Ponemčenja pa ne more biti, če ne bodo prišli na Gorenjsko nemški kmetje, obrtniki in drugi. Poleg tega pa bo treba precejšen del Slovencev preseliti v notranjost rajha. Proces bo dolg in ni mogoče natančneje določiti niti roka niti števila let. Pri ponemčevanju je treba predvsem upoštevati mladino. Uspeh ponemčenja je odvisen od tega, ali se bo posrečilo pridobiti gorenjsko mla-

dino. Težko je namreč pridobiti prebivalstvo srednjih let, laže pa generacijo iz prve svetovne vojne, ki zna nemško.¹³¹

Nacisti so tako ponemčevanju slovenskega prebivalstva posvetili svojo glavno skrb. Organizirali so na tisoče tečajev nemškega jezika, ustanavljali otroške vrtce, uvedli popolnoma nemško šolstvo itd. Po njihovih zamislih bi se morali ljudje v treh ali štirih letih naučiti nemškega jezika, tako da bi potlej na slovenskem Štajerskem govorili le še nemški. Tako je Steindl 25. julija 1941 na zborovanju v Mariboru napovedal: »V posameznostih ne bomo malenkostni. Tistemu, ki po dveh letih še ne bi obvladal nemškega jezika, bomo dali še tretje, morebiti tudi četrto leto, potem pa se bo govorilo samo še nemški.«¹³² Približno enako je 10. avgusta 1941 ponovil v Trbovljah: »Dajemo vam tri leta časa, če je potrebno, tudi štiri, in tistemu, ki se še ne bi naučil nemški, še leto povrh. Potem pa, po petih letih se bo na Spodnjem Štajerskem govorilo samo še nemški.«¹³³ Tudi v začetku leta 1942 je poudaril: »V 3 ³/_i letih mora v smislu na velikem valu zborovanj Štajerske domovinske zveze izdanega gesla vsak Spodnještajerec v osnovi pismeno in ustno obvladati nemščino.«¹³⁴ Iz uradov in ustanov pa naj bi slovenski jezik popolnoma izginil že do jeseni 1942.

To raznarodovalno delo je nacistom kmalu začela ovirati narodnoosvobodilna borba slovenskega naroda. Čim bolj so se množice vključevale v Osvobodilno fronto in aktivni boj, tem manjši uspeh so imeli nacisti pri svojem političnem in raznarodovalnem delu. Velika in neizpodbitna zasluga Osvobodilne fronte je, da slovenska narodna zavest v teh hudih časih ni izginila niti upadla, temveč se je celo krepila. Tako so celo nacisti v Berlinu že v začetku septembra 1941 morali priznati zanje bridko resnico: »V zvezi z okrepljeno komunistično aktivnostjo, ki jo ugotavljamo zlasti v poslednjem času, mnogokratno raste slovenska narodna zavest.«¹³⁵

Kljub temu da so nacisti na slovenskem Štajerskem samo pozimi 1941-42 organizirali 23.030 jezikovnih tečajev s 123.058 obiskovalci,¹³⁶ pa so bili uspehi zelo slabi, saj je jeseni 1942 govorilo nemški komaj 12 % prebivalcev, od tega dve tretjini v mestu Mariboru, od koder so izgnali nekaj tisoč Slovencev in kamor se je naselilo na stotine nemških uradnikov, in na Apaškem polju, kjer so že pred vojno v nekaterih vaseh večino prebivalcev sestavljali Nemci.¹³⁷ Zato so sklenili, da se »1. septembra 1942 začne na Spodnjem Štajerskem velika jezikovna ofenziva«, da bi »Spodnještajerci spomladi 1945. leta obvladali nemščino kot splošni občevalni jezik«.¹³⁸

Medtem ko so vodstva Štajerske domovinske zveze vneto pozivala k učenju nemščine in strogo grozila tistim, ki se je ne bi učili, se

je nacionalnopolitični referent dr. Carstanjen ukvarjal z »načrtom teritorialnega razvoja jezikovnega ponemčenja in premika jezikovnih mej«. Izdelal ga je do marca 1943. leta in je v njem na štirih grafičnih skicah predvidel le prvo fazo popolnega ponemčenja slovenske Štajerske. Kakšen naj bi bil obseg te faze, je povedal v svojem članku »Die Sprachenfrage«, objavljenem v Marburger Zeitung 10.—11. aprila 1943:

»Naš prihodnji cilj tukaj mora biti, da bomo obnovili stare, deloma raztresene nemške jezikovne otoke in jih nato polagoma povezali med seboj. V tej zvezi se mi zdi posebno pomembno, da bi v kratkem vzpostavili jezikovni most med Mariborom in njegovo okolico čez Šentilj v Slovenskih goricah do strnjenege nemškega jezikovnega območja. Enako velja za zvezo med Marenbergom in Muto ter nemškim jezikovnim območjem južno od Ivnika. Na ta način morajo biti s spodnještajerske podobe izkoreninjene jezikovne meje, tako kot je odpravljena nasilna senžermenska meja. Polagoma se bodo posamezni jezikovni otoki zlili in bodo končno nastala določena izolirana umikalna območja vindišarskega narečja, ki jih bo treba koncentrično prebijati in končno absorbirati.«

Ta, prva faza popolnega ponemčenja slovenske Štajerske naj bi imela štiri etape, od katerih je prva pomenila naselitev kočevskih in drugih Nemcev na jugu slovenske Štajerske. Drugo etapo naj bi pomenilo formiranje novih nemških jezikovnih postojank v notranjosti pokrajine, in sicer v Slovenjem Gradcu, Šoštanju, Slovenski Bistrici, Laškem, Št. Lenartu v Slovenskih goricah, Ljutomeru, Ormožu, Rogatcu in Rogaški Slatini. V tretji etapi naj bi predvsem povezali strnjeno nemško ozemlje pri Špilju z Mariborom in pri Ivniku (Eibiswald) z Marenbergom in Muto. Hkrati naj bi potisnili jezikovno mejo z Apaškega polja in mesta Maribora za nekaj kilometrov proti jugu, severno mejo naselitvenega območja v brežiškem in trboveljskem okrožju za nekaj kilometrov proti severozahodu. Razširili naj bi tudi nemške jezikovne postojanke Ptuj, Celje in Sv. Lovrenc na Pohorju ter formirali nekaj manjših v Slatini Radencih, Veržēju, Dravskem Središču, Veliki Nedelji, Pragerskem, Šmarju pri Jelšah, Vitanju, Dobrni, Mozirju, Žalcu, Šentjurju ob južni železnici, Podčetrtku in Kozjem. V četrti etapi naj bi se nemške jezikovne postojanke povezale med seboj in pritiskale ter izrivale slovenske jezikovne otoke med njimi.¹³⁹

Osnovna zamisel tega Carstanjenovega načrta ni bila nova, saj jo je imelo pred očmi že raznarodovalno društvo »Südmark«. Nov element je le z Nemci naseljeno obmejno območje na jugu in nove so bile tudi razmere, v katerih naj bi ta načrt uresničili. Takšno pre-

mikanje ali brisanje jezikovnih mej, formiranje nemških jezikovnih postojank itd. bi bilo seveda zvezano z bolj ali manj nasilnim izganjanjem slovenskih kmetov in naseljevanjem nemških ljudi.¹⁴⁰

čeprav so nacisti do konca »velike jezikovne ofenzive« priredili na slovenskem Štajerskem že 5171 nemških jezikovnih tečajev z okrog 215.000 slušatelji,¹⁴¹ pa je raba nemškega jezika celo nazadovala. Tako lahko v zaupnih poročilih III. urada glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu »Meldungen aus dem Reich«, tj. poročila iz rajha, 30. oktobra 1941 beremo: »Kljub vsemu lahko zaznamujemo notranjo krepitev slovenstva. Ta najde svoj izraz predvsem v zavestni rabi slovenskega jezika. To vedenje se krepi še tako, da se celo namoščenci nemških uradov trudijo, da bi govorili slovenski. Glede za vestne j šega narodnega vedenja je vredno omeniti tudi sestanke slovenskih mladincev, ki se navadno konec tedna zbirajo in vlačijo v okolici Maribora in pri tem izzivalno pojejo slovenske pesmi.«¹⁴² Tudi na štabnih razgovorih v Gradcu so junija 1942 poročali, da slovenski otroci v šolah v celjskem okrožju izzivalno prepevajo slovenske pesmi.¹⁴³ Okrožno vodstvo Štajerske domovinske zveze Maribor podeželje se je septembra 1942 pritoževalo, da po mnogih podjetjih korespondirajo še v slovenskem jeziku.¹⁴⁴ Nazadovanje rabe nemškega jezika je ugotavljal tudi vladni predsednik dr. Müller-Haccius na štabnih razgovorih v Gradcu 17. maja 1943: »Pri rabi nemškega jezika v marsikaterem pogledu ne zaznamujemo nobenega napredka.

V tem lahko vidimo nekakšen barometer razpoloženja.«¹⁴⁵ Tudi na štabnih razgovorih 21. junija 1943 so tožili, da se je »širjenje nemškega jezika ustavilo« in da »občinski uradniki v uradih in doma govore več slovenski kot pred enim letom«.¹⁴⁶

Poročila, ki so jih nacistični veljaki v Mariboru in Gradcu dobivali s terena, so govorila celo o demonstrativnem značaju rabe slovenskega jezika v mestih, medtem ko na podeželju že od prvih dni okupacije ni skoraj nihče uporabljal nemškega jezika.¹⁴⁷ Zlasti pa se je pritoževal celjski župan Robert Himmer.¹⁴⁸

Še slabši so bili rezultati raznarodovalnega dela na Gorenjskem. Tudi tam so že od 1941. leta prirejali jezikovne tečaje. Že od 13. julija do 3. avgusta 1941 je šlo skozi nje 21.824 odraslih.¹⁴⁹ Približno takšno število ljudi se je udeležilo štirinajstdnevnih tečajev od 3. do 17. avgusta 1941.¹⁵⁰ Nato so priredili po vrsti tri »načrtne akcije«, in sicer pozimi 1941-42, ko so priredili 338 tečajev z 11.692 slušatelji, od marca do julija 1942, ko so jih priredili 521 z 20.739 slušatelji, in od novembra 1942 do junija 1943, ko so jih priredili 431 z 12.520 slušatelji, skupno torej 1290 tečajev s 44.951 slušatelji.¹⁵¹ Vendar pa je učenje nemškega jezika nazadovalo in pokrajinski referent za tečaje dr. Lu-

kas je 11. januarja 1943 poročal: »Ugotoviti moremo, da je število tečajnikov glede na pretekle tečaje padlo za 50 %. Zanimali smo se, kako je na Spodnjem Štajerskem, in dognali, da tudi tam kljub bistveno ugodnejšim razmeram zaznamujejo močan padec števila tečajnikov.«¹⁵²

Od jeseni leta 1943 dalje so bili nemški jezikovni tečaji le še redkost. Ne samo da jih ljudje niso več hoteli obiskovati, temveč jih nacisti niso mogli več prirejati, ker je narodnoosvobodilno gibanje odločno udarilo po nemških šolah kot osnovnih postojankah nacističnega raznarodovalnega dela. Jeseni 1944 pa so nacisti tudi na slovenskem Štajerskem sami ukazali ustaviti prirejanje jezikovnih tečajev, čeprav sta dr. Uiberreither in Steindl še aprila 1944 hudo grozila tistim, ki se ne bi marali učiti nemškega jezika.¹⁵³ Ko se je bližala pomlad, ki so jo nacisti bili določili kot skrajni rok za dokončno iztrebljenje slovenskega jezika in popolno gospostvo nemščine, so ljudje na slovenskem Štajerskem govorili več slovenski kot kdaj prej.

Štajerska domovinska zveza je v svojih prizadevanjih, čim prej in čim popolneje ponemčiti slovensko Štajersko, nameravala ustanoviti tudi čimveč knjižnic po mestih in na podeželju. Potem ko so uničili slovenske knjižnice, so napravili načrt, da bi v mestih Maribor, Celje in Ptuj ustanovili »velike knjižnice«, prvo s 15.000, drugo z 8000 in tretjo s 4000 zvezki, kakih dvesto »malih knjižnic« s po sto zvezki, 20 knjižnic s po 300 zvezki, petnajst s po 500 in deset s po 1000 zvezki, skupno torej 248 knjižnic s skupno okrog 70.000 zvezki.¹⁵⁴ Potemtakem naj bi torej na vsako krajevno skupino prišli približno dve knjižnici. »Na noben kraj se ni pozabilo in na vsakega Spodnještajerca se je mislilo. Kakor mnogonogi pajek, ki je svojo mrežo raztegnil čez Spodnjo Štajersko, tak je bil videti načrt,« je o tem poročal Untersteirischer Heimatdienst 1. aprila 1942, ko so v Muti odprli prvo takšno knjižnico. Dejstvo, da so jih do konca junija 1942 odprli že sto, kaže, kako so nacisti tudi na tem področju pohiteli z raznarodovalnim delom.¹⁵⁵

PONEMČEVANJE SLOVENSKIH OTROK V OTROŠKIH VRTCIH IN ŠOLAH

Nemški okupator je na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem z namenom, da ju popolnoma ponemči, ukinil vse slovenske šole in otroške vrtce ter vpeljal pouk samo v nemškem jeziku ter ustanavljal le nemške otroške vrtce. Ponemčevanje slovenskega prebivalstva naj bi se torej začelo že v otroških vrtcih in v šolah. Zato so nacisti zelo

radi razglašali, da so otroški vrtci in šole osnovne postojanke za prevzgojo slovenskih otrok in mladine, pa tudi odraslih, v nacističnem duhu in za njihovo ponemčenje.

Zato je treba na ustanavljanje goste mreže nemških otroških vrtcev in šol na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem gledati kot na prvenstveno raznarodovalni ukrep in zato je tudi razumljivo, da so nacisti na tem področju tako hiteli. Tako radi so poudarjali, da je bilo v času stare Jugoslavije na vsem slovenskem Štajerskem le 16 otroških vrtcev in da jih bodo sami v kratkem času ustanovili kakih 150, tako da bi vsaj vsaka krajevna skupina Štajerske domovinske zveze imela enega. 2e do konca leta 1941 so jih odprli 72 in do marca 1942 naj bi jih še okrog 40, tako da bi njihova mreža pokrila vso deželo in omogočila zajeti večino otrok od 2. do 6. leta starosti. Takrat je Steindl izjavil: »Na njihovo delo ne smemo gledati le s socialnih, zdravstvenih ali svetovnonazorskih perspektiv, temveč glede na ves politični položaj na Spodnjem Štajerskem pomenijo najosnovnejšo stopnjo naše totalne jezikovne šole.«¹⁵⁶ Do konca leta 1942 so s to nalogo ustanovili že 96 stalnih in 34 pomožnih, 56 žetvenih otroških vrtcev itd., v katerih so zajeli 7762 otrok, ki jih je ponemčevalo 421 otroških vrtnaric.¹⁵⁷

Glede šolstva na slovenskem Štajerskem je šef civilne uprave dr. Uiberreither že 19. maja 1941 poročal ministru za znanost, vzgojo in izobrazbo, da je na zasedenem ozemlju našel 394 osnovnih in 26 meščanskih šol, 5 srednjih šol itd. »Samo po sebi se razume, da bomo na tem območju uredili le nemške šole in da so izključene tujejezične ali dvojezične šole. Zato sem vse šole, ki sem jih našel, najprej ukazal zapreti in jih bom odprl kot izključno nemške šole.« Poročal je tudi, da je 294 osnovnih šol že začelo s poukom in da je potegnil iz ostale Štajerske na slovensko Štajersko že 482 učiteljev, v prihodnjih tednih pa da jih namerava pritegniti še kakih 500.¹⁵⁸

Zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze je že spomladi 1941 glede šolstva na slovenskem Štajerskem postavilo štiri osnovna načela: 1. da bodo v deželi same nemške šole, v katerih bodo poučevali samo v nemščini, 2. da ne bo niti dvojezičnega pouka niti manjšinskih šol, 3. da bosta delo šole in delo organizacije »Deutsche Jugend« povezana in postavljena na skupne temelje in 4. da bo šola pomenila središče vsega ponemčevalnega dela.¹⁵⁹

Za slovensko Štajersko so nacisti že v začetku aprila 1941 ustanovili tri »akcijske skupine«, ki naj po zasedbi prevzamejo šolstvo. V prvi skupini je bilo 15 okrajnih šolskih poverjenikov, ki so jih teden dni pripravljali v Wetzelsdorfu pri Gradcu in jih 14. ter 15. aprila 1941

prepeljali na slovensko Štajersko. V drugi skupini je bilo 150 učiteljev, ki so jih 23. aprila prepeljali na slovensko Štajersko, da bi po občinah organizirali nemško šolstvo. V tretji skupini pa so prihajali učitelji za šole. V nekaj tednih je tako prišlo iz Gornje Štajerske že 860 nemških učiteljev in učiteljic, ki se jim je pridružilo 80 volks-deutscherjev iz slovenske Štajerske ter 153 abiturientov učiteljišč iz Avstrije, pozneje pa je število nemških učiteljev na slovenskem Štajerskem znašalo že 1235.¹⁶⁰

Na Gorenjsko so 13. julija 1941 pripeljali 415 učiteljev in učiteljic iz Koroške in iz Salzburga. Ti so najprej vodili tritedenske tečaje nemškega jezika, in sicer dopoldne za šoloobvezne otroke, popoldne in zvečer pa za odrasle. 3. avgusta so se ti učitelji odpeljali, nato so spet pripeljali več kot 200 učiteljev in učiteljic, ki so tudi vodili štirinajstdnevne tečaje nemškega jezika in nato odšli iz Gorenjske. Septembra 1941 pa je prišlo na Gorenjsko in tam ostalo 260 nemških učiteljev in učiteljic.¹⁶¹

Ko je okupator pripeljal toliko učnih moči — in tožil je, da jih ima še premalo — je za otroke, od katerih je po njegovih podatkih od 72.000 šolskih otrok le 0,6 % razumelo nemški,¹⁶² res uvedel samo nemško šolstvo. Nemške šole so bile za naciste najpomembnejši dejavnik pri ponemčevanju slovenskih ljudi. »Nemške šole so trdnjave našega nacionalnopolitičnega (beri raznarodovalnega — op. T. F.) hotenja,« je pisal Steindl v začetku leta 1942 in navajal, da je na slovenskem Štajerskem 367 osnovnih in 23 meščanskih šol z 2133 razredi, 991 učitelji in 92.362 učenci ter gimnazije v Mariboru, Ptuj, Celju in Brezicah, gospodinjske in kmetijske šole itd., v katerih se šola okrog 130.000 otrok in mladine. »Vse te šole so citadele našega političnega hotenja in poroki za uresničitev našega jezikovnega načrta,« je še dodal Steindl.¹⁶³ »Z nemškimi šolami stoji ali pade germanizacija na Spodnjem Štajerskem,« je pisal dr. Müller-Haccius ob obletnici okupacije.¹⁶⁴ Zato so nacisti v šolah zelo rigorozno prepovedali slovensko govorico tudi med odmori, čeprav so po uradih strankam še dopuščali, da so se izražale v slovenskem jeziku, če nemškega niso znale. Male kršilce tega »novega reda« pa so nemški učitelji, ki dostikrat niso imeli ustrezne izobrazbe, hudo telesno kaznovali. Telesna kazen, ki so jo napredni slovenski učitelji pred vojno vneto izrinjali iz naših šol, se je pod nacisti razbohotila do neslutenege obsega. Sramotilni izrazi, kot »srbska svinja«, »srbski pes« itd., s katerimi je nemško učiteljstvo obmetavalo naše otroke, so bili na dnevnem redu. In vendar so bili primeri, da so slovenski otroci v nemški šoli celo demonstrativno prepevali slovenske pesmi. Osnovnemu smotru — nacistični vzgoji in ponemčevanju — je bila tudi prilagojena vsebina pouka. Učenje

nemščine, življenjepis Adolfa Hitlerja, petje in eksercir so bili med glavnimi predmeti.

Tesno s šolo je bila zvezana nacistična mladinska organizacija, saj so bili učitelji in učiteljice glavni voditelji te organizacije tako po šolah kakor tudi po okrožjih. »Na osnovi, ki jo že ustvarijo otroški vrtci, nadaljujeta nato šola in izvenšolska vzgoja v ‚Deutsche Jugend‘. S tem, da je učitelj na Spodnjem Štajerskem v zelo mnogih primerih obenem krajevni vodja ‚Deutsche Jugend‘, obstaja med obema delov-nima področjema zelo tesna zveza,« je pisal dr. Carstanjen.¹⁶⁵ »Poleg naloge, da tukaj ustanovimo nemške šole in z njimi ponemčimo de-žel, naj bi dosegli še drugi cilj: v najtesnejši zvezi z mladinskimi voditelji naj bi kar se da široko upoštevali klic po ‚enotnosti vzgoje‘. Tako poučuje v razredih kot laični učitelji okrog 80 voditeljev ‚Hitler Jugend‘ in voditeljic ‚Bund deutscher Mädel‘ iz Štajerske in na sto-tine vzgojiteljev dela kot mladinski voditelji v ‚Deutsche Jugend‘,« je poročal Untersteirischer Heimatdienst poleti 1941.¹⁶⁶

Organizacija »Deutsche Jugend«, organizirana podobno kot »Hit-ler Jugend« v rajhu in Avstriji, je na slovenskem Štajerskem zajela moško in žensko mladino od 7. do 20. leta starosti. Na Gorenjskem so nacisti ustanovili »Kärntner Volksbundjugend«, tj. mladino Koroške ljudske zveze, a so jo 20. aprila 1942 preimenovali v »Hitler Jugend Anwärter-Einheiten«, tj. v pripravniške enote Hitler Jugend. Kot so sami izjavljali, so jo preimenovali med drugim tudi zato, »da bi od-pravili neokusni naziv Koroška ljudska zveza (sic!) in dali gorenjski mladini možnost, da se posebno izkaže in nato vključi v Hitler Ju-gend«,¹⁶⁷

Kakor so nacisti nameravali z nemškimi šolami popolnoma po-nemčiti slovensko mladino, tako so jo tudi nameravali vzgojiti v po-slušne podložnike tretjega rajha. Po njihovih zamislih bi bilo treba slovenski mladini onemogočiti, da bi se vključila med visoko izobra-ženstvo. Bali so se namreč, da bi mogla tudi na nemških šolah izšolana slovenska mladina iz Gorenjske in slovenske Štajerske postati vodilna protinemška in protinacistična plast oziroma da bi se »mogle ponovno ustvariti med Gorenjci iredentistično usmerjene skupine inteli-gence«. Na Gorenjskem je npr. urad državnega komisarja za utrje-vanje nemštva na Bledu poudarjal, da je ravno kranjska inteligenca najbolj protinemško razpoložena, da so študentje v velikem številu v partizanih, »da se že 16- in 17-letni ne glede na kakršnokoli šolsko izobrazbo zaradi dosedanje vzgoje čisto brez izjeme postavljajo proti nemškemu narodu in rajhu« in da zato lahko z gotovostjo pričakujejo, da starejši letniki zaradi načrtne izčrpane politične vzgoje v stari Ju-goslaviji nimajo sploh nobenih možnosti za svoje prihodnje poklice

in za svoje delo znotraj nemškega naroda. Zato so nacisti slovenske študente podvrgli strogemu nadzoru in izboru.

Najprej so tiste iz slovenske Štajerske po strogem rasnem in političnem izboru, ki ga je opravila Štajerska domovinska zveza, organizirali v samostojne skupnosti in jim dali za vodje zagrizene nemške študente, da bi jih ti politično vodili, vzgajali in seveda tudi nadzorovali. Tiste, za katere so menili, da politično ne ustrezajo za prihodnje vodilne poklice, »so brezobzirno odstranili z visokih šol in jih v 24 urah poslali v srednjo Nemčijo na obvezno delo v tiste poklice, ki ustrezajo njihovemu znanju in ki jim lahko zagotovijo potreben življenjski minimum«. Nato pa so 7. julija 1942 na sestanku v Gradcu namestnik štabnega vodje v državnem študentskem vodstvu iz Berlina Schulz, Maier-Kaibitsch in dr. Kürbisch z Bleda, pokrajinski študentski vodja von Stein, pokrajinski študentski vodja za Štajersko dr. Franz Höfler in Carstanjenov zastopnik Werther na podlagi že urejene prakse v drugih zasedenih deželah sklenili, da bo v imenu državnega študentskega vodje dr. Scheela in državnega ministra za znanost, vzgojo in izobrazbo dr. Rusta študentske zadeve slovenske Štajerske in Gorenjske urejal pokrajinski študentski vodja za Štajersko, da bodo še naprej vse študente strogo nadzorovali in izbirali: potem ko bosta pristojni komandant varnostne policije in varnostne službe ter nacionalnopolitični referent Štajerske domovinske zveze oziroma I. glavni oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu dala raso in politično oceno, bo pokrajinski študentski vodja za Štajersko poslal študente na tisto visoko šolo, ki bi bila najprimernejša za njihovo politično vzgojo in ponemčenje, tamkajšnjemu odseku varnostne službe pa bo naročil, naj jih nadzira in ob koncu vsakega semestra izda karakteristiko. »Treba se je le zamisliti, kakšno škodo bi lahko povzročil Gorenjec, ki bi brez ostrega izbora in brez politične vzgoje in vodstva dosegel akademsko stopnjo in nato kot vzgojitelj, inženir ali zdravnik vodil in usmerjal nemško mladino in široke množice,« so govorili.¹⁶⁸

V začetku leta 1943, potem ko so na slovenskem Štajerskem razvrstili prebivalce v tri politično-državlanske kategorije in ko je kazalo, da bodo to storili tudi na Gorenjskem, so nacisti začeli tudi centralno za vse vrste šol reševati vprašanje, kdo se lahko šola in kje. To so storili 15. januarja 1943 v Berlinu na sestanku predstavnikov ministrstva za znanost, vzgojo in izobrazbo, notranjega ministrstva, državnega komisarja za utrjevanje nemštva, glavnega državnega varnostnega urada, državnega študentskega vodstva in šefov civilne uprave za Spodnjo Štajersko (dr. Carstanjen in Oswald Werther) in Gorenjsko (dr. Wolsegger). Sklenili so: za tiste osebe, ki so dobile

nemško državljanstvo, ni nobenih ovir za njihov študij na katerikoli šoli, osebe, ki so dobile *nemško državljanstvo na preklíc*, morajo obiskovati osnovno šolo in tudi poklicne šole, obiskovanje meščanske in srednje šole pa jim bo dovoljeno le, če v rasnem in političnem pogledu ustrezajo izbornim pogojem, predpisanim z okrožnico ministrstva za znanost, vzgojo in izobrazbo z dne 3. julija 1941 (zastopnik ministrstva za znanost, vzgojo in izobrazbo Kohlbach je celo zahteval, »naj bi se kar se le da strogo držali osnovnih načel izbora«), na višje, poklicne strokovne in strokovne šole se lahko vpišejo le s posebnim dovoljenjem šefa civilne uprave, ki ga ta izdaja le za določen čas in za določeno šolo (medtem ko je dr. Wolsegger izjavil, da bodo dovoljenja dajali le za šole z internati v rajhu, je dr. Carstanjen povedal, da jih bodo dajali le za šole na Štajerskem, »ker je tam naj večja garancija za zanesljivo nadziranje narodnostnega razvoja otrok in mladine«, zastopniki vrhovnih državnih oblastev pa so prosili, »naj dovoljenje ne bi dajali za šole niti na narodnostno ogroženih območjih niti v predelih, ki so manj primerni za ponemčevanje, kot npr. Dunaj, Poznanj itd.«), učiteljišča so jim zaprta, le v izjemnih primerih se lahko s posebnim dovoljenjem vpišejo na mariborsko učiteljišče, na visoke šole in univerzo se lahko vpišejo le s posebnim potrdilom, ki ga izda pristojni šef civilne uprave največ za en semester in za določeno šolo (dr. Carstanjen je izjavil, da bodo dajali dovoljenja le za univerzo in visoke šole v Gradcu in za rudarsko visoko šolo v Leobnu, medtem ko so drugi menili, naj bi študentom vsaj po 3. semestru dovolili šolanje tudi na drugih univerzah in visokih šolah v rajhu); *zaščitenci* lahko obiskujejo osnovno in poklicno šolo, če to dovoljujejo šolske razmere, zlasti dovoljno število učiteljev in prostorov.¹⁶⁹

Tako je torej nacistična razdelitev prebivalstva slovenske Štajerske in Gorenjske v tri politično-državljske kategorije segla tudi na šolsko področje. Le t. i. nemškim državljanom, tj. predvsem Volksdeutscher jem, je bilo mogoče brez ovir obiskovati vse šole. Kaže, da so bili nacisti zelo rigorozno proti temu, da bi slovenska mladina obiskovala nemška učiteljišča. Ko so učiteljiščnikom iz Gorenjske nekaj časa po zasedbi dovolili končati študij na beljaškem učiteljišču, so morali proti koncu leta 1942 ugotoviti, da nobeden od 26 abiturientov ne izpolnjuje političnih pogojev za učitelja. Takole so sklenili: »Zdi se nam, da lahko navsezadnje iz slike, ki smo jo dobili, sklepamo, da prvi letniki po 1919 niso na noben način primerni, da bi jih pripustili k akademskim ali vodilnim poklicem. Ravno pri njih je najti najmanj razumevanja za nemški svetovni nazor in kaže, da jim tudi ni mogoče, da bi se vanj vživel. So tipično liberalistična inteligenca in potomci slovenskega proletariata.«¹⁷⁰

Potem ko je ministrstvo za znanost, vzgojo in izobrazbo dobilo pripombe ustanov, katerih predstavniki so se udeležili omenjenega sestanka v Berlinu, je 11. maja 1943 sklepe konference formuliralo kot poseben odlok, za katerega pa je izrecno povedalo, da ga ne bo objavilo v svojem uradnem listu.¹⁷¹

Ta odlok je tudi določal, da bosta šefa civilne uprave za svoji območji izdala še svoja določila. Dr. Uiberreither je takšna določila izdal 23. novembra 1943. Upošteval je pripombe nekaterih ustanov, npr. glavnega državnega varnostnega urada, in še poostril kriterije za izdajo dovoljenj za šolanje t. i. nemških državljanov na preklic. Le-tem je dovolil obiskovati višje, poklicne strokovne in strokovne šole z internati na Štajerskem le tedaj, če je predvideval, da bodo z 18. letom starosti postali stalni nemški državljani. Načelno je nemškemu državljanom na preklic onemogočil tudi obiskovati univerze in visoke šole ter si je pridržal pravico, da jih sam osebno še naprej dovoljuje obiskovati tistim, ki jih že obiskujejo in za katere meni, da bodo najpozneje po tretjem semestru postali stalni nemški državljani.¹⁷² Dr. Rainer pa kljub petkratni urgenci ministra za znanost, vzgojo in izobrazbo osnutka takšnih določil za Gorenjsko, ki ga je bil sestavil že 24. maja 1943 in je bil skoraj enak 14 dni prej izdanemu odloku ministrstva za znanost, vzgojo in izobrazbo, sploh ni hotel izdati. To je utemeljil takole:

»Pripominjam, da teh določb še nisem izdal, ker sem svojo prvotno namero, da vse potrebne predpise o šolstvu na zasedenih območjih uveljavim z odredbo in da nato za izvajanje te odredbe izdam še določbe po tem osnutku, glede na sedanje razmere odložil na poznejši čas. Menim, da izrecne določbe, ki jih v praksi že izvajajo, za sedaj niso potrebne, ker je na prizadetem območju pouk v nemških šolah večinoma začasno prekinjen, šol s slovenskim učnim jezikom pa sploh ni. O obisku šol na območju rajha pa tako odločajo ustanove rajha po predpisih, izdanih za rajh.«¹⁷³

Za nas je posebej zanimivo Rainerjevo priznanje, da je bil že v začetku leta 1944 pouk v večini nemških šol na Gorenjskem prekinjen. Ni sicer povedal vzroka, drugi viri pa pričajo, da je naciste na Gorenjskem in tudi na slovenskem Štajerskem k prekinitvi pouka prisilila narodnoosvobodilna borba.

Ker so bile šole osnovne nacistične postojanke za prevzgojo in vzgojo naših otrok in mladine ter tudi odraslih v nacističnem duhu in za njihovo ponemčevanje, saj nemški učitelji in učiteljice niso samo poučevali v šolah, temveč so tudi vodili tečaje nemškega jezika, nemško mladinsko organizacijo, bili so tudi funkcionarji v Štajerski

domovinski zvezi in NSDAP itd., je narodnoosvobodilno gibanje že zgodaj začelo zavirati njihovo delo.

Ko je na kamniškem območju konec julija 1941 prišlo do oborožene vstaje, je kamniški politični komisar sredi avgusta ukazal, naj se učitelji umaknejo iz 12 šol v ogroženih krajih, češ da niso prišli zato na Gorenjsko, »da bi se bojevali po gozdovih, temveč da bi opravljali mirno kulturno delo,« in češ da »je vsak nemški učitelj predober, da bi ga brez zaščite izpostavljali banditom«. ¹⁷⁴ Konec septembra 1941 je večina teh šol nadaljevala s poukom, pač pa so po množični vstaji v radovljiskem okrožju sredi decembra 1941 za nekaj časa ukinili pouk v 9 večjih in nekaterih manjših krajih. Do začasnega umika nemškega učiteljstva z ogroženih območij na Gorenjskem je prišlo tudi junija 1942, vendar to ni pomenilo posebnega problema, ker so šole zaključevale pouk, konec poletja pa je narodnoosvobodilni boj po močni ofenzivi doživel precejšen upad. ¹⁷⁵

Ob naraščajoči moči osvobodilnega boja so partizanska poveljstva spomladi 1943 ukazala svojim enotam, naj onemogočijo nacistično šolstvo. Učni kader naj izganjajo, učitelje — zagrizene naciste in funkcionarje NSDAP — justificirajo, šolska poslopja pa demolirajo ali zažgejo. ¹⁷⁸ Ko je neka partizanska enota februarja in marca 1943 demolirala osnovni šoli v Jevnici in Moravčah, justificirala oba šolska upravitelja, ki sta bila vodji krajevene skupine NSDAP, je kamniški deželni svetnik ukazal, naj učiteljstvo zapusti osem ogroženih šol. ¹⁷⁷ Enako je oktobra 1943 zaradi partizanske aktivnosti ukazal zapustiti nadaljnjih enajst šol. ¹⁷⁸ Konec leta 1943 je v kamniškem okrožju na Gorenjskem delovala le še slaba polovica osnovnih šol, saj se je njihovo število zmanjšalo od 43 na 19 in še te so bile združene v 9 večjih krajih. ¹⁷⁹ Do srede leta 1944, ko so partizanske enote v tem okrožju uničile že 31 osnovnih šol, je delovalo le še nekaj šol v večjih krajih ob železnici, tako da je bilo že več kot 3000 otrok brez šolskega pouka. ¹⁸⁰

V drugih dveh okrožjih na Gorenjskem so bile razmere samo nekoliko drugačne. Uničenih je bilo sicer le malo šolskih poslopij, vendar pa so v mnogih šolah zaradi partizanske aktivnosti ukinili pouk. ¹⁸¹

Kako so nemškega okupatorja prizadeli napadi narodnoosvobodilne vojske na njegove ponemčevalne ustanove, predvsem šole, je razvidno iz poročila šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainerja Himmlerju z dne 7. decembra 1943: »2e nekaj tednov imajo banditi novo taktiko. Sistematično gredo od kraja do kraja in požigajo vasi, v katerih so nemške ustanove.« Potem ko je povedal, da so samo v zadnjih dveh dneh zažgali pet šol, dva otroška vrtca, tri strankine domove itd., je še pripomnil: *»Ta metoda je izredno nevarna, ker hromi ponemčevalno delo.«* (Podčrtal T. F.) ¹⁸²

Na slovenskem Štajerskem je bilo nacistično šolstvo sicer občutneje prizadeto šele sredi leta 1944, vendar ga je narodnoosvobodilni boj spodjedal že od pomladi 1942. leta. Potem, ko so decembra 1941 »zaradi komunističnih akcij morali začasno zapreti šolo v Celju«,¹⁸³ je moral poverjenik šefa civilne uprave za šolstvo Karl Uragg 15. junija 1942 na štabnih razgovorih v Gradcu poročati:

»Nasprotnikova aktivnost v celjskem okrožju je posebno v zahodnem delu okrožja povzročila, da se otroci upirajo govoriti nemški, da kljub prepovedi učiteljev prepevajo slovenske pesmi, da se ljudje upirajo pozdravljati po nemško, in smo zato morali zapreti nekaj šol.«

Povedal je tudi, da ne more namestiti na šolah mladih učiteljic, »ker je v ogroženih predelih vsak dan streljanje in drugo vznemirjanje in mlade ženske učne moči niso dorasle takšnemu živčnemu naporu«.¹⁸⁴

Približno v istem času so partizanske enote na Kozjanskem požgale prvi dve nemški šoli na slovenskem Štajerskem (v Zabukovju in Zagorju pri Pilštanju) in justificirale prvega nemškega šolskega upravitelja in nacističnega priganjača. Jeseni 1942 pa so nacisti morali zaradi narodnoosvobodilnega boja zapreti nekaj šol na Pohorju, v Savinjski dolini in v trboveljskem okrožju.

Močnejše so partizanske enote udarile po nacističnih šolah v letu 1943, saj so samo v Savinjski dolini in trboveljskem okrožju požgale nad sedem šol.¹⁸⁵

Zelo pa je bilo nacistično šolstvo prizadeto poleti 1944. leta, ko je narodnoosvobodilna vojska ustvarila razsežna osvobojena ozemlja v Savinjski dolini, na Kozjanskem in Pohorju in ko sta v drugih krajih celjskega, trboveljskega in mariborskega podeželskega okrožja šolska poslopja, ki še niso bila uničena, zasedli policija in vojska in so tako nacistične šole kolikor toliko nemoteno delovale le v ptujskem in ljutomerskem okrožju.

Narodnoosvobodilno gibanje je ob uničevanju okupatorjevega nemškega šolstva ustanavljalo svoje »partizanske« slovenske šole. Čeprav na Gorenjskem in slovenskem Štajerskem niso mogli ustanoviti toliko partizanskih šol kakor na večjih osvobojenih ozemljih na Dolenjskem in v Slovenskem Primorju, so jih vendarle ustanovili precej. Na Gorenjskem so jih prvih 7 ustanovili aprila 1944 v kamniškem okrožju, približno v istem času pa še 6 v škofjeloškem okrožju. V šolskem letu 1944-45 pa je bilo na Gorenjskem 64 partizanskih šol. Na slovenskem Štajerskem so v drugi polovici leta 1944 ustanovili v zgornjem delu Savinjske doline 15 partizanskih šol, na Kozjanskem 16 in na Pohorju 2, medtem ko so bili v mnogih drugih krajih šolski krožki. Vse te šole in krožke je obiskovalo več tisoč slovenskih otrok.¹⁸⁶

RAZNARODOVALNI NAMENI NA NEKATERIH DRUGIH PODROČJIH

Povedal sem že, da so skoraj vsi ukrepi, ki sta jih uvedla šefa civilne uprave na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, služili osnovnemu namenu nacistične okupacijske politike v Sloveniji. Ukrepi, ki sem jih že navedel, so imeli neposreden raznarodovalni namen, mnogi ukrepi, ki jih tu ne morem seveda vseh naštetih, pa so imeli kak drug, npr. gospodarski, vojni osnovni smoter, vendar so se tudi pri njih nacisti držali svojih t. i. nacionalnopolitičnih, tj. raznarodovalnih načel. Skušal bom to prikazati na nekaj primerih oziroma področjih.

Nemški okupator je spomladi oziroma jeseni 1942. leta na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem vpeljal nemške vojne zakone, kljub temu da obeh dežel še ni pravno priključil k nemškemu rajhu, ker mu je to onemogočila narodnoosvobodilna borba. Slovenske mladeniče in mladenke je začel mobilizirati v obvezno polletno državno delovno službo (Reichsarbeitsdienst), mladeniče pa nato še v nemško vojsko. Ta ukrep je imel prvenstveni namen zagotoviti določeno število ljudi za nemško državno delovno službo in vojsko, pripomogel pa bi naj tudi k ponemčenju teh ljudi. Zato je razumljivo, da so si nacisti na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem prizadevali, da bi jih čimprej rekrutirali čimveč. Ko so 1. junija 1942 na štabnih razgovorih v Gradcu govorili o rekrutaciji mladenk v državno delovno službo, je Steindl prosil, »da bi čimprej vpoklicali v žensko delovno službo zlasti mladenke iz krogov slovenske inteligence«. ¹⁸⁷ K temu so ga prav gotovo vodili nacionalnopolitični motivi: spraviti v Nemčijo čimveč takih ljudi, ki bi lahko ali ki so ovirali raznarodovalno delo na slovenskem Štajerskem. Kot smo videli, si je kmalu nato, jeseni 1942, prizadeval, da bi »presadil« v Nemčijo čimveč družin slovenske inteligence. Ko so 6. oktobra 1942 v Celovcu razpravljali o vpoklicu gorenjskih mladeničev v nemško vojsko, so tudi bili za to, da bi jih iz nacionalnopolitičnih razlogov vpoklicali čimveč. »Glede konference, ki smo jo imeli 6. t. m. na državnem namestništvu o zgoraj navedeni zadevi (popis in pregled vojnih obveznikov na Gorenjskem — op. T. F.), sporočamo, da je treba na gauleiterjevo željo iz *nacionalnopolitičnih* (podčrtal T. F.) razlogov posvečati glavno pozornost temu, da bi pri vpoklicu v državno delovno službo in aktivno vojaško službo kar se da hitro dosegli zelo veliko število,« so poročali. In ko je zastopnik oborožitvenega poveljstva iz Celovca povedal, da so na Gorenjskem veliki oborožitveni obrati, v katerih dela mnogo oseb mlajših

letnikov, so mu odgovorili, da jih je treba kljub temu mobilizirati, ker so »ta podjetja v glavnem žarišče nemirov« (podčrtal T. F.), vrhovno vojaško poveljstvo pa naj pošlje drugo delovno silo.¹⁸⁸ Pri predlogih za čim prejšnjo odstranitev čim večjega števila mladine z Gorenjskega nacisti niso imeli pred očmi samo nacionalnopolitičnih interesov, temveč tudi nalogo, da bi narodnoosvobodilnemu gibanju odtegnili čimveč potencialnih ljudskih sil.¹⁸⁹ Tudi pri vpoklicu v državno delovno službo in vojsko so nacisti iz t. i. nacionalnopolitičnih razlogov pazili na to, da so slovenske mladeniče in mladenke premišljeno pošiljali v različne kraje in enote, da bi se kot posamezniki med Nemci morali učiti nemški. Ravno poleti 1942 so namreč ugotavljali, da je ena od največjih težav pri ponemčevanju Gorenjske, da ne morejo pridobiti slovenske mladine in da ta le malo ali pa skoraj nič ne obvlada nemški. Priznavali so, da je tečaje Koroške ljudske zveze obiskovalo le malo mladine.¹⁹⁰

Tudi pri angažiranju državne delovne službe v naših krajih niso bili raznarodovalni nameni na poslednjem mestu. Ko so maja 1941 na neki konferenci v Mariboru razpravljali o delu, ki ga naj opravijo oddelki državne delovne službe na slovenskem Štajerskem (regulacija Pesnice, Polskave, Ložnice in Ščavnice ter gradnja cest), so poudarjali tudi nacionalnopolitični namen teh akcij, tj. da bi angažirani oddelki, sestavljeni iz nemške mladine, tudi raznarodovalno delali med slovenskim podeželskim prebivalstvom. Zato so v programiranje vključili tudi štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu. Tako je dr. Carstanjen 18. junija 1941 pisal dr. Stieru, da je »ravno angažiranje državne delovne službe, kot sledi iz priložene poročila, za nas velikega *nacionalnopolitičnega* (podčrtal T. F.) pomena«. Pooblaščenec za prostorsko ureditev pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko pa je 30. septembra 1941 pisal štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu: »Poleg *nacionalnopolitičnega* (podčrtal T. F.) pomena angažiranja državne delovne službe v Spodnji Štajerski je njegov poseben pomen še pri pridobivanju dragocenih obdelovalnih površin... Že pri načrtovanju bi bilo torej treba ugotoviti, ali bi na teh območjih lahko naselili nemške kmete in koliko bi jih lahko naselili.«¹⁹¹

Še bolj jasno so z nacionalnopolitičnimi razlogi utemeljevali angažiranje državne delovne službe na Gorenjskem, kjer naj bi delalo šest njenih oddelkov (regulacija Pšate in Žabnice ter gradnja cest):

»Poleg popolnoma jasnega socialnega pomena in narodnogospodarske vrednosti del ima akcija državne delovne službe na Gorenjskem še zelo velik *nacionalnopolitični* (podčrtal T. F.) pomen. Ne bo samo zaščitila zelo dragocene narodne imovine pred uničenjem ali

z gradnjo prometnih poti povezala pomembnih proizvodnih območij, temveč bo tudi naloga državne delovne službe, da pomaga pospeševati ponemčevalni proces na območju, na katerem se le redko govori nemški in na katerem dvomljivi elementi vedno bolj poskušajo odtujiti domače prebivalstvo od nemštva. Iz narodnogospodarskih razlogov potrebno angažiranje vseh šestih oddelkov v južnem delu Gorenjske bo imelo tudi ugodne nacionalnopolitične posledice. Pomagalo bo ustvariti zaporo med severnim območjem in nekdanjim glavnim mestom celotne Kranjske Ljubljano, iz katere bodo, kot predvidevamo, še dolgo časa poskušali vplivati na ljudstvo v protinemškem smislu.«¹⁹²

Tudi v svojem odnosu do cerkve se je nemški okupator v marsičem ravnal po svojih nacionalnopolitičnih načelih. Najprej je iz slovenske Štajerske in Gorenjske izgnal večino slovenskih duhovnikov, pustil je le nekaj starejših in betežnih (na Gorenjskem je le v 10 župnijah ostalo 11 duhovnikov). Cerkevno posest je zaplenil v korist utrjevanja nemštva in župnišča v glavnem dodelil Štajerski domovinski zvezi in Koroški ljudski zvezi oziroma NSDAP, ki so si v njih uredile svoje »domove« in urade.¹⁹³

Ob svojem prihodu nemški okupator iz »psiholoških« razlogov duhovnikom ni javno prepovedal pridigati v slovenskem jeziku, pač pa je naročil političnim komisarjem, naj to store vsak v svojem okraju.¹⁹⁴ Po aretacijah in izgonu velike večine slovenskih duhovnikov je večina far ostala brez verskih obredov, redkim slovenskim duhovnikom, ki so ostali, pa je okupator kmalu prepovedal rabo slovenskega jezika pri verskih obredih.¹⁹⁵ Nekateri narodno zavedni duhovniki so namesto nemškega cerkvenega petja, ki ga je priporočal nemški okupator, uvedli latinsko. Kaže, da so nacisti tudi svetovali graškemu in celovškemu škofu, naj na slovensko Štajersko in Gorenjsko pošiljata duhovnike iz svojih škofij, vendar le take, ki ne znajo slovenski.¹⁹⁶

OPOMBE K VI. POGlavJU

¹ Ost- Südost-Stimmen so 30. septembra 1941 prinesle poročilo iz slovenske Štajerske, v katerem je pisalo: »Vsak sprejeti bodisi politični, gospodarski ali narodnostni ukrep mora služiti *ponemčenju dežele*.« (NAW, T-31, navitek 540.)

² Marburger Zeitung 10. 4. 1941.

³ Pfrimerjeva odredba z dne 12. 4. 1941 v knjižnici IZDG; Marburger Zeitung 15. 4. 1941.

⁴ Okrožnica šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko 30. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 238.

⁵ VAZSt. 26. 8. 1943; Carstanjen: Die Untersteiermark, 15; Straka: Untersteiermark unvergessene Heimat, 112—113; Milan Zevart in Stane Terčak: Od vstaje do zmage, Maribor 1966, str. 24—25; Milan Zevart, ustni vir.

⁶ Steindlovi pismi z dne 25. 4. in 27. 5. 1941, arhiv IZDG, f. 238; poročilo političnega komisarja Gornji grad šefu civilne uprave za Sp. Štajersko 14. 5. 1941, arhiv IZDG, f. 238; navodilo političnega komisarja Šmarje pri Jelšah 4. 6. 1941, arhiv IZDG, f. 236.

⁷ Odredba šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko »o nemškem načinu pisanja osebnih in rodbinskih imen« z dne 20. 10. 1941, VAZSt.

25. 10. 1941; odredba šefa civilne uprave za Gorenjsko »o nemškem načinu pisanja osebnih in rodbinskih imen« z dne 10. 2. 1942, VAZK 26. februarja 1942.

⁸ VAZK 20. 8. 1942.

⁹ Glej: Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji. Ljubljana 1965.

¹⁰ VAZSt. 24. 4. 1941.

¹¹ Smernice ukinitvenega komisarja za Spodnjo Štajersko 14. 4. 1941, AS, fond KUZOP, f. 14.

¹² Seznam v arhivu IZDG, f. 5.

¹³ VAZK 2. 5. 1941.

¹⁴ VAZK 28. 5. 1941.

¹⁵ VAZK 25. in 28. 10., 27. 11 in 10. 12. 1941.

¹⁶ Zapisnik sestanka dne 5. 6. 1941, arhiv INV, fond DDV. Z imovino Slovenskega planinskega društva se je npr. okoristil Deutscher Alpenverein, ki je samo na Gorenjskem dobil 12 planinskih koč in razgledni stolp. In v Karawanken Bote so v zvezi s tem 16. avgusta 1941 zapisali: »Zdaj se pojavljajo nujne naloge ne le v turističnem pogledu, temveč tudi z ozirom na ohranitev in utrditev nemške narodnosti.«

¹⁷ VAZSt. 21. 4. 1941.

¹⁸ VAZSt. 16. 5. 1941; Luikerjeva okrožnica izpostavam varnostne službe 24. 6. 1941, AS, fond KUZOP, f. 15.

¹⁹ Steindlov dopis političnemu komisarju za Gornji grad 25. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 238.

²⁰ Tös eherjeva okrožnica 6. 5. 1941, AS, fond KUZOP, f. 14.

²¹ Steindlova okrožnica St./Sch. 1119 z dne 14. 5. 1941, AS, fond KUZOP, f. 14.

²² Poročilo orož. postaje Vransko pol. kom. za okraj Celje podeželje 26. 5. 1941, AS, fond KUZOP, f. 14.

²³ Okrožnica pol. kom. za okrožje Maribor podeželje 6. 8. 1941, AS, fond KUZOP, f. 14.

²⁴ Befehlsblatt, Folge 12/42.

²⁵ Carstanjenova navodila 27. 11. 1942, AS, fond KUZOP, f. 14.

²⁶ Mirko Brolih: Hitlerjevski režim v Jugoslaviji v letih 1941 do 1945, elaborat, arhiv MNOM; isti: Dr. Sigfried Uiberreither, elaborat, arhiv MNOM; poročilo dr. Pavla Blaznika o delu za restitucijo slovenskih kulturnih dobrin v Gradcu in Celovcu od 8. 8. do 31. 10. 1949, Dunaj 5. 11. 1949, v njegovi zbirki gradiva o restituciji slovenskih kulturnih dobrin iz Avstrije (navajam: Blaznikova zbirka gradiva); Blaznikovo poročilo o deželni biblioteki v Gradcu, Blaznikova zbirka gradiva.

²⁷ Poročilo dr. Pavla Blaznika in Frana Baša o deželnem arhivu v Gradcu in poročilo dr. Pavla Blaznika o deželnem arhivu v Celovcu, Blaznikova zbirka gradiva. Blaznik: Arhivi v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije. Arhivist I, 1951, zv. 2, str. 20—26.

²⁸ Poročilo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru za čas od 1. 10. do 31. 12. 1941, DZA, fond RH, Bd. 5625, str. 17—48.

²⁹ Njen poznejši vodja Franz Steindl je 18. aprila 1941 pisal političnemu komisarju v Gornjem gradu Adolfu Swiobodi: »Osnovno zamisel o Štajerski domovinski zvezi poznaš z naših *graških razgovorov*. ... Njeno ozemeljsko ureditev poznaš, *„s karte.“* (Podčrtal T. F.) Arhiv IZDG, f. 238. Tudi nekdanji komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko Otto Lurker je v ljubljanskih zaporih izjavil, da je na sestanku v Gradcu, ki je bil še pred napadom na Jugoslavijo, dr. Uiberreither oznanil, »da bo v Spodnji Štajerski ustanovljena Štajerska domovinska zveza pod vodstvom tedanjega vodje organizacijskega urada Steindla.« (Lurker, 5.)

³⁰ Zige hrani Muzej narodne osvoboditve Maribor.

³¹ VAZSt. 15. 4. 1941.

³² a O sestankih poroča Rudolf Holzer v svojem elaboratu: Die statistische Stelle des SDKB Draubannschaft. Da so Barona imenovali za Steindlovega namestnika, pravi tudi M. Straka v svoji knjigi Untersteiermark unvergessene Heimat, str. 114.

³³ Poročilo političnega komisarja za Gornji grad 24. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 238. — 28. in 29. aprila 1941 so razdelili sto tisoč letakov z opozorilom na njeno bližnjo ustanovitev, 7. maja so razdelili 30.000 lepakov z geslom: »Štajerska domovinska zveza — skupnost domu zvestih Štajercev! Prijave v prihodnjih dneh!«, 10. maja so nalepili 10.000 lepakov z odredbo šefa civilne uprave o ustanovitvi te organizacije. 12. maja so razdelili 200.000 letakov in 50.000 lepakov s Steindlovim pozivom itd.

³⁴ VAZSt. 10. 5. 1941.

³⁵ Befehlsblatt, 1941, Folge 1, str. 7.

³⁶ Tako je npr. menil dr. Müller-Scholtes v svojem poročilu notranjemu ministrstvu 30. 5. 1941; samo vodstvo je med najpoglavitejše naloge bližnjega časa uvrstilo tudi »natančno načrtovanje političnega koncepta z izdelavo triletnega načrta, ki bo natančno določal posamezne faze dela vseh uradov in od njih odvisnih formacij Štajerske domovinske zveze«. (Befehlsblatt 1941, Folge 2, str. 81—82.)

³⁶ Te podatke sta objavila Marburger Zeitung 31. 5. in 1. 6. 1941 ter Befehlsblatt 1941, Folge 2. T. i. Arbeitsanweisung Nr. 4 für die Durchführung der Mitgliederstandsveränderungen im Steirischen Heimatbund 27. 2. 1942 pa je prinesel nekoliko manjšo številko, in sicer 320.177. Razlika je nastala zaradi prehoda občin Razkrižje dn Štrigova, kjer so tudi 3630 oseb vpisali v organizacijo (Marburger Zeitung 21. 5. 1941), pod madžarsko Okupacijsko upravo. Različne iso tudi številke za okrožji Maribor mesto in Maribor podeželje, ker iso po vpisu del podeželja s 5103 vpisanimi priključili mestu, kar pa seveda ni spremenilo končnega števila vpisanih.

³⁷ Marburger Zeitung 16. 4. 1941.

³⁸ Marburger Zeitung 13. 5. 1941.

³⁹ »Miselna zveza za govornika ob priliki govorov, izvedenih na zborovanjih za pristop k Steirischer Heimatbund«, izd. zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze maja 1941.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Marburger Zeitung 2. 5. 1941.

⁴² Dopis urada za populacijsko politiko v zveznem vodstvu štajerske domovinske zveze političnim komisarjem 29. 4. 1941, arhiv IZDG, f. 238; Befehlsblatt, Folge 1, 1941, str. 42 in 52; Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark.

⁴³ Poročilo Volks- und Rassenverhältnisse der Untensteiermark navaja, da so pregledali 309.095 prijavljenih, medtem ko jih statistično poročilo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze z dne 14. 10. 1941 navaja 321.252.

⁴⁴ Steindlovo delovno navodilo 3. 10. 1941, arhiv IZDG.

⁴⁵ Poročilo političnega komisarja Šmarje pri Jelšah šefu civilne uprave za Sp. Štajersko konec aprila 1941, arhiv IZDG, f. 236.

⁴⁶ Poročilo sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju z dne 5. avgusta 1941, arhiv MNOM.

⁴⁷ Poročilo krajevnne Skupine Štajerske domovinske zveze Luče političnemu komisarju za Gornji grad, arhiv IZDG, f. 236.

⁴⁸ Befehlsblaitt, 1941, Folge 1, str. 15–18.

⁴⁹ priloga k Steindlovemu dopisu, ki ga je 14. oktobra 1941 poslal uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, arhiv MNOM. Ze omenjeno poročilo akcijskega urada Südost glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS »Volks- und Rassenverhältnisse der Südsteiermark« ima tudi podatke, koliko odstotkov pregledanih oseb je v posameznih krajevnih skupinah Štajerske domovinske zveze dobilo I., II., III. ali IV. oceno, kakšen je odstotek udeležbe posameznih ras pri pregledanih v posameznih krajevnih skupinah itd.

⁵⁰ Steindl je 29. 11. 1941 poročal: »Doslej je urad za članstvo v zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze 321.252 prosilcem za začasno članstvo v okrožjih Celje, Ljutomer, Maribor mesto, Maribor podeželje in Ptuj izdal 207.530 članskih izkaznic, medtem ko druge še obravnava. Do 1. januarja 1942 bodo vsi primeri rešeni.« (Marburger Zeitung 29./30. 11. 1941.)

⁵¹ Približno število sprejetih za obe okrožji nam da razlika med številom tistih, ki so jih komisije v svojem zaključnem poročilu navedle z »brez pomislekov« iz petih okrožij (250.307), in številom sprejetih v Steindlovem poročilu na štabnih razgovorih v Gradcu 23. 3. 1942 (287.000), torej okrog 36.693. (Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 23. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.)

⁶² Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 23. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

⁵³ Marburger Zeitung 12. 5. 1941.

⁵⁴ Dopis Fritza Bauerja 3. 11. 1942, arhiv MNOM.

⁵⁵ Okrožnica z dne 5. 10. 1943, arhiv IZDG, f. 627.

⁵⁶ Dne 29. novembra 1942 je bilo ab popisu prebivalstva v vseh sedmih okrožjih, pri čemer t. i. naselitvenega območja ob Savi in Sotli niso upoštevali, naslednje število članov:

O k r o ž j e	Dokončni člani	Začasni člani	Skupaj	Nečlani
Celje	2.245	71.241	73.486	15.349
Ljutomer	2.715	18.275	20.990	4.203
Maribor podeželje	2.702	52.015	54.717	16.647
Maribor mesto	7.800	30.730	38.530	11.050
Ptuj	1.367	50.686	52.053	13.177
Brežice	66	13.907	13.973	4.088
Trbovlje	237	21.378	21.615	5.764
S k u p a j	17.132	258.232	275.364	68.272

⁵⁷ Befehlsblatt, 1941, Folge 1, str. 97; Befehlsblatt, 1942, Folge 1, str. 7.

⁵⁸ Befehlsblatt, 1942, Folge 1.

⁵⁹ Befehlsblatt, 1941, Folge 1, str. 61.

⁶⁰ Štajerski gospodar, Maribor, 17. 2. 1945.

⁶¹ Befehlsblatt, 1941, Folge 2, str. 84.

⁶² Befehlsblatt, 1941, Folge 1, str. 42 in 52; Befehlsblatt, 1942, Folge 5, str. 25—27.

⁶³ Befehlsblatt, 1941, Folge 1, str. 38—39.

⁶⁴ VAZK 28. 5. 1941.

⁶⁵ Karawanken Bote 5.—6. 7. 1941.

⁶⁶ Poročilo vodje vermanšafta Koroške ljudske zveze z dne 19. avgusta 1941, arhiv IZDG.

⁶⁷ Tako je vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Lothar Weber 2. septembra 1941 poročal v Berlin naslednje: »Glede dela Koroške ljudske zveze vam žal ne morem poročati nič razveseljivega, kajti po majem mnenju smo nasproti vprašanjem, ki bi jih morali reševati, prav tako brezmočni kakor doslej. Dejstvo je, da

ni bila izdana še nobena članska izkaznica in da *so težave pri postavljanju voditeljev vedno večje zaradi strahu pred nasprotnikovimi nasilnimi dejanji.* (Podčrtal T. F.) Kako bo to šlo naprej, mi ni nič jasno, posebno še, ker bo 1. oktobra izvedena priključitev zasedenega območja h koroški pokrajini. Verjetno bo potem *dr. Leyu uspelo uveljaviti gledišče, da bo Koroška ljudska zveza podrejena stranki oziroma vključena vanjo.*» (Podčrtal T. F.) Referent v isti ustanovi Felix Petschauer pa je novembra 1941 poročal v Celovec, »da Koroška ljudska zveza doslej ni mogla vzpostaviti skupnosti s Slovenci niti si pridobiti njihovega zupanja.« (Poročili Lotharja Webra 2. 9. 1941 in Felixa Petschauerja 14. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 1003.)

⁰⁸ Dr. Rainer je že 15. 9. 1941 pisal vodji strankine pisarne Bormannu, da je pripravljen sprejeti položaj gauleiterja za Koroško. Je pa predlagal, naj bi združili pokrajino Koroško in Salzburško, da bi za »ureditev razmer na Gorenjskem dobili širše frontno zaledje, kot ga na primeri pomeni Gornja Štajerska za Spodnjo Štajersko.« (Rainerjevo pismo Bormannu 15. 9. 1941, NAW, T-175, navitek 122.) 15. 10. 1941 je Himmlerju pisal višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju SS-Brigadeführer dr. Scheel, da se govori, da bo Hitler imenoval za novega salzburškega gauleiterja SS-Gruppenführerja Gieselerja, in predlagal, naj bi združili Salzburško in Koroško ter za gauleiterja postavili dr. Rainerja. Toda Himmler mu je čez teden dni odgovoril, da je Hitler že odločil in da s tem preneha vsaka nadaljnja razprava. Hitler se je res že odločil in je 18. novembra 1941 imenoval dr. Rainerja za koroškega in dr. Scheela za salzburškega gauleiterja. (Scheelovo pismo Himmlerju 15. 10. 1941, Himmlerjevo pismo dr. Scheelu 22. 10. 1941, Scheelovo pismo dr. Brandtu 25. 10. 1941, Scheelovo pismo Himmlerju 19. 11. 1941, NAW, T-175, navitek 122; prepis Hitlerjevega odloka o imenovanju dr. Rainerja za koroškega gauleiterja in šefa civilne uprave za Gorenjsko 23. 11. 1941, DZA, fond RH, Bd. 1969.)

⁶⁹ Kärntner Grenzruf 28. 11. (in 1. 12. 1941; navodilo pokrajinskega štabnega urada NSDAP za Koroško 14. 2. 1942, arhiv IZDG; Karawanken Bote 14. 10. 1942. V svojem govoru na konferenci nacističnih funkcionarjev na Gorenjskem je dr. Rainer povedal tudi naslednje: »Morate se spomniti, da sem tukaj 1. I. 1942 uvedel NSDAP. V državnem vodstvu NSDAP so imeli pomisleke, in le zato, ker mi zaupajo, so to dovolili.« (Cikl. izvod govora v arhivu IZDG, f. 3.) Karawanken Bote 24. 12. 1941; Schiekov dopis 31. 12. 1941 in dopis radovljiškega okrožnega vodje NSDAP 5. 1. 1942, arhiv IZDG. Omenjeni Lothar Weber je predvideval, da bo novi gauleiter odstranil Schioka, in je 25. novembra 1941 poročal v Berlin: »O usodi Koroške ljudske zveze se bo verjetno odločilo v zelo kratkem času... Domnevam, da se bo gauleiter Rainer že v začetku svoje dejavnosti kar se da intenzivno ukvarjal s Koroško ljudsko zvezo. Major Maier-Kaibitsch in nekateri vodje pokrajinskih uradov bodo poskusili vse, da bi Schioka odstranili s položaja zveznega vodje.« (Webrovo poročilo 25. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 1003.) Ko se je to zgodilo in ko je

dr. Rainer zamenjal nekaj vodilnih nacistov na Koroškem, je Weber poročal: »Trenutno se v Celovcu bije priskutna bojna igra za naklonjenost novega gospoda. Tega tekmovanja se na Koroškem udeležujejo vsi, ki imajo položaj in ime.« (Webrovo poročilo 11. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1003.) Naj dostavim, da je bil Weber »skromnejši« in si je ob »zamenjavi gospodov« raje izbral mesto upravnika knjigarne v Litiji.

⁷⁰ Beležka generalnega pooblaščenca za državno upravo 23. 8. 1941 v gradivu XI. procesa v Nürnbergu, št. NG-4898, glej tudi DZA, fond REM, Bd. 617. Dr. Müller-Scholtes je že 30. maja 1941 v svojem poročilu notranjemu ministrstvu predlagal, kako naj bi uredili državljanstvo na slovenskem Štajerskem, in menil, naj bi ga uredili »še pred dokončno vključitvijo Spodnje Štajerske v rajh, ki bi verjetno lahko bila 1. X. 1941«.

⁷¹ O vprašanju priključitve Spodnje Štajenske in Gorenjske k nemškemu rajhu glej razpravo dr. Metoda Mikuža: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—53, str. 733—767, in nekaj dopolnitev v mojem članku: Le système d'occupation des nazis en Slovénie, v: Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945, Belgrade 1963, p. 80—84.

⁷² Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 648; VAZSt. 13. 11. 1941. Odredbo so podpisali ministri Göring, Frick in dr. Lammers.

⁷³ VAZSt. 21. 3. 1942.

⁷⁴ Zaupna navodila notranjega ministra 25. 2. 1942, arhiv IZDG, f. 226.

⁷⁵ Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942, ausgegeben von der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Marburg a. d. Drau, 1943.

⁷⁶ Rainerjeve smernice vodjem krajevnih skupin NSDAP in Koroške ljudske zveze na Gorenjskem 21. 9. 1942, NAW, T-81, navitek 279; navodila pokrajinskega blagajnika NSDAP 21. 9. 1942, NAW, T-81, navitek 279.

⁷⁷ Rainerjeva okrožnica 13. 6. 1942, arhiv IZDG, f. 890.

⁷⁸ Kürhischevi poročili dr. Friedlu 2. in 17. 11. 1942; Vertrauliche Information der Partei-Kanzlei der NSDAP, Folge 51/42, Beitrag 680, arhiv INV, fond DDV.

⁷⁹ Kürbischeva dopisa dr. Friedlu 21. 9. in 2. 11. 1942; Kürbischeva okrožnica sodelavcem 26. 10. 1942; Kürbischeva beležka 31. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV.

⁸⁰ Poročilo kamniškega deželnega svetnika 22. 2. 1943, arhiv IZDG, f. 890.

⁸¹ Sporočilo radovljiskega deželnega svetnika 9. 3. 1943 kranjskemu in kamniškemu deželnemu svetniku, arhiv IZDG, f. 890.

⁸² Beležka kranjskega deželnega svetnika 3. 5. 1943, arhiv IZDG, f. 890.

⁸³ O tem valu, ki so ga «imeli za četrti val, je dr. Müller-Scholtes v že omenjenem poročilu 30. 5. 1941 poročal notranjemu ministrstvu naslednje: »Osebe, ki se bodo prijavile v Štajersko domovinsko zvezo in jih bo ta zavrnila, kot tudi tiste, ki se vanjo sploh niso prijavile, bodo prišle v IV. val in bodo ali izseljene ali pa preseljene v rajh.«

⁸⁴ Podrobneje o državljskih kategorijah in ravnanju z zaščitenci glej moj članek: Politične in državljske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 2, str. 69—122.

⁸⁵ Poročilo Fritza Bauerja 3. 11. 1942 in Görgerjev osnutek, arhiv MNOM.

⁸⁶ Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 9. 7. 1943, fotokopija, arhiv INV.

⁸⁷ Odlok šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko 1. 9. 1943, ki ga je v njegovem imenu podpisal dr. Strenger, je v arhivu IZDG, f. 276.

⁸⁸ Besedilo sporazuma 12. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 687.

⁸⁹ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 28. 11. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

⁹⁰ Heidenreichov dopis delovnemu štabu Brežice, junij 1942, arhiv IZDG, f. 687.

⁹¹ Stigerjev dopis pravnemu oddelku urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 28. 8. 1943, arhiv IZDG, f. 687.

⁹² Kaschejevo poročilo nem. zun. min. 3. 12. 1942, PA AA, 162198.

⁹³ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 23. 12. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

⁹⁴ Kaschejevo poročilo nem. zun. min. 3. 12. 1942, PA AA, 162198 do 162201.

⁹⁵ Schiffnerjevo poročilo drž. sekretarju von Weizsäckerju 1. 3. 1943, PA AA, 162375—162376.

⁹⁶ Schiffnerjeva beležka 22. 3. 1943, PA AA, 162406.

⁹⁷ Weizsäckerjeva beležka 24. 3. 1943, PA AA, 162422—162423.

⁹⁸ Osnutek sporazuma z dne 16. 4. 1943, PA AA, 162407—162409; VAZSt. 21. 4. 1943; zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 19. 4. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

⁹⁹ Zapisniki štabnih razgovorov v Gradcu 5. 7. in 6. 9. ter 19. 10. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁰⁰ Pismo brežiškega deželnega svetnika šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko 12. 3. 1945, arhiv MNOM, fond DDV; beležka vodje urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 26. 3. 1945, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁰¹ Besedilo sporazuma z dne 11. 8. 1943, PA AA, 162752—162784; VAZSt. 4. 9. 1943; zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 17. 8. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁰² Sezname oseb, ki jih je nemško-hrvaška komisija priznala za Hrvat, AS, fond KUZOP, f. 2.

¹⁰³ Zapisnika štabnih razgovorov v Gradcu 6. 9. in 19. 10. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁰⁴ Pismo hrvaške delegacije nemško-hrvaškemu poverjeništvu za preselitev Hrvatov 13. 5. 1944, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁰⁵ Arbeitsanweisung Nr. 5 für die Unterstützung der politischen Arbeit und des Rückvolkungsprozesses in der Untersteiermark, 27. Februar 1942, arhiv IZDG.

¹⁰⁶ Steindlova okrožnica 27. 11. 1942, arhiv IZDG.

¹⁰⁷ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 9. 11. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁰⁸ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 29. 6. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁰⁹ Seftschnigov dopis Brandtu 21. 7. 1942, prepis, AS, fond KUZOP, f. 2; zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 13. 7. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹¹⁰ Nujno pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu uradoma pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu 6. 9. 1942, AS, fond KUZOP, f. 2.

¹¹¹ Kürbischevo pismo šefu civilne uprave za Gorenjsko 21. 9. 1942, arhiv INV, fond DDV.

¹¹² Brandtov dopis I. vodstvenemu uradu v zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze 23. 9. 1942, prepis, AS, fond KUZOP, f. 10.

¹¹³ Pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu uradu pooblaščenca v Mariboru 8. 10. 1942, AS, fond KUZOP, f. 2; pismo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu pooblaščenca v Münchnu in Kasislu 8. 10. 1942, AS, fond KUZOP, f. 10; pismo I. vodstvenega urada v zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 10. 10. 1942, AS, fond KUZOP, f. 2.

¹¹⁴ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 21. 12. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

us Meldungen aus dem Reich, poleti 1942, T-175, navitek 262.

¹¹⁶ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 23. 11. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹¹⁷ Greifeltovo pismo dr. Uiberreitherju 4. 7. 1941, v: Frensing, Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen; dopisa urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 28. 7. in 27. 8. 1941, arhiv INV, fond DDV; dopisa urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu 4. in 14. 8. 1941, arhiv INV, fond DDV; Aufgaben und Ziele der Dienststelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in der Untersteiermark in vermögensrechtlicher Hinsicht 5. februarja 1942, arhiv MNOM, fond DDV, DZA, fond RH, Bd. 5632.

¹¹⁸ Otto Koschitz: Die untersteirische Bevölkerung wird aufgeklärt. Untersteirischer Heimatdienst 12. 4. 1942; Rednerunterlagen für die Versammlungsstellen Juni 1941, Oktober 1941, März 1942, November 1942,

Februar-März 1943. Herausgegeben Steirischer Heimatbund, Führungsamt II; Marburger Zeitung 10. 11., 11. 11., 14.—15. 11. in 12.—13. decembra 1942.

¹¹⁹ Untersteirischer Heimatdienst 1. 6. 1942; Marburger Zeitung 29. 7., 21. 8. in 6. 11. 1942.

¹²⁰ Marburger Zeitung 19., 24. in 27. 8. 1942.

¹²¹ Marburger Zeitung 9. in 30. 7. 1942, 11.—12. 3. 1944; Untersteirischer Heimatdienst 25. 6. 1942, 8. 7. 1942.

¹²² Marburger Zeitung 8. 9. 1942; Untersteirischer Heimatdienst 7. 9. 1942.

¹²³ Marburger Zeitung 15.—16. 4. 1944.

¹²⁴ Vodja državnega propagandnega urada za Koroško Ottokar Drumbl je 12. 3. 1942 zapisal: »Kolikor vem, predvideva propagandni načrt za Spodnjo Štajersko za prihodnje leto (tj. od aprila 1942 do aprila 1943 — op. T. F.) več kot 1.000.000 mark, ne računajoč zahteve 750.000 mark za mariborsko gledališče.« Propagandni načrt za Gorenjsko za leti 1941 in 1942 z dne 17. 6. 1941, arhiv IZDG, f. 1003; propagandni načrt za Gorenjsko za računsko leto 1942—43, arhiv IZDG, f. 1003; propagandni načrt za Gorenjsko za računsko leto 1943—44 arhiv IZDG, f. 1003.

¹²⁵ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 1. 6. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹²⁶ Slovenski prevod govora v arhivu IZDG.

¹²⁷ Zapisnik konference pokrajinskega urada za narodnostna vprašanja v Celovcu 10. 7. 1942, arhiv INV. Kakšni so bili uspehi nacistične propagande na Gorenjskem, kaže tudi zaupno poročilo blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško 18. 2. 1943, ki pravi: »Kar se tiče propagande, bi lahko navedel mnenje nekega gospoda, ki se je na tem območju dobro vživel v delo in ki dela na pomembnem mestu. Rekel mi je, da mora v taikšnih razmerah na Gorenjskem spodleteti vsakemu propagandistu, pa čeprav bi ga poslal sam gospod Bog.« (Poročilo v arhivu IZDG, f. 1003.)

¹²⁸ Načrt sam ni dostopen, njegovo vsebino pa je mogoče razbrati iz opomb, ki jih je dal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu. V uvodu Maier-Kaibitsch pravi: »Odsek varnostne službe v Celovcu mi je poslal prepis izdelanega načrta Štajerske domovinske zveze za jezikovno in narodnostno ponemčenje Spodnje Štajerske. Poslal mi ga je v vednost s prošnjo, da naj bi o njem povedal svoje mnenje glede na planirane sorodne ukrepe za Gorenjsko.« (Osnutek Maier-Kaibitschevega pisma šefu civilne uprave za Gorenjsko 19. 3. 1942, arhiv INV, fond DDV.)

¹²⁹ Prav tam.

¹³⁰ Dne 26. 6. 1942 je bilo v Celovcu posvetovanje propagandistov, ki so se ukvarjali z narodnostnimi zadevami. Na njem sta govorila dr. Krieg in Maier-Kaibitsch. Prvi je trdil, da so Gorenjoi Slovani in niso sposobni za ponemčenje, drugi pa je trdil drugače. (Poročilo vodje

blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško 6. 7. 1942, arhiv IZDG, f. 1003.)

¹³¹ Izvleček iz Maier-Kaibitschevega referata z dne 10. 7. 1942, arhiv INV.

¹³² Untersteirischer Heimatdienst 29. 7. 1941.

¹³³ Marburger Zeitung 11. 8. 1941; Untersteirischer Heimatdienst 11. 8. 1941.

¹³⁴ Untersteirischer Heimatdienst 9. 1. 1942.

¹³⁵ Meldungen aus dem Reich, 8. 9. 1941, NAW, T-175, navitek 261.

¹³⁶ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 23. 3. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹³⁷ Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vorn 29. November 1942, Marburg 1943.

¹³⁸ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 10. 8. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹³⁹ Ko je dr. Carstanjen ta načrt poslal okrožnemu vodji Štajerske domovinske zveze za Trbovlje Eberharthu, mu je pisal: »V dopolnilo tega, kar smo že govorili na večdnevni konferenci v Rogaški Slatini, sem izdelal načrt za ozemeljski razvoj jezikovnega ponemčenja in premika jezikovnih mej¹ na Spodnjem Štajerskem. Zvezni vodja se strinja s tem načrtom. Pošiljam vam ga v prilogi. Trboveljsko okrožje je nedvomno tudi pri reševanju jezikovnega vprašanja najtežje. O ukrepih, ki bi bili tam potrebni, je treba še ustno razpravljati predvsem na osnovi rezultatov popisa prebivalstva, ki omogoča nadaljnjo specializacijo pričujočega generalnega načrta. Prizadeval si bom, da bom to ob prvi priložnosti opravi skupaj z vami.« (Carstanjenov dopis Eberharthu 17. 3. 1943, arhiv IZDG, f. 762.) Načrt je poslal tudi okrožnemu vodstvu Štajerske domovinske zveze v Ptuj.

¹⁴⁰ Tako je v »poročilu iz Spodnje Štajerske« v Ost-Südost-Stimmen z dne 30. 9. 1941 tudi odlomek o naseljevanju, ki pravi: »Da bi deželo lahko ponemčili, je treba v vsaki občini ustvariti nemško graditeljsko postojanko. Sedaj izdelujejo nacionalnopolitični kataster vseh posestev. Glavne točke v mestih, trgih in večjih vaiseh bodo zasedli Nemci na osnovi izmenjave.«

¹⁴¹ Marburger Zeitung 13. 4. 1943.

¹⁴² Meldungen aus dem Reich, 30. 10. 1941, NAW, T-175, navitek 261.

¹⁴³ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 15. 6. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁴⁴ Okrožnica okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze Maribor podeželje 30. 9. 1942, AS, fond KUZOP, f. 10.

¹⁴⁵ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 17. 5. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁴⁶ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 21. 6. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁴⁷ Tako so nacisiti v Celju morali izdati celo tiskano svarilo gostilničarjem in trgovcem v celjskem okrožju, češ da nočejo s strankami

govoriti nemški. (Lageberichte, izd. okrožno vodstvo Štajerske domovinske zveze Celje 7. 2. 1943.)

¹⁴⁸ Glej njegova poročila z dne 24. 2., 24. 4., 25. 5., 24. 6., 23. 7. in 23. 8. 1943 v Celjskem zborniku 1961, str. 127—128; glej tudi poročilo vodstva krajevnne skupine Prebold 25. 5. 1943, Zgodovinski arhiv Celje.

¹⁴⁹ Kärntner Grenzruf 14. 7. 1941.

¹⁵⁰ Kärntner Grenzruf 4. 8. 1941.

¹⁵¹ Poročilo pokrajinskega referenta za tečaje v Celovcu 1. 6. 1943, arhiv IZDG, f. 947.

¹⁵² poročilo dr. Lukasa 11. 1. 1943, arhiv IZDG, f. 947.

¹⁵³ Marburger Zeitung 1.—2. in 25. 4. 1944.

¹⁵⁴ Marburger Zeitung 24. 11. 1941.

¹⁵⁵ Untersteirischer Heimatdienst 1. 4. in 4. 7. 1942.

¹⁵⁶ Untersteirischer Heimatdienst 9. 1. 1942.

¹⁵⁷ Sebastian Weiss: Volkswohlfahrtsarbeit in der Untersteiermark, v: Mitteilungsblatt des Amtes Volkswohlfahrt in der Untersteiermark, 1. 1943.

¹⁵⁸ poročilo dr. Uiberreitherja ministnstvu za znanost, vzgojo in izobrazbo 19. 5. 1941, DZA, fond REM, Bd. 617.

¹⁵⁹ Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, herausgegeben vom Amte Schulwesen in der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Marburg an der Drau, im Oktober 1941, str. 7.

¹⁶⁰ Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark; Untersteirischer Heimatdienst 7. 8. 1941. Dne 5. 1. 1942 so na štabnih razgovorih v Gradcu poročali, da iso ta dan zaposlili na slovenskem Štajerskem novih 170 mladih učiteljev.

¹⁶¹ Kärntner Grenzruf 1. 7., 4. 8. in 1. 10. 1941.

¹⁶² Dr. Helmuth Carstanjen: Die Sprachenfrage, Marburger Zeitung 10,—11. 4. 1943.

¹⁶³ Untersteirischer Heimatdienst 9. 1. 1942.

¹⁶⁴ Marburger Zeitung 10. 4. 1943.

¹⁶⁵ Carstanjen: Die Untensteiermark, 13.

¹⁶⁶ Untersteirischer Heimatdienst 7. 8. 1941.

¹⁶⁷ Poročilo HJ-Bannführerj a Rauterja, jesen 1942, arhiv IZDG.

¹⁶⁸ Kürbischevo pismo komandantu varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko 25. 7. 1942, NAW, T-81, navitek 279; Kürbischevo poročilo 23. 9. 1942, NAW, T-81, navitek 279; poročilo dr. Friedla dr. Rainerju 22. 9. 1942, arhiv INV, fond DDV; pismo dr. Friedla dr. Höflerju 23. 9. 1942, arhiv INV, fond DDV; Stanko Bunc: Srednješolstvo na Štajerskem med nemško okupacijo. Prosветni delavec 1951, št. 7—9.

¹⁶⁹ Zapisnik konference z dne 15. 1. 1943, sestavljen 25. 1. 1943, DZA, fond REM, Bd. 617.

¹⁷⁰ Poročilo SS-Sturmbannführer j a Rödla dr. Kürbischu 23. 11. 1942, arhiv INV, fond DDV.

¹⁷¹ Odlok ministrstva za znanost, vzgojo in izobrazbo 11. 5. 1943, DZA, fond REM, Bd. 617.

¹⁷² Dopis državnega glavnega varnostnega urada v Berlinu dr. Uiberreitherju 12. 7. 1943, DZA, fond REM, Bd 617; Kohlbachov dopis dr. Rustu 25. 1. 1944, DZA, fond REM, Bd. 617; določbe šefa civilne uprave za Sp. Štajersko 23. 11. 1943, DZA, fond REM, Bd. 617; zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 30. 11. 1943, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁷³ Dopis dr. RuiSta dr. Rainerju 16. 2. 1944; osnutek Rainerjevih določb z dne 24. 5. 1943; Rainerjevo pismo dr. Rustu 7. 2. 1944, DZA, fond REM, Bd. 617.

¹⁷⁴ Okrožnica političnega komisarja za Kamnik 18. 8. 1941, arhiv IZDG.

¹⁷⁵ Dopis deželnega svetnika za Kamnik 3. 7. 1942, arhiv IZDG.

¹⁷⁶ Štab IV. operativne cone je npr. 9. 5. 1943 izdal povelje, v katerem je ukazal svojim enotam, naj »za dezorganizacijo nemškega državnega aparata in preprečitev ponemčenja slovenskega življa pri funkcionarjih Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze uničijo vse arhive in propagandno gradivo ter zaplenijo njihove blagajne, uničijo občinske prostore in prostore Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze ter NSDAP, onemogočijo delo vseh šol,« justificirajo učitelje naciste in izženejo učno osebje, šole pa naj zažgo. (Izvirnik v arhivu IZDG.)

¹⁷⁷ Poročilo deželnega svetnika za Kamnik 21. 6. 1943, arhiv IZDG.

¹⁷⁸ Poročilo deželnega svetnika za Kamnik 18. 10. 1943, arhiv IZDG.

¹⁷⁹ poročilo deželnega svetnika za Kamnik 6. 1. 1944, arhiv IZDG.

iso poročilo deželnega svetnika za Kamnik 31. 5. 1944, arhiv IZDG.

¹⁸¹ Poverjenik za šolstvo pri deželnem svetniku za Kamnik je npr.

28. 4. 1944 takole poročal o šolstvu v kranjskem okrožju: »Podobno je v okrožju Kranj. Čeprav tam še ni bila uničena niti ena šola, so vendarle morali zapreti večino šol onstran železniške proge, ker je to zahtevala varnost naših tovarišev in tovarišic.« (Izvirnik v arhivu IZDG.)

¹⁸² Rainerjevo poročilo Himmlerju 7. 12. 1943, NAW, T-175, navitek 140.

¹⁸³ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 9. 12. 1941, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁸⁴ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 15. 6. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁸⁵ Stane Terčak, podatki za občino Mozirje; Lojze Požun, podatki za trboveljske revirje.

¹⁸⁶ Prosveta, list za šolska in učiteljska vprašanja, I, št. 2, maj-junij 1944; Stane Terčak: Partizansko šolstvo v okupirani Spodnji Štajerski. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1958, str. 203–222; Rado Jan: Partizansko šolstvo na loškem ozemlju. Loški razgledi 1963, letnik X, str. 11–28.

¹⁸⁷ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 1. 6. 1942, arhiv MNOM, fond DDV.

¹⁸⁸ Poročilo vojaško-nadomestne inšpekcije v Gradcu poveljstvu XVIII. vojnega Okrožja v Salzburgu 8. 10. 1942, arhiv INV, fond DDV.

¹⁸⁹ »Z odstranitvijo mlajših letnikov iz Gorenjske tod po mnenju številnih nemških akcijskih sil bistveno za vrli priliv mladih ljudi k tolpam,« so pisale *Meldungen aus dem Reich* poleti 1942 (NAW, T-175, navitek 263).

¹⁹⁰ *Meldungen aus dem Reich* 30. 3. 1942, NAW, T-175, navitek 262.

¹⁹¹ Carstanjenovo pismo dr. Stieru 18. 6. 1941 in pismo pooblaščenca za prostorsko ureditev Štajerske štabnemu uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu 30. 9. 1941, v: Frensing, *Die Umsiedlung der Gottschee-Deutschen*.

¹⁹² Končno poročilo o pripravah za akcijo državne delovne službe na Gorenjskem 8. 9. 1941, ki so ga podpisali vsi politični komisarji na Gorenjskem, Maier-Kaibitsch kot nacionalnopolitični referent šefa civilne uprave in tudi zastopniki nekaterih drugih uradov, arhiv INV, fond DDV.

¹⁹³ Poročilo hrvaške delegacije pri preseljevalnem štabu v Mariboru 29. 9. 1941, PAM; Letopis ljubljanske škofije za leto 1944, Ljubljana 1945, str. 37–69.

¹⁹⁴ Poročilo dr. Müller-Scholtesa notranjemu ministrstvu 30. 5. 1941, prepis arhiv MNOM.

¹⁹⁵ VAZSt. 20. 4. 1942.

¹⁹⁶ Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 9. 7. 1943, arhiv INV.

PREGLEDNI ORIS VIROV IN LITERATURE

Zbirke virov

Do sedaj še ni izšla kakšna posebna zbirka virov o nacistični raznarodovalni politiki v Evropi. Zgodovinar se mora še vedno opirati na veliko zbirko dokumentov niimberškega procesa *Procès des grands criminels de guerre devant le tribunal militaire international, Nuremberg 14 novembre 1945 — 1er octobre 1946, Nuremberg 1947*, v kateri so sicer objavljeni številni nemški dokumenti, vendar pa je le manjše število takšnih dokumentov, ki bi jih lahko uporabili pri proučevanju nacistične raznarodovalne politike. Nekaj dokumentov imajo knjige I, III, IV, IX—XI, XVI, XVIII—XXII. Ker je VIII. proces pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu od oktobra 1947 do konca marca 1948 sodil zločince iz ustanov, ki so se prvenstveno ukvarjale z raznarodovalnim delom (štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva, glavni rasni in kolonizacijski urad SS, glavni urad Volksdeutsche Mittelstelle in organizacija »Lebensborn«), je za proučevanje tovrstne problematike najpomembnejše gradivo tega procesa v težko dostopni ciklostilirani izdaji *Official Transcript of the American Military Tribunal No I in the matter of United States of Amerika against Ulrich Greifelt and all defendants, sitting at Nuremberg, Germany on 10 October 1947, Vol. I—LII*. Izdaja obsega obtožnico, gradivo obtožnice, gradivo obrambe, stenografski zapisnik obravnave in sodbo. Dobra stran te izdaje je ta, da so vsi dokumenti v izvirniku. Na Slovenijo se nanaša precej gradiva, zlasti v zvezi z deportacijami Slovencev in ponemčevanjem slovenskih otrok. Uradna izdaja tega gradiva z naslovom *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, Nuernberg October 1946 — April 1949, vol. IV and V* ima mnogo manj gradiva, le obtožnico in sodbo, odlomke stenografskega zapisnika razprave in najpomembnejše dokumente, prevedene v angleški jezik.

Za proučevanje nacistične raznarodovalne politike je zelo pomembna tudi zbirka Himmler j evih odredb, smernic in navodil o preseljevanju in naseljevanju Nemcev ter o ravnanju z ljudmi, ki so jih nacisti imeli za »sposobne za ponemčenje«, z naslovom *Der Menschenersatz*, ki jo je za interno uporabo izdal I. glavni oddelek urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu. Prvi zvezek iz decembra 1940 vsebuje odredbe, smernice in navodila iz 1939. in 1940. leta, drugi zvezek, pravza-

prav dodatek, iz septembra 1941 pa odredbe, smernice in navodila iz prvih devet mesecev 1941. leta.

Ni še tudi zbirk virov z dokumenti o nacistični raznarodovalni politiki v posameznih evropskih državah in (pokrajinah, iki so 'bile pod nemško Okupacijo. Za Poljsko je še največ tovrstnih dokumentov v doslej edini načrtni izdaji dokumentov o nacistični okupaciji z naslovom *Documenta occupationis*, I—VII, ki jo je izdal Instytut Zachodni v Poznaniu. Zlasti pomembne so IV. knjiga (Niemecka lista narodowa w »Kraju Warty«), V. (Hitlerowakie »pravo« okupacyjne w Polsce, czesc I, Ziemie »wcielone«) in VI. knjiga (Hitlerowskie »pravo« okupacyjne w Polsce, czesc II, Generalna gubernia). Precej dokumentov o nacistični raznarodovalni politiki vsebujeta tudi dve številki revije *Biuletyn Głownej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce* in sicer XII. (Wysiedlanie ludności z ziem polskich wcielonych do Rzeszy), Warszawa 1960 in XIII. knjiga (Wysiedlania w Zamojszczyźnie), Warszawa 1960. Za Česko je izšla manjša zbirka dokumentov *Die Vergangenheit warnt, Dokumente über die Germanisierung- und Austilgungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei*, Prag 1960. Za druge države in pokrajine takšnih zbirk virov n'i.

Uradni listi

Okupator je nekatere odredbe, odloke, navodila, naznanila itd. objavljaj v svojih uradnih listih. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko jih je objavljajl rv *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*, šef civilne uprave za Gorenjsko pa v *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains*. Ukinitveni komisar za organizacije in društva na slovenskem štajerskem je v letih 1941 in 1942 izdajal *Bekanntmachungen*, pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je izdajal *Mitteilungsblatt des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums — Dienststelle Marburg a/D*, zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Mariboru je od začetka do konca okupacije izdajalo *Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes*, medtem ko je zvezno vodstvo Koroške ljudske zveze svoje glasilo izdajalo le v letu 1941.

Časopisi

Na slovenskem Štajerskem je pod nemško okupacijo v Mariboru še naprej izhajal dnevnik *Marburger Zeitung*, ki je poleti 1941 postal uradno glasilo Štajerske domovinske zveze, izhajal pa je tudi tednik *Štajerski gospodar*, ki je pisal v slovenskem jeziku, komentarje k fotografijam in naslove pa je imel navadno v nemščini. Za proučevanje nacistične raznarodovalne politike so posebno pomembni članki, ki so jih ob raznih

priložnostih, zlasti pa ob obletnicah nacistične zasedbe slovenske Štajerske pisali dr. Sigfried Uiberreither, dr. Otto Muller-Haccius, Franz Stedndl, dr. Helmuth Carstanjen in drugi. Ti so članke o slovenski Štajerski objavljali tudi v dnevniku *Grazer Tagespost*.

Članke o Gorenjski in Mežiški dolini je prinašal dnevnik *Kärntner Grenzruf*, ki je izhajal v Celovcu, in pa tednik *Karawanken Bote*, ki je izhajal v Kranju v slovenskem jeziku.

Do konca leta 1941 je v Kočevju izhajal tednik *Gottscheer Zeitung*, bi je od maja do decembra 1941 prinašal tudi članke in navodila vodstva kočevskih Nemcev o preselitvi. Članke o preseljevanju nemških narodnostnih manjšin v Nemčijo ali na zasedena območja in o nemški kolonizaciji zasedenih območij je prinašal zlasti *Neues Bauerntum*, ki je izhajal v Berlinu.

O raznarodovalnih ukrepih zvemo marsikaj zanimivega tudi iz raznih notranjih ciklostiliranih glasil, še največ iz glasila *Unter steirischer Heimatdienst*, ki ga je izdajalo zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Mariboru. Nekaj podatkov je tudi v *Meldungen aus dem Reich*, ki jih je izdajal za notranjo uporabo urad gestapa v glavnem državnem varnostnem uradu v Berlinu. Zaradi neugodnega poročanja je aparat nacistične stranke dosegel pri Hitlerju, da iso ta poročila prenehali izdajati. Objavljena so na mikrofilmu T-175, navitek 261.

Občasne publikacije

V Mariboru je pod okupacijo izhajal *Untersteirischer Kalender*, v katerem za proučevanje nacistične raznarodovalne politike pridejo v poštev zlasti članki dr. Helmutha Carstanjen a. V Kranju je leta 1942 izšel manj zanimivi *Hišni koledar 1942*.

Arhivsko gradivo

Za raziskovanje nacistične raznarodovalne politike v Sloveniji bi od arhivskega gradiva prišli v poštev zlasti arhivski fondi tistih ustanov in organizacij, ki so se neposredno ukvarjale s to problematiko. Mislim zlasti na fonda šefov civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko ter zveznih vodstev Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze. Registraturi *šefov civilne uprave*, ki ista spomladi 1941 začeli nastajati v Mariboru in na Bledu, sta šefa civilne uprave po svojem odhodu v Gradec in Celovec konec 1941. leta in v začetku 1942. leta združila s tamkajšnjima regiistraturama državnih namestnikov, ki sta danes, kolikor ista seveda ohranjeni, za znanstveno delo še nedostopni. Medtem ko je usoda registrature *zveznega vodstva Koroške ljudske zveze* povsem neznana — znano je le to, da so po osvoboditvi odpeljali dz Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani nekakšne arhivalije te organizacije v pa-

pirnico Vevče in s tem storili nepopravljivo škodo — pa (je registratura zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze precej razbita. Hn del je propadel ob zavezniškem bombardiranju Maribora, drugi del so nacisti pred zlomom tretjega raj ha prepelj ali v samostan St. Lambrecht na zgornjem Štajerskem in je sedaj verjetno v deželnem arhivu Gradec, tretji del pa je v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (deli arhivskega gradiva uradov: Führungsamt I, Führungsamt II, Arbeitspolitisches Amt, Verwaltungsamt, Rassenpolitisches Amt, Amt Frauen, Amt Volkswohlfahrt, Rechtsamt, Amt Wehrerziehung, Amt Jugendführung, Agrarpolitisches Amt, Amt Volksgesundheit, Amt Schulwesen, Amt Kommunalpolitik, Amt für Beamte, Bundesschiedsgericht). Zal manjka gradivo pisarne zveznega vodje Steindla in nacionalnopolitdönega referenta dr. Carstanjena, ki sta se največ Ukvarjala z raznarodovalnimi načrti in ukrepi.

Zelo pomembni bi bili tudi registraturi *komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko*, ki sta bila zlasti v letu 1941 izvajalca mnogih raznarodovalnih ukrepov in sta se zato pri njiju ustanovila *preselitvena štaba*. Toda od vsega gradiva sta ohranjena ali dostopna samo del gradiva III. referata preselitvenega štaba za slovensko Štajersko v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor in del gradiva preselitvenega štaba za Gorenjsko v arhivu Vojnogodovinskega inštituta JLA v Beogradu in v arhivu republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v Ljubljani.

Zelo dobro pa se je ohranil del arhivskega fonda *urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru*, ki je zdaj v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor. Pomemben je zlasti za proučevanje nemške kolonizacije na slovenskem Štajerskem pod nacistično okupacijo in za proučevanje izгона nekaterih skupin slovenskega prebivalstva v Nemčijo. Za proučevanje nemške kolonizacije slovenskega ozemlja ob Savi in Sotli in izгона slovenskega prebivalstva je pomemben tudi dobro ohranjen arhivski fond *izpostave pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Brežicah*, ki ga hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, manj tovrstnega gradiva ima del fonda *izpostave v Celju*, lki ga hrani Muzej narodne osvoboditve Maribor. Registratura *urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu* je verjetno v deželnem arhivu Celovec, kjer so jo še 1949. leta pregledovali sodelavci jugoslovanske restitucijske komisije in prepisali nekaj sto zanimivih dokumentov, vendar ne vemo, kje so sedaj ti prepisi. Od izvirnikov je dostopen le del, ki ga hrani Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

Nekaj gradiva o nacistični raznarodovalni politiki, zlasti o ustanavljanju raznarodovalnih organizacij Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze ter njihovih pomožnih organizacij (vermanshaft, mladina, ženske itd.) najdemo v arhivskih fondih političnih komisarjev, deželnih svetnikov, okrajnih vodstev Koroške ljudske zveze in NSDAP na Gorenjskem ter okrožnih vodstev Štajerske domovinske zveze na sloven-

skem Štajerskem. Ohranjeni so arhivski fondi ali vsaj deli arhivskih fondov *političnih komisarjev in deželnih svetnikov* za Kamnik, Kranj, Radovljico, Celje, Šmarje pri Jelšah, Gornji grad, Laško, Trbovlje in Brežice (v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani) ter *okrožnih vodstev Štajerske domovinske zveze* za Celje, Trbovlje (v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani), Maribor in Ptuj (v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor) -in o *krajnih vodstev Koroške ljudske zveze* za Kamnik, Kranj in Radovljico. Od registratur *vodstev krajevnih skupin* Obeh omenjenih organizacij so ohranjene le malenkosti. Večina gradiva je bila uničena v času vojne ali pa takoj po njej.

Za oris preselitve kočevskih in ljubljanskih Nemcev iz t. i. Ljubljanske pokrajine na Štajersko, Gorenjsko in Koroško je pomemben zlasti arhivski fond *nemškega pooblaščenca za preselitve v Ljubljani*, ki ga hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Razmeroma dobro ohranjeni fond ni povsem popoln, ker so v prvih mesecih 1945. leta mnogo gradiva odpeljali v Celovec. Hiša, v katero *tso* ga spravili, je bila ob zavezniskem 'bombardiranju' spomladi 1945. leta sicer poškodovana, gradivo pa ne. Zdaj je verjetno v deželnem arhivu Celovec in ni dostopno za raziskovalno delo.

Nekaj dragocenih podatkov je mogoče dobiti tudi iz arhivskih fondov *nemških orožniških in policijskih ustanov*, ki so predvsem v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Tam je tudi del arhivskega fonda blejske (od 1943. leta dalje radovljiške) *podružnice državne propagandnega urada NSDAP za Koroško*, ki ima bogato gradivo za rekonstrukcijo nacistične propagande na Gorenjskem od 1941. do 1945. leta.

Po končani drugi svetovni vojni, ko je bilo treba zbrati za sodne procese proti vojnim zločincem dokazno gradivo, so komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev izločile iz prej navedenih registrato najpomembnejše dokumente nemškega okupatorja in jih poslale neznano kam. Ohranjeni niso niti sezname izločenih in odposlanih dokumentov niti reverzi o prejemu. Po vsem tem je ostalo le nekaj slabih, uradno sicer overjenih, v resnici pa mnogokrat spričo naglice nepregledanih prepisov. Tako je zdaj npr. okoli 30 strani dolgo poročilo zveznega uslužbenca nemškega notranjega ministrstva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Müller j a-Scholtesa z dne 30. maja 1941 ohranjeno le v enem ali dveh popolnih prepisih v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Arhivu Slovenije, skoraj sto strani dolgo poročilo o izidu rasnih preiskav na slovenskem Štajerskem iz jeseni 1941. leta se je ohranilo le v dveh ali treh prepisih itd. Nekateri po osvoboditvi izločeni dokumenti se zdaj po dvajsetih letih najdejo v Arhivu Jugoslavije, arhivu Vojnozgodovinskega inštituta JLA, Arhivu Slovenije itd., vendar usoda mnogih dokumentov še ni znana. Do sedaj še ni nihče storil resnega poskusa, da bi izločeni dokumenti, ki so zdaj v raznih arhivskih in tudi v drugih ustanovah, prišli nazaj v

svoje fonde. Npr. na Poljskem, kjer (je komisija za ugotavljanje zločinov nemškega okupatorja še zdaj aktivna, niso izguhili niti enega samega dokumenta.

Za proučevanje sprejema, namestitve, položaja in življenja izgnanih Slovencev v Srbiji, Bosni in Hrvatski je najti nekaj dokumentov v t. i. Nedicevem arhivu, ki ga hrani arhiv Vojnozgodovinskega inštituta JLA. Gre pravzaprav za nepopoln arhivski fond t. i. *generalnega komiteja za naselitev Slovencev*. Mnogo dokumentov pa je v obsežnem in zelo pomembnem fondu *državnega ravnateljstva NDH za obnovo*, ki ga hrani Historijski arhiv grada Zagreba. V državnem ravnateljstvu za obnovo je bil tudi urad za priseljevanje, ki se je ukvarjal predvsem z vprašanji sprejema, namestitve, naselitve in oskrbe na območje t. i. NDH izgnanih Slovencev. Večino spisov, ki so se nanašali na Slovence, so jeseni 1945. leta izločili iz registrature in odpeljali v Ljubljano. Zdaj jih brani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Tudi v tujini je nekaj arhivskih fondov tistih ustanov, ki so se ukvarjale z raznarodovalnim delom. Na prvem mestu je treba vsekakor omeniti fond *urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva* ali poznejšega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu oziroma od konca leta 1943 dalje v Schweikibergu na Bavarskem. Ta obsežna registratura je bila po vojni nekaj let vsaj za zahodnonemške raziskovalce dostopna v Berliner Dokument Centru, ko pa so jo prepeljali v Bundesarchiv v Koblenzu, ni več dostopna niti nemškim znanstvenikom. Kljub dvem prošnjam mi vodstvo arhiva ni dovolilo pregledati dragocenega gradiva, češ da še ni ura.jeno. Nekaj tisoč dokumentov so mikrofilimali Amerikanci, mikrofilme hrani National Archives Washington.

Precej zanimivih dokumentov je tudi v arhivskem fondu *osebnega štaba državnega vodje SS*, t. j. Himmlerja. Hrani ga National Archives Washington, fci je gradivo tudi mikrofilmal. Popis mikrofilmskih navitkov z oznako T-175 je v 32. in 33. zvezku »vodnikov po nemških dokumentih, mikrofilmanih v Alexandriji« (Guides to German Records micro-filmed at Alexandria, VA). Mikrofilme — žal ne vseh — ima tudi Institut für Zeitgeschichte v Münchnu, kjer sem jih pregledal.

National Archives v Washingtonu ima tudi arhivski fond *Deutsches Ausland Instituta v Stuttgartu*. Ta inštitut je pred drugo svetovno vojno in med njo zbiral gradivo o nemških narodnih manjšinah v inozemstvu, v času vojne pa še zlasti o njihovih preselitvah v Nemčijo in na zasedena območja. Zbral je tudi mnogo gradiva o preseljevanju kočevskih in ljubljanskih Nemcev, o naseljevanju kočevskih Nemcev na slovenskem Štajerskem, o izganjanju Slovencev v Nemčijo, o njihovem položaju in življenju v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji itd. Tudi to gradivo so v Združenih državah Amerike mikrofilimali in je popis mikrofilmskih navitkov z oznako T-81 v 16. zvezku »vodnikov po nemških dokumentih, mikrofilmanih v Alexandriji«.

Mnogo zelo -pomembnih dokumentov v zvezi z izganjanjem Slovencev in Srbov je tudi v *političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu*. Najdemo jih zlasti v fondu oddelka »Nemčija« (skupina: Inland II g), urada državnega sekretarja von Weizsäckerja (zadeve: Jugoslavija, Hrvatska in Italija) in urada zunanjega ministra (zadeve: Hrvatska) ter v fondu nemškega poslaništva v Zagrebu, ki se je proti volji mogočnega Heydricha vključilo v deportacije Slovencev in Srbov. Nekaj dokumentov iz oddelkov »Nemčija« oziroma t. i. »akte Inland II g« so svoj čas mikrofilmali v Veliki Britaniji in so mikrofilmi v Vojnogodovinskem inštitutu JLA v Beogradu. Fotokopije in mikrofilmi političnega arhiva nemškega zunanjega ministrstva so v Foreign Office Library in v Public Record Office v Londonu, kjer sem jih pregledal, potem ko mi je nemško zunanje ministrstvo najprej zavrnilo prošnjo, da bi pregledal izvirnike v njegovem arhivu v Bonnu. Zal omenjeni dve ustanovi v Londonu, ki sta nekaj časa po vojni hranili omenjeni arhiv, nista mikrofilmali ali fotokopirali vsega gradiva. Tako sta fond nemškega poslaništva v Zagrebu mikrofilmali in fotokopirali le deloma, fonda nemškega konzulata v Ljubljani pa isplah ne. Decembra 1965. leta pa mi je tedanji vodja političnega arhiva nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu dr. Johannes Ulrich dovolil pregledati nekaj gradiva v tem arhivu, npr. ne v celoti mikrofilmane svežnje iz fonda nemškega poslaništva v Zagrebu, nemškega konzulata v Ljubljani itd. Naj se mu na tem mestu še posebej zahvalim za uslugo, da je dal nekatere svežnje posebej urediti, da bi bili dostopni za moje raziskovalno delo.

Nekaj zanimivega gradiva za vprašanja, ki jih obravnavam v tej knjigi, hrani tudi Deutsches Zentralarchiv v Potsdamu v Nemški demokratični republiki. Še največ gradiva je v fondu ustanove *Rechnungshof des Deutschen Reiches*, med katerim sta poleg drugega tudi dve obsežni poročili urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru za čas od aprila do oktobra in od oktobra do decembra 1941. leta. Manj gradiva je v fondu *nemškega ministrstva za znanost, vzgojo in izobrazbo*, presenetljivo malo pa ga je v fondu *nemškega notranjega ministrstva*.

Za proučevanje raznarodovalnega dela v Sloveniji do leta 1918 in za raziskovanje nacističnih priprav na okupacijo Slovenije bi bilo treba dobiti gradivo društev *Deutscher Schulverein* in *Südmark*, dalje *Gaugrenzlandamtv* v Gradcu in Celovcu, referenta za narodnostna vprašanja pri pokrajinskem vodstvu NSDAP za Koroško v Celovcu, *Südostdeutsches Instituta* v Gradcu itd. Del fonda *Südostdeutsches Instituta* je sicer v Pokrajinskem arhivu Maribor, vendar je v njem več gradiva za proučevanje nemške pete kolone v Jugoslaviji kakor pa za proučevanje nacistične raznarodovalne politike. Tudi fond *pokrajinskega vodstva Svabsko-nemške kulturne zveze za dravsko banovino* je ohranjen le deloma.

Nekaj zanimivega gradiva hranita tudi zvezni in republiški sekretariat za notranje zadeve, je pa to gradivo težko dostopno, manjka zlasti pregled nad tem gradivom.

Literatura

Zgodovinarji, ki so se posvetili nemški zgodovini preteklih trideset let, so se do sedaj lotevali predvsem vprašanj okrog zloza weimarske republike, prihoda nacistov na oblast, nastanka in poteka druge svetovne vojne, preganjanja in uničevanja Židov, in koncentracijskih taborišč. Skoraj nenačeti pa so ostali problemi korenin nacistične ekspanzionistične in raznarodovalne politike. Ni še na razpolago tudi dela, ki bi z raznih strani obravnavalo nacistične okupacijske sisteme v Evropi. Doslej se je temu še najbolj približalo delo Arnolda in Veronice *Toynbee*, *Hitler's Europe*, London-New York-Toronto 1954. Nacistično razseljevalno in naseljevalno politiko je doslej še najbolje obdelal Robert L. *Koehl*, RKFDV: German Resettlement and Population Policy 1939—1945, Cambridge 1957, predvsem na podlagi gradiva VIII. niimberškega procesa in do tedaj izišle literature, ni pa uporabljal bogatega arhivskega gradiva iz National Archives v Washingtonu, političnega arhiva nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu itd. Dotika se tudi vprašanja izganjanja Slovencev in so njegovi podatki zelo pomanjkljivi. Spričo dostopnega bogatega arhivskega gradiva lahko služi samo še za informacijo tudi sestavek Hansa *Buchheima*, *Rechtsstellung und Organisation des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte*, München 1958, str. 239—279. Isti pisec je ta vprašanja obdelal ponovno v knjigi *Anatomie des SS-Staates*, Band I: *Die SS—das Hemschaftsinstrument. Befehl und Gehorsam*. Olten und Freiburg im Breisgau 1965. Nacistično politiko preseljevanja Nemcev v času druge svetovne vojne je še dokaj temeljito, vendar glede na dosegljivost primarnih virov na mikrofilih v National Archives Washington še vedno pomanjkljivo, obdelal Janusz *Sobczak* v svoji knjigi »Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny swiatowej«, Poznan 1966.

Več ali manj se nacistične raznarodovalne politike dotikajo dela, ki obravnavajo nacistični okupacijski sistem v posamezni državi ali pokrajini. Največ takšnih del je za Poljsko, in sicer Szymon *Datner*, Janusz *Gumkowski*, Kazimierz *heszcynski*, *Wysiedlanie ludności z ziem polskich wcielonych do Rzeczy, Biuletyn Głownej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce*, XII, Warszawa 1960, str. 5—30, Janusz *Gumkowski*, Kazimierz *Leszczynski*, *L'occupation hitlerienne en Pologne*, Varsovie 1961, Czesław *Madajczyk*, *Generalna gubernia w planach hitlerowskich*, Warszawa 1961; Martin *Broszat*, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939—1945*, Stuttgart 1961. Nekaj podatkov o raznarodovalnem delu v Alzaciji in Lotaringiji je v sestavku Pierra *Cezarda*, *L'annexion de fait de Palzace-Lorraine, Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale*, januar 1952, št. 5, str. 37—52, in v delu Eugena *Schaefferja*, *L'Alzace et la Lorraine (1940—1945), leur occupation en droit et en fait*, Paris 1953.

Vprašanje nacistične ekspanzionistične in raznarodovalne politike v Jugoslaviji ali v njenih posameznih pokrajinah v glavnem še niso obdelane. Nekaj podatkov o nacističnih pretenzijah v Srbiji prinašajo Johann

Wuscht, Pläne des Dritten Reiches zur Neuordnung des jugoslawischen Raumes nach 1941, *Der Donauschwäbische Lehrer*, I. Bd., 1959, str. 68—69, Jovan *Marjanovič*, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, Beograd 1963, str. 17—19, isti: The german occupation system in Serbia, dans: *Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945*, Belgrade 1963, p. 263—301, Hans Ulrich *Wehler*, »Reichsfestung Belgrad«, *National-isozialistische »Raumordnung« in Südosteuropa*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1963, Nr. 1, str. 72—84. Deportacije Srbov iz NDH v letu 1941 je predvsem na podlagi gradiva iz fonda državnega ravnateljstva NDH za obnovo opisal Andrija-Ljubomir *Lisac* v članku *Deportacije Srba iz Hrvatske 1941*, *Historijski zbornik*, 1956, str. 125—145.

Predvojno nemško literaturo, ki je lažno dokazovala nemško bistvo dela Slovenije in prinašala zahteve po njegovi priključitvi k Avstriji oziroma pozneje k Nemčiji, imamo lahko bolj za vir za proučevanje nemških imperialističnih in nacističnih pretenzij v Sloveniji. Ker jo je Dušan *Biber* v svojem delu *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1945*, Ljubljana 1966, podrobno navedel in analiziral v drugem poglavju pod naslovom »Nemški most na Jadran in nacifikacija Nemcev v Sloveniji«, bom jaz navedel samo najpomembnejšo: Robert *Sieger*, *Die Südgrenze der Deutschen Steiermark*. *Denkschrift des akademischen Senats der Universität Graz*, Graz 1919; A. R. *Wotawa* *Flugblätter für Deutschösterreichsrecht*, Wien 1919; Adolf *Lenz* *Die deutschen Minderheiten in Slowenien*, Graz 1923; *Adriaticus* (= Friedrich Lange), *Deutschlands gerechte Grenzen*, Berlin 1924; Georg *Lukas*, *Übersicht über das Grenz- und Auslandsdeutschtum*, Graz 1924; Arnold *Luschin-Ebengreuth*, *Die Zerreißung der Steiermark*, Graz 1921; Franz *Hausmann*, *Südsteiermark*, Graz 1925; Gerhard Werner (= Helmuth Carstanjen), *Sprache und Volkstum in der Untensteiermark*, Stuttgart 1935; isti, *Die verstümmelten Grenzen*, *Zeitschrift für Geopolitik*, 8. Jg., 1931, 54—63; Doris *Kraft*, *Das untersteirische Drauland*, München 1935; H. *Volkmar* (= Hugo Suetter), *Untersteier die deutsche Südostmark*, *Deutschlandsberg* (1934); Hans *Bruckner*, *Der deutsch-slowenische Grenzraum*, v: *Die südostdeutsche Volksgrenze*, Berlin 1934; Kurt *Trampier*, *Um Volksboden und Grenze*, Heidelberg und Berlin 1935; Max *Schmidt*, *Der deutsch-slowenische Grenzraum*, v: *Walter Schneefuss*, *Des Reiches neue Nachbarn*, Salzburg 1939; Hermann *Ibler*, *Des Reiches Südgrenze. Vergewaltigtes Selbstbestimmungsrecht*. Graz 1940; Friedrich *Lange*, *Untersteiermark*, Berlin 1941; Anne *Heidrich*, *Der völkische Kampf im Steirischen Unterland vor dem Weltkrieg mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Presse*, München 1943.

Delo nemških raznarodovalnih društev *Deutscher Schulverein in Südmark* obravnavajo Franz *Baum*, *Die Kulturarbeit des deutschen Schulvereines dm Steirischen Unterlande*, v: Franz *Hausmann*: *Südsteiermark*, Graz 1925; Friedrich *Lange*, *Sonnenland Untersteiermark*, München 1943; Friedrich *Pock*, *Grenzwacht im Südosten. Ein halbes Jahrhundert Südmark*, Graz—Wien—Leipzig 1940; W. *Heinz*, *Das Ansiedlungsgebiet des Vereines Südmark*, v: *Deutsche Erde*, Jg. 1914/15; Felix *Kraus*,

Für Grossdeutschland — 60 Jahre völkische Schutzarbeit. Berlin 1940; August R. Wotawa, Der deutsche Schulverein 1880—1905, Wien 1905; Geschichte der Schutzarbeit am deutschen Volkstum, Festschrift des Vereines für das Deutschtum im Auslande, Dresden 1930.

Bibliografijo Okupatorske historiografije o slovenski Štajerski je objavil Franjo Baš, Okupatorska historiografija o Slovenskem Štajerskem, v: Zgodovinski časopis, letnik I, 1947, str. 222—240. Članki, ki so zanimivi za proučevanje nacistične raznarodovalne politike, je uvrstil v poglavja: priprave na invazijo, invazija, narodnostni boji, kulturna tla in kronika okupacije. Za Gorenjsko in Mežiško dolino takšne bibliografije še ni, bo pa manj zanimiva, ker so koroški nacistični voditelji manj pisali o Gorenjski kot pa štajerski o slovenski Štajerski.

Po drugi svetovni vojni iso se raziskovalci in pisci obračali predvsem k poglavjem narodnoosvobodilne borbe, manj pa so raziskovali vprašanja nacističnega okupacijskega sistema in nacistične raznarodovalne politike v Sloveniji. Kolikor pa so se s temi vprašanji ukvarjali, so njihovi izsledki služili predvsem komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev, ki jih je objavljala v svojih *Saopštenjih* in v *Saopštenju o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda*, Beograd 1947. Eno izmed mnogih poglavij v tej publikaciji opisuje na kratko »nasilno germanizacijo jugoslovanske zemlje« (str. 110—116), »množične deportacije slovenskega prebivalstva« (str. 116—123), »prisilno mobilizacijo jugoslovanskih državljanov v hitlerjansko vojsko in delovno službo« (str. 123—129) in »ubijanje talcev, požiganje in uničevanje naselij, streljanje talcev in množično ubijanje, ubijanje ujetnikov in ranjencev« (str. 130—140). Pomembnejši od teh sestavkov pa so obsežni elaborati, napisani za potrebe komisije, ki pa so ostali le v rokopisu in jih sedaj hranijo arhivi Muzeja narodne osvoboditve Maribor, Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Tako je Franjo Baš 1946. leta napisal 76 strani dolg elaborat *Slovenski Nemci 1918—1945* z dodatkom 206 prepisov dokumentov, odlomkov iz tiska, zaslišanj itd.; isti je tudi napisal elaborat *Doneski k problematiki slovenještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941—1945*; Mirko Brolih je 1946. leta napisal obsežne sestavke *Dr. Siegfried Uiberreither* (45 strani s priložo 211 prepisov dokumentov), *Hitlerjevski režim v Jugoslaviji v letih 1941 do 1945* (49 strani), 1947. leta pa je sestavil elaborat *Pooblaščenec šefa varnostne policije in varnostne službe pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko* (67 strani). Igor Rosina pa je izdelal sestavek *Okupator o slovenskem problemu na Spodnjem Štajerskem* (13 strani). Ti elaborati so pomanjkljivi, ker nobenega problema ne obdelajo v celoti in ker so napisani na podlagi gradiva, ki je ali ki je bilo predvsem v Mariboru. Njihova večja vrednost je v priloženih prepisih dokumentov, od katerih so nekateri izvirniki verjetno za vselej izgubljeni.

O vprašanjih, ki jih obravnava ta knjiga, je po vojni izšlo le malo razprav in člankov, ki bi se temeljiteje lotili te problematike. Mirko Bro-

lih je po ohranjenem gradivu III. referata preselitvenega štaba v Mariboru napisal obsežnejša članka O pripravah načrta za nameravano priključitev in germanizacijo Sp. Štajerske, Vestnik, Maribor, 26. 4. 1946, in Izselitev Slovencev iz Spodnje Štajerske v Srbijo in Hrvatsko, Vestnik, Maribor, 28. 6. 1946 in 5. 7. 1946.

Tehtnejšo razpravo o deportacijah Slovencev je s pritegnitvijo novih virov napisal France Škerl, Naaistične deportacije Slovencev v letu 1941, Zgodovinski časopis, 1952—1953 (Kosov zbornik), str. 768—797. Razprava je kljub pomanjkljivostim ostala do danes najresnejši prispevek k problematiki nacistične deportacijske politike. Škerl je namreč prezrl nekaj pomembnih virov, ki so mu že takrat bili na razpolago, nekaj virov pa, ki jih je uporabil, je napačno interpretiral, na kar opozarjam v tekstu ali v opombah v tej knjigi, ne da bi imel namen zmanjševati pomen njegove razprave.

Na nökatera vprašanja nacistične okupacije slovenske Štajerske in Gorenjske je odgovoril Metod Mikuž v razpravi Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu?, Zgodovinski časopis 1952—1953 (Kosov zbornik), str. 733—767.

Deportacije Slovencev in naseljevanje Nemcev zlasti na območju ob reki Savi in Sotli je prikazal tudi Stanko Škaler v svoji brošuri Posavje v letu 1941, Brežice 1958, str. 7—22, kjer je uporabil nekaj novih dokumentov, ki jih Škerlova razprava nima. Izgon duhovnikov lavantinske škofije je opisal Vinko Munda v članku Ob dvajsetletnici izгона slovenskih duhovnikov, Nova pot 1961, str. 577—597.

Vprašanja deportacije slovenskih otrok v Nemčijo in njihovega ponemčevanja se je lotil Stane Terčak v knjigi Ukradeni otroci, Ljubljana 1962. Vrednost njegove knjige je predvsem v zastavljenih vprašanjih in zbranem gradivu, manj pa v obdelavi zbranega gradiva.

O deportacijah Slovencev, zlasti pa o življenju slovenskih izgnancev v Srbiji je Fran Roš po lastnih spominih in po izjavah drugih izgnancev napisal knjigo Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945, Maribor, 1967. To je prvo obsežnejše delo o življenju slovenskih izgnancev v tujini, takšnega še nimamo niti za Bosno in Hrvatsko niti za Nemčijo.

V dnevnem časopisju je izšlo mnogo člankov o deportacijah Slovencev. Napisali so jih izgnanci sami po lastnem spominu ali pa drugi pisci na osnovi prej navedenih razprav in člankov. Večjo vrednost imajo seveda tehtnejši in obsežnejši spominski članki, ki so jih napisali izgnanci sami. Med najboljše prav gotovo sodijo spomini Franca Ksaverja Meška pod naslovom »Križev pot« v četrti knjigi njegovih Izbranih del, Ljubljana 1959, str. 287—448. Največ spominskih člankov so napisali nekdanji izgnanci iz Srbije, dosti manj pa tisti, ki so jih nacisti izgnali na območje t. i. NDH, medtem ko so članki izgnancev, ki so bili v nemških taboriščih, zelo redki. Naslovi vseh člankov o deportacijah Slovencev, napisanih po osvoboditvi, so v Škerlovi Bibliografiji o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, objavljeni najprej v Zgodovinskem časopisu nato v posebni knjigi Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slo-

vencev 1945—1959, Ljubljana 1962 in nazadnje v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja.

Nekaj spominskih sestavkov o vprašanjih, ki jih obravnava ta knjiga, tj. o preselitvi kočevskih in ljubljanskih Nemcev, ima tudi knjiga Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Düsseldorf 1961. Medtem ko so zgodovinski sestavki, zlasti o deportacijah Slovencev, zelo kratki in podatki zelo skromni, kljub temu da je imelo uredništvo na razpolago bogato arhivsko gradivo, pa so spomini Volksdeutscher jev zelo razvlečeni in tendenčni.

KAZALO OSEBNIH IMEN

A

Abetz, nem. naselj. 671
 Abromeit Franz 35
 Ačimović Milan 418—420, 422, 437
 Agrež Vlado 405
 Akšamovic Anton 469, 471, 529
 Aleksič Jakob 457, 525, 526
 Alitsch, nem. podofic. 191
 Almache, nem. urad. 665
 Altena Friedrich Wilhelm 31, 305,
 306, 317, 475, 480, 501, 502, 534,
 541, 542, 549
 Altgayer Branimir 168
 Anderle Franc 699
 Andrian, nem. baron 64
 An fuso Filippo 583
 Angel Peter 123
 Antolitsch Dorothea 159
 Aranicki Fedor 418, 419
 Arko Hans 138, 159, 558—562,
 570—572, 574, 589, 607, 612, 613,
 622, 623, 704, 705, 709, 712, 715
 Artuković Andrija 265
 Artweger Sepp 496
 Auditsch Hans 206
 Auersperg Karl 107, 575

B

Baader Alfred 726
 Backe Herbert 13, 684, 728
 Badeni Kazimierz 74
 Badi Otto 90, 122
 Bajc Janko 433
 Bajt Zvonko 472
 Balan, nem. urad. 183
 Baltrusch Fritz 260, 261

Baron Hans 91, 102, 136, 145, 171,
 172, 374, 415, 745, 757, 802
 Basara, srb. druž. 462
 Baš Franjo 103, 155, 158, 162, 166,
 401, 543, 703, 711, 721, 802, 824
 Batz, madž. polk. 271
 Bauer Bernhardt 116, 118, 164—
 167, 169
 Bauer Fritz 756, 769, 804, 807
 Bauer Hans 149, 181, 379, 392
 Bauer Siegfried 123
 Bauer, nem. arh. 315, 405
 Bauer, nem. podofic. 202
 Bauman Alojz 473
 Baumann Josef 117, 121, 124—127,
 162, 164, 165, 168, 169
 Baum Franz 153, 823
 Baumgartl Richard 185
 Bayer Gottfried 182, 183, 292, 635,
 638, 639, 659
 Becker, nem. urad. 265, 266
 Behrbalk Leo 163
 Behrends Hermann 15, 475, 480,
 534
 Behr Max von 300
 Beisner Willi 236, 259, 266, 268,
 269, 271, 273, 282, 284—286, 387—
 389, 395, 396, 399, 470, 528
 Belaschik Willy 181
 Benčan Jožef 433
 Benzler Felix 226, 234, 235, 272,
 273, 281, 283, 284, 387, 388, 396,
 399
 Berezovski, hnv. učit. 525
 Berger Gottlob 414, 549
 Bergmann Robert 541, 542
 Bergmann, nem. urad. 561, 704
 Bernhardt Karl 698
 Bertoneelj Ivan 397

Bethge Berthold Willi 334, 336,
 342, 410, 412, 512
 Bethmann-Hollweg Theobald von
 8
 Biber Dušan 6, 14, 53, 81, 85, 105,
 115, 155—164, 168—170, 581, 703
 —707, 823
 Bijol Franc 699
 Bismarak Otto von 7—9
 Bizjak Viljem 459
 Blanke Herbert 163
 Blanke Willi 90
 Blatnik Franc 474
 Blaznik Pavle 802
 Blechinger Erich 117, 165
 Bliisß, nem. pporoč. 292, 623, 624,
 633, 634, 637, 638, 643-646, 654,
 655, 681, 711, 715—717, 719, 720,
 727
 Blomberg Werner von 18
 Blume Walter 347, 354, 360, 362,
 414, 694
 Bodenschatz Karl Heinrich 237
 Bocher Hermann 105
 Bödendorfer Herbert 496, 627, 759
 Bohle Ernst Wilhelm 13
 Bojc Ruša 426
 Bojc Vinko 426
 Bonmann Martin 43, 227, 232, 509,
 805
 Bosse Heinrich 57
 Bothe Hilde 117
 Brandner Willi 677
 Branidstätter Franz 123, 128
 Brandt Hermann 626
 Brandt Karl Ludwig 183, 328, 331,
 342, 381, 407, 408, 414, 495, 496,
 543, 675, 728, 779, 808
 Brandt Rudi 544, 545, 723, 726,
 727, 805
 Brandt Erwin 359
 Brauchitsch Walter von 138
 Braumüller Heinz 134, 758, 770
 Brečko Franc 76
 Breithaupt Franz 726
 Brenner Karl 173, 348, 349, 360,
 699 729
 Brolih Mirko 155, 173, 378, 802,
 824
 Brosch Hans 577, 579, 580, 620,
 629, 707
 Broszat Martin 53, 55, 57—60, 390,
 822

Bruckner Hans 156, 552, 703, 823
 Brückner Heinz 31, 414, 512
 Brückner, nem. podofic. 242
 Brunner Heinz 91, 94, 158
 Buchheim Hans 53—57, 822
 Buchholtz Helmut 307, 403, 404
 Bühl Reinhold 104
 Bürckel Josef 50
 Bulovec Lotjze 210
 Bunc Stanko 812
 Busbach Alfred 543, 566—568, 571,
 578, 584, 587—589, 605, 620, 648,
 656, 670, 705, 707, 713, 715, 721,
 759
 Busse, nem. pporoč. 633, 634, 637,
 645, 657, 665

C

Carara, nem. inž. 724
 Carstanjen Helmut 31, 85—91, 98,
 99, 101, 110, 111, 114, 124, 127,
 128, 132, 134, 145, 156, 157, 160—
 162, 164, 168, 173, 235, 236, 292,
 320, 340, 345, 375, 381, 407, 411,
 466, 495, 503, 543, 552, 560, 575,
 624, 651, 675, 681, 685, 706, 724,
 727, 737—739, 747, 758, 759, 772
 —774, 776, 779, 782, 787, 792—
 794, 799, 801, 802, 810, 811, 813,
 817, 818, 823
 Celotti Franz 137, 163
 Cézard Pierre 61, 822
 Chamberlain Houston Steward 9,
 26
 Chlebowczytk Józef 52
 Giano Galeazzo 107, 139, 163, 171,
 291, 583, 594
 Claus Paul 93, 96, 133
 Clodius Karl 594, 595—597, 710
 Čolnar Alojz 457, 458
 Creutz Rudolf 29, 56, 175, 401, 404,
 405, 505, 513, 549, 696, 729
 Cukala, slov. duh. 381
 Cukala Maks 536
 Cyriak, nem. urad. 354
 Cvetkovič Dragiša 565
 Czornig Karl 87, 89, 156, 554

C

Cubrilović Vasa 6

D

Daidžič, ust. urad. 525
 Dallin Alexander 60, 61
 Daluege Kurt 348, 359
 Dankeimann Heinrich 271, 281
 Darré Walther 12, 13, 53, 55, 103
 Datner Szymon 822
 Dedijer Vladimir 522
 Deininger, nem. urad. 135
 Delago Karl 699
 Delago Leo 184
 Delarue Jacques 55
 Delpin Werner 182, 183, 411, 495, 496, 502, 727
 Dermastia Marian 371
 Destovnik Karel 202
 Dettenberg, nem. pporoč. 742—744
 Dick Volker 90, 95, 157, 560, 562—564, 637, 717
 Dieter Hans 356
 Dietner Konrad 206
 Digovič, ust. urad. 270
 Doboczky Karl 758
 Doboczky Stefan 137, 189
 Dörnberg Alexander von 109
 Doetz, nem. podofic. 307, 405
 Dokler Ivan 500
 Dolenc Jože 311, 312, 314, 318, 322,
 Dolezalek Alexander 633, 637, 641, 642, 650, 653, 663, 664, 717—721
 Dolinar Lojze 433, 434
 Dorfmedster Anton 31, 91, 94, 99—101, 110, 135, 146, 159—162, 164, 165, 172, 187, 345, 347, 375, 378, 381, 412, 564, 758
 Dornig Erich 159
 Draganović Krunoslav 289, 458, 459
 Draxler Viktor 627
 Drews Erich 738
 Dressei, nem. urad. 655
 Drumbl Ottokar 490, 809
 Dujmovič, ust. urad. 237
 Dumandžič Jozo 235

E

Eberharth Heribert 330, 353, 408, 413, 724, 725, 758, 810
 Eberle Gustav 122
 Eckmüllner Otto 635

Eder Rudolf 671
 Eftkovski Georg 105
 Ehlich Hans 24, 45, 334, 381, 391, 517
 Ehrbach, nem. podofic. 392
 Ehrlich Emil 53
 Eichmann Adolf 24, 34, 58, 192, 225, 228, 231, 232, 242, 263, 264, 280, 288, 289, 381, 386, 387, 391, 394, 395, 400, 467, 528
 Eliaker Jakob 284, 286
 Ellermeier Hermann 31, 475, 480, 534
 Ellmer Josef 613
 Emeršič Alojz 117
 Empting Rudolf 104, 162
 Eppich Josef (duh.) 558, 588, 590, 612
 Eppich Josef 566
 Erdle Josef 206
 Erker Hans 612
 Erker Herbert 563, 568, 571, 572, 705, 706
 Ertl Anton 121, 122, 167

F

Fabjančič Gusrtav 487, 534, 536
 Fähndnich Ernst, polk. 28
 Farnleitner Alois 199, 202
 Fajdiga Alojz 472, 473
 Fajdiga Mirko 529
 Fajdiga Pavel 426, 521
 Farčnik Anton 137
 Federlin, nem. slikar 331, 742—744
 Feichtinger Ernst 182, 183, 726, 727
 Feichtinger Josef 70
 Fenninger, nem. urad. 284
 Ferenc Tone 6, 415, 725
 Ferrant Franjo 250, 260, 264, 268, 388, 389, 393, 463, 469, 527
 Fiorenziolli Bernadotte 576, 628, 716
 Fink-Ulepitsch W. 635
 Fischbach Rudolf 94
 Fleischacker, nem. zdrav. 55
 Fleischmann Alfred 292, 337, 411
 Flögel Richard 237
 Förster Helmuth 228—231, 418
 Förster Karl 716, 729
 Forster Albert 47

Fortič Anton 426
 Fraiss Karl 71, 72
 Frank Hans 22, 36, 42, 58, 505, 509,
 510, 518, 546, 547, 549
 Frank Karl Hermann 19, 21
 Franki Ernst 543, 759
 Franki Ferdinand 94
 Frantz Konstantin 7
 Franz Hermann 348
 Frauenfeld Alfred 48
 Freiburger Franz 575, 706
 Frensing Hans-Hermann 377, 379,
 401, 402, 405, 534, 547, 702, 705—
 711, 720, 728, 729, 808, 813
 Frey Kurt 326, 407
 Frick Wilhelm 171, 172, 344, 740,
 762, 806
 Friedl Herbert 185, 186, 358—362,
 414, 692—696, 729, 730, 806, 811
 Frisch Max 162
 Friš Edo 53, 54
 Fritsch von, Werner 18
 Fritz Karl 100, 329, 548
 Firlič, ust. urad. 270
 Frohner Ernst 170, 324, 327, 329,
 330, 408
 Fuchs Richard 356
 Fuchs Willi 116, 230, 231, 235, 387,
 389, 418, 421
 Fürstner Julius 206

G

Gaber Franc 380
 Galle Hubert 169, 206
 Ganslmayer Robert 612
 Gašpersič Jernej 371
 Gauss, nem. polk. 633, 637, 655,
 720
 Gayl Albert 184, 736
 Gebert, nem. urad. 729
 Geisler Walter 57, 59
 Gestrin Ferdo 152, 154
 Geramb Viktor von 743
 Gerželj France 543
 Giannini Amadeo 594, 596, 597
 Gieseler, nem. gen. 805
 Glaise von Horstenau Edmund
 235, 267, 389, 462
 Glaser Hans 127, 161
 Glaser Helmut 175, 177, 190, 208,
 219, 220, 275, 276, 284, 292, 376,
 379, 383, 384, 392

Glass Fritz 149
 Glazer Janko 428
 Gliebe Josef 590, 607, 709
 Globočnik Odilo 504—506, 508—
 511, 544—547
 Glöckner Max 90
 Gobineau Joseph-Arthur 26
 Godler Max 117, 119
 Goebbels Josef 120, 232, 483, 509,
 546, 588
 Gölner Otto Hans 703
 Görgeir Hermann 163, 195, 203,
 769, 807
 Göring Hermann 13, 16, 18, 29, 43,
 48, 104, 108, 130, 142, 235, 237,
 379, 396, 806
 Görner Alexander 90
 Göth Georg 87
 Götz Alexander 182
 Götz, nem. urad. 660, 730
 Goli ing S. 729
 Golob Friedrich 536
 Goričan Josip 356
 Goričan Viljem 356
 Goritschnig Uraute 627
 Gottstein, nem. major 515
 Gottberg Kurt von 18
 Govekar Franc 529
 Gozani Leo 90, 128, 162
 Gračner Jože 210
 Gradišnik Fedor 435
 Gradmann W. 516, 517, 548, 710,
 711
 Grafenauer Bogo 53, 152, 154—156
 Grahmann Walter 105, 162
 Grassi Georg 109
 Grazioli Emilio 572, 577, 579, 605,
 619—621, 729, 715, 716
 Grča Josip 472
 Grčar Viktor 190
 Gregorač Vlado 210
 Greifelt UMch 16, 28—30, 49, 53,
 54, 56, 58, 60, 182, 183, 224, 301,
 302, 306, 334, 359, 379, 398, 401—
 405, 491, 505, 510—513, 519, 534,
 538, 544, 546—549, 585, 594, 598,
 599, 602, 618, 645, 646, 657, 658,
 665, 674, 722—724, 727, 729, 730,
 808, 815
 Greiser Arthur Karl 509
 Grientschnigg Hermann 123
 Griep, nem. polk. 173
 Grili Franz 566

Grill Gottfried 96, 106, 160, 162
 Grohmann, nem. zdrav. 55
 Gross Gustav 68
 Gratz Oskar 59
 Grobi Hans 704
 Grothe Hugo 704
 Gruber, nem. podofic. 392
 Gruden Janko 474
 Grüneier, nem. major 421
 Grün Herbert 386
 Günther Hans 34, 399
 Günther Hans F. K. 26
 Guggl Richard 189
 Gumkowski Janusz 54, 58, 544,
 546, 547, 822
 Gunčar Pavla 536
 Gutterer, nem. urad. 163, 222, 274,
 377, 397
 Gvozdič Petar 265, 266

H

Haas Mathias 566
 Hasse Ernst 75
 Hadžić H. 440, 441
 Hagen H. 31
 Halm Werner 400
 Hahn, nem. železn. 122, 167
 Hain Josef 87, 89
 Hainz Jože 473
 Hainzl Sepp 652
 Haider Franz 163
 Harnšik Dušan 54
 Handl Rudolf 151, 278
 Hanke Karl 480
 Hansen, nem. poroč. 726
 Harazim Franjo 458, 459
 Hardelang, nem. urad. 231
 Harders, nem. poroč. 512
 Harm, nem. gen. 677, 725
 Hassel Ulrich von 109, 374, 415,
 575, 706
 Hausmann Franz 153, 823
 Hauswirth, nem. zaupn. 384
 Heiber Helmut 60, 61
 Heidenreich, nem. podofic. 407,
 648, 719, 807
 Heidrich Anne 96, 153, 637, 823
 Heinisch, nem. urad. 730
 Heinz W. 823
 Heiss Friedrich 156
 Heitz Emil 542

Heizel Rudolf 185
 Hellebrand, nem. urad. 533
 Henlein Konrad 565
 Henniger Karl 561, 562
 Herbst Eduard 612
 Herff von, Maximilian 403
 Herg Edgar 473
 Hermann Konrad 659, 665
 Hemdl Hans 137
 Herzog Richard 91
 Hesch, nem. zdrav. 55
 Hess Rudolf 15, 99, 109
 Heyder Charlotte 356
 Heyder Haimo Heinrich (Viljem
 Goričan) 356
 Heyder Hermann 356, 414
 Heydrich Reinhard 19—21, 23—25,
 35, 54, 57, 58, 148, 225, 273, 274,
 297, 348, 386, 401, 499, 712, 821
 Hewel Walter 234, 237
 Hiege Ferdinand 28, 493, 651, 660
 Hierzegger Helmut 736
 Hildebrandt Richard 55, 316, 319,
 403
 Hilgenfeldt Erich 485
 Himmer Robert 127, 169, 206, 380,
 788
 Himmler Heinrich 13, 15, 16, 18,
 23—25, 28—32, 34, 35, 37—41, 45,
 47—51, 56, 57, 59, 60, 130, 142,
 175—177, 179—182, 184, 187, 190,
 205, 217, 219, 223—225, 232, 238,
 263, 264, 273—275, 279, 280, 282,
 283, 290, 292, 298—302, 304—306,
 310, 311, 315, 319, 333—338, 340,
 345, 347, 348, 350, 354—356, 359,
 360, 364, 373, 376—378, 396—398,
 402, 403, 405, 409, 412, 414, 416,
 447, 474, 475, 481, 482, 489, 491—
 493, 500—502, 504—513, 517—519,
 534, 538, 541, 542, 544—549, 574,
 580, 584, 585, 592, 593, 597, 598,
 600, 602, 604, 605, 608, 611, 616,
 618, 626, 629, 633, 634, 636, 637,
 642, 644—648, 651, 654—659, 665,
 666, 668, 670, 674, 675, 677, 680,
 682—690, 693, 696, 697, 701, 702,
 706, 710, 714, 716, 722—729, 785,
 796, 805, 812, 815, 820, 822
 Himstedt Alfred 52
 Hinteregger Rudolf 698
 Hintze Kurt 28, 29, 302, 304, 306—
 311, 314, 316, 318—322, 324—

328, 330, 339, 402—405, 407, 410,
493, 499, 519, 549, 618, 643—645,
647, 648, 653—655, 704, 719, 720
Hintze, nem. major 387
Hiipipel von, nem. oficir 169
Hirschauer Franz 717
Hitler Adolf 9—15, 17—19, 22, 23,
24, 34, 42—45, 47—55, 60, 61, 92,
95, 97—100, 103, 105, 107—109,
115, 116, 120, 131, 133—135, 139—
144, 151, 154, 157, 163, 170, 171,
174, 227, 228, 232, 233, 237, 238,
290, 291, 297, 299—301, 315, 358,
364, 373—375, 379, 396, 397, 443,
472, 485, 505—507, 509, 514, 517,
518, 545, 559, 565, 577, 579—582,
584—586, 588, 589, 607, 625, 628,
647, 648, 683, 692, 698, 706—708,
715, 745, 759, 761, 762, 792, 805,
817
Hitzfeld Ernst 413
Hlubek Franz Xaver 87
Hoch Anton 6
Hochsteiner Walter 698
Hodovernik Aleksander 74
Höfler Franz 823
Högler Lulise 574, 584, 706
Högler Rudolf 579
Hönigmann Erwin 566
Hönigmann Gustav 106
Hönigmann Josef 590
Hönigmann Josef 590, 612
Hönigmann Leo 612
Hönigmann Heinrich 612
Hönigmann Walter 627
Hönigmann (iz Ljutomera) 137
Hönigmann (iz Kočevja) 563
Höppner, nem. major 242, 421
Hofer Franz 16
Hoffmann Willfnied 106, 117—119,
121, 164—166, 759
Hoffmann, nem. urad. 317
Hoffmeyer Horst 15, 31
Hofmann Otto 55, 220, 223, 224,
238, 385, 515, 548
Hofner, nem. kap. 236, 259, 266
Hoge, nem. major 669
Hojnik Franc 425
Hollinek Ludwig 633
Holzer Rudolf 91, 94, 102, 157—
159, 161, 162, 170, 703, 705, 715,
759, 802
Hornitzki Sepp 384

Hory Stanislaus 389
Horvatič Radko 433
Horvat Rupert 237
Hradetzky Franz 346, 761
Krasnik Josef 123
Hrašovec Milko 521
Hribnik Max 123, 168
Hribnik M. 701
Hrovat Josef 384
Hruby Max 734, 735
Huber Egon 362, 617
Hudales Oskar 431, 435
Hufschmied Alfred 182, 184
Humar Franc 473
Hummitsch Heinz 24, 179, 235,
236, 250, 512

I

Ibler Hermann 98, 115, 154, 161,
823
Igler Liebert 326, 406
Ingolič Anton 428
Itzl Karl 724

J

Jacklin Friedrich 184, 186, 362,
729, 736
Jacobsen Hanis-Adolf 53, 163
Jagodič I. 127, 169
Jančič Ivo 425
Jančigaj Stanko 190
Jandl Milan 190
Jakomini Anton 612
Jakomini Franz 590, 612
Jan Rado 812
Januška Ferdinand 202
Jarc Janko 415, 522, 705, 706, 713
—715
Jeckeln Friedrich 403
Jeglitsch Reinhold 94
Jellenz Martha 159
Jellenz Sepp 90, 91, 96, 117, 119,
120, 159, 164, 166
Jenčič Milan 700
Jendrašič Stjepan 259, 264, 266,
268, 269, 271, 273, 275, 284—286,
399, 444, 461, 527, 529
Jeraj Boris 459
Jettmar Erwin 162
Jonke Peter 574, 575, 584, 598
Juhard Alfred 106

Jurčec Ivan 158, 164
 Jurčič, ust. urad. 275
 Juvančič Ivo 171

K

Kadaitz, nem. urad. 481, 496, 499
 Kainz Margarete 122, 167
 Kalischnig Alois 106, 125
 Kallinger Otmar 657
 Kaltenbeck Ludwig 122, 135
 Kaltenbrunner Ernst 725, 726, 727
 Kaltenegger von, Oskar 373, 374, 415
 Kammerhofer Konstantin 675, 725
 Kamphoevener Kurt von 624
 Kanz Xaver 400
 Kardelj Edvard 52, 367, 430, 431, 433
 Karlin Alma 190, 381
 Karsten Albert 750
 Kasche Siegfried 44, 232—235, 237, 238, 242, 249, 251, 270, 273, 281—286, 288, 294, 297—300, 302, 388—390, 395, 396, 399, 401, 466, 468, 470, 528, 529, 600, 602, 652, 720, 772, 774, 776, 807
 Kassinger Franz 384
 Kastner Hans 219
 Kavar Janez 521, 522
 Kavčič Drago 433
 Keitel von, Wilhelm 43, 142, 228
 Kelb Hans 307, 405
 Kelz, nem. polk. 654
 Keppler Wilhelm 30
 Kern Josef 123
 Kern Wilhelm 324, 326, 329, 407, 654
 Kidrič Boriis 367
 Kiessei von, Georg 230, 235
 Kiffmann Karl 94
 Kindemann Josef 87
 Kiofsky Rudi 434
 Kladnek Jožef 536
 Klasinc Franc 290
 Klausner Hubert 761
 Kleinmann, nem. urad. 730
 Klemens, nem. kap. 598
 Klinar Miha 522
 Klingberg Josef 102, 758
 Klingenberg, nem. major 407
 Klingsporn Hans 31, 414

Klonte Alfred 536
 Klügel Werner 208, 209
 Klug, nem. arhivar 741
 Knaus Friitz 135, 168, 411
 Knobloch, nem. gen. 348
 Knofe Hans 173
 Knuth Herbert 598, 604, 613, 618, 620, 624, 711, 712, 715
 Kob Rudi 463, 469
 Kocbek Edvard 434, 435
 Kocijan Andrej 521, 522
 Koch Erich 44, 506
 Koch Hans 184, 627
 Koch Janja 458
 Koch, nem. poroč. 149
 Koehl Robert L. 54—57, 60, 544, 546, 822
 Köllner Hans 189
 König Fritz 123
 Königs, nem. urad. 665
 Kogoj Jožko
 Kojzar Karl 135, 189, 380, 714
 Kohlbach, nem. urad. 794
 Kohler, nem. pporoč. 516
 Kolbesen Erwin 122, 167
 Koller Max 261, 400
 Kolmanitsch Josef 345, 412
 Komarek Robert 187, 188, 205
 Končar Pavle 521
 Konobelj Franc 382
 Konstantinovič Bogoljub 418
 Koppe Wilhelm 57, 58, 717
 Kordon Gustav 206
 Korenagh Alexander 548
 Koren Rudi 433
 Koren Tone 425
 Korpar Ivan 123
 Koroschag, nem. urad. 741
 Korošec Miha 368
 Koruza Albert 189
 Koruza Dušica 189
 Koschier Franz 736
 Koschitz Karl 94
 Koschitz Otto 808
 Kos Milko 152
 Kostevc Martin 537
 Košar Jože 6
 Kotnik Karel 73
 Kraft Doris 552, 703, 823
 Krag, nem. urad. 620
 Krainz Franz 123
 Kraker Josef 588, 590, 607, 614, 709
 Krallert Wilfried 229

Král Vaclav 54
 Kramar Janez 522
 Kranjc Ivan 426
 Krauland Alois 599
 Kratiš Felix 82, 152, 153, 823
 Krausnick Helmut 53
 Krauis Otto 387
 Krauth Hermann 153
 Kraut, nem. poiroč. 742
 Krebitz, nem. urad. 325, 406
 Kreiner Josef 590
 Kreiner, nem. urad. 235, 236
 Krell Josef 189, 380
 Kren Sophie 563
 Kresnik Ludvik 76
 Krieger, nem. urad. 594
 Krieg Hans 57, 398, 483, 484, 809
 Krisch Alois 590, 607, 725
 Krische Josef 566
 Kristan Cvetko 382, 425
 Krivic Ada 435
 Kropf Franz 566
 Krüger Johannes 184, 730, 700
 Krüger Wilhelm 505—511, 517, 518
 545—548
 Krumholz, veleposestn. 71
 Krummey Hermann 34, 58, 242,
 245, 421, 508, 510, 546
 Kržišnik Anton 434, 435
 Kübler Ludwig 628
 Kühn Ernsit 235
 Kürbisch Fritz 185, 186, 354, 358,
 362, 685, 695—699, 729, 766, 793,
 806, 808, 811
 Kufner, nem. podofic. 261
 Kulemann Alfred 711
 Kupnik Edmund 128, 145
 Kursell Otto von 13
 Kustos, nem. kap. 169
 Kutschera Franz 110, 140—143,
 171, 175, 176, 180, 184, 220, 223—
 225, 238, 279, 373, 385, 392, 398,
 491, 629, 702, 735, 736, 761
 Kvaternik Evgen 269
 Kvaternik Slavko 235, 251, 264,
 267, 271, 388, 389, 393, 444, 463,
 469, 470, 523, 528

L

Lackner Alfred 627
 Lackner Elfi 563
 Lackner Hans 566

Lackner Johann 566
 Lackner Richard 560, 566—568,
 570, 571, 579, 587, 588, 609, 611,
 624, 644—648, 662, 705, 707
 Laforce Wilhelm 183, 292, 300, 302,
 322, 324, 328—330, 337, 339, 342,
 381, 383, 401, 404—407, 409—412,
 600—604, 613, 620, 633, 638, 644
 —646, 648, 652—655, 657, 658,
 668, 711—720, 722, 727, 742
 Lagarde Paul de (Bötticher) 8
 Lammers Heinrich 43, 142, 171,
 381, 509, 546, 547, 806
 Lampeter Wilhelm 106, 138, 163,
 560, 563, 564, 566, 567, 570—572,
 574, 584, 585, 587, 588, 590, 591,
 593, 598, 601, 604, 605, 608, 611—
 613, 618, 620, 624, 637, 639, 644—
 648, 656, 658, 663, 668, 670, 708,
 709, 711—713, 718—722
 Lamprecht Fritz W. 183, 720
 Lang, nem. poroč. 348
 Lange Friedrich 82, 83, 86, 153,
 156, 171, 823
 Langeršek Hugo 123
 Lanz Hubert 574, 628
 Lapper Karl 360
 Lauer Friedl 536
 Laurich Toni 117, 165
 Latour F. Conrad 15, 53
 Lazič Boško 117, 119
 Ledi Hans 117, 133, 165
 Leesemann, nem. polk. 278
 Lees, izrael. urad. 386
 Leinschitz Gottfried 189
 Leitner Hans 146
 Lenič Sitanko 709
 Lenz Adolf 823
 Lenz Fr. 756
 Leonhard Herbert 727
 Leppin Paul 633, 654
 Lepšina Mira 534—536, 540, 541
 Lesczynstai Kazimierz 54, 822
 Leskošek Franc 369
 Leskovec Anton 6
 Lešnik Mirko 380, 522
 Ley Robert 761, 805
 Ličina Dušan 418
 Linhart Karl 76
 Lipitt Georg 261
 Lipold Franc 426
 Lippmann, nem. urad. 652

Lisac An drij a Ljubomir 287, 395—
 397, 399, 823
 Lobe Franz 189
 Löblius Harald 191, 209
 Loeisch Karl 156
 Lohse Hinrich 44
 Lorenz Werner 14, 15, 23, 30, 163,
 475, 502, 536, 541, 542
 Lorenz, nem. major 231
 Lorinser Traute 96
 Lorkovic Mladen 54, 235, 269, 284
 Laske Heinrich 566
 Lotz Willi 94
 Loy Alois 557
 Loy Michael 671
 Luckmann Heinrich 627
 Ludendorf Erich 565
 Ludwar Heinz 219
 Ludwig, nem. urad. 28
 Luig Wilhelm 561, 562, 598
 Lukas Georg 823
 Lukas Franz Josef 788, 811
 Lurker Otto 133, 134, 148, 149, 165,
 170, 173, 179, 203, 231, 250, 263,
 264, 284, 287, 292, 296, 337, 350,
 381, 391, 407, 418, 465, 466, 528,
 638, 653, 720, 801, 802
 Luschin-Ebengreuth Arnold 155,
 823
 Lušin Lojze 433
 Luther Martin 249, 297, 390, 401

M

Machalka Max 128
 Machule Walter 149, 173, 198—202,
 381
 Mackensen von, Hans-Georg 229,
 387, 583, 707
 Mack Kurt 149, 202
 Maček Ivan 430
 Madajczyk Czesław 54, 60, 544—
 546, 547, 822
 Madritsch Sebastian 219
 Mäding Erhard 59
 Magistrati Massimo 15
 Maier-Kaibitsch Alois 31, 99—101,
 109, 145, 161, 184, 185, 358, 412,
 414, 686, 687, 716, 728, 729, 736,
 737, 761, 765—767, 784, 785, 793,
 805, 809, 810, 813

Maiwald Richard 193, 252, 282,
 329, 394, 404, 669
 Majcenovič, Alfred 206
 Majhin Franz 566
 Mallner Alois 566
 Maloivrh, rud. ing. 369
 Malsen von Ponickau, Lambert
 55, 517, 609, 618, 713, 714
 Mandl, nem. poroč. 387
 Mantel Karl 123
 Marcone Giuseppe Ramiro 472
 Marič Jovan 418
 Marinček Franc 190
 Marinček Zdenko 6
 Marinko Miha 369
 Marion Marko 391
 Marjanovič Jovan 6, 387, 396, 521,
 823
 Markič Ivan 472
 Marköt Werner 598
 Markwörth, nem. kap. 240, 391
 Maroszy Ferenc 468, 528
 Marotti Josip, Miro 473
 Marx Herbert 219, 220, 384
 Mascus Helmut 150, 173, 252, 278,
 320, 397, 406
 Matašič Ante 388, 463, 469, 527
 Maul Otto 85
 Maurer, nem. kap. 573, 628
 Mayer Justine 94
 May Gerhard 92, 102, 103, 131,
 158, 744, 759
 Mechels, nem. kap. 262
 Meditz Josef 566
 Megler Vladislav 452, 525
 Meier, nem. poroč. 262
 Meierschitz Ernst 185, 776
 Mejak Ervin 210
 Mekinda Franc 118
 Melik Vasilij 152, 154
 Messana Ettore 467
 Meško Franc Ksaverij 195, 381,
 382, 529, 825
 Meško Josip 525
 Metnitz Gustav von 552, 703
 Meyer Henry Cord 52
 Meyer-Hetling Konrad 28, 29, 37
 —39, 45, 47, 49, 60, 359, 385, 634,
 635, 693, 702, 729
 Meyer Rudolf 191, 195
 Meyer Johannes 634, 637, 645
 Michitsch Josef 566
 Michitsch, nem. mlad. 579

Mičić Mihajlo 275, 389, 392
 Miglitsch Emil 90, 93
 Miglitsch Ernst 128
 Mihailović Draža 426
 Miketta, nem. kap. 132
 Mikolasch Helmut 93, 94, 158, 168, 759
 Mikuž Metod 396, 397, 415, 801, 806, 825
 Mikuž Stane 210
 Milch Erchard 190
 Milič Anton 522
 Miličević Jovan 6
 Minke Paul 15
 Mišić Ademag 440
 Mitterer Franz 67
 Modic Lev 435
 Mohrenschild Reinhold 100
 Molisch Paul 152
 Morari Franz von 182, 183, 376, 416
 Morgen Herbert 635
 Morgner, nem. major 231, 232j 234
 Morocutti Camillo 90, 106, 136, 156, 157
 Mrdavšič, izgn. 433
 Müller Fritz 117
 Müller-Haccius Otto 134, 161, 172, 205, 317, 325, 337, 405, 652, 676, 721, 778, 788, 791, 817
 Müller F. 719
 Müller Heinz 179, 282, 283, 284, 292, 296, 307, 325—327, 337, 406, 407, 665
 Müller Heinrich 507, 546
 Müller Helmut 544
 Müller-Scholtes, nem. urad. 143, 170, 173, 197, 217, 290^292, 379, 381, 382, 552, 802, 806, 807, 813, 819
 Müller, nem. polk. 730
 Munda VJinko 528, 529, 825
 Murko Adolf 168
 Murko Franz 133
 Mussolini Benito 15, 580, 608, 707

N

Näher Karl 726
 Napotnik Josip 428
 Natlačen Marko 627, 628
 Natmassnig Mainrad 736

Naumann Friedrich 9, 52
 Nedić Milan 820
 Nemetz Roman 94, 758
 Neuhausen Franz 104, 162, 235, 265, 386
 Neu Karl 627
 Neunteufel Walter 90, 95, 560
 Neurath von, Constantin 13, 18, 19
 Nierhoff A.B.H. 129, 130, 164, 167, 169
 Nikolić Ante 523
 Nimpfer Konrad 184, 358, 359, 360, 361, 414, 693, 694, 729
 Nösslböck Ignaz 740, 741, 743
 Nowak Franz 34, 232, 234, 284, 387
 Nowotny Hugo 151, 292, 320, 321, 406, 669
 Nuck Hans 741, 742

O

Obergföll Josef 558
 Oberreder Sepp 182
 Obersteiner Heinrich 354, 413, 414, 498, 502
 Oberžan Drago 457—459, 473, 525
 Öhmermann, nem. zdrav. 55
 Ogrizek Anton 458, 459
 Ohle, nem. major 219
 Onič France 428
 Onuk Ivan 123
 Ordelt Emil 183, 331, 721
 Orel Franc 473
 Ornigg Josef 76
 Orsini und Rosenberg Heinrich 78
 Oswatitsch Max 90
 Otterstädt Herbert 98, 561, 562, 572, 704
 Ozimić Marija 190, 381

P

Paaz Egon 384
 Paaz Franz 384
 Pabst Willibald 651
 Pacchiaffo Doris 159
 Pacher Franz 149
 Pachneok Karl 110
 Pacyna Günther 59
 Paidasch August 169

Paidasch Eduard 106, 117, 131, 132,
 134, 146, 156, 157, 159, 164, 169,
 170, 175, 290, 377
 Paljaga Dragutin 250, 251
 Pamer, nem. pporoč. 387
 Pancke Günther 21, 55
 Panzer Arnulf 541
 Papesch Josef 737
 Papič Miloš 418
 Parm Otto 355
 Patzelt Robert 237
 Paul, nem. major 284
 Paulus Josef 19
 Pavelič Ante 132, 237, 238, 390,
 439, 440, 451, 458, 460, 472, 523
 Pavliček Josef 557
 Pelegrini Viktor 612
 Penck Albrecht 83
 Penič Lojze 6, 395
 Pernersdorfer Engelbert 67
 Persche Alfred 182
 Persterer Alois 173
 Perz Ferdinand 559
 Pesch, nem. urad. 699
 Petan Janko 529
 Petek Rudolf 284, 776
 Petkič Matija 529
 Petkovič, ust. ofic. 389
 Petovar Lovro 426
 Petrasch Walter 326
 Petri Hans 306, 307, 317, 339, 402,
 407, 411, 512, 645, 654, 710
 Petschauer Erich 90, 157, 162, 561
 —564, 574, 584, 598, 613, 706
 Petschauer Felix 384, 490, 805
 Petsche Erwin 565, 566
 Pfaundler, avistr. publ. 87
 Pfeffer, nem. kap. 129, 169
 Pflamm, nem. urad. 564
 Pflügel, nem. vohun 122, 167
 Pfrimer Gerhard 122, 133, 732, 801
 Phleps Arthur 356, 414
 Pibernik Albin 430
 Pichler Georg 163
 Pichler Rudolf 496, 776
 Pichl Fritz 106
 Picker Henry 60, 544
 Pilz Wilhelm 183
 Pinter Franz ml. 117, 206
 Pinter Franz st. 206
 Pirchegger Hans 79, 82, 111, 112,
 155
 Piimat Lojze 27

Placar Ivan 202
 Pleterski Janko 152, 154
 Pletersnik Maks 156
 Pock Friedrich 153, 155, 823
 Pohar Alojzij 522
 Pohl Oswald 30, 676, 724
 Poje Franz 627
 Pokomy Kurt 743
 Polak Viljem 73
 Polič Radko 415
 Polte, nem. major 387
 Popovič Andrà 422
 Portner, nem. kap. 516
 Posavec Andrej 378
 Pospieszalski Karol Marian 162
 Požun Lojze 394, 415, 812
 Prach, nem. zaup. 219
 Pratnecker Johann 219
 Pražak Jiri 54
 Prekoršek Ivan 425, 426
 Premožič Stefan 473
 Prenner Richard 384
 Prešeren France 370
 Prijatelj Ivan 152, 154
 Primosch Josef 566
 Proksch, nem. podofic. 219
 Pucelj Ivan 559
 Puecher, nem. podofic. 181
 Puhze Edgar 261
 Puntar Vinko 210

R

Rache, nem. major 173
 Radtke, nem. major 116, 388
 Radunski, nem. major 402
 Räder Erich 18
 Rainer Friedrich 161, 171, 344, 346
 —348, 358—362, 396, 412, 414,
 415, 467, 549, 690—693, 695, 700,
 729, 730, 761, 764, 765, 767, 784,
 785, 795, 796, 805, 806, 811, 812
 Rajakovic Erich 34
 Rakusch D. 117
 Rantaša Anton 529
 Rapp Albert 58
 Rath Anna 352
 Rauschning Hermann 11, 53, 54,
 154
 Rauter Walter 811
 Rave, nem. urad. 563, 564, 705
 Ravšl Anton 527, 529

Razgoršek Ferdinand 473
 Redell Wolfgang 598, 618, 623, 624,
 711, 714, 715
 Reich Emil 122, 168
 Reich Rudolf 137
 Reiher Heinrich 206
 Reisman Avgust 425
 Reitlinger Gerald 53
 Rexeisen, nem. kap. 584, 707
 Remec Alojzij 381
 Remec Franc 700
 Renner Karl 155
 Requard Willy 235, 236, 284, 528
 Ribarič Josiip 459
 Ribbentrop von, Joachim 13, 15,
 99, 107, 108, 139, 227—229, 233,
 234, 237, 238, 249, 281, 283, 291,
 297, 387, 390, 583, 593, 594
 Ribisl Albin 163
 Richly Marija 530, 535, 536, 540
 Richter Jakob 457—459, 524—526
 Richthofen Herbert 229, 387
 Riedl, nem. zdrav. 340, 411
 Riehl Hans 743
 Ries, nem. urad. 685, 728
 Riha Fritz 93
 Rijavec Antonija 525
 Rinner Bruno 671
 Rintelen Emil von 229, 233, 234,
 387, 388, 583
 Ristič Milutin 418
 Ritter Karl 228, 594
 Rittler W. 635
 Rizzi Vinzenz 64
 Robotti Mario 139, 575, 576
 Rodenbucher Alfred 151
 Rodi Georg 351, 353, 354, 385, 413,
 414, 811
 Rösener Erwin 151, 347, 348, 358—
 361, 373, 413, 501, 674—677, 694,
 697, 723, 724, 726, 727, 767
 Rogalski, nem. urad. 736
 Rolih Franjo 474
 Rom Aurelia 590
 Rom Richard 612
 Romero Federico 573, 574
 Romitsch, ust. urad. 286
 Ronacher Christian 392
 Rosenberg Alfred 8, 9, 22, 43, 44,
 48, 52, 55
 Rosegger Peter 69, 70, 73, 74, 153
 Rospenda St. 598
 Roš Fran 378, 825

Rottmann Herbert 384
 Rozman Jože 434
 Rožanc Marij 190
 Rožankovič Josip 264, 275, 284,
 285, 456
 Ruchs Karl 173
 Rubel Heinrich 55
 Rungaldier Bruno 128, 182, 184,
 651, 719
 Rungaldier Erwin 170
 Ruppe Michael 566
 Russ Franz 128
 Rus Jože 434, 703, 704
 Rust Bernhard 793, 812

S

Sager Karl 117, 165
 Sajovic Ivan 715
 Samida Franz 566
 Samida Johann 561, 563, 566, 567,
 571, 587, 648
 Sandberger Martin 24, 58, 175, 176,
 376, 377, 584, 707
 Saria Balduin 715
 Sattler Wilhelm 98, 115
 Sauer Hans 358, 414, 729
 Savinšek Slavko 426
 Schaeffer Eugene 61, 822
 Schaeffer, nem. ppolk. 132
 Schallermayer Liutpold 624, 633,
 645, 655, 661, 665, 716, 720, 726,
 727
 Schara Hubert 6
 Schamer Albert 90, 137, 158
 Schauer August 588, 590
 Schauerl Hans 206
 Scheel Gustav Adolf 151, 336, 604,
 712, 713, 806
 Scheibner, nem. urad. 736
 Scheichenbauer Otmar 163
 Schemitsch Johann 561, 563, 564,
 566, 567, 571, 587, 648
 Scherz, nem. urad. 320, 405
 Scherzer, nem. urad. 483, 484, 535
 Schicht Reinhold 123
 Schickedamz Amo 44
 Schick Wilhelm 735, 760, 761, 805
 Schichting von, nem. voj. funk. 228, 418
 Schiffner, nem. urad. 774, 807
 Schleimer Willi 612

Schlindra Leopold 566
 Schleifer Ludwig 633, 637
 Schley Franz 627, 628, 716
 Schluifer Rudolf 180, 186, 275
 Schmauser E. H. 403
 Schmeditz Hans 163
 Schmid Anton 183
 Schmid Walter 743
 Schmidt Max 823
 Schmidt Paul Otto 237, 389, 390
 Schneefuss Walter 91, 153, 823
 Schnideritsch Alois 261
 Schnitzler Anton 499, 501, 542
 Schober Josef 102, 561—566, 570,
 571, 573, 584, 585, 593, 598, 601,
 613, 618, 624, 637, 647, 648, 704,
 705, 707, 710
 Scholz, nem. polk. 502
 Schori Rudolf 121, 122, 167
 Schosteritsch Franz 163
 Schreiber Thea 190, 381
 Schreiner Hans 261
 Schreiner Gustav 87
 Schreyer, nem. gen. 321
 Schröder Wilhelm 176, 184, 185,
 220, 225, 274, 386, 397, 686, 736
 Schröder, nem. gen. 403, 512
 Schrötter, nem. pponoč. 306, 307
 Schubert, nem. ing. 635
 Schuller Hans 189
 Schultz Bruno Kurt 26, 179, 181,
 212, 220, 334, 379, 385, 750
 Schulz, nem. urad. 793
 Schuster Friedrich 400
 Schuster Toni 168
 Schutte Alois 620, 714
 Schwalm Hans 655, 656
 Schwandt, nem. urad. 594
 Schwarzhuber Kaspar 191—193,
 242, 261, 307, 381, 394, 406, 407
 Schweiger August 626
 Schwenck Edmund 402
 Seda Josef 381
 See, nem. urad. 494
 Seefeldner, nem. urad. 230
 Seewann Eduard 105
 Seftschnig Erwin 182, 183, 302, 329,
 336, 337, 339, 410, 495, 497, 539,
 633, 638, 654, 655, 657, 658, 659,
 661, 665, 670, 676, 680, 720, 721,
 723, 724, 726, 727, 728, 742, 776,
 779, 808
 Seidl Siegfried 180, 191, 192, 231,
 232, 234, 247, 259, 260—263, 268,
 282, 284, 288, 289, 295, 296, 309,
 389, 391, 393, 394, 399
 Selinschegg Adolf 163
 Semetkowski Walter 737, 743, 744
 Seneković Josip 212
 Sernec Dušan 434
 Seys-Inquart Arthur 99
 Siebart Warner 52
 Sieger Robert 79, 82, 83, 823
 Siegmund Ferdinand 612
 Sierp, nem. urad. 144, 736
 Sievers, nem. polk. 742
 Simonič Ivan 703
 Simontschitsch Thomas 123
 Sims, nem. pporoč. 502
 Sirk Albert 210, 425
 Sisgoreo Giovanni 574, 578
 Sittig Wolfgang 741, 742
 Skala Harald 168
 Skalar Josip 458
 Skieber Ferdinand 566
 Skoberne Georg 134, 170
 Skoberne Karl 117, 119, 165, 166
 Skoberne Paul 117, 127, 169, 206
 Slawitsch Hans 163
 Smeh Bariča 482, 534, 535
 Smodej Franc 426
 Sobczak Janusz 57, 61, 707, 822
 S'ollmann Max 354
 Stage Kurt 165, 173
 Stamfl Wilhelm 671
 Stalzer Alois 566
 Starzacher Karl 100, 184, 185, 598,
 729, 736, 740, 741
 Stefanović, srb. ban 228, 418
 Steinacher Hans 15, 91
 Stein, nem. urad. 793
 Steinberger, nem. urad. 206
 Steinböck Fritz 117, 165, 206
 Steindl Franz 135, 145, 330, 345,
 353, 375, 408, 412, 413, 537, 670,
 673, 674, 723, 733, 737—739., 745,
 746, 753, 777, 778, 783, 784, 786,
 789, 790, 791, 798, 801—803, 808,
 817
 Stenger, nem. zdrav. 637
 Stepinac Alojzij 469, 470
 Stier Günther 29, 175, 183, 224, 284,
 291, 296, 299, 302, 331, 361, 362,
 377, 379, 383, 400—402, 414, 494,

505, 506, 511, 512, 539, 542, 545,
 583, 585, 592, 613, 618, 620, 645,
 660, 675, 680, 689, 695, 696, 699,
 702, 704, 707, 708, 710, 711, 715,
 717, 719, 727—730, 799, 813
 Stier Ivan 444
 Stiger Gandolf 543, 633, 634, 645,
 657, 662, 669, 719, 721, 722, 726,
 727, 773, 807
 Stiger Werner 90, 93, 94, 96, 101,
 106, 116—121, 124—130, 146, 157
 —162, 164—168, 169, 633
 Stoinschegg Gustav 164
 Stoinschegg Hans 118, 121, 123
 Stojadinović Milan 107, 562
 Stojković Julija 459
 Straka Manfred 90, 92, 98, 111, 112,
 115, 155, 156, 172, 402, 598, 801,
 802
 Stransiky, nem. urad. 261
 Strasser Georg 400
 Straub Franz 193, 381
 Streckenbach Bruno 34
 Stredele, nem. poroč. 573, 628
 Streicher, nem. vohuin 122
 Stremayr Karel 67
 Strenger Julius 807
 Stritzl Karl 566
 Strnad Ivan 472
 Strobl Michael 758
 Strohmeier Sepp 194, 196
 Stuokart Wilhelm 61, 143, 583, 710
 Stührer, nem. urad. 492, 601
 Sturh Anton 384
 Sturm Jakob 190
 Sturm Martin 97, 560, 561, 563,
 564, 566, 567, 572, 584, 585, 587,
 593, 598, 601, 605, 633, 637, 640,
 643, 645, 646, 648, 656, 658, 660,
 661, 663, 705, 707, 720—722, 724
 Stuschka, nem. pporoč. 270
 Suadicani Herta 633, 643
 Suette Hugo 93, 135, 153, 156, 192,
 197, 552, 823
 Supančič Drago 426
 Svetek Dušan 435
 Swoboda Adolf 187, 206, 207, 329,
 733, 758, 802
 Szallies, nem. poroč. 609, 610, 708,
 713

Š

Šalamon Drago 525
 Šaranović Milovan 723
 Šavli Oskar 430
 Šegula Josip 210
 Šetinc Franc 544
 Šink Stevo 521, 522
 Škaler Stanko 380, 400, 402, 405,
 406, 415, 717, 720, 721, 825
 Škerl France 378, 379, 382, 383,
 386, 389, 391, 392, 396, 397, 399,
 825
 Šobar Peter 706
 Špat Jelka 426
 Špendal Jože 425
 Štolfa Milko 6
 šušić M. 523
 Šuštersič Franc 74

T

Taaffe Eduard 67, 74
 Tadić Dušan 418
 Tadin Anton 219
 Tannenberg, nem. publ. 75
 Taube, nem. urad. 406
 Taucher Herbert 117
 Tergletz Hans 261
 Terčak Stane 355, 381, 382, 412,
 413, 432, 522, 529, 801, 812, 825
 Tesch Günther 414
 Teske Fritz 225, 386
 Thaler Rudolf 735
 Thum Hans 96
 Tiippelskirch von, Werner 228
 Todt Fritz 280, 398
 Tonnies Gustav 102, 117, 627—629,
 715, 716, 729
 Tösch Herbert 737, 801
 Tome Ivan 434
 Tomič Spiridion 388, 389, 392
 Tomitsch Eduard 590, 612
 Tomšič Ivan 155
 Toplak Juro 210
 Toth Dragan 265
 Toynbee Arnold 55, 61, 822
 Toynbee Veronica 55, 61, 822
 Trampier Kurt 823
 Tratar Marjan 709
 Trattinig, nem. zaupn. 219
 Treeck Egon 677

Trevor-Roper Hugh Redwald 53
 Triska Helmut 273, 274
 Troll von Obergfell Heribert 235,
 236, 266—269, 284, 395
 Trontelj Alojzij 522
 Tropper, nem. urad. 736
 Tschammer von Osten Fritz 91
 Tscheme Franz 564
 Tscheligi Franz 374, 415
 Tschinkowitz H. 384
 Turato Tomo 753, 774, 776
 Turina Oskar 275, 276, 284, 451,
 772, 775, 776
 Turner Harald 230, 235, 273, 274,
 284, 285, 286, 389
 Tutter Josef 758
 Tyaks Jan 219
 Twardovski Fritz von 229, 233,
 389

U

Ude Lojze 52, 152, 154—156
 Uhlich Gustav 117, 146, 164
 Uiberreither Sigfried 98—100, 133,
 134, 140, 142, 143, 145, 146, 161,
 170, 172, 177, 182, 186, 190, 200,
 225—228, 231, 232, 234, 235, 242,
 249, 251, 279, 283, 288, 291, 298—
 303, 311, 324, 336, 337, 339, 351,
 352, 374, 375, 378, 379, 386, 387,
 389, 393, 398, 401, 402, 411, 466,
 492, 493, 496, 528, 538, 575, 584,
 586, 592, 593, 599—603, 605, 636,
 638—640, 646, 651, 652, 654—661,
 664—666, 669, 670, 673—677, 680,
 709—711, 717, 718, 720, 721, 723,
 724, 726, 735, 740, 742, 745, 748,
 753, 771, 772, 789, 790, 795, 802,
 808, 811, 812, 817, 824
 Ujčić, beogr. nadškof 426
 Ulaga Tomaž 426
 Ulmann Hermann 9
 Ulrich Johannes 6, 821
 Umlauf J. 59, 361, 414
 Umpfenbach Georg 173, 496
 Ungerböck A. 637
 Unger-Ullmann Eduard 105, 117
 Ulrich, nem. podofic. 192
 Uragg Karl 797
 Urban Edith 96
 Urbantke, nem. poroč. 259, 268—
 270, 275, 284

Urbas Tončka-Savinovič 6
 Uregg Josef 206
 Urek Martin 627

V

Vajda Franz 123
 Valvasor Janez Vajkard 743
 Vasič Ivan 434
 Vauda Franc 433
 Vaupotič Zdravko 473
 Vedrina Stjepan 275, 437, 441, 459
 Veesenmeyer Edmund von 233,
 235, 251, 274
 Veličkovič Vaso 418
 Velkavrh Janez 433
 Verbanjšek Jakob 459
 Verderber Gustav 563
 Viermetz Inge 354, 413
 Vilhar Franjo 210
 Vilimek, izgn. 425
 Vogler Karl 726, 727
 Vogt Josef 173, 347, 376, 416, 726
 Volkenbom Fritz 116, 148, 173,
 175, 176, 180, 220, 392, 784
 Vollmaier Drago 473
 Vovk Jože 428
 Vrabčič Olga 201
 Vrančič Vjekoslav 237
 Vrhovnik Ivan 73
 Vrhovšek Jože 549
 Vutkovič Marija 536

W

Wackemagel Karl 183
 Wagner Franz 741
 Wagner Josef 206
 Wagner, nem. popolk. 609, 610
 Wallner Hugo 516
 Walluschek-Wallfeld 742, 755, 756,
 758, 759, 771
 Wangemann, nem. kap. 326
 Wanner, nem. urad. 100
 Warsberg Oskar 206
 Weber Franz 564
 Weber Hinko 388, 389
 Weber Lothar 110, 222, 274, 277,
 278, 377, 397, 398, 710, 804—806
 Wegschneider Hans 123
 Wehler Hans Ulrich 61, 823

Weinmann R. 230, 231, 235, 236,
242, 270, 418, 421
Weisschuh Fritz 184
Weiss Irma 563
Weiss Sebastian 811
Weitlof Moritz 68
Weizsäcker Ernst von 15, 99, 227,
775, 807, 821
Wenko Albert 123
Wenko August 94, 159
Wenko Richard 189
Weran Franz 206
Werlitsch Maria 122, 167
Werner Gerhard (= Helmut Car-
stanjen) 87, 156, 703, 823
Werther Oswald 738, 759, 793
Wessel Horst 91
Wesiten Adolf 120
Westen August 374
Westen Max Adolf 117—121, 130,
133, 166, 374
Wetzel Erhard 60
Widmer Josef 612
Wiesthaller Otto 104, 162
Wilhelm Josef 598
Winger Ernst 180
Winkler Alois 184, 598, 736
Winkler-Hermaden A. 635
Winkler Max 29
Winterstetten K. von 9
Winzig Filip 384
Wirsich Kuno 403
Wirth Kurt 52
Wittine Heinrich 588, 590
Wittiska Josef 149, 199
Wöhrer Alfred 172
Woermann Ernst 234
Wolf Franz 206
Wolfrum, nem. publ. 61
Wollert Heinrich 298, 299, 401, 597,
598, 601—609, 613, 616—618, 620,
622—624, 638, 639, 711, 712, 714—
717
Wölling F. 688
Wolsegger Ferdinand 793, 794
Wolter, nem. polk. 173
Wotawa August R. 79, 152, 823,
824

Wrentschur Lotte 123
Wresnig Josef 90, 102, 758
Wünnenberg Alfred 725
Wiischt Johann 823
Wüster, nem. urad. 564
Wunsche, nem. zaupn. 384
Wurdel Wilhelm 501, 542
Wurzbach Norbert von 616, 617,
637, 714
Wurzer Oswald 123
Wusem Franz 206
Wusser Ferdinand 117, 165
Wutte Martin 84, 85
Wutti Herbert 628
Wutter Walter 627, 628, 715, 716,
729

Z

Zelinscheg Franz 206
Zaschko Erich 627, 628
Zezulka Erich 261
Ziegfeld A. H. 163
Ziherl Boris 434
Zimmerl Franz 219
Zipfl, nem. arhivar 740
Zizelsberger Andreas 116, 119, 128,
130
Zoch Wilhelm 59
Zörner, nem. uradn. 509, 518, 546
Zorko Jožica 473, 474
Zorn Tone 6
Zottl Wilhelm 206
Zwickler Ludwig 496
Zwitter Fran 52, 152, 154—157
Zupan Tomo 73

Z

Zalar Alojzij 432, 528, 529
Zavcer Roza 433
Zevart Milan 6, 529, 801
Žnidarič Martin 549
Žolnir Bogdan 381, 382
Zontar Josip 741
Zvan Andrej 698, 699
Zupančič Jože 392, 434, 522

KAZALO KRAJEVNIH IMEN

A

Aleksandrovac 421
 Aleksinac 427, 428
 Alexandria 820
 Altlag 409
 Altötting 357, 516, 533
 Amorbach 503
 Anovec 293, 305, 638
 Apače 102, 123
 Apolda 532
 Arandelovac 237, 241—243, 245,
 246, 250, 420—424, 428
 Aril je 421, 425
 Arja vas 259
 Arnova sela 655
 Arnsfeld 531
 Arnstadt 313, 314, 532
 Artiče 213, 259, 292, 305, 323, 328,

 Arvež 71, 72
 Assenhausen 357, 533
 Atene 414
 Augsburg 779, 780
 Aumühle 52

B

Babenhausen 532
 Bad Altheide 312, 313, 531
 Bad Berka 532
 Bad Blankenburg 323, 503, 532
 Baden 26
 Bad Flinsberg 530
 Bad Krotzingen 322
 Bad Langenau 516, 530, 531
 Bad Lausiek 531
 Bad Liebenzell 319, 532
 Bad Oppelsdorf 531

Bad Reinerz 530
 Bad Schachen 356
 Bad Schandau 532
 Bad Schwarzbach 530
 Bad Suiza 532
 Bad Wairmbrunn 531
 Bad Wörishofen 516, 532
 Bagdad 9
 Bakovci 157
 Bamberg 533
 Banja Luka 264, 444, 445, 449,
 452—454, 460, 461, 473
 Banjica 433
 Bärenstein 531
 Bairik 523
 Basal išče 79
 Basel 53
 Baumgarten 533
 Bautzen 313, 314, 531
 Bayreuth 347, 352, 535
 Begunje na Gorenjskem 208, 760
 Bela cerkev 291
 Beljak 66, 78, 79, 82, 549, 631, 660,
 779, 780
 Belo Brdo 455
 Beltinci 164, 745
 Benetke 617, 714
 Beograd 51, 52, 61, 86, 104, 117, 118,
 164, 166, 167, 230—232, 234, 239,
 266, 268, 269, 270, 272, 273, 281,
 283, 284, 286, 383, 386—389, 392,
 418, 426, 428, 433^36, 467, 527,
 530, 548, 570, 806, 818, 821, 823,
 824
 Berchtesgaden 237, 238
 Berkoviči 524
 Berlin 9, 16, 24, 25, 29, 31, 34, 35,
 37, 38, 44, 45, 48, 52, 53, 55, 57—
 59, 75, 77, 82, 90, 96, 97, 100, 108,

109, 130, 131, 142, 144, 150, 152,
 156, 157, 160, 164—166, 173, 175,
 176, 179, 181—185, 187, 190, 192,
 197, 223, 224, 226, 272, 273, 275,
 277—284, 287, 315, 316, 317, 326—
 328, 334, 336, 337, 339—342, 347,
 350, 353—355, 359—362, 379, 381,
 383, 385, 387, 391, 398, 401, 403,
 405—412, 414—416, 467, 474—476,
 478, 482, 488, 490, 491, 493—495,
 497, 499, 503, 505, 507, 512, 515,
 517, 519, 528, 530, 533, 534, 536,
 538—540, 542—544, 548—551, 561,
 562, 564, 574, 583, 585, 586, 592,
 593, 598, 599, 602, 604, 606, 613—
 618, 620, 622—624, 635, 638, 641,
 643—645, 648, 651, 654, 656, 657,
 661, 675, 680, 683, 685, 686—690,
 692, 693, 695, 699, 701—703, 708,
 710—712, 714—717, 720—722, 728
 —730, 738, 740, 741, 742, 775,
 779—781, 785, 786, 788, 793, 795,
 799, 804, 805, 808, 812, 813, 815,
 817, 820, 823, 824
 Bdalystok 44, 46
 Biberach 516, 532
 Bihać 444, 445, 449
 Bijeljina 265, 266, 440
 Bilgoraj 504
 Bischwitz 531
 Bistrica pri Kranju 349, 413
 Bizeljsko 212, 292, 305, 323, 329,
 409, 482, 534, 549, 640, 650, 664,
 666, 671, 718
 Bjelovar 265, 266, 268, 270, 271,
 276, 448, 450, 464
 Blanca 257
 Blatnik 102, 566, 569, 611, 620, 622,
 713
 Blatno 293, 305, 638
 Bled 143, 145, 148—151, 173, 179—
 181, 184—186, 222, 223, 235, 236,
 238, 239, 249, 261, 263, 275, 282,
 287, 333, 334, 347, 353, 358, 359,
 373, 379, 383—385, 388, 389, 412,
 414, 467, 679, 687—691, 693—700,
 718, 729, 735, 741, 765—767, 780,
 784, 792, 793, 808, 809, 817, 818
 Blinje 455
 Blönnried 532
 Boberstein 530
 Bochum 479, 533
 Bohinj 83, 632, 687

Bolzano 29, 598
 Bonn 6, 54, 60, 516, 821, 822
 Bosanska Dubica 443, 524
 Bosanska Gradiška 444, 445, 449,
 454, 525
 Bosanska Kostajnica 296
 Bosanska Krupa 446, 449
 Bosanski Brod 232, 241
 Bosanski Novi 96, 296, 444, 445,
 448, 449
 Bosanski Petrova c 446, 449
 Bosansko Petrovo Selo 454
 Bor 52
 Bori pri Ptuj 191, 194, 195, 203
 Bornhofen 533
 Borovec 102, 559, 566, 569, 587, 590,
 611, 622
 Borovlje 78, 156
 Boštanj 259, 291, 295, 305, 323, 409,
 663, 669, 673, 723
 Brand - Enbisdorf 531
 Braslovče 206, 258, 117, 127
 Braunschweig 387, 474
 Bräunsdorf 531
 Brčko 444, 445, 449
 Brechelsdorf 312, 313, 531
 Breg 612
 Bregana 291, 294, 295
 Brenner 15
 Breslau (Wroclaw) 130, 131, 156,
 312, 313, 475, 502, 516, 531, 535,
 704
 Breza 454
 Brezina 719
 Brezje 384
 Breznica (pri Kropi) 384, 760
 Brezno ob Draavi 69
 Brezovica (pri Lukovici) 349, 413
 Brezovica (pri Nemški Loki) 620,
 714
 Brezovica (pri Bizeljskem) 537
 Brežice 72, 83, 93, 113, 114, 126,
 135, 138, 140, 146, 147, 169, 192,
 197, 212, 214, 232, 258, 259, 261,
 282, 283, 289, 290, 292, 293, 300,
 305, 308—310, 317, 322, 324, 328,
 329, 332, 351, 371, 375, 380, 381,
 405—408, 490, 503, 537, 538, 543,
 617, 622, 633, 634, 642—644, 647,
 651, 652, 654, 656—658, 662, 663,
 665, 667—669, 671, 673, 685, 686,
 703, 713, 716, 718—720, 722—724,
 726, 727, 742, 743, 746, 753, 758,

759, 773, 776, 791, 804, 807, 818,
819, 825
Bribir 523
Briješće 452
Brixen 29
Brjansk 45, 46
Brno 21, 191
Brod 673
Bruchsal 319, 516, 532
Bruck na Muri 79, 176, 333* 584,
585, 604
Bruneck 29
Brus 421
Brusnice 291
Buch 352
Buchheim 531
Buče 305, 650, 724
Bučka 213, 291, 295, 305, 323, 369.
371, 372, 415, 660, 661, 673, 674,
723
Bugojno 445, 449
Burgfeld 357
Burghausen 357, 532
Burg Rottenfels 357
Bušeča vas 213, 295
Bydgoszcz 39, 40, 105

C

Cambridge 54, 822
Cankova 157, 164
Caprag 265, 266, 268, 270, 271, 464
Cazin 444, 445, 449
Celje 66, 71, 87, 90—93, 96, 99, 101
—106, 110, 111, 113, 114, 116—
121, 123, 127, 130, 132, 134, 138,
142, 145—147, 151, 156—160, 162,
164—166, 169, 172, 175, 177, 187—
191, 194, 198, 203, 205—207, 210,
214, 241, 252, 255—259, 261—263,
282, 289, 300, 309, 326, 339, 343,
347, 350—352, 356, 373, 375, 378,
380—382, 412, 426, 467, 529, 534,
553, 573, 627, 628, 633, 673, 676,
678, 679, 681, 703, 728, 732, 739,
742, 744, 746, 748—750, 752., 755,
757—759, 768, 772, 776, 787, 789,
791, 797, 801, 803, 804, 810, 811,
818, 819
Celovec 66, 77, 78, 84, 85, 98—100,
109, 115, 117—119, 121, 123, 124,
128, 130, 133, 144, 148, 150, 156,

161, 166, 167, 171, 175—177, 180,
181, 184—186, 193, 218, 219, 274,
278, 297, 344, 354, 376, 377, 548,
561, 574, 584, 598, 628, 629, 687,
700, 710, 728, 730, 740, 741, 767,
785, 798, 802, 805, 806, 809, 811,
817—819, 821
Cerklje 213, 259, 291, 305, 323, 324,
327—329, 409, 661, 717, 718
Ceršak 69, 80
Cetingrad 462, 463
Chelmno 39
Chemnitz 516, 531
Cherson 46, 49
Clechanov 22, 37, 506, 510
Cieszyn 508
Coburg 533, 536
Coswig 531
Crimmitschau 479, 531
Crottendorf 531
Cvišlarji 568
Czamikov 38

C

Cuprija 421, 422, 425, 426, 428

C

Čačak 167, 232, 243, 421, 424, 425
Čakoivec 391
Čatež (pri Brežicah) 291, 295, 305,
323, 328, 329
Cazma 446, 450
Čepin 455
Češke Budjevice 21
Črmošnjice 102, 554, 556, 557, 564,
566, 569, 610, 611, 614, 622
Črna 147, 219, 380
Črnomelj 556, 557, 566, 572, 575,
617, 622, 706

D

Daruvar 448—450, 460, 774
Dassel-Solling 532
Dedonci 81
Derventa 445, 449, 455, 468
Dettwald 516
Deutschlandsberg 135, 153, 778,
823

Dingelstätt 405
 Dingolfing 533
 Dittelsdorf 532
 Dittersdorf 531
 Dnj epropetrov.sk 44
 Dob 697
 Doboj 241, 468
 Dobova 212, 259, 292, 305, 308, 309,
 322, 325, 328, 329, 409, 537, 635,
 637, 669, 718
 Dobovec 329, 407, 724
 Dobrin j e 454
 Dobrna 206, 252, 258, 259, 262, 787
 Dole 213, 291, 295, 305, 323, 406,
 409, 650, 673
 Dolenja vas (pri Ribnici) 556, 557,
 566, 709
 Dolenja vas (pri Krškem) 663, 720,
 724
 Dolga vas 102, 565, 566, 569, 609—
 611, 622, 719
 Dolič 157
 Dolnja Briga 102, 566, 569, 611,
 622
 Dolnja Topla reber 102, 559, 565,
 566, 569, 611, 622
 Dolnja Slaveča 157
 Domžale 628, 697
 Don ji Miholjac 447, 450, 456, 526
 Dönschten 531
 Dovje 632, 384, 700
 Dorbozzy 544
 Draga 554, 556, 557, 559, 566, 569,
 597, 606, 607, 610, 611, 621, 622,
 660
 Dravograd 79, 86, 87, 102, 107, 113,
 115, 146, 147, 150, 219, 289, 380,
 552
 Dravsko Središče 787
 Dražgoše 349
 Drenovec 549
 Dresden 56, 153, 313, 314, 405, 474,
 516, 520, 531, 824
 Drnovo 549
 Drušče 673
 Drvar 444, 445, 449
 Dub 523
 Dihringshof 313, 314
 Dünaburg 46
 Dunaj 53, 57, 59, 61, 67, 77, 78, 108,
 116, 139, 152, 153, 167, 190, 229,
 231, 234, 246, 291, 306, 355, 383,

392, 415, 583, 593, 617, 704, 706,
 707, 717, 738, 779, 780, 794, 802,
 823, 824
 Dunajsko Novo mesto 142
 Duplek 94
 Durlesbach 318
 Düsseldorf 160, 334, 335, 410, 474,
 826

D

Dakovo 449, 450, 470, 471, 529
 Dunis 423

E

Echsberg 357, 533
 Ehrenfriedersdorf 531
 Eibau 313, 314, 531
 Einsiedel 531
 Eisenerz 533
 Elgersburg 532
 Erfurt 313, 314, 329, 532, 779, 780
 Erlangen 357
 Ernovž 79

F

Fachria 650
 Falkenhain 530
 Feilnbach 357, 533
 Feldbach 649
 Fikšinci 81, 88, 102, 164
 Forchheim 533
 Foča 432
 Forth-Erlangen 357, 533
 Frankenstein 530
 Frankfurt na Maini 163, 540
 Frankfurt na Odri 474
 Frauenaurach 533
 Frauenstein 531
 Freiberg 516, 531
 Freiburg 319, 322, 822
 Freifeld 544
 Freital 495, 531
 Fridolfing 500
 Frohburg 531
 Frohnleiten 347, 351—353, 413, 533
 Fulnek 730
 Fürstenfeld 649
 Fuschl 228, 229, 233, 234, 393
 Füssen 532

G

Gaberje (pri Celju) 69
 Gaberje (pri Dobovi) 259
 Gacko 441
 Gače 555, 587
 Galac 32
 Garešnica 286, 447—450, 461, 472
 —474
 Gdansk 7, 15, 22, 29, 32, 35—41, 49,
 113, 506
 Gdinja 24, 32
 Gederovci 89, 157
 Gehlberg 532
 Geising 520, 531
 Gelenau 531
 Gerlasheim 319, 516, 532
 Gerlinoi 157
 Geschwenda 532
 Gieboldehausen 313, 314, 532
 Glaisinac 523
 Glasow 313, 314
 Glauchau 531
 Globoko 212, 259, 292, 293, 305,
 323, 408, 718
 Golčaj 371
 Goldberg 530
 Golnik 384
 Gomilsko 206
 Gorenja vas (v Poljanski dolini)
 349
 Gorenje (pri Kočevju) 564
 Gorenje Laze 371, 713
 Gorica 79, 140, 171, 202
 Goričane pri Medvodah 691
 Gorjane 371
 Gorje pri Bledu 220, 384, 697—699,
 729, 730
 Görlitz 531
 Gornja Lendava 157, 164
 Gornja Radgona 81, 102, 113, 123,
 187, 553
 Gornji Cmurek 553
 Gornji grad 146, 172, 187, 188, 205,
 214—216, 380, 383, 703, 733, 801,
 802, 803, 819
 Gornji Milanovac 243, 421, 423,
 429
 Gornja Slaveča 157
 Gornsdorf 313, 314, 531
 Gospa Sveta 78
 Gospič 441, 460

Gotenica 102, 566, 569, 579, 590,
 606, 607, 611, 622, 663, 709
 Gotovlje 259
 Göttingen 313, 314
 Gračac 443, 524
 Gračanica 445, 449, 454, 468, 469
 Gradec 69, 70, 77, 87, 93, 94, 96—
 100, 110, 115—119, 121, 123, 124,
 126—136, 142, 144, 145, 148, 149,
 153—158, 160, 161, 164—170, 172,
 173, 175, 176, 187, 191, 192, 194,
 207, 290, 307, 317, 320, 325, 347,
 352, 374, 386, 402, 405, 406, 411,
 413, 415, 466, 493, 499, 503*540,
 564, 575, 583, 598, 628, 629, 635,
 638, 652, 654, 657, 658, 666, 669,
 675, 703, 706, 717, 720—723, 727,
 732, 738—745, 753, 755, 758, 764,
 768, 770, 772, 773, 778, 781, 788,
 793, 794, 797, 798, 802, 803, 807—
 812, 817, 818, 821, 823
 Gradišče (pri Lukovici) 349, 350,
 351, 413
 Gradišče (pri Lučanah) 81
 Graduša 455
 Grčarice 102, 554, 566, 569, 622
 Griessen 322
 Griže 206
 Grk pri Derventi 459
 Grosshennersdorf 531
 Grosirückertswalde 531
 Gross Wartenberg 312, 314, 531
 Grosuplje 617
 Grubišno polje 442, 446—450, 454,
 461, 473, 523
 Grudziadz 39
 Gruisla 79
 Griissau 530
 Gruža 243, 421, 424
 Guča 421, 425
 Gunzeohausen 357, 533

H

Haag 52
 Haokendorf 530
 Halsfüröke 531
 Hamburg 474
 Hammerleubsdorf 531, 534
 Hannover 479, 532
 Harthau 531
 Hartheim 521

Haynau 312, 314, 530, 531
 Heidelberg 319, 542, 823
 Heilbron 516, 532
 Heinzendorf 531
 Herold 531
 Herten 532
 Hesselberg 532
 Hirschberg 312, 313, 504, 516, 530
 Hohenfichte 531
 Hohenheim 560
 Hohenschwangen 532
 Homec 697
 Hrasno 452
 Hrastnik 102, 169, 257, 330, 398,
 408, 413, 685, 748
 Hrastnik (pri Moravčah) 349, 413
 Hrastovice 455
 Hrubieszov 504, 505
 Hrušica (pri Stopičah) 291, 414
 Hrvatska Dubica 459
 Hum na Sotli 465, 466

I

Ilida 452
 Ilmenau 313, 314, 532
 Ilsenburg 516, 532
 Immenstadt 532
 Inlauf 704
 Innsbruck 67
 Ivanjica 421, 425
 Ivnik 97, 787

J

Jabukovac 455
 Jagodina 421, 422, 425, 426, 428
 Jamlitz 403
 Jasenovac 472, 473, 529
 Jelše (pri Leskovcu pri Krškem)
 673
 Jena 152
 Jeruzalem 225, 386
 Jeschütz 531
 Jesenice 83, 123, 208, 220, 384, 522,
 628, 697
 Jevnica 796
 Jezersko 80, 109
 Johanngeorgenstadt 531
 Jöhstätt 531
 Juppendorf 531

K

Kaiserslautern 479, 533
 Kakanj 454
 Kalič 32
 Kalinovka 48
 Kaltenstein 530
 Kamenica 421
 Kamnik 145, 147, 172, 277, 278,
 696—698, 700, 703, 729, 812, 819
 Kamniška Bistrica 696
 Kapele 212, 292, 305, 322, 329, 409,
 718
 Kapeena 456
 Kapla 69
 Karanovac 454
 Karlovi Vari 53
 Kanteljevo 291
 Kassel 334, 474, 516, 808
 Kasti bei Amberg 533, 536
 Katovice 37, 39, 41, 403
 Katyn 432
 Kellenried 532
 Kijev 44
 Kirnach-Villingen 322
 Kimhalden 532
 Klajpeda 113
 Klanci 81
 Klanj ec 466
 Klein Kloden 531
 Klekovača 463
 Ključ (v Bosni) 296, 446, 449
 Ključ (ob Sotli) 775
 Klotsche 313, 314
 Knežja lipa 102, 565, 566, 569, 610,
 611, 622
 Knin 118, 441
 Koblenz 820
 Kochel am See 516, 533
 Kočevje 90, 92, 94, 97, 102, 108,
 137, 159, 163, 229, 280, 297, 300,
 315, 316, 553, 555, 557—578, 584,
 586, 587, 590—593, 596—598, 604,
 606, 608—615, 617, 618, 620—625,
 628, 644—647, 675, 707—711, 714,
 715, 719, 725
 Kočevska Reka 102, 554, 555, 557,
 566, 568, 571, 579, 588, 590, 606—
 607, 610, 612, 613, 622
 Kokra 349, 413
 Količevo 701
 Kolo 39
 Komletinci 434

Königsberg 94
 Kanin 39
 Kanj iš če 102
 Koprivnica 449
 Koprivnik 102, 555, 557, 566, 568,
 590, 610, 622
 Korenica 446, 449, 450
 Koreno 349, 351, 413
 Korovci 157
 Kosjerić 429
 Kosovska Mitroviča 428, 522
 Kositajnica 446, 450
 Kostanjek 305
 Kostanjevica 139, 291, 663, 673
 Kotor Varoš 446, 449
 Kovno 46, 403
 Kozje 114, 257, 294, 305, 323, 406,
 408, 603, 639, 664, 725, 787
 Kragujevac 228, 243, 245, 421, 424,
 432, 522
 Krakov 8, 22, 34, 46, 57, 505, 507,
 509, 511, 547
 Kraljevo 421, 424, 427, 432, 433
 Kramarovci 80, 81, 88
 Kranj 145, 147, 151, 220, 22.1, 277—
 279, 362, 382, 384, 392, 628, 694,
 698, 703, 740, 741, 767, 812, 817,
 819
 Kranjska gora 032, 687, 688
 Kraisnystav 545
 Krčevina 69
 Kriebstein 531
 Križevci 286, 446, 450
 Krnjak 462
 Krog 157
 Kropa 760
 Krosinisee 511
 Krstinja 463
 Knstinjak 462
 Krška vas 2.13, 295
 Krško 191, 193, 261, 263, 282, 291,
 293, 295, 305, 309, 310, 320, 323,
 326, 328, 329, 404, 405, 409, 549,
 575, 617, 622, 625, 634, 635, 637,
 640—644, 652, 654, 657, 662, 663,
 669, 671, 673, 719, 743
 Krupa 296
 Kruplivnik 157
 Kruševac 421, 423, 425
 Kučanci 456
 Kutina 774
 Kutinica 472
 Kuzdoblan 89, 157

L

Labot 79
 Lahinja 620
 Lahr 516
 Lampertswalde 531
 Lancovo 700
 Landeshut 312, 314, 530
 Langenfeld 531
 Langensalza 532
 Langenzell 532
 Lastnič 305
 Laško 110, 113, 146, 169, 172, 187,
 188, 214, 253, 255, 258, 261, 379,
 663, 703, 787, 819
 Lauban 530
 Lauenstein 520, 531
 Lautenthal 532
 Lauterbach 515
 Lautrach 532
 Lazarevac 243, 421, 423
 Laze (pri Dragi) 597
 Leipzig 57, 153, 156, 313, 314, 405,
 414, 532, 823
 Leningrad 46, 48, 510
 Leoben 75, 794
 Leonberg 532
 Leskovec pri Krškem 212, 213,
 263, 291, 295, 305, 321, 323, 409,
 650, 743
 Leubuis 516, 531
 Leutensdorf 484, 485, 533
 Lichtenberg 531
 Lichtenstein 531
 Lidice na Češkem 349
 Liebenau 681
 Liebenow 532
 Lieberase 403
 Liei 532
 Lienz 184, 687
 Limbach 531
 Linz 779, 780
 Lipnica 101, 166, 167, 778
 Lisično 371
 Litija 139, 145, 278, 287, 628, 703,
 806
 Livold 102, 559, 566, 710
 Ljubljana 6, 52, 53, 64, 72, 74, 75,
 77, 92, 102, 105, 110, 117, 123, 130,
 138—140, 151, 152, 154—157, 159,
 161, 162, 167—171, 175, 177, 229,
 246—248, 280, 346, 380, 381, 383—
 385, 391—393, 396, 412, 415, 426,

428, 431, 457—459, 462, 467, 471,
522, 523, 527, 530, 552, 562, 565,
573, 575, 577, 578, 581, 583, 584,
596—598, 602—604, 614, 616—618,
623, 626—629, 631, 637, 643, 677,
687, 688, 696, 703—705, 707, 710,
711, 713—716, 721, 740, 741, 744,
748, 800, 801, 813, 817—821, 824
—826

Ljubno v Savinjski dolini 205, 206,
215, 258, 382, 744

Ljutomer 113, 137, 146, 214, 256,
282, 283, 289, 339, 353, 681, 703,
746, 749, 750, 752, 758, 776, 787,
803, 804

Lodz 24, 28, 32, 35, 39, 41, 55, 58,
59, 175, 179, 181, 242, 376, 377,
381, 386, 506—509, 512—515, 517,
547—549, 609, 684, 685, 695, 707,
708, 712

Löffingen 532

Loka (pri Zuismu) 258

Loke (pri Trbovljah) 257

London 6, 55, 60, 160, 171, 391, 395,
821, 822

Lorrach 516

Lässnitz 531

Löwenberg 530

Lublin 46, 328, 504—506, 510, 511,
513, 517—519, 544—546, 549

Lublinitz 99

Lučane 81, 100

Luče 215, 216, 383, 750, 754, 755,
803

Ludbreg 286, 466

Luga 46

Luksemburg 49, 50, 108, 114, 140,
520, 675, 685, 762

Lutverci 123

Lwov 46

Lyon 50

M

Mačkovci 164

Mačkovec (pri Novem mestu) 291

Mačkovec (pri Kočevju) 642

Mahovnik 622, 719

Mala Lašna 349, 413

Malo Mraševo 673

Marburg a. d. Lahn 59

Marenberg (zdaj Radlje) 69—72,

79, 97, 102, 107, 113, 123, 146, 214,
553, 787

Maribor 6, 54, 69—72, 79, 80, 86,
87, 90, 92—94, 96, 99, 102, 105,
106, 108, 109—111, 113—115, 121,
122, 126, 128, 136—138, 142, 143,
145—149, 151, 155, 157—159, 164,
167—172, 177, 179, 181—183, 186,
187, 189, 191, 193—200, 203, 209,
212, 214, 216, 221, 223, 225, 226,
228, 232, 234—237, 239—243, 245,
247, 249—257, 259—264, 280, 282,
283, 287—289, 291, 292, 294, 298,
300—304, 306, 307, 309, 320, 322,
324—328, 330, 331, 333—343, 350,
351, 353, 355, 367, 375, 378—381,
383, 386, 387—389, 391—393, 395,
399—401, 405—410, 412, 413, 420,
422—425, 444, 446, 463, 468, 490—
493, 495—498, 502, 503, 521, 527,
529, 537—540, 542, 543, 546, 548,
551, 553, 569, 584, 586, 592, 599—
601, 603, 604, 615, 616, 620, 622—
625, 628, 629, 633, 637—645, 647,
651, 652, 655, 657, 671, 675, 679—
682, 684, 685, 688, 703, 707, 713,
715, 719, 720, 722, 725—728, 732,
733, 735, 737—739, 742, 744—746,
749, 750, 752, 753, 755, 757, 758,
771, 772, 774, 776, 779—782, 786—
789, 791, 799, 802—804, 806—808,
813, 816—819, 821, 824, 825

Marija Snežna (zdaj Velka) 90

Markdorf 322

Marklissa-Schönberg 312, 314, 530

Markt Eisenstein 533

Martinski Cepinai 456

Martjanci 157

Matjaševci 157

Mavrlen 566, 567, 569, 572, 611, 614,
622

Medlog pri Celju 346, 347

Meissen 313, 314, 531

Melitopol 48

Melnik 54

Mengeš 697, 700

Meran 29

Metlika 571

Meittenheim 533

Metten-Himmelberg 533

Metz 334, 335, 410, 474, 479, 633,
655

Mežica 147, 219, 380
 Milam 163
 Mirna na Dolenjskem 291
 Mislinja 215, 342
 Mittelšteine 312, 313, 530
 Mladenovac 243, 421, 423, 424
 Mlinše 213, 291, 400
 Mojstrana 384, 632, 687
 Mokrice 192
 Mokronog 291
 Mönichkirchen 142
 Morava 571
 Moravče (pri Domžalah) 349, 796
 Moravče pri Litiji 295
 Moravska Ostrava 191
 Moskva 44, 52, 604, 715
 Mostar 441, 460, 523
 Moščenica 455
 Mošnje 363
 Mota 111
 Mozelj 102, 554, 555, 557, 561, 566,
 568, 606, 610, 710
 Mühlhausen 405, 532
 Müncheberg 479, 532, 534, 536, 540,
 541
 München 6, 12, 18, 22, 34, 52, 53,
 55, 97, 115, 142, 153, 156, 171, 306,
 317, 334, 336, 354, 402, 409, 474,
 479, 488, 499, 500, 506, 536, 540,
 565, 617, 644, 703, 779, 780, 808,
 820, 822, 823
 Münster 704
 Murska Sobota 89, 102, 157, 164,
 9RQ 43'S 74
 Muta' 69, 102, 553, 787, 789

N

Nassen 516
 Našice 446, 448, 450
 Nazarje 187
 Nemaška Loka 102, 559, 565, 566,
 569, 611, 620, 622
 Neiresheim 318, 516, 532
 Neugersdorf 531
 Neuhausen 663
 Neukirch 531
 Neumwied 533
 Neustadt 532
 Neu Ulm 532
 Nevesinje 441
 New York 53, 55, 822

Niedernfels 357, 533
 Nikolajev 44, 46
 Niš 387, 425
 Njivice pri Radečah 326, 327, 664,
 675, 739
 Nordlingen 306, 311
 Noršinci 157
 Nossen 531
 Nova cerkev 206
 Nova Gradiška 449, 450
 Nove Ložime 560
 Novi kloster 355
 Novi Pazar 433
 Novi Sad 91, 387
 Novo Celje 521
 Novo mesto 140, 291, 571, 574, 575,
 577, 617, 637, 675
 Novska 449, 450, 774
 Nowi Tomysl 39
 Nürnberg 54—57, 60, 61, 90, 97,
 171, 172, 306, 352, 354, 379, 385—
 389, 401—405, 412—414, 475, 501,
 502, 533, 534, 536, 541, 542, 544—
 549, 617, 716, 779, 780, 806, 815
 Nuskova 88, 157

O

Oberdischingen 532
 Oberfrohna 531
 Obermünstertal 532
 Obemigk 531
 Oberschreiberhau 531
 Oberstaufen 532
 Obrajna 79
 Obrež 663
 Obrše 349, 413
 Ocinje 81, 88
 Oederan 531
 Offenburg 319
 Ojsrbica 79
 Onek 102, 565, 566, 569, 609, 611,
 719
 Opatovac 434
 Orehovica 291
 Ormož 79, 102, 156, 553, 787
 Orschweier 319
 Ortnek 622, 642
 Oselica 384
 Osijek 264, 447, 450, 455, 456, 459,
 460, 474, 525
 Osredok 370

Osterberg 532
 Ostritz 531
 Otočec 370
 Ottmachau 661
 Ovsiše 384

P

Pabjanice 32
 Pakrac 448—450, 774
 Pameče 215
 Pančevo 96, 436
 Paračin 421, 423, 425, 426
 Pariz 55, 61, 822
 Passau 536
 Pausa 532
 Pekel 70
 Petere 69
 Pertoča 157
 Pesje 663
 Pesnik na Pohorju 94
 Petrinja 446, 447, 450, 455, 460, 461, 525
 Pilgramshaiin 530
 Pilštanj 257, 294, 639
 Piotrkov 505
 Pdrošica 724
 Pišce 213, 292, 293, 638, 640, 664
 Pjenovac 432
 Planina (pri Črmošnjicah) 566, 569, 572, 611, 622
 Planina (pri Ljubnem) 256
 Planina pri Sevnici 257
 Planitz 479, 531, 534
 Plaue 532
 Plauen 532
 Pleterje (pri Zdolah) 293, 305, 638
 Pliberk 184
 Plitvice 96
 Plön 96
 Pobrežje 69, 102
 Podčetrtak 126, 205, 212, 259, 292—294, 366, 603, 635, 638, 639, 641, 787
 Podgorje 215, 257
 Podhum 698
 Podkloster 78
 Podkoren 632, 687, 688
 Podlugoivi 454
 Podpreska 597
 Podravska Slatina 446, 450, 461, 527

Podsreda 257, 294, 305, 329, 371, 603, 639
 Pogorelec 555, 561
 Polhov Gradec 139
 Poljane (pri Crmošnjicah) 102, 559, 566, 569, 606, 607, 611, 622
 Poljčane 126, 127
 Polje (ob Sotli) 205, 212, 292, 294, 305, 603, 639, 660, 724
 Poljšica 698
 Polom 102, 566, 569, 590, 622
 Polšnik 213, 291, 295, 305, 406, 409, 650, 673, 675, 677, 723
 Polzela 105, 162, 258, 355
 Ponikva 257
 Pontabelj 78
 Popovac 473
 Potirna 81
 Potsdam 6, 740, 744, 821, 160
 Poznanj 22, 24, 32, 34—41, 52, 55, 57, 58, 60, 183, 191, 192, 504, 633, 642, 650, 707, 717, 794, 815, 822
 Poxau 533
 Prača 523
 Praga 19, 21, 54, 57, 59, 317, 635, 816
 Pragersko 69, 79, 391, 787
 Prahovo 32
 Prebold 105, 248, 811
 Preddvor 349
 Predmost 385
 Pregrad 465, 466, 528
 Prelasko 669
 Preljina 243, 424
 Preloge 732
 Prevalje 147, 219, 220, 380
 Prijedor 296, 444, 445, 448, 449
 Prihova 732
 Priliški Kiseljak 425
 Pristava 673
 Probištip 428, 521
 Proveis 67
 Pskov 46
 Ptuj 66, 77, 79, 87, 90, 102, 103, 105, 106, 110, 111, 113, 114, 137, 138, 146, 147, 157, 158, 162, 163, 168, 170, 189, 195, 202, 203, 214, 252, 254—256, 282, 283, 289, 339, 343, 353, 391, 465, 553, 681, 703, 735, 742, 744, 746, 749, 750, 752, 757, 758, 772, 776, 787, 789, 791, 803, 804, 810, 819
 Puconci 164
 Puntigam 679

R

- Raca 266
 Rače 102, 237, 241, 336, 337
 Radebeul 531
 Radeče 139, 213, 291, 295, 305, 309,
 322, 326, 329, 393, 406, 409, 511, 513, 163, 229, 234, 580, 583, 592
 637, 650, 654, 657, 662, 663, 671, 596, 598, 618, 620, 626, 710
 673, 676, 742
 Radgona 72, 83, 113, 146, 156, 778
 Radlje 79, 80
 Radom 46
 Radomlje 697, 700
 Radovljica 83, 145, 147, 181, 186,
 208, 246, 277, 278, 279, 392, 398, 410
 684, 697, 698, 703, 819
 Radvanje 69
 Rajhenburg (zdaj Brestanica) 191
 —197, 203, 232, 237, 240, 242, 245,
 246, 252, 257, 259, 260, 261, 263,
 282, 283, 287—289, 292, 294, 295,
 306, 307, 309—311, 314, 317—322,
 325, 327, 329, 330, 346, 356, 368,
 381, 382, 391—394, 404—106, 421,
 424, 446, 447, 471, 475, 476, 499,
 534, 616, 618, 643, 654, 655, 658,
 669, 772
 Rajlovac 452
 Raka 213, 291, 295, 393, 409, 644,
 663, 723
 Rakičan 157
 Rašica 287
 Rateče 80, 632, 687
 Rathsberg 357
 Ravensburg 318
 Ravič 38
 Razbor 215
 Razkrižje 147, 803
 Razvanje 69
 Rečica pri Bledu 633, 699
 Rečica ob Savinji 205, 206, 215, 382
 Rečice 572
 Regensburg 354, 536, 779, 780
 Rehefeld 531
 Rehnitz 532, 535, 536
 Reichenau 531
 Reinhardtsgrimma 531
 Reininghaus 679, 681
 Reisbach 533
 Remšnik 79
 Retje 257
 Reute 532
Reval 7, 30, 46, 55, 597
 Ribarska Banja 423, 425
 Ribnica na Pohorju 279, 369, 750,
 751, 754, 755, 803
 Riessa 313, 314, 531
 Riga 7, 30, 44, 46
 Rigonca 259
 Rim 53, 163, 229, 234, 580, 583, 592
 Rimske Toplice 117, 164, 678, 681
 Rittschedorf 312, 314, 531
 Riittmarshausen 532
 Rodewisch 531
 Rogaševci 157, 164
 Rogaška Slatina 257, 258, 465, 787,
 398, 410
 Rogatec 102, 126, 188, 380, 787
 Rogatica 439, 440, 523
 Rosenthal 532
 Rothenfels 533
 Rottmannshöhe 357, 516, 533
 Rottweil 516, 532
 Rovno 46
 Ručiči 433
 Rudnica 110
 Rudolfstadt 532
 Rušavec 463
 Ruše 107, 123, 137, 189, 380, 758

S

- Saarbrücken 516
 Sakisch 530
 Saldenburg 533
 Salzburg 108, 116, 150, 151, 173,
 184, 237, 279, 310, 336, 354, 397,
 498, 502, 575, 604, 617, 761, 791,
 812, 823
 Samobor 465, 466
 Sanski Most 296, 444, 445, 449, 454,
 455
 Sarajevo 232, 241, 265, 387, 440—
 442, 445, 446, 449, 452, 457, 459,
 461, 523—525, 526, 528, 702
 Sayda 531
 R4Q
 Schelklingen 336, 340—343, 412
 Schellerhau 531
 Schlaushof 530
 Schnephtal-Rödichen 532
 Schönberg 531
 Schwäbisch Gmünd 318, 532
 Schwäbisch Hall 319, 532

- Schweiklberg 182, 675, 685, 820
 Sedlarjevo 205, 305, 669
 Seifersdorf 531
 Sela pri Dobovi 259
 Seligenporten 533
 Semič 556, 622
 Senj 159, 441
 Senjak 436
 Senovo 258, 329, 487, 536
 Sepolno 39
 Serdica 89, 102, 157
 Sevnica 69, 104, 113, 114, 139, 147,
 169, 257, 258, 326, 368,
 635, 637, 642, 643, 649,
 668, 671, 673, 685, 718,
 749, 756
 Sevojno pri Užu 424
 Si essen 532
 Simmensdorf 357
 Sisak 265, 447, 449, 450, 472
 Skakovci 157
 Skopice pri Krškem 311, 312
 Sladki vrh 69, 81, 102, 138
 Slavonca Požega 259, 260, 263,
 265, 266, 268, 270, 271,
 288, 289, 400, 444, 446,
 457, 461, 462, 464, 467,
 524, 529
 Slavonski Brod 232, 241, 447, 450,
 470
 Slatina Radenci 787
 Slivnica pri Celju 369
 Slivnica pri Mariboru 182
 Slivnica 258
 Slogonsiko 259
 Slovenj Gradec 97, 102, 113, 146,
 189, 194, 195, 203, 214,
 256, 342, 382, 392, 703,
 Slovenska Bistrica 102, 117, 121,
 124—127, 241—243, 422, 787
 Slovenska Gorica 81
 Slovenska vas 612, 725
 Slovenske Konjice 79, 93, 102, 117,
 126, 146, 165, 191, 214, 216, 253,
 255, 256, 703, 732
 Skmrj 446, 450, 462, 463
 Smederevo 418
 Smederevska Palanka 424, 427
 Smuk 713
 Sobota 81
 Sočikovac 454
 Sofija 229, 234
 Solčava 205, 206, 382
 Sokolac (pri Koprivnici) 461, 527
 Sokoloviči 523
 Solun 9
 Soteska 83
 Sotina 157
 Sovodenj 349, 413
 Speinshard 516, 533
 Spodnja Radovna 363
 Spodnji log 102, 566, 569, 611, 622
 Srebrnica 440
 Srednja vas 597
 Srem 39
 617, 634
 650, 658
 722, 745
 Srebrnič 293, 305, 638
 Sremska Mitroviča 447, 450
 Sremski Karlovci 247, 470, 471, 529
 Sromlje 213, 292, 293, 371, 638, 640,
 664
 Stalač 423
 Stara cerkev 102, 558—560, 565,
 566, 568, 590, 609—611, 617, 622,
 704, 709
 Stara Pazova 286
 Stara vas pri Krškem 409
 Stari grad 663
 285, 286
 Stari log 102, 556, 557, 566, 567,
 448, 450, 487, 590, 591, 610, 663, 710, 725
 470, 471
 Stari tabor 587
 Stari trg ob Kolpi 556, 557
 St. Germain 80
 St. Gertraud 515
 St. Martin b. Graz 85, 91, 94
 St. Peter (pri Gradcu) 90
 St. Peter b. Freiburg 532
 St. Lambrecht 818
 Stahovica 696
 Stalingrad 782
 215, 253,
 787
 Staro Brezje 95, 559
 Sternberg 532
 Sterzing 29, 598
 Stična 471, 529
 Stockhof (pri Lodzu) 515, 517, 518,
 533
 Stolac 524
 Stolice pri Krupnj. u 369
 Stollberg 531
 Stonsdorf 531
 Stralsund 656, 720
 Strasswalchen 575
 Straubing 346, 516, 533
 Striegau 312, 313, 530, 537, 540
 Strnišče 768, 769
 Studenci 69, 102, 758

Studenec 213, 291, 295, 305, 323,
 409, 660, 718
 Stup 452
 Sunja 455
 Sušak 706
 Sv. Helena 371
 Sv. Jakob v Trsrtu 73
 Sv. Jernej nad Muto 72
 Sv. Junij pri Rogaševcih 89, 157
 Sv. Jurij pod Kumom (zdaj Pod-
 kum) 213, 291, 295» 305, 323,'
 328, 406, 407, 409, 663, 674, 675,
 677, 723
 Sv. Katarina 111
 Sv. Križ pri Litiji 213, 291
 Sv. Križ pri Kostanjevici (zdaj
 Podbočje) 291, 292, 295
 Sv. Kungota 342
 Sv. Lenart v Slov. goricah 69, 787
 Sv. Lenart pri Laškem 110
 Sv. Lovrenc na Pohorju 102, 787
 Sv. Magdalena 732
 Sv. Ožbalt 69
 Sv. Pavel pri Preboldu 206
 Sv. Peter pod Sv. gorami (zdaj
 Bistrica ob Sotli) 188, 205, 212,
 259, 292, 294, 305, 323, 329, 380,
 603, 639, 640, 650, 657, 662, 663,
 666—669, 674, 675, 684, 722, 724
 Svetli potok 587
 Svibno 677, 723
 Swinoujscie 32
 Szczecin (prej Stettin) 32, 474

S

Šalka vas 102, 565, 566, 568
 Šempeter v Savinjski dolini 105,
 206
 Šentilj v Slov. goricah 69—72, 80,
 90, 102, 122, 131, 145, 172
 Šentjanž na Dolenjskem 213, 291,
 295, 305, 316, 323, 327, 406—409,
 660, 673, 675, 723
 Šentjanž nad Dravčami 255
 Šentjernej 291
 Šentjurje 291
 Šentjur pri Celju 258, 259, 732,
 787
 Šentvid nad Ljubljano 207—210,
 237, 246, 247, 287, 346, 347, 349,

353, 354, 384, 424, 521, 522, 631,
 687, 760
 Šid 266, 447, 450
 Široka Rijeka 463
 Skale 215
 Škocjan 291
 Škofja Loka 145, 220, 248, 384, 697
 Škofja vas 206, 380
 Šmarje pri Jelšah 113, 146, 172,
 187, 188, 205, 206, 214, 256, 257,
 258, 261, 292, 379, 380, 382, 703,
 732, 735, 787, 801, 819
 Šmarjeta 291
 Šmartno v Rožni dolini 117
 Šmartno ob Paki 187, 194, 205,
 206, 382
 Šmartno pri Slovenjem Gradcu
 191, 194—196, 198, 201, 203, 215,
 381, 382, 732
 Šmartno na Pohorju 751
 Šmartno pri Litiji 760
 Šmartno pod šmarno goro 384,
 697
 Šmohor (na Koroškem) 78, 358
 Šoštanj 93, 113, 169, 195, 215, 258,
 732, 787
 Špilje 70, 72, 142, 156, 167, 787
 Šratovci 80
 št. Andraž 215
 Št. Ilj pod Turjakom 215
 Št. Janž na Mostiču 79
 št. Janž na Vinski gori 732
 Št. Lovrenc 295
 Št. Peter (zdaj Otočec) 291
 Št. Rupert pri Mokronogu 213, 291
 Štrigova 147, 803

T

Tacen 701
 Tännich 532
 Tanča gora 620
 Tann 533
 Tannhübel 530
 Tartu 46
 Taura 531
 Teharje 117, 206
 Telče 213
 Templin 312, 313, 314, 484, 489, 503,
 532, 534, 540
 Teisilič 445, 449, 468
 Tetina 523

Tezno 69, 679, 768
 Tišina 164, 745
 Tomaszow 504
 Toms 52
 Topolšica 215, 258
 Toronto 55, 822
 Trate 102
 Trava 554, 556, 597
 Travnik 445, 449, 524
 Trbiž 29
 Trbovlje 83, 93, 110, 146, 147, 169,
 257, 258, 262, 282, 283, 289, 324,
 327, 329, 330, 332, 351, 406, 407,
 408, 413, 503, 543, 654, 663, 665,
 676, 685, 724, 742, 746, 748, 753,
 758, 804, 810, 819
 Trdkova 80, 157
 Trebelno 291
 Trebnitz 530
 Trebnje 140, 291, 617, 637
 Tremerà e 256, 258, 368
 Triangel 313, 314, 532
 Trier 91
 Triptis 532
 Topola 421
 Tmovče 349, 413
 Trojane 213, 291, 400
 Trst 9, 64, 66, 73, 75, 77, 78, 109,
 155, 202
 Tnstenik 243, 421, 424, 429
 Trzin 760
 Tržič 102, 627, 628, 760
 Tržišče 213, 291, 295, 617
 Tušilovič 462

U

Ulm 95, 336, 340—343, 412, 560
 Unterkimach 532
 Untenmairchtal 318, 319, 516, 532
 Užice 241, 243, 269, 421, 423, 425,
 430, 431, 434, 521
 Užiška Požega 243, 247, 421, 423,
 425, 429, 430, 521

V

Valjevo 247, 421, 424, 425, 427, 431,
 433
 Valjevska Kamenica 424
 Valipovo 447, 450, 456, 526

Varaždin 465, 466, 775
 Varcar Vakuf 296, 445, 449
 Vareš 454
 Varšava 6, 8, 46, 54, 58, 381, 383,
 404, 509, 518, 544, 547, 818, 822
 Varvarin 247, 421, 424, 425, 433
 Večeslavci 157
 Velenje 215, 732
 Velika dolina 213, 291, 294, 295,
 305, 323, 409, 718
 Velika Nedelja 787
 Veliko Mraševo 673
 Veliko Orašje 247, 424
 Velikovec 78, 147, 150
 Venusberg 531
 Veržej 744, 787
 Vevče 818
 Vičava 69
 Videm pri Krškem 213, 292, 305,
 326, 327, 405, 530, 664, 718, 743
 Vidonci 157
 Villingen 516, 532
 Vilno 8, 46
 Vilshofen 533
 Vilvorde 173
 Vinica v Ukrajini 61, 481, 501, 507
 Vinkovci 266, 449, 450
 Vinodol 523
 Virovitica 450
 Visoko 448, 449, 454, 456, 459, 461,
 525
 Višegrad 440
 Vitanje 79, 169, 787
 Vlasenica 440, 524
 Vojakovac 461
 Vojnič 446, 450, 462, 527
 Vojnik 194, 206, 258
 Voluš 110
 Vransko 206, 258, 279, 398, 801
 Vremska gorica 305
 Vrgmost 446, 450
 Vrhek 723
 Vrhovo 669
 Vmjačka Banja 243, 424, 425, 427
 Vuhred 69
 Vukovar 284, 286, 449, 450
 Vuzenica 69, 102

W

Waidhofen 93
 Waiischenfeld 533
 Waiissmain 347, 533

Walchensee 357
 Waldsassen 516, 533
 Waldsee 532
 Wallisfurth 530
 Wallmühle 501, 533
 Walsrode 532
 Waltershausen 313, 314, 532
 Warmbad 531
 Washington 6, 820, 822
 Weichis 516, 533
 Weide-West 531
 Weimar 313, 314
 Weinböhla 531
 Weinganten 318, 516, 532
 Wenigarode 532
 Werdau 479, 531, 533
 Wemfels 357, 533
 Wernsdorf 531
 Wettenuhausen 328, 532
 Wetzelsdorf 681, 685, 790
 Wiesbaden 334, 474, 479, 485,
 533—535, 617
 Wildberg 532
 Wildsruh 531
 Windsheim 357, 533, 638
 Wolfsberg 147, 150
 Wolkenstein 313, 314
 Wrzesnia 39
 Würzburg 52, 780

Z

Zagorje ob Savi 213, 259, 262, 263,
 279, 291—293, 327, 330, 366, 369,
 400, 408, 635, 638, 676, 685
 Zagorje pri Pilštajnu 797
 Zagreb 54, 55, 75, 104, 110, 119,
 120, 124, 140, 160, 163, 165, 168,
 224, 232, 235—238, 240—243, 246,
 248, 249, 251, 259, 264—268, 270,
 271, 274, 275, 280, 282—285, 287,
 291, 292, 294, 296, 302, 366, 385—
 397, 399—401, 417, 420, 435, 436,
 438, 441, 444, 449, 451, 453, 454,

457—461, 463—466, 468—474,
 524—530, 571, 600, 601, 652, 726,
 772, 774—776, 820, 821
 Zajčje polje 102, 566, 569, 609, 610,
 622, 719
 Zaječar 423, 425, 428
 Zamosc 504—508, 510, 518, 519,
 544—546
 Zasap 673
 Zavrh (pri Dobrni) 259
 Zdole 292, 305, 640, 664
 Zemun 32, 231, 232, 266, 271, 436
 Zenica 241
 Zenkovci 81
 Zgierz 32
 Zgornje Gameljne 287, 701
 Zlato polje 349, 413
 Zletovo 428
 Zidani most 83, 109, 110, 140, 325,
 617, 678
 Zinnwald 520, 531
 Zminec 384
 Zreče 96
 Zschagst 531
 Zug bei Freiberg 531
 Zvomik 440, 523
 Zwickau 479, 531, 534

2

Žalec 117, 194, 206, 258, 787
 Železniki 384
 Zeljne 102, 566, 568, 609, 611, 622,
 719
 Zepa 523
 Zepče 445, 449, 459, 468
 Zerjavci 463
 Zetinci 81
 Ziberci 102
 Zini 139
 Zitomir 44, 48, 61
 Zombolj 558
 Županja 449, 450, 456

VSEBINA

I. NACISTIČNA RAZNARODOVALNA POLITIKA V EVROPI	
1938—1945	7
Temelji nacistične raznarodovalne politike.....	7
Raznarodovanje v Avstriji in na Češkem.....	17
Raznarodovanje na Poljskem in v Sovjetski zvezi.....	22
V zahodnih predelih Poljske.....	33
V generalni guberniji in v Sovjetski zvezi.....	42
Generalplan Ost.....	45
Raznarodovanje v Alzaciji, Lotaringiji in v Luksemburgu ...	49
Aneksionistične težnje v Jugoslaviji.....	51
II. NEMŠKE IMPERIALISTIČNE PRETENZIJE V SLOVENIJI IN NACISTIČNA OKUPACIJA SLOVENSKE ŠTAJERSKE IN GORENJSKE.....	62
Germanizacija slovenskega ozemlja do leta 1918.....	62
Nemške imperialistične pretenzije v Sloveniji med svetovnima vojnama.....	78
Nemške imperialistične pretenzije v Sloveniji po priključitvi Avstrije k rajhu	97
Okupacija slovenske Štajerske in Gorenjske.....	131
Poslednje priprave	131
Uvedba civilne uprave.....	138
III. MNOŽIČNE DEPORTACIJE SLOVENCEV.....	174
Prvi načrti za množične deportacije.....	174
Himmlerjeva navodila za deportacije Slovencev.....	176
Ustanovitev preseljevalnih štabov in taborišč ter prve aretacije Slovencev	179
Ustanovitev preseljevalnih štabov.....	179
Ustanovitev uradov za utrjevanje nemštva.....	181
Aretacije in preseljevalna taborišča na slovenskem Štajerskem	187
Aretacije in preseljevalna taborišča na Gorenjskem . . .	208
Politično in rasno ocenjevanje.....	210
Na slovenskem Štajerskem.....	211
Na Gorenjskem.....	218
Razgovori z vojaškim poveljnikom za Srbijo in pogajanja z vlado Nezavisne države Hrvatske.....	225

Depontaaia iprvega vala iz slovenske Štajerske in Gorenjske .	239
Deportacija iz slovenske Štajerske.....	240
Deportacija iz Gorenjske.....	246
Vprašanje deportacij Hrvatov.....	248
Deportacija drugega vala iz slovenske Štajerske.....	252
Prekinitev deportacij.....	263
Srbija in Hrvatska.....	264
Gorenjska in slovenska Štajerska.....	274
Nadaljevanje deportacij.....	280
Deportacija tretjega vala iz slovenske Štajerske.....	290
Deportacije »sposobnih za ponemčenje«.....	332
Deportacije sorodnikov partizanov in ubitih talcev in novi načrti za množične deportacije Slovencev na Gorenjskem.....	343
Deportacije sorodnikov partizanov in ubitih talcev	345
Novi načrti za množične deportacije na Gorenjskem . . .	363

iv. položaj in Življenje Slovencev v izgnanstvu . . 417

V Srbiji.....	418
Priprave za sprejem in razmestitev izgnancev.....	418
Položaj izgnancev.....	425
Iznanci in narodnoosvobodilna borba.....	429
V osvobojeni Srbiji in vrnitev v domovino	433
Na Hrvaškem in v Bosni.....	436
Priprave za sprejem in razmestitev.....	436
Položaj izgnancev.....	451
Položaj izgnanih duhovnikov.....	469
Iznanci in narodnoosvobodilna borba.....	472
Vrnitev v domovino.....	473
V Nemčiji.....	474
Priprave za sprejem in razmestitev.....	474
Položaj izgnancev.....	477
Delitev v taboriščih.....	477
Prisilno delo.....	481
Ponemčevanje	483
Prehrana.....	487
Omejevanje stikov z zunanjim svetom.....	488
Vprašanje odškodnine za imetje.....	490
Omejevanje povratka v domovino.....	494
Ukrepi proti bežanju iz taborišč.....	499
Neuspešni načrti naselitve Slovencev na Poljskem.....	504
Poskus kolonizacije lublinskega distriikta.....	504
Slovenci v kolonizacijskih načrtih.....	510

V. NASELJEVANJE NEMCEV.....550

Preselitev kočevskih Nemcev.....	554
Kočevski Nemci do zloma Jugoslavije.....	554
Kočevski Nemci aprila 1941	570
Priprave za preselitev.....	581
Himmlertjeva odredba o preselitvi in diplomatska pogajanja v Rimu.....	593
Predlogi za odložitev preselitve.....	599

Opoija in pregled.....	605
Preseljevanje in prva razočaranja.....	616
Preselitev Nemcev iz Ljubljane.....	626
Naseljevanje Nemcev ob Savi in Sotli.....	632
Načrti in priprave za naselitev.....	633
Razmere ob preselitvi in konec samostojnosti vodstva ko-	
čevskih Nemcev.....	642
Razmere po naselitvi in ukinitve naselitvenega štaba SS	
»Südmark«	649
Nasaddtev na posestva.....	657
Naseljevanje Nemcev v drugih predelih slovenske Štajerske in	
na Gorenjskem.....	678
Naseljevanje na slovenskem Štajerskem.....	679
Naseljevanje na Gorenjskem.....	686

VI. PONEMČEVANJE SLOVENSKEGA PREBIVALSTVA 731

Spreminjanje zunanjega videza dežele.....	731
Uničevanje slovenskega družbenega življenja.....	734
Uničevanje slovenske kulture.....	736
štajerska domovinska zveza in Koroška ljudskazveza	744
Štajerska domovinska zveza.....	745
Koroška ljudska zveza.....	759
Članstvo v organizacijah in državljanske kategorije prebi-	
valstva	762
Vprašanje tako imenovanih zaščitencev.....	768
Odnos do tako imenovanih tujcev.....	771
Zamisli o »presajanju« Slovencev v rajh.....	777
Politično in raznarodovalno delo v organizacijah.....	781
Ponemčevanje slovenskih otrok v otroških vrtcih in šolah . . .	789
Raznarodovalni nameni na nekaterih drugih področjih	798
Pregledni oris viirw in literature.....	815
Kazalo osebnih imen.....	827
Kazalo krajevnih imen.....	843
Vsebina.....	859

Knjižnica NOV in POS 35

Ureja komisija za zgodovino
pri predsedstvu republiškega odbora ZZB
NOV Slovenije v Ljubljani

Predsednik odbora Zdravko Klanjšček

Tone Ferenc
NACISTIČNA RAZNARODOVALNA POLITIKA
V SLOVENIJI V LETIH 1941—1945

Rokopis je potrdila
komisija za zgodovino na seji 11. aprila 1968

Strokovna recenzenta komisije
dr. Dušan Biber in Milan Zevart

Lektor Franc Vogelšek

Opremil Vlado Lakovič

Skice izdelal Matjaž Vidic

Fotografije so iz Muzeja ljudske revolucije Slovenije

Založila
Založba Obzorja Maribor

Za založbo Jože Košar

Natisnilo, klišee izdelalo in vezalo
avgusta 1968

CP Mariborski tisk
V Mariboru